DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13993

Kolomyi͡a Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Ḳolomiyah ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Ḳolomiyah ṿeha-sevivah / [ha-ʼorkhim, Dov Noi u-Mordekhai Shutsman].
IMPRINT	880-04 [Tel Aviv] : Irgun yotsʻe Ḳolomiyah ṿeha-sevivah ba-arets uva-tefutsot, [732 i.e. 1972]
DESCRIPT	395 p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Kolomyi͡a.
	Kolomyi͡a (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Kolomyi͡a.
ADD'L NAME	Noy, Dov.
	Schutzman, M.
ADD'L TITLE	Kolomeyer memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר קולומיה

ספר קולומיה

בית הכנסת הגדול „די הויכע שול״

ספר זכרון

לקהילת

קולומיה

והסביבה

בהוצאת

ארגון יוצאי קולומיה והסביבה

בארץ ובתפוצות

ועדת הספר

הבר יעקב, ווּבר רחל, וויינהבר חנה, טייטלבאום יצחק, לדרפיינד חנה, לאקס מאיר, פדר ישעיהו, שטרן יוסף, שיינהורן חיים דוד, שניצר צבי.

ועדת הביקורת: ד"ר ליאו ברגמן, יעקב היגר, ד"ר יעקב מנשה'ס.

ועדת המערכת

יצחק טייטלבאום, מאיר לאקס, ד"ר דב נוי, ישעיהו פדר, מרדכי שוצמן, יוסף שטרן, חיים דוד שיינהורן, צבי שניצר.

העורכים

ד"ר דב נוי — מרדכי שוצמן

נדפס בדפוס "דבר"

Kolomeyer Memorial Book

edited by

Dr. Dov Noy — Mark Schutzman

לזכור לנצח

בלב דואב וברטט של קדושה ניגשנו למלא את החובה — להציב יד ושם לקהילת קולומיה ויהודיה, כדי שזכרם יחיה בנו וייחרת בספר הזכרונות לדורות הבאים.

מחצית היובל עברה מאותו יום נישא ונשגב, כאשר נודע לעולם כולו על שחרורו מסיוט החיה הנאצית. כל העמים שנאנקו תחת עולו של הכובש הגרמני־פשיסטי ונאבקו נגדו בקרבות עקובים מדם, נשמו לרווחה עם בוא בשורת הניצחון. רק עמנו לא זכה לקבל את המאורע הגדול בשמחת ניצחון, כיוון שבתום

חברי ועדת הספר

המלחמה נתגלתה לפניו כל עומקת הטרגדיה והשואה האיומה אשר פקדה את מיליוני היהודים שהושמדו בידי הרוצחים הגרמנים ועוזריהם הטמאים מבין השכנים האנטישמיים.

ובתוך מבול הדמים ואש התופת שהצית האשמדאי עלי אדמות, נכחדה גם עירנו, על רבבות תושביה היהודיים — אנשים, נשים וטף.

ואולם, דורנו, שנפל בגורלו להיות הדור האחרון לשיעבוד והראשון לגאולה, מוטלת עליו החובה — לזכור מה שעולל לנו העמלק החדש ולהנציח את זכרם של קדושי עירנו — הורינו, בנינו ובנותינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו וידידינו שמסרו את נפשם על קידוש השם.

לפיכך יזמנו את הוצאת הספר הזה, שיהיה גל־עד שבכתב, אשר יתאר ויספר על העיר שהיתה ואיננה עוד, על היהודים שחיו, יצרו ובנו בה את קיומם — נדבך על גבי נדבך, עד שעלתה עליהם יד הכורת.

תקופה ארוכה למדי, כמעט עשרים שנה, נמשכה ההמתנה וההכנות להוצאת ספר זכרון זה בשפה **העברית** *) ולא קלה היתה המלאכה. כי נותרנו מתי־מעט ודלו כוחותינו מכדי לגולל בפני עם ועולם על כל מה שהיה לנו ונאבד לעולמים.

גם מלתעות הזמן מכרסמות בהתמדה וגורמות לשכחה ועמעום הזכרון המהווים מכשול ואבן נגף בדרך למילוי החובה בצורה ההולמת. נערמו לפנינו קשיים רוחניים, נפשיים וחומריים, שלא בנקל ניתן היה להתגבר עליהם. אולם בעזרת אנשים בעלי רצון טוב, חדורי מחשבה ונחושי החלטה — לעשות את הכל

---

*) „פנקס קאלאמיי" ביידיש — יצא לאור בשנת 1958 בניו־יורק, בעריכתו של ד"ר שלמה ביקל ז"ל.

למען מילוי החובה הקדושה, הודות למאמ־ציהם הבלתי נלאים, שקדנותם המתמדת והת־עניינותם הפעילה במשך שנים רבות, הצלחנו לברך על המוגמר. והנה הושלמה המלאכה והתגשם המעשה.

אין ספק, כי למרות המאמצים המרובים שהושקעו בהכנת הספר, אין הוא יכול לשקף, אלא מעט שבמעט ממה שאפשר היה לספר על עירנו ואנשיה, קורותיהם ואירועיהם בכל התחומים ובכל הזמנים. מלבד המגבלות הטב־עיות של קוצר היריעה ומיעוט המקורות ש־טבעו במצולות הדם, האש והחורבן, ביחד עם כל החיים, התלבטנו גם בחוסר אמצעים, לב־טים מקצועיים ותקציביים, ונפתולים רבים עברו על כל תהליך ההכנה וההוצאה לאור. אף על פי כן, מקוים אנו שהמעט שנעשה, יכיל את המרובה האפשרי, והקורא ימצא בדפי הספר את תמצית ריקמת החיים של קהילתנו היקרה, שנכחדה מהעולם.

מדור מיוחד בספר הוקדש להנצחת זכרם של בני עירנו שנספו בשואה. לשם כך פנינו לכל יוצאי קולומיה בארץ ובתפוצות שימציאו לנו את שמות יקיריהם; בני משפחה, קרובים וידידים, אשר ייכללו במדור ההנצחה. לצע־רנו, לא כולם נענו לקריאתנו וצער כפול ומכו־פל שלרבים מהקדושים לא נותרו שרידים שיזכרום, ולכן נמצאת רשימת המונצחים לקוייה בחסר. כדי להקל על זיהוי השמות הם נמסרו בכתיב יידיש ויתכן שיהיו גם אי אלה שיבושים וטעויות, עליהם הננו מבקשים סליחה מראש.

יהא נא מדור זה והספר כולו כגל־עד לזכר עולם של כל נספי העיר קולומיה והסביבה — הרשומים בו ואלה ששמותיהם אינם נזכרים.

תהא פעולתנו זו דמעה זכה של ציבור שכול על הררי קברות לא נודעו, של יקירנו שניספו בגיהינום הנאצי ביערות שפרובצה ובמחנות ההשמדה.

✡

עם הוצאתו לאור של הספר, הננו מודים לכל אלה שעזרו וסייעו בידינו בעצה ובמעש, בחומר וברוח ואשר הודותם הגענו עד הלום: בראש וראשונה, ליקירנו, ד"ר א. י. ברור, הארי שב־חבורה, על עזרתו הפעילה ותרומתו הרוחנית, שאין ערוך לה, לתוכנו של הספר, על העשרת פרקיו ממעין היצירה שלו; ועל דברי הזירוז והעצה במשך כל תקופת ההכנה. לידידנו יצחק טייטלבאום, ששקד על המשימה הקדושה ימים כלילות במשך שנים רבות, ארגן, יזם, פעל, והזדהה עם המפעל באופן נפשי, עד כי ראה בו מפעל חייו; לידידנו ד"ר דב נוי, ששיקע את עצמו במלאכת המחשבת של מתן תדמית ודיו־קן הולם לרמתה הנעלה של קהילת קולומיה, לידידינו מאיר לקס, ישעיהו פדר, צבי שניצר, חנה וויינהבר, חנה לדרפיינד, יוסף שטרן, חיים־דוד שיינהורן, יעקב הבר, לד"ר יוסף קרמיש, מנהל ארכיון יד ושם, לגב' רחל אוירבך, לדפוס „דבר" ולצינקוגרפיה „חרט" שתרמו לצורתו הנאה של הספר ולכל יוצאי עירנו שנענו לקריאתנו ועזרו לנו בחומר וברוח — ליוו את הפעולה בהתעניי־נות ודאגה מתמדת ועזרו כמיטב יכולתם למטרה הנעלה — יבואו כולם על התודה וה־הרגשה של מילוי חובה קדושה.

ועדת הספר

תולדות

ד"ר א. י. ברור

קולומיה, בירת פוקוטיה

(תאור גיאוגרפי)

„פוקוטיה" באוקראינית (עד תחילת המאה הכ' היו אומרים רוסינית או רותנית) ו„פוקוציה" ((Pokucie) בפולנית, מציין חבל בצורת משולש בקצה הדרומי של פולין משנות 1340 עד 1772 ומ־1919—1939, ושל גליציה — (1772—1918), שהינו הררי ברובו הגדול ותקוע כיתד בין גבולות.

הצלע הדרומית־מזרחית של המשולש — מהוה הנהר צ'רמוש, פלג הפרוט, שסימן בימי פולין הקדומה את הגבול עם נסיכות מולדאוויה ובימי גליציה — עם בוקובינה.

בינה. את הצלע הצפונית לא קל להגדיר. אפשר למשכו בפרשת המים שבין הפרוט והדניסטר, אבל יש שמרחיקים את פוקוטיה עד הדניסטר.

פוקוטיה היא חבל טבעי ומעולם לא חל שם זה על יחידת מינהל. פלך קולומיה („קרייז" — בגרמנית), שהיה קיים עשרות בשנים במאה הי"ט ואחר כך בתחום השיפוט של בית המשפט הפלכי (קרייז־געריכט) ושל משרד המסים הפלכי, חפפו בערך את פוקוטיה. ביידיש לא השתמשו בשם זה והיו מציינים חבל ארץ זו כסביבות קולומיה — „קאָלאָמייער געגענד".

מרכז העיר, ה„מגיסטראט" עם הצריח

הצלע הדרומית־מערבית, הם רכסי הצ'ורנאהורה (ההר השחור).

ברוב ימי פולין הקדומה וגליציה, עבר על הרכסים האלה הגבול עם הונגריה, ובתקופות מסוימות — עם טראנסילואניה, ואילו בימי פולין המחודשת — חצה כאן הגבול בין פולין ורומניה, שהחזיקה גם בבוקו־

השם פוקוטיה קשור כנראה גם בשם העיר „קוטי" והוא מציין סביבות קוטי או חבל קוטי ואולי המובן הוא „חבל הפינה".

שטחה של פוקוטיה הוא כ־5.000 קמ"ר, שכלל — בימי אוסטריה, — את המחוזות (בעצירק בגרמנית, פאָביאַט בפולנית): קולומיה, פצ'ניז'ין, קוסוב,

סניאטין, החלק הדרומי של מחוז הורודנקה ואת מזרחו של מחוז נאדוורנה.

קולומיה היתה עיר ואם למשולש פוקוטיה, המרכז הכלכלי, המינהלי, הצבאי והתרבותי. היא ינקה מן הסביבה הזאת ותהי בימי אוסטריה לעיר הרביעית בגודל בגליציה ולקהילה היהודית השלישית, אחרי שתי הבירות לבוב וקראקוב — בכל אופן שלישית במנין, גם אם קהילות אחרות עלו עליה בערכן הכלכלי והתרבותי.

בפוקוטיה מצויים שני חלקים שונים, המשלימים זה את זה במידת מה. הצפון הוא המשך למישור פודוליה, ואילו הדרום הוא ארץ הררית. בצפון תופסת החקל־אות שטחים רצופים ונרחבים, בו בעת שבדרום רק העמקים הם ראויים לחקלאות והשאר הוא יער או מרעה. קולומיה שוכנת בתווך בין שני החלקים האלה, מתווכת ביניהם ומחליפה את סחורותיהם.

אדמת הדרום אינה מצמיחה די מזון לאדם והעודף שבצפון אינו מכסה את הגרעון שבדרום. הנה כי כן, היה תמיד צורך להביא שפון וחטה מן החוץ — למאכל האדם, ושעורה — לבישול שכר ולמאכל בהמה. אספקה זו היתה בידי היהודים, שהביאו את הדגן בימי אוסטריה בעיקר מרומניה, ובימי פולין — מפודוליה. הם גם טחנו את הדגן, מקודם בטחנות מים פשוטות ובמחצית השניה למאה הי"ט הקימו יהודים עשירים (ליטמן ברעטלער, משה גארטענבערג, יעקב ביידאף) טחנות חדישות עם טורבינות שסיפקו קמח משובח לפוקוטיה. הודות לאקלים החם בקיץ, בחלקים הנמוכים של החבל, מגדלת פוקוטיה מאיס (קוקורודזה בפולנית ובאוקראינית) והוא לחם העניים בעיר ובכפר ברומניה — מה שאין כך בחבלי פולין האחרים. אולם, גם מאיס (בעברית גם תירס) אין די לצרכי האוכלוסיה הצפופה מדי ביחס לפוריות הקרקע ובימי אוסטריה היו מביאים אותו מרומניה. בטחינתו עסקו רק טחנות קטנות. ממאיס אופים לחם, הנקרא „מאלאי" באוקראי־נית וביידיש ומבשלים גם דייסה הנקראת „קולשה", היא ה„מאמאליגה" ברומניה וה„פולניטה" באיטליה.

תפוחי אדמה, הגדלים בכל החבל, מחוץ להרים הגבוהים — למעלה מ־800 מ' בערך, מספיקים לצרכי מאכל האדם, אבל אין כמעט עודף לתעשיית ספירט, כפי שהיה נהוג באחוזות הגדולות ביתר חלקי פולין. תפוח האדמה נקרא כאן „מנדבורקה" בפי האוקראינים, מלה שנשתבשה עקב הבאת התפודים בראשונה מבראנ־דנבורג. אם תיבדק לשון יהודי פוקוטיה, יימצא בודאי, שהשם „מאנדעבורקע" לתפוח האדמה ו„מאנדעבור־צ'עניק" — ללחם מתפודים, היה משותף לכל החבל. בסטאניסלאוו והלאה למערב, היו קוראים לתפוחי האדמה „בולבע" וללחם העשוי ממנו — בולבוועניק.

גידול קטניות הותיר עודף ליצוא וכמה יהודים בקולומיה היו סוחרי יצוא ל„פאסוליה". שמן מתוצרת החבל בא מגרעיני חמניות (צ'ונצ'עניק ביידיש, ובפולנית — Slonecznik) ודלעת (הארבוז ביידיש ובאוקראינית) והיו עוצרים אותו בבתי בד פרימיטי־ביים, אולעיניצעס ביידיש — מאוקראינית. והגם שהגידולים הנזכרים היו בשימוש נרחב בקרב האוכ־לוסיה המקומית, הרי היהודים — כמעט שלא השתמשו בשמנים אלה.

מקור חשוב לסיפוק צורכי מאכל משמש בפוקוטיה היער. בבוא הקיץ, היו שוקי קולומיה מלאים תות־היער, פטל־בר וגרגירי מאכל אחרים, ביחוד „גוגוצי" שאינם מצויים אף ביערות הקארפאטים שבמערב. עקרות הבית היו מכינות מיצים ומרקחות לכל השנה מגרגירים אלה. גם פטריות מספק היער הקארפאטי בשפע ואף הם שימשו לסחורת יצוא מתוך פוקוטיה.

עצי פרי משובחים לא היו בימי אוסטריה, מחוץ לשזיפים טובים בכמה כפרים, ביחוד בקלוצ'וב שמדרום לקולומיה, מהם הכינו בסתיו מרקחת שנקראת פובידעל (Powidlo) המשמשת לרוב כמימרח ללחם. בעלות בית הגונות היו מכינות בעצמן מרקחת זו, אבל אפשר היה להשיגה גם בשוק. יתכן, שהיו אף מייצאים סחורה זו.

המקנה שבפוקוטיה אינו מזנים טובים, רק להוצולים בהריהם יש סוס גוץ טוב לרכיבה ולמשא בשבילי ההרים. בכל זאת נשלחו מקולומיה למערב, ביחוד לוינה, גם בהמות, ביחוד חזירים. בימי השוק היו סוחרי החזירים קונים מידי האכרים חזירים ומעבירים אותם עדרים־עדרים לתחנת הרכבת תוך כדי צחנה וצריחה שמילאו בשעת מעשה את רחובות העיר. ליהודים היה חלק במסחר בשער החזיר שהוצא למערב, ואילו מעורות הכבשים המעובדים תפרו פרוונים יהודים מעולים, חזיות וכובעים לאכרים. את השלחים של הבקר והסוסים עיבדו בבתי בורסקאות אחדים בקולומיה שהיו בידי יהודים.

מקור פרנסה חשוב לעיר היה עץ היער וקליפת הארנים המשמשת לעיבוד עורות. מאות בשנים היה יצוא המלח — המקור העיקרי לקניות התבואה הדרושה ללחם. מעיינות מי מלח יש בכמה מקומות לרגלי הקארפאטים בפוקוטיה. עשירים ביותר הם המעיינות שבלאַנצ'ין ודליאטין. את המים מרתיחים עד שהם מתאדים — ואז נשאר המלח. תמורת המלח שהוצא לפודוליה שמעבר לנהר דנייסטר, היו העגלות החוזרות משם מביאות תבואה. בימי אוסטריה היה המלח מונופולין בידי הממשלה, וההפצה נעשתה בעיקרה בידי יהודים — הן בסיטונות והן בקמעונות.

ברבע האחרון למאה הי"ט, החלו לשאוב נפט מבארות שבסלובודה רונגורסקה הנמצאת מדרום מערב לקולומיה ונסללה מסילת ברזל המקשרת את

תחנת הרכבת שבעיר עם הבארות. את הנפט זיקקו בפצ'ניז'ין, העיירה הקרובה לסלובודה רונגורסקה ולקו לומיה. בכפר מישין, כ־8 ק"מ מדרום לקולומיה, כרו בסוף המאה הי"ט פחם חום, אבל המכרה נעזב אחרי שימוש קצר, כיוון שההפקה לא הצדיקה את עצמה מבחינה כלכלית. השלטון הסובייטי שנכנס לסביבה ב־1939, חידש את כריית הפחם וחיבר את מישין לקו מסה"ב לפצ'ניז'ין.

השם קולומיה

קולומיה היא הצורה הפולנית של השם Kolomyja וכן הוא השם באוקראינית. הרוסים כותבים בודאי לפי מקורות ישנים שלהם, קולו־מיה־קולומיה. במקורות עבריים שלפני ההשכלה והשפעת לשונות לועזיות שבכתב, כתבו קאלימיי, קאלאמיי, קאלימייא, ואחר כך כשנפוץ השימוש של „ע" במקום נקוד סגול, כתבו קאלימיע. בתקופת ההשכלה ואילך כתבו בני הדור החדש קאלאמעא כמו Kolomea בגרמנית. על מקור השם ופירושו, יש השערה שמייסד העיר היה קולומאן, מלך הונגריה שבא ב־1199 לעזרתו של נסיך רוסי. אבל נחל תבוסה על יד פשמישל וחזר לארצו. לא מתקבל על הדעת שמלך זר יסד עיר בימי מסע מלחמה. יתכן, שהשם אינו סלאווי, אלא מלשונו של אחד העמים שעברו כאן בימי נדודי העמים, והרי במעבר יאבלוניצה או במעבר הטאטרים, שבו נמצאת הדרך מבורוחטה ליאסיין, כלומר מעמק הפרוט לעמק

סביבת קולומיה

הטיסה, עברו עמים שונים. השם פצ׳יניז׳ין מזכיר ללא ספק את הפצ׳נגים, שבטים אוגרו־פיניים שנלחמו במאות 9—11 בביזאנטים וברוסים. גם השם פרוט אינו סלאווי, כשם שהשם קארפאטים אינו סלאווי. בכל אופן התגבשו השמות זמן רב לפני הופעת יהודים בסביבה והם קיבלו אותם מפי הסלאווים.

מצבה הגיאוגרפי של העיר, אדמתה אקלימה ומימיה

קולומיה היא אחת מהערים הרבות שלרגלי הקאר־פאטים, על יד מוצאם של עמקים ודרכים, היוצאים מתוך ההרים, השוכנות בתווך המסחרי בין ההרים ובין הרמה או השפלה שמצפון להם. בפיתוחה של הכלכלה ובגידולן של הערים נטלו היהודים חלק רב במשך מאות בשנים.

מצבה הגיאוגרפי של קולומיה: 31*48 רוחב צפוני ו־25° אורך מזרחי מגריניץ׳. היא שוכנת בקו הרחוק 10°15 מירושלים, ורגע הצהרים מאחר ביחס אליה ב־41 דקה. גובה העיר מעל לים — הוא בין 285 מ׳ על שפת הפרוט, על הגבול בין העיר והכפר ורביז׳ וכ־300 מ׳ מצפון לתחנת מסילת הברזל.

העיר בנויה ממזרח לנהר פרוט, הזורם כאן בכיוון לדרום מזרח. בניני העיר אינם מגיעים עד הנהר עצמו, אלא רק לתעלה המסתעפת ממנו כדי להניע את גלגלי טחנה גדולה, שהיתה שייכת שנים רבות ליהודים. (משה גארטנברג ויורשיו). על שם הטחנה קוראים לתעלה „מלינובקה״, כלומר תעלת הטחנה. גדות התעלה היו הומים בימי קיץ אלפי יהודים שהיו באים להתרחץ בה, ובראש השנה היו עורכים לידה תפילת תשליך. בין התעלה והנהר משתרע שטח נרחב, שרובו חצץ ומעוטו מכוסה סבך שיחי ערבה וסוף. שטח זה נקרא זארינוק — מחוץ למגרש העיר ואת הסבך קראו בפולנית לנגי (Lengi). בזארינוק היו תרגילי צבא שמשכו את עיני הנערים ובטלנים מבוגרים. אל ה„לנגי״ היו מטיילים סטודנטים ותוך כך עורכים שם לעתים ויכוחים (למשל, בימי אגודת הסתר של הסטודנטים היהודיים בראשית המאה הכ׳).

בתחום העיר עוברים שלושה נחלים: הגדול שבהם זורם ממערב לעיר, על גבול הכפר דיאטקובצה — ושמו קולומייקה. השני נקרא נחל קריניצה, כלומר נחל הבאר, כי הוא עובר על יד הבאר הגדולה שמימיה טובים לשתיה, ומהם שאבה כל העיר. נחל זה הינו בעצם שלולית מים קטנה, אבל אחרי גשמי זעף באמצע הקיץ או עם הפשרת השלגים באביב, יש והוא עובר על גדותיו ומציף בתים רבים. הנחל השלישי במזרחה של העיר, שנקרא בפי היהודים קלאבאניה, כלומר פלבאניה (Plebania), משמע — חצר הכומר של העיר, כי היא נמשכת מהכנסיה הקתולית הרו־מית — מזרחה. נחל זה הוא קילוח סרוח דק ואף בימי גשמי עוז אינו גדל בהרבה, כי שטח ניקוזו קטן.

אדמת העיר היא סחף הפרוט ופלגיו הקטנים, אך בחפירת בארות מוצאים חרסית צהובה וכחולה אפורה, ומתחתה — חצץ. החרסית הצהובה, טובה לכלי חרס ולבנים, ואילו בכחולה — משתמשים לסיוד או לערבוב עם סיד. היהודים קראו לה אדמה כחולה („בלוע ערד״) והיו מוכרים אותה בשוק.

מים מצויים בעומק לא רב בכל העיר, אבל הם מכילים בתוכם מלח בישול ומלחים אחרים, אינם טובים לשתיה ואף לא נוחים לכביסה. שואבי מים היו מספקים מים לבתי היהודים מתוך חביות שנמלאו בבאר הטובה היחידה שלרגלי הגבעה, עליה נמצאה הכנסיה היונית (בימי פולין ואוסטריה היתה קתולית, אח״כ הפכה לאורתודוכסית). לאוקראינים היו אגדות על האם הקדושה שהופיעה במקום הזה, וכנראה שלזכותה זוקפים את מציאותם של המים הטובים הללו. פעם בשנה היו עולים לרגל לכנסיה זו, והחג היה ידוע ליהודים בשמו האוקראיני — חג „בוהורודיצה״ (אם האלוהים) שהביא עמו שפע לחנויות. שאיבת המים וחלוקתם היתה פרנסה יהודית. היו גם נושאי מים בכתף לרחובות הקרובים.

תעשיית הלבנים היתה בידי יהודים, אך בתעשיית כלי חרס לא היה להם חלק. בעיר התקיים בית ספר לייצור כלי חרס משובחים (Szkola Garncarska), אך יהודים לא ביקרו בו (בימי האוסטרים), ולא עסקו במלאכה זו, אבל סחרו בכלי חרס פשוטים.

אקלימה של קולומיה הוא יבשתי בהשוואה לקראקוב ואפילו ללבוב, וגדולים בה הניגודים בין חורף וקיץ מאשר בערים הללו. הטמפרטורה הממוצעת של ינואר, היא בין 15—25 מעלות ושל יולי 19—28 מעלות. ההבדל הממוצע בין חדשי השנה הקיצוניים הוא איפוא 23—24 מעלות. המינימום המוחלט השנתי הוא כ־20° מעלות והמכסימום עולה עד 30° מעלות. המשקעים אשר תגברתם חלה במחצית הראשונה של הקיץ, הם 670 מ״מ בממוצע, בערך כמו בהדר הכרמל, אבל ההבדלים משנה לשנה אינם כה גדולים. מספר ימי המשקעים הוא כ־150 בשנה. בחורף מצויות רוחות קרות ממזרח ומצפון, מאין מגן מפניהם. הודות לחום ולהתמעטות הגשמים במחצית השניה של הקיץ, מבשיל המאיס (תירס) היטב. במקומות מוגנים מרוח חזקה בעונת הפריחה, מצליחים אפרסקים; עגבניות היו ידועות בשוק הירקות כבר בסוף המאה הי״ט, אבל אז קנו אותן רק „פריצות״, כלומר נוצריות אמידות. בשנים שלאחר מכן הן הפכו להיות תוצר נפוץ ביותר. בסביבה היו מגדלים שם בהיתר או באיסור טבק פשוט.

הרינק, פלאץ קרפינסקיגו וחלק מה„קאנאל"

עורקי התחבורה של העיר

עיר מסחר רבת תנועה היתה קולומיה, בהיותה עיר יהודית ששמשה צומת דרכים חשובות. הדרך החשובה ביותר הם הכביש ומסילת הברזל (מאז 1866) הנמשכים מצ׳רנוביץ, ממולדאוויה ומהים השחור, והולכים לסטא־ניסלאוו וללבוב — ומשם מערבה לקראקוב ולוינה, ועד הקצה המערבי של יבשת אירופה; או מלבוב — צפונה, לוארשה ולים הבאלטי. הווה אומר: קולומיה יושבת על עורק תנועה בינלאומי ממדרגה ראשונה. היא הינה השער של פוקוטיה לעולם הגדול. ואמנם, קשרים בינלאומיים היו לסוחרים הגדולים בקולומיה, ובודאי לא היתה זו התפארות קרתנית ריקה, אם בני קולומיה סיפרו שידיעות על מאורעות, בעלות ערך מדיני ומסחרי שהתרחשו בבלגראד בראשית המאה הכ׳, הקדימו לבוא לידי בתי מסחר מסוימים בקולומיה, עוד בטרם שנודעו לעתוני לבוב!

הקשר עם רומניה ואפילו עם טורקיה, ששלטה ברומניה עד אחרי אמצע המאה הי"ט, היה מורגש בקולומיה אף בשוק. זיתים היו מצויים בקולומיה, אם לא כמו בבאלקאן, הרי רבים התרגלו לאכלם, אחרי שהתגברו על הבחילה כשטעמום בפעם הראשונה. אבטיחים אדומים — היו מגיעים בקיץ מרומניה ונערמו לערימות בשוק. בימי אוסטריה היו דגי גאלאץ עולים על שולחן היהודים בשבתות בחורף; חנות כל בו שהיתה קיימת בסוף המאה הי"ט, נקראה בשם המזרחי „באזאר", ואנשי קולומיה היו הולכים לקנות ב„באזאר" כמו בקושטא.

ממתקים אכלו בני קולומיה מטורקיה, מחנותו של „טורקי", יהודי ספרדי — חובש תרבוש, שנשא אשה בקולומיה. זקן היה האיש בסוף המאה הי"ט ולא נכנס למאה הכ׳ ואיתו נעלמה שארית הטורקיות שהיתה לו מסורת של דורות, משעה שבוקובינה הקרובה היתה חבל טורקי.

בין קולומיה ויאסי, המטרופולין של יהדות רומניה, היו קשרי משפחות ועל ידי כך השפעת־גומלין רוחנית. ר׳ אריה ליב טויבש, מבשרה של תנועת חיבת ציון ומראשוני הנענים לקראת הרצל, היה נין ונכד לרבני יאסי — נולד בבנדר בבסראביה וחזר בילדותו עם הוריו לפוקוטיה. ללא ספק הושפע על־ידי עליית מייסדי ראש פינה וזכרון־יעקב מרומניה.

בקולומיה עוזב קו צ׳רנוביץ—לבוב את עמק נהר הפרוט, שבו הוא עובר בבוקובינה ובגליציה — עד קולומיה, ופונה צפונה מערבה, לעבר הדניסטר ועמק הפרוט, עד קרוב למקורותיו. כאן עולה דרך אחרת, קדומה ובעלת ערך בינלאומי גם היא, אבל פחות חשובה מן הקו שהכרנוהו קודם. בסוף המאה הי"ח נסלל פה הכביש הקארפאטי, ובשנים האחרונות למאה הי"ט נסללה מסילת ברזל. סטאניסלאבוב הקדימה את

קולומיה במסילת־הברזל להונגריה, אבל לפני כן עברה התנועה בין הונגריה ובין פוקוטיה ופודוליה דרך קולומיה, בדרך עמק הפרוט לעמק הטיסה, על פני דאליאטין ־ מיקוליצ׳ין ־ יאסיין ־ סיגט, שבה גם עברו שבטים נודדים וסוחרים בימי הבינים.

מסורת המסחר ביין הונגרי — תחילתה בקולומיה, כנראה עוד בימי הבינים. קולומיה מזה וסיגט מזה היו ערים ואמהות בישראל שבפולין והונגריה למסחר ולהשפעה רוחנית. יהודי מארמארוש, לובשי מעיל קצר מה„קאפטאן" של יהודי גליציה וחובשי כובעי קטיפה שטוחים, עברו בחודשי החגים — לפני היות מסילות ברזל בקוסוב ובויז׳ניץ — ברכיבה על פני קולומיה, בנסעם להקביל את פני רבותיהם, צדיקי גליציה ובו־קובינה.

מולדאוויה מזה והונגריה מזה היו עשירות מגליציה בכלל, ומפוקוטיה בפרט, ולא מעטים מיהודי קולומיה יצאו לארצות אלה לעבודה זמנית או קבועה. פועלי־שדה ויער אוקראינים, היו נוסעים לעבודה ברומניה בתיווכו של סוכן יהודי בקולומיה.

מלבד לשני הקוים הבינלאומיים, משמשת קולומיה צומת לדרכים ממדרגה שנייה ושלישית לתוך ההר הפוקוטי — דרומה, ולפודוליה — צפונה.

לפרוט נמשכים מדרום לעיר שלושה פלגים: 1) סו־פובקה, 2) פיסטינקה, 3) לוצ׳קה. בעמקו של הפלג הראשון עובר כביש ועליו גם מסילת ברזל לפצ׳ניז׳ין ולסלובודה רונגורסקה, כאשר הדרך ממשיכה לפנים ההר, אבל אינה עוברת את פרשת המים ואת הגבול לחבל מארמורוש.

הפלג השני בא, כפי ששמו מעיד עליו, מן העיירה פיסטין (עירו של רבי ליב פיסטינר, תלמיד־חבר לבעש"ט הקבור בקולומיה), אבל הדרך לעיירה זו נוחה יותר בעמק הלוצ׳קה, כי עמק הפיסטינקה צר בחלקו העליון.

בעמק הלוצ׳קה יושבת מישין שהזכרנוה כבר לעיל ואחריה העיירה סטופצ׳אָט־יאבלונוב. מעמק הלוצ׳קה עולים בהר ומגיעים לפיסטין שבעמק, הנקרא על שמה.

מפיסטין חוצה הדרך גב של הר ומגיעה לקוסוב. זוהי הגדולה בעיירות שבפנים ההר, מרכז של חבל ההוצולים. שבט הררי זה מדבר אוקראינית בניב מיוחד, אבל בגזעו שונה הוא מהסלאווים ודומה לרומנים. פרנסתם של ההוצולים, היא בעיקר על גידול מקנה ועל עבודת היער, כאשר העיר קוסוב מהווה שוק לתוצרתם של שני ענפי כלכלה אלה. בקוסוב היה מרכז יהודי חשוב ומושב של שושלת צדיקים מתל־מידי הבעש"ט.

דרך מעל גב־הרים נמוך מקשרת את קוסוב עם קוטי, הממוקמת בעמק הצ׳רמוש, עיר הגבול שבין פולין ורומניה. מעבר לצ׳רמוש שוכנת (בבוקובינה) ויז׳ניץ, שהיתה גם היא עיירה יהודית, מושב של שושלת צדיקים.

קוטי ידועה בישראל כעירו של רבי גרשון, גיסו של הבעש"ט, שהיה חלוץ העלייה החסידית לארץ ישראל. בסתיו 1939 היתה קוטי ערה לטרגדיה יהודית: כאן עברו חברי ממשלת פולין והמוני פקידיה וכן פולנים רבים אחרים את הגבול, בנוסם מחרב הגרמנים, אבל מהיהודים מנעו הפולנים את המעבר, ובזה החלה הסגרת יהודים ע"י פולנים לידי מרצחיהם, הסגרה שנמשכה כשש שנים.

בצ׳רמוש היתה תנועה רבה של דוברות עצים שהורדו מן היערות שבהר. ליהודים היה חלק רב, לא רק במסחר ובתעשיית העץ, אלא גם בעבודה הקשה של קשירת הדוברות והולכתן.

בעמק הצ׳רמוש עוברת דרך לכפר ההוצולי הגדול ז׳אביה, שהיה מרכז מינהלי של השלטון, וכן התקיימה בו קהילה יהודית. המחסום של הצ׳ורנאהורה מנע כאן מעבר להונגריה והיווה גבול „טבעי" בינלאומי בין פולין לארץ הגר.

מן הדרכים לצפון חשובים ביותר הכביש ומסילת הברזל לגבוזדזייץ ־ הורודנקה ־ זאלישצ׳יק ומשם — מעל לגשר הדניסטר — לטלוסטה ־ יאגילניצה ־ צ׳ורטקוב, המהווים את הקשר עם פודוליה. מסילת הברזל לזאלישצ׳יק, שנבנתה בימי אוסטריה, עוברת כמה קילומטרים בתחומה של בוקובינה, וכאשר נספחה בוקובינה לרומניה, היה הקשר תלוי ברצונה של רומניה.

אוסטריה סללה — מטעמים אסטראטגיים — מסילת ברזל המקשרת את פודוליה עם פוקוטיה והונגריה. עם נפילת אוסטריה, נפסק גם הקשר במסילת הברזל.

בימי אוסטריה היתה קולומיה מרכז צבאי חשוב, ומן הצבא שאבו יהודים במישרים ובעקיפין חלק מפרנסתם. הם היו קבלני בנין וספקי צרכיהם של הגדודים. חיילים וקצינים היו לקוחות בחנויותיהם, במסעדותיהם ובבתי המרזח של העיר.

תכנית העיר ותחום העיר

קולומיה נבנתה לפי התכנית הסטאנדארטית של ערי פולין שהובאה מגרמניה: במרכז — רחבה מרובעת לשוק ולחנויות מסביב, כאשר בכל פינה יוצאות שתי דרכים מהרחבה — ביידיש — „רינגפלאץ", כמו בגרמנית; בפולנית — „רינק" (Rynek), באוקראינית „רינוק".

במרכז הרחבה יש בקולומיה גוש בתים עם שני רחובות. גוש זה נקרא „מתחת לבית העיריה" — „אונ־טערן ראטהויז" ביידיש. כנראה, היה פעם במרכזו בית העיריה, ראטהויז, Ratusz בפולנית. בדורותינו היה בית העיריה בפינה הדרומית־המערבית של רחבת

חלק מהרינק

השוק, והוא נקרא בפולנית ראַטוש, אבל יהודים קראוהו — מסיבה שלא הוברה לי — „קומונה". בערים אחרות בגליציה השתמשו בשם ראטהאוז לבית העיריה והשלטון העירוני נקרא „מאַגיסטראַט" כמו בפולנית.

ל„קומונה" מגדל־צופים, ובו מתהלך על הגזוזטרה יום ולילה שומר, המתריע בחצוצרה בפרוץ תבערה בעיר או בסביבה. בחצר הקומונה היתה תחנה של מכבי־אש. שם היה גם מרכז המשטרה העירונית.

בצלע הדרומית של הרחבה, מן הקומונה עד הכנסיה הרומית (פוילישער קלויסטער), היו חנויות חדישות עם חלונות ראווה, ובכללן שלוש חנויות ספרים. אחת מהן היתה של פולני, בעיקר לספרות יפה פולנית, השנייה — של יהודי שעסק בספרי לימוד, עבר להוצאת ספרים באוקראינית וקנה שם טוב לעצמו בתולדות הספר האוקראיני; השלישית — של שמש בבית הספר מיסודו של הבארון הירש מלפנים, שמכר ספרי לימוד לבתי־ספר עממיים.

ברחבה שבין הצלע הדרומית והגוש ש„מתחת לבית העיריה" היה בימי אוסטריה שוק ירקות, ביצים ועופות שהובאו על ידי האיכרים למכירה. קדרים הציגו כאן את סחורתם. בצלע המזרחית היו חנויות של קמח וצרכי־אוכל שונים. בימי אוסטריה היו עוד בצלע זו בתים בעלי קומה אחת, אבל גם אלה כשאר בתי הרחבה בנויים מלבנים. הצלע הצפונית נחלקה על ידי רחוב ראשי לשתים, המחצית המזרחית דומה היתה לצלע המערבית — כלומר חנויות פשוטות ללא חלונות ראווה מיועדות לאיכרים הבאים לשוק. המחצית המזרחית היתה דומה לצלע המערבית. בין הצלע הצפונית־מזרחית והגוש המרכזי התרכזו רוב העגלות של האכרים שבאו לשוק. בצלע הצפונית־מערבית ובראשיתן של הרחובות היוצאים לצפון התרכזו „עסקי־האויר" של היהודים. כאן התהלכו סרסורים ומתווכים שונים: סרסורי תבואה, בהמות וחכירות שונות ומתווכים בין מלווים ללווים בשוק החפשי, שמחוץ לבנקים, שגם הם היו ברחבה. את המתווכים בהלוואות קראו „חשתרנים". היו ביניהם גם יהודים בעלי צורה ואימון שהיו מקבלים סכומים גדולים מידי המלווים ועל דעתם עצמם הלווּם לאנשים בטוחים.

אחד ה„חשתרנים" שהכרתי היה מלפנים בעל אחוזה, ביזבז את רכושו לצדקה, ירד מנכסיו ונעשה ל„חשתרן", שהיה משכים ומעריב לבית הכנסת, עוסק בתורה ובתפלה ומפטם את קופות הצדקה בפרוטותיו. חשתר אחר היה יהודי בעל צורה, פיקח ובעל עצה טובה ויד רחבה לו לנצרכים. לעת זקנתו תקפוהו הרהורי־תשובה על שתיווך בעסקי רבית אעפ"י שנזהר, כמובן, בהיתר עסקא, נפל למרה שחורה והפיל את עצמו לתוך באר עמוקה. לפני „הימים הנוראים" היתה

בסביבה זו גם ה„בורסה" לבעלי תפלה היוצאים לכפרים לעבור שם לפני התיבה.

בצלע המערבית היו רק חנויות חדישות מסודרות יפה. המדרכה שבצלע זו שמשה בין הערבים „קורסו"— מקום טיול כמו באיטליה — ל„נוער הזהב" כביכול שבעיר: סטודנטים, קצינים, פקידים וצעירים וכמובן בנות העיר מן החברה הטובה, כלומר מועמדות לשידוך הגון. בין צלע זו והגוש המרכזי עמדו מרכבות־שרות, „פיאקר" בפולנית וביידיש, ששימשו בעיקר לנסיעות לתחנת הרכבת ולרופאים בדרכם לביקור חולים. כלל גדול היה בקולומיה: אם הזמנת דוקטור, עליך להזמין לו גם מרכבה, אפילו אם ביתך אינו רחוק ממנו אלא רגעי הליכה מעטים. אחרי המרכבות עמד פסלו של המשורר הפולני יליד פוקוטיה, קארפינסקי. יהודים לא ידעו מה טיבו של פסל זה והיו קוראים לו „קארפינסקי דער בוק" (ק. הפסל). ייתכן שאילו ידעו את תפילת־הבוקר הנאה שחיברה אותו משורר (Kiedy ranne wstaja zorze), כי אז כיבדוהו גם המה.

הגוש המרכזי היה שרשרת גדולה של חנויות לסי־טונות וקמעונות. כאן מצאו האיכרים וההוצולים כל חמדות העולם הזה: אריגים ובדים צבעוניים, כלי בית וכלי עבודה, רתמות סוסים למסע ולרכיבה. בשוק שלפני הגוש יכלו לרוות את צמאונם במי סודה ולי־מונאדה צבעוניים וגם לאכול לביבות — ענקיות, מפולפלות, מבוצלות ונוטפות שמן. בימי השוק לא חסר גם הרעש של המכריזים על הסחורות...

מן ה„קומונה" יורד רחוב ראשי מערבה לעבר הפרוט. בימי האוסטרים והפולנים נקרא „רחוב סובייסקי" על שם המלך הפולני סובייסקי, הנערץ גם בפי היהודים. בראשיתו של רחוב זה, משמאל, נמצאת הכנסיה היונית (האוקראינית). מכאן ירידה תלולה לדרום לבאר העיר ולבית המרחץ היהודי הגדול, שהצטיין בשפע מימיו הטובים. מעבר לבאר עובר נחל הקריניצה ומעבר לנחל שכונת „העולם החדש" — „נייע וועלט". כאן ישבו מדלת העם; רבים מהם נדדו כבר בסוף המאה הי"ט לאמריקה ואת משפחתם הניחו ב„עולם החדש" שבקולומיה. רובם העבירו את משפחתם לעולם החדש שמעבר לאוקינוס; מיעוטם חזרו ל„עולם החדש" שמעבר לנחל המעופש שבקולומיה. לאורך רחוב סובייסקי עוברת מסילת הברזל היורדת לסלובודה רונגורסקה שבדרום־המערב ולשפארוביץ שבצפון־המערב. גם בחלק התחתון של רחוב סובייסקי ובדרכים המסתעפות ממנו לעבר דיאטקוביץ (ושפארוביץ), וורביז׳ (והלאה לפצ׳ניז׳ין) ישבו מדלת העם. כאן היו בתי בורסקאות, פרונים ואומנים אחרים שעבדו לצרכי האיכרים וההוצולים, שעלו לעיר דרך פרבר זה, שנקרא „פרבר נאדוורנה". ביידיש היו קוראים את הדרך לוורביז׳ עד הגשר על הפרוט שהוא גבול העיר בשם „די ראַגאַטקע־גאַס". בקצה העיר היו גובים מס דרכים, ובלילה היה חוכר המס — יהודי, כמובן — סוגר את הרחוב בקורה שלכל רוחב הרחוב. קורת־הסגר זו נקראה בפולנית „רוגאטקה" (rogatka) ואת החוכר היו מכנים „דער רוגאטניק". בחכירת הרוגאטקה היו מתחרים רבים שהעלו את המחיר, ושכר עמלם של הרוגאטניקים היה לחם צר. לא התעשר היהודי מן הרוגאטקה, אך בעיני הגויים היה ה„זשיד" רשע, הסוחט את דמם.

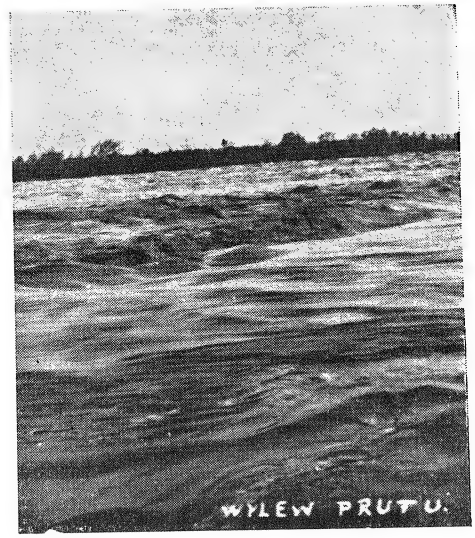
בקצה התחתון של רחוב סובייסקי היה בית כנסת בנוי לבנים, שנקרא „דאָס עלעווער שילעכן", כלומר בית הכנסת של הי"א (י"א כמספר סידורי או על שם י"א מייסדים? מי יודע). קרוב לו, אבל לא בחזית כמוהו, היה בית כנסת בנוי־עץ. בקירבתו היה בית מרחץ שהקים הגביר יעקב ברטלר ובו חדר מיוחד לו, ובכל יום שישי, ערב שבת קודש, היה יורד במרכבתו לבית המרחץ שלו. מי המרחץ הזה אדוּמים, מי ברזל המה. לחדר רחצה ואמבטיה בביתו לא הגיע איש המיליונים בקולומיה.

מאחורי הצלע המערבית של ה„רינק" יש רחוב שבו היו מחסנים ואחרי רחוב זה „רחבת החציר" („דער היי פלאץ"). היה זה מרכזם של בעלי העגלה בתקופה שלפני מסילת הברזל ונשאר גם אחר כך בתפקידו זה. כאן היו רוב הבתים בעלי קומה אחת. בלב הרחבה היה בית כנסת נמוך בנוי מעץ, שנקרא „רייטשילעכן", כלומר בית־כנסת של הרכבים — מרכז של „עמך" בפשטותו ובגסותו וגם בטוב לבו. חדר קטן, שבו הדוכן היה לגבי בית־הכנסת כבית־הכנסת לגבי בתי־הכנסיות הגדולים שבעיר.

לא רחוק מכאן היה בית כנסת של בעלי־בתים אמי־דים, שנקרא בית־הכנסת של ירושלים. („ירושלימער שילעכן"). רוב בתי הכנסיות שבעיר היו מרוכזים סביב בית־הכנסת הגדול — ברחובות היוצאים מהפינה הצפו־נית־מזרחית של הרינק. שם היה גם בית מרחץ ישן מלפני התרחבות העיר לעבר „העולם החדש". לפי מסורת בני קולומיה — טבל הבעש"ט במקוה שבמרחץ זה.

מאמצע הצלע הצפונית של רחבה זו יוצא רחוב צפונה למשרד מושל הנפה, מלפנים מושל המחוז. לכן נקרא רחוב זה רחוב הקרייזאמט (משרד המחוז). היה זה אחד הרחובות העשירים בעיר. מרחוב זה מסתעף רחוב לדרום־המזרח שנקרא בימי אוסטריה על שם הקיסר. כאן היה מושבם של „פריצים" ושל כמה יהודים משכילים עשירים וכמו כן גן העיר. לצפון־המזרח הדרך לתחנת הרכבת ועל ידה בית זיקוק נפט, טחנת קמח ומפעלי־תעשייה קטנים.

הכנסיה הקאתולית הרומית נמצאת בפינה הדרומית־מזרחית של הרחבה והיא הנאה בבניני הרחבה. בראש

נהר ה„פרוט" בשטפונו

הכנסיה התנוסס שם ההויה בעברית. לפי אגדה יהודית, כתב את השם סופר יהודי שהשתמד. הבית היה שוקע והגויים ביקשו סגולה שלא ישקע עוד, לכן קבעו את שם המפורש בראשו. אחרי שגמר לכתוב את השם, נפל המומר מראש הכנסיה והפך לאבן. הלא היא אבן המפתן שבשער הכנסיה. סיפרו שגם למטה, בשער, היתה כתובת עברית — לא באותיות זהב בולטות כמו בראש הבנין, אלא בכתב שחור — והיא נמחקה ברבות הימים.

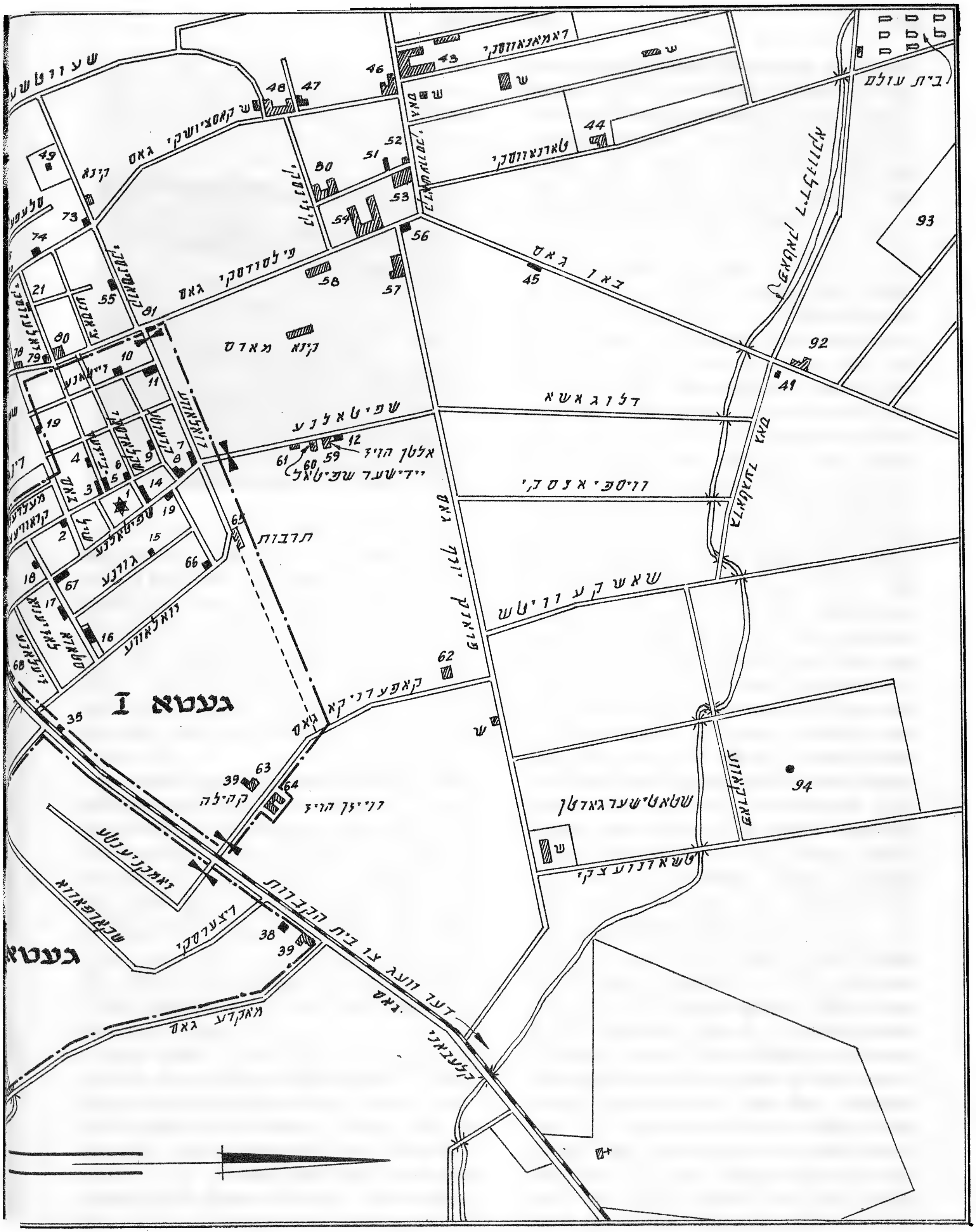
מן הכנסייה נמשך למזרח רחוב ה„פלבאניה" ויוצא לדרך לזאבלוטוב - צ׳רנוביץ. על יד הכנסיה נמצא בנין הגימנסיה הפולנית והאוקראינית. מן הכנסיה לדרום יורד רחוב אשר בהמשכו נמצא הכפר קורולובקה. בין רחוב זה ורחוב מקביל לו היורד מן הקומונה, נמצא בית־קברות יהודי, ששימש את העיר מהמאה הט"ז עד תקמ"ה. בית קברות יהודי שני ששירת את האוכ־לוסיה בשנים תקמ"ה־תרנ"ג, נמצא מצפון לעיר, בואך לכפר הגרמני באגינסברג. בית־הקברות השלישי — והוא האחרון — נמצא מצפון לרחוב קלבאניה, בינו לבין תחנת הרכבת.

התחום העירוני של קולומיה משתרע על פני שטח רב וכולל בתוכו גם כפרים חקלאיים ושכונות חקלאיות למחצה, שלא נבנו ברציפות. תחום העיר הינו איפוא פרי ה„גיאומטריה של הבחירות": קולומיה העירונית ממש, היתה בשליש האחרון של המאה הי"ט ועד 1914 יהודית ב־80%. כדי שלא לתת ליהודים כח מכריע בהנהלת העיר ובבחירות לפרלמנט ולסיים הגליצאי, צורפו לעיר שני כפרים גרמניים וגם שכונות של אוקראינים ופולנים. היהודים היו מרוכזים בשטח הבנוי ברציפות בפנים העיר ולאורך הדרכים הראשיות. בפרברי הדרום ישבו בעיקר אוקראינים, ואילו בצפוניים ובצפוניים־המערביים — פולנים וגרמנים, שצייתו בימי אוסטריה ופולין לפקודות השלטון ובחרו כרצונו. הם הלכו ונטמעו בין הפולנים, אך בבוא הנאצים היו בין רגע ל„פולקסדויטשע" מחסידי היטלר.

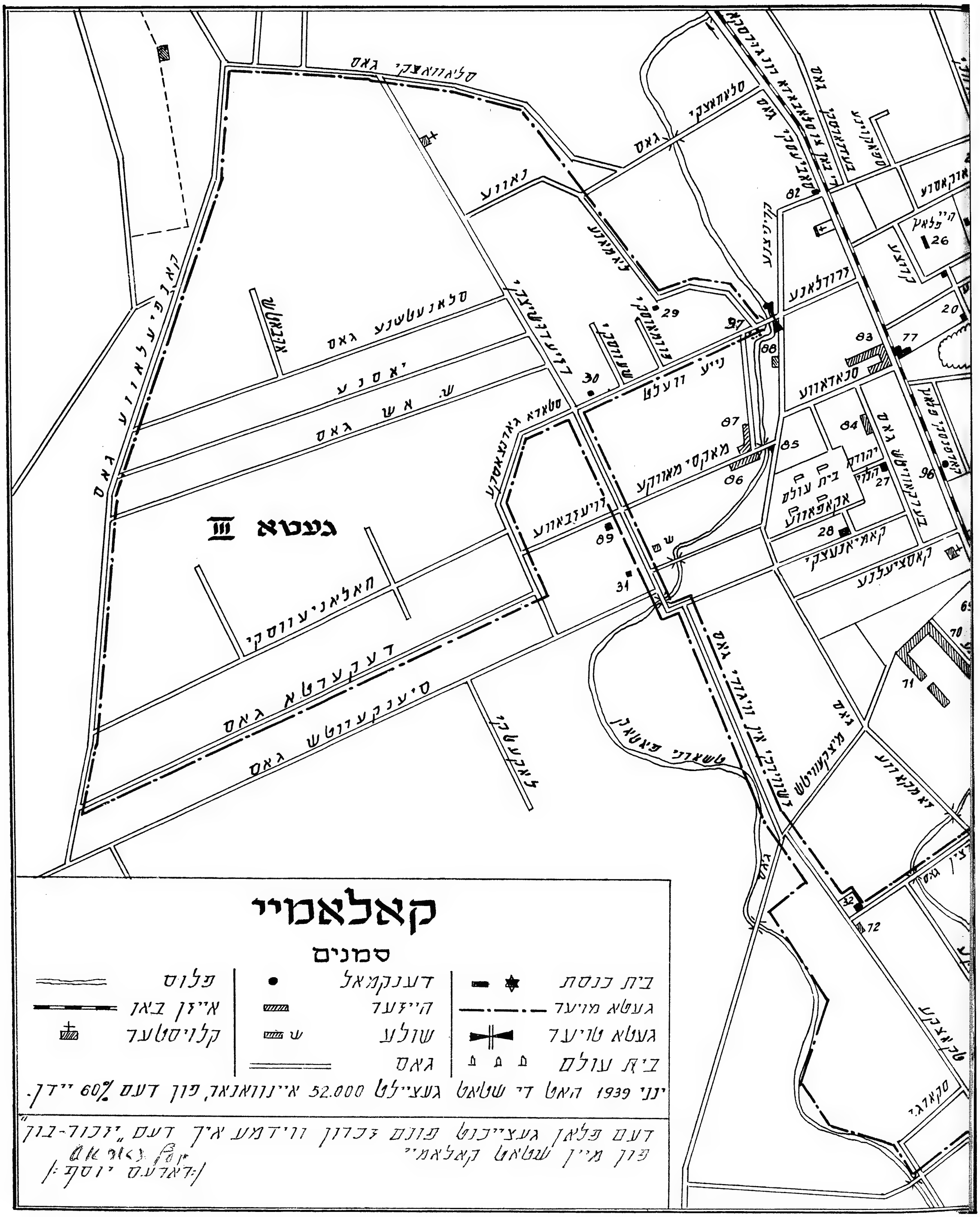
מספר יהודי קולומיה והנפה

לפני 1914 היו בקולומיה כ־41,000 נפש, למעלה ממחציתם יהודים. על ידם היו שלושה עמי־מיעוט: פולנים, אוקראינים וגרמנים. אחוז היהודים הלך ופחת מאז המפקד של שנת 1890. הסיבה לכך היתה, כבכל ערי גליציה, כללית: הלך וגדל מעמד־העירונים הפולני והאוקראיני, ומקביל לכך — גברה השאיפה להשתחרר משלטון היהודים בכלכלה. נוסדו חנויות פרטיות וקו־אופרטיביות של נוצרים ונתרבו גם אומנים נוצריים. בעקבות התנודות הכלכליות האלה, היגרו היהודים למערב, לאמריקה, לגרמניה, לווינה ואף לבודאפשט. סיבה נוספת להתמעטות היהודים, נעוצה במלחמת־העולם הראשונה, בה נמלטו הרבה יהודים למערבה של אוסטריה, ביחוד לווינה, ורבים מהם לא שבו לקולומיה. בינואר 1939 היו בקולומיה כ־35,500 נפש: 15,100 יהודים, 11,000 פולנים, 6,600 אוקראינים, כ־1,800 גרמנים (בכפרים שסופחו לעיר), כאלף ספק פולנים ספק אוקראינים — דוברי אוקראינית בעלי דת קאתולית־רומית. בחצי היובל 1914־1939 פחתה האוכלוסיה היהודית של קולומיה, ב־6,000 יהודים, מחוץ לריבוי הטבעי של לפחות 1% בשנה. למעשה נשארו בעיר פחות מזה, אם לדבר על תושביה הוותי־קים של העיר משנת 1914, כי שליש מבין 15,100 התושבים היה מבני כפרים ועיירות שבפוקוטיה ושמחוצה לה, שעזבו את מקומם במלחמה ולאחריה ונהרו לעיר „הגדולה" קולומיה. מרשימת 84 הישובים שבנפת קולומיה, שכללה בימי פולין שוב את פצ׳ניז׳ין, ניכר שמספר היהודים בכפרים פחת.

מלבד קולומיה היו עוד שלושה יישובים עירוניים: פצ׳ניז׳ין, גווזדזיץ ויאבלונוב. רוב יהודי מוחלט היה רק בשני היישובים האחרונים, ואילו בפצ׳ניז׳ין היה רוב גדול לאוקראינים. בסך הכל היו ביישובים העירו־ניים 19,050 יהודים. בתריסר כפרים לא היו יהודים ובשבעים הנותרים כ־3,025 נפש. אם נוריד מהם 8 ישובים, שבהם היו בין 100 ל־230 יהודים (קוסמאץ׳), נותרו 62 ישובים עם 1,940 נפש, כלומר 31 נפש בממוצע בכפר. ב־35 ישובים היו 20 נפשות יהודים ולמטה עד 5. עד כמה שאפשר לשפוט מן הזכרון שלפני 1914, פחתו היהודים גם בכפרים הסמוכים לעיר (וירביז׳ — 25, דיאטקוביץ — 70).

בית עולם
קינא
פילסודסקי גאס
קינא מארס
באן גאס
דלוגאשא
שפיטאלנע
אלטן הויז
יידישער שפיטאל
תרבות
וויספיאנסקי
קאפערניקא גאס
געטא I
קהילה
שטאטישער גארטן
דער וועג צו בית הקברות
געטא

קאלאמיי
סמנים
בית כנסת
געטא מויער
געטא טויער
בית עולם
דענקמאל
הייזער
שולע
גאס
פלוס
אייזן באן
קלויסטער
יוני 1939 האט די שטאט געציילט 52.000 איינוואונער, פון דעם 60% יידן.
דעם פלאן געצייכנט פונעם זכרון ווידמע איך דעם „יזכור-בוך" פון מיין שטאט קאלאמיי"
דארעס יוסף
געטא

ד"ר נ. מ. גלבר

תולדות היהודים בקולומיה

לפי הגירסה המסורתית, שקנתה לה מהלכין בסביבה, היתה בקולומיה בזמנים קדומים מושבה רומאית — „קולוניה" — ומכאן השם קולומיה. לפי מסורת אחרת, הוענק לעיר השם קולומיה משמו של המלך ההונגרי קולומין ששלט בראשית המאה הי"ג גם על האליץ' (גליציה המזרחית). ומאידך, מזכיר המשורר והסופר הפולני הידוע, וינצנטי פול (Pol) את הגוראלים (תושבי ההרים) שקראו לנהר פרוט מייה (Myja) ומכאן, קיבלה כאילו העיר את השם (קולומיה) (Kolomyja) שפירושו — „על יד הנהר מייה".

אין מסמכים תעודתיים על הקמת העיר. הידיעות המוסמכות הראשונות מוסרות לנו שב־16 באוקטובר 1395 העניק המלך הפולני יאגילו בהאליץ' לקולומיה את סמלה, כעיר מלכותית ובשנת 1411 הוא מסר בערבון את כל „פוקוציה" (Pokucie) — ובכללה את העיר קולומיה — לוויבודה של וואלחיה אלכסנדר.

כניסת הצבא האוסטרי לקולומיה בעת מלחה"ע הראשונה

כעבור 25 שנים בלבד הוחזר החבל הזה לממלכת פולין. מספרים עוד, כי יאגילו הקים בעיר את מנזר הדומיניקאנים.

בתעודות משנת 1424, בה חידש יאגילו את זכויות העיר, מוזכרים קרקעות, שדות, יערות ומעשר, שהמלך קאזימירז' הגדול העניק לעיר. הוא — המלך יאגילו — פקד גם לנהוג בכל הענינים לפי החוק הגרמני ואסר לקיים „ימים דשוקא" בכפרים הסמוכים. בתעודה זו נקבע גם בפירוש, שהכביש לוואלחיה צריך לעבור דרך העיר. גם מתוך התעודות העתיקות מתברר, שהמלך ולאדיסלאב, אשר מלך גם על הונגריה, העניק לקולומיה בזמן שהותו בבודא — בשנת 1413 — זכיון מיוחד, שלפיו התיר לעיריה להחזיק בית מלאכה לייצור שעווה ושיחרר את תושבי קולומיה מהחזקת תחנות, פרט לעונה שהמלך יהיה בקולומיה.

בשנת 1444 כינס כאן הקאשטלן, יאן מציזוב, סיים („קונוונטה גנרליס"), בו נידונו וסודרו עניינים שונים של ריסן („רוס").

בשנת 1430, בזמן המלחמות בפודוליה, השתתף בהן מיכאל מוז'ילו (Muzylo) בוצ'אצקי, בעל העיר בוצ'אץ', אשר קיבל בשנת 1427 רשות מאת המלך יאגילו להעביר את העיר בוצ'אץ' מהחוק הגרמני לחוק הפולני. כעבור תשע שנים, היינו, בשנת 1436, קיבל בוצ'צקי מהמלך בערבון את הערים סניאטין וקולומיה, עם הענקת התואר „סטארוסטה" של סניאטין וקולומיה.

האדמות בסביבות קולומיה היו במאה הט"ו פוריות מאד. מלבד תבואות, גידלו האכרים ובעלי האחוזות סוסים, בקר, פרות, עופות, החזיקו כוורות דבורים ופיתחו דיג — כל זאת בממדים גדולים, אשר הכניסו למשקים רווחים ניכרים.

בהיות המקום משופע בתבואות, הוקמו בו טחנות קמח, בחלקן מונעות ברוח ורובן במפלי מים.

מתעודות בשנים 1440—1470 למדים אנו שחבל־קולומיה היה אחד המפותחים ביותר בריסין של המאה הט"ו.

התוצרת החקלאית שימשה קודם כל לסיפוק צרכי האוכלוסים, ואילו העודפים זרמו לשוק למכירה — וקולומיה היתה למרכז המסחר של מוכרי התבואה וקוניה.

ב־3 ביולי 1443 העניק המלך ולאדיסלב וארננצ'יק לקולומיה ארבע זכויות עיקריות, שאיפשרו את התפתחותה כמרכז מסחרי לכל החבל האליץ': 1) זכות למקח וממכר (Prawo Skladu), 2) החזקת מאזנים, 3) מכבש רונג (Pressornia), 4) (Manni Rasoria) לגזור אריגים ואטונים. מלבד זכויות אלו, ניתנה לקולומיה — וגם להאליץ' — „פריבילגיה" מיוחדת לתבוע דין וחשבון מסוחרים שיצאו או חזרו מלבוב וואלחיה ועברו על חוקים ומנהגי המסחר. משפטים אלה קויימו רק בעיר קולומיה, אשר הפכה אותה עת למרכז חשוב בסחר פולין עם וואלחיה. כדי לייצב מעמד זה, חייב קז'ימירז' הרביעי בשנת 1456, את האכרים בסביבות קולומיה, שניאטין וקורופץ, המובילים לפודוליה מלח או סחורות אחרות, לעבור דרך קולומיה לחנות פה ולמכור את המלח לתושבי העיר. מי שלא מילא פקודה זו, נעצר וסחורותיו הופקעו לטובת אוצר המלוכה.

במאה הט"ו נעשתה קולומיה למרכז אספקת הבשר לכל חבל האליץ' ומדי שבוע התקיימו בה ירידים מיוחדים.

בשנת 1460 נאסר על סוחרי קולומיה כל מסחר עם לבוב. ב־15 בספטמבר 1485 התקיים בקולומיה טכס השבעת אמונים של הוויבודה הואלחי, סטפן הגדול ואציליו (בויארים) למלך פולין — ונחתם חוזה הגנה נגד הטורקים.

מלחמת טורקים וטטרים

ליבוריוס נאקר, מזכירו של יאן סטיפן, ראש מיסדר הצלבנים בפרוסיה, שבא לעזרת הפולנים בזמן מלחמת טורקיה—פולין, מספר ביומנו, כי בשנת 1497 הציתו הטורקים את כל העיר ואת תושביה לקחו בשבי. אולם נאמנות הוואלחים נמשכה רק זמן קצר.

בשנת 1502 כבשו הוולאחים את העיר לזמן קצר. בשנת 1513 שוב התנפל הוויבודה הוואלחי על קולומיה, החריב את העיר כולה והתקדם כמעט עד האליץ'. התקפות אלו נהדפו ועל קולומיה באה תקופת שלום ושקט. העיר התפתחה בשל זכויותיה המיוחדות, אשר העניקו לתושבי העיר פטור מכל תשלום לטובת המלך.

בשנת 1531 התנפל על העיר הוויבודה הוואלחי והחריב אותה אחרי ששדד הכל. כשנה לאחר מכן סבלה העיר שוב — מהתנפלויות המולדובנים.

מתוך מפקד משנת 1572 למדים אנו על הרכב בעלי המלאכה הלא־יהודים ואז נמנו בעיר 7 פרוונים, 6 חייטים, 12 חבתנים, מסגרים, נפחים, רצענים ו־8 איטליזים, 12 סנדלרים, 10 עושי בדים, 96 נחתומים, 6 כמרים.

שנים קשות באו על העיר בסוף המאה הט"ז. בשנת 1589 נכבשה העיר ע"י הטורקים. כל תושבי העיר התגוננו בגבורה עילאית וכשנכנעו, נרצחו רובם ע"י הכובש הטורקי.

אחרי שהעיר הוקמה מחדש, התחילה תקופת מלחמות הטטרים, שנמשכה עד לשנת 1621. קולומיה הוחרבה שוב כליל ותושביה נלקחו ע"י הטטרים

בשבי. אחרי הפלישה והסתלקות האויב, נבנתה העיר מחדש ע״י קאמיניצקי, לא על הנהר פרוט, אלא על יד הבריכה. פה הוקם מבצר עם סוללות ומבצרים קטנים. בשנת 1627 קבעו הרושמים (Lustratorzy), כי העיר נמצאת עוד במצב קשה. מבעלי המלאכה היו 7 חבתנים, 7 עושי כדים, 15 פרוונים, 20 נחתומים. תו־שבי העיר נהו ברובם לכנסיה הקטולית־יוונית. במאה הט״ז נמצא כאן מושבו של המטרופוליט. החשמן ויקוריאן אמאנד צישיקו תרם תרומה להתפתחות הכנסיה הגרקו־קתולית והוא גבה גם את הכנסות הכנסיה. העיר לכשעצמה היתה עיר מלכותית ולא היו לה בעלים פרטיים כמו לערים רבות ברייסין ופודוליה. בשנת 1715 היתה קולומיה תחת שלטון הסטרוסטה סטניסלב פוטוצקי, אך שנים מספר לפני חלוקת פולין הראשונה הוענקה העיר לסטרוסטה מבוסק, רפאל חולוניבסקי. כשהאוסטרים קבלו את גליציה, מכרה הממשלה את העיר לקאשטלאן וללז אבריסט אנדרזיי קורדטניצקי.

בימי השלטון האוסטרי התפתחה קולומיה לעיר בינונית. במקום בניני עץ הוקמו בניני אבן. בשנת 1835 נוסד בית חולים. בשנת 1869 היו 460 בתים ו־8000 תושבים, ואילו בשנת 1882 עלה מספר התו־שבים ל־24.662 נפש. מעמדה של קולומיה הועלה לבירת המחוז, ובו נכללו: הורודנקה, סניאטין, נאד־בורנה, זאלשצ׳יקי ובורשצ׳וב.

בשנת 1861 נוסדה גימנסיה תחתית ועשר שנים לאחר ייסודה נוספו בה כיתות עליונות. כמו כן, נפ־תחו באותה תקופה 3 בתי ספר עממיים ו־2 בתי ספר אבנגליים. ב־1876 נוסד בית ספר מקצועי ללימוד תעשיית בדים. במחצית השניה של המאה הי״ט חל גידול בממדי המסחר של תוצרת חקלאית, עצים ויי־צוא ביצים לגרמניה.

התחלת היישוב היהודי בקולומיה

ברייסין (Rus) נמצאו כבר יהודים בימי המלך לוו (Lew) הראשון שהתיר ליהודים ולארמנים להתישב במחוזות ממלכתו, אולם אין לנו תעודות מוסמכות המאשרות, שבתקופה זו התיישבו יהודים גם בקולומיה וסביבותיה.

בתעודות מהמאה הט״ו נזכרים בכל חבל האליץ׳ בס״ה שמות של שבע משפחות יהודיות. מספרם היה כה קטן, שבתי המשפט לא ידעו אפילו איך להשביע יהודי.

בתקופה זו לא נקרא יהודי Perefidus, אלא Judaeus ולנכבדיהם צורף התואר Slawetny, כגון המוכסים איזאצ׳קו (Izaczko) (1430—1441), האלוף ושמשון (1450—1470), מזידאצ׳וב.

ישנה תעודה משנת 1466, ממנה למדים שהאציל הפולני, הקשטלן מפודוליה והסטרוסטה של שניאטין וקולומיה, מיכאל מוזולו בוצ׳אצקי, החכיר מכרות מלח .ואחוזות בקולומיה — ליהודי הנודע שמשון (Samoso Samsoni Judeo) שהיה חוכר בזידאצ׳וב, ואילו בשנת 1469 נחתם ביניהם חוזה חכירה.

שמשון זה היה חוכר בממדים גדולים, שחכר ערים שלמות במחוז האליץ׳ — וכן היה מגדולי חוכרי מסים, מוכסים, וגם הבנקאי הראשי ברייסין, ניהל עסקים עם אצילים, חכר אחוזות מלכותיות והילווה כספים נגד משכנתאות בלבוב וערים אחרות. הוא נפטר בשנת 1474 ואחרי מותו עבר ניהול עסקיו לאשתו שרה ולבנו הראשון יהושע.

אולם, העובדה ששמשון חכר חכירות שונות בקו־לומיה, אין פירושה שבעיר גופא היה כבר ישוב יהודי.

ברם, בראשית המאה הט״ז התחילו יהודים להת־יישב בסביבות קולומיה, באשר בתקופה זו משך הכביש המסחרי, שבו הובילו סחורות לוואלחיה, יהו־דים רבים להשתקע בעיר. בשנים 1521—1540 ידועים ברייסין הוולכית וגם בתורכיה היהודים של קולומיה ושניאטין שאליהם נוהרים סוחרים רבים עם מטעני סחורות למיניהם.

בשנת 1540 חוברה קונסטיטוציה, לפיה הועמדו היהודים תחת שלטון העיר ושיפוטו, והוטל עליהם להשתתף בכל ההתחייבויות של העיר — ובכללן — תשלום מסי העיר. תמורת זה, נהנים הם מכל החרו־יות ושוויון הזכויות הניתנות לשאר האזרחים, לא רק בשטח הכלכלי, כי אם גם במדת מה מזכויות פוליטיות. בקולומיה ניתנה להם גם זכות בחירה פאסיבית בעיר והיתה להם גם הזכות להשתתף בבחי־רות פקידי העיר או בבחירת ראש העיר. הוקנתה להם גם הזכות להשתתף בביקורת הכספית של העיר ואפילו לשלוח פעם בשנה בא־כח לישיבת מועצת העיר, בה נמסר דין וחשבון על ממונות העיר. מתן זכות זו נומק בכך, שהיהודים משתתפים — על פי מפתח — בשני שלישים של הוצאות העיר. היהודים רשאים להתגורר במרכזה של העיר, אולם נאסר עליהם להעמיד שולחנות עם סחורות בימי השוק, שהתקיימו בכל ימי ששי — רק בככר העיר. מבין יהודי לבוב היושבים באותה עת בקולומיה, ידוע מרדכי יהודה, המוכס הנודע בשנת 1599.

גם בכפרים במחוז קולומיה ישבו יהודים והתעסקו בהחזקת בתי מרזח ובשריפת י״ש. מתוך רשימת מסים בשנת 1569 ידוע לנו שבכפרי המחוז קולומיה נמצאו 10 בתי־יהודים ואם נקח בחשבון, שבכל בית הת־גוררו 12 יהודים אזי מסתבר, שמספר היהודים הגיע ל־120 נפשות.

היהודים קבלו בשנת 1616 — לפי פקודת ועדת

רישום המסים — שטח מתאים לבנות בית כנסת וקרקע מחוץ לעיר לייחוד בית קברות, עם הרשות להקים במקום בית מגורים לשמש בית הקברות. המג־רשים האלה עם הבנינים עליהם, היו פטורים מתשלום מסים. היהודים שלמו מדי שנה בשנה לסטרוסטה תשלום בסך 20 טאלר. הקצבים היהודיים חוייבו להמציא לו יחד עם הקצבים הנוצרים 40 אבן (אבן אחת — 32 ליטרות חלב). מלבד זה, היו היהודים מחוייבים לקצור חציר משדה־אפשר יחד עם התוש־בים הנוצריים.

פרעות חמילניצקי

בשנת ת״ח פלש חמילניצקי לתוך העיר והרג 300 תושבים יהודיים מבני העיר. אחרי חורבן חמילניצקי חזרו יהודים לעיר ובמשך שנים מספר גדל הישוב היהודי הודות לעובדה, שמספר התושבים הלא יהודים היה קטן ומעמדם הכלכלי היה בלתי חשוב. היהודים תפסו בידיהם את המסחר במדה כזו, שבשנת 1715 נחתם בין העיריה והקהילה הסכם, שעליה לסלק ¾ מכל מסי העיר. מלבד זה, שילמו בשנים 1717—1719 „מס־גולגולת״. במכסה הכוללת שהוטלה על יהודי רייסין, בסך 33,857 זהובים, השתתפו יהודי קולומיה בסך 1040 זהובים ו־21 גרושים.

חוכרים ומוכסים הם המעמד העיקרי בתוך הישוב היהודי ומזמן לזמן פרצו מריבות ביניהם לבין הקהל, ביחוד בנוגע למסים.

החיים הפנימיים בתוך הקהילה הם כמו בכל קהילות פולין. סמכויותיה ותפקידיה של הקהילה הם מינה־ליים־פיסקאליים, שיפוטיים ובשטח החינוך.

בראש הקהילה עומדים פרנסים או ראשים, שהינם גוף הנהלתי המורכב מ־3—5 חברים האחראים כלפי השלטונות בעד כל הקהילה. הם נשבעים גם אחרי בחירתם בפני השלטון שבועת אמונים למלך ולממ־לכה.

הפרנסים מתחלפים בתפקידיהם מדי חודש והפרנס הממלא את השלטון נקרא פרנס החודש.

הגוף השלישי הם חברי הקהל וועדי הקהל, שמספר חבריהם בלתי קבוע. הועדים הם לעניני צדקה (ולגבאי צדקה), לבקורת החשבונות, לעניני השוק, פיקוח על נקיון ברובע היהודי, שמירה, פיקוח על כשרות, פיקוח על המשקל והמדה, הטיפול בעניני מוסדות החינוך ובתי הכנסת.

מהמאה הי״ז היו גם גבאי דאר־ישראל (4—7 גבאי בית הכנסת) שמאור ואפוטרופסים על אגודת בקולו־מיה 7, בעלי המלאכה המייצגים לאמיתו של דבר את עניניהם בהנהלת הקהילה ומספרם קשור במספר האגודות של בעלי המלאכה. בחירות ביצעו „כשרים״ (בוחרים) שהודרכו למינוי הקהל.

לקהילה היה גם מנגנון פקידותי המורכב מרב דמתא, שהוא הפקיד הראשון והמנהיג הדתי־הרוחני של הקהילה; דרשן שהוא מגיד מישרים, והסופר, שהינו הפקיד האדמיניסטרטיבי של הקהילה, והוא ממלא גם ע״פי רוב, את התפקיד של השתדלן.

הקהילה דואגת לכל ענייני תושביה — הכלכליים, החברתיים, התרבותיים והחינוכיים. היא קובעת וגובה את המסים הדרושים לכיסוי תקציב הקהילה, הכולל משכורות המנגנון האדמיניסטרטיבי, תשלומים לפקי־דות הממלכתית, כגון סטרוסטה וכו׳, לכמורה ולבתי הספר, לעיריה, ויתר המסים המוטלים על היהודים. לכיסוי התקציב משמשים המסים הישירים, ובעקיפין — דמי חזקה ותשלומים מחופות, הלוויות, נדוניות, ומתוארים „חבר״ או „מורנו״.

ראשי הקהילה

קולומיה משתייכת לוועד המדינה רייסין, שעליה חולשת קהילת לבוב. אולם השפעתה הלכה ופחתה ובמקומה תפסה את הגה השלטון ז׳ולקווא.

כידוע, מסמכותו של ועד המדינה היו בחירת השלי־חים אל ועד ארבע הארצות, וחלוקת המסים בין הקהילות וסניפיהן וכן הסדר סכסוכים, שעלו בין הקהילות היחידות. לאמיתו של דבר, אין לנו ידיעות מדויקות — מחמת חוסר מקורות — על מסגרת פעו־לותיו המפורטות של ועד המדינה. הוועד הראשון הוקם בשנת 1519 בפולין הגדולה, ואילו בפולין הקטנה ובריייסין — באמצע המאה הי״ז. ברייסין הת־חיל תהליכו אחרי שנת ת״ח, עם ירידתה של הקהילה הלבובית. בשנת תכ״ד (16 ביוני 1664) התאספו בסווירז׳ (ע״י בובריקה) המנהיגים וראשי קהילת ז׳ולקווא, וכן יחידי סגולה, המשולחים והמובררים משאר הקהילות של ועד מדינת רייסין — מברודי, בוצ׳אץ׳ וקולומיה — כולן סניפי הקהילה הלבובית, שהתמרדו נגדה. במושב הוועד נעשו גם תיקונים „בסדר ברירת הקהל מינוי שמאים וקביעת מס גול־גולת״. בשם קהילת קולומיה השתתף במושב זה הרב ר׳ אברהם דר׳ וואלפיש, שחתם על התקנות, אשר נת־קבלו ביחד עם ר׳ שמשון גינצבורג מפשמישל, ר׳ יוסף אייזיק מיאבורוב, ר׳ שמואל זיינוויל סגל מלבוב ור׳ דוד פרעגער מבוצ׳אץ׳, המארגן וראש המרד נגד קהילת לבוב. לא ידוע כמה שנים כיהן כרב בקולו־מיה ר׳ אברהם דר׳ וואלפיש (כן ר׳ וולף־זאב), שתרם תרומה ניכרת לביסוס הקהילה, ובאיזו שנה הלך לעולמו.

בתקופתו עמד בראש הישיבה ר׳ אברהם בר יוסף כ״ץ. הוא התמהמה בשנת תכ״ד (1664) בלבוב ונהרג בימי הפרעות, שנעשו בשתי הקהילות ביום שבת, ח׳ באייר, מחוץ לעיר.

אחרי הרב ר' אברהם בן וואלפיש כיהן כרב בקו־לומיה, ר' חיים בן ר' יהושע (1590—1648) מקראקא (בעל „מגיני שלמה" ו„פני יהושע"), ראש־מתיבתא המפורסם בקראקא בשנים 1639—1648.

בשנת תל"א (1671) היה נוכח ביריד יארוסלאב בזמן כינוס הוועד דארבע ארצות. לאחר זאת נתקבל לריש מתיבתא בלבוב. הוא החזיק ישיבות בכמה מקומות, ביניהם בקולומיה. נפטר בט' באדר תל"ג (1673). השאיר שני בנים, מהם היה אפרים פישל אב"ד בקולומיה, שנפטר בשנת 1683 והשני — צבי הירש, היה רב ברז'אני, דרוהוביץ', טיסמיניץ, ברודי וליסקה.

באותה תקופה היה גם הרב ר' דוד כהן בשנת 1690 אב"ד בקולומיה.

אחרי אפרים פישל ישב על כסא הרבנות חתנו הרב ר' משולם בר' ישעיה, שהיה ראש מתיבתא בלבוב יותר מעשרים שנה. הוא נפטר ביום ד' דסוכות תק"ו (1746) ואת מקומו תפס חתנו ר' נח אפרים פישל בר' משה והוא כהן כרב עד 1783.

חיי הקהילה הלכו בתקופה זו במסלולם הרגיל בלי שום מאורע מיוחד במינו. רובה של האוכלוסיה היתה מתפרנסת ממסחר קמעוני ובכללו עסקי־ממזגה, רוכ־לות ומלאכות ורק יחידי סגולה התעסקו בסחר סיטוני למולדביה ולוולאחיה הלודך והזור.

ב־2 לינואר 1765 נערך מפקד גביית מס גולגולת ע"י הקומיסרים לחבל האליץ' ומחוזות טרמבובלה וקולומיה ע"י יוזף פוראדובסקי, שהיה שופט בעניני גבולות האדמות (Komornik Graniczny) בהאליץ' ומאציאי קארוואסיצקי (Lowczy Plocki). את המפקד אשרו בשבועה הרב ושני פרנסי קהילה וסופר הקהילה. על המפקד בקולומיה חתם הרב (Fiszko-Fiszel Moszkowicz) וזה הרב ר' נח אפרים פישל בן משה.

לפי המפקד היו בקולומיה 985 יהודים ו־87 ילדים מתחת לשנה, בכפרים המסונפים לקהילת קולומיה 74 יהודים ו־3 ילדים. ואלה הם הכפרים: Oskrzesince (ילד 1), Piadyki 2, Diatkowce 6 (1 ילד), 12 Kniazdwow, Hanczarow 7, Spas 4, Mar- 10 kowce, Cienawa 4, (2 ילדים), Kurnile 13, Delatyn 2, Zalucze 4, Ozlawy 4.

ביחד נפקדו 1059 יהודים ,בתוכם — 91 ילדים מתחת לשנה אחת.

בשנים האחרונות של השלטון הפולני הורע המצב הכלכלי. מסחר התבואה — עיקר הסחר בפוקוציה — איבד את ערכו בשוקי אירופה והיצוא מפולין ירד כדי מחציתו, בהשוואה לכמותו בראשית המאה הי"ח.

בערים — בייחוד במזרחה של פולין — השתררה העניות, שגרמה לירידת המסחר, כי כוח הקניה הלך ופחת. מובן, שתנאים אלה דילדלו את מצבם הכלכלי גם של יהודי קולומיה.

בראשית המאה הי"ח היו רייסין הדרומית־מזרחית ופודוליה ניתנות להשפעה ניכרת של השבתאות ושלי־חה המקובל, חיים מלאך. בערים ז'ולקווא, בוצ'אץ', הורודנקה, זבאראז', זלוצ'וב, פודהייצה, היו קנים ידועים של שבתאים.

אם ועד כמה חדרה השבתאות לתוך קהילת קולו־מיה, לא ידוע, עקב חוסר מקורות. אין להניח שמטיפי השבתאות, החסידים ממחיצתם של ר' יהודה החסיד וחיים מלאך, כגון משה מאיר קאמינקר מז'ולקווא, אלישע שור מרוהאטין, פישל מזלוצ'וב, שסיירו בסביבה, נדדו מעיר לעיר והטיפו לתורת שבתאי צבי לא נכנסו גם לקולומיה, בייחוד שבמחוז קולומיה נמצאו שתי ערים הורודנקה ונאדבורנה, שבהן נמצאו שבתאים לא מעטים, שנהגו לצאת בט' באב אל מחוץ לעיר, שם גנבו טלה, שחטוהו לא לפי חוקי הדת, צלו אותו באש ואכלו. מנאדבורנה בא ראש הנבי־אים של יעקב פרנק — יהודה לייב בן נטע קריסא, שהיה עובר בעיירות הסביבה ומטיף לשבתאות, וכן וודף בנדיטס, שנשלח ע"י חסידי שבתאי צבי בנאד־בורנה לסאלוניקי, אל ברכיה, ראש השבתאים.

אולם אין לנו ידיעות ברורות אם בקולומיה גופא היו לפראנק אוהדים. מתוך רשימת הפראנקיסטים, שהתנצרו אחרי הויכוח בלבוב (1759), למדים, שאין בכללם אף יהודי אחד מקולומיה.

לעומת זאת, מצאה פה כר נרחב החסידות, שנת־חוללה והתבצרה בחבל המשולש בו נמצאת קולומיה.

במחצית הראשונה של המאה הי"ח, נתרבו בסבי־בות דרום־רייסין ופודוליה „בעלי־שם" רבים, שהיו ידועים רק בגבול עירם וסביבותיה. רובם היו רופאים שריפאו בעשבים, בלחש על המרה, בהשבעות וקמי־עות, ובשירוש דיבוקים מגוף חולי־רוח. לבעלי שם אלה היתה השפעה ניכרת על המוני העם, שהאמינו בדעות קדומות ואמונות־הבל.

ישראל בעל שם, שהתישב בתקופה זו בעיר טלוס־טי, גילה את תורתו החדשה והיה סובב בקהילות הסמוכות כגון הורודנקה, קוטי ואחרות ונתפרסם כ„בעל שם טוב" (הבעש"ט).

קולומיה שלובה גם ב„שבחי בעש"ט". (ראה גם המאמר: „קולומיה — עיר ואם בחסידות").

שינויים במבנה החברתי

עם חלוקת פולין הראשונה בשנת 1772 וסיפוחה של גליציה — ובכללה קולומיה — לאוסטריה, חלו שינויים במבנה החברתי.

לפי תקנון היהודים של הקיסרית מריה תרזה, משנת 1776, היו יהודי גליציה מאורגנים בגוף מיוחד שבראשו

עמדה „ההנהלה הראשית של יהודי גליציה" (General Direktion der Juden), המבוססת על סולם היאר־ארכי המורכב מקהילות עם 6—12 פרנסים בראש. הקהילות במחוז (בכל גליציה היו 6 מחוזות) עמדו תחת הנהלת פרנס המחוז (Kreislandesealtester), עליהם היו ממונים 6 פרנסי המדינה (Landesealteste) עם רב המדינה בראש. 6 פרנסי המחוז ו־6 פרנסי המדינה היוו ביחד את ההנהלה הראשית של יהודי גליציה.

בשנת 1785 חוסל ארגון זה ובמקומו לא הוקם ארגון ארצי כללי, אלא הושארו רק פרנסי הקהילות המקומיות. פרט לקהילות לבוב וברודי, שבראשן עמ־דו 7 פרנסים, עמדו בראש יתר הקהילות — ובכללן קולומיה — 3 פרנסים, שמתפקידם היה לייצג את קהילתם בפני השלטונות, לדאוג לעניי הקהילה, לפקח יחד עם הרב על רישום לידות, נשואים ומיתות, גביית מסי הקהילה, לגבות מסים אצל היהודים ולנהל את כל ענייני הקהילה. למעשה היו הפרנסים תלויים בשלטון המחוז, שראה אותם כנתונים בידיו. לפי דו"חות הפקידות האוסטרית נחשבו רק לבוב, יא־רוסלאב, פשמישל, סאמבור, דרוהוביץ', ברודי, טר־נופול, בוצ'אץ', טארנוב, ביאלא ופודגורז'ה לערים. יתר הערים — היתה להן צורה ואופי של עיירות או יותר נכון — של כפרים גדולים, באשר רוב הבניינים בהם היו בנויים מעץ.

קולומיה היתה מוקפת אדמות רבות בלתי מעוב־דות וחסרי בנייה כלשהי עליהן. היערות מסביב לעיר נוצלו בלי שום חישוב כלכלי. רוב הבתים בטבורה של העיר וברחובותיה הראשיים היו בידי היהודים, שהיוו את הרוב המכריע של האוכלוסיה. הנוצרים התגוררו ברובם בפרברים, בהם התעסקו במלאכות וחקלאות. כאשר פרצו דליקות ומספר רב של בתי־עץ נשרף, אסרו השלטונות להקים מחדש בנייני עץ אלא ציוו על בנייה מאבן. הילכך, התחילה קולומיה מסוף שנת השמונים לבנות בנייני אבן, דבר ששיווה לה צביון עירוני.

העיר קולומיה וסביבותיה היוו עד 1782 מחוז מיו־חד, אולם על יסוד החוק מ־22 במרס 1782, צורף מחוז זה יחד עם טישמיניצה למחוז מאוחד — סטניס־לאבוב, שמנה 180.596 תושבים, ונכלל עם יתר 17 מחוזות בכפיפות לגוברנאטור של לבוב.

כמובן, שגם פה לא הצטיינה הפקידות באהדה לגבי היהודים. בכלל, הבליטה הפקידות האוסטרית, בראי־שית כיבוש גליציה, את איבתה אל האצולה, הכמורה והיהודים, ומגמתה העיקרית היתה לעצבם לנתינים נאמנים לקיסר.

בתקופת שלטונה התחילתי ראתה אוסטריה ביהודים אלה נטע זר הראוי אך ורק לחסות ולסבילות, שאותם הם צריכים „לקנות" במסים ותשלומים מיוחדים. כזרים הוצאו היהודים ממערכת ההגנה והוטלו עליהם מסים גדולים פי כמה מאלה שהוטלו על יתר האוכלוסין. האדמיניסטרציה האוסטרית רצתה בזמן הקצר ביותר לשנות את היהודים ולסגלם לתנאים החדשים. אולם שפע ההוראות, התקנות והדקרטים, שבהם הוצפו יהודי גליציה, לפי הצעתו ויוזמתו של הגוברנור בלבוב ובאישורה של הממשלה המרכזית בוינה, הטי־לו רק תוהו ובוהו.

במרוצת הזמן, התחיל המנגנון האוסטרי הביורו־קרטי אט, אט להכיר ולהבין, שאין להגשים תיקונים בחיי היהודים אך בעזרת הדקרטים ופאטנטים.

כגורלן של כל קהילות ישראל בגליציה, כן היה גורלה של קהילת קולומיה. על אף הקשיים השונים, התחילה האוכלוסיה היהודית כאן להתפתח מבחינה כלכלית ומספרית.

בשנת 1776 גרו היהודים בקולומיה במעט בתים, כלומר, בכל בית גרו 10—12 נפשות (2 משפחות). הואיל והבתים היו קטנים ובנויים רע, שררה צפיפות רבה בדירות היהודים.

רובם של האוכלוסין היהודיים היו סוחרים קמעו־ניים, רוכלים ומוזגים. על כן, היתה זו אחת המטרות הראשונות של האדמיניסטרציה לחסל את המוזגים היהודיים בגליציה, יען כי ראו בהם את הגורם העיקרי המעכב את פיתוח מעמד האכרים.

על פי משאל, שנערך בין 18 ראשי המחוזות, הגי־עה הממשלה המרכזית לידי החלטה זו אף על פי שרק 8 ראשי מחוזות מסרו חוות דעת חיובית על חיסול המוזגים כדי להכריח את היהודים להתעסק במקצועות פרודוקטיביים. בדעה זו היו גם השלטונות בקולומיה.

אולם למרות ההוראות מלמעלה והנסיונות שנעשו ביזמתם, לא הצליחו בימי שלטונה של הקיסרית מריה תרזה להגיע להטבה כל שהיא בחיים הכלכליים של יהודי גליציה, ועל כן לא יפלא, כי המצב הכלכלי של יהודי גליציה בתקופת יורשה, הקיסר יוסף השני, נתדלדל עד כדי כך, שהשלטונות הועמדו לפני הבעיה הקשה לעשות דבר־מה כדי לשנות את מעמדם הרופף של היהודים.

איסורים והגבלות

על היהודים הוטלו פרט לעול המסים כל מיני איסורים. האיסור הקשה ביותר היה בנוגע לנישואים. בעל הכנסה של 100 זהובים לשנה היה צריך לשלם בעד הנישואים של בנו הראשון 3 דוקאטים, בנו השני 6 והשלישי — 12. בעד כל בן נוסף — 30 דוקאטים. אוי ואבוי למי שהיה מחתן את ילדיו בלי היתר השלטונות. כך למשל החרימו בשנת 1774 אצל

שני יהודים, שהשיאו את בניהם בלי רשות, את רכושם ומסרו אותו למשומדים, ושני היהודים גורשו.

אפילו בעד השתתפות בחתונה בלתי חוקית הוטלו קנסות קשים. בקשר עם איסורים יש עוד להזכיר איסור נשואי קרובים (1785), סדור גיטין גם בערכ־אות הממלכתיות, וכן איסור קבורת מתים במשך יממה אחת.

בשנת 1785 חוסלו שרידי האוטונומיה הקהילתית, בוטלו כל הזכויות המדיניות והשיפוטיות, המסים הוטלו על כל יהודי לחוד וגבייתם נמסרה לפקידי הממשלה. האוכלוסיה היהודית הועמדה בענינים מש־טרתיים תחת שלטון העיריה, מהקהילה הוסר האופי הלאומי והיא הפכה לעדה דתית בלבד.

יוסף השני, אוהד השקפות כלכליות־מדיניות של פיזיוקראטים, חשב שיוכל להקל על הבעיה היהודית בדרך יישובם של היהודים על האדמה, כאיכרים. בשנת 1782 יצאה הוראה מוינה שיהודים עובדי אדמה ישלמו רק חצי מתעריף הנישואין ואחרי זמן קצר יפוטרו לגמרי מהמס הזה. אולם בייסוד מושבה יהו־דית הוחל אך בשנת 1785, ובאביב 1786 נוסדה המו־שבה היהודית הראשונה בכפר דומברובקה, ליד נובי סונץ' (צאנז). אחר כך נוסדה המושבה „בבל חדש" (נוי־בבילון) בקרבת העיר בוליחוב ועוד אלו מושבות קטנות שלא האריכו ימים.

לפי התכנית הממשלתית נקבע, כי בתוך המספר הכללי של המתיישבים בכל גליציה — 1410 משפ־חות — יש ליטול מקולומיה 20 משפחות יהודיות. אולם, למעשה יושבו עד סוף 1794 10 משפחות, מהן 20 גברים, 36 נשים ו־62 ילדים, למטה מגיל שמונה עשרה, 35 נערים ו־27 נערות. רכושם של מתיישבים אלה היה 20 בתים, 20 גרנות ורפתות, 248 חלקות אדמה, 20 כלי־חקלאות, 25 סוסים, 46 שורים ו־56 פרות.

התקציב כוסה ע"י הקהילות בשטחי ההתיישבות בשיעור של 250 פלורין על משפחה אחת. כל 25, 30, 40 אבות משפחה חוייבו ליישב משפחה נצרכת אחת.

מכלל 91 המתיישבים היהודים מכל המחוז קולו־מיה, בו נכללה גם העיר עצמה, נשארו בשנת 1822 רק 83 משפחות מיושבות על האדמה, וכולן על חשבון הקהילות ואף אחת לא על חשבון שלה.

כמו בכל קהילות גליציה, סבלו גם יהודי קולומיה מעול המסים, שהביאו לא מעט לדלדול מצבם הכל־כלי. מלבד מס־הסבילות (Toleranzsteuer) שלמו היהודים כל מיני תשלומים ומסים נוספים.

כפי שהזכרנו כבר, התפרנסו רוב היהודים על מזיגה ולא אחת היה מספר המשפחות היהודיות כמספר בתי המרזח. על סידור כל העניינים הכרוכים בגביית מס הבשר, היה מופקד פקיד מיוחד (אקצסיסט), שמשכורתו השנתית עלתה לסך 200 פלורין לשנה ולבלר יהודי, שמשכורתו השנתית הסתכמה ב־350 פלורין.

לצערנו אין לנו על תקופה זו נתונים על מספר והרכב האוכלוסיה היהודית בקולומיה גופא. בשנת 1788 נערך מפקד בכל גליציה ויש לנו ידיעות על מספר היהודים במחוז סטניסלבוב, בו נכללה גם העיר קולומיה. לפי מפקד זה היו במחוז סטניסלבוב 11 קהילות והן סטניסלבוב עצמה, טיסמיניץ, בוהורוד־צ'אני, קולומיה, יאבלונוב, קוסוב, קוטי, אוברטין, נדבורנה, מאריאמפול ומונאסטרזיסקה עם 3530 מש־פחות יהודיות ובהן 17.342 נפשות, בתוכן 8584 גב־רים ו־8758 נשים.

בשנת 1790 נמנו במחוז סטניסלבוב 3351 משפחות והן שילמו 13.404 פלורין מס־סבילות, ואילו בשנת 1792 נמנו 3552 משפחות במחוז סטניסלבוב ובהן 15.420 נפשות.

פרט ממזיגה, סחר קמעוני ורוכלות, עסקו יהודי קולומיה גם במסחר עצים, פרט לחכירת יערות שנאסרה עליהם בשנת 1780, אשלג ומלח. אולם נאסרה עליהם הובלת המלח ממקום הפקתו אל השוק. יהודי קולומיה טפלו גם בגידול טבק, שהיה ענף משקי חשוב מאוד. בקולומיה הוקמו מחסני טבק בעלי 2 קומות בגובה. חברה יהודית, בה השתתפו האחים — אברהם ומשה קריגסהאבר ומשה לעוו, היו מדי שנה בשנה, מוכרים 2500 צנטנר עלי טבק לחוכרי האדמיניסטרציה של טבק בגליציה; היהודים — משה הוניג ויוסף שרנק. גם פייבל הרשל היה סוחר טבק ידוע (טיפוס של תקיף בקהילה שניצל כל הזדמנות לטובתו. באוגוסט 1784 הודיעו לו מטעם השלטונות שיגבה את שכרו במשרד המחוז בזאלש־צ'יקי, אשר הוענק לו בעד הודעותיו על נישואים חשאיים של יהודים). עם זאת צריכים לציין, שהוא לא היחידי בדורו. אין לך קהילה בגליציה שמישהו מראשיה לא התעסק במלאכת מסירות והו־דעות חשאיות לשלטונות. תופעות אלו נבעו מאופיו של המשטר. פייבל הרשל היה גם מראשי הקהילה והסתבך בגלל חשבונות הקהילה בחקירה שנוהלה נגדו ונגד סופר וגזבר הקהילה, שמואל נטע. שניהם הגישו תלונה נגד שר המחוז סטניסלבוב ארטל, שעל יסוד הסתתו של הסרסור מנדל מרקוס, הוגש נגדם משפט בענין אי־סדרים בקופת הקהילה. עקב חקירה זו פוטר סופר הקהילה שמואל נטע ואתו יחד גם הלבלר היהודי (Judenschreiber) בקולומיה ואלטר.

בכתב התלונה שלהם נגד ארטל התאוננו השנים על הדיכויים שסבלו בעת ניהול החקירה חסרת כל יסוד. מלבד תלונה זו, הוגשו גם תלונות מצד יהודים בנדבורנה וקולומיה. הגוברניום דרש מארטל ב־30

בדצמבר 1784 דין וחשבון מפורט בענין והודיע שיש־גר לסטניסלבוב על חשבונותיו של שר־המחוז יועץ מטעם הגוברניום לחקירת כל הענין. במשך החקירה התברר, שבענין היו גם מעורבים הקומיסרים — רימאין וגרוס וכן מספר פקידים, בשל קבלת מתנות ושוחד באמצעות סרסורים יהודיים. בענין התערבה גם הממשלה בווינה ודרשה לחסל את „הליקויים בש־רות" והנוהג של קבלת שוחד. כמו כן תבעה הממשלה לאסור את השימוש בסוכנים יהודיים הממלאים תפ־קידי שתדלנים בפני השלטונות. החקירה נגד ארטל נמשכה עוד מספר חדשים ונגמרה אך ביוני 1786 בפיטוריו של ואלטר ובנזיפה בארטל.

בקשר עם חקירות אלו התאוננה הקהילה בקולומיה יחד עם קהילות טיסמיניץ, נדבורנה וקוטי על המעשים של חוכרי המשנה ל„מס בשר" בברודי, וכן על חוכרי המסים היהודיים — קופלר ווילפסטאל.

ענף משקי חשוב שנמצא בידי יהודים היה דונג, דבש וחלב. בשנת 1786 קבל יהודי בשם לייזר, בעד 200.000 פלורין את הכירת הדונג, דבש וחלב והיה לו כדאי לשלם בעד צנטנר דבש 10 פלורין, למרות שמחיר השוק היה אז 6—7פלורין.

הודות למצבה הגיאוגרפי של קולומיה, הורחבו בימי השלטון האוסטרי קשרי המסחר עם מולדביה, ביחוד אחרי כיבוש בוקובינה (1776). אוסטריה היתה מעונינת בטיפוח הקשר המסחרי עם ארצות אלו, לשם יבוא בקר ומיני תוצרת חקלאית. היהודים ריכזו בידיהם ענפי מסחר חשובים כגון סחר בקר, סוסים, ותוצרת חקלאית שעברה מבוקובינה לגליציה — דרך קולומיה — ומכאן מסחר במלח שהובל מפה לבוקובינה ומולדביה.

מראשית כיבוש גליציה ובוקובינה, דאגו השלטו־נות להגדלת הספקת בשר משם למערב, וביחוד לוינה. סחר הבקר מדרום גליציה ומולדביה היה אמנם מרוכז ברובו בידי סוחרי בקר ארמניים בסטניסלבוב, דיאודר, מיכאל בוגראנוביץ, גרגורי קשצונוביץ, יעקב אנטונוביץ ושותפיהם, אולם רוב הספקים שלהם היו סוחרים יהודיים מקולומיה. מענין שפרופיסור אחד באוניברסיטה הלבובית, שהיה נוהג לסייר מדי שנה בגליציה, מוסר, כי „בקולומיה שהינה אחת העיירות החשובות בגליציה, עברו כל ענפי המשק לידי היהודים".

על פי התקנון של יוסף השני, מ־20 במרס 1785, שהטיל על היהודים התחייבויות רבות, אחת מהן — להקים בתי ספר כלליים לנוער היהודי, גברה הגירת יהודי החבלים הקרובים לגבול הוואלחי־המול־דבי, ובכללם, גם של יהודי קולומיה, עד כדי כך, שהממשלה הווינאית הורתה לקונסוליה ביאסי שלא להעניק למהגרים אלה חסות קונסולארית.

כמו בקהילות אחרות בגליציה המזרחית, נוסד בשנת 1788 גם בקולומיה בית ספר עממי (Judische Normalschule), לפי תכניתו של הרץ הומברגן שנת־קבלה ע"י השלטונות. כמורה עבד כאן פריד לזר ומשכורתו השנתית היתה — 200 פלורין.

תקנות ומסים

לימים, הכבידו השלטונות את עולם על היהודים ע"י כפיית תקנות למיניהן. אחת הקשות ביותר, הי־תה הפקודה מה־17 בפברואר 1788, שחייבה גיוס לצבא. תקנה זו הגבירה את בריחת הנוער לפולין ולמולדביה. אולם כעבור שנתיים בוטל חוק הגיוס, לאחר שהשלטונות נכחו לדעת, שאין היהודים רוצים להתגייס לצבא. במקום הגיוס שילמו בעד כל חייב גיוס 30 זהובים. מצב זה נמשך עד 1800.

פרק נוסף, שהעיב על חיי יהודי־גליציה למודי הסבל, התחיל עם חיוב מס הנרות שהונהג ב־11 בנובמבר 1797. תקופת „הליכטפאכטר" רבצה על כל הקהילות והיא אופיינה במעשי שוד, גזל ואכזריות בלתי אנו־שית, אשר נמשכה ממש עד המהפכה בשנת 1848.

עול המסים הלך וגדל משנה לשנה עד כדי כך, שבשנת 1811 נצטבר חוב גדול ממס הבשר ונרות השבת ובאגרות החוב של המדינה שהוטלו על היהו־דים. בשנת 1815 הוגשו לשלטונות תלונות נגד פרנסי הקהילה, בהן האשימו אותם בניהול בלתי ישר של כספי הקהילה וניצול המסים לטובתם הם, בשיתוף עם חוכרי המסים. משרד המחוז חיסל את הנהלת הקהילה. תופעות דומות היו גם בסטרי ובברודי — ובמקום הפרנסים הקודמים, מונו פרנסי־קהילה חד־שים, אשר נמשכו ממש עד המהפכה בשנת 1848.

חלוקת המסים שאת רובם היו מטילים על התושבים העניים וחסים על שכבות האמידים והעשירים. עקב מצב זה נצטברו חובות במסים, אולם השלטונות לא שמו לב לבקשת אנשי קולומיה ודרשו את סילוקם של חובות המסים.

הרכב תעסוקתי

בשנת 1812 היו בקולומיה 427 משפחות יהודיות ובהן 986 גברים ו־1047 נשים, בס"ה 2033 נפשות. בכל המחוז קולומיה נמנו 2484 משפחות יהודיות, בתוכן 5514 גברים ו־5691 נשים, ביחד 11205 נפשות. מספר היהודים במחוז קולומיה לא השתנה בהרבה במרוצת השנים. בשנת 1819 נפקדו 2473 משפחות יהודיות, בהן 91 משפחות שהיו מתעסקות בחקל־אות.

מענין להכיר את ההרכב התעסוקתי בשנת 1820. בכל המחוז נמנו 757 סוחרים יהודים שהתעסקו במסחר תבואה ותוצרת חקלאית, מזונות, עורות, מלח, בקר, דונג, חמירן (Maltz) וכשות (Hopfen). בכל

המחוז נמנו 334 קמעונאים, כ־488 בעלי בתי עבודה, מהם 201 מייצרי י״ש (על 2015 בכל גליציה), 20 נגרי־בנין (על 69 בכל גליציה), 9 עושי־נרות (38 בכל גליציה), 3 עושי־נמטים (Kolzemacher), שהם היחידים בגליציה, 252 בעלי מלאכה והם חייטים, סנדלרים, פרוונים ושזרים.

מתוך המספרים הבאים, למדים שהמצב הכלכלי של יהודי קולומיה בראשית המאה הי״ט הלך והשתפר. בשנת 1826 נמנו במחוז קולומיה בין 72 סוחרים סי־טונאים — 67 יהודים בעלי פירמות רשומות. לפי מפקד זה היוו היהודים בקולומיה את מחצית האוכ־לוסין.

בשנים 1818—1819 התלקחה בקרב הקהילה מלחמה נגד ועד הקהילה. בראש המתנגדים עמד משה ליב־רייך, שהציף את השלטונות בתזכירים ומכתבים, בהם התאונן על פרנסי הקהילה ומעשיהם נגד האוכלוסיה, אותה ניצלו באופן קשה בחלוקת המסים וגבייתם. משרד המחוז ניהל חקירות ממושכות בהן היו מער־רבים גם חוכרי המסים וסוכניהם. בשנת 1819 סולקו הפרנסים ונתמנו חדשים, אולם השיטה כשלעצמה לא שונתה.

אחרי מותו של הרב ר׳ נח אפרים פישל בן משה, בשנת 1782, נבחר לרב קהילת קולומיה והמחוז, גיסו, ר׳ יצחק בן נחמן הלוי אפשטיין מבאר, הידוע גם בשם נחמן באריר. אביו, ר׳ נחמן אבד״ק באר, שהיה בנו של הרב אברהם הלוי אפשטיין מסטאנוב, בעהמ״ח שו״ת „ברכת אברהם״ ואבדק״ק רובנה, נפטר בשנת תצ״ה (1735). כאמור, הרב בקולומיה היה גם רב המחוז (Kreisrabiner) ומשכורתו השנתית היתה 300 פלורין.

ר׳ יצחק ישב על כסא הרבנות, עד מותו בשנת 1795 (ג אדר שנת תקנ״ה).

אחריו נבחר לרב, בנו ר׳ נחמן צבי, שכיהן כרב 34 שנים ונפטר בכ״ח תשרי תק״צ (1829). יורשו על כסא הרבנות, היה בנו ר׳ יצחק זאב, שנפטר בט״ז מרחשון תר״ט (1849). אחיו, ר׳ משולם, היה רב בפיסטין ונפטר בקולומיה, בו׳ טבת תקמ״ט — 1809.

אחרי מותו, נבחר לרב המחוז — חזקיהו נחום בר׳ יצחק טויבש. לפני בחירתו היה דיין בלבוב, בזמן כהונתו ברבנות של ר׳ יעקב אורנשטיין („בעל ישועות יעקב״), נפטר בלבוב.

אחריו נבחר לרבה של קולומיה, הרב ר׳ גרשון בר׳ יהודה, שהיה בשנים 1821—1829 אבד״ק רוזדול וחתנו של ר׳ מנחם מנדיל מקוסוב. אח״כ היה רב בטלומץ׳ והורודנקה ומשם הוזמן לכהן כרב בקולו־

הוא לקח חלק פעיל בחיי הקהילה ופעל רבות למענה. ביזמתו הוקמו מוסדות צדקה רבים. הוא נפטר ערב חג השבועות תרכ״ג (1863).

רחוב יאגילונסקה ניזשה

בימיו הוקם בית הכנסת הגדול שנחרב בשואה (1942).

בשנת 1820 נוסדה החברה הקדושה „גמילות חס־דים" הואיל „וכבר ספו תמו זקנים ושאל בחבורתו אנשים צעירים לימים" שהתחילו להתרשל במצות „טפול במתים ובפרט בנשיאת המטה".

בתקנון — נקבעו פרטי החובות של חברי גמ"ח ותפקידיהם. בכל חול המועד של פסח נתקיימו בחי־רות, וחמשה בוררים כשרים היו בוחרים 3 גבאים, עפ"י רוב הקולות, גבאי לכל שבת בבית הכנסת, בה הוא עולה לתורה וכל אחד מהם מחוייב לעשות סעודה במועד שלו.

מלבד ענייני קבורה וכל הטיפול הכרוך במת, על אנשי החברה לטפל גם בחולים בבית החולים ולדאוג לנוחיותם ול„החיאת נפש".

במקרה שאיזה בר מינן הוא עשיר מופלג, אין רשות לגבאי לקצוב עליו איזה סכום בלי ידיעת הגבאים של החברה. בקופסאות מיוחדות יש לאסוף את התרו־מות עבור החברה. בתקנות מיוחדות, מסודרות עפ"י א"ב פורטו חובותיהם וזכויותיהם של הגבאים.

עיר של חסידים

התקופה מלפני המהפכה האוסטרית בשנת 1848, בתולדות יהודי גליציה, עמדה בסימן של היאבקות קשה בין האדוקים והחסידים מזה, לבין המשכילים מזה.

בקולומיה הצליחה החסידות להכות שורשים עמוקים ולהשתלט על חיי הקהילה. לעומת זאת, התחילה ההשכלה להתפשט כאן רק קמעה־קמעה, והיא לא היתה די חזקה כדי להעמיד אישים ידועים כמו משכילי ברודי, טרנופול, לבוב, טיסמיניץ, בולחוב וכו'.

גם שכבותיה האמידות יותר של האוכלוסיה היהו־דית, שקיימו עסקי מסחר עם חוץ־לארץ, לא היו להוטים אחרי סיסמות ההשכלה ולא עזרו להתפש־טותה והתפשטותה על־ידי ייסוד בתי־ספר, מועדונים כדוגמת הערים שמנינו לעיל.

במלחמה להתפשטות השכלה כללית, לא היה חלקה של קולומיה ניכר. אין סימן למשכילים ששאפו לתי־קונים ולשינויים בחיים הפנימיים של היהודים, או נסיונות לפרוש מבתי הכנסת והתפילה ולבנות — כדוגמת משכילי טרנופול בשנת 1820 או לבוב

רחוב פילסודסקיגו

בשנת 1846 — בית כנסת של מתקדמים. תופעות מעין אלה לא נתרחשו בקולומיה, כי מעמדם של החרדים היה די חזק כדי למנוע התפשטות ההש־כלה. כאן התעצבה ונתגבשה החסידות והשתלבה באופן יציב בחיי האוכלוסיה היהודית והיא מסמלת את מהותה האמיתית של הקהילה. ולכן אין פלא שחסידי קולומיה עשו מאמצים להשפיע על הצדיק מסדגורה, ר' ישראל פרידמן — כאשר שלטונות בוקובינה הוציאו נגדו צו־גרוש מסדגורה — שיש־תקע בקולומיה. למעשה, הצליחו גם להשיג בשבילו זכות ישיבה בקולומיה, דבר שעורר שמחה גדולה בקרב החסידים. הם שיגרו משלחת לסדגורה והרבי

שה קרבנות רבים ודלדלה גם את האוכלוסיה מבחינה משקית.

באמצע המאה הי"ט, אחרי מאורעות 1848, הפכה קולומיה להיות נקודה מסחרית חשובה בין גליציה ובוקובינה ורומניה. שיפור המצב הכלכלי משך העירה מספר רב של תושבים יהודים והאוכלוסיה היהודית גדלה משנה לשנה, עד כדי כך שהיתה למחצית האוכלוסיה בעיר. למרות השינויים שחלו בחיי היהודים בגליציה בתקופה שלאחר מאורעות 1848, נשארו יהודי קולומיה ברובם שומרי מסורת ולא שאפו לתיקונים מרחיקי לכת בחיי הקהילה.

הנהלת הקהילה נשארה בידי החרדים. יחד עם

מבט על הרינק מכיוון ה„ראטוש". מימין נראית הכנסיה הקאטולית

הבטיח להשתקע בקולומיה, אך בינתיים סודר עניינו בבוקובינה והוא נשאר לגור בסדגורה.

בתנועת המהפכה של שנת 1848 היה מר י. רוזנהק עסקן־נואם פעיל. הוא נבחר לסיים בלבוב, אבל סיים זה לא התכנס. בנו של רוזנהק, ד"ר שלמה רוזנהק, היה מימות הרצל עד לפטירתו המנהיג הציוני בעיר.

תסיסת המהפכה (1888) הקיפה גם המונים. כתוב לבם במשקה בשמחת תורה תר"ט התנפלו על בית יונה הגובה (מס נרות השבת) ויהרסוהו. על מעשה־גבורה זה סיפרו עוד בסוף המאה.

בשנים 1848 — 1849 סבלה העיר מחולירע, שדר־

קהילת סטניסלבוב פנתה קולומיה בשנת 1860 למי־ניסטריון הפנים, להתיר לסוחרים היהודים להחזיק את חנויותיהם פתוחות ביום ראשון, כי קשה להם לשבות יומים בשבוע, ועוד — אם לצרף החגים היהודיים והנוצריים, פירוש הדבר — לשבות 149 ימים בשנה, דבר שאין ביכולתם לשאת מבחינה כל־כלית.

אחרי שהותר ליהודים בשנת 1860 לרכוש נכסי דלא ניידי, הגישו 15 יהודים מקולומיה בקשות, שירשו להם לרכוש נכסי דלא ניידי, בתים ואחוזות. ואלה הם הפונים שבקשתם נתמלאה:

1) יוסל חיות, סיטונאי בסחורות צמר ופרנס הקהילה. 2) שלמה ויזלברג, סוכן. 3) א. מלצר, חוכר אחוזה. 4) י. רוזנהק. 5) חיות, בעל משרפת יי״ש. 6) זאננזיפ, סוחר עצים ותבואות, קבלן בניה. 7) גורגית, קבלן בניה. 8) ליטמן ברטלר, חוכר־אחוזה.

בתקופה זו היוו יהודי קולומיה את מחצית האוכלוסין שבעיר. בשנת 1860 גדלה האוכלוסיה היהודית ל־8000 נפשות, ובשנת 1869 ל־8234 נפשות בכלל 16.909 התושבים. הכלכלה היתה מרוכזת ברובה בידי היהודים, הן המסחר הסיטוני והן הקמעוני, וביחוד סחר בקר, סוסים, ותוצרת חקלאית. גם התעשייה, טחנות ובתי־קדרות (Garncarstwo) היו עפ״י רוב בידי היהודים. ביחוד הורחב היקף המסחר היהודי משנת 1869, בה נגמר בנין מסילת הברזל לבוב — צ׳רנוביץ — יאסי, עם תחנה בקולומיה, דבר ששיפר במיוחד את המצב הכלכלי של היהודים לעיר וסביבותיה.

למרות השינויים שחלו בעקבות התחיקה בשנות 1848 ו־1851, נשאר עוד בתוקף החוק מ־25 בינואר 1803, שאסר על היהודים להחזיק משרתים ומשרתות נוצריות. הנציבות הגליצאית מצאה אפילו לנחוץ להודיע ב־23 בספטמבר 1853 לכל משרדי המחוזות, שהאיסור הוא עדיין בתוקף, אלא שמותר לעשות במיוחד את המצב הכלכלי של היהודים בעיר וסביבותיה.

מענין שדוקא הנהלת הקהילה בקולומיה ערערה בפני מיניסטריון הפנים נגד האיסור.

הדבר הביא לדיון בממשלה. המיניסטר לעניני הפנים העביר את הענין לידי מיניסטר הדתות וזה הביע את דעתו שיש לקיים את פקודת הנציבות. על יסוד זה דחה מיניסטר הפנים את ערעור קהילת קולומיה (33). באותן השנים נדונה בנציבות בלבוב השאלה של הקמת בית מדרש לרבנים ובעית הלבוש היהודי. הרב מסמבור, שמואל דייטש, הגיש בשנת 1851 לממשלה תזכיר לתיקוני חיי היהודים בגליציה. הוא הציע להכריח את יהודי גליציה להסתלק מלבושם המסורתי, לכנס אספה של נוטבלים ולהתחיל בדכוי החסידות והרביים. נגד תכנית זו יצא הרב מז׳ולקווא, ר׳ צבי הירש חיות, שנהתנגד לאמצעי לחץ והציע לכנס לאספת הנוטבלים יותר רבנים מאשר נציגים חילוניים.

מצד אחד הוצע לנציבות הלבובית, שתכנס לאספת הנוטבלים 16 נציגים ורק 6 רבנים מחוזיים שגמרו לימודים פילוסופיים — והם: רב־המחוז זלוצ׳וב—ברודי (קריסטיאמפולר); ז׳ולקווא (חיות), לבוב, צ׳רנוביץ (ד״ר איגל), סמבור (דויטש) וקולומיה. באותה תקופה כיהן בקולומיה כרב — ר׳ נחום בן־יצחק טויביש וקשה להניח שהוא גמר לימודים פילוסופיים.

אסון הדליקה ביוה״כ

בשנת 1852 עבר על יהודי קולומיה אסון נורא. ביום הכפורים התפללו מאות יהודים ויהודיות בבית הכנסת שבנינו טרם הושלם. בשעה 6 בערב נשמעו קריאות שפרצה דליקה. המתפללים, וביחוד הנשים, ב„עזרת הנשים״, התחילו מתוך פחד להתרוצץ אל היציאות. עקב המדרגות הצרות ב„עזרת הנשים״ וההצטופפות, נחנקו למוות 33 נשים ו־3 ילדים. הזעיקו את מכבי האש והמשטרה, אולם כשבאו, היה כבר אחרי האסון ובדיעבד התברר שהיתה זו אזעקת שוא, כי לא פרצה שום דליקה, אלא כנופית גנבים נוצרים הפיצה את הקריאה „דליקה״ וניצלה את ההצטופפות וההמולה למעשי שוד. הם התנפלו ושדדו מהנשים תכשיטים, ביחוד שביסים (שטערנטוכעל) משובצים פנינים ויהלומים, ותלשו באכזריות נזמים עם תנוכי האוזנים. ע״י מאמציו של שר המחוז, הרוזן בורקובסקי, הצליחו להציל את מאות המתפללים, והודות לעזרתו המהירה של הרופא, ד״ר מארייסקי, ניצלו רבים מחנק. השלטונות הצליחו למצוא את הגנבים ולקבל בחזרה את התכשיטים הגנובים. בעקבות האסון, אסרו על הקהילה להשתמש בבית הכנסת — לפני גמר הבניה.

מכאן ואילך אסור היה לנשים בקולומיה לבוא בימים הנוראים לבית הכנסת עם תכשיטיהן.

מוסדות צבור

באותן השנים לא היה בית ספר יהודי כמו בערים — לבוב, ברודי, טרנופול, בוליחוב וביתר הקהילות, אלא רק חדרים פרטיים.

בשנת 1854 נוסד בקולומיה בית חולים יהודי.

בשנות הששים הוקם ע״י הקהילה בנין מיוחד לתלמוד תורה, שבו למדו 120 ילדים. בית־ספר עממי יהודי נוסד בשנת 1886 ע״י ה„אליאנס״ הוינאי.

מענין לציין, שעוד בשנת 1850 הובעה בעתונות המשאלה שרצוי להקים בקולומיה, שהיא אחת הערים המחוזיות הגדולות בגליציה, גימנסיה, למען הפצת השכלה בקרב האוכלוסיה היהודית. הובעה הדעה כי ביסוד הגימנסיה צריכה להיות מעונינת הממשלה, כי „יהודי קולומיה עולים בבורותם ועם־הארצות שלהם בהרבה על אחיהם ביתר חלקי המדינה״. עוד נאמר שם, ששום דבר „אינו מסייע להפצת ההשכלה בין היהודים, כמו מוסד חינוכי הנמצא בקרבתם, כאשר יצר החיקוי אצל היהודים הוא כביר ולכן יש לצפות בבטחה לתוצאות משביעות־רצון כשתקום גימנסיה בקולומיה״. אף על פי כן, לא נתמלאה משאלה זו מיד, אלא כעבור עשר שנים. משנת 1861, בה נוסדה גימנסיה, התחילו ללמוד בה גם תלמידים יהודים. אותה שנה בחרה גם קולומיה,

ציר משלה אל הסיים הגליצאי, הלא הוא העסקן היהודי הנודע, ד״ר אליעזר דוכס שכיהן עד מותו, בראשית 1865.

אחרי מותו הגיש ראש העיריה לנציבות תזכיר ובו הדרישה, שלא תערכנה בחירות־משנה בקולומיה, הואיל ורוב הבוחרים הם יהודים ואין כל ספק, שייבחר שוב ציר יהודי. אם אי אפשר לבטל את הבחירות, אזי מתבקש הנציב לשנות את סדר הבחירות בצורה כזאת, שהציר ייבחר רק „תושב עיר מכובד״ ובחירתו תוכר רק כאשר שליש הקולות שיצביעו עבורו יהיו משל אזרחים נוצריים. הנצי־בות דחתה את בקשתו שהיתה בניגוד לתחוקה, ובבחירות הבאות גבר המועמד היהודי, ד״ר מקסי־מיליאן לנדסברגר, ב־553 קולות נגד 226 של המועמד הפולני. הוא היה עורך דין ידוע בלבוב, ממייסדי הטמפל, אשר לקח משנת 1840 חלק פעיל בחיי הקהי־לה הלבובית. בשנת 1848 היה מפעילי האינטליגנציה היהודית הלבובית בחיים הפוליטיים וממעריצי הכיוון הצנטרליסטי. אחרי זמן מה הצטרף לאגף החרדים בלבוב, בראשותו של מאיר מינץ.

ד״ר לנדסברגר היה ציר בסיים הגליצאי עד 1870, ולקח בו חלק פעיל בדיונים על הבעיה היהודית.

הוא ייצג משנת 1867 ואילך כנציג יהודי יחידי את הסיים הגליצאי בפרלמנט הוינאי. כידוע, לא התקיימו בשנים 1867—1873 בחירות ישירות אל הפרלמנט, אלא שהסיימים שיגרו מתוכם צירים לפרלמנט. ב־7 באפריל 1870, כאשר הפולנים עזבו את הפרלמנט הוינאי, התפטר גם ד״ר לנדסברגר. זמן קצר אח״כ הוא יצא גם את הסיים והסתלק בכלל מהחיים הפוליטיים.

בשנת 1865 (12 במאי) פרצה בעיר דליקה עצומה ששרפה 500 בתים, ואלף משפחות, ברובן המכריע יהודיות, נשארו ללא קורת גג. לאט לאט נבנו הרוב־עים השרופים והניזוקים שוקמו מחדש.

בשנות השבעים חלו גם שינויים בהרכב ועד הקהילה. לאט, לאט, נבחרו גם פרנסים מתוך האינליגנציה והם השתדלו להכניס תיקונים במבנה הקהילה. כאשר קהילת לבוב עיבדה בשנת 1877 תקנון לדוגמא לקהילות ישראל, היתה קולומיה אחת הקהילות הראשונות בגליציה המזרחית, שהנהיגה תקנון זה והסדירה על פיו את הנהלת ענייניה.

בינתיים פרצו בקהילה מריבות וסכסוכים בקרב חסידי ויז׳ניץ וסדיגורה. מאבק זה הושפע ע״י המאו־רעות בקהילות השכנות, כגון: בחירות הרב בשניאטין, בשנת 1876, שגרמו גם למחלוקת בין החסידים בקולומיה.

השתלבות בהכרעות ציבוריות

במחצית השניה של המאה הי״ט הולך וגדל חלקם של יהודי קולומיה בחיים הציבוריים, ביחוד במועצת העיריה. בשנת 1873 התקיימו בחירות אל מועצת העיר והיהודים העמידו רשימה משלהם, עם ד״ר ראש, בראש, שהיה מועמד למשרת ראש העיר. והגם שלפי מספר האוכלוסין הגיעו להם 36 מנדטים, נבחרו רק 14 יהודים בתורת חברי מועצת העיר, ואילו למשרת ראש העיר נבחר לא־יהודי. גם בבחירות בשנת 1876, יצאו היהודים עם רשימה עצמאית נגד הפולנים, אך בבחירות למועצת העיר, בשנת 1878, השיגו היהודים רוב. בישיבת מועצת העיר, ב־24 בספטמבר 1878, נבחר לראש העיריה יהודי, הלא הוא עורך הדין, ד״ר מאקסימיליאן טראכטנברג. הוא נולד בשנת 1846 בטרנופול. אחרי גמר למודיו התיישב בקולומיה והיה עורך דין פופולרי. כראש העיר כהן עד 1895 ונבחר לראש הקהילה.

בשנת 1873 התקיימו הבחירות הישירות הראשונות אל הפרלמנט האוסטרי בוינה. הואיל והפולנים בסיים הגליצאי לא התחשבו עם האינטרסים של יהודי גליציה ולא שיגרו בשנים 1870—1873 לפרלמנט הוינאי אף נציג יהודי, החליט הארגון „שומר ישראל״ בלבוב — להציג בבחירות רשימה יהודית עצמאית. לשם הגשמת הדבר הוקם ב־28 במאי 1873 ועד בחירות יהודי מרכזי, מורכב מנציגי הערים, בראשותו של ד״ר יוליוס שמואל ביק כמזכיר.

בקולומיה עצמה רצה רוב הבוחרים היהודיים להע־מיד מועמד, שיהיה נאמן לתחיקה. יהודי קולומיה פרסמו באמצעות ועד־הבחירות המחוזי היהודי ב־20 באוגוסט 1873, את גלוי הדעת הראשון בגליציה עם דרישותיהם הפוליטיות לקראת הבחירות אל הפרלמנט, לאמור:

הואיל וייצוג היהודים הגליצאים בסיים הגליצאי ובפרלמנט לא הלם את מספרם ומעמדם ובלי התחש־בות בתשלומי המסים, יש צורך להעמיד במחוז קולומיה מועמד יהודי שיהא ראוי לייצג את האינטרסים החיו־ניים של בני ישראל...

יהודי קולומיה דורשים נאמנות לתחיקת הממלכה, ומתנגדים לכל אוליגרכים אוטונומיים ולדצנטרליזציה של אוסטריה שתביא רק התפוררות מהירה של המו־נרכיה ושינויים שאינם לתועלת היהודים בגליציה.

הם מתנגדים גם להרחקת השפה הגרמנית מלימודים בבתי־הספר היסודיים והתיכוניים. הרחקה זו תמנע מן הנוער את האפשרות להמשיך בלימודיו, כי הטפות הסלביות — אין להן כושר ביטוי מדעי והן מדוברות רק בשטח מצומצם. אמנם, מצדדים יהודי קולומיה לשים לב בתחיקה לאינטרסים של האומות והדתות השונות, במידה שאינם חורגים מהאינטרסים של הרעיון

הממלכתי, אולם עז רצונם שהמועמד שלהם יידע במיוחד את תהליכי החיים הכלכליים, כדי שיוכל לייצגם בפרלמנט כראוי.

בהסכם עם ועד הבחירות היהודי המרכזי נקבע כמועמד בקולומיה ד״ר אוסקר הניגסמן. נגדו הועמד מצד הפולנים ד״ר פלוריאן זיאמיאלקובסקי. אולם לאחר משא ומתן עם ועד הבחירות המרכזי הפולני, הסתלק ד״ר זיאמיאלקובסקי ממועמדותו.

האגודה „שומר ישראל״

ד״ר הניגסמן נבחר והיה הציר היהודי הראשון מקולומיה בפרלמנט האוסטרי וייצג את העיר בשנים 1872—1879. הוא נולד ב־10 מרס 1824 ברישא, ולמד משפטים בוינה. התישב כעורך דין בלבוב ולקח חלק פעיל בחיים הציבוריים היהודיים. בשנים 1861—1866 היה חבר ועד הקהילה בלבוב ומועצת העיר — ומשנת 1867 ציר מברודי בסיים הגליצאי. הניגסמן, שהיה נואם מצויין, היה מראשי המדברים בסיים בדיונים על שווי־זכויות ליהודים.

הוא היה ממייסדי האגודה הפוליטית היהודית „שומר ישראל״ ומטעמה נבחר בשנת 1873, אחרי שהגיעו לידי הסכם־בחירות עם הרותנים, כציר בקולומיה. בפרלמנט השתייך עם יתר היהודים מגליציה, נתן קאליר, ד״ר יואחים לנדא והרמן מוזס לסיעת התחיקה. נפטר בוינה ב־27/9 בשנת 1880.

בתקופה זו כהן בקולומיה כרב מרא דאתרא איש ששמו הלך לפניו בכל העולם היהודי הרה״ג ר׳ הלל בן ברוך בנדיט־ליכטנשטיין (ראה מאמר „רבני הקהילה״).

*

בינתיים חלו שינויים במדיניות היהודים בגליציה. בשנת 1876 דרשה הנציבות מהקהילות להחיש בצוע הריאורגניזציה. „שומר ישראל״ עשה מאמצים לייצב את מעמד הקהילות ע״י חקיקת תקנון אחיד מאושר ע״י הממשלה וליכוד כל הקהילות בארגון ארצי מאוחד.

לשם כך קרא „שומר ישראל״ את הקהילות להשתתף ב„יום־קהילות״, בו יידונו על כל הבעיות בחיי היהודים בגליציה. קהילת קולומיה היתה מיוצגת ב„יום הקהילות״, שהתכנס בלבוב ב־18—20 ביוני 1878 ביזמתו של „שומר ישראל״, ע״י יושב הראש שלה, שלמה ויזלברג, שנבחר יחד עם ירחמיאל מוזס וד״ר ביק כסגני יו״ר־שני של נשיאות הועידה. ויזלברג היה גם יושב ראש ועדת התקנות והשתתף באופן פעיל בדיוני הועידה. בסוף הועידה נבחרה ועדה קבועה לארגון הקהילות וויזלברג נבחר לסגן יושב הראש־שני שלה.

בינתיים הגיע מועד הבחירות לפרלמנט הוינאי. אנשי „שומר ישראל״ שדגלו בבחירות של 1873 בעקרון מדיניות יהודית עצמאית, לא עמדו במבחן בשנת 1879 באשר הבחירות בשנה זו מצאו אותם בלתי מוכנים.

הפולנים ניצלו את המצב והעמידו בקולומיה את הרב ר׳ שמעון שרייבר, מראשי החרדים הקיצוניים שהקימו את „מחזיקי הדת״ כארגון נגד הנאורים. נגדו הועמד עתונאי יהודי מוינה, אלכסנדר שארף, אולם לאחר זמן קצר הסתלק ממועמדותו.

מלחמת ד״ר בלוך

בבחירות קיבל הרב שרייבר 1443 קולות מתוך 2251 אפשריים.

הרב שרייבר היה מועמדם של הפולנים וקיבל את המנדט תמורת ההבטחה, שהוא כנשיא „מחזיקי הדת״, יחד עם מנהיגם הרוחני, הרבי מבלז, ישפיעו על החרדים לתמוך בבחירות בכל מחוזות גליציה במועמדים של ה„קולו פולסקיה״. אחרי שהרב שרייבר נבחר, לא השתתף בפרלמנט אף פעם בדיונים כי לא ידע אף שפה אחת פרט ליידיש, אולם הצביע תמיד לפי פקודת „הקולו״. פעם — כשההצבעה התקיימה בערב שבת, דאג „הקולו״ לסידור מנין בבנין הפרלמנט כדי שיוכל להיות נוכח בשעת ההצבעה. בשנת 1883 נפטר הרב שרייבר ובקולומיה נערכו בחירות משנה. האינטליגנציה היהודית במחוז הבחירות — בקולומיה, בוצ׳אץ׳ וסניאטין דרשה להעמיד מועמד, שיוכל לייצג את היהודים בפרלמנט ויתמצא בעניינים הפוליטיים. ועד הבחירות בערים אלו פנה אל הרב בפלוריסדורף, ד״ר יוסף שמואל בלוך, יליד דוקלא וביקש ממנו שיציג את מועמדותו לפרלמנט, תוך כדי העמדת תנאי, שיצטרף לסיעת הפולנים.

בנעוריו נתפרסם ד״ר בלוך בידיעותיו התלמודיות ונקרא „העלוי מדוקלא״. גם עשרות שנים לאחר מכן היו מוסרים חידושי תורה בשמו.

אחרי שעזב את גליציה, התמסר ללימודי חול, גמר את האוניברסיטה ונתמנה — לאחר שכיהן כרב במספר קהילות קטנות, לרב בפלוריסדורף. בשנים אלו נתפרסם במלחמתו האמיצה נגד האנטישמיות, וביחוד, במאבקו החוצץ נגד פרופ׳ רוהלינג בפרג, בהוכיחו אז את זיופיו הגסים של התלמוד.

בד״ר בלוך ראו יהודי גליציה את הלוחם המובהק למען היהודים. אחרי שהסכים לתנאי הועדה, הוצג באופן רשמי כמועמד לפרלמנט.

נגד בלוך יצאו בלבוב הנוטבלים היהודים עם ד״ר אמיל ביק והמטיף ברנהרד לוונשטיין בראש, בטענה, שיש לבחור בציר שהוא קשור בגליציה — קשר פנימי ולאומי (פולני). ב־1 במאי התקיימה בבית הקהילה אספה בראשותו של ד״ר פיליפ צוקר. נגד בלוך היו גם ראשי „שומר ישראל״, כגון ד״ר פיליפ מאנש,

שטען כי בפרלמנט דרושים נציגים פוליטיים, אבל לא תיאולוגים מסוגו של ד״ר בלוך.

ביזמתה של קהילת לבוב פנו גם כמה קהילות גלי־ציה אל תושבי קולומיה בדרישה לבחור בד״ר ביק.

ועד הבחירות המרכזי הפולני המליץ על מועמדותו של ד״ר יהונתן וארשאואר מקרקא, ואילו הגבאי של האדמו״ר מבלז, ר׳ מרדכי פלץ המליץ על מועמדותו של הנוצרי, הברון רומאשקאן.

הגם שד״ר בלוך נתמך ע״י נשיא הפרלמנט, ד״ר סמולקא, החרימו אותו הפולנים. ברם, למרות התנגדות זו, נבחר ד״ר בלוך ברוב של שני שלישים לציר, מבלי שהופיע אף פעם במחוז הבחירות.

אחרי הבחירות ביקר ד״ר בלוך בערי מחוזו ונתקבל שם בהתלהבות רבה ע״י המוני היהודים, ראשי ופרנסי הקהילות. ואולם, חברי העיריות נעדרו מכל קבלות הפנים והופעותיו של הנבחר. ביחוד החרים אותו ראש העיר היהודי של קולומיה, ד״ר מאקסימיליאן טראכטנ־ברג. בפרלמנט מילא ד״ר בלוך את תפקידו כנציג יהודי.

בשנת 1885 הסתיימה הקדנציה של הפרלמנט והוכרז על בחירות חדשות. ד״ר בלוך פנה אל ויזלברג, חבר ועד הקהילה וחבר העיריה בהודעה, שברצונו לבוא לקולומיה למסור דין וחשבון על פעולתו הפרלמנ־טרית. ויזלברג, שהיה אמנם עורך דין בלתי מוסמך, אולם למרות היעדר השכלתו המשפטית עלה על כל עורכי הדין בקולומיה והיה בעל השפעה פוליטית בעיריה ובקהילה, יעץ לד״ר בלוך לא לבוא, כי הפעם אין לו סיכויים להיבחר. ד״ר אמיל ביק הבטיח לעצמו את ראשי העיר, חברי העיריות ופרנסי הקהי־לות וגם את המנגנון הממשלתי. אבל ד״ר בלוך לא נרתע ונסע. חרף עמדתם של הפרנסים נתקבל במקום בהתלהבות ושוכנע כי המוני הבוחרים היהודים עומדים לצדו.

בקולומיה גופא נוסדה מפלגת בלוך בשם „די גוטע יונגעז״ עם יעקב ברטלר ובני משפחתו, שהיו בעלי השפעה ויכולת.

באותה עת התקיימו גם בחירות אל העיריה. הפולנים שהיו מעונינים לנצח בבחירות אלו, העלו כמועמד את מנהיגם וישניבסקי, שהיה בעל תרבות גבוהה ,עשיר מופלג ופילנתרופ ידוע. בהיותו חבר העיריה, הציע לקרוא לשני רחובות ברובע היהודי על שמותיהם של ברוך שפינוזא ומשה מנדלסון. הצעתו נתקבלה ושני רחובות נקראו על שמות האישים שהוזכרו. וישניבסקי זה כרת ברית־בחירות עם „מפלגת בלוך״, לפיה התחייב לתמוך בד״ר בלוך, אם אנשי בלוך אשר יצליחו בבחירות לעיריה יתמכו לבחור במועמד הפול־נים לראש העיר. במסגרת ההסכם האמור, נטלו על עצמם וישניבסקי וסטניסלב שצ׳פאנובסקי, מחבר הספר הידוע ״Nedza Galicyji״, את ניהול התעמולה.

בלוך נתמך גם ע״י פראנציזשק סמולקא והמדינאי הפולני הידוע, הרוזן פוטוצקי, אולם ועד הבחירות הפולני המרכזי בלבוב העמיד את מועמדותו של ד״ר ביק. אנשי ד״ר ביק ניהלו מלחמה קשה נגד בלוך. שליח ועד הבחירות המרכזי הפולני, יאן דובז׳אנסקי, ביקר באופן מיוחד בקולומיה והזהיר את התושבים מלבחור בד״ר בלוך. בבוצ׳אץ׳ איים ראש העיר היהודי, בריש שטרן, על היהודים ולבוחרים הנוצריים ספר שד״ר בלוך הוא שונא הנוצרים... לא יפלא איפוא, כי בנסיבות אלה עמדו הבחירות במרכז החיים הציבוריים והפכו למאורע רב מתח. בכל חוגי הבוחרים שררה התלהבות גדולה. הנשים הלכו לבית הקברות להתפלל בעד הצלחת הבחירה. ביום הקלפי השתלט בעיר טרור, אולם למרות הכל לא נרתעו הבוחרים היהודים בקו־לומיה, בוצ׳אץ׳ וסניאטין והלכו אל הקלפי. התועמלנים של ד״ר ביק זייפו תעודות והשתמשו בכל מיני תכסיסי רמאות. בקולומיה הכריז ויזלברג שד״ר ביק הבטיח, כי אם יבחר, יבנה ליהודים בית כנסת חדש ולנוצרים כנסיה. אולם כל ההבטחות וסיסמות הרמיה לא הצליחו להכשיל את ד״ר בלוך. הוא נבחר ברוב של 28 קולות.

חדשיים אחרי בחירות אלו התקיימו בחירות למועצת העיריה והיהודים הצביעו ברוח ההסכם שנערך עם וישניבסקי.

בסוף 1890 נסתיים תוקף המושב של הפרלמנט ובראשית 1891 נקבעו הבחירות החדשות. מתנגדיו של ד״ר בלוך החלו במחוז הבחירות לחתור נגדו כדי להכשילו. הפעם לא הועמד ד״ר אמיל ביק, אף על פי שבשנים אלו ניהל חינם את כל המשפטים בביהמ״ש הארצי בלבוב בשביל בוחרי קולומיה, סניאטין ובוצ׳אץ׳. במקומו הציג את מועמדותו ליאון מייזלש, נכדו של הרב הוורשאי הידוע ר׳ דב בעריש מייזלש. הוא היה חתנו של המיליונר הרוסי־היהודי ברודסקי, אולם אשתו לא רצתה לחיות אתו. אחרי שניהל שנים רבות משפטים נגדה, נתן לה בשנת 1890 גט, תמורת פיצויים בסך מיליון גולדין.

יוזם מועמדותו היה הגבאי של הרבי מבלז, מרדכי פלץ, שכעס על ד״ר בלוך, כי לא רצה לתרום לרשות העתון „מחזיקי הדת״ 5000 גולדין משלו או לאספו בין יהודי וינה. מתוך רוגז הכריז על ליאון מייזלש כמועמד האורתודוקסיה היהודית בגליציה.

מייזלש הצהיר שהוא מוכרח להשיג את המנדט אפילו אם הדבר יעלה לו 100.000 גולדין. הואיל, והוא התגורר שנים רבות בפריס ונתעוררו ספקות בנוגע לאזרחותו האוסטרית, השיג לו ראש העיר בוצ׳אץ׳, בריש שטרן, את עזרתו וסידר לו את האזרחות

האוסטרית כדי שיהיה בעל זכות בחירה. סוכניו של מייזלש פיזרו כספים לרוב והפיצו כתבי פולמוס בעברית ובאידיש, בהם הותקפו פרסומיו של ד"ר בלוך בביקורת המקרא. נשיא „מחזיקי הדת" איגנץ שרייבר פרסם עלון ביידיש, בו הכריז כי פעולתו של ד"ר בלוך בפרלמנט היתה מכוונת לרעתם של היהודים החרדים. גם הרבי מבלז פרסם „קול קורא" נגד ד"ר בלוך.

בינתים העמידו הפולנים מועמד משלהם, שונא ישראל ידוע, הרוזן סטאז'ינסקי, שנתמך גם על־ידי הפקידות הפולנית. מענין, שגם המתבוללים המרוכזים סביב השבועון "Ojczyzna" יצאו נגד ד"ר בלוך. פקידי המחוז התחילו ברדיפות שונות נגד הבוחרים היהודים. השלטונות המליצו בפירוש על מועמדותו של סטאז'ינסקי, למרות שראש המיניסטרים שלח לנציב גליציה מכתב אזהרה. הפעם נתמך ד"ר בלוך ע"י ד"ר אמיל ביק. ראשי הקהילה, שלמה הירש ויזלברג, יעקב ברטלר ויוסף פונקנשטיין פירסמו אפילו כרוז לבוחרים בשם „דבר בעתו", בו דרשו לבחור אך ורק בד"ר יוסף שמואל בלוך. כל זמן שהמלחמה היתה בין ד"ר בלוך וד"ר ביק, נקטה נציגות הקהילה עמדה מסתייגת, אך נוכח מועמדותו של מייזלש ראתה הקהילה הכרח להמליץ על ד"ר בלוך ולהצהיר כי אסור לבחור את מייזלש. כרוז זה תרם לליכוד ואיחוד כל הבוחרים היהודיים.

הבחירות התקיימו ב־4—5 במרס 1891. בבוצ'אץ' ובשניאטין הם עברו בשקט גמור. ואילו בקולומיה התחוללו מאורעות דמים. האיכרים שתמכו בסטאז'ינסקי, עברו ברחובות העיר והתעללו בבוחרים היהודיים. הם התנפלו על החנויות שבעליהן מיהרו לסגרן מיד. מספר יהודים נפצעו ויהודי אחד אף נדקר למות. ההשתוללות הפרועה הגיעה לשפל המדרגה, כאשר האכרים החריבו את בית הקברות היהודי.

אולם, על אף הטרור, לא נרתעו היהודים וברוב ערי המחוז הלכו לקלפי. ד"ר בלוך נבחר ב־2128 קולות, בעוד שסטאז'ינסקי קיבל 1778 ועל מייזלש, שבזבז כספים רבים הצביעו אך 97 בוחרים...

במושב הפרלמנט החדש היה מעמדו של ד"ר בלוך, שבכל הזדמנות הגן על האינטרסים של היהודים, קשה מאד וה„קריסטליכסוציאלע" עם הנסיך ליכטנשטיין בראש התחילו להשפיע על הסיעה הפולנית לחסל את מעמדו. נשיא הקלוב הפולני זאלסקי היה מעונין לסלק את ד"ר בלוך וניצל את ההזדמנות, שהוגש ערעור נגד הבחירות במחוז קולומיה־בוצ'אץ'־סניאטין ודרש מד"ר בלוך שיוותר מרצונו הוא על המנדט. לנוכח המצב שהשתרר, הוא החליט ב־22 באוקטובר 1895 לוותר.

במחוז נערכו בחירות חדשות וד"ר בלוך הציג שוב את מועמדותו. נגדו הועמד ראש העיר ד"ר מקסימיליאן טראכטנברג, אשר נתמך אפילו ע"י האנטישמיים מאסכולתו של ד"ר קארל לואגר וארנסט שניידר, שהיו מעונינים בכל מחיר לחסל את ד"ר בלוך ולהרחיקו מן הזירה הפוליטית־פרלמנטרית.

כעורך דין נידון ד"ר טראכטנברג בשנת 1891 ע"י לשכת עורכי הדין בלבוב לעונש של 300 גולדין בגלל פגיעות בכבוד המעמד של עורכי דין ובשנת 1892 בעונש של 100 גולדין.

בהיותו ראש העיריה נקבע ע"י הועד הארצי (Wydzial Krajowy) שהפקיד ערבונות של אחרים בבנק ולרגל שורה של מעילות ומעשי תרמית הוגדר ניהול העניינים בעיריה שלו כאנארכיה גמורה.

מאידך, עשה הקלוב הפולני — בתמיכתו של ראש הממשלה האוסטרית, הרוזן הפולני באדני, כל מאמץ, כדי להכשיל את בחירתו של ד"ר בלוך. שרי המחוזות קיבלו הוראות מפורשות להשתמש למטרה זו בכל אמצעי שבו — והם עשו כל מה שהיה ביכלתם: דרשו מחרשתנים יהודים תרומות בסך 500 גולדין לקרן הבחירות של ד"ר טראכטנברג; ועדי המסים הזמינו יהודים והזהירו אותם שלא לבחור בד"ר בלוך; ביום הבחירות ניצבו ז'אנדרמים ליד הכניסות באולמי הבחירות ועכבו בעד בוחרים יהודים מלהיכנס להצביע.

ראשי האנטישמיים בוינה דרשו במברקים להכשיל בלא יוצא מן הכלל את בחירתו של ד"ר בלוך. בעקבות אמצעי הטרור שננקטו והודות להם נבחר ד"ר טראכטנברג, אשר ישב בפרלמנט עד לשנת 1900, מבלי שימלא שם איזה תפקיד ממשי.

הצעה לד"ר הרצל — להיבחר בקולומיה

נוכח הבחירות בשנת 1901, הציע אדולף שטאנד ב־28 בספטמבר 1900 לחוזה המדינה היהודית, לד"ר בנימין זאב הרצל שיעמיד בקולומיה את מועמדותו לפרלמנט הווינאי, כי שם המנדט הוא הבטוח ביותר. בהזדמנות זו כותב שטאנד לד"ר הרצל על הציר מקולומיה, ד"ר טראכטנברג, שהוא רק „בובה בסיעה הפולנית (אולם הוא אדם עליון בקלאבריאס, הפוליטיקה שלו היא ,תצביע ושתוק'. תכנית עבודתו בוינה: הוא מתעורר ב„רונאבר", קברט ידוע בוינה, וישן בישיבות הפרלמנט). הוועד הפועל הציוני בוינה וד"ר הרצל עצמו דחו את הצעתו של שטאנד והציונים לא העמידו כל מועמדים ולא לקחו חלק פעיל בבחירות בקולומיה. באותה עת נבחר מועמד הפולנים, ד"ר נתן זיינפלד, שייצג את העיר בשנים 1901—1906.

גידול האוכלוסיה היהודית

בסוף שנות השבעים במאה הי"ט, חלה התפתחות

ניכרת בקולומיה, הן מבחינת מספר תושביה והן מבחינה כלכלית. עם העליה הזאת בכלל התושבים גדלה גם האוכלוסיה היהודית — מ־8234 תושבים יהודים בשנת 1860, ל־12.002 נפשות בשנת 1880, בתוך אוכלוסיה כוללת של 23.109 תושבים (ז.א. 51.9%), בכללם — 5951 קתולים (פולנים), 4.226 גרקו־קתולים (רותנים) 930 אחרים. בכל המחוז קולומיה הגיע מספר היהודים ל־19.177 נפשות, שהיוו 17.4% מכל האוכלוסיה הלא־יהודית שמנתה 89.782 נפשות. מה־19,127 יהודים התגוררו בערים ובעיירות 15.949 (83.2%), ב־69 כפרים 2.262 (11.8%) ב־8 אחוזות 916, כ־5% יהודים).

בשנת 1890 גדל מספר היהודים במחוז קולומיה ל־24.116 נפש, שהיוו 18.4% מכלל האוכלוסיה; מהם 19.727 (44.3%) — בערים ובעיירות ו־4389 — בכפרים.

בשנת 1900 הגיעו ל־26.020 (19.7%) מהם 21.893 (43.4%) בערים ובעיירות, ואילו 4.127 — בכפרים.

בקולומיה גופא היו בשנת 1890 30.235 תושבים, מהם 14.927 יהודים (49.4%) ובשנת 1900 היו 34.188 תושבים, מהם — 16.568 (18.5%) יהודים. בשנת 1910 נמנו על 42.676 תושבים 18.930 יהודים, שהיוו 44.3% מכל האוכלוסיה בעיר.

בהשוואה למספר התושבים בכללם, יש לציין, כי בשנים 1880—1910 ירד אחוז היהודים מ־51.9% בשנת 1880, ל־44.3% — בשנת 1910. בשנת 1880 היה מספר תושבי קולומיה 23.109 נפש ובכללם 12.002 יהודים. לעומת זאת, גדלה האוכלוסיה היהודית בשנת 1910 ל־18.930 נפש. בשנים 1881—1910 גדלה האוכלוסיה הכללית ב־84.7% והאוכלוסיה היהודית ב־57.7%.

אחוז היהודים בעיר גופא היה גדול בהרבה מאשר בתחום הרשמי של העיר, כי השלטון הפולני סיפח לעיר כפרים מסביב, כדי למעט את אחוז היהודים.

ההתפתחות בשטח הכלכלי

הרכוש היהודי בקרקעות הגיע בשנת 1889 בכל המחוז ל־3.053 הקטאר (6.2%) ובשנת 1902 ל־4.416 הקטאר (16.3%).

גם בהרכב הכלכלי חלו שינויים. גם בתקופה זו התבסס המצב הכלכלי של יהודי קולומיה על העורף (Hinterland) החקלאי של הסביבה, פרט ל־3 בתי חרושת לזיקוק נפט ולנרות פרפין (זינגר וקריס, האחים פרידמן, בלוק ווייזר). פרט לבעלי אחוזות גדולות של המגנטים הפולניים והמשקים של האכרים האוקראיניים, נוצר בהשפעת החופש הקונסטיטוציוני גם מעמד ניכר של בעלי וחוכרי אחוזות ומשקים חקלאיים יהודיים. העיקרי שהתרכז בידי היהודים

מצעד פרשים ליד ה„מגיסטראט"

היה בתוצרת חקלאית, תבואה, שעועית, תלתן, בקר, בהמות, שהוצאו למדינות אוסטריה ולחוץ לארץ, בייחוד לגרמניה — לנמלי ברמן, האמבורג ועוד. מסחר זה העסיק גם מספר יהודים בעמילות.

גם במלאכות עסקו היהודים במִספר ניכר, ביחוד בחייטות. חייטי קולומיה היו ידועים מתפירת ברדסים (Kapotten) בשביל כמרים, עד כי התפתח ממש ענף מיוחד להעשיית בגדים. ענפי המלאכה כגון סנדלרות, מסגרות, נפחות, פחחות — היו כמעט כולם בידי היהודים.

בקולומיה גופא ובסביבתה התפתחו גם תעשיות שהעסיקו פקידים ופועלים יהודיים כגון: תעשיית נרות, עצים — מנסרות, שהוקמו בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה העשרים.

בוורביש (Wierbiarz) הקים יהודי בית חרושת לגפרורים והעסיק בו 140 פועלים יהודיים ורק שמונה נוצרים. עפ"י רוב עבדו 100 בחורות יותר מ־12 שעות ליום. בחורה קבלה 25—30 קרייצר, או בעד מיון 1000 קופסות — 4 קרייצר. גברים קבלו שכר־שבועי בסך של 4—5 פלורין.

פרט לבתי חרושת לזיקוק נפט ולנרות־פרפין של פרידמן, וייזר, קריס. בלוך, זינגר, היה גם בית חרושת לייצור משחות נעלים, שהעסיק 25 פועלים

(7 גברים, 18 בחורות) והם קבלו שכר־שבועי בסך של 4—6 גולדין.

בית החרושת לנרות־פרפין העסיק 50 פועלים יהודיים 20 גברים ו־30 בחורות, שקיבלו 20—25 קרייצר בעד יום עבודה של 12 שעות. כמו כן, הוקמה בשנת 1883 תעשייה מיוחדת במינה, הלא היא — תעשייה מקיפה של אריגת טליתות. ר' שמשון הלר, חסידו של האדמו"ר מבויאן, בחפשו פרנסה, הזמין מגרמניה מנולים והביא משם אורג מאומן, שבמשך חודשים מספר הדריך יהודים במקצוע האריגה וטווייה. אחרי שהפועלים אומנו הוחל באריגת טליתות. במשך זמן קצר הצליח הלר לרכוש לו שווקים נוחים באוסטריה ומחוצה לה. בית החרושת התנהג לפי דרכי תורה. בין השמשות ערך הפסקה לשם תפילת מנחה ומעריב. רוב פועליו — גם הם היו חסידי בויאן.

במרוצת הזמן הוקמו עוד בתי חרושת ומספר פועלים שרכשו להם מנולי־יד עבדו גם בביתם. בתי החרושת הידועים היו, כאמור, של ר' שמשון הלר, יונה זאגר ווינדשאואר. היו עוד מספר חרשתנים קטנים, בעלי מספר מצומצם של מנולים. עפ"י רוב, היו החרשתנים הקטנים מעסיקים אורגים שעבדו בביתם.

תעשייה זו העסיקה מספר רב של אורגי טליתות ושזורי עטרות, בדרך כלל בצורה של תעשייה ביתית. רובם של האורגים עבד עוד במנולי־יד (Handwebe־Stuhle) ומצבם הכלכלי היה קשה מאוד. בעד עבודה של 15 שעות ליום, קיבלו שכר עבודה בסך של 3 גולדין לשבוע. פועלים צעירים ששכרו 2—3 מנולים, קיבלו שכר שבועי של 30 קרייצר. ניצול אכזרי זה ע"י החרשתנים, שהיו יהודים אדוקים וחסידים, הביא את האורגים למצב ייאוש. הלחץ גבר עוד כשהחרשתנים דרשו שפועל ישרת 6—7 מנולים. באוגוסט 1892 הכריזו בבית הרב אורגים פועלים שביתה, ו־400 אורגים־פועלים הצטרפו אליה.

שביתת אורגי הטליתות

בבית הכנסת הגדול התקיימה ב־24 ביולי 1892 אסיפה רבתי, בה נאמו אורגים ותיקים „הירש ליב", „דוניאק", חיים דריסק והציגו שורה של תביעות אל החרשתנים. באסיפה זו השתתפו גם כן פועלים אחרים שהיו כבר מאורגנים בתנועה הסוציאל־דמוקרטית, שהתחילה את פעולתה בקולומיה בשנת 1890 ובראשה עמד הסטודנט, מקס צדרבאום שהיה גם מייסדה של התנועה בגליציה המזרחית. הסוציאלדמוקראטים נצלו את „ההזדמנות" של השביתה והעמידו את השובתים תחת חסותם. אחרי שפתחו את ארון הקודש נשבעו האורגים באסיפה על התורה שישמרו על סולידריות. אחרי שהחרשתנים לא רצו למלא את תביעותיהם:

א) בנוגע להעלאת שכר העבודה; ב) יום עבודה של 8 שעות; ג) תשלום שכר עבודה גם בזמן המחלה. לאחר שפיטרו גם את ראשי המדברים התחילו כולם לשבות.

שביתה זו, שאורגנה ע"י משולם לוביש, עשתה רושם בכל רחבי המדינה. העתונות הסוציאלדמוקרטית בוינה פרסמה דוחו"ת מפורטים עם תמונות של האורגים במלבושיהם היהודיים וקבעה בסיפוק רב, שהרעיון הסוציאליסטי חדר אפילו לרחוב היהודי בפינה המזרחית ביותר באוסטריה. ה„ארבייטערצייטונג" הוינאי שגילה התנגדות קשה לתנועה הציונית, אשר קמה בשנים אלו באוסטריה, בראשותו של ד"ר נתן בירנבאום, ניצלה הזדמנות זו להתקיף את הציונים ולתאר את החרשתנים בקולומיה, המתוארים בתמונות עם „מגן דוד" על אופיים היהודי — כציונים המקפחים והמנצלים את הפועל.

ד"ר בירנבאום לא נשאר כמובן חייב להם תשובה.

הדו־שבועון הלאומי העברי „העם", שהופיע אז בקולומיה בעריכתו של ד. י. זילברבוש כתב, שאורגי־טליתות רחוקים מאוד מכל סוציאליזם ואין לראות בשביתתם איזו התעוררות מעמדית־פוליטית. אין כאן שום דבר אחר, מלבד זה, שהאורגים, שהם יהודים דתיים האומרים יום יום ג' פעמים „ותחזנה עינינו בשובך לציון", דורשים להטיב את תנאי־פרנסתם. זילברבוש הציע לציוני וינה לאסוף כספים ולאפשר לאורגים להקים בית חרושת משלהם על יסודות קואופרטיביים. גם הבטאון בקראקא „נאפשונד" הדפיס כתבות מפורטות, בהן תוארו האורגים כלוחמים בעלי הכרה מעמדית פרולטרית. אולם, הוא לא שכח להדגיש, שהשביתה מצליחה הודות לרב דמתא שהשביע את כל השובתים שלא ילכו לעבודה, כל זמן שלא יספקו את דרישותיהם. גם העתון הסוציאליסטי של האמיגרנטים הפולנים בפריס "Pobudka" פרסם מאמר, בו הודגש, ששביתה זו מסמנת „את מלחמת העקשנים שבקרב היהודים".

בינתיים נמשכה השביתה והדברים הגיעו אפילו כדי התפרצויות עד שהמשטרה התערבה ועצרה מספר פועלים. מוינה נשלחו לועד השובתים מאת המפלגה הסוציאלדמוקרטית כספי־עזרה, בסך של כמה מאות גולדין אותן חילקו לשובתים ומשפחותיהם. במקביל לכך, הורו לאורגים באוסטריה העלית — שלא לקבל שום עבודה מחרשתני קולומיה, אשר ניסו להעביר לשם את החומר הגלמי לאריגת טליתות.

מיד אחרי פרוץ השביתה, הביא החרשתן יונה זאגר אורגים יהודיים מרוסיה, אולם הם הוכרחו ע"י השובתים — שהתנפלו עליהם — להימלט מקולומיה. אח"כ ניסו החרשתנים לשלוח את החומר הגלמי לבתי־אריגה באוסטריה, אולם גם בזה לא הצליחו בעיקר, הואיל

והטליתות לא יוצרו באותה איכות כפי שעשוה האורגים היהודיים. בעיתון הסוציאלדמוקרטי בלבוב "Robot-nik" הודפסה אפילו הצהרת השובתים, בה נאמר, שאורגי טליתות בקולומיה, המנוצלים ע"י בעלי הון באופן אכזרי, משוכנעים שניצול כח העבודה של בני אדם והעוני לא ייעלמו כל זמן שהסוציאליזם לא ינצח, זאת אומרת שבתי החרושת וכל ההון יהיו בבעלות הכלל ולא של יחידים. ולכן מצהירים אורגי־הטליתות שהם נאמנים לסוציאלדמוקרטיה הבינלאומית. על ההצהרה החתומה בידי ירחמיאל בלעכנער, חתמו האורגים הבאים: חיים שמואל בלעכנער, דוד גלאט, ברוך שאלער, משה ציפסער, שמואל דאנער, שמעון איפרמאן, שלמה שכטר, חנה העכט, קאפל שלאסער, דוד כהן, ליפע האקער, ישראל יששכר משה בערנער, מאיר רייך, קופל האבר, זיידע הקר, וולף הילזענראט, שלמה דוד שכטר, אייזיק רוזנקראנץ, גציל פרידמן, מאיר וועכטער, שמואל שייכר, אברהם משה דאלפען, ניסן טאפער, נתן ברטלר, לייב שפרעכמאן, משה קרעל, אברהם צבי זאלץ, חיים גראואר, אברהם זאלצמן, שמואל שנייבערג, מאיר שאודער, לייזער אדולף, נוח זאלצהאואר, אלטר קארמאן, חנה ציגל־ראוך, מאיר שמחה שלאסער, אשר אדולף ואיצע שנעעבערגער.

קשה להניח שהצהרה זו לא ניתנה ביוזמת חברי הסוציאלדמוקראטיה, שרצו בצורה זו להבליט, שזו היא שביתת פועלים, בעלי הכרה סוציאליסטית.

אחרי 3 חודשים הופסקה שביתת האורגים, אשר הקימו גם אגוד עצמאי „איינינגקייט" — אך בינתיים התחילו אחדים מן הפועלים לעבוד בבתיהם במנולי־יד, ורבים עזבו את העיר והיגרו לאמריקה. מני אז התחילה בענף תעשייתי זה ירידה ניכרת.

הסתעפות מקצועית

בראשית המאה העשרים פיתחו סוחרים יהודיים ענף מיוחד במינו, העוסק בניקוי זיפי־חזירים ומספר ניכר של פועלים יהודיים הועסקו במיון הזיפים (Borstensortierer), אשר נמכרו ללייפציג ועובדו שם בבתי־חרושת שונים.

פועלים אלה היו מאורגנים ושלמו דמי חבר, וכן ל„קרן שביתות".

סוג מיוחד של עובדים היו שואבי־מים, שהיו מאורגנים כקבוצות קבלנים. בסך הכל היו 14 כאלה. לכל אחד מהם היתה עגלה, עליה חבית גדולה עם ארבעה כדים, רתומה לסוסה. העיר היתה מחולקת ל־14 אזורים ולכל שואב־מים היה אזור קבוע, כמר־נופול, בו הוא מכר יום יום את המים בעד קרייצר אחד עבור 2 כדים. בעד הובלה עד הבית שילמו לו 40—70 קרייצר לחודש. כל שואב־מים העסיק 1—2 פועלים כנושאי כדים, שקבלו ממנו 50 קרייצר ליום.

התחבורה בעיר ומחוץ לה היתה כולה בידי עגלונים יהודיים. בעיר היו כרכרות דו־רתומות (Zweispanner) 38 כרכרות חד־רתומות (Einspanner) ו־20 קרונות משא. העגלונים הרויחו 12 עד 14 גולדין לשבוע ומהסכום הזה כיסו את ההוצאות לכלכלת הסוסים שהסתכמו ב־7 גולדין.

רובם קיבלו מקרן הברון הירש את הכסף לקניית כרכרות או קרונות משא להובלה. הם ניסו אחרי שביתת אורגי־טליתות לארגן את האופים, הפועלים בבתי החרושת לגפרורים ונרות — אך לא הצליחו.

יהודים עסקו במכירת שטיחים (קילים) מעשי־ידי האכרים של הסביבה, בייחוד בקוסוב, זאבלוטוב, קוטי, סניאטין, פצ'ניז'ין, הורודנקה ועוד. בראשית המאה העשרים הוקם בקוסוב ע"י א. הילמן בית חרושת לטוויית שטיחים פרסיים, שהעסיק 60—70 פועלים מאומנים, בכללם גם מספר יהודים. הסוכנים היהודיים מקולומיה תרמו הרבה להפצת השטיחים בכל גליציה.

עזרה הדדית

בסוף המאה הי"ט נעשו גם נסיונות לשיפור המצב הכלכלי. לפי נתונים סטטיסטיים היו בשנת 1898 על כל יהודי קולומיה (14.000) רק מאה אמידים (!)

בשנת 1898 הקימה „איקא" קופות מלווה למתן אשראי לבעלי מלאכות, סוחרים קמעוניים ורוכלים. הקופות הראשונות שלה נוסדד בטרנוב, סטניסלבוב וקולומיה.

בשנים 1899—1909 ניתנו בקופת מלוה בקולומיה 14.233 הלוואות, בסך של 2.146.059 כתרים ושולמו בחזרה 1.925.087 כתרים אוסטריים. בשנת 1908 השתייכו אליה 2974 חברים וסכום מניות החברים עלה ל־45.940 כתרים. הקופה הפרישה גם כספים ל„קרן רזרבה" בסך 31.236 כתרים וחסכונותיה הגיעו ל־174.422 כתרים.

באותה שנה ניתנו 2.734 הלוואות בסך של 421.400 כתרים, מהן שולמו בחזרה 395.956 כתרים. הוצאות המניה עלו ל־5.882 כתרים. המניה עלתה 10 כתרים, בעוד שהרבית בעד חסכונות עלתה ל־3½% לשנה ובעד הלוואות שילמו 6% רבית לשנה. לשם הרחבת וייצוב פעולותיה קיבלה הקופה מ„הילפספעריין" בשנת 1908 הלוואה בסך של 15.000 כתרים.

מלבד קופת המלוה של „איקא", היו במחוז קולומיה גם קופות אשראי לפי שיטת „שולצה". למעשה היו אלה בנקים פרטיים ובשנת 1908 עלה מספרם של קופות האשראי ל־49, עם 27.693 חברים, מהן היו 30 קופות (56.3%) אשראי של יהודים עם 16.734 חברים (36.6%). מניות החברים בקופות האשראי עלו

ל־883.494 כתרים כנגד 453.907 כתרים של 14 קופות לא־יהודיות עם 10.959 חברים.

קרן הרזרבה עלתה 764.744 כתרים (כנגד 180.021 כתר של קופות לא־יהודיות); חסכונות — 6.631.918 כתר, כנגד 282.867 כתר של קופות לא־יהודיות.

נוכח המצב הכלכלי הקשה, בו נמצאו היהודים בראשית המאה העשרים, נוסד בקולומיה „אגוד לעזרה למען יהודי גליציה" ומטרתו העיקרית היתה פיתוח מלאכת־בית ושיווק התוצרת; ייסוד בתי ספר למלאכה ועזרה בהקמת משקים חקלאיים. כדי לחנך את הנוער, ביחוד את הבחורות, למקצועות פרודוקטיביים, נוסד בשנת 1889 ע"י קרן של הברונית קלרה הירש בית־ספר לאמון במשק בית (Haushaltung) שנוהל ע"י ועד נשים. בבית הספר למדו פרט לעבודות במשק־בית, בישול, ניקוי, אפייה — גם מלאכות, וביחוד חייטות. מ־108 תלמידות שלמדו בשנים 1899—1908 עסקו 15 בחייטות ו־93 — במשק־בית.

בשנת 1907 התחיל ה„הילפספעריין" להקים קורסים, בהם לימדו את נערות ישראל מלאכת סריגה. רקמה וסריגת־סבכות־השער. בשנת 1908 נוסדו קורסים כאלה גם בקולומיה וכעבור זמן קצר התחילו הנערות לעבוד בבתיהן. בסך הכל הודרכו 290 פועלות, מהן טיפלו 25 בחורות בסריגת סבכות השער, והיתר — ברקמה וסריגה. בתקופה מ־21 ינואר עד ל־1 באוקטובר 1909, שילמו להן בעד העבודות 2.537 כתרים. בדרך זו נתאפשרה פרנסתן של משפחות רבות והובטח להן הקיום החומרי.

למניין המאמצים לפרודוקטיביזיציה של יהודי קולומיה, ראוי להזכיר גם את תכניתו של נפתלי גלרנטר, שהציע בשנת 1897 ל„איקא" להקים בית ספר חקלאי.

מלבד זה, הוא פנה בשם 278 משפחות יהודיות אל הנהלת ה„איקא" שתקנה בסביבות קולומיה אחוזה ותיישב שם את אותן המשפחות שבשמן העביר תזכיר לפריס. בענין זה השתדל בפני „איקא" גם ד"ר הילדסהיימר מברלין ועשה מאמצים להשיג בשביל משפחות אלו הלוואות, לפי התנאים ש„איקא" היתה נותנת למוסדות־חינוך חקלאי, כגון באהלם ע"י הנובר. גלרנטר היה קודם כל מעונין ש„איקא" תקים בגליציה בית־ספר חקלאי יהודי. „איקא" ענתה לו ב־29 בספטמבר 1899, כי היא תהיה מאושרת לעזור „לאחינו בני הדת האומללים בגליציה", אולם אין ביכולתה להסכים להצעותיו, כי אין בדעתה לרכוש בגליציה אדמות או אחוזות.

אמנם בשנת 1899 התיחסה „איקא" בשלילה לתכניתו של גלרנטר, אך לימים שינתה את דעתה ובשנת 1901 קנתה אחוזה בסלובודקה — לשנה, ליד קולומיה, שם התיישבו עשרות משפחות יהודיות. באחוזה הוקמה גם על שטח של 1000 מורג חוות־לימוד חקלאית.

הנה כי כן, הוגשמה צורה התישבותית זו, הודות לתכניתו של נפתלי גלרנטר משנת 1899.

לפני מלחמת העולם הראשונה השתפר המצב הכלכלי, הודות לפיתוח מפעלים תעשייתיים שהעסיקו מספר ניכר של פועלים יהודיים.

מתוך מספרים, שהם אמנם משנת 1921, אפשר ללמוד על היקפם.

בקולומיה נמנו 503 מפעלים פעילים, מהם העסיקו 240 פועלים שכירים, בעוד ש־263 עבדו בלי פועלים. בסך הכל הועסקו 1362 אנשים, מהם 482 בעלי המפעלים (35,4%), 153 בני משפחותיהם (11,2%). 589 פועלים יהודיים (43%): 457 גברים, 91 נשים ו־41 ילדים; 138 פועלים לא־יהודים (10,1%: 135 גברים ו־3 נשים). הפועלים היהודיים היוו 88,2% מכל הפועלים המועסקים.

חינוך ותרבות

מתחילה, היו מוסדות החינוך בעיקר — החדרים. בשנת 1894 היו 23 חדרים עם 37 מלמדים ו־349 תלמידים. בשנת 1905 גדל מספר החדרים ל־33, מלמדים ל־43 ותלמידים ל־691.

בית הספר שנוסד בשנת 1886 ע"י האליאנץ הוינאי, בהנהלתו של המורה וילהלם גרינם, עבר בשנת 1893 לרשות רשת בתי הספר מטעם הקרן על שם הברון הירש. הנהלת הקרן הקימה בשביל בית הספר בנין מיוחד, שעלה ב־75.019 כתרים. בקולומיה הוקם ועד מקומי של „קרן ברון הירש", בראשותו של עורך דין ד"ר מילגרום. בשנת 1908 למדו בבית הספר הזה 273 תלמידים. מהמורים יש להזכיר במיוחד את משה שולבאום מגדולי הבלשנים העברים, ועליו ידובר עוד.

מבחינה תרבותית לא חדרה לקולומיה תנועת ההשכלה באותה מידה כפי שזה היה בברודי, טרנופול או אפילו טיסמיניץ ובוליחוב. היתה שכבה דקה מאוד של משכילים ובתקופת „תור הזהב" של ספרות ההשכלה בגליציה, לא נמצא בקובצים או בספרות סופר ממוצא קולומיאי. רק בין האפיגונים של ההשכלה הגליצאית נמצאים אי אלה יחידי סגולה.

יהודי קולומיה היו מבחינה רוחנית נתונים לחסידות ומושפעים ע"י האדמו"רים ששכנו בסביבותיהם. למרות תמונה חסידית־אדוקה זו נמצאו בקולומיה משכילים נסתרים. יהודים שחייהם הדתיים היו רק למראית עין, אולם בבתיהם קראו בהסתר ספרי חול, והיה אפילו מלמד, יחזקאל־יצחק לבוש כיהודי חרד, אך היה אפיקורס, בקי במדעי חול, ממש „אנציקלופדיה מהלכת" בקי בפילוסופיה, ספרות ומדעים שונים.

מספר המשכילים שזכרו „כל מחמדי ההשכלה בימי קדם" היה קטן מאד. אמנם במחצית השניה של המאה

הי״ט התחיל הנוער ללמוד בבתי הספר הכלליים, אולם הוא היה כבר רחוק מתנועות תרבותיות עבריות והתחיל להתבולל בתרבות הפולנית. בסוף המאה, התחילה התנועה הלאומית הציונית להחזירם לחיי התרבות היהודית.

מהאפיגונים של ההשכלה יש להזכיר את המשורר יחיאל מיכל זיידמן, שנולד ביזירנה — והיה תושב קולומיה. הוא נולד בכ״ט אב תקפ״ז (1 בספטמבר 1826), ונפטר בקולומיה בכ״ב באלול תרנ״ב (14 בספטמבר 1892). מצד אביו — מוצאו מקאמיניץ פודולסקי, בעוד שסבו השתקע ביזירנה. בקאמיניץ היה אחי סבו רב. אביו בעצמו היה סוחר מצליח, עשיר ובר אורין. בצאצאיו השתדכו משפחות מיוחסות. יחיאל מיכל שהיה בן תורה ובעל השכלה, התחתן עם בתו של אחד הגבירים בקולומיה אליה עבר גם הוא ועסק שם בענייני כספים. אמו מנשואיה הראשונים, היתה האם של המשכיל הידוע שלמה פרנקל (1816—1894), האישיות המרכזית שבמשכילי העיר סטניסלבוב, בה יסד את האגודה להפצת השכלה בקרב היהודים. היה מחשובי המבקרים של „כוכבי יצחק" ופרסם מאמרים ב„הנשר" של כהן צדק ובעתונות היהודית בשפה הגרמנית. פרנקל עמד בחליפת מכתבים עם ההיסטוריון מרדכי יוסט ומחקריו נתקבלו על יוסט, שהשתמש בהם בספר ההיסטוריה שלו. פרנקל השפיע על חינוכו של אחיו־החורג ברוח ההשכלה והיה ממעצבי השקפת עולמו. בזמן שהותו בקולומיה לחמו שניהם למען השכלת היהודים. זיידמן פרסם שירים מקוריים ותרגומים של שירי יונג, הדפיס את מכתביו של ההיסטוריון יוסט אל אחיו־החורג שלמה פרנקל, ומאמר נגד כהן צדק בצורת מכתב אל קרובו. הוא כתב גם שירים גרמניים שלא נדפסו, אחד מהם תורגם ע״י המשכיל אלכסנדר חיים שור (יליד רובנו ואח״כ תושב דרוהוביץ׳) לעברית ופורסם ב„כוכבי יצחק" בשם „הסער בהרים קארפאטען" (כרך ל״א, 105, עמ׳ 87—89). הוא עמד במלחמה עם יוסף כהן צדק, וטען כי שיריו הם מצחיקים. כהן צדק התקיף את פרנקל גם בגלל מחקריו ההיסטוריים. בעקבות התקפותיו יצא נגדו זיידמן בחריפות. בדעותיו היה זיידמן קיצוני וגרס כי המשיחים דגלו בסיסמאות כלל־אנושיות ושאיפתם לחופש האדם ולשחררו מכל עול היכול להעיק על הפרט. הוא פרץ את הגדר וקיפל את כל העבר והעתיד תחת מציאות ההוה. מתוך מסקנה זו ראה הוא את כל האושר בשחרור פוליטי, היינו, ביציאת היהודים מתוך הגיטו הגופני והרוחני ביחד. בשירתו „התעודה בישראל" מבליט הוא הבלטה ברורה, כי כוחו של העם היהודי וכלי מלחמתו הם בינה ודעת ואף כי הוא עם עתיק־ימים, הרי לא נס לחו עדיין. אולם לפי דעתו, אין להתפשר במצב בו נמצאו היהודים לפני מתן האמנציפציה המושלמת באוסטריה בשנת 1868. כמשכיל מושבע, רואה הוא, בניגוד לרוב משכילי גליציה בתקופתו הוא, בעם היהודי נושא תעודה גדולה בעולם בשביל כל האומות, אולם לא כבעלי תעודה בגרמניה בייעוד דתי, אלא פוליטי־סוציאלי. לפיו „ישראל לא יתן לנפשו מרגוע ומנוחה עדי יקרא לארץ לכל יושביה דרור". הוא היה משוכנע שעל ידי ידיעת לשונות וחכמות כפי דרישת הזמן ועל ידי השתלמות בבתי הספר הכלליים ישופר מצבם החומרי ומעמדם החברתי של היהודים. בניגוד למשכילי דורו, שהיו אוהדי הצנטראליזם הווינאי, היה הוא ידיד הפולנים ודגל בשחרורה של פולין משיעבודה ושיבתה לעצמאותה הריבונית. אחרי 1868 ברך את תקופת „תור הזהב הפוליטי לבני ישראל, שעכשיו „עוד יפריחו ועוד יציצו".

הרוחות שהתחילו לנשב ברחוב היהודי בסוף שנות השמונים בעטייה של אכזבתם מהאמנציפציה וקירוב טובי האינטליגנציה היהודית לתנועה הלאומית־הציונית, לא השפיעו עליו. אולם למרות הכל, נשאר נאמן לשפה העברית. בהשפעתו הפכה קולומיה למרכז המשכילים אף בסוף המאה הי״ט — וסביבו התרכזו הסופרים דוד ישעיה זילברבוש ומשה שולבאום.

דוד ישעיה זילברבוש (1854—1936) יליד זאלשציקי שמוצאו ממשפחה חסידית, למד אחרי חתונתו לימודי חול ועיין בספרים חיצוניים. בסתר אהד את ההשכלה. בשנת 1875 נשא לאשה בת עשירים בכפר לאשקוביץ. אחרי הצי שנה נתאלמן וחזר לזאלשצ׳יקי, משם היה נוסע לצ׳רנוביץ, התיידד עם אברהם גולדפאדן, וולוול אהרנקראנץ (זבאראז׳ר) ומשה אורנשטיין, הסופר העברי הידוע, שהשתתף ב„השחר" של פרץ סמולנסקין. אחרי שהתחתן בפעם השניה עבר לקולומיה והיה סמוך זמן ממושך על שולחנו של חותנו, עשיר ידוע בקולומיה.

בשנת 1877 בא לקולומיה אברהם גינצלר (1840—1910) להמשיך את הוצאת עתונו „התור", שהתחיל להופיע בסיגט באותה שנה וזילברבוש היה מעוזריו. בשנת 1878 התחיל לפרסם מאמרים וסיפורים ב„המביט" ו„השחר". ב־1880—1882 היה בווינה ועזר במערכת ה„השחר". אח״כ הוציא לאור בבוטושאן, יחד עם צבי אלעזר טלר, את הירחון הספרותי „האור", אולם, לאחר הוצאת החוברת השניה, עזב את רומניה והמשיך בהוצאת התקופון „אור" בלבוב. בשנת 1883 חזר לקולומיה, בה נתמנה למורה דת. בבתי הספר הכלליים ובשנת 1892 הוציא לאור בקולומיה דו־שבועון עברי בשם „העם", ויחד עם ליבל טויביש שבועון באידיש, „דאס פאלק". באותה תקופה, עד עברו לוינה בשנת 1893, ריכז סביבו יחד עם

זיידמן את האינטליגנציה היהודית שגדלה כבר באופן ניכר.

משה שולבוים

לחוג הזה השתייך גם משה שולבוים, שהיה טיפוס מיוחד במינו.

משה שולבוים (1828—1918) מראשוני הפעילים למען הלשון העברית ומפיציה בגליציה, היה מצד אמו מצאצאי חכם צבי. הוא קיבל חינוך מסורתי בחדר ובישיבה ובאופן עצמי (אוטודידקט) רכש לו ידיעות רבות בלשונות ארמית־בבלית, ארמית־ירושלמית, סורית־מרוניטית, ערבית, יוונית, לטינית, גרמנית וצר־פתית. התענין בבלשנות ובייחוד בחקר השפה העברית. ממקום עיר מולדתו השתתף החל משנת 1862, ב„כוכבי יצחק" שם פרסם תרגום שירי פרידריך שליר. בשנת 1870 בא לבובה והיה מגיה בבית הדפוס העברי של המו"ל והמורה מיכל וולף. בלבוב התגורר עד 1888. בשנים 1871—1872 הוציא לאור עתון „העת" וכן „קול העת" שהיה בעל מגמה לאומית ושם לו למטרה „לבשר כל חודש הנעשה בארץ להרים קרן שפת הקדש". בשנת 1870 יסד בלבוב אגודת שוחרי שפת עבר ולחם בקנאות למען הלשון העברית, בה ראה את הנכס התרבותי היציב ביותר של העם היהודי. בעתונו דרש (בשנת תרל"א) את הקמתם של בתי ספר יהודיים בגליציה, כי „אין החרד על דתו ועל קנייניו הלאומיים יכול לשלח את ילדיו לבית ספר ממשלתי, ולכן חובה עלינו להכין ב"ס לנערי בני ישראל, בהם ילמדו עברית (מקרא ותלמוד), וילמדו מה תעודתם כאשר אדם וחובתם היהודית". בעתונו כתב מאמרים וסיפורים שלא נשלמו כגון „נסתרות רומא", „הרב יועץ המלך" ולכל גליון היתה מצורפת הוספה ספרותית „רוח העת", בה הופיעו שירים, סיפורים, מכתבים וביאורים במקרא.

העתון הצטיין ביחוד בחידושי מלים ששולבוים הכניס לשפה העברית. אחרי שהעתון חדל לצאת לאור, עסק בהוראה ובעבודות מחקר.

בלבוב הדפיס גם את ספריו הראשונים, תרגום ה־Rauber של שילר (1881) ותרגום „ספר המדות" לאריסטוטלס, לפי התרגום הגרמני של ד"ר רוקר (לבוב 1877). בשנת 1880 הוציא לאור „אוצר המלים הכללי" ובשנת 1881 „מלון גרמני־עברי" ו„אוצר השמות".

כשנוסדו בקולומיה בתי ספר מיסודה של קרן הברון הירש, עבר לקולומיה והחל לעבוד כמורה בבי"ס והתמיד במשרה זו עד 1897. בקולומיה השתייך לחוגם של זיידמן וזילברבוש והשפיע על הלך הרוח בקרב האינטליגנציה העברית. הוא דרש להרים את קרנה של העברית בבתי הספר של הברון הירש ובזימתו נידונה הבעיה בועידת המורים שהתכנסה ב־17 ביולי 1894 בסטניסלבוב. בישיבה מיוחדת למורי עברית נדונו הצעותיהם של ד"ר מאיר וייסברג ושולבוים ועל פיהן נבחרה ועדה לעריכת תכנית של הוראת העברית במשך שמונה שעות בשבוע; חמש שעות — לתנ"ך ושלוש שעות תהיינה מוקדשות ללימוד השפה בלבד. בועדה זו נכללו: שולבוים, א. טלר (מבוריסלב), טויבר (בוצ'אץ'), יעקב רובינסון ((סטניסלבוב), שפילמן (סניאטין), ומנהל בית הספר בקולומיה — גרינס.

תרומתו של שולבוים בעיבוד תכנית הלימודים העבריים בבתי הספר, מיסודו של הברון הירש היתה גדולה, אך לא תמיד הוא הצליח להעביר את דרישותיו להקניית השפה העברית מפאת התנגדותם של המת־בוללים שעמדו בראש קרן הברון הירש.

בראשית 1897 הועבר שולבוים לבית הספר במי־קולינצה ובשנת 1914 לטרנופול. בשנת 1917 עבר כפליט מלחמה לוינה.

ר' הירש לייב גוטליב

בשנת 1887 נוסד על ידי הברחן הנודע ר' הירש ליב גוטליב ממרמרוש־יסגט, הידוע גם בפסדונים שלו „הירש ליב סיגטר" (1844—1931), לשם המלחמה עם האדוקים, דו־שבועון עברי „החמש". גוטליב היה טיפוס של משכיל לוחם. תירגם לעברית משירי שילר („הפעמון") וגיתה, ואילו מחזות של קוצבוא Kotzebue. את הדו־שבועון שלו התחיל להוציא בעיר מגוריו, אולם מחמת האיסור מצד המרא־דאתרא ר' חנניא יו"ט ליפא טייטלבוים לקרוא עתון אפיקורסי הוכרח להעביר את העתון לגליציה והוציאו לאור בקולומיה. את העיתון היו מדפיסים בבית הדפוס של בילואוס (Bielous) וערך אותו הסופר העברי ראובן אשר ברוידס, שגורש אז מרומניה והשתקע בקולו־מיה. כדרך השבועונים, שביקשו להערים על חובת תשלום מס, שחל על שבועון, הוציא את עתונו שבוע אחד בשם „השמש" ושבוע אחד בשם „החרסה". כאשר הסתלק הסופר ברוידס מעריכת השבועון, עקב סכסוכו עם גוטליב, נתמנה לעורך גרשם באדר. בעתון השתתפו בקביעות גם — זילברבוש, זיידמן, שולבוים, שמעון מנחם לזר, פייביש מלצר ואחרים. העיתון היה מקדיש הרבה מקום גם לענייני ספרות ומדע והמשיך להתקיים עד שנת 1889.

בסוף שנות השמונים התחילו יחידי המשכילים להת־עניין בשאלות לאומיות־יהודיות. בהשפעתו של ליבל טויביש שעבר להשתקע בקולומיה התקיימו פגישות ושיחות של הבעיה מבחינה לאומית, אם כי טרם נוסדה כל חברה לאומית־ציונית מגובשת.

מעניין לציין, כי בשנת 1887 השמיע פולני אמיץ לב

את דעתו בדבר פתרון השאלה היהודית, בדרך של ריכוז לאומי טריטוריאלי. בעיר קולומיה יצאה אז חוברת קטנה בשם Nowa Judea czyli praktyczne zalatwienie kwestyi zydowskiej i otwarty list Patrjotow Irlandji, Kolomyja Drukarnia ietusa.

שם המחבר י. אומגה, ודאי שם בדוי הוא. המחבר רואה את פתרונה היחידי של הבעיה היהודית, המעיקה על עמי העולם, אך ורק בריכוז לאומי טריטוריאלי של העם היהודי — בהקמת מדינה יהודית, באחד החבלים (!) שבאמריקה והעלה אפילו תכנית מפורטת. אין בידינו נתונים על כך, באיזו מידה היתה חוברת זו ידועה ליהודי קולומיה.

בשנת 1890 התחיל טויבש להוציא ביידיש שבועון „יודישע פאלקסבלאט" לשם מטרה מיוחדת: האוכלוסיה באוסטריה עמדה לפני מפקד. באותה עת הוא פרסם ב„הזמן" שיצא בקרקא, בעריכתו של ראובן אשר ברוידס — אותו הכיר יפה מזמן שהותו בקולומיה — מאמר, בו הציע לאחד את האורטוגרפיה של המלים הזרות בעברית — והצעה שניה, שבמפקד שעמד להתקיים בשנה ההיא, ירשמו היהודים בגליציה את הלשון האידית כלשונם העממית.

הוא ראה את תפקידו בשני מישורים: לעורר את היהודים שישמרו על לאומיותם וירשמו את השפה האידית כשפתם, ועם זאת — התחיל להטיף גם לרעיון ישוב ארץ־ישראל. בפרוץ תעמולת הבחירות לפרלמנט, בשנת 1891, תמך טויבש במועמדותו של ד"ר בלוך כנגד ד"ר ביק. אולם אחד המשכילים — אפרים לאופר, שהשתתף במערכת עתונו, גרם לו קשיים ולקח — בלי ידיעתו ונגד רצונו — כספים מהמתבוללים בבחירות, וטויבש הוכרח להפסיק את הוצאת השבועון. באותה שנה (1891) נעשה נסיון להקים אגודת יישוב א"י, כסניף של איגוד החברות למען א"י „ציון" בוינה. הסופר ראובן אשר ברוידס נאם באסיפת יסוד, שהתקיימה ב־2 אוגוסט 1891 ודרש שהאגודה העומדת להיווסד, תפעל לא רק למען ישוב א"י, אלא גם לטובת רעיון הלאומיות היהודית. האגודה החזיקה מעמד זמן רב, הודות למאמצים שנעשו ע"י ליבל טויבש ויהושע פאדנהכט.

בשנת 1892 יצא לאור בעריכתם של זילברבוש וטויבש שבועון באידיש „פאלק" ושבועון עברי „העם", שניהם — מוקדשים לעניינים לאומיים. והגם ששררה כאן אוירה לאומית, לא הצליחו להקים ארגון לאומי. עם זאת, נמשכו הנסיונות לחדש את קיומה של האגודה שהוזכרה לעיל. בשנת 1892 בקר בקולומיה ד"ר נתן בירנבוים, שעמד אז בראש התנועה הציונית באוסטריה וערך את השבועון „זעלבסטאמאנציפאציאן". עם ביקורו התקיימה אסיפה והשתתפו בה כ־60 איש, נבחר ועד מכונן להקמת סניף של „ציון", אך לא הוכתר הנסיון בתוצאות חיוביות.

„העם" פתח בתעמולה מוגברת לייסוד חברה לאומית והצליח ליצור אוירה מתאימה לכך בשנת 1894. בשנה זו נוסדה ע"י ליבל טאובש, יהושע פאדנהכט וד"ר ציפסר אגודה לאומית־יהודית „בית־ישראל" אשר שמה לה למטרה: 1) לקיים ולפתח את ההכרה הלאומית, 2) להפיץ את ידיעת ההיסטוריה והספרות היהודית, 3) לטפח את השפה העברית ולתמוך בהתיישבות יהודית בא"י.

באסיפה הכללית שהתקיימה ב־16 ביוני 1894, נבחר לנשיא עו"ד ד"ר אלעזר ציפסר לסגנו — ליבל טאובש, למזכיר יהושע פאדנהכט, לגזבר ישעיה חיות — ולחברי הועד: יהודה קרבס, אפרים לאופר, מ. שולבוים, אברהם משה בורטן, יצחק רוזן, מיכל פודרר, פייבל כהן, עוזר אנגל ומרקוס שאפר.

במקביל, הוקמה גם ספריה עם אולם קריאה, ומספר החברים הגיע ל־90 איש.

רוח גדולה באה

ב־20 לדצמבר 1894 נערכה במסגרת הפעילות של האגודה חגיגת המכבים הראשונה.

כמו ביתר קהילות גליציה, כן הסתמנה גם בקולומיה שנת 1896 בסממן של התעוררות ציבורית בולטת. את המפנה בישרה חוברת קטנה שהגיעה לבובה — ונושאה: „מדינת היהודים" של ד"ר תיאודור הרצל, אשר עוררה „רעש" גדול במחנה הציונים הצעירים בגליציה, מכיון שבה ניתן לראשונה הביטוי הנכון לשאיפות, שתססו זה מכבר בלבם.

בין הראשונים שהגיבו, היו ציוני קולומיה, שסברו, כי הודות לתכניתו של ד"ר הרצל „יודעים אנו עכשיו מה שרוצים אנחנו לעשות. אתה המצאת לנו באופן ברור ובהיר את המטרה הנשגבה והאמיתית ולהגשמתה עלינו לעשות הכל מה שרק ביכולתנו", כפי שכתב לד"ר הרצל ליבל טויבש ב־3 במרס 1896. בהרצל ראו את תו, אולם טויבש ביקש לא למסור את הרשות להוצאה וציוני גליציה רצו שהספר „מדינת היהודים" יצא לאור גם ביידיש (הכוונה היתה, כפי שהיה נהוג באותם הימים, להעתיק את התוכן הגרמני לאותיות עבריות — המלביה"ד).

ב־7 למרס 1896 כתב טויבש לד"ר הרצל בשם מערכת השבועון „העם" שיצא בקולומיה על הרושם הכביר שספרו עשה על היהודים. המערכת העמידה לרשותו את עתונה וביקשה ממנו להמציא לה חומר על מצב העניינים, ובמיוחד על התקדמות המשא ומתן בעניין יסוד שתי החברות המוצעות בספרו. שנית, ביקש ד"ר טויבש, להרשות לו להוציא את ספרו של ד"ר הרצל ביידיש והתחייב למכור אותו במחיר של 25—30 קריי־

צר לאכזמפלר. בשנה הראשונה רצה טויבש להדפיס 3000 עותקים של הספר. ד״ר הרצל הסכים להצע־תו, אולם טויבש ביקש לא למסור רשות להוצאה דומה עד שלא תימכר כל המהדורה. החוברת יצאה לאור בספטמבר 1896 ואח״כ ביקש טויבש לאפשר לו להוציאה גם בתרגום פולני. הדבר לא יצא לפועל.

קולומיה — מרכז התנועה הציונית בגליציה

ציוני קולומיה הצטרפו לד״ר הרצל ושגרו לקונגרס הראשון כנציגיהם את ד״ר שלמה רוזנהק ושלמה זינגר.

אחרי הקונגרס תפסה קולומיה מקום בולט בהסתדרות הציונית — ביחוד כשהתחוללה בעית „אהבת ציון" בטרנוב, שדרשה כי ציוני גליציה יתחילו בעבודה מע־שית למען א״י. בועידה הארצית שהתקיימה בלבוב ב־26—27 בדצמבר 1897, הציע נציג קולומיה, ד״ר רוזנהק, לבחור שני ועדים ארציים, אחד לעבודות מע־שיות בטרנוב, ושני — לעבודות ארגון ותעמולה בלבוב, אך הצעתו נדחתה. לוועד הארצי שמושבו היה בלבוב נבחרו בקולומיה — ליבל טויבש וד״ר רוזנהק. ענין „אהבת ציון" בטרנוב, שהתחיל בפעולה לייסוד מושבה גליצאית „מחנים" בא״י, הביא לידי סכסוכים קשים בקרב ציוני גליציה. על רקע הסכסוך הזה התחוללה בשורות ציוני גליציה מלחמה עזה שחצתה בין שני מחנות. „חובבי ציון" מזה, ו„הציונים הפוליטיים" מזה. במלחמה זו היו סטניסלבוב וקולומיה המבצרים של „הציונים הפוליטיים" והם האשימו את ציוני לבוב בהתנגדות לציונות הפוליטית. התנועה ההרצלייתית מצאה פה הד חזק. ד״ר רוזנהק וליבל טויבש עמדו בהתנגדות חריפה לועד הארצי בלבוב ודרשו מאת הועד הפועל בווינה, למסור את כל הפעולה הציונית לוועד הארצי החדש שייבחר בועידה.

ביזמתם נתכנסה ב־26 ביוני 1898 בסטניסלבוב ועידת צירי גליציה ובוקובינה בלי שהתקשרו עם המוסד העליון הנבחר ע״י התנועה הציונית בגליציה.

המחצית השניה של הוועידה נמשכה ב־28—29 ביוני, בקלומיה. בשם האוכלוסיה היהודית ברך את הוועידה ראש הקהילה וסגן ראש העיר פונקנשטיין. בוועידה זו הוחלט להישען על הארגון הקיים, עם הועד הארצי שבלבוב — בראש. הוחלט גם להקים ארגונים מחוזיים.

עקב הניגודים שפרצו בקרב המשלחת הגליצאית בת 28 הצירים, לקונגרס הציוני השני, על רקע העבודה המעשית בא״י, נבחרו מגליציה כחברים לוועד הפועל הגדול נציגי הכיוון „הפוליטי" — ובכללם ד״ר רוזנהק מקולומיה.

השלום והפשרה שהושגו תוך מאמצים וקשיים בוועי־דות סטניסלבוב—קולומיה בקיץ 1898 התנדפו עד מהרה והריב חזר ונתגלע מחדש. הפעם נחלקו המחנות בין החלק המכריע בהסתדרות הציונית לגליציה וראשי הועד הארצי בלבוב, לבין הנהלת הועד הפועל בווינה ואוהדיו בגליציה, שאליהם הצטרפו ציוני סטניסלבוב וקולומיה.

ד״ר רוזנהק השיג את הסכמת הוועה״פ הציוני בוינה להקים משרד מרכזי בקולומיה. טובי הציונים בגליציה רגזו על מעשי חבריהם בקולומיה וההתמרמרות העמיקה עוד יותר את התהום בין לבוב לוינה. התירותיהם של חברי הועד הפועל הגליציאים — ד״ר רוזנהק, שנוטר וד״ר שור תחת הוועד הארצי, על ידי הקמת משרד מרכזי לגליציה בקולומיה ומינויו של לייבל טויבש למזכירו — לא הביאו ארוכה למתח ולמחלוקת. רק בהשתדלותו של ד״ר מרדכי ברוידא הושג סוף סוף הסכם לקראת ועידת ציוני גליציה שנערכה במחצית יוני 1899. ד״ר רוזנהק הסכים לכינוס הוועידה הארצית, אולם לאחר זמן קצר פנה אל הוועד הפועל בווינה בשאלה, אם צריכים אמנם לכנס את הוועידה. הוועד הפועל דרש להתחיל בפעולה לכינוס הועידה בגליציה. אולם בזאת לא תמו עדיין הסכסוכים.

ד״ר רוזנהק התחיל בהסכמת הוועד הפועל בווינה לארגן את העבודה הארגונית. הוא עיבד גם תכנית לארגן את הפועלים היהודיים באגודות ציוניות מיוחדות שתמלאנה גם תפקיד של לשכות עבודה וירחיקו בדרך זו את הפועלים מן התנועה הסוציאלדמוקרטית שהת־חילה להתחזק בשורות הפרולטריון היהודי. אולם את עיקר פעולתו ראה בנסיונות לתווך ולחפש פשרות בסכסוכי עבודה בין מעבידים ופועלים. בתכניתו האר־גונית הקדיש ד״ר רוזנהק מקום רב לשאלת הקהילות וכיבושן ע״י הציונים, כדי לחסל את „הכנופיות" המש־תלטות על הקהילות.

הוא הציע לשם כך לייסד קופות מלווה כדי לרכוש השפעה על הבוחרים מבחינה כלכלית. ד״ר רוזנהק הציע להקים מיד רשת קופות מלווה בתמיכתו של אוצר ההתיישבות (I.C.T.), שיתן אשראי תמורת שטרות טו־בים ובטוחים.

בחורף 1898 נוסדה קופת מלווה בקולומיה (Judischer Nationaler Bank Verein). אולם כבר ביוני 1899 הודיע ד״ר רוזנהק, כי היא נמצאת בקשיים גדולים מחמת אשראי לקוי. בגליציה נפוץ אף באותה עת כתב־פלסתר נגד קופת המלווה.

בינתים פתח המשרד הקולומאי בתעמולה, שכל החב־רות הציוניות בגליציה תצטרפנה כסניפים להתאחדות חברת „ישוב א״י ציון" בוינה, שהיוותה בימים ההם את המסגרת הארגונית של ההסתדרות הציונית באוסט־ריה. המזכיר, ליבל טויבש, סייר בערים ובעיירות והטיף להצטרפות ל„ציון". אולם פעולה זו היתה לשוא, כי תכניתם של ד״ר רוזנהק להקים חברות ציוניות חדשות, כסניפי „ציון" בוינה, לא ניתנה להגשמה נוכח העובדה, שתקנותיה הירשו להקים סניפים בגליציה.

קולומיה לא מצאה אהדה רבה. האגודות סרבו להעביר את כספי השקלים לידי ד"ר רוזנהק. גם בקולומיה גופא גדלה נגדו האופוזיציה, אותה ארגן יהושע פאדנהכט, שפנה בתלונות אל הוועד הפועל בווינה.

במרס 1899 התחילה התרמת המניות של אוצר ההתיישבות (I.C.T.) והגם שקולומיה פתחה בתעמולה נרחבת — היו התוצאות זעומות מאד.

עקב המצב הקשה שאליו נקלע המשרד הקולומאי, שאף להגיע לידי פשרה. הוסכם לכנס ועידה ארצית ובה נדחתה הצעתו של ד"ר רוזנהק להשאיר את ההנהלה הציונית בגליציה בידי המשרד הקולומאי, עד לאחר הקונגרס השלישי. הוחלט להעמיד בראש ההסתדרות את הוועדה הארגונית שנבחרה בוועידה והורכבה מנציגי כל הערים. בקולומיה נבחרו — ד"ר רוזנהק ומשה האבר. החל ממרס 1900 נמצא משרד הועד הארצי לא בקולומיה, אלא בלבוב. ד"ר רוזנהק ניסה עוד לחדש את משרד התעמולה בקולומיה בשביל גליציה ובוקובינה, אולם לשוא — ובכך נסתיים הפרק המפואר בתולדות עירנו, בו היוותה קולומיה את מרכז התנועה הציונית בגליציה.

בקולומיה גופא שגשגה פעולתה של אגודת „בית ישראל", בה היו מאורגנים 119 חברים. באסיפה הכללית שהתקיימה ב־15 בינואר 7901 נבחר ליו"ר ד"ר שלמה רוזנהק, לסגנו ליבל טויבש, למזכיר מרקוס ברגר, לגזבר נחמן וידר ולחברי הוועד: יצחק מאיר, זינדל איוואניאר, אלתר טאובש, יעקב אורנשטיין, יוסף ברכר ומשה פריטש.

באותה שנה נוסדה גם „אגודת נשים ציוניות". הציונות השפיעה ביחוד על הנוער הלומד שהתארגן עוד בשנת 1898 באגודת גימנזיסטים חשאית „ביתר". מגמתה היתה לחנך את הנוער ברוח לאומית־ציונית. התקיימו קורסים לתולדות ישראל, לשפה העברית, תורת הציונות, גיאוגרפיה של ארץ ישראל, ועוד. האגודה הוציאה לאור גם שבועון ב„הקטוגרף טוביש" „Nasze Mysli". מבין הפעילים בקרב הנוער הגימנזיסטי היו פישל רוטנשטרייך, דוד טאובש, ישראל טאובש, אברהם יעקב ברור, אייזיק סאחר, ואח"כ א. ש. יוריס.

בראשית המאה העשרים נוסדה גם אגודת „פועלי ציון" ונציגה השתתף — משנת 1906 בוועד המחוזי של „פועלי ציון" שמושבו בסטניסלבוב.

פעילות סוציאליסטית

בעת ובעונה אחת החלה גם התנועה הסוציאלדמוקרטית לפעול בקולומיה.

הסטודנט, יליד קולומיה, מקס צדרבאום וסוזאנה סאמואלו, שאף היא נולדה בקולומיה בשנת 1856, הפיצו בקרב חוגי האינטליגנציה בעיר את הרעיון הסוציאליסטי. גברת סאמואלו, שבביתה התקיימו פגישות וויכוחים על בעיות סוציאליות, השתתפה ביחד עם צדרבאום בועידות ארציות של פ.פ.ס. ד"ר צדרבאום השתתף גם בשנים 1893—1894 בעתון ה־P.P.S, שיצא לאור בלבוב ביידיש (לאמיתו של דבר בגרמנית — באותיות עבריות), בעריכתם של קארל נאכר, ד"ר יואכים פרנקל ודוד סאלאמאנדר — וחתם שם על פי רוב באותיות M.Z. הוא כתב גם בשמו המלא בירחונו של קארל קאוטסקי בוינה "Neue Zeit". ביחוד יש לציין את מאמרו "Klassenkämpfe bei den Juden" על שביתת אורגי הטליתות בקולומיה.

אולם שאיפתם של החברים היהודים היתה להקים אגודה משלהם. בשנת 1891 הם עזבו את אגודת הסוציאלדמוקרטים הפולנים P.P.S והקימו אגודה עצמאית „וואהרהייט", במסגרת ה־P.P.S. מנהיגי האגודה עומדים על המשמר ומפרסמים את דו"חותיהם בבטאון המפלגה שיצא בלבוב, בשפה גרמנית, באותיות עבריות: „דער ארבייטער".

במרוצת הזמן הצטרפו הפועלים היהודים מאורגנים ב„וואהרהייט", לאחר שבשנת 1905 הוכרז על יסוד מפלגה סוציאלדמוקרטית יהודית (Z.P.S). למפלגה זו אולם Z.P.S / P.P.S לא הצליחו לכבוש חלק ניכר מקרב היהודים העובדים ונשארו מעוט קטן בקרב הציבורי היהודי.

יהושע פאדנהכט

עם התגבשות הציונות והסתעפות חבריה לפי זרמי השקפת עולם, החלה גם הציונות, בעלת הצביון הדתי להכות שורשים ביהדות קולומיה. יהושע פאדנהכט, (1846—1910) מחשובי התושבים ובעל השכלה יהודית עמוקה, היה ממייסדי התנועה הציונית בעיר. בעבודתו היום יומית, היה מנהל פנקסי הילודה והתמותה של הקהילה. בשנת 1894 יסד ביחד עם ליבל טויבש וד"ר אלעזר ציפסר את האגודה הציונית „בית ישראל".

פאדנהכט שהיה פעיל מאד בתנועה, הגביר ביתר שאת את עבודתו בשביל הציונות הדתית מיד לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבאזל. הוא הוציא עלונים בשם „יזרעאל" לשם הפצת הציונות הדתית. הייעוד של „יזרעאל" כפי שפדנהכט היתווה זאת, היה קודם כל — „להגיד לאחינו החרדים לדבר ה' ומחזיקים בבריתו, אשר מעולם לא עלתה ללבם לפנות עורף אל עמם חלילה, המאמינים באמת ובתמים כי זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל ולעוררם, שידעו, כי ציונים אתם, ציונים אמיתיים במלוא מובן המלה. הכירו נא את גורל אהבתכם ותשוקתכם העצומה לאדמתנו, אדמת ישרון מדור דור, ותדעו כי ציונים הייתם עוד טרם נתחדש שם ציונים, יהודים הייתם בעוד אשר הצעירים האלה, הבנים ששבו לגבולנו, אמרו לנפשם כי אשכנזי.

צרפתי או בריטי. ואם עתה שבו צעירינו אלה אלינו בכל לבבם ובכל נפשם להיות יהודים כמונו היום, עלינו לקבלם, כבנים השבים לבית אביהם ולהורותם את הדרך ילכו בה".

פאדנהכט שראה בשיבת האינטליגנציה היהודית אל עמה תופעה נהדרת, רצה שהחרדים יבינו זאת ויצטרפו גם הם אל התנועה הציונית, שלאמיתו של דבר הוקמה דוקא בעזרת נוער שעוד לפני זמן קצר היה כולו במחנה המתבוללים.

הוא היה סבור שהחוגים החרדים מחויבים להתייצב בשורותיהם של הציונים וגם על הרבנים לעזור לציונות. פאדנהכט שקוד היה לעורר את מנהיגי החרדים לנקוט עמדה חיובית אל הציונות. הואיל ובעתונם של האדוקים, „מחזיקי דת" פורסם בהדגשה לפני הקונגרס הראשון, כי לציונות אין כל תקוה „כל עוד לא יהיו הצדיקים המפורסמים העוסקים הראשיים בענין זה וכל הדבר יעשו על פי השגחתם ותעודתם", עשה פאדנהכט מאמצים לרכוש את הצדיקים לתנועה הציונית. יהושע פאדנהכט הוא מן הראשונים שפלסו בגליציה דרך ל„מזרחי". במאמציו אלה נעזר ע"י הרב גדליה שמלקיש שכיהן בקולומיה אחרי מותו של הרב ר' יעקב בן אפרים תאומים, עד 1907.

בשנת 1907, בזמן הבחירות לפרלמנט בוינה, היה המועמד מטעם התנועה הציונית בגליציה הרב ר' יהושע טהון. כאשר הרב שמלקיש דיבר בדרשתו בבית הכנסת הגדול לטובתו, הפריעו לו אנשי המתבוללים. הרב עזב את העיר וחזר לפשמישל. אחרי הבחירות ביקרה אצלו משלחת נכבדי הקהילה, ובקשה שיחזור לקולומיה, אך הרב שמלקיש לא נענה לבקשת המשלחת ונשאר בפשמישל, שם נבחר לרב.

אחרי שהוקמה הסתדרות „המזרחי" בשנת 1904, היתה הנהלתה בגליציה בידי יהושע פאדנהכט. הוא היה גם המורשה בגליציה של לשכת מרכז „המזרחי" בפרנקפורט ליד המיין. לאחר מותו של יהושע פאדנהכט (64) עבר מרכז המזרחי בגליציה לסטניסלבוב. מהפעילים בתנועה הציונית בקולומיה ראוי עוד להזכיר את המגיד יצחק ווברר, אשר בא מפולין לקולומיה יחד עם אחיו משה, והיה למגיד בעיר. מן הקהילה הוא קיבל משכורת קטנה מאד, אבל ידידיו תמכו בו. היה תלמיד חכם ודרשן מצויין. מנעוריו היה ציוני נלהב ובגלל ציונותו נרדף בקולומיה ע"י מתנגדי התנועה, בייחוד חסידי בויאן, שהיו לו לשונאים בנפש בשל ציונותו. אולם הוא נשאר נאמן לדעותיו הציוניות וניהל תעמולה למען הרעיון הציוני בעיר עצמה ובעיירות הסביבה. בשעת הבחירות בשנת 1907 היה אחד התועמלנים הטובים ביותר ומנאומיו ודרשותיו התרשמו המוני הבוחרים. אולם כשחזר פעם מן הקונגרס, שינה את דעותיו ופנה להן עורף.

בימי הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1907 העמידה ההסתדרות הציונית על יסוד החוק החדש, שהעניק זכות בחירה לכל אזרח אוסטרי, את הרב ד"ר יהושע טהון, נגד מועמדם של המתבוללים („פולנים — בני דת משה") ד"ר הנריך קולישר מטעם פ.פ.ס. (סוציאל־דמוקרטים פולנים).

בימי המפקד, בשנת 1911, ניהלו הציונים תעמולה נרחבת על כך, שהיהודים יודיעו על שפת יידיש כלשונם הלאומית. התוצאה היתה, שיהודים רבים נקנסו ע"י השלטונות עקב הודעתם שהשפה האידית היא לשונם הלאומית. בבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1911 הועלה כמועמד ע"י השלטונות — בעזרת המתבוללים, עם נשיא הקהילה יוסף פונקנשטיין בראש — סגן ראש העיר הפולני הנוצרי, יאן קלעסקו. מטעם הציונים הועמד ד"ר גרשון ציפר. בעזרת הצבא והז'אנדרמריה הושלט טירור אכזרי שעכב בעד המוני הבוחרים היהודים לגשת לקלפי. הודות לטירור נבחר בפעם הראשונה הנוצרי יאן קלעסקו לציר הפרלמנט.

קולומיה העיר היהודית, היתה גם עיר ציונית במלוא מובן המלה הזאת. המתבוללים לא היו מאורגנים כגוף ארגוני מגובש. יחידים מהם היו תומכים, מלבד אשר בבחירות־פוליטיות, באגודת הסטודנטים בני־דת משה „Zjednoczenie" בלבוב (נוסדה בשנת 1907) ובסניף אגודת Towarzystwo Szkoly Ludowej T.S.L שהיה קיים בקולומיה. מיהודי קולומיה ידועים כתומכים במוסדות אלה מיכאל ברטלר, יוסף פונקנשטיין, וילהלם מארקוס שילר, זיגמונט וויינטראוב, ברלאס מיכאל גרינס, והרופא ד"ר אוסבלד פלקר.

(בנוגע להשתיכותו של מיכאל ברטלר מצאתי את שמו בדו"ח של T.S.L וגם את יתר השמות).

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה

ימים מספר אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה כבשו הרוסים את העיר, אבל אחרי זמן חזרו האוסטרים, אלא לזמן קצר. הרוסים כבשו שוב את קולומיה ושלטו שם שלטון מלא. היהודים סבלו בעת שלטונם סבל רב. בינואר 1915 נהרג המלמד שלמה שכטר ע"י קוזאקים שחדרו לדירתו ורצו לאנוס את בתו בת ה־16. כאשר שכטר ניסה להגן עליה, דקר אותו קוזאק למוות. את גוייתו זרקו לפני שער ביתו. מפקד המחוז קולומיה, הנסיך לובאנוב רוסטובסקי (Lobanow Rostowski) דיכא באכזריות את האוכלוסיה היהודית, הטיל עליהם עונשים קשים ומסי־מלחמה, נתן לחיילים יד חפשית לשדוד ולגזול.

שלטונם, שנמשך עד הקיץ 1915, היינו, עד לשיבתו של צבא אוסטריה לעיר, והפלישה הרוסית השניה הטביעו את חותמם על פני הקהילה והאוכלוסיה היהו־

דית, שחלקה הגדול נמלט מערבה — לבוהמייה, מורביה והונגריה, ובעיקר — לווינה.

עם גמר מלחמת העולם, בסתו 1918, באה סערה חדשה על יהודי קולומיה, מלאה מצוקות ורדיפות קשות.

בימי השלטון האוקראיני

גם בימי הריפובליקה האוקראינית־המערבית סבלו יהודי קולומיה סבל רב.

בראש המועצה הלאומית, שהוקמה במקום הקהילה, עמד עורך דין ד"ר מאיר לאקס. שר המחוז, ד"ר סטרייסקי, קיים עם מועצת היהודים הלאומית יחסים ידידותיים והשתדל לנהוג בלי משוא פנים, אך היה חסר אונים כלפי ההתפרצויות של החיילים האוק־ראיניים.

לאחר שבועות מספר הורע המצב עוד יותר. העתון „סיטשאווי האלאס" בעריכתו של מנהיג הרדיקלים, ד"ר טרילובסקי, הדפיס מאמר בשם „עשרת הדברות האוקראיניים" ובו הוגדרו — בסעיף השני — היהודים כשונאי האוקראינים ו„אותם יש לשנוא ולגרש מן הארץ". מאמר זה הסית בגלוי את האוקראינים נגד היהודים. מפקד המחוז החרים באכזריות אצל היהודים בעיר ובסביבה סחורות, חפצים וכספים. יהודים נאסרו בהאשמה שהם מבריחים ומרגלים. פלוגות צבא שיצאו לחזית, שדדו את חנויות היהודים והיכו את בעליהן. גברים, גם זקנים, נסחבו לעבודות פרך. ב־13 בינואר הכריז שוטר העיריה בזמן היריד במרכז העיר, שאסור לקנות מידי יהודים סוסים ובקר וכל היהודים גורשו מיד מתוך כיכר היריד.

לא הועילו האינטרבנציות, כי לאמיתו של דבר היו השלטונות המרכזיים חסרי אונים גם בשטח החינוכי־התרבותי ונערמו קשיים גדולים. האוקראינים הבטיחו אוטונומיה, אולם השלטונות היו הראשונים שעכבו כל אפשרות להחזיק בתי ספר יהודיים. עמדה שלילית זו הפריעה גם בקולומיה להחזיק רשת חינוכית כלשהי. המדיניות האוקראינית לגבי יהודי קולומיה, היתה הרת אסון והביאה לידי התמוטטותם הכלכלית. הקומיסר, פרופסור טשאיקובסקי, שהיה הממונה על האספקה, עשה הכל כדי לחסל את המסחר היהודי. הוא מנע אפילו מלהביא מזונות בשביל האוכלוסיה היהודית. כדי להרוס את מעמד הסוחרים היהודיים, ארגן הקומיסר את הסוחרים האוקראיניים, במטרה להוציא מידי היהו־דים את המסחר, התעשייה והמלאכות. על היהודים הוטל גם להחליף את שטרות הכסף האוסטריים.

ב־3 במאי 1919 נכנסו פטרולים צבאיים לדירות וחנויות של יהודים והכריחו אותם למסיר להם את שטרות הכסף האוסטרי, תמורת כסף אוקראיני („גרי־בני"). בסך הכל הוכרחה האוכלוסיה היהודית להמציא להחלפה 600.000 כתרים אוסטריים.

למרות התנאים הקשים, קיימה הציבוריות היהודית את פעולתה הלאומית־תרבותית. בבחירות אל המועצה הלאומית המקומית ואל המועצה הלאומית הארצית, שהתקיימו במאי 1919, היתה השתתפות ערה מלווה מלחמת מפלגות סוערת.

אחרי התמוטטות הרפובליקה האוקראינית נכנסו במאי 1919 לקולומיה הרומנים ונשארו בה עד ספטמבר 1919.

בחודש ספטמבר שנת 1919 נכנס הצבא הפולני בפי־קודו של אלוף משנה מוריץ מאנד (יהודי, יליד ברודי) ובקולומיה התחיל השלטון של פולין העצמאית.

*

מרדכי שוצמן

קולומיה - עיר ואם בחסידות

כשם שהשכינה שורה בכל מקום, כן ניתן היה לחוש בכל רחוב ובכל פינה מתחומי עירנו את הישות החסידית. בכל רחוב ובכל התוועדות, בסימטאות העיר ובמשכנות היהודים, באורח חייהם, הליכותיהם ומינהגיהם, בשיחם ושיגם; בלכתך בדרך, בשכבך ובקומך — כל אבן מ ע י ר תזעק על צביונה החסידי של קולומיה.

כי מאז ייסודה של התנועה החסידית, לא זו בלבד, שמחוללה ואי אלה מראשוני תלמידיו, אשר הניחו את היסוד והפיצו את תורתה, קנו להם מפעם לפעם שביתה בעירנו, אלא שהמסד להתפתחותה של החסידות ולשגשוגה, מצא לו כאן כר נרחב ורב־אנפין. עדות לכך — אלפי בתי־אב ורבבות מבני העיר וסביבתה הקרובה, שהחסידות הטביעה עליהם את חותמה וחדרה למערכי חייהם על כל צעד ושעל. חלה מישהו במשפחה ומאמצי הריפוי לא העלו ארוכה לתחלואים, פונים לרבי; צריך להתחיל בעסק — פונים לרבי; חל ריב בין שותפים — למי פונים? כמובן, לרבי; עומדים להכריע בענייני שידוך — מתייעצים עם הרבי; וכו', וכו'. סימן ההיכר המובהק שהיה שגור בפי הבריות של קולומיה, הלא היא האימרה: „א חסידישע שטאָט" (עיר של חסידים). עם זאת, מן הראוי להדגיש, כי למרות דביקותם של יהודי קולומיה בתנועה החסידית — לשלוחותיה — וקבלתם את המצוות, המנהגים וההרגלים שצמחו ממנה, לא ניכרה בהם רוח של קנאות עיוורת וקיצונית, שאיפיינה מקומות אחרים. הוא הדין גם לגבי המסתייגים („מתנגדים" לא היו) מאורח החיים החסידי — גם הם לא גילו פניהם להתנגדות נמרצת ופעילה. חסידי העיר התעלו בנסיבות חגיגיות לעתים להתלהבות, אך לא לשילהוב (אקסטזה); לשמחה, אך לא לשיכרון־חושים. כדרך גוברין יהודאין, היו כמובן אי־פה, אי־שם כמה „חסידים שוטים", אבל רוב הקהל היו בבחינת חסידים „מפוקחים", כנים ושלמים עם עצמם.

אמנם, היתה קולומיה בתקופה שבין שתי המלחמות, מרכז תנועתי חשוב של הציונות הגליצאית, אך אין עובדה זו סותרת את האופי הכללי שהיה טבוע על פני הציבוריות היהודית של העיר, בדורותיה האחרונים, כעיר של חסידים. זאת ועוד. גם אלה שנגרפו עם הזרם החדש של ההשכלה או שגילו זיקה אמיצה לבשורת התחייה הלאומית, לא ניתקו את עצמם לחלוטין משורשיהם וממסורתם, ואולי ינקו גם ומשכו דווקא מהם את החוט לתודעה הלאומית ולכמיהה הרוחנית והנפשית לציון.

היה זה חיזיון נפרץ, כי בימי בואם של הצדיקים היו משתפים את עצמם בחווייה גם אלה מבין הצעירים שהתרחקו זה מכבר מהעולם החסידי; לעתים היו אף מעתיקים משם נימות של עליצות ושמחה לתוך ההווי שלהם.

מן המיצר קראתי יה

רקמה חברתית זו לא צמחה בבחינת יש מאין, אלא נבנתה, התפתחה וביצרה את קיומה במשך דורות רבים, ושורשיה מגיעים עד לגרעינה היסודי של תנועת החסידות.

חיי היהודים בארצות אירופה המזרחית היו מאז

המצבה המקורית על קברו של רבי לייב פיסטינר
בבית העלמין הישן ברחוב קאמינקר

ומתמיד רוויים תלאות, גזירות ורדיפות. מתוך עיון בדברי הימים מסתבר, כי הנגישות האלה החריפו במיוחד במאה הי״ז (גזירות ת״ח ות״ט) והמוני העם — במר לבם — שיוועו למקור של ישועה ותלו את תקוותיהם בדמויות, שנשאו את בשורת הגאולה על פיהם, ביניהם כל מיני נביאים ומשיחים שנתגלו בדיעבד כ„משיחי שקר״ והנחילו לצאן מרעיתם אכזבות קשות.

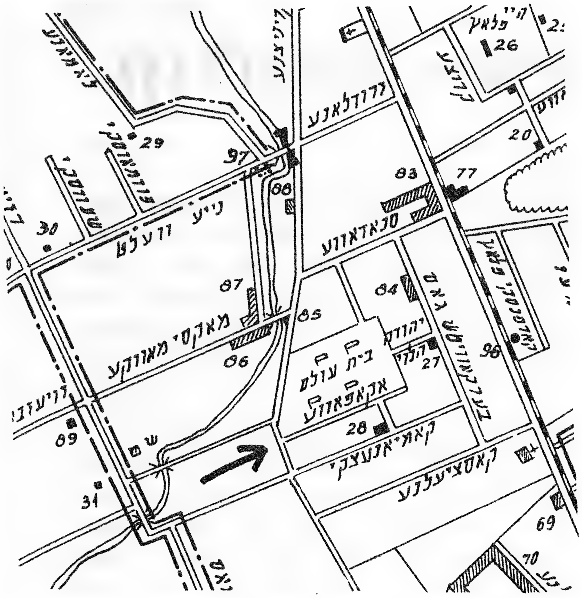
נוסף למועקה הנפשית, הכביד גם המצב הכלכלי את עולו על הצבור היהודי, אשר נדחק ממקצועות פרודוקטיביים ומעבודת אדמה, ובייאושו כי רב, חיפש מפלט מן המיצר. המשכילים והמלומדים מצאו להם „מקלט״ באהלה של תורה, ואילו פשוטי העם פנו לכל מיני אמונות טפלות, דעות קדומות ותקוות שווא, העשויות כביכול לחלצם מן המבוך הקשה.

השוני בין אנשי מצוות מלומדה לבין המוני העם הגביר עוד יותר את המחיצות ביניהם; לכן סרו הבריות מן המנהיגים הרשמיים ומפרנסי הקהילות והיפנו את עיניהם אל יחידי סגולה שהתהלכו בתוכם וצדקתם נתגלתה ברבים.

„כך הופנו המבטים והלבבות של יהודי העיירות המשוועים לישועה, אל קרן האור שהתחילה לבצבץ מאחת הפינות בתפוצות נדחי ישראל, שם דרך כוכבו של צדיק גדול — מחולל תנועת החסידות, רבי ישראל בן אליעזר, שנודע לימים כ„בעל שם טוב״.

כפי שהאגדה מספרת, נולד הצדיק, רבי ישראל בעש״ט, באוקופ ולפי נוסחאות רבות זהו אחד הפרברים של העיר קולומיה. יש סמוכין להימצאו של הפרבר „אוקופ״ בקולומיה; אנו מוצאים את שמו של הרחוב „אוקופ־ובה״ (אוקופובה), שהיה ליד בית־העלמין הישן, בסמוך ל„קמינקר שילעכל״, בין הרחוב קמיוניצקה, לבין הסימטה הקטנה שנקראה רח׳ יהודה הלוי. סביבה זו היא הררית ושימשה בימי חורף להחלקה על מגלשות. לא הרחק נמצא שם „הנחל השחור״ (צ׳ארני פוטוק), ולמרגלות ההרים מצוי היה בית כנסת ע״ש חיים פראנצויז.

אשר לרחוב קמיוניצקה, המוזכר כאן (ביידיש — קאמינקער גאס), מקורו במאורע הקשור עם הכפר קאמיונקה, הסמוך לקולומיה ונראה מעירנו. הכפר קאמיונקה היה פעם עיר גדולה עם בית־דפוס עברי, שהיה שייך לאדון העיר, נסיך קלינובסקי. „לפני הרבה שנים היה מצוי בבית המדרש החדש בעירנו מחזור שהודפס בבית הדפוס הזה, אשר נמכר ע״י אחד הגבאים למשפחת קלינובסקי בעד „אדום־זהב״. עוד היום (בשנת 1913) נמצאו בגן שוטר הכפר שלוש מצבות עתיקות משרידי בית העלמין בימים ההם. בזמן מגיפה, ברחו כל הגרים בקאמיונקה והתיישבו במגרש הסמוך לקולומיה, בנו שם בתים, וקראו לשם

רח׳ אוקופובה מסומן בחץ, מקום לידתו המשוער של הבעש״ט

הרחוב „קאמיונקר״. (הרב ח.צ. תאומים, „זכר לראשונים״).

הכפר־העיר „קמיונקה״ מופיע גם הרבה בסיפורת החסידית, כמקום הקשור למקומות שבתו ומסעותיו של הבעש״ט וחבריו־תלמידיו (שבחי בעש״ט, קי״ד, קט״ו, קכ״ו, קכ״ז, ועוד). יש גם מסורות אחרות על מקום הולדתו של הבעש״ט; יש אומרים כי נולד בהורודנקה, ואחרים טוענים שבא מהכפר גז׳לוביץ ונתגלה בקולומיה, אך מרבית המסורות קובעות את מקום הלידה באוקופ — פרבר של קולומיה או בסביבתה הקרובה.

באין תיעוד היסטורי מוסמך ומהימן בנדון דידן, אין לנו אלא לקבל ולסמוך על „תורה שבע״פ״ שנמסרה מדור לדור ועל סימנים — שאף הם בבחינת דברים שנמסרו מאב לבן, וכו׳. אך במידה שאפשר להסתמך על נוסחאות שהילכו בציבור מדור לדור ונישאו על שפתותיהם של רבים וכנים — תמימי דרך וישרי לב, היתה קולומיה שלובה בתולדות הבעש״ט בתקופת ילדותו ונעוריו, לפני שיצא להתבודדותו בהרי הקרפטים.

הבעש״ט בקוסובר שולעכל

ברובע בתי הכנסיות בעיר, בפנייתך מעם רחבת בית הכנסת הגדול, בואך שמאלה, הובילה סמטה צרה שהיוותה את המשכה של ה„שול־גאס״, עד לקלויז דחסידי קוסוב. היה זה מבנה מיוחד במינו, שונה

בחיצוניותו מכל בתי הסביבה ואף נראה אחרת משאר הקלויזים ובתי הכנסיות בעיר. שעה שכולם היו מטויחים ומסויידים מבחוץ, נבנה הקלויז של חסידי קוסוב מלבנים אדומות, וכל הבניין דימה ביוש־נו ובצביונו הכללי למעין מבצר עתיק ימים, הלקוח כאילו מתקופת ימי הביניים.

לצד הבניין של בית הכנסת הזה, נשען מבנה שני, דומה לו, אולי המחצית השנייה של אותו בניין עצמו, ששימש כמקום מגוריה של משפחה מרובת ילדים. ה־בית האמור, כפי שמסופר במקורות שונים, שימש לר׳ ישראל בעל שם טוב כמקום מושבו בעת היותו בקו־לומיה.

עם יציאתו להתבודדות בהרים הסמוכים, חלה כנראה אתנחתה במגעו של הבעש״ט עם העיר קולומיה, אולם היו סימנים שונים שהעידו על כך, שזכר לה חסד נעורים והיה פוקד אותה פרקים לבקרים, ואולי גם לפנים משורת הדין. לפי המסופר, היה מקום התבוד־דותו ועיסוקו של הבעש״ט בעבודת חימר וטיט, למר־גלותיו של ההר — שבין קוסוב לקוטי. הילכך, יכול היה רבי ישראל ביתר נוחיות וקלות להשיג את צר־כיו היום־יומיים בעיירה קוסוב הסמוכה, אשר השוק שלה היה תמיד הומה אנשים ומשופע בסחורות למכ־ביר. אף על פי כן, היה מבקר להרחיק לכת עד לקו־לומיה, כדי לרכוש שוט או מישחת אופנים לעגלתו, וכו׳. ולא זו בלבד, אלא בהיותו בעיר, היה גם משתהה בה כדי לטבול במקווה שליד הבאר הגדולה, זו שנק־ראה עד לימיה האחרונים של הקהילה, „מקווה של הבעש״ט״.

מיקומו של ההר התלול, שלמרגלותיו קבע הבעש״ט את מקום התבודדותו, היה ידוע לאנשי הסביבה, ומצא את השתקפותו הסמלית בהשראתם הפיוטית של משוררים, שהיו בני בית בקולומיה ושאבו מלוא חופניים מן המסורות העממיות שרווחו בעל־פה אצל יהודי המקום. כך שר איציק מנגר, ברוך הכישרון:

בין קוסוב לקוטי
עומדת באר זהב
ובתוך מימיה הזכים
דיוקני נשקף
אור האמת על שפתי
וקרן זהב בימיני
מארץ חדשה הגעתי
אחרון השליחים הנני

ושמשון מלצר, חתן קולומאי ומורה לעברית בה, אמן הבאלאדה החסידית, פותח אחת מהן:

דבוש בא רכוב כנשר, רעמתו כלובן שלג.
על סוסו מהיר רגלים הוא דוהר לשפת הפלג.

והבעש״ט יושב על סלע ועינו אל על נבטת.
דבוש רם, כרע על ברך, אל הבעש״ט דבר ברטט:

„שראלו שראלו, איש אלה! דבוש, דבוש לרגליך!
שור, מראש קרפט גבוה הנה רדחי אליך.

מתנה לך, איש הפלא... גם גרזן שנון הבאתי...
שראלו שראלו! זה הכלי מטבעות זהב מלאתי!״

(מתוך ספרו של ש. מלצר „אור זרוע״)

ייתכן כי הקשיים בדרך להתחקות אחר מקום מוצאו של הבעש״ט נעוצים בעובדה, שהוא נולד אצל מש־פחה בלתי ידועה בעיר ובעודו צעיר לימים נתייתם מהוריו. לימים, כאשר נתגלתה גדולתו, הספיק בינתיים להרחיק לכת ממקור מחצבתו, ואילו הוריו כבר לא היו בחיים.

נראה, שכיוון תנועותיו היו דרומה מן העיר קולו־מיה, לפי המקומות בהם נתגלו עקבות שהייתו. אשתו, שהיתה אחותו של ר׳ גרשון קיטובר (מן העיירה קוטי, הסמוכה לעיר קוסוב), התגוררה באחד הכפ־רים הסמוכים ומביאה איתה יום־יום סוס ועגלה שקיבלו במתנה מקרובים.

בסקירתו ההיסטורית על תולדות יהודי העיר קו־לומיה, מספר ד״ר נ. גלבר מפיו של שמואל גוטליב, תלמידו של פרופ׳ בלבן, כי מוצאו של הבעש״ט הוא מקולומיה והוא מבסס זאת בשני נימוקים: ראשית, הבעש״ט נשא לאשתו את אחותו של גרשון קיטובר, מהייערה קוטי, שהיא קרובה לקולומיה, ושנית — בקוטי נמצא קברה של אם הבעש״ט.

סימן אחר על מקום מוצאו של הבעש״ט, ניתן בסיפור החסידי הקשור במשפחת קונטשיס מקולו־מיה (ע״ש מרת קונה), שאחד ממנה חלק על הבעש״ט. סיפור זה מובא, בין היתר, גם בחוברת „זכר לרא־שונים״ של הרב תאומים. וזה לשונו: „באחד מלי־לות שבת קודש ישב איש (ממשפחת קונטשיס) עם אשתו ודיברו ליצנות על הבעש״ט ומעשיותיו. בבוקר הלך הבעש״ט למקווה ופגש באותו איש שעמד על פתח ביתו. הבעש״ט שאל אותו: האם כה נוהגין בליל שבת לספר רכילות ולשון הרע? האיש ענה שאינו יודע מי סיפר לו זאת והוסיף: האם מלאכים מספרים רכילות?! הבעש״ט ענה: באמירת רכילות נברא מלאך ומלאך זה רשאי לספר רכילות״.

ראשוני תלמידיו של הבעש״ט בקולומיה

כאמור, הלך רבי ישראל בן אליעזר להתבודד בה־רים ובעת שהייתו שם היה חופר טיט, מטעינו על העגלה, אותה הובילה אשתו לקוסוב, למכירה — ועל כך היתה פרנסתם.

מקץ שבע שנים של התבודדות שב רבי ישראל אל עמו והחל לעסוק בריפוי חולים. משום כך, התחילו להתקבץ אליו פשוטי עם, שבאו לחפש אצלו מזור לגוף ונפש, וגם למדנים ואנשי רוח, שראו בו איש מופת ודמות נעלה. לימים נודעו שמו ופעלו המבורך בכל עיירות הסביבה, מקוטי בפנת הדרום ועד לישובי הצפון, קוסוב, פיסטין, יבלונוב, קולומיה, סטאניסלאבוב, צ׳ורטקוב, אוטיניה, טלוסטה, נאדבורנה, בורצ׳אץ׳, ועוד. אנשים שנקראו „חסידים", אם כי טרם למדו את אורח החסידות, כפי שעתיד ללמדם הבעש"ט, נהרו אליו כדי ללמוד את דרכיו.

על ראשוני תלמידיו בקולומיה, מן האריות שבחבורה, אשר היו לימים למייסדי תנועת החסידות, מהמקורבים ביותר לבעש"ט (נקראים בספרות החסידית „בני היכלא קדישא של רבנו הבעש"ט"), נמנו:

א. ר׳ דוד בר׳ שלמה, שהיה מגיד־מישרים בעיר קולומיה, עליו מספרת האגדה, כי במסעיו התכופים תעה פעם בדרך ונכנס במקרה לביתו של הבעש"ט, שהיה אותה עת בבית ההתבודדות שלו. „כששאל המגיד, היכן בעל הבית, אמרה אשתו שהלך אל המוכסן, לעזור לו, להשקות את בהמותיו. כאשר שב הבעש"ט הביתה, שימש את המגיד, הציע את מיטתו והכין לו כלי רחצה. בחצות הלילה התעורר הבעש"ט וישב בתחתית התנור, עוסק במה שהיה עוסק בחשאי. לפי האגדה, התעורר ר׳ דוד בר׳ שלמה בלילה, וראה אור גדול מתחת לתנור. בהיותו סבור, שהעצים שעל התנור התלקחו, לקח דלי מים שהיה על ידו והלך לכבות את האש. ואולם, כאשר התקרב אל התנור, ראה שהבעש"ט יושב בו ואור זורח עליו כקשת. מרוב תדהמה התעלף המגיד. כאשר שבה אליו הכרתו, שאל את הבעש"ט לפשר הדבר, ועל כך ענה לו: איני יודע. הבעש"ט אמר התפלה ותוך כך הוסיף: „ואפשר שנתדבקתי בהשי"ת והיה זה".

מאותו יום, כפי שהאגדה המנציחה מספרת, היה המגיד מקולומיה מחסידיו של הבעש"ט — עוד לפני התגלותו — והיה נוסע אליו לשמוע ממנו דברי תורה.

לימים, היה ר׳ דוד בר׳ שלמה מפיץ את תורתו של הבעש"ט, ומששאלו אותו — מנין לו זה, השיב: „מעני ואביון אחד".*)

ב. ר׳ יחיאל מיכל מזלוצ׳וב

באותן השנים גרה בקולומיה נערה, בתו של ר׳ יצחק דרוהוביצ׳ר ואחותו של המגיד, ר׳ יחיאל מיכל מזלוצ׳וב, מראשוני התלמידים של הבעש"ט. בעלה, ר׳ אלעזר כתבן, נסע בסוף ימיו לארץ ישראל וכאשר דרכו רגליו על אדמת הקודש, נפטר ונקבר כאן. הוא היה בנו של ר׳ יוסף וירניק (ספראווידליבי) מפיסטין. אחותו של רבי יחיאל מיכאל מזלוצ׳וב נקראה לאחר נשואיה — הרבנית נעכא. היא נפטרה בקולומיה ונקברה בבית העלמין הישן ליד ה„קאמינקר שילעכל". על המצבה שלה נחרתו המלים הבאות: „פה נטמנה אשה חשובה צנועה מרת נעחה (נעכא) בת ר׳ יצחק — נפטרה ט"ז יום באלול שנת תקמ"ג לפ"ק". (זכר לראשונים של הרב ח. צ. תאומים).

ג. רבי לייב פיסטינר

איש אחר הידוע כאחד מראשוני החסידים של הבעש"ט בקולומיה, היה ר׳ לייב פיסטינר, אשר חי בקולומיה ונפטר בה (בג׳ באייר תק"ה — 1745). בספרות החסידית נקרא ר׳ לייב פיסטינר „רב חסיד וקדוש מבני היכלא קדישא של רבנו הבעש"ט".

על ר׳ לייב מספרת האגדה, שהיה נוסע כל ימיו ממקום למקום, ולא היה שוהה בשום מקום יותר מיום אחד. לעתים קרובות היה משוטט ביערות ויושב במערות, אבל בינתים היה בא גם אל הערים ונכנס בדברים עם אנשי שלומו הספורים. „אף נגלה היה בכל הירידים הגדולים, שם היה שוכר חנות ועמד בה כל ימי היריד. תלמידיו הפצירו בו שיגיד להם מה כוונת מנהגו המופלא, ובסוף נעתר להם. אותה שעה עבר שם איש שנשא משא גדול על כתפו. קרא לו רבי לייב ואמר לו משהו בלחש. מיד ציווה על תלמידיו ללכת אחריו. הלכו אחריו התלמידים וראו שהוא לבוש תכריחים מתחת לבגדיו. רצו אליו, השביעוהו שיגיד להם מי הוא. „נע ונד הייתי" אמר להם, „והלכתי בעולם התוהו. ולא ידעתי שנפטרתי מן העולם הזה. ועתה הגיד לי הרבי ונתן לי תיקון". („אור גנוז" למרטין בובר).

העימות בין לייב פיסטינר לבין השודד דובוש

שמו של דובוש היה נפוץ בסביבות עירנו, הן בקרב האוכלוסיה הכפרית והן בין היהודים. זכור לנו, כאשר היו מבקשים להדביק למישהו כינוי או דיוקן של תוקפן ללא תקנה, היו מבטאים זאת במלה אחת — „דובוש", אשר תימצתה את הכל. כן היו אמהות מפחידות את ילדיהן (כאשר לא נשמעו להן או סירבו לאכול) שיקראו לדובוש...

ואולב, מי שהיטה אזנו לשמוע ביתר פרטות על האיש דובוש, שמע את הסיפור — בנוסחאות שונות

---

*) בספרו שער החסידות מביא הסופר אליעזר שטיינמן אגדה זו כאחת הנוסחאות הסיפוריות על דרך התגלותו של הבעש"ט, לאמור: „כשהגיע רבי ישראל לשנתו הל"ו, נתגלה אורו ונתפרסם שמו בעולם. על אופן התגלותו מתהלכים סיפורים רבים, וזהו אחד מהם: הרב מקולומיה היה נוסע, כנהוג, בימים ההם בסביבות עירו לקבץ מן הכפריים „מעות חנוכה". בדרך בא לבית החמר של הבעש"ט בכפר הסמוך. רבי ישראל לא היה אותה שעה בבית... וגו׳.

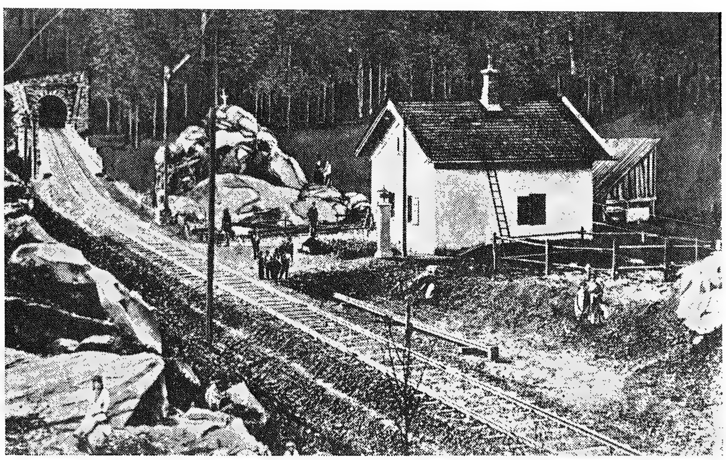
— על השודד הרומנטי שהיה גוזל מעשירים ומחלק לעניים, כביכול. נראה שדמות זו, שהופיעה בהרי הקרפטים בסביבות פוקוטיה וצויירה כיד הדמיון הטובה על הבריות, קסמה לאי אלה ייצורים הפכפכים, ואחד מהם שנודע בשמו צ'יקובסקי, אף הפליג תוך כדי חיקוי קודמו האגדי, במעשי תעלולים שהצמיחו כנפים בציבוריות המשועשעת.

צ'יקובסקי זה, כמוהו כ„דמות המופת" שלו, היה מופיע תדיר אצל אנשים אמידים, שודד מהם תכשי־טים וכסף ומחלקו לאחר מכן לעניים מרודים. מלבד זאת מתריס היה בצורות שונות כנגד המשטרה שדלקה תמיד בעקבותיו. כדי להתחמק מידיהם, נהג להחליף תדיר את מקום שבתו וכן לבושו. ואם לא די בכך, הרי שהתחפש פעם לאופה המוכר לחמניות טריות בחצר המשטרה, עוזב ל„רגע" את הסל שלו עם הלח־מניות — ושוכח לחזור. רק כאשר מתחקים על פשרו של הסל הנעזב, מוצאים בו פתק שהושאר למזכרת ע"י צ'יקובסקי.

ברם, דובוש — בין אם שייכים תעלוליו לעולם האגדה ובין אם מעוגנת דמותו בקרקע המציאות של תקופתו, נמצאו לה הדים דווקא בסיפרות החסידית. ואחת האגדות מספרת על עימות דרמטי בין רבי לייב פיסטינר לבין אותו רב־שודדים לאמור: „ראש הגזלנים דובוש, שהיה מסתתר בין הרי הקרפטים ומתנפל מדי פעם לפעם על הישובים שבסביבה, בא פעם עם מחנה הגזלנים שלו לקולומיה ונכנס בליל שבת קודש לביתו של ר' לייב, בשעה שקידש על היין. דובוש הניף חרבו והיכה בה על יד ר' לייב, שהחזיקה את הכוס ודם זב ממנה, אך ר' לייב לא זע ולא נע ולא הפסיק את ה„קידוש". אמר ר' לייב אל הגזלן: יהי רצון שדם זה יכפר על כל אנשי עירנו, לבל תפגע בהם חס ושלום לרעה. מיד נהפך לב הגזלן דובוש ונתעוררה בו חרטה ותשובה. הוא ביקש מר' לייב פרוסת חלה של שבת ועזב את העיר, מבלי לפגוע בשום איש" („שער החסידות" לא. שטיינ־מן).

נוסח אחר על העימות בין השודד דובוש לבין רבי לייב פיסטינר, סיפר ר' חיים בר' מרדכי, שהיה שו"ב בק"ק פיסטין, ואת נוסחתו מצאנו, בשינוי מה, בחוברת „ילקוט מרדכי" שחוברה ע"י ר' מרדכי בר' יעקב קופל מקוסוב, בהאי לישנא:

בעת התבודדותו של הבעש"ט בהרים שבין קוסוב לקוטי, נודע שמו בין תושבי הסביבה ההוצוליים, שכן היה בעיניהם כעין „זנאַכור", היודע לרפא תחלואים ונוהג לעזור לבריות, ללא כל תמורה. ולא זו בלבד, אלא שהיה מביא מתוך היער עצים להסקה בשביל אנשים חסרי ישע, בודדים ואומללים. עד מהרה הלך שמו לפניו לכל הסביבה (ועד לכפרים איספאַס וקוס־מאץ' הגיע) והגויים רחשו הוקרה רבה ל„סרולקו" — כפי שכינוהו. והנה, כאשר הגיע דובוש עם כנופייתו לביתו של רבי לייב פיסטינר, בעת שקידש על היין, רק הספיק להניף את הגרזן, נפלטה זעקה מפי אחד מחבורתו: „נא בי!", שפירושה: אל תכה. הדבר קרה בדיוק — לפי המסופר — כאשר הצדיק ראה בעיני רוחו את מלאך המוות מתקרב — ויקרא: „ויכולו השמים!" מלים אלו של ברכת הקידוש (על היין), נתפרשו לאחר מכן ע"י חסידים כאילו נאטמו השמים, כלומר נגזרה הגזירה ונותר רק להצדיק את הדין. ואז קרה הנס, שאיש אחד מכנופית דובוש הכיר את רבי לייב פיסטינר ואמר לדובוש, כי הנהו מאנשי „סרולקו". רב־השודדים הוריד מיד את ידו האוחזת בגרזן ואישוני עיניו רחבו להתבונן בצדיק. לאחר שנתאושש מן ההתרגשות ביקש רק פרוסת־חלה והסתלק מהמקום.

„קמין דובושה" — הסלע שייחסו לו השתייכות כלשהי לדובוש

החסידים שנטו לעטוף כל אירוע שמסביב לרבם, בהילה של נסים ומופתים, פירשו גם מקרה זה כהת־גלות רוחו הקדושה של הבעש"ט, אשר שם בפי של איש הכנופיה את המלים הגואלות. ואולם יתכן, כי האיש נזכר בדיוקנו של הרבי, כשל מי שנתוודע ביום מן הימים למקום מושבו של הבעש"ט. יותר מזה. המעיינים בתולדות תנועת החסידות בכלל ותולדותיו של מחוללה, הבעש"ט, בפרט, ימצאו הדים ועקבות רבים להתערותו ול„פופולריותו" בקרב ההוצולים שוכני סביבתו ההררית. ולא זו בלבד, אלא שהיו קיי־מים, כנראה, קשרים גלויים ואפילו חוטי ידידות בין הבעש"ט לבין תושבי ההרים — רועים, לסטים, שוד־דים וגזלנים. לאלה האחרונים הוא נתגלה, לפי האג־דה, על פי נס שנעשה לו לבעש"ט בהליכתו על צוקי

ההרים. לפי האגדה התקרבו שני רכסים, כדי שהבעש״ט יוכל לפסוע מהר להר, תוך פסיחה על תהום, שהיתה פעורה ביניהם קודם לכן. השודדים ההוצוליים שב־סביבת התבודדותו ראו את הנס הגדול ויפנו ישירות אל הבעש״ט בזו הלשון: „הנה בעינינו ראינו כי איש אלוקים אתה, לכן בקשתנו שתתפלל עבורנו, שיצליח ד׳ דרכינו אשר אנחנו הולכים תמיד למסור את נפ־שותינו. ויאמר להם הבעש״ט, אם תישבעו לי שלא תפגעו ביהודי ולא תגזלו אותו, אזי אעשה כדבריכם״. („שבחי הבעש״ט״, עמ׳ מ״ז).

רבי לייב פיסטינר נפטר, כאמור, בקולומיה ונטמן בבית העלמין הישן נושן שברחוב קאמינקר. מצבתו ניזוקה, אך שופצה לאחר מכן (כפי שרואים אותה כאן בתצלום מלפני השואה), הגם שאת המלים החרותות עליה לא ניתן היה לשחזר, אלא בחלקן. ואלה הדברים שהצליחו לפענחם:

קול יללת קרואים
קול צערה בראשי
הבכאים איש חי
רב פעלים נאים
הרב החסיד מהרי״ל
ב„ה״ק... והוא יורד בתוך...
הבור יום נחסר המאור
יום ג׳ אייר תק״ה לפ״ק.

„זכרון לראשונים״ להרב ח. צ. תאומים זצ״ל.

ד. רבי יעקב־קופל

על ראשוני חסידיו־תלמידיו של הבעש״ט בקולומיה נמנה גם ר׳ יעקב־קופל בר׳ נחמיה פיבל, הידוע בכי־נויו — ר׳ קופל חסיד, אביו של ר׳ מנחם מנדל מקוסוב (בעל „אהבת שלום״). ר׳ יעקב־קופל הע־תיק לאחר מכן את מושבו לטיסמניצה ונפטר שם בשנת תקמ״ז (1876). אשתו חיה בת ר׳ זלמן מקולומיה היתה נכדתו של ר׳ יעקב קופל קאמיאל, שגם הוא השתקע בקולומיה בראשית המאה הי״ח. ר׳ יעקב קופל קאמיאל היה איש עשיר מאוד ותרם לבניית בית־הכנסת הגדול, בית־המדרש הישן ובית־המרחץ העירוני. בתו היתה נשואה לר׳ אורי מסטרליסק, הנודע בכינויו „השרף״, והיה תלמידו של ר׳ שלמה מקאר־לין. ר׳ מנחם מנדל מקוסוב — בטרם השתכנותו בעיר קוסוב, התגורר שנים מספר בקולומיה, שם החזיקה אשתו שיינה רחל, חנות קטנה, שהתפרנסו ממנה. ר׳ מנחל מנדל הוא מייסדה של שושלת הצדי־קים האגר, ממניחי היסודות לחצרות — קוסוב, ויז׳ניץ ואוטיניה.

מנחם מנדל מקולומיה

כפי שמספר עליו הדיין והמו״ץ בקהילתנו, הרב ח. צ. תאומים ז״ל, בחיבורו זכר לראשונים, היה הרב מנחם מנדל מקולומיה חתום בפנקס של החברה מוה־

המצבה המשוקמת של רבי לייב פיסטינר

לים בק״ק באר שברוסיה, ביום כ״ח אלול שנת תקט״ו, ולפי המשוער, היה חותנו של הרה״ק ר׳ משה מקיטוב זצ״ל.

השטן דיבר יפה

בין האגדות המיוחסות לר׳ מנחם מנדל מקוסוב זצוק״ל, מסופר מעשה באחד מבני עירו, שהיה ידוע כ„מתנגד״ ובא לתנות את צרתו לפני הרבי לאמור: יש לי בת שהגיעה לפרקה — ואין נדוניה בשבילה. החסיד שאל את הרבי מה עליו לעשות, כדי להרוויח את הסכום הדרוש.

— כמה נחוץ לך? — שאל הרבי. ומששמע את הסכום, פתח מגירה בשולחנו, רוקנה ונתן לאיש את הכסף.

הדבר נודע לאחיו של הרבי, אשר בא אליו בטענה: — „כשיש צורך בבית בכסף, הרי אין לך, ואילו ל„מתנגד״ נתת סכום כה גדול?!

על כך השיב ר׳ מנחם מנדל: „כבר קידם אותך אחר, והוא טען כמוך, אלא שידע לדבר יפה ממך״.
— „מי זה היה״? — שאל האח, והרבי השיב:
— השטן.

התפשטות התנועה בקולומיה

אחת התופעות המופלאות שנלוו לעלייתה של תנועת החסידות, היא התפשטותה המהירה. תקופה קצרה לאחר התגלותו של הבעש״ט הצליחה התנועה לרכז סביבה חבלים שלמים, ביניהם את האזור „פוקוטיה״ — מקום לידתו של מחוללה וערשה של התנועה. בני פוקוטיה הצטרפו בכל לבם ומאודם לדרך החסידית. ואולם בשל התפשטותה הגדולה, לא יכול היה הבעש״ט

לבדו לשאת על שכמו את מלוא הנטל של הנהגת התנועה, והיתה זו זכותה הגדולה, שחבר תלמידים מובחרים — בני עלייה ואנשי מעשה — נמשכו אל האור הגנוז שנתגלה לרבים והמשיכו להפיץ את תורת רבם. בכל מקום, ששם נמצאו עשרה נאמנים, יסדו התלמידים מניין שלהם, וכך נוסדו ה„מניינים", אשר רחבו במרוצת ימים ל„שטיבלעך" או כפי שקראו להם אצלנו „שילעכל" או „קלויז".

בהשפעת הקירבה של קולומיה לערש החסידות ומקור מחצבתה, ובזכות מעשיהם ופועלם של אחדים מבין תלמידיו — חבריו של הבעש"ט („בני היכלא קדישא"), אשר קבעו מקום שבתם בקולומיה, ביצרו בני העיר את התנועה במשך דורות, נדבך על גבי נדבך, עד אשר הקיפה עולם ומלואו, הלכה מחיל אל חיל והתפתחה לממדים בל ישוערו; על מידת שגשוגה בימי פריחתה ותוכנה הסגוני העשיר, מעיד תאורו המאלף של בן עירנו, הסופר משה ראט, לאמור:

„קולומיה היתה עיר של חסידים הקשורים עם „חצרות" הרביים הגדולים, האדמו"רים שלהם, בני שושלות היסטוריות בעולם החסידות, ובעיקר: בויאן, טשורטקוב, ויז'ניץ, אוטיניה, סאדיגורה, קוסוב, זי־דיטשוב. אך היו גם חסידים בודדים, שהיו נוסעים לנאדבורנה, לבעלז, להוסיאטין, לסטרעטין, לקופי־טשיניץ. הצדיקים בני השושלת הריז'ינית לא היו יוצאים לשום מקום, והחסידים נהגו לנסוע אל הרבי שלהם לשבת, למועדים וימים נוראים, כדי להתייחד שם עם רבם בתפילה, ב„שולחנות" ובמתן פדיונות ו„קוויטלעך"; ואילו יתר הצדיקים היו באים לקולומיה פעם בשנה, ל„שבת", ויושבים כאן שבוע ימים, ומהם אף שבועיים. אז היו חסידיהם מקולומיה ומכל הסביבה מסתופפים בצל הקדושה של רבם, נדחקים בשבת למאות לבית הכנסת הגדול או לקלויז בשעת התפילה של הרבי העובר לפני התיבה ומאריך בתפילה עד שתים־שלוש אחר הצהרים, וכן ל„שולחנות" בליל שבת ובשבת.

הצדיק מקופיטשיניץ, שלא היה לו קלויז בקולומיה ואף מועטים היו חסידיו בעירנו, בעוד שמו הלך לפניו כ„בעל מופתים", זכה בבואו לעירנו לביקור של אלפים ממש, שהיו נדחקים להגיש לו פדיון ו„קוויטל". זכורני, כי באכסניה שלו, בבית חסידו, ר' הירש בלוך, נשברו כל השמשות והרהיטים, והמשטרה הוכרחה לדאוג לסדר בכניסה, כה גדול היה הדוחק.

כאשר בא הצדיק מויז'ניץ, ר' ישראל האגער, היה מגיע לעיר חסידו הראשי, הנגיד איצ'י ברעטלער, בעל אחוזה הסמוכה לעירנו, מסיע את הרבי במרכבתו הרתומה לשמונה סוסים והוא, ר' איצ'י ברעטלער בכבודו ובעצמו, היה ה„עגלון".

בליל שבת היו שני „שולחנות": בשעת „השולחן הראשון" השמיע הרבי „שלום עליכם", „קידוש" ודברי תורה מתובלים במילות קבלה וגימטריאות, והחסידים היו תורמים („מעמידים" בלשונם) יין, והגבאי מכריז ומודיע את שמו של כל תורם. בשעת „השולחן השני", היו שרים ורוקדים בצוותא — הרבי יחד עם חסידיו, כי עממי מאד היה הרבי ר' ישראל מויז'ניץ, והחסי־דים קראו לו „בעל אהבת ישראל".

אחיו ר' חיים, הרבי מאוטיניה, חתנו של הצדיק מבוהוש, מבני הריז'יני, הושפע מההתנהגות ה„מל־כותית" הריז'ינית והיה יותר מתון ומסתייג מן ההמון. גם ה„נוסח" המיוחד בתפילתו, היה יותר לירי, לבבי ואטי, לעומת ה„נוסח" המהיר, הפזיז והקולני של אחיו הוויז'ניצאי. שניהם היו למדנים מופלגים. גם אחיהם הצעירים מהם: הרביים מהורודנקה, מזאלשטשיקי, מסערעט ומסטורוז'ינעץ, היו באים לעירנו, ואם כי לא היו להם חסידים קבועים משלהם, היו באים החסי־דים הויז'ניצאים והאוטיניאיים גם אליהם, משום שכו־לם היו בני הצדיק הויז'ניצאי הקודם, ר' ברוך זצ"ל, בנו של מייסד השושלת, ר' מנדלי זצ"ל, בעל צמח צדיק, שהיה בנו של הצדיק ר' חיים זצ"ל מקוסוב, בעל תורת חיים.

הרבי מקוסוב, שגם הוא נהג לבוא לעירנו, התנהג בצניעות, לא האריך בתפילתו וב„שולחניו", וחסי־דיו הלא־רבים לא הצטיינו באותה התלהבות ודביקות ברבם, כדוגמת חסידי ויז'ניץ, אוטיניה או בויאן.

הסיסמה „בזידיטשוב בוערת אש להבה" מימי הצ־דיקים ר' צבי (נכדו של בעל תוספות יו"ט), מחבר של עטרת צבי, בית ישראל, סור מרע ועשה טוב, פרי קודש הלולים ועוד, בן אחיו — ר' אייזיק זצ"ל — דעכה בימי נכדיהם, שהיו רק אפיגונים לאבותיהם הקדמונים. הנוסח והלחן שבתפילה בפי הרביים הצעירים, ועוד יותר בפי הח־סידים הותיקים, בעלי התפילה הנהדרים, הוסיף אמנם להיות מלהיב ומרומם, כבימי ראשוני הצדיקים מזי־דיטשוב, אך הרביים־הנכדים לא הגיעו להשפעתם של זקניהם על חסידיהם ולא זכו לאותה מידה עצומה של הערצה ויראת הכבוד.

כשבא הרב מזידיטשוב (מדולינה) לקולומיה, היו מסובים ל„שולחנות" רק עשרות של חסידים־נאמנים, והרושם בעיר לא היה מורגש כמו בשעת ביקורם של הוויז'ניצאי, האוטינאי, הקופיטשיניצאי או אפילו הקוסובי.

לחסידי נאדבורנה לא היה קלויז משלהם, כי מעטים היו, ובפרט לאחר פטירתו של רבם הקדוש ר' מרדכי'לי זצ"ל. אולם נשארו כמה מנאמני הרבי ששמרו אמונים גם לנכדיו, ובראשם עמד ר' לייב זעגענרייך, בעל המלון הידוע בשם זה, יהודי מכובד, בר־אוריין ומעורב עם הבריות.

לצדיק ר׳ מרדכי׳לי היה חתן ושמו ר׳ משולם. הוא לא היה חוטר מגזע רביים, כי אם ממשפחת רבנים. בנעוריו היה עילוי ותלמידו המובהק של הרב ר׳ משולם הורוויץ, אבד״ק סטאניסלב. לאחר שנשא לאשה את בתו של ר׳ מרדכי׳לי, הרבי מנאדבורנה, והיה כמה שנים בביתו, התמסר כולו ל„נסתר״ ולדביקות בתפילות וטבילות, והגיע לכך, שחותנו הצדיק אמר עליו, כפי שסיפרו חסידיו: „הוא עולה עלי בשגעון...״ (אגב, הרבי—בחור״ שישב בקולומיה, היה נכדו של ר׳ מרדכי׳לי מנאדבורנה).

ר׳ משולם היה נוסע לאדמו״ר מטשורטקוב, ר׳ דוד משה זצ״ל. כאשר הרגיש כי הגיע למדרגת „צדיק״ שאל את הרבי מטשורטקוב, אם הוא רשאי וראוי לקבל „קוויטלעך״ מאת נאמניו, והרבי מטשורטקוב סמך את ידו עליו. הוא התיישב בכשאנוב שליד קראקאו, אחר־כך בז׳ילין; היה ידוע בשם „הרבי מז׳ילין״ ובפי המון העם נקרא בשם „דער רבי קוויטשער״, כי על אף סיגופיו ותעניותיו של האיש הרזה ונמוך הקומה, היו קולו וזעקתו בשעת תפילתו בוקעים למרחקים ומרעידים לב כל שומע. כאשר שאלתי בתמימות ילדותית את ר׳ ליב זעגענרייך: „משום מה קופץ הרבי וצועק ובוכה, כפי שלא ראיתי אצל שום רבי אחר?״ ענני החסיד: „נסה נא ושים גחלת בוערת בכף ידך, ותראה כי גם אתה תצעק, תבכה ותקפוץ כמוהו. כשהרבי מתפלל, גופו ונשמתו עטופים אש בוערת, אש להבה, אש קודש, ועל כן מתנהג הוא כך״.

ומוסיף על כך תאור אופייני על המנהגים וההווי החסידי בקולומיה, ר׳ היינך שכטר, ממנהיגי „המזרחי״ בעירנו (הוא עצמו היה חסיד צ׳ורטקוב עוד מעיר מוצאו — חורוסטקוב, אך כחתנו של ר׳ לייבלה אייפרמן, שהיה חסיד ויז׳ניצאי, התחיל גם הוא להתפלל בויז׳ניצר שילעכל): בספרו „ש נ י ע ר י ם„ הוא מתאר את ביקורו של הרבי מויז׳ניץ, ר׳ ישראל האגר בקולומיה, לימים נוראים: „בליל ראש השנה, אחר קבלת שלום מאת הרבי, נכנסתי לבית הכנסת, ומאות חסידים כבר מילאו אותו מפה לפה — אנשים שונים וממקומות שונים, רבים ממדינת הונגריה וגם מתוך ויז׳ניץ עצמה. הרבי עבר לפני התיבה והתפילה התחילה. אף על פי שקולות שונים נשמעו בבית הכנסת, הרי כל פעם שהרבי הוציא קול אנחה „אוי״, ענה כל הקהל אחריו בנשימה אחת „אוי, אוי״.

כאשר נגמרה התפילה, פרץ הקהל בקול גדול: לשנה טובה תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים! אחר כך נהרו כל המתפללים למזרח, להקביל את פני הרבי ולקבל את ברכותיו...

הכל מיהרו לביתם, לסעוד סעודת יום טוב, כדי להיות מן המקדימים לבוא לשולחן הרבי ולתפוס מקום טוב, שמשם ניתן לראות את פני הרבי ולשמוע תורתו...

כשחזרתי, מצאתי את השאלאש מלא וגדוש, על המדרגות עמדו שורות, שורות אנשים, זו למעלה מזו, ובשאלאש עצמו — עומדים מאות אנשים צפופים ודחוקים. מסביב לשולחן יושבים מסודרים זה אחר זה, והרבי יושב בראש ומקדש בנוסח המיוחד לו. אחר „קדש ורחץ״ היה הגבאי אפרים מהלך בחילוץ נעלים על גבי השולחן, והיה עושה דברו של הרבי, הוא המפקד והוא המצביא על השולחן. השיריים של הרבי מתחלקים מיד ליד, וכל מי שמקדים עצמו וחור־טף, הרי זה משובח. אחר כך התחילה מנחת נסכים של מנדבי יין, והגבאי אפרים היה מחלק לכל אחד ואחד כפי פקודת המפקד, לזה כוס, ולזה בקבוק שלם, כל אחד ואחד שותה לחיים לרבי, זה מקרוב וזה מרחוק, והרעש באותה שעה אדיר וחזק.

לאחר שתיית ה„לחיים״ הגיד הרבי דברי תורה שכולה גימטריאות, כדרכם של השושלת הזאת להשתמש בגימטריאות הרבה וצירופי שמות. אחר כך נתנו בע־לי השיר את קולם בזמירות״.

לא בלטו ניגודים

בסיכום ניתן לומר, כי החסידות בעירנו, על צביונה החרדי והססגוני, הנלהב והמלודי; על אורחותיה, הליכותיה, מנהגיה ומסורתה, על עולמה התוסס ומפ־כה החיים, הגיעה לשיא עוצמתה ותפארתה בתקופה שבין שלהי המאה התשע עשרה לבין מלחמת־העולם הראשונה. מכאן ואילך הלך זוהרה והתמעט בהדרגה, ובמיוחד בקרב הנוער החילוני. העידן החדש יצר אמנם ניגוד מסוים בין תפיסת החיים ובעיותיהם — בין הדורות, אך לא כרה תהומות. יתכן, שהדבר נעוץ ברקע, שעליו מצביע בן עירנו משה ראט ז״ל לאמור: „קולומיה היתה חסידית יותר מערים אחרות, קרובות לה, כמו סטאניסלאבוב או צ׳רנוביץ, ובכל זאת, לא שררה בעיר קנאות חסידית — חרדית־קיצונית, כלפי בלתי חרדים ואפילו כלפי חופשיים לגמרי. אשר לתנועה הציונית, הרי רבים מבין החרדים שהריחו גם מריח ההשכלה, היו סתם ציוניים או חברי „המז־רחי״, ורק קנאים אחדים מבין חסידי ויז׳ניץ ובויאן היו לפעמים מרימים קול נגד הציונות. בדרך כלל שררה הסתגלות של השלמה בין החרדים והאינטלי־גנציה ולא בלטו בה הניגודים החריפים, כמו במערב גליציה״.

לאחר מלחמת־העולם הראשונה ובכל תקופת פולין, היה צביונה של החסידות עדיין פרוש על הרחוב היהודי, מעמדה איתן ותוכנה שריר וקיים, עד אשר עלתה עליה יד הכורת והיא שקעה אלי תהום הדמים יחד עם כל בית ישראל הקדושים והטהורים הי״ד.

על סף
המאה
ה־20

ד"ר א. י. ברור

בבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת תרס"ז

בתחילת הקיץ תרס"ז נתקיימו באוסטריה בפעם הראשונה בחירות למועצת המדינה („רייכסראט"), שבהן היתה זכות בחירה לכל גבר מבן 24 ומעלה. לפני כן נחלקו הבוחרים לחמש „קוריות" וזכותם של בעלי רכוש ומשלמי מסים גדולים, היתה מרובה משל דלת העם.

חוקת הממשלה והקיסר בעצמו גרסו, כי בית המחוקקים שבו היו מיוצגים ההמונים במספר מכריע, יעסוק יותר בבעיות כלכליות וחברתיות, מאשר בסכסוכים בין הלאומים והלשונות ששיתקו את פעולתו של הבית הקודם.

יהודי גליציה ובוקובינה, שישבו בצפיפות ובעירירות והיוו רוב מוחלט או רוב יחסי ברבות מהן, ציפו כי בפרלמנט שייבחר על יסוד חדש, יישמעו תביעותיהם לזכויות לאומיות בשדה החינוך והתרבות. והגם שליהודים לא היתה תכנית מגובשת של אבטונומיה תרבותית, והיחס בין הלשון המדוברת והשפה העברית לא הוגדר מעולם, חפצו היהודים לבחור בצירים לאומיים, שיהיו ביטוי למשטר שווי הזכויות האזרחיות ויתבעו את הרחבתן בשדה החינוך והתרבות.

החוק האוסטרי לא הכיר בלשון היהודית האשכנזית וגם לא בעברית, כלשון המדוברת בקרב חלק מאוכלוסי המדינה. במפקד נאסר לרשום אחת משתי לשונות אלה; ואם נרשמו, נמחקו ע"י הפקידות ובמקומה נכתבה לשון השליטים.

בגליציה נרשמו היהודים ברובם הגדול כדוברי פולנית, על כרחם, כי יד הפולנים היתה על העליונה, וכן במחוזות שרוב אוכלוסיהם היו רותנים (אח"כ נקראו אוקראינים).

בקולומיה היוו היהודים את רוב האוכלוסים, בעוד הפולנים היו במקום השלישי אחרי הרותנים, אבל הודות לרישום היהודים כפולנים, עלתה הלשון הפולנית למקום הראשון.

בשנות הרצל הראשונות התעורר ויכוח בין הציונים, אם רצוי לטפל במדיניות יהודית בארצות גלותם או כפי שקראו לה אז „מדיניות ההווה" (געגענווארט־פאָליטיק). קיווינו עוד מעט והמנהיג הנערץ יקבל את הזכיון („צ'ארטער", מלה שחדרה בצורתה האנגלית לעתונות הציונית לכל לשונותיה) מאת השולטן ונעלה לארצנו, ומה לנו ולמדיניות גלותית. אולם, התקוות הכזיבו והרצל בעצמו קרא „לכבוש" את הקהילות. אחרי מותו בא דיכאון ושפל לתנועה הציונית ויד הלאומיים שחייבו את מדיניות ההווה היתה על העליונה.

יהודי רוסיה ופולין, שהיו לנו בגליציה למורי דרך בציונות ובלאומיות, אף הם השקיעו את עצמם בעבודות ההווה עם הכרזת הקונסטיטוציה בשנת תרס"ח. מאז מלחמת רוסיה—יאפאן ונחשול הפרעות שהחל בקישינוב בתרס"ג, באו אלינו הרבה פליטים מרוסיה והמשכילים בהם השפיעו על הלך־הרוח במחנה הציוני.

באביב תרס"ז, כאשר נודע על מועד הבחירות לפרלמנט, קבע הוועד הפועל הציוני הארצי בגליציה מועמדים לאומיים לכמה מחוזות, שהיו לנו בהם סיכויים לנצח בבחירות כשרות. תקוותנו היתה, שהבחירות לפי החוק החדש תהיינה יותר כשרות, מאשר לפי הסדר הישן.

התקרבותנו לאוקראינים בגליציה המזרחית חיזקה את סיכויינו לנצח. המועמד שנפל בגורלנו היה ד"ר יהושע טהון, סופר עברי ורב בבית הכנסת של המשכילים בקראקוב. בבואו אלינו, שבה בבת אחת את לבנו בנועם נאומיו בגרמנית ובפולנית, בהדרת פניו ובהליכותיו. יריבינו הוכרחו להודות שהוא אישיות נעלה, בעלת רמה תרבותית שלא נמצאה כמוה בעירנו. יריבינו היו הפולנים ועוזריהם היהודים, המקרבים לרשות, שעמדו נגדנו כבר בימי בחירות ב ל ו ך בשנת ה־80 וה־90 למאה הי"ט.

יריב חדש קם לנו במפלגה הסוציאליסטית וגרוריה. הפולנים שבקולומיה היו ברובם פקידי השלטון וכן היו קצת רותינים, ארמנים וגרמנים, שנשמעו כפולנים, ושמם הצביע על מוצאם שעסק במסחר ובמלאכה. יהודים מתבוללים מבני המקום לא היו אז בקולומיה, מחוץ למשכילים בודדים שבאו מאזוריה המערביים שבגליציה. עוזריהם היהודיים של הפולנים הפיקו אמנם תועלת פרטית מקרבתם לרשות, אבל כיום — ממרחק של יובל שנים, לא אומר כבימים ההם שה„מושקים" (שם לעג ליהודי־חנופה) היו כולם בוגדים, שמכרו

את עמם לצורריו בעד פרוטות. הם האמינו, שאין ביכולתנו להפיק כל תועלת שהיא בריבנו עם הפר־לנים התקיפים. לכן מוטב שלא להתגרות בהם, אלא לעשות את רצונם ולהשיג מידי פקידים גבוהים ובי־נוניים „טובות" ליהודים בדרכי השתדלות כבימי קדם. ואמנם, רבים מהם היו מוכנים בכל עת להשתדל למען יחידים בצרתם.

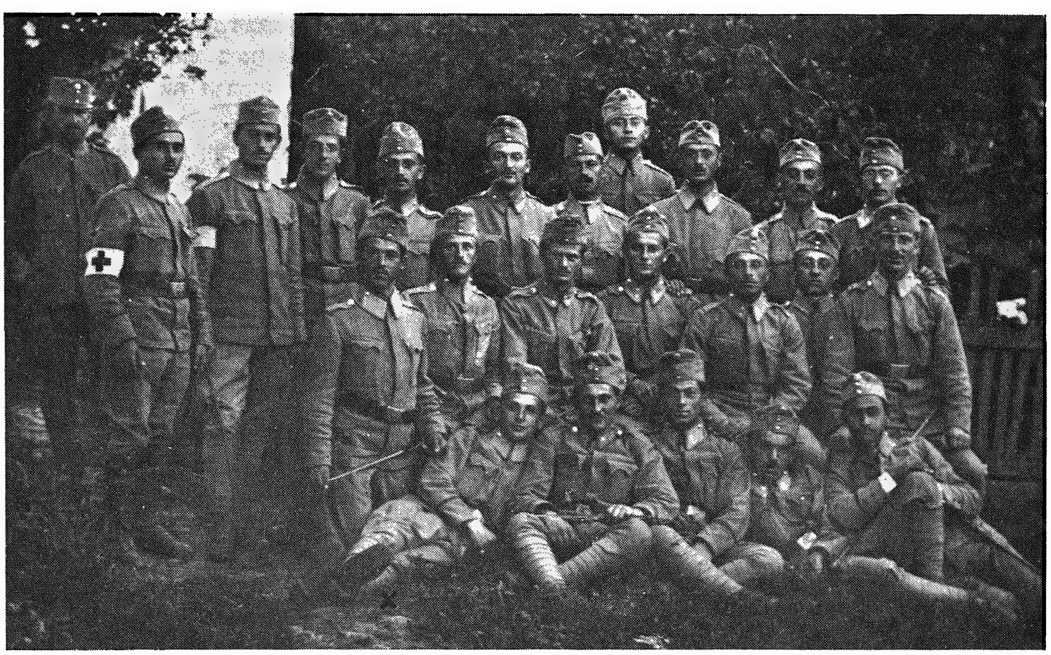
זיופי בחירות

ראש המנצחים על זיופי בחירות בגלילות שיהודים היו בהם גורם מכריע, היה איגנאצי רוטמאן מלבוב. כשנתיים אחרי הבחירות הכרתי את הזייפן הזה מקרוב, לרגל עסקי מסחר שהיו בין אבא ז"ל ובינו. הכרתיו ובקרתיו בדירתו הצנועה בלבוב. סוחר כישות היה וסיפק סחורה זו לבתי בישול השיכר ובתוכם לזה שבו עבד אבי ז"ל.

רוב יום עבודתו עבר עליו במעשי־חסד ושתדלנות לממונה מטעם הקהילה הלבובית על בית החולים היהודי — כמובן שלא על מנת לקבל פרס — היה מבקר בו יום יום, וזו היתה דרכו הראשונה בבוקר. אחר כך כיתת את רגליו הזקנות למשרדים שונים, כדי לעשות „טובות" ליהודים. לא היה משרד שלא טיפח בו קשרים עם הפקידות. גם בהיותו גולה בווינה בשנות המלחמה, לא נמנע משתדלנות. פעולתו למען ידידיו במלחמת הבחירות היתה חלק מהשתדלנות וכפי שאמר לי פעם דרך־אגב, גם זו עלתה לו בכסף מכיסו. הוא לא הרגיש בביזיון שבמעשיו. להיפך. פעולתו זו השתלבה בהכרתו עם עשיית „טובות" ליהודים.

המנצח על „סידור" הבחירות בעירנו היה יוסף פונקנשטיין, סגן ראש העיר. בנעוריו היה „ווינקל שרייבער" (תרגום מלולי: „כותב בפנה"), עורך־דין ויועץ משפטי שלא למד באוניברסיטה. מקצוע זה היה נהוג בגליציה במשך דורות עד שנאסר על ידי השלטון, כדי שלא להצר את תחומם של עורכי דין מוסמכים. פונקנשטיין, ורבים מבני מקצועו, ידעו דינים ותכסיסי משפטים יותר מעורכי דין מלומדים. פקידי־השלטון הגבוהים פחדו בלבם מיהודים ידענים כאלה, שהיו בקיאים בחוק ובפסקי־דין של בית הדין העליון, יותר מהם. מתוך התקרבות לרשות, עלה יוסף פונקנשטיין לתפקיד של סגן ראש העיריה ושי־מש על יד ראש העיר הפולני, שהיה רק בובה. לכך דאג בעצמו במשך עשרות בשנים. למעשה שלט אי־פוא יהודי בעיריה, בעוד שהפולני נהג להופיע בח־גיגות בלבוש פולני של ה„סוקולים" (חברה להתעמ־לות, מעין הכנה לחיל פולני) ונאם בהתלהבות לאו־מית־פולנית בשם עיר שרובה יהודים...

על משמרתו זו יכול היה פונקנשטיין לעשות טובות ליהודים, בהיתר וגם באיסור (כגון שחרור בני טובים משרות בצבא). הוא חי חיים צנועים ולא הניח עושר לבניו.

חיילים יהודיים בצבא האוסטרי, ביניהם אנשי קולומיה

„סדור" הבחירות כרצון הפריצים לא נתמצה רק בפרנסתו וכבודו של פונקנשטיין, אלא שהיה בו גם משום ענין לעיר היהודית. אם ינצחו „חמומי המוח" ו„בעלי הדמיונות" הצעירים, סבר בלבו, יושיבו השל־טונות ראש עיר פולני מוכשר ותקיף, שיעשה שמות במסחר היהודי. הנה כי כן, היה לנו פונקנשטיין לאויב מספר א' ואיתו עוד כמה עשרות עסקנים קט־נים.

הבחורים הטובים

היתה בקולומיה חבורה קטנה או חוג מסויים של סוחרים דומים איש לרעהו כביכול, כלומר לובשי בגדים אירופיים, ממעטים בבקור בבית הכנסת — אף בשבתות — ומזלזלים במצוות, כגון אוכלי טרפות בהיותם מחוץ לקולומיה. הם נקראו בשם „די גוטע יונגען" („הבחורים הטובים"). אינני יודע אם חוג זה היה מאורגן לפי תקנות ומה היתה חובתו של היחיד כלפי החוג, אבל ידענו, שהם פעלו יחדיו לתכליות מסחריות מסויימות. בית ברטלר, בו עבד אבי 32 שנה, שאף במשך שנים לשכירת הפרופינציה (מונופולין על מכירת משקאות אלכוהוליים לשתיה) בקולומיה ולא השיג את מבוקשו, על אף עושרו הרב ולמרות זריזותו ותכסיסיו של אבא ז"ל, בעל קשרים בנציבות בלבוב, שעלו כנהוג בכסף רב.

„הבחורים הטובים" החזיקו במונופולין ואי אפשר היה להוציאו מידם. מובן איפוא, שהם תמכו בפולנים ובפונקנשטיין — משרתם. היו עוד בעלי עסקים גדו־לים — תלויים ברשות או שתמכו מאונס בתקיפים. המועמד, שנקבע עלידי ה„קולו פולסקה" (מועדון הצירים הפולנים לפרלמנט) היה ד"ר קולישר, יהודי עשיר, בעל אחוזות ובתי חרושת במקום רחוק מקו־לומיה. איש בעירנו לא הכירו וכאשר בא לעיר, עשה זאת בחשאי, התיצב בפני מסיבת נכבדים ונעלם עוד בטרם נודע בואו לרבים. הוא היה מתבולל ממש, שהזדהה עם הפיאודלים הפולניים ונבחר כבר לפר־למנט הקודם.

הסוציאליסטים

המועמד של הסוציאליסטים, ד"ר שור, בן העיר וראש התנועה הסוציאליסטית בה, הזדהה גם עם הפולנים, כלומר עם המפלגה הסוציאליסטית הפול־נית, ובנאומו הפרוגרמטי הצהיר, שברצונו להילחם למען פולין בווינה. מכריו ידעו, שאין זו אלא מליצה נבובה בפיו ועם זאת היה עבד נרצע למנהיגי הסו־ציאליסטים הפולניים שבגליציה.

מלחמה קשה היתה לנו בשתי חזיתות, בפולנים ובשמשיהם היהודיים, ששלטו במשרדי הממשלה והעיריה, בקהילה היהודית ובהסתדרות העובדים היהודיים־נוצריים, שהלו תקוות להטבת מצבם הכל־כלי והחברתי — במפלגה סוציאליסטית אחידה וח־זקה בפרלמנט. לו היו בחירות חופשיות וכשרות, כי אז היה הנצחון מובטח לנו, כי הפולנים והסוציאליס־טים יחד היו מעוט בעיר של סוחרים, חנוונים ובעלי מלאכה.

לגליציה בכללה ולמזרחית בפרט, יצא שם לשמצה בזיוף בחירות — ויהודים „קרובים למלכות" נטלו, לצערי, חלק בפעולות פסולות אלה. קראתי ושמעתי על כך הרבה כבר לפני תרס"ז, עוד בטרם שזכיתי לראות את המעשים המגונים האלה מקרוב. ראשית כל, השתדלו השליטים לצמצם את השפעת היהודים בעיריות ובבחירות, על ידי צירוף כפרים חקלאיים לעיר. מסים עירוניים לא הוטלו למעשה על האכרים והאכרים למחצה, אבל בבחירות הם הופיעו כבעלי־בתים בעיר. לתכסיס זה קראו „גיאומטריה של בחי־רות". פרופסור פולני ממפלגת הדמוקרטים הלאומיים האנטישמית היה מומחה גדול לאותה „גיאומטריה". אם אינני טועה, זהו הענף היחיד, שהפולני הזה הצ־טיין בו — אלינו צרפו ישובים של אכרים גרמניים, כי ברותנים לא היו השליטים בטוחים. היו אלה אותם הגרמנים, אשר הם או בניהם, הופיעו אחרי 35 שנים כ„פולקסדויטשע" ונאצים שחצניים, אולם בתרס"ז הם היו עבדים נרצעים לשלטון הפולני. שליחים מגר־מניה החלו אמנם בראשית המאה הכ' לפעול בקרב המתיישבים הגרמניים שבגליציה והיו כמה כמרים ומשכילים שהתהדרו בגרמניותם, אבל זה לא שינה את הלך הרוח הגרמני של שעבוד לשלטון.

מועמדנו ד"ר טהון, ביקר בכפר הגרמני הגדול שעל יד העיר ודיבר אליהם בלשונם, אבל משכילי המקום המעטים יעצו לאכרים לבל יתגרו בשלטון — והם צדקו מנקודת מבטם.

הפעלת לחץ

העיון ברשימת הבוחרים היחידה שבעיריה היה קשה ועוד יותר קשה היה להגיש ערעור על העדר שמו של הבוחר מן הרשימה. היהודים, אף־על־פי שטרו־דים היו בפרנסתם ובדאגותיהם הפרטיות, התעניינו רובם בזכות הבחירה, אבל היו גם כאלה שנחוץ היה להמריצם, שיערערו על העדר שמם ברשימה. מובן מאליו, שעורכי הרשימה לא השמיטו איש, שהיו בטוחים כי יצביע לפי רצון השליטים. ברם, מי שהיה חשוד בעיניהם ושמו הושמט מהרשימה, עלול היה לבוא על עונשו, אם עמד על זכותו.

דרכים רבות היו לפקידי הממשלה והעיריה „להע־ניש" יהודי. מעריכי המסים וגוביהם רמזו ליהודים לאומיים, שיעלו את מסיהם ויגבו בבת אחת את כל החובות; משרד הבריאות החל לשקוד על סדרים

טובים בחצרות היהודים, על הבורות של בתי הכסא, שלא הוחזקו ברובם לפי התקנות, על הנקיון בחנויות, בבתי המרזח, במסעדות ובבתי המלאכה. על בתי עץ ישנים לא קשה היה להוציא פקודת הרס, מתוך סכנת מפולת מדומה... בקיצור: מנגנון השלטון השתמש באיום ובהפחדה נגד קהל, אשר בסיסו הכלכלי היה רעוע וקל היה למוטטו ולהרסו. מצד אחר, נתקלנו בטרור של בעלי אגרופים מבין הסוציאליסטים. אם הופענו בהמון באסיפותיהם הפומביות, הוכרחנו לשתוק מפחד מפני הבריונים. צעיר וחסר נסיון הייתי, ויהי כאשר הציע הנואם הסוציאליסטי החלטה שנתקבלה „פה אחד", לפי דעתו, קראתי בקול רם: „אני מבקש שתשאל גם מי מתנגד להצעתך". בתשובה על כך תפשוני כמה מן הבריונים, חבטוני והוציאוני בחרפות החוצה. אנשי שלומנו, שמספרם היה גדול באסיפה זו, והיו מרוכזים במקום אחד, לא העיזו להגן עלי, כי אברכים „בני טובים" היו, שלא חפצו לבוא לידי תיגרה עם בעלי מלאכה, פועלים ו„נחותי דרגה" אחרים. לעומת זאת באו האדומים לאסיפותינו והפריעו בצעקות בקולי קולות.

כדי לקיים את אסיפותינו, הוכרחנו לשכור ברנשים אפלים, שכונו „אחים פולניים" („פּאָלסקע בראטעס"), אף על פי שכולם היו יהודים. המארגן היה קצב וסוחר בהמות, גבר אלים, שהפיל את חתיתו על צוררים נוצריים מבני ההמון, כבר בימי בחירות בלוך, בשנות ה־80 למאה הי"ט. הוא נתן לבניו חינוך טוב והם היו במחננו ואחריהם הלך גם האב.

לימים, כאשר לפני פתיחת השער לאספה שלנו הופיעו המוני סוציאליסטים ומנהיגם התחיל כבר בפרוזדור לנאום נגדנו, ניגש אליו אותו קצב ואמר במלים מעטות: „שמע נא פלוני אלמוני — ברך ברכת פרי האדמה, ורד לאדמה". אותו בחור השתתק והאספה עברה בשלום. מובן שיריבינו השמיצונו שאנו משתמשים בעזרתם של „פולסקה בראטעס" ולמען האמת — גם התבישנו בכך, אבל לא היה מנוס מכך, כי משיבי מלחמה שערה משלנו — טרם היו לנו.

לעומת זאת, היה כוחנו רב בתעמולה שבכתב, במודעות על הקירות ובעתון בלשון העם. מועמדנו נאם מספר נאומים ושב לעירו, אבל היו לנו גם נואמים „בחסד עליון" משלנו, ובראש וראשונה המנהיג הציוני ד"ר שלמה רוזנהק. מלבוב שלחו לנו נואמים ומטיפים וכן את העתון היומי שיצא בגליציה ה„טאגבלאט", ויהודים שמעו, קראו ונהנו מדברים נאים וההתלהבות הלכה וגברה מיום ליום.

יום הבחירות קרב ובא, והנוער הלומד באוניברסיטאות, שיצא לשבועות מספר „להתאוורר" בעונת הקיץ הוזעק לשוב לפעולה לקולומיה. חזרתי ביחד עם חברים אחרים מוינה, ביניהם פישל רוטנשטרייך, מי שהיה אחר כך סנאטור בפולין וחבר ההנהלה הציונית בירושלים, שכבר אז מילא תפקיד של מנצח על הפעולה. פונקנשטיין חילק את כרטיסי הבוחרים לפי צרכיו הוא ולפיכך קיבלו רק מעטים מאנשי שלומנו את כרטיסיהם. שלחנו משלחות, ערכנו הפגנות, אך ללא תוצאות. התחלנו לאסוף חומר דוקומנטרי, כדי לערער בפרלמנט על זיוף הבחירות. ניתן לנו תפקיד ללכת בעקבות שוטר שחילק את הכרטיסים ולרשום למי נתן ועל מי דלג. השוטר הרגיש בי שאני „רודף אותו", אסרני והביא אותי לראש המשטרה, אולם הלה שלחני הביתה. התמרמרות הנוער גברה ואחד מחברי, שלמד אתי בבית המדרש לרבנים בווינה, „עשה מעשה גבורה" וביחד עם כמה חברים — שבר בלילה את שמשותיו של אחד ה„מושקים", מהפעילים ביותר והבהילו משנתו.

טכסיסים

לפי סדר הבחירות, קיבל כל בוחר פתקה רשמית והיה צריך לרשום עליה את שם המועמד. מזייפי הבחירות זיכו את הבוחרים התלויים בהם בפתקה שעליה נדפס שמו של קולישר, בחותמת שכסתה את כל הנייר החלק, כדי שלא יוכל למחוק ולכתוב שם אחר. פתקאות רבות כאלה הובאו לנו.

השתדלנו להדפיס פתקאות כאלה, שחולקו ע"י השלטון, כדי לכתוב עליהן את שם מועמדנו, אבל לא מצאנו נייר זהה ואף לא אותן האותיות. גם מהמרכז בלבוב לא יכלו להמציא לנו פתקאות כאלה. אף על פי כן מצא אחד הבחורים שלנו תחבולה: צבעו את הפתקאות החתומות בשמו של קולישר בצבע שחור, ועל השחור כתבו בלקה לבנה את שמו של ד"ר יהושע טהון. ימים ולילות עמלו בעבודה שחורה ולבנה, אבל לשוא עמלו, כי ועדת הבחירות, שהיתה מורכבת כולה או רובה הגדול מאנשי פונקנשטיין, פסקה ששם המועמד צריך להיות כתוב שחור על גבי לבן, Czarno na biale, ולא להיפך... כבר לפני הבחירות כמעט שאפסה תקוותנו, ובכל זאת עמלנו בכל כוחותינו, שמא יקרה נס וקולישר לא יקבל רוב מוחלט ובבחירות משנה יכולנו לזכות בקולות הסוציאליסטים היהודיים.

קלפי אחד נקבע לעיר כולה בבית העיריה. מספר הבוחרים הגיע לכל הפחות ל־8000, וכל אלה צריכים היו להופיע בפני שולחן אחד בעיריה. בשער העיריה עמדו שוטרים וסדרנים, מאנשי סודו של פונקנשטיין, שהשגיחו על „הסדר", בל יידחקו יותר מדי אנשים לבית פנימה. וה„סדר" היה, שלאנשי שלומם נתנו להיכנס מיד עם הופעתם, ואילו אנשינו נהדפו החוצה. המושג „תור" לא היה בגליציה, לא

על יד הקופה בתחנת הרכבת ולא בכניסה להצגה, ו„כל דאלים גבר". אנו העסקנים הצעירים, שוטטנו כל היום בעיר, כדי להביא לקלפי את היהודים „שלנו", שקיבלו את הכרטיס, אבל רבים מהם הת־עייפו, בעמדם שעות בתוך ההמון הנדחק פנימה, הת־יאשו ושבו הביתה. כוחותיהם הגופניים לא עמדו להם בפני „הסדרנים" והסוציאליסטים, שסללו לעצמם דרך במרפקיהם. הסוף היה, שקולישר נבחר ברוב של ארבעה קולות, אחרי שנפסלו הפתקאות של „לבן על גבי שחור" ופתקאות אחרות שלנו ושל הסוציא־ליסטים.

השתעשענו עדיין בתקוה, שהצירים הלאומיים שלנו, שנבחרו במקומות אחרים, יביאו את פרשת הזיופים בפני הפרלמנט וזה יזדעזע ויבטל את תוצאות הבחי־רות בעירנו. אולם, גם בזה התאכזבנו, כשם שהתאכ־זבנו מפרלמנט זה ומהקיסר.

הפולנים היו די חזקים כדי לחפות על זיופיהם לא רק לרעתנו, אלא גם לרעתם של האוקראינים. כאשר פקעה סבלנותם של האוקראינים, התנקש בשנה אחרי הבחירות סטודנט אוקראיני, בשם סיצ'ינסקי, שהיה תלמיד אוניברסיטה בנציב פוטוצקי — והרגו.

קולומיה יצאה מהבחירות ללא אבידות בנפש; בדרוהוביץ' נהרגו באשמת ראש העיריה היהודי פייער־שטיין, עשרות נפשות שנדחקו לקלפי והצבא ירה בהם.

הבחירות בקולומיה הביאוני לידי יאוש, ולא רק ביחס „למדיניות ההווה", אלא שהרחיקוני מעסקנות כל ימי חיי... שקעתי בלימוד ובמחקר. פירסמתי בתרס"ט את ספרי על „גליציה בעברה לידי אוס־טריה" ובראשית תרע"ב נפרדתי מגליציה לעולמים. בערב שבת בראשית תרע"ב עליתי על חוף יפו.

ד. י. זילברבוש

השביתה הראשונה בביח"ר לטליתים

בקולומיה העיר אשר במזרח גליציה, העיר שרובה יהודים האוחזים מנהגי אבותיהם בידיהם, היה בחור בן שבע־עשרה שנה, בשנת ה' תרל"ו, לבעל אשה.

סמוכים הבעל הצעיר ואשתו הצעירה שנים רבות, ככתוב וכחתום באיגרת התנאים, על שולחן אבותיהם. והם אוכלים ושותים כבני אדם ופרים ורבים כבני אדם, בלי דעת כל דאגה ומחסור.

ובשנת ה' תרמ"ג, בהיות זקנו הצהוב של זה הבעל כבר מגודל, כאשר הגיע לו התור לעשות צדקה בכל עת, זאת אומרת לפרנס אשתו ובניו, לא היה הוא גם אז אובד עצות. הוא המציא לו מקור־לא־אכזב, מקור לא שיערוהו עד היום ההוא כל בני עירו, לפר־נסתו. הוא השכיל להזמין לו מכרך גדול שבמדינת אשכנז נולים (בדי־מסכת) אחדים. אף הועיד לו משם אורג־אמן, לשהות בעירו ירחים מספר, עד אם ילמד אצבעותיהם של יהודים מחוסרי פרנסה לעשות במ־לאכת האריגה, ועד שלא יהי עוד זקוק ל„אותו אש־כנזי".

אורגים ואורגים פועלים יהודים טליתים. ינוב מס־חר הטליתים, אף ישגשג משנה לשנה. יגדל גם מספר הפועלים. ואז לא ייקרא עוד הבית הזה בית־אריגה, כי אם בית־חרושת. ובעל הזקן הארוך והצהוב כבר נקרא „בעל בית־חרושת".

היה זה בעל בית־החרושת איש יהודי הולך תמים ודבק באמונתו, איש חסיד מחסידי האדמו"ר היושב על כסאו בעיר בויאן, ופועליו היו גם הם רובם יהו־דים־חסידים. אף הם היו בהם יודעי תורה, יהודים באים בימים, שלעת זקנתם בחלו ב„שכר הבטלה" של „מלמדותם" ויבחרו ליהנות מיגיע כפיהם.

חיים בבית־החרושת לטליתים בעל הזקן הארוך והצהוב ופועליו חיים של כבוד, חיים של גוברין יהו־דאין: בימות החורף מפסיקים הפועלים בין השמשות מעבודתם, להתפלל תפילת מנחה וערבית. בעל בית־החרושת עובר לרוב לפני התיבה והפועלים שבעים נחת למראה נדנודי עצמותיו ולמשמע חרדת קודש שבסלסוליו. חומד לו לפעמים אחד הפועלים להשמיע בין מנחה למעריב איזה דבר תורה או אחד מספורי

המעשיות של צדיקים, אין בעל בית־החרושת מקפיד על ביטול מלאכה. אדרבה. גם הוא עושה אזניו כאפרכסת להקשיב בכוונה יתירה. ולא זו אף זו, כי ביומא דפגרא, ביום הזכרון להסתלקות האדמו״ר הסבא, מתנדב בעל בית־החרושת להביא יין שרף ולחמניות־דבש, והוא ופועליו שותים, אחרי תפילת מעריב, משתה־אחים, בברכת „לחיים״; והוא בכבודו ובעצמו משמיע באזני פועליו, בדחילו ורחימו, אחד מספורי הנפלאות של אותו סבא, זכר צדיק לברכה.

מתנהג בעל בית החרושת עם פועליו ומתנהגים הפועלים עמו בחיבה יתירה, לא רק בבית מלאכתם אבל גם מחוצה לו.

הנה ביום חג הפורים מתחפשים הפועלים. איש איש מחביא את פיאותיו אחורי בדל אזניו, מקפל את שולי קפוטתו לעשותה קצרה עד לברכיו, אף מוציא את קצות מכנסיו ממחבואיהם בקני־מגעליו להאריכם ממעל להם עד המפשעה. ובתלבושת זו, תלבושת של „אשכנזים גמורים״, מתאספים לבוא אל מעון בעל בית־החרושת שלהם, בשבתו כבר במסיבת בני ביתו אל השולחן הערוך אל המשתה. והמה מנפחים את נחיריהם, מעקמים את שפתותיהם ומסרסים את לשונם האידית, לגבב פטפוטי הלצותיהם בשפת אשכנזית שבאַשכנזית״. אז מצטחק בעל־הבית, אז נמלא פי בעלת־הבית שחוק עצור, ומפיות הילדים מתפרץ השחוק בקול גדול. ולא יארכו הרגעים, והמתחפשים יושבים מסביב לשולחן הערוך ומיטיבים את לבם במאכל ובמשתה. וכטוב לבם מזמרים „שושנת־יעקב״ אף יוצאים במחול־חסידים, וגם הוא, בעל־הבית, בעל הזקן הארוך והצהוב, מפזז ומכרכר בתוכם.

ובליל שמחת תורה עוד עולה משוש אורגי הטליתים עם בעל בית־החרושת שלהם למעלה ראש. הנה ביום שמיני עצרת, לעת ערב, נקבצים כולם באים אל ביתו. חוטפים ואוכלים עלי כרוב, הממולאים פרורי בשר ומטוגנים בשומן, חוטפים ואוכלים אותם כשהם עוד רותחים ושפתותיהם מחשבות להיכוות. אף חוטפים ושותים כוסות יין מלאות וגדושות, כוס אחר כוס. ובשעה מאוחרת, בשעה שכבר „עברה עליהם הכוס״ וכבר דומה להם כל העולם כולו כ„בהילולא״, מובילים את בעל בית־החרושת שלהם, ואבוקות דולקות בידיהם, בחוצות העיר, ובמצהלות זמירותיהם וריקודיהם מלווים אותו עד לבית־תפלתו — ל„עריכת ההקפות״.

עובדי בית החרושת לטליתות של ר' שמשון הלר. ביניהם, עסקנים בולטים ומנהיגי פועלים: זליג הילזנראט, זיידה פאליק, האקר, שלמה לויבר, משה אלנברג ואחרים. התצלום הוא משנת 1930.

זמירות חדשות

ניצב הפועל היהודי שנים לא־מעטות, יום יום, מן הבוקר עד הערב, בתמימותו, לפני נולו. ובשעה שאצבעותיו אורגות טליתות גדולות וטליתים של קטנים, מחשב ומחשב גם מוחו מחשבות גדולות ומחשבות קטנות: „אמנם משכורתי רזה וזעומה ופרנסתי מצומצמת, מצומצמת מאוד... בכל זאת גם זו לטובה, ולשמו יתברך נאוה תודה... הן לא חייט ולא סנדלר, לא נגר ולא נפח אני, אלא אורג טליתים... ומלבד שמלאכה נקיה וקלה היא, יש בה גם קדושה..."

הנה כי כן, משכים הפועל היהודי לפעלו ולעבודתו עדי ערב ימים רבים, בלי התמרמר ובלי התאונן על גורלו. אולם הזמנים משתנים, וגם הפועלים היהודים בבית האריגה לטליתים משתנים עמהם. ציפורים חדשות טסו באו ממרחק, ממרחק רב, ובפיותיהן זמירות חדשות:

זה לא כבר התחילה השעה משחקת למפלגה הסוציאליסטית שבאוסטריה. זה לא כבר הותרה להם הרצעה. והמה מיהרו החישו מעשיהם, לקבץ את חבריהם הפזורים והנידחים לאגודה אחת, על־פי התקנות אשר כבר חקקה ותיקנה מפלגתם לאגודותיהם, בארצות ישונח, יהיבה, החצמולה.

וראו זה פלא, כי גם אל בית האריגה לטליתים בעיר קולומיה מתגנב הסוציאליזם להיכנס דרך חורים וסדקים: איש צעיר, מי שחציו חסיד וחציו משכיל, מי שאיזה יתוש כבר מנקר במוחו, בא באחד הימים למלא מקומו של אחד הפועלים ששבק חיים לכל חי. והיה זה הצעיר עד מהרה לראש המדברים ו„לשאור שבעיסה" בבית־האריגה. רוח חדשה דוברת בו ולשונו חדה ומלוטשה. חומדים להם הפועלים בתחילה לצון על „התפלספותו". אולם לאט־לאט נוטים הם אוזן לדבריו וראשם סחרחר ולבבם נרגש.

בא זה הצעיר באחד הימים לפעלו ולעבודתו וחדשה בפיו. הוא מודיע, כי בווינה הבירה, נוסדה אגודה הדואגת למצב כל הפועלים הנספחים אליה ואף את טובתם היא דורשת. ואלו הן תקנותיה: א. העדפת משכורתם על־פי פעלם; ב. הגבלת עבודתם לשמונה שעות ביום ולא יותר; ג. התחייבות בעל בית־החרושת לשלם לכל פועל את שכרו הנקוב לו במלואו, גם בעד הימים שבהם תתקפהו איזו מחלה ואין כוחו אתו לעשות מלאכתו; ד. בהתעקש בעל בית־החרושת לבלי עשות רצון פועליו, קוראים כל הפועלים יחד בשעה אחת שביתה — ומקופת האגודה הווינאית מקבלים הם את שכרם, שכר הפרישה, עד אם יתרצה בעל בית־החרושת למלא כל משאלותיהם.

היה באורגי הטליתים איש יהודי גבה־קומה וצנום־בשר, שפניו הארוכים שחומים וזקנו שחור ועבשיער, העומד כל היום לפני נולו ופניו נזעמים; גבות עיניו העבות והשחורות מורדות ושפתו התחתונה כמו נחבאת היא תמיד בין שיניו. שומע אותו היהודי דברי אותו הצעיר ואש להבה נצתה פתאום בכל עצמותיו ושתי עיניו הגדולות והשחומות מתיזות ברקים. מזדקפת קומתו מלוא־גובהה, כגיבור ערוך למלחמה. ומסביר הוא לחבריו הפועלים את כל העניין הזה על־פי הנוסח המיוחד לו, הנוסח של חסידי קוסוב. קורא הוא אותם לאסיפה, באותו הערב, אל אחד מבתי־התפילה. בבית התפילה שוכנת עננה שחורה וכבדה על כל פניו. מנתר הוא פתאום על הבימה ופותח בידיים רועדות את דלתות ארון הקודש — והוא הראשון, ואחריו כל יתר הפועלים, נשבעים במגע אצבעותיהם על ספר התורה, להעשות כולם אגודה אחת, „לעשות כולם רצון האחד והאחד רצון כולם".

ובאחד הימים מימות הקיץ לשנת ה' תרנ"ב, ביום שרב, מוחים פתאום כל אורגי הטליתים בשרוולי יד ימינם את הזיעה מעל מצחם, ממהרים ללבוש את קאפוטותיהם ולשים את כובעיהם על ראשם — ובמקליהם בידיהם עוזבים כולם יחד את בית האריגה.

שעת כושר

ממהרים אורגי הטליתים בעיר קולומיה ללבוש את, קאפוטותיהם ולשים את כובעיהם על ראשם — והיתה העיר וינה כמרקחה. המפלגה הסוציאליסטית לבשה גיאות: הנה ניצחו האראלים את המצוקים!.. הנה הסוציאליזם הרחיב יריעותיו... הוא כבר חדר גם אל רחוב היהודים בפינה נשכחה אשר במזרח ממלכת אוסטריה!

ועושים הסוציאליסטים בלהטיהם להאדיר תעמולה מצלמים את אורגי הטליתים ארוכי הפיאות והזקן, והציציות של טליתותיהם הקטנות תלויות להם ממעל למכנסיהם, כשהם עומדים כפופי גב ושחוחי ראש לפני נוליהם ואצבעותיהם פזיזות בעשותם את מלאכתם. מעקמים הם את פרצופו של בעל בית־החרושת, בעל הזקן הארוך והצהוב, לדמות עלוקה היושבת על־גבי הפועלים האומללים בפה פעור ומוצצת ומוצצת את דמם ולא תדע שובעה. ואת התמונות הללו מדביקים הם על הכתלים ברחובות העיר וינה, אף שולחים אותן אל סניפי אגודתם במדינות שונות.

והיתה בימים ההם בעיר וינה עוד מפלגה אחת, מפלגת חובבי־ציון, אשר גם היא זה מקרוב באה. וכמו אין האחת מתמלאה אלא מחורבנה של חברתה, מנגחות שתי המפלגות הללו זו את זו בתחרותן, להיות כל אחת ואחת השלטת היחידה ברחוב היהודים. מוצאים עתה הסוציאליסטים שעת הכושר להינקם במתחריהם. ועושים הם כן בשובבותם, להקניטם ולהבאיש את ריחם. וחוקקים הם על מצח הפרצוף

המעוקם של בעל בית החרושת לטליתים דמות „מגן דוד" — להיות זה לאות כי האיש הוא ציוני.

חלק בחלק יאכלו

קם שאון במחנה חובבי־ציון. היה בעת ההיא דוקטור נתן בירנבוים עורך בעיר וינה דו־שבועון ציוני בגרמנית בשם „שיחרור עצמי" (Selbstemanzipation), ואני עורך דו־שבועון ציוני בעברית, בשם „העם", בעיר קולומיה. מפרסם הוא בעיתונו (גליון 17 לשנת תרנ"ב) מכתב גלוי אלי. היתה ראשית דברו לשית בחלקות לי ולהללני פי שבעה על פועלי ועל כוחי הגדול „לשפוך ממשלתי" על כל קוראי דברי, ולבסוף גוער הוא בי גערה גדולה ומרה: „היתכן? למה נתת את אורגי הטליתים בעיר מגוריך להילכד ברשת הסוציאליזם ולא הקדמת להטות את לבבם לציוניות?!"

נותן הדין, כי אם העורך הווינאי הוא השואל בעיתונו שאלה נמרצה, החובה על העורך הקולומאי להיות המשיב בעיתונו תשובה כהלכה. אולם אני, בקחתי את עטי בידי, הייתי נבוך, נבוך מאוד. הן כבודו של העורך הווינאי במקומו מונח; ואתה, בן אדם, גם אם בעל נפש אתה ובעל מוח, תנסה לבאר באר היטב ל„יושב במערב ורואה חלום במזרח", מה טיבו של בעל בית־חרושת בקולומיה העיר ומה טיבם של סוציאליסטים „חסידים ואנשי מעשה!"

על כן בחרתי לשון ערומים: אורגי הטליתים בקולומיה לא פסקו גם ב„שביתתם" מלהגיד שלוש פעמים בכל יום בתפלת שמונה־עשרה „ותחזינה עינינו בשובך לציון" ובברכת המזון — „ובנה ירושלים". גם יש בהם לא מעטים העורכים עד היום הזה בחצי הלילה „תיקון חצות" ועיניהם זולגות דמע על גלות ישראל ועל גלות השכינה. הסוציאליזם לא נגע ביהדותם ובגעגועיהם על ציון וירושלים אפילו כמלוא נימה. אולם לעת כזאת לא על געגועים לבדם יחיה האדם מישראל. לעת כזאת אינם אומרים די בפת חרבה, מחית עבודתם, ונפשם „החוטאת" שוקקה גם למעט חמאה, להיות להם ולנשיהם ולטפם למרוח בו את פתם... ובכן, אם יש עם לבבכם להצילם גם מ„חרפת הסוציאליזם" וגם מ„חרפת רעב", אך טוב תעשו אם תמהרו לשלוח להם סכום כסף, לא־גדול, הדרוש למקנה מכשירי בית אריגה לטליתים, שבו ישתתפו כולם גם בעבודתם גם במשכורתם: האחד לא ירבה והשני לא ימעיט.

בכתבי את הטורים האחרונים לא על תורת פרדיננד לאסאל, אף לא על תורת קארל מארקס נשענתי, אבל נזכרתי בשירו העברי של שמואל דוד לוצאטו, בשם „חלק בחלק יאכלו", והוא היה אור לנתיבתי.

ואף גם זאת אגיד, למען האמת, כי לא היה בעצתי ה„מחוכמה" אלא כדי לצאת ידי חובת חובה, כי בהעלותי אותה על הגליון לא עלה אף רגע במחשבה לפני, כי חובבי־ציון אשר בווינה ישימו את לבם אליה. הן מלבד שחובת תמיכה כזאת איננה כתובה בספר התקנות שלהם, הלא כיסם ריק — והשפעתם על עתירי הכסף שבישראל היתה בימים ההם מעטה מן המעטה.

אבל שמעו נא והשתוממו זאת ה„פצצה" בדמות פיסת ניר כתובה פנים ואחור בעברית צחה ומודפסת באותיות מרובעות שחור על־גבי לבן ב„העם"; זאת הפצצה, אשר „כוננתי על יתר" לעוף ביעף עד לוינה הבירה, התלקחה ביום בהיר ממכבש הדפוס בעיר קולומיה בכל „מוראה ועזוזה" ותאחז בכל פינות בית האריגה לטליתים.

בקולומיה העיר אין כל ספק, כי היהודים הווינאים בראותם „מציאה" כזאת, נופלים הם עליה מלוא קומתם... הן וינה הבירה היא עיר מגורי הרוטשילדים, והם מצפים כל הימים לאיזו עצה „משכלת־אל דלים", והם ששים על כל משוש לשמוע לה...

עושים פשרה

היה בו ביום בעל בית־החרושת הראשון אשר בא אלי לדבר אתי גם קשות גם רכות, על העיזי ועל הואילי לקפח פרנסתו: — הגם אתה בקושרים?...

על הווינאים ה„טפשים", שאינם יודעים ביום צח ובהיר בין תכלת ללבן ואינם יודעים בין ימינם לשמאלם אין אני מתפלא... אבל אתה קנית חכמה, אתה הלא תושב עירנו הנך ולך נהירים כל מעשי אנשי עדתנו; אתה הלא תדע מה הוא „הרכוש הגדול" אשר עשיתי לי בבית האריגה לטליתים... באזניך רשאי אני לגלות סוד כמוס עמדי: הנה זה לפני שנה שידכתי את בתי הבכירה. לנדוניה רבה לא התחייבתי. וזמן החתונה הוגבל לשבת שאחרי חג השבועות. ואני... אני... הייתי אנוס לדחות את החתונה לזמן מאוחר, בהמציאי לפני הצד שכנגד אמתלאות מאמתלאות שונות... אולם לך, רק לך, אגיד את האמת, כי לא דוחה אלא דחוי אני, באשר אין ידי משגת לסלק את הנדוניה המעטה במלואה... ואני יודע, כי אבי החתן הוא איש קשה־לבב. הוא לא יוותר אף על פרוטה קטנה...

בשומעי את הדברים האלה יוצאים מפי בעל הזקן הארוך והצהוב, שכבר זורקו בו אי־פה אי־שם שערות שיבה, התאפקתי בכל כוחי לבלי העלות אף שחוק קל מן הקל על שפתי. ונהפוך הוא, כי תומת אמונתו בנדיבות היהודים הווינאים השביעתני רצון, ואני העמדתי פנים של כובד ראש בהשיבי לו: — מאמין אני באמונה שלימה, כי כנים דבריך, כי לעת כזאת כבד ממך הדבר

להכניס את בתך לחופה. אבל לי הצעיר באלפי יהודה והקטן ברבבות ישראל נדמה, כי לעת כזאת פטורים הפועלים מן המצווה של „הכנסת כלה״. להם קודמת המצווה לפרנס את נשיהם וטפם... הן לא תכחד, כי ממשכורתך בבית האריגה אוכלים גם אתה ובני ביתך פת שחרית ופת ערבית לשובע. ואת זאת, רק את זאת חפצים גם הפועלים למענם ולמען בני ביתם... הן עליך לזכור ולא לשכוח אף לרגע, כי בלעדיהם יהי בית אריגה אשר לך כלא היה. אף טלית אחת קטנה אי אפשר לך להוציא מתחת ידך מתוקנת ומ־שוכללת. אבל להם, בלעדיך, אם רק יהי להם סכום כסף הדרוש, אפשר ואפשר...

למשמע דברי, רוכך בעל בית החרושת כדונג: את ידי הוא ממלא ואת כוחי הוא מייפה לעשות פשרה בינו ובין הפועלים ככל אשר יעלה על רוחי וככל אשר יהי לאל ידי.

אולם דוקא אל סלע הפועלים חישב חפצי להתפוצץ. עצתי „הנדפסת באותיות מרובעות שחור על־גבי לבן״ באה אל אפס, ותגרה את נימיו למדוד שבעים ושבע פעמים. הם האמינו בתומתם ככל אשר האמין בעל בית־החרושת שלהם בתומתו.

רק ברוב עמל הצליח חפצי בידי להטותם לשוב לעת כזאת לפועלם ולעבודתם.

(„דבר״ 10.6.1934)

*

קולומיה –
מרכז ציוני
בגליציה

א. שוירמן

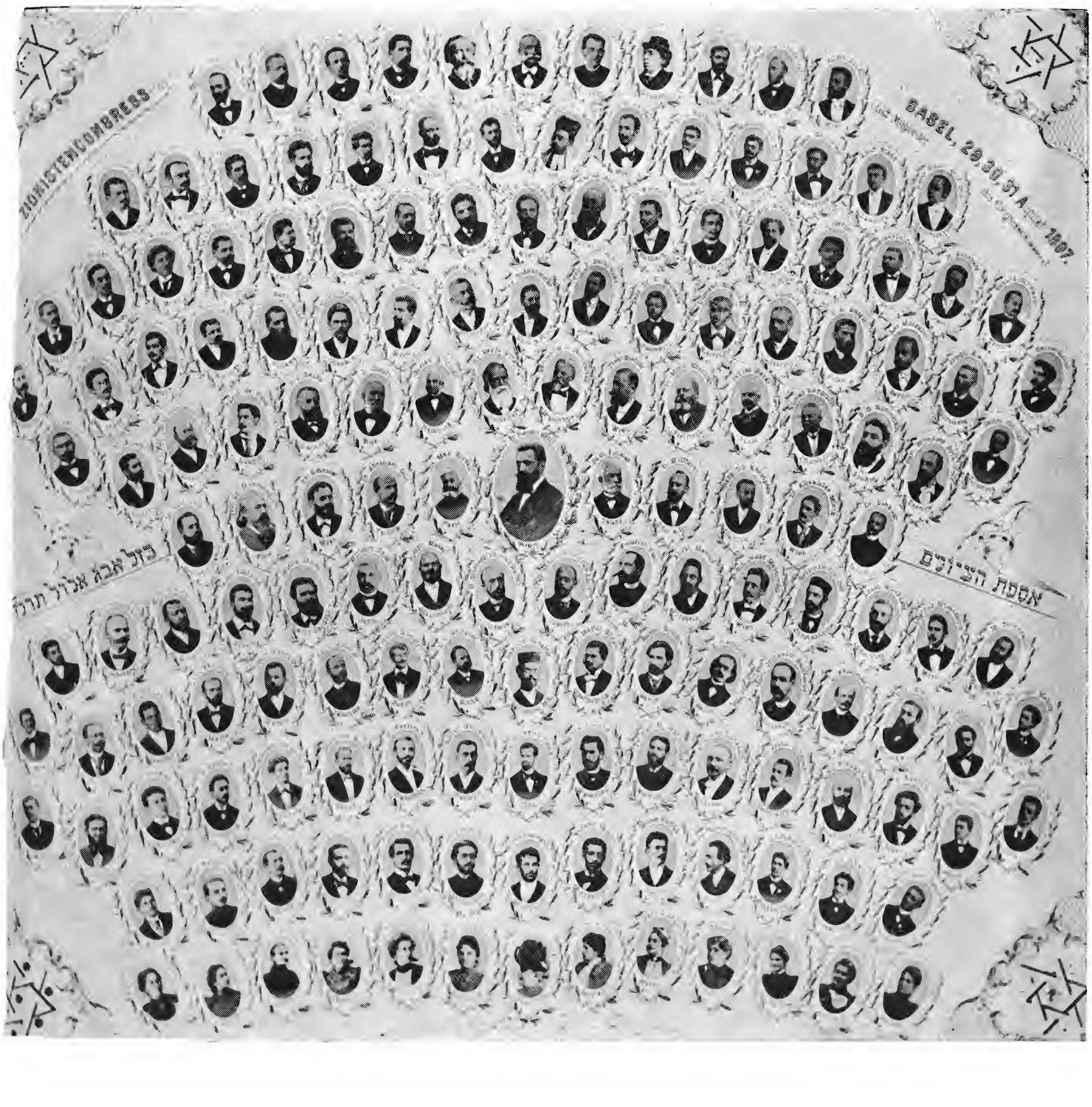
בראשית התנועה הציונית

ארגונים, מפלגות

התנועה הציונית החלה את פעולתה כבר בשלהי המאה התשע־עשרה. היה זה מועדון „בית ישראל" שנוסד באותו הזמן, שליכד סביבו את האוהדים הציוניים.

בראש התנועה עמדו אז: הרופא הנודע ד"ר שלמה רוזנהק, וליבל טויביש, פובליציסט ונואם עממי. בבחירות לקונגרס הציוני הראשון, שנתכנס בשנת 1897

חברי הקונגרס הציוני הראשון, ביניהם ד"ר שלמה רוזנהק

ראשוני הציונים בגליציה, ביניהם אנשי קולומיה — שורה שנייה מלמטה,
השני מימין לייבל טויביש ; בשורה הרביעית, החמישי מימין — מיכאל הזלקורן

בבזל, נבחר כציר מטעם קולומיה — ד״ר שלמה רוזנהק, והקונגרס בחר בו לחבר הוועד הפועל של הבנק היהודי להתיישבות. הנה כי כן, רחב לבם של אנשי קולומיה הציונים, כאשר רכשו מניות של אותו בנק, ועליהן התנוססה חתימתו של ד״ר שלמה רוזנהק.

לייבל טויביש היה נואם מבריק ותועמלן בחסד עליון. הוא הוא שהוציא לאור את השבועון "יידיש וואכנבלאט" והעתיק לאותיות עבריות את חיבורו הנודע של ד״ר בנימין זאב הרצל "מדינת היהודים". בשנים הראשונות של המאה הכ׳ העתיק טויביש את מקום מגוריו לצ׳רנוביץ והמשיך שם להוציא לאור את עתונו. טויביש לקח גם חבל פעיל בויכוחים הפנימיים בתוך הארגון הגליצאי של התנועה הציונית.

בתחילת שנת 1920 נוסד בקולומיה ארגון ציוני נוסף בשם „צעירי ציון", שאליו מצאו זיקה בעיקר בני נוער בעלי תודעה ציונית.

מטיפי הציונות

אם כי מספר האנשים שהיו רשומים מבחינת השתייכותם הארגונית ב„בית ישראל" וב„צעירי ציון" היה מועט, הרי היתה נתונה להם אהדת הכלל, מבלי שהדבר יבוא לביטויו הארגוני המובהק.

רבות תרמו לחיזוקה של התנועה הציונית אנשים המכונים בשם „מטיפים", שניהלו עבודה הסברתית ענפה. זכורה לי היטב הופעתו של המטיף אברהמסון ששהה תקופה ניכרת בקולומיה והרשים בנאומיו המזהירים את המוני העם שנהרו לאסיפותיו.

בשנת 1906 התקיימו בחירות לוועד הקהילה ולפי הנחיותיו של ד״ר הרצל — „לכבוש" את הועדים האלה ולהפכם לקהילות עממיות — הציגו הציונים רשימה עצמאית נפרדת. עד אותה העת היה אופייה של הקהילה רגרסיווי ומוקד להתרכזותם של מתבוללים ומתרפסים לפני השררה. ובכן, הקו הרגרסיבי־המסורתי של ראש הקהילה שלמה־הרש ויזלברג, שכונה „הקיסר של קולומיה", נמשך וננקט בעקיבות גם ע״י יורשו יוסף פונקנשטיין.

הבחירות לא הביאו לתנועות הציוניות תוצאות בולטות, כי לחץ „בעלי הדעה" ושיטת הבחירות מנעו מראש את האפשרות להגיע להישגים ניכרים. רק ד״ר שלמה רוזנהק הצליח להיכנס לוועד הקהילה והיה „האופוזיציונר" היחידי עד למלחמת־העולם הראשונה.

פעולה למען הקרן הקיימת לישראל

תשומת־לב מיוחדת הוקדשה לפעולה למען הקרן הלאומית שלנו, הלא היא הקרן הקימת לישראל. הממונה באותה עת על הקרן הלאומית, ליאופולד־ליפה שרף ועוזריו (ביניהם בלט במיוחד אברהם צלר) עשו ככל יכולתם, כדי להרבות בהכנסות למען הקרן. מלבד הפעולות השיגרתיות, כגון בחתונות, תרומות בהתנדבות, ספר הזהב, נטיעת עצי זית וכו׳, הונהג בקולומיה

"מפעל" מיוחד שזכה להצלחה ניכרת: לקראת „הימים הנוראים" הותקן סניף דואר עצמי עם כרטיסי ברכה מודבקים בבולי הקק"ל, שחולקו בידי חברים צעירים ותרמו לא רק מבחינה חומרית, אלא גם מבחינה רו־חנית. לאותם המבצעים הקבועים אפשר גם לשייך את „חג המכבים" שנחוג מדי שנה בשנה. חגיגות אלה הפכו להיות אירוע מרכזי ברחוב היהודי ומשכו אליהן קהל רב של חוגגים.

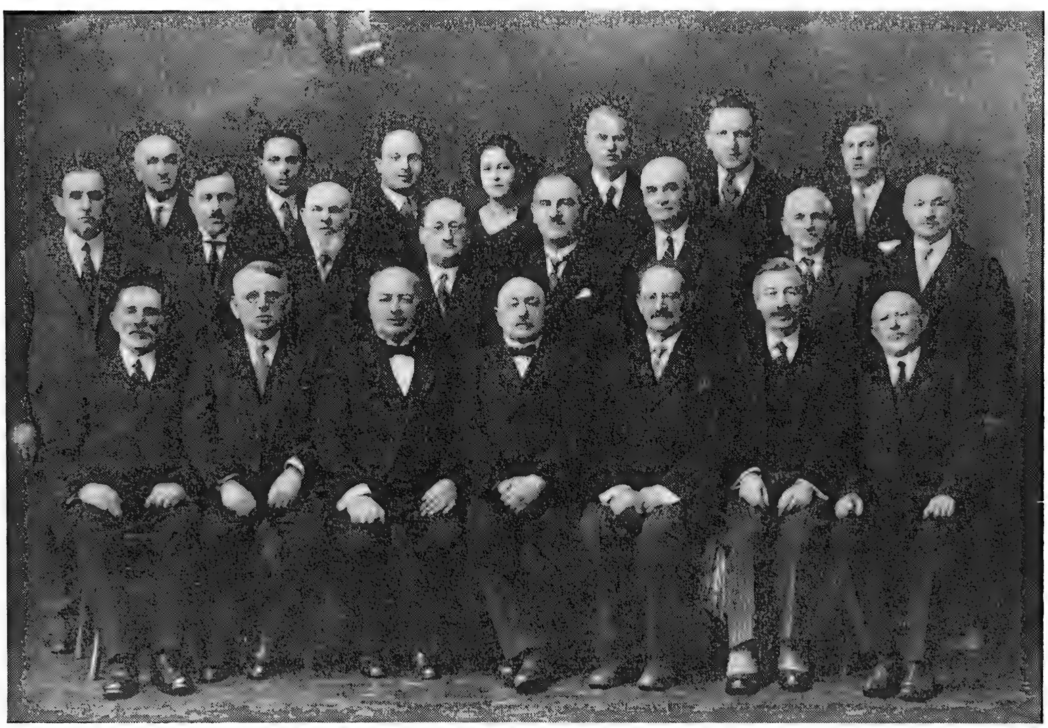
כמאורע קבוע אחר, נחשבו אולמי „טוינבי", שבהם הושמעו במוצאי שבתות של עונת החורף הרצאות מעניינות. אירועים אלה משכו אליהם קהל רב של מבקרים, שרחשו זיקה אליהם ומצאו בהם עניין. בין המרצים שהשתתפו היו: ראובן בריינין — בעברית, ד"ר נתן בירנבוים, פרופ' ליאון קלנר, ד"ר משה וירט והרמן קדיש.

על החלק הבלתי רשמי של הערב ניצח ד"ר שלמה רוזנהק ושיתף את עצמו באופן אישי, בהיותו מספר מבריק של הלצות ובדיחות יהודיות.

ההסתדרות הציונית בעירנו הוציאה כבר בראשית דרכה שבועון ביידיש בשם „די יידישע פאָלקספּאָלי־טיק" (המדיניות היהודית העממית) בעריכתו של משה לקס. כן הוקם חוג של חובבי תיאטרון.

באותה עת, בה טרם נוסדה תנועת „המזרחי" בעירנו, השתייכו הציונים החרדים להסתדרות הציונית הכל־לית. אמנם, היה להסתדרות העולמית של „המזרחי" נציג בקולומיה, בשם יהושע פדנהכט, אך הוא עסק בעיקר בהפצת השקל של המזרחי בקרב הציונים החרדים („אורטודוקסים"), ולא נתן את דעתו לאס־פקטים ארגוניים. עם זאת היה ארגון ציוני לנוער הדתי בשם „השחר — הנוער הציוני החרדי", כסניף של הארגון העולמי בשם זה, בהנהגתו של משה ויזנפלד. ארגון זה היה מוציא לאור ירחון משלו בשם „השחר" בשפה העברית וקיים שתי ועידות ארציות. הסניף של קולומיה נוסד ביזמתם של אביגדור נוס־באום, יוסף קופלר וא. שוירמן.

מלבד פעילות ציונית כללית התקיימו בתנועה זו גם שעורים לתלמוד וחוגים ללימודי תולדות עם ישראל. בשנת 1903 התפרק ארגון „השחר" וחבריו הצטרפו באופן אישי לקבוצות ציוניות שונות. באותה תקופה, היינו, בשנים 1901 — 1914 נודעו כפעילים מרכזיים בתנועה הציונית בקולומיה, על מפלגותיהם, האישים הבאים: אדלר, אוסטרזצר, יונה ברטלר, מוטל ברגר,

הנהלת האיגוד לאשראי („זוויונזק קרדיטובי")

יושבים מימין: איצ'הביידוף, ד"ר מ. גלברט, משה האמר, דוד ווייזלברג, אלי קריס, ד"ר לאקס, מנדל גרונוורג;
עומדים ד"ר פורדס, איצ'ה גרינברג, מ. קיזלר, הרוקח ניידר, משה טאובמן, יונה אשכנזי, משה שנייברגר, י. ציגלר;
שורה שלישית (מלמעלה): י. אטינגר, מ. וויינר, יוסף בזנר, מ. שאלר, הרש רינגלבלום, מ. הילזנראט, ס. גליקשטרן.

צבי (הרש) ביטר, יעקב ביטר, בראון, משה ברנדס, משה גלינרט, ד״ר ש. גלברט, זיגמונד האבר, פנחס הורוביץ, יהושע הורוביץ, משה לבקוביץ׳, משה לקס, ד״ר מארק לקס, מרקוס נוסבאום, ד״ר פקטור, אברהם צאהלר, אברהם קריגר, אפרים קלארמן, ד״ר רוזנ־קרנץ, ד״ר פישל רוטנשטרייך, חנוך שכטר, ליפא שרף, ואחרים.

כציר לקונגרסים נבחר דרך קבע ד״ר שלמה רוזנ־הק, אולם פעם אחת נבחר גם ד״ר זינגר והמגיד העירוני, ר׳ יצחק ובר.

מיכאל הזלקורן

תנופת הפעולה הציונית

לייבל טויביש, ד״ר שלמה רוזנהק, שהיה ציר לקונ־גרס הציוני הראשון בבזל, ד״ר זינגר — שהיה הציר השני מעירנו לקונגרס זה, משה לקס, ד״ר מארק לקס, ד״ר גלברט, ד״ר פקטור, אברהם קריגר — אלה היו הראשונים, שהביאו את בשורת התחייה הלאומית ליהודי קולומיה והסביבה.

קולומיה נהגה לשלוח במשך שנים ציר לפרלמנט האוסטרי ועדיין שמורים בזכרוני הדי הימים הסוערים שנתרחשו בעטיין של הבחירות. זכור לי באיזו התל־הבות לחמו יהודי קולומיה וניהלו תעמולה למען המועמד הציוני, הרב ד״ר יהושע טהון מקראקאו, ובאיזה כבוד קיבלוהו כאשר בא לקולומיה עם חברו אדולף שטאנד לשאת את נאום הבחירות שלו. זכורני כיצד יצאו לאחר אסיפה רבתי המון יהודים בכיוון ל„מאגיסטראט״ (העיריה) ותבעו פיתקאות־הצבעה לרשימתם, שטרם סופקו לקלפי. העיריה היתה מוקפת יחידות חיל רגלים ופרשים, כדי שאי אפשר יהיה לגשת לוועדה שניצחה על הבחירות, בראשות סגן ראש העיריה, יוסף פונקנשטיין. הם עשו כל מה שביכולתם, כדי למנוע את בחירתו של המועמד הציוני, אולם הציבור היהודי לא השלים עם המזימה ולחם בחירוף נפש כדי לסכלה.

המשתתפים בהפגנה לפני המאגיסטראט, הסתערו בכוח על שרשראות החיילים וניסו לחדור בעדיהם; הם זרקו אבנים על הפרשים והשתרר תוהו ובוהו, עד כי מפקד היחידה הודיע ליוסף פונקנשטיין מזה, ולמש־לחת היהודית — בהרכב: ד״ר ש. רוזנהק, ד״ר מ. לקס וד״ר ס. גלברט, מזה — שאם לא ימציאו את פתקאות ההצבעה תוך 24 שעות, יפנה את חילו מהמקום.

גם ביום הבחירות עצמו גילו תושבי קולומיה אומץ־לב אזרחי למופת, כאשר היה עליהם לעבור משמרות של צבא אוסטרי, עד הגיעם להצבעה בקלפי. הם עשו את הדרך הזאת חרף כל הלחצים והאיומים, הלכו בגאון עם פתק ההצבעה ביד, כדי להשלישו בקלפי.

גם בשנת 1911, כאשר הועלתה מועמדותו של ד״ר גרשון ציפר, ניהלו יהודי קולומיה מערכת בחירות רבת תנופה למען בחירתו של המועמד הציוני. זכורני את קבלת הפנים המרשימה והכבוד הגדול שחלקו לו יהודי העיר בבואו לשאת את נאום הבחירות שלו. לאורך כל הדרך — מבית הנתיבות ועד לבית הקפה „ציטה״ — עמדו אנשים נשים וטף ועם הופעתו נש־מעו בכל מקום הקריאות: „יחי ד״ר ציפר!״ בעברית, „הוך ד״ר ציפר!״ בגרמנית, בעוד שילדים מעיפים פרחים לכיוון מרכבתו.

ד״ר ציפר עצמו נסע במרכבה של בית החרושת לבירה, בליוויית יונה קיזלר ונשא את נאומו מעל מרפסת בית הקפה „ציטה״. דבריו עוררו רושם עז בציבור שומעיו ובסיום נאומו שר ההמון את „התקוה״. אכן, היתה זו הפגנה יהודית רבת־רושם.

חידוש הפעולות לאחר המלחמה

לאחר מלחמת־העולם הראשונה, כאשר החיים החלו לשוב למסלולם הרגיל, הוקם מחדש הוועד המקומי של ההסתדרות הציונית בקולומיה, בהרכב הבא: ד״ר ש. רוזנהק — נשיא כבוד, ד״ר לאקס — יו״ר, מיכאל הזלקורן — מזכיר, ד״ר ס. גלברט, שלמה שר, א. קריגר, י. ביטר, י. קלארמן, ד״ר מ. הססל, יהודה קרבס, חיים רינגלבלום, י. גרונוורג, ד״ר מרק קנופף ומשה שנייברגר.

המועדון „בית ישראל״ נפתח מחדש והוקמו בו וע־דות שפתחו בפעילות ציונית ענפה. ועדת התרבות חידשה את אולם הקריאה ובו אורגנו קורסים ללימוד תנ״ך, בהדרכת י. ביטר ומ. הזלקורן. באולם „טוינבי״ התקיימו בכל מוצאי שבת הרצאות ע״י מרצים מקו־

ועידת ק.ק.ל. בלבוב. יושבים במרכז — מיכאל הזלקורן, וד״ר זינגר — מקולומיה

מיים וכן הובאו מרצים מרכזיים מלבוב ובהנחייתם נערכו ויכוחים פוליטיים על נושאים ציוניים. שוקמה הספריה הציונית, שהיתה לימים הספריה הגדולה והעשירה ביותר בעיר.

הוועדה הפוליטית נקטה בפעילות מוגברת למען „כיבושו״ של ועד הקהילה היהודי וכן התנהלה תעמולה רבתי למען רכישת השפעה מכרעת בוועד הלאומי היהודי, אשר הוכתרה בהצלחה ונתנה בדיעבד את אותותיה בפעולה היום־יומית.

לקראת הבחירות ל„סיים״ (פרלמנט) הפולני, נרתמו ציוני קולומיה למערכה הגדולה למען הרשימה הציונית שמספרה היה 1, ותרמה את חלקה כי רב לשיגורם של צירים ציוניים לסיים ולסנאט הפולני, אשר נודעו כ„חוג״ („קולו״), בהנהגתו של ד״ר ליאון רייך.

פעילות הקרנות הלאומיות

הוועד המקומי של הקרן הקיימת אורגן מחדש ונכללו בו נציגים של כל המפלגות הציוניות והסתדרויות הנוער הציוני בעיר. ראשית דרכו — היה מבצע הכנסת הקופסה הכחולה בכל בית יהודי. אחרי זה נערכו מפעלים לאיסוף כספים, ובמיוחד למען המושבה המזרח־גליצאית „כפר שטאנד״; אורגנו „ימי פרח״ למגביות בחתונות ובשמחות אחרות. בימי חג ומועד נערכו בבתי הכנסיות מפעלי התרמה בצורת „נדרים״. בכ׳ בתמוז נהגו לערוך אזכרה לחוזה המדינה ד״ר תיאודור הרצל, ודמי הכניסה לאולם היו קודש ל„יער הרצל״.

לפני ראש השנה הונהגה שיטה של „דואר ציוני״. הסטודנטים הציוניים נטלו על עצמם לחלק כרטיסי ברכה לתושבים עם בול של הקרן הקיימת ובמקומות שונים בעיר הוצמדו תיבות דואר „תכלת־לבן״ למשלוח כרטיסי ברכה אלה.

לפני יום הכפורים הונחו בבתי הכנסת קערות התרמה ולקראת סוכות מכרו אתרוגים, שהכנסתם נועדה לקרן הקימת. בחמישה עשר בשבט אורגנה מגבית גדולה ע״י מכירת פירות מתוצרת הארץ ובימי חנוכה אספו תרומות כ„דמי חנוכה״. לימים, השיגה הפעילות למען הקק״ל שיאים שעלו על המכסות שהוטלו על ההסתדרות המקומית ע״י מרכז התנועה ועברו בתוצאותיהם על ערים אחרות. מתוך הערכה להישגים המיוחדים הוענקו לקולומיה שני מושבים בנשיאות הוועד המרכזי, ועירנו היתה מיוצגת בו ע״י הגב׳ הורוביץ ומ. הזלקורן.

הוקמה גם ועדה של קרן היסוד, בהרכב: ד״ר ס. גלברט —— יו״ר ומ. הזלקורן — מזכיר, שאירגן, יחד עם לשכת הסוחרים, התרמה בצורת „מעשר״ למען קרן היסוד.

לציון מיוחד ראוייה הוועדה למען ארץ ישראל („פאלעסטינער קאָמיסיע"), שטיפלה בעלייה. רבים מבין העולים הראשונים האלה היו לפעילי הוועד של יוצאי קולומיה בארץ ישראל.

גם ארגונה של האגודה הספורטיבית „דרור" היה מיסודה של ההסתדרות הציונית בעיר, בהנהגתו של יוסף ררס. כן הוקם מחדש ארגון הנשים הציוניות, בראש עם הגברות: הורוביץ, גוגיג ואחרות.

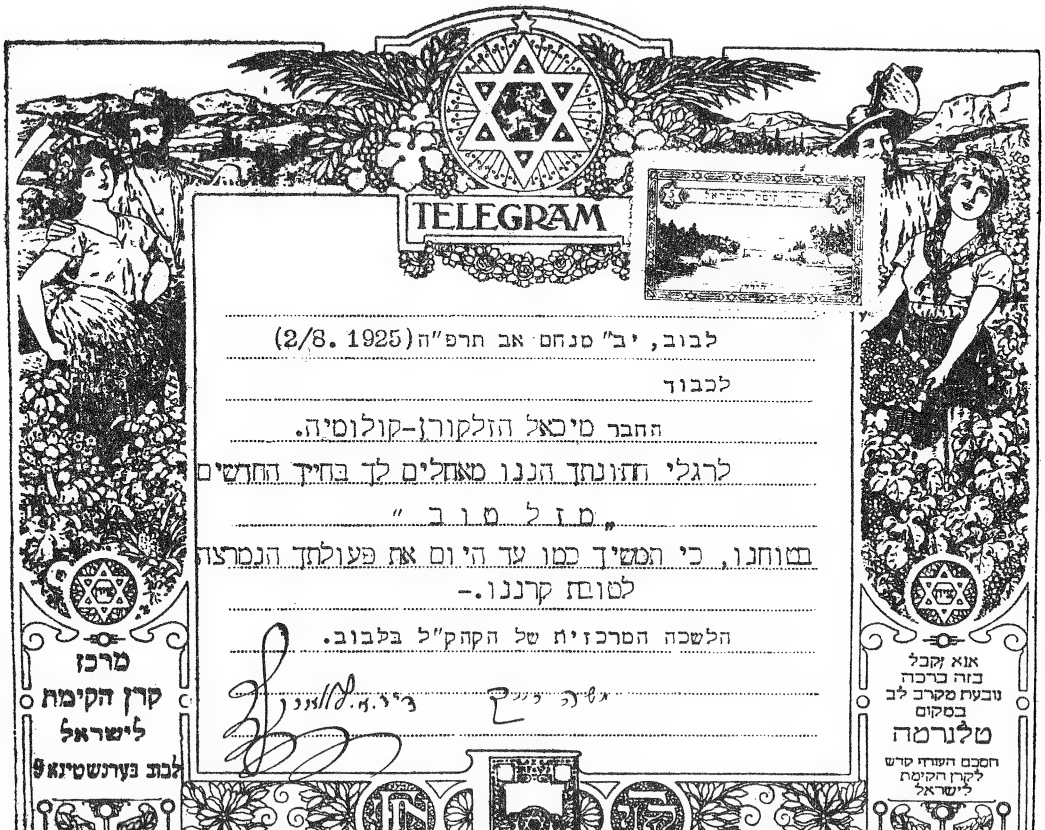
אותה עת נוסדה בעיר גם תנועת „מזרחי" שעל מייסדיה נמנו: הרב חיים צבי תאומים (מחבר זכרון לראשונים), יהודה קרפס, יוסף מנדל, נוסבוים, לנדאו וחנוך שכטר.

עם הקמתה של תנועת ה„התאחדות" בקנה מידה עולמי, התארגנה שלוחתה גם בקולומיה, אשר איחדה בתוכה את הכוחות הטובים והפעילים ביותר בהסתדרות הציונית. בראש התנועה החדשה עמדו: חיים רינגלבלום, יהודה גרונוורג, משה שנייברגר, קופל גוגיג, ד"ר מ. קנופף, האחים שוירמן וכותב השורות הללו. בעקבות הפעילות הענפה של ההסתדרות הציונית בקולומיה באו גם ימי עלייה מבורכת של חלוצים לא"י, אשר עוררה התרגשות והתלהבות בקרב האוכלוסיה היהודית על כל שכבותיה.

אבל חוזה המדינה

השמועה המרה על מות מנהיגנו הדגול, חוזה המדינה ד"ר בנימין זאב הרצל, עוררה גם בעירנו רושם מדכא מאוד, מכאיב לב ונפש. לא רק ציונים, היודעים מה רב האסון, שפקד את בית ישראל, קראו לבכי ולמספד, כי אם גם ההמון הגדול, אשר דבר אין לו עם ציון וציונות, ורק זה עתה הגיע לאזניו שמע האדם הגדול הזה, אשר אבד לנו, גם הוא התאבל מרה. והרי עדות מוסמכת של עד ראייה:

המודעות השחורות שהדביקו ראשי קהל עדתנו והחברות הציוניות פה בחוצות עירנו, הדגלים השחורים המתנוססים על בית הכנסת ובתי החברות הציוניות פה, עוררו את הלבבות והסעירו את הנפשות,

TELEGRAM

לבוב, יב" מנחם אב תרפ"ה (2/8. 1925)

לכבוד

החבר מיכאל הזלקורן-קולומיה.

לרגלי חתונתך הננו מאחלים לך בחייך החדשים

„מזל טוב"

בטוחנו, כי תמשיך כמו עד היום את פעולתך הנמרצה לטובת קרננו.-

הלשכה המרכזית של הקהק"ל בלבוב.

מיברק איחולים למ. הזלקורן מהלשכה המרכזית של ק.ק.ל.

והכל יודעים כי אבל כבד ירד על היהודים, וכל העם בוכים על האבדה הגדולה שאבדה לבית ישראל.

על פי קריאת ראשי הקהל, התאספו ביום א׳ השבוע בשעה הששית לפנות ערב המונים, המוני אנשים ונשים אל בית הכנסת פה ותמלאנה העזרות מפה אל פה, והרב הגאון ר׳ גדליהו שמעלקיס האב״ד עלה על הבמה ובקול חוצב להבות אש ובדברים מרעישים ומעוררים נשא מספד מר על היהודי הגדול, שאבד לנו, ויתאר בצבעים חיים מה הרצל לנו בישראל ובעמים ומה רבה האבדה, שאבדנו במותו. באש דת קודש העיר הרב לבות השומעים לאהבת ציון ולחיבת ירושלים. בדברים בוערים כלפידים העיר למוסר אחון צעירי בני עמנו, לבל יתבוללו בעמים, לבל יתכחשו לצור מחצבתם, ״וראו כל עמי הארץ, כי שם ה׳ נקרא עליהם״. כאשר עשה הנעדר הנאדר בקודש, דגול מרבבה הזה, אשר לא לבד, כי לא בוש לאמור ״עברי אנכי״, כי אם הרים את השם יהודי לתהלה ולתפארת, אשר לא יבוש עוד עתה יעקב הנאור ולא יחוורו פניו לאמר ״יהודי אנכי, והיא תהלתי!״ דברים כאלה וכ־אלה השמיע הרב באזני הנאספים ויחדרו עמוק עמוק אל הלבבות. והנני קורא אליו בשם כל הקהל הקדוש: יישר! הן אמנם אחדים מצעירי ציון, אשר במר נפשם ויגונם העובר כל גבול עוד לא נתקררה דעתם ויבקשו חשבונות רבים, כי היה הרב בהספדו כתנא ושייר... אך ילכו נא הצעירים האלה לערים אחרות, אשר שמה לא לבד שהתעצלו הרבנים שם בהספדו של חכם, כי אם עוד סגרו דלתי בית כנסת, לבלתי תת אף לעשות הזכרה לנפש האדם הגדול הזה. עליהם יש לציונים להתפלל, שלא ירבו כמותם בישראל. ובכן בואו ונחזיק טובה לרבנו פה ולראשי קהל עד־תנו ובראשם נשיא העדה, משנה לראש האזרחים יוסף פונקנשטיין שידעו להוקיר ערך האדם הגדול, ויעשו לו אבל כבד כראוי לו!...

מתוך המצפה, שנה א, גל׳ 14 (ג׳ באב תרס״ד, 19.7.1904), עמ׳ 4—5. הרשימה חתומה: מיכ״ה (מיכאל הזלקורן).

מנחם מאירן־לזר

הציונים הראשונים בקולומיה לפני הקונגרס הראשון

בשנת 1892, שנתיים אחרי עלייתו של סבי ר׳ משה אריה לזר לארץ ישראל, אסף ד״ר נתן בירנבוים ז״ל כששים איש בקולומיה למען ייסוד סניף של חב־רת ״ציון״. העניין לא נתממש באותה עת, אך במשך זמן מה התווכחו בכל בתי התפילה בעיר על האסיפה הזאת, בהקשר לבחירות שנתקיימו לבית הצירים האוסטרי; כעבור שנתיים, היינו, ב־16 ביוני 1894, עלה בידו של ר׳ אריה (לייבל) טויבש ז״ל לייסד ועידה של אנשי מעשה ובעלי־בתים חשובים ברא־שותו של ד״ר ציפסר ז״ל, כדי להפיץ ברבים את הרעיון הציוני. ביסוד מטרתם היה — לפתח את התו־דעה הלאומית, להפיץ ידיעות על תולדות העם והספ־רות היהודית; להחיות ולפתח את השפה העברית; ולסייע לעליית יהודים לארץ ישראל ולהתיישבות בה. החוג שהוקם שלח שני צירים לקונגרס הציוני הראשון: את הרופא ד״ר שלמה רוזנהק ז״ל ואת ר׳ שלמה זינגר.

בין המשתתפים בועידה הנזכרת היו: יהודה קרעבס, משה שולבוים, אברהם משה בורסן, יצחק רוזן ועוד. כולם היו בעלי הכרה ציונית עוד לפני הקריאה של ד״ר הרצל, לפני הקונגרס הציוני הראשון. הם באו לידי הכרה ציונית מתוך דחיפה פנימית לשמור על האוצרות הרוחניים־הנצחיים שלנו ולפתחם בארץ אבר תינו, במולדתנו ההיסטורית. כדאי לציין כאן את גי־שתם הפרגמטית להקמת מפלגה: ראשית כל יש לפ־תח את התודעה הלאומית דרך הפצת ידיעות על ההיסטוריה והספרות. כתוצאה מהתודעה הלאומית, יבואו הלימוד של השפה העברית והעלייה לארץ יש־ראל. במילים אחרות: בניין העם קודם לבניין הארץ וחובתו של יהודי העומד לעלות לארץ ישראל — לה־יות יהודי לאומי, המזדהה עם גורלו של עם ישראל ועם יסוריו בכל ארצות הגולה.

הכרתי אישית את ד״ר ש. רוזנהק, איש נחמד ומ־לומד, אשר ביקר אצלנו תכופות כרופא משפחתנו.

בתו יונה למדה כתלמידה חיצונית בגימנסיה, בכיתתי.

המשפחה של ר' יהודה קרעבס היתה עשירה, דתית וכנה, ואילו הוא עצמו נמנה על מנהלי בנק החיסכון של העיריה וגם על מנהלי בנק הסוחרים. נצר ממשפחתו היה חי בבואנוס איירס. אברך משי, מנהל חברת „שוחרי האוניברסיטה העברית", מזכירו של הסופר הדגול אלברטו גרשונוב, מתרגם ספרי מדע וחובב ספרים.

ידועה גם פעולתו של ר' משה שולבוים, בלשן שהפיץ ידיעת השפה העברית, בעל „אוצר המלים הכללי" וגם ה„מלון גרמני־עברי". היה עורך וסופר בכמה עתונים, ומייסד בתי־ספר, מבני חוגם של יחיאל מיכל זיידמן ודוד ישעיה זילברבוש, מסור בלב ונפש למען האידיאל הציוני.

כן ברצוני למשוך תשומת לב אל המשפחה המצוינת של ר' אברהם משה בורטן, שלא יצאו לה מוניטין בספרות, אבל זכתה להוקרה ולחיבה בין האוכלוסיה בקולומיה — לא בשל עשירותה — (אם כי היו נציגים ממשפחה זו בועידות הבנקים) — כי אם בשל מידותיו האישיות הטובות שלו ושל רעייתו ביילה ז"ל. ר' אברהם משה היה יהודי אדוק, למדן מופלג וביתו היה בית ועד לחכמים; אשתו, למדנית ובעלת סבר טוב, ידעה פרק בתנ"ך, שלטה בכמה לשונות, מסבירה פנים לכל אדם, נדבנית ועקרת בית למופת. השניים, ר' אברהם משה וביילה, חינכו את בניהם „צו גאָט און צו לייטן" (לד' ולבריות), ואף דאגו שילמדו תנ"ך מטובי המורים בעברית וביידיש; גם לימדו אותם פולנית וגרמנית, מלאכת מחשבת ומדעים כלליים על־ידי מורים פרטיים. כחסידים וחרדים לא שלחו את ילדיהם לבית־ספר ממשלתי, בו נשמעו פעמיים ביום תפילות זרות והיו מחללים את יום השבת בכתיבת השיעורים.

בית המסחר „בורטן" היה ידוע באיכות המשובחת של רהיטיו. לקוחותיו היו כמובן יהודים ונוצרים אמידים; ביניהם, קציני צבא, פקידי־מלכות גבוהים, נוטריונים, לבלרים, רופאים ומהנדסים. בהתאם לתפיסתם הדתית, התנהגו עם לקוחותיהם בכנות, ויותר משאפו לרווחה, דאגו לשמם הטוב — ובכך צלחה דרכם, באשר השיגו גם עשירות חומרית למרות הצדקה שנתנו ביד רחבה ולמרות החינוך היקר שהעניקו לבניהם.

אבי, ר' קלמן לזר ז"ל, היה ידידו של ר' אברהם משה בורטן ומבאי ביתו, שם פגשו ביהודים מלומדים. היתה לו לאבי ז"ל „חולשה" להתחבר עם למדנים; מכאן, שהיה נותן חנם חצי „שטאָט" שלו (שני מקרמות ישיבה) משך שנים רבות, בבית הכנסת של חסידי ויז'ניץ למחנך ובעל המדקדק הידוע, ר' זאב זר־שושנים (וואָוויק ראָזענקראַנץ) ז"ל, כדי לקרב אותו ולהשיח איתו על דברי תורה בשעת ההפסקות. במגמה זו היה נכנס גם לביתו של ר' אברהם משה, שם היה נכנס תדירות גם המגיד מקולומיה, ר' יצחק ובר, הידוע בלמדנותו ובכשרונו הריטורי.

ר' אברהם משה זכה רק להכניס תחת החופה את בתו הבכירה שנישאה למר אפרים רוזנבלאַט, סוחר כלי חרסינה ובדולח; בשנת 1891 הלך לעולמו ובלוייתו השתתף קהל רב. האלמנה ביילה ניהלה את מסחר הרהיטים בעזרת בנה המלומד, מר דוב (בערל) בורטן, והמשיכה לחנך את שתי בנותיה הצעירות. דוב היה איש מדע וחוקר במקצועות שונים ואף בקי בתלמוד. היתה לו נטיה למכונאות (המציא וקיבל פטנט בבירת אוסטריה על המצאותיו להטבת מכונות תפירה ומכונות הסקה) ולגיאופיסיקה.

שתי הבנות היו מחוננות בכל המעלות: יפות, מלומדות, מנומסות וחדורות ביראת שמיים; ירשו חכמה מאמן ואהבת הלימוד מאביהן. הגדולה, זלדה, נישאה למר מישל אנגלשטין, בן אחותו של ד"ר נתן בירנבוים. הצעירה, זוסיה, בעלות שאיפות נעלות, חלמה לעלות לארץ ישראל. אבל מחלת האם מנעה בעדה את הדבר, וזוסיה הקריבה את עצמה לטובת אמה.

המאורעות אחרי מלחמת העולם הראשונה זיעזעו את חיי היהודים בגאליציה, החריבו את יסודות הכלכלה שלהם, ורק בנים אחדים ממשפחת בורטן הצילו את נפשם מן השואה של מלחמת העולם השנייה. בן אחיו של ר' אברהם משה חי עם משפחתו בבואנוס איירס; אשתו המורה שושנה, בתו של הרוקח אליהו שלמה קרינמן מהושצ'ה, פלך וולין, היתה מנהלת בית הספר ע"ש ח"נ ביאליק; כעת היא מורה בביה"ס התיכון ומפרסמת מפרי עטה ביומון „די יידישע צייטונג". במדינת ישראל חיים שני בניו של מר בערל בורטן, הרופא ד"ר שלמה שיפטר והמורה בתיכון יוסף שיפטר. בתל־אביב גרה בת אחיו של ר' אברהם משה, הגברת לוסיה ראַרעס.

*

יהודה חורין

ראשוני ההגשמה הציונית

בבואי להעלות את זכר החברים מהתקופה של ערב מלחמת־העולם הראשונה, אלה שהקדימו לבוא לארץ ואלה שהצליחו להגיע לפני השואה וכאן הלכו לעו־למם, מתעוררים בלי משים זכרונות רבים על העיר קולומיה, על תושביה היהודים ואורחות חייהם לפני ששים שנה בערך. העיר קולומיה היתה אמנם מרוחקת מבחינה גיאוגרפית, כי שכנה כמעט בקצה של גליציה המזרחית, על אם הדרך המובילה דרומה, לעבר בו־קובינה ורומניה; אבל, עם היותה מרוחקת לא היתה כלל מן המפגרות בערי גליציה, בכל־אופן לא מבחינה חברתית יהודית.

קולומיה היתה במהותה עיר יהודית, היות והיהודים היוו בה רוב, כששני „מיעוטים" בצידה: הפולני והאוקראיני. אבל לא רק הרוב המספרי — 30,000 נפש מתוך 46,000 של כלל האוכלוסיה, קבע את דמותה, אלא גם הפעילות הכלכלית, התרבותית והחברתית

חוג מתלמדות בשם „מרים" של הסניף „צעירי ציון" בקולומיה
בשנים הראשונות של תנועת התחייה הלאומית בגליציה

קבוצת מגשימות בהכשרה של „השומר הצעיר" בקולומיה

הטביעו חותמם על אופייה; סדרי חייה וצביונה המיוחד.

אכן, האמת ניתנה להיאמר: שכבה רחבה מקרב האוכלוסיה היהודית בעיר סבלה מעוני מנוון ומלחמת הקיום היתה לעתים קשה מנשוא. הפועלים עבדו בתנאי שכר ירודים והדחקות דחפה לנהירה המונית לארצות חוץ ובעיקר לארצות־הברית.

גם בחיי החברה ניבעו בקיעים עמוקים שהפרידו בין החוגים שומרי מסורת השמרניים, ובין החלק היותר מתקדם, שהיה ער לרעיונות החדשים שנשבו מהמערב. בתנאים אלה התגבש ציבור בעל הכרה מחוגי המעמד הבינוני המתקדם, שהשתחרר מהשליטה הרוחנית של האורטודוקסיה המקומית, אבל לא ניתק את קשריו הנפשיים מן המסורת ולא נטה כלל להתבוללות. נהפוך הוא — השכבה הציבורית הזו הערה והתוססת, נתפסה לרעיון התחיה הלאומית ונתקשרה לתנועה הציונית שהחלה לכבוש לעצמה מקום נכבד בחיי החברה. לאותו חלק של הציבור שימש בית הכנסת הגדול כעין מרכז תרבותי וחברתי שהצטיין בגודלו, במבנה הארכיטקטוני שלו, הקישוט הפנימי היפה והתנשא בצורה מרשימה מעל הבנינים הקטנים של עשרות השולעכלעך, אשר הצטופפו סביבו בהדגישם את המאחד ואת השוני בצורה ובתוכן. בית־הכנסת היה פתוח לעריכת כנסים ציוניים ולרבים זכורים שני מאורעות היסטוריים, שמצאו את ביטויים בין כתליו: אסיפת האבל לאחר מות ד"ר הרצל ר־14 שנים לאחר מכן — עצרת־עם גדולה שהתקיימה עם הכרזת הצהרת בלפור.

זאת ואף זאת, ההתעוררות חלה לא רק בחוגי המעמד הבינוני; רעיונות חדשים חדרו גם לשכבות העמלות, שהתארגנו במסגרת המפלגה היהודית־הסוציאליסטית; כן הופיעו ניצנים ראשונים לתנועת „פועלי ציון". בהזדמנות זו כדאי לציין את העובדה שבכפר סלובודקה־לסנה, ע"י קולומיה, התקיים בית־ספר ראשון ויחיד לעבודה חקלאית מיסודו של הברון הירש, שנועד להכשיר חקלאים להתיישבות בארגנטינה. שלושה מתלמידי בית־ספר זה עלו ארצה בתקופת העליה השניה (ערב מלחמת העולם הראשונה). השלושה היו: שמואל שטרייפלר, מנחם גרוויליך ואיזיק מרינג. שלושתם התגוררו בפתח־תקוה כפועלים חקלאיים וקידשו את שמם כשמסרו את עצמם לידי השלטונות התורכיים במקום חברים אחרים, מתוך אמונה כי יוכלו להינצל בהיותם בעלי נתינות אוסטרית. אבל שלושתם מתו בגלות דמשק מרעב וממחלות וזכרם הונצח בראשית ימי העליה השלישית ע"י מתן שם „גבעת השלושה", לקיבוץ הגדול הראשון בפתח־תקוה.

תנועת „צעירי ציון"

ההתעוררות הציונית הקיפה שכבות רבות בעיר וביניהם רוב רובה של האינטליגנציה. בעיקר בלטה התארגנות רבת תנופה וממדים של תלמידי בתי הספר התיכון. בשנים 1908—1910 נוסד ארגון הנוער הלומד במסגרת תנועת „צעירי ציון" (אין לערבב תנועה זו עם מפלגת „צעירי ציון" ברוסיה), ששימשה כמסגרת ראשונה לתנועות נוער לומד, שברבות הימים הצמיחה את התנועות „השומר הצעיר", „גורדוניה", וכדומה.

ההתעוררות הלאומית שכבשה בסערה והקיפה תוך תקופת זמן קצרה את רוב רובו של הנוער היהודי הלומד, רכשה לעצמה עמדה והשפעה ניכרת ברחוב היהודי. אמנם הפעולה התנהלה בראשיתה בצורה „מחתרתית", כי על הסטודנטים היתה אסורה פעילות פוליטית מכל סוג שהוא. אבל למרות הסיכון, לא מנע מהם האיסור להתארגן בתאים סגורים, תא בכל כתה, החל מהשניה ועד לשביעית; כל תא היה מתנהל באופן עצמאי בהדרכה של תלמיד מכתה גבוהה יותר, שעבר כבר תקופת הכשרה והתבלט ברמת הידיעות וכושר הארגון שלו.

הפעולה התרכזה בעיקר בשטח החינוכי: קורסים של היסטוריה יהודית, ידיעת הארץ, ספרות יידיש ולימוד השפה העברית. תוכנית הלמודים היתה כעין השלמה לחינוך הפורמלי הכללי שניתן בבית־הספר התיכון. ברשות התנועה היתה ספריה משלה ומועדון ששימש כמרכז לטיפוח חיי־חברה ערים, לרכישת השכלה עברית ופעילות ציונית. נראה שלא נגזים בהערכה אם נאמר, שסניף „צעירי ציון" בקולומיה היה בזמן ההוא הגדול והפעיל במרחב מזרח גליציה, פרט לסניף בעיר לבוב, ששימש כמרכז לתנועה כולה מבחינה ארגונית, עם כלי־בטוי מרכזי שהופיע ככתב־עת בשפה הפולנית בשם „מוריה". לפי רמתו ותוכנו תפס כתב־עת זה מקום חשוב בהפצת הרעיון הציוני והעמקתו וכן בהקניית ערכים לאומיים לדור הצעיר.

כאמור, השתייכו רוב התלמידים היהודיים לתנועה שהיוותה מחנה גדול יחסית למקום ולזמן. רובם הצטיינו בכושר פעולתם, ברמת השכלתם ובמסירותם לרעיון. אבל הבולטים ביניהם היו שניים: ש. אלנברג ואליהו רוזנבוים (מרוז), שנחשבו בצדק כמנהיגי הדור הצעיר ומתווי דרכו. הפעילות בתנועת צעירים זאת נמשכה עד לפרוץ מלחמת־העולם הראשונה. המאורעות שהתרחשו בעקבותיה פיזרו את החבורה — בתחילה למקומות שונים באימפריה ההבסבורגית, ומאוחר יותר — בחזיתות־המלחמה השונות.

גל־עד בקיבוץ עינת לזכר השלושה (חלוצים) שהוצאו להורג ע״י הטורקים בדמשק, ביניהם שמואל שטרייפלר, מקולומיה

עם סיום המלחמה, אחרי שנים של סבל ונדודים, החלו בני החבורה להתקבץ מחדש. בחלקם חזרו לקולומיה והקימו את חוג „העבודה”, כעין המשך לחברות ופעילות משותפת, אבל ההתחברות הזאת היתה רק זמנית: בסופו של דבר התפרקה גם שארית זו — כמה מהם נשארו בעיר, רבים מהם עברו לרעות בשדות זרים ומעטים עלו לארץ ישראל.

מן המעטים שהגיעו לארץ ראשונים, אזכיר בהערכה את החברה מילכה זיידמן ז״ל. (ראה רשימה נפרדת — המערכת).

בין המקדמים להגיע לארץ היה גם ד״ר יצחק ברוור ז״ל, ששימש שנים רבות מורה בבית הספר הריאלי בחיפה והלך לעולמו בהיותו צעיר לימים יחסית. בן משפחת משכילים בקולומיה, תלמיד מצטיין ומן המעטים שספג חינוך עברי ותרבות עברית בבית אבא.

בשנות השלושים עלה לארץ ד״ר אליהו רוזנבוים בעל עבר עשיר של פעילות ציונית: בגמר המלחמה הראשונה והתמוטטות המדינה האוסטרו־אונגרית התגורר בוינה והיה פעיל בתנועה הציונית, וכן הרוח החיה בקבוצת הנוער „השומר” וממניחי היסוד לתנועת „השומר־הצעיר”; הוא עסק גם בהוראה בבתי־ספר תיכוניים בלודז׳ ובוואַרשה, היה פעיל במרכז „תרבות” בפולין ועשה גדולות להרחבת החינוך העברי ולהעמקתו ברחבי פולין המחודשת. שנים מספר עשה בפולין כשליח הקרן־הקיימת לישראל ובתפקיד זה היה לא רק „מתרים” אלא גם מדריך ומטיף לעשיה ולהגשמה. עם שובו לארץ מצא לו שדה פעולה נרחב בשטח המיוחד שלו — עיסוק שהיה קשור בו בלב ונפש. הוא נתמנה כמנהל מחלקת החנוך בעירית תל־אביב וכיהן בתפקיד זה בהצלחה רבה עד למותו הפתאומי בשנת 1952, שבא עליו בחטף והכה בצער ותדהמה את ידידיו, מוקיריו ובני משפחתו הענפה.

מניו אלנברג ז״ל, שהיה בין הדמויות הבולטות בתנועת „צעירי ציון” בקולומיה, התגורר גם הוא בווינה עם סיום המלחמה, והיה בין הפעילים בתנועת נוער ובין היוזמים ליסוד „השומר הצעיר”. כמוהו, כאליהו מרוז, עבר תחנות רבות עד שהגיע לשלווה ולמנוחה בארץ. מווינה עבר לקראקוב לעבודה במערכת העתון הציוני בשפה הפולנית („היומן החדש”); משם עבר ללודז׳ להוראה בבית־ספר תיכון, ויחד עם זאת נשאר פעיל ומפעיל הן בשדה החינוך והן בתחום העבודה הציונית; עם פרוץ מלחמת־העולם השניה השכיל לעמוד על המתרחש והספיק להגיע לארץ עם משפחתו, אמנם מתוך תחושת האסון המתקרב, אבל בלי לדעת את מידת החורבן הצפוי ליהדות פולין שלה הקדיש את מיטב שנות חייו. קשות היו שנות קליטתו הראשונות, אבל לא עבר זמן רב והוא נתקבל כמנהל בית־הספר החקלאי במגדיאל. אחרי כן עבר להיות מורה בתל־אביב ובתקופה מאוחרת יותר נתמנה למנהל בית הספר „גאולה”. מה שמציין את אופיו של אלנברג ז״ל, שאף פעם ובשום מקום לא הסתפק ולא הסתגר בעבודתו המקצועית בלבד. הוא היה מוצא לעצמו בכל הזמנים שדה לפעולה ציבורית בה השקיע את מרצו, יוזמתו וכושרו הארגוני. על כן היה אהוד על הציבור שאתו בא במגע וזכה להערכה גבוהה בזמן עבודתו כמנהל ואחרי יציאתו לגמלאות — בארגון המנהלים של בתי־הספר התיכוניים. רצה הגורל שנקטף לפתע בפתח דירתו עם שובו מישיבה, כאילו נפל מאפיסת כוחות, מעומס העבודה והעסקנות הציבורית שבה היה שקוע ללא ליאות במשך עשרות בשנים.

שונה במידת מה היתה דרך החיים של ידידי ד״ר מ.א. נהיר ז״ל (קלרמן). הוא היה אמנם מבני גילנו, אבל בימי נעוריו השתייך לחוג שומרי מסורת, לומדי תורה בישיבה ונבצר ממנו להיות מקורב לחבורה של תלמידי הגימנסיה, שנחשבו לאפיקורסים, אשר יש להימנע מכל מגע ומשא אתם. קלרמן ז״ל היה בן למשפחה מיוחסת מקרקוב מצד אביו, ולמשפחת רמלר עתירת נכסים בעירנו מצד אמו. בימי המלחמה עברה

המשפחה לווינה, שם החל ללמוד ועמד לבחינת בגרות כאקסטרניסט. הוא המשיך בלימודים אוניברסיטאיים בסמינר ללמודי דת וכן השתלם בטכניקון במדעים ריאליים. עם סיום למדיו נשאר בווינה כמורה דת בבתי־ספר תיכוניים. (ראה רשימה נפרדת — המע־רכת).

האחרונה בין הבאים לארץ מאותה החבורה היתה קלרה שפינדל־לקס ז״ל, בתו של משה לקס ז״ל העסקן הציוני הותיק בקולומיה של הימים ההם, שלחם למען זכויות היהודים בעל־פה ובכתב־עת שהוציאו ביידיש ואשר שימש לו מכשיר חד לביקורת על הנעשה ולתביעה לשינוי לקראת הבאות. קלרה לקס ז״ל היתה בין הניצולים המעטים ששרדו בפולין השדודה ויחד עם בתה פולה עלתה בשנת 1945 על הנתיב שהוביל את שתיהן מוורשה לארץ. היא היתה מעורה בחברת „הקולומאים״ ששרדו והתאזרחו בסביבתם החדשה, חיפה העיר. קלרה הלכה לעולמה בשנת 1967 — גם היא כאחרים מחבריה, מהתקפת לב שבאה עליה בחטף. בנעוריה השתייכה לתנועת הנוער ולאגודת „העבודה״ ונשארה נאמנה למורשתו הרוחנית של אביה „המורד״.

לא הזכרתי רבים מהחברים שהלכו לעולמם. ייתכן כי כמה מהם באו לארץ, אולם לא נתקלתי בהם; רבים, כאמור, נשארו בקולומיה וניספו בזמן השואה יחד עם הקהל היהודי הרב, שנגזר עליו לשתות עד תום את כוס היסורים. מבין אלה ראוי להזכיר אחד שהיה הארי שבחבורה — החבר יעקב ביטר ז״ל, המורה והמדריך בתנועה, שהרביץ תורה והפיץ את לימוד השפה העברית ותרבותה (ראה רשימה נפרדת — המערכת). ועוד שניים הראויים לציון, שמתו בניכר — בארצות־הברית — אף על פי שבליבם היו קשורים עם הארץ ושמרו אמונים לרעיון התחיה הלאומית, שספגו לתוכם בתקופת הנעורים. אלה הם: ידידי ד״ר מקס גלינרט ז״ל, בן למשפחה ענפה בעירנו, שבחלקם עלו לארץ ובחלקם נדדו לאמריקה בתקופת המשבר אחרי מלחמת העולם הראשונה. הוא היה רופא נודע שמת בניו־יורק מהתקף לב בשנת 1965. ועוד חבר שמת בניו־יורק ב־1968 דר׳ שלמה ביקל, האיש הדגול, הסופר הנודע, שקשרים חזקים קשרוהו הן לאותה „עיר של יהודים״ קולומיה, אשר בה התחנך בצעירותו והן לארץ, שאליה חזר לעתים קרובות בבגרותו. (ראה רשימה נפרדת — המערכת).

החברים שהלכו לעולמם היו מבני הדור שהצטיין במסירות ובנאמנות לעבודה לקידום המפעל הציוני, תוך אמונה עמוקה שהבאים אחריהם יזכו להשתתף בפועל בבנין הארץ למען ישבו בה בני־עמנו לבטח.

*

ד״ר מרק שאובר

למחנה הציוני היה רוב

בראייה אחורה, לעבר השנים שבין שתי מלחמות העולם, ניתן להבחין כי לרוב נטו רושמי הזכרונות על החיים החברתיים של יהודי קולומיה, לראותם באור הלא נכון ורומנטי קמעה.

בסקירת מרבית החיבורים המתיחסים ליהדות קו־לומיה וניתוחם המפורט, יכול אדם שלא הכיר את עירנו, להגיע למסקנה שקולומיה היתה בעיקר מבצרה של החסידות וכובד המרכז של חצרות רביים ואד־מו״רים. ואולם תאורו של המצב בצבעים כגון אלה — בטעות יסודו. הגם שקולומיה היתה מוקפת עיירות קטנות שהיוו מקום מושבם של אי אלה רביים, כגון: קוסוב, אוטיניה, וויזשניץ, הרי אף אחד מהם לא בחר לו את קולומיה כמקום ישיבתו הקבועה ולא נודעה לאיש מהם השפעה מכרעת על כלל הציבור היהודי בעירנו. אמנם, היה מקום של כמה רחובות סמוכים בהם התרכזו בתי הכנסת — וויזשניץ, צ׳ורטקוב, אוטיניה, בויאן ועוד, אך אלה היוו רק קטע מהחיים היהודיים ולא מרכזו. אפשר להבין, כי לאחר השואה האיומה שפקדה את יהדות אירופה, הכאב והגעגועים אחר כל מה שנאבד לנו לעולמים הביא לידי תיאור הציבור שנכחד בדמות העיירה משל יצירותיו של שלום אש או באופייה של יישות חסידית וכדומה, אולם הדבר אינו תואם את המציאות.

ציור דמותה של קולומיה כמבצר החסידות והיהדות החרדית התעלה במיוחד מתוך ספרו של הסופר — בן עירנו, ד״ר שלמה ביקל „א שטאָט מיט יידן״. זוהי ללא כל ספק יצירה נהדרת משל הסופר המחונן, שכל כך אהב את ייחודה של קולומיה והאווירה המיוחדת שלה, והקים לה אנדרטה ספרותית מפוארת. ברם, כדרך נטייתם של הסופרים, המציירים לעתים תמונה שהיא בבחינת דמיון ספרותי רחוק מהמציאות, כך אירע גם במקרה דנן.

רוב האוכלוסיה — ציונים

הנכון הוא, כי הציבוריות היהודית בקולומיה היתה בשנים 1919—1939 מורכבת ברובה מאנשים בעלי תודעה לאומית, אמנם דבקים במסורת, אך מתקדמים בדעותיהם. אם לבטא זאת באחוזים, הרי אפשר ללא חשש של הגזמה לגרוס שכ־20% היו חסידים ואדו־קים; כ־10% נמנו על השמאל הקיצוני ומתבוללים, שלא הכירו באומה היהודית ורצו בדרך ההתבוללות לפתור את הבעיה היהודית. ואילו 70% מבין יהודי קולומיה נהרו אחר התנועה הציונית והיו חברים או אוהדים במפלגות ציוניות — החל מ„מזרחי", מימין, ועד לפועלי ציון שמאל — בקצהו השני של הפסיפס הפוליטי. ברם, חלקם הארי של אלה שנמנו על המחנה הציוני, היו תחת השפעתה המכרעת של המפלגה הכלל ציונית בגליציה המזרחית, בראשותו של ד"ר ליאון רייך, ואשר מנהיגיה בקולומיה היו: ד"ר שלמה רוזנ־הק, ד"ר לקס, ד"ר גלברט ויעקב ביטר.

בהערכת הפעילות של ההסתדרות הכלל־ציונית בקולומיה, אי אפשר שלא להזכיר את התפקיד החשוב שמילאה הציבוריות היהודית בשלהי המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים. כאשר תנועת התחיה הלאומית הציבה את צעדיה הראשונים על אדמת גליציה המזרחית. ההכרה הלאומית והחיבה אל הספ־רות העברית, החלו להתעורר תחת השפעתה של „ההשכלה", אשר שוחריה המובהקים בעירנו היו — ליבל טויביש, פדנהכט, ד. זילברבוש ושולבאום. לשם הפצת דברה של התנועה והסברתה בקרב השכבות הרחבות של העם, הם יסדו שני שבועונים — „דאָס פאָלק" ביידיש ו„העם" בעברית, וכן הקימו בשנת 1892 את ההתאגדות הראשונה בגליציה המזרחית, בשם „בית ישראל".

לפעילותה של האגודה נודעה חשיבות עצומה בהת־עוררות התודעה הלאומית בקרב השדרות הרחבות של יהודי עירנו, והדבר בא לידי ביטוי בולט במער־כות הבחירות ובבחירתו המשולשת של ד"ר בלוך ל־פרלמנט האוסטרי, בו הגן בלהט על האינטרסים החיו־ניים של הציבור היהודי ולחם נמרצות כנגד גלי האנטישמיות שעלו בתחומי הממלכה האוסטרית וב־מדינת גרמניה.

תמיכתם המלוכדת של יהודי קולומיה במועמדותו של ד"ר בלוך, היתה למופת של משמעת ציבורית והכרה לאומית, תכונות אשר עמדו להם כדי לייסד את הארגון הציוני הראשון בתחומי גליציה המזרחית, אשר תמך במלוא יכולתו ביסודות המצע הרעיוני של חוזה המדינה, ד"ר בנימין זאב הרצל. בקולומיה הוקם גם המשרד הציוני המרכזי של גליציה ובוקובינה, בהנהגתם של ד"ר שלמה רוזנהק ולייבל טויביש.

ארוכה היא דרכם המפוארת של יהודי קולומיה, אשר נענו תדיר לקריאת מנהיגי הציונות ותמכו בהת־להבות במפעלי התנועה ומשימותיה, הן בזירה הפני־מית והן במדיניותה המרכזית להגשמת הרעיון של בניין בית לאומי לעם ישראל בארץ אבותיו. באיזו מידה היו יהודי קולומיה מְסורים לעניין הציוני, אפשר לשפוט בין היתר מן העובדה, כי בעת שהציר הציוני הראשון בווינה, ד"ר שטנד, שקל את האפשרות להעלות את מועמדותו של ד"ר הרצל לפרלמנט האוסטרי, הציע שאזור בחירתו תהיה קולומיה, באשר כאן מובטחת הצלחתו יותר מכל מקום אחר.

פעילותה רבת התנופה של ההסתדרות הציונית בקולומיה, שימשה כדוגמה לסניפים אחרים בתחומי גליציה כולה והיוותה בית ספר לפעילים ותועמלנים למען הרעיון הציוני בגליציה המזרחית ובבוקובינה.

בעקבות עליית רמתם התרבותית וההשכלתית של המוני העם בקרב האוכלוסיה היהודית, נגרפו יותר ויותר מבני הנוער למעגל ההתעניינות בספרות הלאו־מית, הם קראו את חיבוריהם של ד"ר הרצל, מקס נורדאו, נתן בירנבאום ואחרים, אשר היו להם למורי־דרך בעיצוב השקפתֵ עולמם. העמדה הגאה של הציו־נות דירבנה את הנוער לשאוף למדינה עצמאית לעם היהודי ועודדה אותם למאבק למען שוויון זכויות ונגד הופעות האנטישמיות שצצו בתחומי חיים שונים.

מלחמת העולם הראשונה הפסיקה את התפתחותה של התנועה למשך שנים מספר, אך מיד לאחר סיומה, נפתחה פעילות מחודשת רבת תנופה ומעוף, אשר שא־בה עידוד מיוחד ממתן הצהרת בלפור. המוני העם הרגישו שהנה הולך ומתגשם חלומו הגדול של ד"ר ב. ז. הרצל. הלכי רוח אלה מביאים גם לתוצאות מוחשיות. מתרקמות ומתארגנות מסגרות תנועתיות שונות, כגון הסתדרות „השומר־הצעיר", המקימה את קבוצת ההכשרה הראשונה בסלובודקה — לשנה. יותר מאוחר מוקמות ההסתדרויות — „הנוער הציוני" ו־„עקיבא". הנוער היהודי הנדחק מכל עמדות החיים הכלכליים משקיים, רואה בהגשמת הרעיון הציוני את הדרך היחידה לשחרורו מכבלי הגלות, על כל תופ־עותיה המעיקות.

בתקופה הראשונה לאחר מלחמת העולם הראשונה תפסו חוגי המתבוללים עמדות־מפתח בועד הקהילה ושלטו בו תוך השלכת יהבם על השלטונות, אך במ־רוצת הימים הצליחו גם החוגים הציוניים להעביר את אנשיהם לתוך המוסד הזה. ואולם, לגבי הרשות המקו־מית, הרי הצליחו המפלגות הציוניות תמיד לתפוס עמדות חשובות, הודות לתמיכתם הנלהבת של המוני העם במועמדים שלהם.

שלוש מערכות

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם נתקיימו שלושה

אירועים בחיים הציבוריים של קולומיה, בהם גילו יהודי העיר בגרות פוליטית רמה ונתנו ביטוי לתמיכ־תם הנלהבת ברעיונות הציונות ומצעה המדיני. היו אלה הבחירות המשולשות לסיים (לפרלמנט) ולסנאט הפולני בשנים 1922, 1927, 1932. לבחירות אלה קדמו מערכות קשות, מלוות בתעמולה אדירה. כל מפלגה עשתה מאמצים כבירים כדי להשיג עמדות פרלמנטר־יות, אבל רק המפלגות הציוניות הצליחו להעביר מספר מנדטים לסיים ולסנאט.

נשמתה של כל הפעילות הציונית ברחוב היהודי היה הסניף העירוני של ההסתדרות הציונית בראשותם של ד"ר מרק לאקס, ד"ר פקטור, ד"ר גלברט, ד"ר לויתן, יעקב ביטר, שלמה שר, ד"ר הססל ומקרב הצעירים — האחים שאובר ושניידשר. מבין הנשים הפעילות ראוי להזכיר כאן את הגב׳ ד"ר זינגר, גב׳ ד"ר קרמר, וכן הגב׳ פרופ׳ בליץ, שעמדה במשך שנים רבות בראש „חוג הנשים".

החל משנות השלושים ניכרת התארגנות פעילותה של התנועה הרוויזיוניסטית ביזמתו של המנהיג הנודע, זאב ז׳בוטינסקי, שהיה גם סופר מחונן ונואם מזהיר. לימים, הוקמו גם בקולומיה הארגונים „בית"ר" ו„ברית החיל". כעסקן מרכזי בתנועה זו פעל בתחומי עירנו ומחוצה לה ד"ר י. מנשה׳ס (כעת בתל־אביב).

הגברת האנטישמיות וגילוייה היום־יומיים, הביאו את הנוער היהודי ואי אלה חוגים בציבוריות לידי המחשבה, כי דרכי הפעולה שננקטו עד כה ע"י ראשי הציונות, הם מיושנים ויש צורך במפנה, אשר יצית את הלבבות וידרבן לפעולות של ממש. תמציתו בוטאה בסיסמה „בדם ואש יהודה נפלה — בדם ואש יהודה תקום". הנוער דרש לא להסתפק במעשים שיג־רתיים, אלא תבע התמסרות והקרבה, מגמות אשר היפנו חלקים ניכרים מבני התשחורת לשורות הר־ויזיוניסטים.

כזה היה דיוקנה של קולומיה, כעיר של מסורת לאומית וציונית, עיר של אינטליגנציה בעלת תודעה ציונית, עיר של מסד תרבותי נרחב, ספריות, הרצאות, וויכוחים לוהטים, עיר של תנועות נוער חדור הכרה לאומית וציונית, אשר משורותיו עלו סופרים, אנשי עט, משכילים, פעילי ציבור ידועים — מחד, והמוני עמלים, בעלי מלאכה ואחרים צעירים — מאידך, אשר רובם היו חדורי רגש לאומי וזו תהיה בבואה יותר נאמנה מאשר הגירסה על היות קולומיה מבצר החסידות.

תהא רשימתי זו כצרור פרחים, הפזורים על פני קברות לא נודעו של אחים מעונים, שנספו בשואה האיומה ונפלו קרבן על קידוש העם.

מחבר המאמר נפטר בתקופת הכנת הספר.

*

משה ראט

היהדות החרדית בקולומיה

בתי כנסיות ובתי מדרשות

לפני מלחמת העולם הראשונה היו בקולומיה מלבד בית־הכנסת הגדול עוד כשלושים בתי־כנסת וקלויזין ושני בתי־מדרשות. מלבד אלה היו עוד הרבה „מניי־נים" קבועים. רובם נבנו לאחר שנת ת"ר ובית־הכנסת הגדול נבנה מחדש לאחר השריפה בשנת תקפ"ז ונח־נך בשנת תר"ב ע"י האדמו"ר ר׳ צבי זצ"ל מרימאנוב. בשנת תרכ"ה נשרפו רוב בתי־הכנסיות ובתי־המדר־שות, ואתם גם הפנקסים הישנים.

בשנת תרי"ג קרה אסון ביום הכפורים: בשעת תפילת נעילה הוציאו אנשים ריקים ופוחזים שמועה, כי פרצה דליקה בעיר, למען הביא מבוכה בין הנשים שהתפללו בעזרת־הנשים בבית־הכנסת הגדול ולבוז מהן את תכשיטיהן. הנשים יצאו מבוהלות ודחופות ונהרגו 33 נשים ושני ילדים. מאז שמו לחוק, לבל תענודנה הנשים את תכשיטיהן ביום הכפורים. בפנקס הישן של החברה־קדישא „גמילות חסדים" נדפסה קינה על ההרוגים האלה, וזו לשונה:

שמש וירח קדרו, גם כוכבי השמים אורם לא יאירו,
אוי ואבוי יש לזעוק במרה צרה כמבכירה,
נשים שאננות, בנות בוטחות רכות וענוגות,
גם ילדי חמד, נטע שעשועים עליכם יצאה
הגזירה דחוקה בוקה ומבוכה ומבולקה
ביום הכפורים בעת נעילת שערים,
פתאום קול קריה הומה וינועו אמות הסיפים
והמון חשואות מלאה בית־אלהים מבהילים,
והרצים יצאו דחופים וזה על זה נרדפים,
אז תתבקשו להחזיר נשמתכם למרומים.
לכן בעל הרחמים יסתירכם בסתר כנפיו לעולמים,
בין שוכני עדן ומעלה עליונה,
שם תהיה מנוחתכם מנוחה נכונה — אמן.

בימי נעורי שימשו ראשים וגבאים בבית־הכנסת

הגדול: יוסי מארמורוש, יונה קיזלער, יצחק זיידמאן, מענדיל פרידמאן, שמעון זננזיפ, ועוד. בין המת־פללים שם היו: שמואל הערמאן, יחזקאל הולעס, משה האמער, אברהם ניידער, אלכסנדר שאר, שלמה פריד־מאן, אנשיל בישעל, זלמן גרינבערג ועוד רבים מן התושבים, שהיו אמנם שומרי מצוות, אך ברובם לא היו „חסידים" ואף נחשבו אז ל„מודרניים". ליד העזרה של הכניסה הראשית היו מימין ומשמאל עוד שני חדרים גדולים, ששימשו "בית־מדרש" למתפללים ולומדים.

על הקלויזין של החסידים נמנו:

בויאן, בניין מפואר שנבנה בשנת תרנ"ג. את רוב הכסף לבנייה תרמה משפחת העלער; ויז'ניץ, תחילה יחד עם חסידי אוטיניה; אוטיניה, לאחר הפרידה; זידיטשוב; טשורטקוב. את רוב הכסף לבנייה תרמו ראשי החסידים הטשורטקובים ר' אייזיק שארף ודודי ר' משולם פריד; קוסוב (בבית זה גר הבעש"ט זצ"ל בעת שבתו בקולומיה); „ר' איציקל'ס שילעכן", על־שם הצדיק מראדזיביל, בו התפללו חסידים שונים ובעלי בתים מכובדים; אזיפוליע; שאריגראד.

בתי־תפילה שבהם התפללו סתם יהודים חרדים, בחלקם גם חסידים שונים:

בית־הכנסת „ירושלים", גדול ומרווח, שבו התפללו מאות אנשים ונשים; בית־המדרש הישן; בית־המדרש החדש; בית־הכנסת קאמיונקה, ליד בית־העלמין הע־תיק; בית־הכנסת סיקס, על־שם העיר סיקס, שבה שימש הרב ר' הילל ליכטנשטיין ברבנות לפני בואו לקולומיה. כאן התפללו יראים ושלימים, מעריציו של הרב ר' הילל ל"ש, ובראשם ר' איסר קריס; הם הת־פללו רובם בהשכמה, אף בשבת ובמועדים, ואחר־כך למדו שיעור בתלמוד; קלעבאניער שילעכן; באהן שילעכן; וויערביונשער שילעכן; דיעטקוביציער שילעכן; בתי־התפילה של בעלי־המלאכה: בית־הכנסת לחייטים; בית־הכנסת לסנדלרים; בית־הכנסת במועדון הציונים „בית ישראל"; ה„מניינים" בבתיהם של הרבנים: האב"ד, הראב"ד, המגיד, הרבי מסאהל, הרבי מיאסי, ה„רבי בחור", הרב ר' אנשיל (חתנו של הרב ר' הילל) ועוד כמה „מניינים" קטנים ברחו־בות מרוחקים.

בקלויזין של החסידים וכן בשני בתי־המדרש ובבית־הכנסת סיקס היו לומדים בחורים ביום ובערב גמרא ושולחן ערוך, וכמה מן האבות. בני־תורה ודבקים במצוות, ישבו גם הם בבוקר אחר התפילה ובשעות הערב על דף גמרא או עיינו במדרש, בעין־יעקב וב־שאר ספרים. בשבתות ובמועדים היו כמעט בכל בתי־התפילה האלה שתי משמרות של מתפללים: בהשכמה משעה שבע עד תשע ומשעה תשע עד אחת עשרה או שתים עשרה. בימי חול היו כמה משמרות, מעלות השחר עד עשר.

ראשי הקלויז של חסידי בויאן היו בני משפחת העלער, בניו, חתניו ונכדיו של הנגיד החסיד ר' שלמה הלוי העלער, שהיה נין, דור חמישי, לגאון ר' יום טוב ליפמן העלער, בעל „תוספות יום טוב". בנו בכורו, ר' שמשון, היה חסיד בויאן נלהב. שלושת בניו: ר' אברהם שמואל, ר' יוסיל ור' ליפא, היו בעלי הדרת פנים, תלמידי־חכמים, בעלי־תפילה ויודעי־נגן. כולם יחד ניהלו את בית־החרושת הגדול לתע־שיית טליתות, שיצאו להן מוניטין ברחבי עולם.

ר' יוסיל, הבן השני, נלקח כבן־ערובה על־ידי הרר־סים בשעת הכיבוש במלחמת־העולם הראשונה בשנת תרע"ה, הובא לרוסיה ושם נפטר. הבן השלישי ר' ליפא היה תלמיד־חכם מובהק והיה חתנו של דודו ר' שלום רובינזון, שהיה חתנו של ר' שלמה העלער. אחיו הצעיר של ר' שמשון, ר' מאיר העלער, היה גם הוא חסיד נלהב, כולו אומר דביקות, בעל־תפילה נפ־לא ומחבר ניגונים. הוא היה שותפו של גיסו ר' שלום רובינזון בעסק הגדול "רובינזון את העלער". בנו, חברי מנוער, יענקיל העלער, נפטר בתל־אביב. גם ר' עזריאל העלער, חתנו של ר' שלמה, וחמשת בניו, התפללו ולמדו בקלויז הזה. בני משפחה זו נהגו אצילות בהליכותיהם, בלבושם הנאה והמצוחצח (כדוגמת הרבי שלהם) ובמתן צדקה. הודות לכך, וכן למגילת היוחסין שלהם כנינים לגדולי התורה של הרבה דורות, היו מכובדים מאוד והטביעו את חותמם על הקלויז המפואר הזה. אליהם נלוו יתר חסידי בויאן, וכן אנשים חרדים מכובדים, שלא היו חסידים, אך שאפו לחנך את בניהם באווירה חסידית־למדנית־נגידית זו. כך למשל נלווה אליהם ר' לייבוש אוסטער־זעצער עם בניו, מי שהיה נכדו של הגאון ר' משולם הלוי איש הורוויץ, אבד"ק סטאניסלב, תלמיד־חכם מובהק, ירא־שמים אך רחוק מחסידות. בשל איזו מחלוקת עזב לבסוף את הקלויז ועבר לבית־הכנסת „ר' איציקיל".

בקלויז בויאן רבו הלומדים במשך כל היום, לרבות הערבים. בלילי שבת החורפיים היו כולם חוזרים מיד אחר הסעודה לקלויז ובילו שם עד שעה מאוחרת תוך שירה וריקוד ודברי תורה. זכורני, פעם כשאיחר ר' אברהם שמואל העלער כחצי שעה, והוא אז כבר בגיל העמידה, נזף בו אביו ר' שמשון בפני כל המסובים ואמר: „מען זיצט מיט די ווייבער און מ'רעדט דברים בטלים, דערפאר קומט מען שפעט...". אחד החברים בקלויז הבויאני היה גם ר' ניסן אייזנער, המכונה ניסן סטאָליער, כי נגר מומחה לרהיטי־בית היה האיש, והיה נוסע גם הוא לרבי מבויאן. פעם אחת, אחרי שובו מבויאן, פגש אותו ר' מאטיע הערמאן, שהיה

חומד לצון, ושאל אותו: „נו, ר' ניסן, היאך היה השולחן („דעם רבי'ס טיש")? הרי אתה מומחה לשולחנות..."

כשהיה בא „רבי", נין ונכד לצדיק מריז'ין, כגון הרבי מגבּוֹזדזיעץ, חתנו של הרבי מסאדיגורה (אחיו של הרבי מבויאן), היה מתפלל בשבת בקלויז הבו־יאני.

בימי הבחירות לפארלאמנט האוסטרי באתי במיוחד מקראקא לקולומיה ונאמתי שם בכמה בתי־כנסת לטובת המועמד הלאומי, וגם בקלויז הבויאני נתנו לי לעלות על הבימה בשבת, אף כי מתפלליו התנגדו לציונות; ואילו בקלויז הויז'ניצאי לא הרשו לי לנאום. אפשר לומר, כי חסידי בויאן היו האריסטוקרטים בין החסידים שבקולומיה.

הקלויז הויז'ניצאי היה כולו חסידי. לעתים קרובות פרצה בו מחלוקת בין חסידי ויז'ניץ ובין חסידי אוטיניה, אף כי שני הרביים היו אחים. בסופו של דבר נפרדו בשנת תרס"ז (?) וחסידי אוטיניה בנו להם קלויז נאה משלהם.

גם בקלויז הזה רבים היו הלומדים במשך היום ובערבים. בין המתפללים שם: אהרן כהן ובניו, איצ'י ברעטלער — בניו ונכדיו, אלתר פינקל, משה קופלער, יהודה בער זיידמאן, חתנו של ר' איסר קריס, שעבר לשם מבית־הכנסת סיקס, חסיד אוטיניה נלהב (בנו — הסופר והמורה י. א. זיידמן), מנדיל שייערמאן, דוד קאסוואן, מראשי חסידי אוטיניה, מנדיל דיקמאן, חתנו של הירש ראמלער, יוסי שפיץ ואברהם מאיר בריש'ס, חסידי אוטיניה, ליעבער שאלער, זליג שארף, איצ'י חסיד, „המצליף" של חסידי אוטיניה, אפרים מאיר מנשה'ס, חסידי אוטיניה — משה־שמואל גרוס־בך, זיידה לנדמן, משה קרייזבערג, משה דרימר וחתנו יחיאל רוזנבערג, משה מנדיל זיידמאן, משולם איי־פערמאן, בנו לייב'לי עם חתנו איצ'י גרינבערג, הירש כ"ץ, וואוויק ראַזנקראַנץ, משה פידוויסאַקער, ועוד.

את המגרש לבניית הקלויז דזידיטשוב תרם ר' אליהו העגער, המכונה אליה האַניגמאכער, וביתו היה צמוד לקלויז. הוא אף היה הגבאי הראשי המושל בכיפה. זכורני, כשבא פעם נכדו של הרבי מזידיטשוב, בנו של הצדיק ר' מנדיל ז"ל, לשבות שבתו, סירב ר' אליה להרשות לו להתפלל בקלויז, משום שהוא — ר' אליה — הודה והכיר ברבי אחר של זידיטשוב, שהיה האב"ד בזידיטשוב באותו זמן, והוא דוקא הצ־עיר, שהיה בא בכל שנה לקולומיה, ומשום כך היה מוכרח בנו של הצדיק ר' מנדיל לבוא להתפלל בבית־הכנסת של ר' איציקיל. גם הצדיק מדולינה, שהיה מגזע הזידיטשובים, היה מתפלל בקלויז הזה בבואו לשבות לעירנו; ואילו נכד אחר, ר' משה אייכענשטיין, שהיה יושב בקביעות בקולומיה, היה מתפלל בבית־הכנסת של ר' איציקיל, משום שגם בו לא הכיר ר' אליה הוניגמאכער...

באותו קלויז התפללו גם אנשים חרדים מכובדים שלא היו חסידי זידיטשוב, כגון שמואל הורוויץ, בניו וחתניו, פישל אַטינגר (אביו ר' גרשון ואחיו ר' הירש וולף היו חסידי זידיצ'וב), זליג חיות ובניו זיידע ולייבוש, איצ'י הערמאן וחתנו יענקיל העליטשער, ועוד. מצד אחר התפללו רבים מחסידי זידיטשוב בב־תי־תפילה אחרים, ובעיקר בבית־הכנסת על־שם ר' איציקיל מראדזיביל. בעלי־התפילה המצוינים בקלויז היו: ר' מאיר פראנצויז ור' הירש וואלף אַטינגער.

הקלויז דטשורטקוב היה קטן ולא רבים היו המת־פללים בו. רבים מחסידי טשורטקוב וסאדיגורה הת־פללו גם בבתי־כנסת אחרים. בימי מלחמת־העולם הראשונה נפגע הקלויז בפגזי התותחים ונחרב כולו. בילדותי התפללתי ולמדתי באותו קלויז, ואבי ז"ל היה עובר שם לפני התיבה בשבתות, במועדים ובימים נוראים. אך עוד לפני היותי לבר־מצוה עבר אבי מהקלויז הטשורטקובי לבית־הכנסת של ר' איציקל.

בין המתפללים בקלויז הטשורטקובי היו: אייזיק שארף, משולם פריד, אפרים קאַפיל'ס, בערל דיסטענ־פעלד, הירש רעכטער, בערל סעכעסטאוער עם בנו הירשל, לייב עסענפעלד, פייביש מענטשעל, מאַטיל שער, המגיד ר' יצחק וועבער, אחיו ר' משה וועבער, העניך שעכטער, מרדכי נוסבאום, בנימין שעכטער, יוסי קרייטנער, גבריאל גרינבערג, שלמה גרוסבאך, משה סאדיגורסקי, ברל בארטען, אהרן פסח (בנו של ר' מאיר פראנצויז).

לקלויז דקוסוב לא הייתי נכנס ואיני יודע מי היו שם המתפללים. זכור לי רק, כי ר' דוד (דוני) קראַ־מער, בעל־תפילה מופלא, היה שם עובר לפני התיבה.

בבית הכנסת של ר' איציקיל, הצדיק מראדזיביל, התפללו אנשים מכובדים רבים, יראי־שמים, תלמידי־חכמים וחסידים שונים ובעלי־בתים, והיה נחשב לבית־תפילה נכבד ביותר בקהילתנו. הדיין ר' יהושע העשיל זילבער, שהיה מתפלל שם, היה מרצה שיעור בגמרא בערבי החורף ורבים היו המשתתפים, ואני בתוכם. גם ר' מרדכי איצ'י, תלמיד־חכם וירא־שמים גדול, מחסידיו של הגאון הצדיק ר' אברהם דוד זצ"ל מבוטשאטש, היה מלמד מדרש ברבים בכל ערב ובש־בתות לפני תפילת מנחה. כמו בכל הקלויזין היו הותיקין יושבים ועורכים בצוותא „שלוש סעודות" בקלויז תוך שירת זמירות זמן רב אחרי צאת הכוכבים. ר' איציקיל שעיקי'ס (פרידפערטיג) היה יושב בראש ומנצח על הנגינות. בין המתפללים שם היו: יום־טוב ליפא (ליפמאן) הלוי הערמאן, ראש בית־הכנסת; בנו מאַטיע הערמאן, יורשו כראש בית־הכנסת, סגן נשיא הקהילה; שלמה ביקעל־חלפן, מתנגד, תלמיד־

חכם, בנקאי; זרח אהרליך ובנו ישעיה; שלמה הע־
לער (חסיד בויאן); אהרן שוחט; סנדר יואל (חסיד
זידיטשוב); יצחק ליב גולדשטיין; חתנו של ר׳ איצי־
קיל שעיקי׳ס, יוסיל מעלצער (חסיד טשורטקוב);
משולם שמחה לינדער (חסיד ויז׳ניץ); הירש ראמלער,
גביר אדיר, עם חתניו: משה לאנדאו, חסיד סאדיגורה
ותלמיד־חכם; אפרים קלארמאן, יליד קראקא, תלמיד־
חכם ומשכיל, ירא־שמים גדול, ציוני מובהק; הדיין
ר׳ יהושע העשיל זילבער (חסיד טשורטקוב); מנשה
רויכוורגער ובנו, חברי, ד״ר זרח, עורך דין, תלמיד־
חכם וירא־שמים; ר׳ משה אייכענשטיין, נכד הצדיק
מזידיטשוב; משה בראנדעס, בנו של רב, תלמיד־
חכם ומשכיל (חסיד סטרעטין); שלום וועבער ובניו
יחזקאל (חסקיל) ומרדכי וחתנו יודיל נאגעלבערג;
לייבוש אוסטערזעצער, תלמיד־חכם, נכדו של הגאון
הרב ר׳ משולם הורוויץ אבד״ק סטאניסלב ובניו ראובן,
שלמה ונתן; מרדכי ביקעל (בנו של שלמה חלפן)
וגיסו מאטיל כהנא, המכונה "פוניע", יליד רוסיה;
גיסו שמחה צימעלס, יליד ברודי, תלמיד־חכם ובקי
בתנ״ך, וחתנו הירש׳ל צימעלס, גם הוא מברודי, תל־
מיד־חכם ומשכיל; יוסיל גוטליב (חסיד אוטיניה),
ובנו גרשום; ר׳ יוסילי ברוטשינר־וואהל, למדן מופלג
(שהיה מסדר בליל־שבת את העניים האורחים בבתי
בעלי־הבתים בכל העיר); דוד ליב הופמאן, למדן,
ידידו ונושא־כליו של המגיד ר׳ יצחק וועבער; שלום
רובינזון; שמואל פריד; זלמן שפערבער; ש. גריף
ובניו אהרן וזרח, בר אוריין ובעל־תפילה מובהק;
בריל וינקלער, הירש׳ל בערנשטיין מטארנוב; גדליה
פייער, חתנו של ר׳ אהרן שוחט; שלמה שרייער;
פייביש הנאמן, המכונה "הולופיעטניק", חסיד זידי־
טשוב נלהב ובעל־תפילה מובהק; יואל מאיר פרייס,
הבעל־קורא של בית־הכנסת במשך עשרות שנים, ובנו
דוד שלמה; אפרים היפנער; גרשון טהאו ובנו איצ׳ל,
ועוד.

ר׳ מאטיע הערמאן ניהל את בית־הכנסת ביד חז־
קה. זכורני, פעם בליל שמחת תורה הגיעו רבים מן
המתפללים, שישבו בחג אצל הדיין ר׳ יהושע העשיל
זילבער, כנהוג, בלפידים ובזמרה עם רבם באיחור
לתפילת מעריב והקפות. ר׳ מאטיע הערמאן עבר לפני
התיבה. באמצע שמונה־עשרה של מעריב נכנסו החוג־
גים, וכעסו שלא חיכו לדיין המכובד ולהם; ואחד
מהם, דוד לייב הופמאן, פתח ב"ברכו" בניגון ובקול
רם והפסיק את הציבור באמצע תפילת שמונה־עשרה.
לאחר דקה גמר מאטיע הערמאן את תפילתו, עלה
על העמוד ("שטענדער") וצעק בקול מפקד: "דרך
ארץ".

עוד מאורע אחד נשאר בזכרוני מימי נעורי: בשמ־
חת תורה היתה "חזקה" ל"חתן תורה" לרב ר׳ משה
אייכענשטיין, נכד הרבי מזידיטשוב, ול"חתן בראש־
ית" — לר׳ מאטיע הערמאן. פעם חלה הרב ר׳
משה והכיבוד בעליית "חתן תורה" נמכר במאתיים
זהובים לגביר הירש ראמלער, שהיה יהודי חרד והגון,
אך לא בר אוריין וכולו שקוע בעסקיו יומם ולילה.
כעסתי מאד על זלזול זה בכבוד התורה, וסיפרתי
לגבאים את ההלצה ששמעתי בשם הרב ר׳ שמעון
סופר, אבד״ק קראקא, שגם בימיו קרה כדבר הזה
בקהילתו, והוא אמר לגבאים: "הנה היום נגמר כאן
"שידוך" בנוסח חסידי־גליצאי". שאלוהו לכוונת דב־
ריו, והוא ביאר לאמור: "החתן אינו מכיר כלל את
הכלה לפני החופה..."

והנה מאורע אחר, המעיד על צדקתם של באי בית־
הכנסת הזה: חבר אחד ושמו ב׳ ר׳ מלווה בריבית,
תבע לדין ערכאות את הלווה ז׳ ש׳, שהתפלל שם גם
הוא, על חוב שלא נפרע במועדו. ביום חול אחד הופיע
עם בא־כוח בית־המשפט בבית־הכנסת ועיקל את
מקומו ("שטאדט") של הלווה בבית־הכנסת. הגבאים
והציבור רגזו מאוד על המעשה המחפיר הזה, ולפי
החלטתם הופסקה בשבת התפילה באמצע, כשהגיע
ב׳ ר׳ לבית־הכנסת, באמרם שלא יתפללו יחד עם עבר־
יין כזה. כשהוא סירב לצאת, עברו כל המתפללים,
עם ר׳ מאטיע הערמאן בראשם, לבית־המדרש החדש
הסמוך והמשיכו שם את התפילה.

בקלויז אזיפוליע התפללו לרוב אנשים הגרים באר־
תה סביבה (מאחורי בית־העיריה), מהם אני זוכר
אחדים: משה איינהורן, איש מכובד, אב לארבעה־
עשר בנים ובנות, כולם בני אם אחת; יהודה לייב
גרין, חתנו של יהודה הירש גלינער, תלמיד־חכם,
משכיל ו"מתנגד" קיצוני; משה בוכניער, חסיד זידי־
טשוב ובעל־תפילה נהדר; ר׳ חיים דוידיל׳ס האלבער־
שטאם, תלמיד־חכם וירא־שמים מופלג; חותני משה
זינגער ע״ה; ב. הילזענראט; משה צוקערמאן, בר־
אוריין ובעל־תפילה נאה, חסידו ונושא־כליו של המ־
גיד ר׳ יצחק וועבער; אלתר טויביש, חתנו של שאול
ווייסמאן, בר־אוריין וציוני נלהב; שמואל לאדען
ומנדיל שייערמאן.

בקלויז שארינגראד היו המתפללים מעורבים מאוד,
מכל המינים. ידוע היה, כי בכל שנה בשמחת־תורה
פורצת מחלוקת בדבר הכיבודים ב"אתה הראית", בה־
קפות ובעליות, וההתלהבות לכיבודים היתה מגיעה
לעתים אף להרמת־יד. בין המתפללים שם אני זוכר:
חיים (פיניעס) פרענקעל, חסיד זידיטשוב, בעל־
תפילה מצוין; מאטיע ברעטלער, בנו הבכור של
הנגיד יענקל ברעטלער; מאטיע פניה מלכה׳ס
חסיד, תלמיד־חכם ובעל תפילה; ישראל אייפערמאן,
חותנו של ד״ר פישל רוטנשטרייך (מי שהיה חבר
הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים; אביו של פרופ׳

נתן ועו"ד יהושע רוטנשטרייך); חיים זיסקינד; הירש קריס וחתנו ליב פאסט; זיסע הופמאן ובנו דויד; יעקיל סוקאל, בר־אוריין ומשכיל, ועוד.

בבית־הכנסת „ירושלים" התפללו חסידים מכל הסרגים וסתם בעלי־בתים חרדים ומכובדים ורבים מתושבי הסביבה של בית הכנסת הזה. בימי חול התפללו שם שש עד שמונה משמרות, מעלות השחר עד הצהרים, ולתפילת מנחה ומעריב היו באים בהמונים האבלים לומר „קדיש". בשבת אחר־הצהרים היו לומדים שיעור בגמרא או במדרש, ולעתים קרובות היו מופיעים שם מגידים ודרשנים, אורחים מן החוץ, וכן נתקיימו שם אסיפות של הציונים, ובהן הופיעו נואמים חרדים, שהטיפו והסבירו את הרעיון הציוני והלאומי ותיבלו את נאומיהם בפסוקים, במדרשים ובדברי חז"ל.

בין המתפללים שם היו: יעקילביידאף, פרנס הקהילה וחבר מועצת העיריה, חסיד ויז'ניץ נלהב שהיה נוסע גם לזידיטשוב, נגיד מכובד, חותנו של הרב ר' יוסיל לאו; בביתו היו מתאכסנים הרבי מויז'ניץ וגם הרבי מזידיטשוב, בבואם לשבות שבתם בקולומיה. יהודי פיקח היה, זריז ותוסס, מעורב עם הבריות. שני בניו: איצ'י ולייבוש ביידאף (חתנו של שמואל הורוויץ); יעקעל ברעטלער, מיליונר, חרד, אדוק מאוד, אך לא חסיד; שני בניו: יונה ומנדיל, שלושת חתניו: משה זיידמאן, משה ברייער ונתן באראן; מאַטיל ברייער; מלך צוויבעל; שמשון קריניץ; מאַטיל קראמער; שאול ווייסמאן וחתנו מאַטיל פריש; אבא האמער; א. סלופקוביצר, חתנו של משה זיידמאן, תלמיד־חכם ומשכיל וירא שמים, מלובש מודרנית, ציוני; א. קריסטיאמפוליער, חתנו של משה ברייער, יליד ברודי, תלמיד־חכם, משכיל ומיוחס, ירא־שמים בלבוש מודרני; משה רוהאטין, בנו של הרב אבד"ק זלוטשוב וחתנו של משה ברייער, בר־אוריין ובעל השכלה, ציוני פעיל ונואם טוב; ישראל חיים העניש, מורה לתנ"ך ודקדוק ברמה גבוהה (דודו של הסופר והעתונאי מאיר העניש); משה פלדמאן ובניו חיים ולייבוש; חיים לאקס; גדליה ביטער ובניו; איצ'י העכט ובנו שמואל; יודיל שטאל; שלמה אשכנזי; אלתר ראט; וואלף פאקטור; יהודה הירש גלינער ובניו; אברהם איצ'י סוכער; איצי העגער; אברהם אליה ראמלער, ועוד. גם הרב ר' יעקב תאומים והרב ר' גדליה שמעלקיש היו מתפללים שם בימי חול בימי קריאת התורה ובראש־חודש. בימי הבחירות לפארלאמנט האוסטרי נאמתי בבית הכנסת הזה כמה פעמים באסיפות רבות־עם בשבת ובימי חול.

בבית־המדרש הישן היו מתפללים רבים, לרוב סתם חרדים ולא „חסידים", ובשבתות אחר־הצהרים היה המגיד ר' יצחק וועבער דורש לפני קהל רב. שם התפלל הדיין ר' משה יהושע, המכונה „ראש־הישיבה" וכן בניו ר' אלתר ור' חיים. בין יתר המתפללים היו: יודיל קרעפס, ראש הגבאים; הגביר שאול קנעפער; וירא־שמים; דויד ויזלבערג; קופיל בעכער ובניו; בנו אלתר קנעפער, מחותנו של הרב ר' גדליה שמעלקיש ז"ל, חתנו של ר' שאול ל' מאנדעל, תלמיד־חכם יונתן וויעליטשקער ובנו; שלמה ווייסנבאך; משה איוואניער ובנו זונדיל, ועוד.

בבית־המדרש הישן פרצה שריפה גדולה בשבת פרשת יתרו שנת תרס"ח ונשרפו י"א ספרי־תורה; אבל כבד שרר בעיר, הרבנים הכריזו תענית ציבור והשרידים נטמנו בבית הקברות.

בבית־המדרש החדש התפללו בעלי־בתים רבים. ייתכן שאני טועה בדבר מקום הדרשה של המגיד ר' יצחק וועבער, וכי הוא היה דורש בבית־המדרש החדש, שהיה סמוך לישן, באותו בניין. בשניהם היו רבים הלומדים גמרא, מדרש, עין־יעקב ואף חומש עם רש"י.

ראשי המתפללים בבית הכנסת סיקס היו: איסר קריס, סגן נשיא הקהילה, אדוק מאוד, נגיד, מעריצו של הרב ר' הילל ל"ש ואחר כך גם של הרב ר' גדליה שמעלקיש (זכורני כי בהספדו אמר הרב שמעלקיש על הנפטר, תוך בכייה מרה, כי הוא היה „יהודי קדוש"); בנו לייבוש קריס; חתנו י. זשעגירער; חתנו יהודה בער זיידמאן, מראשי חסידי אוטיניה, שעבר אחר כך לקלויז דאוטיניה; ר' שמואל שוחט; א. שוים; מיכל האמער; בני הרב ר' הילל ל"ש: ר' ברוך בענדיט ור' זלמן, עם בניהם. שנים רבות אחרי פטירתו של הרב ר' הילל עדיין היתה רוחו שורה על בית־המדרש הזה, אך החסידים, וביחוד חסידי ויז'ניץ, התייחסו אליהם בבוז וקראו להם „בזירים" ואף „קראים" יבשים...

בבית־הכנסת „תלמוד תורה" התפללו אנשים שונים, חברי החברה „תלמוד תורה" (ראה להלן) ותושבי הסביבה ההיא. בראשם ר' שמור שוחט, בנו של ר' אהרן שוחט. הוא היה מעין נזיר וקדוש, כמעט שותק גמור, בשבת היה מדבר רק בלשון הקודש. ובכל יום שישי היה הולך בעיר מחנות לחנות ואוסף נדבות למען עניים נסתרים. אביו, ר' אהרן שוחט, היה מייסדה וראשה של ה„תלמוד תורה", „חדר" גדול למאות תלמידים עניים, וטיפל בה עוד בהגיעו לגבורות.

בבית־הכנסת קאמיונקה, שנקרא כך על־שם הרחוב קאמיונקה, ליד בית־העלמין העתיק, התפללו תושבי הסביבה. ביניהם גם חסידים שונים. אני זוכר רק אחדים מהם: אלתר ובנו שמעון טייכער, בעלי בית־הדפוס העברי המפורסם; הירש ראט, המלמד המשובח (ראה להלן); משה טינדעל; יעקיל טינדעל; הירש לייב ראט ובניו שמעון ומשה; יונה זאגער, בעל

בית־החרושת לטליתות; יונה היפנער. באותו בית נמצא ה„חדר" המשוכלל ביותר בימים ההם של המלמד ר' הירש ראט. ראה רשימה נפרדת — המע'.

בבית־הכנסת של הציונים „בית ישראל" התפללו ראשי התנועה וחברים רבים. כמה מהם אני זוכר: יהושע פאַדענהעכט, יו"ר בית הכנסת והמועדון „בית ישראל", מנהל משרד הרישום (מעטריקענאַמט) הממשלתי, תלמיד־חכם, משכיל, חרד וציוני נלהב; לייבל טויביש, בנו של הרב אבד"ק אוטיניה, תלמיד־חכם, משכיל, נואם עממי ומטיף נפלא לרעיון הציוני; לייבוש יעגער, תלמיד־חכם ומשכיל; י. מאיר, זקנו של הפרופיסור לאמנות האיסלם באוניברסיטה העברית בירושלים; מאָטיל בערגער (חופשי בדעת, ובכל זאת לא נעדר אף פעם בשבתות ובמועדים); מאיר הניש; אביגדור חיים שטערנבערג, בעל־התפילה; משה לאקס, בנו של חיים לאקס, תלמיד־חכם, משכיל ונואם מלהיב, עורך עתון ציוני ביידיש.

בשאר בתי־הכנסת וה„מניינים" שברחובות המרוחקים ממרכז העיר ובפרברי העיר התפללו תושבי השכונות האלה, רובם בעלי־מלאכה וסוחרים קטנים ומקצתם חסידים ותלמידי־חכמים. במניין של הרב ר' אנשיל (חתנו של הרב ר' הילל ל"ש) התפללו תושבי הפרבר וויערביונש, וביניהם סבה של רעייתי ר' הירש וואגענבערג, חסיד ויז'ניץ, בר־אוריין ונדבן. אשתו באבילי היתה עסקנית ציבורית והרבתה במעשי צדקה וגמילת־חסד.

הקהילה מנתה בימי נעורי כארבעת אלפים בתי־אב ובהם כעשרים אלף נפש. שמונים אחוז ומעלה מיהודי קולומיה היו חרדים שומרי מצוות, מהם כמחציתם „חסידים" של רביים שונים, מהם תלמידי־חכמים יראים ושלימים, מהם אף משכילים והרבה סתם „בעלי בתים" חרדים. כעשרה אחוזים היו „מודרניים", שהשתחררו מה„שטריימל" וחבשו צילינדר בשבתות ובמועדים, שלחו את בניהם לגימנסיה והשיאו את בנותיהם לדוקטורים חפשיים בדעה ורחוקים מהמסורת, אך הם עצמם היו עדיין בחזקת חרדים. ורק פחות מעשרה אחוזים, בעיקר האינטליגנציה המקצועית, עורכי־דין, רופאים, פקידים ממשלתיים, מורים וכן כמה עשירים, סוחרים ובעלי־תעשייה, היו מחללי שבת ובאו לבית־הכנסת רק בימים נוראים. בכל זאת הם עמדו בראש הקהילה והם ייצגו בעיקר את העדה במועצת העיריה, כנהוג בימים ההם בגליציה, והרוב של חרדים הסתפק בסיפוק צרכיהם בענייני שחיטה, מקוואות וכו'.

כל החנויות היו בידי היהודים, ובשבת ובמועדים לא נמצא אף עסק אחד פתוח, חוץ משלושת בתי־המרקחת, ששניים מהם היו בידי נכרים. איש מהסוחרים החופשיים בדעותיהם לא העז לפתוח את עסקו בשבת ואף לא היה כדאי, כי לא היו קונים בשבת, והגויים ידעו כי בשבת הכול סגור. כשפתח מאקס פעלדמאן, בנו הצעיר של משה פעלדמאן, את הדרוגריה שלו בשבת, באמתלה שדינה כדין בית־מרקחת, היתה הקהילה כולה כמרקחה.

בימים ההם היה אופייה של הקהילה חרדי.

בעלי תפילה מעולים

בתי־הכנסת, הקלויזין, בתי־המדרש, ה„שולעכען" וה„מניינים" הרבים היו מלאים המוני מתפללים, ובהם היו עוברים לפני התיבה בשבתות ובמועדים „בעלי־תפילה" יודעי־נגן, שליחי־ציבור עממיים וחסידיים, שלא על־מנת לקבל פרס.

בבית־הכנסת הגדול היו חזנים קבועים בשכר, אך אף פעם לא היה חזן מעולה, משום שהשכר היה זעום. אולם לעתים באו מן החוץ חזנים מפורסמים, לשבת אחת או שתיים, והתפללו בבית־הכנסת הגדול. זכורני מימי ילדותי את ברוך שור, זיידיל ראָוונער, יעקיל אודעסער, יוסילי רוזענבלאט שהופיע בקלויז דטשורטקוב בהיותו בחור בן שמונה־עשרה, ואביו ליווהו בזמרה כמשורר...

מבעלי־התפילה אני זוכר את המעולים שבהם. בנוסח זידיטשוב: ר' מאיר פראנצויז, שהיה הגדול שבהם; ר' הירש וואָלף עטינגער; ר' חיים פרענקעל; ר' משה בוכנער; ר' איציקיל שייקי'ס (פרידפערטיג); ר' דויד האקער; ר' פייביש הנאמן. ודאי היו עוד אחרים, שלא היכרתים או שקשה לי להעלותם על זכרוני. בנוסח סאדיגורה: אבי ר' שמעון ראַט ז"ל חסיד טשורטקוב, היה יודע־נגן וקולו ערב מאוד ובעל „נוסח" מובהק. במשך מ"ה שנים היה עובר לפני התיבה בשבתות ובמועדים ובימים נוראים כבעל־מוסף ונעילה בקלויז של חסידי טשורטקוב ואחר־כך בבית הכנסת על־שם ר' איציקיל, והיה גורם עונג ונחת־רוח לכל שומעיו. במוצאי יום־הכפורים היו באים ראשי בית־הכנסת לבית אבא, להביע לו תודה והכרה בשבת־אחים בזמרה ובריקוד; המגיד ר' יצחק וועבער ז"ל היה בעל־תפילה מופלא, וחיבר ניגונים המושרים גם בפי אחרים; תלמידו ומעריצו ר' משה צוקערמאן; ר' מוטיל שער; ר' מאיר העלער; ר' אברהם שמואל העלער; ר' זרח גרייף; ר' דויד קראמער ור' ראובן אוסטערזעצער. בנוסח ויז'ניץ־אוטיניה: ר' אפרים מאיר מנשה'ס; ר' וואָוויק רוזענקראנץ; ר' ליבער שאלער; ר' משה פידוויסוקער, ר' דוד זיידמאן, ר' שמעון גערסטנהאבער. כולם הנעימו את תפילתם בניגונים חסידיים, שקיבלו מהחזנים המפורסמים שבחצרות האדמו"רים. בשטח זה לא היו מתבדלים ונפרדים, כולם נהנו מכל החזנים החסידיים והשמיעו את כל הניגונים הטובים. בקלויזין היו יודעי־

נגן, שהיו נוסעים אל רבי ושם למדו מן השמיעה, ומהם אף העתיקו את התווים, והביאו את הניגון החדש לעירנו ומיד נתפשט בכל הקלויזין בפי בעלי־התפילה.

בקלויז של חסידי ויז׳ניץ־אוטיניה היה חסיד נלהב אחד, מוסיקלי מאוד, אף כי קולו היה חלש, ושמו ר׳ אברהם מאיר בערישי׳ס, והוא היה נוסע פעמיים בחודש לאוטיניה לשבות שבתו בחצר הרבי, שם היה חזן מפורסם, נעים זמירות חסידיות, ושמו ר׳ ישראל שטיינפירס. ר׳ ישראל נולד בשנת תרי״ב בברדיטשוב, ובנעוריו היה משורר — יחד עם אברהם גולדפאדען — אצל ר׳ ירוחם הקטן ב„פורשיל״ של ברדיטשוב. הוא שימש כחזן בחצר הרבי מסאדיגורה, אחר־כך בחצר הרבי ר׳ יהושע אבא האגר זצ״ל מהורודנקה, ולבסוף — הרבה שנים באוטיניה; משנת תרע״ד עד תר״צ היה באמריקה ואחר־כך חזר לסטאניסלב, שבה ישב הרבי מאוטיניה אחר מלחמת־העולם הראשונה. ניגוניו וזמירותיו היו מושרים בפיהם של אלפי חסידים בכל גליציה המזרחית, ור׳ אברהם מאיר בערישי׳ס היה מביא בכל פעם את הניגון החדש ומשמיעו באזני בעלי־התפילה האחרים, וכך נתפשטו בכל הקלויזין ובתי־הכנסת; לא רק בשעת התפילה, אלא גם בלילות שבת, במועדים ובכל שעת שמחה של מצוה היו שרים את הניגונים החסידיים השונים.

למדנים, תלמידי חכמים ומשכילים

בדרך כלל אין לומר, כי קהילת קולומיה היתה מלאה תלמידי־חכמים ומשכילים כמו, למשל, ברודי, טארנופול ובוטשאטש. ברובם היו תושביה בעלי־בתים שהספיקו לדעת חומש ורש״י, פרק משניות, עין־יעקב, ולאנשים כאלה לא ניתן בימים ההם ציון של בר־אוריין. גם בין החסידים היו רבים מפשוטי העם, תמימים, אך לא בני תורה. מצד אחר הכרתי בימי נעורי בעלי־מלאכה, חייטים, נגרים, מסגרים, אופים, סדרי־דפוס, שהיו בני־תורה ועושי־צדקה ומכניסי־אורחים והיו מכובדים בקהל. אך היה גם מספר מסוים של למדנים ותלמידי־חכמים מובהקים ועוד יותר בני־תורה, שהיתה להם גירסא דינקותא והוסיפו לעיין בדף גמרא גם כמבוגרים בערבים ובשבתות. מובן שאני זוכר רק כמה שמות מימי נעורי, ואולם בכל תקופה היו תלמידי־חכמים, בני־תורה ומשכילים.

ואלה הלמדנים שהכרתי בנעורי: מורי ורבי ר׳ דויד׳ל תאומים; ר׳ פישל אֶטינגר, בנו של ר׳ גרשון, שלפניו היו המלמדים מעבירים בשבתות את צאן מר־עיתם לבחינה; ר׳ אלתר פינקעל; ר׳ יוסילי ברוטשינער (וואהל); ר׳ אברהם׳לי סאהלער; ר׳ חסקיל איציק, שהיה גם משכיל והוגה־דעות. שמעתי גם על למדנותו של ר׳ שלמה ביקעל (חלפן), אך הוא שייך לדור הקודם ואני לא הכרתיו; ר׳ חיים דוידל׳ס־האלברשטאם.

ואלה תלמידי־חכמים שהכרתי בנעורי: ר׳ משה אייכענשטיין, נכדו של הצדיק מזידיטשוב, ר׳ שמור שוחט, ר׳ משולם פריד, ר׳ מיכאל ברוור חסיד זידיטשוב, חיבר ספרים על צדיקי זידיטשוב, משכיל (אביהם של ד״ר א. י. ברוור וי. ברוור) ר׳ משה בראנדעס, בנו של רב, ר׳ מ. שטערנהעל, ר׳ אפרים קלארמאן, ר׳ פייביל פראנצויז (בנו של ר׳ מאיר), ר׳ לייבוש אוסטערזעצער, ר׳ לייבוש הורויץ (גם מכיל כולל), ר׳ משה לאנדאו, ר׳ פישל שארף, ר׳ אברהם סופר, בנו ר׳ בעריל סופר (תלמידו המובהק ונושא כליו של הרב ר׳ יעקב תאומים ז״ל), ר׳ ליפא העלער, ר׳ ל. מאנדעל (חתנו של ר׳ שאול קנעפער), ר׳ לייב אייפערמאן, ר׳ מרדכי נוסבאום, ר׳ העניך שעכטער, ר׳ יצחק גרינבערג, אבי ר׳ שמעון ראַט ז״ל, ר׳ הירש רעכטער, ר׳ בעריל דיסטנפעלד, ר׳ שמחה צימעלס, ר׳ הירש׳ל צימעלס, ר׳ דוד לייב הופמאן, ר׳ אפרים מאיר מנשה׳ס, ר׳ מרדכי איצ׳י ואחרים.

אופיינית ליחסם של תושבי העיר לרבנים ולתלמידי־חכמים היא העובדה, ששני הצירים הראשונים לפארלאמנט האוסטרי, שנבחרו בקולומיה, היו רבנים: הרב ר׳ שמעון סופר ז״ל, אבד״ק קראקא (בנו של הגאון ה„חתם סופר״ ז״ל), הרב ד״ר יוסף שמואל בלוך ז״ל, רב בווינה ועורך העתון „עסטעררייכישע וואָכענשריפט״ שם. בשנת 1907 העמידו הציונים כמועמד את הרב ד״ר יהושע טהון מקראקא.

גם החסידים שאצלם קדמה הדביקות בגינוני החסידות ללמדנות ובעיניהם היתה מדרגת הרבי, הצדיק, גבוהה פי שבעים ושבעה ממעלת רב אפילו אם הוא אב־בית־דין. שמחו כשיכלו להתפאר, כי הרב שלהם גדול בתורה. ואומנם הרביים ר׳ ישראל מטשורטקוב, ר׳ ישראל מוויז׳ניץ ואחיו הרבי ר׳ חיים מאוטיניה, הרבי־הרב מזידיטשוב, ר׳ משולם מז׳ילין־נאדבורנה — כולם היו למדנים גדולים בנגלה ובנסתר ונחשבו אף בין הרבנים לגדולי התורה.

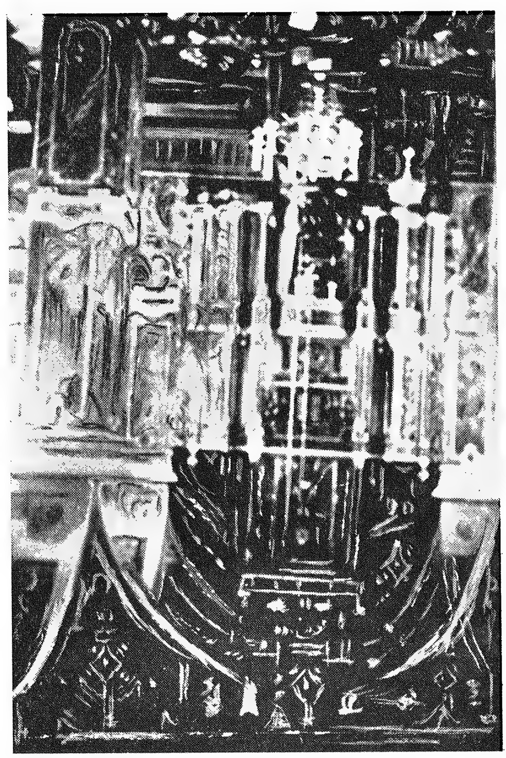
בבתי־הכנסת ובקלויזין חלקו כבוד רב לתלמידי־חכמים, כי גדול היה כבוד התורה בקהילתנו.

מאיר פדר

בית הכנסת הגדול

לא נמניתי על מתפלליו הקבועים של בית הכנסת הגדול בעירנו, אך כל ביקור שלי במקום הקדוש הזה, היה בו מן העונג הרוחני וההנאה האסטטית מיפעת הדרו ופארו המונומנטלי.

מיקומו של בית הכנסת הגדול בקולומיה היה משול לגולת הכותרת שעוטרים אותה סביב פנינים בוהקות ואבני חן לתפארת. כמוה, כן בית הכנסת הגדול, היה משובץ בתוך רקע של בתי כנסיות ובתי מדרשים — החדש והישן, הקלויז ז׳דיצ׳וב מימינו, והקלויזים של ויז׳ניץ, קוסוב ואוטיניה — משמאלו, ועוד, ועוד, מקומות קדושים מסביב, אשר בעוברך בשבתות ובימים טובים, נמלא החלל מסביבם בקול רינה ותפילה הבוקעת מכל צד ופינה ומתמזגת בשפה אחידה של ההמון היהודי השופך את לבו לפני קונו ומתייחד עמו.

ארון הקודש ודוכן החזן בבית הכנסת הגדול

ובית הכנסת עצמו — מרשים בחזותו המלכותית, רב מידות הוא, רם ונישא. תקרתו הכמורה המתנשאת אל על, נתמכת ע״י עמודי־תווך רחבי גרם, ומקושטת ביצירות אמנות, מעשי מלאכת מחשבת של האומנים, האחים פאלק מלבוב.

אף הקירות היו מצויירים בצבעי שמן ועליהם תמו־נות מסיפורי התנ״ך, בליוויית מובאות המבארות ומסמיכות את המצוייר לכתוב. נחרתה בזכרוני המו־באה: „הללויה, הללו אל בקדשו, הללוהו ברקיע עזו״ מחולקת לפי פסוקים, כעין סדרה של תמונות גדולות: „הללוהו בתקע שופר, הללוהו בנבל וכנור; הללוהו בתוף ומחול, הללוהו במינים ועוגב״; כאשר מעל לכל פסוק מופיע הציור ההולם.

כפי המסופר, קושטו הקירות והתקרה בשנות השב־עים של המאה הקודמת, אך פרנסי הקהילה והממונים על מינהלת בית הכנסת שקדו באופן תמידי להחז־קתם התקינה של כל קנייני האמנות, כי ייראו טריים וחדים כאילו נוצרו זה מקרוב. לא במעט הושג הדבר בזכותו של בן עירנו, האמן אֶרבזנהאוט, צייר בחסד עליון, שהיה מדי פעם לפעם עובר במכחולו האמנותי העדין על פני היצירות הנשגבות ושוקד על שימורן וחידושן המתמיד.

בפארו המיוחד בלט הרקע של ארון הקודש, כולל הדוכן של החזן ותא המקהלה. קישוטיו הזהובים וה־מוזהבים נוצצו בברק אורם ובהדרת קדושתם, נהדרים בכבודם, מלאים זיו ומפיקים נוגה.

מינהל ביה״כ וייעודו

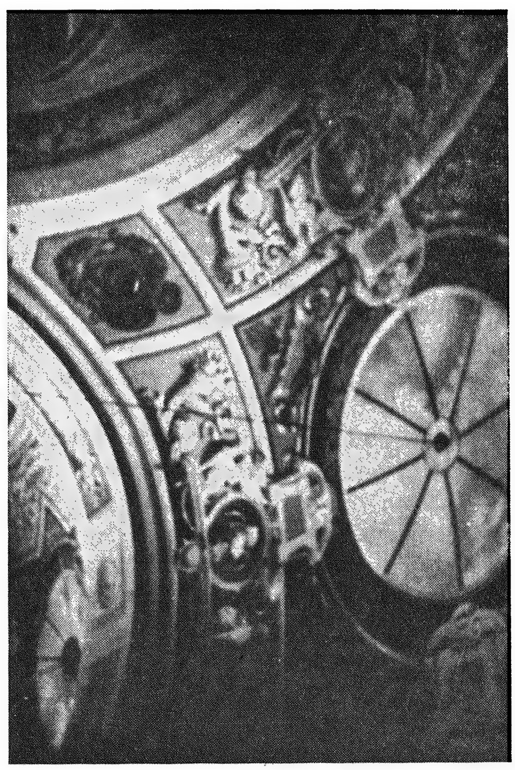
בכניסה להיכל הכנסת — משני צידיו, היו חדרים קטנים ששימשו כמניינים לכל יום. החדר מצד שמאל היה למקומה הקבוע של מקהלת בית הכנסת, לקיום החזרות וההיערכות לפני הכניסה לאולם המתפללים — ומקום מנוחה בשעת ההפסקות בשלושת הרגלים ובימים הנוראים.

בבתי כנסת ובקלויזים היה המינהל בידי המתפל־לים, בעוד שבית־הכנסת הגדול היה תחת פיקוחו והשגחתו הישירה של ועד הקהילה — ובהקשר זה ואולי כדבר מובן מאליו, היה מנהג שהרב, מרא דאת־רא, מתפלל בבית־הכנסת הגדול, וכמובן — החזנים (חזן ראשי וסגנו) והמגיד העירוני.

מבין הגבאים בתקופה שבין שתי המלחמות — זכורים שמותיהם של הירש שיינר, שמעון טייכר (בעל בית הדפוס היהודי הראשון בקולומיה), יוסף מר־מורוש, פסח זינגר, יצחק זיידמן, יהודה ברוך פייר־שטיין, שמעון זננזיפ, משה אנגלר.

מן הראוי לציין, כי בית־הכנסת הגדול, מלבד ששי־מש כמקום קדוש לתפילה, התקיימו בו עצרות־עם גדולות בהשתתפות אישים רמי־מעלה, שהיו ניצבים על הדוכן הרם ומשמיעים דברים על ענייני היום או דרשות הקשורות באוצר היהודי העתיק — המקרא וה־תלמוד — או נאומים פוליטיים על נושאים החובקים זרועות עולם. בראש וראשונה יש כאן להזכיר את מגיד המישרים העירוני, ר׳ יצחק וובר, שבא אלינו מרוסיה והיה דורש מדי שבוע בבית־הכנסת הגדול. הוא היה אהוב מאוד על הבריות ודרשותיו המעניינות משכו אליהן קהל רב ששתה בצמא כל משפט היוצא מפיו.

מדי פעם בפעם היתה מזדמנת גם הרצאת אורח בבית הכנסת הגדול, וזכורה לי הופעתו של המגיד

התיקרה בבית הכנסת הגדול

מביאליסטוק, ר׳ רפפורט, ששהה בעירנו בשליחות שבועות מספר ועורר התעניינות מרובה בהרצאותיו המאלפות.

חזנים

לאחר הפסקה ממושכת הצליח ועד הקהילה להביא לעירנו חזן מבנדזין, בשם ליכטנשטיין ואליו נתלווה גם מנצח מקהלה מוכשר מאוד, בשם קאלמוס. החזן הזה היה גם מלחין ובעת תפילותיו השמיע פרקים משלו ומשל חזנים ומלחינים אחרים. לימים הוא נקרא להיות חזן ראשי בעיר רוטרדם בהולנד וקולומיה נשארה שוב במשך שנים מספר ללא חזן. רבים היו המועמ־דים, שבאו להתפלל שבת אחת כ„נסיון". לרבים גם לא צלחה דרכם. לבסוף נתקבל החזן וקסלר, בעל קול נעים מאוד, שעלה כעבור תקופה קצרה ארצה יחד עם משפחתו (בנו בכורו עלה קודם לכן כחלוץ, מטעם הסתדרות „הנוער הציוני" בקולומיה) והיה במשך שנים החזן של ראשון לציון.

אחריו חלה שוב הפסקה של שנים מספר ואת מקומו של וקסלר קיבל החזן הלפרין, שבא מוילנה והביא עמו מנצח בשם כץ. לחזן הזה, שהיה אחרון החזנים לפני השואה, היו שני בנים — ושניהם שרו במקהלה. היה לו קול אדיר ויפה מאוד, אף כי לא הצטיין במ־יוחד בשמיעתו המוסיקאלית.

מבין אנשי המקהלה בשנים האחרונות לפני השואה זכורים לנו: אורהייבר (באס), שמשון סקס (באס), הרש שפילפוגל (טנור), האחים טננצאפף (אלט), שוצמן (אלט), הכט (אלט), צימברג (טנור), היבנר (טנור), דלפון (סופרן) ועוד אחרים, ששמו־תיהם אינם זכורים לי. מלבד החזן הראשי, היה גם חזן־משנה שנקרא „דער אלטער חזן" בשם וולפסברג (אחד הבנים שלו היה סוחר, משחקני „הלוי" הנוד־עים), אשר עבר לפני התיבה בתפילות שהחזן הראשי לא התפלל בהן כשליח־ציבור, או בתקופות שבהן לא היה חזן ראשי.

בסיום, ברצוני לציין, כי ליופיו והדרו של בית הכנסת הגדול בקולומיה יצאו מוניטין למרחקים, כי היו בתי כנסת בערים גדולות יותר משלנו, שלא יכלו להשתוות לו. כל מי שנזדמן לו לבקר בו, הת־רשם ממנו עמוקות.

בתקופת השואה הציתו הנאצים ועוזריהם את כל הרובע של בתי הכנסת. הכל נשרף כליל, גם גגו של בית־הכנסת הגדול ותקרתו. רק קירותיו נותרו מזדק־רים כחורבות המסמלות את חורבן החיים שהיו כאן ונכחדו מהעולם.

מקהלת בית הכנסת הגדול. מימין לשמאל: פייבל טננצאפף, אורהייבר, (—), שמשון סאקס, הכט, חיים טננצאפף, החזן הלפרין, בנו (הצעיר) הרש שפילפויגל, המנצח — כץ, מ. שוצמן, (—), הבן הבכור של החזן, (—), קלמן דלפון.

רשימת בתי הכנסת ובתי מדרשים בקולומיה

בית הכנסת הגדול
בית כנסת „סקלפף"
„ „ חייטים
„ „ ר' איציקל
„ „ שאריגראדער
„ „ ז'ידיצ'ובר
„ „ של הקצבים
„ „ סיקיסער
„ „ בויאנער
„ „ קוסובר
„ „ אוטינייער

בית כנסת צ'ורטקובר
„ „ קופיצ'יניצר
„ „ אזופולר
„ „ וויז'ניצר
„ „ ירושלימער
„ „ קאמינקר
„ „ של ר' הלל
„ „ של חברה קדישא
„ „ ראט
„ „ עלעוועור
„ „ קלעבאניער

בית כנסת בית המדרש הישן
„ „ בית המדרש החדש
„ „ קרייזמט
„ „ תלמוד־תורה
„ „ של המגיד ר' יצחק וובר
„ „ של „יד חרוצים"
„ „ של הסנדלרים
„ „ מושב זקנים
„ „ בית־יתומים
„ „ בוצ'ץ'
„ „ רענער

בתי הכנסת — מניינים (חסידיים) של רביים

סולר רבי	יאסר
הרבי־בחור	ר' דוד'ל טרנוגרודר
ירושלימער	ר' חיים צבי תאומים
קומארנר	דלטינר דיין

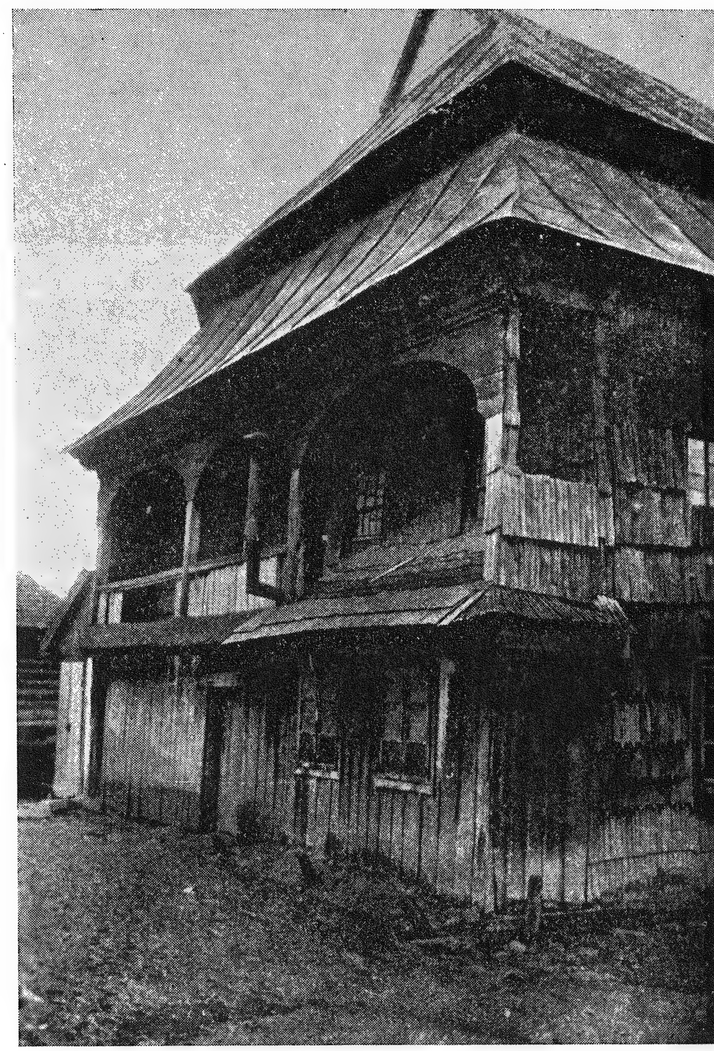
מניינים של בעלי מלאכה וארגונים

קופמנישר פאריין, פיירשטיין
קופמנישר פאריין, ציונים
„ז'מיסלניק" — י. ב. פיירשטיין
„אחדות" — ציונים
מניין של ר' יעקב ברטלר
בית הכנסת של הסתדרות „צעירי מזרחי"
מניין של הסתדרות „צעירי אגודת ישראל"
וורביונז' — ינצ'יה קניג
מניין „בית ישראל" (ציונים כלליים)
„בוידים שולעכל" — קרויטהמר
בית כנסת „גלייזר" — איסר קרטקה

אינג' ד. דוידוביץ'

בתי כנסת עתיקים

בית הכנסת העתיק של קהילת פצ'ניזין, שבקרבת קולומיה, נמנה עם בתי הכנסת המענינים הבנויים עץ, אשר בירכתי פולין הדרום־מזרחית. כרוב בתי־התפלה בעיירות הנידחות שלמרגלות הקארפאטים, לא הצטיין אמנם מבחינה ארדיכלית־חיצונית, כבתי־הכנסת בסביבת וילנא, לומז'ה ועוד. אולם בית־

בית הכנסת ביאבלונוב

כנסת זעיר זה קנה לו שם בתולדות האמנות הכנסי־תית היהודית בפולין, בעיקר תודות לציורי־הפנים שלו, זו הפוליכרומה המענינת שקישטה את קרשי־העץ הדלים שלו. מבחינה זו אפשר לצרפו לשורת בתי־הכנסת הנודעים הבנויים עץ, עתירי־הציורים אשר בקהילות הקטנות של גאליציה המזרחית, כגון: חודו־רוב, קאמיונקה־סטרומילובה הרחוקות יותר. ובעיקר לבתי־הכנסת יבלונוב וגבוז'דז'יץ הקרובות קרבה גי־אוגרפית.

פנים בית־הכנסת קושט בשנת תקנ"ג (או תקנ"ה), כלומר ב־1794 בערך, ולפיכך מותר להניח שתאריך בנייתו חל ודאי שנים אחדות לפני כן.

הבנין לא נשתמר בצורתו הקדומה. בחלקו הדרומי נוסף לו במרוצת הזמן, ודאי בגלל ריבוי מספר המת־פללים בעיר, אגף חדש, אשר פגם בצורתו הכללית הנאה של הבנין. מבנה נוסף זה לא נקשר באופן אור־גני עם הבנין הראשי. ואכן, החלק המעניין ביותר בארכיטקטורה של הבנין הקדום יותר, הוא אמנם גג־הפאגודה היפה, האופייני כל־כך למרבית בתי־הכנסת הבנויים עץ בפולין.

בית־הכנסת היה מורכב מאולם־תפלה לגברים, כמ־עט מרובע (6.35 × 8.60 מ'), „פוליש" שממערב לו (6.35 × 5.10 מ'), עזרת הנשים שנמצאה מעל פרוז־דור זה, בקומה השניה, וכן חדר־תפלה קטן המיועד לימות החורף (6.35 × 4.70 מ') — כל אלה נמצאו בבנין הישן; ואילו „פוליש" נוסף ומעליו עזרת־נשים נקבעו באגף החדש (3.70 × 8.50 מ').

את החזית המערבית קישט יציע בקומה העליונה, שהוביל לעזרת־הנשים. היא הוארה בחלונות צדדיים, רגילים, וכן בחלונות תאומיים, „מנסרדיים", שנקרעו בגג הבית.

*

הפוליכרומיה שפיארה את קירות הבית היתה מחו־לקת לפי שדות, בהתאם לשטחים החפשיים שבין החלונות, הדלתות, על התקרה וכו', כלומר בשיטת־יות מסוימת. כרוב הפוליכרומיות בבתי־כנסת הבנויים עץ, הצטיינה גם זו של פצ'ניזין, במוטיבים הלקוחים מעולם החי והצומח, מסמלים יהודיים עתיקי־ימים, קשוטים עממיים שמוצאם מהאמנות הרגיונלית. בתוך כל אלה משולבים היו אפריזים של פסוקי תפלות, מובאות מכתבי־קודש וכו'.

את הקיר המערבי קשטו פסוקים ממשלי (כ״א, 14): „מתן בסתר יכפה אף״, שנרשמו סמוך לקופסת־הצד־קה, וכן פרק תהלים קל״ז: „על נהרות בבל״ עם ציור חצוצרות כסמל ל„על ערבים בתוכה תלינו כנרותינו״ (המוטיב הנפוץ במרבית בתי־הכנסת הבנויים עץ בפולין). על הקירות המזרחי והדרומי צוירה התפלה „מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל״ (במדבר, כ״ד), על הקיר המזרחי — תפלת „אדון עולם״, ואילו על הקיר הצפוני הפתיחה לסליחות: „אל מלך יושב על כסא רחמים״.

בפנים הבית, סמוך לקיר המערבי, נקבעו מדרגות שהובילו לעזרת־הנשים. סולם־המדרגות הזה הצטיין בחלקו העליון, האפקי, בבאלוסטראדה העשויה עמו־דוני־עץ פוליכרומיים, בעלי גזרה יפה, מעשה־ידי חרט עץ זריז. מעקה־העץ וכן חלק מהקיר המערבי קושטו בעיטור ענפים ועלי־גפן בצורת גירלנדה צב־עונית, בעלת אופי עממי, רגיונלי מובהק. מעניין, שהמוטיב של גירלנדה זו הזכיר כאן יפה את עי־טורי ה„בורדיורות״ ב„סרדקים״ או במכנסים, שבלבוש תושבי ההרים הנוצריים, ה„גורלים״.

המעקה והקיר של הגירלנדה שלהם הועתקו בצב־עיהם הטבעיים בידי החוקר האוסטרי הנודע אלואיס ברייאר, בעל המחקר המצוין „בתי־כנסת בנויים עץ בפולין״ (שנדפס לראשונה בהמשכים בירחון היהודי בשפה הגרמנית, „מנורה״, וינה 1932). הציור המקורי הזה וכן שורת תצלומים ותכניות של בית־הכנסת של פצ׳ניז׳ין, נמצאים באוספי מוזיאון תל־אביב.

על הקיר המערבי, סמוך לסולם־המדרגות, צוירה גם שושנה (רוזטה), שהזכירה לנו בצורתה את השו־שנות החרותות על גבי הגלוסקמאות, שנחשפו בכוכי בתי־הקברות העתיקים בארצנו. השושנת שימשה כאן קשוט הדומה לעין איניציאל (אולם בלי האות עצמה) לפרק תהלים קי״א; „הללויה אודה ד׳ בכל לבבי בסוד ישרים ועדה וכו׳״, שניתן כאן בשלמותו.

הפינה הצפונית־מערבית על המעקה המקושט, על נברשת־הפליז בעלת צורת עכביש, על הכיור הגדול לנטילת ידים, שהועמד על הספסל הפשוט, ואחרון, אחרון — על ציורי הקיר שהכילו מוטיבים פוליכרומיים מעולם החי והצומח ואת פרק התהלים עם קשוט השו־שנה — כל הפינה הזאת, חן ציורי, רומנטי ועממי כאחד היה נסוך עליה.

התפילות המרובות והציטטין שצוירו על קירות בית־הכנסת מענינות מהבחינה הטיפוגרפית שלהם. לפנינו אחד המקרים הבודדים כמעט בין בתי־הכנסת הבנויים עץ שבגליציה המזרחית, בו השתמש הצייר האלמוני (לצערנו לא נתגלתה חתימתו בין המוטיבים הרבים של הפוליכרומיה) לקשוטי הקיר באות אמ־שטרדם הפשוטה, ולא באות סת״ם המסוגננת, החגי־גית יותר. וכאן יש לציין שאופיים העממי של ציורי־הפנים, שהורגש בתפיסה הפרימיטיביסטית, התמימה של אמן־העם, הובלט גם בטקסטים העבריים, שנכתבו כאן באות העברית השמושית, הרגילה, המקובלת בסידורי התפילה.

מריהוטו הפנימי של הבית ראוי לציין במיוחד ארון הקודש הפוליכרומי, המחולק על־ידי כרכובים לקונדיגנציות אחדות. קומתו הנמוכה ביותר הכילה את דלתות ה„ארון״ עתירות גילופי־עץ. הדלתות היו מעוטרות משתי עבריהן עמודים שנשאו סביב גזעיהם משרגת העשויה אשכולי ענבים. ה„ארון״ והבימה נעשו מעץ ושמשו דוגמא נאה לעבודות גילוף של אמני בית־הכנסת במאות ה־17 וה־18.

בית הכנסת ביאבלונוב

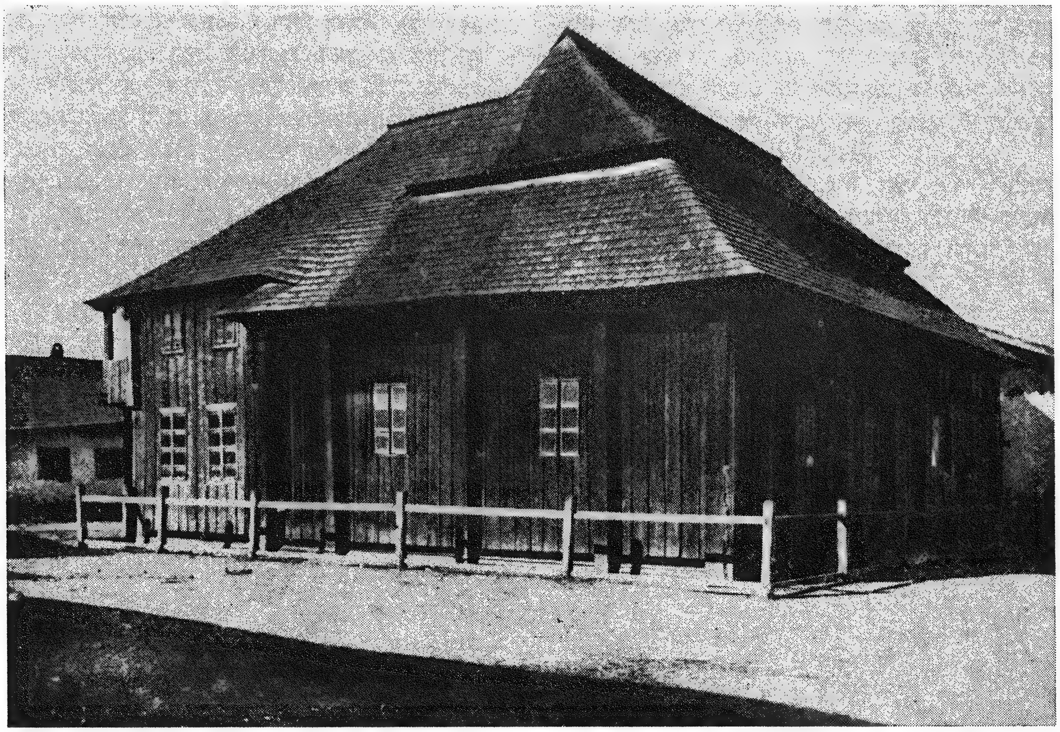
בית כנסת זעיר שני הבנוי עץ, בקרבת קולומיה — שיצאו לו מוניטין בגלל ערכו האמנותי הרב — הוא בית־הכנסת אשר בקהילת יאבלונוב.

אם ציינו את ב־הכ״נ של קהילת פצ׳ניז׳ין כדוגמא לניגוד מובהק בין ארדיכלות צנועה לבין עושר ציו־רי־עיטורי פנימי, הרי שבביהכ״נ של יאבלונוב מוד־גש ניגוד זה באופן בולט יותר, וזאת לטובת עיטורי־הקיר שלו, עתירי מוטיבים יהודיים ציוריים וגרפיים. ואכן, מועטים הם בתי־הכנסת הבנויים עץ שלמרגלות הקארפאטים, אשר עוררו ענין כה רב בחוגי החוקרים של האמנות היהודית הדתית והעממית, כמו בית־הכנסת היאבלונובי.

התאריכים העבריים שנרשמו בידי הצייר האלמוני (או הציירים האלמוניים) על קירות הבית והמתאי־מים לשנים: 1717, 1718, 1721, 1724 ו־1727, מוכיחים שציורי־הפנים נעשו בפרק זמן המתחיל ב־1711 ונג־מר ב־1727. מכאן מותר להניח, שהבנין הוקם בסוף המאה ה־17 או אפילו בתחילת המאה ה־18 (לפי דעת חוקרים אחדים, אפילו לפני כן — במחצית המאה ה־17 — אך לא במאה ה־16, כפי ששערו אנשי המ־קום. בית כנסת זה הוקם איפוא למעלה ממאה שנה לפני ביהכ״נ של פצ׳ניז׳ין.

בגוף הבנין חלו במרוצת הזמן שינויים ניכרים. לפני שהבית נשרף (עוד במלחמת העולם הראשונה) הוא היה מורכב מאולם תפילה מרכזי, מ„פוליש״ שנמצא בחזית המערבית ומ„עזרת נשים״ מעוטרת יציע מעל ל„פוליש״ זה. ציור ביהכ״נ שהופיע בתצלומים שנע־שו במאה שעברה מוכיח, כי חדרי עזרת הנשים נמצאו גם בקומת הקרקע לצד הקירות הצפוני והדרומי, כלומר בגובה אולם התפילה המיועד לגברים.

ביהכ״נ ביאבלונוב היה מכוסה גג מנסרדי בעל שתי קונדיגנציות (כמו ביהכ״נ של פצ׳ניז׳ין), אך מקושט בגמלונים ציוריים בצדדיו הצרים יותר. בחזיתו המע־

בית הכנסת בפצ׳ניז׳ין

רבית ובקומה העליונה נמצא יציע הנשען על עמודים. עמודים אלה נקשרו ביניהם באמצעות קשתות נאות שצורתן קשתות־סל. הקרשים שיצרו את הארקדות הללו נקבעו לכתחילה באופן אפקי ונגזרו אח״כ בצורת קשתות.

בריהוט הפנימי של בית־הכנסת ראויה לציון ביחוד הבימה. בסיסה היה משומן ועל שמונה עמודיו נשען מעין אפיריון. עמודים אלה היו בחלקם מכוסים פולי־כרומיה נאה.

פאר בית־הכנסת של יאבלונוב היו ציורי הקיר שלו.

מבין המוטיבים הרב־גוניים של הפוליכרומיה ה־יאבלונובית העשירה נזכיר כאן אילו פרטים בלבד, המענינים הן מבחינה היסטורית (ביחוד במה שנוגע לשמות הנדבנים מבני המקום שהופיעו ליד ציורי התפילות), והן מהבחינה האמנותית שלהם.

מעל לציר דלת הכניסה שבקיר המערבי יש לציין את הציור של שער קטן פתוח בעל שתי כנפים המתו־ארים כעין סורג ברזל. השער מכיל את הכתובת: „כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעות לכן יעורר כל אדם את לבו ויתפלל בדמעות ואם אינו יכול להת־פלל בדמעות, עכ״פ יעשה קול בלב נמוך. עליו אמר דוד המלך כי שמע ה׳ קול בכיו״. הכתובת הדקורטי־בית המצוירת בתוך השער הצבעוני הזעיר נמצאת מתחת אשנב עגול המזכיר בצורתו מעין שושנת (רוזטה) בזעיר ענפין שבכנסיה גותית. מתחת לכתו־בת זו נרשם שם הנדבן ותאריך ביצוע הציור: „זאת נדב האלוף הר״ר משה בהר״ר אורי (?) ז״ל לסדר ולפרט וזאת הברכה אשר ברך משה לפ״ק (סימני הכרונוסיטיקון — כפרט — אינם ברורים די צרכם).

מצד ימין לדלת זו, במסגרת עיטורית העשויה בצו־רת ארקדה — מופיעה בחלקה העליון התפילה „על הכל יתגדל ויתקדש וכו׳״ (זו התפילה לסדר קריאת התורה בשבת ויו״ט) ובחלקה התחתון המשך התפילה הזו: „אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים וכו׳״; ותח־תן: ז״נ (כלומר זאת נדבו) האלופים ה״ה האלוף דוד (?) כהר״ר אברהם הכהן עם בניו הר״ר משה דוד (?).

מצד שמאל לדלת זו צוירה במסגרת דומה התפילה „רבש״ע אני שלך וחלומותי שלך. חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא. יהי רצון מלפניך וכו׳ (התפילה המשו־לבת, כידוע, בסדר נשיאת כפים והנאמרת על ידי הקהל לאחר „כשהכהנים מברכים״: „וישמרך ויחנך״. ומתחת לתפלה זו: „נדבת ראש הקהל ר׳ משה בן

יוסף הכהן ובנו אלימלך (והתאריך המתאים לשנת 1718). ראשי התיבות: רבש"ע (רבונו של עולם) שבתפלה זו צוירו כאן מעל לארקדה הנ"ל בצורת מדליון עגול נאה ובאותיות כהות על רקע בהיר.

כן מופיעים ליד יתר התפלות שעל קיר זה השמות: חיים (דוד?) בן האב"ד חנניה (?) ובניו משה ודוד, אברהם ב"ר מאיר הכהן ובניו וכן מרדכי ב"ר מאיר הכהן (והתאריך המתאים לשנת 1711).

בניגוד לאות אמשטרדם, הפשוטה יותר, בה השתמש הצייר בבית־הכנסת „הצעיר" יותר שבפצ'ניז'ין — צוירו התפלות בבית הכנסת הישן של יאבלונוב באות חגיגית יותר, אות סת"ם, המזכירה את הכתב שעל יריעות ספר התורה.

*

פרופ' פליכס קופרה, בעל המחקר „קורות הציור בפולין", מגדולי היסטוריוני הציור הדתי על אדמת פולין, מציין את הפוליכרומיה של בית־הכנסת של יאבלונוב כטיפוסית לציור הדקורטיבי היהודי.

גם חלק מציורי הקיר, ביחוד האורנמנטיקה של הקשתות שצוירו מעל למושבי המתפללים לאורך הקירות, נעלם על ידי שקיעת יסודות הבנין. החקירות שנעשו ביאבלונוב על ידי ברייאר הוכיחו אמנם, כי מחצית הקשתות הללו שקעו על קירות הבנין בתוך הקרקע, עליו הוקם בית־הכנסת.

גם בבית־כנסת זה חולקו בידי הצייר האלמוני הקירות לשטחי ציור מסוימים — בהתאם לשטחים החפשיים שעמדו לרשות הצייר — בצורת מסגרות עטוריות בהן הוכנסו ציורים מעולם החי והצומח, ארקדות, בהן נרשמו התפילות, שמות הנדבנים, התאריכים וכו'.

נביא כאן קטע מתאור ציורי־הפנים, מתוך מאמרו של ש. טפליץ: „מן האמנות העממית" לאמיר: „על פני כל ארבעת הכתלים משתטח ציור רב־צבעים והוא מצרף בחריצות אל הקומפוזיציה שלו גם את החלונות והפתחים וגם את ארון הקודש. נראה שהיתה זו תכנית מיושבת בדעת ולא בפעם הראשונה השתמשו בה, אלא כבר עברה עליה תקופה של התפתחות. כל כותל מכיל חמשה מלבנים שווי־זויות זקופים והאמצעי נכבד מכולם. בכותל המזרח תופס ארון הקודש את מקומו; בצפון — ציור שולחן לחם הפנים; בדרום — ציור המנורה עם שבעת קניה. כזה היה מקומם של דברים אלו במקדש שבירושלים; והיות שבית־הכנסת הוא, כמאמר התלמודי, „בית מקדש מעט", הועתק סדר זה גם לכאן. במערב תופסת הדלת רק את חציו של הגזר האמצעי, בעוד שבחציו השני, בעליון, מצוייר שער פתוח ועל גבו כתובת מכילה את המאמר התלמודי „שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפילה, אבל שערי דמעה לא ננעלו" (ברכות, לב ע"ב, נט ע"א).

שני המלבנים מעבר מזה ומזה לגזר האמצעי — כל כמה שאין שטחם תפוס בחלונות או בציורים שממעל — מכילים תפילות וברכות, פסוקים ורשימות. בכותל המזרח — ציור מקביל של מגדלים וכיפות, שבצד שמאל אפשר ללמוד מתוך הכתוב המובא ממזמור קכ"כ, שענינו העיר ירושלים (מתחתיו שועל ואוז בלועו, צבי לוחך עשב ושני תישים), בעוד שבצד ימין יתכן שהוא מראה את האבות במערת המכפלה (מתחתיו שני שועלים). בכותל הצפוני מצוירים שם מצד שמאל ארבע החיות הנזכרות במאמר פרקי אבות המובא: „הוה עז כנמר, רץ כצבי, קל כנשר וגבור כארי — לעשות רצון אביך שבשמים" (אבות ה כ"ג). ומצד ימין — חצי עגול עם מקלעת עשירה של ציצים וענפים ושני כפירים משני עבריה, (מתחתם ארבעה סוסים). דומה לזה הוא גם הציור שבכותל הדרומי, אלא שבמקום הכפירים מצויר שם בצד ימין של המקלעת איזה בעל־חיים הולך על ארבע הדומה לגריפון, אך בלי כנפים, ובצד שמאל: שני צבאים ארוכי קרנים מאד, ביניהם פיל נושא מגדלים, ומתחתם, מזה ומזה, אופן נישא בפיהם של שני סוסי ים ובצד ימין, בתווך, אילן ושני דובים מטפסים עליו. משני העברים מקלעת ענפים עם עוף טורף וארנבת קטנה בין שיניו ואחר זה חסידה ונחש מתפתל סביבה.

*

עם חורבנה האיום של יהדות פולין במלחמת העולם האחרונה נהרסו ונשדדו גם אוצרות האמנות שלה ובכללם גם בתי־התפילה הצנועים האלה, בהם בא לידי ביטוי כה נהדר גאון היצירה האמנותית של אמני עם יהודים, במשך למעלה משלוש מאות שנים.

*

משה ראט

רבני הקהילה

אין מקורות רבים ונאמנים על קורות הקהילה בת־קופות קדומות, כי הפנקסים הישנים נשרפו בשריפה הגדולה בשנת תקפ״ז ובשריפה של שנת תרכ״ח. הנני נאלץ איפוא להסתפק במקורות דלהלן: „זכרון לראשונים" מאת הרב ר׳ חיים צבי תאומים ז״ל, דיין ומו״צ בקולומיה, תרע״ד; „שבילי עולם" מאת א. מ. מאהר, תרמ״א; „קריה נשגבה" מאת ר׳ שלמה בובר; „אנשי שם" מאת הנ״ל; „שם הגדולים" מאת ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי (חד״א); „שם הגדולים החדש" מאת ר׳ אהרן וולדן; „שבחי הבעש״ט"; כתבי־יד של מגילות יוחסין, ובעיקר כתב־יד של אבי־זקני הרה״ג ר׳ פנחס אפשטיין ז״ל, אבד״ק קוטי, שהיה נמצא בבית אבא ז״ל וכעת בידי אחי הרה״ג הרב ר׳ משולם ראט (לפנים אבד״ק טשערנוביץ וכיום חבר הרבנות הראשית בירושלים); וכן במה שמקובל ומסור איש מפי איש ובמה ששמעתי וראיתי בימי ילדותי ונעורי, בימים שחונכתי בקלויז ויצקתי מים על ידיהם של רבנים ותלמידי־חכמים, עד שנת תרע״ד. מאז ועד שנת תרצ״ט, ימי שבתי בווינה, לא היה לי כל קשר עם עיר מולדתי.

אלה הם אבות בית־דין, רבנים אבות בית־דין, דיינים וראשי ישיבות, ששימשו בקהילתנו במשך שלוש מאות שנה.

1. הראשון בין הרבנים שנודעו לנו כאב״ד וריש־מתיבתא (ראש ישיבה) בקולומיה היה אחד מבניו או חתניו של בעל „משאת בנימין" ז״ל, לפני שנת ת׳ לאלף השישי, כפי שמובא ב„שבילי עולם". לפני שנים רבות מצאו גם את מצבתו שקועה באדמה, אך לא יכלו לפענח את כל הכתוב עליה.

2. הרב ר׳ אברהם בן זאב (ר׳ אברהם ר׳ וואלפ׳ס) ז״ל מקולומיה, מוזכר בפנקס הקהילה דק״ק זשאלקווא על קיום תקנות הקהילה, שעליהן הוחלט בשנת תכ״ד, ואתו חתומים: הר׳ שמשון גינצבורג מפרמישלא, הר׳ יוסף אייזיק מיאברוב, הר׳ שמואל זיינביל סג״ל מלבוב, הר׳ דוד פרעגער מבוטשאטש. גם בעל „טורי זהב" ז״ל חתום שם (ראה: „קריה נשגבה").

3. הרב ר׳ אברהם בר׳ יוסף כ״ץ ז״ל שימש ריש־מתיבתא בקולומיה. בשנת תכ״ד היו פרעות בלבוב

ונהרגו ונשחטו ביום שבת־קודש, ב׳ באייר, יותר ממאה ושבעים נפש. וביניהם לומדים מופלגים אנשי שם, רבנים ודיינים. בין ההרוגים היה גם ר׳ אברהם כ״ץ הנ״ל, שנמצא אז במקרה בלבוב (לפי מצבתו בבית־העלמין בלבוב). בספר „אנשי שם" מובא נוסח מצבתו ושם נאמר בין השאר: „...הגאון מו״ה ר׳ אברהם בן האלוף הגאון מו״ה יוסף כ״ץ ריש מתיבתא בק״ק קאלאמייא".

4. ר׳ חיים בן ר׳ יהושע ז״ל (אבד״ק קראקא), היה אבד״ק קולומיה ואחר כך נתמנה לריש־מתיבתא בלבוב, ושם נפטר ביום ט׳ באדר תל״ג. הוא היה בן הרב בעל „מגיני שלמה" ז״ל וחתן הרב צבי הירש ז״ל אבד״ק מעזריטש (ראה שאלות ותשובות „אמונת שמואל" לר׳ אהרן שמואל בר׳ ישראל קיידנובר, פראנקפורט דמיין, תמ״ג). על מצבתו חרותים הדברים האלה: „ט׳ אדר תל״ג נפטר לעולמו צדיק איש חיים אשר פה טמון, תפש ישיבות בכמה מקומות ובפרט בעיר ואם בישראל ק״ק קאלימייא, הוא הרב הגאון מו״ה חיים בהגאון מוה״ר יהושע אבד״ק קראקא. בזכות זה תנצב״ה".

5. הרב ר׳ אפרים פישל בר׳ חיים ז״ל, בנו של הנ״ל, שימש גם הוא אבד״ק קולומיה. הוא היה אחי הרב ר׳ צבי הירש ז״ל אבד״ק בערזשאן, דראהאביטש, בראדי, ליסקא (ראה „אנשי שם").

6. הרב ר׳ דוד כהן ז״ל מקולומיה, מוזכר בכתב־יד הנמצא בבית עקד הספרים שבאוקספורד, שהיה אבד״ק קולומיה בשנת ת״ע (ראה „זכרון לראשונים״ בשם ר׳ יקותיאל יודא גרינוואלד).

7. ר׳ ישראל בעל שם טוב (הבעש״ט) זצ״ל, בא לקולומיה מן הכפר גשילוביץ הסמוך ליאזלוביץ ונתגלה פה. מקום משכנו היה בית שהיה אחר־כך לבית־הכנסת „קאַסאָוועֶר שילעכעֶן״. את בית־המרחץ הישן היו קוראים בשם „המקווה של הבעש״ט״, כי מקובל שהיה טובל שם. מכאן הלך הבעש״ט לטלוסט ומשם, בשנת ת״ק, למז׳יבוז׳, ונפטר שם ז׳ בסיון תק״כ.

8. הרב ר׳ דוד בר׳ שלמה ז״ל, מתלמידי הבעש״ט, שימש „מגיד מישרים״ בעירנו. נפטר בסקאַליע הסמו־כה לסטריא, ועל מצבתו חרות: „נפטר ביום ג׳, ט״ז שבט תצ״ב לפ״ק. פ״נ האיש הטהור והקדוש מו״ה דוד בר׳ שלמה ז״ל. מגיד מישרים דק״ק קאלאמייא״ (ראה „שם הגדולים החדש״).

9. הרב ר׳ לייב פיסטינער ז״ל, רב חסיד וקדוש, מתלמידי הבעש״ט. נזכר כמה פעמים בספר „תולדות יעקב יוסף״ וכן ב„דגל מחנה אפרים״. שימש בקודש והרביץ תורה בעירנו, וכאן נפטר ביום ג׳ באייר תק״ה. על מצבתו (שנשברה ונתחדשה בשנת תרל״ג), בבית העלמין העתיק ברחוב קאמיקר, חרותים שמו ותאריך פטירתו.

10. הרב ר׳ מנחם מנדל ז״ל רב גאון וקדוש, חברו ותלמידו של הבעש״ט. לפי השערתו של בעל „זכרון לראשונים״ היה חותנו של הרב הצדיק ר׳ משה מקי־טוב ז״ל.

11. הרב ר׳ משולם בר׳ ישעיה ז״ל (שהיה ריש־מתיבתא בלבוב), מוזכר בפנקס הקהילה דק״ק לבוב, עמ׳ 100, בפסק דין מר״ח אייר תפ״ז; שימש אב״ד בקולומיה. היה חתנו של ר׳ אפרים פישל בר׳ חיים ז״ל (לעיל מס׳ 5) וממלא מקומו על כיסא הרבנות בעירנו. חתנו היה הרב ר׳ שמשון מבוטשאטש, אבי הגאון ר׳ משולם מפרשבורג ז״ל. חתנו השני היה ר׳ נח השלישי היה א״ז ר׳ יצחק (להלן מס׳ 15), אביו של אפרים פישל בר׳ משה ז״ל (להלן מס׳ 12). חתנו השלישי היה א״ז ר׳ יצחק (להלן מס׳ 15), אביו של א״ז ר׳ נחמן אפשטיין ז״ל (להלן מס׳ 16). הרב ר׳ משולם בר׳ ישעיה נפטר ביום ב׳ דחוהמ״ס שנת תק״ו, לפי מה שחרות על מצבתו בבית העלמין הע־תיק שברחוב קאמיקר.

12. הרב ר׳ נח אפרים פישל בר׳ משה ז״ל, אב״ד וריש־מתיבתא בקולומיה, מילא את מקום חותנו ר׳ משולם הנ״ל נפטר בשבת, י״ג בתשרי תקמ״ג, ומנוחתו כבוד בבית העלמין העתיק ברחוב קאמיקר, כפי שחרות על מצבתו.

13. הרב ר׳ יעקב קאָפּיל בר׳ נחמיה פייבל ז״ל, רב חסיד וקדוש מבני היכלא קדישא של רבינו הבעש״ט זצ״ל, הנקרא בשם „ר׳ קאָפּיל חסיד״. הוא אבי הצדיק האדמו״ר מקוסוב, ר׳ מנחם מנדיל זצ״ל, בעמח״ס „אהבת שלום״, אבי השושלת הקוסובית והויז׳ניצאית. הרב ר׳ יעקב קאָפּיל ישב בעירנו שנים רבות ואחר כך עבר לעיר טיסמיניץ ונפטר שם ט״ו באלול תקמ״פ, כפי שחרות על מצבתו שם.

אשתו הרבנית חיה, בת ר׳ זלמן ז״ל מקולומיה, היתה נכדת הרב ר׳ יעקב קאָפּיל קאמיאל ז״ל מילידי שנייטוך במדינת אשכנז, שהיה נכד לרבנו עובדיה מברטנורה. הוא בא לקולומיה מעיר טשעכנאָוויצי, בהיותו גביר אדיר, ובנה בכספו בית־כנסת ובית־מדרש ומרחץ ונשא לאשה את אחותו של בעל „תוס־פות יום טוב״ ז״ל, מרת פעריל ע״ה. בנו, הרב ר׳ זלמן, שהיה גם דודו וחותנו של הרב ר׳ קאָפּיל חסיד הנ״ל, נשא את הרבנית בלומה בת ר׳ שלמה ז״ל, בנו של בעל „טורי זהב״ ז״ל. ר׳ שלמה נהרג בלבוב בשנת תכ״ד. הרבנית חיה הנ״ל נפטרה בקולומיה י״ג באייר תקל״ה ונטמנה בבית־העלמין העתיק ברחוב קאמיקר.

14. הרב ר׳ שאלתיאל אייזיק הלוי שטערנהעל ז״ל מקולומיה. גדול בתורה, איש צדיק ועתיר נכסין, גיסו של הרב ר׳ קאָפּיל חסיד הנ״ל ונכדו של הרב ר׳ אדם בעל־שם ז״ל, היה גם סוחר ונדבן. בסוף ימיו עלה לארץ־ישראל. נפטר ונטמן בירושלים.

15. אבי־זקני הרב ר׳ יצחק בר׳ נחמן צבי הלוי אפשטיין ז״ל אבד״ק באַר, הנודע בשם „ר׳ נחמן באַרער״. שימש כמה שנים אב״ד בעירנו (הרב ר׳ נחמן צבי אפשטיין מבּאַר, בפודוליה, היה מבני סיעתו של המגיד ר׳ דב בר ממזריץ׳ ונחשב לבעל־מופת וקדוש. נפטר בשנת תצ״ה. אביו היה ר׳ אברהם סג״ל אפשטיין, ושימש ברבנות ברובנו ואחר כך ברכניץ שבהונגריה. הוא היה אחד משלושת הרבנים שבהם בחר ר׳ שמשון ורטהיימר למורים בבית מדרשו שב־ווינה. ר׳ אברהם אפשטיין היה נכדו של ר׳ אברהם בר׳ מאיר הלוי אפשטיין, מיוצאי חלציו של הרב ר׳ נתן אפשטיין ז״ל מפרנקפורט דמיין, ששימש רב בהורודנה ואחר כך בבריסק דליטא ובלובלין. כמה מתשובותיו בהלכה נדפסו בשו״ת „ב״ח החדשות״, גם בשו״ת „פני יהושע״, אבן העזר סי׳ ט. ובשו״ת גאוני בתראי סי׳ כג. נכד אחר היה ר׳ אריה־לייב, רבה של עדת קניגסברג, בשנות תק״ה—תקל״ה, שם הר־ביץ תורה, התקין תקנות וכתב עשרה חיבורים במניין המצוות, בהלכה, בקבלה ובמוסר. החשובים שבהם הם: „ספר הפרדס״, הכולל ביאורים למצוות־עשה של קריאת־שמע ושל שמירת שבת, דרושים וחידושי הלכה לרוב סדר מועד, הספדים, פירושים למועד קטן

ותענית ועוד, יצא לאור בקניגסברג תקי״ט; „אור השנים", כוונות לתרי״ג מצוות, יצא לאור בפרנקפורט דאודר תקי״ד; „משנת גור אריה", פירוש על סדר התפילה על־פי הקבלה, יצא לאור בקניגסברג תקכ״ה ולא נדפס בשלימותו; „תשובות מהרא״ל", מבחר תשובותיו בהלכה, שם, תקכ״ט; הגהות וחידושים לתלמוד ולשולחן ערוך יורה דעה, בצירוף חידושי בנו ר׳ אברהם מאיר, יצא לאור בווילנה תרמ״ג).

הרב ר׳ יצחק אפשטיין היה חתן ר׳ משולם בר׳ ישעיה (לעיל מס׳ 11), ואחרי פטירת גיסו ר׳ נח אפרים פישל (לעיל מס׳ 12), מילא את מקומו על כיסא הרבנות בקולומיה. נפטר ג׳ באדר תקנ״ה ומנוחתו כבוד בבית־העלמין העתיק שברחוב קאמיקר.

16. אבי־זקני הרב ר׳ נחמן צבי אפשטיין ז״ל, בנו של הרב ר׳ יצחק הלוי אפשטיין הנ״ל (ולמעלה בקודש נכדם של הגאונים מהרש״ל ומהר״ם מלובלין ובעל הלבוש ובעל תוספות יו״ט זצ״ל ועוד כמה גאונים וקדושים מפורסמים) *), נתקבל לרב אב״ד בעירנו אחרי פטירת אביו ז״ל. הוא היה חברו של ר׳ אריה לייב בעל „קצות החושן" ולמד אתו בישיבה. נפטר בשיבה טובה כ״ח בתשרי תק״צ ומנוחתו כבוד בבית העלמין הישן (לא בעתיק שברחוב קאמיקר) בעירנו. בנו, הרב ר׳ משולם ז״ל, חונך בקולומיה והיה אחר כך אבד״ק פיסטין. נפטר בקולומיה ו׳ בטבת תקע״ט בדמי ימיו ומנוחתו כבוד בבית־הקברות הישן ליד קברו של אביו.

17. הרב ר׳ יצחק זאב בר׳ נחמן צבי הלוי אפשטיין ז״ל, מילא מקום אביו כאבד״ק קולומיה. נפטר ט״ז במרחשון תר״ט ונטמן בבית־העלמין הישן אצל ציון אביו.

בנו, הרב ר׳ מאיר שמחה הלוי ז״ל אפשטיין רב גדול בתורה (ראה הספד עליו בספר „רביד הזהב" מאת הרב ר׳ ישראל דוב גילרנטר ז״ל, אבד״ק יאבלונוב הסמוכה לקולומיה), נפטר בעירנו כ״ד באלול תר״ה ונטמן בבית־העלמין הישן.

18. הרב ר׳ חזקיה נחום בר׳ יצחק טויבש ז״ל, נתקבל לאב״ד בקולומיה והגליל אחרי פטירת הרב ר׳ יצחק זאב ז״ל הנ״ל. היה גדול בתורה וחכם כולל. קודם לכן שימש דיין ומו״צ בבית־דינו של הרב בעל „ישועות יעקב" ז״ל בלבוב. היה בן אחיו של הרב ר׳ משה טויבש ז״ל אבד״ק יאסי ברומניה, בעמח״ס שאלות ותשובות „תועפות ראם" ונכד של הרב בעל ה„בית חדש". נפטר בלבוב ושם מנוחתו כבוד.

19. הרב ר׳ מרדכי זיסקינד בר׳ יהודה ליבוש ז״ל. אביו היה אבד״ק לברטוב, והוא עצמו ישב על כיסא הרבנות בק׳ בורשטין. בסוף ימיו התיישב בקולומיה והרביץ תורה ברבים. נפטר בעירנו כ״ז בשבט תר״כ. מנוחתו כבוד בבית העלמין הישן.

20. אבי־זקני הרב ר׳ פנחס בר׳ יוסף אפשטיין ז״ל, אבד״ק קיטוב. אבי־זקנו, הגאון ר׳ יוסף אפשטיין ז״ל (גם הוא אבד״ק קיטוב), היה חתן הגאון ר׳ נחמן אפשטיין (לעיל מס׳ 16). הרב ר׳ פנחס אפשטיין נפטר בקולומיה כ״א באייר תרכ״א ומנוחתו כבוד בבית־העלמין הישן ליד קברו של הרב ר׳ צבי ז״ל אבד״ק דעלאטין. חתנו הראשון היה אבי־זקני ר׳ יוסי ראט (היה מחשובי החסידים של האדמו״ר מריז׳ין וחיבר את הספר „ישועות ישראל" ובו דברי תורה וסיפורים על הצדיק ר׳ ישראל (פרידמן) מריז׳ין. עלה בימי זקנתו לארץ־ישראל, ישב כמה שנים בצפת ושם נפטר ונטמן). חתנו השני של הרב ר׳ פנחס אפשטיין היה ר׳ דוד מעלצער ז״ל, אביהם של ר׳ יוסיל מעלצער מקולומיה, שנפטר בשנת תש״י בתל־אביב, ושל ר׳ שלום מעלצער מרוהאטין, מראשוני הציונים וממקורביו של ד״ר הרצל. אביו של ד״ר נתן מעלצער, מראשוני פועלי־ציון.

21. הרב ר׳ אליעזר בר׳ שלמה מדולינה ז״ל, הנקרא „ר׳ אליעזר הגדול", תלמידם וחסידם של „החוזה" מלובלין ז״ל והצדיק ר׳ צבי מזידיטשוב ז״ל, ישב בקולומיה ונפטר פה י״ט בשבט תרכ״ב ומנוחתו כבוד בבית־העלמין הישן.

22. הרב ר׳ גרשון בר׳ יהודה ז״ל, בעמח״ס „עבודת הגרשוני", נכד הרב ר׳ גרשון ז״ל אבד״ק רוזלי, בן הרב ר׳ נטע ז״ל אבד״ק רוזלי. הרב ר׳ גרשון היה חתנו של האדמו״ר ר׳ מנחם מנדיל ז״ל מקוסוב וגיסו של האדמו״ר ר׳ חיים ז״ל מקוסוב. משנת תקפ״א עד תקפ״ט שימש רב אבד״ק רוזלי, אחר־כך נתמנה לאבד״ק טלומאטש, משם עבר להורודנקה ואחר כך נתקבל לאבד״ק בקולומיה.

הרב ר׳ גרשון תיקן הרבה תקנות מועילות וייסד מוסדות תורה, צדקה וחסד, שנתקיימו עד לפני השואה. נפטר בעירנו ערב חג השבועות תרכ״ג, לאחר ששימש ארבעים ושש שנים ברבנות בכמה קהילות, ונטמן בבית־העלמין הישן.

23. הרב ר׳ זאב וואלף בר׳ אפרים ז״ל, תלמידו של הגאון ר׳ יעקב תאומים מליסא ז״ל. שימש דיין בבית דינו של הרב ר׳ גרשון הנ״ל. נפטר עש״ק ר״ח סיון תרכ״ה ונטמן בבית־העלמין הישן ליד קברו של הרב אב״ד ר׳ גרשון.

24. הרב ר׳ יעקב אליעזר בר׳ מאיר ז״ל, שימש גם הוא כדיין בבית דינו של הרב ר׳ גרשון. נפטר כ״ז בשבט תרכ״ז ונטמן גם הוא ליד קברו של הרב ר׳ גרשון.

25. הרב ר׳ הילל בר׳ ברוך בענדיט ליכטנשטיין

---

*) ראה בהקדמה לשו״ת „קול מבשר" מאת אחי הרה״ג ר׳ משולם ראט, הוצאת „מוסד הרב קוק", ירושלים תשט״ו.

(ל"ש) ז"ל, אבד"ק קולומיה, מילידי עיר וועטש באונגריה (סלובקיה). נולד בשנת תקע"ה, תלמידו של הגאון ר' משה סופר ז"ל („חתם סופר"). הוא שימש כרב אב"ד בקהילות אונגריה: מארגיטה (מארגארעטין), קלויזנבורג ושיקשו (סיקס). בשנת תרכ"ז נתקבל לאב"ד בקהילת קולומיה ושימש בכתר הרבנות בעירנו כ"ד שנים.

הרב ר' הילל ל"ש היה מפורסם כאיש צדיק וגדול בתורה והיה מתנגד בקנאות לכל ריפורמה בדת, ביחוד התנגד להרב ר' עזריאל הילדעסהיימער, אבד"ק אייזנשטאדט (מי שהיה אחר־כך מייסדו ומנהלו של בית־המדרש לרבנים בברלין) על היותו שואף להנחיל השכלה לתלמידי חכמים.

הרב ר' הילל ל"ש היה תקיף בדעתו ולא נשא פנים לשום איש. היה מוכיח את ה„עבריינים" בפומבי. סח לי אבא ז"ל: כשנודע לו לר' הילל, כי נכדתו של ר' איציקל שייקי'ס (פרידפערטיג — חסיד זידיטשוב ובעל־תפילה נלהב בבית־הכנסת ע"ש ר' איציקל מראזדיביל) לומדת את חכמת הריקוד בצוותא עם בחורים, בא בשבת לר' איציקל'ס שילעכען, הפסיק את התפילה והתריע בקול חוצב להבות־אש על „החטא האיום" הזה.

הוא לא היה מתנגד לחסידות ואף הוא עצמו היה נוסע לגאון הצדיק ר' חיים האלבערשטאם אבד"ק צאנז, אך לא הסכים להתערבותם של האדמו"רים החסידיים בענייני מינוי שוחטים ודיינים. ומכאן פרצה מחלוקת חריפה בינו ובין חסידי ויז'ניץ בימי האדמו"ר ר' מנחם מנדיל (האגער) מוויז'ניץ, בנו של האדמו"ר ר' חיים מקוסוב, בדבר שוחט שהוסמך והוכשר על־ידי האדמו"ר, לאחר שהרב ר' הילל אסר את שחיטתו.

הרב ר' הילל היה נואם ודרשן מצוין שנהג לנסוע ממקום למקום להטיף מוסר. כוחו היה גדול גם במילי דאגדתא ודרשותיו נאמרו בסגנון עממי מושך את הלב. ביום הכפורים תרמ"א בא הקיסר האוסטרי־הונגרי פראנץ יוסף הראשון לבקר בקולומיה. היהודים התפללו תפילת שחרית בהשכמה ויצאו כולם לקבל את פני הקיסר, ובראשם הרב ר' הילל, והוא בירך את הקיסר כדין.

חיבוריו הם: „משכיל אל דל", דרשות בארבע כרכים; „אבקת רוכל", דברי מוסר בשני כרכים; „עת לעשות" באידיש, בשני כרכים; „מיקרי דרדקי", פירוש בדרך דרוש על התורה; „בית הילל", שו"ת ואיגרות (תלמידו ר' צבי הירש הלר כתב את הביוגרפיה שלו). נפטר זקן ושבע ימים, י' באייר תרנ"א, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין הישן.

בניו ר' ברוך בענדיט ור' זלמן ישבו בקולומיה. ר' זלמן שימש מזכיר בלשכת הקהילה. בנו הצעיר (מאשתו השנייה) ר' בנציון יושב בירושלים. חתנו הרב ר' אנשיל היה למדן מופלג, הרביץ תורה ברבים והיה לו בית־כנסת בפרבר עירנו וויערביונש.

26. הרב ר' זכריה מנדיל זילבער בר' אברהם פסח ז"ל שימש שנים רבות דיין ראשי בקהילתנו. היה גדול בתורה, בעל הלכה מופלג ואליו באו ממרחקים להתדיין לפניו. נפטר י"ד באייר תרנ"ב; בנו, מורי ורבי הרב ר' יהושע העשיל ז"ל, מילא את מקומו כדיין ומו"צ.

27. הרב ר' משה יהושע, המכונה „ראש הישיבה", בר' אברהם יהודה ז"ל, בא לקהילתנו מהונגריה, שם שימש ראש ישיבה. כיהן בקולומיה במשרת דיין ומו"צ שנים רבות יחד עם הרב ר' זכריה מנדיל הנ"ל בבית־דינם של הרב ר' הילל ל"ש, של הרב יעקב תאומים ואף של הרב ר' גדליה שמלקיש ז"ל. היה איש קדוש ומעריציו התייחסו אליו כאל רבי חסידי, אף שהוא לא היה מעורב בעולם החסידות. נפטר ער"ח אדר שנת תרס"ד. בנעורי הייתי נוכח בשעת גסיסתו, שארכה יום תמים, וליד מיטתו עמדו צפופים תלמידיו, מעריציו ומתפללי בית־המדרש הישן. בנו, הרב ר' אלתר, מילא את מקומו כדיין ומו"צ.

28. הרב ר' יהושע אליעזר בר' משה יוסף חודורוב ז"ל, איש צדיק וגדול בתורה וחכמה, חתנו של הרב הצדיק ר' חיים, האדמו"ר מקאסוב זצ"ל, ישב בקולומיה שנים רבות. נפטר א' דחוהמ"ס שנת תרנ"ה ומנוחתו כבוד בבית־העלמין החדש. שם טמונה גם אשתו הרבנית שיינדיל ע"ה, שנפטרה ז' פסח תרס"ד.

29. הרב ר' אורי פייביל שרייער בר' ישראל משה הלוי ז"ל, נחשב בימיו לאחד הגאונים בין רבני גליציה. חיבר את הספרים: „אסיפת זקנים", „גידולי הקודש" ו„מקדש מעט", הנספחים אל ספר „דעת קדושים" מאת מורו ורבו הגאון ר' אברהם דוד ז"ל, האבד"ק בוטשאטש. הרב ר' פייביל שרייער היה אבד"ק בראדשין ונתקבל אחר־כך לראש בית־דין בקולומיה. בסוף ימיו חזר לכיסא הרבנות דק"ק בראדשין ונפטר שם ה' בכסלו תרנ"ט. הספידוהו הרב ר' נחום בורשטיין אבד"ק נאדבורנה וד"ר שמואל שור, נשיא החברה „ארץ ישראל" מסטאניסלבוב. בנו הרב ר' אהרן ז"ל היה אבד"ק בוטושאן ברומניה ונפטר בדמי ימיו.

הרב ר' פייביל שרייער ז"ל היה ציוני נלהב עוד לפני הופעתו של ד"ר הרצל. בשנות התשעים של המאה הי"ט היה פעיל בתנועת „חובבי ציון" ואחר־כך גם בתנועה הציונית המדינית. בילדותי בחן אותי בתלמוד בשעת ביקורו בקולומיה בשנת תרנ"ח, וזוכרני את קלסתר פניו הנאצלים כשהוא חובש „ספודיק".

ידידי ר' ישעיה הורוויץ, נכדו של הרב הגאון ר' משולם אבד"ק סטאניסלב, כתב על הרב ר' פייביל מבראדשין: „...ר' שרגא פייביל שרייר ז"ל היה מפורסם בדורו כגדול בתורה ואליו הגישו שאלות־

ותשובות מקרוב ומרחוק, גם מפני חריפותו בפלפולא דאורייתא וגם כבעל סמך בהוראה. הוא גם הצטיין ביפי סגנונו העברי והיה נחשב ספרא רבא ומליץ נשגב בין גדולי הרבנים. משהתחיל הרעיון של „ישוב ארץ ישראל" ושל „חיבת ציון" להתפשט, היה ר' שרגא פייביל ז"ל מראשוני התומכים בו. וכן כשהופיע ד"ר הרצל והתחילה הציונות המדינית — היה הרב ר' שרגא פייביל בין התומכים הראשונים לתנועה, ואף היה לוחם אמיץ לרעיון הציוני. פולמוס פומבי התנהל בין ר' שרגא פייביל ז"ל ובין הרב האדמו"ר ר' יחזקאל הלברשטאם משינייבה על עמודי העתון „מחזיקי הדת" בלבוב בעניין אתרוגי ארץ ישראל מצד השינייבי, ו„המגיד" בקראקא מצד הרב מברודשין. גם לעת זקנתו ובהיותו כבר ב„גבורות" היה לוחם עז על דעותיו ולחיבת ציון.

באותו מאמר מספר ר' ישעיה הורוויץ על השתתפותו של הרב ר' שרגא פייביל בועידה הארצית של הציונים שבגליציה בעיר סטאניסלב בקיץ שנת תרנ"ח. הופעתו היתה לחידוש של הכינוס. הציונים בעת ההיא היו רובם ככולם אנשים צעירים, סטודנטים ודוקטרים. והנה מופיע ישיש מופלג בזקנה, כבן שמונים וארבע שנים, רב וגאון נודע ומפורסם כאישיות מכובדת בין רבני הארץ. בהקשבה עקב אחרי הוויכוחים, ולפני תום הישיבה נתבקש להגיד דברו לאסיפה, ואחר דרש בשבח הרעיון הקדוש והרבה בדברי עידוד לעסקניו, ביאר את נימוקי הצטרפותו לתנועה, היינו: מתוך קדושת הרעיון, ומפני שהוא רואה בו כעין אתחלתא דגאולה וראשית לתחיית ישראל ולתקומתו בארצו.

30. הרב ר' אשר אנשיל בר' מרדכי אשכנזי ז"ל, בעמח"ס שאלות ותשובות „שמן ראש". אביו הרב ר' מרדכי ז"ל היה אבד"ק פיסטין, נכד הרב ר' משה דוד ז"ל אבד"ק טאלטשאווא ולבסוף ימיו בק"ק צפת. הרב ר' אשר אנשיל נשא בקולומיה את בתו של הגביר ר' ליטמאן ברעטלער, אביו של ה„מיליונר" ר' יעקיל ברעטלער, וישב כמה שנים בעירנו והרביץ תורה. אחר כך נתקבל לראב"ד בק"ק סטאניסלב ונפטר שם ג' בשבט תרס"ב. חתנו היה ר' אהרן כהן ז"ל, חסיד ויז'ניץ ופרנס הקהלה בקולומיה.

31. מורי ורבי, הרב ר' יעקב בר' אפרים תאומים ז"ל, ראב"ד בקהילתנו, נכד הגאון ר' יעקב מליסא, בעל „חות דעת" ז"ל. ולמעלה בקודש נכד הגאון בעל „חכם צבי" ז"ל. אביו הרב ר' אפרים תאומים ז"ל היה אבד"ק קראסניפולי. כל אחיו וגיסיו היו רבנים גדולים: הרב ר' משה תאומים ז"ל אבד"ק הורודנקה, הרב ר' יצחק תאומים, אבד"ק קראסניפולי, גיסו היה הרב ר' יצחק הורוויץ אבד"ק סטאניסלב. ודודו — הגאון בעל „חסד לאברהם", אבד"ק בוטשאטש.

הרב ר' יעקב תאומים שימש תחילה רב בווילקאטש, אחר־כך נתקבל לאבד"ק טארניגראד בפולין שברוסיה, ומשם נקרא אחר כבוד לקהילתנו כראב"ד ובכהונה זו שימש שמונה־עשרה שנה. בנעורי יצקתי מים על ידיו של רב מכובד זה והכרתיו כאיש בעל נפש אצילה, תמים בכל דרכיו ונוח לבריות. בבית דינו ישבו הדיינים ר' משה יהושע (המכונה „ראש הישיבה") ור' יהושע העשיל זילבער וכן ר' אלתר ז"ל, בנו של „ראש הישיבה", שמילא מקום אביו. חתנו היה מורי ורבי הרב ר' דויד'ל תאומים, בנו של הרב ר' משה תאומים ז"ל אבד"ק הורודנקה.

הרב ר' יעקב תאומים נפטר זקן ושבע ימים, א' באייר תרס"ח, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין החדש.

32. בנו, הרב ר' חיים צבי תאומים ז"ל, בעמח"ס „זכרון לראשונים", היה תלמיד־חכם ומשכיל; אשתו היתה נכדתו של הרה"ג ר' בעריש מייזליש ז"ל, אבד"ק ווארשה. אחר פטירת אביו נתמנה הר' חיים צבי לדיין ומו"צ בקהילתנו.
הניח כמה חיבורים בכתב־יד, שלא יצאו לאור.

33. מורי ורבי, הרב ר' יהושע העשיל זילבער ז"ל, שימש דיין ומו"צ בקהילתנו, כממלא מקום אביו הדיין ר' זכריה מנדיל, שנים רבות. הוא היה בעל הוראה מופלג, בעל תפיסה מהירה בעניינים מסובכים, מקובל על צבור הסוחרים כדיין ובורר בדיני ממונות, חסיד טשורטקובי, התפלל בקלויז הטשורטקובי ואחר כך בביהכ"נ „ר' איציקיל".

34. מורי ורבי, הרב ר' יצחק וועבער ז"ל, שימש משך חמישים שנה „מגיד" בקהילתנו. היה יליד רוסיה, חסיד טשורטקוב, בעל הדרת פנים, למדן ודרשן ובעל־תפילה נפלא, יודע־נגן ומחבר ניגונים, איש חמודות, בעל הומור תוסס, מעורב בין הבריות, ואהוב עליהם. רבים היו מעריציו ושומעי דרשותיו והיו ממלאים את ביתו בלילי שבת ובמועדים. היה בעל נטיות ודעות מתקדמות ומשום כך התנגדו לו חסידי ויז'ניץ ובויאן. שנים רבות היה לאומי וציוני ולא נרתע מלגלות את השקפותיו ברבים; בדרשות, בנאומים ובפעולות. אך בשנות העשרים, אחרי שובו מן הקונגרס הציוני בשווייץ, שינה את טעמו ונהפך למתנגד קיצוני של הלאומיות והציונות והתקרב בפועל למתבוללים בימי בחירות לסיים הפולני. רבים ממקורביו ראו בזה סטייה חמורה ואף בגידה והתרחקו ממנו. בנעורי למדתי אצלו, הייתי מבאי ביתו ואהבתיו נאמנה.

35. הרב ר' גדליה שמעלקיש ז"ל, בן־אחיו ותלמידו המובהק של הגאון רשכבה"ג ר' יצחק שמעלקיש ז"ל, אבד"ק לבוב, בעל „בית יצחק". הרב ר' גדליה היה

[2] בירחון „ההד" שנה כ"ה חוברת ב', מרחשון תש"י.

עילוי בנעוריו ועמד גם בבחינת הבגרות בגימנסיה הומאניסטית. תחילה נתקבל לראב"ד דק' פרעמיסלא (פשמישל), לאחר צאת דודו הרב משם לכהן פאר כרבה של לבוב. בשנת תרנ"ח נתקבל לאבד"ק קולומיה, וכעבור שש שנים נקרא שנית לכהן כאבד"ק פרעמיסלא.

כילד התרשמתי מאוד מקבלת־הפנים הנהדרת והנלבבת, שבה כיבדו כל תושבי העיר את בואו לקהילתנו. אלפי אנשים עמדו על המדרכות, מן הרחוב הראשי ועד שער בית הנתיבות. כל החנויות היו סגורות וכל פרנסי הקהילה ובאי־כוח המוסדות באו. (ראה גם רשימה נפרדת על הרב שמלקיש בפרק „דמויות").

36. הרב ר' דוד רייס ז"ל. אחר פטירתו של הרב ר' יעקב תאומים נתקבל הרב ר' דוד רייס, ששימש עד אז אבד"ק סאהל, לראב"ד בקהילתנו. הוא לא היה חוטר מגזע רבנים, אך בגודל כשרונו ובהתמדתו הגיע למעמד של רב מכובד, גדול בתורה ואהוב על הבריות. כאן ניהל בביתו ישיבה, שלמדו בה רק מתי מספר. היה חסיד טשורטקובי. נספה בשואה תש"א.

37. הרב האחרון בקולומיה היה הרב ר' יוסף לאו ז"ל, חתנו של ר' יעקיל ביידאף ז"ל. הרב לאו למד בנעוריו אצל רבנים ואף הוסמך להוראה, אך לא שימש ברבנות, כי אם עסק במסחר שנים רבות והיה ראש „אגודת ישראל" בקולומיה. רק בשנת תרצ"ג מינה אותו ועד הקהילה, אשר ברובו היה מורכב מחברי „אגודת ישראל", לאב"ד, (ראה גם רשימה נפרדת בפרק „דמויות"). משנכנס לתפקידו כרב אב"ד, פסק מעסקנות פוליטית־מפלגתית והתקרב ליתר החוגים בעיר וקמעה קמעה רכש לו את אמונם.

אחיו הצעיר, הרב ר' משה לאו ז"ל, היה אב"ד בפיעטריקוב. שניהם נספו בשואה בשנים ת"ש־תש"א.

י. א. זיידמן

חדרים ומלמדים

מערכת החנוך בעיר היתה נתונה בדפוסים יציבים: החסידים מסרו את בניהם לחדרים על כל שליביהם. בכמה בתי כנסיות היה „גימנזיסט" בחינת „בל יראה ובל ימצא". את החנוך הכללי רכשו להם הבנים מפי מורים פרטיים, בשעות הצהרים או בערבים. המוני העם, מהם ששלחו את הבנים לבית הספר היהודי על שם הבארון הירש, ומהם לבית־הספר העממי הפולני. רק סתם בעלי־בתים, מתבוללים וציונים כלליים מסרו את בניהם לגימנסיה. אמנם היו כמה משפחות, שבניהן התחנכו לתורה ולהשכלה תיכונית — והבנים לא פרקו עול, והיה הדבר אז לפלא ולחידוש.

למרות חובת בקור של 4 כתות בית־ספר עממי, ידעו להערים על הגזרה. עשרות חדרים היו מלאים תינוקות של בית רבם ותלמידים מכל הגילים. אפייני הדבר: מלמדי הדרדקי וראשית חומש ורש"י ומקצת גמרא — היו לרוב בני העיר ונקראו סתם על שמם ומקצועם: זלמן מלמד וזיידע מלמד. אחד שהיה מפורסם כפדגוג ושלימד גם כתיבה נקרא אפילו על שם משפחתו: הירש ראט; ואילו מלמדי הגמרא המובהקים, וקל וחומר מלמדי גפ"ת, היו בדרך כלל בני ערים אחרות ונקראו על שם עיירותיהם או ערים: לייבוש איש הורודנקה, יוסי מבוצ'ץ, יוסלי מבורוצ'ין, ור' חיים מריישא (מלמד לגדולים ולחתנים).

מורי הראשון ר' לייבוש גר מחוץ לעיר, ביתו היה בית טיפוסי של עניי העיר ועמליה: הרצפה היתה רבוצה אדמה וגגה מרעפי עץ. אולם מאחר שהיה ביתו, טיפל בו בשקידה ובמסירות: על המגרש הריק הקטן התקין גינת ירק, שממנה פרנסת המשפחה בקלחי תירס, גזר, שעועית ושאר מיני ירקות. בכלל הצטיין בנטיה למלאכה ובעצמו היה מתקן את הגג ואבזרי בית שנשברו. הוא הצטיין בהסברה ושלט יפה בכתה. בהמשך השני, אחרי הצהרים, נתמלאה ונתגדשה הכתה תלמידים. נוסף על בני החסידים, שלמדו בהמשך הראשון, באו עתה תלמידים, שלפני הצהרים בקרו בבתי ספר. ביום חמישי עזר על ידו בנו שמשון.

אצלו התחלתי ללמוד גמרא. באותו זמן התחיל בפרק א' של בבא מציעא, שנים אוחזין בטלית. וכבר בלימוד המשנה, כשהגיע לדין „זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה" — הדגיש, הטעים והסביר בכל לשון של הסברה — דבר שנאמר אח"כ בגמרא בעמוד הבא — שיתכן ששניהם נשבעים לאמת: שהרי אפשר ששניהם הרימו את החפץ בזמן אחד ואיש לא ראה את חברו — ולכן מגיעה באמת לכל אחד מן הטוענים מחצית המציאה. זכורני, שהיה רגיל להטיף מוסר לתלמידיו, שיחיו זה עם זה בשלום ושלוה, באחוה ורעות: והרים

על נס את חיי השקט, הצוותא והעזרה ההדדית של החיות והעופות עם בני מינם. פעם נענה אחד התל־מידים והקשה:

— רבי! הכיצד? הרי רואים אנו, שהזבובים מת־נפלים ומכים זה את זה?!

— דרך רבויים בכך! — ענה הרבי בתקיפות.

מר׳ לייבוש עברתי לחדרו של ר׳ יוסי. הוא הגיע למלמדות אחר כמה גלגולים. מקודם שלח ידו במסחר בעירו בבוצ׳ץ. ומאחר שההצלחה לא האירה לו פנים, השיאוהו קרוביו שינסה מזלו במלמדות. עבר והש־תקע בעירנו. נמנה על חסידי אוטיניה. הוא היה תע־רובת של למדן ומדקדק — וידע לדרוש על הנקוד של „לאכל־לחם" (בפרשת יתרו) תלי־תלים של כל־לים, בהתאם לספר „המסלול". הסברתו היתה טובה אבל שליטתו בכתה — רפויה. עם התלמידים הטובים לא דקדק כחוט השערה והרשה להם, לפרקים, להס־תובב בחוץ, בלבד שידעו את שעורם בסוף השבוע.

בבית הכנסת דחסידי אוטיניה התפלל מלמד גמרא שני, בן תחרותו של ר׳ יוסי מבוצ׳ץ וזאב רוזנקרנץ שמו, שנקרא בפי הבריות: וואוויק קוגל. אף הוא ידע פרק בלמוד לשון עבר ובדקדוק וחיבר אפילו ספר באותו מקצוע. בלילי שבת, ביחוד בלילי חורף הארו־כים, היו החסידים מתכנסים בבית הכנסת, משוחחים דברי תורה, שותים כוס בירה, ומברכים זה את זה „לחיים". אותה שעה היה ר׳ וואָוויק מתקרב אלי, שישבתי סמוך לאבא ז״ל ושאלני שאלות מפרשת השבוע. פעם בפרשת „ויחי" ניסה לקפחני בקושיות ולבסוף שאלני, מה פרוש „עד כי יבוא ש י ל ה" — מי זה שילה? „משיח" — עניתי. משראה שלא הצליח לנצחני, פנה תוך כדי ענין לאבא בשאלה: „נו, ר׳ יהודה בער, כשיבוא משיח יעזוב את הבתים והעסקים ויעלה עם כל היהודים לארץ ישראל?" (ראה גם רשימה נפרדת).

— בודאי בודאי! — ענה אבא.

עלה על הקודמים רבי לגפ״ת, ר׳ יוסלי מבורוצ׳ין. היה זה טפוס מופלא שכרך יחד לומדות דרך עמקות עם חסידות, חיבה עמוקה לארץ ישראל ונטיה לספרי עיון ופילוסופיה ישראליים. זמן למודי הראשון אצלו השאיר בנפשי חויה עמוקה עד היום. למדנו מסכת נדרים עם הר״ן. ידע לעורר את המחשבה. בין הזמנים למד שמונה פרקים לרמב״ם. וכך היה סדר למודו: משש עד שמונה בבוקר — פוסקים, היינו יורה דעה או חושן משפט, שהיה מקרא: למוד ש״ך, 8—8.30 תפלה יחד עם הרבי בבית הכנסת דקאמינקא. מאז ועד 10 היו התלמידים חפשיים לביתם. מעשר עד אחת: שעור הכנה — לייענן, שכל אחד הכין בעצמו עמוד גמרא ואמרו אח״כ לפני הרבי. בשעות אחר הצהרים ובלילות חורף הרצה הרבי שעור בגמרא עם תוספות ומפרשים, בדרך חדירה והעמקה. בקיץ לפנות ערב למד „פסוק" ישעיה או ספר איוב לפי פרוש המלבי״ם: ויש שהכתיב אגרות שלומים בעברית בנו־סח המליצה. יום חמישי אחרי הצהרים היה קודש ללמוד סדרת השבוע. ומנהגו, שהגריל את הפרשיות (כהן, לוי, שלישי וכו׳) בין התלמידים לטובת קופת ר׳ מאיר בעל נס.

ר׳ יוסלי ידע לשלב ולהשמיע, אגב לימודו, דברים מתמיהים ומעוררים. פעם זרק שאלה בחלל החדר:

— מי גדול ממי — הים או האדם?

— פשיטא, הים! — צעקו התלמידים.

— לא! — ענה הרבי והוסיף הסבר:

— לגודל הים ולעמקו יש גבול וחקר: כך וכך מידת שטחו, זו וזו מדת עמקו; ואילו האדם ונשמתו, מי יחקור ויבוא עד סוף תכונתו?

אף סיפר לנו ספור מוזר ומדהים על בן־אדם, שנו־לד, גדל, מתחנך, נושא אשה ומקים זרע, נושא ונותן, אץ־רץ ובורח: והנה ראו זה פלא: בכל מעשיו וענ־יניו, לאן שהאדם פונה, הולך ובורח — ז ק ן הולך אחריו (אָן אַ ל ט ע ר לויפט אים נאָך). יושב האדם ברכבת — הזקן עמו; בורח מפניו מעבר לים — הזקן מדביקו. זה אץ — וזה אחריו; זה רץ — והזקן אתו. כללו של דבר: איצה־ריצה־הדבקה: עד שהאדם נופל מאפיסת כוחות, והזקן כורה לו קבר ומרמז לו: בוא שכב, כאן מקום מנוחתך. והרבי בחיוך קל פענח את תעלומת הזקן וסיים: „דאָס אַ ל ט ע ר (ה ז ק נ ה) רודפת אחרי האדם".

הוא היה אומר ומשנן לתלמידיו: האדם מתנשא וניכר בהילוכו, בדבורו, במעשיו ואף בחוד עפרונו.

מתלמידיו בני זמני ייזכר מאירצ׳יע אָטינגר ז״ל. הצטיין בהתמדה רבה. בימי המלחמה התגלגל עם בני ביתו לביהמַן, עבר ללמודים כלליים, נבחן בחינות בגרות, השתלם באוניברסיטת פראג במדעי המזרח והוכתר בתואר ד״ר. הקדיש את שנות חייו המועטות להוראה עברית בגימנסיה במונקץ׳. נשאר נאמן לתו־רה ולמסורה. היה פעמיים בארץ, בתקוה להאחז בה בעבודה מדעית באוניברסיטה העברית, אולם כאן חלה במחלת טיפוס ומצא את מנוחתו האחרונה על הר־הזיתים.

ד"ר א. י. ברור

החדרים שלי

מלמדי הראשון בקולומיה היה מיוצאי האליץ׳. אבל לא על שם עירו נקרא, אלא על פרנסת לואי שבחר לו בנוסף למלמדות, שלא הספיקה למחייתו. הוא חכר בית מרחץ באחד מפרוורי העיר, ולכן נקרא ה„בלן" — „דער בעדער". בשעה שלמדתי אצלו כבר לא עסק בהסקת בית הזיעה ובהכנת אמבטאות, אבל שמו ה„בלן" נדבק בו לכל ימי חייו. הרושם שנשאר לי מחדר זה, בו ביליתי ביסורים שלושה זמנים, הוא העניות המנוולת את בעליה. מטופל בילדים רבים וחולניים היה מלמד זה, ואני השתתפתי בצערו הרב. פעם ביום חורף קודר לא היתה בידו אגורה לארוחת בוקר. נטל חומש או חוק לישראל ושלחני לשכן אמיד, מלווה בריבית לערלים, ילווהו 25 צ"ל (קרייצר בגרמנית, בערך חצי שילינג), והאיש הוציאני מביתו בנזיפה. יום אחר, שגם הוא יום חורף היה, שלח המלמד חבר גדול ממני לבית הורי בכפר, שהיה רחוק כ־5 ק"מ, להקדים לו את שכרו, כי לא היה במה להכין את צרכי השבת. כל יום ה׳ היה קשה כקריעת ים סוף, עד שהובאו הקמח לחלות וללחם שיפון, לעוגות מאים ושמרים לכל השבוע הבא ואיזו ליטרא בשר לשבת. הוא נשא את סבלו בכל זאת בהכנעה, ועוד היה רגיל להתלוצץ ולומר: אני פטור מלומר בברכת המזון „ולא לידי הלוואתם", כי אין איש שילווני פרוטה...

בימים ההם דאגו כבר הורי ל„תכלית" בחיי, כי לא על התורה לבדה יחיה האדם. על כן, החליטו לשלחני לגימנסיה בעוד שנים מספר, והיה צורך בהכנה בלימודים. ובכן, הכניסוני לתנאי „פנימיה" בבית „מורה" עברי, בבית הספר מיסודו של הברון הירש, שהיה עליו ללמדני נ"ך בתרגום גרמני — הצעד הראשון להשכלה בעיני המשכילים, מאז דורו של בן־מנחם. הכוונה היתה שאלמד עברית וגרמנית בבת אחת. מלבד זה, התחייב מורי־מארחי גם ללמדני פולנית — כמבוא לגימנסיה פולנית כביכול. עוד לפני שנה או שנתים היה מורי זה אחד המלמדים בעיר ושמו המלמד מחורוסטקוב, ואולם הוא הצליח להתקבל למורה ביה"ס מיסודו של הברון הירש הודות לידיעותיו בגרמנית. את שמו מצאתי ברשימת כתובות של משכילים משנות ה־80 למאה הי"ט. מתוך השכלתו נבע הלגלוג לדברי חז"ל, שבו תבל לפעמים את שיחותיו בשעת הסעודה. מ„מעריצי ההשכלה בת השמים" היה האיש ודבריו היו מכוונים בעיקר לפילפול הדק באפשרויות הרחוקות מן המציאות. שיטת לימודו היתה: התלמיד קבל ספר תנ"ך עם תרגום גרמני באותיות עבריות או לועזיות ועליו היה לשנן את התרגום עד שידעו מלה במלה. בשעת הבחינה נוכחו הורי שלא הבינותי כמה מלים בגרמנית. ולא עוד, אלא שקראתי „דוסט" במקום „דופט" (ריח). כאשר שאלו את מורי, ענה בתמימות: „כשיגדל — ידע", כלומר שאבין את פרוש המלים.

מלבד נ"ך למדנו לוח הפעלים: „פקדתי" וכו׳. התלמידים, שהיו מתכנסים בביתו בשעות בין הערביים והערב נמנו על שני סוגים: בני החדר כמוני שבאו לשם „השכלה", ומבקרים בבתי ספר ממשלתיים או של הברון, שבאו לשם „יהדות". השפה הפולנית, שאותה התחייב מורי ללמדני, כמעט שלא היתה ידועה לו.

באביב 1896 חזרתי לקולומיה. הגיעה שעתי להתכונן במרץ לקראת הכניסה לגימנסיה ולא יכולתי להישאר בבית סבי בקאלוש, במקום שלא נמצאו גימנסיה ומורים שיהיו מסוגלים להכינני. במשפחת קרובים הרשו לי לבלות את שעותי הפנויות ביום והכינו את ארוחותי בצהרים. ללינה נמצא מקום בשכר, בבית מלמד, ביחד עם ארבעה אנשים בחדר קטן. הכניסוני לחדר ושכרו לי מורה, תלמיד באחת הכיתות העליונות בגימנסיה — וכאן החלה עבודה כפולה. רוב היום גמרא ויורה דעה, ושעות מספר ללימוד לשון וספר בפולנית ובגרמנית וחשבון, לפי תכנית בתי ספר עממיים. אחר כך — לפי תכנית הכיתות הנמוכות בגימנסיה.

מלמדי הראשון היה תלמיד חכם ראוי להוראה. למודי החול שלי היו בעיניו כחטא פלילי. בהורי לא יכול היה לפגוע, לכן יצא קצפו עלי והוא עקצני ומירר את חיי. כשהגיע מועד בין הזמנים, בא לבית הורי, כדי להתקשר איתם לזמן הבא. התנקמתי בו והתרסתי נגדו — חטא שאני מתחרט עליו עד היום — והורי מסרוני למלמד אחר, לר׳ ישראל מיכל מדיליאטין, אשר בחדרו למדתי כשלוש שנים עד אשר עזבתי את החדר בכלל. בניגוד למלמדי הקודם, היה איש נוח לבריות וגם אשתו הרבנית, שידעה את סבלי במזונותי ובדירתי, היתה מקרבת אותי כדודה טובה. שיטתו לא היתה שונה משל מלמדי הקודמים. לימוד גמרא בעיון עם תוספות, קריאה בפני עצמי, יורה דעה, קצת נ"ך, ואם איני טועה — גם „פרשת

השבוע" ביום ה' או בעש"ק. כשהגעתי לעול המצוות, הצליח ר' יחיאל מיכל בתמימותו ובשיטתו החסידית לעורר בי יראת שמים, יותר מאשר רבי הקודם, שבי־קש להשיג זאת בקנאותו ובלמדנותו. דקדקתי להיות מעוטר בתפילין לכל הפחות שעה ביום. היו נערים שלא אכלו, כל עוד רושם הרצועות נשאר על זרועם. לרבי זה היה ארון מלא ספרים. מלבד ש"ס ופוסקים היו לו גם ספרי קבלה, אגדה וחסידות. חובב ספרים היה והוסיף לקנות ספרים. הדלות בביתו לא היתה כה בולטת כמו בבית המלמד הבלן, כי רק בת אחת קטנה היתה לו. הוא הרשה לנו לדפדף בספריו כאות נפשנו. התחזקה בי התאווה לעיין בספרים, מורשת בית הורי. משכו את לבי ביחוד ספרי אגדה וספרי הדורות.

מלמדי זה לא החרימני כשנכנסתי אחר כך לגימ־נסיה ולאוניברסיטה, ידיד נאמן נשאר לביתנו וגם אחרי שעזבתי את העיר, היה יוצא ונכנס בביתנו. לסוף עזרנו לו לעלות לארץ בהיותו בן 77. הוא זכה רק לירחי שלווה אחדים במושב זקנים בצפת, במקום שנהגו בו כבוד רב ושם נפטר בחורף תרפ"ז או תרפ"ח. משאלתו האחרונה מאיתנו היתה, שנשלח לו לצפת תפילין של „שימושא רבה" (הבתים בצורת קוביה שכל צלעותיה שוות). בשני זוגות של רש"י ורבנו תם שהניח על ידיו, לא היה לו די. לתקן תקון על פי הסוד של בעל ה„שימושא רבה" חפץ. סודו נקבר עמו.

__שלמה ביקל__

הירש ראט

הוא החזיק את החדר היותר־יפה בשביל הילדים הבעלבתיים ביותר בעיר, והרבנית סחרה לתוספת־פרנסה במחרוזות של פניני־זכוכית ואלמוגים. וכשה־גיעו לשלושת־רבעי המאה של חיים ולמעלה מחמישים שנה של עבודה, עלה בדעתם של הבנים העשירים בווינה: כבר הגיעה השעה לחדול מן הלימוד והמס־חר. ומאז התחיל האסון. בווינא קבר את האשה וב־ווינא נקלע לבואו של היטלר. כשתפסו הנאצים את אוסטריה, התחילו חושבים: להיכן לברוח? וברח בן אחד לשאנחאי והבן האחר ללונדון. בן שלישי חתר והגיע לאמריקה הדרומית, והוא עצמו, הזקן בן השב־עים ושבע, קיבל אשרת־כניסה לאמריקה. כאן, בארץ החופשית הברוכה, נמצא אצל בת והוא היה מרוצה, אילמלא צרה אחת, שהיא הגדולה והקשה ביותר מכל הצרות: בעיירה הגויית ההיא בקונטיקוט יש מעט יהודים, ואין כמעט כלל יהודים של ממש. ואין מקום שאפשר להתפלל בו בציבור. הוא היה מוותר — אמר לי הרבי שלי ר' הירש בסוד ובעקשנות עמוקה בקולו — על הארוחות הטובות ועל החדר הנרחב והנוח אצל הבת, והיה מרוצה להישאר בניו־יורק במושב־זקנים, משום שהוא רוצה להיות בין יהודים.

אותה שעה הרהרתי, כי פרץ חדר עד אל הנקודה הסודית־ביותר של קיומנו בתורת עם, כשאמר לרבי מביאלה ר' נח בעצם אמצעיתם של הזהר והתפארת של הגן־עדן התחתון ללחוש בלהט ובתשוקה: „רוצה אני להיות בשבעה מדורי גיהנום עם פושעי ישראל, ולא להיות יחידי בגן־עדן!" כמיהתו של ר' הירש ראַט ושל כל ר' הירש כמותו אל יהודים יש לה אותם שורשים נפשיים עצמם שיש לאהבתו של האיכר האוקראיני והפולני אל שדהו.

מסביב לחדר של ר' הירש ראט היה מלהט סמל כפול של המולדת היהודית: של יהודים חיים ויהודים מתים. החדר היה הקלויז הקאמיונקאי, שבבוקר וב־ערב היה הומה מרוב יהודים, והקלויז עמד בבית־הקברות הקאמיונקאי הישן. בבית־הקברות היו בימות הקיץ רועות עיזים וזאטוטים שובבים היו מתגרים בהן מלחמה מאחורי מצבות שקועות למחצה. בימות־החורף היו צללים ארוכים עם כל מיני קישוטי־שלג עוטפים את כל בית־החיים וסוגרים אותו על שבעה מנעולים של סוד. אבל בלילות־החורף, בזמן שהיו לומדים עד שעה מאוחרת בלילה, היתה השלהבת של עששית־הברק האחת־היחידה, שלא היתה יראה להציץ מבעד לחלון אל בית־העלמין. אינני יודע, מה היה מרגיש הרבי ר' הירש, אבל אנחנו הנערים היינו מתייראים מורא גדול ועצום. „מתים היו מתרוצצים בתכריכיהם בין האילנות ומחפשים הזדמנות לתעלל בחיים. הם היו מתירים את שרוכי הנעליים, בשביל שיהיו נתקלים בהם ונכשלים; הם היו מטילים קליפת־פרי מתחת לרגליים, כדי שההולך יחליק וימעד. והם היו אפילו טורחים, המתים הללו, ומטפסים על העצים ומשליכים משם שלג על החיים"...

— רבי, אני רוצה „קטנים" — היה מכריז ומודיע

תלמיד, ומוסיף מיד כי לווה ילווהו מישהו.

אחד לבד לא היה שום תלמיד מעז לצאת החוצה. בגלל „תעלוליהם של המתים” היה נדרש בשביל כל אחד מאתנו — אם נדבר בלשון ימינו — משמר־ליווי. אם כי המלווה היה יכול להגן אך מעט מאוד בפני מעשי־העורמה של המתים, הרי היה בכל זאת נעים ובטוח יותר לברוח בשניים.

כהיום הזה מתברר לי, מפני־מה נטלנו מן המתים את כל מיושבותם וחשיבותם וראינו אותם רק בתפקיד של שובבים פשוטים, שהם רק חושבים, כיצד עושים תעלול יפה לנערי־החדר של הקלויז הקאמיונקאי. יצרנו את המתים בצלמנו וכדמותנו. אנו היינו קונדסים ושובבים, וממילא לא יכלו יצירי־דמיוננו להיות אחרים. אלא מאי, למה עשינו את המתים שובבים גדולים עוד יותר ממה שהיינו אנו בעצמנו — הרי זה משום שהיינו משתוקקים לשלימות בשובבות. ברחובות של הגויים לא היינו מהלכים בימים ההם, ובין היהודים החיים לא היו גרועים מאתנו. לפיכך חבשנו את המצנפת של השלימות השובבנית לראש המתים, שכל חייהם לא באו להם אלא מאתנו.

בחדר עצמו, בעזרת־הנשים של הקלויז הקאמיונקאי, מתהלך הרבי הירש בין הספסלים ומשגיח בתלמידים, כיצד הם לומדים. הוא עצמו אינו מלמד, הוא רק מפקח ובוחן. ללמד את התלמידים זה תפקידם של ראשי־הדוכן, המכונים „בעלפערס” (עוזרים). אחד ראש־דוכן כזה זוכר אני במיוחד. שמו היה שמחה. קלסתר־פניו היה צירוף משונה: זוג שפמים גרמני מזוקף כלפי־מעלה בנוסח וילהלם השני, וזקנקן חסידי

שני עבדקנים אלה ישבו תמיד בכניסה לבית הכנסת קאמינקר, בו שכן גם חדרו של הירש ראט

עגלגל שכולו יראת־שמים. הוא היה מתפאר לפנינו התלמידים בכתב־ידו המאומן. ואמנם לא חדל מעולם מלכתוב ומלשפר אותו עוד יותר. היה מחזיק תמיד עיפרון־של־דיו בידו, וכל מקום שמצא טבלת־ספר או פיסת־נייר שעדיין לא כוסו אותיות, היה טובל את חוד־עפרונו בקצה־לשונו ומניח עליהן את חתימתו.

הרבי ר׳ הירש הוא יהודי גבוה, נקי ומשונה בזהירותו. שהוא נקי הוא מוכיח בכך, שהז׳אקט שלו אין עליו רבב, וכשהוא שותה חלב, הרי הוא משגיח שטיפה אחת לא תטפטף ותיפול חלילה על זקנו המסורק־יפה. וזהיר־ונזהר הנהו, מפני שהוא מדבר בשקט ובאנחה, וגם בכך שאנחנו הנערים מספרים לעצמנו, כי הרבי מזמין נייר־של־אשר־יצר מחוץ־לארץ. מהיכן הגיעה אלינו הרכילות המחוצפת הזאת? מן־הסתם מכך, שהרבי היה מחזיק נייר כזה (לנו נדמה היה, שהוא מחזיק כמה מינים של נייר כזה) סגור ומסוגר בשידה פרטית־ביותר.

האם אני זוכר התנגשות שלי־עצמי או של תלמיד אחר עם הרבי ר׳ הירש ראַט? הו, כן! ההתנגשות, שנחקקה עמוק בזכרוני, העמידה את ר׳ הירש באור נאה ונעים ביותר של יהודי אציל, ותודות להתנגשות הזאת התוודעתי אחר־כך אל מאורע מעניין מן העבר היהודי הקרוב בקולומיה, מאורע המאפיין במידה ניכרת את רוחם המרדנית של בני־ארצי, יהודי פוקוטיה ההרריים־כמעט.

אחד מן התלמידים הטובים־יותר, ייתכן שהיה אֶלצי פריש (נפל בחזית האיטאלקית בשנת 1916, אחיו של ד״ר בוניו פריש, מנהיג ה„בונד” בקולומיה — ראה רשימה נפרדת עליו — המערכת), או ליפא הררוויץ (שנפטר בתל־אביב), או אולי יצחק בראוור (מורה בגימנסיה הריאלית בחיפה), מסר לרבי על אחד מן התלמידים הפחות־טובים ושמו פרידברג, שהוא הלך הביתה מן החדר קודם הזמן. ובמקום לפנות אל פרידברג ולייסרו, פנה הרבי אל המוסר והטיף לו מוסר כהוגן. זכור לי, שהוא היה כעוס ומרוגז, כפי שראיתי אותו רק לעיתים רחוקות. הוא טען לא רק אל המוסר — היינו אז ילדים בני שמונה או תשע — אלא אל כולנו, שיהודי חייב להיזהר ולהישמר ממסירה. מוסר — צעק ר׳ הירש — מותר, על־פי הגמרא, לקורעו כדג ביום־כיפור שחל להיות בשבת. ואנחנו, כל ה„מוסרים” בני שמונה ותשע, עמדנו ושמענו את דבריו של ר׳ הירש כדברי המחוקק מהר סיני, וכולנו נשבענו, שלא נעבור על איסור המסירה כל ימי חיינו. וכלאחר־יד אמר אז ר׳ הירש דרך־אגב: „מוסר אחד היה בקולומיה, יידלי בן שבתי, ולימדוהו היהודים פרשת בלק. עד שכבר הזהיר את בניו ובני־בניו שלא למסור”.

המלמד וביק רוזנקרנץ (קוגל)*

המלמד הטוב־ביותר בעירנו לתנ"ך ולדקדוק היה ר' וביק קוגל (פשטידה). מפני מה הדביקו לו שם־גנאי כל־כך שמן, לא ידע שום אדם בוודאות: היו רק מספרים, כי וביק ירש את התואר הזה מסב־זקן אחד, שהיתה לו תשוקה יתירה ונודעת לפשטידות טעימות.

מבחינה חיצונית היה ר' וביק עצם ההתגשמות של יישוב־הדעת וחשיבות. הוא היה לא גבוה, רחב־כתפיים, והיה לו תמיד הילוך מדוד ושקול. השערות בזקנו הלבן היו סדורות כראוי ושמרו על מרחק של דרך־ארץ בין שערה לחברתה. המלים יצאו מפיו אחת־אחת ובזהירות יתירה. היתה הרגשה, שהן מסתכלות תחילה יפה־יפה לכל העברים, אם אין צפויה להן סכנה, קודם שהן מפליגות אל הדרך. וכשיצאו מתוך פיו, המלים הללו, היתה כל אחת מהן מחורטת ומבוררת על־פי דקדוק ומשתוררת על־פי פיוט.

ואת יוקרתו הגופנית היה ר' וביק שומר בעירנות של אלף־עיניים. הוא חרד מפני הסילוף המועט־ביותר של בריאות־הגוף שלו ומתיירא היה מפני שני דברים: רוח־פרצים וכוויות.

שער אחד לצד הרחוב ושער אחד אל החצר ושניהם פתוחים לרווחה בימות־הקיץ. ועל־פני הפרוזדור הארוך, בין שער לשער, מתרוצצות רוחות קלילות שובבניות, שאינן מתכוונות, למראית־עין, אלא לרענן אותך מעט ולייבש את הזיעה. ומפני הרוחות הקלילות הללו נזהר ר' וביק יותר ממה שהוא נזהר מפני רוחות־הצפון החורפיות. הוא אינו מאמין להן. הוא מעטף משום־כך את הראש במטפחת־ראש כבדה אפילו ביום־תמוז חם, כשהוא צריך לעבור דרך ה„גן־עדן" שלהן אל החצר. ולא יותר אמון ממה שיש לו אל רוחות־הקיץ הקלילות מגלה ר' וביק אל הזגוגיות המצוננות כביכול של עששיות־הנפט. כל פעם שהוא נוטל זגוגית כזאת אל תוך היד ורוצה להעלות אור בעששית, הריהו מתיירא שמא כבר נכווה. והרי תופס, לשם זהירות יתירה, בתנוך־האוזן ומשמיע צעקה מיושבת וכמעט ריתמית: „אר־ווה!".

וכל אותה זהירות אין בה מועיל. ר' וביק תמיד נדמה לו, שהוא נפגע מרוח־פרצים, ותמיד הוא כמעט בטוח שנכווה. היה ר' וביק מתיירא מפני המחלה עד כדי־כך, שהוא התחבא מפניה... במחלה עצמה.

ר' וביק היתה לו חיבה יתירה ומופלאה אל התנ"ך, הערצה שבתשוקה לשירה, לפיוט, ויומרה נוגסת וכוססת להיות מחבר. מי שלמד אצל ר' וביק תנ"ך, אינו מסוגל לשכוח אותו בשלימות. לא כל־כך בגלל המלים שנחרתו במוח, כמו בגלל המוסיקה, שחדרה אל תוך האוזן על־מנת להישאר שם עולמית. ר' וביק לימד את תלמידיו ישעיה, עמוס ומשלי (אלה היו הספרים האהובים עליו ביותר בתנ"ך) בנעימה שקולה ומתנגנת. הוא הקדים ודיקלם בזימרור מופלא פסוק בישעיה', והתלמידים חזרו אחר־כך ואמרו אותו, לא — חזרו וזימרו אותו לפי הקצב של שרביט־הניצוח של ר' וביק. התרגום היהודי של הפסוקים נעשה טפל, בלתי־חשוב, הוא נאמר כמעט כלאחר־יד ובהפסקות־הזמרור. אצל ר' וביק לא היה העיקר, שתלמידיו שלו יהיו יודעים את התרגום היהודי של המלים. עיקר כוונתו היה בכך, ששומעי־לקחו יהיו לומדים וקולטים כל פרק כמו שיר עם משקלו שלו ועם המוסיקה המיוחדת לו.

אלה שלמדו בחדר של ר' וביק קלטו בזכרונם, לבלי לשכוח עוד לעולם, הודות לשיטה הדיקלומית־המוסיקאלית שלו, פרקים שלימים מפסוקיו הריטוריים־הסוערים והליריים־החודרניים של ישעיהו, וגם פרקים שלמים מפתגמיו החריפים והקולעים של שלמה המלך. ואני מוכרח עכשיו באמת להשתומם, כשאני מעלה על דעתי, באיזו ידיעת־המטרה היה ר' וביק מעיר ומעורר בנו במוסיקה המיוחדת שלו, מתוך תווים שמעולם לא נכתבו, את הרגשות המתאימים לדבריו הנשגבים של הנביא. כשחזרנו בפרק הראשון של ישעיה ואמרנו או הרעמנו אחרי הרבי: „ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו", היה חוזר ומהמה בנו זעמו הקדוש של הנביא ויחד עמו כעסנו על עם ישראל. אבל כשהתחיל ר' וביק בפרק החמישי מתחטא לפנינו בקולו הלירי־הרך ואומר „אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו", עורר אותנו בריתמוס של קריאתו ובמוסיקה שהעלה בקסמיו מתוך המלים וריגש אותנו עד לדמעות, ונערי החדר בני השתים־עשרה תפסו והרגישו בכל לבבם את הצער העמוק שבמשלו של ישעיהו.

הזמרה ביחיד ובציבור, שנישאה מן החדר של ר' וביק, היתה מושכת תמיד ומכנסת קהל גדול מן הרחוב אל החלונות. עוברים־ושבים היו נעצרים ומקשיבים, כמו שמקשיבים לבעל־תפילה טוב עם מקהלה.

לדקדוק היתה לו לר' וביק שיטה משלו, שיטה פיוטית. בשביל כל כלל דקדוקי חיבר ר' וביק שיר מיוחד, והתלמידים לא היו צריכים אלא ללמוד בעל־פה ולדקלם את שיריו של הרבי.

*) ש. ביקל: „אַ שטאָט מיט יידן". עברית — ש. מלצר.

יחזקאל כולכוד

שמו המלא היה יחזקאל לעמפל־צעלר, אך כינויו בפי כל היה „חזקל־מלמד". כל בעל בעמיו, שהיה מחשיב את עצמו, היה מוסר את בנו ל„חדר" של חזקל־מלמד. שכן היה לו שם, שאצלו לומדים הילדים בהצלחה. דרך קבע למדו שם כ־40—50 ילדים, והרבי העסיק שלושה „בלפרים" — שניים בתוך החדר ואחד שהיה מביא את הילדים מן הבית לחדר ומחזירם הבי־תה אחרי הלימודים.

למדו אצלו קריאת א"ב, חומש ורש"י — ותו לא. בהגיע ילד ללימוד ה„חומש", ערכו לו בחדר מסיבה ביום שבת, בנוכחות כל הילדים; מקשטים את „חתן התורה" בשעונים ומובילים אותו בתהלוכה חגיגית דרך ה„רינק" אל מקום מגוריו, שם הספיקו כבר להת־כנס בני המשפחה, קרובים ומכרים (מהקלויז שמת־פללים בו — בדרך כלל), והוא נבחן ע"י הרבי על ידיעותיו בחומש.

נראה, שמשכר־לימוד קשה היה ליחזקאל מלמד לקיים את המשפחה, כי הרבנית החזיקה גם אווזים בחדר הקדמי — לפיטום ולמסחר. ואם לא די בכך, הרי שימשו האווזים מטרה נוספת, כפי שיסתבר להלן.

כיצד עונשין

בידי המלמד היה פרגול, אך הוא שימש רק לצורך הפחדה, כי הרבי לא נהג להכות את תלמידיו. לעומת זאת היה מעניש ע"י העמדה ב„קינו" (קונע). פירוש הדבר, שהיו מוציאים את התלמיד מחדר הלימודים ומעמידים אותו בחדר הקדמי החשוך, ליד לול של אווזים. מלבד זה שמו לו, לתלמיד שסרח, כל מיני סמרטוטים מתחת לחולצה בצד הגב, כעין גיבנת — והילד סבל גם מבושה, גם מפחד החשכה שבחדר הקדמי, וגם מנשיכות הברווזים...

הבן הציל יהודים מפרעות

ל„חזקל מלמד" היו שישה ילדים, שלושה בנים ושלוש בנות. בן אחד, בשם בן־ציון, היה המשכיל והמוצלח ביניהם, סיים סמינר למורים ובעת שירותו בצבא האוסטרי הגיע לדרגת קצונה. עם הקמת מדינת פולין העצמאית, עבר לצבא הפולני, השתתף בקרבות ליד ברסט־ליטובסק (בריסק דליטא) וזכה לאותות הצטיינות. כן הועלה לדרגת סרן (קפיטן). בעת חופ־שתו הגיע לקולומיה ויהודי העיר היו גאים עליו. אביו סיפר על מעללי הגבורה שלו בעת הקרבות, ובין השאר, כי הציל את יהודי העיר זלוצ'וב מפרעות.

למדו בדוחק

תנאי הלימוד היו צפופים, שכן החדר היה צר מלה־כיל את 40—50 התלמידים שלמדו בו דרך קבע. הסדר היה כדלקמן: ליד שולחן אחד ישבו הילדים הקטנים, בני השלוש, שלמדו מפי אחד הבלפרים לומר את הברכה „מודה אני" ולקרוא „קריאת שמע"; ליד שולחן שני — לימד בלפר אחר ילדים יותר גדולים — להת־פלל מן הסידור, וליד השולחן השלישי — הרבי עצמו, מלמד חומש ורש"י. כולם לימדו בקול כמובן, הרבי והבלפרים קוראים בקול רם והילדים מחרים־מחזיקים אחריהם — כל אחד בתחום שלו. ה"מקהלה" הזאת יצרה בליל של קולות אשר התמזגו עם זעקו־תיה של הרבנית על ששת ילדיה, קירקור התרנגולות וצווחת האווזים, והמהומה היתה גדולה. אף על פי כן היה זה מקור לא אכזב לעשרות ולמאות ילדים יהו־דיים, שינקו ממנו ורכשו להם את התשתית של תורה ודעת — מהם שהמשיכו מכאן והפליגו למרחקים, ומהם — שנותרו עם המטען של ידע יהודי מסורתי שקיבלו רק בחדר, כאוצרם העקרי.

ל. ג.

*

זכרונות

ל. ג.

הצבעה עממית על ה„לוקלקה"

החברה „ברון הירש־רוטשילד לבינוי מסילות ברזל", אשר סיימה בשנת 1885 את הנחת קוי מסילת הברזל מקולומיה לזלשצ'יקי, העלתה תכנית להניח מסילת ברזל שניה, שתחצה את מרכז העיר קולומיה ותעבור ברחובות: הרץ־הרצוג רודולף (לאחר מכן לגיונוב), את ה„רינק", רחוב סוביסקגו, תגיע לדיאטקוביצה, תעבור את רח' קרפצקה, דרך שיפרובצה, תגיע לתחנת הקמח של ברטלר, בית החרושת לבירה, תעבור סמוך ליערות המקום — לצורך העברת עצים למנסרות, תמשיך לרחוב רוגטקה ומשם לוורביש, פצ'ניז'ין, סלובודה־ונגורסקה; הרכבת תוביל משאות שונים, בין היתר: טנקרים עם נפט, פחם, עצים, לוחות, שקי קמח, מלח, ועוד.

התכנית שהוגשה, עוררה התרגשות רבה בקרב בעלי העגלות היהודיים, אשר פחדו כי הרכבת תנשל אותם מפרנסתם בהובילה בקרונות המשא שלה את המטענים שהם נוהגים להוביל. גם הסוחרים לא היו מרוצים, מפני שקהל לקוחותיהם — סבלים, ספקים וכו', עשוים להידלדל בעקבות השינוי.

לעומת זאת, היתה האוכלוסיה הנוצרית שבעת רצון מההצעה, שכן סלילת המסלול החדש עשויה להבטיח עבודה רצופה לפועלים מקצועיים, שרובם הם נוצרים — ובדיעבד — ליצור שפע של מישרות לפקידים נוצריים. גם החשש מצד היהודים, שהילדים עשויים להיפגע מהרכבת העוברת ברחובות העיר, לא תפסה לגבי דידם, מפני שילדיהם נוהגים לשחק בחצרות ובגינות הפנימיות של הבית, בעוד שבבתי היהודים משחקים הילדים ברחוב.

הנה משום כך, התנגדו רוב הנציגים היהודיים במועצת העיריה לתכנית האמורה, מלבד אי אלה סתגלנים שנקראו אז „מושקס".

היהודים הציעו במקומה מסלול אחר, שיעבור לקורולובקה — דרך הפרוט, אוסקשסינצה, ספאס, דרך וורביש, וכן הלאה. אולם החברה דחתה את השינויים בתכנית התוואי של המסלול, בהנמקה שהם יגדילו את ההוצאות לאין שיעור, הכרוכות בייבוש ביצות ליד הפרוט, בניית גשרים, וכיו"ב.

לאור הנסיבות האלה, התקיים דיון במועצת העיר והוחלט — בלחץ הנציגים הנוצריים — לקבל את התכנית של החברה, אף על פי שבראש העיריה עמד יהודי דווקא.

המוני היהודים לא השלימו עם הגזירה ובבתי הכנסיות נערכו אסיפות מחאה שביטאו את התנגדותם הנמרצת. מועצת העיר נאלצה להתחשב בהלך רוח זה — וכדי להמתיק את הגלולה, החליטה על משאל עם. הודפסו 2 סוגי שאלונים — בעד ונגד התכנית — ועל התושבים היה להצביע (ע"י חתימה) על אחד מהם. השאלונים היו כתובים בפולנית, אם כי היו יהודים שלא ידעו קרוא וכתוב בשפה הפולנית. הדבר נעשה כמובן במתכוון, בשל המגמה להערים עליהם.

ואמנם, כאשר שליחי העיריה הלכו מבית לבית להחתים אנשים על הגיליונות ונתקלו במישהו שלא יודע פולנית, הגישו לו מיד את השאלון המחייב את התכנית — ואמרו לו לחתום. בשיטת רמייה זו הצליחו להשיג רוב מכריע ב„משאל עם", והחברה ניגשה להניח את המסילה.

א. שוירמן

מפקד אוכלוסין ב־1910

עוד בשנת 1890 הטיף העסקן הציוני הנודע, לייבל טוביש, שיהודי אוסטריה יצהירו בעת מפקד האוכלוסיה שעמד להתקיים באותה שנה, על „יידיש" כשפת האם שלהם.

בדרך זו התכוונו למנוע את התופעה שע"י הצהרה על שפה אחרת כשפת האם, יגבירו היהודים את כרחם של אחד הלאומים (פולנים, רומנים, אוקראינים וכו') וימשכו אל עצמם את איבתם של הלאומים האחרים.

ברם, עצם המחשבה על קביעת ה„יידיש" כשפת אם באותם הימים, נראתה כאבסורד גדול. לשון זו נחשבה אז כ„ז'רגון" גרידא ואף אלה שהשתמשו בה בחיי יום יום, סברו שלא יהא זה יאה להעניק לה את הגושפנקא הרשמית תוך רישומה במסמכים...

אף על פי כן, היו הנסיבות לפי מפקד האוכלוסין הנזכר שונות לחלוטין. לאחר הבחירות בשנת 1907 ובעקבות ועידת הלשון בצ'רנוביץ בשנת 1908, נעשה העניין פופולרי למדי. כמעט כל המפלגות היהודיות, ציונים, פועלי ציון ו־ז'.פ.ס. הסכימו ביניהן על מבצע משותף שיביא את היהודים לידי החלטה, שלא לרשום את הפולנית או הגרמנית כשפת אמם, אלא יידיש! מאות אסיפות התקיימו למטרה זו ומועדוני הסברה נפתחו בכל רחבי העיר, כדי להעניק לציבור את העצה והעזרה הדרושות.

אכן, לא היה קל להחדיר לתודעת היהודים בימים ההם את החשיבות של הסטטיסטיקה. מלבד זה היו גליונות המפקד כה מסועפים ומסובכים, עד כי המסבירים עצמם בקושי התמצאו בהם. אולם, לאחר שניתן היה לגבור על הקשיים האלה, היה רוב הציבור מוכן להיענות לקריאת פרנסיו.

אשר לשלטונות המוניציפליים והמרכזיים — הרי הם גילו אי שביעות רצון מההתפתחות הזאת, מתוך חשש שהדבר יבליט את הריכוז של היהודים, דבר העלול לגרור אחריו תביעות לזכויות מיוחדות. הנה משום כך, השתדלו השלטונות להחניק את התנועה באיבה וציוו על נציגיהם שהשתתפו באסיפות היהודים כדי לפקוח עין עליהם, שיטילו את ה„וטו" שלהם נגד הפעולה הבלתי חוקית כביכול. הם הסתמכו על כך, שהיידיש אינה שפה מוכרת באוסטריה, ולכן — הס מלהזכירה במסמך רשמי.

נחרתה בזכרוני אפיזודה משעשעת ביותר באחת האסיפות הללו: כנואם ראשי באסיפה הופיע ד"ר שפינדל מקלוש. כאשר פנה לנאספים וקרא להם פעם ופעמיים להכריז על יידיש כשפת אמם, נשמע קולו של סווינסקי, הקומיסר מטעם מינהלת המחוז, אשר קרא את הנואם לסדר, יען כי דברו מתיחס לפעולה „בלתי חוקית". ד"ר שפינדל נאלץ להתחשב בקריאתו של הקומיסר, אך נקט בטכסיס מחוכם. הוא פנה שנית לנאספים והפציר בהם שיכריזו על ה„אמת" כשפה שלהם... אולם, כאן קפץ שוב הקומיסר והכריז בקול פטטי — ברוב בורותו — „גם על אמת אסור להכריז במדינת אוסטריה".

הקהל שנוכח באולם, פרץ כמובן בצחוק רם ובמחיאות כפיים סוערות...

אולם, צחוק לחוד ו„חוק" לחוד. בסופו של הדבר ניצחו השלטונות. כל אלה שהודיעו ורשמו בגליונות המפקד את ה„יידיש" כשפת אם שלהם, נקראו לאחר זמן למשרד המחוזי ונצטוו למחוק את הציון „יידיש" ולכתוב במקומו שפה כלשהי, אחרת.

מי שלא ציית לפקודה זו, נענש בקנס כספי או במאסר — ובדרך זו סוכלה הפעולה, הן בקולומיה והן במקומות אחרים.

*

עזרה לפליטי הפרעות בקישניב

בשנת 1903 הגיעו לקולומיה הרבה פליטים מבס־ראביה ומפודוליה, אחרי הפרעות הזכורות לשימצה בקישיניב. לנוכח המצב, הוקם ללא שהיות ועד עזרה לפליטים, בראשותן של הגב' וייסמן, חותנתו של מוטל פריש ורעיתו של י. ב. זיידמן. הוועד דאג לס־פק לפליטים כל מה שדרוש היה, ובראש וראשונה — מזון וקורת גג. כעבור זמן החליטו רובם להגר לאר־צות הברית, אך חלקם נשאר לגור בקולומיה. לגבי אלה שהחליטו להישאר, אורגנו מקומות עבודה אצל בעלי מלאכה מקומיים וציידו אותם בכלי עבודה מתאימים. כן נשכר מורה מיוחד כדי ללמד את ילדי הפליטים עברית.

אחד מבני הפליטים, שאביו היה חייט נשים, הת־חתן עם בתו של הסוחר הנודע, ז. הופמן. לאחר מכן החל לעבוד בתור פקיד ממלכתי של ממשלת אוס־טריה. אחיו האחרים, ביניהם צעיר שהיה קצין בחי־טיבת רגלים בצבא האוסטרי, היגר לאמריקה.

האוכלוסיה היהודית בקולומיה עשתה כמיטב יכול־תה, כדי לעזור לפליטים והגדילו לעשות בכך: יעקב ברטלר ובניו, שדלתם היתה תמיד פתוחה לנצרכים; הרש קריס, אליהו קריס, משפחת ברייר עם מוטל ברייר בראש, מוטל פריש, בילה הורן והאם שלה רבקה באר, פסיה זינגר, לייבוש הורוביץ, משפ־חת מרמורוש, „האחים בישל״, ואחרים.

ש. ביקל

הנקמה על יידלי בן שבתאי

בשכנות עם סבי היה דר בזמן ההוא יהודי בשם נטע סאלפטר. והיה היה ר' נטע ים גדול אחד של סיפורים ומעשיות, ונוסף לכך היה מספר מופלא, שבכל־עת־תמיד היו מזדמנים אל ידו התיאור הנכון והמשל הנכון. נוסח הסיפור היה אצלו מותחני, תופ־סני, ותכופות אפילו עם משהו מועט של שונד. אבל בעצם אמצעיתו של סיפור־המעשה, שעה שכל העי־ניים והאזניים היו תלויות בשפתיו, היה מתחשק לו להקליע תיאור־טבע מפורט, שדוגמתו, נדמה לי, אפ־שר למצוא רק אצל שלום אַש. ר' נטע היה בא כל יום לפנות־ערב ונכנס דרך הפתח האחורי אל סבא שלי, נטל תחילה ריחת־טאבאק טובה, התעטש פעם אחת ושתי פעמים וחמש־עשרה פעם ברציפות, ואחר־כך, משנרגע, התחיל תיכף מספר.

והנה בערב אחד נטפלתי אל ר' נטע, שיספר לי את המעשה שהיה ביידלי בן שבתי. סבי שלי התנגד לכך. יידלי — טען — כבר הוא מספר־שנים ניכר בעולם־האמת, ואין זה מן הראוי, שנהא אנחנו מספ־רים כאן דברים בגנותו ומשימים דברי־קטרוג בפיו של הקטיגור. בקושי נעתר סבא לבקשתי העקשנית, ור' נטע היה מיד מרוצה לספר.

— יידלי בן שבתי — התחיל ר' נטע מתאר — היה יהודון קטן, עם משקפיים היורדים עמוק על חטמו ועם זקנקן בעל שני קצוות, שכל קצה שלו היה הולך לו בדרכו; והוא, יידלי, הלך לו גם הוא בדר־כיו שלו, הבלתי־יהודיים. הוא היה יוצא־ונכנס במש־רד־המסים ואצל הסטארוסטה (מושל־המחוז). במש־רד־המסים אוהב היה לספר, כי בעל־בית פלוני ובעל־בית אלמוני עושים לו לקיר"ה חשבון לא־נכון. אצל הסטארוסטה, כנגד זה, אוהב היה לפטפט ולספר, כי משולם־ולוול החנווני מחזיק את חנותו פתוחה ביום א', וכי ברל ויינקלר הוא וינקל־אַדבוקאט, כלומר: עוסק במשפטנות בחשאי ובלי רשיון. רואים היו, שיש בעיר מי שמוסר דברים לרשות, אבל לא היו יודעים במי לחשוד. עד שהבעל־דבר עצמו סייע לגלות עצ־מו. יידלי, מלבד מה שהיה מתעסק במסירה, היה עוד — אל נא יהיו דברי נחשבים לו — חומד ממון. וה־ריהו נכנס פעם אחת אל משולם־ולוול החנווני ואו־מר לו, שהוא יכול לפטור אותו מעונש־הכסף של הסטארוסטה בעד החזקת החנות פתוחה ביום א', אלא שהוא רוצה בעד זה כך וכך. משולם־ולוול היה יהודי רגזן ובמקצת בעל־גאווה, והרגיז אותו הדבר. הייתכן? יידלי בן שבתי זה, שיש לו מסבאה גויית קטנה בדרך לוורבישׁ, הוא יהיה שתדלן בשבילו משו־לם־ולוול, שהוא בעל חנות־המכולת הגדולה ביותר בעיר? והוא רב עמו, עם יידלי, ביזה אותו והשחיר פניו כשולי קדרה. ומאז נעשה יידלי להכעיס מסור

בגלוי, ובמשך כמה שנים ארוכות גרם ליהודי קו־לומיה צרות.

— אבל, הרי אתה רוצה לדעת — פנה אלי ר׳ נטע — מה מעשה עשו לו היהודים למסור, ואספר לך בקיצור. פעם אחת בשמיני־עצרת לפנות־ערב — זה היה בוודאי בתרנ״ב או בתרנ״ג — ישבו בעלי־הבתים הנאים ביותר, כמנהגם, בבית הרב, והיו אוכלים ושותים, שרים ורוקדים. אחר־כך הדליקו את הלפידים והתחילו מהלכים ברקידה על־פני הרחו־בות אל בתי־הכנסת. פתאום השמיע מישהו מן היהו־דים המרקדים קול־הברה: מה פירוש הדבר, שתהא עיר שלימה ניגשת ונלחצת על־ידי עוכר־ישראל כזה, כמו יידלי בן־שבתי? לא השיבו לו לשואל תשובה. אך חלק מן ההולכים השמיע קריאה: יידלי בן־שבתי יימח שמו! והשיב על־כך החלק האחר, כאילו מישהו הכין אותם מראש לשאלה ותשובה זו, ואמרו במק־הלה: אָ־מן! ואין יודעים כיצד קרה הדבר, כל הקהל נפנה והלך בדרך לוורביש, אל ביתו של יידלי. משה־גיעו לשם, עמדו בעלי־הבתים החשובים ביותר, כאילו איזה כוח זר דחף אותם והם אנוסים היו לציית לו, והתחילו מפרקים את הבית. לאורם של הלפידים תל־שו היהודים עד שעה מאוחרת בלילה במו ידיהם בלבד את הגג והרסו את הקירות בחלקם הגדול ביו־תר. היהודים לא הלכו באותו ערב של שמיני־עצרת להקפות, לא התפללו מעריב ונוסף לזה עוד עבדו, ועוד איך עבדו, עמלו באמת, בערבו של החג. הרב ר׳ יעקב תאומים הוציא אחר־כך איזו תשובת־המשקל כנגד אותה עבירה.

היה חשש למה שיאמר השלטון. אבל עיר שלימה, כוונתי לומר מאות יהודים, אין יכולים לאסור ולהו־שיב במעצר. השתדל ראש־הקהל בבית־המשפט והשיג פשרה: ישלמו לו ליידלי בעד ביתו והוא יעבור לרשות הקהילה. יידלי עצמו נעלם „ולא ידע איש את קבו־רתו״. —— אין אדם יודע להיכן נתפזרו עצמותיו — סיים ר׳ נטע בנעימה של ניצחון את סיפור־המעשה שלו.

ואני מוכרח להודות, אף אני הייתי שותף לנצחונו שלו. הייתי גאה על היהודים הקולומאיים שלי.

מתוך הספר „אַ שטאָט מיט יידן״
(תורגם ע״י ש. מלצר)

ראשון בנואי שחל בשבת

היה זה בשנים הראשונות שהחלו לחוג בקולומיה את הראשון למאי כחג הפועלים. בין החוגגים היו חברי המפלגות הסוציאליסטיות והסוציאל־דמוקרא־טיות, פ.פ.ס.א ו־או.ס.ד. את שורות המפלגות האלו מילאו שלושת הלאומים שאיכלסו את העיר — יהודים, פולנים ואוקראינים, אך את רוב מניין ובניין שלהם היוו היהודים. לא יפלא איפוא, כי לשם אירגון החגיגות ובמיוחד תהלוכת ההפגנה המסורתית היו זקוקים ליהודים, אחרת לא היה לה כל־סיכוי להיראות כראוי. אולם, מה לעשות אם הראשון במאי חל בשבת ומרבית החברים היהודיים הם חר־דים, חובשי שטריימל ולובשי קפוטות המבלים את שבת קודשם בתפילה בציבור ובמנהגי מסורת אחרים שאינם מתיישבים עם חגיגות הראשון במאי, מה עוד שהדבר כרוך בחילול שבת!?

לא היתה ברירה, אלא לדחות את ההפגנה עד לצאת הכוכבים. ואמנם, כך היה. החברים הפולניים והאוק־ראיניים התאספו קודם לכן במועדוני המפלגות שלהם ואחר יצאו למקום הריכוז ליד סניף המפלגה של היהודים בבניינו של איציה ברטלר ברח׳ מניחובקה, עם התזמורת של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית. לאחר שהחברים היהודיים גמרו את תפילותיהם, יצאו בחי־פזון מבתי הכנסת והקלויזים החסידיים, מבלי יכולת להחליף אפילו את בגדי השבת שלהם, את ה„שטריימ־לעך״ וה„קפוטות״, ומיהרו למקום הריכוז, שם קיב־לו אותם חבריהם בנגינת שירי לכת ע״י התזמורת שחיכתה כבר במקום. מכאן יצאו כולם בתהלוכה רבתי, בעוברם את הרחובות: קוסציושקו, קרשווס־קיגו, פרנצישקה יוזפה („אליה וולנושצי״ — לאחר מכן), ועוד. ברם, אסור היה להם להתקרב ל„רינק״ ולמרכז העיר, מפני שהסטרוסטוו לא אישר להם להופיע במקומות מרכזיים כאלה או ברחובות שבהם שוכנו משרדים ממשלתיים.

בראש התהלוכה צעד שלמה ויילר עם דגל אדום, מוקף „משמר אישי״, עליו נמנו: משה פרנקל, משה סאק ובניו, יעקב אייזנר, שמחה ציגנלויב, שנבלג, שמחה ויילר, שאול ברייר, פישל טוי, הילזנרט, בור־טן, ברטלר, גליה פוש, ואחרים — על ידו צעדו: ד״ר שור ורעיתו, הרר, מורה אוקראינית, ד״ר טרי־לווסקי, לייב ביגר, י. ב. זיינפלד. אחריהם צעדו שו־רות, שורות של בנאים ועובדי רכבת פולניים ואוק־ראיניים, חברי המפלגות הסוציאליסטיות, בעלי מלא־כה, עובדי אינטליגנציה, ועוד. המפגינים שרו לצלי־לי התזמורת וקראו סיסמאות.

לפני התהלוכה, מאחוריה ובצידיה — הלכו שוט־רים עם רובים מכודנים וכל אימת שהושמעו קריאות בגנות השלטון, הם התערבו כדי להפסיקו. לבסוף, פוזרה ההפגנה ע"י השוטרים, כאשר בפי כולם מהד־הדות מלות השיר „הדגל האדום".

ג. לוי

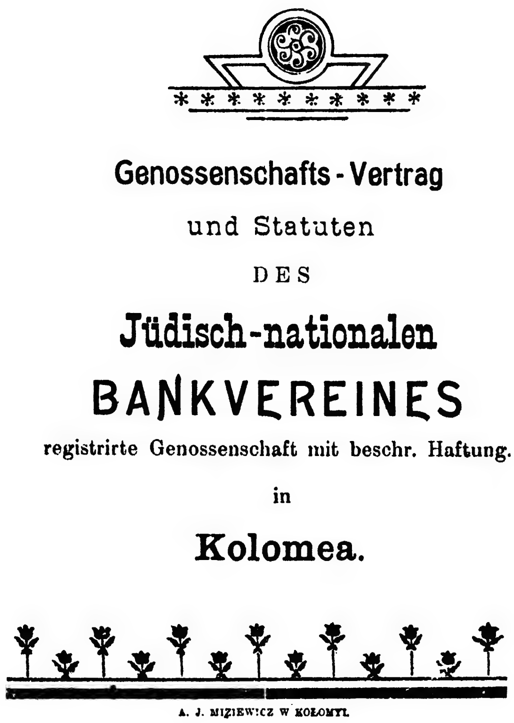
רשימות הבנקים עד למלחה"ע הראשונה

הבנק

„קומרצילה קרדיט אנשטלט"
„ג'ירו בנק"
„וולצרישה בנק" (משפ' ברטלר)
„אסקונט בנק" (משפ' ברטלר)
(איציק חיות)
„ברון הירש בנק"
„קרדיט־אינדוסטרי־הנדלס בנק"
(וולצר—שפינדל)
„בנק זליצ'קובי" (פולני)
„אסטרייך—אונגרישה"
„קאסה אושצ'נדנוסצי"
„הנדלס־אינדוסטרי בנק"

המנהל

יהודה קרפס
יעקב ברטלר — נתן ברון
אבציה וולצר
יעקב ביידוף
אלכסנדר שור
דוד (דודיה) וויזלברג
יעקב שפינדל—מאיר וולצר
זוואדסקי
קאַוואלסקי

Genossenschafts-Vertrag
und Statuten
DES
Jüdisch-nationalen
BANKVEREINES
registrirte Genossenschaft mit beschr. Haftung.
in
Kolomea.
A. J. MIZIEWICZ W KOŁOMYI.

כל הסוחרים ובעלי המלאכה יכלו לקבל אשראי וליה־נות מהשרותים של הבנקים שנמנו לעיל, מלבד הבנק הפולני „זליצ'קובי", בו יכלו לקבל הלוואות רק סוח־רים, בעלי מלאכה ואכרים — פולניים ואוקראיניים.

לאחר מלחמת העולם ה־I עבר הבנק הפולני לניהולה של הממשלה, אך ליהודים לא היתה דריסת רגל לקבל שם אשראי, להוציא אי אלה מקרים עם פרוטקציה גדולה...

לעומת זאת יכלו סוחרים ובעלי מלאכה יהודיים לקבל הלוואות מ„קססה אושצ'ינדנוסצי". כמו כן, יכלו לקבל שם הלוואות „אנשי שלומנו — אגודת ישראל", „רזמיסלניק" ואגודות אחרות.

בשנת 1919 נוסד בקולומיה „בנק קואופרטיבי", בעזרת ה„ג'וינט" והברון הירש, בו יכלו סוחרים יהו־דיים ובעלי מלאכה לקבל הלוואות בעת הצורך. כמנה־לה של הבנק הזה נתמנה דוד (דודיה) ויזלברג, ואילו ההנהלה היתה מורכבת מהאנשים הבאים: ד"ר לקס, שלמה שר, מנדל גרונוורג, משה שנייברגר, ראובן אוסטרזצר, מוטיה נוסבאום, דוד בוימל, חנוך (הניך) שכטר, נחום בילבר, יעקב שצברג, איציק גרינברג, ואחרים.

מבין הפקידים בבנק, זכורים לי: שמואל הכט, הרש רינגלבלום, וויינר, אטינגר, הילזנרט. הבניין של הבנק היה ברחוב שפיטלנה (אחר כך — מיורה גניאדגו).

סמוך לאותה תקופה נוסדה גם קופת „גמילות חס־דים" בתמיכת ה„ג'וינט", בראשותם של שלמה שר, כיו"ר וחיים רינגלבלום — כסגן, בה יכלו סוחרים זעירים ובעלי מלאכה קטנים לקבל הלוואה בתנאים נוחים.

ג. לוי

מרשל פילסודסקי בקולומיה

לראשונה ביקר יוזף פילסודסקי בקולומיה עוד לפני שהיה לשליטה הכל יכול של פולין. היה זה בחודש מרס בשנת 1915, לאחר תבוסת הרוסים בקרב ליד דיקא־באנא (בוקובינה), כאשר פילסודסקי נכנס בראש הלגיון שלו לקולומיה מכיוון הרחוב סוביסקגו. את פניו קיבל עורך־הדין ד״ר הצ׳ווסקי, יו״ר אגודת „סוקול״, אשר עמד על מרפסת העיריה וקרא קריאות „הידד״ לכבוד הלגיון הפולני ומצביאו.

באופן כללי, עבר הביקור הזה מבלי לעורר רושם מיוחד בקרב האוכלוסיה של העיר, בין אם המדובר הוא ביהודים או בלאומים אחרים. הלגיון נשאר רק יום אחד בעיר והסתלק ממנה עם ערב. אגב, נתלוותה לשהייתו של הלגיון הפולני בעיר תקרית בלתי נעי־מה, באשר אחדים מהלגיון חטפו מספר בחורים יהו־דיים והפכו אותם נגד רצונם ל„מתנדבים״. כאשר נודע על כך לפרנסי העיר השתדלו לפני השלטונות האוסטריים — והבחורים הוחזרו הביתה.

בפעם השנייה שהה יוזף פילסודסקי בקולומיה, בשנת 1923, כאשר בא לבקר את החטיבה ההלרית 49 ששכנה דרך קבע בעיר.

בחטיבה זו שירתו הרבה יהודים, וגם מפקדה היה יהודי (מומר), פולקוביניק מונד. לימים הוא עלה לדרגת גנרל והועבר לתפקיד אחר בקראקוב. כפי המסופר, נמנה עם חוג מקורביו של המנהיג הפולני, וזה לא שכח לו חסד נעורים ובא לבקרו במקום שרותו.

גם הפעם לא עורר ביקורו של פילסודסקי בקולו־מיה רושם מיוחד. לא נתקיימו שום טכסים רשמיים, כנראה, לפי רצונו של השליט — כדי לשוות לביקור הזה אופי יותר פרטי.

לאחר שפילסודסקי סקר את הפלוגות בקסרקטין של הפולק (חטיבה), נסע לביתו של המפקד מונד — ומשם חזר בלילה לווארשה. בדרך עמדו אנשים על המדרכות ונופפו לו, בעוד שהוא השיב למברכיו בהצדעה, תוך הגבהת ידו אל ה„מציובקה״ (כובע־קסקט עוד מימי הלגיון).

המשלחת היהודית אצל ראש ממשלת פולין

בשנת 1928 ביקר בקולומיה מיניסטר הפנים בממשלת פולין, גנרל סלבוי סקלדקובסקי, מי שהיה כעבור שנים לראש ממשלתה והתפרסם בשל אמרתו הנודעת לשימצה „אובשם״, אשר משמעה היה, כי לב־של יהודים מבחינה כלכלית — „אדרבא!״.

סמוך לביקורו בקולומיה, יצאה פקודה מאת השל־טונות העירוניים לחסום את דרכם של הכפריים לכיכר השוק ולכוונם לרחובות צדדיים, שם נפתחו חנויות של גויים. הביצוע של הפקודה הוטל על „מכבי־אש״ העירונית, אשר הקימה מחסומים למטרה זו, ותכליתו הישירה של הצעד הזה היתה מכוונת לנישולם של הסוחרים היהודיים מפרנסתם. הציבור היהודי הנוגע בדבר הרים זעקה מרה כנגד הגזירה שעמדה לגזול ממאות משפחות את פת לחמם, פשוט כמשמעו. לא־חר התייעצויות דחופות הועלתה הצעה לנצל את שהו־תו המקרית של המיניסטר בקולומיה ולשגר אליו מש־לחת שתבקש להעביר את רוע הגזירה.

יום קודם לכן, ערך המיניסטר סיור בחנויות היהו־דים ב„רינק״, בלויית פמליה גדולה של פקידים בכירים, כולל ראש העיריה, ותוך כך נזדמן לחנות שלנו. בהיכנסו לחנות, נתבקשתי להראות לו את כל הבית והסידורים הסניטריים, אשר הרשימו אותו למדי.

עתה, כאשר נדונה ההצעה לשגר אליו משלחת, עמדו על כך שלרגל „היכרותי עם המיניסטר״ אלך לבדי אליו בעניין חסימת הכניסה לשוק. לאחר הפצ־רות קיבלתי עלי את השליחות ופניתי תחילה לפרנסי הקהילה לבקש ולקבל אישור מהשלטונות להתקבל אצל המיניסטר לראיון.

הלכתי, יחד עם המהנדס שלמה ררס, לי. ב. פייר־שטיין, בעל בית מסחר סיטוני לדברי־ערך (שעוני זהב, קישוטים, וכו׳), שהיה יו״ר איגוד הסוחרים „אחדות״, אך הוא השיב את פנינו ריקם, בטענה שהוא מכיר את עמדתו של המיניסטר לבעיה והראיון לא יתגשם. כיוון שכך, פנינו לאלי קריס, בעל בית זיקוק לנפט, שהיו לו מהלכים בקרב הפקידות הבכי־

רה בעירייה („מגיסטרט"), אולם גם מכאן לא באה הישועה, מפני שהוא פחד מהמיניסטר...

באנו לאיש נוסף מאלה שהיה מקום לחשוב שיוכל לעזור לנו, אך הדבר לא נסתייע גם כאן. בלית ברי־רה, החלטנו לנסות את מזלנו בפנייה ישירה. ניגשנו למגיסטרט בעת שהתקיימה שם ישיבה בהשתתפות המיניסטר ובבואנו למקום הודענו, שהננו משלחת מטעם כל ציבור הסוחרים היהודיים מקולומיה, המב־קשת להתקבל אצלו לראיון. בקשתנו נמסרה לא בדרך שיגרתית, אלא באמצעות מפקד המשטרה, שהיתה לי היכרות עמו משכבר הימים, ואמנם כעבור זמן לא רב באה הרשות להיכנס פנימה.

בהופעתנו בפני השולחן הארוך, שלפניו הסבו שורה של אנשים רמי מעלה, עם המיניסטר בראש, נתקפנו התרגשות, אך התאוששנו עד מהרה והתגברנו עליה. לאחר שראש העיר הציג אותנו, שאל המיניסטר מה מבוקשנו?

הרציתי בפני הכבודה על גודל הסכנה הטמונה בגזירה: לחסום את גישתם של הכפריים לשוק ובשאלה מודגשת שאלתי: באין פרנסה, כיצד ישלמו היהודים את כל שפעת המסים למיניהם?

תוך כדי כך פירטתי את שורת המסים המוטלים על היהודים תחת שמות שונים וניכר היה שהמסובים מופתעים לנוכח השלל הגדול הזה של המיסוי הרובץ על היהודים, עד כדי כך שהעלה חיוך על פניהם. הם שמעו בסבלנות את כל הרצאת דברי ואחר פנה המי־ניסטר אל ראש העיר וציווה עליו להשיב ימינו כקדם, כלומר להסיר את רוע הגזירה.

אנחנו עוד השתהינו זמן מה בתוך משרד העיריה וכאשר יצאנו משם — ראינו במו עינינו כיצד „מכבי אש" שהטילו קודם את ההסגר, מפרקים את המכשו־לים — והיהודים ששמעו על הבשורה הטובה נשמו לרווחה.

הבחירות הראשונות לסיים הפולני

לראשונה נערכו הבחירות לסיים במדינת פולין העצ־מאית, בשנת 1922. כל המפלגות היהודיות, פרט ל„בונד" ו„פועלי ציון", הצביעו בעד הרשימה מס' 17. האוקראינים החרימו את הבחירות, מפני ש„חבר הלאומים" שמושבו היה בג'נווה, טרם החליט על חלו־קת מזרח גליציה — והם קיוו שחבל זה יימסר לאוק־ראינים והם יכוננו בו מדינה משלהם.

אולם, הממשלה הפולנית נקטה כנגדם בצעד מחוכם והקימה מפלגה אוקראינית בשם „כליבר־רובי" („מייצרי לחם"), כדי להסיח את דעתם של המוני האכרים האוקראיניים, שרובם היו נבערים מדעת, מהחרם שהכ־ריזו מנהיגיהם ולהניעם כי יצביעו לטובת „מפלגתם".

בהסתדרות הציונית בלבוב היו התלבטויות כיצד לנהוג, לנוכח המחלוקת בין האוקראינים והפולנים, מפני שחששו מיחסם של האוקראינים הלאומנים כלפי היהודים. ד"ר ליאון רייך וד"ר ל. רינגל ניהלו שיחות הסברה עם המנהיג האוקראיני, ד"ר קוסטה לויצקי, ונתנו לו להבין שאם היהודים יחרימו את הבחירות הרי יקים ראש הממשלה, הגנרל סיקורסקי, מפלגה תחת שם יהודי, כדי בדרך זו להערים על הציבור, כפי שנהג עם האוקראינים. לבסוף, עלה בידם של ראשי הציונים בלבוב לשכנע את המנהיג האוקראיני בצדקת דרכם ולא יסף עוד להתרעם.

מערכת הבחירות בגליציה המזרחית היתה קשה מאוד, מפני שמפלגת פועלי ציון בלבוב כרתה ברית עם ה־פ.פ.ס. (המפלגה הפולנית הסוציאליסטית) נגד הרשימה היהודית בגליציה המזרחית. אולם בכך לא סגי, כי גם מצד נוסף בא מכשול. היה זה ה„בונד", שהציג את רשימתו, בראש עם עורך־הדין הנודע, הנ־ריק ארליך (נרצח בעת מלחמת העולם השנייה בברית המועצות), איש מוכשר מאוד, אהוב ומקובל על המוני הפועלים היהודיים בפולין.

באותה עת הקים המנהיג הציוני יצחק גרינבוים בווארשה גוש של כל המיעוטים, שכלל: אוקראינים, רוסים־לבנים, רוסים, גרמנים, יהודים־ציונים ואנשי ה„אגודה", אשר הצליח להעביר את כל המועמדים שלו.

אשר לגליציה, הרי התנהל בה מאבק בחירות חריף, אך בסופו של דבר הצליחה הרשימה מס' 17 לגבור על יריביה וכל המועמדים שלה נבחרו. בקראקוב נבחרו המועמדים, עם ד"ר יהושע טהון בראשם; במזרח גליציה נבחרו: ד"ר ליאון רייך, ד"ר הנריק רוז־מרין, ד"ר דב הלר, ד"ר רינגל, ד"ר פישל רוטנ־שטרייך, ד"ר א. אינזלר, הרב א. לוין מסמבור, וכן הרב שפירא. גם לסנאט נבחרו כל מועמדי הרשימה, בעוד שה„בונד" נחל כשלון חרוץ, על אף התעמולה הנמ־רצת שניהל במערכת הבחירות.

ל. ג.

מאיר הניש

הפוגרום בזאבלוטוב

בערב שבת, 11 בספטמבר 1903, הוזעקו ציוני קולומיה על־ידי הודעה טלגראפית מזאבלוטוב על פרעות ביהודים שפרצו שם באותו יום, יום השוק „האָלאָוואיסקי". בלי לחכות לאות, נזדרזו חברי „ביתר" לשלוח מיד למקום־מעש שניים מחבריהם, והם עצמם התכוננו והזדיינו כדי לצאת לזאבלוטוב להגנת היהודים; כל הזמן היו במצב „הכן" וחיכו לידיעות נוספות. אך לאחר ששבו חבריהם־שליחיהם בליל־שבת ובפיהם ידיעה מרגיעה, שקטו הרוחות.

ההנהגה הציונית המקומית מינתה מיד ועדה בראשותו של ד"ר ש. רוזנהק לשם טיפול בכל העניינים בקשר לפוגרום הנ"ל. מטעם הוועדה נשלחה כעבור יומיים לזאבלוטוב משלחת של שלושה חברים (אני, כיליד זאבלוטוב, השתתפתי באותה משלחת), לשם חקירה ודרישה ואיסוף החומר העובדתי בצורת פרוטוקולים מפי עדי ראיה. הוועדה דאגה למתן פירסום למאורע בעיתונות המדינה ובחו"ל.

תפקיד לא פחות חשוב מילאה הוועדה הנ"ל בעניין מינוי בא־כוח התביעה מצד היהודים הנפגעים. חברת „אוניון" בווינה שיגרה מיד לאחר הפוגרום את מזכירה זיגפריד פליישר לזאבלוטוב, ובדרך שובו משם סר לקולומיה ומינה שם מטעם „אוניון" את העורך־דין ד"ר שור לבא־כוח היהודים. דבר המינוי הזה הרגיז מאוד את יהודי קולומיה, כיוון שד"ר שור זה, ראש ה־פ.פ.ס. במקום, שהיה רחוק מענייני יהודים ויהדות, עוד הקדיח את תבשילו סמוך למינויו, בהטילו באסיפה פומבית את אשמת הפוגרום על יהודי זאבלוטוב עצמם, שלפי דבריו עוררו עליהם במעלליהם הרעים את חמת האיכרים.

על־פי השתדלות הוועדה הנ"ל ביטלה חברת „אוניון" את המינוי הקודם ומסרה את התפקיד הזה לעורך־דין ד"ר אלעזר ציפסר, בהתאם להמלצת הוועדה.

אחרי חמישה חודשי עבודה מזורזת ומאומצת של הוועדה הובאו סוף סוף (ביום 25 בפברואר 1904) פורעי הפרעות והמדיחים האחראים להן לפני בית־הדין בקולומיה. התביעה מצד היהודים הוכנה כראוי. העיתונות היהודית במדינה ומחוצה לה גילתה התעניינות מרובה במהלך המשפט והודיעה עליו במפורט. אך גם הצד שכנגד לא טמן ידו בצלחת: חבר סניגורים, ובתוכם ראש תנועת ה„סיטש" הרותנית, ד"ר טרילובסקי

כנס בני נוער ציוני ממחוז קולומיה בזבלוטוב השכנה

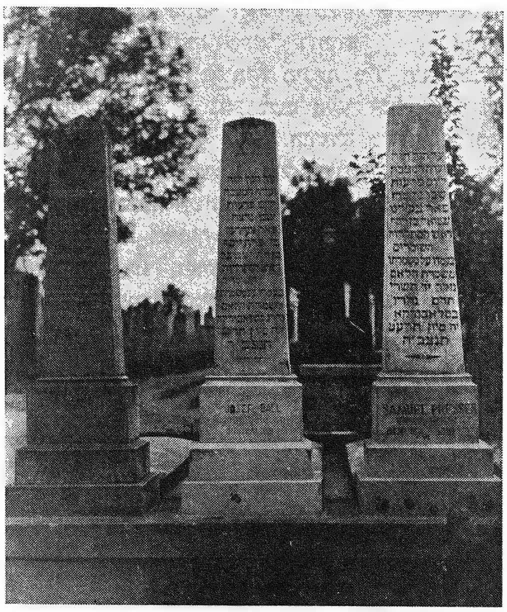
מקולומיה, טיפל בהגנה על הנאשמים, שהם ועדיהם אומנו, כפי הנראה, היטב למלאכת הכיזוב והסילוף, על־ידי מומחים לאותו דבר. תוצאות המשפט הכזיבו קשה את היהודים, כי ראשי הפורעים והפושעים נדונו לעונשים קלים ביחס. והמסיתים, שהיו גם המנצחים בפועל על הפוגרום, זוכו לגמרי. אך יש להניח, כי המאמצים שהושקעו מצד היהודים בפעולת האירגון והפירסום ביחס לפוגרום לא עלו בכל זאת בתוהו. לאחר מעשה זאבלוטוב נמנעו מלערוך פוגרומים במקומות אחרים בגליציה — וכפי שנודע כבר התכוננו לכך — משום שראו, כי יש עין רואה ואוזן שומעת וכי היהו־דים יודעים גם להתגונן.

הרוגי סלובודקה – לשנה ז״ל

אחת מקבוצות ההכשרה השומרית היתה בחווה החק־לאית של יק״א בסלובודקה—לשנה, הסמוכה לעיר קולומיה אשר בגליציה המזרחית. עם כיבוש האזור הזה על ידי קלגסי הפולנים, החלו פרעות ביהודים, וביום י״ח בסיון תרע״ט—16.6.1919 נרצחו בחווה באכזריות שלושה שומרים־חלוצים. יוסף בל, שמואל פרסר וצבי רוטנברג. אלה היו הקרבנות הראשונים בדרך התלאות להגשמה ציונית מלאה. הרצח הזה, שהאיר כבאור־ברק את מעמד ישראל בין העמים, זיעזע קשה את התנועה, אך לא ריפה את ידיה ונתן תוקף משנה להחלטת ההגשמה העצמית לרבים מבוג־ריה.

עיתון המוקדש לעניני „השומר הצעיר״ בגליציה ופולין (ח׳ אלול שנת תרע״ט — חוברת א׳), ליווה את קרבנות ההגשמה הראשונים במלים אלה:

„נזכור. לא נשמיע בכי ונהי, לא נישא קולנו ביבבה. נעמיק בלבנו את זכר החלוצים שנפלו על אדמת נכר. מושבת־שומרים בארץ ישראל זה הציון שנציב לזכרם״.

שלוש המצבות על קברם של הרוגי הפוגרום בסלובודקה לשנה

יזכור

אחינו יוסף בל, שמואל פרסר וצבי רוטנברג נהרגו בסלובודקה, מושבת ”ICA“ הסמוכה לעיר קולומיה. הכשירו את עצמם לעבודת אדמה, כדי לעלות חלוצים ארצה ישראל. רחוק מן המולדת נהרגו ונקברו. הסער, המתחולל בעולם היהודי, גם אותם בלע. זכו רק לראות את השחר, את השמש בצאתו לא יראו.

ויאמר יוסף אל אחיו: אנכי מת ואלהים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם, ליצחק וליעקב. וישבע יוסף את בנו ישראל לאמור: פקד יפקד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה. וימת יוסף.

ויקח משה את עצמות יוסף עמו, כי השבע השביע את בני ישראל...

קבוצת הכשרה בסלובודקה לשנה. במרכז — בעל החוה י. סלפטר

י. שוירמן

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה

המלחמה התחילה באמצע חודש יולי 1914 ובתחילת אוגוסט הודיעו על גיוס כללי, תוך השמעת שירי לכת ע"י כל מיני תזמורות, כדי לעורר את רגש הפטריוטיזם בקרב האוכלוסיה. היהודים לא התלהבו מכל הצלילים האלה, כי הבינו מה פירושה של מלחמה.

יום פרוץ המלחמה, אותו ט' באב בשנת תרע"ד, השאיר רושם עמוק בציבור. זכורני השבעת הצבא בככר העיר, צבא עצום מסודר על דגליו וקציניו, תוך תרועת התכוננות והכנה למלחמה. כבר בימים הראשונים למלחמה, ומאורע רודף מאורע: המוני צבא מוסעים ברגל וברכבת למזרח, לחזית. והאוכלוסיה היהודית סדרה שולחנות עם מאכל ומשקה לצדי הכבישים ובתחנת הרכבת וחלקו מזונות וחבילות שי לחיילים ביד רחבה (אגב, מסירות זו של היהודים זכתה להערכה נאה בקובץ מכתבי חיילים יהודיים, שנתפרסם עוד בימי המלחמה בוינה).

הידיעות הרעות שהחלו להגיע מהחזית הדאיגו את היהודים, מפני שנחשול החיל הרוסי שהתקדם לעבר פוקוטיה, איים בכניסת יחידותיו וכיבושה של קולומיה ע"י הרוסים. האפשרות היחידה להימלט מהסכנה הזאת, נראתה רק בבריחה מערבה, למחוזותיה העורפיים של אוסטריה, בעיקר לווינה.

קולומיה מחוץ לחוק

בינתיים המשיכו הרוסים להתקדם וצ'ורטקוב היתה העיר הראשונה בגליציה המזרחית שנכבשה ע"י הרוסים. הפחד גבר והחלה בריחה המונית של יהודי קולומיה, תחילה לעבר הונגריה, ולאחר מכן — לווינה. תוך כך פשטה שמועה שהרוסים נחלו תבוסה גדולה בקרבות ליד העיר הליץ' והיהודים שמחו מאוד. ארלם בדיעבד הסתבר שהיתה זו שמועת שוא, כי חיל המצב של קולומיה נטש את העיר, מחמת הסכנה של התקרבות הרוסים. עובדה זו הגבירה עוד יותר את הדחף של יהודי קולומיה — לעזוב את העיר, ואמנם רובם ככולם יצאו. נותרו רק מתי מעט, אשר לא יכלו לעזוב מכל מיני סיבות. בין כה וכה, נוצר מצב, שהרוסים טרם נכנסו לעיר, הגם שציפו להם כל יום, והשלטונות האוסטריים נטשוה כבר. אי לכך,

נמצאה העיר במעין מצב של „לית דין ולית דיין" ומהמקומות שנכבשו כבר ע"י הרוסים זרמו הפליטים לקולומיה. הדיווחים מהחזית לא בישרו כל הקלה ונראה כי כלה ונחרצה — אין כל גורם שימנע מהרוסים את כיבושה של העיר. ואמנם, בתחילת ספטמבר נכנסו היחידות הקדמיות של הקוזקים ובכך החל הכיבוש הרוסי. מיד התבלטה הטרגדיה של העם היהודי. היה זה בסמוך לימים הנוראים והרבה חיילים „רוסיים" באו לבית הכנסת להתפלל. הנה כי כן הוברר שבמלחמה הזאת לוחמים יהודים משני צידי החזית ושופכים איש את דמו של אחיו. מקרה מעניין סופר באותם הימים, כאשר שני סוחרים יהודיים הסתכסכו ביניהם ופנו לחייל רוסי שנמצא במשמרת לידם, שישפוט ביניהם. גער בהם ביידיש עסיסית: איך לא תבושו — שני יהודים לפנות לשלטון הרוסי, כלום אינכם יכולים לבוא בפני הרב שלכם?! והיהודים נדהמו ונאלמו.

לאחר ההיכרות הראשונה עם השלטון החדש, החלו ימים קשים גדושי גזירות ותלאות.

לאחר כניסת הצבא הרוסי לקולומיה, תחת פיקודו של הגנרל איבנוב, נתמנה אלוף חיל הקוזקים, סינין, כמפקד חיל המצב בקולומיה.

האוכלוסיה היהודית סבלה תחת עולו של הכובש הרוסי: הוטלו עליה מסים וקונטריבוציות; החיילים הקוזקים התעללו בתושבים והנגישות האלה נמשכו עד למפלתם הגדולה של הרוסים ע"י מרמורוש־סיגט, שגרמה לנסיגתם.

מיד עם היוודע על תבוסת הרוסים, צהלו יהודי העיר וערכו הפגנה רבתי במרכז העיר, ב„רינק", תוך שירת ההימנון האוסטרי. לפתע הופיע פטרול אוסטרי שהגיע מכיוון הרחוב סוביסקגו והיהודים קיבלו אותם בקריאות „הידד".

כולם שמחו על חילופי השלטון בגלל הסבל והתלאות שנתנסו בהם בעת הכיבוש הרוסי והיהודים לא הסתירו את שביעות רצונם. בכל מקום התנוססו מעל המרפסות וגגות הבתים הדגלים הלאומיים של אוסטריה ותמונותיו של קיסר פרנץ יוסף האוסטרי ובן בריתו — הקיסר הגרמני — וילהלם. כל זה נמשך עד יום ראשון מסוים, כאשר בבוקרו הגיעו מרח' סוביסקגו עשרה פרשים „הוזרים" עם קצין בראש ונעצרו ע"י המלון „בהר". אחד הפרשים היה יהודי, שידע גרמנית, פולנית ואוקראינית. מסביבם התקהלו מיד והתגודדו קבוצות יהודים ואז פנה אליהם הקצין של ההוזרים ואמר שהוא רוצה לדבר עם מישהו מהעיריה. קראו אליו את גונצר, מפני שהלא היה קצין במילואים ואפשר היה לרחוש לו אמון. הקצין ביקש מהקהל שיתפזר והוא נכנס עם איש נוסף ועם גונצר לעיריה ושוחחו איתם. על מה דיברו — לא נודע, אך לאחר זאת פנו הפרשים לדרכם ונאמר שנוסעים בכיוון לטרנופול.

בינתיים התפשטה שמועה, ששני בחורים יהודיים נורו ליד הרח' רוגטקה. אנשים רצו לשם לוודא אם השמועה נכונה וכאשר הביאו את הגוויות העירה, הכיר אותם פורשר שאלה הם שני בניו. בדיעבד הסתבר, שהם רצו ללכת רגלי לצ'רנוביץ ונקלעו בדרכם — ע"י הגשר על הפרוט — לתוך קרב יריות בין קוזקים לבין הפרשים ההוזרים. הרוסים חשדו בהם שהם מרגלים והוציאו אותם להורג.

הרוסים חוזרים

כעבור יומיים הגיע מתחנת הרכבת משה שולר וסיפר, שהוא ראה רכבת משא עם קרונות מלאים חיילים בולגריים, כשהם עומסים מבית מסחרו של ברייר שקי קמח ודברים שונים — ומיד השתררה בהלה בקרב יהודי קולומיה. נפתלי חיות והרש ברונוסר נסעו מיד לתחנת הרכבת להיווכח במו עיניהם בנכונות הידיעה אודות הבולגרים. כאשר חזרו ואישרו את הסיפור, מיהרו יהודי העיר לסגור את חנויותיהם. לא ארכו השעות, ולתוך העיר הגיעו היחידות הקדמיות של הקוזקים, אך הם נעלמו מהר כלעומת שבאו. בינתיים המשיך „המשמר האזרחי" למלא את תפקידיו.

בחודש ינואר 1915 נכנסו שוב הרוסים, הפעם ברוב חיל, בעיקר יחידות חיל רגלים. מיד הם הנהיגו עוצר, שהתחיל בשעה שש בערב ונגמר בשש בבוקר. „המשמר האזרחי" נצטווה על ידיהם להמשיך בתפקידו ונקבע שער רשמי למטבע: רובל אחד כנגד 2,63 „קרונות". האיכרים האוקראיניים קנו סחורות בחנויות היהודים, שילמו ברובלים רוסיים ודרשו לתת להם עודף בכסף אוסטרי. אחר־כך היו מתלוננים בפני השלטונות הרוסיים, שהיהודים לא רוצים לקבל את הכסף הרוסי...

הקוזקים כילו את זעמם ביהודים והקרבן הראשון היה מאניה דייטש. הם קראו לו למפקדה והילקוהו עשרים וחמש מלקות עד כי בקושי זחל משם „על ארבע", מבלי יכולת לקום על רגליו. כה עשו הקוזקים הפראיים גם עם יהודים אחרים.

ההתעללויות וההתנכלויות של הרוסים נמשכו כך עד לשלהי חודש פברואר 1915. באותם הימים קרבו שוב האוסטרים למבואות העיר קולומיה והתפתח קרב ארטילרי בין שני הצדדים; הפגזים התעופפו מעל העיר והתפוצצו במקומות שונים. היו גם קרבנות מקרב תושבי העיר, ביניהם שני בחורים יהודיים.

לבסוף, עלה בידי היחידות האוסטריות תחת פיקודו של „גנרל־אוברסט" פלנדר בלטין לכבוש את העיר ולהרחיק את הרוסים ממנה. היהודים נשמו לרווחה.

י. א. זיידמן

השלב האחרון במלחה״ע הראשונה

הימים ימי ירידה לצבאות גרמניה ואוסטריה־הונגריה, ועוד יותר ימי שפל מדיני ורפיון ידים. בעולם רחפו 14 הסעיפים של הנשיא וילסון. ובצבור היהודי — שנת הדבש להצהרת בלפור. עוד בהיותנו בהונגריה, שמענו שרב מפורסם, ראש ישיבה, עורר ועודד את אחד מתלמידיו והוא כהן, שילמד סדר קדשים, מאחר שבמהרה בימינו יבנה בית המקדש ועליו להיות מוכן לקראת העבודה. במחוז עירנו היתה התעוררות בין האוקראינים לקראת עצמאות. קיסר קרל רצה להקדים רפואה למכה ופרסם מגילת שחרור לכל העמים היושבים בתחום ממלכתו, בתנאי שהקיסר ישמש כאישיות מרכזית המקשרת את העמים השונים לחטיבה מדינית מקיפה. אולם הוא אחר את המועד. עם מפלת הצבא בחזית, התמוטטה המדינה מבפנים, ועל משואות אוסטריה־הונגאריה קמו בין־לילה פסיפס של מדינות קטנות עצמאיות, שהתחילו תיכף לריב ואף להלחם זו בזו. ימי שלטון האוקראינים בגליציה המזרחית — בחינת „עבד כי ימלוך". מבחוץ שלטון אימים: בכל פעם הביאו העירה הרוגים יהודים מן הכפרים הסמוכים. לנסיעה ממקום למקום היה צורך להצטייד במסמכים רשמיים ובתעודת מסע — ואחר כל זה נסעו בקרונות משא. הוכרז מצב חרום וההליכה בלילה היתה אסורה. באותה תקופת פורעניות חזר אבי ז״ל בלילה מבודפשט, לא ידע על הגזרות המתהלכות בעיר והלך יחידי לביתו. בדרך תפסוהו אנשי משמר אוקראינים ואחד אמר לחברו: ירה בו. אבא תפסו בזרועו, התנגד ואמר: בוא אתי למשטרה, אני אזרח ותיק בעיר שם יתברר דיני! וכך התרחש לו נס. איש המשמר נשמע לו, וניצל ממיתה. באותו פרק זמן היתה הפרנסה בצמצום שבצמצום. לא היה מעבר לסחורות. התחכמו יהודים והתחילו לפתח תעשית בית קטנה, כגון קליית גרעינים ידועים והפיכתם לתחליף של קפה, עשיית משחות נעלים, מיני סבון וכיוצא בהם.

לעומת זאת תססו חיים צבוריים ערים. את הצהרת בלפור פרשו לפי הפשט: מלוכה יהודית. כל קבוץ אנשים התארגנו לפי השקפותיהם ונטיות לבם: צמיחת החלוץ וקני הכשרה בסביבת העיר, השומר, פועלי ציון, צעירי ציון, שומרי ציון (חרדים ערים ונוער דתי שכמה לגאולה ולהתחדשות) והבונד. הציונים והמזרחיים הגבירו את פעולתם. היתה ערות צבורית ורוחנית בכל חוגי הצבור: הופעת עתונים מקומיים בלשון יידיש לכל החוגים; טיפוח הלשון העברית ודבור עברי. המתבוללים נעלמו מעל פני השטח, רבים מהם עברו לדבר יידיש. כאמור, פרנסה לא היתה מצויה וגרסו: „חסורי מחסרא (חסרה פרנסה) והכי קתני" — נלך ונלמד. אולמי ההסתדרויות היו מדי ערב בערבו מלאים קהל שומעי שעורים. בבתי הכנסיות למדו חומש, משניות, עין יעקב ודף גמרא. בכל יום ערכה מפלגה אחרת הרצאה פומבית, אסיפות ויכוחים, נשף הקראות ואף הצגה. בפרק זמן נתגבשה נציגות יהודית בשם „יודישער נאציאָנאל ראט" (ועד לאומי יהודי), שבה ניתנה לנשים זכות בחירה. רעיון ארץ־ישראל ועצמאות לאומית נתלכדו יחד. אחד העסקנים הציוניים בעיר, משה לקס, פתח פעם דבריו בבית הכנסת הגדול, בהתלהבות של שכור־נצחון, ואמר בדברי משורר התהלים: „בשוב ה׳ את שיבת־ציון היינו כחולמים". ומענין לענין עבר לשאלת השעה לזכות הבחירה לנשים, והתחיל מתווכח עם הקהל: אמנם כתוב בתורה: „והוא ימשל־בך" (בסדרת בראשית), שרגילים לפרש והוא ישלוט בך; אולם יתכן לפרש „ימשל" מלשון משל. דימוי שוה ואז „והוא ימשל" — יהיה שוה לך (ועט זיין גלייך מיט דיר).

באותו זמן עברו הרבה יהודים מן הכפרים והעיירות לעיר והתחילו להתבסס בה. תהליך זה בא לידי גמר בשולו עם התפוררות השלטון האוקראיני ותפיסת השטח, מקודם בידי הרומנים, ואח״כ בידי הפולנים. איש העיירה, הזריז והמטפס בשלבים של סולם הכלכלה, התחיל דוחק רגלי הסוחר הוותיק במסחר הזעיר, הסיטוני, ואף בתעשייה ירש את מקומו. בעיקר התבלטו בני קוסוב. התאבקות שנמשכה במשך עשרות בשנים בחשאי ודרך הסתננות של בודדים, פרצה והתבלטה בימי חלוף משמרות של תום המלחמה ברעם וברעש. רושמם של בני העיירות היה ניכר לטובה גם בשטח התרבותי והצבורי. וכך ניתן לומר, שקולומיה הפכה באותה תקופה אם לבנות: בני העיירות מצאו להם כאן כר נרחב לפעולה. יש מהם ששמשו שאור בעיסת הצבור. אותם צעירים נלבבים מן העיירות הזרימו דם חדש לעיר ונתנו לה גוון מיוחד. כשם שבעיר נקלטו הרבה בני העיירות כך שלוחה עיר האם הרבה בנים למרכזי גולה חשובים. הרבה מורים לעברית ולמקצועות אחרים יצאו מעירנו לערי פולין הגדולות, כגון: קראקוב, לודז׳, וארשה;

יש אפילו שהגיעו להוראה במכון למדעי היהדות בוארשה. אני מתכוון לצעיר המוכשר ד״ר אוסטרוזצר. כך הגיעו כמה מבני העיר לפרסום וגדולה בכמה שטחי חיים ויצירה אחרים.

במרוצת השנים פגה התלהבות הנעורים של אותה תקופה. כל עוד שאותו מחוז היה תלוי ועומד ללא הכרעה פוליטית מפורשת, פתחו היהודים מוסדות תרבות וחנוך משלהם. אולם משהוכר ספוח המחוז לפולנים ע״י מעצמות המערב שנצחו, התחילה התבוללות פולנית לחדור לתאי הצבור. נתברר, שבתוקף תנאי החיים היהודיים בגולה, התלויים תלות כלכלית בשאר מעמדות החברה — אין מקום לקיום תרבותי־לשוני נבדל. ודאי אלפים רצו לעלות לארץ־ישראל; אולם מאורעות הדמים כאן שהלכו ונשנו, וצמצום העליה — עיכבו. כך הפכה הציונות בתוקף מעמדה של ארץ־ישראל כלפי הגולה, לענין מקומי. ענין של נציגות בסיים, קהלות, הפצת שקלים וקונגרסים. רק מיעוט של בני הנוער מן העיר והסביבה בחרו בדרך הארוכה־הקצרה של חלוציות והכשרה. אלה זכו לעלות לארץ והם השרידים של שבט ישראלי רב פנים ומעשים, שחי במחוז שזכה לשמש ערש החסידות ושהיה מבצר היהדות במשך דורות.

*

מדור הזכרונות, וכן הפרק „הווי ופולקלור״ אשר בהמשך הספר, קיבלו הרבה מפרי עטו של בן עירנו — לוי גרבלר—שמוכר ז״ל. ידיעותיו המעמיקות וזכרונותיו המופלגים היוו תרומה נכבדה למפעל הזכרון שלנו.

לדאבוננו הרב, לא זכה המנוח לראות את המוגמר, באשר נלקח מאיתנו בעוד הפעולה בעיצומה. (ראה קוים לדמותו — במדור „לזכר נעדרים״).

כלכלה
וחברה

דר' א. י. ברור

פרנסות יהודיות

מסחר, זעיר ברובו, מלאכה, תעשיה, תחבורה, בנ־קאות והלואה על משכונות, אומנויות חפשיות ובמקצת פקידות ציבורית, היו מענפי הפרנסה העיקריים בקולומיה, כבערי גליציה הבינוניות האחרות, אך היהודים שלטו בכלכלת העיר יותר מאשר בעיר בינונית אחרת. הפולנים — רובם ככולם, היו פקידי הממשלה והעיריה, וכן מורים בביה"ס.

האוקראינים, שישבו בקצות העיר או בכפרים שסופחו לעיר כדי לבטל את הרוב היהודי, עסקו בחקלאות זעירה, אבל הלך והתהווה גם מעמד משכילים אוקראינים: פקידים, מורים, בעלי אומנויות חופשיות.

לפני 1914 לא הורגשה התחרות בפרנסות שהחזיקו בהן יהודים מדורי דורות. סחר היהודים בקולומיה הקיף לא רק את העיר והנפה, אלא גם את כל החבל הטבעי „פוקוטיה" שבקצה הדרומי־המזרחי של גליציה, גליל נהר פרוט ופלגו הגדול צ'רמוש, עד גבול הונגריה ובוקובינה בדרום ובמזרח, והדנייסטר בצפון. קו מסה"ב העובר בעיר מחברה עם רומניה מזה ועם המערב מזה, ויהודי קולומיה סחרו בשני הכיוונים. קולומיה סיפקה להרי הקרפטים והגבעות שלרגליהם מוצרי מזון החסרים בהם, והוציאה משם לשוקים קרובים ורחוקים עצים, בקר, עורות, קצת צמר, ביצים, קטניות ושער חזיר.

המיליונרים של קולומיה

שתי משפחות בעלות מיליונים ישבו בעיר, משפחת ברטלר הותיקה בעיר ושילר, חתנו של משה גארטנברג מאדירי הנפט שבאוסטריה כולה, אשר הרוויח מיליונים רבים מחלקת שדה בבוריסלב, שבה נתגלו בארות שופעות נפט. הוא קנה אחוזות, ובקולומיה שתי טחנות קמח גדולות, אותן ניהל חתנו הנ"ל. הברטלרים הגיעו לעושר בסחר תבואה וקמח. יעקב ברטלר הראשון היה מלמד, ואילו בנו — ליטמן עשה חייל וקנה טחנות קמח גדולות מארמני אחד. מבניו

יום השוק ברינק

החזיק מעמד רק אחד, יעקב ברטלר השני, שזכה בכל ירושת אביו, הרחיב את הטחנות, הקים בית חרושת לבירה וקנה אחוזה גדולה בעלת רבבות דונם פלחה ויער, הלא היא תחנת הרכבת טורקה, ממערב לקולומיה.

יעקב בעל המיליונים לא הצטיין בחריפות, אבל חרוץ היה ושמר על הפרוטה. פעם נתפזרו לבנו הגדול כמה גפרורים על הרצפה והוא לא טרח ללקטם. על כן, הוכיחו הזקן על כך בפני פקידיו. בהשכלתו היהודית והכללית לא עלה על עגלוניו. כמוהם ידע פתגמים ומשלים באוקראינית, לפעמים, תוך שיחה היה אומר: הרי זו גמרא מפורשת בפסחים דף... „נה בויטי דורניום" (אל תהיה שוטה), או פתגם אחר: „נה ספוסקאי סיה הריציו גא דורניצו" — אל תסמוך, הריציו (שם), על שטויות.

בנו הבוגר היה יודע ספר, והצעיר, שגדל בעושר רב, ידע קצת את העולם ונהג בנימוסי ג'נטלמן. המיליונר השני — שילר, ישב בקצה העיר ומגעו עם יהודים היה רק מסחרי. מסופקני אם בעלי בתים שסבבו לקבץ נדבות בשביל עני הגון נכנסו למשרדו, כי היתה לו יד קמוצה.

השלישי בנגידים, יעקב באידאף, היה בעל טחנה גדולה ובאנק. רכושו לא הגיע למיליון, אבל זיקה לחסידות היתה לו, פתח ידיו לאדמו"רים ולתלמידי חכמים נצרכים והיה מכובד בעיר יותר מהברטלרים. אחד מלוקחי נכדותיו, היה רבה האחרון של קולומיה, הרב יוסף לאו, אשר נספה מידי הנאצים.

הזכרתי כבר את הירש ראמלר, אשר בבתיו היו כמה ממשרדי הממשלה ובית הסוהר. הוא הקים גם שכונת מגורים נאה, שדייריה היו „פריצים", כלומר פקידים נוצרים ורק מעט יהודים. יהודי זה, כבן 60 בראשית המאה ה־20, הסתובב כל היום ב„בורסה", טרוד מהבוקר עד הערב, ללא פנאי אף לצרכי גוף הכרחיים, כפי שהתלוצצו עליו בעיר. למדנותו לא עלתה על זו של ברטלר הישיש, אבל חולשה היתה לו לחתנים בני תורה ותרבות, וממשפחות טובות. שניים הביא מגליציה המערבית, שהיו סוחרים נשואי פנים בעיר. השלישי, היה בן למשפחה טובה וותיקה בעיר, אך הוא נכשל: נוהג היה להתהלך עם ה„פריצים" והתמכר כמוהם להוללות. לבסוף פשט את הרגל בחרפה.

ייצוא

בין יצואני הביצים היו שניים־שלושה שמרחב פעולתם השתרע למן בולגריה, עד בריטניה. סיפרו, שהיו מקבלים טלגרמות על מאורעות מדיניים, בעלי ערך למסחרם, עוד בטרם שהגיעו לעתוני לבוב. סחורה מקומית סיפקו להם רוכלים בכפרים וסוחרים קטנים בעיירות. בקולומיה היו טומנים ביצים בסיד, לימות החורף וארזו אותם בקש בתוך תיבות, שיהיו טובים להישלח למרחקים.

ממסחר הקטניות התפרנסו — מלבד היצואנים הגדולים — מאות רוכלים וסוחרים קטנים. בעלי האחוזות זרעו רק מעט קטניות ואי אפשר היה לקנותן בכמות גדולה מיצרן אחד. רוכלים וסוחרים קטנים היו קונים אותן מאכרים ומוכרים ליצואנים בקולומיה. שער חזיר ושער סוסים ופשתן היו גם כן מסחורות הייצוא של העיר, אבל רק בקנה מדה קטן. סוחר ידוע לא היה בין היצואנים הללו. בין סוחרי העצים היו עשירים אחדים, בעלי רבבות זהובים. הם סיפקו אדנים למסה"ב, עצי בניין והסקה. משפחות אמידות היו קונות עצי הסקה לפי הנפש, בעוד מועד בקיץ, ישר מידי אכרים שהביאום מיערות ההר בעגלות. בשוק היו תמיד חוטבי עצים, כולם נוצרים, עם כלי מלאכתם. ביחד עם העגלה היו מביאים הביתה חוטבים, שנסרו ובקעו את העצים שיכנסו לתנורי האפיה, הבישול והחימום. על יד כל דירה היה מחסן, בו היו העצים המבוקעים מתייבשים במשך הקיץ. עניים הוכרחו לקנות בחורף עצים לחים בשוק או ממחסן, ואילו דלי דלים היו קונים מעט עצים מבוקעים מן החנווני — במשקל. חברת צדקה סייעה לאביונים לקנות עצים בחורף הקשה, אבל אמצעיה היו כטיפה בים הדלות שבעיר.

ייבוא

היבואנים שבקולומיה היו בעלי הון קטן. החנוונים יכלו להזמין מבתי החרושת שבמערב או מסיטונאי בלבוב כמויות קטנות, מה שאין כן בייצוא. פחות מקרון ביצים אי אפשר היה לשלוח לסוכן בברלין או בלונדון, מיעוט ההון של הסוחרים הקטנים והחנוונים הרבים גרם לכך, שפשיטות הרגל היו מעשי יום יום. יש ופושט הרגל נדד לחוץ לארץ, לאמריקה או לגרמניה ועל כך נפוצה האמרה, שפושטי רגל גילו את אמריקה — ליהודי גליציה. ויש והיו מחדשים את עסקיהם על שם נשיהם והצליחו, כי לחנויות לא מעטות היו שלטים על שם נשים נשואות. היצואנים בווינה או בצ'כיה לקחו בחשבון כי לקוחותיהם בגליציה עלולים לפשוט רגל והעלו מראש את המחיר שלא יפסידו. גם מהפירמה ה„חדשה" של פושט הרגל, לא מנעו אשראי מצומצם. יבואנים מעטים, בעלי יוזמה, ידעו לגלות מקורות זולים — ראשוניים, במקום לקנות אצל סיטונאי בלבוב או בווינה. הכרתי פועל יהודי שעבד בדריכת יין כשר בסארדיניה. הפילאסטרה (מין חרק) השמידה כרמים רבים בהונגריה והיין התייקר שם. לקח סוחר יינות מקולומיה פועלים יהודים לסארדיניה והביא יין בהכשר מהרבנות בקולומיה. יבואן אחר היה נוסע לקרואטיה לקנות סליבוביץ

(ספירט משזיפים) לפסח, כי ביי"ש המקומי היתה תע־רובת של דגן שהוא חמוץ.

פליטי מלחמת 1914—1918 בווינה הסתגלו במהרה לשוק המקומי ועסקו במסחר. הגדול שביצואני הביצים שלנו היה בווינה ליבואן גדול.

הקבלנים והספקים למחלקות הממשלה והצבא היו יהודים, שהתחרו זה בזה במיכרזים והורידו את המחיר, לכן לא הרוויחו הרבה בעסקים אלה. העונש בעד מעשי רמאות בהספקה לצבא היה חמור מאוד גם בימי שלום, כל שכן — בימי מלחמה, לכן נזהרו סוחרים ממעשי אונאה. אם נקנה בשוחד קצין נמוך או בינוני, יכלה למחרת לבוא ביקורת מדרג גבוה, שאי אפשר היה לשחדה. קבלני בנין גדולים לא הקימה העיר, כאשר בנתה הממשלה קסרקטינים גדולים, זכה במיכ־רז הרב רוהאטין מזלוצ'וב, שהיה קבלן גדול, וברבנות שימש שלא על מנת לקבל פרס.

העבודה בבנין שבתה יומיים בשבוע, כדי שלא לחלל את השבת. היות והפועלים היו נוצרים קיטרגה העיתונות הפולנית על ביטול הפועלים מיום עבודה בשבוע.

מסחר תרנגולים

רוכלים מרוכלים שונים סובבו בעיר למכור ובכפ־רים לקנות ולמכור. בימי נעורי קם סוג חדש של רוכלים, „חוטפי תרנגולים", „קורולאפניקס", כפי שקראו להם היהודים באוקראינית. מקודם היו הכפ־ריות מביאות לשוק עופות ויהודיות יוצאות ביום ד' או ה' וקונות עוף לשבת. הקורולאפניקים חסכו לבנות הכפר את העמל לבוא העירה ולעמוד בשוקים. הם באו לכפרים וקנו שם עופות שעמדו למכירה, אך בזאת העלו את המחירים, שכן בנות ישראל הוכרחו לקנות מידי המתווכים במחירים מוגדלים.

השחיטה היתה מרוכזת על ידי הקהילה במקום אחד. ההכנסה ממנה הוחכרה, והחוכר היה לוקח לעצמו את הנוצות של תרנגולות, שבהן לא השתמשו בעלות הבית.

בכפר היו מגדלים תרנגולות ותרנגולים מסורסים. מעשה אכזרי זה אסור מן התורה, אבל לבושתנו, היו היהודים מערימים על לאו דאוריתא זה ב„מכרם" את העופות לנכרית, שהיתה מומחית בסירוס. ואמנם, כמעט כולם יצאו חיים מתחת לסכינה ואחרי ימים אחדים החלו לזלול בתיאבון עצום והעלו שומן רב וטוב מזה של תרנגולות. מעטים גידלו תרנגולי הודו, שהיו מהלכים מנופחים כבעלי־גאוה קפדנים בין העו־פות שבחצר ומכריזים לפרקים כנגדם: טרר־טרו. בקו־לומיה היו אומרים: חזן, אתה מפנקו כל חודש אלול וערב ראש השנה הוא מצטנן וקולו מצטרד; תרנגול הודו, אתה מפטמו כל החורף ויום לפני ערב פסח הוא „מתהפך" (מת).

אלטה זאכן

רוכלי בליות ועצמות היו מסובבים בחצרות העיר. בכפר היו נותנים תמורת סחורה זו קערות מצוירות זולות, כי הסחורה חשובה בכפר מאגורה. הם הכריזו בקולי קולות: „סחבות ועצמות בעד קערות". גם שב־רי כלי זכוכית היו סחורה. כבכל עיר בגליציה, עמדו גם בעיר ואם בישראל יהודיות בשוק ומכרו פירות העץ, בעיקר תפוחים, בחורף היו מצויים בשוק תפו־חים כבושים במים שתססו והחמיצו במקצת, „קוואס־ניצס" (חמוצים) קראו להם ביידיש (מאוקראינית). תפוחים כאלה לא ראיתי בלבוב ובערי גאליציה אח־רות שבהן עברתי. קולמיה למדה כבישה זו ממול־דאוויה ומבסרביה.

מרומניה למדה קולומיה וכל פוקוטיה לאפות את לחם התירס, „מאלאי" ביידיש ובאוקראינית. לחם זה אשר טעמו טוב בעודו טרי, וביחוד בעודו חם, היה מצוי בבוקר על דוכני רוכלים. קלחי תירס מבושלים היו מוכרים בעונה רוכלים ארעיים, לפעמים נערים עניים בימי החופש מלימודים, בעוד שאבטיחים שהוב־או מרומניה, היו מצויים בשוק בסוף הקיץ. בימי יל־דותי היו קונים אבטיחים לברכת שהחיינו בליל שני של ראש השנה. אחר כך הוזל האבטיח ובראשית המ־אה היו אוכלים אותו לתיאבון כבר כמה שבועות לפני ראש השנה. רוכלים נהגו למכור פרוסות בשוק, בקוראם בקולי קולות „אנ־עס און א־טרונק", מאכל ומשקה כאחד. גם ענבים, שהיו מקודם רק פרי ל־„שהחייינו", נפוצו אחר כך בקרב האמידים.

שואבי מים

בחלקה המרכזי של קולומיה אין מים טובים לשתיה, אלא בבאר גדולה אחת, שם שאבו יהודים מים במש־אבת יד ומובילים אותם בחביות ארוכות על עגלות מיוחדות ל„רינק" והרחובות הסמוכים. בעלות הבית היו מתקשרות לחודש עם שואב מים מסוים. בפרברים היו מים בבארות לרחיצה ולכביסה, ואילו במרכז לא היו, והשואבים היו מעלים בשני כדי עץ גדולים לקומה השנייה גם מים לכביסה ורחיצה. להלכה היה פיקוח סניטרי על חביות אלה, אך למעשה יכלה חביתו של אביון זה, אשר גר בתנאים בלתי היגיי־ניים, להפיץ מחלות בעיר. הרוכלים, שתיקנו כלי חרס שבורים על ידי רשת מחוטי ברזל מהודקה מס־ביב להם, לא היו יהודים, ועל פי רוב גם לא נוצרים מקומיים, אלא מרחוק, אף מסלובקיה היו באים.

בדים

שאריות אריגים שונים היו נמכרות בדוכנים בשוק ובחנויות קטנות או בדירות. בעלות הבית היו להוטות אחרי „מציאות" כאלה, גם בשעה שלא היה צורך בשארית כזו. בבית של „בריה" (אשת חיל) יש תמיד מן המוכן למאכל ולמשקה וגם בדים להלבשה, לתיקון בגדים ולשימושי בית שונים. „בעלת בית כהלכתה, אינה רצה לחנות ברגע האחרון", זו היתה הפילוסופיה הכלכלית של אמהותינו, שגידלו בנים ובנות ולא חרדו פן יתווסף עוד פה בבית, והביאו אותם לחופה, ואחר כך היו סבתות טובות, מביאות מתנות מדי פעם בפעם, איזה דבר לטעום, רק לטעום — כדי שלא להעליב את אשת הבן — או איזו שארית, „מציאה מן השמים", שהתאים לשמלה לנכדה או למכנסים לנכד.

חייטים

בראש האומניות יש למנות כמובן את החייטים, כי החייטות היתה מני אז מלאכה יהודית. בקולומיה לא היה חייט לא יהודי, והעיר סיפקה עוד חייטים לכרכי הים. בדרך מכפרנו לעיר היה חייט דל מאוד שחיבב את הכוס. פעם בעברנו על פני ביתו, שמענו צעקות מריבה. הימים ערב חג, האשה טענה שעליה לנקות את הבית, והוא טען שעליו לסיים בגד. ירדנו מהעגלה וקיימנו את מצות הבאת שלום בין איש לאשתו. אם השלימו איני יודע, אבל הפרדנו ביניהם. לא עברו ימים רבים והחייט נסע לאמריקה, ואח"כ גם נעלמה משפחתו, משקבלה כרטיסי מסע לארץ הזהב של קולומבוס. שם, כשהרחיב ד' את גבולם, בוודאי השלימו הבעל ואשתו. דומה לו — באהבת הכוס, היה חייט אחר — מטליא בעיר. יותר ממה שהיה מטליא היה מצוי בכל ברית מילה וסעודת מצוה, כדי ליהנות מ„לחיים". בוודאי לא הכה את אשתו ולא קיללה, כי ירא שמים היה, ממגידי תהלים יום־יום, אבל פרנסה לא נתן לה עד שתיקן בגד. עברו ימים ושבועות, עד שנזדמן לו יום ללא „סעודת מצוה".

פתחתי בגנאי ואעבור לשבח. חייט שתפרתי אצלו בגדי גברים, היה איש חרוץ, בעל בית וגם עוזרים היו לו. היה מן המשכימים והמעריבים בבית הכנסת. פעם הלך אתי אבא אליו לבדוק בגד. ובעוד החייט מודד ומסמן בגיר את הדרוש תיקון, עיין אבא בספר שעל שולחנו. יתכן שראה הספר בפעם הראשונה וחשוב היה, כי דברי הבאי לא קרא אבא. ואתה, עבור על פני כדור הארץ ולא תמצא חייט מסוגל לעיין בדברי תורה.

היו בקולומיה חנויות לבגדים מוכנים, אבל יהודים קנו מהם רק לעתים רחוקות. הלקוחות היו נוצרים מהכפרים המרוחקים, שוואבים (מתיישבים גרמניים) ואוקראינים, שנסעו בימים ההם לקאנאדה ולבשו לשם כך בגדים אירופיים. מסופקני אם חייטים מקומיים עבדו בשביל חנויות אלה. הסחורה באה מוכנה ממוראוויה או מצ'כיה, מבתי חרושת של יהודים. חנויות לבגדים ישנים איני זוכר, כי יהודי קולומיה גם האמידים, לבשו את בגדיהם עד שנשחקו, ואם לא תפרו מהם בגד לאחד הילדים, נתנום במתנה לעני. על הגביר ליטמן ברטלר סיפרו שמעולם לא החזיר לביתו כתונת שהחליפה בנקיה בבית המרחץ, הוא הניחה לעניים.

סנדלרים

הסנדלרים היו ברובם הגדול יהודים, אבל נמצאו גם נוצרים בפרברים. נעלים הזמינו אצל הסנדלר לפי המידה. מסופקני אם קנו אפילו גנדרניות נעלים מבית חרושת. נעלים ומגפיים גסים וחזקים קנו הכפריים בחנוית. המוכר היה משגיח בשבע עיניים שהקונה לא ימשוך כתוספת זוג נעלים לילד ויכניסם למגפים שקנה. כי המנהג לדרוש תוספת ולקבלה — היה נפרץ.

מלבד הסנדלרים עבדו בעור רק הרצענים, שעסקו בעיקר ברתמת סוסים ובאוכפים לרכיבה. נפחים עסקו בעיקר בהרכבת פרסות ברזל לסוסים.

כובענים

מעין מלאכת מחשבת היתה עבודת כובעי נשים, מודיסטיות בלע"ז. אופנת הנשים משתנה גם כיום משנה לשנה, אבל בת טובים בישראל לא תתבייש לצאת לרחוב בכובע מלפני שנה ושנתיים. ובלי כובע, בצעיף ובמטפחת ראש, גם כן אין פגיעה בנימוס הטוב. בימים ההם היה כל כובע נשים כקן ציפורים אכסוטיות. באפריקה הדרומית ובסודאן גידלו בנות יענה, כדי לקשט בנוצותיהן נשי אירופה וערי אמריקה, ובתוכן גם נשים יהודיות בקולומיה. בפורט סעיד, נמל שבו עברנו בדרך לארץ או ממנה, היו עולים יהודים מעדן לאניה ומציעים לנוסעים נוצות בנות יענה. העדנים היו נוסעים לצרכי מסחרם גם לאירופה, ופעם נזדמן לי עדני כחבר בתא. ביערות עד בדרום־מזרח אסיה ובברזיל היו צדים צפרים רבגוניות, כדי להקים מהם „קן" על כובעה של אשה. בצ'כיה ומוראוויה או בוינה יצרו בתי מלאכה חיקוי לצפורים כאלה וליהודים היה חלק בראש בכל חפצי הלבשה וקישוט הגוף באוסטרו־הונגריה. לחיקויים לקישוטי זהב ואבני חן לשעון שעל החזיה, אף על פי שלפעמים שעון לא היה להם. בשנות ה־70 שמע פעם אבא בקאלוש עירו מפי רבי יצחק מאיר, אדמו"ר משושלת ר' מאיר מפרימישליאן, הסבר לענין האופנה, שהחלה לחדור בימים ההם גם לעיירות. וכה אמר הרבי: הס"מ (השטן) מתלבש בצורת „פריצה", כלומר

גבירה, ועוברת בחוצות פאריס, וממנה רואות נשי פאריס ומתלבשות כמוה. — בגלל מעשה שטן זה נשפכו דמעות רבות גם בקולומיה. בנות ישראל בכו על ראשי בעליהן או הוריהן, שפרנסתם היתה קשה מקריעת ים־סוף, שאינן יכולות לצאת לרחוב (קרי לא—ב) בלי מודרניזציה של לבושן והחלפת הכובע, ולכך היו דרושים זהובים רבים. למען שלום בית או לשם שידוך הגון (א—ב סגולה לשידוך) השיגו הבעלים או ההורים את הסכום הדרוש, והמודיסטית הקימה על הכובע קן צפרים או קערה עם חיקויי פירות ופרחים, ושלום בבית ישראל. בנות האינטליגנציה הפולנית שבמקום היו מהלקוחות הצנועים של המודיסטיות היהודיות.

מצורכי ההלבשה יש להזכיר עוד פוזמקאות. סריגת גרביים היתה אז מלאכת יום־יום של נשים מכל המעמדות. סיימה אשה את עבודת הבית, נטלה את הפוזמק, יצאה לשוחח עם חברותיה או ישבה לקרוא בספר ובידיה סרגה באופן מיכאני. היו נשים עניות זקנות שסרגו בשכר זעום מאוד, אולי בעד שני ככרות לחם ליום. עם הופעת מכונות סריגה מונעות ביד או ברגל, החלו בנות מדולדלות להרוויח את לחמן בבית במכונות אלה. זמן רב היו בעלות בית, המבקשות „תכלית" משתמשות רק בסריגה בידים ללא מכונה. מכונות היד לא החזיקו מעמד זמן רב, כי לא יכלו להתחרות בסחורה שהובאה מבתי חרושת עם מנועי קיטור או חשמל.

פרוונים

פרוות היו חביבות מאוד על יהודי גליציה, כמו על אחיהם בארצות השכנות. לא רק מפני התועלת שבהן, אלא גם לשם נוי ולהידור, ביחוד לכבוד שבת. שתי פרוות, אחת לימות החול בחורף ואחת לשבתות בחורף, קיבל כל בחור ליום חתונתו מהוריו, גם אם היו עניים כמעט. העור הנפוץ ביותר היה משועל פשוט או משועל־שלג לעשיר. בני גבירים התהדרו בשבת בפרוות בונים שריחן נעים. כבן מלכים נראה יהודי מקולומיה בשטריימל הגדול שלו באדרת פרוה מצופה משי שחור נוצץ. זר שנזדמן לשבת לקולומיה, יכול היה לחשוב, שרב או „נכד" לאדמו"ר חשוב הוא בעל הגלימה דרבנן שלפניו, והוא היה רק חנווני שהצליח בקיץ שעבר והתקין לעצמו „טולוב" (פרווה) יפה לשבת. השם טולוב טאטארי הוא. בתמונות מטורקסטאן אפשר לראות בתלבושות לאומיות מעין שטריימל וטולוב. מובן איפוא מאליו, שפרוונים היו מיוצגים בין בעלי האומניות בקולומיה, לאנשים לחוד ולנשים לחוד. מלבד צווארונים מפרווה יקרה, כמו קאראקול ובונה, היו לנשים בימי נעורים גלילים חלולים עם פרווה נאה בחוץ מבוטני צמר בפנים. „מוף" היו קוראים לגליל כזה, שלתוכו הכניסו הנשים ידיהן בצאתן בחורף מהבית או בשבתן בחנות בלתי מוסקת.

עגלונים ואחרים שעבדו בחוץ בחורף, לבשו פרוות מכבשים מקומיים. הפרוונים, שעסקו בעורות כבשים, היו בדרגה נמוכה ועבדו בעיקר בשביל האכרים. פרוות האכרים לא כוסו בארג ויהודי לא הופיע בעור כבשים חשוף. ברחוב „רוגאטקה", שבו עוברים בני ההר לעיר, עבדו כובענים שהכינו כובעי פרווה לאכרים במודלים שונים, לפי טעמם של מקומות שונים. ברחוב אפשר היה לראות כובעים בשלבי־ההכנה השונים על גבי אומים מעץ, כדי שהעור יתפשט ויתאים לצוות ראש. יהודים לבשו גם כובעי פרווה, אבל מעור יקר, כגון קאראקול שחור.

נגרים

בין עובדי העץ — מקום בראש, לנגרים. רמתם המקצועית לא היתה גבוהה, ללא אבחנה בין נגרי רהיטים לנגרי בניין. רהיטים חדישים הובאו מן המערב, והופיעו שמות חדשים, כגון „שאפינר" במקום „שאפע" לארון ספרים או ארון בגדים. לארון גדול קראו הזקנים „אלמר". נגרים עבדו לפי הזמנה, גם באחוזות ובבתי חרושת. חרטי עץ, „טוקר" ביידיש, בגרמנית — דרכסלר, היו רק 2—3 בעיר. מלאכה זו, היא על גבול מלאכת מחשבת והיתה מכובדת ביותר. אחד מהם היה ר' אלתר טוקר, יהודי־ת"ח, מכובד. ביום שנסע לארץ ישראל יצאו רבים ללוותו לתחנת הרכבת ופטורים היינו מלימודינו בחדר. כמדומני שלקח אתו את כלי מלאכתו.

„קושרי חביות" היו רק יהודים מעטים, קראו להם כמו באוקראינית „בודנרים", שם משובש מגרמנית בינדר, זאת אומרת שהיהודים לא הביאו שם זה מהמערב. וגם הכינוי „סטולר" לנגר, לא הביאו משם, בו בעת שהשמות לחייט ולסנדלר הביאו מהמערב. החבתנים הכינו חביות, כדים, דליים להשקות בהמות ולחלב, עביטים ואמבטיות. על פי רוב השתמשו בעץ רך. חשוקי העץ הוחלפו בימי נעורי בחשוקי ברזל. כיסוי הגגות ברעפי עץ היה בידי „דופקי רעפים", „שינדלשלגר" ביידיש. מספרם היה קטן, אולי שנים שלושה בעיר, כי תנועת הבנין לא היתה מרובה, ובמרכז העיר לא התירו גגות עץ, אלא פחי ברזל עבים שצובעו אדום; בכך עסקו הפחחים שהתקינו גם מרזבים. כלי בית מפח היו נפוצים בבתי עניים; האמידים הוסיפו להשתמש בכלי נחושת, מצופים בפנים בבדיל. אחר כך הופיעו כלי פח מצופה אמאיל וכלי הנחושת נשארו על הקיר לנוי. במרוצת הזמן, נדחקו כלי אמאיל על ידי אלומיניום.

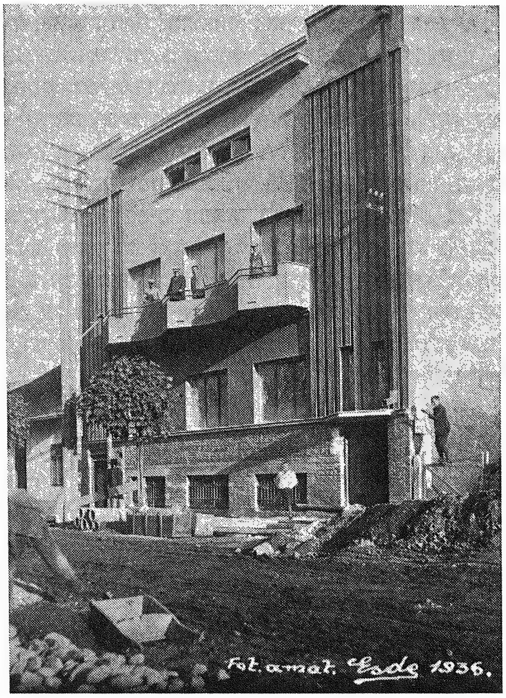
מסגרים יהודים היו אחדים בעיר, בתוכם מסגרי בנין ברמת התקופה במערב. קראו להם שלוסר, כמו בגר־

מנית. המקצוע התפשט רק בימי השלטון האוסטרי, ומכאן השם הגרמני. היו 2—3 עושי דודים, „קוטל־רים" ביידיש, כמו באוקראינית. הם תיקנו דודים בבתי זיקוק של יי"ש, ובבתי חרושת אחרים. בדודי בית טיפלו צוענים שהיו מופיעים לשבת. „לייכטר־מאכר" ביידיש. בקולומיה הם החלו לעסוק גם בעבו־דות נחושת אחרות, כגון בברזים, הזכרתי מנורות, ועוד. בבתי כנסיות היו מנורות ונברשות כאלה לרוב. הנפט, ואחר כך הגאז למאור, ולסוף — החשמל, דחקו את מכשירי ההארה הנושנים. עושי הפמוטים התעסקו במלאכת הקודש לכבוד השבת והיו מכובדים יותר מפחחים. ר' משה לייכטרמאכר היה ידוע במעשי צדקה וחסד בעיר. לבעלי המלאכה היתה אגודה בשם „יד חרוצים", ללא תרגום לועזי. בראשה עמד שען ליב צובנר. ראיתיו פעם בתהלוכה חגיגית, כמדומני עם דגלה וסמלה של האגודה. על פעולות החברה מחוץ להופעות חגיגיות לא שמעתי. השענות עמדה בגבול בין המסחר והמלאכה, אף על פי שרק מעטים עסקו גם במסחר תכשיטים מחוסר הון או מחוסר ידיעה מקצועית. בתכשיטים יקרים סחרו אנשים סוחרים. בני־„טובים" ירודים, שהוכרחו ללמוד מלאכה, פנו לשענות. אחד הברטלרים המדולדלים היה שען ויצא חוצה לארץ.

תעשייה

מענפי התעשייה הישנים היתה נפוצה הבורסקאות. ראש המועצה היהודית, יודנראט, מטעם הנאצים היה בעל בית בורסקאות, הוא התאבד, כדי שלא לשרת את המרצחים. בימים היו מביאים מן החוץ עור עליון לצרכי בני העיר, בעוד שלאכרים הספיק העור המ־קומי. בעיר ואם בישראל כקולומיה היו כמובן מעבדי קלף ועושי בתים ורצועות לתפילין. ענף ישן היתה אריגת הטליתות. בעלי התעשיה היו שתי משפחות, האחת הלר והשניה זאגר. שתיהן הגיעו לאמידות, אבל לא לעושר; קאפיטאליסטים במובן המערבי לא היו. מצבם של האורגים, בין שעבדו בבתיהם ובין שעבדו בבתי החרושת ללא מיכאניזציה, היה רע. בד־רך מכפרנו לעיר ישב אורג שהמשיך לעבוד אחרי השביתה הנודעת. ראיתיו בעבודתו בחדרו, שהיה גם חדר מגוריו. ועד כמה שאני זוכר לא התקדמה הטכ־ניקה שלו כלפי מה שכתוב במשנה בעניני אריגה. אחרי השביתה התקינו בעלי החרושת מכונות חדי־שות בכוח הקיטור. איני יודע כמה מן האורגים היש־נים נקלטו בעבודה החדשה.

כחומר לבנייה שימשו לבנים, ומשרפות הלבנים היו בידי יהודים, בעוד שהפועלים היו גוצרים. כבשני סיד לא היו בעיר והסיד הובא מהמערב, וכן גם המלט. בתי החרושת הגדולים ביותר היו הטחנות שנזכרו כבר. היו גם

בית החרושת לייצור נרות של פוגל

בית החרושת „ביסקופסקי"

בתי זיקוק לנפט קטנים, והנפט הובא מבארות סלובודה רונגורסקה, כ־10 ק"מ מדרום לעיר. בבתי הזיקוק — ואם זכרוני אינו מטעני — היו עושים נרות מפאראפין או מדונג אדמה שהובא מבוריסלאו. בכל אופן, היתה תעשיית הנרות בקשר עם בארות הנפט ועם זיקוקו. בימי שבתנו בכפר, כלומר, בשנות ה־90 למאה ה־19, היו עושים עוד נרות גם באופן פרימיטיבי מחלב

בקר. בנרות כאלה השתמשו במרתפי בית בישול. „ליכט־ציהר" — מושך נרות — קראו לבעל מלאכה זו. בספר מסע מגליציה בסוף המאה ה־18 קראתי, שהנוסע הגיע לאיזו עיירה ולא מצא נר לקנות, כי היהודים טרם הכינו נרות לשבת הבאה. נרות שעווה היו עושים רק ליום הכיפורים, והיו נשים צדקניות בקיאות לא רק בייצור הנרות, אלא גם בתחינות ובכיות בשעת העשייה, ומהן שמדדו בחוטי הפתילות את בית הקברות לפני שיזורם והכנסתם לנר.

בימי נעורי החלו להשתמש ביום הכיפורים בנרות סטיארין גדולים שהובאו מהחוץ. נרות אלו דולקים יותר יפה, מנטפים פחות והחשש שיכבו במשך היום הקדוש קטן, משל נרות שעווה הפרימיטיביים, אבל נשים שמרניות נמנעו מלקנות נרות אלה ליום הק־דוש. וכמה טעמים היו להן: ראשית, נרות כאלה קונים הערלים לבתי יראתם, וגם בלוויותיהם הולכים עם נרות כאלה, ובכן יש בזה ממנהגי הגויים. שנית, לא נעשות הנרות בקדושה, בתחינות ובבכיות.

היו כמה בתי חרושת קטנים בעיר, כגון למשחת נעלים, לצחצוח בקיץ ולמריחה במין שומן בחורף. נועלי מגפים מעור היו מורחים את מגפיהם בשמן דגים, נכון יותר שמן יונקי־ים, שהשתמשו בו בורס־קאים. ריחו הרע של בעל מגפים כאלה שנכנס לבית הכנסת היה נודף בכל האולם.

בשנות ה־90 התקיים עוד בית חרושת פרימיטיבי לגפרורים, שבו טבלו בידים כל גפרור בגפרית מר־תכה ובתמיסת פוספור. בנות ישראל עניות עבדו עבודה זו בזול, מהן שחלו בשחפת ומתו, אבל תמיד נמצאו פועלות חדשות, כי איום היה העוני בשכבות רחבות של היהודים. אחר כך אסרה הממשלה ייצור גפרורים כאלה ובית החרושת נסגר.

בתי דפוס

היה בעיר בית דפוס פולני־אוקראיני ובקשר אתו בית דפוס עברי של ר׳ אלתר טייכר, שנוסד בשנות ה־80. תוצרתו העיקרית היו ההזמנות לחתונות וגיל־יונות נגד מזיקים (שדים) בחדרי יולדות. לדור שלא ראה דברי דפוס אלה יש לתארם. מי ימצא בביתו דבר־דפוס כזה, יזכה נא בו בית גנזים לפולקלור, זכר לדורות. ההזמנה היתה טופס, והמזמין הוסיף את שם ההורים, החתן והכלה וכן תאריך החתונה ומקומה. בראש הטופס התנוססו זוג ידים שלובות, סמל להת־קשרות חתן וכלה, משפחה במשפחה, מימין ומשמאל מתחת לסמל היה כתוב „קול ששון וקול שמחה". התוכן היה מלא מליצות של ברכה והבטחה למוזמן, שביום כלולות יוצאי חלציו יבואו המזמין ומשפחתו להשתתף בשמחתו.

אשר לגליונות השמירה מפני מזיקים, קרי שדים,

STATUT
des
HILFSVEREINES
für galizische Juden.
KOLOMEA 1908.

תקנון האיגוד לעזרה הדדית

רקעם באמונה עממית הרשומה גם בספרים. לפי אמונה זו להוטים השדים להפר את שמחתם של בני אדם. יולדות והילוד, וכן גם חתן וכלה בשמחתם זקוקים לשמירה יתרה בפני המזיקים. לחתן ולבת זוגו — תקנה: החתן יכול לעסוק בתורה או לקרוא תהילים, ואילו את חדר היולדת, מעטרים בפסוקים מתנ"ך ובשמות קדושים שצירופם מיוסד על הקבלה. איני זוכר את הגליונות שהיו נדפסים בקולומיה, אבל חושבני שלא היו שונים בהרבה מן הנדפסים בירושלים או בבגדד והמצויים עד היום בידי בני עדות המזרח.

מתוצרת דפוס טייכר נפוצים היו גם סיפורי מעש־יות בלשון העם, תמיד גיליון אחד מנוקד. התוכן לא היה מגוון; סיפורי נסים ושבח מדותיהם הטובות של צדיקים משכו רק לבן של נשים משנות העמידה ולמעלה; המוני העם, עמלים ועמלות לסוגיהם השונים, נהנו יותר מסיפורים על גזלנים ביערותיהם, על חתן עם שתי כלות או כלה עם שני חתנים. יתכן שבימי משפט דרייפוס הופיעו גם סיפורים על דרייפוס ואשתו שהוצא מזרועותיה ונשלח לאי השדים. בנות ישראל

היו שרות שיר על דרייפוס המעונה. אם נדפס איני זוכר, אבל החרוז החוזר נתקע בזכרוני: הידעת דרייפוס במה הגעת לכך — מפני שיהודי הנך („ווייסטו דרייפוס, פאר וואָס ס'קומט דיר דאָס — ווייל דו ביסט אַ יידעלע").

מהספרות הטובה שהופיעה בדפוס טייכר, זוכר אני את אגרות רבי עובדיה מברטנורה על מסעו לארץ ישראל ועל המצב בירושלים. הופיעו גם כמה ספרים רבניים. ביבליוגרפיה מלאה על דפוסי קולומיה לא הופיעה עדיין, ומי יודע אם אפשר עוד לחברה. לפי החוק מחויב היה כל מדפיס למסור לשלטון מספר עותקים, מהם נשלח אחד לספריה של חצר הקיסר בוינה. עד לפני 1900 היו שם רבבות דברי דפוס בעברית ואידיש בארגזים במרתפים, שלא נרשמו בקטלוג. אולי נשמר משהוא מאוצר זה אחרי שריפת ספרים יהודיים על ידי הנאצים. על חיפוש ספרות יהודית שנעלמה בספרית החצר (כעת ספרית המדינה) בוינה לא שמעתי (עד סוף תשי"ט). קרוב ל־1900 יסד יהודי בית דפוס משוכלל, שהדפיס באותיות לטיניות, קיריליות ועבריות. הוא עבד בעיקר לצורכי משרדים, אבל גם מודעות קיר ועתונים נדפסו בו. בעל הדפוס הוציא שבועון פולני בשם „גלוס פוקוצקי" (קול פוקוטיה). שבועון פולני בשם „גזטה קולומייסקה" הופיע זה שנים רבות ועורכו היה „תמחה", כלומר ארמני, קנאי לפולניות וצורר ליהודים. ביחוד היה מתנפל על הציונים, מאז היינו למפלגה חזקה בעיר ולא נכנענו לפולנים כעסקני היהודים מלפנים. יהודי פולין ייחסו לארמנים, שעלו עליהם בכשרון במסחר הגדול, מוצא עמלקי, ועל עמלק נאמר בתורה „תמחה את זכר עמלק". השם „תמחה" או „תמחץ" לא שמעתי במקום אחר, והוא כנראה המצאה עממית של פוקוטיה.

בנקאות

לסחרה הרחב של קולומיה שימשו בנקים אחדים של גבירים יהודים ולעיר היתה עמדה נכבדה ב־בנקאות היהודית בגליציה. כאשר עמד הרצל ליסד את הבנק הקולוניאלי שלו והוציא מניות, נבחרה קולומיה למרכז ההחתמה על מניותיה, שהיו די יקרות ל־יהודי אמיד בקולומיה, כמדומני עשר לירות אנגליות. אז ראינו בפעם הראשונה מלים אנגליות על שלט, ויהודי קולומיה קראו אותם לפי הכתיב הגרמני, יוויש במקום ג'ואיש. היו בעיר שני בנקים לא יהודיים, ומהם אחד, בסניף לבנק המדינה, שהיה מוציא שטרות כסף, סימן לחשיבות המקום במסחר. איני יודע את המחזור השנתי של הבנקים היהודיים, אבל מובטחני, שמחזור ההלוואות הפרטיות על ידי „חשתרים" עלה עליו. את השם „חשתר" איני יודע לבאר. השם „אחשתרנים" במגילת אסתר (ח' י"ד) מפרש רש"י „גמלים ממהרים לרוץ" ואילו אבן עזרא מגדירם מין פרדים. מסופקני, אם משום זה בא החשתר כמתווך בין מלווה ולווה, בכל אופן היו החשתרים הגדולים אנשים, שגם הלווה וגם המלווה נתנו בהם אימון. בשנות ה־70—80 היה בעיר חשתר נכבד, יהודי למדן, פיקח ובעל מידות טובות. בעלי הון היו מוסרים לו אלפי זהובים שילווּם לפי ראות עיניו בתנאים מסוימים. הלווה לא הכיר את המלווה, כי בשטר כתוב אשלם למוכ"ז, ולפעמים לא דאג המלווה לגוביינה והחשתר שלח לו את הרווחים במועדם. לעת זקנתו תקפו מצפונו, על שעסק כל ימיו בהלוואות בריבית, כי סוף סוף „היתר עיסקא" הוא הערמה. מרה שחורה נפלה עליו ובני ביתו שמרו עליו שלא יתאבד. פעם טייל עם בנו, ראה באר פתיחה עמוקה, הפיל עצמו לתוכה ומת. בקבורתו לא נהגו כבמתאבד, אלא כבחורלה, וחלקו לו כבוד רב בהלויתו. הדבר היה בזמן (1843) לשיחה בפי הבריות. על חשתר אחר, חסיד מובהק שהכרתיו סיפרו שירש אחוזה ובזבזה על צדקה. הייתי רואה אותו בבוקר בבית תפלה של חסידים, ותמיד קיים „צדק לפניו יהלך" (תהלים פ"ה י"ד) לפני עמדו להתפלל, בפקדו קופות צדקה שונות שבבית התפלה. בניגוד לחשתרנים, שעסקם היה בסכומים גדולים עם סוחרים מכובדים, בזו היהודים למלווים לכפריים ברבית קצוצה, „פרוצנטניקים" קראו להם.

בעיני הגויים היו כל היהודים מלווים בריבית. היה לנו שכן נוצרי מעבר לגדר. קשר לא היה לנו עם משפחה זו, אך פעם באה אלינו אשתו, כביכול לביקור שכנים, ולסוף גילתה שהשעה דחוקה לה ובאה ללוות מאתנו כסף בריבית. היא לא יכלה להבין שגם אבא פקיד ולא מלווה בריבית, ובכלל אין לנו כסף, מלבד המשכורת מדי חודש בחודשו. אבל פתגם אוקראיני ופולני נפוץ אומר: בבוא צרה פונים ליהודי (המלווה), „יאק בידא, טאָ דאָ זשידא".

תחבורה

התחבורה החדישה, הרכבות והדואר, כאילו התקיימה בראש וראשונה למען היהודים. בשבת היו המשרדים והקרונות ריקים מלקוחות. דואר אמנם הביאו בשבת, אבל לדוורים המיוחדים להבאת כסף שנשלח בהמחאות ולעגלת הדואר שהביאה חבילות הביתה, לא היתה עבודה בשבת. הנוסעים ברכבות היו ברובם הגדול יהודים, מהם שהתפרנסו רק ממסעות. סוכנים־נוסעים נעו בלילות ועבדו בימים במקומות שונים. יש, ולא ראו מיטה, אלא משבת לשבת. „יהודי חבילות" (פעקעליודען) נקראו אנשים שהיו נוסעים יום יום לקנות סחורה בעיר הבירה בשביל סוחרים בעירם. היו להם כרטיסי מסע שנתיים, וחידוש הכרטיס בסוף השנה קשה היה להם כקריעת ים סוף ונזקקו לקופה של „גמילות

חסד". „יהודי חבילות" היו נפוצים במערבה של גליציה יותר מבקולומיה הרחוקה מווינה, שממנה או מבתי החרושת בצ'כיה ובמוראביה היו מביאים תוצרת תעשייתית. לבוב היתה ליהודי קולומיה, שידעו לפלס דרכם למקור הסחורה הראשון, רק שוק קנייה ממדרגה ב'. בכל פעם שעליתי ברכבת המהירה בווינה לפנות ערב, כדי להגיע למחרת בצהרים לקולומיה, נתקלתי ביהודים עמוסים חבילות בשביל סוחרי קראקוב, טארנוב, רישא (ז'שוב בפולנית), ועוד. יהודים שנסעו בלי חבילות רבות עזרו להם להכניס לקרון יותר מהמותר, מבלי שהמפקח יוכל להכריחם למסור חלק ממטענם בתשלום לקרון המטען. היו יהודים שהזמינו קרפיונים חיים מווינה. בגליציה החקלאית לא היו עדיין בריכות לקרפיונים, וכדאי היה לו לגביר מטארנוב להזמין דג, שהומת בווינה לפנות ערב ולמחרת בבוקר היה כבר בקדרתו, מאשר לקנות דגים זולים מקומיים.

הרכבת, שהחלה להלך על פני קולומיה בשנת 1866, פגעה בתחבורה הישנה, שהיתה בידי יהודים. לשרותי מסילת הברזל והדואר חדרו אחר כך יהודים מעטים שוויתרו על מנוחת השבת. בכל זאת התפרנסו עוד יהודים רבים מעגלונות ומסבלות, כי לא היו מסילות ברזל במשולש של פוקוטיה שמדרום לקולומיה, וגם החיבור הישיר עם דליאטין שבדרך להונגריה מזה ועם ערי הדניסטר מזה לא נוצר אלא בימי. עגלון זקן סיפר לנו פעם בהדר, איך נסע בקרונו להונגריה ואכל ענבים ישר מהכרמים. ארצות הגפן היו לנו ילדי החדר יותר רחוקות מיערות ברזיל לילדינו, גם אם היו „שייכות לאותו קיסר". לעגלונים היתה לשון מקצועית משלהם, טרמינולוגיה עשירה לכל הנוגע לסוסים, הרגליהם ומחלותיהם, לחלקי העגלה ואביזרי הרתמה הרבים, ו„שולחן ערוך" עגלוני, איך לנהוג בסוסים באורווה ובדרך, והיחסים עם עגלונים אחרים.

העגלות היו משופעות אל קרקעית צרה. בחזית היה דוכן, מושבו של המצליף בסוסים ומנהיגם. בדוכן מתחת למזרן־מושב מקש, היתה תיבה ובה מכשירים לתיקון העגלה בשעת הדחק, מזון לאנשים ולפעמים חפצים יקרים, הזקוקים לשמירה מעולה. המזון לסוסים היה בפנים העגלה, והדלי להשקותם קשור מן הצד. כלי סגור עם עטרן למרוח את צירי הגלגלים היה קשור לתחתית העגלה מבחוץ. גג מקומר, כחצי גליל, מורכב ממחצלת חזקה, מתוחה על רשת של חשוקי עץ כיסתה את העגלה והגנה על הסחורה ועל היושבים בעגלה ועל הדוכן מפני גשם, שלג, ושמש. העגלה נקראה ביידיש כמו בגרמנית וואגן והגג שלה נקרא באוד, כנראה גם כן מגרמנית. מימי הבינים המכסה לעגלה קטנה נקרא בהקטנה באודל. נכדי צדיקים, שסבבו בעיירות ובכפרים לקבל תמיכה מידי נדיבי עם ד', היו נוסעים בעגלה עם באודל. בשעת הדחק אפשר היה ללון תחת המכסה.

בבתי המלון בכפרים היו העגלות נכנסות לתוך פרוזדור נרחב מכוסה גג. בתים עם שער רחב, לכניסת עגלה גדולה לתוכה — היו מרובים בימי נעורי, אבל בתים חדשים כאלה לא נבנו עוד. עגלות קטנות מאלה וללא מכסה קראו לכן א „פוהר" (כמו בגרמנית). איש לא אמר „א וואגן מיט הולץ" (עגלה עם עצים) אלא „א פוהר מיט הולץ". לעגלות שנסעו בקביעות למקומות מסוימים, היו תחנות ואכסניות קבועות בעיר, עוד בימי היו קוראים לכמה אכסניות על שמות עיירות שהבאים מהן היו מתאכסנים בהן: „די הורודנקר גוספודה" (אכסניה של הורודנקה), או של נאדבורנה וכד'. בעיר השתמשו גם בקרונות עם תחתית שטוחה, רחבה, ללא דפנות וקראו להם „נארה". הם שמשו להעברת רהיטים וארגזים. לסבלים היו קרונות יד קטנים. למסעות בעיר ובקרבתה השתמשו בעגלות פתוחות, קטנות, עם מושבים רכים. עגלה כזו נקראה „ווגלה", הקטנה מוואגן. עגלת נוסעים זו נעלמה בסוף המאה ה־19 ובמקומה באה כרכרה על קפיצים ועם כניסה קלה מהצד על גבי מדרגה ועם מכסה עור שאפשר היה לקפלו. הכרכרה נקראה „קולס" או „פיאקר". בשם האחרון השתמשו בעיקר לציון כרכרה העומדת לשימוש ציבורי. „פריץ" או גביר נסע בקולס שלו. הכרכרות הציבוריות היו בקולומיה בידי יהודים, ובשבת עמדו בשוק רק 2—3 בשביל רופאים יהודים או לרשות הצבור הנוצרי, שלא הרבה לנסוע לתחנת הרכבת כיהודים. לעגלוני הפיאקרים הנוצריים לא היתה עבודה רבה בשבת. קולומיה שבתה בשבת כמושב דתי בישראל. כאשר כיסה שלג יבש את פני האדמה, השתמשו במגררות שלג. נסיעה במגררה קלה נעימה היתה ממסע על גלגלים על פני כביש החצץ.

על עגלוני הסוסים שיצאו בכביש מתחום העיר, היה לשלם מס קטן בעד כל סוס. בלילה היו מורידים קורה לרוחב הדרך כמו במקומות הצטלבות של כביש על מסילת הברזל. את המס חכרו יהודים מהעיריה או מהממשלה, ובגלל הקורה, שנקראה בפולנית רוגטקה, קראו לגובי המס „רוגאטניקים". היתה זו פרנסה יהודית במשך שנים רבות. היא בטלה בימי, כי הממשלה מצאה דרכים אחרות לגבות את מס הכבישים. ההתחרות בין היהודים העלתה את דמי החכירה ולפעמים הפסיד החוכר. הוא לא ידע מנוח בלילה, כי היה עליו לקום ולפתוח את המחסום אחרי שקיבל את המס. בשבת היה לו „גוי של שבת" שלקח את הכסף. לא שמעתי על רוגאטניק שעשה עושר. כשבוטל המס הישיר, לא הרעישו הרוגאטניקים את השלטונות כמו הפרופינאטורים.

מלונאות

גם בתי המלון היו בידי היהודים. רמתם היתה ממדרגה ג') לפי קנה מדה של לבוב. הלקוחות השכיחים היו סוכ־

נים־נוסעים, קצינים ופקידים, שבעדם שילם האוצר. מעשה בקצין שבא למלון וענו לו שאין מקום, וזה ענה לו עזות. שלף הקצין את חרבו להכותו, נמלט האיש החוצה והקצין רדף אחריו וישיגהו ויהרגהו. בית הדין הצבאי לא העניש את הקצין כפי שסיפרו וגם עדות לא נגבתה. הקצין כביכול „הגן על כבודו". עד כמה שאני זוכר לא היתה התרגשות מרובה בעיר. רגילים היו בכך, שקצין צבא בריבו עם יהודי עומד מעל לחוק. על איש המלון היה לשמוע את חרפתו ולשתוק.

לאכסניה בעל ביתית אחת היו סרים סוחרים וחוכרי אחוזות. שם אפשר היה גם לאכול, בשעה שה„הוטלים" (בתי מלון) לא הגישו ארוחות. לעגלונים ודומיהם היתה אכסניה אחת או שתים, להם ולעגלותיהם. ארחי־פרחי היו לנים באחד מבתי הכנסיות, פרט לביהכ"נ הגדול.

היו גם בעיר מכניסי אורחים לשם שמים מבין העניים. מלמדים או שוחטים היו מלינים בבתיהם קבצנים, מחזרים על הפתחים בערים ובעיירות. נחותי דרגה, „חיס דרגס" באידיש, שלא יכלו להרווית את לחמם, היו מחזרים על הפתחים. בעלי בתים שירדו מנכסיהם ונשארו ללא כל פרנסה, כמנשה גיבורו של עגנון ב„והיה העקוב למישור", היו נוטלים המלצה מהרב ונוסעים או הולכים מעיר לעיר לעורר רחמיהם של „נדיבי עם אלקי אברהם" על אדם הגון, בן טובים, שנשבר מטה לחמו וכיו"ב. היות ומקרים של שבירת מטה לחם היו מרובים בגליציה הדלה שבדלות, יכלה המלצה לעזור לנצרך רק בפעם הראשונה. אם חזר לאותו מקום אפילו אחרי שנה תמימה, לא שמו לב אליו יותר מאשר לקבצנים המקומיים, שהופיעו בכל בית פעם בחודש או בשבוע. המחזרים בערים היו שבים לבתיהם רק לפסח ולחגי תשרי. היה להם לוח מסעות קבוע, כמעט כזה של הרכבות. תכנית זו עובדה על יד השולחן (לא אומר „הירוק", מפה כזו לא היתה לעלובים אלה), אלא שהיא נוצרה מתוך הנסיון הקבצני.

(מתוך הספר „זכרונות אב ובן")

*

הרופאים בקולומיה
בין שתי מלחמות העולם

יהודים

ד״ר שלמה רוזנהק
ד״ר קלרה אשכנזי
ד״ר בוניו פריש
ד״ר הולס
ד״ר פוול כץ
ד״ר קרומהולץ נתן
ד״ר מקס נויברגר
ד״ר רפ דפמרטוי
ד״ר סללר מקסימיליאן
ד״ר סירוטה
ד״ר זיגמונד טייכר
ד״ר יוליוש צייגר
ד״ר הרש דליגדיש (חי)
ד״ר גלברט אווה־מריה
ד״ר דוד המר

ד״ר כהן ליאון
ד״ר לדרפיינד גרשון
ד״ר פנחס פסח
ד״ר פ. רפפ (רופא עינים)
ד״ר שרף יוליאן
ד״ר סילבר־רוייסלר
ד״ר גולדברג
ד״ר צוקרמן
ד״ר הורן
ד״ר האוזמן
ד״ר וסרמן
ד״ר לאון אללרהנד
ד״ר קירשן
ד״ר טרנר
ד״ר בכר הירש
ד״ר הבר וילהלם
ד״ר הללר יוסף

ד״ר רוזנקרנץ וולף
ד״ר אלפרד מרמורוש
ד״ר קנטור יצחק

נוצרים

ד״ר ולדימיר בילוזור
ד״ר קאליניביץ׳
ד״ר שלינה
ד״ר קוזקביץ׳
ד״ר אוססולינסקי
ד״ר הנקיבסקי
ד״ר קראוס
ד״ר סטנקיביץ׳
ד״ר ווסילבסקי
ד״ר קוציובינסקי
ד״ר בודזיאנובסקי

עורכי דין בקולומיה

ד״ר אוסקר גוטפריד
ד״ר גלברט מאיר
„ לקס מארק
„ פאקטור איזק
„ שולבוים ליאון
„ שולבוים קהות
„ רוכוורגר
„ הולעם מאוריצי
„ קנאפף מארק
„ זינגער
„ הסל
„ וינקלער
„ פעסלער בן־ציון
„ פארדעס
״ הוטשנעקער יוסף

ד״ר רייסמן איסר
„ אחים ליבסטער
„ מארמורוש קאזי
„ ברטלר מיקו
„ בארטן
„ שאובר ישעיהו
״ מרק שאובר
„ לוין
„ געלאבטער
ד״ר כהנה
„ פינקעלשטיין
״ מולדאוער
„ ברנרד
„ הורנר
״ ווילף יעקב (חי בישראל)
״ ווילף שלמה ״ ״

ד״ר וואלר
„ מילגרום
„ טרכטנברג
„ שור
„ אנגלהארט
״ אדלר זיגמונד
„ אשכנזי יואכים
„ אשכנזי בן אברהם
„ רעש
„ מרקוס
„ ויזלברג
„ ברנהויט
„ הרר
„ קרמר
„ וואגמאן
„ קוזמינה

נתן מייזלר

בית החרושת הורוביץ

בית החרושת של הורוביץ היה אחד המפעלים הגדולים ביותר בקולומיה ואולי הגדול ביותר בתקופה שבין שתי המלחמות, ובמיוחד, בעת שלטון הסובייטים, כאשר תפוקתו הוכפלה, ובעקבותה — גדל גם מנגנון העובדים בשיעור מקביל.

המפעל שכן ברח' קוסציושקו, בבית בן שתי קומות, שאמנם היה גדול, אך לא התבלט במיוחד בחיצוניותו משאר בתי הסביבה.

תוצרת

תוצרתו העיקרית של בית החרושת הזה היו וילונות לחלונות במתכונת רשתית („פילט"), אך גם כיסויים למיטות מבד של משי.

המכונות לייצור הווילונות הובאו בשנת 1930 מהולנד ולא נמצאו מכונות דומות להן בכל רחבי פולין. חלק הארי מהמכונות נועד לייצור רשתות, בדומה לרשתות דיג, ואחרות — רקמו „פרחים" ודוגמאות שונות על גבי הרשתות.

החומר הגולמי לא יוצר במקום, אלא היו מביאים אותו ממרחקים. בתקופת הפולנים נהגו להביא את החוטים מטומאשוב מזוביצקי, ואילו בימי שלטון הסובייטים — מפשיסלביה, עיירה ליד מוסקבה. כאמור, היה גם ייצור שולי של כיסויי משי למיטות או סוגי ריהוט אחר, אותו היו מפיקים באמצעות מכונות־יד עתיקות. תוצרת זו היתה מיוחדת במינה, נדירה ויקרה מאד, אשר נעשתה לפי דוגמאות פרסיות והיא נועדה רובה ככולה — לייצוא.

בתקופת הסובייטים נוספה גם מצבעה לבית החרושת, בה צבעו בגוונים שונים את החוטים והרשתות כאחת.

לבית החרושת היה מסונף גם בית ספר מקצועי להכשרת בעלי־מקצוע מעולים, אשר שכן במבנה ששימש קודם לכן כעין „פנימיה" לנזירות, ברח' מיצקביצ'ה, אחרי הבניין של הגימנסיום הפולני.

יחסי עבודה

לפני מלחמת־העולם השנייה עבדו בבית החרושת כ־400 עובדות (הרוב המכריע — נשים), ובתקופת

קבוצת עובדות בבית החרושת לווילונות של הורוביץ

השלטון הסוביטי גדל הייצור, וצוות העובדות עלה ל־640, מהן כ־90% יהודיות, הנותרות — גרמניות, פולניות ומעט מאוד אוקראיניות.

יחסי העבודה במפעל היו תקינים והבעלי בתים דאגו תמיד לשמור על יחסי אנוש טובים וטיפחו אוי־רה של הבנה הדדית. הגב׳ הורוביץ היתה מבקרת אצל העובדות שלה, מתעניינת בבעיותיהן האישיות ואף משתדלת לעזור להן לפנים משורת הדין. מאידך, דאגו שלתוך מנגנון העובדות לא יסתננו אלמנטים העלולים לגרום לתסיסה ולמתח ביחסי העבודה. נשים שידעו עליהן כבעלי השקפות שמאליות, או פעילות בארגונים אלה — לא נתקבלו מלכתחילה לעבודה בבית החרושת, פן „תקלקלנה את השורה״. כן הוק־דשה תשומת לב מרובה לכל מיני צרכים חברתיים ותרבותיים של עובדי המפעל וטופחו מוסדות שייענו לצרכים אלה.

בתוך בית החרושת הוקם „בית תרבות״ שהכיל ספריה בכל השפות, רדיו, עיתונים וחוברות, משחקים חברתיים, ועוד. אורגנה קבוצת כדורגל מקרב עובדי המפעל ובימי הסוביטים נמסר לה — לאימונים ולמש־חקים — המגרש הסמוך של ה„סוקול״. כן נוסד בית הבראה מיוחד לעובדות המפעל בכפר קוסמאץ׳.

מבנה מקצועי

בית החרושת היה מחולק לפי תאים מקצועיים — וגודלם, לפי הצרכים. רובן של העובדות היו צעירות בשנים, הגם שהיה להן וותק רב במקצוען. בלטו ביניהן שתי נשים: הגב׳ גרבלר, שעלתה לתפקיד של מנהלת תאים וגב׳ פלקר — בתפקיד דומה. הממונה על המכונות היה גבר, יהודי בשם הפטלר, ואילו מנ־הל התכנון — היה יהודי מקולומיה בשם רוטנברג, בעל השכלה משפטית.

על ראשי המינהלה נמנו — האוזמן וטאוב (גם משפטן) והמכונאי הראשי — משה גלר, הנמצא כיום בקנדה.

בשנת 1941 נתמניתי לתפקיד של מנהל כללי בבית החרושת ובתוקף תפקידי היה עלי לנסוע לעתים תכו־פות למוסקוה בענייני עבודה שונים (חומר גלם, ייצור, ייצוא, ועוד).

בפרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה, שהיתי במקרה במוסקוה לרגל עבודתי, אך הספקתי עוד לחזור לעירי, על מנת להתגייס לאחר מכן לצבא האדום.

עם פלישת הנאצים לקולומיה, הוצאו המכונות הגדו־לות מבית החרושת „הורוביץ״ ונשלחו להונגריה, ואילו הקטנות נשארו במקום.

*

מפלגות ותנועות פוליטיות

ד״ר צבי העלער

פעילות ציונית ענפה

(בתקופה שבין שתי מלחמות העולם)

דחיפה חשובה להתארגנות לאומית פוליטית של יהודי קולומיה ניתנה ע״י הבחירות הדמוקרטיות לוועד הלאומי היהודי. ועד זה בא במקומם של „קהילה שטיבּ־לעך״ שהיו קודם לכן בשליטת המתבוללים.

בשנת 1903 הוקם האיחוד הציוני הכללי „בית יש־ראל״, שבו היו נפגשים ציונים ותיקים כמו ד״ר שלמה רוזנהק, אפרים קלארמאן, ד״ר מרק לאקס, שלמה שער, יונה אשכנזי עם המנהיגים הצעירים מן הנוער החלוצי, בעיקר, עם הנציגים מן ה„התאחדות״: חיים רינגלבלום, קופל גוגיק, משה שנייברגר, מיכאל הא־זלקורן, לוי גרבלר, יצחק טייטלבוים, מאיר לאקס, יעקב בנדר, נחמן פאליק, שלמה ראֵרס, ד״ר שטערנ־בערג, עטל רמלר, יעקב שנקלר, ד״ר מאיר עטינגר, נעטי אייפערמן, ואחרים.

לשיגשוגה של התחייה הלאומית בעיר, תרמה גם תנועת הנוער „השומר הצעיר״, שנוסדה בעת מלחמת העולם הראשונה בווינה, אחר כך הועברה לגליציה על ידי פליטים יהודיים צעירים שעברו לשם. בתוך כך, נוסדה גם בקולומיה ההסתדרות של „השומר הצעיר״, עם נקודת הכשרה בכפר סמוך לקולומיה — סלובודקה לסנה. בשנים המאוחרות של המלחמה חלה אתנחתא בפעילות הציונית המסועפת, עקב תנודות האוכלוסין, אך תיכף לאחר המלחמה חידש הזוג גוגיק את בית הספר העברי „שפה ברורה״ וארגן כיתות לנוער וכן קורסים למבוגרים. גם בתחומים אחרים הוחזרה העטרה ליושנה והעבודה הציבורית ברחוב הציוני אף קיבלה תנופה מוגברת.

החברים המוזכרים מן ה„התאחדות״, עם מיכאל האזלקורן בראש, ניהלו בכישרון רב את ועדת הקרן הקיימת בעיר ובסביבה; ה„התאחדות״ יסדה את ביה״ס המקצועי לעבודת יד, שנוהל ע״י הגב׳ נוסיה הורוויץ; ספרית הרצל בהנהלת הציוני הנודע, יעקב ביטר ואש־תו גיטל ביטער־פרעמינגער, שהכילה אלפי ספרים ביידיש, בעברית, בפולנית ובגרמנית — קירבה חוגים יותר ויותר רחבים לנושאים ולרעיונות התנועה; החוג הדרמטי „הלוי״ בהנהלתם של ד״ר מארעק קנופף, פנחס שייערמאן, זונדל ניימן, הערש ניימן, לייבלה וולפסברג ונעטי אייפרמן, פיתח פעילות רחבה וקצר

ראשי תנועת „התאחדות". יושבים בשורה הראשונה מימין: שומר, ו. ווייסברוט, ד"ר מ. קנופף, ח. רינגלבלום, לוי גרבלר, מ. שנייברגר, דוד הילזנראט. בשורה השנייה: טוי, מ. שיקלר, ד"ר ז. הבר, יצחק קרן, טינדל, טייכר, דאנקנר, א. רכטר; בשורה השלישית (למעלה): הקיצוני משמאל — מנחם בנק.

הצלחה רבתי; באולם טוינבי חודשו ההרצאות כמו לפני המלחמה, בחלק ע"י מרצים מקומיים — ד"ר שלמה רוזנהק, חיים רינגלבלום, קופל גוגיק וד"ר קראמער, ובחלקם — ע"י אורחים מלבוב שבאו להרצות: ד"ר מאיר גייר, הסנאטור ד"ר מיכאל רינגל, פרופ' בינשטוק, ד"ר זילברשטיין, ד"ר נפתלי שווארץ, ד"ר קופל שווארץ, פישל ורבר, ד"ר סנאטור, פישל רוטנשטרייך, זלמן הרינג וצבי העלער. מאות יהודים מכל החוגים היו באים להקשיב להרצאות האלה.

באולם הברון הירש היה מועדון לשח, בהנהלתם של פנחס שיירמן ודוד שרייבר וההשתתפות בו היתה גדולה.

התנהלה עבודה ערה למען „קרן היסוד" בקולומיה ובכל הסביבה, שהוכתרה בהישגים הודות לשליחים מא"י, נתן ביסטריצקי ושרה ברגר. העסקן מן ה„התאחדות" לוי גרבלר, היה עובר־נוסע עם המשלחת מא"י בעיירות ובכפרים שבסביבה.

ראשוני העולים

ב־1920 עלו מקולומיה לא"י החלוצים הראשונים, ביניהם היו: יהודה גרונוורג (כיום י. חורין, מנהל „יכין" לשעבר), יוסף קופרמן, ד"ר שטרנברג, שלום לאקס ואחרים.

בקולומיה התקיים קיבוץ הכשרה גדול, שנקרא „קלוסוב", בו קיבלו את הכשרתם חברים מסביבות שונות ,כמו פודוליה, ווהלין, פולסיה, פודלסיה וסביבת וילנה. בין החברים הראשונים שה„התאחדות" שלחה להכשרה היו: המהנדס אייזיק ברטלר, חיים לאקס, יעקב גרין, עטל ראמלר, לוי גרבלר, יעקב המר ואחרים. מרבית החברים מן הקבוצה הזאת עלו לא"י ביולי 1925.

מרכז ה„התאחדות" בלמברג תמך באורח פעיל בתנועה החלוצית בקולומיה ע"י שליחי תרבות מיוחדים. בין השליחים מלמברג היו: המהנדס רייזר, ברל שטוק (היום דב סדן, ח"כ לשעבר, פרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים), מנחם גרטר, פישל וורבר, ד"ר נתן מלצר, צייר הסיים הפולני לשעבר, ד"ר קופל שוורץ וד"ר צבי הלר. בעבודה התרבותית הזאת עזר הרבה המזכיר הכללי זאב־זיגמונד הרינג (היום — חבר הועדה המרכזת של ההסתדרות) והנציג ממרכז „החלוץ", ליונק ברוינשטיין (היום חבר קיבוץ חולדה).

גם לציונים הכלליים, „מזרחי" ולרוויזיוניסטים היו תנועות נוער וקבוצות חלוץ בעיר. בראש מפלגת „המזרחי" עמדו: יהודה קרעבס, העניך שכטר, יונה אשכנזי, הרב ר' חיים צבי תאומים, הרש רוזנבוים, אפרים קלארמן ואחרים. לפי יוזמתו של הסופר העברי

ראובן פהן, נסעו שליחים מן „המזרחי" הקולומאי (האבער וזינרייך) לא"י לקנות קרקעות.

בראש הקבוצה הרוויזיוניסטית עמדו עוה"ד ד"ר העסל, יעקב העגר ואחרים. הם יסדו בעיר קבוצת „ביתר" ויחידה בשם „חיל לאומי". המנהיגים העיקריים ב„פועלי ציון" שמאל היו שלמה שמויס, מנדל מארק־שייד, דוד לאנדמן, קרויטהאמער ואחרים.

„אגודת ישראל" היתה קבוצה קטנה בכל מזרח גלי־ציה וכן בקולומיה, אך היו לה כמה מנהיגים מוכשרים, ביניהם המוכשר ביותר ר' יוסף לאו (שהיה לאחר מכן לרבה של העיר) ועורך הדין ד"ר בן ציון פעסלר. אך לאחר שר' יוסף לאו נבחר ביחמתו של עסקן „המזרחי", ר' יונה אשכנזי, לכהונה של מרא דאתרא, נחלשה ה„אגודה" לגמרי. נשארו לה בהנהגה אמנם קבוצת בעלי בתים חשובים, כמו: דוד זידמן, ליפה ושלמה הלר, ליפה אונגר, לייבצי ליבמן, שמואל בר העגער, לייבוש קריס ומנדל הירש, אך השפעתה ירדה עד מאוד.

בקולומיה יצאו לאור שני עתונים ציוניים: „נאַש גלאָס" בפולנית של הציונים הכלליים ו„אונדזער שטי־מע" של ה„התאחדות".

ביקורו של שפרינצק

מאורע חשוב בתולדות הציונות הקולומאית היה ביקורו של יוסף שפרינצק (יו"ר הכנסת הראשון), אשר בא לכאן בשנת 1935, לפעול למען האיחוד בין ה„התאחדות" ל„פועלי ציון". חלק מן ה„התאחדות", ובראשם חיים רינגלבלום, משה שנייברגר, לוי גרבלר וד"ר מרק קנופף, התנגדו לאיחוד עם „פועלי ציון", למרות שבזירה העולמית היה האיחוד הזה לעובדה.

אטקה רמלר בימיה הראשונים בארץ

פרידה ליד תחנת הרכבת בקולומיה מעם חייקה הורן (גלר) עם עלייתה ארצה

ועדת ק.ק.ל. וקרן היסוד בקולומיה. וו. קרייזברגר, ש. גרונוורג ל. גולדשטיין, ל. שמוכר, הויזקנכט, באר, י. סכסטובר, נ. פאליק, י. בנדלר, ש. שמידט, ד"ר מ. קנופף, פ. הילזנראט, א. שכטר.

אולם, לאחר מאמצים רבים ועבודת הסברה נמרצת מצד השליחים המיוחדים מטעם ה„איחוד" — ד"ר נפ־תלי שווארץ ויצחק פייגנבוים, ובמיוחד הודות לפעולתו של יוסף שפרינצק, התאחדו שתי הקבוצות.

בראש המפלגה המאוחדת עמדו מנהיגי ה„התאחדות" שהוזכרו קודם לכן: ח. רינגלבלום, קופל גוגיק ומשה שנייברגר, ומצד פועלי ציון — ד"ר וגמן, שלמה בדלר, ד"ר שנייבאלג ושלמה אייזנר.

קבוצת וויתקיניה

ב־1934 יסד לוי גרבלר קבוצת הכשרה מקרב חברי ה„התאחדות" בשם „ויתקיניה". הקבוצה היתה לחלק מן ה„החלוץ" של ה„התאחדות" בגליציה. במשק של „ויתקיניה" היו 4 הקטרים של גן ירק ליד הפרוט ובית ברחוב דזידושיצקי. בקיץ עבדה הקבוצה בשדה, ואילו בחורף — עשו החברות במשק בית, בבתים פרטיים, ואילו החברים עבדו בביקוע עצים. גם בנסיבות ההן הופיע המושג של „עבודה עברית", באשר החלוצים נאלצו להיאבק על הזכות לעבוד. חוטבי העצים המ־אורגנים בפ.פ.ס. התנפלו תכופות על חלוצים ומנעו מהם את האפשרות לעבוד. אולם, הודות להשתדלותם של חיים רינגלבלום ומשה שנייברגר, החליטה העיריה להבטיח את זכות החלוצים לעבודה.

יחד עם הסתדרות הנשים „ויצו", יסדו אנשי ה־„התאחדות" בעיר בית תמחוי (מטבח לנצרכים). בעז־רתם של ציר הסיים, ד"ר אברהם זילברשטיין, שהיה מנהל תנועת הקואופרציה בפולין ונציג הדז'וינט — יצחק גיטערמן, יסדו חברי ה„התאחדות" בנק אשראי לבעלי מלאכה ולסוחרים זעירים. בראש הבנק עמד העסקן צרגיע וויזעלבערג.

לאחר מותו של מנהיג הפ.פ.ס. הידוע, ד"ר שמואל לזרזש שור, התפלג איחוד בעלי המלאכה „יד חרו־צים", שהיה תחת השפעתה של פ.פ.ס. ועלה בידו של חבר ה„התאחדות", יצחק טייטלבוים, להוציא מתו־כו קבוצה ציונית ולארגן 15 מסגרים צעירים לקראת העליה לארץ.

החלק העיקרי של בעלי המלאכה התארגן מחדש תחת הנהגתו של סוחר התכשיטים והעסקן יהודה ברוך פיירשטיין, במסגרת האיגוד בשם „זשעמיעסלניק" (בעלי המלאכה).

ה„התאחדות" הקימה תחת הנהגתו של משה שניי־ברגר איחוד נפרד של בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, ואילו בכפרים הגדולים שבסביבת קולומיה נוסדו ביוז־מתה קואופרטיבים יצרניים בשם „המאה", אשר עמדו בקשר עם הקואופרטיבים „תנובה" ו„המשביר" בארץ.

פלוגת „וויתקיניה"

קבוצת חברים מתנועת „התאחדות"

דוד לנדמן

תנועת העבודה היהודית

הפועלים היהודיים עבדו בתעשיות ובבתי מלאכה, כמעט בכל המקצועות. עבדו כאורגים, עושי מברשות מעבדי עור, מסגרים, חייטים, נגרים, סנדלרים, ספרים, פקידים, אופים, רואי חשבונות, שענים, פחחים, פרוונים, צבעים, עושי מגבעות, מייצרי נרות, פועלי בנין, עובדי טחנות קמח, משרתים, סבלים, סדרים ומדפיסים, אומני תעשיית וילונות ושטיחים, פועלי סריגה, טכנאי שיניים רופאים, ועוד.

הפועלים והפקידים היהודיים עבדו כמעט ללא יוצא מן הכלל אצל בעלי בתים יהודיים ובמוסדות יהודיים. רק מתי־מעט פקידים יהודיים עבדו ב„לשכת המיסים", במינהל האזורי, במועצת העיר, בבתי המשפט ובדואר. עם זאת, אפשר היה למצוא פועלים יהודיים אצל בעלי בתים יהודיים ולא יהודיים: בתעשיית עיבוד העור אצל סנדלרים, חייטים, אופים, מסגרים ובבתי חרושת לייצור וילונות.

מלבד אותם בתי החרושת לאריגה, ייצור מברשות ווילונות מהסוג „פיליי" וסריגה, בהם עבדו מספר ניכר של פועלים, הועסקו פועלים יהודיים גם בבתי מלאכה קטנים, בני אחד עד שלושה פועלים ולפעמים יותר. מצב דומה שרר בחנויות הגדולות והקטנות.

היו גם בעלי מלאכה יחידים שעבדו לבדם, וגם מספר רב של עובדי בית („חלופניקעס"), בעלי מכונות חדשות, אשר היו מקבלים עבודה אצל סוחרים במחירים יותר זולים, מאשר בבתי המלאכה הגדולים.

לפני מלחמת העולם הראשונה, כשתודעת המעמד של פועלי קולומיה לא היתה עדיין מפותחת, הביאו התנאים הקשים לפעולות מסוימות: ידועה השביתה

ערב־פרידה לעליית קבוצת חברים מ„ויתקיניה" לא"י.
שורה ראשונה משמאל: רמלר, גרבלר, טינדל.
שורה שנייה: פונט, אהרעמאן, ח. רינגלבלום, מ. שנייברגר, נ. פאליק, ווייסברוד, (—),
שורה שלישית: דייטש, דנקנר, שומר, סכסטובר, רכטר, ד"ר ז. הבר, רייף, הילזנראט,
שורה רביעית: טוי, שיקלר.

של פועלי האריג (אורגי הטליתות), שהיו יהודים אדוקים ועבדו אצל בעלי בתים יהודיים, אשר חשבו את עצמם כנדיבים, מפני שנתנו לפועלים להרוויח את לחמם. תנאי העבודה הקשים, יום העבודה הארוך והפרנסה המועטה, הניעו את האורגים להתמרד, ומענין, שכדי להישמר ממפירי השביתה התכנסו בבית הכנסת ונשבעו על ספר התורה שלא לנטוש את המאבק.

קשה מאוד היה מצבם של המוני הפקידים בענפי המסחר השונים, שהיו מפוזרים בכל חניות העיר. הם עבדו לפני מלחמת העולם הראשונה, מהשעות המוקד־מות של הבוקר עד מאוחר בערב, ללא הגבלה של שעות העבודה.

החלק הפעיל שבהם היה מתאסף בסביבות השעה 8 בערב במקום מפגש כלשהו — ופונה משם למרכז העיר, הולך מחנות לחנות, כדי להוציא את הפקידים ובצורה זו להכריח את בעלי הבתים לסגור את חנו־יותיהם. תכלית הפעולה היתה מכוונת ליצור ולבסס את המושג של „8 — שעת־הסגירה", אך הם לא הצליחו בכך. לעומת זאת, השיגו הפועלים בערים הגדולות כמה וכמה הטבות.

לפני מלחמת־העולם הראשונה הסתמנו שתי מג־מות פוליטיות אצל הפועלים היהודיים בעיר: התנו־עה הציונית־סוציאליסטית עם מפלגת „פועלי ציון" בראש, והאנטי־ציונית ז׳.פס. והמחלקה היהודית של הפ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית). למנהיגי ה־פ.פ.ס. ד"ר ש. ל. שור, י. הרר ואחרים נודעה השפעה ניכרת בין הפועלים היהודיים והלא יהודיים, וגם בקרב בעלי המלאכה.

לקולומיה היתה הזכות לבחור נציג לבית הנבחרים שמושבו בווינה, ולקראת הבחירות נהגו להעלות שלושה מועמדים: מטעם התנועה הלאומית היהודית (ציונים), משל ה־פ.פ.ס. (ד"ר שור) ואחד מטעם ה„גוש", לפעמים יהודי ולפעמים פריץ פולני.

לפי כל ההערכות היה צריך להיבחר המועמד הצ־יוני או זה של ה־פ.פ.ס., אך בגלל „מניפולציות" של ועדי בחירות ובגין השוחד הרב והלחץ הממשלתי, נבחר תמיד המועמד של הריאקציה, הלא הוא נציג ה„גוש". אשר על כן לא זכתה קולומיה לשלוח נציג סוציאליסטי לבית הנבחרים, אף על פי שמרבית בני העיר היו פועלים, בעלי מלאכה, פקידים וסתם אנשים עניים.

עם צירופו של האזור לרפובליקה הפולנית החדשה, שהוקמה אחרי מלחמת־העולם הראשונה, על פי הח־לטת חבר־הלאומים, השתנו התנאים הפוליטיים והכל־כליים. גם המהפכה הרוסית והקמת המדינה הסובי־טית — נודעת להם השפעה ניכרת על חלקו הגדול של ציבור הפועלים.

אחרי פילוגה של מפלגת „פועלי־ציון" — במסגרת הבין לאומית — התארגנה גם אצלנו מפלגת „פועלי ציון (שמאל)" וכן קמה המפלגה הקומוניסטית (שהי־תה במחתרת).

הרוב במפלגת ה־פ.פ.ס. ייסד את מפלגת ה„בונד", שהיתה מצורפת ל„ברית הפועלים היהודיים — בונד" בפולניה.

כל מפלגות הפועלים בעיר: „פועלי ציון שמאל", „פועלי ציון ימין", המחלקה היהודית של המפלגה הקו־מוניסטית, ו„בונד", נאבקו על ההשפעה בקרב הפוע־לים היהודים. הוקמו מוסדות לתרבות, ספריות וחוגי ערב. הגדולים שבהם, היו משל פועלי ציון שמאל; הספריה ע"ש י. ל. פרץ, אצל הבונד — הספריה „מדם" ע"י „המחלקה היהודית" של הקומוניסטים, אורגנו האגודות „קרל מרקס" ו„שלום אש". ברם, הממ־שלה הפולנית אסרה על פעולתן של האגודות הקו־מוניסטיות תיכף אחרי הופעתן.

בראש המפלגות עמדו אנשים מבוגרים, שהיו כבר פעילים לפני מלחמת־העולם הראשונה וגם צעירים, שמקרוב הצטרפו למפלגות. ואלה היו הפעילים הבול־טים: אצל פועלי ציון שמאל: לנגמס, מילר, י. מ. מרקשייד, מרדכי שלייען, אברהם פרנס, שמואל וינק־לר, ברל קרויטהמר, שלמה שמויס, לייב עלנברג, לייב מייזלר, וייץ וכותב השורות האלה.

אצל פועלי ציון: שלמה בדלר, ד"ר וגמאן, שפיגל.

אצל הקומוניסטים: שיקה (יהושע) שכטר, יידל גריץ, שמואל יצחק ווייזר, נתן מייזלר, שיינדל שכטר.

אצל הבונד: דר' ב. פריש, גיזלה הרמאן, נפתלי קסטן, לאה רוטנשטרייך, פייבל לויבר, ועוד. היה עוד מספר ניכר של פעילים בתנועת הפועלים היהודית בקולומיה, רבים מהם עומדים לנגד עיני, אך את שמותיהם אינני זוכר עוד.

מאמצים גדולים הושקעו על ידי המפלגות והבלתי מפלגתיים, כדי להקים איגודים מקצועיים ולמשוך אליהם מספר רב של פועלים. מביו הפעילים בקרב האיגודים המקצועיים בלטו הענפים הבאים: מחט, אורגים, אופים, פקידי מסחר ועץ.

עובדת פיזורם של רוב הפועלים היהודיים בעסקים קטנים, חנויות, מאפיות ומספרות, השפיע על המאבק למען שכר הוגן, שהיה מסתיים בדרך כלל בהצלחות חלקיות, כי לא תמיד הצליחו לגייס את השתתפותם המלאה של הפועלים למאבקים שהתנהלו באותה עת. המפקחים הממשלתיים בקרב הפועלים, לא תמיד שמרו על החוקים. המשטרה היתה רק שומרת, שהח־נויות והעסקים, שחזיתותיהם פנו לרחוב, יהיו סגורים בשעה 7 בערב. המצב המיוחד של הפועלים היהודיים הביא לכך, כי בשעת שביתה של אופים או ספרים, לא תיסגר אף מאפיה או מספרה. בעלי המאפיות היו

מגייסים את משפחותיהם, כדי שמלאכת המאפייה תימשך ללא הפוגה ודברי המאפה הופיעו למכירה. גם מספרות המשיכו לעבוד.

עם סיומן של השביתות, השיגו הפועלים הטבות מעטות בלבד, שהתמצו בדרך כלל בתשלום מוגדל במקצת, יחס משופר והכרת האיגוד המקצועי. מהלך דברים דומה היה מתרחש גם במקומות עבודה אחרים, אצל פועלי־המחט, בתי המסחר, וכו׳.

בקולומיה היתה האוכלוסיה הפולנית במיעוט, הרוב היו אוקראינים והממשלה הפולנית היתה מעונינת שבאזורים אלה ישרור שקט. לפיכך, בניגוד למקומות פולניים אחרים, בהם אירגנו מפלגות הפועלים אסיפות והפגנות באחד במאי, הרי בעירנו אסרו כל פעילות כזאת ורק מזמן לזמן אישרו אסיפות באולמות סגורים. האסיפה הכללית האחרונה והמפגן לכבוד האחד במאי, התקיימו בשנת 1923. אולם קופת החיסכון (קאסה אושצ׳נדנושצ׳י), פרוזדוריו והרחובות שמסביבו, היו מלאים פועלים, בני כל הלאומים, אשר באו מהעיירות והכפרים הסמוכים. בימים ההם שלט החוק האוסטרי הקדום, שהתיר לשאת נאומים בשלוש שפות: פולנית, אוקראינית וגרמנית. לעומת זאת אסור היה לנאום בציבור ביידיש — ונציג הממשלה הודיע על כך בתחילת העצרת.

תיכף אחרי פתיחת האסיפה, קיבל את רשות הדיבור נציג ה„בונד", נפתלי קסטן, שנאם ביידיש מקולקלת, שתדמה כביכול לגרמנית — וקרא כמה סיסמאות. אחריו דיבר נציג פועלי ציון שמאל, י. מ. מרקשייד, בגרמנית רהוטה, שהתלונן על היעדר הזכויות של הפועל היהודי ושפתו, ולאות מחאה הפסיק את נאומו.

אחרי שההמון שמע הרצאה בפולנית על ענייני דיומא, התארגנה תהלוכה גדולה ברחובות העיר שהסתיימה בנאומי־נעילה קצרים שהושמעו ע״י מנהיגי ההפגנה, מעל גזוזטרת בית העיריה, כשלצידם הדגל האדום. מאז — ועד להתחלת מלחמת־העולם השניה, לא הונף עוד הדגל האדום מעל גזוזטרת העיריה. רק בפרוץ מלחמת העולם השניה ועם כניסת הרוסים לקולומיה, הניפו הפועלים ביום 18 בספטמבר 1939, את הדגל האדום, כדי לקבל את הצבא האדום. בכל יתר השנים הצטמצמו חגיגות הראשון במאי בשביתות חלקיות ובקיום כנסים באולמות סגורים, אם כי פעמים רבות אסרה הממשלה את קיומן.

בעיר הורגשה תמיד פעילות המפלגות הפועליות — פעם של זאת ופעם של אחרת. ברם, היציאה לדרך ארוכה או ההגירה הסופית של פעילים ומנהיגי מפלגות פועליות, השפיעו על החיים החברתיים בעיר ובפרט בעיר מסוגה של קולומיה.

מלחמת־העולם השניה שמה קץ לכל. פעילי תנועת הפועלים היהודית, שהספיקו לצאת את העיר, לפני כיבושה על ידי הגרמנים, נמצאים כעת מפוזרים על פני הרבה ארצות, אחדים מהם נמצאים כיום בישראל. אלה שלא הספיקו לצאת — ניספו בשואה.

מסיבה חגיגית של בני נוער עובד

יוסף שטרן

הסתדרויות נוער כלל־ציוניות

מבין ארגוני הנוער הכלל־ציוניים בעירנו, היה „הנוער הציוני" הגדול ורב הפעלים ביותר. הוא נוסד בעירנו בשנת 1929 ומאז ועד פרוץ מלחמת העולם השניה, תפס מקום נכבד בקרב הנוער היהודי הלומד. מאז ומתמיד היה הנוער הלומד בעירנו חלוץ התנועה הציונית והצטיין בפעולתו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה (זכורה במיוחד פעולתו של ד"ר פישל רוטנשטרייך). אבל בשנות העשרים לא היו התלמידים היהודיים מהגימנסיה הפולנית מאורגנים, למרות העובדה, שהיהודים בגימנסיה האוקראינית השתייכו אז ברובם לתנועת „השומר הצעיר".

פעולתם של תלמידי הגימנסיה הפולנית הצטמצמה רק בתחומה של עבודה תרבותית (חוגים להשתלמות ב„בית ישראל") וכמו כן בעזרה לקרנות הלאומיים. המצב הזה השתנה בשנת 1929, אחרי שהגיע לקולומיה יצחק שטייגר (ממייסדי התנועה שקראו לה אז „הנוער העברי") שארגן בעירנו קן של „הנוער הצ־

אחת היוו קבוצה, שבראשה עמד „ראש הקבוצה". ראשי הקבוצות וכן חברי הנהגת הקן באו מקרב תלמידי כתות גבוהות. הפגישות (ה„שיחות") היו בתחילה ב„בית ישראל", אולם מאוחר יותר נשכר מועדון מיוחד (הראשון היה ליד הכיכר קרסינסקי). ההתלהבות בקן היתה כה גדולה, עד כי חברי התנועה לא שמו לב לסכנות שציפו להם מצד שלטונות בתי הספר, כי הדבר היה כרוך לרוב בגירוש מבית הספר. הנוער שחונך בבתי הספר הפולניים על ערכי תרבות זרים, התחיל חיש מהר ללמוד את השפה העברית, קורות העם היהודי והשתתף בבירורים הנוגעים לבעיות יהודיות.

„הנוער הציוני", כארגון חינוכי, שם דגש יתר על חינוך צופי. בגימנסיה היה אמנם ארגון צופי „הארצז", אבל יהודים לא יכלו להשתייך אליו. מדי שנה בשנה היה הקן בקולומיה מארגן מחנה קיץ („מושבה חינוכית" כפי שקראו לו אז) בהרי הקר־

הסתדרות „הרצליה" בשנתיים לקיומה

נשי „וויצו הצעירה" במסיבת פרידה לאחת החברות, בהשתתפות חיים רינגלבלום וקאפל גוגיג

יוני". הארגון הקיף אז כמעט את כל הנוער הלומד, החל מכיתה ג' של הגימנסיה הפולנית ואילך. ההתארגנות היתה על בסיס כיתתי, כלומר, תלמידי כיתה פטים. שם, הרחק מעין השלטונות, היו מופיעים בגלוי במדי צופים ובמתכונת של חיי שדה. המושבות התקיימו בששורי, זילונה, גילוק, ומקומות אחרים. מדי פעם לפעם היה הקן עורך גם הופעות פומביות, בהשתתפות חברי החוג הדרמטי והמקהלה של הקן. בין ההופעות כדאי לציין את התערוכה של עבודות יד וצילומים שאורגנה במלאת חמש שנים לקן. העתון של הוועד הציוני המקומי „באש גלוס" הופיע כמה פעמים בעריכת הנהגת הקן והיה מוקדש לבעיותיו של הנוער.

בהמשך פעולתו הקיף הקן לא רק את הנוער הלומד מהגימנסיה הפולנית והיהודית („שאפירובקה"), אלא גם משכבות נוער אחרות והגיע ל־200—150 חברים. בשנות השלושים יצאו ראשוני החלוצים של הקן להכשרה. שתי החלוצות הראשונות שעלו ארצה היו צילה זיסקינד ובלומה פרסלר. בין החברים הפעילים — חברי הנהגה — היו בהתחלה: חיים טורמן (אחד ממייסדי הקן), שלמה וקסלר, אשכנזי אברהם (בומק), שטרן יוסף, וייץ אוציה, אדלר זיגו, ואילו בתקופה יותר מאוחרת: אשכנזי משה, האחים ניידר הולדר מקס, שניידשר מוניו, אייפרמן משה, דב (בני) הספל, יוסף פייר, מוניו קמיל, יצחק שטורך, ואחרים. ראוי גם לציין את העזרה שהגישו לקן — הן בעבודתו היום יומית והן בארגון המחנות — הפרופסורים ברנדס ובליץ. על אף היותם פקידי מדינה, עזרו הרבה בחשאי. לפני המלחמה אירע מקרה טרגי שדיכא את העיר כולה. חבר הקן כתבן (קאסוואן) נספה במסע חורפי להרי הטטרים.

מלבד „הנוער הציוני" פעלו בקולומיה עוד שתי תנועות חלוציות כלל-ציוניות: „אחוה" ואחרי הפילוג ב„הנוער הציוני" גם ארגון „עקיבא". כמה חברים שעלו משתי התנועות הנ"ל, נמצאים היום בארץ, ביניהם: בריקנר, שיחד עם אלטוס ניהל את קן „עקיבא" בקולומיה.

הנוער האקדמאי היה מאורגן ב־ה.א.צ. (הסתדרות

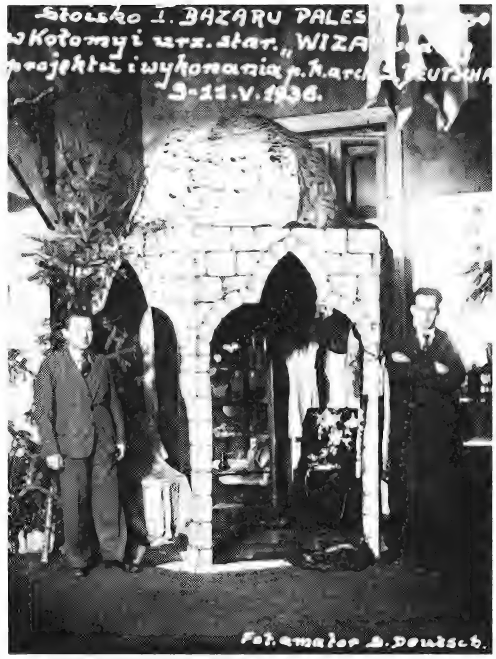
חברי „הרצליה", הנוער העברי וכלל ציוני בקולומיה

חוג נשים ציוניות־כלליות בשנת 1931

אקדמאים ציוניים). בין הפעילים היו האחים שויבר. לארגוני נוער כלל־ציוניים צריך גם לצרף את „ויצו הצעירה" ו„קולו־קוביאט" („חוג נשים"). זו האחרו־נה, שפעלה בהנהגתה של פרופ' בליץ, אירגנה בעירנו במשך זמן מסויים נקודת הכשרה לנערות.

נוסף לכל אלה, היה קיים בעיר ארגון „הרצליה", שהצטיין בכל שטחי הפעולה הציונית המקומית.ברא־שות הארגון הזה עמד כל הזמן אברהם שנבלג. סך הכל היו מאורגנים בכל הסתדרויות הנוער הכלל־ציו־ניות בקולומיה כ־500 צעירים וצעירות. בפרוץ מלח־מת העולם השנייה הופסקה פעולתן של כל התנועות ולא חודשה עוד.

הביתן הארצישראלי ב„באזר" (יריד) הקולומאי, שאורגן ע"י „ויצו", בהדרכת האדר' ס. דויטש (מתגורר כעת ברחובות).

מפעיליה הבוגרים של ההסתדרות הכלל־ציונית

ד"ר יוסף וייזר

הווי תנועתי ב„הנוער הציוני"

„הנוער הציוני" — מלבד היותה מפלגת נוער ציונית, היתה גם תנועת צופים ועובדה זו איפיינה במידה רבה את תוכנה ומהותה, ישותה וההווי שלה.

הקן היה מחולק ל„פלוגות" ובכל פלוגה — 4 קבוצות של כ־10 חברים. הרכב הקבוצות הותאם לגיל ומכנים משותפים אחרים. קב. יה אחת נמנתה על נוער לומד, שניה — חברים עוב. ים, הן לגבי הנערים והן אצל שתי קבוצות הנערות.

כל קבוצה נהגה להיפגש בקביעות בקן שלוש פעמים בשבוע. בהדרכתו של ראש הקבוצה היו לומדים היסטוריה יהודית, היסטוריה של התנועה הציונית, וידיעת הארץ. לעתים תכופות נפגשה כל הפלוגה כדי לשוחח על בעיות ציוניות כלליות, על הצורות והמקומות של העבודה בארץ ישראל.

מלבד חינוך צופי, פותחו חוגים לסוציולוגיה, הוצאת שבועוני ספורט, וכו'. חברי הקן פעלו בק.ק.ל., מכרו שקלים והשתתפו בכל מבצע ארץ־ישראלי.

בכל ליל־שבת כמעט נערכה „קבלת השבת", ואילו בשבת אחה"צ התקיים המפקד הכללי, השיחה של הקן ולאחר מכן „עונג שבת", שהיווה את גולת הכותרת לפעילות תרבותית ומיצוי ההווי התנועתי, באווירה חברותית מרוממת. את השבוע החדש היינו מקבלים בריקוד „בא שבוע טוב" ואחריו שירים וריקודים ארץ־ישראליים.

בחודשי יולי־אוגוסט אירגנו מושבת קיץ, בה חישלו את הרוח החלוצית, זקיפות הקומה הלאומית, מלבד החינוך הציוני והיהודי ומסביבה נרקמו חלומות על עתיד מזהיר ע"י הגשמת הרעיון הציוני.

„הנוער הציוני" היה מחנך לחברות טובה, לחיים משותפים ולאחריות. כדי להגיע לקן, פשטנו את בגדי הגימנסיה והלכנו ברחובות צדדיים, כי אסור היה להשתייך לאירגון פוליטי יהודי. קרה פעם שתפסו 70 חברים של „הנוער הציוני" והיה חשש שיוציאום מהגימנסיה. אולם, הודות למאמציהם של עסקני ציבור יהודיים, חלפה הסכנה.

בתנועת „הנוער הציוני" חינכו את החברים להימנע מעישון ומשתיית משקאות חריפים, וכו'. החברים הבוגרים עברו תקופת „הכשרה" במקומות שונים וכיום אפשר למצוא בישראל אנשים מהקן שלנו — בקיבוצים ובתפקידים אחראיים רבים.

קבוצת בנות מ„הנוער הציוני", ביניהן: חייקה סרווסר (הרביעית מימין), מאיקה ויזלברג (החמישית), רות גוטרמן (השישית — היתה בארץ), יולה ראט (השמינית).

„הנוער הציוני" במושבת קיץ בשנת תר"ץ

„הנוער העברי" במושבת קיץ בששורי. עומדים מימין — האחים
צלק ונונק ניידר. הקיצוני משמאל — עומד זיגמונד (זיגציה) אדלר

י. בריקנר

אגודת הנוער „עקיבא"

ייחודה של אגודת הנוער העברי „עקיבא" היה בכך שהיא לא הסתפקה במצב הקיים בתנועה, אשר פיצולו למפלגות הכניס פירוד בשורות. מגמת יסודה של תנועה זו, היתה יצירת בסיס משותף לכל יהודי, תהיינה נטיותיו הפוליטיות אשר תהיינה, שיוכל למ־צוא בה את מקומו, מחוץ לקומוניסטים, אשר מאז ומתמיד הוציאו את עצמם מכלל ישראל.

שורשי תנועה זו ינקו את תזונתם מתנועת ההי־חלצות הציונית מחד, וממעינות המסורת היהודית מאידך. היתה זאת תנועת הסינתיזה, אשר רצתה למזג את תורתו הרוחנית של אחד העם עם הציונות המדי־נית של הרצל; את הדביקות החסידית על גינוניה, עם הקומונה של „השומר הצעיר"; ועל כולם ומעל לכל: אהבת ישראל בנוסח הבעש"ט.

בתפיסתה את הציונות כצורך ביולוגי לנוער היהו־די, חייבה התנועה את חבריה לעליה ולקיבוץ. הנש־ארים בגולה חויבו בהליכה אל העם ובהדרכת הדור הצעיר וחינוכו להגשמה, תוך האדרת המסורת היהו־דית. עד מהרה ריכזו מסביבם חוגי נוער ותלמידי בתי ספר, בוגרי גימנסיות ותלמידי אוניברסיטאות, כחיים טורמן, מרק אלטיס, האחיות אדלרשטיין, ז. אדלר ז"ל — וייבדלו לחיים, חנה אלטיס, רבקה ברג־מן וי. בריקנר. כל הימים שקק הקן של האגודה פעילות ענפה — שיחות, קורסים, טיולים משותפים, קשרים עם ערי המחוז וכו'. מכאן יצאו שליחים לקוסוב, פיסטין, רוז'נוב, זאבלוטוב, ז'ביה, פצ'ניז'ין, ארגנו סניפים, הרצאות, הדריכו וקרבו נוער לרעיון הציוני. כן הודפסו פה חוזרים ותכניות עבודה לכל עיירות הסביבה.

על יד הקן התקיים גם חוג דרמטי ונערכו בו לילות שבת, אשר השאירו רושם עמוק על חבריו. בשבתות נהגו לקרוא בציבור את פרשת השבוע. כן קיימו קריאה משותפת בספרות העברית, בכתבי י. ל. פרץ, שלום עליכם, ד. פרישמן, נ. ביסטריצקי, בורלא, ועוד. כן התקיים בקביעות חוג לתנ"ך וכסיום לפעו־לות השבוע שימש המפקד בשבת אחר הצהרים וה„עונג שבת".

קדושה מיוחדת והתרוממות נפש אפפו את הילדים והבוגרים גם יחד בנטית צללי בין השמשות. באפ־לולית החדר השתפכה הנעימה מלאת הערגה שהובאה מתל־אביב: „אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".

נאמני התנועה — חנה אלטיס, סלומון ויטקה פריד־לר, רבקה ברגמן—שטיין, צפורה קרויטהמר, פדר, אברהם בריקנר, צבי שניצר, צבי דלפון ועוד — סיבלו על עצמם וקיימו בגופם את ציוויי התנועה; הם עזבו בית ורחוב, מודע וגואל ועלו ארצה.

תנועת „בית"ר"

„ברית טרומפלדור — בית"ר" נוסדה בקולומיה בשנת 1929, כתנועת נוער של „הרצליה" המתבגרת. בתהייה אחרי תנועת נוער ציונית חינוכית, אשר תהיה לאומית לעילא ולעילא, הגיעו מספר חברים ב„הר־צליה" לכלל דעה, כי הסתדרות זו בולמת את מטרתם — להוות כעין משקל נגדי ל„השומר הצעיר", אשר הלך יותר ויותר שמאלה ושימש בתקופה ההיא כשלב מעבר וקרש קפיצה לתהום הקומוניסטית.

ואכן, הצליחו חברים אלה בזמן קצר להקים תנועת

בית"רים ממחוז סטניסלבוב — בתוכם אנשי קולומיה, בעת ביקורו של זאב ז'בוטינסקי בעיר המחוז.

מראשי הפעילים של המפלגה הרביזיוניסטית בקולומיה. עומדים מימין: יוסף פלקר, (—), בתיה לבקוביץ', יוסף שטרנברג. יושבים: זיידהריישר, יעקב הילזנרט, בודנר, אינג' צלר, (—).

פלוגת הכשרה בית"ר בקולומיה

ד"ר אבנר הסל בראש עסקנים רביזיוניסטיים מקולומיה, בקבלת פנים לד"ר בריא מסטניסלבוב בשנת 1934

נוער כזאת ולעורר את כעסם של אנשי השמאל הציוני, החל מה„התאחדות" ועד „השומר הצעיר". הרוחות סערו והנהר השקט שזרם עד עתה על מי מנוחות, החל גועש ורועש.

שבוע לאחר שהופיעה ב„בית ישראל" קבוצת הנוער בתלבושת „ביתר" וקיימה את שיחתה הראשונה בפומבי, כינסו הפעילים של התנועה אסיפה רבתי והזעיקו את ד"ר הלר שיסביר את האסון שהתרגש. נגד ראש הקן דאז לא היו כנראה טענות אישיות, כיוון שהיה ידוע כציוני נאמן ופעיל, אשר נשא בעולה של כל העבודה הציונית בעיר. אך עצם העובדה, כי רסן ההשפעה על הנוער הולך ונשמט — לא נעם כלל ועיקר.

אחרי משברים והתלבטויות, עזיבות וריאורגניזציה, התעצמה „ביתר" והקיפה מספר ניכר של חברים. ליימים, הוקם על ידה הצה"ר, „ברית החייל" וד"ר הסל ז"ל שימש להם פטרון ויושב ראש. חלק מפעילי התנועה הזאת עלו ארצה, כגון יוסף הלר, פלזנשטיין, רוזנבוים, ד"ר מנשה'ס, צבי פדר, ועוד. אחד מחניכיה — לנדור, שהיה ידוע בכינוי „עוזי", השתתף בהתקפת לח"י על בתי המלאכה של הרכבת בחיפה — לפני קום המדינה — ונפל בפעולה. הי"ד.

מן הראוי להוסיף כי התנועה הרוויזיוניסטית בקולומיה היתה פעילה מאוד בשנים 1934—1938. המועדון שלהם היה בביתו של פיינגולד, ברח' לגיונוב. על הפעילים המרכזיים של אותה התקופה נמנו: ד"ר יעקב מנשה'ס, ד"ר הססל, העגער, רוזנבוים. ד"ר מנשה"ס (הנמצא מאז 1950 בארץ) היה גם חבר הועד הפועל של התנועה ובשנים 1930—1934 כיהן כיושב־ראש של ארגון הסטודנטים היהודיים בלבוב .

כמאורע ציבורי בחיי התנועה בקולומיה נחשב בשעתו ביקורו של ד"ר זאב פון ווייזעל ,מראשי התנועה וכן ביקורו של המנהיג זאב ז'בוטינסקי, בעיר השכנה — סטאניסלבוב, שם נפגש עמו ד"ר יעקב מנשה'ס בשנת 1938, זמן קצר יחסית לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

*

יצחק טייטלבאום

תנועת „החלוץ"

תנועת „החלוץ" בקולומיה קשורה בזכרונות על מאורעות וחוויות שהתרחשו בעירנו בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה. לאחר התפוררותה של הממלכה האוסטרו־הונגרית, הספיק הישוב היהודי בקולומיה וסביבתה לטעום טעמה של ממשלה אוקראינית עצמאית, שאורך ימיה נסתיים תוך מספר חודשים עם כיבוש העיר ע"י הצבא הרומני, אשר החזיק ברסן עד שהשלטון בגליציה המזרחית כולה עבר לידי פולין החופשית.

המצב הכלכלי באותם הימים היה קשה: בתי חרושת, בורסקיות, בתי מלאכה לאריגה וטחנות הקמח שבעיר היו כמעט בטלים מעבודה; לבעלי מלאכה חסרו בעקבות המלחמה כלי עבודה וחומר גלם לעבודה, ומן הנמנע היה להשתכר למחייה. בעת ובעונה אחת, החלו השליטים החדשים להראות את פרצופם העוין. יהודים הורחקו ממשרות ממשלתיות, התעמולה האנטישמית של המפלגות הפולניות מחד, והאוקראינים מאידך — החלו לחדור גם לתחומי המסחר היהודי, הקימו חנויות וקואופרטיבים שונים בעיר ובסביבה והתחרו ביהודים.

בשורה הראשונה, מלמעלה, משמאל: נתן פרידלר, סאלו סאכר, שמעון ליקוורניק, (—), יוסף אייזנר, אטקה רמלר, אריה גולדשטיין, טייטלר, גרוסבך, (—), קומט, גרוסמן.
בשורה השנייה משמאל: דוד קרויטהאמר, ראט, שלום לאקס, יצחק פדר, (—), קופרמן רבקה.
למטה — משמאל: אליעזר פרידלר, מאיר לאקס, אברהם רמלר.

תנועת התחיה הלאומית

בנסיבות אלה הגיעה אלינו הבשורה על החלטת ועידת „סן־רימו" (אפריל 1920) למסור את השלטון על א"י לבריטניה, כיישומה של הצהרת בלפור לבנות בא"י בית לאומי לעם היהודי. התלהבות גדולה אחזה בכל שכבות האוכלוסיה היהודית בעיר ורבים ראו בכך „אתחלתא דגאולה". זכור לי איך בתים רבים ומוסדות יהודיים קושטו בדגלי תכלת לבן ובתמונות של חוזה המדינה ד"ר תיאודור הרצל, ומנהיגים ציונים אחרים. רבים נהרו לבית הכנסת הגדול שם התקיימה ברוב עם „תפילת הודייה", בהשתתפות נציגי הממשל הפו־לני, פרנסי קהילה רבים מ„פני העיר", ובצדי הקירות עמדו תלמידי בתי הספר בלבוש חגיגי. רבים מבני הנוער ראו בהצהרה פתרון לבעייה הלאומית היהודית והחלו להצטרף לתנועות נוער ציוניות (למרבה הצער, פנה חלק מהנוער גם לתנועות שמאלניות שראו בהן אידיאל לא רק לעם היהודי, אלא לאנושות כולה).

ב„בית ישראל" שברחוב מניכובקה, התרכזו כל הפעולות הציוניות: ק.ק.ל., קרן היסוד, ספרית „בית ישראל". הבית המה מרוב נוער בעיקר בערבים. שם התקיימו כנוסים, הרצאות, שעורים לעברית וכו'. הבית שמש גם כאכסניה טובה לתנועת „החלוץ", שהחלה לרקום חלומות על עליה לא"י. את תחילת העליה החלוצית מקולומיה עשתה באותם הימים החלוצה מילכה זיידמן, בתו של יהודה בער זיידמן, מנכבדי העיר, שעלתה בשנת 1921 וזכור לי כיצד פנה אליה בנשף הפרידה שנערך לכבודה ב„בית ישראל" אחד החברים בקריאה: „מישכנו אחריך נרוצה, לכי ואנחנו נבוא אחריך בהמונים".

עלייתה של מ. ז. עוררה התרגשות עצומה בעיר ורבים קנאו בה על העזתה ואומץ רוחה. לימים נמנתה על החברות הוותיקות בקבוץ „עין חרוד" שם נפטרה בשנת 1960 (ראה מאמר נפרד).

ה„פרופסיונאלים"

באותם הימים היתה בקולומיה „קבוצה" קטנה של חברים שכונו „החלוצים הפרופסיונלים", לאחר תקופת הכשרה בסלובודקה ליאשנה שע"י קולומיה ובסיגניוב־קה שע"י לבוב, הם חזרו לקולומיה והתחילו לחפש דרך לעליה ארצה, שהיתה אז כרוכה בקשיים עצומים. בתחילת שנת 1922 יצאו לדרך באופן בלתי ליגלי מספר חברים, ביניהם ד"ר שטרנברג, יהודה ראט, ועוד. תחנתם הראשונה היה בית הכנסת ב„פרשבורג" ומשם פנו לוינה, שהו בה מספר חדשים, עבדו באפיית מצות לחג כדי לצבור סכום כסף להמשך הנסיעה ולאחר שנים־עשר חודשי נדודים הגיעו בשלום לחופי

הארץ. בווינה הצטרף אליהם מר יהודה גרונוורג, לאחר מכן יהודה חורין, מנהל יכין בע"מ. חבר אחר מתוך אותה הקבוצה, יוסף קופפרמן, פרץ דרך בלתי ליגאלית חדשה מקולומיה — דרך רומניה — לארץ ישראל והניח את המסלול בפני רבים שבאו אחריו. תחנתו הראשונה היתה העיר צ׳רנוביץ, בה עבד מספר חודשים כסבל במחסנים ולאחר מכן שימש שם כמורה דרך לרבים שבאו בעקבותיו. מצ׳רנוביץ עבר יוסף לעיר הנמל קונסטנצה ובהיותו מצוייד בדרכון מיוחד הגיע בתחילת שנת 1924 ארצה והצטרף לכובשי העבודה העברית באיזור השומרון. לימים, נמנה עם העובדים הקבועים במפעלי מלט „נשר" בחיפה.

חלוצי ברודי

בשנת 1922 הופיעה בחוצות קולומיה קבוצת חלו־צים מ„ברודי". היו אלה תלמידיו של ברלה שטוק, כעת פרופסור באוניברסיטה העברית, ח"כ לשעבר, ד"ר דב סדן. חלוצים אלה באו לקולומיה להכשרה והתגוררו במחסן הביצים הגדול של נתן בישל שברחוב קליעבאניה — לעגיונוב. חייהם החברותיים אופיינו בחוסר דאגתם לחיי נוחות וההסתפקות במועט אשר עוררו הפתעה רבה בעיר והיו לשיחה בפי כל. צעירים רבים מקרב הנוער הקשיבו לשיחם, הושפעו מדוגמתם והחליטו כמוהם להצטרף לתנועת „החלוץ" ולקיבוצי הכשרה. הם לא האריכו לשבת בעיר ולימים עברו לאחוזתו של הגביר הקולומאי הידוע, יעקב ברטלר, היא גודי־טורקה ששימשה זמן רב כמקום הכשרה לחלוצים. המצטרפים לסניף „החלוץ" המקומי באו מכל שכבות האוכלוסיה היהודית: עובדי בתי מסחר, פקידים, מסגרים, פחחים. אורגים ואחרים. באולם „בית ישראל" התנהלה פעילות תרבותית ענפה ע"י המדריכים, מאיר אטינגר, יצחק רמלר, חיים רינגל־בלום, קופל גוגיג, מנהל בית הספר העברי, ד"ר קרמר, ד"ר שויבר, ואחרים. החלוצים הצעירים נת־וועדו לכל הבעיות הציוניות והיהודיות ונהיו עד מהרה לגורמים פעילים בכל המוסדות הציוניים, כמו ק.ק.ל. קרן היסוד, „עזרה", ועוד. הם היו גם פעילים בוועדי הבחירות הציוניים בעת בחירות לסיים הפולני, לועד הקהילה היהודית, למועצת העירייה, וכו׳. „החלוץ" נהג ליטול על עצמו את התפקיד של שמירת הסדר בכל האסיפות ומופעים ציוניים שבעיר. זוכרני, כיצד בא אלינו יצחק הדר, בנו של החסיד ר׳ שמאי פדר.

מלמעלה, משמאל לימין: פרידלר אליעזר, הביכט יוסף, ז. אייזנר, מנדל בוכניר, זהבה רוזנקרנץ, יוסף דומב, יוסף אייזנר, גרשון רוט, ברוך גלאט, יונה הספיל, משה שיקלר. בשורה השנייה: אהרן גרוסמן, ישראל טננצפף, וולף גרינברג, לויטס, יונה טייכר. שורה שלישית: א. רכטר, יצחק טייטלבאום, חיה באל, קלמן גרדינגר, אטקה רמלר, שמחה שמידט, שמעון קריניץ. למטה משמאל: לאקס וולף, אברהם גרומר, מקס גלרט.

הוא היה איש מענין מאוד והצטרפותו ל„החלוץ" עוררה הפתעה רבה עקב התפנית החדה שהתחוללה בו. הוא היה סוחר ובשנים שלאחר המלחמה עסק בבורסה בקולומיה ובלבוב במטבע זר, „בהפכו עול־מות". והנה, ביום בהיר אחד הסיר את האבק של ה„לופט־מענטש", לבש בגדי עבודה, הצטרף ל„החלוץ" ובמהרה נעשה לאחד הפעילים המרכזיים בסניף המ־קומי ובסביבה.

קבוצת „אחדות"

לימים, יזם יצחק איחוד בין קבוצת חלוצים מקולו־מיה לבין קבוצה מסטניסלבוב והקים מסגרת חדשה בשם „אחדות". חברי הקבוצה הזאת הכשירו את עצמם לעלייה בבית המלאכה המיוחד של החלוצים לעבודות מסגרות „ברזל", ברחוב גולוכובסקי. הם קיוו להשיג „סרטיפיקטים", אך באין רשיונות, החליטו לעלות באורח בלתי חוקי.

בהתחלת 1924, ביום סגריר, חצתה קבוצת „אחדות" את הנהר „צ'רמוש" ע"י עיירת הגבול קוטי, שהיווה את הגבול בין פולין לרומניה. על הקבוצה נמנו: מרדכי כתבן, שמעון ליקווארניק, שלום ומאיר לקס, ציפורה ליבר, דוד קרויטהמר, נתן פרידלר, יצחק פדר והחברים מסטניסלבוב. תחנתם הראשונה היתה העיר צ'רנוביץ, שם עבדו כסבלים בחברת „פרוט". כל זמן שהותם שם רחפה מעליהם הסכנה ליפול לידי ה„אסיגורנצה", היא המשטרה הרומנית. בתנאים אלה חייתה הקבוצה מספר חודשים עד שצברו סכום כסף להוצאות הדרך ועברו מצ'רנוביץ לגאלאץ, הצטיידו שם במסמכים הדרושים ובסוף שנת 1924 הגיעו ארצה. כאן עבדו תחילה בקטיף הטאבאק בגליל ולימים עברו רבים לחיפה והצטרפו למקימי היסודות של בית החר־רושת למלט „נשר". במקום העבודה הם היוו כעין קבוצה אתנית מגובשת וכונו בפי העובדים בשם „לייבישליך" (בכן, לרבים מהם היה כאילו השם „לייבוש"). עשרות בשנים הם נמנים ביחד עם כותב הטורים האלה על צוות העובדים הקבועים במפעל, ואף רבים הספיקו כבר לפרוש לגימלאות. בהקשר זה יצויין גם, שרבים מקרב החלוצים שעלו מקולומיה — תחנתם הראשונה לייעוץ ולהדרכה היתה תמיד אצל משפחת בני העיר שהתרכזו בביח"ר „נשר" בחיפה.

תחנה בדרך לא"י

לקולומיה היה מקום נכבד ומיוחד במינו במפת העליה החלוצית הבלתי חוקית דרך רומניה לישראל. בקולומיה התעכבו העולים לזמן עד קבלת ה„אור הירוק" להמשך הנסיעה. כבית מחסה לעולים שימש

חברי הכשרת „בוסליה", בשנת 1933

בית הוריהם של החלוצים לייבצי ואברהם ראמלר שברחוב הטמנסקה. ביתם היה הרחק ממרכז העיר ושמור מפני „עינא בישא" של המשטרה המקומית. כאן השתהו העולים עד שקבלו הנחיות אחרונות לפני חציית הגבול שע"י העיירה קוטי — או הגבול היבשתי שע"י עיר־הגבול סניאטין. היו מקרים, שחציית הגבול לא עלתה יפה והעולים נתפסו והובאו תחת משמר לבית הסוהר בקולומיה. במקרים כאלה היה צורך לדאוג להם למזון ולסיוע משפטי. הסניגורים הקבועים של „החלוץ" שהתמסרו לשחרורם היו עורכי הדין ד"ר מאיר גלברט וד"ר מארק קנופף, שעשו את מלאכתם נאמנה וללא כל תמורה.

בחורף 1924 הובאה לקולומיה תחת משמר כבד קבוצת חלוצים שנעצרו ע"י העיר סניאטין והושמו כאן במעצר. הטיפול בהם היה מסובך וממושך מן הרגיל. כיוון שכך, קיבל על עצמו הסניף המקומי של „החלוץ" לדאוג להם לפחות לארוחה חמה אחת ביום.

במשך ימים רבים היינו מתייצבים בשעת צהריים קבועה בבתים מיועדים לקבלת הארוחה, כדי להביאה לעצורים לבית הסוהר שברחוב „רמלרובקה". יום אחד הופתענו כאשר הוגד לנו שלפני שעה קלה הם הועברו ללבוב. את העצורים לא ראינו אף פעם ואפילו את שמותיהם לא ידענו, פרט לאחד בשם שפילקביץ' שהזדהה כחבר „פועלי ציון". סניף מפלגתו בקולומיה קבל אותו תחת חסותו, ויום יום היה מופיע איתנו יחד בשליחות מפלגתו — הח' שטנגל, בחור גבה קומה עם מנת האוכל בידו.

יצויין וייזכר לטובה שמו של הא' באל, בעל מספרה ברח' סוביסקה (בבית אלסטר), מאוהדי התנועה החלוצית (יוסף באל שנהרג בסלובודקה, היה בן אחותו), שנהג לספר את החלוצים שבאו אליו ממקרמות הכשרה בסביבה — בחצי מחיר או חינם.

זכור לי גם מקרה, כאשר עולה אחד (עתה עובד קבוע בעירית חיפה) נקלע פעם אלינו מחוסר כל, לאחר שנעצר ליד הגבול. טיכסנו עצה כיצד לעזור לו להמשיך בדרכו ומר באל שהיה מבאי „בית ישראל" הציע את עזרתו. בינתיים, תוך כדי הדיון, חמק לו וכעבור שעה קלה חזר אלינו כאשר בידו סכום כסף ניכר שאסף כביכול בין מכריו. לימים נודע לנו שהיו אלה חסכונותיו הזעומות. בדרך זו הוא רצה לקיים את מצוות העליה, אשר מפאת הגיל והבריאות הלקוייה נבצר ממנו לקיימה בגופו. האיש נספה ביחד עם כל קדושי עירנו בשואה הנאצית. הי"ד.

שמואל מרן (פומרנץ)   מאיר עמידן (לדרפיינד)

„השומר הצעיר" בקולומיה

לאחר מלחמת העולם הראשונה גברה המצוקה הכלכלית והחברתית של המוני היהודים בערי גליציה והגבירה את הצורך בעליה לארץ־ישראל. כביטוי למגמה זאת קמה התנועה החלוצית של הנוער היהודי והתארגנה להסתדרות „השומר הצעיר".

גם בקולומיה נוסדה אז הסתדרות „השומר הצעיר", אשר ארגנה בתוכה את מיטב הנוער המקומי, לרוב תלמידים ותלמידות בגימנסיה, שהכמיהה לארץ־ישראל לבשה אצלם צורה ממשית של הכשרה לעלייה.

רבים מהם ויתרו על המשך לימודיהם, עזבו את בתיהם ועברו לעבודה חקלאית בחוות ייק"א, בסלובודקה, הסמוכה לעירנו, כדי להכשיר את עצמם לחיים חקלאיים בא"י. לימים התנפלו פורעים מהצבא הפולני הריאקציוני על קבוצת הכשרה זאת, רצחו שלושה מבין חבריה ופצעו קשות אחדים. בין הנופלים היה יוסף בל, אחת הדמויות המרכזיות של תנועת „השומר הצעיר" בגליציה וראש הקן של ההסתדרות בקולומיה.

לאחר הרצח בסלובודקה, השתרר פחד בין הנוער המקומי וההסתדרות הצעירה התפזרה, אך המציאות של הנוער היהודי דרשה את הקמת השומר הצעיר. ולאחר זמן מה, בשנת 1925, קמה שנית ההסתדרות וגם הפעם אורגנה ע"י הנוער הלומד. בתקופה הראשונית שררו מבוכה וחיפושי דרך. האידיאל החלוצי, הצורך בהכשרה ועליה לא"י, טרם חדרו לשורות ראשוני התנועה בעירנו.

הם היו תלושים מדרכה של תנועת „השומר הצעיר" והפכו את הקן לחוגי לימוד וטיפוח קשר סנטימנטלי בלתי מחייב לציונות, במקום להעמיד במרכז העניינים את חינוך הנוער להגשמה עצמית חלוצית. אבל השכבה הצעירה של הקן חיפשה קשר לתנועה רחבה ולאחר שקבוצת צעירים השתתפה במושבת קיץ ובאה במגע

קבוצת מדריכים ב„השומר הצעיר"

קבוצה מ„השומר הצעיר" בטיול לפצ'ניז'ין בשנת 1935

עם מאות חברים מערים אחרות, הגיעה לידי המסקנה היחידה וההגיונית, שאין הנוער העברי צריך להסתפק בהטפת הציונות, אלא להגשימה הלכה למעשה.

במושבה הזאת השתתף מאיר יערי, מנהיג תנועת „השומר הצעיר" העולמית, ודבריו על התפקיד החלוצי של הנוער היהודי בגולה השאירו רושם עז על הצעירים.

בשובם מהמושבה, החלו הצעירים הללו — והם אז בני 15—16 — לשנות את פני ההסתדרות ולהפכה לחלק של התנועה העולמית, שתפקידה לחנך את הנוער לחלוציות. על אף התנגדות השכבה המבוגרת, בעזרת ההנהגה הראשית של התנועה בלבוב, הגשימו הצעירים את המשימה שלקחו על עצמם. הם הכניסו רוח חדשה בין כותלי הקן וההשפעה לא איחרה לבוא; במקום חוג של סטודנטים „לאומיים", נוצרה הסתדרות חזקה המארגנת בתוכה המוני נוער לומד ועובד גם יחד שמטרתה — לימוד וחינוך לקראת חיי קיבוץ בארץ־ישראל.

קן „השומר הצעיר" בקולומיה נהפך למרכז של הנוער היהודי בעיר. למדו שם את השפה העברית, תולדות עמנו, את הנעשה בא"י ובתנועה הציונית, לימודים עיוניים על הזרמים בסוציאליזם ועל דרכה של תנועת „השומר הצעיר" בגולה ובארץ. הקן ריכז בתוכו נערים ונערות בגיל 12—18 וארגן אותם לפי שיטת הצופיות — בקבוצות וגדודים, ניהל בתוכם גם פעולה צופית וערך טיולים לסביבה ההררית היפה בקרבת עירנו. כל שנה אורגנו מושבות מחוץ לעיר ועשרות צעירים בילו כמה שבועות בכפרים, בצוותא עם בני נוער מהערים הקרובות.

במהרה נהפך הקן בקולומיה למרכז של כל הסביבה. צעירים מקולומיה ביקרו בעיירות הסביבה וארגנו גם שם את הנוער במסגרת „השומר הצעיר". בעירנו היה המושב של ההנהגה הגלילית, אשר הדריכה את הקנים מכל הסביבה.

לאחר זמן יצאו ראשוני החברים להכשרה, חלקם עלו במרוצת הימים ארצה והצטרפו למשקים של „הקיבוץ הארצי השומר הצעיר". החברים מקולומיה אשר עלו ארצה ויסדו, יחד עם חברי „השומר הצעיר" מערים וארצות אחרות, קיבוצים במקומות חלוציים, השפיעו השפעה רצינית על החינוך החלוצי של הקן שלנו והתנועה כולה. רבות עשו השליחים שהגיעו מהארץ. עד מהרה היה השומר לתנועת הגשמה מובהקת, וחבר אשר סירב לצאת להכשרה כדי לעלות ארצה, נאלץ היה לעזוב את התנועה.

„השומר הצעיר" בקולומיה בעת ביקורו של נתן ביסטריצקי (במרכז)

קבוצת מדריכים ב„השומר הצעיר" בשנת 1918. בשורה העליונה — משמאל: דעמרר, שלמה קסלר, מאיר מאוטנר, שפר
בשורה התחתונה — משמאל: דוד שוורץ, מיכאל רכטר, יוסף באל, שמואל באראן, גרשון לדרפיינד.

מדי שנה בשנה התקיימו מושבות־מנהלים מרכזיות, בהן קיבלו המשתתפים הדרכה רעיונית וחינוכית. בשובם מהמושבות האלו הוטל על החברים לנהל קבוצות וגדודים. הקן בקולומיה היה שולח מדי שנה בשנה 5—10 חברים למושבות־מנהלים ו־20—30 חברים למושבות קיץ של נוער צעיר. בקן התרכז נוער לומד ועובד מכל שכבות האוכלוסיה היהודית, אמידים ועניים כאחד, וכאן חונכו לשוויון, לנימוסים טבעיים ונאים בין איש לחברו, לאהבת הטבע והכרתו ע״י טיולים תכופים מחוץ לעיר, להרים ויערות. הווי החיים התנועתיים נועד גם לשמש תריס נגד פיליסטריות בנוער ונגד התבוללות „לבנה" ו„אדומה".

עם פרוץ מלחמת העולם השניה וההתרחשויות שבאו בעקבותיה, פסקה כל פעילות ציבורית־ציונית והשתררה מבוכה בקרב היישוב היהודי בגליציה, אשר נשאר ללא מנהיגות מדריכה ומכוונת. אילו קמו מנהיגים, אשר יורו לנוער את הדרך לבריחה ולעלייה ארצה, היו ללא ספק ניצלים מאות ואלפים מבני הנוער היהודי. רק שרידים בודדים, אשר עברו לברית המועצות ולרומניה, הגיעו ארצה.

קבוצת „בוגרים" של קן „השומר הצעיר" בקולומיה

משה זינגר

תנועת „גורדוניה"

בעקבות המאורעות שהתרחשו בארץ בשנת 1929, הוקם קן „גורדוניה" בעירנו על שם א. ד. גורדון, ליום הזכרון למותו בדגניה.

בשנת 1930, אחרי שנחרבה קבוצת „חולדה", התגייסה התנועה כולה לעזרת הקבוצה, יחד עם ק.ק.ל. ונוסד „מפעל־חולדה". לצורך התבססותו של המפעל החדש, נשלחו שליחים מהארץ לתפוצה, לגייס עזרה. ובין היתר הופיעו בעירנו הח״ח נתן שואלב ופרץ סלפטר (נרר), אשר יזמו איסוף תרומות ל„מפעל־חולדה". המבצע כשלעצמו עלה יפה בעירנו, וכן היתה לו גם תופעת לווי חיונית, באשר חיזק ע״י כך את שורותינו בקן קולומיה.

במשך הזמן ביקרו בסניף שלנו נציגים מטעם ההנהגה הראשית של „גורדוניה" מלבוב ומוואראשה, הח' פישל ורבר ז״ל, מאיר מנדל (בקב. קרית ענבים) וישראל ביטמן (קב. יפעת), אשר היו ממייסדי התנועה בגליציה ובהשפעתם התארגנה במשך הזמן תנועת־אח חלוצית „בוסליה" ו„איחודיה", אשר פעלו במשותף ותוך תאום מלא בהדרכת הנוער ובניהול עבודה תרבותית וחברתית.

אחרי הצטרפותם של כוחות מדריכים חדשים לקן „גורדוניה", הח' שמשון מלצר ורעיתו מרים (בתו של הניך שכטר ז״ל) יזמו הם ביחד עם כוחות מעולים: קופל גוגיג ז״ל, מרדכי פרסלר וצבי ראט, את הקמתו של ועד עליון כלפי השלטונות, בו נכללו האישים הבאים: ד״ר מ. קנופף ז״ל, ד״ר חיים רינגלבלום ז״ל, ד״ר שלמה זינגר ז״ל, אשר ייצגו למעשה את התנועה כלפי השלטונות.

בשנת 1932 עברו כמעט כל תנועות הנוער שהתרכזו ברחוב מניחובקה, בקרבת „בית ישראל", לרחוב לגיונוב, ליד הגימנסיה הממלכתית. היות והיה נחוץ מגרש גדול לקיום המפקדים של התנועות „גורדוניה", „השומר הצעיר", „הנוער הציוני", „עקיבא", „פריי־הייט" — ובקרבת המקום היה מצוי מגרש כזה.

בשורותינו התרכזו בתחילה רק בני־נוער לומד או נערים משכבות מיוחסות. נוער עובד משכבות עממיות היה בהתחלה מחוץ להשפעתנו, באשר הם הצטרפו בעיקר לתנועות הקומוניסטיות, אשר ניצלו

„גורדוניה", קבוצת מגשימים. עומדים מימין: שלמה לסטר, ברוך שפרבר, שטרייפלר, משה הירש, ווסרמן בובי.
יושבים מימין: משה זינגר, אוזיאס ראנד, ברטה בכר, דוד לצר, רוז'קה סקלר, מנדל שוסטר, משה גרייף.

הסתדרות „גורדוניה" בקולומיה, בשנת 1933

אותם לרעה בגלל מצבם הכלכלי הקשה ומפאת מעמדם החברתי הנחות בקרב הציבור היהודי.

לכן גייסנו את כל הכוחות בתנועתנו — בעיר ומחוצה לה — כדי להסביר לנוער את מטרותינו בהווה ובעתיד.

זכורה לי היטב הרצאתו של הח' זאב הרינג (עתה חבר כנסת) בעירנו בקפה „ציטי", על הנושא: „ציוניזם — קומוניזם לאן", כאשר הנוער הקומוניסטי הפריע בצורה וולגארית וניפץ את כל המראות שהקירות היו מצופות בהן, אבל הח' ז. הרינג יצא בהרצאתו כמנצח.

תנועת „גורדוניה" בעירנו קראה לנוער העובד והלומד להצטרף לשורותיה ובקריאה זו הצלחנו לרכז עוד כ־80—100 בני נוער, ולפתח בהם גישה חדשה לבעיות יום יומיות.

מבין מדריכי „גורדוניה" בקולומיה, שהצטיינו בעבודתם הארגונית והחינוכית, וכן בחריצותם, נמצאים חברים החיים בארץ: שמשון מלצר, מרים מלצר, מרדכי פרסלר, צבי ראט, שלמה לסטר, גיניה גיר, דוד לצד, אשר זכו לעלות ולהגשים את תורתו של א.ד. גורדון.

נוסף לתפקיד הארגוני והחינוכי בסניף קולומיה, הוטל עלינו לארגן וליסד סניפים של התנועה גם בסביבתנו ואף פעולה זו נתברכה בהישגים. כן הקימונו מדי שנה בזמן חופשת הלימודים מחנות קיץ לנוער בהרי הקרפטים (טאַטאַרוב־מיקוליצ'ין), שהפכו להיות לאחת המטרות החשובות בפעולה החינוכית ולעזור רב בעיצוב דמותו של הנוער והכנתו במרוצת הזמן לקראת יציאה לפלוגות הכשרה ולהגשמה אחת התשובות מ־13 המידות: „גורדוניה מתכוונת לחנך האדם להגשמת הציונות העובדת".

בעירנו הוקמה בזמנה פלוגת הכשרה, אשר הכינה והכשירה את הבוגרים לעלות ארצה. למטרה זאת שכרנו בית גדול ברחוב דז'דושיצקה, שעמד שומם הרבה שנים בגלל האגדה, כי מתגוררים בו „שדים ורוחות"... בעל־הבית הפולני השכירו לנו כמעט בלי תשלום וב„תמורה" גורשו כביכול „השדים והרוחות" ע"י החלוצים, אשר קפצו על המציאה והתמקמו בו למגורי קבע.

לבסוף, ייזכר בהקשר לשורות הללו חלקם של אלה שפעלו רבות למען הקמת תנועתנו ועיצוב דמותה בעיר, וכן עשו רבות להרמת קרנו של העם היהודי, ביניהם המחנך קופל גוגיג ורעיתו ז"ל, שחינכו דור שלם תוך כדי ניהול „גן־תרבות", אשר היה מוכר לכל. מעטים זכו לחזות בהגשמת חלומותיהם, רבים נשארו בגולה מחוסר אפשרות לעלות ארצה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ביניהם אחותי פפי ז"ל, אשר גמרה את ההכשרה בעיר סמבור ונשארה עם כולם, אשר ניספו מידי המרצחים הנאציים ועוזריהם הטמאים הי"ד.

יהא זכרם ברוך.

דוד לנדמן

פועלי ציון שמאל

לאחר הפילוג במפלגת „פועלי ציון", שחל בוועידה העולמית בווינה בשנת 1920, התארגנה אצלנו, בדומה לערים אחרות בפולניה, מפלגת 'פועלי ציון שמאל". ביסודה של מפלגה זו הונחה השקפת עולם מרקסיסטית עם תפיסה בורוכוביסטית לבעיה היהודית. הווה אומר, שניהול מלחמת המעמדות של הפועל היהודי — למען חופש, שיפור תנאי החיים, וסוציאליזם — תשולב במאבק בעד יצירת מרכז יהודי טריטוריאלי של העם העובד בארץ ישראל, כדי להשתית את חיי העבודה של מעמד הפועלים היהודי על יסודות נורמליים ולהגיע לשחרור סוציאלי ולאומי מלא של העם היהודי העובד.

בתחום המקצועי

המפלגה היתה פעילה בכל התחומים של חיי העבודה היהודיים בעיר וחברי פועלי ציון שמאל היו מאוגדים בכל האיגודים המקצועיים כמעט: אצל החייטים, אורגים, השכירים בענפי המסחר למיניהם, מברשתנים, בורסקאים, עובדים בענף העץ, סנדלרים, ספרים, כרבענים, אופים, עוזרות בית, טכנאי שיניים, ואחרים.

חברה אחת בשם טובצ'ה עבדה כמורה בבית ספר יסודי ורכשה לה אהדה והשפעה גם בקרב אנשי מקצוע זה. חברי המפלגה לקחו חבל בכל הפעולות של האיגודים המקצועיים. בהשראת המפלגה ובייזומה הרקם בי"ס מקצועי בהדרכתן של חנה גוטמן ושרה

חברי פ״צ שמאל, בשורה העליונה — משמאל: האקר, שפירא, נתן שפירא, משה אלנברג, חיים דוד אייזנר, זליג שטרייפלר.
שורה שניה משמאל: אייזיק דלפון, חנה בירנבוים, שפירא, רחל שפירא, חייקה אבנר, האקר, ח. לוי, רייזל שמוכר, אלה קעסטן

אייזנר. כן נוסד קואופרטיב בניהולו של י. מ. מרקשייד.

„פועלי ציון שמאל" עמדה כמו כן בראש המאבק של האופים והספרים למען שיפור תנאי העבודה והטבת תנאי החיים.

הוצאה לאור והופצה עיתונות מפלגתית, שדרכה התנהלה הסברת הרעיונות והשקפת עולמה של המפלגה בקרב ציבור הפועלים בעיר. השתתפנו גם באירועים ובהכרעות פוליטיות, כגון: הבחירות ל„סיים", למועצת העיר, לוועד הקהילה ולחזית פועלים אחידה.

בשנת 1939 נערכו בפעם האחרונה בחירות למועצת העיר של קולומיה ותחת האיצטלה של אווירת המלחמה, הרכיבו הפולנים רשימה מאוחדת מבין אנשי שלומם בקרב היהודים, הפולנים והאוקראינים, בעוד שלמפלגות הפועלים רמזו, שלא יעיזו להציג רשימות מועמדים נפרדות. ה„בונד" ופועלי ציון ימין השלימו עם התכתיב הזה, אולם מפלגתנו, בהיותה נאמנה למשימותיה והתחייבויותיה כלפי ציבור הפועלים, לא שעתה לאיומי הפולנים, הכינה רשימת מועמדים משלה ובתאריך הנקוב מסרה אותה ליו״ר ועדת הבחירות.

מיד נודע הדבר בעיר והשלטונות ניסו באמצעות המשטרה וה„סטרוסטה" להשפיע — בדרכי נועם ובמטה חובלין — על המועמד הראשי שלנו שיוציא חזרה את הרשימה. ברם, כל השידולים והלחצים האלה לא הועילו. מאידך גיסא — נקלעו ה„בונד" ו„פועלי ציון ימין" למצב לא נוח ביותר והועמדו בפני בעיה של יוקרה. כיוון שכך, החליטו בדקה האחרונה להגיש רשימות מועמדים משלהם.

השלטונות לא אמרו נואש. הם התנכלו לנו ע״י כך, שבתואנה כלשהי פסלו את רשימתנו ומנעו מאיתנו לנהל תעמולה במערכת הבחירות למען הרעיונות והמצע שלנו, כדי שחברינו לא ייבחרו כצירים למועצת העיריה.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, קרה תכופות כי בגלל ההשתתפות המהפכנית הפעילה מצד חברינו וחברי הנוער שלנו „יוגנד" נאסרו רבים, ביניהם: שמואל ווינקלר, יונה קרויטהמר, י. מ. מרקשייד, ברל קרויטהמר, לייב מייזלר—וייץ, י. י. אייפרמן, כותב השורות הללו ואחרים.

במאבק על השפעה ברחוב היהודי

מאבק חריף על השפעה בקרב מעמד הפועלים היהודי בעיר התנהל בין מפלגתנו, לבין ה„בונד" האנטי־ציוני, והסיעה היהודית של המפלגה הקומוניסטית. האידיאולוגיה של ה„בונד" והסיעה הקומוניסטית היו קלים יותר לקליטה אצל הפועלים חסרי ההכרה המפורתחת, מאשר הסינתיזה של ציונות וסוציאליזם של פועלי ציון שמאל. לפיכך, היה הכרח לארגן בראש וראשונה פעולה תרבותית בקרב ציבור הפועלים, כדי

להרחיב את אופקם ההכרתי.

בשנת 1925 הצלחנו להשיג את חוקיותה של אגודת „י. ל. פרץ" ולהקים לאחר מכן מחלקה מיוחדת לשי־עורי ערב לפועלים. לימים, נעשתה ספרית פרץ לפו־פולרית ביותר בקרב שכבות הפועלים בעיר, הלכה והתפתחה, תוך רכישת הספרים הנחוצים, לרוב ביי־דיש, בעוד שחוג קוראיה הלך וגדל בהתמדה. שיעורי הערב התנהלו כסדרם ונעשו כל הסידורים הדרושים כדי להבטיח מורים טובים ורמת לימודים נאותה. בקורסים האלה נלמדו כל הלימודים המקובלים, החל מהשפות — יידיש ופולנית — חשבון, גיאוגרפיה, ספ־רות, סוציולוגיה, ועוד.

שואלי הספרים בספריה וכן המבקרים בשיעורי הע־רב נמנו על כל הגילים, והיו, בדרך כלל, חסרי הש־כלה יסודית. מכאן, שעבודת המורים היתה קשה מאוד אך הודות למירצם ומסירותם הושגו הצלחות ניכרות. תפקידם של הספרנים לא היה מוגבל להש־אלת ספרים בלבד, אלא גם לתהייה על קנקנו הרוחני של הקורא, כדי להשאיל לו את הספר המתאים לרמ־תו, להשיב על שאלותיו ולהסביר לו בעיות שהוא מגלה בהן עניין. רבים מבין קוראי הספרים של הספ־ריה והמבקרים בשיעורי הערב הפכו במרוצת הזמן להיות עסקני פועלים בעלי הכרה.

עם כל סיום של הקורסים הללו, נהגנו לערוך מסי־בה חגיגית, בה הופיעו התלמידים בתכנית אמנותית בצליל ובאומר, שכללה שירים, דיקלומים, משחק, ועוד. סיום נאה כזה היה מבליט ביתר שאת את השגי פעולתנו המאומצת.

חגיגות 1 למאי

פרשה בפני עצמה, היוו חגיגות הראשון במאי. לא־חר ההפגנה הגדולה בשנת 1923, בה השתתפו כל מפ־לגות הפועלים בעיר ומכפרי הסביבה, אסרה הממש־לה — מכאן ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה — לקיים הפגנות כלשהן בראשון למאי. לפיכך, היה על המפלגה וארגוני הנוער שלה לחוג את הראשון למאי — כל פעם בצורה אחרת. לעתים היינו מצליחים לש־כור איזה אולם גדול ולהשיג רשיון מאת השלטונות, לקיים בו אסיפת עם רבתי. אולם, לימים הורתה המש־טרה לבעלי האולמות הגדולים בעיר, לבל ישכירו אותם לשם קיום אסיפות של ראשון למאי. בלית ברי־רה, נאלצנו לקיים את אסיפותינו במועדון המפלגה שהיה צר מלהכיל את כל באיו. ברם, גם כאן מצאו השלטונות אמתלא להתנכל לנו. הסטרוסטה חישב ומצא, שהבניין בו שכן המועדון — אגב, מבנה חזק במרכז העיר — „חלש" מדי, לקיום אסיפות רבי־עם, מפאת סכנת ההתמוטטות... ואסר עלינו לקיימן בו.

זאת ועוד. לקראת הראשון במאי, נהגנו לפנות לפו־עלים היהודיים — בכתב ובע"פ, שישבתו ביום החג ויצאו לרחובות העיר בעניבות אדומות והמסורת הזאת

תלמידי ה„אוונט־שול" (בי"ס־ערב) להשתלמות ילדי עובדים

למטה — משמאל: אליעזר לאקס, הרש רינגלבלום, באראן, דוד לנדמן, ווערטהאמר. עומדים — מימין: גולדהבר, מיילן, הבר, כץ, גרינשטיין, רובין.

התקיימה מדי שנה .פעם הפריחו חברי ארגון הנוער שלנו עדת יונים בהצמידם לכל אחת מהן דגלון אדום. הופעת „הדגלונים המעופפים" עשתה רושם עז בציבור. תכופות היתה המשטרה אוסרת את הפעילים המרכזיים שלנו למשך יומיים — מעבר לראשון במאי, כדי להפריע ולמנוע את קיומן של חגיגות ועצרות־עם.

הרצאות

לעתים קרובות קיימנו אסיפות פומביות בהן הירצו חברינו, ובעיקר נציגים מהוועד המרכזי של המפלגה וארגון הנוער „יוגנד", וכן משל הוועד המרכזי של המפלגה הארצישראלית. אסיפות אלה נתברכו בדרך כלל בקהל רב מקרב מעמד הפועלים והעמלים היהודיים.

בשנות פעילותה של המפלגה עמדו בראשה והדריכו את פעילותה שורה של חברים, ביניהם: לאנגעמאס, דינער, י. מ. מרקשייד, אברהם פרנס, שמואל וינקלר, ברל קרויטהמר, משה אלנברג, חנה גוטמן, טובטשע־יונה קרויטהמר, אבא שטנגל, שלמה שמויס, לייב מייזלר, לאה וייץ־אלנברג, שלמה שפילפוגל, אייזיק דלפון, יוסף (יוזיע) ביבר, נתן שפירא, חיים בל, מכל ליכטמן, ירחמיאל קומט, שלמה גרומר, מקס ראט, הרמן צאנקל, י. י. אייפרמן, מרדכי שלייען, כותב השורות הללו, ואחרים.

סגירת המועדון ע"ש פרץ

מתוך מגמה לערער את פעילותנו המוצלחת ורבת ההישגים, מצאו השלטונות בשנת 1932, כי במועדון ע"ש י. ל. פרץ קיים ארגון נוער הנקרא „יוגנד", שאינו רשום כחוק בסטארוסטבו ועוסק „בפעילות חתרנית קומוניסטית אנטימלכתית". בתואנה זו הם סגרו את המועדון, החרימו את הספריה, ביצעו מאסרים וערכו משפטים לשורה של חברי המפלגה והארגון „יוגנד". רק הודות לעובדה שהחוק הפלילי האוסטרי היה יותר ליברלי מזה של הפולני והושאר עדיין בתוקפו, נהנו החברים מהחנינה שהופעלה מקרוב וניצלו מעונשי מאסר כבדים. ואולם פעולת השלטונות היתה בבחינת מהלומה לארגון המפלגתי של פועלי ציון, שטופח בכל כך הרבה מאמצים ועמל.

לימים, פתחנו סניף של התנועה הספורטיבית „שטרן" („כוכב"), עליו נמנו בני הנוער המפלגתי, אבל גם מוסד זה נסגר ע"י השלטונות.

בנסיבות אלה הלכה ונחלשה הפעילות התרבותית, לה נזקקו כל כך ההמונים העמלים בעיר.

בהמשך הימים התנהלה הפעילות המפלגתית־הפר־ליטית והמקצועית בהתאם לנסיבות הזמן, עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, בה הסתמנה קודם התקופה הסוביטית, ששינתה את אורח חייהם של הפועלים ולאחר מכן — החורבן הנאצי, אשר החריב את הכל.
לבסוף, ברצוני להזכיר את פעילי המפלגה אשר ידוע עליהם, כי ניספו בשואה: ברל קרויטהמר, שרה־ציה צייגר, שלמה שמויס, משה אלנברג, רחל לנדמן, לייב אלנברג, מיכאל ליכטמן, משה הילזנראט, חנה לייפר, מקס רט, ירחמיאל קומט, חיים באל, רחל מר־בוים, אבא שטנגל ויוסף (יוזיע) ביבר.
יהא זכרם ברוך.

חנוך שכטר

„הסתדרות המזרחי"

עברו שנתיים (מאז סיום מלחמת העולם הראשונה) ויסדנו בעיר קולומיה סניף להסתדרות „המזרחי", וחברים נכבדים נכנסו בו: מר יונה אשכנזי, בר אוריין ובר אבהן וגם עשיר גדול — בנו של הדיין מקאלוש, ר' משה דוד אשכנזי ע"ה; מיכאל ברור ע"ה, שהיה איש אשכולות ונכבד מאוד; מר משה לנדוי, גיסו של אפרים קלרמן ע"ה, איש משכיל, חסיד וגביר גדול; האחים אוסטרזצר — שלמה וראובן — נכבדים ויח־סנים, נכדי הרב הגאון רבי לייביש הורוביץ ז"ל, רבה של העיר סטניסלוב; הדיין, מר צבי תאומים, בנו של הרב הגאון, מר יעקב תאומים ז"ל, שהיה מקודם רב בטארנוגרוד ואחר־כך — אב"ד בקולומיה, ועוד אנשים רבים, נכבדים, נכנסו לאותו סניף שנוסד.
כנשיא הסתדרות „המזרחי" בקולומיה נבר מר יהו־

קבוצת בנות של „המזרחי" בקולומיה. ביניהן: וויינרב, גייסל, מרים רוזנבאום, צווכר, עטל מרקשייד, דורן לאה, פינגרל, הדסה הגר־קניג, רבקה דורן.

דה קרעפס ע"ה, איש נכבד מאוד, מחשובי הבעלי־בתים בעיר.

סניף „המזרחי" התפתח במשך זמן קצר והחברים רבו מיום ליום. כעבור זמן מה, יסדנו גם בית ספר בשם „תחכמוני" ולאחר שהצלחנו לקבל עבורו מורים מומחים, נרשמו הרבה תלמידים. לימים, נתמניתי להיות מנהל לאותו בי"ס.

נוסד גם בית ספר לבנות, וצעירות רבות נהרו ללימוד בו. סידרנו גם שיעורי ערב ולימדנו את הצעירים לימודים שונים. בכל מוצאי שבת דרשתי לפני קהל רב, וכל ארבעת החדרים הגדולים של מועדון „המזרחי" היו מלאים אנשים, בחורים וזקנים, וגם משאר המפלגות באו לשמוע, כי היינו בידידות עם כל מפלגות הציונים. בחגים ומועדים ערכנו ישיבת חברים במשתה ושמחה ונשמעו נאומים שונים מענייני דיומא. ואיך צריך לומר, שעמדנו בקשרים עם כל חברי המרכז בלבוב, ובפרט עם הרב ד"ר שמעון פדרבוש, מר משה רייך, הרב ראובן מרגליות, ומר ש. ז. יעבץ.

ל„מזרחי" היתה יריבות גדולה עם מפלגת ה„אגודה", שכן עד להקמתה של „המזרחי", היתה היא היחידה שעוררה זיקה אצל השכבות החרדיות, ביחוד ש„האגודה" התנגדה לציונות ואילו „המזרחי" היתה מפלגה ציונית בלב ונפש. מתוך מניעים דתיים האמינו אנשי האגודה, כי שיבת ציון תיתכן רק בהשראת ההשגחה העליונה בבחינת „אם ד' לא יבנה בית שווא עמלו בוניו בו" — ומכאן עמדתם כלפי הציונות.

מתוך ספרו „שתים ערים"

מאיר פדר

צעירי „מזרחי"

להתארגנותם של „צעירי מזרחי" קדמה פעילותם של הבוגרים, אשר השכילו להבין לאחר תקופה קצרה יחסית — שאין עתיד לתנועה פוליטית־ציבורית, ללא עתודה מקרב הדור הצעיר. הנה כי כן, שימש ביקורו של חבר הפרלמנט (הסיים) הפולני, מנהיג „מזרחי", ד"ר ב. האוזנר בקולומיה, בשנת 1922 כגורם, אשר דירבן למעשה לייסודה של המסגרת החדשה. ד"ר האוזנר נשא נאום רב רושם בבית הכנסת הגדול על בעיות הציונות ודרכה של תנועת „המזרחי" בעולם. נאומו המזהיר עורר הדים נרחבים והבליט ביתר שאת את הצורך למלא את החלל שהסתמן בקרב שכבות הנוער הדתי, שלא היתה לו מסגרת מגובשת בתוך התנועה הציונית הכוללת.

במגמה לתרגם את המאוויים הכמוסים לשפת המע־שה, נטלו על עצמם את היוזמה — שלמה קרנר וכותב השורות הללו ופנו לרב ומו"ץ ר' חיים צבי תאומים ז"ל, שעמד בראש תנועת „המזרחי" בקולומיה, וביק־שוהו לסייע בידם לארגן את הנוער הדתי במסגרת נפרדת, כדי שיוכל לפעול בצוותא עם תנועות נוער ציוניות אחרות למען המטרה הנכספת של בניין מר־לדת לעם היהודי בארצו.

הרב תאומים נענה ברצון ליזמה ולאחר תקופה קצרה של הכנות פנינו בקריאה לנוער הדתי, בעל התודעה הלאומית, שיצטרף לשורותינו. ההיענות היתה נלהבת ורבים באו להירשם. לימים, שכרנו קומה שלמה של ארבעה חדרים בבית דר־קומתי ב„מאלי רינק" למועדון קבוע, ששכן ליד התנועה הבוגרת של „המזרחי".

החברים נהגו להתכנס במועדון בדרך כלל בשעות הערב ואחדים מהבוגרים, המשכילים במיוחד, שהיו בני תורה ותלמידי חכמים העניקו לנו שיעורים על

מסיבה של חברי „המזרחי" לרגל אירושיו של אברהם ארליך.
במרכז התמונה — המורה והמחנך הנודע, נפתלי סובל.

צעירות „מזרחי"

נושאי יהדות, תנ"ך, עברית ועל דרכה ופועלה של התנועה הציונית.

מדי פעם לפעם התקיימו ביקורים מאורגנים של חברי התנועה במועדון הכללי של התנועה הציונית בקולומיה ב„בית ישראל" כדי לשמוע הרצאות ב־„טוינביהאלה".

„צעירי מזרחי" נרתמקו לכל פעולה ומערכה ציבורית שהתנועה הציונית ניהלה ברחוב היהודי, אם זה לפני בחירות לקונגרס הציוני, לרשות המקומית, לועד הקהילה או` לפרלמנט (סיים). לימים, השתלבו חברי התנועה במאמץ הכולל של הכשרה לקראת העלייה לארץ ישראל. כדי לקדם את המטרה הזאת, הוקמו שתי נקודות הכשרה לחברי התנועה — אחת בוורביז', והשנייה — בקורניץ'. והנה, הגיע היום שבו החלו המאמצים לשאת פרי. בשנת 1925 זכתה הקבוצה הראשונה מבין „צעירי מזרחי" שעברו הכ־שרה — לקבל „סרטיפיקאטים" ולעלות ארצה.

עם הרחבת השורות, הוקם מועדון גם ל„צעירות

מזרחי" ברח' וואלובה, אשר פיתח כמו כן פעילות ציונית ענפה ואף ממנו נשלחו מספר חברות להכשרה, שעלו לאחר מכן לארץ ישראל.

במקביל לפעילותה למען הגשמת הרעיון הציוני, קיימה תנועת „צעירי מזרחי" את מצוותם בתחום הדתי. באופן קבוע הוחזק „מניין", בו נהגו להתפלל בשבתות, חגים וימים נוראים. בימי שימשו בו כגבאים — מנדל לנגר ומאיר פדר ואילו כבעל קורא שימש חברנו שמואל קניג.

לא אמלא את חובתי נאמנה אם לא אזכיר בהקשר לקיומה ולפעילותה של „המזרחי" אחד מחבריה הדגו־לים והמסורים ביותר, הלוא הוא מורה בית הספר „תחכמוני" הנודע, נפתלי סובל הי"ד, שהיה תלמיד חכם ובר־אוריין, ותרם מידענותו המופלגת להרמת קרנה של התנועה ורמתם הרוחנית של חבריה.

ייזכרו גם אלה שעמדו בראש התנועה, מורי הוראה המשכילים מבית הספר „תחכמוני": חנוך (הנך) שכטר, לייב פישלר, מייזלס ופוהורילה, שכולם נספו בשואה הי"ד.

*

אגודת ישראל

בשנים הראשונות לאחר ייסודה ובמשך כל הזמן שהיתה המפלגה היחידה שאיגדה בתוכה חוגי חרדים, היתה השפעתה ניכרת בחיים הציבוריים בעיר.

על פעיליה הבולטים נמנו: בן ציון פסלר, יהודי תלמיד חכם, משכיל ובר־אוריין, שכתב כמה חיבורים; האחים אברהם־שמואל וליפא הלר, חסידי בויאן, מהמ־כובדים בעיר, שייחוסם נמשך עד לבני היכלא קדישא, תלמידיו הקרובים של הבעש"ט זי"ע, ועל כולם — המנהיג של האגודה, ר' יוסף לאו הי"ד שנעשה לאחר מכן לרבה של העיר, מאיר זוסיה ברטלר, ואחרים.

ממפעליה הידועים ביותר בעירנו, היה המוסד „יסודי התורה" בבניין של הברון הירש ברח' שפיטאלנה ובו רוכזו חדרים (כמה כיתות) ובית הספר לבנות „בית יעקב", ועוד.

רוב מניין ורוב בניין של פעילי התנועה וחבריה נמנו כמובן על החסידים, ובמיוחד מקרב חסידי וויז'ניץ שהיו ידועים כקנאים ביותר.

עם הופעתה של מפלגת „המזרחי" הלכה והתמעטה השפעתה של האגודה, מפני שמשכה וכללה בשורותיה את בני הנוער מקרב החוגים הדתיים ע"י כך שחרתה על דיגלה את הרעיון של שיבת ציון, בעוד שהאגודה גילתה אדישות ולעתים גם עוינות לחזון התחיה הלאו־מית. על רקע זה נוצר מתח רב ביחסים שבין שתי התנועות האלה, כאשר שתיהן שאבו מאותו מקור ולחמו על נפשותיהם של המועמדים הפוטנציאליים למילוי שורותיהן. אופייניים המה בהקשר זה דבריו של בן־עירנו חנוך שכטר (ראה רשימה נפרדת בפרק זה), המובאים כאן באי אלה קיצורים, לאמור:

„מיום שנוסד „המזרחי" בעירנו, נתקפת כוחה של „האגודה". וכדאי להזכיר... במושב הזקנים ערכו פני העיר ומנהלי האגודה בראשם שיעור חומש ורש"י בכל ליל שבת בשביל הזקנים, ומדי שבוע הוזמן תלמיד־חכם שילמד עם הזקנים פרשת השבוע. בכל שבוע הוזמן איש אחר, ואורחים רבים באו לשמוע וגם לשתות לחיים עם הזקנים, להנעים את חייהם... ותקנה יפה היתה — שהמעשה הזה — אין לו שום שייכות לפוליטיקה. היו שהציעו להזמין גם אותי לשבת — ללמוד עם הזקנים, אבל מנהלי ה„אגודה" התנגדו בכל תוקף... עד שהאנשים מחו מחאה חריפה ואמרו שבתורה אין מנהלים פוליטיקה. סוף סוף ניצחו בעלי המחאה והזמינו אותי. ובאותו ליל שבת באו לשם אנשים חדשים, שלא היו עדיין, ובאמצע הלימוד היתה הפסקה לשתיה וא־כילה, וביקשו ממני להגיד דרשה קצרה.

קבוצה של „בנות אגודת ישראל"

קבוצת נוער של „אגודת ישראל". בשורה הראשונה — יושב הקיצוני מימין — ניסן אייזנר (תושב תל־אביב).

קבוצת „חורב" של צעירי „אגודת ישראל". במרכז התמונה המנהיג — מ. שטרייט ובנו של מאיר זוסיה ברטלר. בשורה השנייה מלמטה, הקיצוני מימין — מאירניימן (המלחין הנודע בישראל — מאיר נוי). למטה: יונגפראו, שנאפ.

פרשת „וישלח" היתה אז ו„ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא" והתורה מספרת באותה פרשה על יעקב אבינו „ויאבק איש עמו"... כלל גדול הניחו לנו חז"ל: „מעשה אבות סימן לבנים" וכל מה שאירע להם, יארע לבניהם בדורות העתידים.

אברהם אבינו גלה למצרים — הרי ירדו אבותינו למצרים; יצחק אבינו הועלה על העקידה — ועדיין העקידות נמשכות בכל דור ודור; יעקב אבינו ברח מפני עשו אחיו ועבד בבית לבן עשרים שנה, נתן כוחו לזרים. וכך נותנים פזורי ישראל כוחותיהם לאחרים. בונים פתום ורעמסס... היכלי עונג וארמונות מלכים...

וכאשר ניצל כבר ע"י נס והלך לא"י, הרי השטן עומד בדרכו ונאבק עמו.

וכן גם אנחנו, בניו וכמה וכמה עיכובים יש בדרכנו... וכאשר בא פעם זמן שאומות העולם הסכימו שנעלה לארצנו, הרי עמדו לנו לשטן מן היהודים עצמם... ודווקא תלמידי חכמים ויראי שמים..."

(מתוך הספר „שתים ערים")

הרמז היה ברור, שמתכוונים ל„אגודה".

בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה נעשה יחסה של האגודה יותר מתון לגבי הציונות, אולם לאחר פרישתו של הרב לאו מכל פעילות מפלגתית הלך והתמעט כוחה בהדרגה.

מ. ש.

*

נתן מייזלר

קומוניסטים יהודים בקולומיה

על מפלגה קומוניסטית, במתכונת מאורגנת ומגובשת, במלוא מובן המלה, קשה לדבר, מפני שהיתה תמיד במחתרת, וכל פעולה — כרוכה היתה בסכנה להיאסר. אף על פי כן, התאגדו קבוצות של יהודים קומוניסטים, שהיה להם יסוד ורקע ארגוני ואשר פעלו במרוצת הימים לפי תכניות וקווים שהותוו מראש.

לראשונה, התרקמה קבוצה קומוניסטית בקולומיה בשנת 1923, ועליה נמנו: שיקו (יהושע) שכטר, יוסף קומט, שמואל יצחק ווייזר, יולק דרוהוביצ'ר, פישל רוט וחנה רוזנברג. הם הקימו ספריה ע"ש קרל מרקס, מבלי שהשלטונות הפולניים ידעו מי עומד מאחריה.

הפעילות של הקבוצה הזאת כוונה להסברה בקרב האיגודים המקצועיים, לאיסוף תרומות בשביל אסירים פוליטיים, ארגון שביתות, ועוד.

בשנת 1931 הוקמה מפלגת פועלים כללית, שכינויה ביידיש היה „איאפ" (אלגעמיינע יידישע אַרבעטער פארטיי) — ובתוכה התלכדו אנשים וקבוצות בעלי השקפות שמאליות קיצוניות־קומוניסטיות. אנוכי הייתי המייסד של המפלגה הזאת ומזכירה.

בראשית קיומה היתה המפלגה הזאת חוקית, ובשנת 1932 אורגנה על ידינו שביתה של פועלי שטיחים (קילימים), בה השתתפו פועלים מקולומיה והסביבה. הרקע לשביתה היתה הדרישה להעלות את שכר העבודה, שהיה נמוך מאוד, והיא הוכתרה בהצלחה מסוימת.

למפלגת „איאפ" היה מועדון ברחוב לגיונוב, בבית המאפיה של שרל. המועדון הכיל שולחן פינג־פונג והתקיימו בו מזמן לזמן הרצאות על נושאים שונים. מועדון שני היה למפלגה זו ברח' לגיונוב, ובו התארגנה מקהלה מעורבת של גברים ונשים ע"ש שלום אש. במועדון הזה התקיימו גם שיעורים למבוגרים,

מקהילת „שלום אש" מורכבת מפעילים קומוניסטיים בקולומיה

בהם למדו כלכלה מדינית, היסטוריה, ועוד. בתור מורים שימשו: ברל גלט ז"ל, יולק ביגר, הלה קסטן, זאב (וובה) רוזנקרנץ.

הפעילות של המועדון, וכן החוקיות של המפלגה, נמשכו רק בשנים 1931—1932. אחר כך התפרק הכל, מפני שהמועדון נסגר ע"י השלטונות. „ערב הסגירה" זכור לי היטב, באשר זה קרה בדיוק בעת נאומי.

זוכרני, המועדון היה אז מלא מפה לפה אנשים שהתכנסו בראשון באוגוסט — יום שנהוג היה לראותו במסורת תנועת העבודה הבינלאומית כיום „אנטי־מל־חמתי". בעת שהרציתי על נושא הערב, חדרו לתוך המועדון כחמישה עשר שוטרי חרש, בליוויית כמה שוטרים במדים. הם הורו לי להפסיק מיד את נאומי, אחר כך רשמו את כל הנוכחים והוציאום החוצה.

כל התהליך הזה נמשך שעות מספר — ובסופו נאס־רו אחדים מבין המשתתפים בעצרת והמועדון נסגר על מנעול, תוך הודעה שמכאן ואילך — אסור להת־כנס בו.

ואמנם, הפעולה המשטרתית הזאת שמה קץ לפעי־לות החוקית למחצה של המפלגה ואילצה אותה לרדת למחתרת.

לקראת הראשון במאי רבו תמיד המאסרים, וכן בכל מקרה של פעולה הפגנתית. כאשר לא היתה כל עילה להעמיד פעילים לדין, הם הוטלו למעצר מינהלי, לעתים — לתקופות ממושכות למדי.

אולם הרדיפות של המשטרה הפולנית הגיעו לשיא, כאשר העצירים המינהליים נשלחו למחנה המעצר „ברזה קרטוזקה" הנודע לשימצה. כותב השורות האלה וחברים בעלי השקפות קומוניסטיות, שהיו אז בקולו־מיה — ביניהם יהודים בעיקר — נשלחו לתקופות שונות למחנה „ברזה קרטוזקה" וסבלו שם מהתנאים הקשים ומנגישת השלטונות.

עסקני ציבור בתקופה שבין שתי המלחמות

הועד המקומי של ההסתדרות הציונית

ד"ר מארק לאקס
ד"ר מאיר גלברט
משה המר
ד"ר קרמר
ד"ר רבינר שפירא
שלמה שר
חיים פרנקל
ז. קיזלר
יעקב ביטר
ד"ר מ. פקטור
וילהלם ניידר
הגב' נוסיה הורוביץ
פרופ' זליג בראנדס
ד"ר לוין
י. ביזנר

מזרחי

הרב חיים צבי תאומים
יהודה קרפס
הרב יונה אשכנזי
הינעך (חנוך שכטר
דוד בוימאל

מוטיה נוסבאום
דוד גולדהבר
יצחקביידאף
לייבוש ביידאף
יעקב שיקלר
נפתלי סובל
משה גרוס
אהרן טייטלבאום
זיידה לנדמן
הירש רכטר
ראובן אוסטרוזצר

התאחדות — פועלי ציון

חיים רינגלבלום
קופל גוגיג
ד"ר מרק קנופף
בן־ציון שומר
משה שיקלר
שלמה בדלר
יוסף אייזנר
שלמה אייזנר
אהרן שכטר
דוד וייזר

הירש רינגלבלום
הירש ניימן
זונדל ניימן
נחמן פליק
יוסף בנדר
פייוויש הילזנראט
שמואל גרונוורג
משה דלפון
יעקב סכסטובר
העלמה ז'נירר
„ קריס „
„ שנאבל „
„ רכטר „
„ קויש „

הועד הרוויזיוניסטי

ד"ר הסל
מילק אלנברג
פליקס זגר
ד"ר שויבר (סניור)
ד"ר שויבר
טורמן
צבי פדר
ד"ר יעקב מנשה'ס

ארגון נשים
עלמה בליץ
גב' ד"ר זינגר
גב' ד"ר הסל
גב' שר
עלמה אייפרמן
גב' ביטר
גב' קריס
גב' פרמינגר
גב' שרה וויזר

ועד יתומים ונכים
שלמה ררס
שמואל גרוס
זונדל רנד
שמעון הורן
יוסף טננצפף
יצחק ציגללאוב
פלר
קיזלר

אגודת ישראל
אברהם שמואל הלר
ליפא הלר
ד"ר בן־ציון פסלר
שלמה הלר
חיים פלאך
מנדל דיקמן
אפרים לנגנאוער
יצחק גרינברג
יהודה ב' זיידמן
זלמן ז'נירר
ברלה סופר (סטמפלר)
שמואל הירש
פישל אטינגר
משה איינהורן

„מתן בסתר"
שומר קניג (שוחט)
אברהם שוחט

חברה־קדישא
לייבוש קריס
חנוך גרבלר
לייבוש מלוטש

מפלגות הפועלים ז'.פ.ס.
ישראל ררס

ד"ר ש. ל. שור
יוסף הרר
ד"ר אוסטר
גב' ד"ר שור
הירש קסטן
ה. הבר
בירר
ד"ר צדרבאום
אנשל וייץ
הרש קסטן
גרייף

מפלגת „בונד"
ד"ר בוניו פריש
כ"ץ (מורה)
נפתלי קסטן
זליג הילזנרט
משה פרנקל
גב' הרמן
געשוו. שטרנברג
אחיות פרטו
גב' טאו
גב' וייץ

בעלי מלאכה „יד חרוצים"
לייב ביגר
משה טינדל
לייב גוט
מרדכי לייב וייץ
פישל טאו
שלמה יונגפראו
חיים בורטן (מזכיר)
דוד לייב שכטר
גדליהו פוש
יוסף גלזר
ברוך זיינפלד

אומנים „אחדות" (ציונים)
משה שנייברגר (יו"ר)
יהושע אהרמן (מזכיר)
מנדל גרונוורג (סגן יו"ר)
יעקב שצברג (סגן יו"ר)
יעקב פדר
לייב שטרנבליט
שלמה טילינגר
דאַקס

שקלו
בעלי מלאכה („ז'מיסלניק")
יהודה ברוך פיירשטיין
שמחה ציגללאוב
יעקב אייזנר
דאַקס
ברטלר
האקר

הנהלת בית היתומים
גב' הולס
גב' ד"ר זינגר
גב' מוסברג
גב' ד"ר פקטור
גב' ד"ר פסח
גב' קריס (אליהו)
גב' קריס (מוניה)
מוסברג
גב' קיזלר
גב' ניידר
שלמה שר

איגוד הסוחרים
שלמה שר
יצחק גרינברג
יעקב אלבין
לייבוש חיות
ציפרשטיין
רוזנברג
ברל הורנר
זליג שפרבר
אביגדור הילזנרט
יצחק פונט
נתן פטרובר
היינריך רייסמן
זיסיה זיסקינד
יוסל לדרפיינד
שלמה אוסטרזצר
יהושע ליברייך
שמאי רמלר
סרווסר
שמואל הילזנרט
חיים טייטלבאום
ברל בורטן
דוליה בוימגרטן
אליהו קריס
ינציה (יעקב) סלפטר

אחים קניג
שאול קויש (דרוהוביצ'ר)
לייזר שטרר

אגודה לסעד (עם אוכל כשר)
גב' וייסמן
גב' זיידמן
גב' רוזיה וורמן
גב' רייזל שמוכר
לייב קלינג
גב' ד"ר פריש

אגודה ספורטיבית ז'.ט.ג.
שלמה ררס
אייזיק פיירשטיין

לייבציה בורטן
נחמן פאליק
איזיו (יצחק) אדלר
ברוך קויש
כהנא
גדליהו בוכמן
תבל (מקי) שטיין
דוד זיסקינד
מלך שנק
אוסקר צולאוף
פיליפ הירום
יוסף זכר
הנריק ליברמן
יוסף ררס
יעקב הבר
דוד קרייזברגר

אגודה ספורטיבית
„האסמוניאה" (חשמונאים)
משה דוידזון
יוסף בנק
הירש ואקס
יוסף שכטר
הרלינג משה

אגודה ספורטיבית „יהודה"
אוסקר צולאוף
קיזלר מילק
קובה מונצ'ק
איזידור שר
מרטין נגלר
מלך שנק
ד"ר איסר רייסמן

*

דמויות
אישים
טיפוסים

דר׳ נ. גלבר

הרה״ג ר׳ הלל בן ברוך ליכטנשטיין

ר׳ הלל בן ברוך בענדיט ליכטנשטיין, שנבחר בשנת 1867 לרב בקולומיה, היה יליד הונגריה. הוא נולד בשנת 1815. כבר בילדותו הצטיין ר׳ הלל בכשרונותיו, בהיותו אחד מתלמידיו המובהקים והקנאים ביותר של ר׳ משה סופר. החת״ם סופר כתב עליו „הוא היה מיוחד *ממופלאי בני ישיבתנו (פרעשבורג), מלא על כל* גדותיו בגמרא ופוסקים ראשונים ואחרונים, שכלו צח ומצוחצח ועוד קודמת יראתו וחכמתו כי רבה״. שנים רבות שימש בישיבת החת״ם סופר בפרשבורג, שהעריך אותו בגלל יראת ד׳ הטהורה שלו, שקדנותו וכשרונו כדרשן מופלא.

משנת 1850 היה רב במספר קהילות הונגריות ובשנת 1862 נבחר לרב בקלויזנבורג, שם הסתבך עם הרב אברהם פרידמן אבד״ק קארלסבורג, שהיה גם רב המדינה (החל משנת 1846).

הרב ליכטנשטיין נמנה על הקיצוניים והתנגד לכל תיקון בחיי היהודים, ביחוד לשאיפות אגף החרדים, בראשותו של ר׳ עזריאל הילדסהיימר, שנטה להפצת השכלה כללית. ביחוד התנגד לדרשות בשפה הגרמנית, שהנהיג הרב הילדסהיימר בהונגריה המערבית.

בשנת 1868—1869 השתתף בקונגרס היהודי בבודפשט, אף על פי שהיה כבר רב בקולומיה וביזמתו נקטו החרדים עמדה קיצונית. הלי״ש, כפי שכינוהו דרך חיבה, היה מראשי החרדים הקיצוניים בקונגרס היהודי הזה, והתנהג לפי מנהגי החסידים. היה מגיד מצוין, עבר בכל הקהילות ודיבר נגד תיקוניהם של הניאולוגים. היה בעל מוסר וחסיד, מאוהביו של הרבי חיים הלברשטם מצונז.

אחרי מותו (1863) של הרב ר׳ גרשון בן יהודה בעמ״ח „עבודת הגרשוני״ וחתנו של ר׳ מנחם מענדל מקוסוב, נבחר ר׳ הלל ליכטנשטיין בשנת 1867 לרבה של קולומיה. בחירתו עוררה את התנגדות הנאורים המשכילים בגלל עמדתו הקיצונית, בפרט בשאלות החינוך, והתנגדותו להישגי האמנציפציה, שהביאו לפי דעתו להפקרות במסורת, אפיקורסות והסתגלות להשכלה. הוא הטיף לחכות בסבלנות לביאת המשיח. בקולומיה היה לו מיד אחרי בואו סכסוך עם השוחטים, כשאסר שוחט אחד, שנשלח שמה בפקודת הרבי מוויז׳ניץ. החסידים התנגדו לכך, אולם כשהרבי מצאנז כתב לו, שאמנם עפ״י התורה הדין עמו, אולם מנהג הוא בפולין, שהרביים משגיחים על השוחטים, לא התערב בעניני שוחטים. לאט לאט נכנע להשפעת החסידים. בעברו לשבת על כסא הרבנות בקולומיה, התחיל גם פה להשפיע על הרבנים והרביים לכנס לפי דוגמת האדוקים בהונגריה, אסיפת רבנים, לשם קבלת תקנות להפרדת „היראים מן המהרסים״. ביוזמתו נקראה בשנת 1883 אסיפת רבנים בלבוב, בה נוסדה *חברת „מחזיקי הדת״*.

כל מחשבותיו היו נתונות לחיזוק היהדות החרדית בנוסח אדוקי הונגריה. הוא התנגד התנגדות חריפה לאורתודוקסיה בנוסחתו של ר׳ עזריאל הילדסהיימר ויורשיו. ביחוד יצא נגד בנו הירש הילדסהיימר, כשהמליץ זה לייסד בתי ספר בארץ־ישראל.

הוא היה נגד שיתוף עם אלה, שהם לפי דעתו „עוכרי ישראל״, ו„כל מצוות התלויות בארץ הוא לצחוק בעיניהם״ ו„לובשים מלבושי צרפתים, עד כי לא נודע כי מזרע ישראל המה״. הוא הטיף ליישוב א״י:

„לכן אמרנו עת לעשות לד׳ עת לבנות לעשות אגודות ישוב א״י על פי התורה והמצווה, אשר הוא תכלית ישוב א״י האמיתי ולעשות ראשים גדולי ישראל עניני העדה, אשר לא יזיזו כל שהוא מש״ע ומנהגי ישראל והם ישתדלו לייסד מושבות ו„להפקיד פקידים יראי ד׳ ולשמור מצוות התלויות בארץ״.

בגולה — ראה סטיה מדרכי התורה ובהשתרשות היהודים בארצות הגולה ראה את סכנת טמיעתם השלמה. מסיבה זו התנגד ללימוד שפת המדינה בה התגוררו היהודים ואם „שרי המדינה היו מבקשים כן בפירוש מאתנו וגם היו אומרים שרק על מנת כן ניתן לנו אותו הכבוד והחרות הנקרא גלייכשטעלונג (אמנציפציה), אזי היינו מחויבים לעשות כל מה שביכלתנו ובידינו שלא להתרצות בזה וגם לומר להם אין רצוננו בחרות כזאת הגורמת לנו עבדות לעולם ויש לנו ארץ המוחזקת בידינו וירושה לנו הנקראת ארץ הקדושה ורק היא הנקראת אצלנו פאטערלאנד (מולדת) שאנו מתפללים בכל יום לשוב אליה״.

את השקפתו הוא מבסס על שלילה מוחלטת של הגולה, בהיותו משוכנע כי בארצות הגולה אין תקנה לחיים מסורתיים, ולכן על היהודים להימנע מכל מגע עם הגויים כדי להסתגל לאורח חייהם. אסור ללמד את הנוער, מלבד תורה או מלאכות, לא חכמה ולא כתב ולא לשון העמים. את השקפותיו על צורת החיים הדתיים יש למצוא ב„פסק דין חקוק בעט עופרת לזכרון לדורות עולם״ שנתקבל ברובה, ביוזמתו, באסיפת הרבנים במיכאילוביץ׳ בשנת 1866.

הרב ליכטנשטיין הוקיר את דרכי החסידים והרביים שהם צדיקי הדור. בתכניתו הארצישראלית הושפע השפעה רבה ע"י ר' עקיבא יוסף שלזינגר (1838 — 1922), שאת בתו נשא לאשה בשנת 1860 וישב על שולחנו (בקולומיה) כעשר שנים, היה לו לעזר רב בהנהלת הישיבה ובפעולתו הציבורית. ביוזמתו של הרב ליכטנשטיין, קיבל ר' שלזינגר את המשרה כחבר בית הדין בקולומיה. לעת זקנתו רצה הרב הלל ליכטנ־שטיין לעלות לא"י ומעריציו אספו כסף שיוכל לעשות את רצונו שלם, אך הדבר לא נסתייע בידו.

כאשר חתנו וגיסו של שלזינגר עמל ביסודה של פתח תקוה והניח את אבן פינתה, שלח לו ר' ליכ־טנשטיין כסף לקנות שם עשר חלקות להושיב עליה עשר משפחות — יהודים חרדים.

למרבה הצער, היה הרב ליכטנשטיין עצמו אותה עת מעורב במחלוקת שפרצה בענין שוחט, בינו ובין הרבי מוויז'ניץ, שידו היתה תקיפה בקולומיה. המח־לוקת הזאת נמשכה זמן רב והקהילה התפלגה לשניים. שני הצדדים נלחמו בבתי הכנסיות ובבתי המדרשות, עד שגם המשטרה נאלצה להתערב והיה אפילו הכרח לקרוא לעזרת הצבא. במצב כזה, קשה היה להרב ל"ש לעמוד לימינו של חתנו ולטפל באיסוף כספים למען ישוב א"י. נוסף לכך, נבע סלע מחלוקת אחר עם הרבי מוויז'ניץ. בשנת 1884 ביקר בגליציה חתנו של הרב ליכטנשטיין שלזינגר, כדי לעורר רבנים ואדמו"רים שיעזרו לו בענין התישבות יהודים חרדים בפתח־תקוה. אולם הרבי מוויז'ניץ התנגד לכך, והיתרה בשלזינגר שיחדל מהתעמולה לטובת הישוב החקלאי בא"י. דבר זה הטיל אימה על הרב ליכטנשטיין, שכבר ירא את ידו התקיפה של הרבי מוויז'ניץ ולא רצה עוד להכניס לעת זקנה את ראשו במחלוקת חדשה.

את שטר המכירה של הנחלאות בפתח־תקוה מסר הרב ל"ש כשטר־מתנה בשנת 1885 למנהלי כולל הונגריה בירושלים, ה"ה חיים זוננפלד ויעקב בלר־מנטל.

לפני כן מסר הרב ליכטנשטיין את שטר המכירה לאשתו ובניו שיתנחלו עליו, אך בינתים שמע, כי סופה של הנחלה לחזור לרשות הממשלה התורכית אם תעבורנה 5 שנים, בלי תשלומי מסים, ולכן חזר מדעתו הראשונה ומסר את הנחלה לכולל ההונגרים כמתנה, בתנאי שמתנה זו „תהיה קרן קימת לעולמי עד" ויהיה שמו נקרא עליה.

אולם בקשתו נתמלאה רק במחציתה. הממונים על הכולל ההונגרי נהגו בניגוד לתנאיו.

פעמים מספר ניסו למכור את נחלתו, אולם הרב ל"ש לא נתן להוציא זממם לפועל ורק לאחר מותו מכרו את הנחלה לפקידות הברון רוטשילד, למרות מחאתו הנמרצת וערעורו של חתנו שלזינגר.

הרב ליכטנשטיין, בהרגישו שקצו מתקרב, קרא אליו את כל ראשי הקהילה קולומיה — דרש לפניהם דברי כיבושים ואמר להם איך להתנהג לאחר פטירתו ושלא יטו מדרך התורה וגדריה זיז כל שהוא.

קיצוניותו הדתית הגיעה עד כדי כך, שלפי דברי תלמידו והביוגרף שלו, צבי הירש הלר (בספרו בית הלל מונקאץ' 1893) „קנה לו חמור לקיים מצוות פטר חמור ואף צאן היה לו — לקיים מצות ראשית הגז".

כמגיד היה נואם עממי „אשר פיו היה כלפיד אש". ואין ספק שלמרות דעותיו הקיצוניות, היה ליכטנשטיין אחד האישים הבולטים בדורו.

הרב ליכטנשטיין נפטר בקולומיה, בי' באייר תרנ"א (1891).

*

משה ראט

הרב גדליהו שמלקיס

הרב גדליה שמלקיש היה בן אחיו ותלמידו המובהק של הגאון ר' יצחק שמלקיש ז"ל, אבד"ק לבוב, בעל „בית יצחק".

בשנת תרנ"ח נתקבל לאבד"ק קולומיה. תושבי העיר כיבדו את בואו בקבלת פנים נלהבת. אלפי אנשים עמדו על המדרכות, מהרחוב הראשי ועד שער בית הנתיבות. כל החנויות היו סגורות וכל פרנסי הקהילה ובאי כוח השלטונות העירוניים והממלכתיים חיכו לו ברחבה של תחנת הרכבת. אחדים מהם יצאו לקראתו לסטאניסלב והגיעו יחד אתו. בעברו במרכבה עם ראש הקהילה מר יוסף פונקנשטיין, הריעו אלפי העומדים במדרכות „ברוך הבא". הוא נסע ישר לבית־הכנסת הגדול ושם דרש דרשה בהלכה ובאגדה וסיים בנאום בשפה הגרמנית.

בימים הראשונים התקרבו אליו חסידי אוטיניה, ברצותם להשיג את הסכמתו למינוי שוחט הרצוי להם. בכל ליל שבת היו באים אליו בהמון, שרים ורוקדים כמנהג החסידים, אף כי הרב לא היה „חסיד" ולא היה רגיל בכך. אך כשהגיע האדמו"ר מאוטיניה לשבות שבת בקולומיה, כמנהגו בכל שנה, דרשו חסידיו מאת הרב ר' גדליה שמלקיש, שיבוא „לקחת שלום" מאת הרבי, כפי שהיה נוהג הרב ר' יעקב תאומים ז"ל. הרב שמעלקיש לא הסכים לכך, ונימוקו עמו: הוא מרא דאתרא והרבי צריך קודם לבקר אצלו, ואם ינהג אחרת, הרי יצטרך לעשות כך מדי שבוע בשבוע, כי כמעט בכל שבת בא איזה אדמו"ר לקולומיה, ואין הבדל אם הוא „גדול" או בלתי חשוב. מאז עזבוהו חסידי אוטיניה והתקרבו אליו חסידיו של הרב ר' הילל ליכטנשטיין ז"ל, ובעיקר ר' איסר קריס, שאול קנעפפער, מיכאל האמער ואחרים.

בשנת 1899 נתקיימו בחירות לפארלאמנט האוסטרי. הסוציאליסטים העמידו את ד"ר ש. שור, נגד המועמד הרשמי של הפולנים והמתבוללים היהודיים ד"ר זיינפלד (גם הוא יהודי), מנהל הרכבות בסטניסלב, חתנו של ה„מיליונר" גארטנברג מדרוהוביטש, וקבעו אסיפת־עם בשבת בבית־הכנסת הגדול, שבה צריך היה לנאום ד"ר שור. אך ראש הגבאים, יוסי מארמורוש, סיכל את תכניתם, כי מיד אחר סיום התפילה הבעירו נכרים אש בעזרת־הנשים; עשן כבד מילא את חלל בית הכנסת והאסיפה לא יכלה להתקיים. הדבר קרה בשבת־מברכין של חודש אדר. הרב שמעלקיש היה נוהג להתפלל בשבתות בביתו, שבו היה לו מניין קבוע, ורק בשבת־מברכין ובמועדים היה בא לבית־הכנסת הגדול. והנה באותה שבת־מברכין לא הופיע הרב לתפילה בבית־הכנסת הגדול; ודאי הודיעו לו הגבאים, כי תתחולל שערוריה בגלל האסיפה הסוציאליסטית שנקבעה בבית־הכנסת נגד דעתם של הגבאים. אך הסוציאליסטים האשימו את הרב, כי הוא ידע על מזימתו של יוסי מארמורוש להבעיר אש תוך חילול שבת, ומשום כך לא בא. לפי דעתם היה הרב צריך דווקא משום כך לבוא ולמנוע חבלה זו. המפלגה הסוציאליסטית, שאחד מראשי דבריה היה נפתלי קסטן, פועל בבית־החרושת לטליתות של משפחת הלר, יהודי חרד ובר־אוריין, מבאי ביתו של הרב ר' יעקב תאומים ז"ל, אך סוציאליסט נלהב (הוא שאירגן את השביתה הגדולה בבית החרושת הנ"ל), החליטה בהשראתו של קסטן, לנקום את נקמתם מאת הרב שמעלקיש בשעת דרשתו בשבת הגדול. ואמנם נאספו מאות פועלים בשבת הגדול אחר־הצהרים בבית־הכנסת הגדול, וכשעלה הרב לתורה בשעת תפילת מנחה, לפני הדרשה, הפריעו בשעת ברכתו על התורה על־ידי „שיעול" המוני.

הרב התעטף בכל זאת בטליתו ועלה על הדוכן והתחיל בדרשתו. תחילה לא היתה כל הפרעה, אך לאחר רבע שעה, באמצע דברי ההלכה, התחילו להשמיע קריאות־בוז ונבצר מעם הרב להמשיך. הוא ירד מעל הדוכן ועזב את בית־הכנסת ברוגז ובהתמרמרות. ראשי הקהילה והרשות הממשלתית ישבו על המדוכה וחיפשו דרכים להעניש את המפגינים, אך ללא כל תוצאה. גם אחרי יוסי מארמורוש רדפו בצעקות מעליבות ומשך שנה שלימה היו פוחזים סובבים אותו

ברחוב, תוך קריאות בוז. המשטרה הטילה על עצמה להגן עליו מפני המפגינים ולא היה יוצא מפתח ביתו בלי לווית שוטרים.

הרב ר׳ גדליה שמעלקיש לא גילה תחילה את יחסו לציונות ולתנועה הלאומית ולא בא במגע עם הציונים בקולומיה. והנה חגגו הפולנים בדצמבר 1898 את יובל מאת השנים להולדת גדול־המשוררים הפולנים אדם מיצקביץ׳ וערכו כינוס ארצי מפואר בלבוב, לרגל גילוי הלוט מעל האנדרטה החדשה של המשורר. ראשי המתבוללים בגליציה השתתפו בחגיגה זו, ומן הרבנים בערים הגדולות היה הרב ר׳ גדליה שמעלקיש היחיד, שהופיע שם באופן רשמי, עטור בקולפאק של סמור ובעניבה אדומה־לבנה (הצבע הלאומי של הפולנים). הציונים והלאומיים במזרח גליציה גרסו אז נייטרליות בריב בין הפולנים והאוקראינים ונאבקו עם המתבוללים, ששלטו אז ברוב הקהילות. כשהופיעה תמונתו של הרב המכובד מקולומיה בעתונים הפו־לניים בין ראשי החוגגים את יום מיצקביץ׳, יצאו הצ־יונים חוצץ נגד הופעה זו בעתון „לעמבערגער טאג־בלאט״, ובעירנו היתה התרעומת רבה. מאז היו היח־סים בין הרב ובין הציונים מתוחים. גם רבים מבין תלמידי־החכמים והמשכילים שבעיר היו מאוכזבים בשל חוסר פעולה מצדו בשדה החינוך והרבצת תורה.

אולם ברבות הימים נתקרב הרב אל התנועה הצ־יונית, וביחוד אל „המזרחי״, ובשובו לפשמישל בשנת תרס״ד, הצטרף בגלוי לתנועת „המזרחי״ והיה לאחד ממנהיגיה; בשנת 1906, כשהועמד אדולף שטאנד לבחירות לפארלאמנט האוסטרי בעיר ברודי, בא הרב ר׳ גדליה שמעלקיש לברודי ונאם בבית־הכנסת הגדול לטובת שטאנד, נגד המתבוללים, וצעדו זה עשה רושם רב בכל היהדות הגליצאית. בשנת 1907 היה הרב שמעלקיש מועמד ציוני לפארלאמנט האוסטרי במחוז טארנאבזשעג ויריבו היה המיניסטר בובזשינסקי, מי שהיה משך שנים רבות נציב בגליציה. ברוב הכינוסים של „המזרחי״ השתתף הרב שמעלקיש כאחד מראשי התנועה. בזמן מלחמת העולם הראשונה ישב הרב (בשנים תרע״ה־תרע״ז) בווינה ושם היה פעיל בתנו־עה הלאומית; נפגשנו בכמה ישיבות ואסיפות, וכן גם בקונגרסים הציוניים בקארלסבאד בשנים תרפ״א ותרפ״ג. בסוף ימיו לא היה פעיל בגלל מחלתו.

בנו הבכור, ידידי הרב ד״ר שמואל שמעלקיש ז״ל, היה חתנו של ר׳ אלתר קנעפפער מקולומיה, ושימש מורה לדת בגימנסיה הממשלתית בקראקא משנת תרס״ו עד תש״א; בשנים תרפ״א־תש״א שימש גם כסגן הרב בהיכל הנאורים, גם בחיי הרב הראשי ד״ר יהושע טהון ז״ל וגם אחר פטירתו. הוא ורעייתו ז׳נטה, שני בניו ובתו ומשפחותיהם נספו בשואה.

הרב ר׳ גדליה שמעלקיש היה איש אציל, בעל מי־דות תרומיות, גדול בתורה ואיש אשכולות, אוהב הבריות, לאומי וציוני וכולו אומר אהבת ישראל, בעל הדרת פנים ואיש נימוסים. אך דווקא בשש שנות שבתו בעירנו על כיסא הרבנות לא הצליח להט־ביע את חותמו על החיים הרוחניים והחינוכיים, כפי שציפו ממנו, ובדרשתו הנפלאה, דרשת הפרידה בבית־הכנסת הגדול, ימים מספר לפני שובו לפשמישל, הת־אונן בגלוי על היחס האדיש לגביו מצד האוכלוסיה ועל חוסר ידידים, והצהיר כי זוהי הסיבה העיקרית שהוא נענה להזמנת קהילת פשמישל לשוב אליה ולכהן בה פאר כאב בית־דין.

*

זאב פישר שיין

הרה"ג ר' ישראל יוסף לאו הי"ד

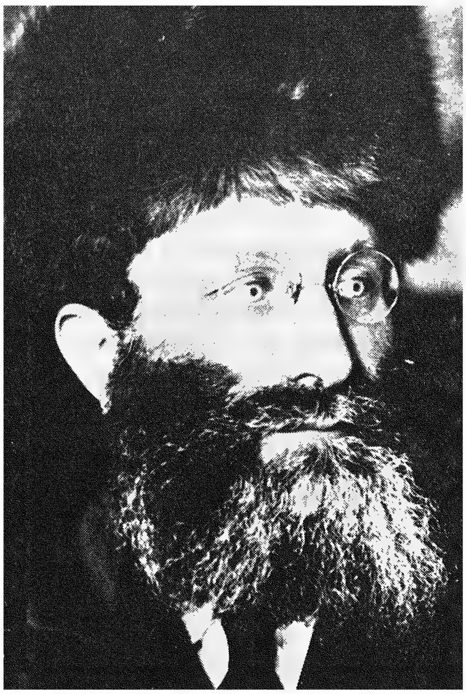
הבית והעליה

בסביבה יהודית טיפוסית, ברובע היהודים, רחוב סטארא־זאקאננא 5, עמד לו בית גדול וקצת מודרני, בית חומה מפורסם בעיר, שגם הסניף המקומי של צעירי אגודת ישראל והמסד התורני שלה התאכסן בו — ביתו הפרטי של ר' הירש לייב לאו, בעל בעמיו, יהודי תלמיד־חכם ובר אוריין. מבתי־אב המפורסמים בלבוב המעטירה, ממשפחת גדולי היחוסים והעשירים, חסידים ואנשי מעשה, שביתם בית ועד לחכמים, אכסניה לאורחים חשובים ואנשי שם. ר' הירש לייב, נצר למשפחה מיוחסת גדולה, ומראשוני העיר לבוב משנים קדמוניות, מתושבי „העיר" לבוב (בלבוב היו שני חלקי העיר, „העיר", שמקודם היה הגיטו, ו„חוץ לעיר", שהיווה אח"כ עיקר העיר לבוב). מוצאו ממשפחת „מתנגדים" חריפים ומעשירי העיר, מצאצאי ה„טורי זהב", הגאון ר' דוד הלוי ושל הגאון ר' מאנוס הלוי איש הורוביץ, ר"מ בלבוב, אחיו של הגאון הידוע ר' איציקל האמבורגר, שבסוף ימיו שימש כמה שנים כרב ואב"ד של שלוש הקהילות הנודעות אה"ו (אלטונה, המבורג, ונסבק) באשכנז. אשתו הצדקנית מרת הנדה לאה ע"ה, בתו של הגאון ר' שמואל יצחק שור זצ"ל, אבד"ק בעיר מונאסטרישץ, מחבר ספר שו"ת „מנחת ש"י" על ארבעת חלקי הש"ע, מצאצאי הרבי ר' השיל, הב"ח, ה„תבואות שור", ה„ט"ז" והגאון ר' צבי אבד"ק האלברשטאט, שלשלת של רבנים גאונים וקדושי עליון משך דורות; אחותה היתה אמו של הגאון ר' מאיר שפירא זצ"ל, אב"ד לובלין ומיסד ישיבת חכמי לובלין.

ימי נעורים

בבית זה נולד בשנת תרמ"ח בלבוב הרה"ג ר' ישראל יוסף לאו הי"ד, במשפחה ענפה של בנים ובנות והוא הבכור שבבנים. בית של תורה וגדולה במקום אחד, של עושר וכבוד, תורה ויראת שמים ובסביבה זו גדל יוסלי, יפי התואר להפליא, בן פורת יוסף, בן פורת עלי־עין. התפתח יפה בכל המובנים ובפיקוחה המיוחדת של אמו המפורסמת הצדקנית, שהפכה את ביתה לבית של תורה וחסידות, בניגוד לדעת אביו שהיה מתנגד חריף. גם הוא נסחף לזרם החסידי המובהק של ביתו.

יוסלי הצטיין כבר בנעוריו בשכל חריף ובתפיסה

רבה האחרון של קהילת קולומיה הרה"ג
רבי ישראל יוסף לאו הי"ד שנספה בשואה

מהירה. מילא כרסו בש"ס ופוסקים ולמד בלבוב בבית המדרש הגדול מחוץ לעיר בחבורת בחורים מופלגים. בהיותו גם תלמידו של סבו הגדול הרב ממונאסטרישץ, הכניסו גם להיכל החסידות והיה נוסע מדי פעם בפעם לכ"ק אדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל, שהרב ממונאסטרישץ היה מנאמני בית טשורטקוב, והאדמו"ר מטשורטקוב — השתעשע בילד פלא זה. יוסלי לאו היה בעל כשרונות גדולים ובגיל צעיר נסמך להוראה ע"י גדולי־התורה הנודעים, עמודי התורה וההוראה: הר' בנימין וייס זצ"ל אבד"ק טשערנוביץ, מחבר שו"ת אבן יקרה; ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון זצ"ל, אבד"ק ברזאן, בעל שו"ת מהרש"ם, משפט שלום, דעת תורה וכו' ועוד. ביתו של ר' הירש לייב לאו ז"ל הצטיין גם בשיטות מודרניות. כל ילדיו וילדותיו קבלו בבית גם חינוך כללי ע"י מורים מומ־

חים פרטיים ועלידי כך הספיק ר' יוסף לאו ללמוד לימודים כלליים וקיבל גם תעודת בגרות בהצטיינות.

נישואיו

בעודו רך בשנים עטו שדכנים על ביתו של ר' הירש לייב לאו והציעו שידוכים נכבדים כיאות, אולם זכה בשידוך זה אחד הנכבדים בקהילת קולומיה, ר' יעקב ביידאף, יהודי עתיר נכסים, מוקיר ורחים רבנן, מראשי חסידי ויז'ניץ, מראשי הקהילה המפוארה בקולומיה, בעל עסקים נרחבים וראש נכבדי העיר. ר' יוסלי עבר לקולומיה, וחותנו הבטיח לו „קעסט" לאורך ימים, כמנהג הימים ההם. ר' יוסלי לא רצה להיות תמיד סמוך לשולחן חותנו והתחיל לעסוק גם במסחר ותעשיה. הציעו לו משרות של רבנות ולא רצה אז להשתמש בכתר רבנות, אולם לא פסק פומיה מגירסא בתורה ובחסידות ועלה במדרגה מעלה מעלה.

לאט־לאט נכנס גם לעובי הקורה של צרכי העיר, והתחיל להתפתח כעסקן חרוץ ומארגן מפואר. היו אלה ימי הבראשית של התארגנות היהדות החרדית באגודת ישראל ור' יוסף לאו, בהיותו עוד צעיר לימים, מטה שכם לגדולי העיר הזאת ועסקניה כדי לייסד סניף אגודת ישראל בעיר קולומיה ולארגן את הצעירים החרדים בעיר לתורה ולתעודה.

מלחמת העולם הראשונה

תשעה באב תרע"ד. הוכרזה מלחמת העולם הראשונה. ר' יוסף לאו עוזב את עירו ובא ללבוב. בבריחה הגדולה מפני הקוזקים הרוסיים בורח גם הוא עם רוב בני משפחתו לעיר הבירה האוסטרית וינה וסובל ביחד עם שאר הפליטים בעיר הזאת, אם כי מבחינה חומרית מצבו טוב יותר משל אחרים. מתחיל גם כאן בעסקנות ובעזרה לזולת. משתלם בתורה ובמדעים ונהיה לבן־בית אצל גדולי התורה שנמלטו לוינה בשנים אלה. מסתופף בבית אדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל ומשתלם בתורה וחסידות. עם האפשרות הראשונה, כאשר חילות אוסטריה כבשו חזרה את גליציה, מתחילה משפחת לאו־ביידאף לחזור הביתה, אולם החורבן הגדול, חורבן גליציה, השתקף גם בבית ביידאף בקולומיה. נהרס הבית, הטחנה הגדולה ביותר של הקמח בסביבה של משפחת ביידאף־לאו, וכל הרכוש נחרב. ר' יוסלי לאו נוסע לעיר נויי־סאנץ ומתחיל שוב במסחר עד יעבור זעם.

עסקנות ציבורית

בשנת 1918 הוא חוזר לקולומיה והימים ימי מלחמה בין פולין ואוקראינה, ימי תוהו ובוהו. לאט־לאט מתחילים להקים ההריסות ור' יוסלי מתחיל בשותפות מו"מ עם חותנו ר' יעקב ביידאף. גם הקהילה ומוסדותיה קמים לתחיה.

המלחמה הביאה אתה שינויים רבים בחיי הצבור ואורח חייו.

התחדשות זו הטביעה את חותמה גם על העיר קולומיה. קהילת קולומיה היתה אחת הקהילות הגדולות והחשובות בגליציה. על כס הרבנות שלה ישבו גדולי תורה ויראה נודעים לשם. קולומיה היתה ערש החסידות ומקום מושבם של הבעל שם טוב זי"ע וכמה מתלמידיו הקדושים, כר' קופל חסיד, אביו של החה"ק ר' מנחם מנדל זצ"ל, מיסד השושלת קוסוב־ויז'ניץ, ר' לייב פיסטינר זצ"ל, ר' הלל קולומיער זצ"ל וכו', עיר מלאה חכמים, גדולי תורה ויראה.

ר' יוסלה לאו היה לאחד מבחירי העסקנים הגדולים בעיר ומחוצה לה. מחונן בכשרון ריטורי רב נהיה ר' יוסל לאו לאחד הנואמים המזהירים, פה מפיק מרגליות, ובתוארו היפה, קומתו הטמירה והזקופה וקלסתר פניו היפים כולו אומר כבוד. בתוכן נאומיו ובכושרו המיוחד לנהל ויכוחים עם מתנגדיו הגדיל לעשות חייל למען אגודת ישראל ובמיוחד התמסר לארגון צעירי אגודת ישראל בשנים הראשונות בעירו ובמחוזו, והיה לאחד הנואמים המפורסמים בפולין הקטנה. ר' יוסל לאו התמסר מאוד למוסדות החינוך בעירו ובכל הסביבה. חיש מהר נעמד בראש אגודת ישראל בקולומיה וכן כסגן יו"ר הקהילה בעירו וראש וראשון ברוב מוסדות העיר, שהצטיין בהם בהצטיינות רבה.

גם במוסדות העיר הכלליים, כגון מועצת העיר (מאגיסטראט), היה ב"כ הקהילה היהודית בה והביא כבוד לאוכלוסיה היהודית בהצטיינו בפעולותיו הברורות ובנאומיו היפים בשפה הפולנית ששלט בה יפה־יפה. מוסדות הממשלה נהגו בו בכבוד רב בהעריכם את אישיותו וידיעותיו הרבות. ר' יוסל לאו, היה גם אחת הדמויות המרכזיות במוסדות המרכזיים של אגודת ישראל בגליציה, השתתף כציר בכנסיות הגדולות ועידות ארציות, ושימש שנים רבות כאחד ממנהיגיה המרכזיים. משך שנים רבות, פעל ביחד עם הד"ר בנציון פסלר בקולומיה לטובת בנין ארץ ישראל וישובה וביחד אתו הקים את המרכז לעניני ארץ ישראל לגליציה המזרחית. הרבה עמל השקיע לייסד בתי החנוך „יסודי־התורה" ו„בית יעקב" בהרבה ערים ועיירות שבגליציה ועשה למען התפתחותם במומחיות רבה.

תקופת הרבנות

והנה באו ימים לעיר קולומיה, שתושביה היהודיים דרשו להם רב ומנהיג העדה לכל השכבות. בעיר זו,

שישבו בה על כס הרבנות גדולי ישראל, מאז שהרב הגאון ר׳ גדליה שמעלקיש, שעבר אח״כ לשבת על כס הרבנות בעיר המעטירה פשמישל, במקומו של דודו הגדול ר׳ יצחק שמעלקיש זצ״ל, שעבר ללבוב, — מאז לא קבלה קולומיה רב במקומו. העיר והקהילה היו בידי האגודה והמתבוללים, אולם באוכלוסיה היהודית הגדולה, שבה ישבו המוני יהודים חסידים ואנשי מעשה, חסידי ויז׳ניץ, טשורטקוב והוסיאטין, אוטיניה ובאיאן, ועוד, דרשו כולם מן הקהילה לבחור ברב ומנהיג העדה. וכמנהג גוברין יהודאין התחילה מחלוקת בעיר. חוגי האגודה הביאו כמועמד לרב ומנהיג את הרב הגאון ר׳ שמואל לאסקי מסומ־פולנע, אישיות רבגוונית, אך ארגוני הציונים והמז־רחי לחמו בכל הדרכים ולא נתנו בשום פנים לבחור אותו כרב. והואיל ולא ראו מוצא מהסבך הזה, באו החוגים הציוניים והמזרחי בהצעה „מורה״ להנהגת אגודת ישראל בעיר והיא: למה לנו לחפש רב מבחוץ, יש לנו מועמד מוכשר, חביב עירנו היושב אתנו שלושים שנה בכבוד ובתפארת והוא מוכשר מכל הבחינות לכהן כרב בעירנו. נבחר בו כרב ואב״ד בקולומיה, אם יבטיח לנו כי הוא לא יתערב יותר בענינים מפלגתיים ויתמסר לרבנות לכל תושבי העיר כבלתי מפלגתי. באין עצה הסכימו כולם לבחירה זו ובאו והציעו הדבר לר׳ יוסף לאו, שהופתע מהבחירה הזאת, הואיל וכל המו״מ בענין זה התנהל בסודיות מבלי שהוא ידע קודם על כך. לשם חיסול המחלוקת בעיר ובגלל סיבות פרטיות הסכים ר׳ יוסף לאו לקבל עליו את עול הרבנות בקולומיה וברוב פאר והדר הושיבוהו על כס הרבנות כרב ומרא דאתרא.

בשנות כהונתו כרב העיר הוכיח ר׳ יוסף לאו הי״ד כי הוא ראוי לכך מכל הבחינות. הוא החזיר לרבנות קולומיה את זהרה ותפארתה, הזרים חיים רוחניים ותורניים חדשים לקהילה, הקים ישיבה ומוסדות חנוך נוספים, הירבה כבוד התורה וכבוד שמים, תיקן תק־נות תורה ויראת שמים בצורות שונות. כל חוגי העיר ושכבות האוכלוסיה היהודית אהבוהו והעריצוהו כרועה נאמן לקהלתו, כחכם ופיקח ומעורב בין הבר־יות.

בשנות השואה

והנה באו שנות השואה, מלחמת העולם השניה והוא עמד על משמרתו בימי שלטון הסוביטים והנאצים ימ״ש. בדעת ובתבונה רבה ניהל עדתו בימים טרופים אלה ללא לאות, על אף התמורות והסכנות. מתושבי העיר קולומיה והסביבה ברחו מן העיר ועברו את הגבולות להונגריה, צ׳כוסלובקיה ורומניה, והיתה גם לו האפשרות לעזוב את העיר. אולם הוא לא עשה זאת באומרו, כי מחובתו להשאר ולעמוד על משמרתו כראש קהילתו בימי הצרה והזעם.

(ראה רשימה נוספת במדור השואה)

*

ד״ר שלמה רוזנהק

הרופא העממי, ד״ר שלמה רוזנהק, היה מראשוני התנועה הציונית בגליציה והסמל של הציונות בקולומיה. הוא היה הציר הבכיר מטעם העיר קולומיה לקונגרס הציוני הראשון בבזל (הציר השני שקולומיה שלחה לקונגרס, היה שלמה זינגר, בנו של פסח זינגר), בעודו תלמיד הפקולטה המשפטית בלבוב.

בשנים הראשונות של הציונות הקונגרסאית, כאשר התנהל ויכוח בין תנועת „אהבת ציון״, בראשותו של ד״ר אברהם זלץ מטרנוב, לבין ד״ר הרצל, אשר הפך לימים למחלוקת כמעט גלויה, ניצב ד״ר רוזנהק לצידו של חוזה המדינה היהודית — וקולומיה היתה למבצר הפוליטי של התנועה הציונית בגליציה.

ד״ר רוזנהק היה חבר הוועד הפועל המורחב ומעוריו הקרובים של ד״ר הרצל בגליציה. את הכרתו הציונית הוא רכש הודות ל„מדינת היהודים״, חיבורו הנודע של ד״ר הרצל, שנקלע לידיו באורח מקרי. ד״ר רוזנהק מספר על כך בעצמו כהאי לישנא: „בהיותי סטודנט באוניברסיטה, הייתי פעיל בכיוון של התבוללות. בעת לימודי באוניברסיטת ווינה, הייתי בעל תודעה לאומית־גרמנית וכאשר התחלתי את הפרקטיקה הרפואית שלי בקולומיה, שיניתי את השקפתי ללאומית־פולנית.

ואולם, בשלהי שנת 1896 חדר בי הספק באשר למגמת ההתבוללות — וזאת בעיקר, בעקב קריאתי את „מדינת היהודים״. בשנת 1897 נשלחתי ע״י אגודת „ישוב ארץ ישראל״ — לה השתייכתי מתוך טעמים פילנטרופיים גרידא — כציר לקונגרס הציוני הראשון בבזל. נסעתי לקונגרס יותר בגלל שווייץ מאשר בגלל הקונגרס... בדרך נפגשתי עם ידיד נעורי, ד״ר מ.ס. שניידר (בעת שנות לימודנו המשותפות הוא לא הצליח לשכנעני שאצטרף לאיגוד הסטודנטים „קדימה״), אשר נסע ביחד עם הפרופסור מקס מנדלשטם לבזל.

עצם השיחה עם ד״ר שניידר כבר עוררה בי הרגשות מוזרות, שהלכו וגברו, ונעשו יותר חיוביות לאחר המפגש עם ד״ר תאודור הרצל. לאחר הקונגרס הציוני הראשון שיניתי את דעותי לחלוטין. בחזרי לקולומיה, הפכתי להיות אחד הציונים הנלהבים ביותר. באסיפת עם גדולה בפני סטודנטים צעירים בקולומיה, עוררתי התלהבות כה גדולה, עד כי הם הצטרפו בהמוניהם כחברים למועדון הציוני „בית ישראל״. לפיכך, היתה קולומיה למרכז של הפעילות הציונית בגליציה והיא התמידה בכך עד לסוף שנת 1901״.

ד״ר רוזנהק לא הפריז כלל בדבריו על תרומתו הגדולה להתהוותם של חיי העבודה הציונית בקולומיה, כי הציונות בקולומיה נשארה זהה והיתה קשורה במשך כל השנים עם שמו של ד״ר שלמה רוזנהק.

בעשרים שנות הפעילות, לאחר הקונגרס הציוני הראשון בבאזל, היה ד״ר רוזנהק הכוח המניע ומוקד הפעילות הציונית בקולומיה. בדו״ח שפורסם ע״י מיכאל הזלקורן ב־28.9.1922 בעיתון הברלינאי „טאגבלאט״, אודות מסיבה שנערכה לד״ר רוזנהק, בהגיעו לגיל ששים, צויינו דברי ההוקרה לאישיותו ופועלו שהועלו ע״י כל מברכיו המרובים (ראה רשימה נפרדת על המסיבה).

ד״ר רוזנהק היה איש בעל מידות תרומיות, אהוב על הבריות מכל שדרות הצבור. חרף עיסוקו הציבורי ופעילותו המסועפת, לא נמנע מלבקר בביתו של חולה, על כל קריאה שתבוא, לעתים בלי תשלום, גם בשנות גילו המופלג. ד״ר שלמה רוזנהק — וטרן התנועה הציונית בקנה מידה עולמי, מעמודי התווך של ההסתדרות הציונית בגליציה, היה פארה ועטרת תפארתה של הפעילות הציבורית בקולומיה. הוא נפטר בשנת 1934 — לאחר ניתוח בבית החולים בלבוב. גווייתו הובאה לקולומיה, בה הובאה לקבר ישראל. לוויתו היתה אחת ההלוויות הגדולות ואולי הגדולה ביותר בתולדות יהודי קולומיה, שנחרתה בזכרוננו כמאורע ציבורי שהישרה אבל על כל בני העיר.

פ. ק.

מיכאל הזלקורן

מסיבה ליובלו הששים של ד״ר רוזנהק

במוצאי שבת חגגה ההסתדרות הציונית את יובלו הששים של נשיא הכבוד שלה ויו״ר הועד המחוזי, ד״ר שלמה רוזנהק. לרגל המאורע נערכה באולם הג־דול של המלון „באר" מסיבה חגיגית, בהשתתפותם של אישי ציבור ונציגי מוסדות שונים.

ליד שולחנות ערוכים הושמעו דברי ברכה והערכה לחתן היובל. ראשון המברכים היה יו״ר הועד הציוני המקומי, ד״ר מ. לקס, שקידם בברכה את המשלחות שבאו למסיבה. הוא העלה על נס את פעולו המבורך של בעל היובל, מאז הקונגרס הציוני הראשון בבזל, והצביע על כך שד״ר הרצל מצא באישיותו של ד״ר רוזנהק את ידידו וחברו הראשון לרעיון הציוני בג־ליציה. ד״ר רוזנהק, אמר הנואם, היה המבשר של הציונות בגליציה. על אף היותו רופא נודע, הזניח את עיסוקו המקצועי ואת חובותיו המשפחתיים, ונדד על פני הערים והעיירות של גאליציה ובוקובינה, כדי לעשות נפשות למען הרעיון הציוני.

ד״ר רוזנהק נמנה על המייסדים של הבנק ה„קו־לוניאלי" וחותם ידו מוטבע על מניות הבנק. ד״ר לקסציין גם את זכויותיו ופועלו של ד״ר רוזנהק בתחום הפוליטי, כראש הקהילה בעת השלטון האוק־ראיני וכיו״ר המועצה הלאומית תחת השלטון הרומני, ואיחל לו עתיד מאושר והצלחה בפעולותיו העתידות להגשמת החזון הציוני. אחריו בירכו: יונה אשכנזי מטעם ה„מזרחי"; קלארמן — בשם המועדון „בית ישראל"; ד״ר ראפ עמד בשם הרופאים על שרותיו

ההלווייה הגדולה בתולדות יהודי קולומיה

המצויינים של ד״ר רוזנהק בשטח הסניטרי כחבר ה„ג׳וינט״, וכרופא בבית־החולים היהודי. ה׳ יעקב ביטר נאם בעברית בשם ועדת התרבות בבית הספר העברי. מר חיים רינגלבלום דיבר בשם ה„התאחדות״ והצביע על זכויותיו של חתן היובל בשטח הסוציאלי. ה׳ מיכאל הזלקורן בירך בשם הוועדות של הקרן הקימת וקרן היסוד והעריך את פועלו המסור של ד״ר רוזנהק גם בתחומים אלה. לאחר מכן מסר החבר הזלקורן לד״ר רוזנהק תעודה על עשרה עצים ביער ציפר, שאותם נדבה ההסתדרות הציונית בקולומיה על שמו של בעל היובל. מר צ. פרבשטיין בירך בשם הציונים הכלליים, ואילו פרופ׳ ד״ר רוזנטל בירך בשם החוג המוסיקלי־דרמטי. ד״ר גלברט דיבר בשם ידידיו של בעל היובל; האגודה הספורטיבית „דרור״ ומפלגת ה„אגודה״ שלחו מברקי ברכה, אשר הוקראו ע״י יו״ר המסיבה, ד״ר לקס.

לבסוף השיב ד״ר רוזנהק למברכים, הודה לכולם, ובמיוחד לוועד הציוני המקומי, לאגודת הסוחרים ולה׳ הזלקורן על הגשת התעודה וקרא לכל הנוכחים להמשיך בפועלם למען רעיון התחיה הלאומית. בשירת „התקוה״ ננעל החלק הרשמי של המסיבה ואווירת השמחה והעליצות נמשכו עד לשעות הקטנות של הלילה.

מתוך העיתון „טאגבלאט״, גל׳ 219, 28 בפטמבר 1922.

משמר כבוד ליד ביתו של ד״ר שלמה רוזנהק לפני קיום ההלוויה

המגיד, ר׳ יצחק וובר

ר׳ יצחק וובר בא בראשית שנות השמונים מפולין לקולומיה ושימש בה „מגיד מישרים" במשך כחמישים שנה. היה תלמיד חכם ודרשן מצוין, בעל תפילה ומחבר ניגונים. היה נואם מצויין ומשך קהל רב בדרשותיו ותפילותיו. היה מתון בדעותיו וכשנוסדה אגודת חובבי ציון בקולומיה בתרנ"ג הצטרף אליה. בדרשותיו דיבר תמיד ברוח ציונית, ועורר נגדו בכך את חסידי בויאן וויז׳ניץ, שהתחילו להצר את צעדיו. הוא לא נרתע והגביר את פעילותו למען ארץ־ישראל. כשנכשל ר׳ אהרון מארקוס בהשתדלותו לטובת הציונות אצל הרבנים והאדמו"רים, יצא המגיד בשנת תרנ"ז, ביזמתו של ר׳ יהושע פאדנהכט, מייסד המזרחי בגאליציה, לבקר אצל גדולי הרבנים במדינה זו, כדי לכנס אסיפת רבנים לשם התייעצות בדבר „הרמת קרן הד׳ ושפת קודשנו".

ר׳ יצחק וובר ניהל תעמולה נרחבת בכתב ובעל פה בקרב היהדות החרדית לכל שכבותיה והצליח להשפיע על הרבי מטשורטקוב, שלא יצא נגד התנועה הציונית. לימינו עמד בקולומיה, עיר מגוריו, מספר קטן של אוהדים. הנודע ביותר ביניהם היה נפתלי גלרנטר, שהתעניין במיוחד ביישוב ארץ־ישראל. שניהם אירגנו 278 משפחות, שהיו מוכנות לעלות ארצה. לקראת עלייתם השתדלו להקים חוות הכשרה בגליציה. גלרנטר פנה בשמם אל יק"א בפריס ואל הוועד הציוני בווינה, אך ללא תוצאות חיוביות.

המגיד ר׳ יצחק השתתף בוועידות ארציות של ההסתדרות הציונית בגליציה בימי הבחירות לפרלמנט האוסטרי (1907), סייר בערי גליציה המזרחית והלהיב בדרשותיו את ההמונים.

כשנוסדו סניפי המזרחי בגליציה המזרחית, היה מפעילי התנועה; נבחר כציר מקולומיה לקונגרס הציוני העשירי והשתתף בוועידת היסוד של המזרחי בגליציה כולה.

באדר תרע"ג נבחר לנשיא הוועידה ובאותו מעמד הציע לייסד אגודה של מניות, לשם מתן תעסוקה ביתית לתושבי ארץ־ישראל. לאחר דיון נבחר יחד עם ד"ר זלינגר ושמואל שור לוועדה לעיבוד תכנית להצעה זו. סייר יחד עם הרב ברלין (בר־אילן), שבא לארגן את התנועה בגליציה, בכמה ערים ועזר לו בעבודתו. בסוף תרע"ג פרש מכל פעולה ציונית, אחרי שחזר מאוכזב מן הקונגרס הציוני, שבו השתתף כציר.

על נסיונותיו לפתור בעיות אקטואליות, מספר העיתונאי והסופר בן עירנו, מאיר הניש, בספרו „מבית ומחוץ", לאמור:

„בערב נכנסתי אצל המגיד ר׳ יצחק וובר כדי להשיח את צערי. לא כהרגלו, מצאתיו יושב דומם ומשמים ואינו מעיין כלל בספר שעל השולחן לפניו. גופו התמיר והחסון כאילו נתכופף ודולדל היום תחת רושם הבשורה. ואם גם ידעתיו כחובב ציון, לא שיערתי שהמאורע ידכאהו כל כך, כי ידעתי גם את מורת־רוחו וטענותיו כבדות־המשקל נגד הציונות המודרנית, שהתפרצו לתוכה רוחות הזלזול בדת, מבלי שהנהגה אחראית תעמוד בפרץ. הוא לא נלאה מלהתריע על כך והשתדל להשפיע בדברים כבושים לטובת גידור הפרצות. ובראותו את מיעוט הצלחתו, עשה פעם הנסיון הנועז, להשתמש לשם כך גם בבימה חילונית, הלא היא בימת הטוינבי־האלה, ששם נקבצו המוני שומ־

עים גם מחוגי האינטליגנציה והנוער. בהרצאה על הנושא „אמונה ודעת", ששילב בה בין דברי תלמוד ודרוש גם אמרות מספרי המחקר וההגיון העבריים, השתדל המגיד להעמיד את שומעיו על מהות האמונה הצרופה ולהוכיח את יכולתה לדור בכפיפה אחת עם הדעת. ההקשבה היתה רבה, אך שכר הדרשה יצא בהפסד הוויכוח שלאחריה, שעה שאחד המתוכחים, סטודנט לפילוסופיה, המטיר עליו שאלות וראיות לסתור, שקלעו לעיקר העיקרים, תוך כוונה לקעקע את הבירה. המגיד־מישרים נוכח להוותו, שעמלו היה גם הפעם לשוא — והוא חזר לדוכנו ולקהלו".

ד"ר פישל רוטנשטרייך

ד"ר אפרים פישל רוטנשטרייך נולד בשנת 1875 בקולומיה וגדל בה. אביו, ר' יהושע, היה יהודי ירא שמים, והתפלל דרך קבע ב„ראטשילעכן" (נקרא כך על שם האחים ראט שתרמו את הכסף להקמת בית הכנסת. בפי העם נתכנה „רייטשילעכן", בית כנסת של רכיבה, בגלל העגלונים שנהגו להתפלל בו).

הוא נפטר ללא עת והשאיר את אשתו שרה, מביתה — רוטנשטרייך, ואת בנו יחידו, בחיי דחקות.

הנער פישל התחיל ללמוד בבית הספר של הברון הירש והמשיך אחר כך בגימנסיה הממלכתית ברז'מיצקביצ'ה. בגימנסיה גילה תושיה והתחיל להורות שיעורים פרטיים לתלמידים אחרים; בדרך זו יכול היה לעזור בפרנסת הבית. תוך כדי הענקת השיעורים האלה הכיר את מאניה אייפרמן, בתו של סוחר התבואה האמיד, ישראל אייפרמן, ולימים נשא אותה לאשה.

כבר בשנות הלימודים בגימנסיה, התחיל פישל רוטנשטרייך בפעילותו הציונית ויחד עם חבריו ייסד את האגודה „ביתר". במרוצת הימים, התאחדו הקבוצות הציוניות השונות של הסטודנטים היהודיים בקולומיה והקימו את התנועה החשאית „צעירי ציון", שכללה בתוכה את כל הנוער הציוני הלומד בבתי האולפנה הגבוהים. המרכז של „צעירי ציון" קבע את מושבו בלבוב ובעת פגרת הלימודים התקיימו בעיר זו הכינוסים השנתיים של התנועה.

את צעדיו הראשונים בזירה הציבורית עשה רוטנשטרייך בעודו סטודנט באוניברסיטת וינה, בה למד בפקולטה לפילוסופיה. בשנת 1907 הגיע לקולומיה, השתתף באופן פעיל במערכת הבחירות למועצה ועשה נפשות למען בחירתו של המועמד הציוני, ד"ר יהושע טהון. בגמר לימודיו בפקולטה לפילוסופיה של אוניברסיטת וינה, נתמנה פישל רוטנשטרייך למורה בגימנסיה של „אונגאריש־ברוד", אח"כ בעיירה בורשטין, ולאחרונה — בעיר הגליצאית סאמבור.

רוטנשטרייך היה מורה גימנסיה בלתי רגיל; מדבר בריש גלי יידיש ונוטל חלק פעיל בעבודת הארגונים הציוניים בעיר.

הפולנים זוכרים לו „חטא" עיסוקו במישור הלאומיות היהודית וכאשר האימפריה האוסטרו־הונגרית מתפוררת והעיר סאמבור עוברת לשליטת הפולנים, הם אוסרים את רוטנשטרייך וכולאים אותו במשך חודשים מספר במחנה ריכוז. הוא שוחרר ממעצרו הודות להשתדלותם של חיים וייצמן ונחום סוקולוב אצל שר הפנים האנגלי. תקופה קצרה לאחר צאתו לחופשי, בשנת 1922, נבחר ברשימה הציונית — לסנאט הפולני, ובשנת 1931 לסיים (פרלמנט).

התמחותו היא בתחום הבעיות הכלכליות של יהדות פולין והוא מקדיש לנושאים אלה מאמר שבועי ב„הינט" הוורשאי, המעורר עניין אצל המון הקוראים.

כמנהיג סיעה ב' בציונות הכללית של גאליציה, נבחר רוטנשטרייך בקונגרס הציוני התשעה־עשר להנהלת הסוכנות ועלה עם משפחתו לארץ. בהנהלת הסוכנות הוא מופקד על המחלקה למסחר ותעשייה ועומד בראשה עד סוף ימיו.

רוטנשטרייך נפטר ללא עת בשנת 1938, בגיל 56, כאשר כוחו עדיין רב עמו לפעול בשרות הציבור. עם

הסתלקותו אבד לעם היהודי אחד מבחירי בניו וליוצאי עירנו — איש דגול מרבבה, שגאוות כולנו על אישיותו ופועלו.

פישל רוטנשטרייך השאיר אחריו שני בנים, גם הם אנשי ציבור נודעים: נתן, פרופסור לפילוסופיה, לשעבר רקטור האוניברסיטה העברית בירושלים, ויהושע — עו"ד, נשיא לשכת עוה"ד בישראל והיועץ המשפטי של מוסדות העתונות בישראל.

אשתו, מרים רוטנשטרייך, נפטרה בירושלים, בשנת 1955. **ו.ה.**

חיים רינגלבלום

חיים רינגלבלום נולד בקולומיה בשנת 1894, כבנו של מלמד גמרא ברח׳ קמיונקה. מגיל צעיר נגרף לעבודה ציבורית וזכה חיש מהר לגושפנקה של המנהיג הציוני הצעיר ביותר בקולומיה.

כחיזוק להערכה זו, שקנתה לה שביתה אצל כל המפלגות הציוניות בעיר, משמשת בין היתר העובדה, כי בעת ביקורו של המנהיג הציוני הדגול, יצחק גרינבוים בקולומיה, נערכה לו קבלת פנים חגיגית, בה שימש רינגלבלום כיו"ר ומנחה המסיבה. כינויו בפי רבים היה „אברך משי", וכשמו כן הוא, אדם אציל עם לב חם ונשמה יתירה, נוח לבריות ואוהב אדם.

את פרנסתו שאב מעבודתו המקצועית, כמנהל חשבונות ראשי בבנק „פרמינגר—ברגמן—ביטר—פרנקקל", ואולם היה צורך לשמור עליו, כדי שלא יחלק את משכורתו לנצרכים מיד לאחר קבלתה, כיוון שהיה מוכן לנדב עד הפרוטה האחרונה לאדם שפנה אליו לעזרה.

הוא היה האידיאולוג ונמנה על מייסדיו ומנהיגיו של „הפועל הצעיר—צעירי ציון" (לאחר מכן — „התאחדות"). לימים התעלה רינגלבלום לפאר העסקנות הציבורית בקולומיה ותפס מקום מרכזי בין פעיליה הבולטים ביותר בתקופה שבין שתי המלחמות. הוא היה אהוב על כל שדרות העם וזכה לאהדה מרובה — הן בקרב האוכלוסיה היהודית והן הנוצרית, בשל יושרו, הגינותו, ויחסו האנושי אל הבריות.

לא היה מוסד חברתי־סוציאלי בעיר, שרינגלבלום לא נמנה על ראשיו, ויהא זה — „ועד ההצלה", „גמילות חסדים", בית יתומים, או מפעל תרבותי הנקרא „טוינביהאלה" — בכל אלה היתה ידו הברוכה.

מלבד זאת היה רינגלבלום יושב ראש ה„התאחדות" בקולומיה וחבר הוועד המרכזי שלה בלבוב; ציר לקונגרס הציוני; חבר העיריה ומועצת הקהילה; יו"ר „אגודת השכירים הפרטיים", וחבר הנהלת הבנק שעבד בו. רבים מאוד הוקירוהו והעריכו את ידענותו המופלגת בתורת היהדות ובידע כללי (ידען גדול בתורה הפילוסופית של שפינוזה וקנט), וכן בשל מידותיו התרומיות.

על התרשמותו האישית מפגישה עם רינגלבלום, מספר הסופר והמסאי שלמה ביקל ב„פנקס קולומיה": „ראיתי את רינגלבלום בפעם האחרונה בעת ביקורי בקולומיה בשנת 1924. זוכרני את הערב שבליתי בדירתו, תוך ויכוחים ערים ושירים מרוממי לב ונפש. אני זוכר את דיוקנו השלו והמתון, שביטא גודש של נכונות למסירות נפש".

קווים לדמותו של חיים רינגלבלום רשם אליעזר אונגר בספרו „זכור" (הוצאת „מסדה", ת"א תש"ה), שהתגורר בשנת 1941 בקוטי ובפרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, עבר לגור עם משפחתו לקולומיה. הוא נפגש באותם ימים טרופים עם רינגלבלום, והנה דבריו:

„באוגוסט 1941 פנה המפקד הגרמני באזור קולומיה, הנאצי — פולקמן, למושלי העיר האוקראיניים שיספקו לו רשימה של יהודים, שמתאימים להיות חברים ב„מועצת יהודים" („יודנראט"). במחוז קולומיה נכללו אז: סניאטין, זבלוטוב, הורודנקה, פיסטין, יבלונוב, קוסוב, קוטי וז׳ביה. האוקראינים הגישו מיד רשימה של אנשים שעמדו בראש הקהילה והיו אישים מכובדים בימי השלטון הפולני. למחרת בבוקר, נקראו היהודים האלה למשרדו של פולקמן, ולאחר שחיכו שעות מספר, הוא יצא אליהם עם רשימה ביד ואמר להם לבחור מביניהם את מועצת היהו־

דים, לפי השמות שהוא הציע. בתור יו״ר המועצה, הציע הלז לבחור את חיים רינגלבלום. הוא דיבר על האחריות המוטלת על חברי המועצה כלפי השלטון הגרמני, תוך השמעת איומים של עונש מוות, וכו׳. לאחר השמעת האיומים הסתלק פולקמן ואת היהודים החזיקו בחדר סגור במשך כל היום. רק עם ערב, פתחו את הדלתות והירשו להם ללכת הביתה. אותו ערב ביקרתי אצל רינגלבלום בדירה, בה התכנסו שכ־ניו וידידיו — מודאגים לנוכח היעדרו. „הנה, יורד כבר הלילה והוא איננו״, מלמלו כולם בחרדה. אשתו ניגשת מדי פעם לחלון, מסיטה את הווילון כדי לראות אם אינו מתקרב לבית, אך לשווא. בתם היחידה שר־כבת במיטה, אתמול היכו אותה פושעים גרמניים בעת העבודה והיא קיבלה חום. לבה חרד לגורל אביה.

היתה כבר שעת לילה מאוחרת, כאשר רינגלבלום חזר הביתה. חיוור ומודאג, הוא סיפר על קורותיהם במפקדה הגרמנית ועל ההצעה למנותו כיו״ר מועצת היהודים. הוא התלבט קשות — אם לקבל את ההצעה או לדחותה. רבים מבין ידידיו יעצו לו — לקבל את ההצעה, כאיש הגון, אמרו, נקי כפים ובר לבב, שיש לו השפעה מוסרית גדולה על תושבי העיר, חובה עליו לקבל בשעה גורלית זו את האחריות לקהילה, המונה ביחד עם הקהילות המסונפות לה, כ־40 אלף יהודים. הוא התגונן כנגד הנסיון הזה, באומרו שאינו מסוגל להביט בפרצופיהן של החיות הנאציות והוא לא יקבל בשום פנים ואופן את ההצעה להיות יו״ר היודנראט, אפילו שיהא הדבר כרוך בסכנה לחייו ולחיי משפחתו.

לאחר „ליל שימורים״ של מאבק פנימי קשה, הלך רינגלבלום למחרת בבוקר לקומנדנט פולקמן והודיע שאינו מקבל את ההצעה. בנוהגו כך, גילה רינגלבלום אומץ לב ורוח רב, אשר לא עמד ליהודים רבים...

זמן קצר לאחר זאת היתה „אקציה״ על יהודים מהגיטו ברח׳ מוקרה, אשר במהלכה תפסו אנשי הגיסטאפו את רינגלבלום עם משפחתו ועקבותיהם נעלמו...״

רינגלבלום היה בעל לב רחום, עושה טוב ומיטיב לכל. בימי המצוקה, כאשר הרעב פקד את ביתו הוא, גילה ארון קשבת לכל מי שבא לשפוך את לבו לפ־ניו. הוא השתתף בצערו של איש שיחו וניצל את השפעתו האישית אצל עשירי העיר כדי לעזור לנצ־רכים...

בגיטו התחלקו עסקני הציבור לשניים: פסימיסטים, שראו שחורות והחדירו רגשי ייאוש בכל שומעיהם, ואופטימיסטים, אשר חיזקו ועודדו את רוחם של האנשים, כדי להקל על צערם. „חיימל״, כפי שכינו את רינגלבלום, היה בראש האופטימיסטים בעיר. מסביבו התקבצו אנשים שחיפשו אצלו ברגעי השפל הנורא— שביב של אור, נחמה פורתא.

*

עקבותיו של רינגלבלום נעלמו בתקופה, כאשר רבו הקרבנות בין יהודי העיר למאות, ואילו לגבי אלפים — לא נודע עוד גורלם. היה זה לאחר שתי „אקצ־יות״, בהן הושמדו המוני יהודים, גברים נשים וטף ולא נמצא בית שלא היה בו מת... לבות האנשים נת־קשחו מרוב צער על אובדן יקיריהם וחושיהם כהו מרוב ייסורים.

ברם, לאחר היעלמו של חיים רינגלבלום אבלו ובכו כולם. אבד האיש שניחם ועודד את הבריות והפיח בהם זיק של תקוה. באמונתו העמוקה הדביק גם אח־רים. היתה זו האמונה שהארצות החופשיות, וביחוד, תנועת העבודה בארצות החופש — לא ירשו להיטלר להשמיד עם, שבישר לעולם את הרעיון הנשגב של צדק ויושר.

פ. ק.

*

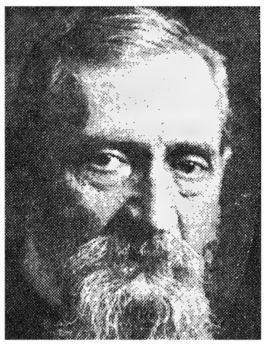
מאיר הניש

לייבל טויבש

לייבל (אריה לייב) טויבש נולד בי"ט באדר תשכ"ג (1863). אביו, ר' יצחק אייזיק טויבש, רב באוטיניה, וסב הגאון הנודע ורבה של קהילת יאסי, ר' אהרן משה טויבש, חיבר השאלות ותשובות „קרני ראם". מצד אמו, נמשכה שלשלת היוחסין עד לרה"ג מרי־ז'ין ולבעש"ט.

בעודו צעיר לימים, החל טויבש להרגיש כי מחוץ לעולם זבא, חסרה ליהודים ההרגשה וההבנה ל„נקר דה היהודית". בדרך זו הוא הגיע לציונות עוד בטרם היווסדה של התנועה הציונית המאורגנת. משנת 1890 התחיל טויבש, כאחד מבין עשרת הראשונים, לעסוק בעבודה פובליציסטית־הסברתית למען הרעיון היהודי־לאומי. הוא יצא בפומבי בכרוזו אל היהודים „כדתם וכלשונם", בו הסביר את נחיצותו של עתון יהודי. ואמנם מתוך השקפה זו הוא יסד את העיתונים היהו־דיים הראשונים בגליציה — „די יידישע פאָלקסצייר־טונג", ו„פאָלקספריינד" — שניהם בקולומיה, ואח"כ את העתון „העם". שנים מספר חי טויבש בצ'רנוביץ והוציא שם לאור את השבועון „יידיש וואָכנבלאַט". עיתונים אלה היוו מקור יניקה לדור הציוני הראשון בתפישת היסודות של הלאומיות היהודית והציונית. טויבש השתתף גם בוועידה היהודית הלאומית הרא־שונה, שהתקיימה בשנת 1891 בלבוב.

עם כינונה של הציונות המדינית, העמיד טויבש את עצמו בשירותו של ד"ר הרצל ואף „תירגם" חיבורו „מדינת היהודים" מגרמנית (באותם ימים נהוג היה להעתיק את התוכן הגרמני באותיות עבר־יות). ד"ר הרצל העריך עד מאוד את שיתוף הפעולה של טויבש והטיל עליו תפקידי הסברה למען הציונות. הודות למוצאו הרבני ומורשתו המסורתית, וכן בזכות ידענותו המופלגת ביהדות, היה טויבש מקובל מאוד על החוגים הבעל־ביתיים, שהיוו אז את רוב מניינה ורוב בניינה של יהדות גליציה ובוקובינה. במיוחד הר־שימו נאומיו ועוררו עניין רב אצל הדור הצעיר בער־רים ובעיירות היהודיות, ורבים מאלה שהתחנכו ברוח נאומיו, נמנים כיום על מנהיגיהם וראשיהם של צי־בורים יהודיים בארצות שונות.

טויבש נאם בלמעלה מאלף אסיפות ברוב הערים והעיירות של גליציה ובוקובינה בפני ציבור שמנה למעלה מרבע מיליון איש.

בתחילת מלחמת העולם הראשונה עבר לייבל טוי־בש עם משפחתו לווינה וגם שם היה פעיל כעסקן ציוני ונואם, ביחוד בקרב חוגים של ה„אוסט יודען", הכוונה — יהודי מזרח אירופה.

הודות ליוזמתו הברוכה והירתמותו האישית לעניין, נוסד בווינה המועדון „ציון", עם ספריה יהודית פומ־בית, שמסביבה התלכדו קבוצות ציוניות מארצות מזרח אירופה, אשר התגוררו בווינה. טויבש היה ציר בהרבה קונגרסים ציוניים ולקח חלק פעיל בעבודה הארצית של התנועה הציונית באוסטריה. בבחירות לפרלמנט הוא הוצג כמועמד הרשימה הציונית.

מלבד האגרות והחוברות הציוניות שטויבש הוציא במספר רב, יצא מפרי עטו הפרטיכל של הועידה הנו־דעת בקטוביץ עם הקדמה בשפה העברית, וספר על יסודות התלמודיים בהלצה היהודית. כן הוא הוציא לאור ביחד עם בלוך את „השנתון היהודי באוסטריה" בשפה הגרמנית. בשנותיו האחרונות — עבד טויבש כפקיד של הקרן הקימת.

שני בניו של טויבש — ד"ר דוד טויבש וד"ר ישראל טויבש, מתגוררים כיום בישראל, ואילו הבן הצעיר, המשורר היהודי יעקב שמואל גר כיום בארה"ב.

יוסף הרר

יוסף הרר נולד בשנת 1885 כבנו של משה הרר ז״ל, סוחר תבואה אדוק ואמיד, בעל נכסים דלא ניידי, שנמשכו מרחוב „יגילונסקה״ עד ל„רמלרובקה״. המשפחה עצמה התגוררה ברח׳ יגילונסקה. משה הרר, שלבש עד לשנת 1914 „קפוטה״ וחבש „שטריימל״, היה נוהג להתפלל בבית הכנסת (מגיין) של ר׳ יעקב ביידאף (חותנו של הרב יוסף לאו זצ״ל), ועם זאת, ידע היטב פולנית, גרמנית ואוקראינית. עיסוקו היה בתיווך אצל בעלי האחוזות בסביבות קולומיה.

למשה הרר היו שני בנים והוא דאג להשכלתם דאגה יתירה, אשר הודות לה הגיעו שניהם לבתי אולפנה גבוהים. יוסף הבן הבכור החל כבר בעת לימודיו בגימנסיה לתת את דעתו על סוגיות חברתיות בכלל ובעיות הפועלים בפרט. הוא עבר לאחר מכן ללמוד באוניברסיטת לבוב, אך לא סיים, מפני שהורחק ממנה ביחד עם אוסטר, בעוון פעילות פוליטית. לימים, נעשה יוסף הרר למזכירו של ד״ר ש. ל. שור ז״ל, והשתתף בכל הועידות הסוציאליסטיות הבינלאומיות — בהמבורג, פריז, אמסטרדם, ועוד.

בקונגרס של המפלגה הסוציאל־דמוקרטית האוסטרית, היה מלווהו של ד״ר שור הנזכר. היה תמיד לבוש בקפידה, נוטה קמעה לסגנון „בוהמי״ — חליפה כהה, „פרפר״, חובש מגבעת שחורה רחבת טוטרת, כדרך האמנים בימים ההם.

לזכותו יש לזקוף את הארגון של בעלי המלאכה היהודיים מ„יד חרוצים״ במסגרת המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס. וכן את עובדי הרכבת הפרלניים, הבנאים, האורגים, ועוד. הוא פעל בשיתוף פעולה הדוק עם ציר הפרלמנט האוקראיני, ד״ר ציריל טרילנסקי ,עסקן רדיקלי של או.ס.ד. (סוציאל דמוקרטיה אוקראינית).

יוסף הרר היה נואם בעצרות עם של ה־1 במאי בפולנית או באוקראינית, אך לא ביידיש, מפני ששפה זו היתה אסורה באוסטריה. אולם, בתוככי המועדון של „יד חרוצים״ היה מדבר יידיש. בשנת 1907 הוא אירגן אסיפת בחירות באולמו של ליבליך ברח׳ סובייסקיגו, מול ביתו של ראש ה„קליקה״ (כפי שכינו אז את המקורבים למלכות ברחוב היהודי) וסגן ראש העיר, יוסף פונקנשטיין. המפגינים ניפצו את החלונות בביתו של סגן ראש העיר וקראו קריאות בוז לעומתו.

המשטרה שהוזעקה למקום, היתרתה במפגינים שיתפזרו, אך הם סירבו להיענות ואז אסרו את ראשי המארגנים של ההפגנה, בין היתר את א. ווייץ, שמחה וייץ, את אוסטר ויוסף הרר. הם הועמדו למשפט ונדונו לפי הסעיף של „הפרעת הסדר הציבורי״. מאורע זה שימש כעילה בלתי אמצעית להרחקתם של הרר ואוסטר מהאוניברסיטה.

לאחר שמפלגת פועלי ציון פיתחה עבודה תרבותית ענפה, תבעו החברים היהודיים ב־פ.פ.ס. שירשו להביא למועדון עיתון יהודי ושיוכלו באופן פומבי לדבר יידיש. הרר ואחדים מהחברים התנגדו לכך, אולם בלחץ החברים היהודיים הוקמה בדיעבד סיעה יהודית ליד הפ.פס. שנקראה ז׳.פ.ס. (מפלגה סוציאליסטית יהודית).

עובדה זו נוצרה גם הודות לנסיבות חיצוניות, באשר הפעולה של פועלי ציון, בהנהגתו של ברל לוקר, היתה מורגשת מאוד ברחוב היהודי והיוותה „מתחרה״ רציני לפ.פ.ס., אשר לא השכילה לארגן במסגרתה פעולה תרבותית. החברים הפולניים השתייכו למועדון הלאומי שלהם והאוקראינים ל„נרודני דום״, ומכאן הלחץ של היהודים להכרה בצרכים התרבותיים־לאומיים שלהם. הרר התנגד לפתרון הציוני, אך אהב מאוד את היהודים והפועלים היהודיים העריכו את הרר והוקירוהו. הוא מילא הרבה תפקידים, בין היתר היה סטג׳ר אצל ד״ר שור וסגן יו״ר של אגודת „יד חרוצים״ ושל קופת חולים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, התחיל הרר לעבוד בחברה הפולנית „נפתא״ בלבוב. הוא נספה בשואה, בנסיבות בלתי ידועות.

*

ד"ר מאיר הרש גלברט

ד"ר מאיר הרש גלברט נולד בשנת 1876 בעיירה יזלוביץ' (בגליציה המזרחית), המפורסמת בספרות החסידית. לאחר שלמד בחדר מסורתי, התחיל ללמוד בבית ספר יסודי בבוצ'ץ' והמשיך בגימנסיה, לאחר שעבר עם משפחתו בשנת 1886 לקולומיה. את בחינות הבגרות עבר גם בקולומיה ולימודיו האוניברסיטאיים (משפטים) גמר בצ'רנוביץ. את הפרקטיקה שלו כעו"ד עשה בקולומיה והוסמך לעריכת דין בלבוב, בשנת 1910.

בעודו צעיר לימים, בגיל 16, הצטרף לתנועה הצ־יונית והודות לפעילותו הענפה, היה לאחד האישים הבולטים בהסתדרות הציונית בקולומיה ובתקופה מסר־ימת אף עמד בראשה.

מבחינה ארגונית השתייך ד"ר גלברט למפלגת הציונים הכלליים, אך הוא היה אהוד ומקובל על כל המפלגות הציוניות בעיר. בהיותו עורך דין במקצועו, עמד בקשרים אמיצים עם כל שכבות העם בעיר, אשר נהרו אליו לשאול עצה ותבונה ולבקש עזרה. ראוי לציין, כי חלק ניכר מעבודתו המקצועית עשה שלא על מנת לקבל פרס, אלא כדי להושיט סעד משפטי לנצרכים שהפרוטה אינה מצויה בכיסם.

הוא היה סמל היושר הציבורי והאינטלקטואלי, בעל סבר טוב ונוח לבריות, תמיד מוקף הערכה וחיבה מצד הכלל. בזמן כיבושה של קולומיה ע"י האוקר־אינים היה סגן ראש הקהילה בשעה שד"ר ש. רוזנהק עמד בראשה.

בשנת 1919, כאשר החלו החיים לאחר המלחמה לע־לות על מסלולם התקין ונתגבשו מחדש המסגרות החברתיות, נבחר ד"ר גלברט לראש הקהילה, אך לא התמיד זמן רב בתפקידו זה, שכן לא היה נועד למא־בקים ציבוריים שיש בהם מן החיספוס ודחיפת מרפ־קים. הוא היה איש אציל רוח ועדין נפש, שכוחו רב עמו בדרכי נועם ונתיבות שלום, וכה נחרת בזכרונם ובתודעתם של בני עירו. ד"ר גלברט נספה בשואה ביחד עם כל קדושי עירנו. השאיר אחריו בן — ד"ר א. גלברט, המתגורר בישראל והינו תושב חולון.

ו. ה.

גברת הולס

תקצר היריעה מלפרט את כל מידותיה ומעשיה הטובים של אשה זו רבת הפעלים, ואכן קוים לדמותה אפשר למצוא בדברי החכם מכל אדם: „כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון".

כאשתו של פקיד הבנק הולס, לא היתה אמידה, אך נדבת לבה עלתה הרחק מעל יכולתה ומסירותה לטר־בת הכלל — לא ידעה גבולות.

באותן השנים שעל סף המאה העשרים, כאשר קו־לומיה טרם ידעה רשת ביוב מהי, חזרו ונשנו מדי שנה השטפונות, אשר הציפו רובעים שלמים וגרמו נזקים לרוב. לפעמים גם קרבנות בנפש.

הנפגעים ביותר, היו כמובן השכבות של דלת־העם אשר שכנו בדירות רעועות והשטפון ערער את יסו־דותיהם והחריב עולמם עליהם. לעת כזאת היתה הכ־רחית עזרה דחופה לנפגעים ואמנם הוקם ועד לעזרת נפגעי השטפונות עם הגב' הולס בראשו.

היו גם משפחות שלמות שהיא דאגה להגיש להן בקביעות סעד לקיומן היום־יומי, פשוטו כמשמעו, ע"י מתן בסתר.

שמה של גב' הולס הלך לפניה כאשה צדקת, חדורה רצון עז לעזור לזולת ולפעול למען הכלל. על אף היותה אשה חילונית, היתה אהודה גם על החוגים החרדיים, שראו בה את התגלמותה של רבקה אמנו, שהיתה מצויינת במידת החסד.

הולס הולס

בשם זה קשורה אפיזודה מיוחדת במינה שנכנסה כבר למסורת של מנהג מקומי בקולומיה וסביבתה. מעשה ברכבת שהיתה צריכה להגיע לתחנת דליאטין ובאחד הקרונות — ישב מר הולס. הואיל והמחכים בבית הנתיבות לא ידעו באיזו רכבת הוא בא, קראו בשמו לכל רכבת שהגיעה לתחנה. מאז השתרש המנהג שכל רכבת שהגיעה מקולומיה לדליאטין, קיבלוה ב־קריאות קולניות: „הולס! הולס"

הגב' הולס נפטרה בתקופה שבין שתי המלחמות בשיבה טובה.

פ. ש.

יעקב ביטר

יעקב, או כפי שכונה בפי כל — יענקל ביטר, היה ציוני ושוחר השפה העברית עוד משחר נעוריו, כאשר למד בגימנסיה. כחבר אגודת הסטודנטים „צעירי ציון", נמנה על אלה ששמו את הדגש על לימוד השפה העברית, כדי לדעת, לקרוא ולדבר.

בהיותו מנהל הספריה העברית שליד המועדון „שפה חיה" עשה למען הקניית העברית בדביקות ובכל להט לבו.

הוא היה בן זקונים של סוחר העצים והתעשיין הנודע, גדליהו ביטר, ובתור שכזה היה ביכולתו להשיג כל ספר עברי חדש או תקופון כלשהו ולהשאילו לכל מי שיוכל וירצה לקרוא בו. בשנת 1913 סיים יעקב ביטר את הגימנסיה הפולנית בקולומיה ונסע ללמוד משפטים בווינה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נשא לאשה את גיטלה פרמינגר, בתו של הסוחר ר' נטע פרמינגר. גם לאשתו היתה זיקה אמיצה לציונות וללשון העברית — ושניהם העניקו לילדיהם חינוך עברי, לא רק ע"י המורים בבית־הספר, אלא גם באופן עצמי, ע"י השראת הרוח העברית שאפפה את האוירה הכללית בבית.

בתקופה שבין שתי המלחמות ניכר יענקל ביטר בעירנו כתעשיין מצליח ועסקן ציבורי מסור. ביחד עם אחיו הם קיבלו את בית המסחר לעצים הגדול ביותר בכל הסביבה, בו עבדו כמה מאות איש. מיד עם שובו לקולומיה, הוא יסד בשנת 1919 את האגוד „עבודה" והיה ליו"ר שלו. ביטר גילה פעילות ענפה ורב־גוונית: ארגן את כל מפעלי התרבות, היה מרצה ברוב הכינוסים הספרותיים והבמאי בכל המופעים התיאטרוניים. מבחינה פוליטית, נמנה על קבוצת הציונים הכלליים; היה במשך שנים יו"ר התנועה הציונית בעיר ועשה רבות למען הקרנות הלאומיות — הקרן הקימת וקרן היסוד. לעתים קרובות נבחר ביטר כנציג לכינוסים ציוניים חשובים שהתקיימו בפולניה ופעמים כציר לקונגרס הציוני. לספריה הפרטית שלו יצאו מוניטין כאוצר בלום של ספרים עתיקים נדירים ביותר.

בימי הכיבוש הסוביטי (1939—1941) שימש ביתו של יעקב ביטר לבית ועד של מפגשים ציוניים מחתרתיים, בהם השתתפו עסקנים ציוניים לרוב.

עם פלישת הנאצים ותחילת הטרור הנפשע נגד האוכלוסיה היהודית בעיר, היתה משפחת ביטר בין הקרבנות הראשונים. ביום הושענא רבה 1941 הם הוצאו ביחד עם עוד אלפי יהודים ממקומותיהם והובלו ליער שיפרוביץ, שם נרצחו ע"י הנאצים.

י. ש.

דר' מ. א. נהיר (קלרמן)

ר' אפרים ב"ר משה אליהו קלרמן

נולד בקרקוב בשנת תרל"ד. מצאצאיו רבנים מופ־לגים; סבו האחד היה ר' ליבר קורנגולד ז"ל, אשר היה ידוע בשל שנינותו כר' ליבר „חריף". סבו השני היה ר' הרשל לנצוטר ז"ל. בגיל 9 התיתם מאביו ואת חינוכו קבל בבתי המדרש הידועים בקרקוב ובמ־יוחד בבית המדרש של „חדשים".

כבר בילדותו הצטיין קלרמן בכשרונותיו והיה ידוע כ„עילוי", מתמיד גדול ושוקד על תורה לשמה. נוסף לידיעותיו העמוקות בגפ"ת, הצליח להשתלם בעזרת חבריו (בסתר) בהשכלה כללית מקיפה. חברו האחד היה ד"ר רוטבלום (אחד מידידי ביאליק שנפטר בת"א) וחבר שני — פרופסור מ"ר מאלטר, אשר נפטר בסינסינטי כאורינטליסט בעל שם עולמי.

ב־1895 התחתן עם בתו של ר' הירש רמלר ז"ל, אחד מעשירי העיר קולומיה. אחרי מות חותנו ירש את חלקו (רח' ע"ש חותנו: רמלרובקה, בתי חרושת לרעפים וללבנים, ושדות). כל זה לא הפריע לו לק־בוע ימים לתורה ולפעילות ציונית ענפה, באשר היה אחד מחולמיה ולוחמיה ולא פעם התנגש עם השל־טונות בשל השקפותיו ופעילותו הציונית.

בימי מלחמת העולם הראשונה נדד כפליט עם מש־פחתו לוינה והתגורר שם עד 1917. אח"כ חזר לעיר קולומיה ובשנת 1918, בימי כבוש הרומנים, נבחר כיו"ר המועצה היהודית בקולומיה והיה נציגה של האוכלוסיה היהודית כלפי השלטונות.

בשנת 1928 — כ"ה תמוז תרפ"ה — נפטר באופן פתאומי בשנתו הנ"ד בקולומיה ונטמן גם שם.

כל ימיו הצטיין במסירות לתורה ולציונות ולגמי־לות חסדים. כדאי לציין, שבזמן הלוויתו פרץ ריב קשה, כמעט עד כדי מכות, בין אנשי ה„אגודה" ובין עסקנים ציוניים. אנשי ה„אגודה" רצו למנוע מהצ־יונים — חבריו לעבודתו הלאומית — את הטיפול בהלוויתו בטענם, כי הם לא ירשו שה„אפיקורסים" יתעסקו בהלווית איש צדיק וירא שמים כמו ר' אפרים קלרמן, והללו טענו כי הלא הוא היה חבר להשקפת עולמם וכל ימי חייו חלם ונלחם לציון.

האבל אשר השתרר בקולומיה עם קבלת הידיעה על פטירתו היה גדול מאד והקיף את כל שדרות העם ואף את הלא־יהודים, כי מעלותיו התרומיות ונועם הליכותיו הוציאו לו מוניטין בכל עירו ואף מחוצה לה. אחרי מיתתו נהרו אלפים, קרוביו, מכריו ורבים שעזר להם בשעת דחקם, וביניהם גם „תל־מידיו" כי הוא היה מפיץ תורה ברבים ובמיוחד בין שכבות „עמך", שאתם העדיף להתרועע, לעזור להם ולהדריכם בדרך הנכונה.

על מצבתו נחרתו הדברים הבאים:
ציון במר תבכה על מות אחד מבחירי בניה ומעריציה!

אוי גדול הכאב נורא השבר
פתאום נדעך נרו והובל לקבר
רם המעלה חכם במדה ישרה
ירא ד' קובע עתים לתורה
מסור לעמו לארצו ולתורתו המסורה

זכרו הטוב לנצח כל הימים
לנו השאיר ונשמתו תשכון ברמים
הרבני המופלג בתוי"ר, החה"ש, נגיד ושוע
מר אפרים ב"ר משה אליהו קלרמן ע"ה
יליד קרקוי נקטף בדמי ימיו בן נ"ד שנה ונפטר בשם טוב
לדאבון לב משפחתו וכל מכריו וידידיו
כ"ב לירח תמוז שנת תרפ"ה לפ"ק
תנצב"ה

(אקריסטירון: אפרים ז"ל)

יעקב שוירמן

משה שמואל גרוסבך

משה שמואל גרוסבך היה סוחר נפט אמיד ב„רינק", חלק מחנויותיו החזיק בעצמו וחלק מסר בשכירות. אולם, למרות עיסוקיו המסחריים, גם בענייני ממון, לא ירד מעולם מדירתו בקומה השנייה לחנות אשר בקומה התחתונה ואת המסחר עם הגויים ניהלה אשתו רחל. לאחר שהשיא את שתי בנותיו, נכנסו חתניו אף הם לעזור בעבודת החנות. משה שמואל גרוסבך היה חסיד ויז'ניצאי ועם התפלגותה של ה„חצר" לשתים, היה בין מייסדי הקלויז של „אוטיניה", מראשוני מתפלליו ומבאי חצרו הקבועים של הרבי ר' חיים האגר, שהעתיק את מקום מגוריו לסט־ניסלאבוב.

גרוסבך היה יהודי אדוק מאוד ועם זאת בעל זיקה גדולה למשפטנות. משה שמואל לא גמר כל פקולטה משפטית, אך הוא למד את כל החוקים של הקיסרות האוסטרו־הונגרית וידעם אפילו בעל פה.

הוא שיקע עצמו ראשו ורובו בסוגיות משפטיות, חקר ודרש, עד כי לא היה משפט בכל מדינת אוסטרו־הונגריה, שלא ידע כל הפרטים אודותיו. כל מיכמני הידע היוריסטי היו נהירים לו והוא עשה בהם שימוש במתן עצה והדרכה לפונים אליו. ואולם כלל גדול היה נקוט בידיו, אותו שם כנר לרגליו: לסייע לבריות בבעיות משפטיות שלא על מנת לקבל פרס. כל חייו, מלבד מה שהקדיש את שעותיו כחסיד ויהודי ירא שמים לתורה ותפילה, הרי שהתמסר בלב ונפש לעניין של חוקים ומשפטים והגה בעולמו זה יומם ולילה.

באוסטריה היה משפטן יהודי נודע, ד"ר גלר, שהוציא לאור את ספרי החוקים של המדינה. עד לגיל שלושים היה איש זה יהודי אדוק מאוד והתחיל את לימודיו האוניברסיטאיים בגיל מאוחר למדי.

אולם, כעבור זמן יצאו לו מוניטין כמשפטן מזהיר בכל רחבי המדינה. והנה משה שמואל גרוסבך ראה בד"ר גלר דמות מופת וחלם ביום מן הימים ללכת בעקבתיו, להשלים את השכלתו המופלגת במסגרת פורמלית וליהפך לאוטוריטה יורידית. אולם מחלה שפקדה אותו הכניעה אותו וחלומו נגוז.

הוא נפטר בשנת 1925, והשאיר אחריו אשה ושתי בנות — שרה ושיינדל — שנספו בשואה.

ד"ר בוניו פריש

ד"ר בוניו (אדולף) פריש היה בנו בכורו של סוחר הטקסטיל הנודע, מוטל פריש. הבית שבו גדל המנ־היג לעתיד של ה„בונד" בקולומיה, היה בית דתי־משכיל. הילדים למדו קודם בחדר, הלכו לגימנסיה ואף סיימו לימודים אוניברסיטאיים — מי ברפואה, ומי בהנדסה.

אחד משלושת בני המשפחה — אליהו (אלציה), יליד 1896, לא הצליח להגיע לאוניברסיטה, בנפלו במלחמת העולם הראשונה בחזית האיטלקית, בהרי טירול הדרומית.

בוניו פריש למד רפואה באוניברסיטת וינה וקיבל את תואר הדוקטורט בשנת 1916, בהיותו חייל בצבא האוסטרי. בשנה זו נשא לאשה בווינה (והוא בן 25) את אידה שור מקולומיה. היתה להם בת יחידה, מרים, ש־ניצלה מהשואה ומתגוררת כיום בשטוקהולם (נשואה לאיש בשם ארווין סאודק).

בשנת 1920 בא ד"ר פריש לקולומיה והתיישב בה. הוא נעשה במהרה לאחד הרופאים המכובדים והאהו־דים ביותר בעיר — מכובד ואהוד על קהל הפאציינ־טים — הבעלי־בתים והאמידים, ונערץ ממש על „עמך".

ד"ר פריש היה רופא עממי במלוא משמעות המלה הזאת ובמובנה הנשגב ביותר. ללקוחותיו העניים — היה יותר מסתם רופא. הוא היה ידידם ויועצם, ריפא לעתים בחינם ואף הותיר כסף כדי שיוכלו לקנות את הרפואות הנחוצות.

והגם, שהיה עסוק מאוד — הוא כיהן במשך שנים כמנהל בית החולים היהודי — מצא גם עתים לפעי־לות ציבורית וספרותית. בתקופה שבין שתי המלחמות היה ד"ר פריש מנהיג מפלגת ה„בונד" בקולומיה והיה עטרת־תפארתו. הוא היה דוברה הראשי של המפלגה, שליחה המרכזי בכל מיני כנסים ארציים ובין־מפלג־תיים, ונציגה החשוב במוסדות רבים. מלבד זאת היה פעיל מאוד בזירה הספרותית, כתב שירים ומאמרים בבטאוני ה„בונד" וניסה להגשים משימה ספרותית

כבירה: לתרגם את כל כתבי שקספיר ליידיש. ד״ר פריש אף הצליח ליישם באופן חלקי את חלומו הספ־רותי הגדול, כאשר תרגם אי אלה דראמות ידועות משל שקספיר. כפי המסופר מפי חבריו, שהיו לפני ובעת שנות השואה בקולומיה, עסק ד״ר פריש גם בתרגום יצירתו המונומנטלית של גיטה, „פאוסט״ לייד־דיש, ואף הקריא בפני חוג חברים מבחר סצינות. באחת ההקראות האלו נכח גם השחקן הנודע, אלכסנדר גרא־נאך, כאשר שהה בעירנו, אחרי שעזב את ברלין, עם עליית הנאצים.

בשנת 1938 יצא בקולומיה בהוצאת „הקו הכחול״ („בלויער שטראך) קובץ שיריו של ד״ר פריש, בן 120 עמודים, בשם „לא עוד אהבה״ (ליבע נישט מער).

בשנות השואה חי ד״ר פריש בקולומיה עד לחיסול הגיטו. הוא ניספה מידיהם הרצחניות של הנאצים ב־26 במרס 1943. הי״ד.

ו. ה.

ד״ר ש. ל. שור

ד״ר סמואל־לזרש (שמואל אליעזר) שור, היה עורך דין ממקצועו, בנו של אלכסנדר שור, יו״ר המועצה המפקחת של „הבנק המסחרי הגליצאי״ בקולומיה; כיהודי אדוק וירא שמים, נהג ללבוש בגדי חסיד, שטריימל וקפוטה, ז׳יפיצה וכו׳.

בנעוריו למד ד״ר שור ביחד עם פישל אטינגר, זלמן ז׳נירר ומיכאל שמוכר — לימודים תורניים, בבית הכנסת דחסידי זידיצ׳וב. לימים, היה מבליט בנאומיו הפוליטיים את העבר שלו, באומרו תוך שבח־עצמי, שלמד ביחד עם חסידי העיר הנכבדים ביותר.

מדי פעם העמיד ד״ר שור את מועמדותו כציר לפר־למנט האוסטרי, לועד הקהילה והעיריה, אך לעולם לא הצליח להיבחר, מפאת מיעוט תומכיו. הבוחרים הנוצריים נהגו לבגוד בו ביום האחרון, כאשר נקנו ע״י החוגים השליטים של ה„קליקה״, כפי שקראו להם אז. ואילו בוחרים יהודיים רבים הסתייגו ממנו בשל מקרה שנסע בשבת בפרהסיה. היחידים שתמכו בו היו בעלי המלאכה המאוגדים בארגון „יד חרוצים״, ביניהם לייב ביגר, פישל טוי, מרדכי לייב וייץ, אנשל וייץ, משה סק, שלמה פוש, לייב גוט ואחרים, אך קולותיהם לא הספיקו כדי שייבחר.

אשתו של ד״ר שור, הגב׳ דבורה שור — אף היא היתה עסקנית ציבורית ושניהם היו מופיעים בעצרות הראשון למאי, ביחד עם ד״ר ל. ברמן מפשמישל, ד״ר דיאמנט מלבוב, ד״ר גרוס מקראקאו.

היו לו קשרים אמיצים בקרב קברניטי התנועה הסוציאליסטית בעולם: אוטו באואר — באוסטריה, פריץ אדלר — בגרמניה, הרולד לסקי — באנגליה, ליאון בלום — בצרפת, ועוד. חבריו הפצירו בו שיטול על עצמו תפקידים מרכזיים, אך הוא מיאן לעשות כן, כי עז היה רצונו להיבחר לפרלמנט מטעם בני עירו, אך דווקא זאת לא ניתן לו. בעירוב ימיו גילה אהדה גדולה לציונות, אף התבטא, כי אילו היה יותר צעיר, היה מצטרף לתנועה.

בתור עורך דין היה לו משרד מוצלח מאוד, אך חלק ניכר מהכנסותיו הוקדש למימון הפעילות הפר־ליטית הענפה שלו.

בשנת 1910 הוא נפצע קשה בעת שהותו בועידה בינלאומית בפריס.

ד״ר שור היה לוחם אמיץ למען זכויותיהם של הפועלים. כאשר תבע בכל נאומיו יום של שמונה שעות עבודה, לעגו לו שזה „חלום ליל קיץ״. הוא לא זכה לראות את מטרות מאבקיו בהתגשמותן, אך היה שכר לפעולתו.

ל. ג.

*

י. מ. מרקשייד

יצחק שלמה שמויס

„חבר שמויס" קראו לו בכל שדרות הצבור בעיר — ובמלה זו נתקפלה ההערכה והחיבה שרחשו הבריות לאחד מחלוציה הנאמנים ביותר של תנועת פועלי ציון בקולומיה.

יצחק שמויס נולד בקולומיה, אצל הורים עניים, שלא היה ביכולתם לאפשר לו ללמוד יותר משנים אחדות בחדר, אך בכוח רצונו העז הצליח לסיים בית ספר יסודי של 9 כתות בקולומיה ואף המשיך לאחר מכן ללמוד במכללה למסחר בקראקוב.

אכן, לשנות לימודיו בעיר הגדולה נודעה השפעה ניכרת על דרכו בעתיד. קראקוב היתה בימים ההם מרכז של פעילות מהפכנית. המפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס. ומנהיגה הנודע — איגנאצי דאשינסקי, התבססו בערים ועיירות של גליציה במידה רבה על הפועלים והעמלים היהודיים, ובחלקם — גם על חוגים מתבוללים של האינטליגנציה היהודית.

בקראקוב היה גם יוצא לאור הביטאון הספרותי־פוליטי בשפה הפולנית „קריטיקה", בעריכתו של היהודי וילהלם פלדמן. כאן היו שוהים גם לתקופות מעבר מנהיגים של מפלגות רוסיות מהפכניות, מהפכנים יהודים נמלטים, מנהיגי מפלגות פועלים יהודיות, וכן פליטים מפרעות ברוסיה הצארית. שמויס חוזר איפוא מקראקוב לקולומיה „בשל" מבחינה פוליטית, בעל אופי מגובש, אידיאליסט, ספוג רעיונות שחילחלו באותה התקופה הרומנטית של תחילת המאה העשרים — והוא משליך את עצמו בלב ונפש לתוך הפעילות והמאבק להגשמת הרעיונות „שלו". זמן מה היה נתון להשפעת האנרכיזם, אך חיש מהר הוא מוצא את דרכו למפלגת „פועלי ציון", ומכאן ואילך אינו נפרד עוד ממנה במשך כל שנותיו.

כעסקן השורה הראשונה של „פועלי ציון", נמנה שמויס על מייסדי המועדון התרבותי הבלתי מפלגתי, שנוסד בקולומיה לאחר ועידת צ'רנוביץ. פעולה זו הביאה במישרין לכך, שמפלגת ז'.פ.ס. בקולומיה (ה„בונד" בגליציה) הפכה להיות האופוזיציה הלאומית בתנועת ז'.פ.ס. ולאחר מלחמת־העולם הראשונה מצטרפים אליה שלושת המנהיגים של ה„בונד": הרש הובאכט (חייט לשעבר — יו"ר בועידות ז'.פ.ס.); משה בל (ספר) ויהושוע אַרנמן (אופה). מובן, שגם בכך היה חלקו של שמויס לא מבוטל. אשר על כן, נעשה שמויס — לא רק לפעיל מרכזי של „פועלי ציון",

אלא עסקן כללי ציבורי בולט ומוכר. הוא נושא הרצאות על נושאים פוליטיים וספרותיים, משתתף בארגון פעולות ומנהל עבודה הסברתית ענפה. במבצע העממי — לרשום את „יידיש" כשפת אם בשנת 1910, תופס שמויס עמדה מרכזית והוא משמיע נאומים חוצבי להבות אש.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הוא מגוייס לצבא האוסטרי, אך בגלל כושרו הגופני הנמוך (גבוה, רזה כמו מקל וקצר רואי) הוא משובץ לפלוגת עבודה, ועוד בתוספת „בלתי מהימן פוליטית".

אולם גם בצבא, על אף הסכנות הכרוכות בדבר, הוא אינו חושש מלהביע את השקפותיו האנטי־מלחמתיות, ואף אינו נרתע מפעולה פוליטית הסברתית.

ייסוד וועד לאומי

בשנת 1918, כמחצית השנה לפני סוף המלחמה, משחררים את שמויס מהצבא והוא חוזר לקולומיה. בבואו לכאן, הוא נקלע לאווירה מיוחדת במינה. לפי שעה שרר עוד מצב חרום, אך הודגש בעליל, כי משהו עומד להתרחש. שמויס התחיל לעבוד בינתיים במינהל המחוזי, אולם עובדה זו אינה מונעת בעדו מלהמשיך בפעולתו הפוליטית. שנינו נרתמים למסע פוליטי־ארגוני, שמטרתו — להקים ועד לאומי שייצג את האוכלוסיה היהודית של קולומיה ויגן עליה בשעת הצורך. בראשון לנובמבר 1918 אנו עוברים בתנעת בזק את בתי הכנסת בעיר ומעלים את הצעתנו תוך הסברת המצב.

עם התמוטטותה של הקיסרות האוסטרו־הונגרית,

תופסים האוקראינים את השלטון באמצעות היחידות הצבאיות האוקראיניות והם מכריזים על הסתפחותו של החבל לרפובליקה האוקראינית העממית.

מתחילה תקופה חדשה, רוויה סיכונים וסיכויים כאחת. על פי יוזמתנו, קם ונוסד הועד הלאומי המורכב מהמפלגות והנציגים הבאים: ציונים (ד"ר לקס), פועלי ציון (מרקשייד), ו„בונד"—ז'.פ.ס. (ויינפלד), עם זכויות וחובות שוות. בישיבה המכוננת של הועד, נבחר שמויס לראשה של מחלקת התרבות וכאן הוא מוצא כר נרחב לגילוי יכולתו וכשרונותיו.

השלטונות האוקראיניים ממשיכים להעסיקו במינהל המחוזי והודות לכך יש באפשרותו לעמוד על המשמר, להשפיע ולפעול אצל השלטון החדש למען האינטר־סים של היהודים.

ועד הקהילה, שהיה עד עתה בידי ה„מושקס" (כפי שקראו אז למתחנפים בעיני השלטון) והמתבוללים, אשר בלמו תמיד את התפתחותן של השאיפות הלאר־מיות, עבר לידי הוועד הלאומי בעזרת היחידה הצב־אית היהודית. תוך כך, מוקמת נציגות יהודית לאר־מית, על כל סימני ההיכר והסמכויות המקובלים — בעוד שהחבר שמויס ניגש מיד כאחראי על התחום התרבותי, לפתח פעולה תרבותית ענפה. הוא מקים בית ספר יהודי־עממי, בו שפת ההוראה היא יידיש; מארגן צוות מורים מקרב האינטליגנציה היהודית בעיר, החוזרת משדות המלחמה, עוזר לתכנן את החומר הלימודי עבור בית הספר; מצליח למשוך את אלכסנדר גרנך (הנמצא במקרה באותה עת בקולומיה, לאחר השחרור מהצבא), כדי לייסד חוג דרמטי מעולה ליד „פועלי ציון". זאת ועוד. כאשר המפלגה מחליטה להוציא בטאון משלה, בשם „הדגל האדום", נהיה שמויס אחד העורכים החשובים של העיתון הזה.

ברם, התופעה של „הרפובליקה האוקראינית העמ־מית" היתה רק אפיזודה חולפת. היא מוגרה ע"י השלטון הרומני שכבש את החבל, ולאחר מכן נספחה גליציה המזרחית למדינת פולין שהוקמה מחדש באר־תם הימים.

קורות העתים וחילופי השלטון הטביעו את חותמם גם על רשות היחיד. שמויס איבד את מקום עבודתו ואף נרדף בגלל פעילותו הפוליטית בעבר ע"י השל־טון הפולני החדש. החיים מתחילים אט־אט להיכנס למסלולם התקין ושמויס תורם את חלקו לתהליך הנורמליזציה בתחום החברתי.

בינתיים נתלקחו ויכוחים סביב מגמתה של פועלי־ציון — ימינה, שמאלה. הוא נשאר נאמן לעקרונותיו ונאבק נגד סוציאליזם הנשען על אלימות ומשתמש בכוח כדי לכפות את רצונו. שמויס נהג תמיד לטעון, כי „אי אפשר להשתית סוציאליזם וצדק על חודו של כידון".

לאחר פילוג המפלגה, נעשה שמויס חבר של „פר עלי ציון" (ימין), מעתיק את מקום מגוריו לעיר לבוב, ומתחיל לעסוק בעריכת העיתון „יידישער ארבעטער". הוא כותב מאמרים על נושאים פוליטיים וספרותיים, וכן מבקר במקומות שונים בהם הוא מסביר את עמדתה והשקפת עולמה של המפלגה.

לימים, התגעגע וחזר לקולומיה — עיר מולדתו. כאן הוא מתקין לו ספריה וחנות למכירת עיתונים וספרים.

שמויס היה איש עקרונות גם בדביקותו בשפת יידיש והוהי כנראה הסיבה שהביאתו לבסוף ל„פועלי ציון" (שמאל). גם כאן הוא מגלה פעילות נמרצת, כותב מאמרים ב„ארבעטער צייטונג" הווארשאי וכן בבטאונה המרכזי של פועלי ציון (שמאל), נותן שיעורים ב„שיעורי ערב לפועלים" ליד ספרית י. ל. פרץ, מופיע באסיפות ונושא הרצאות בהזדמנויות שונות. אולם, יחסם של השלטונות הפולניים אליו ממשיך להיות עוין והוא נרדף ע"י ביקורים בלתי קרואים, חיפושים וכדומה. חרף זאת, הוא אינו נרתע מפעילות פוליטית וממשיך בדרכו כתמיד, עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה.

לאחר פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולין ותפיסת גליציה המזרחית — כולל קולומיה — ע"י הרוסים, נקלע שמויס למצב קשה. ימים ספורים בלבד לאחר הכיבוש הרוסי, יצא לו לטעום את טעמו של ה„גן עדן הסוביטי", באשר הוא נאסר לאחר הופעה בכנס פומבי של רכזי תרבות, בו דרש זכויות מלאות לבתי ספר יהודיים עם שפת הוראה ביידיש והזהיר מפני שירת ההלל ליישות הקוזאקית, בו ספוגה הספרות והלאומנות האוקראינית.

לאחר ישיבה של שישה חודשים בבית כלא הוא שוחרר, אך יצא שבור ורצוץ. היתה זו גזירת הגורל הטראגי, שיצחק שמויס, המהפכן היהודי, הלוחם האידיאליסטי — יהיה טרף מבחינה פוליטית בקי־סרות האוסטרו־הונגרית, במדינת פולין החדשה וב־„מולדת הסוציאליסטית".

עם פרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה הנאצית, הוא נשאר בקולומיה וניספה בשואה בשנת 1942, ביחד עם כל קדושי עירנו.

החל משנת 1906 ואילך, שלובים החיים היהודיים בעירנו בשמו ופועלו של החבר שמויס. הוא היה „נתח היסטורי" בחיי יהדות קולומיה.

אלכסנדר גרנך

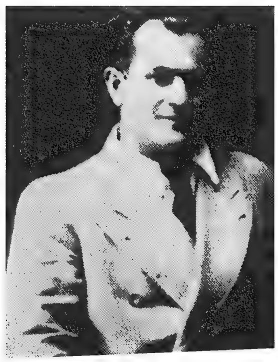
בעודי תלמיד בכיתות הגבוהות של הגימנסיה פשטה הידיעה אודות שולית האופה מהורודנקה, ישעיהו גראַניק, שנסע לברלין וזכה שם להצלחה מסחררת.

בימים ההם היתה זו כמובן גוזמה, אך היא התממשה חיש מהר למציאות חיה.

גרנך תפס מקום נכבד בשורה הראשונה של גדולי התיאטרון בגרמניה הטרום־נאצית. היה זה מן הנמנע למנות את עשרת גדולי השחקנים הדרמטיים בגרמניה, מבלי לנקוב בשמו של גרנך.

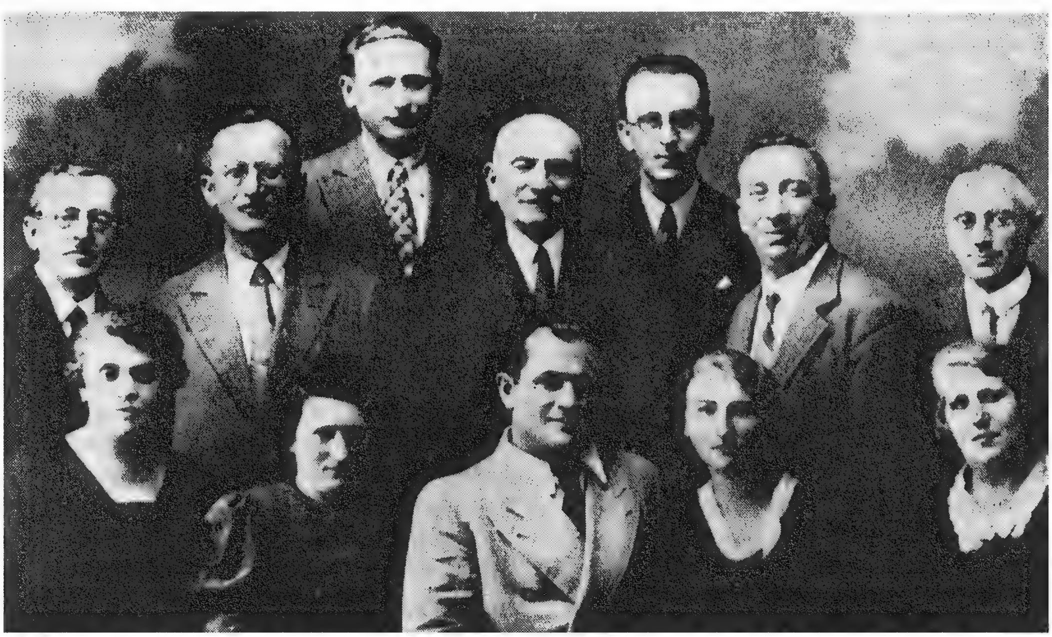
הוא לא היה היהודי היחידי בקרב גדולי התיאטרון הגרמני, אך הוא היה כמעט היחידי בעל התחושה ההיסטורית הערה והתודעה היהודית העמוקה.

גרנך לא ניסה מעולם לטשטש אחריו את העקבות של ישעיהו גרוניק, האופה העני מהורודנקה, זלישצ׳יק, קולומיה וסטניסלבוב. מדמויותיו התיאטרליות נשמעה תמיד הנימה האינטימית של איש העם, אשר מזג בתוכו את המתינות הפילוסופית של „טוביה החולב" של שלום עליכם, את גבורתם של „קיווקה גנב" לאופטושו ו„פנדרי הגיבור" של שניאור, וכן, את המחאה הסוערת של „טריבון" יהודי פרולטרי בן זמננו. כל סגולותיו־תכונותיו האלה מצאו את ביטויים

התמציתי אי שם בכל תפקידיו הנודעים: ב„פאוסט", „שיילוק", „פרופסור ממלוק", והן בצבצו מתוכם לעין כל.

אלכסנדר גרנך היהודי הציג על הבמה בברלין את תפקידיו בגרמנית, ברם מתוך הדמויות שעיצב נשקף תדיר דיוקנו השכלתני והעצוב של סבא־שעיה, יליד ויז׳בוביץ, שעל שמו הוא נקרא ואותו הנציח בצורה ספרותית בספר זכרונותיו אָט גייט אַ מענטש (ניו־יורק, 1948).(*

אלכסנדר גרנך בחברת ידידיו ומקורביו בעת ביקורו בקולומיה.
בשורה העליונה עומדים מימין לשמאל: הירש, זונדל ניימן, יעקב בורטן, קלמן הירום, אייזנר, יצחק שמויס, דוד אייזנר. יושבים מימין: גב׳ הירש, גב׳ מלכה ווגמן (בורטן), א. גרנך, גב׳ קרוק, פפי פרן (אייזנר).

נתוודעתי אל גרנך בשנת 1915 בצבא האוסטרי, ביחידת „פרחי קצונה", שם שימח את לבם של קצינים ב„קסינו" (כעין „שקם"). הוא דיקלם לפניהם את „פאוסט" וזכה למחיאות כפים נרגשות. לאחר המלחמה פגשתיו בקולומיה, כפעיל בשורות ז'.פ.ס. (מפלגה סוציאליסטית יהודית) ונואם מקובל מאוד באסיפותיהם. זכור לי נאומו המפורסם, בו הגיע לשיא יכולתו הריטורית, כאשר הוא ניצב על הדוכן („באלעמער") בבית הכנסת הגדול בקולומיה ומטיח את מחאתו הרועמת נגד הפרעות על יהודים בלבוב. היה זה נאום בלתי נשכח! מגרונו של גרנך דיברו — האירוניה והנקמה של „שיילוק", מסירות הנפש של „קיווקה גנב" ותבונת הגורל הנכנע של טוביה החולב. כאחת: אותו נאום בבית הכנסת הגדול בקולומיה היווה האיקדום לעשרים שנות תיאטרון הבאות, בהן באו לידי ביטוי תכונותיהן של הדמויות הנזכרות, פעמינו בנפרד, ופעמים ביחד.

בתקופת הנאצים נקלע אלכסנדר גרנך לברית המועצות ומשם — לאחר חודשי מאסר — לניו יורק. הוא ניסה לשחק תיאטרון יהודי, אך זוהרו הועם באמריקה זה מכבר, ולגרנך לא נמצא מקום בתיאטרון היהודי. עובדה זו דיכאה אותו למדי והחדירה מרירות ללבו.

גרנך נפטר באופן פתאומי, לאחר ניתוח כושל של המעי הגס ב־14 במרס 1945.

ראיתיו דומם בתנוחת המוות, עם חיוך מאובן על כניו שהעיד, כי גרנך הסתלק מן העולם ללא תרעומת, דווקא ברום תקוותו, אמונתו ואהבתו לבריות.

ש. ב.

*) הספר תורגם ממקורו הגרמני (Da geht ein Mensch) ע"י יעקב מעסטל. הספר תורגם לעברית ע"י ג. ק. גרשוני בשם: אדם ונתיבו ויצא לאור בהוצ' „ספרית הפועלים", מרחביה 1948.

הרבי־בחור

לאחר פטירת הרה"ג רבי הלל לי"ש (ליכטנשטיין), שהיה ידוע לא רק בגודל תורתו, אלא גם בעוצם צדקתו ובלהט קנאתו, קנו להם שביתה בקולומיה „רביים עממיים", שאנשי־שלומם היו מפשוטי העם. בפדיונותיהם העלובים סיפקו הללו לרבי את צרכיו הזעומים וקיבלו תמורתם את ברכותיו ביד נדיבה. ואחד מאותם הרביים העממיים, טיפוס מיוחד בעדת הרביים בני סוגו, היה הרבי־בחור.

הרבי־בחור — כך היה כינויו בפי כל. רבי — על שום היותו נכד של הרבי ר' מרדכי'לי מנאדבורנה, וזכות אבות זו היתה לו גם כעמוד העיקרי, ובעצם גם היחידי, שעליו נשענה אדמוריותו. השם בחור בא לו בגלל רווקותו, שהיתה כחידוש בעולם החסידות, שכבר תפסה בו מקום־כבוד אפילו בתולה („די לודמירר מויד") — אך לא אדמו"ר רווק. אפשר ומשום חידוש זה דוקא נמשכו אליו המונים ועשאוהו רבי לעצמם. והוא לא נטל גדולה יתירה לעצמו ולא התנשא על קהל חסידיו ואנשי־שלומו, אלא נשאר בעממיותו והתנהג בפשטות ובצנעה, הירבה בתפילה ומיעט באמירת תורה. הוא היה גם בעל חוש הומור, ובמקום מופתים וסיפורי נפלאות סיפרו חסידיו מפיו דברי טעם וחידוד.

חידודין ודברי חכמה

פעם הביא חסיד לפניו ענין חמור, ובמסרו לו את הקוויטל (פתק) עם הפדיון, ביקש שהרבי ירבה בתפילה ויטריח לשם כך גם את סבו הקדוש. תלה הרבי עיניו בפדיון וחייך, וחזר והסתכל בפדיון וחייך, וכך שבע פעמים. שאל החסיד לפשר חיוכיו, השיב: ראיתי הענין חמור מאד וחששתי שמא כביכול לא יעתר לי, שנסתי את מתני והלכתי לחפש את סבי במרומים, שיפיל גם הוא תחינתו לפני כסא הכבוד. עליתי לרקיע הראשון ושאלתי למקום כבודו של הסבא, תמהו מלאכי מרום: כאן תבקש את ר' מרדכי'לי מנדבורנה? תעלה מעלה; חייכתי ועליתי לרקיע השני. אך גם פה חזר הדבר. כך עליתי מרקיע לרקיע, עד שהגעתי לרקיע השביעי, ושם, בפמליא של מעלה, מצאתי את הסבא. עייף מעמל־הדרך, מיהרתי כל עוד נשמתי בי, להרצות לפניו את בקשתי. חייך הסבא ואמר: שוטה שכמותך, בעד כתר אחד גואלת לטפס שבעה רקיעים ולהחריד גם אותי ממנוחתי?!

מתוך מבוכה חייכתי גם אני — וירדתי מבוייש...

והרי מעשה במקשה ללדת, שבאו והעירו את הרבי־בחור אחרי חצות הלילה משנתו שיתפלל עליה, אם משום שהפרעה לא היתה נוחה לו, אם משום שהפדיון היה זעום, העמיד פנים שהוא מוכן ומזומן להענות, אלא שהשיא לו לבעלי־הבקשה עצה טובה, שיטריח את עצמו מיד אל הרבי מסולה (רבי מסוגו) ויעורר גם אותו משנתו, שהענין חמור ודורש קונסיליום של רביים..

ועל דברי תורה שבפי הרבי־בחור: את הפסוק בתהלים — „זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה", פירש הרבי־בחור כך: „זה דור דורשיו" — דור זה הוא דור שוא (כוזב), „מבקשי פניך" — אלו הצדי־קים המתפללים להשם יתברך, „יעקב" — אך הם עוקבים „סלה" אחרי הסלע, היינו שעינם ל„פדיון". כשנתמהו חסידיו לשמוע התורה הזאת, שיש בה דרך הצלפה עצמית, השיבם: מוטב שייאמרו הדברים מפי מאשר ייאמרו מפי אחרים. כאשר הם נאמרים בפי — יראו בהם סתרי־תורה, ותחת לפגום בכבוד הצדיק, עוד יוסיפו לו לוית־חן של מדת ענייות.

אברהם יצחק ברוור כותב במסתו „קולומיה" („הצופה", תל־אביב, תשי"ד): „הוא לא שאף להיות „בעל מופת" בעיני חסידיו. בימי הבחירות לפרלמנט האוסטרי, כשנלחמנו אנו הציונים למועמדנו, ד"ר יהושע טהון, נכנסתי לרבי הבחור להשפיע עליו, שהוא וחסידיו יצביעו בעד המועמד הלאומי. הוא הב־טיח לפעול בקרב אנשי שלומו וביקש חומר תעמול־תי. כפי ששמעתי לא האריך ימים. כשהרגיש בקצו המתקרב לימד את בנו לאמור „קדיש". בנו היה אחרי המלחמה ציוני, לובש ארוכים, אבל משחק מוב־הק בכדור־רגל (ראה רשימה נפרדת — המערכת).

ר' חנוך שכטר, ממנהיגי „המזרחי", סיפר על הר־בי־בחור: הרבי־בחור היה נכדו של הצדיק ר' מרד־כי'לי מנאדבורנה (שמוצאו מהרבי ר' מאיר'ל מפר־מישלן), שנודע בדרכו המיוחד לאחר זמנו ביום שלם משאר הבריות, כגון שהיה סועד סעודת ליל־שבת כמעט סמוך לאור היום וסעודת הצהריים במוצאי שבת וסעודת מלוה מלכה בבוקר של יום ראשון. ועל דרך זה היו גם תפילותיו. נכדו בא לקולומיה נער כבן ארבע עשרה, יפה עינים וטוב רואי, פאותיו סדור־רות לו תלתלים ומגיעות עד טבורו, והביא ניגונים נעימים מורשת אבותיו והיה מיטיב נגן. יחוסו וני־גוניו של הנער עמדו לו שהתלקטו סביבו מפשוטי־העם ורובם קצבים, והם סיפקו לו ביד רחבה ארוחתו, ארוחת תמיד: בשר ודגים ויין. מיד התחיל מתנהג כרבי וכינוי שזכה בו, לפי שהיה בימים ההם נער פנוי, כינוי רבי־בחור, דבק בו עד יומו האחרון. זול־תו היו בעיר גם רביים אחרים, איש איש וכינויו: מוקרה־רבי, מפני שמדורו ברח' מוקרה; סולר־רבי, מפני שבא מעיר סול; קומרנר־רבי, מפני שבא מעיר קומרנה.

מעשה באדם אחד, דוד כתבן שמו, שהיה מחסידי הרבי ר' חיים מאוטיניה ופעם פגש את הרבי־בחור וביקש להלעיג עליו. שאל: „רבי, כבר היית היום ברקיע"? השיב לו מיד: „רגיל הייתי יום־יום לעלות לרקיע, אולם פעם אחת שאלתי שם: והיכן חיים? שאלו אותי מלאכי מעלה ברוב תמיהה: איזה חיים אתה מבקש? אמרתי להם: חיים מאוטיניה. לטשו עיניהם ואמרו לי: מאי בעי חיים הכא?! חיים לא עלה מעולם לרקיע. אותה שעה אמרתי בלבי: אם חיים אינו עולה לרקיע, הרי מכאן ואילך לא אעלה גם אני".

המפורסם ברביים

שלמה ביקל מקדים בספרו „א שטאט מיט יידן" פרק להרבי־בחור (עמ' 124־129), בו נאמר בין היתר: „בבקרי־קיץ, בדרך לגימנסיה, אני פוגש תמיד את הרבי־בחור. עוד מרחוק, אי־שם ברחוב החייטים, אני שומע את „מודה־אני" שלו העולה מעומק־החזה; וכשאני פונה אני רואה אותו מטייל בגודל־חשיבות לפני פתח בית החומה שלו. הוא לבוש חלט־שיראין מצויץ, ולראשו ישובה בסולידיות מופרזת כיפת־קטיפה גבוהה. פנים רחבות — דם וחלב; זקן קצר ופיאות ארוכות, היורדות מתחת הכיפה כסרט־משי אל כפיו. אף כי עודו אברך (מנין שנותיו לא למעלה משלושים וכמה) כרסו משופעת לפניו. שעל כן הי־לוכו כאילו היתה לו חטוטרת־שמאידך־גיסא. בידי הטייל ספל־הקפה שצריך להצטנן עד שיאמר ברכות השכמה. בני אדם עוברים ומקדימים לו „בוקר טוב" רחב. כל עוד הרבי „אומר", הוא אך לפרקים רחוקות יעכב מישהו, ואם יעכב — הרי רק ברמיזות־עיניו המחייכות בחסד. אולם משהגיע לפרק קפה, כמעט שאינו מניח אדם מבלי להשיב לו. התשובה היא או סתם „שנה טובה", או שאלה ביתית לבריאות, לפר־נסה, ולפעמים חידוד, דבר־חכמה, שיש בו לרוב כדי עקיצה דקה בנקודת־הנפש הרפויה ביותר.

אלה דברי־החכמה שעשו את הרבי־בחור לא רק כמפורסם ביותר שבין הרביים בקולומיה, אלא הר־ציאו לו מוניטין בכל גליציה המזרחית. מקולומיה הרחק למחוזי לבוב היו מספרים חידודיו של הרבי־בחור. ביחוד היו נהנים מאמרותיו המשכילים והאפי־קורסיים, כי חכמותיו של הרבי המשונה, נשאו לעג עצמי חריף ולא חששו מהגדרה צינית ביותר של חסידות וחסידים.

לא היתה דרך טובה יותר להלעיג על „מופתי הצ־דיק", מאשר לספר מעשה של הרבי־בחור. כמובן, לא כל הסיפורים היו אוטנטיים. הרבה מהם אף נתלו בו ברבי, אך גם אלה שנתלו בו היו שלו, כי התאימו לדרך־דיבורו. הוא רק לא סיפרם מלכתחילה, כי לא עלו על דעתו. הוא, הרבי־בחור, כאילו התכוון במ־יוחד לכך, שהתעמלנים האפיקורסיים לא יחסרו חו־מר. ספל־הקפה בידו, היה נעצר בטיול־הבוקר שלו ליד ביתו ומספר את סיפורו האחרון במסכת ההלעגה העצמית, שרקם אותו זה עתה...

אולם המחבר מביא גם דעה אחרת על הרבי־בחור: „הרבי מנימירוב (בסיפורו הנודע של י. ל. פרץ) היה אחת בשנה, בימי סליחות, יוצא בדד להסיק התנור בחדרה הקר של יהודיה חולה. הרבי־בחור היה מארגן עשרות ומאות של חסידיו ויוצא עמהם עשרות פעמים בשנה לסיור של מצוות מעשיות קטנות. חסידיו של הרבי־בחור מביאים אגודות עצים, מסיקים התנור בחדרים קרים של יהודים חולים".

לאחר שהוא מביא דעה זו, המראה את הרבי־בחור ראייה כפולה, אחרת, הוא מוכיח גם צדקתה, שנת־בררה עם פטירתו: „במשך עשרים וכמה שנות רב־יותו — — לא עשה — — עשירות מן הפדיונות, אלא נתחוור, כי חי כל ימיו בדחקות גדולה והיה אולי גדול־בעל־הצדקה שבעיר. הפדיונות, שהחייטים, הסנדלרים ובעלי העגלה שבקולומיה היו נושאים ביד כה רחבה לרבי־בחור, הוציא הוא למשלחות־עצים ומזונות למשפחות יהודים עניים וחולים. והוא עצמו, על אשתו וילדיו, לא נהנה יותר מכל משפחה עניה אחרת. — —"

ד. ש.

מאיר לייפר־רדליך

כבנו של ה„רבי־בחור" היה מאיר'ל מנעוריו נער אדוק, מגדל פיאות ולובש „קאפוטה". עם זאת, ניכר בו כבר מילדות חוש ההומור, אותו ירש כנראה מאביו. בזכרונם של העוברים ליד ביתו של הרבי מצטיירת עדיין תמונת הילד עם הפיאות הארוכות והמסולס־לות, המושיט את ידו ומכריז בחיוך שובבני: „הבו לי פרוטה — ואתן לכם ברכה..."

במשך שנים מספר המשיך מאיר באורח חייו המ־סורתי, אך לא התמיד בו. יותר מזה, מאז שעמד על דעתו, ובגיל צעיר למדי, החל לגלות פניו להשכלה וללימודים חילוניים. הוא הירבה בקריאת ספרים וגי־בש לעצמו השקפת עולם ציונית־סוציאליסטית. לימים, נטה יותר שמאלה והיה פעיל במפלגת „פועלי ציון שמאל".

תחום עיסוקו הציבורי לא היה בצד הארגוני, אלא בשטח העיון והספר, הספרות והתרבות. במשך שנים הוציא לאור את השבועון „זעלבסטשוץ", שהיה גם עורכו ואף כתב את מרבית מאמריו.

כדרך יהודי גאליציה בכלל ואנשי קולומיה בפרט, נהגו הבריות להעלות שמץ של סקפטיות מהולה במקצת לעג וחיוך דק של ספקנות, בראותם את הע־תון ה„פרובינציאלי", אך לאמיתו של דבר היו מש־תוקקים לראותו ולקרוא בו את כל הדברים ה„פיקנ־טיים". לימים, הוא נהפך לחלק מהנוף, עד שהתחסל סמוך לפרוץ מלחמת־העולם השנייה מחוסר תקציב.

בהיותו מחונן בחוש דרמטי־מוסיקלי, פיתח מאיר לייפר פעילות אמנותית ענפה, בעיקר, בקרב הנוער היהודי בקולומיה. תוך כך, גילה גם יכולת ארגונית ומינהלית שהיו דרושים להכנת מופעים אמנותיים לשם העלאתם על במות בפני הקהל הרחב.

חוג ה„סביטליצה"

מאיר, שהיה ידוע בקרב רבים בשם רדליך — היה מרבה לחתום דווקא בשם — לייפר. הוא ריכז סביבו בני נוער כשרוניים בתחומי המוסיקה והדרמה וגיבש חוג קבוע של פעילות אמנותית, שחרגה הרחק מעבר למסגרות של חובבנות צעירים גרידא, ואשר השיגה את שיאה בהופעותיה על קרשי הבמה של האולם הגדול ביותר בעיר, האולם של קופת החיסכון („קאסה אושצ'נדנוסצי").

כיד ימינו ואדריכלו בביסוס החלק המוסיקלי של חוג ה„סביטליצה" ובונה את תכניותיו המוסיקליות, היה (גם מבצעם החשוב) מאיר ניימן, כיום — המל־חין הנודע בישראל, מאיר נוי.

שני ה„מאירים" היו מתיחדים במשך שעות (לעתים, גם בגן העירוני — „מייסקי פרק"), מתכננים, מחברים שירים, תמלילים ומנגינות כאחת. מאיר רדליך לא ידע תווים, אלא שהיה מפזם לו איזה מנגינה ומעלה אותה אחר בפני מאיר נוי שירשום לה תווים. והיה, כאשר מאיר נוי היה מעיר לרדליך שהמנגינה „אינה יפה", אמר לו „טוב, אז תיפה אותה". אט, אט היתה מתגבשת מנגינה אחרת לגמרי...

על דרכו לחוג ה„סביטליצה", מספר כיום מאיר נוי, שהצטרף אליו בהמלצתו של פרופסור ברנדס הנודע, אותו הכיר כסטודנט בגימנסיה הפולנית: „הזכרונות על אותם ימים, אומר מאיר, הם מטושטשים ומעומעמים. מה שזכור לי רק הוא, כי החזרות שלנו התקיימו בבית הספר של הברון הירש, ברחוב שפי־טלנה. היינו באים לשם אחרי הלימודים, אוכלים במקום את האוכל שהבאנו איתנו ושוהים תוך קיום החזרות, עד שעה מאוחרת בלילה".

כאמור, הרוח החיה בכל הפעילות הזאת היה מאיר רדליך־לייפר, ועל ידו — חבורה של מספר עוזרים—

מקורבים, שפעולתם והשתתפותם התבלטה ביתר שאת.

התוכניות הוכנו במתכונת של „רוויו" והן כללו שירים בליווי מוסיקלי, בביצועו של מאיר ניימן—נוי (שהיה גם המנהל המוסיקלי של התכנית), מערכונים, דיקלומים, שירי סולו, מקהלה, ועוד. כל הלהקה מנתה כ־40 איש — בנים ובנות. המשתתפים באו ממקומות שונים: מהגימנסיה „שפירובקה", מהסתדרות „הנוער הציוני" וממקומות אחרים, וכן סתם כשרונות בולטים, שמאיר לייפר גילה אותם בחיפושיו התמידיים אחר כוחות אמנותיים צעירים לביצוע התכניות שלו.

בין המשתתפים הבולטים, היו — מלבד מאיר נוי, שהוזכר כבר, החברים הבאים: בתיה הניג, מיטה הילזנרט, לוסיה הולדר, שלמה גרונוורג, טונציה סלפטר, סיובה ניימן (בן־דודם של ד"ר דב ומאיר נוי), רוזיה לבקוביץ', מאיקה ויזלברג, כותב השורות הללו, ואחרים.

התכניות של החוג הוכנו בקפדנות ובתשומת לב מרובה ואף זכו להערכה נלהבת מצד הקהל שמילא את האולמות בהם הציג החוג את התכניות שלו.

הפעילות של החוג הזה חרגה אמנם הרחק מכדי שאפשר יהיה לזהותה עם יצירתו של איש אחד, אך מאיר לייפר היה הרוח החיה בכל המסכת הזאת וחלקו היה כה מכריע, עד כי אין להפריד בין השניים ותוו ההיכר פרוס על שניהם כאחת.

בפרוץ המלחמה בין רוסיה לגרמניה הנאצית, גוייס מאיר לצבא הסוביטי, הוא נפל בשבי ונספה בימים הקודרים של שנת 1941. ת.נ.צ.ב.ה.

ש. מוניו

מנחם מנדל גרונוורג

1870—1942

ר' מנדל גרונוורג היה דמות מוכרת ואיש רב פעלים בחיים הציבוריים והכלכליים של העיר קולומיה. בעיסוקו היום־יומי לצורכי פרנסה, היה לו בית מלאכה לעבודת פחחות־בנין, הגדול מסוגו בעיר. מלבד זאת היה בעל בית מסחר לצרכי ברזל וקבלן בעבודות ממשלתיות, ביחוד בעבודות הרכבה במסילת הברזל של הציר קולומיה — סטניסלבוב — סניאטין.

כאיש מקצוע בעל מוניטין, היה מוסמך מטעם השלטונות לתת אשורים לחניכים ולהסמיך מבחינה מקצועית אנשים שרצו לפתוח מפעלים עצמיים. כן היה עסקן רב פעלים בארגון הגדול של בעלי המלאכה בעיר וחבר בהרבה מוסדות: במועצת הקהילה; בבנק לחיסכון, בהסתדרות הציונית, בבנק הקואופרטיבי „יד חרוצים", „ביקור חולים", ועוד.

ואולם, על אף היותו איש נודע בציבור, היה ר' מנדל צנוע בהליכותיו, שקדן ומסור במילוי תפקידו. זכרו הברוך שמור בלב כל מכיריו, בגלל שרותיו הציבוריים ובעיקר הטובות שנהג לעשות והעזרה שהיה מגיש ככל שידו היתה משגת.

בביתו המרווח גידל וחינך משפחה ענפה, מהם שלושה בנים שעלו ארצה. הבכור ביניהם, יהודה חורין, עלה ארצה בשנת 1922, עבד במשך עשרות בשנים במשק ההסתדרותי והציבורי, וכיהן בתפקידים ציבוריים, רבי אחריות, בין היתר, כמנהל הכללי של „יכין חקל", יו"ר הוועדה המיעצת של בנק ישראל, ועוד. אשתו מתילדה, מבית שפינדל, ילידת קולומיה, מרצה במכון וולקני לחקלאות בפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית. הבן השני, ר' שמואל גורן ז"ל, נפטר בנס־ציונה, לאחר יותר משלושים שנה של עבודה פעילה בארץ. הבן הצעיר יבדל לחיים, ישראל גרונוורג, מרפא שיניים בתל־אביב וברחובות.

ל. ג.

מאיר זאכר

מאיר זאכר, שנקרא דרך חיבה — „מאירציה", הת־גורר ברח' הטמנסקה, ועיסוקו — קצב, שסיפק בשר לאי אלה יחידות של הצבא האוסטרי. הוא היה אדם אמיד וגם יהודי אדוק, ירא שמים שחבש בשבת „שטריימל" ולבש „קפתן".

לזאכר היו חמישה בנים ובת אחת, כולם מוכשרים ומוצלחים, משכילים ומחוננים (על אחד מהם — שחור־סחר, ראה רשימה נפרדת בספר זה).

ביחד עם בניו גילה מאיר זאכר זיקה לפעילות ציונית, כאשר התנועה היתה עוד בראשית דרכה. הוא לקח חבל פעיל במערכת הבחירות לפרלמנט האוס־טרי, למען בחירתו של הרב ד"ר יהושע טהון. בהגיע ד"ר טהון לקולומיה לשאת את נאום הבחירות שלו באולם קופת החיסכון, שמרו מאיר זאכר ובניו על האסיפה מפני התנכלות אפשרית מטעם מפלגת הפ.פ.ס.

הם הגנו גם על אסיפות ציוניות אחרות, ומשימה זו נטלו על עצמם באורח קבע בשל שתי סיבות: ראשית — היו כולם חזקים, ושנית — בלתי תלויים בפרנסתם מאיש ואמיצי לב. עם זאת, היה מ. זאכר חסיד וזכור מקרה, כאשר הזמין פעם על חשבונו כרכרה, כדי להסיע את הרבי מקוסוב שבא לשהות בקולומיה — מתחנת הרכבת עד לאכסניתו.

ילדיו של מאיר היו מאוד מוסיקליים, הם הופיעו לעתים קרובות בקונצרטים ולקחו חבל בחוג „הלוי" ובאגודות ספורטיביות בעיר. משפחתו של מאיר זאכר אופיינה בכנות דרכה בחיים, ביושרה ובאמונתה בער־כים שדיגלו בהם. הם היו ציונים בלב ונפש. ואמנם ארבע בנים והאחות עלו ארצה, בעוד שמאירציה עצמו ובן אחד — לא זכו לעלות. הבן החמישי, ושאר בני המשפחה הקרובה נספו בשואה, ביחד עם כל קדושי העיר.

ת.נ.צ.ב.ה.

ו. ה.

*

ל. ג.

משה דלפון

מי לא הכיר את משה דלפון בקולומיה ואת מי הוא לא הכיר?!

דמות ססגונית, דיוקן של עסקן ציבורי, המשוגע לדבר ההתמסרות לענייני הכלל; פעיל ושקוע ראשו ורובו בקלחת העשייה הציבורית, איש „שידו בכל", במובן החיובי ביותר של המושג הזה. צריכים לקיים איזה מבצע מטעם ההסתדרות הציונית, מי יארגן, מי יכין, יסדיר, יתאם — אם לא משה'לה דלפון?

רוצים לקבל רשות לאסיפה ציונית באולם „קופת החיסכון", את מי שולחים למינהל המחוזי — כמובן את דלפון.

הרי כולם הכירוהו שם, הקומיסרים והפקידים, ומי לא?

אבל ברשיון לא סגי. לאסיפה צריכים נואם, ולהז־מין קהל, ולהכין מזנון, לדאוג לתוכנית אמנותית, תזמורת, מוסיקאים, הכל, הכל, אפילו פועלי נקיון, שיטפלו באולם לאחר מעשה — כל זאת מוטל על משה'לה דלפון. ובינתיים, כמו בין מנחה למעריב, הוא משמש גם עורך ראשי לעיתון היהודי. ומי הולך

משה'לה דלפון — מי לא הכיר אותו

עם הגליונות הטריים לצנזורה, ופה יש איזה עניין לתביעה הכללית, ושם — קבלת אישור לאיסוף תרו־מות למען התנועה, והשגת עבודה לחלוצים שבאו ל„הכשרה" — מי, מי אם לא דלפון?! ועל כולם — ענו ופשוט הליכות מאין כמוהו, בעל סבר טוב, נועם הליכות וחביבות כובשת; חדור חדוות עשייה ושופע עסיסיות עממית.

לא פעם שימש נושא להלצות שנעשו מטבע עובר לסוחר, כאשר הוא עצמו משתתף ביצירת ה„פול־קלור" הביוגרפי עליו. סיפור הילך בעיר על תפקידו המיוחד בראשון למאי, שהצחיק אפילו את שוטרי המלכות, נוקשי פנים ומחמירי הסבר. ומעשה שהיה: לפני הראשון למאי נהגו השלטונות הפולניים לאסור אנשים שהשתייכו למפלגות שמאליות. אחיו של משה דלפון היה חבר של „פועלי ציון" — ולילה אחד לפני הראשון למאי באה המשטרה לעצרו. כיוון שישן ביחד עם אחיו בחדר אחד, נטפלו בחושך למשה'לה, מה עוד שהוא ואחיו היו תאומים וקשה היה בחושך להבחין ביניהם. והיה, כאשר השוטרים החלו לטלטלו, זעק לעומתם: מה אתם רוצים ממני? ובהצביעו על אחיו, אמר: „האם אתם לא רואים שזה לא אני"?!... השוטרים פרצו בצחוק והעניין קיבל „כנפיים" והוליך את הקול מקצה העיר עד קצתה.

לא היה דבר ארגוני בהסתדרות הציונית, שדלפון לא טיפל בו. באו אורחים מארץ ישראל וצריכים לדאוג לאכסונם — רוצים לארגן התרמה לקרן היסוד או קרן הקימת, למי פונים — לדלפון. לימים, בא נתן ביסטריצקי עם רעיתו — שרה ברגר — מי ידאג לאכסן אותם בדירה פרטית של נוסיה הורוביץ? — כמובן, דלפון!

ועוד, ועוד. קצרה היריעה מלפרט כל מה שהיה קשור באיש זה רב הפעלים והתושיה, שזכרו לא ימוש.

י. שוירמן

מוטל טרופ

למוטל טרופ היתה נטייה עזה לחזנות. באשר הח־דירו בו את ההכרה שהוא „מבין" גדול בשטח זה. והיה, כאשר הופיע חזן חדש בבית הכנסת הגדול, הרי לאחר שעבר לפני התיבה, היו מתקבצים מסביב למוטל חוג של סקרנים, כדי לשמוע את דעתו על המועמד החדש. ומוטל, כדרכו בקודש, מרים את כף ידו אל המצח ובטרם אומרו דבר, משאיר את חוג שומעיו במתח גובר והולך, מלא ציפייה למוצא פיו.

לאחר עמדה זו היה מחווה את דעתו בחצאי דברים וברמזים, אך מידעיו ידעו כבר להשלים את החסר ולהסיק את המסקנות הדרושות מהערותיו.

מוטל ידע את רוב המחברים של המנגינות שהושרו ע"י החזנים וכל אימת שהש"צ היה פותח בשיר, היה מוטל מבשר לשומעיו את שמו של המלחין, כמנהגו — על דרך הקיצור, כגון: תפילה זו היא מברוך... והכוונה היא לברוך שור; או הניגון הוא משל „זיי־דלה" — אז ידעו שהוא מאת זיידל רובנר, וכו'.

לא היה לו כל מעמד רשמי, אך לדברו בשטח הח־זנות היה משקל רב. מפה לאוזן היו מתלחשים, כי הגבאים — ר' שמעון טייכר, זננזיפ ואחרים אינם מכריעים לגבי חזן, כל עוד ישמעו את דעתו של מוטל טרופ, מפני שהוא היה מאוד פופולרי בקרב קהל המתפללים.

החזן של מוטל ברח

לימים קרה מקרה מצער מאוד, הקשור במוטל טרופ: בקולומיה חיפשו חזן והוציאו כמעין „מכרז". בין המועמדים היה איש צעיר שביקש בתור נסיון לעבור לפני התיבה. מבוקשו ניתן לו והסתבר שיש לו קול יפה, אבל הופעתו וגינוניו נטו לתיאטרליות קמעה, דבר שעורר היסוסים. ברם, אצל מוטל טרופ הוא מצא חן דווקא ונתמך על ידיו בהתלהבות. בינ־תים הוא המשיך להתפלל כעובר את תקופת הנסיון — בטרם הכרעה — וכל הזמן הזה ישב אצל מוטל טרופ בביתו ואכל אצלו מזונות. בין כה וכה הכיר אחת מבנותיו והיו כל הסיכויים שייהפך בקרוב לתו־שב קולומיה. אך דווקא בשעה שסיכוייו להתקבל כחזן היו כה קרובים, הוא נעלם באופן פתאומי, מבלי להשאיר אחריו כל עקבות. מוטל נמלא צער רב על כל העניין, אך מבחינה ציבורית הוא לא נפגע בשל כך. כולם קיבלו זאת כתאונה מקרית ומוטל טרופ נשאר פופולרי כפי שהיה תמיד.

חונה העיוור - „פפיר נא מוחי"

נמוך קומה, רזה, לבוש בגדים מרופטים, מגבעת ישנה נושנה, נעול נעלים חצאיות משופשפות עקב, עם צרור סרטים דביקים לתפיסת זבובים על ידיו — היה מסתובב „חונה דער בלינדער" בשוק הירקות, ומכריז על סחורתו במין ניגון משונה: „פפיר נא מוחי — פפיר".

אבל בעוד שהסיפה של „הפזמון" שלו נטתה לנימה לירית במקצת, מהולה בגוון של תפילות יום כפור, הרי שתחילתה אופיינה — בפתיחה דרמטית, כעין קרשצ׳נדו אדיר — ולא בכדי.

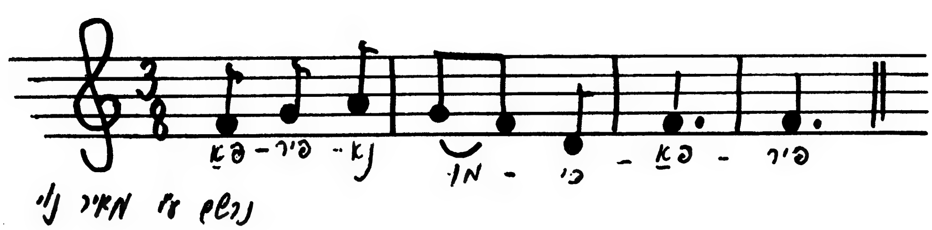
חונה לא הגביל את עצמו בהשמעת המנגינה הקבועה שלו, לצורך „מקצועי" גרידא, אלא שהעניק לה שימוש נוסף ו„מקורי" מאוד. לפי שהיה בעל קומה זעירה, יכול היה לשים עצמו כאחד שרואה ובלתי נראה, משקיף על פני סביבותיו ואורב ל„ציד". האמת ניתנת להיאמר, שהוא לא נצרך לבזבז זמן רב כדי לשחר לטרף, כי ההזדמנויות ציפו לו בשפע רב, כפי שהשוק היה משופע בכל טוב — ירקות, פירות, חלב, ביצים, שמנת, ועוד, ועוד. והיה, כאשר מוכרת החלב בשוק מחגת בדיוק מהכד לתוך הסיר את הנוזל הלבן, מגיח „חונה" מאי שם ופותח בצווחה אדירה ׳פפיר נא... וגו׳.

הוא לא הספיק לגמור את הפזמון, כאשר הכד והסיר נופלים מידיה המבוהלות של המוכרת והכל נשפך על המגרש המרוצף של השוק... קמה מהומה, צעקות, התקהלות — ועד שכולם התאוששו, היה כבר „חונה" רחוק ת״ק פרסה ממקום התגרה ונבלע אי שם בתוך ההמון.

אולם, מי שהכיר את נוהגו של חונה, ידע כי חלב או שמנת לא היו דווקא מהמצרכים האהובים עליו. ואם עסק בכגון אלה, הרי זה היה מחמת דלות „הסחורה" בשוק ביום הזה. חולשה מיוחדת היתה לו דווקא לביצים. הוא לא התעצל לשהות שעה ארוכה ב„תצפית" כדי להעלות בחכתו מין תעלול שכזה בו נהפך סל ביצים טריות ל... ביציה. הכיצד? פשוט מאוד, מחכים רק שה„גוייתה" (מוכרת) תספור את הביצים, תוציאן אחת, אחת מתוך הסל ותניחן על האדמה, וחוזר חלילה. או אז צץ „חונה" עם הקרשצ׳נדו המפורסם שלו — „פפיר נא!..." וגו׳ וכל הביצים מתמזגות מיד ל„מסכת" אחת, המעוררת תסבוכת שלמה, צעקות־זעקות־יללות וקללות מזה, וצחוק פרוע של אספסוף עולז — מזה. לימים, התארגנו כנגדו המוכרות בשוק, וכל אימת שהיה מופיע, נשמעה אזהרה קולנית — ואז הן היו מטילות עליו מכל הבא ליד: עגבניות רקובות למחצה, מלפפונים, כרוב, ועוד. אולם, כל אלה לא שינו ממנהגו והוא המשיך הלאה כדרכו בקודש.

שבוע עבודתו של „חונה" התחיל ביום ראשון והיה מסתיים ביום ששי לפנות ערב — אז פנה לביתו והלך ברגל עד לפצ׳ניז׳ין, בה התגורר כל השנים. בקיץ היה מוכר, כאמור, נייר לזבובים ובחורף — לימונים טריים למחצה. אולם עיקר תעסוקתו היה — „פפיר נא מוחי". את שמו האמיתי ספק אם ידע מישהו, אך דמותו ומנגינתו היו כחלק מהנוף של קולומיה וכה יונצח בספר הזכרונות.

מ. ש.

שבתיל שיכור

כל עיר וההווי שלה, דיוקנה וייחודה, אופייה ותרבותה, האישים, הדמויות והטיפוסים שלה. יש והם עולים בגרם המעלות החברתי בזכות מעלותיהם התרומיות או מכוח פעילותם הנעלה, ויש שהם מתבלטים ועולים על פני השטח בגין אורחם החריג או מעשיהם השונים ממוסכמות. אין הם בורקים כאותן הפנינים במחרוזות, אך צבעם כה שונה, שהוא בולט וניכר תמיד במירקם החברתי של בני דורם.

גם בעירנו היו טיפוסים כאלה — ואחד מהם כונה בשם „שבתיל שיכור". אחר שמו האמיתי קשה להתחקות כיום, בעת כתיבת שורות אלה, כי גם בעת קיומו ספק אם מישהו הכירו בשם אחר מלבד אשר לפי הכינוי שדבק בו.

זוכרני, מנהג היה אצל חסידי אוטיניה, שהפך למסורת רבת שנים: ביום שמיני עצרת היו עולים בגמר התפילה כל מתפללי הקלויז לר' משה קרייזברג ז"ל ומתכבדים שם ליד שולחנות ערוכים בסעודה חגיגית. במעמד זה לא נפקד גם מקומו של שבתיל שיכור, אשר בניגוד לשאר האורחים לא הסב מעולם ליד השולחן, אלא היה עובר בכל החדרים, ניגש לשולחן ומרוקן את כוסיות היי"ש שהיו כבר דואגים להגיש לו. דמותו של שבתיל במסיבה מסורתית זו הפכה כבר לחלק בלתי נפרד ממנה ולא עלה על דעתו של איש שלא לנהוג בו מצוות הכנסת אורחים, על אף אורחו הלא מקובל כל כך על גוברין יהודאין.

על הליכותיו ומעלליו של „שבתיל שיכור" מספר בן עירנו, ר' חנוך שכטר בספרו „שתים ערים", לאמור: „שבתיל זה חייט היה, וביחוד הצטיין בתיקונים. כשהניח טלאי על גבי בגד, אי אפשר היה להכיר שהיה כאן קרע, ויכול היה במלאכה זו לפרנס את בני ביתו בכבוד, אבל בנשמתו היה ניצוץ מנשמתו של לוט, ושתה בכל שמחה. כאשר אנשים הוכיחו אותו: שבתיל, הרי חייט הנך, ומדוע אתה מתרשל במלאכתך? היתה תשובה אחת בפיו: „השתיה כדת אין אונס — גישט געניייט..." (ביידיש נודעת משמעות כפולה למלה „געניייט": 1. לתפור, 2. לאלץ, לאנוס).

לשבתיל היו הרבה בנות והיה צריך לדאוג להן, אך כל זה היה מוטל על אשתו שהיתה מקוננת על מר גורלה. וכשם שאורח חייו חרג מדרך הבריות, כן היה קץ ימיו בנסיבות בלתי רגילות וטרגיות. באחד הימים נקלע בסמוך לגשר על נהר הפרוט, וכנראה שהיה גם שתוי. הוא נפל לתוך המים וטבע. רבים הצטערו עליו כאדם וכדמות טיפוסית שהיתה חלק בלתי נפרד מנופה של העיר.

י. ה.

שמואל ונסיה טוטאי

ל. ג.

ברחוב „ריטנה" התגוררה בעליית הגג של „אברהם יוסלכר" משפחה מיוחדת במינה — ר' שמואל, נסיה וילדיהם. הבעל היה חסיד זידיצ'ובי נלהב, נהג לנסוע פעמים בשנה לרבי שלו ותוך כדי מסעותיו היה מוציא את פרנסתו. הוא היה אדוק מאוד, לבוש בגדים חסידיים וכפי שהעידו עליו הבריות — היה גם בן־תורה, אך מלמד לא רצה להיות. רק פעמים בשנה היה מגיע הביתה — לפסח ולסוכות. לפסח — על שום מה? — כדי להכין „מצה שמורה" ולסוכות, על מנת לדאוג לעצי הסקה לחורף.

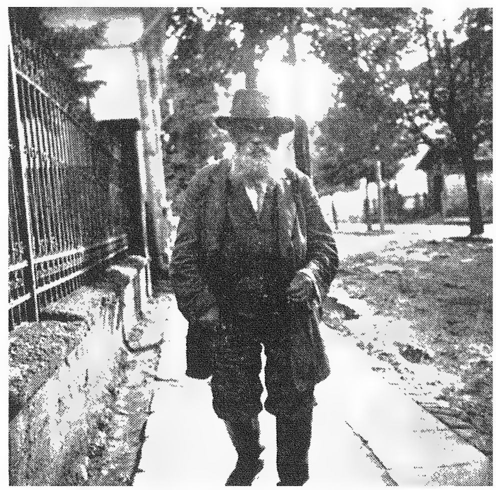
שמו — מנין

הוא לא ידע פולנית ולא אוקראינית. כאשר הלך לשוק לקנות עצים, שאלו המוכר הגויי — לאן להביאם. ברם, ר' שמואל לא ידע להסביר לגוי והיה מראה בידיו לכיוון הנסיעה בהשתמשו במלה היחידה שידע — „טוטיי". הואיל, ובדרך זו קשה היה להבין כיצד לנסוע, חזר המוכר ושאל מדי פעם לכיוון — ומקבל שוב את התשובה: „טוטיי", „טוטיי", מכאן שנדבק לר' שמואל הכינוי „טוטיי".

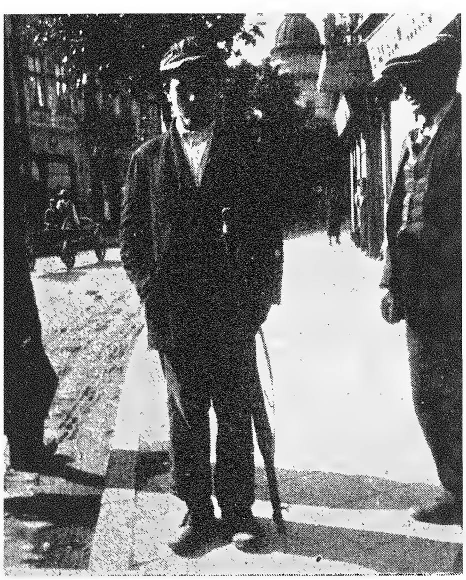
אשתו, נסיה, נהגה בפרקי הזמן שבעלה נעדר מהבית ללמד בני־עניים, עגלונים, שואבי מים ומשרתות — א"ב'. היתה זו אשה שמנה, ממושקפת, לובשת צעיף חם וארוך בקיץ ובחורף, בעל קול כשל מיטה נגררת. והיה כאשר ר' שמואל חזר הביתה, היתה נושלת את המטאטא ביד, פותחת את דלת ביתה ומצפה רק לשמוע ממנו כמה הוא הרויח. מלותיו הראשונות חרצו למעשה את המצב בבית ובכל הסביבה: אם אמר שהרויח טוב, נטלה נסיה את המטאטא ביד אחת ואוחזת בזרועו של ר' שמואל בידה השנייה ומתחילה

לרקוד ולשיר בקולי קולות. מיד היה מתאסף במקום אספסוף, שכנים, בחורים, זאטוטים, אחדים עם תופים, שרים ומחוללים ברעש מחריש אזניים.

בבית הזה התגורר גם יהודי אחד בשם „דודיה ספודיק" שכינויו דבק בו בשל השטריימל הגבוה שחבש. הוא היה חסיד קוסובי, אב לשני בנים ובת. בן אחד היה נחשל, בעל חטוטרת וזרועות ארוכות, בלתי רגילות, עם כפות ידים ענקיות. אם היה מוחה כף, היה זה כאילו רעמים רועמים בחוצות, ואף הוא היה מצטרף למקהלת העולזים סביב משפחת „טוטיי" ותורם לקלחת את חלקו שכוחו וגבורתו מלא עולם... קיצורו של דבר, היה שם שמחה וששון „ליהודים"!

ואולם, תמונה זו היתה משתנית מהקצה עד קצהו, כאשר ר' שמואל היה מבשר לאשתו שלא הרוויח. מיד היתה נסיה מזעיפה את פניה, מפריחה קללות עד לב השמים — בנוסח „ליידק!" גזלן! היכן הסתיר את הכסף?! לשמע הצווחות, התאספו שוב אנשים מכל הבתים השכנים, צועקים גם המה. כאשר נסיה „מכבדת" את בעלה במטאטא שלה, באה משטרה, רעש, מהומה, כל הרחוב „על הרגלים". כל זה היה נמשך עד שהאיש שעל התאורה ברחוב בא להדליק את פנסי הגז. רק אז משתתק כל הרחוב, ר' שמואל יוצא שוב בדרכו לרבי ונסיה חוזרת ללמד את המשרתות א"ב'.

טיפוסים

הווי
ופולקלור

שואבי מים ועגלונים

הישגי הטכניקה של המאה העשרים היו עדיין בוא־שית התגלותם, ובמקום להוציא מים „מהקיר" היה על הבריות לעמול ולטרוח — טירחה רבת תלאות ופי־תולי דרך, עד שהנוזל החיוני הגיע למקומו המיועד, בין אם זה סיר הבישול או סתם „מים חיים" ללגום כדי לרוות את הצימאון.

למען האמת, היו אלה אנשים מיוחדים שהדאגה לאספקת המים היתה מוטלת עליהם — הלא הם שו־אבי המים המקצועיים.

בהפציע השחר, היו מגיעים המה, השואבים עם חביותיהם אל מקור השאיבה של הבאר העירונית מאחורי הכנסיה האוקראינית („צרקווה"), משקים את סוסיהם וניגשים למילוי החבית. אחר, מובילים את המים ברחובות ומוכרים שני כדים ב„קרייצר" אחד. מלבדם, היו גם נושאי דליים בעזרת קשת. לאלה נודע גם היתרון של הבאת המים לקומה השניה בבתים הגדולים שבמרכז העיר.

נושא מים „מקצועי"

תחרות לכיבוי שריפה

בשעות חרום נודע לשואבי המים — בעלי העגלות תפקיד נוסף, כי בפרוץ דליקה בעיר, היו רצים לסייע למכבי האש במלאכתם. תוך כך נערכו תכופות תח־רויות בין העגלונים — מי יגיע ראשון אל מקום השריפה, מפני שהעיריה נהגה להעניק לעגלון שהגיע ראשון — סך של 5 קרונות, בעוד שלאחרים שילמה רק קרונה אחת. גם בחלוף המשטרים נותר הנוהג והתעריף, אלא שבמקום הקרונות — שולמו „זהובים" (זלוטי).

את הסוסים היו העגלונים קונים אצל הרשויות של הצבא, ע"י מכרזים, בימי היריד, במגרש ה„תרגוביצה" ליד הגשר על הפרוט. על רקע זה התרחשו לעתים מחזות משעשעים.

הסוסים שהורגלו במשך שנים לסדר ומשטר מסויים, היו מגלים „נוסטלגיה" לימי העבר שלהם כל אימת שנתקלו בסממנים ואותות שהזכירו להם את ימי הזוהר הללו. והיה, כאשר פלוגת פרשים חוזרת מאי־מונים ועוברת ברחובות העיר תוך תקיעה בחצוצרה, התרגשו הסוסים. לשמע תקיעת החצוצרה, אשר היתה מבשרת להם תמיד את קבלת השעורה (לאחר האי־מונים), התגעגעו פתאום באופן הנמרץ ביותר לבשורה המוסיקלית הזאת ונתנו לכך ביטוי דראמטי ביותר. הם התחילו להשתולל, לצהול, הפכו את העגלות עם החביות, המים הציפו את הרחוב והיה שמח...

את הסוסים רכשו העגלונים — לא במישרין מידי הצבא, אלא באמצעות מתווכים וסוחרי סוסים למי־ניהם, שהיתה להם כבר „חזקה" בשטח זה והם לא נתנו בו דריסת רגל לאחרים. בין אלה שעסקו דרך קבע בסוסים כלעיל, היו: צווירן, דב ישעיהו שאלר, הרש לנגר, קורן, שווייצר, הרש נירנברג, תולה חיות, יונה (דר טויבר) ואלי פא...

נ. ג.

א. י. ברור

משחקים, בדיחות, חידות

ילדי החדר אהבו ככל הילדים משחקי תנועה, ביחוד אחרי ישיבה מיגעת על ספסל הלימודים. הפעוטות שיחקו בסוס ועגלון כנהוג עד היום. הסוס שומע כמובן רק את לשון הגויים ואינו מבין יידיש, כשם שגם הכלב והחתול והחזיר וכל חיה ובהמה שומעים רק לשונם של הערלים. ובכן, יצהל הסוס כדרכו והעגלון ידבר אליו גויית. גם סוס ורוכבו — הוא משחק. אם שניים הם המשתתפים אז ילך הסוס על ארבע, ואם שלושה, הרי יכוף הסוס את גוו ויאחז במתניו של חבר ושניהם יצטרפו לסוס אחד והרוכב יעלה על הגו הכפוף. כשילד נושא את חברו על כתפיו, הריהו סבל והנישא הוא שק קמח המוצע למכירה. לפעמים מתלווה לכך אף הכרזה: „שק קמח מי יקנה".

בכל הזדמנות רגילים היו הילדים להתנדנד — „זיך הוידן". פעם נדנדה — אַ הוידנקה — של חבלים ופעם על קרש שהונח באמצעיתו על חבית או על קורות. לפעוטות היו מוסיפים עידוד במלים „הוידאש־קופלאש". לא מאסנו בנדנדה אף בשעת קריאת התורה. רגילים היינו הילדים שלפני גיל בר־מצווה לצאת בשעת הקריאה החוצה והורינו לא מיחו בידינו.

אם נמצא קרש חלק ונקי היינו מתחלקים עליו — „זיך גליצ'ן אויף אַ ברייט". לפעמים, היה אבא עורך לנו משחק זה בשבת בבוקר, בעודנו רק בכותנתנו, כי להחליק על המכנסיים לא כדאי היה להורים... ריקודים במעגל היו עניין לנערות ורק לפרקים נתפסו להם גם נערים. בעיירות ובכפרים ניסו לפעמים ילדים ללכת על ידיהם כמעשי השקצים.

הצבא ותרגיליו משכו כמובן את עיני הילדים. שעות לא מעטות, שבהן יכולתי לאמן את ידי בכתיבה תמה ולהיות לאיש מושלם בעיני בני עירי, ביטלתי בהסתכלי בגדודי חיילים. שיחקנו איפוא בחיילים. אחד החברים נתמנה לקורפוראל או לפלדובל (בצחוק היינו אומרים: פרדסודל — זנב הסוס) ופקד על הנערים בנוסח הפיקוד הצבאי: האב־טאך (האבט אכט) „שימו לב", רכטס, לינקס, פארוורטס, מארש" — ימינה, שמאלה, קדימה צעוד וכו'.

גם המשטרה ופעולתה חביבות היו עלינו. גנבים וגזלנים נתפסו והובאו לבית הסוהר, וכמובן שהשוטר מדבר גויית ולא יהודית ובעל תפקיד השוטר השתדל לחקות את לשון הגויים — רק מלים מעטות ידענו.

המשחק במחבואים היה חביב עלינו כמו שהוא חביב על הילדים כיום וכן גם ה„פרה העיוורת" — „די בלינדה קוה". קושרים את עיניו של נער במטפחת ועליו לתפוש ילד שבחדר. הנתפש הפך ל„פרה עיוררת". מובן ששום נער לא הסכים להיות „פרה עיוורת" ראשונה, ובכן — היו מגרילים. סדר ההגרלה היה על ידי פסוק כלשהו מהתפילה. חביב היה הפסוק „הושיעה את עמך וברך את נחלתך... עד העולם" והוסיפו שם הילד שנתפש בכינוי גולם, כגון: מרדכי'לה גולם. לפעמים היו קושרים קשר בקצה המטפחת, מכניסים את ארבע הקצוות ביד והילד שמשך את הקשר נתפס.

דומה לפרה העיוורת הוא משחק שאת שמו שכחתי: ארבעה ילדים ניצבים בארבע פינות ומדי פעם בפעם יחליפו את מקומם ביניהם. ילד חמישי מתהלך בחדר ומשתדל לתפוס לו מקום בפינה בשעת החליפים. מי שנשאר בלי מקום יסתובב וישתדל למצוא לו מקום בחילוף הבא. היה זה משחק חביב עלינו בחדרו של ר' שמואל שמחה'ס.

נערי הנוצרים היו מתחלקים על הקרח ברצון הורריהם, אנו עשינו מעשי שקצים אלה שלא ברצון הורינו. בכפר יוצאים היינו בשעת קריאת התורה לנהר הקפוא הסמוך למקום תפילתנו. מובן שגם במשחקי שלג לא בחלנו לא בעיר ולא בכפר. במים הזורמים בשיחין שבצדי הדרכים התקנו לנו „טחנות", כלומר גלגלים קטנים סובבים על ציר.

היו גם משחקי ניחוש וזריזות. נוטל נער כפתור או גרעין ומחזיקו בין כפות ידיו. חבריו יושבים וכפות ידיהם מהודקות זו לזו. עובר הנער בעל הכפתור ושם את כפותיו על כפות חבריו. לאחד מהם שלשל את הכפתור מבלי שהדבר נראה לאחרים. על אחד הילדים הוטל לנחש בידי מי הכפתור. אם גלהו, ישב בספסל וחברו הוכרח למלא את מקומו. משחק זה נקרא „איינגברליך", כלומר מסירה.

ילד קובע במוחו — נעמט זיך אין זין — איזה חפץ ומגלה את שמו לאחד החברים. ילד שלישי חותר להוציא מפיו את הסוד על ידי שאלות המצמצמות את הסוג שעליו נמנה אותו חפץ, כגון בעל חיים הוא או לא; עץ או אבן; קטן או גדול; שחור, לבן וכו'. על פי רוב נתגלה סודו של בעל המחשבה, כי מצומצם היה עולמם של הילדים.

זריזות ידים

אחיזת עינים שכיחה היתה במשחק של אצבעות מורטבות ויבשות. נער פיקח מרטיב שתי אצבעות ברוקו ומראה אותן לילד תמים: ראה לחות הן. אחר כך הוא עושה תנועה חטופה כלפי פאות ראשו כאילו נגב את קצה האצבעות ובינתיים הוא מחליף את האצבעות ומראה אותן לחברו: ראה יבשות הן. בין רגע הוא חוזר על אותה תנועה והאצבעות שוב לחות. התמים אינו תופס ואינו יודע לחזור על אותו „קונץ".

על הגבול בין הזריזות והאהאזרד הוא המשחק בכפתורים, שהיה נפוץ בקרב היהודים בכל ארצות פולין הישנה ושכנותיה. כל ילד המשתתף במשחק נותן כפתור לתוך השותפות — „אין קוהן אריין", מסדרים את הכפתורים על הרצפה בשורה ישרה, ו:ל אחד מצליף על פני הרצפה בכפתור את השורה ממרחק ידוע שנמדד בעזרת היד. פגע וערבב את השורה הריהי שלו, לא פגע נוסף כפתורו לשורה. ההצלפה נקראה „שנולן". היו כפתורים נוחים להצ־לפה, והם נקראו „א שנולריל". מובן שסחר הכפתורים פרח בחדרי דרדקי, וערכו של שנולריל היה שקול כנגד כמה כפתורים. הזכות בידי המשחק שלא הצ־ליח, להחליף לו את ה„שנולריל" בכפתור אחר שהוא מחוייב להוסיפו לשורה. בקולומיה עיר של „עמך" במלוא המובן, הן לחיוב והן לשלילה, היו כנופיות של נערים חבלנים, שסיפרו עליהם שהם שודדים כפ־תורים מבגדי ילדים. שמותיהן של שתי חבורות כאלה זכורים לי: „די שאוליקליך" (על שם שאול) ו„די מוריקליך". בעיר היו בריונים בעלי אגרופים, שאפשר היה לשכרם לחבלות — מחוץ לרצח כמובן. הם נקראו „פולסקה ברטיס" (האחים הפולנים), אף על פי שהיו כולם יהודים. בימי בחירות היו כוח שאין לזלזל בו. אותן כנופיות נערים היו חיקוי, או שלב ראשון ל„פולסקה ברטיס".

במשחק באגוזים היו שני אופנים: קליעה על פני הרצפה כמו בכפתורים או גלגול על פני קרש נטוי. משחק האגוזים היה מקובל בימי הפסח. בחנוכה שיחקו בסביבון. נפל הסביבון על נ' או ה' (נים, האב) זכה המסובב; נפל על ג' או ש' (גיב, שטל) היה עליו לתת פרוטה או כפתור לקופת המשחק.

משחקי קלפים

בני אחת עשרה החלו כבר במשחק בקלפי־מספרים שהגיעו עד 31, מכאן נקרא אחד המשחקים בקלפים משחק 31. איני זוכר אף משחק אחד בקלפים, כי בהיותי בן עשרים נשבעתי בנקיטת חפץ שלא לשחק שום משחק האזארדי וכל המשחקים שידעתי בילדותי ובנעורי נשכחו מלבי. ההאזארד משך לב קטנים וגדו־לים ויש להוציאם מעולמם. בשעה שלנתי בחדרו של מלמד ידוע, היו חבריו של מלמד זה מתכנסים בלילות חנוכה, ויתכן שהוסיפו עוד לילות, ושיחקו עד עלות השחר. משחק זה טרדני בשנתי וסיפרתי למישהו על מעשה זה שלא היה נאה ל„תלמידי חכמים" כביכול. היה זה גלוי־סוד מן החדר שנחשב לאי־לויאליות כמו מלשינות בכתב כיום, והמלמד — שלא היה מורי אלא מורהו של אחי — התרעם עלי. משחקי־פעוטות הא־זארדיים היו „קיסר או נשר", זוגי או בלתי זוגי — „קאיזור אודר אדלר, נים צו גרד". מצד אחד של הפרוטה צורת הקיסר ומצד השני נשר. מגלגלים את הפרוטה וזוכה בה מי שניחש בהצלחה לאיזה צד תיפול. נוטל ילד לידו כמה אגוזים קטנים או גרעיני דלעת וחברו מנחש אם זוגי המיספר או לא.

משחק זריזות ודמיון הוא אטל־בטל, הידוע באנגלית בשם cat's cradle (ערש חתול) ובגרמנית Abneh־men או Abheben. מישחק זה נפוץ בקרב עמים רבים, מפותחים ופרימיטיביים. אצל הפולנים והאוק־ראינים לא ראיתיו ושמו בלשונותיהם לא נודע לי — אבל „לא ראיתי" אינו ראיה. האם הביאו היהודים מן המערב את האטל־בטל (אולי מטת־אטל, שם אשה לחרוז)? היה זה משחק ילדות; ילדים לא נזקקו לו אלא מעט.

על סכינים

משחק נערים, היה המשחק באולר שלהבו ניצב בזווית 90° על הקת. המשחק זרק את האולר לאחורי ידו על ספסל או קרש וכוונתו היתה שהלהב יתקע בעץ. אם ננעץ, מדדו במספר אצבעות או גובה הקת מעל לעץ. אם נח האולר על הקת היה זה גם כן לזכות המשחק, ורק אם נפל ולא נתקע נכשל והתור הגיע לחברו, לנסות את זריזותו. אולר היה מצוי בכיסו של כל איש ונער גדול, לכן נקרא בגרמנית „טשנמסר" (סכין־כיס).

משחק מוזר שאיני יודע לאיזה סוג יש למנותו הוא המשחק במכות בגב, זיך שפילן אין באק. נוטלים חומש ורואים בו את סימן הפתוחות והסתומות פ' וס', דף ראשון לראובן. דף שני לשמעון. בכל פעם שכתוב פ' והאות לזכותו של ראובן, הריהו מכה את חברו כך וכך מכות, וכן לשמעון. יש וה„משחקים" חלקו ביניהם את האותיות פ"א לראובן, סמ"ך לשמעון.

משני ספרים דומים בגדלם אפשר לעשות „טחנה". מניחים שער החיצון של ספר אחד תחת שערו של השני, ואחר כך סף של זה ועליו דף מהספר השני, באופן שהדפים של שני הספרים מעורבים זה בזה. אחר כך מקימים שני הספרים בצורת חי"ת והדפים יורדים לאט־לאט והדבר נראה כאילו נתגלגלו גלגלי טחנת קמח — מעין ראי־נוע לפני היות ראי־נוע בעולם.

לילדי החדר המנותקים מן הטבע היה רק מגע מעט עם בעלי חיים. המשחק עם חתול שוכח את למודו — החתול „מוחו קצר", כלומר זכרונו לקוי, וכן הנוגע בו. אכילת לב בהמה ועוף משכיחה גם היא את הלימוד והאמהות נזהרות שלא להאכיל את הזכרים שבבית מאכל לב. לבנות — לא איכפת, לא להן ללמוד תורה.

שעשועים עם חיות־בית

בכל זאת אין ילדי החדר נמנעים מלצער חתולים, כלבים, וביחוד את חזיריהם של השכנים, שהיו באים יום יום ונוברים באשפות היהודים המלאות כל טוב לחיך חזיר. מלמדנו, שלא השתמש בבית הכבוד, סמך על הפעולה הסאניטארית של החזירים. את אשר הטילו יהודים, גדולים וקטנים באישון לילה ולפני זריחת החמה במגרש השוק וברחובות העיר, יאכלו החזירים בשעות בוקר. נערים שובבים נחותי־דרגה היו מחזיקים כלבים בביתם אי־שם בפרברי העיר. על פי רוב השתתפו נערים אחדים בכלב אחד. בכפר ירדו אף „בני טובים" כמוני לשחק בכלבים. כלב היה לנו החבריה בכפר על יד קולומיה, פינקאס קראנוהו. עבר ג'אנדארם וירה בו מחשש פן ישתטה, ואנו ערכנו לו לוויה בעודו מפרפר.

עסקי יונים היו סימן רע לנער שטיפל בהם, כי הם קשורים בהפרחת יונים ובמעשי גניבה ותרמית. אחד מחברי שעסק ביונים בגיל י"ג בערך, בעודו לבוש ארוכות, ואמו — אחת הנשים הצדקניות בעיר, העוסקת בצרכי הצבור, יצא לתרבות רעה ומגונה מאוד. כאשר שאלתי עליו אחרי איזה תריסר שנים, אמרו לי, בלשון נקייה: הוא „מלמד לנערות" — אַ מיידלישער מלמד.

לעתים רחוקות הצליח נער מן החדר לצוד צפור בפח או להוציאה מקנה. הילדים היו מקנאים במאושר כזה, והמתחסדים שבהם היו מזכירים לו „צער בעלי חיים" ומיעצים לו שישלחנה לנפשה.

בציד פרפרים רבי גונים עסקנו רק דרך אגב, ואולם בחרקי־מאי (מאי־קפר), שהיהודים קראוהו כמו בסלאבית אַ חרישץ, עסקו כל הילדים מבני ג'־ד' עד י"ב בערך. חרק זה מופיע באביב בהמונים לפנות ערב לאכול ירק ועף בזמזום רב. היינו צדים אותו בנקל, מעבירים לו חוט במחט בזנבו ומסובבים אותו על החוט שיעוף ויזמזם. שובבים היו מוציאים מאחורי זבוב את קצה מיעיו, מדביקים בו רצועת נייר דקה ומשחררים את הזבוב שיפרח.

סיפורי מעשיות

ילדי ישראל היו להוטים מאוד אחרי סיפורי מעשיות. בין הערבים, בצאת המלמד לתפילה בציבור ובכל הזדמנות אחרת, היה אחד הבקיאים מספר מעשה בשודדים או על נושא אחר מושך לב ילדים. יש וילדים התנו בינם לבין עצמם: „ספר לי ואספר לך". מי שתורו הגיע לספר ולא היה בידו, פטר את עצמו בבדיחה זו: „אַמאָל איז געוועזן אַ הין (תרנגולת) מיט אַ האָן — די מעשה הייבט זיך אָן; אַמאָל איז געוועזן אַ פערד מיט אַ שליטן — די מעשה איז אין דער מיטן; אַמאָל איז געוועזן אַ קאַץ מיט אַ מויס — די מעשה איז שוין אויס". אחרי סיפור מעשה היו מסיימים בכי טוב: „שפּיץ בוידם, לעק מעסער, דיר איז גוט און מיר נאָך בעסער".

נושא חביב על הלמדנים הקטנים בחדר היו סיפורים על בערותם של היהודים הכפריים בידיעת היהדות. האיכרים הערלים היו גם המה מטרה לחיצי לעגם של נערי החדר — גמול־מה בעד סיקול באבנים על ידי ה„שקצים" בכל פעם שהעיזו לעבור בשכונה או בכפר של עם הארץ. להתגרות בפועל לא הספיק כוחם של ילדי היהודים, אבל בלב ובאונאת דברים הקניטו לפעמים איכרים שבאו לשוק. כשקראתי סיפורי אלף לילה ולילה נזכרתי באחד מהם שמעין זה שמעתי בחצי אמור מנער בן תשע או עשר. דרכם של סיפורים לנדוד מעם לעם. זכר הטאטארים היה עוד חי בעיירות שעל יד הדנייסטר בסוף המאה הי"ט. לפי סיפורי הילדים היו הטאטארים צדים בני אדם ומפטמים אותם לאכילה. רק אם היה פצע כל שהוא בגופו לא נאכל, וההצלה היתה על פי רוב שהמפוטם השיג סיכה ופצע את אצבעו. מכשפים ומכשפות ומעשי זוועות שעשו היו שגורים בפי ילדי החדר יותר מסיפורי חסידים. המעשיות בחלם היו חביבות על הקטנים.

בדיחות

בדיחות ועקיצות היו נפוצות בפי יהודים קטנים כגדולים. אין לך ילד שלא שאלהו שאלת חשבון פשוטה זו: על הגג עמדו 10 צפורים; ירה הצייד והרג מהן שלוש — כמה מהן נשארו? הילד ענה 7 והנכון הוא שרק 3 הנהרגות נשארו וה־7 פרחו להן. לילד תם מספרים: עוף פרח ביער וצווח: אוי ואבוי, אמו של רבי יוחנן עקרה היתה. — מה שכיח יותר הלל שלם או חצי הלל. עושה הנער את חשבונו ומרצא שהימים שבהם משלימים את ההלל מרובים מימי חצי הלל — ובכל זאת זכור חצי הלל יותר מהלל שלם.

ידי הנערים העסקניות ידעו ללוש צורות שונות מגוחכות מלחם או מעיסת זגגים. מנייר ידענו להכין על ידי קפולים שונים כובעים, ילקוטים, ספינות, פנסים, צפרים, מכנסים בלי כיסים ועם כיסים. אין לך ספר שלמדו בו ילדי החדר שלא קושט, או נכון יותר, לוכלך, בציורים פרימיטיביים.

כמו בכל קבוץ היתה גם בין הפעוטות פוליטיקה ונתוק יחסים. „ברוגז" ביידיש. באו חברים להתערב או שאחד הצדדים הרוגזים שלח שליח לגשש בדבר תנאי השלום. והיה אם לא חפץ הצד השני בשלום היה פוטר את שליח השלום בבוז באמרו: דר שליח זאָל עסן דרק מיט מילך — השליח יאכל טנופת בחלב. נתפשרו הפעוטות, שילב האחד את הזרת בזרת חברו ושניהם ענו ואמרו: „ריגלה — ריגלה רוגז, מיר זענען געווען ברוגז, ריגלה — ריגלה ריק, מיר זענען חבר צוריק." בקראי בספרו של טיטוש ליוויס על הנוס־חאות של הכרזת מלחמה וכריתת ברית שלום ברומא בראשית ימי, נזכרתי בנוסח ילדינו.

שמחה לאידו של חבר נחשל היתה מצויה בחדרים במידה מרובה מאשר בבתי הספר העבריים כיום. נת־קע נער נחשל או קטן בין מוכשרים או גדולים — היה משמש מטרה לחיצי לעגם ולגלוגם. בשנת 1893 הייתי קטן בין הגדולים והם היו מכנים אותי כינויים בלתי־נאים, כאילו תינוק הייתי, שעדיין אינו יודע לשמור על נקיותיו. המלמד לימדני לענות להם: „הר־חב פיך ואמלאהו".

ליל פחדן היו בחורים פקחים, כביכול, אומרים: אני אספר לאביך שאתה לוקח תפוחים, תוקע אותם על מסמרים וזורק למרתף. הילד בכה ונשבע שמעולם לא עשה דבר כזה. ואולם הפקחים ידעו, שהכוונה לאכילה, השיניים הן המסמרים והמרתף הוא הבטן.

ספרו לי, שהכניסו למוחו של בחור רעבתן וטיפש שהיה מעובר עם אחיו תאומו, כי בבטן אמו בלע מרוב רעבתנות את אחיו והלה עתה גדל בבטנו. כפי שסיפרו לי, אמר הנער שאמנם משהו מקרקר בבטנו כצפרדע.

א. ש. יוריס

הרחובות שלי

הרחוב הצר (אוליצה צ׳יאסנה)

ביתי היה ב„רחוב הצר". ואינני זוכר אם מספר הבית היה 4 או 6, אך בכל זאת נחרת במוחי המספר 4. הרחוב לא היה רחוב אמיתי, אלא מין סמטה. „הרחוב הצר" חיבר בעצם שני רחובות נאים אשר במרכז העיר. אלה היו פונים אל ה„רינק", ז"א השוק, אל בית העיריה (מגיסטראט) ולמסילת הברזל של רכבת קטנה („לוקלקה"), החוצים את השוק והעיר — במר־כזם. כן, לאט לאט התחלת לשכוח את שם העיר: קולומיה, אשר במזרח גליציה, במונח מדוייק יותר „פוקוציה". דרך אגב, העיר קיבלה שם מפורסם בהיס־טוריה הפולנית ובספרות האידית. היא הונצחה על ידי שלום עליכם בפליטון שלו: „זה שקר" (ס"א ליגן), סטאניסלאוו פרזיבישובסקי כתב ברומן שלו „בני האדמה", על אחד מהגיבורים: „הוא נראה כמו אנגלי מקולומיה", לגביו היתה כנראה עירי כמין נקודה בסוף העולם...

נולדתי במקרה. האם אפשר לכנות את זה בצורה אחרת? הורי היו עניים. הם גרו בחדר אחד ועוד חד־רון קטן נוסף שימש להם כמטבח.

ביתנו — היה בית עני, אבא היה מתווך קטן של בתים גדולים. אף כי לפעמים היה מצליח, הרי הרוו־חים היו תמיד זעומים. באותו הבית עברו ימי ילדותי ולדידי, כאילו התפרצתי ממנו לעולם הגדול: בשבילי הוא היה מורכב משני הרחובות שהסמטה חברה בי־ניהם. מצד אחד רחוב יאגילונסקה מלא החנויות, שהיה מסחרר אותי ברעש הסואן שלו, ומצד שני — רחוב קושציושקה שהיה כבר אז עשיר ומהודר, בו נמצא האולם של „קסת ארשצ׳נדנאָסצ׳י", המקום למפגשים חברתיים ומופעים ליהודים ונוצרים.

ילד מתגעגע לחוויות כאלה שיפרצו לו דרך משיגרת העוני בה הוא חי. בקירבת מקום גר אופה. היתה לו בת יפה ושמה רחל׳ה. לעתים קרובות היתה לוקחת אותי בערבי שישי לביתם לסעודות העשירות, שעליהן לא יכולנו לחלום אפילו. ראשה הבלונדיני וחיוכה — זכורים לי עדיין היטב. כשהתחילו לבנות איזה בית ברחוב, ודמיון הילדים היה מלא געגועי להבות, הייתי יחד עם ילדים אחרים מהרחוב שלנו, עניים שכמוני מדליק ומפיק מהשבבים הקטנים מדורה ענקית... עד כי „מכבי אש" העירוניים היו בקושי מצליחים לכ־בותה. את המציתים הקטנים (ואני בתוכם) לא יכלו לתפוס. הרבה פחדתי בהיותי מתחת למיטה במשך שעות ארוכות.

מעשה בדגים

אנחנו הילדים, לא סבלנו את בעלי הבתים, המכינים דגים טובים לכבוד שבת, ומסתירים אותם במרתפים, ששימשו אז כעין מקררים. החלטנו איפוא להעניש אותם בגלל עושרם בדגים, לעומת העוני שלנו שהח־סירם מאיתנו. ביום ששי בערב, התגנבנו בהסתר למרתפים שלהם, גנבנו את הטובים שבדגים ואכלנו אותם. ואם לא די בכך, הרי כדי להתלוצץ עוד קצת, מלאנו את הסירים באבנים והנחנו עליהם כמה דגים. למחרת הבוקר היה „יום כיפור" אצל העשירים, אבל „שמחת תורה" אצלנו — הילדים האביונים. כמובן, שהמבצעים לא נתפסו לעולם.

כאשר בפעם הראשונה בתולדות עירי התקינו פנסי גז והעמידו לצורך זה עמודי עץ, מצאתי שעת כושר ותענוג גדול לטפס על העמודים האלה עד הפיסגה, דבר שהפחיד את אימי. בדרך זו רציתי „להתקרב אל השמים" ואילו אמי פחדה שאפול ואגיע בצורה כזאת לשמים...

רחוב ריטנה

הרחובות והמשכנתאות של הבית עברו מזמן את ערכו האמיתי. לבסוף, הוא נמכר במכירה פומבית ואנחנו יצאנו מבלי פרוטה. ללא אמצעים ובלית ברירה עברנו לגור בדירה יותר קטנה. מה פירוש — יותר קטנה? היא היתה בת חדר שהיה עוד יותר קטן מהקודם והחדרון הקטן היה עוד יותר קטן מזה שברחוב הצר. נוסף לכך, הכניס אחי, שהיה כורך, לתוך החדר שולחן עבודה למלאכת הכריכה שלו.

לרחוב רייטנה היה שם פולני אמיתי, שקרא לאהבת המולדת, אבל הרחוב בעצמו היה קצר וצר וגם מלוכ־לך — כי באותו הבית, היה גם מקום עבודתו של שוחט והצווחות של העופות הנשחטים הרעיד את האוויר. הנוצות שעפו היו מגיעות לעיניים ולאזנים וריח הדם הקרוש חדר לנחירים ולנשמה.

מהתקופה שגרנו ברחוב הזה, נשאר עוד זכר עגום: כאשר הצטרכנו — אני ואחי הגדול יוסף, לשלם שלושה קרונות כדי לעבור מבית הספר היסודי לגימ־נסיה, נאלצה אמי למשכן את הפמוטים היחידים שהיו לנו ואנחנו קיבלנו את השבת עם ברכה על נרות, שהיו תקועים בתוך שני תפוחי אדמה...

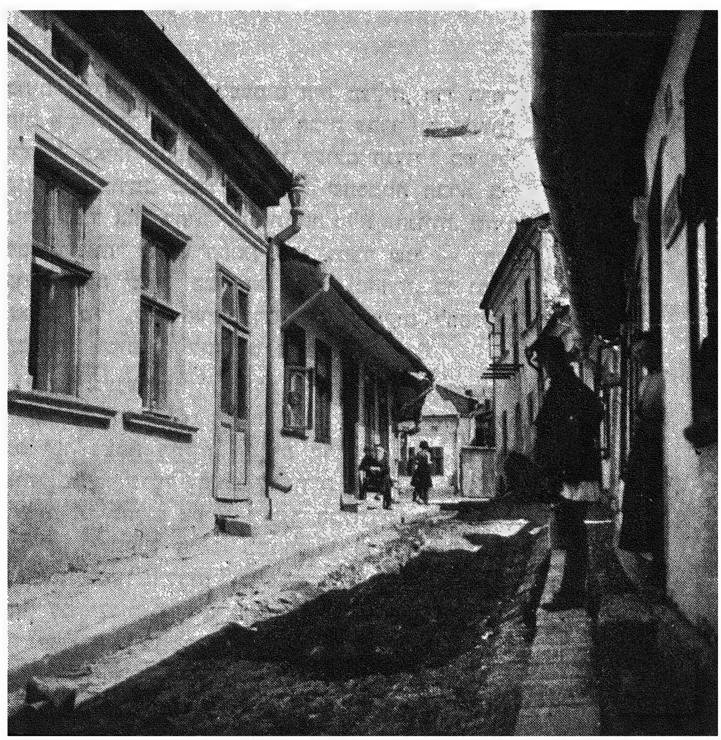
רחוב המבצר („זמקובה")

לימים, עברנו לגור לרחוב רומנטי, שנקרא „רחוב המבצר", בו היתה לנו חצר רומנטית ביותר. זה היה רחוב יותר נוצרי, קרוב לגימנסיה. בלילות היתה סכנה ללכת מפני הכלבים שבבתי הפולנים. הרומנטיקה של החצר קסמה לי וכאן התפתחה ההרגשה האינטימית שלי כלפי ילדה קטנה ששמה היה לורקה. הייתי אז בן 12 שנה והיא היתה כבת 10. תוכלו לקרוא לכך איך שתרצו, אבל ההרגשה כלפיה עשתה ממני „משורר" לפני הזמן, כי בשירים, כמובן עוד בחריזה ובפולנית, פרץ בפעם הראשונה לבי הדואב.

גם קרה ברחוב זה, ששיכלתי ללא עת את אחי קלמן ומאז נהפכתי למתנגד קיצוני למוות וללוחם תקיף בעד החיים. המוות היא העובדה העצובה והכאר־בה בחיינו הקצרים הניתנים לאדם רק פעם אחת. החיים הם מתנת השמיים, אז למה השמיים לוקחים אותם חזרה כל כך מהר?

היסטוריה שקבעה את דעתי

מטעמים של מחסור ועוני עברנו שוב דירה. הפעם לבית שהיה קצת יותר רחוק מהמרכז היהודי ולרחוב שכולו נוצרי. לא נשארו לי זכרונות מהרחוב הזה, אבל מקרה אחד נחרת בזכרוני. ערב אחד כשחזרתי לביתי, פנה אלי בחור פולני — שבעצמו היה מלומד ואח של אחד מחברי בגימנסיה — ובלי סיבה סטר לי על הלחי ובשעת מעשה אמר לי: „מאש זשידקר" (הא לך יהודון!). זאת היתה תמונה קלאסית של הטראגדיה הגלותית: מיעוט נרדף בין גויים. הסטירה לוהטת עד היום בלחיי כאות זיכרון. אינני זוכר עוד

הרחוב „נובי סוויאט" („נייע וועלט")

את שם הרחוב (אולי אוז'שקובה), אבל יהיה מה שיהיה השם, הסתירה היתה לי לעלבון ולמניע רב עוצמה לתפיסתי הציונית, היינו: „אינני מוכן להיות ההוא שמקבל את הסתירות — ללא אפשרות של תגובה".

ושוב ברחוב זמקובה (המבצר)

רק כשנה גרנו ברחוב הנוצרי ושוב חזרנו לרחוב „המבצר". כאן עברתי את כל שנות הגימנסיה, עד לקבלת (מאטורא) הבגרות. כאן התגבשה אישיותי. הייתי תלמיד מצטיין, במיוחד נמשכתי להיסטוריה ולספרות. התחלתי לכתוב יומן די מוקדם והמשכתי במלאכת הכתיבה לאורך כל שנות הגימנסיה. כתבתי גם הרבה שירים בפולנית. לצערי, נעלמו היומן והשי־רים בשנים הסוערות של מלחמת העולם הראשונה. התקבלתי מוקדם מאד בחוג נוער ציוני לעינייני תר־בות בשם „בר־כוכבא", שהיה מסונף לתנועת הסטודנטים הגליצאים „צעירי ציון". בשנת ה־15 של חיי, כתבתי הרצאה גדולה בפולנית בצורת חוברת על הנושא: „פועלי ציון, משמעותם — מוצא ומטרה".

בכיתה אחת למד איתי חבר בשם יודא לנגנמאס, שהיה „יידושיסט" ואוהב מושבע של הספרות האידית. הוא התחיל לתרגם הרבה שירים של סלובצקי, ביניהם „אויצ'עך זאצ'ומיוניך" והשיר של מיצקיביטש „פאן טאדאוש". הוא התגורר לא הרחק מאיתנו, דומני שברחוב „בדנארסקה". ליד החצר שלנו ניצב עמוד גבוה ועליו פנס גז. עד לשעות המאוחרות של הלילה עמדנו שם, שוחחנו והתווכחנו על הכל ועל כולם, פוליטיקה וספרות — ועל מה לא?

אהבתי את הרחוב שלי „רחוב המבצר", בגלל הרר מנטיות שלו ושל החצר, אשר היה פעם בודאי מבצר. לימודי האוניברסיטה הובילו אותי לוינה ורחוב המבצר היה הרחוב האחרון שלי בעירי קולומיה.

געגועים לרחובות

בזמן הלימודים באוניברסיטה פרצה מלחמת העולם הראשונה ועמה עברה משפחתי לוינה. פה נגמר הפרק השייך לעירי — תם ולא נשלם, כי נשארו הגעגועים לעיר־ביתי, לחברים ולחוויות הנעורים. יותר מכל נשארו הגעגועים אחרי הרחוב והבית בו היתה ערי־סתי: „רחוב הצר מספר 4", וכשלפעמים היית חוזר לעירי, בשליחויות שונות של המפלגה או בשם ארץ ישראל בכלל, חיפשתי קודם כל, את הרחוב שבו נו־לדתי והבית של „הרחוב הצר" — והייתי טובע בים של זכרונות הילדות. רק אחרי זה כיוונתי את צעדי לבית שברחוב המבצר, שם עוצבה אישיותי כיהודי וכאדם, כסוציאליסט וכציוני. האידיאלים שחלמתי עליהם בהיותי נער, צמחו ברחוב הראשון — „הרחוב הצר" ולרחוב האחרון הזה בעירי־ביתי נשארתי נאמן כל ימי חיי.

ד"ר שלמה ביקל

האיש מרחוב הזגגים

פעם היתה באמריקה אגודת יוצאי גליציה ולפניה היו אירגונים של יוצאי אוסטרו־הונגריה. כיום נמ־צאים נציגי גליציה רק בארגנטינה. יש בבואנוס־איירס יהודי גליצאי, ושמו נחום לידמאן. היהודי הנחמד הזה לא מרשה ליוצאי גליציה לשכוח את הערים והעיירות היהודיות, מהן היגרו לארגנטינה לפני שלושים, ארבעים, חמישים שנה, ויותר.

בנאמנותו ומרצו מחזיק לידמאן את „האירגון המרכזי של יהודים גליצאים בארגנטינה", החוגג כעת את יובלו. בהשראתו הוצא לאור ספר זכרונות, הכולל תמסורות (רפורטג'ות), מסות של סופרים ומשוררים גליצאים, וגם מבחר יצירות מפרי עבודתם.

ספר היובל (1925—1965) איננו הראשון לספרי ה„יזכור" של האגודה, אלא השלישי. הראשונים, מלאי ידיעות על גליציה וספרות יהודית גליצאית, יצאו לאור כפרי עבודת העורך — נחמיה צוקר, המייצג את האזור המערבי של גליציה (לינדמאן הוא ממזרח גליציה).

לאגודה יש כבר בית משלה, רב מידות, עם אולמות יפים (לפי מראה הצילומים). בביקורי שם טרם עמד הבית על תילו והם קיבלו אותי באולם שכור. היו שם גליצאים יוצאי ערים ועיירות מרובות. החמימות החר־סידית ואהבת האחים בה קיבלו את פני, הרשימו אותי

למדי. בקבלת הפנים שערכו לכבודי, היו רק שלושה מאנשי עירי, קולומיה.

אחד מנכדי קופל בכר בירך אותי. סבו של המברך היה איש פשוט, על אף היותו אחד מעשירי העיר ופרנסיה החשובים. נפגשתי כ״כ עם נכדו של דוד לייב הופמאן, שהיה אחד מה„שרים״ של סב־סבי שלמה חלפן ז״ל. כן בירך אותי נשיא האגודה, משה גלזר. לשאלתי — „האם אתה ממשפחת גלזר מרחוב הזג־גים?״ השיב הנשיא בחיוב. בין כה וכה ניגשו אלי יהודים אחרים לדבר אתי, ותוך כך „הפסדתי״ את נשיא האגודה, האיש מרחוב הזגגים בקולומיה.

רק עכשיו, בספר היובל, זכיתי להיפגש עמו שוב.

אותם. היו גם זגגים אחרים בעיר, אבל המפורסמים ביותר בתחום זה היו אנשי משפחת גליזר, מרחוב הזגגים. בין אם התגוררנו ברח׳ יגילונסקה, ובין בשפיטלנה, הקרובה לבתי הכנסת, בשעה שזגוגית נשברה, היינו אומרים עליה שיש לה כבר „עיניים״ — והיא מביטה לעבר רחוב הזגגים״... ובאומרנו זאת, מצפים היינו לישועה שתבוא מלייזר גליזר ומשפחתו.

„הגליזרים״ היו יהודים עניים, בעלי חזות נאה ומענה לשון בפיהם. האנשים היו מפחדים להתקוטט עם משפחת גליזר, כי אלה ידעו להגיד מה שבפיהם.

ראש המשפחה, הלא הוא „נשיא האגודה״ בבואנוס איירס — יש לשער שהלשון העוקצנית לא אבדה לו

האיש מרחוב הזגגים — משה גלזר בעת ביקורו בארץ, בין יוצאי עירנו

יש בספר היובל כמה תאריכים ביוגרפיים על משה גלזר, ואני יודע כבר מי הוא, אף כי אינני יודע בוודאות מי היו הוריו. ברור לי שהוא גדל באותו „רחוב הזגגים״ (אוליצה שקלרנה), שהיה מחבר את רחוב ואלאווה עם רחוב החייטים (קרוויצקה), סמוך למרכז היהדות (כל בתי הכנסת היו בשכנות) ואזור המגורים של בעלי המלאכה היהודיים. ה„אב״ של הרחוב היה לייזר גליזר, יהודי בגיל העמידה, בעל זקן לבן וקופסת זגוגיות על הגב. לייזר גליזר ומשפחתו סיפקו את הזגוגיות הנדרשות לחלונותיהם של היהודים והתקינו

בשנים הקשות של העבודה, אלא בארבעים השנה של התפתחות בבואנוס־איירס.

הנכד של לייזר גליזר הגיע לארגנטינה בהיותו בן 19. הוא לא נקרא עכשיו משה גלייזר, אלא משה גלאזר. אינו מתקן עוד זגוגיות שבורות בחלונותיהם של הבריות, אלא סוחר ובעל עסק גדול לזכוכית ומראות.

זה מכבר לא מדברים על קופסת הזגוגיות שברחוב הזגגים בקולומיה. עכשיו קיימת חברה גדולה למראות וזכוכית, הנקראת על שם „גלאזר ובנו״. את הלשון

העוקצנית השאיר משה גלאזר בקולומיה, אבל את הענף המסחרי שעסק בו, העביר לבואנוס איירס וביחד עם בנו פיתח את העסקים והגיע להישגים נכ־בדים. אפשר להמעיט בהרגשה שלי, ואפשר גם לצחוק ממנה, אבל אני מודה, שהרגשתי משהו מיוחד, קרוב לגאווה, כשקראתי, שאותו נשיא פעיל ב„אגודה המר־כזית של יהודים גליצאים בארגנטינה" הוא במקרה בן־עירי ודווקא מרחוב הזגגים, שהיה דואג לחלונות היהודים בעיר שלי והיה מתפרנס מהם בדוחק.

כדאי לבסוף למסור משהו על פעילות בן עירי כנשיא הגליצאים בארגנטינה, כפי שסופר בדר"ח שהוא מסר בספר היובל: במשך שנות כהונתו נבנה הבית החדש לאגודה. מכספי קופת ההלואה „קונגרסו", קנו מגרש יפה לקיץ, להנאתם של החברים וגם אורגנו טיולים משותפים למדינת ישראל. בסיורים שלהם נערכו לכבודם הרבה קבלות פנים פרטיות וציבוריות ובאחת מהן התחייב נציג רחוב הזגגים בקולומיה, לעזור להוציא לאור את פנקס קולומיה בעברית.

ד"ר אברהם קליין

שבת בעיר

שבת שלום מבורך, יום השבת — יום מנוחה. התכונה לקראת היום השביעי בו נצטוו בני ישראל לשבות מכל מלאכה, פרשה את כנפיה על העיר היהודית עוד ביום ששי אחה"צ, והכשירה את הלב־בות לקבל שבת מלכתה. האוויר התחדש עם ריח של ערב שבת, שהארובות בבתי היהודים שיחררו בענווה: ריח מאכלים מתפוחי אדמה, „קוגילן" ו„מאנדעבור־צ'ניק" (פשטידה מתפודים) התערבב בריחותיהן של עוגיות חמות ו„מאלאי" גויי, שהיה לו כבר מקצת מטעמו של „גר צדק". אולם, מעל לכל הריחות — התעלה הריח המכובד של החלה הלבנה עם כרכום ופרג. חוץ מהריחות ה„שולטים" היו גם הריחות הקט־נים של עוגות הדבש, פשטידות ועוגות ביצים.

היהודים היו ממהרים ביום ששי יותר מאשר בכל ימות השבוע, וכל אחד יכול היה לחשוב כאילו רצים המה לתחנת הרכבת לקבל פני אורח יקר. העבודה נופלת מהידים ועוד לפני שהחמה שקעה ושבת מל־כתה באה תחתה, ריחפה השכינה על פני העיר ויוש־ביה. האנשים הלכו לבתי הכנסת והנשים שהתעייפו בינתיים, נמנמו תחת אור נגוהות של הנרות הקדו־שים, כשהעיתון היהודי של יום שישי בידיהן.

בשבת ראינו בבירור, שהעיר „שייכת" ליהודים. כל השוק היה „מסורק" כאחרי מקלחת. לפעמים נראה סוס רזה מושך עגלה רעועה ובקור רוח הוא מתרוצץ מערימת אשפה אחת לשניה. היה זה בעל בית שאסף את גללי הסוסים לשיח הקטן שלו, ובצורה זאת, בלא יודעין, עזר לנקות את „הריח הטוב של השבת הקדו־שה".

השכם בבוקר חיכו „גויי השבת" עם תרמילים בידיהם, לקריאת היהודים, שיורו להם לחמם את התנורים בעבור חתיכת חלה לבנה. למי היה אז איכ־פת, שבאויר הצח היהודי, היתה יוצאת הבטן השמנה של בעל בית המרזח „בוגאיסקי" וריח טרף של חזיר נודף ממנו?

או למי היה איכפת שהגוי זשיבורסקי תלה בדלת חנותו את הגיליון „רוזווי" שמחירו שני גרוש, כאשר בראש הדף מתנוסס המשפט המפורסם „סווי דו סוועגו פו סוויע". היהודים היו הקוראים היקרים של העיתון הזול ויכול להיות שדווקא משום כך התנהג המוכר הנוצרי באופן בלתי הוגן כלפי היהודים — אפילו כלפי בית הכיסא אשר בחצר היהודית של חנותו.

ביום השוק

בשנה בה נערך היריד, נכבש המבצר היהודי למשך יום אחד על ידי אנשי הסביבה. מארבע כנפות העיר היו באים סוסים עם עגלות, ועליהן שקים מכל טוב: בערבעניצעס עם ברינדזע, עם ירקות ולמעלה — בדים עבים, לבנים ובצבעים, עריסות, סירי חרסינה, וכהנה וכהנה. הנשים היהודיות נהגו לקנות חביות ארוכות עם שזיפים וגוגוציס, כדי לבשל מאכלי פווידל (מטעמים). טכס הבישול, אשר נערך הרבה זמן מתחת לכיפת השמים — היתה בו קדושה ושמחה, לגבי הילדים, שבכל הזדמנות חטפו לקיקה.

ביריד קרה, שמישהו נכנס עם מט־הריתמה (ה„די־של") לתוך עגלה אחרת, או שמישהו לקח משהו מע־

גלה שאינה שייכת לו, או אז היתה קמה מהומה גדולה.

יהודים קנו ומכרו ועשו את עצמם כלא שומעים. כשאיזה גוי היה מטיף על המצווה שבשנאת יהודים וגירושם מהארץ. כיוון שכך, גייסו היהודים את קרו־ביהם, ילדים, זקנים, סבים וסבתות, כדי שיסתכלו על המטיף וישמרו שהלז לא ינסה לסחוב מהיהודים.

ערוב תחומים

במשך 500 שנה ביצרו היהודים בהדרגה את חייהם בקולומיה. כתיקון החיים, להתיר לאדם לצאת בשבת אלפיים אמה ממקום מגוריו, מתחו חוט ברזל בין שני עמודים והעיר היתה מחולקת „בעירוב עירובין", כדי שאפשר יהיה בשבת ללכת עד הגבול שהיהודים תחמו לעצמם. ומעשה משעשע בהקשר זה ראוי שיימסר כעובדה:

בפרוץ מלחמת העולם השנייה וכניסת הרוסים לקו־לומיה, עברו שני קצינים שלהם ברח' סינקביצ'ה בדרך לנהר פרוט, כדי לטבול במים. בהגיעם ליד ביתו של ר' מאיר־זוסיה ברטלר (ליד ה„בורסה" של הסטו־דנטים) שמו לב, שבחצר נמתח חוט ברזל דק, בגובה של קומת בן־אדם. היות שהיו מטבעם חשדניים, לא אמרו דבר, אלא חזרו על עקבותיהם וכעבור רגעים מספר מגיעה מכונית שיטור עם עשרות חיילים מזו־יינים לביתם של משפ' ברטלר.

גם אלה לא אמרו מלה, אלא התחילו לפי מצוות המפקד שלהם לחפש בכל פינות הבית. לשאלה, מה הם מחפשים, לא השיבו בכלל, והמשיכו במלאכתם עוד ביתר מרץ. ברגע מסוים התחילו אף להרים־לקרוע את הלוחות של הרצפות ולא הועילו שום הפצרות ותחנונים.

כאשר התייאשו מכל מאמציהם, שאלו את בעלי הבתים בנימה תקיפה: „היכן המשדר?"

הנשאלים פערו פה ועיניים — „מה פירוש"?!

והרוסים בשלהם בגערות וצווחות: „אם לא תוציאו את המשדר מהמחבוא, יהא סופכם רע ומר: לא תצליחו לרמותנו, ראינו את החוט של ה„סטנציה" (תחנת אלחוט) המקשר בחצר שלכם..."

רק אז הובן, שהרוסים דימו את עירוב העירובין לקשר עם תחנת שידור מסתורית...

ככל שהשתדלו להסביר להם את העניין, הם לא האמינו, עד שהביאו חייל ממוצא יהודי, אשר ידע — למזלם של הדיירים — במה המדובר והתקרית חוסלה.

מ. שין

כיצד חגגו חגי ישראל

לכאורה, לא נבדלו חגי ישראל, אלא במוצאם, מני־עיהם ונוסח תפילתם, אך ראייה זו היא שטחית בלבד. לאמיתו של דבר, היה כל חג — וטעמו עמו. ולא זו בלבד שהיה שוני במהות ותוכן „החגיגה", אלא שבמרוצת הדורות נתגבש גם ייחוד מסויים בהתיחסות אליו, בהילה שאפפה את אוירת החג ובפולקלור שצמח על ברכי המסורת, המנהג וההרגל. וככל שדברים אלה אמורים לגבי כלל הערים והעיירות היהודיים במזרח אירופה, כן יפה כוחם כלפי האוכלוסיה היהודית בגא־ליציה המזרחית — בכלל ובקולומיה — בפרט.

פסח

נפנה נא את מבטינו לאותם ימים רחוקים ונשווה לנגד עינינו את החזיון המופלא של ערב פסח. אותה תכונה רבתי, שחדרה לתוך כל בית ישראל בעירנו, אותו שיפוץ יסודי, טיהור וניקיון מקיף, אשר נעשה ל„שם דבר" ולמלה נרדפת ל„שינוי ערכים", „שידוד מערכות" ואפילו ל„תוהו ובוהו"..

בלכתך ברחוב יכולת להזין את עיניך במחזות שכיחים של סידור בתים, הוצאת רהיטים מחוץ לדירות, הערמת כלי בית ל„הקפאתם" למשך ימי החג והבאת „כשרים לפסח" תחתם.

מנהג נפוץ היה כמו כן בבתים רבים, להכין יין ל„ארבע כוסות" מבעוד מועד, מעשה עבודה עצמית. יהודים קנו כמות של צימוקים, חתכו לגזרים ושמו אותם בתוך בקבוק גדול מידות, בתוספת סוכר ומצ־פינים במקום „שמור", כדי שלא תדבק בו חלילה טיפת חמץ, עד שיגיע תורו למלא את ארבע הכוסות. זאת ועוד, נהגו הבריות להכין חבית של חמיצת־סלק אדום, אף זו מיוחדת לחג הפסח. ואולם על כל אלה האפילה תכונת אפיית המצות והבאתן לכל בית — מי במוק־דם, מיד לאחר פורים ומי סמוך לימי החג ממש. הג־

דילו לעשות אנשים אדוקים שהגבילו עצמם לאכילת מצה „שמורה" בלבד וליוו באופן אישי את כל התהליך של אפיית המצה הזאת.

יומם ולילה אפשר היה לראות אנשים נושאים על כתיפם חבילות של מצות. מסביב למצוות אכילת המצות נוצרו אפילו במרוצת השנים פרנסות „אד הוק", כמו אופי מצות, לושי מצות ועוזריהם, „באמנים" המשגיחים על תהליך הכשרות, ועוד. אנשים אלה עסקו בעניין המצות באורח מסורתי מדי שנה וקנו להם כדי כך חזקה וזכויות.

ימי חג הפסח נחוגו בסביבות שלנו תדיר במזג אויר חורפי, על אף קרבתם לתחילת האביב. לכן נתלוותה להם גם תכופות תכונה מוגברת של הבאת עצים להסקה מן הכפרים הסמוכים, והכיכר הגדולה ב„רינק", מול „הקנל", היתה מתמלאת שבועיים לפני החג בעגלות עמוסות עצים, יותר מן הרגיל. לא נייחד את הדיבור על „הסדר" המסורתי בכל בית, שאופיו המיוחד מסתבר מאליו, רק זאת נציין, כי להבדיל ממקומות אחרים, לא אירעו בעירנו מקרים של הפרעות או התנכלויות מצד הגויים. אולי נעוצה הסיבה לכך במיקומם של המגורים — אלה של האוכלוסיה היהודית, ואלה — של הפולנים והאוקראינים, אשר איפשרו מגע שולי בלבד ביניהם ומנעו בכך נקודות חיכוך „טבעיים".

ועוד תופעה אופיינית לחג הפסח, בו הירבו הילדים לשחק באגוזים. בעברך ברובע בתי הכנסיות, יכולת לראות קבוצות נערים שקועים ושרויים במשחקי האגרזים. אך הגדילו לעשות אלה ששיחקו ברחבה שלפני בית הכנסת הגדול („די הויכע שול"), ש„כבשו" את המדרכות מכל ארבעת הצדדים של הבניין לצורך משחקם.

לא נצא ידי חובה, אם לא נזכיר גם את המידות התרומיות והנעלות של בני העיר, בהקשר לחג הפסח, במיוחד אלה שידם היתה משגת לעזור לנזקקים, אשר לקראת החג הזה עשו יותר מאשר בכל חג אחר, חילקו „מעות חיטין" ומצרכי מזון למען אחיהם הנצרכים, ברוח דברי ההגדה: „כל דיצריך יתא ויפסח". ראוי לציין, כחלק בלתי נפרד מהמסורת הזאת את מנהגה של משפחת ברטלר, אשר נהגה לתרום מדי שנה לקראת פסח קרון תפוחי אדמה לנצרכים.

שבועות

בניגוד לחג החרות שהתכונה לקראתו מתחילה מבעוד מועד, הרי שחג השבועות תפס מקום הרבה יותר „צנוע" בתודעת הבריות ובמהות החגיגות שלו. אף על פי כן, ניכר סמלו בצד החיצוני שלו ואף התבלט בו. לקראת החג נהגו לקשט את הבית וסביבותיו בירק, דבר ששיווה לו גוון מיוחד. מנהג זה — מקורו הסמלי בהזכרת ימים קדומים נוראי הוד, כאשר דור המדבר שיצא ממצרים ונע במסע ארוך וקשה שנמשך ארבעים שנה, לעבר הארץ המובטחת, התרכז סביב ההר סיני כדי לקבל את התורה. אולי יש בכך היום משום פרדוקס, שהירק הזה אשר קישט כל חלקה טובה, היה צריך לסמל את הסביבה ה„ירוקה" של הר סיני, בעוד שבימינו אנו נוכחנו לדעת, שהסביבה הזאת שופעת דווקא אבנים וחול — ואין כל סימן, אף לא קמצוץ של ירק... אולם, כלשון הבריות, מנהג זה הפך במרוצת הימים לחוק, וחוק נעשה טבע. לפיכך, נמשכת המסורת כי בחג השבועות מקשטים הכל בירוק.

עוד ראוי להזכיר, שעל חג השבועות „התלבשו" בני התשחורת לגיליהם, בו נהגו לערוך טיולים לחיק הטבע, ובהיות סביבת קולומיה משופעת בנוף גיאוגרפי נפלא, הרי הפכו ימי חג אלה למקור לא אכזב של חוויות נעימות.

תשעה באב

ספק רב אם ההגדרה של „חג" תופסת לגבי תשעה באב, שהוא יום החורבן והקינות, אך במסורת ישראל מתערבבים המושגים של חג וקדושה, כמו למשל — שבת — שהיא גם שבתון וגם יום קדוש, ולכן, ראוי גם לעמוד על ייחודו של היום הזה ברחוב היהודי בעירנו.

לא נייחד את הדיבור על הצד הדתי של תשעה באב, שלא נבדל אצלנו משאר קהילות ישראל באשר הם שם, אך נזכיר פה את המנהג המשונה אולי שקנה לו שביתה בערב תשעה באב וגם ביום החורבן עצמו שבני הנוער משליכים איש על רעהו מן פרחי־בר, שנקראו „גודזיקיס", ואלה נדבקו ונצמדו כמו קרציות שקשה להסירן. אומללים היו במיוחד אלה, שה„גודזיקים" נדבקו לשערותיהם... והיה עליהם לעמוד ביסורים ממושכים עד שהצליחו להיפטר מהפורענות הזאת.

פורים

לצביון מיוחד זכה חג הפורים שמיעוטו היה נעוץ בצד המסורתי־דתי, ורובו — בהוויי הפולקלורי. הגדילו לעשות כמובן בני הנוער לשכבותיהם וגיליהם, אשר מצאו בחג הזה כר נרחב למתן פורקן למרץ הנעורים שלהם, יזמתם, כשרונם, כושר המצאתם ורוח עליצותם.

אולם מי שחושב שפורים היה לנחלתם הבלעדית של בני הנוער אינו אלא טועה, כי היו גם מבוגרים שנטלו חלק בצורה זו או אחרת בחגיגות פורים, בין בנשפים ומסיבות ובין בצורה אחרת. מעשה בבן עירנו, אייזיק זאכר ואביו, שהתחפשו בפורים, עליו מספר

מכובדנו, ד"ר א. י. ברוור: בימים ההם היה כל אזרח כפוף לתקנה שתיקנו השלטונות, כי מי שמבקש להתחפש בפורים, חייב להצטייד ברשיון מתאים. ויהי, כאשר השניים הלכו ברחוב מחופשים, ניגש אליהם שוטר ויבקש להציג לפניו את הרשיון. השניים לא נבוכו והשיבו לשוטר: „כלום תראה משהו באפ־לה? בוא, ניגש למקום הפנס ושם נציג לפניך את הרשיון".

השוטר הסכים לגשת אל פנס הנפט שברחוב (בימים ההם טרם היו פנסי גז), אך בהגיעם למקום המואר, הורידו השניים את המסכות מעל פניהם והנחיתו על השוטר מכות נמרצות. למעשה, יכלו „לכבדו" גם בחושך, אך בטחונם העצמי היה כה רב, עד כי רצו שידע מי הם בני ריבו ויזהר מהם לעתיד לבוא.

ואילו השוטר, לא זו בלבד שקיבל את „המנה" שלו בהכנעה גמורה, אלא שעוד התחנן על נפשו וביקש רחמים שיניחו לו. אולם לשיא הגיחוך הגיעה תקרית זו רק כעבור ימים מספר, היינו, ביום ראשון בשבוע, שהוא חגם של הנוצרים, כאשר אותו שוטר בא אל זאכר כדי להזמינו לכוס בירה...

להקות פורים

היו גם אי אלה אנשים, שעשו את חג הפורים למקור לא אכזב של הכנסה צדדית מכובדת למדי. אלה היו מתלכדים ללהקות „מחול", אשר התחפשו בלבוש של „הוצולים", עברו מבית לבית ורקדו „הופ־צ'וק", או קוצ'וק לצלילי „תזמורתם" — לרוב כנור ותוף — וגובים תשלום מן הצופים. בתקופה שבין שתי מלחמה"ע היתה מפורסמת להקתו של „דובצ'יה דיבוק" שהיה בכל ימות השנה סבל ואילו בפורים יצא עם להקתו על פני רחובות העיר. כיוון שהיה גברתן ותקיף, היה מצליח בדרך כלל לגבות את חלקו אצל בעלי־הבתים והפדיון של היום הזה שימש לו, כפי שסיפרו, לסיפוק תצרוכתו בטיפה המרה לאורך כל השנה. להקתו היתה מורכבת מ־5—4 אנשים, שכל־לו אותו עצמו, אשתו, ילד ומנגני כינור ותוף. רק בשעות הבוקר המוקדמות היה דובצ'יה מסוגל לרקוד, כי עם נצנוץ המטבע הראשון שקיבל לידיו, מיהר לבית המרזח והיה לוגם מנה גדושה של וודקה. אחר כך לא היה כבר ביכולתו לרקוד ובקושי סחב את רגליו כדי לעבור את הבתים.

לדובצ'יה היו גם אחים יותר צעירים, אשר אף הם ניסו את כוחם בחג הפורים, אך היתה זו רק מהדורה חיוורת לעומת אחיהם המפורסם.

על להקות פורים („פורימשפילער") נוספות, מספר בן עירנו לוי גרבלר:

הקבוצה הבולטת ביותר והראשונה במעלה, היתה זו של אברהם גוטסמן (המכונה „אברהם נוטקה"), אשר כללה בתוכה את ה„ככבים" של ההווי הפורימי באותם הימים. גוטסמן עצמו, היה בכל ימות השנה סבל, מומחה להעברת רהיטים, פסנתרים, קופות ברזל, וכדומה. להקתו כללה את „דובצ'ה טרגר" (לפני שנע־שה „עצמאי") ואשתו, שני אחיו (אחד מהם מתגורר כיום בחיפה), שתי בנות, הרש קימרלינג ושורון, בנה של המוכרת שרה „הורובצ'ניצה". מלבד אלה, נמנו על הלהקה גם שני הוצולים אמיתיים, אשר ניגנו על „צימבלים". כולם היו לבושים בגדי הוצולים ורוקדים את ריקודיהם. בבתי עשירים היו מכבדים את אנשי הלהקה ב„ברונפן" (שכר) וכולם שתו מכוסיות, רק דובצ'ה היה שותה מהבקבוק.

להקה אחרת, היתה זו של „יוסל פריבי", אשר כי־נויו זה בא לו בשל חזרתו התכופה על המלה „פריבי". בתור עגלון נהג לנסוע למרחקים (ויז'ניץ, בוקובינה, זלשצ'יקי, סניאטין, ועוד) ומוביל משאות כבדים. כגבר נאה, גבה קומה ורחב גרם, זכה להצלחה אצל בנות העיר, בייחוד משרתות בית, ואהב גם לשים עינו בכוס.

על אנשי להקתו נמנו: אציק שטופר, סבל ממדרגה ראשונה, נהג להסתובב תמיד במקום הרכוז של סבלי העיר, ברינק, בקטע הבית של זונדל איבניר עד למסעדה של ליפא אונגר, אהב להתלוצץ ולשעשע את קהל חבריו ע"י תעלולים שונים כלפי עוברים ושבים במדרכה.

לייב הסבל, שעבד בחנויות המכולת בדרך כלל, חובש מגבעת שחורה בקיץ, ו„קוצ'מה" — בחורף, נשא תמיד על זרועו הימנית סרט אדום נגד „עין הרע". עם זאת, היה רץ מדי יום ביומו לבית המדרש הישן, להתפלל מנחה־מעריב, בכל מזג אויר, גם כשרעמים וברקים ממלאים את החלל.

האיש הרביעי בחבורה, היה מאירציה, חייל אוסטרי לשעבר, בחור שקט, לא אהב להסתבך בקטטות, רק כאשר התנפלו גויים שיכורים על יהודים, היה נחלץ ביחד עם איציק שטופר ושניהם מפליאים את מכותיהם על שמאל וימין...

החמישי — היה „וולף דער רויטער", ששימש ככלי זמר, אף הוא סמל בצבא האוסטרי ושם למד לנגן על קלרנט.

האיש הששי היה ידוע בכל העיר בשל חיצוניותו המיוחדת במינה, היה זה הגמד — „פישלה קרליק". עוד היו בלהקה הזאת — נשים, „הפרימדונה" — „סוסיה די קכין" ועמה שתי בנות, לבושות כדרך נשי ההוצולים. דרך הילוכה של הלהקה היה לפי הסדר הבא: יוסל פריבי צעד בראש ופישלה קרליק בסוף הטור. כאשר הגיעו לבית מסוים, נשמעה זעקה־פקודה „פריבי!" וכולם מתחילים לרקוד, לשיר, לנגן ולמחוא כפים. השוני בין שתי הלהקות, שהראשונה היתה רו־

קדת ריקודים הוצוליים, „קולומיקות", ואילו זו האח־ רונה היתה רוקדת קוזצ'וק.

מנגינות פורים

אופייניות היו גם המנגינות שהושרו ע"י המחופשים בחג הפורים. אצל הילדים והנערים הצעירים היה שיר שגור על פיהם, שמילותיו — כדלקמן:

פורים, פורים מלאך
ווי איך גיי — פאל איך
די באָרד איז מיר לאנג,
דאס ווייב איז מיר קראנק
כ'האב נישט קיין הויז
גיט מיר א גרייצער
און ווארפט מיך ארויס!

ברם, אנשי הלהקות המבוגרים, שיחקו בלבושם וריקודיהם את ה„הוצולים", נתנו את קולם בחרוזים אוקראיניים, יען כי רצו להידמות בכל לדמויות שהת־ חפשו עליהן.

והרי אי אלה שירים — חרוזים שהושרו ע"י אנשי הלהקות, על מלותיהם ומנגינותיהם:

קולומיה נה פומיה
קולומיה מיסטו
וקולומיי יה גיבצ'טה
יק ס'פשניצי קיסטו

ושיר אחר שהושר ע"י הלהקות הפורימיות, אף הוא שאוב מן הפולקלור המקומי:

וישול הוצול ספולוניני
א הוצולקה ס'באני
סילי סובי פיד סמרקו
טא יילי סנידאני.
ייל טו הוצול סבה סנידנקו
טאי נמיה יהו זייסטי
וליז הוצול נא „הוידאנקו"
טאי נה כוקיל זליסטי...

סוכות

וחג אחר שסממניו אף הם הבקיעו דרך החוצה בתנופה רבתי, הלא הוא חג הסוכות שלבש ממדים „אדריכליים־ארכיטקטוניים" במלאכת הקמת ה„סוכה".

היה זה חיזיון נפרץ לראות בזמן שלאחר הימים הנוראים, כיצד אבות ובנים עוסקים במלאכת הבנייה של הסוכות, הן בחצרות הבתים והן בתוך המרפסות, בעוד שהילדים הקטנים גוררים את ה„סכך" ומביאים אותו להתקנת הגג של הסוכה. מלבד הצביון הדתי, היתה הסוכה למקום של חדוה ועליצות לבני הנעורים שראו בה עניין לשמוח ולהשתעשע. רבים היו מתקי־ נים מדלעת („הרבוז") כעין פנס (מוציאים מהדלעת את הקרבים, חותכים בה פתחים לעיניים, אף ופה, ומצמידים בתחתית נר דולק), שתולים אותו בסוכה למאור.

בשמחת־תורה היתה העיר מתמלאת נרות שעוה ודגלים. בכל רחובות העיר ובמיוחד בחלק המאוכלס כולו יהודים, הילכו הזאטוטים עם דגלים שבקצותם ננעצים בתפוח — ובתוכו נר.

ברוב בתי הכנסת היה מנהג לבוא בחג זה לאחד מנכבדי המתפללים ולסעוד אצלו בצוותא, תוך זמירות וריקודים.

אולם, כגולת הכותרת של חג שמחת התורה שימשה תהלוכת המתפללים עם ספרי התורה „החגיגיים" בחו־ צות העיר, תוך כדי שירה בציבור, כאשר כל הרינק שומם מאדם והרינה מהדהדת למרחקים.

*

בילוי ובידור

לא על הלחם לבדו יחיה האדם — אמרו חז"ל כבר בימי קדם — ועל אחת כמה וכמה יפה כוחה של אמרה זו לתקופות יותר מאוחרות, כאשר הבריות נטו יותר ויותר לגוון את יומם. צורות הבילוי, בדרך כלל מוטבעת עליהן תוית הזמן והמקום, אולי עם נופך ייחודי כלשהו, אולם יחד עם זאת יש לו למקום, משהו מקורי ועצמי, מבחינת תוכנו ומהותו של הבידור והבילוי — ועל אלה נייחד כאן את הדברים:

מדרכת א—ב

כמעט בכל עיר ועיירה ישנו איזה מסלול קבוע שנעשה למקום טיולם של הבריות, ביחוד בני הנוער, כעין „פרומנאדה" או טיילת — בלשוננו אנו. בקו־ לומיה — היתה זו המדרכה של א—ב ("A—B"), בה התנהלה תנועה ערה במשך כל היום, מפני שהיתה במרכז המסחרי של העיר, כולל מסעדות ואפילו בית מלון שנקרא „גרנד הוטל". ואולם עם ערב, התחלפו

העוברים במדרכה הזאת. במקום הסוחרים והנזקקים לחנויות, באו לרוב זוגות צעירים, אברכים, קבוצות נוער, לרוב יהודים, אך גם חבורות אוקראינים עם בנות לוויתן, מלאות עליצות ומקימות שאון המתמזג עם רעש ה„פיאקרים" ברחוב הסמוך.

התנועה הערה של המטיילים, התחילה בדרך כלל לאחר שקיעת החמה ונמשכה עד שעה 11 בלילה. לא־חר זאת נדמו הקולות והמדרכה נתרוקנה ממטייליה ושקעה בתרדמת הליל ביחד עם כל בני העיר.

בקצה האחד של המדרכה הזאת היה ה„מגיסטראט" (בית העיריה) עם הצריח („רטוש"), ואילו בקצה הצפוני היתה מעברו השני של הרחוב, גינה ציבורית עם ספסלים, שם נהגו לפוש לרוב אנשים קשישים. בתוך הגינה היה בתקופת פולין פסלו של יוסף פיל־סודסקי ועם כניסת הסוביטים הורידו בלילה את המרשל הפולני והקימו תחתיו אנדרטה לסטלין. עם פלישת הנאצים — נותץ פסלו של סטאלין ברעש גדול.

גנים ציבוריים

על סוג אחר של בילוי, בזמן הפנוי, נמנו הטיולים או שהייה יותר ממושכת ב־(פרקים) גנים ציבוריים, אחד הנקרא הגן העירוני (MIEJSKI) אשר ברח' „אליה וולנוסצי", והשני — כונה בשם „גן הסטו־

ליד האנדרטה של מיצקביץ' בגן העירוני („פארק מייסקי")

ה„פאווילון" בגן הסטודנטים

דנטים" ברחוב סינקביצ'ה, אחרי טחנת הקמח של גולדברג.

הגן העירוני

הגן העירוני היה היותר גדול משניהם, הומה תמיד מרוב אנשים מכל השכבות והלאומים שאכלסו את העיר, ובלטו בו גם אנשי צבא, שקסרקטיניהם נמצאו בקרבת מקום (החטיבה 49) — והם ניצלו כל שעה פנוייה כדי לבלות בגן.

במרכז הגן היתה כיכר קטנה — ובתוכה אנדרטה של המשורר הפולני הנודע, אדם מיצקביץ'. מן הכיכר הזאת הסתעפו חורשות עצים, טיילות ושורות של ספסלים לכל הכיוונים. בגן היו שני שערים — הראשי בכניסה מהרחוב „אליה וולנשצ'י", ושער „אחורי" ברח' צ'ארניצקיגו, ממנו היו יוצאים המבקרים כאשר הלכו לחזות במשחק כדורגל במגרש החטיבה 49, שבקרבת המקום.

הגן היה מתמלא מבקרים החל מהשעות המאוחרות של הצהרים ומגיע לשיאו לעת ערב, ברם גם בשעות המוקדמות של הבוקר אפשר היה למצוא סטודנטים בודדים יישובים על ספסל ומשננים את שיעורם לפני הבחינה. במיוחד רבו בכך התלמידים של בית הספר המסחרי ששכן בקרבת המקום וכן הבנות של הגימ־נסיה היהודית ע"ש „שפירא".

מסיבות משפחתיות (ראה עמוד 236)

החלקה באגם של משפחת רוזנראוך

גן הסטודנטים

הגן של הסטודנטים היה יותר מבודד מבחינת המבקרים שלו ונשא אופי יותר בדלני. לעתים הובילו מורים את כיתותיהם לגן לעריכת משחקי התעמלות וספורט, יען כי הגן היה משופע במגרשים. עם זאת, היה מספר המבקרים בו מועט, אולי בגלל המיקום הגיאוגרפי שלו, באשר היה מרוחק ממרכז העיר ושוכן בסביבה „גויית". לעומת זה, היה הגן מתמלא בעונת הרחצה, כאשר בדרך לנהר הפרוט וחזרה ממנו היו נוהגים הבריות לעשות „אתנחתא" בתוך הגן. בדרך כלל היו משחקים שם קבוצות מעורבות של נערים פולניים ואוקראיניים כדורגל וליהודי בודד היה לע־תים מסוכן להיכנס מחמת התנכלותם של הנערים האנטישמיים.

האגם של רוזנראוך

כמקום ידוע לבילויי הנוער שימש האגם של מש־פחת רוזנראוך (הבעל היה פרופסור בגימנסיה היהו־דית לטבע וגם רעיתו היתה באותה גימנסיה מורה לזימרה), בו היו סירות משוטים וכל מבקר יכול היה לשכור סירה לפרק זמן מסוים ולשוט בה. בחורף שי־מש האגם כמגרש קרח, עליו היו בני הנוער מכל הגילים, המינים והלאומים מתגלשים על מגלשות. כמו כן, היו נערכים עליו משחקי „הוקי" בין קבוצות מקומיות וזרות.

מקומות בידור

תיאטרון קבוע לא היה בקולומיה, אך מופעי בידור והצגות היו מתקיימים בה בתדירות גבוהה. מדי שבוע כמעט היתה מגיעה להקה תיאטרונית ומציגה מחזות, בדרך כלל, באולם קופת החיסכון (Kasa Oszczed־nosci) ולפעמים באולם „סוקול", שלידו היה גם מג־רש לכדורגל. הצגות בקנה מידה יותר קטן התקיימו ב„דום נארודני", „בית ישראל" והבניין של ברון הירש ברח' שפיטלנה. מלבד זה התקיימו גם קונצרטים והופעות ע"י אמנים מקומיים, במיוחד מטעם החוג הדרמטי־מוסיקלי „הלוי".

אשר לבתי קולנוע, היו שלושה, הגם שבמרוצת הימים נסגר אחד מהם. הראשון, הזכור לכותב השו־רות הללו, היה קולנוע „הליוס", אחריו — בתי הקול־נוע „גוויאזדה" ו„מרס". זה האחרון היה החדיש יותר בנוי במתכונת מודרנית, עם כניסה רחבה וכל האבי־זרים החדישים של הזמן.

מקומות רחצה

כמקום בילוי מובהק בחודשי הקיץ שימשו מקומות הרחצה בנהר הפרוט והמלינובקה. למלינובקה נהגו ללכת אך ורק כדי לטבול במים. היו שם תאי הלבשה

שייט על פני האגם של רוזנראוך

לגברים ונשים, ולרוב הלכו למקום הזה אנשים בגיל העמידה, קשישים, לפעמים גם בני תשחורת.
לעומת זה נהרו בחודשי הקיץ לפרוט גם כדי לשחות במימיו וגם כדי לבלות בחוף הנרחב שלידו, הנקרא „זארינעק", להשתזף ולקחת חבל בכל מיני משחקים חברתיים.
אחדים היו דגים גם במקומות מסוימים בפרוט ומעלים לעתים שלל ראוי לשמו.

בתי מלון, מסעדות ובתי־קפה בעיר

שאול פיירמן (מכונה „שיבל"), על יד בית הנתיבות, מיועד בעיקר לבעלי עגלות.
י. שטרנברג — מלון, מיועד בעיקר לעוברי אורח
אורציה שרל — מלון, מיועד בעיקר לעוברי אורח
שפייר — בית קפה לילי
מ. קולר — מסעדה ברחוב יגילונסקה
רוזנרויך " " "
אפרים שנבל " " "
פרידמן " " "
שאלר—ברנהאוט מלון ברח' יגילונסקה, לאיכרים
בית קפה „ריאל" ברח' יגילונסקה
חונה באר, מלון „גרנד" ברח' א—ב
שלמה אדלרשטיין ברח' שקלרסקה
הרש אלוייל — מסעדה ברח' יגילונסקה
משה הגר — מסעדה ברח' בייזר
זנזיפ (אלמנה) ברחוב „שולגאס"
מרדכי לייב הנזל — מסעדה ב„רינק"
מאיר מודלס — מסעדה ומלון לאיכרים ב„רינק"
אייזנטל — מסעדה ב„רינק"
רודולף גרינברג — מסעדה
פוקס — בית חרושת לסודה ומסעדה ב„רינק"
קרויטהמר — מסעדה ב„רינק"
שלמה קרויטהמר — מסעדה ברח' ברקוביצ'ה
שמואל הוידש — מסעדה ב„רינק"
לייב באר — בית מרזח
מוסברג — בית מרזח ברח' סוביסקגו
האחים רס — מסעדה ברח' סוביסקגו
שטל — מסעדה ברח' „הייפלץ" (מאלי רינק)
אפרים לנגנאור — מסעדה ובית קפה ע"י ה„הייפלץ"
טננבאום — מסעדה ברח' זבוז'ובה
זלמן שאלר — מלון ומסעדה ברח' קוסציושקיגו
רעמר — מסעדה

כיכר פילסודסקי, כאן היתה גם ה„בורסה"

Kolomyja. Plac Pilsudskiego.

היימאן — מלון בריסטול
ג. היימן — מסעדה (טרף) ב„רינק"
וייקסלבאום — מסעדה (טרף) ב„רינק"
ייגרמן — מסעדה ברח' דזידושיצקיך
צרפניצקה — מסעדה ברח' קונופניצקה
קופל — מסעדה ברח' קוסציושקי
אובברטינר — ארוחות־בוקר (בלבד) קוסציושקי
רוזנר — בית־קפה „צנטרל"

שלמה — מסעדה ברח' דזידושיצקיך
הרש קלר — מסעדה ברח' דזידושיצקיך
ליפא שווייגר — מסעדה ב„רינק"
פישל הגר — מסעדה ברח' דזידושיצקיך
האחים רטנברג — מסעדה (טרף) רח' פילסודסקיגו
יאשה הרמן — מסעדה (טרף) רח' פילסודסקיגו
ליפא שוואגר — מסעדה ברח' קוסציושקיגו
קריס — בית־קפה ומלון „דיטה" ב„רינק".

מסיבות משפחתיות וחברתיות

אחת הצורות השכיחות של ה„בילוי" החברתי היו כמובן המסיבות שנחוגו ברוב־עם לרגל איזה מאורע משפחתי. בראש וראשונה, יש כאן להזכיר את החתונה המסורתית. קדמה לה בדרך כלל מסיבת ה„תנאים", אליה הוזמנו רק מתי־מעט מהחוגים הקרובים ביותר לשני הצדדים. ואולם לחתונה היו מזמינים בתור ראשון את כל אלה שהתיחסו במידה כלשהי של קירבה לאחד מה„צדדים".

הקרובים מהדרגה הראשונה ראו את עצמם בדרך כלל „מארחים" והיו נוטלים על עצמם תפקיד כלשהו בטכס החתונה, בעוד שהקרובים הרחוקים יותר נחשבו כאורחים־מוזמנים. מאורע זה שימש תדיר לעצם היכ־רותם של כל הקרובים — איש את רעהו אהדדי, שכן היו כאלה שמידת הקירבה ה„קלושה" („מחותנשאפט") ורוחק המגורים מנעו מהם עיתוי אחר למפגש. אצל אנשים אמידים יותר היה קהל המוזמנים חורג ממסגרות של קירבה משפחתית ועובר לחוגים ושכבות של היכרות מתוך מגיעים חברתיים כלשהם (שכנים, מכרים, ידידים, מתפללי אותו בית כנסת, אנשי־מגע במסחר וכו'). מאו־רעות אחרים ששימשו אף הם רקע והזדמנות למסיבות משפחתיות, אם כי במניין קטן יותר של מוזמנים, היו: „ברית", הולדת בן־בכור, ועוד. עם זאת, ראוי להעיר כי חגיגת הבר־מצוה נשאה יותר אופי של טכס דתי, מאשר מאורע חברתי, בהבדל מן המנהג שהשתרש בארץ. עוד היו מסיבות חברתיות שהפכו למסורת, כאשר אנשים בעלי אמצעים היו מזמינים ל„קידוש" את כל מתפללי בית הכנסת לביתם.

מסיבה משפחתית עם כל הקרובים

תרבות
וחינוך

אגודת „הלוי"

בשנת 1924 נוסדה בקולומיה — בהשראת ההסתדרות הציונית — האגודה המוסיקלית־דרמטית „הלוי", אשר שמה לה למטרה — לקדם ולפתח את הפעילות האמנותית בקרב יהודי העיר.

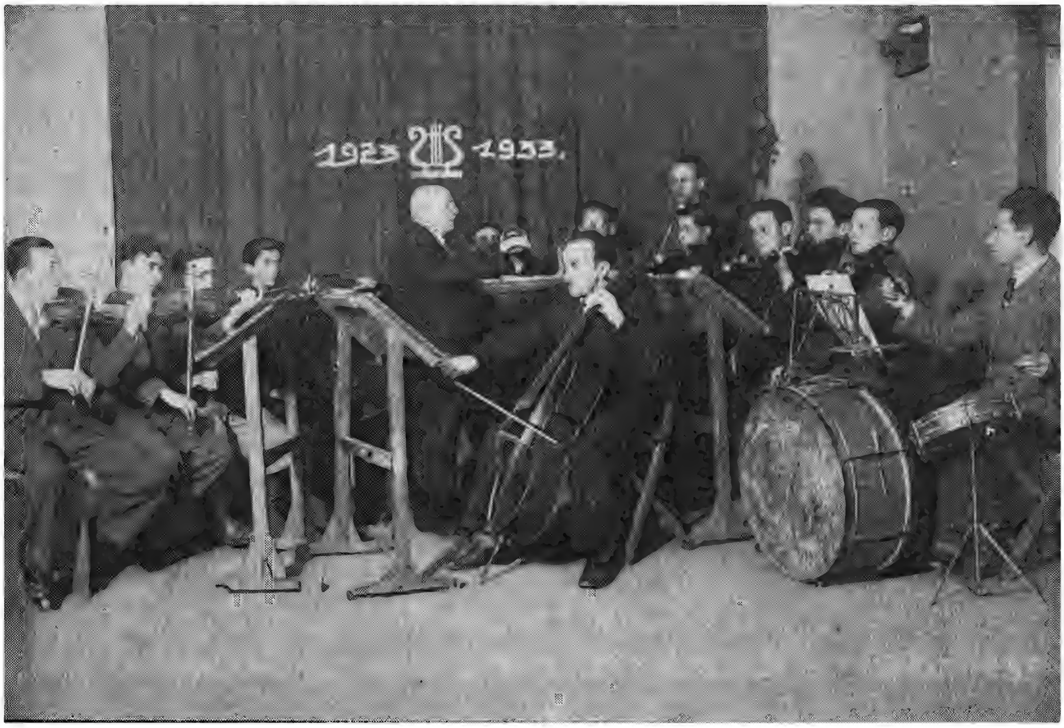
על מייסדי האגודה נמנו — ד"ר ש. רוזנהק, שנבחר כיו"ר; ד"ר כץ, רעיתו של ד"ר ב. פריש, המנצח קלמן הירום, בניו — פילר ומוניו; הבורטנים — הסיו וייטקה; פישל הודיש, אננה רמלר־לדרפיינד, ד"ר קלרמן זופיה, צווכר, הפרנבכים, ד"ר אדם גלברט, ד"ר אלפרד מרמורוש, ד"ר יעקב ווילף, ועוד.

לימים, עבר ניהול הענף הדרמטי לידי החברים: ד"ר מרק קנופף, זינדל ניימן, פנחס שיירמן, הרש ניימן, ועל פעיליו המרכזיים נמנו: לייבלה וולפסברג, נטי אייפרמן, יהושע (שיקו) האוסמן, יחיאל בריקנר, ברוך ליכטנשטיין, משה שנייבלג, מלך קליין, נוניה ארליך ישראל שפילפוגל, ואחרים.

„הלוי" זכה לפופולריות גדולה בקרב כל שכבות הציבור היהודי בקולומיה ומחזותיו הוצגו בדרך כלל לפני אולמות מלאים בבניין של קופת החיסכון (קסה אושצ'נדנושצ'י). המחזות הידועים ביותר ש„הלוי" הציג היו: „המלך ליר", „הדיבוק", „מירלה אפרת", „בר־כוכבא", „200,000" („דאס גרויסע געווינס"), „די כלה פון 3 חתנים", ועוד. ל„הלוי" היתה גם תזמורת שמנתה כ־75 איש, מחוזקת ע"י נגנים מהתזמורת הצבאית של חטיבת הרגלים 36. הצטיינו בה במיוחד בניו של המנצח הירום שהיו מופיעים גם

בשורה העליונה משמאל: קנטור, (—), אלווייל, זונדל ניימן, (—), (—), יידל צייגר, מוטל אייזנר, (—).
שורה שנייה: ל. וולפסברג, הירש רינגלבלום, נוניה ארליך, הירש צייגר, (—), שפיגל, שלמה אייזנר, (—), הסיו בורטן, שפיגל.
בשורה השלישית יושבים משמאל: סנדלר, גניה לקס, קלמן הירום, (—), רינגלבלום, (—), הורוביץ, שוירמן, דרשר.

התזמורת של „הלוי": יצחק (איזיו) דויטש, קלמן הירום, שני בניו, שלר, מלך קליין, מילק פונט

בקונצרטים זוגיים. לתזמורת היו הרבה כלים סימפו־ניים ומיתרים, כולל קונטראבסים ונבלים ומופעיה היו מתקיימים כמו כן באולם „קופת החיסכון". היצי־רות שנוגנו על ידה היו בין היתר: הרפסודיה של ליס, פר־גינט, גריג, ואחרות. את התפאורה להצגות היה מכין ד"ר פ. פסח.

בשנת 1938 הגיע לקולומיה אמן יהודי ידוע בשם שטראסברג, שנמנה בשעתו על דמויותיו המרכזיות

הלהקה הדראמטית של „הלוי" בהצגת „בר־כוכבא"

מראשי הפעילים של „הלוי", עומדים משמאל: אייזיק פיירשטיין, רוזנבוים, רוזנברג, שיקלר, נוניה ארליך, (—), (—), לייבלה וולפסברג, משה שנייברלג, (—), (—), מלך קליין, ד"ר יעקב ווילף, רוזנבוים, חיים ד. אייזנר, שוסטר, מוניו וויזלברג.

של העולם התיאטרוני בברלין ומעוזריו הקרובים של מ. ריינהרדט. עם עלות היטלר לשלטון, נושלו השח־קנים היהודיים ממעמדם. אחדים היגרו לארצות ה־ברית ואחרים המשיכו בפעולתם, הגם שנדחקו יותר ויותר לקרן זווית ומצבם הכלכלי הלך מדחי לדחי. בשנת 1938 גירשו הגרמנים את כל היהודים ממוצא

הלהקה הדראמטית של „הלוי"
בהצגת „הדיבוק" משל ש. אנסקי

בתמונה: יעקב שפילפוגל, מלך קליין, שמשון סקס, מוניו הירום, קלמן הירום, ישראל שפילפוגל, הסיו בורטן, מילק פונט, ואחרים שלא זוהו.

פולני לעיירת הגבול זבונשין — ביניהם היה גם שטרסברג. לימים, הוא נקלע לעירנו (אולי בגלל קרובי משפחה) והחל להשתלב בפעולתה של „הלוי". האיש היה אמן בחסד עליון והתמחה במיוחד בז'נר האמנותי של הבמה הזעירה, היינו „רוויו". בדיחותיו המבוימות היו בבחינת חידוש לעולם הבימתי בעירנו. זוכרני, אף בחזרות כאשר שטרסברג היה מביים ומדריך את השחקנים בתפקידיהם, היו פורצים כולם בצחוק רם, מבלי יכולת להתאפק, אף על פי שהיה מדובר בשחקנים וותיקים, מנוסים ורגילים להצחיק אחרים, מבלי שיצחקו בעצמם.

בעת ההיא הכין גם „הלוי" הצגת רוויו בהדרכתו אשר זכתה להצלחה רבתי.

המלחמה שמה כמובן קץ לכל הפעילות המבורכת ורובם משחקניה, אוהדיה ושוחריה של האגודה נספו בשואה הי"ד. אחדים מבין שחקני האגודה נמצאים כיום בארץ: שיקו האוסמן, יחיאל בריקנר, ישראל שפילפוגל, משה שנבלג (היה בארץ וירד).

*

ד"ר אברהם קליין

במחיצתו של מאנגר

בוא אחי לוורביש — כך אמר ל' איציק מאנגער בשעות אחר הצהרים של השבת והרגליים הוליכונו לאורך רחוב סוביאסקי, לגשר על הפרוט, בואך לוורביש. מכאן אפשר לראות את הילדים היהודים טובלים ערומים במימי הפרוט, מצפצפים כצפרי מרום; רוכבים על גבי העזים; מדברים ביניהם יידיש בקול ובחרוזים.

ממשיכים ללכת. הגשר ארוך מאד ורחב ידיים: באמצעיתו מונחת מסילת ברזל צרה של הרכבת המקומית, המחברת את קולומיה אל מעינות הנפט המדולדלים של סלובודה־רונגורסקה. שלמה ביקל, שלכבודו התכנסנו באחד הערבים ב„בית סוקולוב", תיאר את הדרך הזאת מתוך יפעת רגש: זה היה עורק ראשי של העיר וקצה אחד הוביל אל הפרוס, אל השמחה, והקצה האחר — דרך רחוב קלבניה אל היגון, אל בית הקברות.

לפני כמה ימים נסענו עם מאנגער בדרך זו אל קבר אבות; היום אנו פוסעים בה: מצידו השני של הגשר משתרעת ממלכתו של מלך המוזג. מאנגער נזכר, שבימי ילדותו הלך עם אביו למרזח של שבת בו הירוו צמאונם בכוס בירה ולגירוי הצימאון אכלו אפונים מפולפלים, והכל חינם אין כסף.

מתחת לצמרותיהן של כמה ערבות־נחל עומדים שולחנות עקומי רגליים וספסלים צרים. בעל הבית, לבוש „זשיפיצה" של שבת וחבוש ירמולקה לראשו, מגיש בירה ואפונים. הוא מקדים „שלום עליכם" רחב לאורח, דורש בשלום בני המשפחה ואץ רץ ממהר אל אורחים חדשים. אין משיחין בעניין כסף ואף לא ברמז. באחד מימי השבוע יבוא המוזג העירה — כובעו שמוט עלי מצח — ויאסוף אצל כל אחד מאורחיו, בבתיהם, את תמורת הכיבוד. זאת תקרא באמנות.

הגשר על נהר ה„פרוט" המוביל לוורביש.
על הגשר עומדים — מימין: שמואל לייב שמוכר, נחמן פאליק, גרשון אטינגר, יעקב בנדר, אהרן שכטר.

בבוא הערב, הוזמנו מלך ואני, מקצת מאמוני שלומי ספרות ישראל בקולומיה (זינדל ניימן, ד"ר פריש, ער"ד שנבלג, גניה לקס, ויזלברג ויבדלו לחיים ארו־כים נויגט, עכשיו ברמת־גן). אמי קרנה מאושר והגי־שה כיבוד כיד המלך. אחי ניגן על כינורו בפני מאנ־גער „דוינה". כל המסובים שרו את שירו „רבינו תם" ומלך שאל, תוך פריטה על מיתרי הגיטרה: „טרעפט ווער ס'זאָט דאָס ליד געמאַכט?"
„איידל — דידל — דאם!..." וכו' והאווירה מרוממת עד בלי די.

איציק מאנגר

בתחנת הרכבת

בתחנת הרכבת של קולומיה
בתוככי עדה הומיה
עומדים כמו צללים כפופים
סב וסבתה צפופים שפופים.

שח הסב: שמעי נא שיינה
ועיניו כרשף לוהטות
הנכד בא להיות אורחנו
כיצד נדעהו לזהות.

כאשר חוה עריסתו הניעה
היינו שנינו כבר ברקיע
מתחת לדשה מעל לרוחות
מעבר לדרכים, שבילים ואורחות.

והנכד — בחור כארזים
אין כמוהו בחרוזים
אך משירתו רגש דק פועם
קול נשמתה של האם.

חייכה הסבתה — ובזרועות
ידיה פרחים רוטטות
סבא נוהם בעיניים תמוהות
— לשם מה לקחת עמך את זאת?!

אומרת סבתא: מחמדי,
בשדה פרחים — ליקטתי
כמנהגן של הבריות —
פני אורחים כה לחלות.

ובעוד השניים דוממים
שריקות קטר כבר נשמעים
ובידי הסבתא הקטנות
זר הפרחים הרוטטות.

הסבתא את ראשה סובבת
דמעה לעין מתגנבת
כולה נפעמת ונרעשת
רוטט הזר ביד נרגשת.

(מיידיש — מ. ש.).

אויף דער סטאַציע קאָלאָמיי

אויף דער סטאַציע קאָלאָמיי
צווישן אַ גאַנצער עדה,
שטייען געהויקערט שאָטנס צוויי,
מיין באָבע און מיין זיידע.

זאָגט דער זיידע: „שיינדל, דו הערסט
— און זיינע אויגן ברענען —
אונדזער אייניקל קומט צו גאַסט,
ווי אַזוי וועלן מיר אים דערקענען?

ווייל ווען חוה האָט זיין וויג געוויגט
זענען מיר שוין ביידע געלעגן
אונטער די גראָזן, אונטערן ווינט
אויף יענער זייט פון די וועגן".

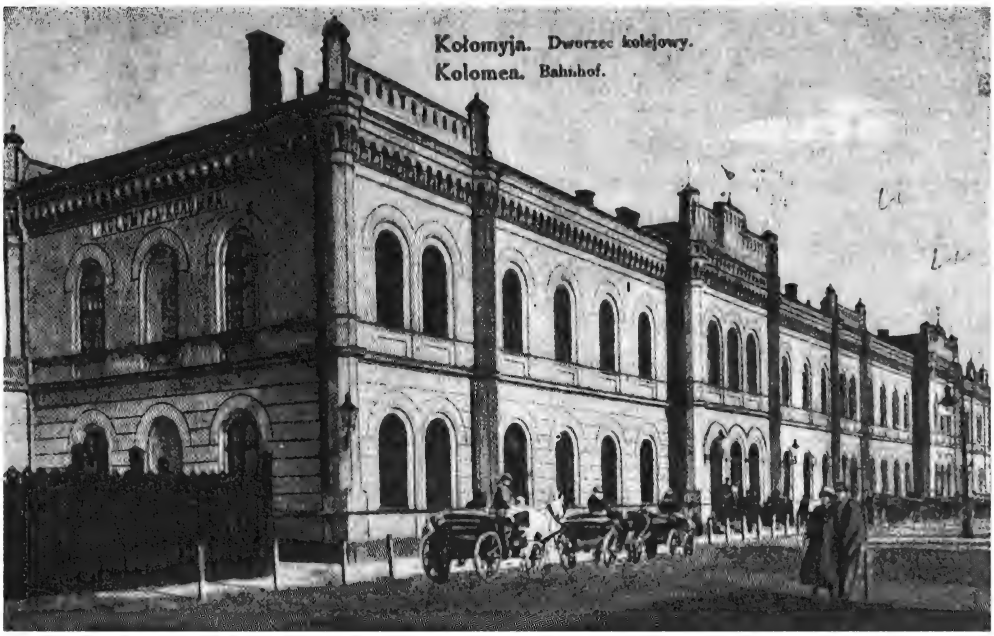
שמייכלט די באָבע, אין אירע הענט
ציטערט אַ בינטל בלומען —
ברומט דער זיידע: „בהמה, צו וואָס
האָסטו דאָס מיטגענומען?"

זאָגט די באָבע: „כ׳האָב, איציק קרוין,
די בלומען אין פעלד אפגעריסן,
ס׳איז אַ מאָדע ביי היינטיקע לייט
אַזוי אַ גאַסט צו באגריסן".

זיי שוויגן. ס׳שרייט אַ לאָקאָמאָטיוו
„צי קומט ער? צי וועט ער קומען?"
און אין דער באָבעס דאַרע הענט
ציטרט דאָס בינטל בלומען.

„דאָס אייניקל זאָגט מען, איז — אר־וואו!
אַ וואָזשנער קנאַקער אין גראַמען,
און אין זיינע גראמען ציטערט און וויינט
די נשמה פון זיין מאַמען".

די באָבע דרייט אַוועק דעם קאָפּ
מיט עפּעס איבערגענומען.
די באָבע וויינט, אין אירע הענט
ציטערט דאָס בינטל בלומען...

בית הנתיבות ליד תחנת הרכבת בקולומיה

לייב וייץ

הספריה ע"ש י. ל. פרץ

במרכזו של רחוב „אבע", נמצאת כיכר פילסודסקי. לבי מתחיל לפעום ביתר חזקה. כאן עומד הבית של חלומות נעורי — בית של פעילותי החברתית. זהו בית בן שתי קומות. חלונותיו פנו לשלושה רחובות. כמעט כל הדירות היו מיושבות ע"י דיירים פרטיים, רופאים. רק בדירה אחת, שחלונותיה פנו לסימטה צרה המובילה לכיכר, שכנה ספרית הפועלים ע"ש י. ל. פרץ. בכל הדירה על שלושת חדריה התרכזו: הספריה, קורסי ערב לפועלים וכן החוג למוסד „ייווא", מפלגת פועלי ציון ותנועת הנוער „יוגנט". בחדר הראשון היתה הספריה.

את הקירות מקשטות מודעות המבשרות על הפעי־

לות הרבגוונית בבית. הנה, תליה מודעה גדולה — ובתמציתה מודפס באותיות אדומות כי תתקיים אסי־פה בהשתתפות י. זרובבל שירצה על הנושא: „מפרץ עד ה. לייוויק". ובפינה אחרת — מודעה גדולה על ערב קריאה מפי סעגאלאָוויטש, מודעה על הרצאת יואל מאסטבוים ועוד מודעה באותיות של קידוש לבנה — על הצגת תיאטרון עם השחקן המפורסם אלכסנדר גראנאך, ועוד, ועוד, עשרות מודעות אחרות, מודפסות או כתובות בכתב יד, שסיפרו על פעולות קטנות וגדולות בשטח הפוליטי והתרבותי, מודעות על דיונים, ויכוחים, סימפוזיונים וערבי קריאה, ש־אורגנו ע"י חברת י. ל. פרץ ומפלגת „פועלי ציון".

חדר הספריה מלא מפה אל פה קוראים שבאו לש־אול ספרים. מצידו השני של השולחן עומדים הספר־נים ומשאילים ספרים למעוניינים, ביניהם רייזל מער־בוים, פועלת מביהח"ר לטליתות של העלער. בפינה אחרת יושבת החברה חנה בירנבוים, כפופת גב ורושמת דבר מה. לא רחוק ממנה, יושב החבר רייכער. הוא מנהל את הסטאטיסטיקה אודות הספרים הנקראים ביותר. מעבר לשולחן, יושב אדם מהורהר, הלא זהו משה עלענבערג — מייסד הספריה. הוא החל מקטנות, צבר גרגיר לגרגיר, ריכז מעט ספרים, אשר אספם בין חבריו הקרובים וכך הקים את הספריה היפה ביותר בקולומיה. במקצועו, היה אורג ועבד בביהח"ר של העלער. משה התחיל לעבוד בגיל צעיר מאוד ועבד במשך היום עבודה קשה ומפרכת בבית החרושת. את כל זמנו הפנוי הקדיש לעבודת הספריה ובערבים הת־מסר ללימודים. משה, צמא הדעת, בלע ספרים רבים ביידיש ובשפות אחרות. קשה היה לקרוא בשם ספר רציני, שמשה לא קרא בו כבר. לימים, חלה מרוב מאמץ ושנים רבות היה רתוק למיטה. אולם, חרף מחלתו, ניהל את הפעילות התרבותית ב„פועלי ציון".

לא רחוק מן הדלת, מתנהל ויכוח סוער. מתווכחים על המאורעות האחרונים בא"י. כולם צועקים בעת ובעונה אחת, אבל מאקס ראט מתגבר בקולו על כולם. מאקס הוא קטן. צנום וחיוור פנים, שערו חלק ומסורק לאחור. למאקס היה מצח גבוה ועינים ירוקות. היה חולני ולרוב מצונן. מטבעו היה טוב לב ועדין נפש, אופטימי ואידיאליסט. הוא התגורר עם הוריו ברחוב סלוֹטשנה, בבית שנראה כאילו נבנה מחדש מעצי בניה. אביו של מאקס היה אדם חופשי, סוציאליסט. במשך שנים רבות היה חבר ב„פועלי ציון". במקצועו, עסק בבית מלאכה למברשות. שנים רבות עבד בבית החרושת של העגער. בגלל שביתה שפרצה בבית החרו־שת, איבד אביו של מאקס את מקום עבודתו והוא נאלץ לעבוד בבית במקום צר בין שתי מיטות שם העמיד את מכונת היד לחיתוך השער מן המברשות. כך הי מאקס בביתו. הוא קרא ספרים ושירה שהיתה מאוד אהובה עליו.

בחדר השני בספריה — חשוך, רק קרן אור קלושה חודרת הנה מן החדר השלישי. כאן מתקיימת ישיבת ההנהלה של הסתדרות ה„יוגנט". החברים בוועד הם: חיים באל, לייבעלי עלנבערג, משה הרמן, מיכאל ליכטן, י. לאטניער, מ. צוויג, לייב מייזלער, מ. קאמעט ויוסף ביבער. אלה הם מנהיגי ההסתדרות. מאות מאות מצעירי העיר היו חברים בהסתדרות. רבים מן הצעירים למדו בשיעורי ערב קרוא וכתוב. חלק גדול מן הנוער הוציאה ההסתדרות ממש מן העולם התחתון והפכה אותם לאנשים מועילים. להסתדרות היתה תכ־נית ומטרה בעבודתה. כל החברים היו מחולקים לקבו־צות, בנות 20—15 חברים. החלוקה לקבוצות נעשתה עפ"י הגיל והידיעות. לפחות אחת לשבוע, התקיימו ישיבות הקבוצות — וזאת מלבד אסיפות ושיעורים.

הנושאים העיקריים היו פוליטיים, כלכליים, תולדות תנועת העבודה היהודית, תולדות הסוציאליזם בעולם ובא"י, ידיעת הארץ ובורוכוביזם. הלימודים היו מות־אמים לרמת המשתתפים בשיעורים.

בחדר אחד מתנהל ויכוח בישיבת הוועד על תכנית העברת שאלון בקרב הנוער בעיר, כדי לעמוד על דרך חייו ומעשיו. לפי דעת חיים באל, בחור הבנוי לתלפיות, בעל לחיים אדומות ומצח גבוה — אין השל־טונות הפולניים מעוניינים לעסוק בסקר והיהודים צריכים לעסוק בכך בעצמם. חיים באל היה טיפוס של אידיאליסט אמיתי.

אמו אסרה עליו ללמוד מקצוע, כי ראתה בכך פחיתות כבוד שבנה יהיה בעל מלאכה. חיים החל לעבוד בחנות ונעשה חבר ב„יוגנט", שם נודע לו שעבודת כפיים איננה בושה. הוא עזב את החנות והחל ללמוד נגרות אצל אברהם צימער.

מביתו לא ידע יידיש, אך למד בדיעבד ונעשה מבין וידען בספרות יידיש. הוא היה אחד המנהיגים האהר־בים בתנועת הנוער, חלם ושאף להתישב בא"י.

יד ימינו של חיים באל היה מעכל ליכטן, שמוצאו מבית עני. אביו נפטר עליו בהיותו צעיר ואמו הר־ציאה את פרנסתה בתפירת חולצות. מעכל למד ב־שקידה בחדר ואמו קיוותה שיהפך למלומד, אך חלומה לא נתגשם. במקום רב, הוא נעשה למוכר בחנות עורות. מעכל ליכטן היה אחד הנואמים המזהירים בתנועת הנוער.

ליד מעכל יושב לייבעלי עלנבערג. בחור ממוצע קומה, פנים עייפים ולב חם. הנה הוא עומד ומדבר בפני הנוער, אותו אהב אהבה יתרה. אולי משום שלו עצמו — לא היו נעורים, כי תמיד היה טרוד עם

בעיות של מבוגרים. היה עליו לדאוג לאחיו ואחיותיו הקטנים, ולאביו הזקן. הוא התחנך ללא אם ולא זכר אותה, באשר היא נפטרה בעודו ילד קטן. לייבעלי אלנבערג היה נואם מזהיר ועסקן נוער פעיל, אהוב ע"י כל חבריו. בין הקוראים שבאו לספריה, אפשר היה להבחין במהירות בדוד ולאטי רייכבאך, כאה ואחות. שניהם נשארו בקולומיה לאחר שהוריהם ואחיהם נסעו לאמריקה. להם לא ניתן להגר בגלל עיניהם הבלתי בריאות. לימים נעשו חברים בספרית י. ל. פרץ וחיש מהר הפכו למשתתפים פעילים בתנועת הנוער. כשדודיע ולאטי נסעו לווארשה, נהיה שם דודיע לאחד המארגנים של תנועת ילדים „יונגווארג", שליד פועלי ציון.

כל חברי היקרים שהזכרתי כאן נספו בשואה.

משה עלנבערג מיסד הספריה — התאבד. חיים באל נורה בחצר בית החרושת בו עבד, עוד בטרם התחילו האקציות. לייבל עלנבערג נספה עם יהודים אחרים, וביניהם היה גם מעכל ליכטן. חברי היקר מאקס ראט ניסה להתאבד, לאחר שלקחו את אשתו, אבל הדבר לא עלה בידו. הוא ניספה יחד עם האחרים. לאטי ודוד רייכבאך, שחזרו מוארשה לפני כניסת הגרמנים לקולומיה, גם הם ניספו. ת.נ.צ.ב.ה.

ד"ר א. קליין

יוסף טפצירר ואיציק מאנגר

רק לעתים רחוקות הדרו קרני החמה, במבט היוורוור מבעד לדלתו הפתוחה. ובפנים — נקי ומסודר הפעם. הריצפה טואטאה להפליא בבית המרזה של אלווייל, בדרך לביח"ר הלר וחברת החשמל (אלקטרובניה). ליד מספר השולחנות המצויים כאן, ניצבים הכסאות הריקים, מסודרים כאילו במסדר חגיגי.

סמוך למזנון, עומד לו יוסל טפצירר, מוצק הגוף ובעל השפם ששני קצותיו מסולסלים כספירלים ונשען על מקלו הצהבהב, מגלגל שיחה עם בעל המרזח. על פני אלווייל, בעל הזקנקן ה„וואן גוכי" פרושה דאגת הפרנסה ונראה שמכאן צמחה על ראשו הכיפה השחורה המתנשאית אל על.

בהיכנסי, הצטרפתי אל השניים ושלושתנו חיכינו לאיציק מנגר, שקבע כאן את הפגישה עם דודו יוסל. היה זה בשעת הצהרים באחד מ„ימי השוק", כאשר איציק נכנס לבית המרזח וניגש כאילו נבוך ותועה אל המזנון. יוסל קידם אותו ב„קבלת פנים" לפי אורחו: „מה יש, כלום שכחת איציק את כתובתי? האם ביתי אינו יאה לך?!"

מאנגער חיפש במבוכה מילות הסבר וסינן בשקט מבין שפתיו: „באתי לקבר אבות.."

— בסדר גמור! הכריז יוסל, ברצותו לחלץ את מאנגער מהמבוך, והמשיך: „משמע שאל המתים באת... עתה ברור לי... ולאחר רגע של התאוששות הוסיף: „אולם, אנחנו החיים, הלא יכולים לעזור למתים שנשמותיהם יכנסו ישר לגן עדן... כך, בפשטות ע"י שתיית לחיים..."

ובקריאה חדה לבעל המרזח: „אם כן, ר' אלווייל — הגש נא יי"ש עם חתיכת דג מלוח."

למאנגער הוקל קמעה על נשמתו וניצוץ של סיפוק ליצני השתפך על פני השולחן הערוך. בתנועה מליאת חן הוא ליווה כל כוסית „ברונפן" בכוס בירה וכה שקענו בשלוות המקום, כאשר מתוך אוירת הדממה של חודש אלול מהדהדת המנגינה המנגרית „היימיש ליב און טייער" (ביתי, נחמד ויקר).

ברגע מסוים, שאיציק מאנגער סר מאיתנו לדקות מספר, שאלני דודו — יוסף טפצירר, בארשת של דאגה: אמור לי בבקשה, האם איציק זה — יהיה פעם לבן אדם?

*

בתי ספר

דוניה צייכנר־קריניץ

שפירובקה

הגימנסיה היהודית לבנות נוסדה בשלהי שנות העש־רים ע״י הרב, ד״ר שפירא — ומכאן כינוייה הפופולרי „שפירובקה״.

מתחילה, ניהל ד״ר שפירא בעצמו את המוסד, אך לאחר תקופה קצרה הוא עזב את העיר וניהול הגימ־נסיה עבר לידי גוף ציבורי שנקרא אז „החברה היהו־דית לבתי־ספר עממיים ותיכוניים״ — ובראשו עמדו: ד״ר זינגר, ד״ר הססל, אינז׳ינר צאלר, ה׳ רייף, ה׳ גרינשטיין ואחרים.

נציגי החברה הזאת טיפלו בהיבטים המינהליים והכספיים של הגימנסיה, בעוד שהתחום החינוכי־מדעי היה מופקד בידי חבר מורים יהודיים מעולים.

בשנותיה הראשונות שכנה הגימנסיה בבניין של בנק („קומונלנה קססה״) ברח׳ קוסציושקי, ולאחר מכן עבר המוסד לחווילה פרטית ברח׳ קופרניקה, שהיתה שייכת למורה בית ספר עממי (פירמוביצ׳ה) בשם טימוצ׳קו. בחצר הסמוכה לבית, הוקם מבנה „אחורי״ (בלעז „אופיצינה״) ששימש כאולם התעמלות וכן

הרב ד״ר שפירא בקרב מורים ותלמידים, ביניהם — פרופ׳ ליכטמן

שוכנו בו חדרי מחקר לביולוגיה, כימיה ופיזיקה. היו גם כמה חדרים בעליית הגג, בהם שוכנה המזכירות של ההנהלה. במירווח שבין הבנין הראשי לבין הבית האחורי עמד עוד מבנה קטן, בו התגורר השמש. בחצר היה גם מגרש ספורט וכל בית הספר היה מוקף גינה מטופחת.

התלמידות

בגימנסיה „שפירובקה" לא היה מגיין התלמידות רב, בהשוואה לגימנסיות הממלכתיות, וזאת משום שכר הלימוד הגבוה, שרבים לא יכלו להרשות לעצמם לממן את ההוצאה הגדולה, על אף זיקתם לשלוח את ילדיהם ללמוד שם. מאידך, התחייב שיעור התשלומים הגבוה, כיוון שהיה המקור היחידי למימון קיומו של המוסד. אשר על כן, היה מוצאן של התלמידות משכבות האינטליגנציה, הסוחרים ובעלי מלאכה שהכנסתם היתה משופרת. עם זאת ראוי לציין, כי בגימנסיה מצאו את מקומן גם תלמידות מוכשרות במיוחד מבני עניים ועל כך עוד ארחיב את הדיבור.

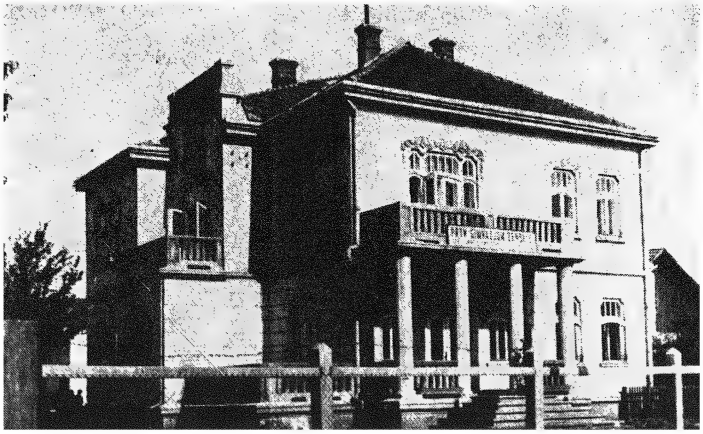
התלמידות באו לא רק מתוככי העיר עצמה, אלא גם מהעיירות הסמוכות לקולומיה, כמו זאבלוטוב, פצ'ניז'ין, יבלונוב, הורודנקה, קוסוב, ועוד. בשנת 1930 למדו במוסד כ־120 תלמידות ובאותה תקופה עמדה בראשו המנהלת, (בתואר „מגיסטר") הגב' סטפניה ריין, אשה עדינה ובעלת מדות תרומיות, אשר ניהלה את הגימנסיה בתבונה ותושיה רבה. היא היתה גם היוזמת לקבלת תלמידות מוכשרות שידן אינה משגת לשלם שכר לימוד גבוה ודואגת בעצמה שהעניין יוסדר ממקורות ההנהלה — כל זאת — בטקט, בענווה ובלי שהדבר ייוודע ברבים.

חבר המורים

הבעיה היסודית והמרכזית בבית ספר היא, כידוע, רמת הלימודים ולא מעט מאמצים מושקעים בסוגיה זו המעוררת לא פעם דאגות וקשיים. ואולם הגימנסיה „שפירובקה" היתה פטורה מכל אלה בגין חבר המורים המעולה. הזכרתי כבר את המנהלת; כמזכיר מועצת המורים שימש המטמטיקאי, פרופסור מיכאל זיידמן. מלבדו לימדו חשבון — הגב' פרופ' שרייבר ובשנים האחרונות — פרופ' גלאט. את השפה הפולנית לימדו — פרופ' צציליה קרמר ופרופ' הניה שנייברגר (בן אחותה, זאב גרסטנהבר — גר כיום בתל־אביב); לטינית — פרופ' טוניה רייסמן ופרופ' בתיה רכטר, אשר לימדה גם חלקית את הלשון העברית ומלאכה.

היסטוריה כללית ויהודית לימדו — פרופ' האמל ופרופ' רוזה יפה; גיאוגרפיה לימדו — המנהלת עצמה ופרופ' שנייד; פיזיקה וכימיה לימדו — תחילה פרופ' רוזה הלפרין ואח"כ — ד"ר אסתר שפרכמן.

ביולוגיה לימד פרופ' רוזנראוך ותקופה קצרה — גם גב' פרופ' סוכר; את השפה הגרמנית הורו — פרופ' אלזה תאומים (בתו של הדיין ומו"ץ, ר' חיים צבי תאומים) ופרופ' קולר—האס; התעמלות — הגב' ליברגל—קומט ואילו זימרה — לימדה גב' פרופ' רוזנראוך, רעיתו של הפרופסור לטבע.

הבניין של ה„שפירובקה" ברחוב קופרניקה

קשיי „דיור"

לימים, נוצרו קשיים מבחינת שיכונה של הגימנסיה. בין אם מטעמים של נגישות אנטישמיות או סתם „קפריזות", נטפלו לעניין גורמים ממלכתיים שהיו ממונים על בעיות החינוך ופסקו שבניין הגימנסיה אינו ראוי ליעודו. הם התריעו שאם לא יחול שינוי בנדון — יסגרו את המוסד. בשנת 1937 החמיר המצב ובתור התראה שללו מהגימנסיה את „הזיכיון", והתל־מידות נאלצו עקב זאת לעבור את בחינות הבגרות בשנת 1938/39 כתלמידות אקסטרניות. הדבר עורר הרבה מתח וגזל בריאות ועצבים. החיפושים לפתרון הבעיה נעשו בקדחתנות והוחלט להקים מבנה חדש. בעקבות החלטה זו, החלו כבר לגייס כספים ואף נרכש מגרש במקום — פינת רח' וואלובה — שצ'לצקה. לאחר זאת הונח היסוד — ותו לא, מפני שהאמצעים הכספיים לא הספיקו.

בינתיים התפנה בשנת 1938 הבית של בית הספר „קופרניקה" והנהלת ה„שפירובקה" שכרה אותו, שיפ־צה והכשירתו לאכסן בו את המוסד, לשמחתן של התלמידות, המורות וההורים כאחת.

מפנה מהפכני

והנה, הגיעה שנת 1939, זו שנרשמה בתולדות העמים כשנת הרת עולם. במערבולת ההתרחשויות האדירות, עברו גם תהפוכות בחיינו החברתיים, מדיניים, תר־בותיים ועוד. תופעה זו אחזה גם בתחומי החינוך, והגימנסיה עברה למתכונת הארגונית של בית הספר הסוביטי, היינו, בית ספר תיכון של 10 כיתות, מעורב, לבנות ובנים. גם בשפת ההוראה חל שינוי ובמקום בפולנית, החלו להורות ביידיש. במקום לימודי השפה הפולנית והלאטינית, לימדו עתה אוקראינית. אך למורים לא היה כל קושי בכך, מפני שהם למדו פעם בגימנסיה האוקראינית וידעו את השפה על בוריה.

ברם, במתכונתה החדשה לא האריכה הגימנסיה ימים, מפני שבשנת 1941 פרצה המלחמה בין רוסיה

למעלה משמאל: טוי, ציפרשטיין, שפרבר, הקר פלה, שוצמן מינקה, דנגר, (—), אנדזיה טגר, לילקה קריס, (—). בשורה התחתונה משמאל: רסיה טגר, גרינשטיין, יואסיה זינגר, נוימן, דויטש, רבינוביץ', המורה — הניה שנייברגר, שולבוים, הירש, וויז'ניצר, אסציה ברנדס.

לגרמניה ובא הכיבוש הנאצי והשואה, אשר החריבה את הכל.

בסיום, יורשה לי להזכיר בחיבה אותן התלמידות — חברות לספסל הלימודים, ששמותיהן נשתמרו בזכרוני. לדאבוני הגדול, רובן נספו ורק מיעוטן נותרו בחיים לאחר מבול הדמים, יהא זכרן ברוך.

(השמות נמסרים בכתיב יידיש).

עדזיא קאלער, דאווידסאָן יוליא, רעלא ליבערמאַן, קאמעט שרה, זאָסיא מיימאַן, יאאסיא זינגער, מרים פריש, פאולא גרינשטיין, ואסנער העלא, גיזיא ברעטלער, יוליא קעסטען, לוסיא העלער, גיניא העלער, מאטילדא טאו, רוזיא וויזשניצער, לילא קריס, העלא זילבערמאַן, רוזיא העסעל, טוסיא שולבאום, גיניא פעלדמאַן, טובה רעכטער, לוסיא צוקערמאַן, פעלא האקער, עלזא שיבער, וויזעלבערג, פראניא קריס, לוצא הארַאוויץ, זאָסיא נוסבערג, מינקא שוצמאַן, בראַניא טאו, חייקא וואקס, גיניא נאגלער, גיניא צייכנער, ריטא קראסוצקא, רוטא דאנגער, חאנקא ביטער, פאָלא רעש, טעא רייף, סילוויא גרינשטיין, וויסקא וויזשניצער, איזיא בערגמאַן, אניטה נאגלער, רחל טאגער, ציפורה שטרק, מאנצא אוונער, לוסיא צאלער, אינקא לאוב, דאניא האוסקנעכט, פאנקא קאנטאָר, פרידזיא גלאזער, באסיא גרייף, דאניא האבּיכט, גיניא שטאָרך, גיזעלא שטאָרך, רבקה ראָסנער, פרימקא צימעט, אירענא טאנענצאפף, בעלא דיקמאַן, ליבא רייך, סאלא רייך, לאָלא ראנד, בלימא עקערלינג, סילוויא הארַאוויץ, סאלקא פייסאך, מיטא הילזענראט, לוסיא האלדער, פיקא ווייזער, גיניא ווייזער, רייטש רעלא, מרים נוסבערג, זאָסיא לאנדאו, יוליא וויזשניצער, צעסיא ברעטלער, בעטקא גארטענבאנק, רוטא פרעסלער, בתיה העניג, סאלא ראוך, ברושקא שטאָרך, דזידזיא שווארץ, בעטקא לאגשטיין, אננא שיקלער, בלאנקא גארטענבערג, פעפקא בלעכער, האחיות מילבאוער, מאניא שווארץ, מאגדא הערער, סאלקא גלאזער, נוסיא זילבער, הודיא קריניץ, גיזא האקער.

כיתה 10, בשורה הראשונה משמאל: שפרכמן, (—), הניה שנייברגר, מיכאל זיידמן, יופה רוזיה, רוזנראוך ווילו, א. תאומים, מיכלסקי, ס. ריין. בשורה השנייה משמאל: ניק, היימר רוזיה, קולומייר קלרה, מאוזנר בלה, שוואמנאו פפי, לוסיה הולדר, רוטנברג ינקה, צסיה ברטלר, וויז'ניצר יוליה, גרינברג ברטה, כתבן פני, ווילנר טילה, הילזנרט מיטה, פריליך אירקה, ויינר. בשורה העליונה — משמאל: הביכט דוניה, וואקס קלרה, אורלנד, נוסברג, האקר גיזה, אייפרמן פלה, גרייף בתיה, הולדר סוניה, רוזיה קניג, אטקה הגר.

בשורה הראשונה יושבים משמאל לימין: יפה רוזה, קולר־האס, רוזנראוך, (—), סטפניה ריינר (המנהלת), הוצ'נקר, (—); בשורה השנייה — משמאל: מיכאל זיידמן, וו. רוזנראוך, רייך, גרייף, רוזנר, (—), (—), שטרק, (—), דיקמן, לאוב, קומט־ליברגל, שניידט; בשורה העליונה — משמאל: צימט, פישלר, אבנר, טגר, (—), (—), טננצפף, דוניה קריניץ, (—), זילבר, לוסיה צאלר, נגלר, גלזר.

ד"ר יוסף וייזר

יהודים בגימנסיה הממלכתית

בקולומיה היו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, 14 בתי ספר תיכוניים בשביל שלושת העמים שאכלסו את העיר, אשר העניקו לתלמידיהם השכלה כללית ומקצועית. אף על פי כן, היתה הגימנסיה הממלכתית הראשונה — בית הספר היחידי שבו יכלו תלמידים יהודיים לקבל חינוך תיכון, ואף זאת — בהסתייגויות והגבלות דרסטיות.

את התוצאה של היחס לגבי יהודים אפשר היה למדוד לפי מניינם בכיתות. בו בעת שבאוכלוסיה הכללית בעיר היה חלקם של היהודים מגיע לכדי 80%, הרי בכתות של הגימנסיה אפשר היה למצוא ככל היותר כ־20—25% מהם.

רמת המוסד

בהשקיפנו לעבר התקופה הזאת מתוך פרספקטיבה רחוקה, מן הראוי להעריך בראש וראשונה את הרמה הכללית של הגימנסיה, על מתקניה תכונותיה וסידוריה.

בבניין הדו קומתי, שהוקם במחצית השנייה של המאה ה־19, נמצאו כתות מקבילות בתוך חדרים מרווחים ומלבדם: חדר בשביל לימודי הדת היהודית; 3 חדרים לביולוגיה, 4 חדרים לפיזיקה, 3 חדרים לכימיה, 2 לגיאוגרפיה, 2 לציור, חדר למעבדה רפואית כללית, חדר למעבדת שיניים, מבנה מיוחד להתעמלות, גן רחב מידות לסטודנטים, עם 17 מגרשי ספורט, וכו'.

גם הלימודים עמדו על רמה גבוהה ומלבד המגמה ההומניסטית של המוסד, קיבלו התלמידים השכלה יסודית גם במקצועות ריאליסטיים.

התעוררות היחסים

מתחילה שררו יחסים קורקטיים בין היהודים ללאומים אחרים, אך עם עליית הנאציזם בגרמניה, בשנות

השלושים של המאה הנוכחית, והשפעתה על המצב המדיני בפולניה בכלל, חל שינוי לרעה בגימנסיה, ובמיוחד בכיתות המעורבות. החלל נתמלא זרם לאומני שהורגש במלוא החריפות. ארבעת הלאומים — יהודים, פולנים, אוקראינים ויהודים התארגנו במסגרות נפרדות. אמנם היחסים האישיים בתוך הכתות היו עדיין נסבלים, אך הרעיונות הלאומניים פרחו ועשו חיל. הפולנים נהגו לבוא ביום שני בשבוע ולהציף את הכתה בספרות אנטישמית שקיבלו ביום ראשון, ואף חלק מהשיעורים עצמם הפך להיות אמצעי להפצת תעמולה אנטישמית.

פרופסורים אנטישמיים נשאו הרצאות שלמות על „הבעיה היהודית", הם דיברו על החרמת בתי המסחר היהודיים, הצביעו על „הדוגמה הגרמנית" או שהטיפו בנוסח — „פולנים: עד מתי תבליגו ולא תשמידו את אלה החותרים תחתיכם!" (הכוונה ברורה — ה־יהודים). לשם הסוואה כביכול, נהג הפרופסור האנטישמי להלביש מחלצות להטפתו הארסית, בהוסיפו בלעג: „זאת רציתי לומר לכם כהקדמה לשירתו של המשורר — פלוני..."

בשנים 1936—38 נשאו כבר זרעי הרעל האנטישמי פרי באושים. בערבים היו כנופיות סטודנטים פולניים מתנפלים על יהודים ברחובות; אחרים — חדלו לקנות כתלי הגימנסיה ולאלץ את הסטודנטים שיקנו בו את הדברים הנחוצים להם, כדי לפגוע בדרך זו בבעלי החנויות היהודיים. לימים, נוצרה אווירה מיוחדת במינה, שכל הלאומים דיברו רק בשפתם; הפולנים — פולנית, האוקראינים — אוקראינית והיהודים דיברו עברית או יידיש. קיצורו של דבר, גורמים שונים אצל יהודים, הם ניסו אפילו להקים קואופרטיב בתוך מבחוץ עיצבו ואירגנו את החיים הפנימיים בתוך כתלי הגימנסיה.

מלבד התופעות האלה, התנהלו החיים החברותיים במישורים המקובלים, היינו, לתלמידים היו אי אלה דפוסים אוטונומיים כמו למשל ירחון קבוע בשפה הפולנית עם תפוצה של 600 עותקים. בהקשר זה מן הראוי לציין, שמערכת הירחון כללה שני יהודים, כאשר אחד מהם היה העורך הראשי. ואולם, קרה פעם שהביאו את הגיליון החדש של העיתון ובהיכנסם לתוך בנין הגימנסיה, התנפלו עליהם כמה סטודנטים פולניים, קרעו את כל הגליונות וצווחו: „אנחנו לא רוצים כאן עיתון יהודי!"

תחושות אלה בתוך הגימנסיה וכן ההשפעות מבחוץ, חישלו את התלמידים היהודיים ודירבנו אותם לפנות לפעילות יהודית לאומית רב צדדית. לימים, היו רוב רובם של הסטודנטים היהודיים מאורגנים בארגוני נוער ציוניים, בעיקר בתוך הסתדרות „הנוער הציוני". כעבור זמן התארגן באופן רשמי גם בתוככי הגימנסיה „חוג לתרבות יהודית", ששיגשג והתפתח הודות להתמסרותו ועזרתו הפעילה של הפרופסור ז. בראנדס. לא זו בלבד שהגן על תלמידיו, אלא שהדריכם והראה להם תכופות את הכיוון הנכון.

זוכרני, בשנת 1933 נערך ערב חנוכה ע"י החוג היהודי שהתנהל בפולנית ובעברית ובהשתתפותו של מזכיר חבר המורים הנוצרי, שייצג את הנהלת הגימנסיה. בכניסה לבניין הוא תרם תרומה יפה לקרן הקיימת, ואם לא די בכך, הרי היה עליו לשמוע במסגרת תכנית הערב כיצד תלמידיו היהודיים נשבעים נאמנות לארצם — ארץ־ישראל. החוג לתרבות יהודית לא האריך את קיומו, מפאת המיגבלות המרובות לאפשרות פעולתו.

האנטישמיות החריפה

לקראת שנת 1938 התלהטה האווירה. הממשל הפולני והחוגים הלאומניים הושפעו מהשכן המערבי ובאחד הימים נערכה בקולומיה הפגנה מאורגנת תחת הסיסמה שפולין תובעת למסור לה קולוניות. כפי שהודיעו מראש בתוך כתלי הגימנסיה, יצעדו תלמידיה בראש ההפגנה. המפגינים נשאו כרזות שעל צידן האחד היה כתוב: „אנחנו תובעים מושבות (קולוניות)" ומצידה השני — „יהודים החוצה". הסטודנטים שצעדו בהפגנה קראו סיסמאות אנטישמיות, כגון: „הכה ביהודים" והמורים תיקנו להם: „להכות ביהודים ולגרשם". בהקשר זה זכור לי, שבעת קיום ההפגנה ישבו תלמידים יהודיים אצל הצלם, ביחד עם פרופסור בראנדס והצטלמו לרגל סיום שנת הלימודים — ומאז נשאר התצלום כמזכרת.

בניין הגימנסיה הממלכתית

בוגרי הגימנסיה הממלכתית בשנת 1913, בימי המנהל סקופניביץ׳.
בין התלמידים־הבוגרים — האחים יהושע ונתן רוטנשטרייך.

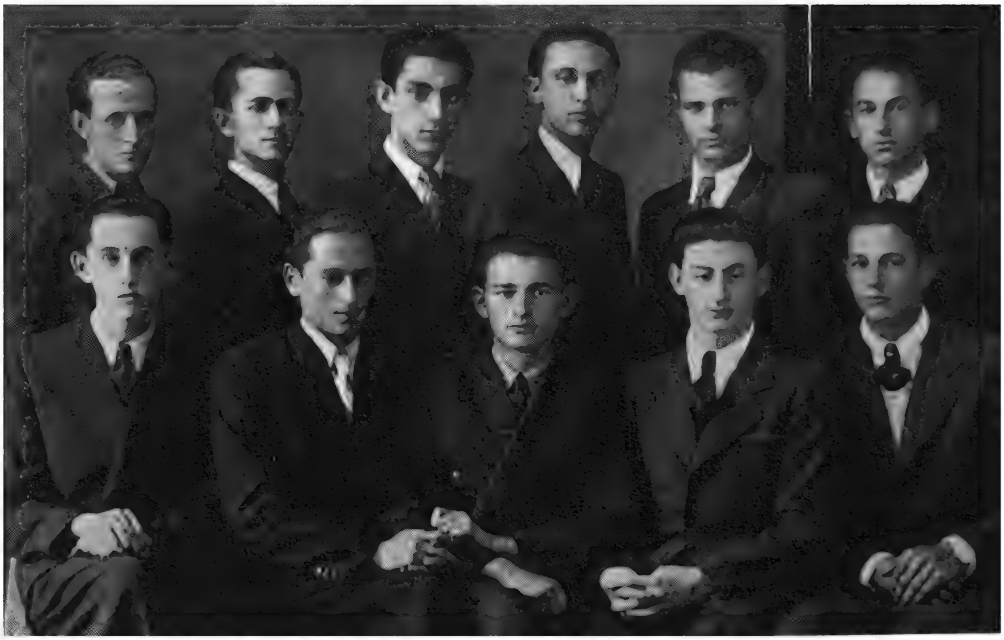
הכיתה השישית של הגימנסיה הממלכתית בשנת 1932. בשורה
העליונה, הקיצוני מימין — סמי פייגנבאום. במרכז — פרופ׳ וואגמן.

כיתה של הגימנסיה הממלכתית. במרכז התמונה — המנהל, בורון, לימינו — המחנך ליכטמן (יהודי); לשמאלו — המורה שטיפל, נשיא מפלגת „נ. ד." (אנדקים) בקולומיה.

בשורה הראשונה יושבים משמאל: וינדוור, בזיו ניימן (ד"ר דב נוי), פרופ' ברנדס, ניסן אייזנר, נחמן ארווין. עומדים משמאל: המהנדס זוניו פרמינגר, יוסף ווייזר, הניו פייגנבאום, אברהם בליי, סמי פייגנבאום, (—), יצחק (איזיו) דויטש, שמוכר, שויירמן, (—), דוד שוכנר.

נוער יהודי לומד. עומדים משמאל: ניסן אייזנר I, ניסן אייזנר II, אדי אדלר (אדריכל אליהו נשר), לַנדווהר; בין היושבים — הניו פייגנבאום.

בית הספר המקצועי „שקולה דז'וונה"

יוסף ררס

חיי הספורט בקולומיה

בשנת 1910 חלה התעוררות כללית בחיי הנוער היהודי בקולומיה, כעין התחדשות לאחר אי אלה שנים „רדומות" וסימניה בלטו בעיקר בתחומי הפעי־לות התרבותית והספורטיבית.

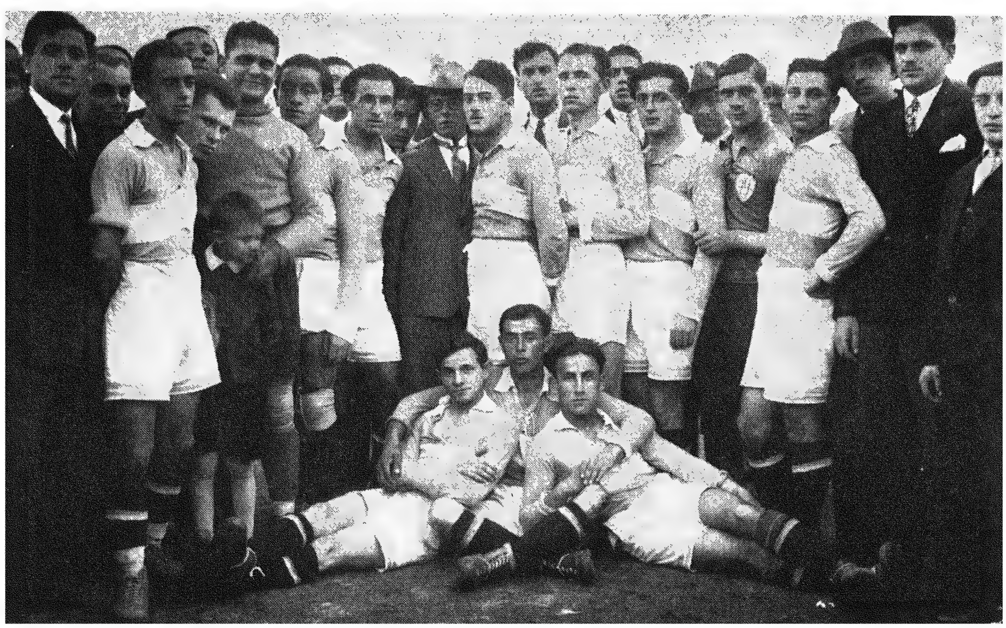
כהישג ניכר בשטח העשייה הזאת, יכולה להיחשב אגודת הסטודנטים היהודית הבלתי מפלגתית שנוסדה באותה שנה, ביוזמתו המבורכת של אייזיק סאכר, מי שהיה לימים הספרן הראשי של האוניברסיטה העב־רית בירושלים. גילויים אחרים באותה מסכת של התחדשות נעורים היוו כמו כן שני אירועים נוספים וחשובים: יוסל בל, אחד ממייסדי „השומר הצעיר" (נרצח בשנת 1919 ע"י פורעים), מקים ארגון הצופים היהודי („דער סקאוט") ושלמה ררס מייסד מועדון התעמלות יהודי ז׳ט.ג.—„דרור" (Z. T. G) לפי הדוג־מה והמתכונת של אגודה דומה בעיר לבוב.

בועד המייסדים נכללו החברים הבאים: שלמה ררס, ישעיהו ברטלר, יוסף רט, קרמר — מרח׳ מניחובקה, רמלר מרח׳ סוביסקגו, פאוזר־דרשלר וא־חרים (שאינם זכורים עוד) — רובם נמנו המה על תלמידיו של הסמינר האוקראיני למורים.

הידיעה אודות הקמתו של המועדון, פשטה בעיר במהירות הבזק ומאות בני נוער מכל שכבות האוכ־לוסיה היהודית נהרו להירשם בו ולהשתלב בפעילו־יותיו.

אימוני ההתעמלות הראשוניים התקיימו במרחבי ה„זרינק", לאורך נהר ה„פרוט". בתנאים של מזג אויר גשום ובעונת החורף, התקיימו האימונים באולם „בית ישראל".

בשנת 1911 הכין יו"ר ההסתדרות הציונית בקולו־מיה, ד"ר שלמה רוזנהק את התקנון של המועדון, אשר

קבוצת ז׳.ט.ג.־דרור בשנת 1934

אושר לאחר מכן ע״י הממשלה האוסטרית. עם זאת, קיבל המועדון מתכונת ארגונית יותר מגובשת ואף נבחר ועד זמני, בהרכב החברים: ד״ר קרסוצקי, ד״ר איזידור בר, הנוטריון וולדמן ועורך הדין ד״ר הססל. גם תכיפות האמונים קיבלה צביון יותר מסודר והם התקיימו בקביעות פעמיים בשבוע, באולם „דום נרוד־ני״. בימי חנוכה נערכו מדי שנה מפגני התעמלות באולם קופת החיסכון (Kassa Oszczednosci) והן זכו להצלחות גדולות. האולם היה תמיד תפוס עד אפס מקום ורבים שבאו על דלתותיו, נאלצו להישאר בחוץ מחוסר מקום. בפעם הראשונה נפתח המפגן ע״י ד״ר ש. רוזנהק ונאום הפתיחה נישא ע״י ד״ר גרשון ציפפר שהגיע במיוחד למאורע הזה מלבוב.

חברי ז׳ ט. ג. — נגד פורעים

בשנות המלחמה פסקה הפעילות הספורטיבית של המועדון, אבל ראוי להביא כאן אירוע מאותה תקו־פה, שהיתה לו השלכה לחברי המועדון: בשנת 1917 הגיעו העירה המוני אכרים מהכפרים הסמוכים והת־כוננו לשדוד מהיהודים את הקמח שהוקצב להם ע״י הממשל האוסטרי לשם אפיית מצות לפסח. למרבה המזל, היה שלמה ררס קצין בצבא האוסטרי, בתפקיד „אדיוטנט״ של ה„אוברסט״ (סגן אלוף) פיקארק, מושלה הצבאי של העיר. בזכות מעמדו זה, עלה בידו „להשיג״ מחלקה של הז׳נדרמריה ולהועיד לה את התפקיד של מגן האוכלוסיה היהודית כנגד האכרים הפורעים. לעזרת המחלקה באו גם בני נוער עזים ואמיצים, רובם חברי ז׳. ט. ג., שאורגנו ע״י ד״ר הססל ונפתלי (תולי) חיות והם גירשו את הפורעים מהעיר.

בשנת 1919 חודשה פעילותו של המועדון. תוך חיפושים במינהל המחוזי נמצא התקנון שהוכן בשעתו ע״י ד״ר רוזנהק ואנשי מפקדת המיליציה, שפעלה בעיר בעת שלטונם של האוקראינים והרומנים, הפכו באופן אוטומטי להיות חברי ההנהלה של המועדון. האמונים החלו עתה להתקיים בבית הגדול של קנפר — ב„רינק״, תחת הדרכתם המעולה של ה״ה פאוזר —דרשר, וד״ר סירוטה. בתקופה יותר מאוחרת עברו להתאמן באולם של ה„דום נרודני״, בהדרכת המורה להתעמלות — פרנקו.

בשנת 1920 ארגן ברנרד קויש לראשונה את ענף הכדורגל, אשר הפך להיות במרוצת הימים התחום המרכזי ולוז השידרה בפעילות הספורטיבית של המועדון. תוך תקופה קצרה הצטרפו לאגודה 6 קבו־צות כדורגל, מהן 3 של בוגרים ושלוש של צעירים. האמונים התנהלו ב„זרינק״ לאורך נהר ה„פרוט״.

קבוצת ז׳.ט.ג. בשנת 1937 ופעיליה המרכזיים

משחק ה„אולדבוי" של ז׳.ט.ג. נגד קבוצת הנוער

תחילה לעגו הגויים לשחקני הכדורגל היהודיים, אך כאשר נוכחו לדעת שהמשחק הוא על רמה נאותה, החלו להתנכל ולהפריע. הבחורים היהודיים לא טמנו ידם בצלחת והשיבו מלחמה שערה. לימים התגבשה קבוצת כדורגל „ייצוגית" שהורכבה מטובי השחקנים והיא אשר נועדה להתמודד — מטעם האגודה — עם קבוצות אחרות. הקבוצה הראשונה של ז׳.ט.ג.—„דרור" כללה את השחקנים הבאים:

קויש ברנרד, בישל, ברל בורטן הסיו בורטן לאון הילזנרט, מאוטנר (הבוגר), מאוטנר (הצעיר), דויטש איזיו, פרסלר־לאזר, ליטאוועד.

בשנים 1924—1922 הועמד לרשותו של המועדון ז׳.ט.ג. אולם בבית הספר של הברון הירש, בהשראתו של נשיא הקהילה, אללרהנד, בו התקיימו אמונים, אירועים ציבוריים וגם ישיבות מורחבות של מוסדות חברתיים.

קבוצת הכדורגל ז׳.ט.ג.־דרור בשנת 1931.
בתמונה: זיגמונד אדלר, מונדק גרוספלד, יוסל גרין, קופל רוזנהק, בולק ציגלר, אייזיק פיירשטיין, אוסקר צולאוף ואחרים ששמותיהם אינם זכורים עוד.

בשנת 1924 התקיימה תצוגת ההתעמלות האחרונה של ז׳.ט.ג. באולם „קופת החיסכון". במעמד זה הוענק לשלמה ררס התואר „נשיא כבוד" של המועדון והוח־לט להרים תרומה לק.ק.ל. ע"י נטיעת 100 עצים על שמו ביער הרצל בארץ ישראל.

בשנת 1925 פקד משבר פיננסי את המועדון ומחו־סר תקציבים התפורר ענף ההתעמלות וחדל להת־קיים. בשנה זו חלו גם חילופי גברא בהנהלת ז׳.ט.ג.— דרור ובתור יו"ר נבחר עורך הדין ד"ר איזידור קרמר.

בשנת 1934 שכרה האגודה אולם בביתו של בליץ, ברח׳ וולובה והמורה להתעמלות, הגב׳ ליברגל (לא־חר נישואיה — קומט) העניקה שיעורים לקבוצות נוער, גברים ונשים, תחת הדרכתם ובפיקוחם של הרופאים, ד"ר זיגמונד טייכר וד"ר יוליוש צייגר.

מחוויי הכדורגל

בשנת 1922 הצטרפה הקבוצה להתאחדות הכודרגל הפולנית (הארצית) וסווגה בליגה ג׳ (("C") של הא־זור לבוב. מכאן ואילך לקחה חבל בתחרויות בין־קבוצתיות. במסגרת הליגה שלה, וכן במשחקים „ידידותיים" עם קבוצות ברמה יותר מעולה. כושרה של הקבוצה הלך וגדל והיא זכתה גם בהישגים עם קבוצות חזקות ממנה, כגון הקבוצה שהיתה בליגה א׳ —„פוגון־סטריי", אותה ניצחה בתוצאה 2:1.

לימים, עלתה הקבוצה של ז׳.ט.ג. לליגה ב׳ במחוז סטניסלבוב, והגם שקבוצת "49 פ" (49 P.P) נמנתה על ליגה א׳, היתה „ז׳.ט.ג.—דרור" בשבילה יריב קשה מאוד והדבר הביא לא פעם להתחדדויות שעברו לתיגרות גלויות. באותם הימים החלו המשחקים להת־קיים במגרש הכדורגל של „סוקול" וכן על המגרש של החטיבה הצבאית 49 (49 P.P).

בשנת 1933 אירעה התנגשות חמורה בין יהודים לגויים במגרש הכדורגל של החטיבה הצבאית. היה זה לאחר משחקה של „ז׳.ט.ג.—דרור" עם הקבוצה של הצבא (P.P 49) שנסתיים בנצחון היהודים. מרוב זעם על התבוסה, קרא אחד הקצינים בדרגת סרן לחייליו: „הכו ביהודים" — ואז החלה ההתקוטטות.

קבוצת הכדורגל „הסמונאה" („חשמונאים")

קבוצת כדוריד של „הסמונאה" (גברות)

המאורע עורר תגובות נזעמות בעיתונות בכלל ובעיתוני הספורט בפרט. כולם גינו בנימה זו או אחרת את התנהגותם „הבלתי ספורטיבית" של החיילים ו'אוהדיהם האנטישמיים. נוסף לכך, החליטה הנהלת המועדון להחרים את המגרש של ה„P.P 49". מכאן ואילך התקיימו רוב המשחקים במגרש ה„סוקול", דבר שגרם הפסדים כספיים לקבוצה הצבאית. בראותם הנזקים, חיפשו דרך להתפייסות, וזו נמצאה בפגישה בה הוחלט להזמין קבוצה אורחת מצ'רנוביץ שתשחק שני משחקים — פעם עם „ז'.ט.ג.—דרור" ופעם עם "P.P 49", כאשר ההכנסות מהתחרויות מוקדשות לבית היתומים היהודי.

בשנות 1925—1928 היה הרכב קבוצת הכדורגל: ברנשטיין, קויש, מוניו הירום, בירטן ליאון, צין חיים, הילזנרט, שלמה שמאוס, ליטאוור, מאוטנר, הודיש, בולק, ציגלר, שרייר, ואילו בשנים שלאחר מכן נוספו לקבוצה השחקנים הידועים: זיגמונד אדלר, יוסף גרין, הניש, הקר („ציגאן").

קבוצת שחמט

מלבד קבוצת הכדורגל פיתחה האגודה פעילות גם בענפי ספורט אחרים. בשנת 1921 הוקמה קבוצת שח־מט, אשר קיימה מדי שנה תחרויות פנימיות, וכן בין־קבוצתיות. על טובי השחקנים נמנו: שניידר, שלום רסנר, קומט, יהושע בירנברג ויוסף שיפטר, הנמצא בישראל וידוע גם כאן כשחקן מעולה.

קבוצת כדור־יד

בשנת 1922 הוקמה קבוצת כדור־יד, מורכבת מבנות, לרוב — תלמידות הסמינר למורות. על הקבוצה הזאת נמנו: קלרה בנדר, אטקה אייפרמן, רחל פרבשטיין, לוסיה בורטן, בלנקה הרליצ'ר, מלציה ייגרמן, גניה לקס, טונקה צייגר וזכר לאה. המשחקים התקיימו במגרש של ה„גרודני דום" והקבוצה לקחה חבל הן בתחרויות בינעירוניות והן בתחרויות פנים־עירוניות.

פינג־פונג

בשנת 1925 נבחר בתור יו"ר האגודה ד"ר הססל ואז נשכר גם מועדון חדש ברח' קילינסקיגו. היה זה בית גדול, בן 3 חדרים.

חדר אחד היה מיועד לספריה ומשחקי שח־מט, השני למזכירות וקיום ישיבות ההנהלה, והחדר השלישי, למשחקי פינג־פונג על השולחן שעמד בו. גם בשטח

קבוצת „הסמונאה" בשנת 1930

זה עשתה האגודה חיל והתעלתה על כל שאר הקבו־צות בעיר, (בשנת 1937 חל בה פילוג וכמה משחקני הפינג־פונג עברו ל„ז'.ק.ס.—יהודה" — ראה רשימה

הקבוצה היתה מורכבת מהשחקנים הבאים: מאוריצי פיירשטיין, מלך שנק, בנצלר, אייזיק קריג'מן, ציפפר־שטיין, קובה מונצ'ק (מתגורר כיום עוד בקולומיה),

הקבוצה־הפולנית של החטיבה הצבאית בקולומיה, 49 פ"פ, בהשתתפות השחקן היהודי הנודע, בולק ציגלר

פעילים ועסקני ספורט של ארגון „הפועל"

שיפטר יוסף, הקר (ציגן) ואבא פיירמן. כושרה של הקבוצה עלה בצורה נאותה ובמשחקיה עם קבוצות אחרות („הכוח"—סטניסלבוב, „הסמונאה"—קולומיה, ואחרות), זכתה להישגים ניכרים.

הוקי

הודות לקירבתו של המורה הגימנאסיאלי, רוזנראוך, להנהלת האגודה (תקופה מסוימת שימש כסגן יו"ר שלה), הועמד לרשותה ביתן־מלתחה ליד האגם שהיה בבעלותו, וזאת ללא כל תשלום. הדבר הקל על ייסוד ענף ההחלקה על קרח וכן קבוצת „הוקי". על הקבוצה הזאת נמנו: מאוריצי פיירשטיין, מילק קיזלר, יוסף שיפטר (בורטן), מונדק גרוספלד, יצחק (איזיו) שיבר וקובה מונצ'ק.

היו עוד ענפי ספורט, כגון שיוט, כדורסל, ואחרים, אך הענף המרכזי — כדורגל — היה לעמוד התווך של הפעילות הספורטיבית והפופולרי ביותר בקרב האוכלוסיה בכלל, והנוער העירוני בפרט.

יוצ'ניה—יוצ'נקה

בשנים 1932—1933 נוסדו בעיר, בזו אחר זו, שתי קבוצות כדורגל ע"י המפלגות הפועליות — קודם „יוצ'ניה" ואחר־כך „יוצ'נקה". אולם מחוסר אמצעים כספיים שבקו חיים לאחר תקופת פעילות קצרה.

יוצ'נקה החליטה אז באסיפה כללית של חבריה להתפרק ולהעביר את הנכסים לאגודת „ז'.ט.ג.—דרור". ההסדר בעניין זה נקבע לאחר מכן בין אייזיק פייר־שטיין ויוסף ררס, שנבחר לכהונת יו"ר האגודה והמ־שיך בה עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה.

מבין הפעילים המרכזיים של האגודה ראוי עוד להזכיר את יעקב הבר (גר בישראל), ששימש תקופות כגזבר וממונה על בעיות כספיות של האגודה, וכן דוד קרייזברג ז"ל, שחי בארץ ונפטר בשנת 1969.

דוד קרייזברגר, מפעילי הספורט הבולטים בקולומיה. נפטר בארץ, בשנת 1969.

אגודה ספורטיבית „יהודה"

"Z.K.S" יהודה" היתה אגודה ספורטיבית שהוקמה בשנת 1937 בעקבות מחלוקת שנפלה בין עסקני האגר דה הספורטיבית Z.T.G. דרור, אשר הובילה בדיעבד לפילוג.

המועדון של האגודה שכן ב„רינק", בצלע הדרומית של ככר העגלות (ליד ה„קנל").

בניגוד לאגודות ספורטיביות אחרות בקולומיה, כמו „דרור", „הסמונאה" (חשמונאים), יוצ'נקה ויוצ'ניה, לא היתה ל„יהודה" קבוצת כדורגל, מפני שהרכבה הבסיסי צמח מאנשי „דרור" שעברו אליה, ובאורח מקרי — לא היו ביניהם שחקני כדורגל. לעומת זה, היתה לה קבוצת כדורסל מעולה, אולי הטובה ביותר מבין הקבוצות היהודיות בעיר. בין השחקנים הבול־טים היו: מילו קיזלר, קובה מונצ'ק, יצחק (איזיו) שיבר, יוסף בורטן־שיפטר. כמו כן היתה לאגודה קבוצת פינג־פונג הטובה ביותר בעיר (הנוצרים עמדו ברמה ירודה בענף ספורטיבי זה), הגם שבתחרויות בין־קבוצתיות אסור היה לה לשגר כמה משחקניה, מפני שנפסלו למשך שנים מספר, עקב עוברם לקבוצה אחרת, בלי רשות קבוצתם המקורית. על השחקנים בחמישיה הראשונה נמנו: צבי (הסיו) מרקשייד (בנו של מנדל מרקשייד), ליאו שמוכר, מוניו שוצמן והבני דודים — ניסן אייזנר (שניהם בשמות זהים, הצעיר יותר, שלמד בגימנסיה הפולנית, גר כיום בתל־אביב).
המועדון של האגודה היה מורכב משלושה חדרים: בחדר הראשון, הקטן, עמד שולחן הפינג־פונג ולתח־רויות היו מעבירים אותו לחדר השני — הגדול יותר. בימים רגילים היה בחדר השני רדיו, עיתונים וכסאות. בחדר השלישי היו שולחנות קטנים כמו בבית קפה ולידם קבוצות משחקים שח, „במבוק" וקלפים.

מבין הבאים הקבועים לאגודה זכורים לי: שני הבני־דודים שנק (מרח' קמיניצקה), האחים שמואל ואוסקר צולאוף, ישראל שפילפוגל, מילו קיזלר, מונדק גרוספלד, קובה מונצ'יק, מרטין נגלר, רוזיה אורבך, מיכה שטיין, האייזנרים, האחים איסר וליאון רייסמן, אבנר, ואחרים.

בחדר הראשון של המועדון, ליד שולחן הפינג־פונג היו כיריים, עליהם טיגן איבן הגוי נקניקיות ומגישן ליושבים בחדר השלישי ולשחקני הקלפים. איבן זה היה ביום שואב מים בבאר העירונית ומביאם בדליים לבתי היהודים ב„רינק", ובערבים עבד במועדון „יהו־דה" בתור שומר, מנקה, מזנונאי, וכו'. אם זכרוני אינו מטעני, התפרקה האגודה סמוך למלחמת גרמניה—פולין והתמזגה מחדש עם אגודת „ז'.ט.ג.—דרור".

קבוצת כדורגל בקולומיה, בשנת 1949, הרביעי מימין — ברונו קסלר, מתגורר בארץ

שואה
וחורבן

מצבה לקדושי קולומיה
והסביבה בבית העלמין
בנחלת יצחק (תל־אביב)

ד"ר יוסף קרמיש

שואת יהודי קולומיה והסביבה

בפרוץ מלחמת העולם השנייה

ב־1 בספטמבר 1939, בשעת בוקר מוקדמת, התקיפו גייסות היטלר את מדינת פולין ופלשו לאדמותיה משלושה עברים: ממערב — לאורך כל הגבול, בצפון — מצד פרוסיה המזרחית ובדרום — מסלובקיה. לאורך 1600 ק"מ צעדו צבאות גרמניה, ממונעים ומצויידים במיטב הנשק, כאשר מטוסיה כבשו את שמי פולין והפכו ספר ועורף לחזית גדולה של אש.

הצבא הפולני לא היה מסוגל לעצור את שלושת הגייסות הגרמניים המסתערים ללא כוח־טיס, בלי חיל־רגלים ממונע, ללא אש ארטילריה ראויה לשמה ואפילו בלי תכנית מוכנה מראש. כיוון שכך, נמחצו חילות פולין ונתפוררו תחת מהלומות הגרמנים. פה ושם התגונן מפקד מוכשר, ובכוח הסבל והעמידה של החייל הפולני הדף התקפות והאיט במקצת את תנופתו של הפולש.

גשמי ספטמבר בוששו הפעם לבוא ודרכי פולין לא הפכו לביצות אשר תעצורנה את גלגלי הגרמנים. המשוריינים של האויב חצו אדמות פולין באין מפריע, והשמים הבהירים היו נוחים לפעילותם של האוירונים הגרמניים.

בודדה התייצבה פולין ראשונה לקרב, עם פרוץ מלחמת העולם השניה, דבר שתאם את כוונותיו של היטלר. בעלות בריתה של פולין, אנגליה וצרפת, שהבטיחו ערב ימי ספטמבר הטראגיים את עזרתן הצבאית, לא היו מוכנות למלחמה, ואילו את היד המושטת של ברית־המועצות דחתה ממשלת פולין דחייה נמרצת.

בפנים הארץ פתחו הגרמנים, אזרחי פולין, כבר בימים הראשונים למלחמה, דלתות ושערים בפני החיילים הדוהרים של הרייך. המיעוטים הלאומיים האחרים — אוקראינים, ביילורוסים, ליטאים ייחלו לקיצה של הרפובליקה הפולנית, בעוד שהאוקראינים הלאומניים קשרו את שאיפותיהם הלאומיות בגרמניה של היטלר. ואילו המיעוט הלאומי היהודי, בן 3½ המיליון, נחלץ ללא הבדל אירגון ואידיאה, לעמדות ההגנה של המדינה, לא כל שכן שהתוקפן ממערב הכריז בפומבי מלחמה בעם היהודי עד חרמה, עד כלייה. אמנם, איש לא ירד לעומקה של משמעות אותה הכרזת־איומים של היטלר מה־30 ביאנואר 1939, עליה חזר גם ביום פרוץ המלחמה, בדבר השמדת הגזע היהודי באירופה. אך דרך התנהגותו של המשטר הנאצי ביחס ליהודים — אזרחי גרמניה, די היה בו כדי לעורר את המניעים היהודיים הלאומיים להשתתפות פעילה במלחמה. אשר על כן, הועמד בצל נסיונן של 20 שנות חיים יהודיים בפולין בין שתי מלחמות עולם, כאילו הוסחו מן הדעת. נשכחו — הדיכוי הלאומי, מעשי הפרעות והבריונות האנטישמית, החרם הכלכלי נגד היהודים וההגבלות בחינוך ובתרבות, העלבונות והבזיונות. האינסטינקט הלאומי הבריא אמר, כי מלחמה אנטיהיטלרית זו — מלחמה יהודית היא, מלחמת קיום היא. היישוב היהודי בפולין גילה התנדבות ונכונות להשתתף בהתמודדות האכזרית עם ההיטלריזם. רבבות יהודים במדינת פולין נענו לקריאת ההגנה הצבאית שלה והתייצבו במקומות הסכנה, חפרו חפירות הגנה, הקימו מתרסים ומעצורים נגד טאנקים. למרות האנדרלמוסיה, למרות כל הכשלון הטכני שבגיוס הכללי, לקחו חבל במערכות ספטמבר כ־150.000 חיילים יהודיים (ביניהם מספר קטן של קצינים), שנלחמו בחירוף־נפש בחזיתות, וכ־20.000 במשוער נהרגו בקרבות.

את דרכם של הצבאות הפולניים חתמו לא רק המפלות המכאיבות, הנסיגה מהגבול אל לב המדינה, אלא גם קרבות גבורה עקשניים. במאבק גבורה בלתי שווה זה נטלו חלק נכבד חיילים וקצינים יהודים, חיילים רגלים, תותחנים, חפרים וקשרים, פרשים וחובשים יהודיים, שלחמו שכם אחד עם החיילים הפולנים על־יד פוזנאן וקוטנו, קראקוב ומודלין, בעמדות ווארשה וביערות לובלין (לפי נתונים פולניים רשמיים, נפלו בקרבות עם הפולשים הגרמנים בימי ספטמבר הטראגיים 32126 חיילים וכ־61000 נפלו בשבי הגרמנים). [1]

ברם, לא אומץ־לבו ומסירות־נפשו של החייל, לא

---

[1]) נ. בלומנטל, י. קרמיש „יהודים במאבק המזוין אנטי־נאצי", בספר „מול האויב הנאצי", כרך א', תל־אביב 1961, עמ' טו—יח.

ס. מגן, „בהתחולל הסער", „ספר מלחמת הגיטאות" בעריכת י. צוקרמן ומ. בסוק, תל־אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ד, עמ' 14—16.

עמידתם הלוחמת של האזרחים, לא היה בכוחם לבלום את האויב. כתום שבוע אחד למלחמה, קראה הנהגת המדינה את הגברים המוכשרים לקרב, לנטוש את מקומות מושבם ולפנות למזרח, במקום שהיה עתיד להיווצר קו־חזית חדש, מאחורי מכשולים טבעיים (ביצות) ודרכים משובשות של הסתיו. במחוזות המער־ביים של פולין ובעיר הבירה, קמו מאות אלפי אנשים, גברים, נשים וטף, פולנים ויהודים, ונשתרכו כזרם רחב על פני הכבישים, ביערות ובכפרים. הם נתערבו בצבא הנמלט, חסמו בפניו את הדרכים, הגבירו את התוהו־ובוהו, ונפלו יחד קרבן להתקפות אויר ולמשוריינים גרמניים.

*

תחת השלטון הסוביטי

ביום א׳ 17 בספטמבר 1939 נכנסו לקולומיה הטאנ־קים הראשונים של הצבא הסובייטי. כניסת הצבא האדום לפולין המזרחית היתה תוצאה ישירה של שי־תוף־הפעולה הסובייטי־גרמני, והשינויים הטריטוריא־ליים מצאו את ביטויים בסעיפים הסודיים של „הסכם מולוטוב־ריבנטרופ״ משנת 1939.

היהודים, שראו את בואם של הסובייטים כהצלה מפורענות נאצית, תפסו מקום נכבד בכל המוסדות החדשים בעיר שהחלו להתארגן. מן הראוי לציין כאן, שנמצאו יהודים רבים, אשר ציפו להשבת מצבם בעק־בות שינויי המשטר, שכן מדיניות ההפליה הכלכלית של המשטר הפולני נגד היהודים הלכה וגברה בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה.

כניסת הצבא האדום לאזורים החדשים של פולין המזרחית לוּוְתה בהסברה ובתעמולה רבתי, אשר נועדה להצדיק את הצעד הזה כמעשה של שיחרור לאומי. לכן, הדגישו הודעות מטעם הממשל החדש והעתונות ביתר שאת את סבלותיהם של האוקראינים והבילורוסים תחת שלטונה המפורר של פולין.

בסוף אוקטובר 1939 אורגנו בחירות לאסיפות לאומ־יות של אוקראינה ובילורוסיה המערביות, כשהמטרה היא להבליט את רצונה כביכול של האוכלוסיה המקו־מית להסתפח לברית־המועצות. לפי החלטת הסובייט העליון מה־29 לנובמבר 1939 נהפכו תושבי אוקראינה ובילורוסיה המערבית לאזרחים של ברה״מ.

תהליך הסובייטיזציה של „אוקראינה המערבית״ נוהל תחילה בליברליות מסויימת והדגש הושם על רכישת לבה של האוכלוסיה האוקראינית המקומית, שהרי בתקופה הראשונה לכיבוש נזקקו השלטונות הסובייטיים לכל סיוע אפשרי מצד האוכלוסיה המקו־מית. היהודים גוייסו לועדים זמניים ולמשטרה אזרחית שהוקמו על־ידי קציני היחידות הסובייטיות (קצינים וחיילים יהודים של היחידות הסובייטיות נוצלו לתע־מולה בקרב האוכלוסיה היהודית המסומית).

ברם, זמן קצר לאחר סיפוח שטחי פולין המזרחית נתברר, כי בריה״מ מעוניינת להדגיש את אופיים האוקראיני והבילורוסי של אזורים אלה ולמעט בחשי־בותם של הפולנים והיהודים.

חורף 1940, שכמותו לא זכרו זקני האיזור מזה עש־רות שנים, נתן את אותותיו. הורגש מחסור חמור במצרכים חיוניים ובעקבותיו נוצרו תורים, כתופעת לוואי קבועה של תקופת הסובייטים.

פספורטיזציה וגירוש

בינואר 1940 הוכרז על „פספורטיזאציה״. כל תושב, בין שהוא קבוע ובין פליט, נאלץ לקבל תעודת זהות (פספורט סובייטי) עם חותמת מיוחדת המעידה על מקום מגורים, ומעל לכל — תעודת אישור ממקום העבודה. פליט קיבל אותה תעודת זהות עצמה, אך עם ציון מיוחד „סעיף 11״, המגביל את בחירת מקום המגורים, כלומר, האוסר לגור בעיר גלילית הנמצאת במרחק של 50 ק״מ מהגבול או בקירבת אובייקטים צבאיים ותעשייתיים שהשלטון קבעם. מלבד הפליטים קיבלו גם רבים מן התושבים הקבועים „סעיף 11״ בשל עברם, כמו סוחרים, עשירים ועסקנים פוליטיים למיניהם.

לתושבי הקבע לא היה כל מוצא אחר, מאשר לקבל פספורט. לא כן בקרב הפליטים, אשר אקט ההתאזר־חות עורר בהם אי־שקט, התמרמרות רבה ואף התנג־דות לקבלת הפספורט. רחוקים מבני משפחותיהם ובתי מגוריהם, לא נטו הפליטים לקבוע מעמדם האזרחי כתושבים סובייטיים ורבים אף נרשמו לחזור אל שטח הכיבוש הנאצי. לפי הערכתם, לפחות מחצית מציבור הפליטים (כרבע מיליון יהודים) לא הסכימו לקבל אזרחות סובייטית.

השלטון ערך רשימות מדוייקות של הסרבנים וכל אלה שנרשמו לחזור לשטח הכיבוש הנאצי.

כעבור מחצית השנה, ב־23.7.40, נערך ע״י הסוב־ייטים מצוד מקיף אשר הדהים באירגונו ובמימדיו. במשך יומיים־שלושה הועלו רבע מיליון פליטים לרכ־בות, והועברו בקרונות משא, בתנאים בלתי אנושיים לסיביר ולאיזור הקוטב הצפוני. רושם בל יימחה השאירה העובדה שהשלטון נהג בערמומיות ואכזריות לגבי ציבור עצום, על סירובו להתאזרח והבעת רצונו לאיחוד משפחות. דבר זה גרם לקרע שלא ניתן היה לאיחוי באמון אל המשטר.

ספיחי הדפורטציה עוד ניכרו במשך שבועות מספר ובאו לידי ביטוי בצורות שונות.

בחודש אוגוסט 1940 גוייסו לצבא האדום אזרחיה החדשים של בריה״מ שקיבלו פספורטים, בני השנ־תונים 1916 — 1918. גיוס זה לא בוצע בבת אחת, כי אם בשלבים.

בחודשי הקיץ של 1940 החל שלב נוקשה יותר. מאחר שיחס האוכלוסיה המשיך להיות עוין. רבו המאסרים וההגליות, ורוב העמדות באדמיניסטרציה המקומית אוישו על ידי פקידים שהגיעו מאזוריה השונים של רוסיה.

יחסם של היהודים למשטר החדש היה יותר חיובי בעיירות מיחסם של יהודי המרכזים העירוניים הגדולים, כי מצבם של אלה היה ירוד על־פי־רוב, ולא נשקפה להם הרעה, בעוד שבעברים הגדולות היו קבוצות יהודים אשר נפגעו באופן מיוחד מהרוסים, ביניהם בעלי מפעלים, בעלי מקצועות חופשיים מסויימים, כגון עורכי דין וכו׳.

ערעור הכלכלה

לאמיתו של דבר, השפיעו השינויים שחלו בכלכלת השטחים המסופחים השפעה עמוקה על האוכלוסיה היהודית. יהודים רבים בעיר התרכזו מבחינת תעסוקתם במפעלים בינוניים וזעירים ודוקא תחום זה נפגע במיוחד על־ידי ההסדר החדש. אמנם מפעלים מסוג זה הורשו להתקיים בשבועות הראשונים לאחר הסיפוח, אולם במרוצת הזמן הולאמו מרבית המפעלים הבינוניים, והמפעלים הקטנים חויבו במיסים כה גבוהים, שנבצר היה לעמוד בהם. הלאמת המשק פגעה קשות במספר רב של יהודים ע״י הרחקתם מפעילות עסקית ומסחרית. חלק גדול של בעלי מפעלים ועסקים מולאמים נאלצו גם לעזוב את בתיהם ודירותיהם (בתי מגורים גדולים הולאמו אף הם) והם חיו תחת איום מתמיד להיגרש לסיביר (אי־אלה רכושנים יהודיים הוגלו לסיביר).

הלאמת המפעלים וירידה תלולה בערך המטבע, הניעו יהודים רבים להעלים סחורות ולנהל מסחר בלתי־חוקי (בתי מסחר שהולאמו נאלצו למכור את סחורותיהם במחירים טרום־מלחמתיים). אלה שנתפסו על־ידי השלטונות בקלקלתם, הובאו למשפט והוצגו כטפילים בורגניים. כתוצאה מהתערערות הדפוסים הכלכליים ובעקבות הזרימה המוגברת של פליטים, הלך והחריף חוסר התעסוקה. השלטונות ניסו לפתור בעיה זו באמצעות העברת כח העבודה לפנים בריה״מ. בחורף 1940 הוחל במערכה תעמולתית וברישומם של מתנדבים ליציאה למחוזותיה המרוחקים של ברה״מ. מספר רב של יהודים, בעיקר מבין אלה שמקרוב באו, בין אם מתוך אהדה למשטר הסוציאליסטי ובין אם מתוך מצוקת הקיום והדיור נענו לקריאה והתנדבו לצאת למחוז המכרות באזור דונבאס. אולם המבצע לא עלה יפה, כי „המתנדבים״ אוכזבו קשות מתנאי העבודה והקיום ורובם חזרו.

בעלי מקצועות מסויימים לא התקשו למצוא תעסוקה, בלטה הדרישה למהנדסים, רופאים ומורים. אירגון בתי־הספר על־פי המתכונת הסובייטית והרחבת רשת החינוך, ייצרו דרישה למורים. יהודים רבים מהמעמד הבינוני מצאו תעסוקה בקואופראטיבים למיניהם, (גם בעלי מלאכה הוצרכו להתארגן בקואופרטיבים), ביחוד במקצוע הנהלת חשבונות. עלה מספרם של פקידים ממשלתיים ובמקומות עבודה רבים התקדמו פועלים, ויש שאף נתמנו לעמדות מינהלתיות. עובדה זו, היה בה כדי לכוון אל היהודים את כל הזעם והמשטמה שהצטברו בנפש הגויים בזמנים שונים ולגבי שלטונות שונים.

השלטון הסובייטי התיחס לפליטים היהודיים ביתר חשדנות מאשר ליהודי המקום. המדובר הוא בפליטי זבונשין, כ״כ בכמה מאות פליטים אשר גורשו או נמלטו אחרי פרוץ המלחמה מפולין המערבית, מביילסקו עד פשמישל. הם לא הצליחו לחצות את הגבול לרומניה ונשארו תקועים בקולומיה (ובתוכם פייבל סטמפל, לשעבר ציר לסיים הפולני וראש הקהילה היהודית בקראקא וכן אחיו של הסנאטור באומינגר קלמן). למרביתם של הפליטים האלה נותרו משפחות באיזורי הכיבוש הגרמני, אשר קיימו מגע עמם בצורה זו או אחרת. הרבה פליטים הצהירו על רצונם לחזור לתחום הגרמני כאשר נעשה רישום למטרה זו על־ידי ועדה גרמנית—סובייטית ב־1940. רובם של הפליטים סירבו כאמור לקבל את האזרחות הסובייטית. כל אלה הפכו את הפליטים לאלמנט חשוד בעיני המשטרה החשאית הסובייטית (נ.ק.ו.ד.). תשובתם של שלטונות הבטחון הסובייטיים לבעית הפליטים היתה דפורטציה לאזורים מרוחקים בתוך בריה״מ. הדפורטאציות ההמוניות החלו בחודשי החורף של 1940 ונמשכו עד פרוץ המלחמה הסובייטית־גרמנית.

למרות הקשיים והסכנות הכרוכות במגע עם פליטים, סייעה בידיהם האוכלוסיה היהודית המקומית.

חינוך ותרבות

הסובייטיזציה של השטחים שסופחו לבריה״מ נתנה את אותותיה גם בפעילות היהודית התרבותית. המדיניות הסובייטית העניקה בתחום זה מעמד עדיף לתרבויות הלא יהודיות. בצידם של מוסדות תרבות וחינוך אוקראיניים הוקמו גם מוסדות יהודיים, אך במספר קטן יחסית לגודל האוכלוסיה היהודית ותוך הערמת קשיים. בשטחים המסופחים פעלו מספר תיאטרוני יידיש. במערב אוקראינה פעל תיאטרון אחד בלבד בלבוב; חוגי תיאטרון היו קיימים גם בטרנופול, סטאניסלאבוב וקולומיה.

מערכת החינוך היהודית על זרמיה השונים עברה ריאורגניזציה קיצונית בתקופה הנידונה.

נסגרה בקולומיה התלמוד תורה, שבה למדו 150 תלמידים והועסקו בה 5—6 מורים (בין מורי ההוראה היה

תלמיד חכם ידוע, ר' אברהם פאס משטאשוב). כן הופסקה פעולתם של בתי־ספר של „מזרחי" ו„אגודת ישראל" שהיו בהחזקתה של הקהילה. הדבר הזה נבע מיחסו העקרוני של המימשל הסובייטי למוסדות הדת היהודית, שהיה שלילי, בדומה לעמדתו כלפי שאר הדתות. למרות התעמולה האנטי־דתית לא ננקטו בתחום זה אמצעים קיצוניים וזאת בעיקר בשל רצון המימשל הסובייטי שלא להרבות לו אויבים מקרב האוכלוסיה. ועל־כן לא היו מקרים רבים של סגירת בתי כנסת על־ידי הרשויות המקומיות. אך יחד עם זה הופעל לחץ אישי על רבנים שקיבלו משכורתם מקופת הקואופרטיבים להניע אותם להסתלק מההנהגה הדתית בקהילותיהם. נעשו מאמצים ע"י השלטון להשפיע על האוכלוסיה היהודית שתמנע מקיום מנהגים דתיים. עם זאת נוסדה וועדה למשלוח מצות לכל הפליטים, שהוגלו לרוסיה.

ואולם, למרות הקשיים, החל בית־הכנסת למלא תפקידים חדשים בשל היותו השריד האחרון היחידי ממוסדות הקהילה. הוא היווה מקום המפגש היחיד ליהודי המקום, מקום חסות וסיוע לפליטים יהודיים ומקום פגישותיהם של אנשי תנועות הנוער הציוניות בנדודיהם.

בתי הספר היהודיים היחידים אשר נפתחו באוקטובר 1939 היו רק בתי־ספר ששפת הוראתם היתה יידיש, (7 בתי ספר יסודיים ובית ספר תיכון), ותוכנית הלימוד בהם — סובייטית. מספר גדול של מורים יהודים נתקבלו לעבודה, לרבות ידעני יידיש וספרותה ובין השאר עו"ד ווילף והרופאים ד"ר קליין וד"ר י' קאנטר. מתן אפשרות לחינוך בשפת יידיש נועד לרכוש את אהדתה של האוכלוסיה היהודית למשטר החדש. נאסר כל שמץ של עברית, דת ותולדות ישראל. מרבית הספרים שהשתמשו בהם קודם לכן נשלחו ל„גניזה". הקשיים שבהם התלבט בית ספר יהודי היו בעיקר קשיי שפה ומחסור בספרי־לימוד מתאימים. הנהלת בית־הספר נתקלה בבעיות הכרוכות בשמירת החגים היהודיים על־ידי התלמידים. עם זאת התנהלה פעילות אינטנסיבית למדי בתחום החינוך היהודי־הסובייטי, ממש עד פרוץ המלחמה הסובייטית־גרמנית.

כן נפתחו בפני צעירים יהודיים לרווחה שערי מוסדות ההשכלה הגבוהה, בעיקר בלבוב. אפילו בני הורים שרכושם הולאם קיבלו מענקים ללימודיהם במכללות. כן ניתנו להם אפשרויות בתחום העבודה ובמקצועות רבים ושונים. לא ייפלא איפוא, שבין התומכים במשטר החדש ניתן היה למצוא נוער יהודי אשר אפשרויות לימוד ותעסוקה היו חסומות בפניו בפולין הטרום־מלחמתית. גם הפעילות הפוליטית התברתית, והספורטיבית האופיינית כל כך למדיניות הסובייטית בתחום הנוער, שימשה נסיון חדש מעורר בקרב הנוער היהודי.

פעילות ציונית במחתרת

קבלת הפנים היהודית שנערכה לצבא האדום היתה מהולה בצער ובאכזבה, בשל סכנת חיסול לתנועות הציוניות, שהיתה מוחשית ביותר. לא ארכו הימים ונתברר, שהן נחשבו בעיני הממשל הסובייטי כמוקד פעילות נגד המשטר, ועל כן קיומן נאסר, ורבים מפעיליהן הושמו במאסר.

עם זאת מיד אחרי כיבוש ה„שטחים המשוחררים", כבר באוקטובר 1939, נעשו נסיונות מצד תנועות נוער להבריח גבולות.

באותו חודש המתה קולומיה, העיר הגדולה ביותר שבקירבת הגבול הרומני, מפליטים. בלטו במיוחד המוני פליטים פולניים שאיחרו לסגת עם צבאם ומנהיגיהם, והמתינו להזדמנות כדי שיוכלו לעבור את הגבול לרומניה. לימים, נפוצו שמועות על פריצה בכוח של קבוצות בנות 100 אנשים ויותר; כל קבוצה לוותה באנשי צבא פולניים לשעבר, בנסותם לחצות את הגבול בכוח הנשק. המשטר הסובייטי הגיב בתקיפות וללא רחמים. חיפושי פתע הפכו למאורע שכיח בשווקים ההומים מרוב אדם, בבנייני ציבור, בבתי נתיבות. בוצעו סריקות פתע יומם ולילה, מאסרים ותהלוכות של אסירים נראו ברחובות העיר מדי יום ביומו. על אף הסריקות והמאסרים המשיכו אלפי פולנים להציף את העיר ואת העיירות הסמוכות. ברם, עד מהרה סגרו הסובייטים סופית את הגבול לרומניה.

לתוך אוירה זו נקלעה המשלחת החלוצית שהוחלט לשגר אל הגבול הרומני, בפגישה משותפת שנערכה בין ההנהגה הראשית של „השומר הצעיר" לבין מרכז „דרור". לאחר פגישה עם אנשי התנועה בקולומיה הוחלט לשלוח 3 חוליות גישוש אל עיירות הגבול — קוטי, סניאטין והורודנקה. כמה חברי „השומר הצעיר" מבני המקום וכן חברי „דרור" לא חסכו מאמצים כדי לעזור במשימה זו במסירותם הרבה ונאמנותם ללא גבול. כעבור יומיים חזרו הגששים ובפיהם ידיעות ורשמים על הסיכויים והסיכונים הכרוכים בהברחת הגבול. עד מהרה התברר, כי לכיוון רומניה יכול לכל היותר לזרום קילוח דק של חברים. רוב חברי המשלחת חזרו צפונה, כדי לארגן את הזרימה דרומה, תוך בחירה קפדנית של המועמדים לשם חציית הגבול. כן נקבעו סיסמאות ותחנות מעבר עד לקולומיה.

כמטה הברחה נקבעו ונשארו בשטח 3 חברים — אדם גלובנר איש גאליציה, חבר מרכז „דרור" שנקבע לרכז המטה, לוי („במבחן") ושלמה („במגהרה"), חברי „השומר הצעיר" שנקבעו כמבריחי גבול. בזאת נקבעה לראשונה העובדה על קיום אירגון הבריחה

משטח הכיבוש הסובייטי, מבצע אשר כעבור שבועות מספר התפתח והתרחב למימדים המוניים של העברת חלוצים מעבר לגבול. המטה נקבע בביתו של מנדל רוט, חבר „דרור". לימים צורפו כקשריות בין קולומיה ועיירות הגבול הבחורות: זושקה ברנבוש מאוברטין, חניכת „דרור" וחייקה („במנהרה") מהשומר הצעיר. רק מעטים, בס"ה מניין חברים, הצליחו לעבור את הגבול בדרך הבריחה ולהגיע לרומניה. מרבית החברים מעל ל־60, נאסרו, נחקרו וריצו עונשי מאסר במחנות סיביר או בצפון הרחוק.

מזכיר ה„קומסומול" במחוז לבוב קבע, כי „אירגונים ציוניים חדלו מלהתקיים, אולם שארויותיהם העלובות מנסות גם כעת להפריע בעבודתנו". לפי דעתו היה על ה„קומסומול" להיזהר שלא לצרף לשורותיו ציונים לשעבר.

למרות חיסולן הרשמי של התנועות הציוניות המשיך חלקן להתקיים בתנאי מחתרת. כדוגמה לכך אפשר להביא את הפעולות המחתרתיות של „השומר הצעיר". בסוף דצמבר 1939 התכנסו ברובנה נציגי „השומר הצעיר" והחליטו על הקמת מסגרת אירגונית לתנועתם במערב אוקראינה ובמערב בילורוסיה. הוחלט לארגן את התנועה בגרעינים בני מספר חברים אשר יפעלו בתנאי סודיות ומשמעת חמורים. החלטות הכנס פורסמו בעלון משוכפל „ממעמקים" בתחילת ינואר 1940. כנס נוסף של אנשי „השומר הצעיר" התקיים בלבוב, במארס 1940 ובעקבותיו יצא הגליון השני של עלון המחתרת. בין היתר נאמר בו, כי „חייבים להיאחז בקרקע המציאות החדשה, להעלות את תנועתנו על הפסים של תנועת־נוער עברית במחתרת ציונית בבריה"מ. הומלץ לנצל את המסגרת של החינוך היהודי־הסובייטי כדי ליצור קשרים עם נוער יהודי.

למעשה, המשיכה תנועת הנוער „השומר הצעיר" לפעול במחתרת בחודשי החורף 1940. הוקמו גרעינים שומריים. איזור גאליציה חולק לגלילות ובראשם מרכזים. בקולומיה מילאה תפקיד זה בתיה קלאו. המבנה היה קפדני למדי, כאשר היה צורך להישמר מפני גילוי ומפולת אפשרית. האחראי לאיזור נהג להיפגש רק עם רכז הגליל, רכז הגליל רק עם רכז הקן ורכז הקן עם אחד מהגרעין. הצורה האופיינית ביותר להתארגנות הנוער הציוני היתה שיטת ה„תאים", כלומר, קבוצות של 5—6 חברים. למעשה, במידה שהמשיכה להתקיים חוויה תנועתית כלשהי, הרי שהיא התקיימה מחוץ למסגרת הרחבה של הקבוצה או ה„קן" שמלפני המלחמה. הדבר התבטא בצורות שונות, בין אם היה זה בין כותלי בית־הספר, בעבודה, או אגב טיולי רחוב — בערבים. חברי התנועה ניצלו ספרים וספריות שלמות על־מנת לקיים חוגי לימוד וקריאה של השפה העברית.

הגרעינים השומריים קיבלו 3 גליונות של העלון המחתרתי „ממעמקים", וכ"כ החוברת „עשר שיחות לגרעין" שהודפסו בחוות ההכשרה בצ'יז'יקוב. היה זה נסיון להעלות תזיסים לשיחות בגרעין (מתוכן החוברת: „על מהות הגרעין", „על עמדתנו כלפי בריה"מ, „על מצב היהודים בבריה"מ, „על הציונות וארץ־ישראל לאור המלחמה", „על תרבות וסגנון חיים של תנועה מהפכנית במחתרת", ביקורת על ספרו של משורר יהודי סובייטי, ש. האלקין, מחבר „בר כוכבא". אגב, למחזהו זה של האלקין, שבו העלה המשורר על נס מלחמת בר כוכבא ואת דמותו של ר' עקיבא, ראו סימפטום וסימן לאפשרות של קיום ספרות יהודית לאומית בבריה"מ, ואולי אף רמז להתפתחות שתבוא. פואמה דרמטית זו היתה בעיני הנוער הציוני כמו אות שעשוי לחול מפנה ביחסו של המשטר הסובייטי אל תנועת השיחרור היהודית־לאומית ולכן הפיח המחזה תקוות בלב רבים והפך לספר־יסוד לכל חברי התנועה הציונית.

המחנה ברובו נשאר מלוכד ונאמן לדרכה של התנועה. רק בודדים מבין השומרים חיפשו קריירה בהצטרפם ל„קומסומול". בתנועה התייחסו לתופעה זו כאל בגידה והסתייגו מכך. היו גם כאלה שהרעיון הכריע אצלם והגיעו למסקנה, כי בתנאים החדשים אין מקום לפעילות תנועתית ציונית ויש להשתלב במסגרת סובייטית.

בסוף אוקטובר 1940 נאסרו מספר שומרים בלבוב, (ביניהם איש ההנהגה הראשית ורכז קן לבוב במחתרת, מרצל גשווינד) ונערך נגדם משפט פומבי. נקבעה הנהגה חדשה, והודפס חוזר שהועבר לכל הקנים ובו הדגשה מיוחדת על התנהגות מתוך משנה זהירות ועל המשך הפעולה למרות המאסרים. בינואר 1941 נפתח הגבול לליטא והנסיעה לווילנא היתה כמעט חופשית, דבר שאיפשר להדק את הקשר עם ההנהגה הראשית בווילנא. לקראת פסח תש"א הצטרפו כמה עשרות חברים מבין אלה, אשר מסיבות שונות לא עברו את הגבול בחורף 39/40, לקיבוצים בליטא.

יש לציין, כי בשנים 1939—1941 היתה ווילנא וסביבתה למרכז הפעילות הציונית במזרח אירופה. בתקופה שבין אוקטובר 1939 ויוני 1940 היתה ליטא מקום מקלטם של אלפי אנשי התנועה הציונית, אשר הגיעו לשם — הן משטחי פולין הכבושה בידי הגרמנים והן מהאזורים הסובייטיים החדשים.

בליל שבת של ה־20 ביוני 1941 התקיימה פגישה רבת משתתפים של סטודנטים, חברי התנועה, אשר למדו באוניברסיטה בלבוב במטרה לרתום אותם לפעילות אקטיבית יותר ולא להסתפק בקשרים פאסיביים גרידא. ואמנם סוכמה תוכנית פעולה וחלוקת תפקידים לקראת חופשת הלימודים. אלא שביום א', 22 ביוני הופצצה,

לבוב על־ידי להקת מטוסים נאציים. שוב פרצה מל־חמה, הפעם — בין גרמניה לברה"מ.

בסיכומו של דבר, היוו השנים 1939—1941 עבור יהודי קולומיה תקופה של תהפוכות בכל תחומי החיים. הם עברו את תהליך הסובייטיזאציה על צדדיו ושלביו השונים. בלטו אי־אלו תופעות אשר אחדו את הקיבוץ היהודי הן מבחינת הסתגלותו למציאות החדשה, והן מבחינת יחס השלטונות הסובייטיים כלפיו. מן הדין להזכיר בהקשר זה את מדיניות האיפול הסובייטית לגבי גורל היהודים תחת השלטון הגרמני, שמקורה ביחס הידידות עם היטלר, ואת המדיניות הסובייטית כלפי גילויים של אנטישמיות בשטחים המסופחים, שק־ויה האופייניים היו שתיקה והעלמת עין, כדי לא להוסיף על הרגשות האנטי־סובייטיים בקרב האוכלוסיה הלא־יהודית. מדיניות זו, אגב, נבעה בחלקה מתעמולה נאצית שחדרה לשטחים המסופחים, ואשר טענה כי קיים קשר הדוק בין היהודים ובין השלטון הקומוניסטי.[2]

פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה

ביום פרוץ המלחמה, 22 ביוני 1941, השתלט רגש הבהלה בכל הלבבות. כבר בלילה 21/22 ביוני הופצץ בין היתר הבסיס האוירי שהסובייטים הקימו בקורניץ׳ על־יד קולומיה. המוני יהודים חשו שצרות איומות מת־רגשות ובאות. קשים ביותר היו שמונת הימים מפרוץ המלחמה ועד עזיבת הסובייטים, ימים מלאי דאגות ולילות נדודים.

העיר התגוננה בימים הראשונים בגבורה נגד מטוסים גרמניים, היהודים — רצונם היה עז להלחם בהיטלר, בו בזמן שהפולנים נתגייסו מתוך חובה והאוקראינים באי־רצון בולט. קבוצת צעירים יהודיים התנדבה מיד לשרות הצבא ובתוכם ד"ר שלמה ווילף. כן התגייסו 23 רופאים יהודיים ומספר עובדות תברואה, וביניהם: ד"ר גלבארט, ד"ר אפרים שטרן, ד"ר קליין, ד"ר וולף האבער, ד"ר סלר, ד"ר נויברגר, ד" קרומהולץ, ד"ר דליגדיש, ד"ר רוזנברג, המנתח ד"ר איזידור הלר, ד"ר קאנטור, ד"ר בכר, האחים האלפאן, ד"ר פרוכטר, ד"ר רוזנקראנץ, ד"ר כץ, ד"ר סכסטובר ועוד. רק חלק קטן מן המגוייסים נשלח ברכבת לכיוון קייב, בעוד שהרוב נשאר בקסרקטין מחמת המחסור בקרונות ומכוניות משא.

כן גוייסו מספר רב של יהודים לעבודה, וביניהם ר׳ יוסל לאנגנאואר וראש הישיבה קוהוט; הם שוחררו כ־10 ימים לאחר פרוץ המלחמה.

לעומת זאת נפל חלק ניכר של המגוייסים בשבי הגר־מנים; שבויים — לא יהודים שוחררו ואילו שבויים יהודים נורו כולם. בהגיע הסובייטים תוך כדי נסיגה לגבול (הקודם) הסובייטי־פולני, שעל־יד הנהר זברוץ׳, שיחררו חיילים רבים שמוצאם ממזרח גאליציה, אלא שמספר ניכר של חיילים יהודים נרצחו בדרכם לבתיהם ע"י האוקראינים הלאומניים.

חלק ניכר של האוכלוסיה היהודית בקולומיה, בייחוד הנוער, רצה לברוח עם הסובייטים, אלא שהאפשרויות לכך היו מוגבלות מאד. כל האזרחים שבאו לתחנת הרכבת כדי לעזוב את העיר ולנסוע לקייב, הוחזרו כלעומת שבאו. לא היה מקום ברכבת בימים ההם בשביל האזרחים. פינוי הצבא והמינהל נעשה תוך כדי אנדרלמוסיה, ובכלל בקרב האדמיניסטרציה הסוב־ייטית לא היתה קיימת תודעה של הצלת יהודים. יש גם להביא בחשבון שצומתי־רכבות וכבישים הופצצו ללא הרף; אמצעי תחבורה אחרים הועמדו רק לרשות הצבא ופקידים סובייטיים.

עם זאת הצליחו להמלט מספר יהודים, ובראש ורא־שונה קומוניסטים אקטיביים, וכן בני נוער בגילים שונים, מי בעגלה ומי ברגל, אבל בדרך, בכפרים התנפלו עליהם האוקראינים. סטודנטים יהודיים, יוצאי קולומיה, שלמדו בלבוב, הצליחו לתפוס אחת מרכבות הפינוי, ברם אנשי הבטחון הסובייטיים הירשו רק לבחורות להמשיך בדרכן, בעוד שבחורים המשיכו ברגל ,וחלק מהם ניספו בדרכי הנדודים שלהם. הרבה פליטים הודבקו ע"י הצבא הגרמני ונורו. ברם, למרות כל הסכנות עלה בידי מספר פליטים, ובעיקר צעירים מגוייסים ולא מגוייסים, להגיע לפנימה של רוסיה לפני שהשיגתם יד הנאצים.

למרבה הצער, לא נתרחשה בריחה המונית של יהודים, מטעמים שהוזכרו כבר וסיבות נוספות: כציבור היו היהודים רחוקים מהחלטה חד־משמעית לנטוש את בתיהם ולנדוד לפנים בריה"מ. על כך נוספו — חוסר ידיעה מוסמכת על הנעשה בצד הגרמני, פתאומ־יות המתרחש, ספקות לגבי החיים בשלטון הסובייטי, תלאותיהם של הפליטים וכו׳. ומעל לכל — אי אפשר היה לשער את השואה האיומה שעמדה להתרחש.

בליל ה־29/30 ביוני פינה הצבא האדום את קולומיה וכל השלטונות הסובייטיים עזבו את העיר. הם הספיקו לחבל במיתקני הדואר, הטלגראף, ובקווי טלפון, וכן לפוצץ את תחנת הרכבת, אך לא הספיקו לפנות את המחסנים הצבאיים שהיו מלאים נשק וציוד. כן פונו האסירים האוקראינים והפולנים; לעומת זאת שוחררו

---

[2]) אל. אונגר, „זכור", תל־אביב „מסדה" תש"ה, עמ׳ 12—13; פדר, זכרונות, עמ׳ 3—4, וכן עדויותיהם של מנדל שאודר, ריטה מארקמאן, יעקב זינגר, יעקב הגר ויהודה אריה בארטפלד, בארכיון יד־ושם; ראה גם ש. קלס, „מחתרת ציונית־חלוצית בברית־המועצות", „מורשת", חוב׳ י"ב (יולי 1970) וכן ש. רדליך, „היהודים בשטחים שסופחו לברית־המועצות 1939־1941", „בחינות" מס׳ 1; ד"ר יצחק קאנטער, „אונטערגאנג פון קאָלאָמיי", „דאָס נייע לעבן" נומ׳ (169) 91.

האסירים היהודים, דבר שעורר את חמתה של האוכ־לוסיה הלא־יהודית.

מיד עם נסיגת חיל המצב הסובייטי ירו האוקראינים הלאומיים במכונות ירייה מחלונות וממרפסות לעבר יחידות המאסף של חיל הרגלים הממוכן.

יהודים רבים, בפרט הנוער, כ־1100 איש, יצאו באותו לילה עם החיילים מן העיר, מי בעגלה, מי באופניים, ומי ברגל, שכן כל המכוניות, לרבות מכוניות־משא הוחרמו ע"י הצבא ופקידים סובייטיים. בין אותם היהודים אשר נמלטו עם הצבא הסובייטי הנסוג היו בעיקר אנשי המינהל במקום, חברי הקומסומול, סטו־דנטים ומגויסי הצבא. חלק מהנמלטים חזרו אחר מספר ימים ומפיהם נודע כי הגרמנים הדביקום ועשו בהם שמות.[3])

אחרי פינוי העיר פחדו היהודים מהאוקראינים, משום שהיו ידועים משנאתם ליהודים. פה ושם הוכו יהודים ונפצו שמשות בבתיהם. היהודים הסתגרו בבתיהם ועסקו בהסתרת רכושם, ואילו אוקראינים ופולנים פרצו לתוך מחסני הצבא העזובים והוציאו משם שקי קמח וסוכר, למרות שהיו רוויים נפט שהסובייטים שפכו עליהם, וכן בזזו מדים ונעליים. מאידך — דאגו יהודים חרדים להוצאת ספרי תורה מבתי כנסת לבתיהם, שלא יחוללו בידי האויב ההולך ובא.

מן הכפרים הסמוכים באו יהודים העירה בעגלותיהם, עמוסים רהיטים וחפצים. הם פחדו להישאר במקומו תיהם מפני ההסתה האוקראינית.

אחרי כיבוש לבוב, הכריזו אנשי סטפן באנדרה, מראשי הארגון האוקראיני הלאומני, על הקמת מדינה אוטונומית אוקראינית. אחת מאותות „העצמאות" האכ־זריים ביותר של הריבונות שהוקמה, היתה שורת רציחות־דמים באוכלוסיה היהודית, שהחלו בלבוב ופשטו לערי השדה.

בקולומיה הקימו האוקראינים מיד אחר נסיגתם של הסובייטים שלטון עצמי בעיר. אקטיביות רבה גילו מנהיגיהם, כגון הרוהורצ'וק ואחרים, שכל שאיפתם היתה — „אוקראינה עצמאית". בראש המיליציה האוק־ראינית נתמנה מיקטניק; אנשיהם הצטיידו ברובים ובאקדוחים שהוצאו ממחסני הנשק העזובים. ממגדל העיריה הורד הדגל הסובייטי ובמקומו הונף הדגל האוקראיני הצהוב־כחול על־יד הדגל הנאצי עם צלב הקרס.[4])

ראשית הפורענות

חמישה ימים אחרי שגרמניה הסתערה על רוסיה הסובייטית, הכריזה הונגריה ב־27 ביוני 1941 מלחמה על ברה"מ באמתלה של הפצצת אויר (שהיתה למעשה מבויימת) על העיר קאשאו. כבר ב־3 ביולי השתלטו הטאנקים ההונגריים על קולומיה. בו ביום הוקם בעיר שלטון צבאי זמני של הפולשים. הפולנים והיהודים העדיפו את הפולש ההונגרי על הפולשים הנאציים ואילו האוקראינים היו מאוכזבים, למרות ששלטונות

§ 2.

Mit Wirkung vom Tage der Bekanntmachung dieser Anordnung ist es verboten, nach § I anzumeldende Vermögenswerte aus jüdischem Besitz zu erwerben, in Besitz oder in Gebrauch zu nehmen. In gleicher Weise ist deren entgeltliche oder unentgeltliche Veräusserung sowie jede sonstige Verfügung über solche Vermögenswerte unzuläsig.

Ebenso ist es verboten, mit Juden oder jüdischen Firmen über den Erwerb von Geschäften, Unternehmen, Betriebsmitteln, Maschinen, Rohstoffen oder sonstigen nach § I anzumeldenden Vermögensgegenständen in Verhandlung zu treten.

Ebenso ist verboten, von Juden verlassene Wohnungen ohne Erlaubnis des Kreis- oder Stadthauptmanns — Wohnungsamtes — zu beziehen oder in Besitz zu nehmen.

§ 3.

Vermögenswerte im Sinne dieser Bekanntmachung sind Möbel und sonstiger Hausrat, totes und lebendes landwirtschaftliches Inventar, Geschäftseinrichtungen, Warenvorräte, Spinnstoffe, Bekleidungsstücke, Pelze, Lederwaren, Wertsachen—insbesondere aus Edelmetall,— in und ausländische Geldsorten, Wertpapiere und sonstige bewegliche Vermögensgegenstände aller Art.

§ 4.

Zuwiderhandlungen gegen diese Anordnung werden unabhängig von der Bestrafung durch die Kreispolizeibehörden bzw. Gerichte sicherheitspolizeilich verfolgt.

Wer beim PLÜNDERN betroffen wird, wird ERSCHOSSEN!

Lemberg, den 20. August 1942

DER GOUVERNEUR DES DISTRIKTS GALIZIEN
Der SS- und POLIZEIFÜHRER
gez. KATZMANN
SS- Brigadeführer u. Generalmajor d. Polizei

G. 11874—22842 Druckerei u. Lithographische Anstalt Lemberg, Oststrasse 3, Telefon 224 00

הצבא ההונגרי שיתפו פעולה עם השלטונות האוקר־איניים המקומיים, ועל כל מוסדות העיר הונפו שני דגלים: הדגל ההונגרי והדגל האוקראיני.

אחר פלישת הכוחות ההונגריים הופיעו על הקירות והגדרות כרוזים שהוכנו בעוד מועד המסיתים את האוקראינים נגד הפולנים ואת כל האוכלוסיה ה„ארית" נגד היהודים („הסובייטים והיהודים הם האויבים הגדו־לים ביותר שלכם —— השמידו אותם"). בשיתוף פעולה עם השלטונות האוקראיניים הוצאה פקודה על ענידת על הזרוע השמאלית סרט חתום על־ידי העיריה (שגבתה תשלום מיוחד תמורת שירות זה) עם מגן דוד ללא הבדל מין, מגיל 12 ומעלה. לפי צוו הונגרי נפתחו חנויות לכמה שעות; ליהודים הותר לערוך קניות רק בשעות 10—12. ההונגרים שילמו בפנגים בסחרם בכל מיני סחורות: בסיגריות ובמצרכי מזון (קמח, סוכר) שמכרו תמורת שעונים ותכשיטים. מסחר

---

[3]) אונגר, שם, עמ' 12, 15, 16; פדר, זכ' עמ' 4—6, וכן עדויותיהם של מג"ר רוסנר, בארטפלד, הגר, ד"ר וולנשטיין.

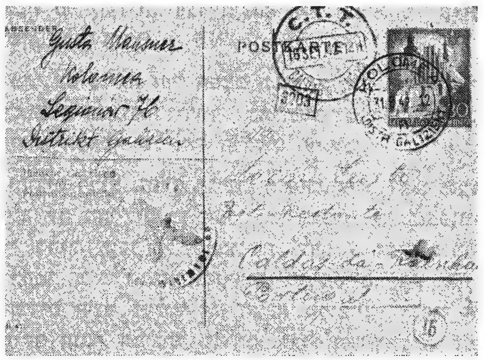
[4]) עדויותיהם של שטרן, מארקמאן, הגר וכן הזכרונות של בלנקה רוזנברג, ב. ניידר (ארכיון, יד־ושם).

זה הציל הרבה משפחות יהודיות מרעב, לאור העובדה כי המסיתים האוקראיניים התייצבו במשמרות על־יד בתים יהודיים ומנעו בעד איכרים למכור ליהודים את תוצרתם. על היהודים נאסרה יציאה מן הבתים אחרי השעה 6 בערב. ההונגרים ערכו חיפושים בבתים יהו־דיים בלבד אחרי נשק כביכול, ובהזדמנות זו שמו ידם על כל דבר בעל ערך שנקרה בדרכם; הם החרימו מקלטי ראדיו ומאזניים, ובראש וראשונה ציוד של בתי חרושת וחנויות. כה נשלח להונגריה ציוד בתי חרושת של הורוביץ, רייזל, מאפיה צבאית, בית חרו־שת לשמן, טחנת קמח של גולדברג, ועוד.

שלטונות הכיבוש ההונגריים הקימו בית־דין צבאי, שכן התעוררו מיד בעיות הקשורות עם חוקי הבעלות שהסובייטים ביטלו. כן התעורר צורך בשיקום התיקים המשפטיים, שהסובייטים לא הקפידו בסדרי החזקתם; במיון ובסידור המסמכים הועסקו גם יהודים.[5]

ההסתה האוקראינית נתנה את אותותיה בהתפרעויות גדולות שהתחוללו ברחובות היהודים כבר למחרת כניסת ההונגרים לעיר. ביום ששי, 4 ביולי אחה״צ, התקהלו בעיר כנופיות של אוקראינים לא רק מקומיים אלא מהפרברים ומהכפרים הסמוכים, מצויידים במק־לות ובשקים. המתפרעים הצעירים הוציאו בכוח את היהודים הנבהלים מבתיהם, אנשים, נשים וטף, והולי־כום עד הגן העירוני תוך כדי קריאת סיסמאות — בהשפעת ההשקפה הנאצית על „בולשביזם יהודי״, כגון: „מוות ליהודים ולבולשביקים!״. בזמן התהלוכה הצליפו המתפרעים על ראשיהם ועל גביהם של היהו־דים במגלפים ובמקלות. בנצלם את המהומה, פרצו קבוצות איכרים לבתים יהודיים עזובים ומילאו את שקיהם ברכוש יהודי.

ליד שער הגן התאספו בינתיים המוני אוקראינים וכן פולנים לאומניים. כ־300 יהודים חטופים נצטוו לעקור במו ידיהם את האנדרטה של לנין בכיכר פיל־סודסקי (לנין) וכן את האנדרטה של לנין וסטאלין שהוקמה ע״י הסובייטים בגן העירוני. היהודים נקשרו אל האנדרטות בחבלים ושרשראות ותחת מהלומות מלוות בעלבונות וצחוק נצטוו לעקרן מכניהן ולגררן ברחובות העיר עד השוק המרכזי, ואח״כ לשבור אותן לרסיסים. שלוליות של דם יהודי (המתפרעים המטירו על היהודים כל הזמן מכות אכזריות) ציינו כל הדרך.

בסיכומו של דבר, אם כי לא נרשמו קרבנות בנפש באותו יום, שבו רבים לבתיהם פצועים ובעלי מום. מהם נשארו רתוקים למיטותיהם משך שבועות רבים עקב פגיעות קשות בגופם. יצויין שההונגרים התייחסו למאורעות אלה בשיוויון נפש; קצינים הונגריים אף הנציחו „מעשי גבורה״ אלה של האוקראינים במצל־מותיהם.

כדאי להוסיף, כי את הפרעות האלה אירגנו אנשים שבכניסתו של הצבא האדום ב־17 בספטמבר 1939, יצאו לקראתו מקושטים בסרטים אדומים, ואח״כ נהנו בימי השלטון הסובייטי מחלוקת אדמות וראשי בקר ששייכו ליהודים.[6]

מאורעות טראגיים עוד יותר התרחשו באותם הימים בערי השדה ובכפרי הסביבה. אור ליום א׳, ה־6 ביולי 1941, נערך פוגרום באוטיניה, שכתוצאה ממנו נרצחו מידי המרצחים האוקראינים 89 נפשות. ביום א׳ שדדו המוני האיכרים בתים יהודיים ואח״כ בזזו מחסנים. למחרת, החלו האוקראינים לאסור פולנים. כאשר נודע על־כך למפקד ההונגרי, נשלחו לאוטיניה אנשי הז׳אנ־דרמריה ההונגרית שפירקו את הנשק מעל המיליציה האוקראינית והושיבו במקומה ז׳אנדרמים הונגריים. הודות לכך לא נמשך הפוגרום נגד היהודים.

בכלביצ׳ין נרצחו באותו לילה (ה־6 ביולי) כל 10 המשפחות (32 נפש) שגרו שם ויצא להן מוניטין של איכרים למופת (ניצלה בנס רק גניה רוטשטיין ואף הצליחה להציל את אביה הישיש).

גם בצ׳רניכוב נרצחו כל 36 היהודים שגרו שם. בכפר רודניקי שליד זאבלוטוב לא חסו האיכרים אף על חייו של הרופא היהודי הצעיר ד״ר וואלף מקראקא, שהיה ידוע מטיפולו הנאמן והמסור לחולים. בהארסי־מוב נייסוויסקה נקשרו הילדים ונזרקו לנהר הדנייסטר.

לעומת זאת „הסתפקו״ הכפרים קרדוב וקוסמאץ׳ בגירוש היהודים בלבד תוך כדי התעללות בהם. בכפ־רים שגרו בהם יהודים בודדים נרצחו גם הם או גורשו

---

[5]) עדויותיהם של רוטנר, הורביץ, שטרן, ווייגהבר—האקר, ליקבורניק, שאודר, הניג, ד״ר וולנשטיין; זכרונו־תיהם של חנה ווייגהבר־הקר, פדר (שם עמ׳ 6), אונגר—עמ׳ 22, 23, 29, ניידר (ארכיון יד־ושם).

[6]) פדר, שם, ע׳ 10; אונגר, שם, עמ׳ 30; ע״ע 13—14; ויינהבר־האקר, רוזנברג, הורביץ, שאודר; ליקבורניק מוסר, כי סרן הונגרי צילם את המאורעות בגן ובכיכר פילסודסקי.

בעירום וחוסר כל. בשורה של מקומות בוצעו הפוגררמים ע"י ההוצולים (תושבי ההרים האוקראינים). בכפר יאבלונוביצ׳י שליד קוסוב שבו התגוררו 60 משפחות יהודיות אשר עבדו במפעל העצים, נקשרו היהודים בתיל דוקרני והוטבעו בנהר צ׳רמוש; גוויותיהם הובאו לקבר ישראל בקוטי.

עם כניסת ההונגרים הופסקה במקצת ההשתוללות הרצחנית של כנופיות הפאשיסטים המקומיות, שלא היה להם בלבם אלא צמאון דם ותשוקת פרעות.[7])

החיילים ההונגאריים חטפו יהודים לעבודת כפייה ללא הבדל מין וגיל, אך עלו עליהם ב„מבצע" זה האוקראינים, שרצו להוכיח לגרמנים את חריצותם וגם לנקום ביהודים, כי הרי עבודת הכפיה נועדה בזמן הזה בעיקר בכדי לספק את היצרים הסאדיסטיים, ולכן התעללו ביהודים — והיכו אותם באלות, בקתות רובים ובכל הבא ליד. קבוצות קבוצות של יהודים, גברים ונשים, אלה שנחטפו בעוברם במקרה ברחוב, ואלה שנגררו מבתיהם, בלי לשים לב אם האיש אמגם מסוגל לעבודה גופנית, הובלו תוך צעקות וגידופים לניקוי הרחובות, הקסרקטין, בתי־שימוש ציבוריים וכו׳ כשעל גבם מטאטים, אתים, מגרפות וסלים. בין המנקים היו רופאים ועורכי־דין, מורים, בעלי עסקים ופועלים, מהם יהודים חרדים, מגודלי פאות וזקן, לבושי ארוכות, העושים עבודתם בקומה זקופה ובגאוה לאומית. המנצחים על עבודה זו היו אוקראינים; אחדים מהם נתמנו לתפקיד זה מטעם מועצת העיריה החדשה, וחלק מהם התנדבו מרצונם.

הנאצים הראשונים שיהודי קולומיה באו עמם במגע, היו גרמנים צעירים, בני 25—20, חברי פלוגות עבודה מיוחדות של „ארגון טודט" שהגיעו לשטח סטאניסלאב—קולומיה לתיקון הריסות קוי התחבורה. חניכי הנוער ההיטלראי („היטלר־יוגנד"), מורעלים בארס הנאצי ושונאי ישראל, לא עבדו בעצמם, אלא עסקו בהדרכת הפועלים ובהשגחה עליהם. גרמנים אלה התנהגו כלפי פועלים יהודיים באכזריות שקשה לתארה. אלפי יהודים (כל יום עבדו בתיקון קוי הרכבת 500 יהודים), בעיקר סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים, ומעט פועלים שמימיהם לא עבדו עבודה גופנית מפרכת, נצטוו בחודשי תמוז־אב הלוהטים של שנת תש"א (1941) להצר את פסי הרכבת, להוציא את הווים ואת הברגים ולהתקין אדנים חדשים. היהודים המורעבים שעבודתם של סוללי כבישים ומתקני קוי־רכבת לא מצאה חן בעיני הנוגשים, הוכו מכות אכזריות ועונו בעינויים קשים ביותר. כך למשל הריצו קבוצת יהודים עובדים לתוך שלולית מים וציוו עליהם לשכב בתוכה ולזחול; מדי יום ביומו היו מאות מקרים של התעלפויות, התקפות לב ומכת שמש. מניה דייטש, בעל בית מסחר גדול לקונפקציה, הוכה ברחוב באכזריות נוראה, עד לאיבוד ההכרה. ערב ערב היו מביאים לבית־החולים עשרות פצועים קשים, נקובי ריאה, מוכי צלעות ומקיאי־דם. עקב התחמקות מעבודה רצחנית זו (השתמטו בעיקר ממנה אמידים ע"י שיחודם של אוקראינים ופולנים הממונים על בתי עסק ובתי חרושת) וריבוי הפצועים, לא התקדמה העבודה בתיקון קוי־רכבת. הנה כן, איים ראש הפלוגות הגרמניות שאם תוך שבועיים לא תהיה התחבורה לקולומיה מתוקנת ומסודרת יירה כל יהודי עשירי. בלחץ האיום הנורא הזה הלכו נכבדי הקהילה עם הרב בראשם מבית לבית, וקראו להתנדב לגמור את העבודה ליום הקבוע. ההיענות היתה מלאה. יצאו נפחים, מסגרים, פחחים, בנאים ומהנדסים, אשר הקימו פלוגות עבודה והדריכו את הפועלים לפני העבודה ובשעת העבודה. במשך יממה שלמה עבדו בחילופי משמרות ואף אחד לא השתמט ממילוי החובה. כזקנים כצעירים עבדו והושיטו יד לעייפים ולמתעלפים מרוב עבודה ומחוסר תזונה. הנשים הגישו דליי מים וכדי חלב לעובדים הצמאים והמלאכה נגמרה ליום הקבוע.[8])

ב־24 ביולי פלשה לקולומיה יחידה נאצית של ס"ס מלבוב או סטאניסלאבוב וערכו מצוד על יהודים, בלי להתחשב בכך שבעיר שכן באותו הזמן המטה הראשי של הצבא ההונגארי. לפנות בוקר, הוציאו אנשי הס"ס את היהודים מבתיהם ערומים למחצה — אנשים, נשים וטף והובילום לכיוון הגן העירוני. הרבה יהודים — עלה בידיהם להישאר בבתיהם (על מאות בתים יהודיים פסחו הגרמנים), במיוחד אלה שגרו ברובעים אריים ומחוץ לעיר, וכן בעלי מחבואים טובים שהצליחו להסתתר בבתיהם. כשנחלשו הזקנים והילדים במרוצתם, היכו בהם הגרמנים בקתות רוביהם ואילו קצינים גרמניים שעמדו ליד הגן, החזירו את הנשים והתינוקות לבתיהם.

הנאספים במגרש הגן (כ־2000 יהודים) נצטוו להתעמל ולהתגושש זה עם זה. המפקד הגרמני שגידף את היהודים וכינה אותם „פושעי מלחמה", דרש שהנאספים ימסרו 2 יהודים, שביום קודם ירקו בשני חיילים עוברים, וכאשר לא נמצאו כאלה, הודיע כי יבחר בכל העשירי מהנאספים ע"מ להוציאם להורג. לשמע הדברים האלה „הודו" במעשה זקן אחד והמשורר העברי הצעיר א.ד. וורבנר, תלמיד האוניברסיטה בירושלים,

---

[7]) צ. שניצר, „זכרונות וועגן קאָלאָמיי און סביבה" (ארכיון יד ושם), ע"ע 5—10; פדר, שם, ע׳ 8 וכן עדויותיהם של ליקבורניק ורוטנר, שם. השוה ד"ר משולם שמחה „השואה בעירנו והסביבה" (לפי עדותו של ברוך אנגלר), ספר קוסוב בעריכת ג. קרסל ול. אוליצקי, תל־אביב, „המנורה" 1964, עמ׳ 315.

[8]) אונגר, שם, עמ׳ 30—28; עדויותיהם של הוטנר, מארקמאן, האברמן וכן זכרונותיהם של פדר (עמ׳ 10), ויינהבר־האקר ועוד.

ע״מ להציל מאות יהודים ממוות. אבל אנשי ס״ס לא קיבלו את הקרבן, אלא בחרו בעצמם כ־150 איש ודנו אותם למוות. את הנדונים הטעינו על משאית צבאית והסיעום ביחד עם עוד עשרות עסקנים יהודיים, ביניהם מוטל הורביץ (על פי רשימה שנערכה ע״י השלטונות האוקראיניים) לשדות קורולובקה, מקום שם הוצבו מכונות ירייה. 2 יהודים נורו עוד בדרך, שעה שקפצו מתוך המכונית, ואילו הנותרים שהגיעו למקום, נצטוו לחפור בור. ברגע האחרון נענה מפקד הגרניזון ההונגרי לבקשת הוועד היהודי ונסע למקום שבו עמדה להת־קיים ההוצאה להורג. הוא דרש בתוקף את החזרתם של הנדונים העירה, בנימוק שעליו מוטלת האחריות על ההתרחשויות בעיר (המנהיגים האוקראיניים סירבו להתערב למען הצלת יהודים).

ההונגרים הוציאו את היהודים מגיא ההריגה והעמידו אותם אח״כ למשפט בפני שופטים צבאיים שלהם. העונשים לא היו גדולים (2 חודשי מאסר), וגם אלה לא ריצה אף אחד. בסופו של דבר, הם שוחררו תמורת פדיון „מחוסר הוכחות״. ברם, לאחר פינויים של ההונ־גרים מן העיר, נבדקו תיקי שפיטה אלה ע״י אנשי הגיסטאפו, ואת רובם חיסלו הנאצים לפי רשימה אישית.[9]

במשך תקופה קצרה שימש מחנה יהודי הונגריה בקולומיה כמקום מפלט ליהודי המקום הנרדפים על צווארם.

בשלהי יולי 1941, הגיעו לקולומיה כמה מאות יהודים מקארפאטורוס (בעיקר מחוסט, מרמרוש־סיגט ובולחביץ), רובם אדוקים וחסידים שהתגייסו לשרות העבודה בעורף החזית ההונגארית־רוסית. הם חויבו לשאת על זרועם סרט צהוב (משומדים ענדו סרט בצבע לבן) והשתכנו באחד מבתי הקסרקטין שבעיר, ברחוב פרדרה, כשהם מחולקים לכמה פלוגות עבודה. מפקד המחנה היה קצין הונגארי זקן ועזרו על־ידו כמה חיי־לים הונגאריים, אשר נהגו להחרים אצל האיכרים מצרכי מזון, תרנגולות וביצים ולמכרם ליהודי המחנה במחיר מלא. מאידך קנו שוכני המחנה מיהודי העיר תכשיטים, אבנים יקרות, כלי כסף וזהב בשביל קצין המחנה וחייליו, והיו משלמים במטבע הונגרי או במצרכי מזון מן המחסן (את המכולת היו מביאים בעגלות צבאיות עד לבית יהודי). כך התפרנסו יהודי העיר העשירים; ואילו העניים היו באים יום יום לעשרות ולמאות לחצר המחנה ומקבלים מאכלים מן המטבח. בעזרת יהודי המחנה התפרנסו איפוא אלפי יהודי העיר. בו בזמן שבבתי היהודים בעיר שלטה אווירה של אימת־מוות, שימש המחנה של היהודים ההונגריים (אגב, מראה חצר הקסרקטין היה כמראה חצר בית־הכנסת או כחצרו של אדמו״ר), מין שטח אכס־טריטוריאלי, בו שורר כביכול משטר צבאי והשליט הוא קצין המחנה. לכן שימש המחנה מקום מחסה ומסתור ליהודי העיר שהשתמטו מעבודת כפייה, או שרצו להסתתר מפני האוקראינים הרודפים אותם על צווארם.

מן הראוי עוד להוסיף, שבהשתדלותם ותיווכם של יהודי המחנה הבריחו חיילים הונגריים תרופות מבו־דאפשט והיו מוכרים אותן לבית החולים היהודי בעיר.

רק שבועות אחדים ארך „גן עדן״ זה ליהודי המחנה, עד הרגע שנתקבלה פקודה להעביר את כל מחנות העבודה היהודיים לאוקראינה, לניקוי שדות המוקשים בחזית.[10]

ב־1 באוגוסט 1941 הכריז הגנרל־גוורנר פראנק בשם הפירר על סיפוח גליציה המזרחית לגנרל־גוורו־מנט (על 600.000 היהודים שישבו בה). באותו יום פורסם בעיר רשמית על הסיפוח החדש (ברשימת ערי המחוז הגדולות נכללה גם קולומיה). מועקה כבדה ירדה על היהודים, שעוד קיוו ששטח קולומיה—סטאניסלאבוב שנכבש ע״י הצבא ההונגרי (גרו בו כ־150.000 יהודים), אשר שימש מעבר מהונגריה דרך הקארפאטים לאספקת הצבא ההונגרי הנלחם באוקראינה, לא יסופח ל„דיס־טריקט גאליציין״.

באותו יום פורסמה הודעה על נייר צהוב (על נייר מצבע זה יפורסמו מכאן ואילך הפקודות והגזירות נגד היהודים) מטעם השלטונות הגרמניים, חתומה על־ידי הקרייזהאופטמן אוברשטורמפירר פולקמאן, איש וינא, כבן 26, שכללה את הצווים הבאים:

א) כל היהודים, מבני 6 ומעלה, חייבים לענוד על שרוולם הימני של הבגד העליון סרט לבן עם מגן דוד בתוכו; ב) יוקם „יודנראט״ שיהיה אחראי לפני השל־טונות הגרמניים ועל פעולתו יפקחו שלטונות הבטחון (גיסטאפו); ג) אסור ליהודים לעזוב את המקום שבו הם מתגוררים בקביעות או באורח זמני; ד) נאסר על היהודים למכור, לתת במתנה או אפילו למסור בהש־אלה את נכסיהם; ה) יהודים מבני 12—60 חייבים בעבודת כפייה שנחלקת ל־3 סוגים: סוג א׳ — עבודה קשה מחוץ לעיר או במחנה עבודה; סוג ב׳ — עבודה גופנית במשרדים או בבתי חרושת בתוך העיר; סוג ג׳ — עבודה קלה, או פטור גמור מחמת מחלה.

כל הגברים חייבים להתייצב לבדיקת רופא, שיקבע את סוג העבודה לכל אחד ואחד. הגיוס לעבודה והבדיקות יתקיימו ב„טארגוביצה״ (שוק הסוסים).

---

[9]) עדויותיהם של הברמן, ויינהבר־האקר, הגר, שאודר, ליקבורניק וכן זכרונותיהם של ניידר, שניצר ופדר; השוה אונגר, עמ׳ 34—40. שני עדים האברמן ושאודר מוסרים, שביום זה משה פיסטינר, שאונגרית היתה שגורה בפיו, התערב בשם הוועד היהודי אצל מפקד הגרניזון. לעומתם כותב אונגר (שם, עמ׳ 40) שהתערבה אשתו של ד״ר טייכר.

[10]) אונגר, שם, ע״ע 31—33.

לבסוף, כל היהודים חייבים להירשם ברשימת האוכלוסיה היהודית, שתיערך ע״י היודנראט. „מי שיעבור על אחד החוקים הללו — ייענש בכל חומר הדין״.

הרבה יהודים ענדו את הסרט (אות הקלון) בגאווה לאומית ובקומה זקופה; לעומתם היו כאלה, שהרגישו את עצמם, בעיקר בימים הראשונים, כעבדים מסומנים. בעוברם ברחובות העיר — הרחובות עוד היו מעורבים יהודים ואריים — היו ממהרים להתחמק מעיני העוברים ושבים הלא־יהודיים. כן היו מתחבלים כל מיני תחבולות כדי שהסרט לא ייראה. הנשים היו לובשות כתפיות או מתעטפות במטפחות כדי לחפות על שרוולן. בראותן שוטר או חייל גרמני עובר, הסירו בחיפזון את הכיסוי.[11])

היודנראט

המשטרה היהודית

לאחר שהגרמנים תפשו את השלטון בעיר לידיהם, נאסרה המשטרה האוקראינית ה„עצמאית״ ובמקומה הוקמה משטרה אוקראינית חדשה נאמנה לגרמנים.

יצויין, כי מיום שעבר השלטון לידי הגרמנים, מעתיקים היהודים את דירותיהם מפרברי העיר, ומרובעים אריים, לרובע היהודי, תוך שהיו משלמים כל מחיר בעד חדר, כי כאן חשו את עצמם יותר בטוחים על כל צרה שלא תבוא.

אחד הצעדים הראשונים של הקרייזהאופטמן פולקמן, היתה פניה לשלטונות העיר האוקראיניים בדרישה להמציא לו רשימה של יהודים המסוגלים להיות מועמדים ליודנראט. האוקראינים מסרו מיד רשימת פרנסי הקהילה ועסקניה בשנים כתיקונן. פולקמן קרא למשרדו את המועמדים האלה והעמיד אותם — תוך כדי איומים בעונש מוות — על תפקידם האחראי כלפי השלטונות הגרמניים; הוא הציע את תפקיד יו״ר היודנראט המקומי והגלילי (לגליל קולומיה השתייכו הקהילות: קוטי, קוסוב, יאבלונוב, הורודנקה, זאבלוטוב, שניאטין וז׳אביה) לחיים רינגלבלום, חבר מועצת העיריה לשעבר, עסקן צבורי למופת, איש בעל שאר רוח והשפעה מוסרית רבה, ששימש במשך שנים כיו״ר תנועת „התאחדות״ בקולומיה. ברם, רינגלבלום התנגד בתוקף מתוך נימוק שלא יוכל להסתכל יום יום בפרצופי החיות הנאציות, ובשום אופן לא יקבל את ההצעה אם גם סירובו יסכן את חייו וחיי משפחתו. התפקיד הזה הוטל על מורה לפיסיקה — שווייצר, שניספה אחר כך באקצית הושענא־רבה. כיוון שכך, נתמנה באותו מעמד במקומו התעשיין מארכוס (מוטל) הורביץ, נצר ממשפחת גאוני ישראל, נכד הגאון ר׳ משולם הורביץ מסטאניסלאבוב, עסקן אינטליגנטי וללא רבב, בעל יוזמה ומרץ, לשעבר בעל בית חרושת לווילונות, מן הגדולים בפולין, מקובל ונערץ על עובדיו (בימי השלטון הסובייטי נשאר בעיר ולא אונה לו כל רע, למרות שנמנה עם השכבה הרכושנית).

בשנים כתיקונן, סירב הורביץ להיבחר לראש קהילה או חבר מועצת העיריה, אולם בשעה גורלית זו הסכים מיד, אולי משום שכבר בתחילת הכיבוש הגרמני עברו עליו עינויים קשים, אשר חישלו את רצונו. אנשי אירגון „טודט״ שברו לו את ידו הימנית בשעת עבודתו בתיקון מסילת הרכבת, משום שהעיז למחות נגד הכאה אכזרית שהתרחשה באותו מקום העבודה. הוא גם היה בין הכלואים בבית הסוהר ובין הנידונים למיתה בקרולובקה. הורביץ קיבל „במין גאווה״ ומתוך כוונה טובה את התפקיד האחראי ובהסכמתם המלאה של כל העסקנים שהיו פעילים במפלגות ובמוסדות ציבור. מיום התמנותו הקדיש את כל זמנו ומרצו לעבודה זו.

ברם, המגע הישיר והתכוף עם אנשי הגיסטאפו ואיומיהם התמידיים השפיעו על מ. הורביץ, ראש היודנראט. הוא סבר שהיהודים חייבים לקבל כל גזירות הנאצים ופקודותיהם ולמלאן בלי השתמטות והתחמקות, שכן כל התחבולות בכיוון זה עלולות להרע. היהודים פחדו מפני ראש היודנראט וכל פקודה שלו נתמלאה בדייקנות. הוא תרם כל הונו לקופת היודנראט ודרש מכל העשירים שיעשו כמוהו. כשהוטלה הקונטריבוציה מטעם הגיסטאפו על יהודי העיר וחסר הסכום הנדרש בקופת היודנראט שבעטיו נשקפה סכנת חיים לכמה יהודים, עשה הוא בעצמו חיפושים בבתי היהודים העשירים כדי לגבות מהם את הסכום הדרוש. ידוע מקרה שלא היסס לקחת לעזרה את ראש המשטרה היהודית ואיש גיסטאפו כדי לגלות סכום כסף מוסתר.

היהודי הזה, שכל ימיו התהלך עם אמידים, בהיותו יו״ר היודנראט השתדל למען העניים „האחים לצרה״ להקל עליהם בכל מה שאפשר. מיום שנתמנה לראש היודנראט, התנזר כליל מחייו המשפחתיים; הוא העתיק את מגוריו לבנין היודנראט, חדל לאכול בביתו וסעד עם כל עניי העיר מן המטבח הכללי. הוא היה יהודי חופשי, אולם מיום התמנותו ליו״ר, התחיל להתפלל יום־יום. היה מזמין ללשכתו 10 יהודים שיתפללו תפילה בציבור, אעפ״י שהיתה סכנה בדבר. הוא התחיל מבקר תכופות את הרבי ר׳ חיים האגר מקוסוב, שברח מעירו מאימת הגיסטאפו והסתתר בקולומיה.

על חברי היודנראט הוטל להופיע מזמן לזמן לפני הגיסטאפו ולמסור דו״ח על פעולותיו, על השינויים בחיי היהודים, הילודה, התמותה ועבודת הכפייה. חברי היודנראט רעדו כל אימת שהופיעו במשרד הגיסטאפו, אך הורביץ הלך בקומה זקופה, לבוש הדר וללא פחד. לא פעם היה אקדוחו של ראש מחלקת היהודים בגיס־

---

[11]) אונגר, שם, עמ׳ 43, 45, 55, וכן עדויותיהם של הורביץ, הגר.

טאפו, פרוסט, שלוח לחזהר של הורביץ, והוא לא חת, כאילו סרה ממנו כל האימה מפני המוות. עמדתו התקיפה עוררה אף אצל אנשי הגיסטאפו יראת כבוד לאיש זה, שרגשי דין ורחמים נתמזגו בו. בעמדו בוקר בוקר במגרש, שבו התאספו אלפי יהודים לעבודת הפרך, במעמד מנהל העבודה הגרמני, היה הורביץ לפעמים גוער ונוזף בשעת המפקד ולעתים תכופות התייפח כילד בראותו יהודים מצוּווים לעבוד כעבדים. הוא לא ביקש דבר מהגרמנים בשביל עצמו. כשנתפסה אשתו באקציית הושענא־רבא, ב־12 באוקטובר 1941, יעצוהו ידידיו שילך לגיסטאפו לבקש רחמים על נפשה. אולם הוא סירב, בנימוק שאם אי אפשר לו לשחרר יהודים אחרים, אינו רוצה להיות יוצא מן הכלל ולשחרר את אשתו. אגב, באותו זמן הוא האמין עדיין שהגרמנים מקיימים את אשר הם מבטיחים, לכן האמין גם בכנות שאשתו נלקחה יחד עם האחרים לעבודה בלבד...

חסרים מקורות על מגעיו של הורביץ עם השלטונות הגרמניים, יום יום, שעה שעה, ושידוליו כדי לבטל את הגזירות הרעות שהיו נגזרות חדשות לבקרים, או לפחות ליטול את עוקצן לשם הקלת סבלם של היהודים. ברור, כי מאמציו וכל מאבקו הנואש עשויים היו רק לעתים רחוקות להביא תוצאות של ממש. למשל, כאשר דרש פרוסט, הממונה על עניינים יהודיים בגיסטאפו, מהורביץ שימסור לו בדחיפות את שמות הפליטים שנשארו בקולומיה מימי שלטון הסובייטים (כמה מאות פליטים מגאליציה המערבית ומשאר חלקי פולין) „כי הם כולם בולשביקים", עלה בידי הורביץ — בהשתדלויות ובשלמונים — להשכיח מאנשי הגיסטאפו את העניין הזה. ואמנם, חלק מהפליטים הצליח בעזרת „מוליכים" ו„מלווים" נוצרים לחזור לעירם ולבתיהם.

עם כל „אקציה" חדשה שהלכו ותכפו בזו אחר זו, נמוגו תקוותיו שבמחיר ההון היהודי ובמחיר חייהם של אלפי יהודים שניספו כבר ב„אקציות" הראשונות, יינצלו לפחות הנותרים, אם כל הדרישות של הגרמנים תתמלאנה.

עם החמרת המצב הלך ונתדרדר הורביץ יותר ויותר, כי הרי דרשו ממנו כל הזמן דברים בלתי אנושיים, ומעמדו העיק עליו בכל כובד המשא הבלתי רגיל.

לבסוף, הגיעו הדברים לידי כך שסתר על לחיים של אנשים. לא חסרות דעות שהאיש לקה בשגעון ונעשה דספוט מסוכן. לאמיתו של דבר הוא הפך להיות בתנאי הגיטו וההשמדה ההמונית אחת הדמויות הטראגיות ביותר מראשי הקהילות בתקופת השואה. מרוב צרות ויסורים שעברו עליו ועל קהילתו התקשח לבו והתאבן. לעתים — גם דעתו לא היתה שפויה עליו.

ביום ה„אקציה" של ה־12 באוקטובר אירגן הורוביץ העברת גופות לבית־הקברות. הוא עזר בעצמו בהעמסת הגופות על העגלות וניתקף בטירוף. עם זאת הוא עוד עשה מאמצים לארגן מחנה עבודה בתוך הגיטו ולמנוע בכך את חיסול הגיטו תוך הסתגלות „למציאות החרוקית הגרמנית." בתשובה נרמז לו שיימלט להונגריה, אבל הוא סירב.

אחרי ימים מספר — שלחו הוא ואחותו מרים הורביץ יד בנפשם; (הם בלעו אבקת רעל). הורביץ השאיר מכתב, שבו הודיע כי קיווה שיעלה בידו להציל לכל הפחות שארית קהילתו, אולם אין סיכויים לכך וברצונו לבוא לקבר ישראל ביחד עם מעונים אחרים. הרופאים הצליחו להשיב את רוחו רק למספר ימים, כי בליל ה־25 באוקטובר הרעיל את עצמו שנית, (הפעם הוא נאבק יומיים עם המוות, שכן מנת הרעל שקיבל היתה חלשה בשביל הגוף החסון שלו). [12]

לחברי היודנראט נתמנו עסקנים ותיקים ומנוסים, כגון הרש ביטר, אחיו של יו"ר ההסתדרות הציונית לשעבר בעיר; חיים רינגלבלום, אהוד ונערץ על כולם, שהסכים בלב קשה להימנות על חבריו. למרות שיחסו לגרמנים היה שלילי בהחלט והוא לא נתן כל אימון לדבריהם, הצטרף לאחר ששוכנע שהשתתפותו במוסד זה חיונית (לאמיתו של דבר היתה לו השפעה רבה על הורוביץ, ולא פעם הניא אותו מלעשות מעשים פזיזים וחסרי רסן, אלא שמפני הליכותו הצנועה רק מעטים ידעו על חברותו ביודנראט עד אשר נלקח עם משפחתו ב„אקציה" שברחוב מוקרא, ביום 6 בנובמבר 1941); קופל גוגיק, מפעילי פועלי ציון הבולטים ביותר ומורה לעברית לשעבר; הרש הורביץ, דוד שרל, חסיד ידוע באדיקותו ובלמדנותו, איש הגון, שהגן בכל התנאים על הצדק והיושר. (הוא ניספה באחת ה„אקציות"), שייקה פריש, אברהם פיקהולץ, הרשל חיות, טאוב, פיש, יליד קולומיה, שעם פרוץ המלחמה חזר מסטאניסלאבוב, (הוא נחשב כאיש אימון של שופו), משה שנייברגר, שווייצר, מורה לפיסיקה בבית־ספר תיכון (הוא ניספה ב„אקציית" הושענא־רבא), יואל יעקובי, איש הקשר עם הגיסטאפו ואיש אימונו (לא היה איש קולומיה), (עוזרו שימש איצ'ה שטנדיק, ידוע בכינויו „גניבה"), שלקח כסף מן האנשים תמורת שיחרור אסירים והתעשר בימי המלחמה (כפי הנראה נתפס וניספה בבודפשט). מפני יעקובי פחדו היהודים כמו מפני איש גיסטאפו. ברנש זה היה אוסר אפילו את חברי היודנראט עצמם.

ליו"ר היודנראט היה שליש נאמן בשם לוזר ביבר, בחור צעיר כבן 16־17, זריז ופיקח, שליווה את מ.

[12]) וויינהבר־האקר, שם, עמ' 12; אונגר, שם עמ' 53—55, 57—59, 120—121. האברמן, שם; בארטפלד, שם, עמ' 6—7; שאודר, שם, עמ' 9—11; ד"ר וולנשטיין, שם, עמ' 6; רוטנר, שם, עמ' 17—19. ראה גם ספר קיטב, עמ' 130.

הורביץ בכל מקום. הוא נמצא לצידו אפילו בישיבות הסודיות ביותר, והיה פעיל בביצוע אי־אלו פקודות מן החמורות ביותר (יום אחד נקרא לגיסטאפו ונרצח בבית העלמין). כמזכיר היודנראט שימש מג״ר איסר רייסמן.

רוב רובם של חברי היודנראט קיבלו את תפקידם בדומה ליו״ר בכוונה טובה: הם קיוו לשרת את עמם באמונה שלמה ולייצג את ענייני היהודים בפני השלטונות הגרמניים. הם לא ידעו ואף לא שיערו שבמשך שבועות אחדים ייהפכו רבים מהם יחד עם היו״ר של היודנראט למנגנון עזר לנאצים במדיניות הדיכוי, הרצח וההשמדה שלהם.

כעבור זמן מה, התפכחו אנשים אלה מתמימותם והבינו לאן מועדות פני המדיניות הגרמנית. חלק מהם החלו להסתייג ולהימנע מפעילות היודנראט, ואילו האנשים שבאו במקומם, נמנו כבר על סוג אחר של עסקנים. מאוחר יותר התחלף תכופות הרכבו של היודנראט (מ. הורביץ קיבל אנשים ובתוכם פליטים שהיו נכונים לפעול). נתווספו למשל עו״ד מנשה הוטשנקר מסטאניסלאבוב, כסגן היו״ר, הרש רינגלבלום, פרסר, פייבל שצברג (הוא היה המקשר בין היו״ר והמשטרה הפלילית „קריפו״ וכן „שופו״), יוסף רוזנפלד, איש עשיר מאד, ואחרים. זמן מסויים היה ממלא־מקום של יו״ר היודנראט (אחרי התאבדותו של הורביץ) מונדק לאנצ׳ינר, חתנו של גרשון מלצר, שעמד חיש מהר על מהות הפונקציה הנדרשת ממנו, השתדל והצליח להשתחרר מהתפקיד, בלי שהדבר גרר אחריו תוצאות פוגעות.

בסיכומו של דבר, היווה היודנראט בקולומיה למכשיר מבצע של השלטונות הגרמניים בכלל ושל הגיסטאפו במיוחד. לא ניתנה לו סמכות עצמאית כלשהי, ואפילו לא לנקיטת יוזמה לפעולה. רק בתחומי העזרה לפליטים, סעד, טיפול בבית חולים וכו׳ עשה היודנראט ככל שידו השיגה ובמידה שהגרמנים לא הפריעו ולא הכשילו. בחברי היודנראט ראו הגרמנים בני־ערובה, האחראים אחריות אישית לביצוע פקודות השלטונות.

בתקופה הראשונה ועד ל„אקציות״ פסח (בימים הראשונים של אפריל 1942), כשמגמת ההשמדה הפיסית עדיין לא בלטה בפעולות הגיסטאפו, שיתף היודנראט עמה פעולה וסייע לה בניצול כוח העבודה של היהודים ובגזל רכושם, מתוך תקוה להציל בדרך זו לפחות את חייהם של יהודים רבים. על ידי כך נעשה היודנראט על כורחו מכשיר לדיכוי האוכלוסיה היהודית וכאשר נתבררה המטרה האמיתית של שיטת דיכוי זו, ניסו היסודות הטובים שביודנראט להסתייג מן התפקיד שהוטל עליהם.

היודנראט שהיה המבצע, למעשה, את הוראותיהם ומזימותיהם של השליטים הגרמניים, שהלכו והחריפו (למעשה כל רשות גרמנית ראתה את עצמה כבר סמכא לעשות ביודנראט כבתוך שלה), הפך בלית ברירה למכשיר דיכוי כלפי האוכלוסיה היהודית; מכיוון שהשליטים הציגו מדי פעם דרישות לפעולות מבישות, נאלץ היודנראט להיעזר גם באנשי העולם התחתון, אלמנטים אסוציאליים, שמצאו בתנאים הנתונים קרקע לפעילותם המחפירה.

תפקיד מביש ביותר מילא שירות הסדר היהודי (משטרה יהודית), „א.ד״ שאורגן בזמן ההכנות להקמת הגיטו (ראה להלן). מספר לא מבוטל של שוטרים יהודיים היו אנשים מושחתים, ששימשו מכשיר ישיר לפעולות הדיכוי ומבצעי הסחיטה והשוד של הגרמנים. בזמן ה„אקציות״ האחרונות היו למכשיר ישיר של מנגנון ההשמדה, בהסגירם במחיר הצלת עצמם את אחיהם לידי התליינים הגרמניים.

הגרועים ביותר מבין אנשי היודנראט ושירות הסדר, שגילו קשיחות לב ואכזריות לא מעטה כלפי אחיהם היהודים, הקדירו את פני הגיטו ויצרו שלא בצדק רושם על שיפלותו המוסרית. הם לא היססו למשוך את השלטונות לתוך המריבות וההתחרויות ביניהם לבין עצמם, הלשינו זה על זה, ולא חסרו גם מעשי בגידה הדדיים.

למעשה היווה היודנראט בקולומיה מוסד בלתי יציב, והחברים שלו מן הבולטים ביותר והחשובים פחות אף הם, כולל גם משתפי פעולה מן הגרועים ביותר, הצטרפו בזמנים שונים לחטופי אקציות ההשמדה.

היודנראט נמצא בזמן הראשון באחד מבתי הקהילה ברח׳ שצ׳לצקה. בסימטה זו של משכנות עוני, דחקות וצפיפות של דלת־העם, נהפך היודנראט להיות מיד לעורק החיים הראשי של היהודים. כאן התרכזו כל העניינים החיוניים של היהודים.

לבית היודנראט היו נכנסים ויוצאים יום־יום מאות יהודים בענייני עבודה, דירה, בית החולים וכו׳. הכיכר לפני בית היודנראט היתה תמיד מלאה יהודים שיוצאים לעבודה וחוזרים מעבודה. כאן עושים עסקי חליפין, מוכרים לחם, סוכר חום, עוגות, סיגאריות ולימונים שמכרו החיילים ההונגאריים בעברם לחזית, סמי תרופה, מספסרים בחדרי דירה ברובע היהודי. זקנים וילדים נושאים דוודים וסלים ומכריזים על תירס חם, מלפפונים — והקופצים מרובים. הפעילים והמצטיינים במסחר הם הילדים, הפטורים מעבודת כפייה.

נדחקים ודוחקים היהודים בכיכר שלפני המועצה, המתאספים כאן לשמוע את הידיעות האחרונות הנמסרות מפה לאוזן. מזמן שנצטוו היהודים למסור את מקלטי הראדיו לשלטונות הכיבוש, באות כל הידיעות

מפי שכן ארי. כמהים לכל ידיעה „בחזית״, אף שלעתים קרובות הידיעות מופרזות הן, משמיעים סברות מסברות שונות ומפחדים לדבר גלויות וברורות. בידיעות האלה מנחמים ומחזקים את הלבבות הכאובים, הן מרסיפות תקוה ואומץ־רוח לנדכאים ולמתאנחים מעבודה קשה ומעינויים שונים. יום יום מתבדות החדשות הטובות ותחתן נפוצות אחרות. לפני בוא שעת־העוצר הקבועה ליהודים מתפזרים איש איש לביתו הרווי רעב ופחד...

עתים, כשעומדים חבורות יהודים לפני בית היודנראט, לפתע פתאום — בהלה... גרמנים נראו מרחוק... העומדים מתפזרים במהירות הבזק, מסתתרים בפינות, בסימטות ובשערי הבתים. באים הגרמנים לעתים תכופות בדרישות חדשות ליודנראט. פעמים דורשים עובדים נוספים, פעמים לנקות אחד מבתי הקסרקטין שבעיר או בית־ספר לאיכסון צבא גרמני. באולמו הגדול של היודנראט מחכים תמיד עובדי מילואים ועשרות ידיים.

תפקידיו המוגדרים של היודנראט מיד עם הקמתו היו:

א) לספק לגרמנים דירות נאות ומרוהטות בטעם טוב, וכן כל ציוד הדרוש לסידורן של דירותיהם הפרטיות. משום כך נושלו משפחות יהודיות שלמות מבתיהן, ובבתים אחרים החלו לסייר פקידי היודנראט, בחיפושם אחר כלי מיטה, חפצים וריהוט בעלי ערך, שהוחרמו ללא רחמים (כמו למשל אצל הרופא ד״ר י. ראפ). דירות וחוילות מוחרמות עברו לעתים קרובות שיפוץ בפיקוחו של האדריכל אנגלשטיין;

ב) לספק עובדי כפייה לגרמנים במספר גדול ולדאוג למחזוריות בבחירת האנשים שנשלחים לעבודות מסויימות כדי שלא תמיד יהיו אותם האנשים קרבן לעינויים.

ביודנראט עבדו כ־300 איש, פקידים ועובדים, שהיו מקבלים כיכר לחם לשבוע והיו פטורים מעבודת כפייה. אולם ישיבתם במשרד עלתה להם בפחד מפני הביקורים התכופים של אנשי הגיסטאפו.

עבודת כפייה

תחילה התנהלו העניינים בצורה לא מאורגנת, אך כאשר רבו הדרישות של הגרמנים, היה צורך דחוף באירגון פעולות במסגרת שתי מחלקות מיוחדות, היינו: משרד הציוד ומשרד העבודה.

דרישות הגרמנים ובייחוד של אנשי הגיסטאפו עברו כל גבול, כגון הדרישה להמציא כמה מאות מגפיים ובמשך שעות ספורות. טענותיהם של אנשי היודנראט שאין להשיג עורות וסוליות בכלל לא נתקבלו על דעתם של התובעים שדרשו במפגיע תחת איום „בנפשכם הדבר״. יהודים היו מגלים כל הצפונות, כדי למנוע אסונות. כל אחד מאנשי הגיסטאפו, קריפו (משטרה פלילית), קיבלו 6—8 חליפות, מעילי חורף וקיץ, מכנסיים, פרוות וכן תכשיטים, כלי כסף וכו׳. חייטים יהודיים תפרו הבגדים האלה מתוך חומרי גלם שסיפק להם היודנראט. הראשונים שבאו ליודנראט ודרשו דירות, רהיטים, כסף, בדולח וכו׳ היו הגיסטאפואים הצוררים פרוסט, ווייסמן וקיפר.

כאמור, הגרמנים דרשו והיודנראט עשה כל מאמץ כדי לספק את כל דרישותיהם, אך זה לא מנע לפשוט אל בתי היהודים, בכל מקרה שנזקקו למצרכים, כגון סבון, תה, קפה, שומן אווזים וכל דבר אחר שחשקה נפשם בו. קשה היה להשביע את תאבונם, שהרי הם לא דאגו רק לעצמם, אלא גם למשפחותיהם ולקרוביהם, לגרמניה נשלחו שטיחים, רהיטים, פסנתרים ואף מצרכי מזון שנשדדו אצל היהודים.

בראש משרד הציוד שעסק באיסוף, או יותר נכון בהחרמת ציוד ביתי וכל חפצי ערך „שהוזמנו״ ע״י הגרמנים לצרכיהם האישיים, הועמד הרש ביטר; עוזרו היה פיש, כאחראי על האספקה לשופו. המחלקה הזאת העסיקה למעלה מ־30 איש, ונוסף עליהם גם בעלי מלאכה שהיו דרושים לשיפוצן ולסידורן של דירות גרמניות.

יהודים זריזים וממולחים שידעו להסתדר גם בימים ההם, השתדלו לעבוד ביודנראט כדי לזכות בחסותו, ובייחוד במחלקת הציוד והמדור הטכני וגם במחלקת העבודה כדי להנות מהכרה אישית של הגרמנים ולצאת נשכרים מההחרמות למיניהן. אמנם ה„טכנאים״ הרויחו לא מעט בהעבירם לידי הגרמנים את הרכוש שנשאר אחרי הניספים, ברם במרוצת הזמן נפלו אף הם קרבן לתאוות הרצח של הגרמנים. כה למשל נאסר יום אחד חבר היודנראט פיש, שהיה אחראי על האספקה לשופו ומילא את תפקידו בנאמנות. הוא נרצח בבית הסוהר (הגרמנים טענו ששלח יד בנפשו).

ראש המחלקה ביטר, לא החזיק הרבה זמן בכהונה זו; יחסי העבודה בינו לבין יו״ר היודנראט לא היו תקינים ביותר, הוא לא הסתיר את מורת רוחו מהתנהגותו התקיפה ביותר של הורביץ כלפי עשירים סרבנים שלא מסרו מרכושם כל מה שנדרש מהם, וכאשר במקרה אחד ציווה היו״ר לרוקן את דירתו של יהודי, שסירב למלא אחר דרישת משרד האספקה, כולל תבשילי שבת, נסער ביטר ובעקבות דין ודברים עם הורביץ התפטר מתפקידו. במקומו של ביטר בא פרופ׳ שווייצר, עד ה„אקציה״ של הושענא רבא, שהיה כמוהו כביטר אחד מקרבנותיה. אחר ה„אקציה״ הזו ניהל הורביץ בעצמו את משרד האספקה. מאוחר יותר ניהל זמן קצר את המשרד הזה יוסף רוזנפלד.

המחלקות הבאות שימשו לניהולם של כל העניינים הפנימיים של הגיטו: מחלקת ה„ווהנונגסאמט" (משרד הדיור), בראשותו של הרשל חיות, העסיקה 7 איש ועליה הוטלה המשימה הקשה מנשוא, של מציאת מקום מגורים למספר הגדול של יהודים חסרי קורת גג בתוך הגבולות הצרים של הגיטו, כשהמשימה היתה קשה במיוחד בזמן הקמת הגיטו, באביב 1942.

לא פחות בלתי נעים היה תפקידה של מחלקת הכספים (בראש המחלקה עמד גרייף), שהעסיקה 10 איש ואשר עסקה בעיקר בהוצאת כספים מכיסי היהודים לכיסוי תביעותיהם של הגרמנים. למחלקה זו היה גם הפיקוח הפיננסי על החנויות שבגיטו.

העזרה הסוציאלית ,אשר בראשה עמד דוד שרל. העסיקה 50 איש. כאן טיפלו בראש וראשונה במה שכונה „מטבח הרעב", בבית יתומים ובמושב זקנים. בגני ילדים, טיפול בגולים ופליטים.

„משרד הרישום" („רגיסטראציונסאבטיילונג") עם צוות של 5 איש, ניהל את כרטסת האוכלוסיה היהודית, אך יש לציין שלעולם לא שיקפה הכרטסת את המספר הנכון של היהודים, שכן היא התבססה על כרטיסי מזון בלבד, וזאת בכדי שלא לגלות לשלטונות הכיבוש את המצב האמיתי. יתר על כן, היהודים עצמם היו מעוניינים בכך והעדיפו לוותר על כרטיסי המזון בכדי שלא להסגיר את הישישים או הילדים. אחרי כל „אקציה" היה צורך במיפקד חדש והוצאו כרטיסי מזון בצבע שונה, וזאת לא ליחידים כי אם כרטיסי משפחה. גם על המגורשים מישובים אחרים — חלה חובת הרישום ואף הם קיבלו כרטיסי מזון.

מחלקת האספקה („אפרוביזאציונסאבטיילונג") העסיקה כ־70 איש, בהנהלתו של שייקה פריש. התרחבות המחלקה נבעה ממשימותיה הקשות ביותר. התכלית היתה לדאוג לאספקה לאוכלוסיה בצורה הנבונה ביותר, כשמיצרכי המזון סופקו במנות זעומות מאוד. המנה הרשמית היתה: 600 גר' לחם לשבוע, מנה מזעירה של סוכר, אשר במשך הזמן הוחלף בסוכריות, ולפני הקמת הגיטו — גם תפוחי אדמה, בשר סוסים וחלב ללא שומן. הואיל ולא כל היהודים נרשמו, הרי שהדבר גרם להפחתת המנה הזעומה בלאו הכי. לכן הוחלט לחלק את הבשר למטבחים בלבד ולא לחלקו בקרב האוכלוסיה. אגב, נפתחה מסעדה בתשלום (בניהולו של לאנגנאואר), שהמצרכים סופקו לה ע"י היודנראט מתוך ההקצבה הכללית.

בתחום סמכותה של מחלקת האספקה היו המחסנים, מאפיה שעסקה בנוסף לאפיית הלחם גם באפיית עוגות (משארית הקמח), — פעולה שסיפקה ליודנראט הכנסה מסויימת ממכירת העוגיות. חלוקת הלחם בקרב האוכלוסיה נעשתה באמצעות חנויות החלוקה, אליהן הגיע הלחם בעגלה הרתומה לסוס מצומק. 300 עובדי היודנראט קיבלו כל שבוע לחם.[13])

אחת המחלקות החשובות ביותר של היודנראט היתה מחלקת העבודה, שטיפלה באירגון גדודים של עובדי כפייה.

בהתאם לפקודת פולקמאן התייצבו אלפי יהודים (ובתוכם גם חרשים, חיגרים וגידמים, גבנים ועוורים, שהועמדו בתור מיוחד) ערומים למחצה בשוק הסוסים, ע"מ להיבדק ע"י הרופא האוקראיני האנטישמי ד"ר מאטיאשק. בשעת הגיוס והביקורת היו האוקראינים והפולנים שנתמנו ע"י שלטונות העיר, משגיחים על ה„סדר" ומצליפים בשוטים על ראשי היהודים. העשירים שידם השיגה לשחד את הרופא שוחררו מהעבודה או שנקבע להם סוג עבודה קלה, ואילו העניים והחלשים נשלחו לעבודה. לימים, הגיע עניין שיחוד הרופא לשלטונות הגרמניים והרופא האוקראיני נאסר (הוא נורה אח"כ ביחד עם מנהיגים לאומניים אוקראיניים אחרים, לאחר שבאנדרה בעצמו שולח ב־15 בספטמבר 1941 למחנה הריכוז זאקסנהאוזן). בעקבות מאסרו. בוטל הגיוס והמיון לסוגים.

הקמת מחלקת העבודה ליד היודנראט הסדירה במידת־מה את עבודת הכפייה, שכן היא נתנה חסות מסויימת ליהודים מפני שרירותם ללא גבול של האוקראינים והגרמנים. ברם, אין פירוש הדבר שהיהודים לא הוסיפו להיות נתונים לחסדם ולשבטם והעצירים האריים שימשו כמורי־דרך לגרמנים בחטיפות לעבודת כפייה. אך עתה הוקמו קבוצות עבודה קבועות המועסקות במפעלי עבודה שונים בעיר והגרמנים אמנם נהגו לפנות אל משרד העבודה כל אימת שדרוש היה להם מספר מסויים של אנשים לעבודות השונות.

בראש מחלקת העבודה הועמד תחילה קופל גוגיג; תפקידו היה לארגן קבוצות אנשים לעבודות הקשות השונות כגון — בהצרת מסילת הברזל, לייצור תחמושת, בבית החרושת ליציקת ברזל של ביסקופסקי, לקוסאצ'וב, לקורולובקה וכו'. לקריאתו של גוגיג שגדולה היתה השפעתו (באותו זמן הוא הטיף בהתלהבות לאחדות קולקטיבית והוא בעצמו התייצב לעבודה בפסי הרכבת), התייצבו הרבה אנשים לעבודה — בייחוד נוער — שהתייצב כולו ללא יוצא מן הכלל (בהתאם לעמדתו של גוגיק שהאמין באמונה שלמה במפלתו של היטלר ובעתידו של הנוער שיינצל רק ע"י העבודה). לעניים ניתנה תמורה

---

[13]) אונגר, שם, עמ' 49, 57, עדויותיהם של הגר, שטרן. רוטנר, הורביץ עמ' 5, שאודר עמ' 9—10, הברמן, וכן זכרונותיהם של ויינהבר־האקר. אונגר, עמ' 49, 55, 57—126; שניצר, עמ' 106—107, ולבסוף הרש בירנבוים, דין וחשבון, פנקס קאַלאַמיי, עמ' 421.

עבור עבודה יומית. אפשר היה תמורת תשלום להשתחרר מחובת ההתייצבות לעבודה. ברם, סידור כזה לא היה נעדר סכנות. מעשה שקרה ליוסף מאנדל מסטאניסלאבוב, ששכר איש לעבודה במקומו וגם שילם לו, אך הדבר נתגלה והאיש השכיר הוכה קשה בידי האוקראינים בשעת העבודה, עד שנפל למישכב לתקופה ממושכת.

תוך זמן קצר, התישה העבודה הקשה את הכוחות והאנשים החלו לחלות ועל כן מספר המתייצבים לעבודה הלך ופחת. כאשר יום אחד לא הצליח גוגיק לאסוף את מספר האנשים שנדרשו ע״י הגרמנים, הוכה באכזריות ונשלל ממנו התפקיד. הוא ניספה ב„אקציה״ של הושענא רבא.

עניין העסקת היהודים בעבודת כפייה נמסר למשרד העבודה הגרמני ולמנהלו, חבר המפלגה הנאצית, מיכאל, שמינה פליט אחד מצ׳כיה בשם סלומונוביץ׳, (איש נמרץ ששלט יפה בשפה הגרמנית) לעמוד בראש מחלקת העבודה ביודנראט. עתה היה התחום הזה מאורגן ומסודר: לכל עובד ניתן כרטיס עבודה ומקום עבודה קבוע. המשתמטים מהעבודת הכפייה היו צפויים לעונש מאסר מידי היודנראט ואפילו מידי הגיסטאפו.

במחלקת העבודה של היודנראט עבדו כ־15 פקידים שעסקו בין היתר במשלוח צווי הקריאה לעבודה, ביניהם מנהל החנות באַטאַ לשעבר באנקרוט, שהושיט עזרה להרבה אנשים (הוא הועבר אחר־כך למשרדו של מיכאל). תמורת כסף (כמעט כל המועסקים במשרד העבודה לקחו שלמונים), אפשר היה לקבל מקום עבודה יותר טוב; היו מקריב רבים של העסקת עניים ששימשו מחליפים לעשירים.

חוץ מעבודות ציבוריות גדולות שבהן הועסקו אלפי יהודים, כגון ברכבת, בוויסות מימי נהר הפרוט ונהרות אחרים, בתיקון כבישים ומדרכות, בריצוף כיכרות במצבות שהוצאו מבתי עלמין (ראה להלן), עבדו יהודים גם במספר מקומות עבודה גדולים וקטנים.

הם עבדו בבית־חרושת לסריגים, שיצר סוודרים, כובעי נשים, ארנקים, נעלי בית, הכל „רק בשביל הגרמנים״ 300 יהודים (גברים ונשים); כמנהלת בית־החרושת שימשה האוקראינית וונסול; כ„וורקמייסטר״ עבד יעקב זינגר. כן עבדו יהודים רבים במפעל חומרי־גלם, שמשרדיו היו ברחובות שקלרסקה, קאמייניצקה, יאגלונסקה, בו הועסקו כמאספי גרוטאות ברזל, סמרטוטים וכו׳, וכן במיונם, איכסונם, אריזתם ובמשלוחם לגרמניה. הזכיון למפעל ניתן לגרמני אשר מסר אותו לאוקראיני בשם פטאיציביץ׳, שניצל את קשריו הטובים עם הגרמנים כדי להגן על עובדיו היהודים, מפני שהיוו כוח עבודה זול, דבר שהגביר את הכנסות המפעל. נוסף לכך קיבל מנהל המפעל מכל יהודי שהועסק בו סכום כסף של 150 דולר. ליהודים שהועסקו במפעל זה (תווית מתכת על הצוואר היתה סימן היכר שלהם) ניתנה האפשרות לעמוד במגע עם העולם החיצון, ובדרך זו להשיג מזון, למצוא בבוא העת מחבוא או להבריח גבול. ב„אקציות״ הראשונות עלה בידי מנהל המפעל לשחרר את העובדים שלו, ואילו ב„אקציות״ המאוחרות יותר. הצליח הדבר רק בחלקו. ב„אקציית״ נובמבר לא ניתן לו להוציא מבית הסוהר אלא כ־20 איש.

יצויין שמספר נשים יהודיות הועסקו באיסוף עשבי מרפא (וביניהן גב׳ פדר).[14]

הגם שמשרד העבודה של היודנראט הגן במידה מסויימת מפני התעללויות, לא פסקו החטיפות בחוצות העיר. מאות מכוניות־משא צבאיות עברו יום יום את העיר, ובזמן החנייה חטפו החיילים מתוך הנאה יתירה את היהודים לניקוי המכוניות. הואיל ומטרתן של החטיפות נועדה בעיקר להתעללויות, הרי שהחוטפים לא שמו לב לגמרי אם הנחטפים היו מסוגלים בכלל לעבוד. מאימת החטיפות היו הרבה יהודים נמנעים מלצאת החוצה או שהיו עוברים את הרחוב בהולים ודחופים.[15]

שוד וגזל

והגזל של רכוש יהודי נמשך ללא הרף. בלוויית השוטרים האוקראיניים התנפלו הגרמנים על בתי היהודים העשירים והחרימו את הרהיטים היפים, שטיחים, תמונות, כלי חרסינה, כלי מיטה ולבנים וכל מה שמצא חן בעיניהם. הם הלכו מדירה לדירה וחיפשו כלי כסף וכלי זהב. בשעת החרמת החפצים היכו ביהודים וגם בילדים. את הרהיטים המוחרמים ואת הכלים השדודים, מלבד כלי זהב וכסף, ששילשלו לכיסיהם, חוייב היודנראט להוביל למשרד הגיסטאפו ולמחסניהם והכל באיום האקדח המכוון לחברי היודנראט וליהודי העיר.[16]

בד בבד עם החרמתם של נכסי היהודים ורכושם באורח רשמי ו„חוקי״ כביכול, בתוקף הוראות העושק והשוד של השלטונות הגרמניים, פעלו השודדים הגרמניים ועוזריהם מקרב התושבים המקומיים, גם „באופן פרטי״. כל אחד לפי יכולתו ומעמדו בשלטון גזל ועשק את היהודים. החרמות של דירות, רהיטים וחפצי ערך בוצעו לא רק בתוקף הוראות של המשרדים והמוסדות הרשמיים, אלא לפי ראות עינם ושרירותם ויצר

---

[14]) עדויותיהם של הגר, שאודר, האברמן, וכן זכרונותיו של פדר.

[15]) עדויותיהם של ליקבורניק, זינגר, ברטפלד, האברמן, הגר, אונגר 48—43, ד״ר וולנשטיין ושטרן, רוטנר, וכן זכרונותיהם של פדר (ע׳ 18), אונגר, עמ׳ 45—48, שניצר, עמ׳ 139.

[16]) אונגר, שם, 57; גיידר, שם, עמ׳ 14.

החיים והגזילה של התושבים האזרחיים שראו את עצמם זכאים לעשות ברכוש היהודים כטוב בעיניהם.

יצויין כאן, שלמעלה מ־2000 ראשי בקר וסוסים הוחרמו אצל היהודים, גם כלי עבודה חקלאיים ועגלות ומיד במקום האיסוף חולקו לפולקסדויטשים. גם חובת שיפוץ בתי המושבה הגרמנית שנוטשו ע״י דייריהם הגרמניים בימי השלטון הסובייטי, הוטלה על היודנ־ראט. ההוצאות הסתכמו בכ־200.000 ז״ל, ולשם כך שוב חויבו היהודים לתת מכספם, במסגרת פעולות איסוף כספים חד־פעמיות (בעבודות שיפוץ בבתיהם של הפולקסדויטשים הועסק בין היתר, מ. שרצר).

הבעלות החוקית כביכול על הרכוש היהודי הנשדד היו „הטרויהאנדשטלה" של הגרמנים (חברת פיקוח ממשלתית על נכסי היהודים). מונו מנהלים מטעם השלטונות הגרמניים אוקראינים ופולנים בכל המפעלים התעשייתיים והמסחריים, כנאמני ה„טרויהנדשטלה".

ביום 19 באוגוסט 1941 יצאה פקודה של פולקמאן למסור לשלטונות כל חפץ עשוי כסף או זהב, אבנים יקרות, תכשיטים ומטבע זר. פולקמאן הבטיח שלא יאונה כל רע ליהודים שימלאו אחר הוראותיו של השל־טון, לעומת זאת הוא איים בעונש מוות למשתמטים. יהודים האמינו שבמסרם את הרכוש שלהם יישארו בחיים ובמשך 3 ימים עמדו בתורים ארוכים לפני בניין מושל המחוז, מ־4 בבוקר עד מאוחר בלילה, כדי למסור מה שנדרש מהם. מובן שלא הכל נמסר, רבים העזו להטמין חלק מהרכוש, בעוד שחלק אחר נמסר לידי־דים פולנים ואוקראיניים שיסתירוהו. בהקשר זה, מציין בעדותו מר רוטנר, כי בו בזמן שמסירת מקלטי הראדיו נעשתה במלואה, נתמלאה במידה פחותה ממנה — הפקודה בדבר מסירת חפצי הערך. „מסרו להם את החפצים הגדולים יותר, ואילו את החפצים הקטנים הסתירו".

לאחר גמר השוד המאורגן של רכוש יהודי עצום ורב, נקראו ביום 20 באוגוסט הצורפים היהודים — סלומון גוטמן וברוך פויירשטיין (שנספה אח״כ באחת ה„אקציות") למיין ולסדר את ערימות הזהב, הכסף, חפצי החן, התכשיטים והמטבעות שנשדדו. תפקידם העיקרי היה להפריד בין חפצי חן והתכשיטים החדשים או הראויים לשימוש מיידי לבין אלה שיש להתיכם. אחרי סיום מלאכתם ולפני שיחרורם נערך אצל הממיי־נים היהודיים חיפוש מדוקדק על גופם.[17])

בתהליך התרוששותם הכלכלית של היהודים נודע חלק מכריע לקונטריבוציה הגדולה שהוטלה בהתחלת ספ־טמבר 1941 על יהודי קולומיה — במטבע זר ובתכשי־טים, אשר נוספה עוד על הגזירה מה־19 באוגוסט בנוגע למסירת דברי כסף וזהב, אבנים יקרות, תכשיטים ומט־בע זר. לשם ביצוע גזירת הקונטריבוציה הוקמה ועדה מיוחדת בראשותו של יו״ר היודנראט, מוטק הורביץ, שקבעה וגבתה ביד קשה סכומים גדולים מכל אחד ואחד ובייחוד מן העשירים. הסכומים היו כה גדולים שהאנשים נאלצו לתת את כל רכושם; הסרבנים נאסרו והוחזקו בכלא היהודי. הורביץ הטיל את ההיטל הכספי גם על העיירות הסמוכות. ידוע למשל כי לשם גביית ההיטל הכספי הגיע יו״ר היודנראט עם העוזר שלו יעקובי לקוטי. הורביץ דרש מיו״ר היודנראט המקומי ד״ר מ. מאַנדל סך של 5000 דולר בערך, אך ניתקל בסירוב, היות שיהודי המקום כבר שילמו קונטריבוציה ולא היה ביכולתם לעמוד בגזירה החדשה. כתגובה לכך, פוטר ד״ר מאנדל מתפקידו ובמקומו מונה זיגמונט טילינגר, אשר אירגן את היודנראט בקוטי, לפי מת־כונת היודנראט בקולומיה, ובין היתר הוקם בית הכלא, שבו הושמו יהודים שלא יכלו או לא רצו לשלם את הסכומים שהיודנראט בקולומיה דרש מהם.[18])

בעת ובעונה אחת עם הקונטריבוציה הוחרמו אצל היהודים ספרים בשפה הגרמנית, לרבות ספרי תפילה ומחזורים שהודפסו חציים גרמנית וחציים עברית. כמות עצומה של ספרים נאספו בקהילה כתוצאה מהחרמה זו וביניהם מהדורות וכריכות יקרות שעוררו את השתומ־מותם של הגרמנים. יצויין שכ־90% מהספרים האלה שהוחרמו, נשלחו ע״י נושאי התרבות הגרמניים לעיבוד בביח״ר לנייר.[19])

שבועיים לאחר מכן, נדרשו היהודים למסור מעילי־פרווה של גברים ושל נשים. חלקים ממעילי פרווה שנמסרו שימשו ביטנה למעילי עור צבאיים. אבל אפשר היה להיווכח מאוחר יותר שהפרוות היהודיות משמשות את נשותיהם ואת אהובותיהם של הצוררים עצמם (על החרמה כללית של פרוות ומוצרי פרוות למיניהם אצל היהודים — ראה להלן).

שינוי מהותי במדיניותה של ממשלת הונגריה כלפי היהודים הורגש לאחר הצטרפותה למלחמה נגד רוסיה. כבר ב־25 ביולי 1941 אישר הפארלאמנט ההונגרי את „החוק היהודי השלישי", אשר הגדיר את המושג „יהודי" לפי תורת הגזע הנאצית, ברוח חוקי נירנברג. בערי הונגריה נהגו עתה השלטונות ביד חזקה ונקטו באמצעי ביקורת חמורים יותר כלפי זרים ומבקרים.

---

[17]) זכרונותיהם של חנה ויינהבר־האקר, שם; אונגר, עמ׳ 57 וכן עדויותיהם של גוטמן, שאודר, רוטנר ואחרים.

[18]) לפי עדותו של הברמן (שם, ע׳ 9) נקבעה הקונטרי־בוציה בסכום של מיליון זל׳ (במטבע זר ובתכשיטים). שניצר מדבר על סכום של 75000 דולר, 1—2 ק״ג זהב (שם, ע׳ 22); ניידר (שם, ע׳ 36) נוקב את הסך 200.000 דולר במטבע זר.

[19]) ניידר, שם, עמ׳ 36 שאודר, שם. העד איגנאצי בוזשאַ בעדותו בתשכ״ט (ליידריץ), העריך סכום הקונטריבוציה ל־6 מיליון זל׳ ו־20 ק״ג זהב. בלית ברירה הוטל על כמה יהודים לקנות בסתר זהב אצל הנוצרים. ברם, נמצאו אש־מים בטראנזאקציה זו ונורו.

המרכז לפיקוח על נתינים זרים הירבה לערוך מצודים בעיר הבירה ובערי השדה ובעיקר במקומות סמוכים לגבולות, במטרה לגלות פליטים בלתי חוקיים. העצורים הועברו למחנות הסגר שהוקמו במספר מקומות (בקיס־טארצא, ריצ׳קה, צרגה וגאראני).

ביום 2 באוגוסט 1941 ביצעו ההונגרים את אחד הפשעים המחרידים בגרשם כ־20.000 יהודים „מחוסרי נתינות"; למעשה היו רוב המגורשים תושבים של שט־חים שסופחו מצ׳כוסלובאקיה. בפיקוח הז׳נדארמריה ההונגרית הוצאו מבתיהן לאור היום משפחות שלמות, ובמקרים רבים גם יהודים שהלשינו עליהם מסיבה כלשהי. הם גורשו לאיזור הכיבוש בגאליציה לכיוון קאמענעץ פודולסקי.

ביום גשום אחד של חודש אוגוסט עברו את קו־לומיה מאות מכוניות שבאו מן הכביש יאשין — דלטין. עשרות מכוניות נעצרו בעיר, ובתוכן אנשים, נשים וטף עטופים שחקים ובלאות, רעבים ועייפים, רועדים מקור ומטלטולי דרך. הם גורשו מבודאפשט, גרוס־וורדיין, מונקאץ׳, סיגט ועיירות אחרות. היו אלה יהודים שגרו שנים רבות בהונגריה, הרבה מהם נולדו שם, התחתנו והולידו ילדים, אלא שהוריהם מוצאם מגא־ליציה, שאחרי מלחמת העולם הראשונה הפכה להיות חלק מפולין. רבים מהם לא ידעו אלא מדיארית, גם יידיש לא ידעו, ובפרט הילדים.

יהודי גאליציה שהתישבו בהונגריה, לא היה להם צורך ברכישת אזרחות הונגרית, כי גליציה והונגריה היוו חלק ממדינת אוסטרו־הונגריה. כעת הוגדרו פת־אום היהודים האלה, ביחד עם צאצאיהם, כזרים והוגלו. בתיהם, בתי־החרושת שלהם ובתי־עסק הוחרמו ע״י הונגרים והם הורשו לקחת אתם רק מטען יד. במבצע הדמים רדפו הז׳אנדרמים אחריהם עד לגדות הדנייסטר והם עברו את הנהר בסכנת נפש (מי הדנייסטר היו עמוקים משפעת הגשמים, כל הגשרים הרסו הרוסים בנסיגתם ועל הגולים היה לעבור את מי הנהר ברגל), כאשר הרבה מהם טבעו. רבים מהם שיכלו את ילדיהם ואת קרוביהם בדרך. האוקראינים התנפלו עליהם בלילות. התעללו ושדדו מהם את חפציהם האחרונים והבגדים שהספיקו לקחת אתם, והשאירום חצי ערומים ויחפים. כשזכו לעבור את הגבול, לא הותירה להם שום מועצת עיר או כפר להישאר באחד המקומות, אלא הרדיפום ממקום למקום.

בין הגולים שהגיעו מהונגריה לקולומיה היה מת־אגרף ידוע זסיגא אדלר, ברם לא ארך זמן וידידתו הבריחה אותו חזרה לבודאפשט. גם גולה אחר, הרב פייגנבוים, שהגיע לקולומיה עם אשתו ושני ילדים (7 ילדים טבעו בדנייסטר) — עלה בידו לברוח בחזרה להונגריה, אלא שלא הצליח להציל את אשתו ושני ילדיו, שניספו באחת ה„אקציות" בקולומיה, לפני שה־שליח של הרב בא להושיעם.

היודנראט התחייב בפני שלטונות מועצת העיריה האוקראינית לאכסן 2000 הגולים שהורשו להישאר בעיר ולפרנסם כשאר יהודי העיר העניים. מן הראוי לציין, שיהודי העיר טיפלו במסירות נפש בגולי הונ־גריה. אורגן ועד עזרה בראשות הרב יוסף לאו ויו״ר היודנראט הורביץ (בין חברי הועד היו: מ. שנייברגר, ד״ר פריש, יוליוס לנצ׳ינר, ליברגאל, בוקסבאום ואחרים). גב׳ ד״ר קרמר (ויצו) ואיש אדוק בשם דוד שארל, אספו בשבילם בגדים ומצרכים. יהודי המקום הצטופפו בדי־רותיהם, מסרו חדרים למשפחות הגולים (לא היה בית יהודי אשר לא קיבל גולים) והתחלקו אתם בבגדים ובפת לחם. בשביל גולי הונגריה אירגן היודנראט מט־בח מיוחד. בתי התפילה, לרבות ביה״כ הגדול, נתפנו למען הגולים, הכניסו בהם מיטות וארונות והרבה מהם הסתדרו שם עד שמלאכי החבלה הציתו את ביה״כ הג־דול ביום ה„אקציה" בהושענא רבא, 12 באוקטובר 1941 (ראה להלן). היהודים הגולים ויהודי העיר נעשו אחים לצרה ונשאו בעול כל הגזירות הקשות שניתכו על יהודי המקום.

בין הגולים האלה היו כמאה ילדים יתומים מאב ומאם, ביניהם ששיכלו הוריהם בדרך נדודיהם. רוב הילדים לא שמעו אלא הונגרית. בעזרת היודנראט וכמה עסקנים נוסד בית מחסה ליתומים אלה, נקבעו מורים ומחנכים כדי ללמדם ולחנכם.

גולי הונגריה, אוסטריה, צ׳כיה, סלובקיה וגרמניה (למעלה מ־2000 איש), כמאתיים איש בעלי מקצוע, הוצאו להורג ב„אקציה" מיוחדת בקולומיה ב־9—16 במארס 1942.

רובם של גולי הונגריה שרוכזו בקמניץ פודולסקי, נרצחו עוד בסתיו 1941 מידי הס״ס ובעזרת אנשי הצבא ההונגרי.[20]

ברגשי צער ועצבות מרה התהלכו היהודים בפרוס שנת תש״ב. הימים ימי סתיו, גשמים עזים ירדו בלי הרף, רוב היהודים עבדו עבודת כפייה וגוועו ברעב.

✡

בליל ראש השנה גירשו הגרמנים, בעזרת שוטרים אוקראיניים, באופן מיידי את יהודי הכפרים שבסביבת קולומיה, כדי לרכזם ברובע היהודי. באשמורת הבוקר הגיעו לרובע היהודי שיירות, שיירות גולים, שנעקרו בין לילה מנחלתם, נחלת דורות. הגרמנים הוציאו מן הרפתים והאורוות של היהודים את בעלי החי, אחריהם נכנסו השכנים, האיכרים הארייים, לזכות ב„ירושה".

---

20) אונגר, שם, עמ׳ 74—71; עדויותיהם של ליקבורניק, ברטפלד, ד״ר וולנשטיין, שאודר, שטרן; הגר בעדותו מעריך את מספר מגורשי הונגריה ל־3000, לעומת זאת מפחיה ניידר (זכרונות, עמ׳ 32) את המספר הזה לכ־1000.

הם בזוז את כל כלי הבית, לרבות הדלתות, החלונות ורעפי־העץ מן הגגות. כך נחרב בין לילה יישוב יהודי שפרח בהרי הקארפאטים ונתקיים דורות.

בדירות היהודים הצפופות בקולומיה נוספו אחר גירושם של יהודי הכפרים עוד מאות דיירים, שנתקבלו בחמימות ובנשיאת יחד בעול הצרות.

ב„ימים נוראים" התאספו יהודים אחוזי חרדה להתפלל בבתי מדרש ובחדרי־חדרים, במרתפים ובעליות. הדבר נתאפשר הודות לכך, שבימים ההם חדלו היהודים לעבור ברחובות, אלא עברו מבית לבית דרך החצרות (בכל חצר וחצר ברובע היהודי פרצו פירצה), כדי שלא להיראות בחוצות. יצויין שהרבה יהודים, אשר בשנים כתיקונן לא היו מדקדקים במצוות, הרגישו כעת צורך נפשי בתפילה ובשמירת קדושת החגים, אף כי איש לא העלה על דעתו, כי אלה הן התפילות האחרונות בקולומיה שנערכו בהשתתפות רבה.

ביום ב' דראש השנה, הודיע יו"ר היודנראט, כי בהתאם לשיחתו עם פולקמן "מותר ליהודים להתפלל בשלווה, וכי לא יאונה להם כל רע". מובן, שדבריו אלה הרגיעו לפי שעה את הרוחות.

הרבה יהודים מסרו נפשם על יום הכפורים. הם גמרו אומר לא לעבוד באותו יום. כל אחד מצא עצה ותחבולה להתחמק ביום זה מהעבודה — מי על ידי תעודה מרופא, ומי על ידי שיחוד הנוגשים. לא הועילו דבריהם של חברי היודנראט שמתוך הערבות ההדדית ומחמת החרדה לגורל יהודי הקהילה, דיברו על לב היהודים שלא יסכנו את נפשם ואת נפש אחרים. (בהתאם לשיטה שהיתה מקובלת על רוב היודנראטים — לעבוד במסירות, כי עבודה מסורה בשביל השלטון, מרחיקה את סכנת המוות).

היו מקרים רבים של התעללות בצמים. בכוונה העמיסו הנוגשים על היהודים עבודה קשה והעבידום עד שעה מאוחרת. היו מקרים שהגרמנים הכריחו את העובדים לאכול ולשתות.[21])

ה„אקציה" של הושענא־רבא

ביום ב' דראש־השנה הגיעה לקולומיה הגיסטאפו. התפילה במניין אצל רייזל ברחוב קופרניק הופסקה בגלל השמועה, כי הרחוב הזה יש לפנות מיהודים, שכן הוא מיועד בשביל משרדי הגיסטאפו. אח"כ התברר, שהגרמנים בחרו ברחוב אחר. הגיסטאפו תפס רחוב שופן בשלמותו, כאשר דיירי הרחוב הזה פונו מדירותיהם ובמקומות ריקים נטעו גנים[22]).

עם בואם של אנשי הגיסטאפו הוגבר הדיכוי, הנישול והשוד נגד היהודים בכל שטחי החיים. הדבר נעשה מעתה בקצב מסחרר ואכזרי מאין כמוהו והאוכלוסיה היהודית ראתה את עצמה נתונה בצבת באין מוצא.

אחת הגזירות האיומות בחדשים הראשונים לשלטון הנאצים, שבאה כמהלומה גוראה היתה, שהיהודים חייבים לעקור את מצבות האבן מבתי הקברות, כדי להשתמש בהן לסלילת כבישים.

באחד הימים, בין כסה לעשור תש"ב, פרצו אנשי הגיסטאפו למשרד ראש היודנראט ודרשו ממנו להמציא למחרת 100 פועלים שיוציאו את מצבות־האבן מבית־העלמין היהודי ויסיעון במכונית משא לסלילת כביש. (ראה מאמר נפרד).

בעונת הסתיו והגשמים גברה מצוקת הרעב שפגעה כעת בשכבות אוכלוסיה רחבות יותר, והתפשטו המחלות — טיפוס ושחפת, אשר הפילו עשרות חללים בכל יום ויום. התרבו בעיר הפליטים והגולים, השתלטו העוני, וגדלה הצפיפות בדירות היהודים. בני אדם לקו בשחפת ולא היה מקום בבית־החולים היהודי לכל הנזקקים. חלק גדול מיהודי העיר התפרנס ממכירת חפצי בית בסתר. מזמן לזמן מתגנבים אכרים לבתי היהודים וקונים כלי ביתם בהשאירם תמורתם תפוחי־אדמה וקמח־תירס.

מה שהעיק ביותר היו אלה ידיעות מחרידות ומקפיאות את הדם שהביאו יהודים פליטים מברז'אן ומפרמישלאן, לפיהן כלאו הנאצים ביום הכיפורים מאות יהודים בבתי־הכנסיות והציתו אותם באש. כן נודע מפי הבורחים שבסטאניסלאבוב כלאו הגרמנים מאות יהודים מעסקני הקהילה וראשיה.

אולם הפליטים החדשים אשר חשבו שלקולומיה לא תגיע יד הרוצחים נתאכזבו מרה, שכן מצאו כאן מצב מתוח מאוד ולבבות חרדים. כל יהודי הכין לו מקום אצל „שכן טוב" כדי להסתתר על כל צרה שלא תבוא. „אריים" בעלי נפש — מועטים שבמועטים, הכניסו יהודים לדירותיהם והסתירום עד יעבור זעם, שלא על מנת לקבל פרס. הרוב בא על שכרו, ברם היו גם כאלה שמעלו באימון היהודים ובכספם: קיבלו שכר ובשעת הפורענות סירבו להסתיר את היהודים.[23])

התוכניות הגרמניות להשמדה פיזית המונית של היהודים, שעובדו בתקופת הכנה למסע המלחמה על רוסיה, באו לידי ביצוע לראשונה בשטחי הכיבוש החדשים. מיד לאחר שהשלטון על היהודים בקולומיה עבר בפועל לידי הגיסטאפו, החלו מבצעי השמדה שבממדם ובאכזריותם עברו על כל מה שקרה במקומות אחרים באותו זמן. מעשי השרירות, הדיכוי וההשמדה הישירה

---

[21]) אונגר, שם, עמ' 63—64; פדר, שם; ברטפלד, עמ' 5. שאודר, שם, עמ' 7; מארקוס, שם.

[22]) אונגר, שם, עמ' 74—76; פדר, זכרונות, עמ' 11; שניצר, שם, עמ' 64. השוה עדותו של רוטנר, וכן של אליאונורה ררס, „דער חלום איז ווירקלעכקייט איינדרוקן פון דער יידישער קהילה", ארכיון יד־ושם 404/3־0.

[23]) אונגר, שם, עמ' 76—78; עדותו של הגר.

של השלטונות המקומיים, הקדימו על־פי רוב את צווי ההפליה והשמד כלפי היהודים, שיצאו מאת השלטונות המרכזיים.

כבר בשבת, 11 באוקטובר 1941, בוצעו מאסרים המוניים בין יהודי קולומיה, שנעשו על פי רשימה ערוכה מראש ע"י האוקראינים. רוב האסירים היו רבנים, עסקנים, רופאים, עורכי־דין, מורים ומורות לשעבר של בתי־הספר הסובייטיים. הרבה אנשים הספיקו להסתתר, ועל־כן דרשו אנשי הגיסטאפו מראש היודנראט לעזור להם בגילוי היהודים החבויים. אולם הוא סירב בכל תקוף למלא דרישתם זו. אנשי הגיסטאפו אסרו את כל קרובי המסתתרים. אלה שחשבו שבמאסרים אלה תיגמר הפורענות, טעו טעות מרה.[24]

למחרת, ביום הושענא־רבא, הוקפו ונסגרו כל רחובות העיר ע"י הגיסטאפו, הז'אנדרמריה והמיליציה האוקראינית. מיד החל ציד פראי בחוצות העיר, תחילה ברחובות שבסביבת בית הכנסת, בהם שכנה אוכלוסיה יהודית צפופה, על־ידי אנשי הגיסטאפו מלווים נערים אוקראיניים ופולניים, בני 14—16, וכלבים גדולים, ואח"כ ברחובות ה„עולם החדש". נתפסו גברים ונשים, כשסימן היכר משמש הסרט הלבן שענדו על זרועם.

אנשי הס.ס. וס.ד. ושופו התפרצו גם לתוך הבתים והוציאו את היהודים (באזורים מסויימים לא נגעו לרעה בחולים, נשים, אמהות לילדים רכים, וגם במשפחות שלמות בעלי דירות נאות ונקיות), והעמידום בשורות תחת משמר השוטרים האוקראיניים. כן הוקפו בתי תפילה (בימים ההם לא עבדו יהודים עבודת כפייה בשבת והם הלכו להתפלל בעיקר במנייינים פרטיים) והוציאו את המתפללים, עטופי טליתות, ביניהם היו 100 יהודים שהתאספו בהשכמת הבוקר ל„הושענות" בביה"כ של חסידי בויאן, שהיה סמוי מן העין. הרוצחים לא פסחו גם על בית היודנראט, משם הוציאו את הפקידים, פרט לחברי היודנראט ואת כל האנשים שבאו לסדר את ענייניהם. היהודים הסתתרו במרתפים ובמחבואות וכן חיפשו מחסה אצל הנוצרים. לעומת זאת נתפסו אלה שברחו מן העיר אל היערות שבסביבה, שכן משמרות הנאצים שמרו על כל מבואות העיר.

רק בבית אחד שעל־יד בית הכנסת הגדול סירבה אשה אלמנה לציית לפקודת הרוצחים שבאו להוציאה מדירתה; היא הפילה את עצמה מחלון הקומה השלישית ותינוקה בזרועותיה.

כל הנחטפים, זקנים וצעירים, גברים ונשים, הובלו למאסר, שם הוחזקו בימים הראשונים ללא מים ומזון.

24) זכרונותיהם של אונגר (עמ' 18), ניידר (עמ' 24), ויינהבר־האקר (עמ' 4—5), וכן עדויותיהם של ליקבורניק ושאודר. לפי שניצר (שם, עמ' 27) נאסרו בשבת, ביום לפני ה„אקציה", כ־50 איש.

באותו יום בערב, בליל שמיני עצרת (12/13 באוקטובר 1941) הוצתו באש בתי הכנסיות, לרבות בית־הכנסת הגדול, בנימוק שהיהודים החזיקו בו תחנת־רדיו חשאית, שדרכה היו מעבירים ידיעות לאויב (עלילה זו הופצה בקרב האוכלוסיה הארית).

מהגיסטאפו באה הודעה שה„אקציה" לא תימשך, ועל כל היהודים לחזור לעבודתם. כן באה לאחר התערבותו של היודנראט הסכמת הגיסטאפו לספק מזון לאסירים שנתפסו באקציה. הוקם מיד מטבח מיוחד למען האסירים, לפי רשימות שהוגשו. האוכל הוגש ליהודים ע"י אסירים פולנים ואוקראינים, שלא חסכו מהם מכות ועינויים; ברם, מספר אסירים הופחת מדי יום ביומו, בשל מיתת הזקנים והחלשים. השתדלותם של חברי היודנראט אצל ראש הגיסטאפו לשחרר את האסירים עלו בתוהו, למרות שדרישתם של אנשי הגיסטאפו — לאסוף סכום גדול של מטבעות זהב, מטבע זר ותכשיטים נתמלאה. ברם, כאשר הביאו שני חברי היודנראט את שעוני הזהב ומטבעות חוץ, שנאספו בקדחתנות, נלקח מהם כופר נפש זה, אך לא רק שאף אחד מכלואי בית הסוהר לא שוחרר, אלא נאסרו גם שני חברי היודנראט האלה.

לעומת זאת, לפי הוראת הרפרנט לעניינים יהודיים בגיסטאפו — פרוסט, שניהל את ה„אקציה" בהושענא־רבא, נבחרו והושמו בתאים מיוחדים כ־150 בעלי־מלאכה חייטים, סנדלרים, נגרים, מסגרים וכו'.

זאת — בהתאם למדיניות שנקבעה ע"י ראש ה־ס"ס והמשטרה של (המחוז) „דיסטריקט" גליציה, הגנרל קאצמן, אשר קבע כי „בגלל העובדה המחרה שבין בעלי המלאכה בגאליציה היו 90% יהודים, אפשר היה לבצע את הפתרון של הבעיה (קרי: השמדת היהודים) רק בשלבים. הרחקתם המידית של היהודים, היתה מנוגדת לאינטרס המלחמה".

בבית הסוהר, שלמעשה שלטו בו אנשי מינהל אוקראיניים, עונו האסירים, קרבנות ה„אקציה", בעינויים אכזריים ע"י השוטרים האוקראיניים, שגזלו את כספם ואת בגדיהם העליונים, שרפו את זקניהם של יהודים חרדים, ובמיוחד התעללו בנשים צעירות. ברם, כל זה מחוויר לעומת הפשע המחריד שבא לאחר מכן. גברים צעירים הוצאו יום־יום לחורשה שעל־יד כפר שפרובצה (לפני המלחמה שימשה חורשה זו מחסן לתחמושת ועל־כן לא היתה כאן דריסת רגל לאזרח רגיל), המרוחקת 8 ק"מ מן העיר, בכביש דיאטקובצה — סטאניסלאבוב, ע"מ לחפור שם קברים המוניים. אחר סיום עבודה זו הם לא הובאו בחזרה לבית הסוהר, אלא נורו במקום, כדי שלא תיוודע האמת להמונים שנכלאו בבית הסוהר. הדבר הוסווה עד כדי כך, שבעיר פשטה שמועה כי הצעירים הוסעו לגרמניה לעבודה בבתי חרושת. אחרי כמה ימים הוציאו התליינים הנאצים מאות אסי־

רים והביאום לחורשת שפרובצה, שם הם נורו במכונות יריה ובאקדוחים ע"י אנשי הגיסטאפו והשופ"ו, וכן המיליציה האוקראינית. „הקרבנות אחוזי אימה ויאוש התפללו בקול, כי הבינו את הגורל הצפוי להם. אמהות לא רצו להפרד מילדיהן וגברים מנשותיהם. הקרבנות נאלצו לחלוץ נעליהם, לרדת אל החפירות ולהשתטח על שכבת החללים כשהמרצחים יורים בהם". הרבה מהנפגעים לא נהרגו אלא נפצעו. אולם מכובד הגויות נחנקו ונדרסו למוות. כך נמשכה הוצאת היהודים להרג; ביום שבת, שבועיים אחרי הושענא רבא, הוסע המשלוח האחרון (שכלל בין היתר את אשת מ. הורביץ).

בסך־הכל ניספו בשפרובצה כ־2800 קרבנות ב„אקציה" של הושענא־רבא (כ־150 בעלי מלאכה שוחררו).

רק שני יהודים הצליחו לברוח מגיא הריגה ולשוב לביתם בחיפוי הלילה: תושב קולומיה איציק הילזנראט, כבן 30, (הוא נורה בראשו, אך הכדור לא פילח את מוחו) וכן אחד מגולי הונגריה. חברי היודנראט, שידעו את כל האמת על שפרובצה, לא הירשו לגלות את עקבות הרצח ההמוני — שלא לדכא כליל את רוח היהודים ובכדי לא לסכן את חייהם של שני הניצולים מגיא ההריגה. משום כך, עברו הרבה שבועות וקרוביהם של חובשי בית הסוהר עוד קיוו שהם יחזרו לביתיהם ממחנות עבודה, מה גם שלפי השמועות הם מועסקים במקומות עבודה שונים ואף נתקבלו כביכול מהם מכתבים. ברם, אף אחד לא ראה מכתב כזה. רק אחרי שבועות רבים הסתבר, כי היו אלה שמועות שוא. כאשר התבררה האמת לאמיתה על שפרובצה, נוכחו לדעת, שבעקבות שורה שלמה של אקציות השמדה בשנים 1941—1943 הפך המקום להיות לבית הקבורה של רבבות יהודים מקולומיה והסביבה.

למחרת ה„אקציה" שרר שקט בעיר, אך בבתי יהודים נשמעו בכיות ויללות, שכן לא היה בית ומשפחה, שלא חסרה בה נפש. הרבה בתים רוקנו לגמרי, לאחר שבאישון הלילה נכנסו השכנים הארים ושדדו את כל הכלים והבגדים.

מבוכה גדולה ירדה על יהודי קולומיה. כולם חשו כי בצל המוות הם שרויים, ועל כן חיפשו דרך הצלה. חלומו של כל יהודי היה כעת לשכור חדר בבית של פולני או אוקראיני, שעליו התנוססו דיוקנאות של קדושים נוצריים (ע"מ להיבדל מבתים יהודיים).

רק ימים ספורים אחרי גמר ה„אקציה", נצטוו היהודים שגרו ברחובות ראמלרובקה, קראשבקי וטארנובסקה לפנות דירותיהם, תוך כמה שעות, שהרי אין יהודים יכולים לגור בקירבת בית המשפט, בית הסוהר והגיסטאפו. אך עוד בטרם פג המועד הנקוב, נאסרו כל האנשים, כ־300 במספר, וביניהם משפחת ראמלר, שלה היו שייכים כל בתי הרחוב, יונה זגנרייך עם משפחתו, בן ציון פריליך ומשה אנגלר ומשפחותיהם.[25])

ביום 6 בנובמבר התחוללה שוב „אקציה", ברחוב מוקרה, באמתלה שברובע העוני הזה של העיר התגורר איש המשטרה הסובייטית לשעבר (ברח' שקארפובה 9).

יום קודם לכן, נאסרו בפקודתו של איש הגיסטאפו גזה הרבה אנשים בעוון נטיות קומוניסטיות ואהדה לסובייטים. ביום ה„אקציה" פתחו הגרמנים בראשותו של גדה בחיפושיהם אחרי השוטר היהודי לשעבר, ובו בעת הוזהר היודנראט, שאם תוך שעה לא יתייצב האיש בגיסטאפו, יירו כל היהודים הגרים ברחובות הסמוכים למקום מגוריו של המבוקש. ואולם, היתה זו רק אמתלה לפורענות, כי למרות שהאיש המבוקש יצא ממחבואו ונורה בו במקום (בגיסטאפו), חדרו המרצחים לבתים יהודיים שברחוב מוקרה והוציאו מתוכם 400 גברים, נשים וטף שהוחזקו כל הלילה על יד הכנסיה היזואיטית; בבוקר הועברו חלקם לבית הסוהר וחלקם לחורשת שפרובצה. כעבור יומיים הורעברו לשפורבצה, ללא כל נסיון הסוואה, גם אסירי הכלא, בתוספת של כ־300 איש מרובע מוקרה וכולם נורו שם.

בין הניספים ב„אקציה" זו היו — חיים רינגלבלום, העסקן הציוני הנודע והרבנית מקוסוב ובתה חוה, (הרבי ובניו היו במחבוא אחר).[26])

היום שבו הכריז היטלר מלחמה על ארצות הברית (8 בדצמבר 1941), היה ליום של חג ואבל כאחד ליהודים. מצד אחד — הם שמחו ביודעם שאמריקה עשויה להכריע את כף המלחמה, לטובת בנות הברית. אולם מאידך — נאנחו כי גורלם של היהודים נחרץ ביום זה לכלייה.

מבצע פרוות

מצבם של היהודים החמיר מיום ליום, נתרבו מעשי השוד והרצח. בראשית דצמבר 1941 ירד שלג כבד שכיסה את כל הרחובות והדרכים. הקרה הגיעה עד ל־40 מעלות מתחת לאפס. חלוקת חומרי הסקה ומזון לא חלה על היהודים; חלוקת לחם לא התקיימה מימי הסתיו, ורק לפעמים היו מחלקים 70 גר' קמח לנפש ו־45 ק"ג תפוחי אדמה. יחד עם זאת חויבה הקהילה לספק יום יום מאות אנשים לעבודות קשות וללא תשלום. בראש וראשונה הוטל עליהם לפנות את השלג — ללא כלים, רק בידיים וברגליים, כאשר אבריהם

---

[25]) זכרונותיהם של פדר (עמ' 11—12), אונגר (עמ' 78—83), שניצר (עמ' 27—31, 53), ניידר (עמ' 24—25), ויינהבר־האקר, וכן עדויותיהם של שאודר, ליקבורניק, הניג ופרשל.

[26]) זכרונות ויינהבר־האקר, עמ' 5, ; ניידר עמ' 33—35 ; פדר, שם וכן עדויותיהם של שאודר, הורביץ, רוטנר, ליקבורניק.

קפואים וקיבותיהם ריקות. ימים שלמים עמדו היהודים וטיאטו את השלג מהכבישים וממסילת הברזל.

ניצוצות תקווה התעוררו בלבות היהודים כאשר רוסטוב נכבשה ע״י הרוסים. מאידך, נתרבו מאמרי הסתה נגד היהודים בכתבי עת נאציים „שטירמר״ ו„דאס רייך״ (אגב, נאסר למכור ליהודים עתון ואחר כך גם לפולנים).[27]

סמוך לחג המולד, יצאה גזירה חדשה: היהודים נצטוו למסור לגרמנים את כל פרוותיהם, היינו מעילי פרווה, צווארונים, כובעים, כפפות, בגדים מקושטים בפרווה וכל פיסת פרווה אחרת. בכדי להבטיח ביצוע יעיל, ערכו הגרמנים מאסרים בקרב יהודי העיר; ביום שני של חג המולד, נאסרו 14 יהודים מן המכובדים ביותר כבני ערובה עד סיומו המוצלח של המבצע. והיה וישתמטו היהודים מחובתם ויסתירו את פרוותיהם, יוצאו בני הערובה להורג. היודנראט דאג לביצוע הגזירה האיומה, שנתנה את אותותיה במיוחד בחורף הקשה, כאשר אנשים עובדים עבודת כפייה בדרכים, בכפור ובשלג. אנשיו ידעו ברשותו של מי מצויות פרוות ומי שלא הזדרז למסרן, הובא לחדר המעצר של היודנראט, בו הוחזק בתנאי קור בלי מזון ומים. לא נעדר גם האיום למסור את הסרבנים לידי הגיסטאפו ושם היה צפוי להם עונש מוות, עד שסיפקו את דרישות היודנראט. עם זאת לא מעטים העיזו להסתיר פרוות אצל נוצרים, למסור להם פרוות במתנה, או למכרם להם בזול. בחוצות העיר נראו בנות אריות לבושות פרוות יקרות מגזילת היהודים. ידוע מקרה שנוצריה אחת קינאה בחברתה, שקיבלה פרווה מן יהודי והל־שינה עליה אצל השלטונות. באו אנשי ה„גיסטאפו״ ואסרו את הנוצרי ואשתו, היכו אותם עד שגילו את שם היהודי שנתן להם את הפרווה. היהודי נורה מיד.

הרבה יהודים, משנאתם למשטר הנאצי ומרצונם לא לעזור לצבא הגרמני, גזרו את פרוותיהם ושרפון.

בסיכומו של דבר, מסרו רבים את פרוותיהם, כי נפל עליהם פחד המוות.

שבועיים ארך האיסוף, שנתן בסיכום 4000 מעילי פרווה וצוארונים, פרט לכובעים, כפפות, עורות וכו׳.

הגזלנים הנאציים לא התביישו לבוא עם פילגשיהם ליודנראט ולבחור בשבילן בין הפרוות שהופשטו מן היהודים למען הצבא הגרמני „הקופא בערבות רוסיה הקרות״ — את הפרוות הנאות והיקרות ביותר.

עם סיום המבצע הזה שוחררו בני הערובה על מנת להיאסר כעבור ימים מספר ולהירצח.

מיד אחר החרמת הפרוות פורסם צוו חדש על מסי־רת כל ציוד סקי, כולל חליפה, נעליים וכובעים. (הארים חוייבו למסור רק סקי במידות גדולות). על היהודים היה גם למסור כל ציוד סקי של ילדיהם, גם צמר וסוודרים היה צריך למסור בשביל הצבא.[28]

תוך כדי הכנת המבצע של החרמת פרוות המשיכו אנשי גיסטאפו במבצעי השמדה ישירה. באותו חורף איום ערך הגיסטאפו מזמן לזמן טבח ביהודים. ביום 22 בדצמבר התחוללה „אקציה״ אכזרית בזאבלוטוב, בה נרצחו כ־1000 יהודים, על הגבעה ממזרח לטרויצה. בעיר גופא נרצחו 100 איש. אנשי הגיסטאפו דרשו אחר כך מהיהודים המקומיים לשלם 10,000 זל׳ תמורת הכדורים ששימשו לרציחת היהודים... ע״י הנאצים, בעזרת הפורעים האוקראיניים.

ביום 23 בדצמבר 1941 נצטוו כל אזרחי חוץ, כלומר יהודים שהיו בידיהם דרכונים גרמניים, אוסטריים, הונגריים, צ׳כוסלובקיים, ואף פליטים מפולין המערבית, להלן של ארה״ב, ברזיל, קובה, פרו, ארץ־ישראל, להת־ייצב עם מסמכיהם בחצר בניין הגיסטאפו לשם עריכת רישום. יהודים גרמניים צייתו מיד לפקודה וכן הלכו חלק של יהודים הונגריים וארצות מעבר לים, בעוד שיהודי צ׳כיה לא הופיעו כלל. כל המתייצבים נכלאו בבית הסוהר (שוחררו רק כמאתיים בעלי מקצוע) ומשם הועברו לשפורבצה. במשך יומיים נשמע קול יריות מכיוון החורשה, בה נורו 1200 אנשים.[29]

רצח האינטליגנציה

חודש יאנואר 1942 הביא אתו גל מעצרים והוצאה המונית להורג לפי רשימה מוכנה מראש, שנערכה ע״י שלטונות העיריה האוקראיניים. דבר עריכת רשימה כזאת היה ידוע מזמן ליהודים ומשום כך העתיקו מספר אנשים את דיורם לפרברי העיר, מתוך הנחה מוטעית שיעלה בידם להסתתר שם. הואיל והרשימה כללה את השמות המלאים והכתובות המדוייקות, הרי שלא היתה כל אפשרות להסתתר. באמתלת „הושטת עזרה לבולשביקים״ נעצרו כ־400 איש, בעיקר מה־אינטליגנציה המקצועית: רופאים, מורים, מהנדסים, עורכי דין, רבנים, עתונאים, וכן עשירים מחד גיסא וחשודים בקומוניזם מאידך. מי שלא נמצא בביתו, נל־קח הראשון שנזדמן להם מקרב בני משפחתו של הנעדר

---

27) אונגר, שם, 113, 116; ניידר, שם, עמ׳ 36.

28) וויינהבר־האקר, זכרונות, עמ׳ 6; ניידר, זכרונות, עמ׳ 36; פדר, שם, עמ׳ 13.

29) פדר, שם, עמ׳ 144, וכן עדויותיהם של שאודר ושטרן. בין העצורים היו כמה „בני־מזל״ 4 או 6 אנשים שהושארו בבית הסוהר בתנאים בלתי־אנושיים, ללא מיטות, ללא מזון (את האחרון היה אפשר מדי פעם לספק להם רק באמצעות שוחד). כעבור שנה הם הועברו ללבוב. אונגר (שם, עמ׳ 74) כותב בטעות, שה„אקציה״ הזאת התקיימה ב־9 במארס 1942; ההוצאה להורג של למעלה מ־1800 פליטים בוצעה ב־16 בו. ליקבורניק מוסר בעדותו, שביום אחד ניספו 600 יהודים הונגריים. „עיר ומתים. זבלוטוב המלאה והחרבה״ ת״א 1949, עמ׳ 130—132.

או סתם מישהו אחר מאותו הבית. הגרמנים היו נימוסיים הפעם ואיפשרו אח״כ לבני משפחותיהם להביא לבית הסוהר מצרכי מזון ושמיכות לנאסרים.

המאסרים החלו ביום 24 ביאנואר ונמשכו כשבוע ימים, כאשר כל העיר היתה שרויה בפחד מוות, הואיל ואיש לא ידע אם הוא נחשב בעיני גרמנים כ„אינטליגנט" או כעשיר.

אולם, לא אנשי אינטליגנציה בלבד נאסרו הפעם. קרבנות המצוד היו גם אלה שנאסרו מקודם כבני ערובה בקשר למסירת הפרוות ושושחררו לאחר מכן, וכן יהודים אחרים מקרב העשירים ובעלי ההשפעה.

בין העצורים שרוכזו בבית הסוהר היו ד״ר קרמר, נשיא ההסתדרות הציונית בעיר, הרופא המפורסם והנדבן ד״ר שאַרף ,ד״ר קון, הרופא ד״ר פישמאן ואשתו, שנאסר בבית החולים על־יד שולחן הניתוחים (חולה זקן שהיה מוטל עליו נורה במקום), למרות שנתמנה למנהל בית החולים היהודי בלובלין וקיבל רשיון נסיעה לשם; עו״ד מ. רוזנבלאט, מג״ר למשפטים, גניה ארליך, הצורף יעקב פיירשטיין, מנהל בית־ספר קומט, המורה אטל רמלר (הגיסטאפואי קנקנדורף רצח ביריה את אחיה הקטן מאחר שפרץ בבכי ובצעקות כשהבחין במרצח הגרמני), יולה קרייזל, מורה בגימנסיה היהודית, טכנאי שיניים שפאַן, הרב מנחם שפירא מדינוב, הפליט מוארשה משה גראַף, נכד ה„התם סופר", שנרשם בימי השלטון הסובייטי בתורת רב (ברצותו להשתחרר מגיוס לצבא הסובייטי), ומספר סוחרים סיטונאים. כעבור שבוע יצאו האסירים לדרך. הם לא הוסעו בדרך הרגילה אל החורשה הידועה, ולכן החלו הבריות להאמין שבודאי מביאים אותם למחנה ריכוז בגרמניה גופא. רק כעבור זמן מה נתברר שקרבנות ה„אקציה" נגד האינטליגנציה הוצעדו בכפור עז — יחפים ע״י המרצח קנאקנדורף, בליווי שוטרים אוקראינים, בדרך עקיפין לשפרובצה ושם הוצאו להורג.

ד״ר רוזנבלט ועוד אחד ניסו לקפוץ מהמכוניות, אולם נכשלו ונורו בו במקום. בין הנרצחים היה ד״ר מארמאַרוש הצעיר, אותו תלו הגרמנים בבית הסוהר (הם טענו אח״כ שהוא התאבד).

חלק מאנשי המקצועות החופשיים, שהיו עדיין חיוניים לגרמנים, נשארו בעיר.[30]

אחר ה„אקציות" שהתחוללו בחודשי אוקטובר 1941 — ינואר 1942 (ל„אקציות" שהוזכרו יש להוסיף את ה„אקציה" שנוהלה ע״י אנשי הגיסטאפו מקולומיה בימי 1—4 בדצמבר 1941 בהורודנקה, בה ניספו כ־2500 יהודים אשר נקברו בקברים המוניים בסיימאקוביצה שעל נהר הדנייסטר; המרצחים לא רק שגזלו את כל החפצים של הנרצחים, אלא עוד דרשו תשלום מהיודנראט בהורודנקה בסך 7500 זל׳, תמורת התחמושת שהשתמשו בה ברצח המוני זה), חיכו היהודים כל יום בחרדה לבאות, הואיל והגרמנים ביצעו את זוועותיהם לאור היום, ורק הלילה הביא הפוגה ברצח. בימים שבין „אקציה" ל„אקציה" רבו המאסרים בגלל סיבות ונסיבות שונות, כגון בגלל הימצאות ברחוב: אחרי השעה 7 בערב, אי־ענידת סרט, בשל נסיון להסתיר רכוש אצל נוצרי, וכו׳. מי שעבר את סף הכלא היה אבוד, שכן לא היו בירורים ולא היו משפטים. התהליך היה קצר: הוצאה להורג שהגרמנים ביצעו בלילה בבית העלמין היהודי ברחוב טארנובסקי. כאשר מספר נדונים היה יותר גדול, הם הועברו לשפריבצה ושם הומתו.

יום אחד נעצרו כל היהודים הגרים בסביבת בית־הסוהר, רק חלקם שוחררו, כי היתר הושארו בכלא. כעבור שבועיים נאסרו כמה עשרות אנשים מרחוב יאגילונסקה בשל מסירת רכוש לשמירה ל„ארים". היהודים שגרו ברחובות ובכיכרות הראשיים נצטוו לפנות את דירותיהם ע״מ להרחיקם ממקום סמוך למגורי הגרמנים, בגלל סכנת הדבקה בכינים, בטיפוס, או מהתנקשות בחייהם — שלושה סיוטים עיקריים של הגרמנים בשטחים הכבושים.

בתקופה שלפני בידודם של היהודים בגיטו, הופיעו בחוצות העיר מודעות ענק, המזהירות את האוכלוסיה בפני היהודים מפיצי הטיפוס, בו בזמן שלמרות האיסורים וההגבלות „סירבו" היהודים לחלות בטיפוס (בין 90 מקרים של טיפוס הבהרות באותו זמן בקולומיה, רק יהודי אחד נפגע ממחלה זו, היתר היו פולנים וגרמנים).

עם זאת, נאסרה על היהודים הכניסה לדואר, ומשום כך נפתח סניף דואר ליד היודנראט, מקום שם נמכרו בולים ונמסרו מכתבים אישיים לידי כל נמען.[31]

בפברואר 1942 נתמנה בקולומיה קומיסר עירוני חדש, „פולקס־דויטש" מלודז׳, צעיר ואכזר. ביום השני לבואו, בעברו ברחובות יהודיים, העיר שיש יותר מדי יהודים בעיר, ויש להעסיקם בעבודות ולסגרם בגיטו. אכן, הסיוט של גיטו בקולומיה היה קיים כל ימות החורף, אולם ברבות המחלות המידבקות, ושליטת הקור בכל תוקפו, דחו שלטונות העיר את הקמת הגיטו.

ברם, עם התקרב האביב, גדל סיוטו של הגיטו. עוד השלו את עצמם היהודים שזכו להשאר בחיים אחרי חורף של מחלות, צנה, רעב, הריגות ורציחות המוניות,

---

[30]) זכרונותיהם של ויינהבר־האקר, עמ׳ 6—7; אונגר, עמ׳ 119—120; פדר, עמ׳ 14; ניידר, עמ׳ 41 וכן עדויותיהם של שאודר, הורביץ, מארקמאן, רוטנר ולדרפיינד. פדר נוקב מספר של 600 ניספים ב„אקציה" זו. ראה גם עדותו של משה הילזנרט בבית המשפט המחוזי תל־אביב—יפו, מיום 20.6.1960.

[31]) ניידר, זכרונות, עמ׳ 35, 42, 43; עדותו של קאופמן.

שעד האביב תבוא מפלתם של הנאצים, אולם מיום שמינה היודנראט פקידים מיוחדים לתכנן תוכנית להקמת הגיטו, אחז בכולם הבולמוס לחיפוש קורת־גג בגיטו העתיד לקום.

הקמת הגיטו

בסוף פברואר נצטווה היודנראט לעשות את כל ההכנות להעברת האוכלוסיה היהודית לגיטו שעל תיחום גבולותיו התנהל משא ומתן במשך שבועות מספר בין הגיסטאפו והיודנראט.

לפי הידיעות שפשטו בעיר, ידעו רק יחידים בפקידות הקהילה היכן נקבעו גבולות הגיטו העומד לקום; הציבור כולו חי באי־וודאות ובפחד בפני צפיפות, רעב, ליכלוך ומחלות. למרות שאנשי היודנראט הצביעו על דוגמת גיטו סטאניסלאבוב, שם עבדו פולנים במפעלי חרושת בתוך הגיטו וסיפקו מזון ליהודים, „ניבא הלב אחרת ונתמלא חרדה".

הסנונית הראשונה, שבישרה את הקמתו של הגיטו, היו מודעות שהופיעו על קירות בניין היודנראט, שהכריזו על גיוס מתנדבים לשורות „שירות הסדר", היינו, משטרה יהודית. כדי לזכות ולהיכנס לתוך שורותיה, היה צורך בכסף רב ובקשרים טובים, שכן היתה רווחת הדעה, שלאנשי המשטרה היהודית תינתן אפשרות לנוע מחוץ לגבולותיו של הגיטו והם יוכלו לספק מצרכי מזון למשפחותיהם, בזמן שהרעב ברחוב היהודי היה כבר לתופעה המונית. היה גם ידוע, כי הכנסותיהם של אנשי „שירות הסדר" בערים אחרות לא היו מבוטלות כל עיקר. רבים מבין אנשי „שירות הסדר" באו משורותיהם של אירגוני נוער פועלי־ציון, בונד, קומוניסטים, ציונים כלליים, מזרחי ועוד. מספר לא מבוטל של שוטרים יהודיים היו אנשים צעירים דוברי גרמנית, בנים של פליטי גרמניה. מן הראוי לציין, כי השלטונות הנאציים דרשו לקבל לשורות המשטרה היהודית מספר אנשים משתפי פעולה מובהקים.

יעודו העיקרי של „שירות הסדר", שמנה 120 איש בהנהגתו של המפקד ד"ר מינדלגרין, יליד סטאניסלאבוב, היה לפקח על הסדרים הפנימיים ועל ההתייצבות לעבודה, סיור ברחובות ובדיקת תעודות, גביית קנסות, בדיקת ניקיון בחצרות הבתים, פיזור התקהלויות וכו'.

גם סגן המפקד ד"ר הולנדר לא היה ממוצא מקומי, אלא פליט מצ'כיה. הוא לא החזיק מעמד עד הסוף, כי לאחר חצי שנה של מילוי תפקיד לא מכובד, הרעיל את עצמו.

תחילה עבר השירות אימונים טרום צבאיים, אבל חיש מהר ציוו הגרמנים להפסיק.

ב„שירות הסדר" היתה כיתה סאניטארית, שמתפקידה היה לשמור על מצב התברואה בגיטו ולנהל ביקורת תברואתית על מאפיות. עם אנשי הכיתה הזו נמנו בין היתר מג"ר הנריק קרסלר ומג"ר זיגמונט פרינץ. במאי 1942 פורקה הכיתה הסאניטארית וחבריה שובצו ב„שירות הסדר" הכללי.

למרבה הצער ניצלו לרעה, במרוצת הזמן, השוטרים היהודיים את זכויותיהם. שמם יצא לשימצה בגלל היותם עוזרים נאמנים לשוטרים האוקראיניים ולאנשי הגסטאפו, בעיקר בשעת עריכת חיפושים אצל יהודים החוזרים אל הגיטו ממקומות עבודה, בזמן שהיה ברור להם, כי כל אחד מנסה להבריח קצת מזון בשביל משפחתו הרעבה, וכן גם בזמן ה„אקציות". (ראה להלן).

הרובע שהוקצב לשמש כגיטו היה במתכוון העני והמוזנח ביותר שבעיר, שגרו בו, בחדרים ללא חשמל וללא מים, נוצרים דלים ועניים, ונבחר אחרי ויכוחים רבים וממושכים. במשרדי הקהילה הוקמה לשכה לחלוקת דירות בגיטו המוצע. אנשים שילמו כסף רב תמורת הקצבת דירה. כל פקיד ראה את עצמו רשאי לחלק דירות. התוצאה היתה שחזרו ונישנו המקרים בהם זכו כמה משפחות באותה דירה עצמה. יש המנסים לעשות עסקי חליפין עם פולנים הגרים בשטח הרובע היהודי: דירה מרווחת תמורת מאורה מזוהמת. אך הוצא איסור לתפוס דירות ללא אישורו של היודנראט, ועל „שירות הסדר" הוטל לפנות דיירים בלתי־ליגליים אלה. הוריזים מעבירים את הרכוש לרחובות המשוערים כ„בטוחים", כי אף איש אינו יודע בוודאות את גבולות הגיטו. ברם, השלטונות מתנגדים לנדודים אלה ומבקשים למנעם ע"י הוראות.

בדירות הגיטו לא היה מקום לרהיטים. לכן רצה כל יהודי להיפטר מהם ומכרם בזיל הזול. על רקע זה פרח המסחר ברהיטים ובעקבותיו יצאה פקודה מאת השלטונות האוסרת על היהודים למכור רהיטים וחפצים. היו יהודים שמסרו את כליהם היקרים ואת חפצי הערך שנשארו להם לשכניהם האריים, בתקוה לחזור פעם ולקבלם חזרה, בעוד שהאדישים משאירים את הכל, כי בין כך ובין כך אין להם מקום בגיטו.

האנדרלמוסיה גוברת מיום ליום, שכן הרחובות שהוקצבו אתמול ככלולים בגבולות הגיטו, נשמטים למחרת מהתוכניות והאנשים חייבים להמשיך בנדודים. התנועה לא פסקה אפילו בלילות, למרות העוצר.

כמה ימים לפני הקמת הגיטו רוכזו ברחוב וולובה היהודים שהועסקו ע"י ראש הגיסטאפו, כגון רופאים, חייטים, סנדלרים, הרצען ברנקלאו (מי שהוכרח ע"י הגיסטאפו לייצר למענם שוטים הממולאים עופרת) וכן בעלי מקצועות אחרים.

ביום 25 במארס הופיעו הודעות שבישרו רשמית על הקמת הגיטו תוך מתן הנימוקים, כגון: „היהודים הם גורם מזיק, הם פעילים בשוק השחור, הם מלוכלכים והשפעתם התרבותית רעה". במודעה שניה הוגדרו סוף־סוף גבולות הגיטו וניתנו הוראות כיצד לבצע את

ההעברה. הבתים בתוך הגיטו יועברו לרשות היודנראט אשר יגבה עבורן שכר דירה. הבתים שהיו עד כה בבעלות יהודים, — יוחרמו ואילו בעלי הבתים הפו־לניים יפוצו ברכוש יהודי שיושאר ע״י היהודים בעיר, כאשר הרכוש היהודי ה„עודף״ יעבור לידי העיריה. המועד שנקבע לביצוע ההעברה — נקבע ל־24 שעות, וכל מי שלא יכבד מועד זה ויימצא מחוץ לגבולות הגיטו — דינו עונש מוות.

כן ניתנו הוראות שמעולם לא מולאו, כגון: מותר לקחת למקום המגורים בגיטו רק 25 ק״ג של רכוש וכל אחד חייב להתייצב בנקודת הביקורת המסוימת. להיפך, התנועה נמשכה כל הלילה של ה־25 במארס. הואיל ומזמן הוחרמו אצל יהודים עגלות וסוסים, שימשו עגלות ילדים „רכב״ עיקרי להעברת הרכוש. רבים פשוט עשו זאת על גבם (בלי אפשרות להשתמש במדרכות וזאת בהתאם לפקודה, שאסרה על היהודים להלך במדרכות).

בבוקרו של ה־26 במארס 1942, החלו לזרום המוני יהודים לעיני תושבי העיר האריים שיצאו בהמוניהם להסתכל בתהלוכת המעבר, אל הגיטו שהיה מורכב משלושה רובעים. הרובע הראשון הקיף את הרחובות: וואלובה, קופרניקה, שקלארסקה, והרחובות הסמוכים, וכן קטע של לגיונוב עד לפני קורולובקה;

הרובע השני היה בצד השני של לגיונוב, הרחוב מוקרה והסמוכים לו, רחוב מיצקיביצ׳ה;

הרובע השלישי, שגבל עם הנחל „מלינובקה״, הקיף את הרחובות דז׳דושיצקיך, סלובאצקי, כולוניבסקיך, ווייז׳בובה. יצויין, שמרובע אחד למשנהו היה אח״כ מעבר שנעשה ע״י שוטרים יהודיים ואוקראיניים.

המעבר התנהל ביום אביב, בו השלג נמס והסימטאות של הגיטו נמלאו בוץ ורגלי היהודים הסוחבים את מטלטליהם לגיטו שוקעות עד הברכים. כל אחד ואחד, זקן וטף, איש ואשה נשא את ה„בלות״ שלו: כרים וכסאות, ספות ומזרונים, כלי מטבח. מחוסר סוסים נרתמו בני אדם לעגלות והסיעו בבהלה את חפציהם לגיטו. היתה זו תהלוכה מחרידה במראה שלה.

גדולה היתה החרדה לגורל החולים, הזקנים ותינוקות שעברו (בסתר) ע״מ שהגרמנים, שהסתובבו מן הבוקר חבושי קסדות פלדה, לא יבחינו ולא יירו בהם בשעת המעבר.

ברובעים היהודיים שהוקפו גדר גבוהה של קרשים ותייל, (ניתנה גם פקודה להסתיר בקרשים את החלו־נות שיצאו לצד הארי), כדי למנוע גישת האוכלוסיה הנוצרית אליהם, אלא אם כן הצטיידו בהיתר מיוחד מאת המשטרה הגרמנית „שופו״.

לא ארכו הימים ומצוקתם של המוני העם נתגלתה בכל חומרתה. התברר, שהשטח שהוקצב ליהודים היה קטן מדי (למעשה גרו בשטח שהוקצב לגיטו רק כ־2000 איש) מכדי להכיל את כל 18000 היהודים, שרוכזו מכל העיר, ועל כן נדחסו לחדר אחד כמה משפחות. אנשי „שירות הסדר״ עובדים ללא הפוגה וללא אוכל, (רק למחרת חידש המטבח העממי את חלוקתו של מרק דליל למען הפליטים, האסירים והמועסקים בעבודות קשות), הם מטפלים בעיקר בחלונות ובקטטות בגלל כניסה „לא חוקית״ לדירות וחלוקתן.

בסופו של דבר נותרו גם יהודים ללא קורת־גג בגיטו. לבעלי אמצעים סופקו דירות יותר טובות תמורת שוחד, בעוד שדלת העם נשארה לא קורת גג, והיה עליהם ללון תחת כיפת השמים, בכיכרות וגנים. בלית ברירה, תפסו אנשים מחסה גם בבתי כנסת, במחסנים, בעליות גג וכו׳. אחר־כך התברר, שמועד ההעברה לא נשמר בקפדנות. הוא נמשך יומיים יותר מן המוקצב מראש, למרות האיום בעונש מוות. הפולנים שלא מיהרו לעזוב את בתיהם הנמצאים בשטח הגיטו, הוזהרו ע״י השל־טונות כי ייחשבו ליהודים על כל התוצאות הנובעות מכך.

רק כמה רופאים, שריפאו גרמנים וחולים אריים אח־רים, קיבלו זכות להתגורר מחוץ לגיטו. היו אלה: ד״ר גוטפריד ואחיו — טכנאי שיניים, ד״ר האמר, ד״ר לוונר, ד״ר ב. פריש, ד״ר יונגראַוו. כולם גרו בביתו של ד״ר גוטפריד. (נשארו בחיים רק האחים גוטפריד ואשתו, ובתו של אחד מהם. ד״ר יונגראַוו מת אח״כ ממחלת טיפוס ואילו שלושת הרופאים האחרים שלחו יד בנפשם).

ביום 28 במרס התחילו הגרמנים בעזרת האוקראי־נים לערוך ביקורת וחיפושים מדוקדקים אחרי יהודים שנותרו בצד הארי, בהם נתפסו כ־60 יהודים שהסתתרו מחוץ לתחום הגיטו.

עם הקמת הגיטו נכנסו לתוקף חוקי עבודה חדשים. כל יהודי שמלאו לו 12 שנה, חייב להתייצב במשרד העבודה הגרמני (מחלקה בשביל יהודים), כדי להירשם ככוח עבודה (עד עכשיו הוסדרו למעשה ענייני עבודה ע״י מחלקת העבודה של היודנראט). מעול עבודות ציבוריות היו משוחררים בעלי תעסוקה מלאה ובעלי מלאכה, שעבדו בשביל היודנראט והגרמנים; רופאים, רוקחים, רופאי שיניים ובעלי מלאכה עצמאיים חוייבו לעבוד פעם בשבוע בעבודות ציבוריות. אלפי אנשים שהועסקו מחוץ לגיטו, היו יוצאים מדי יום ביומו לע־בודתם, בקבוצות, בפיקוח חבריהם לעבודה האריים, דרך שערים שעליהם היו מופקדים משמרות של שוט־רים אוקראיניים ויהודיים.

אין ספק שבהקמת הגיטו השיגו הגרמנים שתי מט־רות: אלפים רבים של יהודים רוכזו בתנאים מחרידים, אשר גרמו לתמותה המונית בגלל מגיפת הטיפוס והרעב, בעוד שרכושם הופקר ונשלל מהם סופית. מצב זה נוצל ע״י שודדים וגנבים, שפרצו לדירות יהודיות

והוציאו מהן הכל, לרבות דלתות וחלונות. שנית — הגיטו הוקם לא כדי שהיהודים שנכלאו בו יחיו בו, אלא כמקום ריכוז שיקל על המרצחים במלאכת ההש־מדה שלהם. זאת הוכיחה ה„אקציה" הגדולה שהת־חוללה בגיטו ימים ספורים לאחר הקמתו.

ליל שבת, ה־20 במארס, היה ליל שמורים בבית היודנראט. עשרות פקידים ערכו במשך כל הלילה רשימות של יהודים, דבר שגרם לדאגה חמורה בקרב היהודים השרויים בפחד; רווחה הדעה, שהגרמנים מתכננים „אקציה" חדשה. היו גם שסברו, שעריכת הרשימות קשורה עם העברה לגיטו, ויש שסברו שפקידי היודנראט נתבעו ע"י הגיסטאפו להמציא שמות של יהודים שאינם עסוקים בעבודה קבועה, גם של הקבצנים ופושטי־יד, שיגורשו לעבודה בחזית, יחד עם כל אלה, שהתחמקו מן העבודה בהסתמך על תעודות רפואיות ושוחד. הללו התהלכו מודאגים ונבהלים, השתדלו למ־צוא עבודה, אולם לשווא. כי עבר הזמן, בו נהג משרד העבודה הגרמני לאשר עובדים חדשים. „כל אחד מרגיש שחרב חדה מונחת על צווארו ומלאך המוות מתהלך בעיר". כנראה בהשפעת השמועות על אקציית־הגירוש („אויסזידלונג"), במייליץ על יד דמביצה, דיברו גם יהודי קולומיה על ה„גירוש" העומד להתבצע. לא חסרו סימנים ברורים שאנשי הגסטאפו ושופו מתכו־ננים ל„חתונה" (כך קראו לפעולת ההשמדה — „אק־ציה"). מכל מקום ביום ההעברה לגיטו ידעו אנשי היודנראט כבר בבירור על הגירוש העומד להתבצע בימים הקרובים ביותר, אלא שלא היה ברור להם אם גזירת הגירוש חלה על הולכי בטל בלבד, או אף על העובדים.[32]

המשלוח למחנה השמדה בבלז'ץ

כבר ביום 1 באפריל, בערב־פסח, נעצרו בבוקר כל הפועלים היוצאים כרגיל למקומות עבודתם ורוכזו ברחוב קופרניקה, והועמדו שם לפני ועדת ביקורת. כ־100 איש, קשישים ובעלי חזות חולנית, נרשמו כבלתי כשרים לעבודה והועברו מיד לקסרקטין שבשדרות (אלעיה) וולנושצ'י. השאר הוכו ונשלחו לעבודה. ברחו־בות העיר שרר כל היום אי־שקט ואווירת בהלה אחזה בתושבי הגיטו.

ביום ששי, 3 באפריל, ביום שני של פסח, נותק הרובע היהודי מספר 1 מן העולם החיצון, כן נסגרו

הרובעים השני והשלישי לצורכי שמירה ובידוד. השע־רים ננעלו והרובע הוקף שוטרים אוקראיניים ואנשי ס"ס. לתוך הגיטו חדרו אנשי הגיסטאפו והשופו, אשר פרצו אל תוך הבתים וגררו לרחובות את יושביהם ללא הבחנה. גם אנשים ערומים למחצה הוצאו מתוך מיטו־תיהם — גברים, נשים וילדים וכולם רוכזו בבית הספר למסחר. חולים נורו בו במקום בתוך מיטותיהם. מתוך ההמון שרוכז בבית־הספר נבחרו אנשים צעירים שהוח־זקו באולם מיוחד.

כעבור 3 ימים הועמסו המוני איש לקרונות משא בתנאי צפיפות נוראים (100—140 איש), ובתוספת גוויות, וכן ללא מים ומזון נשלחו „לכיוון בלתי ידוע". זה היה המשלוח הראשון של יהודי קולומיה לבלז'ץ, מחנה ההשמדה הראשון על שטחו של הגנרל־גוברנ־מנט (בסוף אוקטובר 1941 הוחל בבנייתו וכבר בסוף פברואר 1942 היה מוכן „לפעולה").

אותם המחזות חזרו ונישנו למחרת, בשבת 4 באפריל, א' דחוה"מ פסח, ברובע השני.

כדי להוציא יהודים מהמחבואים הציתו הגרמנים כאן חלק גדול של הרובע. בקור ובשלג הובאו אנשים ערומים למחצה למקום הריכוז ברחוב מוקרה, ואחרי תרגילי התעמלות שונים הובאו משם ישירות לקרונות משא. למשלוח זה צורפו גם קרבנות ה„אקציה" של הרובע הראשון.

ביום א', יום ראשון של חג הפסחא הנוצרי, היתה הפסקה בניהול ה„אקציה". הרבה יהודים ניצלו את ההפסקה הזו ועברו באותו יום לרובעים הראשון ושני שאותם כבר פקדה ה„אקציה".

ביום ב', יום שני של חג הפסחא הנוצרי, הגיע תורו של הרובע השלישי.

למרות החג פתחו הגרמנים במבצע דמים, עוד יותר אכזרי מאשר בשני הרובעים הראשון והשני. כנראה בגלל העובדה, שברובע השלישי הסתתרו האנשים יו־תר טוב, בהסתמך על נסיונות ה„אקציה" בימי 3 ו־4 באפריל.

32) זכרונותיהם של ניידר, עמ' 42—51; אונגר, עמ' 121—126; פדר, עמ' 14; שניצר, עמ' 63—64; ויינהבר־האקר, עמ' 6—8; וכן עדויותיהם של שאודר, עמ' 5—6, גרסטנהאבר, הניג, ליקבורניק, הורביץ, ד"ר וולנשטיין, שטרן, האברמן, וכן שושנה הכט־פדר.

הגרמנים לא רצו לטרוח יתר על המידה כדי למצוא יהודים מסתתרים, ולכן השליכו לכל בית פצצת תבערה ותוך מספר דקות עמד כל הרובע הזה בלהבות. היו מקרים שהיהודים ניסו להימלט מהאש, נתפסו והושלכו לתוך האש. כך עשה איש הגיסטאפו ווייסמאן, אשר זרק במו ידיו לתוך האש את גיסו של עד ראיה אטלס (אגב, באקציה זו השתתפה גם אשתו שלליידריץ). הרבה בתים נשרפו, כאשר מכבי אש נצטוו לא להתערב. אלפי נוצרים שבאו ביום החג העירה, עקבו בתחושת שמחה לאיד אחר מחזות האימים שהתחוללו בגיטו הבוער.

למחרת נראו ברחובות גוויות של אנשים, שקפצו מתוך הלהבות ונורו על־ידי הגרמנים. במרתפים, בבתי שימוש ומקומות מחבוא אחרים נמצאו מאות גוויות מפוחמות.

בכל ה„אקציות" הנ"ל הופעלו בפעם הראשונה השוטרים היהודיים.

אחרי ה„אקציה", בה „גורשו" לכבשני בלז'ץ 5000 יהודים, 250 איש נהרגו ביריה ו־86 נשרפו חיים, הוכרחו היהודים במשך יומיים לקבור את מתיהם בקבר אחים.

בעת ובעונה אחת עברה סערת דמים על יהודי שניאטין; ב„אקציה" גדולה ניספו רוב רובם של יהודי העיר והסביבה (משניאטין עד לנובושיילצה ועד גווז'דז'יץ וזאבלוטוב.[33])

ב־8 באפריל היתה ה„אקציה" בפיסטין וביאבלונוב. ב־10 באפריל (אחרון של פסח) בקוטי. ב„אקציה" אחרונה זו השתתפו אנשי הגיסטאפו מקולומיה בהנהגתו של ליידריץ ובהשתתפותם של המרצחים הרברט ושמלר. במבצע הדמים לקחו חלק פעיל משטרת הגבול ומשטרה אוקראינית מכל הסביבה, וכן המוני מתנדבים אוקראיניים. רחובות יהודיים הוצתו, כ"כ בתי כנסת ובתי מדרשות. ב„אקציה" ניספו כ־950 קרבנות, שהובלו לקולומיה או ניספו ונשרפו במקום.

בגווז'דז'יץ התקיימה ה„אקציה" בהשתתפותם של אנשי שופו מקולומיה, ביום 13 באפריל. הם הציתו את הגיטו ו„גירשו" למחנה ההשמדה בלז'ץ כ־1000 יהודים. במקום נשארו כ־1500 איש.

לפי פקודת השלטונות היו חייבים יהודי המחוז: קיטוב, קוסוב, זאבלוטוב, פיסטין, רוז'אנוב, להימצא עד יום 24 באפריל 1942 בגיטו קולומיה. כיוצאים מן הכלל, שהורשו להשאר במקום, היו רק פועלים של מפעלים חיוניים למען ניהול המלחמה, על־פי הרשאתו המיוחדת של הממונה על משרד העבודה הגרמני בקוסוב — הצורר רפקוב. נוסף לכך, נשארו בקוסוב עפ"י בקשתו המפורשת של ראש העיר ברוכנוב הרופאים והשען, וכן קבוצת פועלים יהודיים לסלילת דרכים (כ־20 משפחות). כן השאיר משמר הגבול הגרמני כ־25 משפחות יהודיות, נוסף על אספני חומרי גלם (משפחת שארף).[34]

יהודי זאבלוטוב הגיעו למחוז חפצם עם מטען של 25 ק"ג, אך כאן נשדדו מכל הצרורות ואף הונחתו עליהם מכות אכזריות. וכך הגיעו לשערי הגיטו בידיים ריקות.

ביום 24 באפריל התאספו אלפי אוקראינים כדי לחזות בגירוש 700 היהודים מקוסוב לגיטו קולומיה. כן גורשו באותו יום היהודים ממקומות אחרים.

מיד אחרי גירושם של היהודים, חדרו האוקראינים לבתים יהודיים עזובים ושדדום. היהודים שנשארו במקומות מגוריהם היו נתונים לחסדם של הצוררים המקומיים, ובראש ובראשונה השוטרים האוקראינים. הם רוכזו במספר בתים שנועדו לכך ובתיהם נשדדו. בהזדמנות זו נתגלו ברוז'נוב כל מיני סחורות שהיהודים הסתירו. הסחורות והרהיטים רוכזו במחסנים ונמכרו במחירים זולים לאוקראינים; כמו כן, הועברו בתי עסק לבעלותם של האוקראינים.

בקוסוב נאלצו היהודים להתרכז ב־1 במאי 1942 בגיטו.

אחרי מאורעות זוועה אלה באה רגיעה מסויימת בגיטו קולומיה. הדירות הנטושות נתמלאו במהרה יהודים שהגיעו מערי השדה. הם הגיעו בחוסר כל ורק מעטים מצאו קורת־גג בבתים אלה. רובם נדחסו בצפיפות בבתי כנסת ובעליות גג של הבתים אשר הוצתו ע"י הגרמנים בזמן ה„אקציה". כספם וחפצי ערך אחרים של גולים אלה נלקחו מהם, ובאין כל אפשרות להרוויח את לחמם, הפכו לפושטי יד מיד עם הגיעם לגיטו. אך גם תושבי הגיטו ה„ותיקים" היו במצוקה הולכת וגדלה, כאשר הברחת 1—2 ק"ג מזון דרך שערי הגיטו היתה כרוכה בסכנת חיים.

מיתת רעב

בינתיים הלכה מגיפת הרעב והתפשטה במהרה גם בקרב האוכלוסיה המקומית.

אחר אקציית־פסח החל לשרור בגיטו רעב בממדים

---

[33]) זכרונותיהם של פדר, עמ' 14—16; שניצר, עמ' 64—65, 70—79; ויינהבר־האקר, עמ' 8—9; וכן עדויותיהם של שאודר, עמ' 6, ליקבורניק, עמ' 4, הורביץ, עמ' 10, האברמן, זינגר, גרסטנהאבר, רוזן, „קיטעווער יזכור בוך" עמ' 158—163 ועוד.

[34]) ויינהאבר—האקר, שם עמ' 10, זכרונותיו של שניצר וכן ספר זאבלוטוב, שם עמ' 134—238, מספר אנשים בקוטי הרעילו את עצמם ובלבד שלא יצעדו בצעדת המוות לקולומיה. אחר השוטרים האכזריים ברוז'נוב היה המרצח מיצקאן. הוא עינה כל הלילה את המורה שארף בגלל מסירת כמה ק"ג תירס לטחינה בטחנה המקומית, ואח"כ מסרו על דעת עצמו לידי הגיסטאפו בקולומיה, שם נרצח.

אימתניים. הוא הגיע כמעט לכל בית, שכן נאסר על היהודים להביא מלאי כלשהו של מזון לגיטו והאפשרויות לקנות משהו הצטמצמו יותר ויותר.

ביוני 1942, הגיעה מצוקת הרעב לכך שהאנשים החלו לבשל סרפד לאכילה. עם זאת, יש להודות שבאותה התקופה פעל המטבח של היודנראט כהלכה; ייתכן שבזכות ההחלטה — לא לחלק את מנות המזון הזעומות לפי הכרטיסים ולא להשביע איש, חולק המזון ישר למטבח של „העזרה ההדדית", אשר ממנו נהנו עתה כה רבים. מדי יום עמדו בתור בשעות הבוקר שורות ארוכות של לקוחות „העזרה ההדדית" ע"מ לקבל קפה שחור (לא ממותק), עשוי מגרעיני חיטה. עניי העיר עקרו דלתות וחלונות וכן פירקו רצפות בבתי תפילה ע"מ להבעיר אש ולחמם קצת שתייה.

נותרו רק אנשים אמידים מועטים שעסקו במסחר אשר יכלו להרשות לעצמם ליהנות משירותיהן של 3 מסעדות פרטיות שהיו בגיטו.

עם זאת הלך והחמיר הרעב בגיטו מיום ליום. 50% מתושבי הגיטו סבלו רעב, בתוך זה 30% ללא כל תקוה להינצל ממיתת־רעב.

קרבנות הרעב הראשונים בתוך האוכלוסיה המקומית החלו להופיע בחודש יולי 1942. תחילה היו מזי־רעב מרזים; בשלב השני הופיעה נפיחות בפנים, הבטן תפחה ורגליהם כוסו פצעים פתוחים. האנשים היו מתמוטטים ונופלים ממש ברחוב, כשרגליהם נפוחות, מכוסות בועות, הפנים אפורות, בתחילה ממלמלים תחינה לפרוסת לחם, אחרי כן רק העיניים מתחננות, ולבסוף כרעו, נפלו ונפחו את נשמתם.

כל אחד היה עמוס צרות ודאגות משלו עד שלבסוף החלו האנשים לעבור על פני הגוססים ברחוב, או על פני הגוויות השרועות ברחובות לעשרות באדישות. יום יום נמסרו עשרות הודעות למשטרה היהודית על מיתות רעב. חללי הרעב היו מוטלים לאורך הכביש ברובע השלישי וגם על־יד „חדר המשמר".

על קרבנות הרעב נמנו, בין היתר, הרבי מקומארנו וכן הרב מסולי עם בנו יהושע.

גם לאלה שהיה עוד בכוחם להלך על רגליהם והיו מחזרים על הפתחים לבקש כף תבשיל או מים חמים, לא היה במה לעזור להם. ילדים חיזרו על הפתחים מצויידים בכלי, ובפיהם בקשה: „תנו עוד היום קצת אוכל כי מחר לא אחיה עוד".

אספקת מיצרכי המזון אל הגיטו היתה כרוכה בקשיים עצומים. אוכל לגיטו יכלו להביא רק אלה שיצאו יום יום לעבודה. לאחרים אסור היה לצאת את גבולות הגיטו, אלא אם כן הצטיידו ברשיון מעבר חדפעמי, אשר חולק לאנשים ספורים בלבד. אם כבר הצליח מישהו לקנות 1 ק"ג קמח תמורת ציפיה לשמיכה, או 2 ק"ג חיטה תמורת סדין חדש, הרי לא ניתן להביא זאת אל הגיטו, שכן בשעריו היו עורכים חיפושים אישיים אצל כל החוזר מהעבודה בחוץ. בכך עסקה המיליציה האוקראינית וכן „שירות הסדר" היהודי. בחיפושים הוחרם המזון, לפעמים גם נאסר המבריח.

מי שנתפס בהברחת בשר, היה צפוי לעונש מוות בו במקום. מי שהחליף לבוש במזון, היתה העברתו לגיטו כרוכה בסכנת נפשות. המבריחים שילמו סכומים גדולים כשוחד, כדי להבטיח לעצמם להעביר כמות מצרכים ולו זעומה ביותר. היו מקרים לא מעטים שיהודים אשר נתפסו אצל ה„ארים" בשעת קניית מזון, נורו במקום או נלקחו לז'אנדרמריה הגרמנית (שופו), משם לא הצליחו עוד להשתחרר אלא אם כן היה בידם סכום כסף ניכר.

במקומות עבודה מסויימים אורגנו מיטבחים כגון במפעל של ביסקופסקי, במפעל חומרי הגלם (Rohstofferfassung), ובאומשלאגשטלה (מפעל חדש ל־בתי מלאכה יהודיים שהוקם בגבול הגיטו). הגרמנים הפיצו באותם הימים שמועה כי יהודי־עובד יקבל מנת מזון שווה לזו של הפולנים. בפלוגת העבודה של האלרבאך ידועה היתה הסיסמה: „מי שעובד אינו אוכל לחם חינם".

ברם, מרבית הציבור היהודי היה בפנים, בתוך הגיטו, ושם היו הנשים, הילדים והזקנים, ולא היתה כל אפשרות לעזור לאלה ולהצילם מסכנת מיתת הרעב, אשר קצרה קציר דמים גדול יותר מקציר מגיפת הטיפוס. היודנראט יכול היה רק לארגן את קבורת מתי הרעב, שמספרם הגיע עד ל־30—50 קרבנות ביום.

הגוויות הושארו לפעמים במשך ימים, עד שהגיעה עגלת המתים הרתומה לסוס שריח חומרי חיטוי נדף ממנה למרחקים ואספה אותם בגנים, באורוות ובתעלות לאורך הרחובות, כדי להובילם לקברי אחים בבית העלמין היהודי.

כמעט יום־יום באו אנשי הגיסטאפו כדי לבדוק איך מתקדם „מבצע הרעב", והיו להם כל הסיבות להיות מרוצים מתוצאותיו, שכן הדברים התנהלו לפי קוי התיכנון של מתכנני ההשמדה.

כן היו השלטונות הגרמניים מעונינים שמצב התברואה בגיטו יהיה הגרוע ביותר ויגרום לתמותה ככל שיותר גדולה בקרב האוכלוסיה. השירות הרפואי שאורגן בגיטו לא היה מצוייד באמצעים מספיקים כדי להיאבק במחלות ומגיפות, בתנאים הבלתי־אנושיים בגיטו (שלא באשמתה של האוכלוסיה היהודית). הרופא חייב היה להשגיח שהדירות הצרות ומרובות הדיירים תישמרנה בנקיונן. היתה זאת משימה כפויית טובה וחסרת סיכויים להצליח. תנאי הדיור האיומים הצפיפות, הרעב, עבודת הפרך, המצב הסאניטארי הירוד, היו לקרקע פוריה למחלות ולמגיפות שונות.

בגיטו היו כ־20 רופאים (לפני הקמת הגיטו ניספו

ב„אקציות" ד"ר שארף, ד"ר פונקנשטיין וד"ר כהן), ואלה הם: ד"ר יוליאן צייגר, שהיה נציגו של היודנראט לענייני תברואה בגיטו, ד"ר סיירוטא, ד"ר דוד ואסרמן, ד"ר משה נאכוואלגר, ד"ר מאניה שאללר, ד"ר ראפ (רופא עיניים), ד"ר האוזמן (ניספה אחר כך באקציה), ד"ר אננה שארף, וכן הסטומטולוגים: ויזלברג, דורה קאנטור, דורה זילבר, ולבסוף הרוקחים: הזוג קנול, האוזמן, הנריק ליברמן (בתקופת ה„אקציות" הוא נאסר ונרצח באשמת מכירת רעל), ברנהאוט, קרייזלר (ניספו אחר־כך ב„אקציות").

בהוראת הגרמנים נאסר על הרופאים היהודיים לקיים כל קשר עם האוכלוסיה הארית עוד בתקופה שלפני הקמת הגיטו ובזמן קיומו.

בית החולים בגיטו התמקם בבניין הדו־קומתי של בית־היתומים ע"ש ברון הירש לאחר שבית החולים היהודי עבר לשימוש האוכלוסיה היהודית. מלבד המנהל של בית החולים הזה (25 מיטות), ד"ר צייגר, עבדו בו הרופאים: ד"ר גרוס, ד"ר רוזנברג, ד"ר צוקרמן, ד"ר נאכוואלגר, ד"ר וואלנשטיין ועוד רופא אחד. לצידם עמדו כמה אחיות בראשותה של גב' כ"ץ (אשתו של ד"ר כ"ץ), שהתמסרה לעבודה בלב ובנפש. בבית־החולים לא היתה אספקת מים דרך צינורות, ולא היו מתקני חיטוי כלשהם, ולא מכבסה, וכן היה מחסור חמור בסבון, בתחבושות וחומר סטירילי. כלי מיטה ולבנים בשביל חולים נתקבלו מהיודנראט מהירושה שנשארה אחרי קרבנות ה„גירושים". הרופאים דאגו להביא מן הבית חלוקים לעבודה. החזקת בית־מרקחת בגיטו היתה אסורה. תרופות ניקנו מחוץ לגיטו ועסקה בכך גיסתו של ד"ר צייגר גב' צ'ובן־קופפרמאן.

לא היה בנמצא בכלל בבי"ח יהודי חדר לניתוחים ולא היתה כל אפשרות להציל חיי יהודים שהיו זקוקים לניתוחים דחופים.

בנסיבות אלה, אי אפשר היה לבודד את החולים במחלות מידבקות כגון טיפוס הבהרות, שממנה מתו ד"ר ראפ וכפי הנראה גם ד"ר יונגראף, וכן בטיפוס מעיים, שהיה תופעה שכיחה בגיטו. בתי מחסה המוניים שימשו מקור להפצת מחלות מידבקות. באחד מחדרי החולים בבית־חולים, מקום שבו שכבו חולים עם חום, הוחזקו גם החשודים במחלת הטיפוס. בגיטו היה קשה לקבוע אומדן משוער של התמותה ממחלות מידבקות, שכן על אלה שמתו בביתם לא נודעה סיבת מותם.

בחודש יולי 1942 נעשו — דרך חובה — זריקות חיסון נגד טיפוס הבהרות והדבר צויין בחותמת בתעודת הזהות של היהודים (Meldekarte fuer Juden") וזה היה אמצעי המניעה היחידי שניתן בגיטו.

ראש היודנראט, מוטק הורביץ ואחותו עשו הכל כדי לספק את הצרכים של בית החולים, שלא גבה שום תשלום בעד האישפוז.

כן התנהלה בגיטו מרפאה פרימיטיבית למחלות פנימיות, מחלות עור, למחלות נשים וליולדות. אמנם, ניגבו תשלומים מן המבקרים במרפאה, אך חסרי האמצעים שהביאו אישור מהיודנראט היו פטורים מתשלום.

אחרי ה„אקציות" התכופות באוקטובר, הופסקה כל העבודה בבית־חולים.[35]

זמן מסויים אחרי ה„אקציה" של פסח, לא תכפו מקרים של רצח המוני בגיטו וליהודים הוסבר, כי רק מי שאינו עובד — יומת. אי־לכך היו היהודים מוכנים לצאת לכל מקום עבודה. ואף לשלם עבורו בכספם האחרון, בבגדים או בחפצי ערך אחרים.

הפועלים התאספו בקבוצות במקומות ריכוז קבועים, משם הובלו לעבודה. כן נשלחו פועלים לעבודות מקריות, לפי הצרכים היומיים של הגרמנים: לניקוי רחובות, בתי חולים, לפריקה והעמסת מיטען הרכבת, לסלילת כבישים, ולפעמים גם — במקרים של מחסור בסוסים, לגרירת משאות כבדים על גבי עגלות למרחקים גדולים. לעתים חזרו האנשים לבתיהם פצועים, עם שברים בעצמות.

גם המומרים נצטוו להופיע לעבודה כפויה. הם עמדו בתור לפני המטבח של היודנראט. היהודים לא התנכרו להם, אף־על־פי שהם התנכרו ליהודים. התיישבו בגיטו וציפו שהכמרים, ידידים שלהם והקרובים הארים יעזרו להם וישתדלו בעבורם. אולם כולם פנו להם עורף בשעת מצוקתם.

בחודש מאי 1942 החלה נדידת האנשים לעבודות מחוץ לגיטו, שם אפשר היה לנהל סחר חליפין ולהשיג מזון תמורת דברי ערך (זהב, יהלומים וכו').

מחוסרי עבודה יושבים בגיטו ומחכים למוות. מי שיש לו עוד ברשותו חפצים מוכר אותם או מחליף תמורת מזון, כגון: 12 ק"ג גרעיני חיטה — תמורת חליפת גבר חדשה; ציפית כר חדשה, שוויה — 2 ק"ג תפוחי־אדמה, שמלת צמר במצב טוב — 4 ק"ג גרעיני חיטה. מי שלא נשאר בידו דבר למכירה, היה צפוי למיתת רעב.[36]

הקמת הגיטו ניתקה את האוכלוסיה הארית והסביבה משירותיהם של בעלי מלאכה יהודיים וביניהם מומחים בעלי מוניטין (ענף המלאכה בקולומיה היה מזה שנים

[35]) זכרינותיהם של ויינהבר — האקר, עמ' 10, פדר, עמ' 16, וכן מכתבו מ־2 בינואר 1945, וכן עדות שאודר, עמ' 7, ניידר, עמ' 6, 7, 9, בארטפלד, עמ' 4, גרסטנהאבר, הגר, עמ' 13. שטרן, ד"ר וולנשטיין.

[36]) ווייבהבר — האקר, שם, הגר, שם, ניידר, שב, עמ' 8, אונגר, שם עמ' 71.

רבות בידי היהודים). סגן ראש העיר הפקו (Hefko) השתדל אצל השלטונות הגרמניים כי יוקם מרכז מלאכה, שבו יהיו מיוצגים כל מקצועות המלאכה. ואמנם, בתמיכת היודנראט הוקם „מרכז חילופין" (Um-schlagstelle) בצד הארי, במקום שגבל עם הגיטו (ברחוב ואלובה). עובדי בתי המלאכה וביניהם בעלי מקצוע המעולים ביותר: חייטים, סנדלרים, שענים, נגרים, מסגרים, מומחים למכניקה עדינה וכו' צוידו בתעודות מעבר מיוחדות. למרות שהגרמנים לא שילמו מאומה לעובדים שעבדו במפעל זה, היה ביקוש גדול למקומות עבודה אלה בגלל האפשרות להשיג בדרך זו מזון. ואמנם, לעובדי מרכז החילופין היה קשר עם איכרי הסביבה ונתאפשר להם להשיג מצרכי מזון. ראוי לציין ש־60—70 אחוזים של אספקה בלתי חוקית לגיטו עברה דרך נקודה זו. כן נקשרו יחסים עם האוכלוסיה הנוצרית בענייני הצלת יהודים במקרה של הישנות „אקציות". בראש המפעל עמדו משה שנייברגר, שען (יו"ר), אפרים שאצברג פרוון וברנקלאר, רצען. במקום סודר מטבח וחלק גדול מהמצרכים חולק בין הילדים ונצרכים אחרים בגיטו.

במגמה לשחרר יהודים מהחובה של עבודת כפייה בתנאים יותר גרועים, השתדלה הנהלת המפעל להרחיבו. ידוע, כי במחלקת הכובענות נתקבלו עובדים נוספים אלה: אנגלר ואשתו, פישל שר ואשתו, וכן בני הזוג גרסטנהאבר.

הגרמנים ניצלו את מרכז המלאכה ניצול מלא. כאן מצאו את החייטים והתופרות הטובים ביותר, אומני הריקמה וכל שאר בעלי המלאכה, שלידיהם מסרו את הזמנותיהם בלי לשלם פרוטה.

מן הראוי להזכיר במקום זה, כי השלטונות הגרמניים בידעם בבירור שעל היהודים נגזר דין השמדה כללית הקימו בקולומיה יחידת הכשרה מקצועית לנגרים פולניים ואוקראיניים:

(Anlernstelle der Kreishauptmannshaft,
Amt fuer Wirtschaft, Unterabteilung
Treuhandstelle, Kolomea).

למעלה מתריסר אנשי מקצוע יהודיים, המועסקים במרכז המלאכה, היו נאלצים להדריך את יורשיהם הארים במקצועותיהם השונים.[37]

מכאן ואילך נמשך השקט היחסי בגיטו במשך חדשים מספר. ואולם, ב־4 ביולי קיבל היודנראט הודעה מאת מנהל העבודה הגרמני מיכאל, כי למחרת בשעה 6 בבוקר חייבים כל הגברים בגילים בין 16—50, להתייצב בחצר הבניין של משרד העבודה לשם ביקורת תעודות העבודה. אך עוד לפני השעה היעודה הוקף הגיטו אנשי גיסטאפו ומשטרה. עם מתן האות ע"י יריה, חדרו הקלגסים לתוך הגיטו באמתלה כי מחפשים אחרי המשתמטים מהביקורת. נערכו חיפושים בבתים וגברים שמיהרו למקום ההתייצבות הוכו ללא רחמים וגם נורו. בהתנפלות רצחנית זו הרגו כ־150 איש, ובתוכם 3 שוטרים יהודיים.

ב־14 באוגוסט פירסם משרד העבודה הגרמני שנית הוראה בדבר רישום כל הגברים בגילים 16—50, לפיו עליהם להתייצב בכיכר מול משרד העבודה. מי שנמצא עדיין אחר השעה 6 בבוקר ברחוב או בביתו, נורה במקום. כן נורו אלה שאיחרו לבוא למפקד, כגון רופא השיניים שרל (בסך־הכל קיפחו את חייהם באותו יום 90 אנשים צעירים) באמתלה, כי הם משתמטים מביקורת. אך כל אלה שהופיעו במקום הריכוז בזמן, עברו בסך לפני ועדת הגיטו והורשו לחזור לבתיהם; חולים ותשושים נורו בו במקום. יהודים רבים ראו בזה — במבצעי ביקורת אלה של הגרמנים — הוכחה, כי הם זקוקים לידיים עובדות של היהודים ואין כל תוכנית השמדה לגביהם, מה עוד שהיודנראט חיזק אמונה זו בקרב האנשים. למעשה היה זה תכסיס רמייה נאצי מובהק, שנועד להכשיר את הקרקע למיפקד גדול שייהפך לאקציית גירוש למחנה השמדה בלז'ץ.

באותה עת הופיעה בבתי המלאכה ועדה מיוחדת בהרכב: איש הגיסטאפו פרוסט, אוברלויטננט הרטל ואיש היודנראט שנייברגר. הם ערכו ביקורת של רשימת העובדים ובכל מחלקה צימצמו את מספר העובדים עד כדי מחציתם. כפי שהתברר לאחר מכן, היתה זו הכנה לרישום הגדול שעמד להיערך ב־7 בספטמבר.[38]

מבצעי השמדה — „אקציות"
(7 בספטמבר 1942 — 1 פברואר 1943)

בערך ב־3 בספטמבר 1942 קיבלו אי אלה בתי חרושת הוראה להביא את התעודות של פועלים יהודים להחתמה, שכן החותמת החדשה שעל התעודות נועדה להגן על בעלה יחד עם משפחתו. בהמשך באה ההוראה שב־7 בספטמבר חייב כל פועל יהודי להתייצב עם משפחתו ל„רישום" שני. לכל בית חרושת ולכל מפעל אחר הוקצב מקום ריכוז נפרד.

ב־4 בספטמבר נתקבלה ביודנראט הוראה מאת משרד העבודה שעל כל היהודים מגיל 16 ועד 60

---

[37]) שאודר, שם, עמ' 14—15, גוטמן.

[38]) פדר מוסר על מפקד העובדים ביום 7 באוגוסט (לפיו נורו באותו יום 60 גברים), שם, עמ' 16—17; לפי שניצר, ט'ם, עמ' 800—851, מספר הנרצחים של המפקד ב־14 באוגוסט היה 63. ראה גם וינהבר — האקר, עמ' 11, וכן עדויותיהם של שאודר, עמ' 7, בוזשא, ליקבורניק, שם, ראה גם ניידר, שם, עמ' 49, וכן הסקירה שלו. ניידר ברח להסתתר באותה „אקציה" זוטה בדירתו של ד"ר גוטפריד עד עבור הזעם.

להתייצב ביום שני, 7 בספטמבר בשעה 6 בבוקר במיגרש העצים שליד משרד העבודה לרישום כללי.

הדבר עורר מבוכה גדולה בקרב אוכלוסיית הגיטו. היהודים הרגישו ששוב מרחף עליהם אסון גדול. לא מכבר עברו עליהם 3 ימים ו־3 לילות בחרדת מוות, מה גם שנתקבלו בגיטו הידיעות הראשונות על „אקציות" בלבוב, צ'ורטקוב, בוצ'ץ' ובערים אחרות בממדים, שכמותם טרם נודעו.

לפי הידיעות שנתקבלו ממקומות שבהם בוצעו ה„אקציות", הסתבר שכרטיסי עבודה לא הצילו מפני „אקציית הגירוש". רק מי שהשכיל להכין לעצמו מקום סתר בטוח, יש לו סיכוי להינצל.

בשלב זה היו האנשים שרויים בקדחת של התייעצויות והיסוסים: ללכת לרישום או לא ללכת. בהסתמך על נסיון של הרישום הקודם, חייב ההגיון להירשם, כי הרי אז סבלו מחוסרי עבודה ואלה שנשארו בבתים, והמקסנה המתבקשת היא כי לנרשמים יהיה סיכוי ואפילו קלוש להישאר בחיים, בו בזמן שהישארות בגיטו פירושה מוות בטוח. עם זאת נעשו מאמצים רבים כדי להכין מחבואים מתחת לרצפות בעיקר.

אנשים עשו ברגע האחרון גם מאמצים רבים כדי בכסף האחרון שנותר להם להשיג לוחית פח ועליה המספר הסידורי של בעל הלוחית, שנתנה זכות לאיסוף סמרטוטים ושארית אריגים בכפרים ובעיירות הסביבה, וכן איסוף הסרפד.

כן שולמו סכומים גדולים לגרמנים ואף לפקידים יהודים תמורת הכללתם ברשימת המועסקים של מפעלים אחרים. בעת ובעונה אחת החלה נהירת היהודים אל הכפרים ומעבר לגבול. היה זה דחף פנימי שהזהיר את האנשים, כי מתקרב משבר ויש לחפש דרכים להינצל. רבים ברחו לגבול לכיוון העיר קוטי.

יום אחד לפני מועד המיפקד, היינו ב־6 בספטמבר 1942, נתקבלה פקודה באומשלאגשטלה, לפיה חייבים כל בעלי המלאכה להיות מוכנים לדרך, ועליהם להכין שמיכה, לבנים, נעליים להחלפה, ע"מ לצאת למחנה עבודה. הם רוכזו כולם בבית שממול לאומשלאגשטללה.[39]

ערב המפקד הגדול הודבקו מודעות מטעם השלטונות בהן נקבע תחת איום של עונש מוות סדר ההתייצבות ביום הנקוב. אי־לכך, התאספו בבוקרו של יום ב' 7 בספטמבר 1942, יום שני של סליחות, בשעה 6 בבוקר, בכיכר קופרניק, ממול לגן העירוני, אלפי יהודים, גברים, נשים וטף, לבושים במיטב בגדיהם, כדי להיראות בריאים ומסוגלים לעבודה. רוב הנאספים היו בגיל צעיר, כי הקשישים, החלשים ומספר ילדים לא העיזו לעזוב את הגיטו (למראית עין נשארו דירות פתוחות בשביל שוד), שהוקף לפנות בוקר בטבעת ברזל של אנשי גיסטאפו, משטרת בטחון, קריפו, שופו, וכן של כוחות העזר האוקראיניים, אשר חסמו את המבואות בל יצליח שום יהודי להתחמק מן הגיטו. גם הכיכר הגובלת עם קצין העיר נתמלאה במשמרות מזויינים. בנקודת הריכוז, שהוקפה מכונות ירייה, מקום שם היה צריך להיערך המפקד, התאספו כ־8000 יהודים.

בשעה 8 הופיע במגרש הריכוז ראש הגיסטאפו ליידריץ לבוש בגדי השרד, בחברת מנהל משרד העבודה מיכאל ועם כל מטה המרצחים, ביניהם פרוסט, גדה, אנשי ס"ס ושוטרים אוקראיניים. כל השערים ננעלו והחל המפקד. ליידריץ מצווה להביא לפניו את הקבוצה הראשונה של עובדי המנסרה אל מרכז המגרש. לאחר עיון ברשימה שהוגשה לו ע"י מנהל העבודה של הקבוצה, ציווה ליידריץ להעביר את הקבוצה כולה, שמנתה כמה מאות איש, אל הצד הימני של המיגרש הריק. האנשים נשמו לרווחה: לפי שעה לא נערכת כל סלקציה. אבל בהופיע לפניו קבוצה שנייה של עובדי בית החרושת ללבנים, פרץ ליידריץ בצעקות: „כלבי חזירים — היכן הסתרתם את הזקנים שלכם?" באצבע הוא מצביע על הפועלים הנראים לו כצעירים ובריאים ביותר ומצווה לצרפם אל הקבוצה הניצבת בצדו הימני של המיגרש. את השאר הוא שולח שמאלה. האוקראינים מתרוצצים כמטורפים, מכים כל מי שמתמהמה וממריצים את כולם כעדר.

לפני כל קבוצת עובדים של מפעל תעשייתי הרפיא איש גיסטאפו שהקריא מתוך רשימה את שמותיהם של מספר בעלי מקצוע מובחרים ואלה נצטוו לצאת מן השורה ולעבור אל „הצד הטוב"; אלה נבחרו להישאר בחיים.

במרכז המיגרש מתחלפות הקבוצות בזו אחר זו במהירות. הצד השמאלי של המיגרש הולך ומתמלא וכבר ניצבים שם אלפי איש. בהינף יד אחת נשלחו אלפיים איש של קבוצת מחוסרי העבודה אל הצד השמאלי. מספרם של ה„נחוצים ביותר" (Dringend Noetige) הגיע לכדי 1600 איש. הם נלקחו מהמיגרש והובאו לבנין בית־הספר שבשדרות וולנוסצי. הארטל ציווה לרשום הנבחרים וכרטיסי העבודה שלהם הוחתמו מחדש. הם נחשבו תושבים ליגאליים של הגיטו. אחרי החתמת כרטיסי העבודה הורשו ללכת הביתה.

לגבי אלה שדינם נחרץ למוות — החלה פרשת העינויים בו במקום. בחום מעיק לא התירו להביא מים לשתיה. הפקודות „רוץ!" „שב!" אורכות שעות

---

39) זכרונותיהם של ויינהבר־האקר, ע' 12, רוזנברג, וכן עדויותיהם של שאודר, עמ' 9—10, ניידר, סקירה.

מספר. נשים הרות, נשים עם תינוקות על זרועותיהן, אין בכוחותיהן לרוץ במהירות הדרושה. על ראשיהן ניתך ברד צליפות שוט עד זוב דם או מהלומות בקת רובה ומיד האדים המיגרש מדם המוכים.

במיוחד התאכזרו באותו יום הפושעים הנאציים קנאקנדורף, ווייסמאן, שהירבו לירות באנשים ובילדים.

בשעה 5 אחה"צ הובאו הנידונים למוות במיצעד שקט ומחריד שמנה כ־7000 איש, רבים מהם יחפים אל תחנת הרכבת תחת מישמר כבד של מאות קל־גסים חמושים, והועמסו על רכבת משא שיצאה לבלז'ץ.

בלבוב התקיימה סלקציה של ה„מגורשים" מקולו־מיה, בה נבחרו הגברים החזקים יותר, אשר נשלחו למחנה העבודה שברחוב יאנובסקה; כל השאר הופ־שטו מבגדיהם לחלוטין ועירומים כביום היוולדם נשלחו הישר לכבשני בלז'ץ. **)

מספר רב של קרבנות ה„אקציה" הגדולה (כ־1000 איש, ביניהם חולים שהומתו במיטותיהם), שהיתה שלב ראשון בתהליך המזורז של חיסול יהודי הגיטו, הובאו במשך כמה ימים לבית העלמין ונקברו בקב־רים המוניים.[40])

החשמדה בערי השדה

ביום 7 בספטמבר נערך גם „מיפקד" בקוסוב ובקוטי. באותו יום החלו היהודים עוד משעות בוקר מוקדמות להתאסף במיגרש הספורט של קוסוב ותעודותיהם בידיהם, תוך אמונה כי בצהרים עומד להיערך מיפקד. רק אלה שתעודותיהם לא היו בסדר הסתתרו במחבואים. תדהמה ואימה נוראה נפלה בקרב היהודים, כאשר במקום הגרמנים ממשרד הע־בודה ראו לפניהם אנשי גיסטאפו רבים (עם פרוסט מקולומיה בראש), את שופו ואנשי ז'אנדארמריה, אשר הקיפו את המיגרש מכל עבר. מי שניסה להי־מלט נורה בו במקום. בראותם את ההרוגים לפניהם, קפאו כולם על עומדם ואיש לא ניסה עוד לברוח. ההמון כולו הוקף זקיפים והובל לכיוון קולומיה.

תהליך זה התרחש גם בקוטי, וגם משם החלו להריץ את האנשים לקוסוב. מראה היהודים שהגיעו לקוסוב היה מבעית ממש. בראש המון של 800 יהו־דים צעד יקיר קנאל, אשר השמיע במשך כל הדרך מנגינות נוגות מתוך התפילות. בהתקרב השיירה לקוסוב, היא צורפה אל יהודי המקום.

מתוך ההמון נבחרו מהר 56 בעלי מלאכה ואת כל השאר החלו להריץ — לעיני התושבים הנוצרים שחזו במחזה מתוך הרגשת שמחה — לקולומיה, ביחד עם יהודי קוטי ורוז'נוב (במקום הזה הוצאו באותו יום להורג ביריה 7 יהודים). אחרי השיירה, שהיתה מוקפת אנשי גיסטאפו, נסעו עגלות עליהן הושיבו את הזקנים והחולים, או את אלה שלא היה בכוחם להמשיך עקב מכות רצח שספגו. את החלשים יותר הרגו עוד בדרך וגוויותיהם התגוללו בצידי הדרך.

עדי ראיה מעריכים את מספר היהודים האלה שהובלו להשמדה — עד כדי 10.000 איש.

את כל היהודים מקוסוב, קוטי, יאבלונוב, פיסטין, זאבלוטוב, הורודנקה, גבוזדזיץ וממקומות אחרים קרו־בים הביאו לגיטו קולומיה (פרט לאלה שנשארו בבניין המשטרה, שם מתו רבים מהם). יהודי זאבלוטוב וגבוז־דזיץ הגיעו מוקפים שוטרים אוקראיניים, רכובים על סוסים, בלי מזון וללא חפצים. מי שנעצר בדרך הוכה עד שנפל.

ב־10 בספטמבר הועמסו כל החולים על עגלות ונל־קחו בכיוון לא ידוע (הם נרצחו). כל השאר מוינו ע"י המרצח הנודע ווייסמאן ובתהלוכה גדולה הובלו לאחר שכל מטענם הוחרם, דרך רחוב קוליובה לתחנת הר־כבת. תושבי הרחובות שדרכן עבר המצעד נצטוו לסגור את הדלתות והחלונות שבבתיהם ואסור היה לאיש להימצא בזמן העברת המצעד ברחוב. ניתנה פקודה של הממונה על ה„אקציה" להעמיס כל קרון ב־160 איש וכתוצאה מכך התעלפו הרבה אנשים מיד ונחנקו בתוך הקרונות לפני הגיעם למחנה ההשמדה.[41])

אנשי הגיסטאפו בקולומיה השתתפו גם ב„אקציה" הגדולה שהיתה בהורודנקה, בה נהרגו כמה מאות איש במקום, ולמחנה השמדה בלז'ץ גורשו 2000. אחרי ה„אקציה" הזאת נשאר בהורודנקה מעין מחנה עבודה שמתוכו נשלחו מדי פעם בפעם 100 — 200 איש להש־מדה בקולומיה.

לאחר שפחת באופן ניכר מספר היהודים (אחרי „אק־ציה" זו, כמו אחרי כל „אקציה" ערך היודנראט רישום חדש של שרידי האוכלוסיה) החליטו הגרמנים לצמצם את רובע המגורים של שארית הפליטה. משך 3 ימים היה על כל אלה שנותרו בגיטו לעבור לרובע מס' 1 במגמה לחסל את הרובעים 2 ו־3. רובע ג' צומצם

**) מפאת העומס הרב של האנשים ובגלל החום והמחנק — מתו 2000 איש בתוך הקרונות — לפי הדו"ח של לויטננט ווסטרמן למטה המשטרה בלמברג, מ־14.9.1942 („יד ושם").

[40]) בל. רוזנברג, זכרונות ויינהבר — האקר — זכרונות וכן זכרונותיהם של ניידר, עמ' 26, שניצר עמ' 82—85 (מספר ה„מגורשים" באותו יום לפי הערכתו של שניצר הוא 7000). פדר מעריך את מספר ה„מגורשים" לבלז'ץ ל־8700 ומספר המומחים ל־1300 (שם, עמ' 19); עדויו־תיהם של האברמן, עמ' 13, זינגר, שאודר, 7, ליקבורניק מעריך את מספר המומחים שנשארו בגיטו כ־1300, וכן הניג, מארקמאן, גרסטנהאבר, סאגר.

[41]) פדר ע' 23—25, שניצר, קאופמן האברמן פרשל, שם, זכרונותיו של ניידר עמ' 11. ב־1 בנובמבר נרצחו שרידי גיטו קולומיה, ד"ר שמחה, שם, עמ' 327; ראה גם רוזן, ספר קיטב, שם, 168—171.

ושארית היהודים הצטופפו בשול־גאס. בשלב זה לא נותרו עוד משפחות במובן המקובל של המילה.

הורים נותרו ללא ילדים, ילדים איבדו את הוריהם. עם זאת, היה מספר יהודים רב מדי (מספר האי־ליגאליים גדל מיום ליום), כדי שאפשר יהיה לדהסם לתוך כמה רחובות קטנים שמסביב לבית הכנסת שהוקצו ע״י הגרמנים. פרט ל־1600 בעלי החותמות שנשארו באופן ליגאלי, נמצאו מתווכים זריזים שהצליחו להשיג תמורת תשלום של 1000 זל. חותמות נוספות אצל פרוסט, הממונה על ענייני היהודים בגיסטאפו, אם כי רוב הציבור הפסיק להאמין לגרמנים לחלוטין. למרות שמספר הליגאליים שנשארו בחיים הו 2000 בערך, ניתן להבין מחוגי הגיסטאפו שמספר זה ניתן להגדיל עד כדי 5000.

שוב זוכים אנשי מחלקת הציוד (״־Materialbeschaffung״) ל,,עונה פורחת״. תמורת כסף רב מקציבים דירות לבעלי יכולת, בו בזמן שהעניים מוצאים את עצמם ברחוב. שוב גרים אנשים למרות הקור הסתווי בתוך חורבות של בתי כנסת, במרתפים ובעלית גג. רק מעטים, עלה בידם להעביר את שארית רכושם לדירות „חדשות״. הצפיפות הנוראה עוד הוגברה כאשר הגיעו לגיטו שרידי זאבלוטוב וקהילות אחרות.

תמונה אופיינית לאותו זמן שלאחר ה„אקציה״ של ה־7 בספטמבר, מהווים הילדים ללא הורים חסרי קורת גג, מחזרים על פתחי הבתים ומתחננים למעט אוכל. אלא שלעתים רחוקות הם נענים, כי ברוב המקרים סובלים חרפת רעב דיירי הבתים כמוהם. וכך הם מתרוצצים עם סימני הרעב על גופם, עד שהמוות „הגואל״ פוקד אותם.

בנסיבות אלה גבר הלחץ מצד היהודים לקבל תעודות של אספני חומרי גלם. ועלה בידי המנהל פאטאייוויץ לקבל מאת הגיסטאפו שהוא כעת הקובע היחיד בעניינים הנוגעים ליהודים מספר תעודות כאלה בעזרת השתדלן („מאכער״) מנדל. מספר רב של יהודים הורעסק כעת בסידורו ובפינוי הרכוש היהודי הנטוש שעליו ניצח משרד מיוחד שהוקם לצורך זה (״Nerterfas־sung״) בהנהלתו של אוברשארפירר האַלרבאַך מקלן. אחר „אקציית״ ספטמבר גדל צוות עובדים יהודים עד כדי 600 (כולל כ־350 יהודים ששוחררו מבית הסוהר לפני הישלחם למחנה השמדה בלז׳ץ). החפצים שהובאו במשאית מגיא ההריגה שפרובצה עברו במחסני חומרי גלם תהליך של חיטוי ואחר־כך הועברו לגרמניה.

עבודה גדולה בוצעה ברובעים 2 ו־3, שאחרי חיסולם נסגרו והופקדה עליהם שמירה, תחילה של 30 שוטרים יהודים ולאחר מכן ע״י אנשי המיליציה ה,,פולקסדויטשה״. לאיש לא ניתן להיכנס לרובעים אלה ללא רשיון מיוחד. עובדי קבוצת האלרבאך היו יום יום יוצאים במאורגן לעבודת פינוי מיון ואיסוף ריהוט, כלים ובגדים שבוצעה בהשגחתה של מיליצית ,,פולקסדויטשה״, שלא חסכה עלבונות ומכות מפועלים יהודים (הירבה להכות גם האלרבאך בעצמו).

בתים גדולים רוקנו והפכו למחסני האלרבאך, למשל בית חרושת לשעבר של הורביץ שימש מחסן לבגדים. החפצים נועדו בשביל הפולקסדויטשים שהועברו מבוקובינה ומאוקראינה.

מוסדות יהודיים מתארגנים מחדש, למרות שב„מפקד״ הגדול נלקחו חברי היודנראט (פרט למ. הורביץ, ד״ר הוטשנקר, ד״ר קרייזל וגם יעקובי) ועובדיו וכן עובדי משרד העבודה. ,,שירות הסדר״ הוקטן מאוד עד כדי 40 איש בלבד.

שוב חודש המסחר בגיטו. עם זאת שררה אי־וודאות מוחלטת לגבי עתידו של הגיטו המוקטן. כל אחד מאנשי הגיסטאפו, בבואו לגיטו — מצא לחובתו לירות במי שנתקל בו בדרך. כאשר המרצח קנאקנדפל נתקל ב־17 בספטמבר במנדל ברכר, הלך אחריו עד לדירתו ופה רצחהו נפש ביחד עם בני ביתו וגם את באי הבית (ביניהם את המורה ללימודי דת — יוריס). סימן מובהק להתדרדרות המצב היא בריחתו להונגריה של יעקובי עם אשתו וילדו, וכן בריחתה של קבוצה עם אחיו של מ. הורביץ וה,,שתדלן״ (,,מאכער״) של משרד העבודה, שטיין.[42])

בחודשי אוקטובר־נובמבר 1942 נמשכים המבצעים הרצחניים („אקציות״) בלי הפוגה. טבח דמים איום פוקד בין השאר את הישובים האלה: סקאלאט (למעלה מ־3000 קרבנות), זבאראז׳ (למעלה מ־2000), זלוצ׳וב (2500), ז׳ולקייב (2500), ברודי (3500) וכו׳.

גם בגיטו קולומיה התרבו בימים הראשונים של אוקטובר 1942 סימנים להכנותיו של מנגנון ההשמדה למבצע רצחני חדש.

ביום שקדם ל„אקציה״ ציוו הגרמנים ובני משפחותיהם על כל בעלי המלאכה היהודיים העובדים ב,,אומשלאגשטללה״ („מרכז החילופין״) למסור מיד לידי המזמינים את החפצים שהוזמנו אצלם — גם אם טרם השלימו את העבודה. נשות הגרמנים לקחו בחזרה את האריגים מהתופרות, הגברים לקחו את חליפותיהם, וכו׳. קמה בהלה שאין לתארה, שכן כולם ראו בכך אות המבשר ללא צל של ספק את בוא ה„אקציה״.

עם עלות השחר של יום א׳ 11 באוקטובר 1942, פרצו המרצחים לדירות היהודים בצווחות אימים: ,,יהודים החוצה!״. לא רק הגיטו, אלא כל העיר היתה מוקפת משמרות גרמניים (ב„אקציה״ לקחו חלק לרוב — אנשי שופו מטארנופול). לפני כל בית עמד רוצח חמוש ולא היתה כל אפשרות להימלט מן הגיטו, אף לא תמיד

---

[42]) זכרונותיהב של פדר, עמ׳ 28, שניצר, עמ׳ 101—107, וויינהבר־האקר, עמ׳ 16—17, 21 וכן עדויותיהם של שאודר, עמ׳ 11, 16, האברמן, 2—3, רוטנר, וכן סקירא של ניידר.

נשאר זמן לתפוס מחסה במחבואים שהוכנו מראש. גם בתי המלאכה (אומשלאגשטללה) הוקפו.

ה„אקציה" התרחשה על הרבה יהודים במפתיע, ורוב האנשים עדיין ישנו כאשר אנשי הגיסטאפו, הז'אנדרמריה והשוטרים האוקראיניים חדרו לדירותיהם. הממונה על ה„אקציה", גאיא, סגנו של ליידריץ, חיפש אישית אחרי פיש. תוך כדי הוצאת האנשים מדירותיהם הבטיחו הגרמנים הבטחות שוא: כי אלה שבידיהם כרטיסי עבודה יוחזרו מיד לבתיהם. בעלי החותמת המאושרים לא ניסו להסתתר, והדבר היה בעוכרם, כי הם היו הקרבנות הראשונים.

מלבד אנשי הגיסטאפו וכלביהם, שמרו על החטופים גם אוקראינים ופולנים.

ביום זה חוסל גם בית היתומים. למרות שביום לפני ה„אקציה" הזהיר שוטר יהודי את המנהלת קויפמאן מפני מה שעומד להתרחש. ילדים בוגרים יותר קיבלו הוראה לברוח ולהסתתר על דעת עצמם; חלק מהם התחבאו במקלט, וחלק — למעלה מ־20 ילדים — החביא היודנראט בבית־חולים יהודי. ביום ה„אקציה" נלקחו מבית היתומים כ־40 ילד, שלוו על־ידי גב' קסטן, לילה קריס, גב' קויפמאן ועקרת בית, פליטה מהונגריה. גב' קסטן טיפלה בילדים במסירות נפש עד הרגע האחרון. ד"ר קסטן, שהצטרף לתהלוכת הילדים, נורה אחר כך במיגרש. הילדים שנשארו בבית־היתומים (תינוקות וילדים חולים) נרצחו כולם. היה זה הרטל, שהיה אחראי על חיסול בית היתומים. אחר החיסול של בית היתומים הגיע לבית החולים הפושע קנקנדפל, הוציא ממנו 20 ילדים, ורצחם נפש בגינת בית־החולים.

מספר ילדים נחנקו באותו יום בבונקרים מחמת החשש שעל ידי הבכי יגלו את מקום מחבואם. מספר ילדים נרצחו על ידי הגרמנים במקומות שהוסתרו כגון התינוק של ד"ר וולנשטיין שנורה ע"י הגיסטאפואי קופיש.[43])

ושוב חזר על עצמו כל המחזה של ה־7 בספטמבר: עינויים במקום הריכוז והרישום; גם הפעם הופרדו במיון שנערך בכיכר כ־200 בעלי מקצועות שהיו נחוצים והם צוידו בחותמת חדשה.

כ־4000 יהודים נשלחו לבלז'ץ ובתוכם הרבי מקרסוב, שעמד על כוונותיהם האמיתיות, הזדוניות של הגרמנים לגבי פתרון שאלת היהודים הרבה לפני התחלת אקציות ההשמדה והחיסול. הדבר היחידי שיכלו לעשות אנשי המשטרה היהודית, היה לספק דליי מים לקרונות לפני עזיבת הרכבת את התחנה. הם גם לא סגרו היטב את דלתות הקרונות, כדי לתת אפשרות לנלכדים לקפוץ מהם בזמן הנסיעה.[44])

יום אחד אחרי „אקציה" גדולה זו, ב־12 באוקטובר 1942, באו 3 אנשי גיסטאפו ליודנראט ודרשו להמציא להם עד שעות הצהריים 105 קרבנות, בעיקר נשים וזקנים, שאם לא כן, יתפסו את אנשי היודנראט והמשטרה בעצמם. הזוועה שבביצוע „אקציה" זו התגלמה בכך, שהיהודים נצטוו למסור במו ידיהם את אחיהם להשמדה, שהרי עד כה אי אפשר היה להאשים יהודים במסירת אחים למרצחים. השוטרים היהודיים צייתו לפקודה וחטפו גם נשים צעירות; כל הנחטפות הובלו לבית המטבחיים ונרצחו בו במקום. בין קרבנות ה„אקציה" היו נשי משפחת באנק ואמו של ד"ר יצחק קנש, רופא ותיק בתל־אביב.

אחר ה„אקציות" ב־11 וב־12 באוקטובר 1942 אבדה כבר כל תקוה. יו"ר היודנראט מ. הורביץ השתדל אצל שלטונות הגיסטאפו להפוך את הגיטו למחנה עבודה, אבל נרמז לו שיברח להונגריה. במצב זה של דכדוך נפש הוא ניסה לאבד עצמו לדעת ביחד עם אחותו בלילה של 25 באוקטובר 1942, אך הרופאים הצליחו להצילו.

בסמוך לאירוע זה, החלה פרשת חיסול כל משתפי הפעולה המובהקים ע"י הגיסטאפו עצמו. ב־4 בנובמבר נתלה פיש (סגן מפקד הגיסטאפו גאי רצח אותו בעצמו), איטשה „גניבה" נורה עוד ביום המפקד, ב־7.9.42 ע"י הארטל בעצמו.

אחרי ה„אקציה" של 11 ו־12 באוקטובר בא גל של התאבדויות. בין המאושרים היו אלה שברשותם היה מצוי רעל, אשר ניצלוהו כדי לשלוח יד בנפשם, ביניהם הרוקח גולדמאן, תעשיין מסטאניסלאבוב, ד"ר מנדלסון, ד"ר האמר ורבים אחרים.

ימים ספורים אחרי ה„אקציות" של 11 ו־12 באוקטובר ציווה הגיסטאפו להפסיק את העסקתם של יהודים במפעלים שונים והמובטלים יצורפו לקבוצת „האלרבאך", שגדלה עד כדי 1000 איש, גברים ונשים, ועסקה בפינוי הגיטאות המחוסלים מס' 2 ומס' 3. העובדים בקבוצה זו שמחו בחלקם, שכן עבודה זו איפשרה להשיג מזון ובמקרה של סכנה — להימלט מגיטו מס' 3 שע"י הנהר פרוט.

בגיטו המיותם רדפו אנשי שופו את כל אלה שלא הלכו לעבודה, הם חטפו בלתי מועסקים לכל מיני עבודות. תוך כך נודע, שקבוצה אחת של צעירים, שנתפסו, הובלו לשפרובצה לכריית קברים. זה היה סימן מובהק שאקציה חדשה מתקרבת. היו גם סימנים אחרים: בגיטו הופיעו גם אנשי גיסטאפו לבושים אזרחית לשם סיור ובילוש.

---

[43]) קאופמן, ד"ר וולנשטיין, 12.

[44]) לפי פדר היה מספר קרבנות ה„אקציה" באותו יום כ־4000 איש (שם, עמ' 29), לפי שניצר — (עמ' 108—111) — 3500, מספר המשוחררים 170; שאודר (שם, עמ' 11) מעריך את המספר הזה — 5000; ראה גם את זכרונותיהם של וינהבר־האקר עמ' 17, וכן את עדויותיהם של ד"ר וולנשטיין, א. לדרפיינד, גב' קאופמן, שטרן, גרבשנהאבר.

ביום ד׳, ב־4 בנובמבר 1942, נצטוו כל הפועלים היהודים להתייצב למחרת בשעה 7 בבוקר לפני שער הגיטו, שם יסקור האלרבאך בעצמו את הקבוצה היוצאת. לפי גירסה רשמית הגיעה ועדת ביקורת מלבוב, שלפי השמועות דרשה שהעבודה בגיטו תסתיים עד ל־1 בינואר 1943, אבל בינתיים „יש בדעתה לבדוק במקום את עבודת המועסקים בקבוצת האלרבאך״.

שוב השתררה חרדה מעיקה בין שרידי הגיטו, מה גם שמסטאניסלאבוב הסתננה הידיעה כי חוסלה שם קבוצת פועלים שהועסקה בעבודות פינוי במקום. עתה ניבאו לקציר דמים שייערך באותו יום גורלי בגיטו על אלה שעדיין נותרו בו. נציגי היודנראט יעצו לצאת ללא היסוס לעבודה, שכן לדעתם נשקפת סכנה בתוככי הגיטו בלבד.

למקום הריכוז יצאו איפוא לא הפועלים בלבד, כי אם גם אלה שמעולם לא עבדו אצל האלרבאך. שהופיע אישית במיגרש בליווי נציג הגיסטאפו מלבוב, לוטר, שניהל את ה„אקציה״ באותו יום. מספר לא מבוטל של עובדי הקבוצה עמדו על תכונה בלתי רגילה והצליחו לברוח מנקודת הריכוז. כ־100 איש הסתתרו אח״כ במחבוא בעליית הגג שבמטבח הקודם ב„פוקוציה״. כ־600 איש הסתתרו בבונקר תת־קרקעי. כן הסתתרו מספר אנשים בבתים עזובים ברובע 3. עובדי הקבוצה שנשארו במקום (כ־350 איש), שאליה צורפו קבוצות אחרות, צייתו להוראותיו של האלרבאך. אך כאשר פלוגת העבודה עזבה את הגיטו. היא רק הספיקה לצעוד פסיעות אחדות, וכבר הקיפוה מכל עבר אנשי הגיסטאפו, הס״ס והמשטרה האוקראינית, שארבו בקרבת מקום במצב של כוננות. כל הפלוגה הובאה לכיכר הידועה לשימצה, שברחוב קופרניק וכל אחד יודע כבר שהוא אבוד והמוות אורב בכל מקום. גם מי שיצליח הפעם להימלט, הריהו עתיד ליפול לידי המרצחים בעוד ימים ספורים או בעוד מספר שבועות.

באותו יום, בשעה 11, התפרצו משתתפי ה„אקציה״ ל„אומשלאגשטלה״ ולקחו משם לבית הסוהר את בעלי המלאכה שנמצאו במקום. כן צורפו כ־100 אספנים של חומרי גלם (את הסלקציה כאן ניהל פרוסט).

בינתיים פרצו לתוך הגיטו עצמו אנשי הגיסטאפו ביחד עם המיליציה האוקראינית וערכו חיפושים בדירות תוך כדי גרירת הדיירים החוצה. בשעות הצהריים הושלכו פצצות תבערה לתוך הבתים (על־יד הבתים שהוצתו הוצבו משמרות של אנשי גיסטאפו, שופו ואחרים). רק בבתים שעמדו בגבול הגיטו ובצד הארי לא פגעו. הלהבות הלכו והתפשטו והגיטו כולו עמד בלהבות. הרבה אנשים נשרפו חיים, כדי לא ליפול בידי הגרמנים. בלהבות עמדו הרחובות זילונה, ואלובה, שצ׳לצקה, גורנה, שקולנה, ועוד. ליידריץ וחבריו הביאו את נשותיהם כדי לחזות בגיטו הבוער.

כל מי שניסה להימלט ממחבואו העולה באש, הוחזר בכוח אל הלהבות או נורה במקום. מנהל הדואר זינדל נוימן, עזב את משרדו בכדי לנסות להציל את בני משפחתו, אך כדור מרצחים השיגו. החולים שבבית החולים היהודי נרצחו במיטותיהם.

הגיטו בער במשך כל הלילה ולמחרת בבוקר היו הרחובות זרועים גוויות מפוחמות ושברי בתים. בלילה הזה ניספו 5000 נפש, שנפלו קרבן ללהבות.

הפעם לא הישהו את האנשים מפלוגת העבודה זמן רב במקום הריכוז. כבר בשעה 10 לפנה״צ הכניסום לבית הסוהר ובחצר הם הופשטו מבגדיהם תוך ששדדו מהם כל חפצי ערך. מי שלא מסר את כספו וחפצי־ערך, הוכה ונקרע לגזרים ע״י הכלב של קנאקנדופל. אחר־כך הובאו לכאן גם בעלי־המלאכה מהאומשלגשטלה ומספר רב של אנשים שנתפסו בגיטו, כשהם סובלים מכוויות ופציעות. החיפושים בגיטו נמשכו עד רדת הערב.

לילה קודר עבר על הכלואים בחצר בית הסוהר, בכפור, בסערה משתוללת ובגשם שוטף. כולם הוכרחו לשכב על הארץ ולהביט כיצד אנשי הגיסטאפו תולים יהודי „המזיק במיוחד״, מפני שהעיז לסטור על לחיו של איש הגיסטאפו בשעת נסיון בריחה. גוויית הנדון למוות נשארה תלויה על המיגדל עד למחרת — לאות אזהרה לכל מי שינסה להציל את נפשו. כל הלילה נורו יריות בחולים, זקנים וילדים, שלא היו מסוגלים לעשות את דרכם האחרונה לשפרובצה.

זמן קצר לפני שקבוצת האלרבאך הוצאה להורג, הופיעה משלחת של אנשי גיסטאפו כדי להוציא משורות הנידונים למוות 15 אנשים שהוגדרו כ„חיוניים״ (יש להניח שעשו זאת תמורת סכומי כסף נכבדים, שקיבלו מקרוביהם של המשוחררים).

רק למחרת, ב־6 בנובמבר, הובלו כ־10000 איש מסודרים בטורים של 8 איש לשפרובצה. באמצע הדרך הם הופשטו ערומים לגמרי וכך הובלו להשמדה. במשך הלילה חיכה כל אחד לתורו ;ההוצאה להורג ארכה כל יום המחרת.

עם הנספים ב„אקציה״ זו יש למנות את ד״ר קרן מזאבלוטוב, וכן אשתו, בנו ובתו של ד״ר בנציון פסלר, ממנהיגי ה„אגודה״ בפולין (ד״ר פ. עבד עד ה„אקציה״ הזאת מחוץ לגיטו באספן סמרטוטים).[45]

---

[45]) עדויותיהם של שאודר 12, 17, שטרן 9, ד״ר וולנשטיין 11—12, הורביץ 11—12, האברמאן, זינגר, וכן זכרונותיהם של וינהבר־האקר, עמ׳ 17, ושל שניצר עמ׳ 117—118, 125, 127. השווה גם עדותם של איגנאצי בוזשא מיום 4 באוגוסט 1947 במשפט ליידריץ, ארכיון יד־ושם, 66—0־4/20.

אחרי „אקציית" האלרבאך, שהיתה האחרונה מבין האקציות הגדולות, נשארו לפי עדי ראייה כ־700—1200 יהודים, אם כי לא היתה שום אפשרות לבדוק את המצב לאשורו.[46])

ליגאלית נשארו כ־80 איש בלבד (בתוכם 30 איש אצל האלרבאך ואחרים בקבוצת עובדי חומרי גלם). שרידים אחרים נותרו רובם ככולם בימים הראשונים אחר ה„אקציה" במחבואים, בעיקר קשישים וילדים.

בנסיבות אלה התפשטה באותו זמן בכל הגיטו מגיפת טיפוס הבהרות. היו בתים שכל דייריהם נפגעו במחלה זו. החולים לא ביקשו שום דבר, אלא למות במיטותיהם. אך בניגוד לכל הגיון, ולמרות היעדר כל עזרה רפואית וללא תרופות, לא נרשמו כמעט מקרי מוות, בו בזמן שמחלה זו הפילה באותו זמן חללים לרוב בקרב האוכ־לוסיה הנוצרית, למרות תנאי תברואה ועזרה רפואית נאותים.

רק מספר ימים אחרי „אקציית" האלרבאך חודשה מלאכת ההשמדה. מטעם הגיסטאפו ניתנה הפקודה שעל היודנראט והמשטרה להמציא לבית הסוהר כל 3 ימים 200 איש שאינם מסוגלים לעבודה. המשטרה היהודית בראש עם מנדלגרין, שפיגל, לאני ופישר, החלה לחפש בראש ובראשונה אנשים זקנים. הם פרצו ללא רחמים כל מחבוא וכל בונקר כדי להוציא משם זקנים שהסתתרו, ואם הדבר לא עלה בידם, הכריחו בנים לגלות מקום הסתתרותם של הורים, ואם נתקלו בסירוב, לקחו את הבנים במקום הוריהם. הם לא בחלו גם לסחור בנפשות וגבו סכומי כסף גדולים תמורת הצלת נפש זקן, אך כדי לספק את המיכסה, לקחו במקומו איש צעיר או ילד. היו גם שוטרים יהודים, שאחרי המעשה, כלומר לאחר שקיבלו שוחד, גילו לחבריהם את מקום המחבוא, והם ללא בושה אסרו את הזקנים, שלא היה להם עוד כסף לשיחוד. החטופים רוכזו תחילה בבנין היודנראט (בקומה הראשונה); כאן שיחררו חטופים תמורת פדיון נפש פרסר ומינדלגרין, שתמורת המשוח־ררים ציוו לקחת אחרים במקומם. המזעזע ביותר ב־„אקציה" זו היתה המצאת הזקנים ביום 23 בנובמבר 1943, במו ידיהם של השוטרים היהודיים, לבית הסוהר של הגיסטאפו, מקום שם נשארו בקור וללא מזון. בינ־תיים דרש הגיסטאפו במפגיע מאת המשטרה היהודית להמציא לה את כל הזקנים והילדים גם יחד, שעוד היו מצויים בגיטו. למילוי המכסות נחטפו לעתים קרובות אנשים צעירים ובית הסוהר נתמלא חיש מהר יהודים.

למרות שהמשטרה היהודית עסקה כרגיל בחטיפות זקנים וילדים בימי 10—12 בדצמבר, נכלאה היא בעצמה ביום 13 בדצמבר. באותו יום שבו פוזר גם היודנראט, נקראו שוטרי „שרות הסדור" למסדר והובלו לבית הסוהר, כדי להמשיך בדרכם בידח עם 120 אספני חומרי הגלם מנקודות קאמייניצקה, שקלארסקה, יאגי־לונסקה. כולם הובלו לשפרובצה (כולל אנשים שנתפסו בנסיונם לגנוב את הגבולות להונגריה או לרומניה). בדרך ניסו מספר אנשים להימלט על נפשם, אך הם נורו. נמסר, שבגיא ההריגה נצטוו השוטרים לרצוח אי שאת רעהו.

קולומיה „יודנריין"

לפי עדותו של עד ראייה, סלומון גוטמאן, שברח מבור ההריגה ערום כביום היוולדו, ניצח על הטבח המרצח קנאקנדופל.

קולומיה הוכרזה „יודנריין", ואלה שנותרו עדיין בחיים, אינם נחשבים עוד, כי רשמית אינם קיימים יותר. גורלם נחרץ, רק שלא היה ידוע — אם קיצים יבוא לפני או אחרי חג המולד.

בסך־הכל נותרו עוד כמה מאות איש, שיכלו למצוא מפלט רק בבריחה מן הגיטו תוך הברחת גבולות, אולם רק קומץ אנשים בעלי אמצעים הצליחו בכך. בין המב־ריחים הארִיים היו גם בוגדים ולאחר שקיבלו את שכר טירחתם, מסרו את קרבנותיהם לידי הגרמנים שהביאו כל יום להוצאה להורג בבית עלמין את היהודים שניסו לגנוב את הגבולות.

היו אנשים שברחו לגיטאות טלוסטה, בוצ'אץ' וצ'ור־טקוב, אך רובם נתפסו ונמסרו ע"י האוקראינים לגיס־טאפו.

כן ברחו מספר אנשים בתור אריים למערב גאליציה ולפולין המערבית. המהנדס אנגלשטיין ופרסר עשו בי־נתיים את כל המאמצים כדי להישאר בגיטו בתוך קבוצות עבודה מאורגנות.

ביום ה־10 בינואר 1943 נדבקו על שערי הגיטו כרזות חתומות ע"י האלרבאך, שכל החפצים המצויים בגיטו עוברים לבעלותם של „פולקסדויטשה מיטל־שטללה", שבראשו עמד אוברשארפירר האלרבאך. על המשטרה האוקראינית נאסרה הכניסה לגיטו, שהיתה מותרת רק למיליציה שנוצרה לשם כך של הפולקס־דויטשה, שבעצם היא שמרה על כל הירושה היהודית.

---

[46]) זכרונותיהם של פדר (שם, עמ' 29—33), שניצר (עמ' 127, 129—139), אונגר, עמ' 208, וויינהבר—האקר, עמ' 18—20, וכן עדויותיהם של האברמן (העד מוסר כי 4 באוגוסט 1947 (במשפט ליידריץ, ארכיון יד־ושם, 66—20) ביום האקציה ביצע איש הגיסטאפו פרוסט סלקציה ב־WERTERFASSUNG (קבוצת הארלרבאך), עמ' 3—2, 13; לפי שאודר, הטבח התקיים בבית הקברות היהודי; ראה גם עדויותיהם של א. לדרפיינד ופרשל, כ"כ מכתבו של שרצר אל השופט החוקר.

פדר, (עמ' 32) וז. גרסטנהאבר מעריכים את מספר היהודים שנותרו בזמן זה ל־1500.

הגיטו ה„חדש"

ביום 20 בינואר דרש הגיסטאפו מאיש הקשר פרסר, לרכז את היהודים שנשארו עוד בחיים, בכמה בתים ברחוב ואלובה (לפני כן, ב־7 בינואר, נצטוו היהודים לעזוב את רח' לגיוניב והרחובות הסמוכים ולהתרכז בכמה רחובות קטנים אחרים), ונקבע אפילו תאריך של ההעברה לגיטו ה„חדש" —בימים 30 בינואר— 1 בפברואר 1942. הגרמנים היתרו, כי מי שיימצא בגיטו הישן אחרי התאריך והשעה האמורים, יירה. בסיכומו של דבר, נדחסו כ־2000 איש בגיטו „החדש", בקטע של הרחוב ואלובה, משער הגיטו ועד האומשלאגשטלה. מי בחדר (למעלה מ־30 איש), מי בעליית גג או במח־סנים. עם זאת, נותרו גם אנשים ללא קורת־גג.

קבוצה קטנה של אנשים וביניהם צבי שניצר, סירבו להיכנס לבתים הספורים בואלובה, כי לא היה להם אימון בגרמנים.[47])

דוברם היחיד של היהודים שעוד נותר בחיים, פרסר, פנה ב־31 בינואר 1943 אל מפקדת הגיסטאפו בבקשה להוסיף מספר בתים בגיטו „החדש". עוד באותו ערב הופיעו במקום קציני הגיסטאפו ומפקד שופו (הרטל, אוברהולץ ופרוסט) שגילו נדיבות לב והקציבו בנין־גבול נוסף. אך התברר חיש מהר, כי קציני הגיסטאפו לא באו כדי להקל על היהודים את מצוקת הדיור, כי אם לסקור פעם נוספת את הבתים שהיהודים שוכנים בהם, בכדי שיוכלו למחרת עם שחר ללא טירחה יתירה להוציאם ב„אקציה" המתוכננת מראש. ואמנם, למחרת לפנות בוקר, נעצרו היוצאים לעבודה בשער הגיטו, בעוד שאחרים הוצאו מבתיהם. באומשלאגשטלה ביצע ראש הגיסטאפו ליידריץ בעצמו את הסלקציה, והפעם היתה למרצחים מלאכה קלה, כי לא עלה בידי איש להכין מחבוא בזמן כה קצר. רק מעטים הצליחו להיכנס למחבואים. אלה שניסו לקפוץ דרך השערים נורו בו במקום. גם הרופאים ומשפחותיהם שעד כה גרו מחוץ לגיטו, נאספו הפעם והובאו לבית הסוהר.

בסיכום, שוחררו רק 35 איש, בתוכם הרופאים, 2 רוקחים ו־20 בעלי מקצוע אחרים והועברו לשני בתים (החייטים והסנדלרים (כ־10) רוכזו בבית שבשדרות וולנושצ'י), שנועדו להם למגורים[48]) ; משפחותיהם וכל היתר — כ־1500 איש — הובלו עוד בו ביום, ה־1 בפברואר, ב־11 לפני הצהריים, לחורשת שפרובצה ושם נרצחו.

בגיטו השתוללו מרצחים משך שלושה ימים ולילות בחיפושם אחרי יהודים מסתתרים. הם חיפשו בכל פינה, בדקו כל ריצפה. הפולקסדויטשים והמיליציה האוקראי־נית הצטיינו במיוחד בחיפושים אחרי יהודים מסתת־רים. אנשי הגיסטאפו נעזרו גם בכלבי גישוש.

הם לא ביזבזו כדורים על האנשים שנמצאו במחבו־אים. בתור עונש על שלא הופיעו מרצונם הטוב למסדר המוות, הוצאו היהודים לרחובות המושלגים, הוכו באכז־ריות, והושארו מוטלים במקום — תחת שמירה — עד צאת נשמתם.

ב־2 בפברואר 1943 חוסל הגיטו ; נשארו בו, פרט ל־35 אנשי מקצוע הנ"ל, רק יהודים שהצליחו להסתתר בעליית־גג, במרתפים, בבורות שנחפרו במיוחד למ־טרה זו, במספר — לפי הערכתם של עדי ראיה — כ־200 איש. אך בסופו של דבר במוקדם או במאוחר, היה גורלם זהה עם גורלם של תושבי הגיטו האחרים לפני חיסולו הסופי : מוות בירייה בשטח בית הקברות היהודי.

וכך היתה קולומיה אחת הערים הגדולות במזרח גאליציה, הראשונה שהוכרזה „יודנריין" (במונח זה השתמשו המרצחים לציון גמר ה„אקציות" וחיסולם הסופי של היהודים בגיטאות), בו בזמן שהדיסטריקט כולו הוכרז ב־25 ביוני 1943 כפנוי מיהודים (למעשה היה יולי 1943, התאריך הסופי לחיסולם של אחרוני הישובים היהודיים בגאליציה, פרט לגיטו פשמישל שחוסל במחצית הראשונה של ספטמבר 1943).

בתחילת מארס 1943 הובאו החייטים והסנדלרים, שנותרו בחיים אחרי ה„אקציה" האחרונה ביום 1 בפברואר 1943, אל בית הקברות היהודי ונורו שם. במעשה הרג זה טיפלו המרצחים וייסמאן וקיפר (Kiefer), בלוויית המשטרה האוקראינית. בין היתר נרצחו : ביגר, האברמן, האב והבן־האקר ומסנגר ; רק בידי שמואל הורביץ עלה להימלט בשעה שעמד כבר על־ידי הקבר הפתוח.[49]

באותו יום הביא לבית עלמין הרוצח שיפאני כ־20 יהודים, כנראה שהוציאם מתוך מחבואים ורצחם נפש. כל הרופאים רוכזו בשעות הערב בחדר סגור, שם

---

[47]) זכרונותיהם של וויינהבר—האקר עמ' 24—25, שניצר עמ' 132—135, 139—140, וכן עדויותיהם של גוטמן, פרשל ; שאודר עמ' 12 (העד טוען שההוצאה להורג בוצעה בבית העלמין ביום 14 בדצמבר), ראה גם עדותו של וולף האקר, שנמסרה בועדה ההיסטורית היהודית בפולין מס' 1219.

[48]) זכרונותיהם של וויינהבר—האקר, עמ' 25, פדר, עמ' 34—36, שניצר, עמ' 144—148 (לפי עדותו ההוצאה ההמו־נית להורג התקיימה בבית עלמין יהודי), וכן עדויותיהם של סאלה וזיגמונט טאגר, מארקמאן, שאודר, עמ' 20 ; בין ה־35 שנשארו בחיים היו : הורביץ, ווייזר, ביגר, האברמן, קלמן, האחים האקר וכן הרופאים : ד"ר צייגר, ד"ר פריש, ד"ר ואסרמן, הרוקחים ניידר, הורן וגם אטינגר. אחרי יומיים נורו 5 מהם בבית עלמין (ווייזר, קליין, ניידר, אחד האחים האקר, באומגרטן (הורביץ עמ' 18).

[49]) זכרונותיהם של ח. וויינהבר—האקר, עמ' 22, 26, פדר, עמ' 36, שניצר, זכר', וכן עדויותיהם של הורביץ, עמ' 20, שאודר, עמ' 12 וליקבורניק, עמ' 5, לפי מארקמאן הרעילו את עצמם בדרך למקום הרצח ד"ר צייגר והרוקח גולדמאן.

המתינו כל הלילה להוצאה להורג. בהבינם את פשרה של ההמתנה, השתמשו ברעל שהיה בידיהם וכולם התאבדו באותו הלילה. כאשר הופיעו התליינים בבוקר כדי להובילם אל בית הקברות, מצאו 7 גוויות. הרופא ד"ר ואסרמן וגם רופאי השיניים — האחים גוטפריד נמלטו בעוד מועד.

קציר הדמים ורשימת המרצחים

מספר „אקציות" ההשמדה שהתחוללו בקולומיה נע בין 17 לבין 20 וצדק אותו העד (הורוביץ), אשר קבע כי הן היו כה רבות, שלא היה מסוגל לזכור את מספרן המדוייק. אין לנו נתונים סטאטיסטיים ראויים לשמם המתייחסים לגודל החורבן והאבדון. עדי ראייה מהימנים מעריכים את מספר הקרבנות של יהדות קולומיה והסביבה ל־70.000 איש, ובתוכם כ־25000 תושבי קולומיה (לרבות גולים ופליטים ממערב פולין).[50]

האחראיות לביצוע ה„גירושים" למחנה השמדה בלז'ץ והרציחות ההמוניות בשפרובצה ובבית הקברות היהודי, רובצת ישירות על משטרת הבטחון (Sicherheitspolizei), הגיסטאפו, קריפו, שופו ועוזריהם הנפשעים, אנשי המיליציה האוקראינית. אירגונים אלה השתתפו ללא יוצא מן הכלל ברצח המוני של היהודים.

הם ניהלו גם את ה„גירושים" וביצעו את ההשמדה במקומות הסמוכים: קוטי, קוסוב, יאבלונוב (סטופצ'ט), פיסטין, פצ'יניז'ין, הורודנקה, אוברטין, טשרנליצה, גבוודזיץ, זאבלוטוב, סניאטין וז'אביה — בס"ה הושמדו כאמור בקולומיה ובסביבה כ־70.000 יהודים.

על האכזוריים ביותר מבין פושעי המלחמה, האשמים בביצוע ההשמדה ההמונית שכל אחד מהם היה אחראי אישית על אבדן מאות יהודים מעונים, נמנים פושעי המלחמה הבאים:

1) פטר ליידריץ (Leideritz), יליד 1911, ראש משטרת הבטחון והגיסטאפו בקולומיה, מסתיו 1941 ועד ינואר 1944. הוא ניהל אישית מספר רב של אקציות השמדה בעיר ובמחוז, תוך כדי שימוש בכל מיני תחבולות שונות בכל מקום ומקום ע"מ להוציא את היהודים מבתיהם וממחבואיהם ולרצחם נפש. הוא גם רצח במו ידיו יהודים, ובתוכם נשים וילדים (ב„אקציות" ובמעשי רצח ביריות לקחה חלק פעיל גם אשתו (Aneliese Leideritz), וגם השתתף בהוצאה להורג של 120 פולנים וגירוש האינטליגנציה הפולנית למחנה ריכוז מאידאנק, שבו ניספו כולם. ליידריץ התחרה עם ראש הגיסטאפו בסטניסלאבוב מחוז של מי יקדים להיות נקי מיהודים ("judenrein") וניצח בתחרות זו.[51])

2) ארוין גאי (Ervin Goy), יליד 1904, ממלאמקום של ליידריץ, הוא רצח במו ידיו יהודים לא רק בזמן ה„אקציות", אלא גם בימים „כתיקונם". כה למשל רצח בקייץ 1942, לפני צאתו לחופשת מולדת, מספר יהודים ובתוכם את פרץ ריינר מסניאטין.

3) פרוסט רוברט קארל אנטון (Frost), אדריכל במקצוע, הממונה על המחלקה היהודית בגיסטאפו (Judenreferent der Abteilung IV der Sicherheitspolizei), ידיו היו מגואלות בדם מרצח קרבנותיו, שעמם נמנה ד"ר קרן מזאבלוטוב וכן הנשים וולצר וברגר. הוא ניהל את ההוצאה להורג ביער המוות שפרובצה.

4) גרהארד גאדה (Gerhard Goede) יליד 1904, שניהל את ה„אקציה" ברחוב מוקרה (הוא גם רצח במו ידיו, כבר בימים הראשונים לאחר שהגיסטאפו הגיע לעיר, נערה יהודיה שיצאה לשאוב מים מן הבאר). ביחד עם פרוסט היה מנצח על טבח המוני היהודים בשפרובצה.[52]

5) קופיש האנס (Koppisch), יליד 1906, אחראי על מעשי רצח לאין ספור, וביניהם הריגת נשים וילדים; הוא גם תלה במו ידיו שוטר יהודי באכזוריות שקשה לתארה, בחצר בית־הסוהר ביום ה„אקציה" של ה־5 בנובמבר 1942.[53]

6) קורט וייסמאן (Weissmann) התהלך בעיצומן של ה„אקציות" עם גרזן בעל ידית ארוכה. עד כמה שידוע, הרג במו ידיו מספר אנשים, כגון את אביש ואחותו, את הלדרמייסטר שלוסר בסדנאות של בעלי מלאכה וזרק ללהבות את גיסו של שמואל הורוביץ, וכו'.[54]

7) אלברט וארמאן (Warmann), ראש המשטרה הפלילית (Kripo). הוא הודה בעצמו, כשנתפס לאחר

---

[50]) הערכות אלה מבוססות על אומדנם של אונגר, וויינהאבר—האקר, שניצר, הורוביץ, בארטן, ליקבורניק, פרשל, מארקמאן ונוידר.

[51]) עדויותיהם של ד"ר אוסקאר גוטפריד מיום 22 באוקטובר 1946 ושל יוסף ומשה שליסר, וכן של משה דרימר, שעבד אצל ל. כגנן זה האחרון העיר כי ל. ירה במו ידיו ביום ה„אקציה" של 10 באוקטובר בישראל ווייך מקוטי וכן רצח בתחנת רכבת 10 נשים ו־10 ילדים; ביום לפני כן נורו 5 יהודים ע"י אשתו. היא גם רצחה את גיסתו של משה שליסר — איטה פישל ביום שלפני חיסול הגיטו. — ל. גם רצח מספר יהודים בזמן ה„אקציה" של פסח, ראה עדויותיהם של פאולה אקסלראד ואדולף מארקוס במשפט ליידריץ, ארכיון יד־ושם, 66—4/20—0.

[52]) עדותו של פושע יובאן גאל מיום 20 בספטמבר 1947. על פשעיו של פרוסט מוסר בעדותו האברמן.

[53]) הוא רצח את אמו של א. שנייבאלג וילדו של ד"ר וולנשטיין (מכתבו של מ. שנייבאלג לשופט חוקר שעליד בית המשפט בדארמשטאט, מיום 27 בנובמבר 1966; מכתבו של שרצר.

[54]) עדותו של הורביץ, עמ' 11.

גמר המלחמה על יד האנובר, בהריגת מאות יהודים במו ידיו.[55]

8) פרידריק קנאקענדאפל (Knackendoffel), יליד 1906, איש קריפו, תחילה בתור Kriminalober-assistent ואח״כ Kriminalsekretar, נמנה עם פושעים נאציים שהואשמו ע״י ניצולי השואה בעינויים ובמעשי רצח למכביר; הוא התהלך בגיטו תמיד עם אקדח ובלוויית כלבו השחור שאולף במיוחד להתנפל על יהודים, ועם אלת־השוטרים שבקצה היה כדור עופרת. גבר או ילד שנקרה בדרכו נורה בו במקום. בימי ה„אקציות״ היה יורה בכל מי שזז ממקומו. הוא הרג במו ידיו מספר רב של אנשים, וביניהם את הפועל שהועסק אצלו, מילשטיין ולאחר מכן את כל משפחתו, בבית ברח׳ וואלובה שאת רכושה שדד; את הזוג גוטליב, לשעבר בעלי עסק לנייר, את יוסף בארטפלד ואת נייגר, את חיה פרוסט ואת הנער יוסף פרימט וכו׳. הוא גם הרג בבית־חולים 30 נשים חולות ושני ילדים קטנים, וגם רצח 20 יתומים בגינת בית החולים היהודי.[56]

יצרינו כאן עוד שמותיהם של פושעים אלה: אלפרד קיפר (Kiefer) שהודה לאחר שנתפס בהריגה במו ידיו של כ־200־300 יהודים; של אוברשארפירר פאול האלרבאך (Hallerbach) שהוזכר ברשימה זו לשימצה הרבה פעמים; הוא נתפס בקלן והובא לבית הסוהר בדיסלדורף, בו תלה את עצמו לפני שנגבתה ממנו עדות על פשעיו; הוברט דיטץ, שמללר ועוד, ושל ראש הגיסטאפו בהורודנקה דופלר (Doppler), שאירגן את ה„אקציה״ במקום, בעזרת אנשי גיסטאפו מקולומיה, ביום 4 בדצמבר 1941, בה נרצחו כ־2000 יהודים.

שכם אחד עם אנשי הגיסטאפו לקחו חלק פעיל ומכריע בכל שלבי האכסטרמינאציה והנישול, וכן במבצעים של „גירוש״ היהודים וטבח במקום, אנשי שופו (Schutzpolizei), במספרם 35 איש, שהגיעו לקולומיה בסוף אוקטובר 1941. תוך כדי מהלך ה„אקציות״ הם נקטו באמצעי הסגר ותפקידם היה לירות בכל מי שניסה להימלט.

עם האחראיים ביותר מבין אנשי השופו שהשתתפו בפועל בביצוע ההשמדה ההמונית, כאשר כל אחד מהם היה אחראי על אבדן מאות יהודים מעונים, נמנים:

1) אוברלויטנאנט הרברט הרטל (Hartel), יליד 1892, איש וינה; פושע זה גילה עניין רב במספר האנשים המתים מרעב ומחלות בגיטו והיה מעורב במעשי רצח המוניים; הוא שהוציא פקודה על שימוש בנשק ותחמושת רוסית במבצע ההשמדה בשפרובצה ובבית־הקברות, וכן ירה במו ידיו בגיא הריגה מאקדח אוטומטי, וכן במקרי רצח אינדיווידואליים (ידוע שהוא רצח במו ידיו לעיני הרבה אנשים אשה כבת 50 בלכתה ברחוב, אחרי ה„אקציה״ ב־16 באוקטובר 1942). בעבור חלקו כי רב בהשמדת היהודים הועלה לדרגת „הויפטמאן״.[57]

2) אוברלויטנאנט אוטמאר קליינבאואר (Othmar Kleinbauer), היה ממונה על יחידת ירי (Schuss-kommando) בשפרובצה ובבית העלמין בקבוצות של 100 140 איש, ואף ירה בעצמו מתוך אקדח מאוזר בקוטר 7,65 (Mauserpistole), בעוד שאחרים השתמשו בכדורי דום־דום. באקציה של ה־2 באפריל תפס ביחד עם איש שופו בשם שטיינר ילדים קטנים וזרקום לתוך האש; באקציית האלרבאך הרג את הנער פרימט, כבן 15־14.

3) לויטנאנט גאל (Gall), היה אחד האכזריים ביותר מאנשי שופו. הוא רצח אנשים אמידים ושדד את רכושם (למשל, משה קרייסברג ואשתו); בזמן ה„אקציות״ התהלך עם גרזן ביד והרג במו ידיו ילדים. ידוע גם שהוא רצח בעצמו מספר יהודים שמצא אותם במחבואים (באקציה של 10 באוקטובר) וביניהם את גב׳ רוזנבוים ואת משפחת הרצל ביחד עם השוטר האוקראיני הליטקא (Hlitka).

4) גלהארט (Gellhart), שטיינר (Steiner Alois), (הוא היה בדרגת אוברוואכטמייסטר (Oberwacht-meister), ביחד עם קליינבאואר תפסו ביום ה„אקציה״ של ה־2 באפריל ילדים קטנים וזרקום חיים לתוך האש הבוערת, ירה בנשים זקנות שלא היו מסוגלות למהר כרצונו לנקודת הריכוז, הוא גם השתתף בשריפת ביה״כ וזרק כמה יהודים לתוך הלהבות, הוא גם ירה באחות של יצחק קראוטהאמר, במשפחתו של שמואל קנטור (בילד ובאמו);

5) פראנץ שטראקא (Straka), יליד 1893, היה ממונה על אנשי שופו אלה: (Doppler) (ירה ביהודיה בצד הארי בחורף 1941, וכן רצח את גב׳ פרוסט, בזמן שיחתה עם פולניה ע״י גדר תיל);

---

55) עדותו של אהרון ווינדווהר.

56) עדויותיהם בבית המשפט המחוזי בתל־אביב—יפו של שמואל הורוביץ, מנדל שאודר, יונס ופאולה אכסלראד (מיום 13 ביוני 1960), וכן של יעקב זינגר, משה הילזנראט ורבקה שאודר (מיום 200 ביוני 1960), עדותה של מאריה ואסילבסקה במשפט ליידריץ, ארכיון יד־ושם, 6—4/20—0; ראה גם מכתבו של שרצר אל שופט חוקר בדארמשטאט, אנטוורפן 8.4.1965 וכן עדויותיהם של ד״ר וולנשטיין, וזכרונותיו של ניידר (עמ׳ 17).

57) עדויותיהם של האברמן ומארקוס וכן של אנשי שופו אלליס שטיינר ופראנץ הופשטטר, בקובץ של ט. פרידמן. „Schupo Kriegsverbrecher in Kolomea", Haifa 1959.

6) פרנק (Pernck), יליד 1906, הודה לאחר תפיסתו בביצוע הפשעים האכזריים ביותר. (בעדותו מיום 5 בספטמבר 1947 האשים אואיץ את פרנק וכן את גלהארט (Gellhart) וקנייסל (Kneissl) בהתנהגות סדיסטית בשעת אקציות־חיסול. בדרך להוצאה להורג לשפרובצה, השתמשו המרצחים בכלבים שנשכו בצווארים וקרעו גזרים מהנדונים למוות). פרנק ניסה לשלוח יד בנפשו בבית הסוהר.

7) פראנץ שיפאני (Schipany), יליד 1913, נחרת בזכרונם של עדים שרידי השואה כפושע שעל מצפונו רובצים מעשי רצח רבים, כגון הריגת יעקב הלר (כשחזר מבית־הכנסת עם לולב בידו), שלושה ילדים יתומים שיצאו לשוק (מחוץ לתחום הגיטו) לחפש אוכל, וכן הריגת כמה יהודים בבית המטבחים שמצאם בצד הארי, ועוד. ביחד עם חבריו־מרצחיו קליינבאואר, אלויס שטיינר וי' אואיץ, רצחו את המשפחות שטיין, באוכמן ובליץ שהוצאו מבונקר אחד. בעדותו לאחר שנתפס ונחבש בבית־הסוהר הודה בעצמו שהוא רוצח.

8) אואיץ (Uitz Jacob), שהיה איש אכזרי ללא רגש כלשהו, היה נכנס לגיטו ויורה בכל מי שפגש שם, זקנים או ילדים יתומים, שהוריהם נרצחו — והרגום במקום. הוא עצמו הודה בהשתתפות בשריפת הגיטו וכן בהוצאה להורג בבית־הקברות, ביחד עם יוזף רייזנטאלר (Reisenthaler), פרוק (Peruck), ושיפאני (Schippany)). שטראקא שימש לעתים מזומנות בתור מפקד כיתת היורים בבית הקברות.

ידועים לנו שמותיהם של אנשי שופו נוספים, שהשתתפו במעשי רצח, כגון לויטננט גרוס, קרגנר (Krogner), רופרכטסהופר (Ruprechtshofer) מארקו (Marko), ששימש בתור נהג של מפקד השופו — הרטל וירה באנשים שהובלו להוצאה להורג בשפרובצה.

רשימה זו של פושעים נאציים שהיו פעילים ביותר בהשמדת יהדות קולומיה אינה מלאה. מן הראוי להכליל בה לפחות, גם את שמותיהם של קרייזהויפטמאן פולקמאן, שהתעשר מרוב גזל ושוד וגם השתתף באקציות (עד ראייה זיגמונט פרינץ ראה אותו יורה בעצמו בשני יהודים), וכן את מנהל משרד העבודה — מיכאל (Michael), ששיתף פעולה עם הגיסטאפו בסלקציות ובגירוש היהודים לבלז'ץ.

למרבה הצער, לא ידועים לנו שמותיהם של הרבה צוררים אוקראיניים ששיתפו פעולה עם הפושעים הנאציים בכל שלבי ההשמדה והרצח ההמוני.

אנשי שופו הזכירו בעדויותיהם את שמותיהם של שני תליינים מהמיליציה האוקראינית — דומנקו (Domenko), שירה בנערה יהודיה בת 14, את הליטקא (Hlitka), אשר ביחד עם גאל רצח את משפחת הרצל.[58]

התושבים המקומיים בקולומיה והסביבה, החוגים הלאומניים מקרב הציבור האוקראיני וכן האוכלוסיה האוקראינית ברובה הגדול (וגם הפולנים במידה לא מועטה) שהיתה חדורה שנאה עזה ליהודים ועשקה את רכוש היהודים, גם הם „תרמו" לא מעט להשמדתה הטוטאלית של האוכלוסיה היהודית. הסביבה כולה היתה עויינת, בכל מקום שוטטו בה אוקראינים משתפי פעולה עם הנאצים. יערות הקארפאטים יכלו לשמש מחסה ליהודים, ברם הכנופיות האוקראיניות הלאומניות, באנדרובצים, מלניקובצים ובולבובצים שרצו בהם ומנעו את האפשרות הזאת.

האוקראינים שעזרו באופן פעיל למרצחים ההיטלראים בביצוע מעשי ההשמדה, התעסקו לאחר שקולומיה והסביבה הוכרזה „יודנריין" בצייד ובביעור אחרוני היהודים ששרדו בחיים, שנשארו חבויים במחבואים או אי שם בשדות וביערות. הם גילו עירנות רבה והקפידו ששום יהודי לא יינצל מציפורני הנאצים; בזמן שהחזית הסובייטית התקרבה, הגבירו הכנופיות האוקראיניות את פעולותיהן במגמה לחסל את העדים היהודיים החיים עדיין.

הפולנים בעצמם נרדפים ונאנקים תחת עול הכובש (גם האוקראינים חיכו בכליון עיניים לשעת כושר כדי לעשות את חשבונם עם הפולנים בטענה כי את אלו היה כדאי להשמיד עוד טרם היהודים הושמדו) גילו שביעות רצון מחיסול היהודים.

חורבנה של יהדות קולומיה היה שלם ומוחלט. כוח יצירתה ומעוף רוחה שקרנו באורם על הישובים והקיבוצים היהודיים היו ידועים יפה למרצחים. על כך מעיד הדו"ח של המרצח ההמוני קאצמן, ראש הס"ס והמשטרה של דיסטריקט גאליציה. „כאן בגאליציה — כתב קאצמן בדו"ח שלו על „פתרון שאלת היהודים" — חיו היהודים בהמוניהם בחטיבות גדולות ומגובשות, מאות אלפים בכל חלקי הארץ, כשהם מהווים עולם מיוחד לעצמו, ממנו שאבה יהדות העולם את גידולה הרוחני".

רק אחוז אפסי מן היהודים ניצלו בעזרת „תעודות אריות". כה למשל זכה להנצל בלבוב יהודי מקולומיה

---

[58]) עדויותיהם של הניצולים פרלה לאקס מ־4.8.1947, איזאק קראוטהאמר מיום 1.8.1947, מארקוס קראוטהאמר מ־17.9.1947, הרמן שוסטרמן מ־8.10.1947, משה שליסר מ־25.7.1947; י.ל. בארטפלד ובאוכמן מ־19.2.1957 וכן של דוד קרייזברגר ויעקב זינגר מ־24.3.1947; ראה גם מכתבו של אברהם שרצר לשופט חוקר בדארמשטאט, אנטוורפן, 8 באפריל 1965 ולבסוף — הפרוטוקולים מעדויותיהם בחקירה של הפושעים הנאציים: פראנץ שטראקא (15.9.1947), אואיץ (16.9.1947, 5.9), פרנק (15.9.1947) ושיפאני (12.9 1947) בקובץ של ט. פרידמן (שם); רא גם ספר קוסוב עמ' 307.

ד"ר אדולף אנדז'יי מארקוס וכן מאטילדה מבית הירש, בלנקה רוזנברג.

חסידי אומות העולם

אולם היו גם פולנים ואפילו אוקראינים שעזרו ליהודים וגם מספר אנשים שסיכנו את עצמם למען היהודים, שהרי עונש מוות היה צפוי לכל נוצרי שהגיש עזרה כלשהי ליהודים בימי ה„אקציות וחיסול הגיטו. הגרמנים לא נרתעו מלירות בנוצרים (דמבסקה ובעוזרת הבית שלה, שהסתירה 12 יהודים), ובמשפחה פולנית ששמה לא ידוע, בעוון הסתרת יהודים.

כמו כן, יש לציין לשבח את מעשיהם של משפחה פולנית קוזאצ'ק, וכן של הגב' מאריה כודזיקייביץ', מהנדס. מנדל שאודר ואשתו, וכן אורציה ווינדווהר ואחותו הניה הוסתרו במחבוא אצל נוצרים במשך 8 חדשים, תחילה בקוסאצ'וב ואח"כ אצל פולני במחבוא, במרכז העיר (בביתו של מ. גרינברג). צבי שניצר ובני משפחתו ואחרים (ביחד 16 איש) קיבלו מחסה אצל „ארי" עד ליום השיחרור; הם קיבלו קודם לכן עזרה אנושית עמוקה ביום בריחתם מן ה„אקציה" ברוז'נוב, ביום ה־7 בספטמבר 1942, מאת איבן טראטיאק ואשתו (שניהם קומוניסטים). גם בני משפחתו של ד"ר וולנשטיין קיבלו מחסה אצל נוצרים, דהיינו: אמו ביחד עם הזוג גוטמאן התחבאו משך 17 חודש אצל איכר קומוניסט בפיאדיקי ע"י קולומיה; חותנו איגנאצי ווינשטיין — שטורם ביחד עם נכדה היו אצל עוזרת שלו בעיר גופא. כן התחבאו אצל נוצריה גב' רייצס, וריטה מארקמאן עם ילדה התחבאו אצל איכר (20 ק"מ מקולומיה). אנדז'י שליביאק ואשתו, קומוניסט פעיל לשעבר, נתנו מחסה ל־10 יהודים ובמשך 18 חדשים מתוך מניעים סוציאליים ולא חומריים.

מורה פולניה סאינוריצא וכן פולניה בעילום שם עזרו לי. פדר בימי ה„אקציות" וחיסול, כן הושיטו לו עזרה זמנית אוקראינים לאומניים בוורביש וכאשר היה במחבוא עם אשתו ביערות ברזוב משך 18 חודש היה איכר אחד בשם מיכאיל, אוקראיני לאומי מברזוב ע"י יאבלונוב מביא להם אחת לשבוע מזון. אותו אוקראיני הציל גם את דוד טילינגר ואשתו עם ילדה בת 10.[59]

✶

יחד עם העם כולו השקט, הצנוע והחרוץ, שהיה ברובו המכריע יוצר פרודוקטיבי בשדה המלאכה ובתעשיה, ובחלקו הגדול עסק במסחר, שסייע לפיתוח שווקים פנימיים וחיצוניים (ב־ 1938 היתה כל התעשיה והמסחר של העיר בידיים יהודיות, פרט לביח"ר להתכת מתכות של ביסקופסקי) עלה הכורת על הצמרת הרוחנית של יהדות קולומיה, על מנהיגיה ועסקניה.

כבר אחר חיסול הגיטו, נרצח ביום 26 במרס 1943 הד"ר אדולף (בוניו) פריש, מנהיג „בונד" בעיר לשעבר, רופא נודע ומנהל בית־חולים יהודי לשעבר. לפני המלחמה השתתף בעתונות „בונד" בפולין ושאף לתרגם את כל יצירותיו של שקספיר ליידיש (הוא הספיק לתרגם כמה מחזות שבעיני ד"ר פריש עצמו נחשב זה כהישג ספרותי שלו החשוב ביותר) ועסק בתירגומו של „פאוסט" לגיטה בעצם ימי השואה.

בצוותא חדא צעדו לתחנת הרכבת בדרכם האחרונה למחנה ההשמדה בלז'ץ מרא דאתרא אחרון הרב יוסף לאו והחבר יצחק שלמה שמויס, עסקן תרבותי ותיק של פועלי־ציון שמאל.[60]

כן נגדעו בימי השואה מלומד צעיר ומבטיח הדוצנט ד"ר ישראל אוסטרזצר, צעיר המרצים של המכון למדעי היהדות בוארשה, שהתמסר לחקירת המשפט של התלמוד ופירסם מחקרים בנושא זה (הוא גם נבחר ב־1936 לסגן יו"ר של אגודת הסופרים העבריים בפולין), וכן משורר עברי צעיר, א.ד. וורבנר (אגודת „תרבות" בלבוב הוציאה ספר שיריו), תלמיד האוניברסיטה העברית בירושלים (הוא בא לביקור משפחתו ונשאר בקולומיה, כאשר פרצה המלחמה, בימי השואה המשיך בכתיבת שירים).

כמעט בעת ובעונה אחת מתו — מות מעונים ב„אקציות" הראשונות בקולומיה, בסתיו 1941, העסקנים הנודעים, יעקב ביטר, יו"ר ההסתדרות הציונית המקומית לשעבר וציר לקונגרסים ציוניים, קנאי לשפה העברית ובעל ספרייה עברית הגדולה ביותר בעיר (בתקופת השלטון הסובייטי התאספו אצלו בחשאי עסקנים ציוניים);[61] חיים רינגלבלום, יו"ר ה„התאחדות" בעיר, וכן חבר הוועד המרכזי של אותה המפלגה בלבוב, חבר מועצת העיר והקהילה, איש אשכולות

---

[59] זכרונותיהם של אונגר, עמ' 207, 209, פדר עמ' 37—38, 42, שניצר עמ' 96—98, 149 וכן נידר (רשימה מ־12 בפברואר 1944), עדויותיהם של גב' קאופמן, מארקמאן, שאודר, גוטמן, בארטן, ד"ר וולנשטיין, זיגגר, מארקוס. הגיג, בוזשא, שם, וכן שושנה הכט—פדר, שם.

[60] ג.פ. „דער לעצטער קאלאמייער רב", פנקס קולומייה, עמ' 268—271 ; י.מ. מארקשייד, „חבר שמויס, שם, עמ' 281—296 ; ד"ר אדולף (בוניו) פריש, שם, עמ' 285—286 ; הגר, שם.

[61] ש. א. „דער תלמוד פראפעסאר", פנקס קאָלאָמיי, שם, עמ' 315—316, השוה שבח אדן, „המכון למדעי היהדות", „אנציקלופדיה של גלויות", וארשא, כרך ב'. זכרונותיו של אונגר, שם, עמ' 38, 41 ; י.ש. „דער העברעאיסט", פנקס קאָלאָמיי, שם, עמ' 301—302, ב. „דער פירער פון די סוחרים", שם, עמ' 308—310, לייב ווייץ „מיין געסל און מיין יוגנט ארגאניזאציע", שם, עמ' 223—230, עדויותיהם של בארטפלד וסאלי טאגר, ראה גם סט. וינצנץ. זכרונות שנכתבו בשנת 1955.

(קרוב של ההיסטוריון הנודע ומייסד הארכיון המחתרתי של גיטו וארשה — „עונג שבת", עמנואל רינגלבלום), ראש האופטימיסטים בחודשים הראשונים של הכיבוש הנאצי, שחיזק ואימץ את רוח היהודים הנדכאים, וכן יהודה ברוך פיירשטיין, חבר הנהלת הקהילה ועסקן מוניציפאלי, מנהיג הסוחרים המקומיים (נמנה עם הצורפים הגדולים ביותר בעיר) ושתדלנם ודוברם של סוחרים זעירים.

כן נרצחו מנהיגי הנוער: חיים באל, שכל ימיו שאף לעלות לארץ־ישראל (הוא נורה בחצר בית־החרושת שבו עבד), לייבל אלנברג, משה אלנברג, מייסד ספריית הפועלים ע"ש י.ל. פרץ (הוא איבד את עצמו לדעת), וכן ראשיה טאגר, ציירת צעירה מוכשרת ותלמידה בבית־ספר גבוה לאומנות בלבוב.

לבסוף, יש להעלות את זכרם של הרב מסולי והרבי מקומרנו, שמתו מרעב וכן את זכרה של העסקנית הותיקה הולס, מייסדת בית היתומים היהודי בעיר, שבגיל 80 הוגלתה למחנה השמדה.[62]

נשרפו ונחרבו בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובתוכם בית־הכנסת הגדול („הויכע שול") המפורסם, ביה"כ המכונה „קאסעווער שול", הקלויזן של חסידי וויזשניץ בויאן, אוטינייה, זידיצ'וב, ואחרים.

מצבות של בתי העלמין הישנים, מן המאה השבעשרה, ריצפו רחובות ודרכים. רק מספר מצבות שבבית־העלמין ברחוב יהודה הלוי שאי אפשר היה להרסן, נשארו על תילן. לא נשאר זכר מן הגדר היפה שמסביב לבית־עלמין ברחוב טארנובסקי, בית הטהרה שמסביב לבית־העלמין ברח' טארנובסקי, בית הטהרה שבבית העלמין החדש — הפך למסגריה. בניין בית החרושת לטליתות של זאגר, נהפך לבית שימורים.

ספריות בעלות ערב רב נשדדו והוצאו לגרמניה או הושחתו במקום, כגון הספריות של פרופ' ד"ר ואגמן ושלמה באל, וכן הספריה מיסודה של יענקל אורנשטיין המו"ל הידוע, שהוציא לאור ספרים פילוסופיים.

בד בבד עם השמדתם של היהודים, נשרפו ונהרסו גם בתיהם ומקומות מגוריהם (מחוץ לבתים שיכלו לשמש כמקום מגורים ל„אריים") בעיקר ברחובות שהיהודים חיו בהם בצפיפות בין ואלובה־לגיונוב וכיכר הרינק, וגם ברובע שני לשעבר (ברחובות מוקרה, טקצקה סווינסקי, סטולארסקה, זאמקובה) לא נשאר על תילו אף בית יהודי אחד לעומת בית אחד שנשאר לפליטה ברובע השלישי לשעבר (ברחוב נובי שויאט), שבו הרחובות אשה וסלונצ'נה נמחקו כליל.

עם שחרורה של העיר ע"י הצבא האדום ביום 28 במארס 1944, לאחר שהגרמנים נחלו תבוסה בחזית ההגנה שלהם שע"י הדנייסטר, התברר חיש מהר שמן הישוב הפורה והמפואר נשאר בחיים רק מספר זעום של יהודים שהסתתרו במחבואים וביער. בעת ובעונה אחת שוחררו הורודנקה (הסובייטים התקרבו אליה כבר ביום 27 במארס), וכן יאבלונוב, קוסוב, קוטי, פצ'יניז'ין. לעומת זאת שוחרר הברזוב (שהיתה במרחק 5 ק"מ בלבד מיאבלונוב) מאוחר יותר, רק בהתחלת אוגוסט.

כל יום ויום חזרו אודים מוצלים בודדים בערום ובחוסר כל. 8—10 ימים לאחר השיחרור החלו הגרמנים לבצע התקפות נגד והתקרבו לקולומיה. השלטונות פונו מן העיר ואתם עזבו יהודים. הם שמו את פעמיהם לצ'רנוביץ. לאחר שבועיים פסקו ההתקפות הגרמניות וחלק מהניצולים חזרו לעיר. בהתחלת אוגוסט חזרו לקולומיה יהודים בודדים אלה: אייזיק פיירשטיין, הניידרים, שפיגל, הגוטפרידים והפדרים. בספטמבר 1944 הם התרכזו בכמה בתים ברחובות זאלבסקה (בביתו של פרמינגר), ווולובה, שבצ'נקה, פייקארסקה, קאמיינייצקה; בבית אחד התגוררו 10—12 איש. חלק מהשרידים התחילו לעבוד, חלק עסק במסחר, אך חייהם לא היו בטוחים כלל וכלל. יהודי לא העז ללכת לכפר, שכן בנדרובצים שרצו בסביבה, וקרו מקרים של הריגת יהודי. פעם נפתחה אש בלב העיר על ניצולים. בשל המצב הבטחוני הרופף וכן בגלל אי־יציבות בחזית, היו ניצולים אשר עזבו את קולומיה (מ. שאודר ואשתו ואחרים חצו את הגבול הרומני, לבושי בלויים, רעבים ותשושים, וכך בשארית כוחותיהם הגיעו דרך צ'רנוביץ, דורוהוי לבוקארשט, ע"מ לעלות ארצה).

יש להודות שהשלטונות הסובייטיים גילו הבנה רבה לבעיות הניצולים. ראויה לציון התנהגותם האנושית של קציני הצבא האדום לגבי השרידים שנעו בדרכים לאחר השחרור.

בית־הסוהר התמלא מרצחים יהודים לשעבר. ביוזמת הניצולים (בעיקר של יוסף ראוס) אסרה העיריה לרעות בהמות בבית העלמין; כוסה קבר המוני פתוח וכן תוקנו בקיעים בגדר בית העלמין (בכיוון תחנת הרכבת). אנשי שארית הפליטה ביקרו מדי פעם בפעם בבית העלמין שהיה משופע בקברות אלמוניים חדשים (רק מעטים הקברים שהיה עליהם ציון כלשהו, כגון הקברים של מ. הורביץ ואחותו מאריה, וכן של משפחת הרופא ד"ר האמר), ואספו שלדים ועצמות של מבר

---

[62]) אליאונורה ראוס, „דער ביטערער חלום און ווירקלעכקייט. איינדרוקן פון דער יידישער קהילה נאך דעם חורבן" ארכיון יד־ושם, 3—0; זכרונותיו של וינצנץ ועדויותיהם של רוטנר והניג (שם).

[63]) ראוס, שם, וכן זכרונותיו של פדר, עמ' 46, 51, שאודר, עמ' 22, 24 (לפיו שוחררה קולומיה ב־3 באפריל 1944).

גרים וילדים וקברום. אחד מהם (י. ראֵרס) אף העיז לפקוד את 5 הקברים ההמוניים (שהוגדרו והיו תחת פיקוחה של העירייה) בגיא המוות בשפרובצה. למרות שהדרך לשם היתה מסוכנת ביותר בשל כנופיות לאומניות אוקראיניות שפעלו באותו זמן בסביבה. כן נאספו ורוכזו בבית תפילה קטן ברח' פיקרסקי שנשאר על תילו, ספרי קודש למיניהם וסידורים.

היות והחלו להגיע הרבה מכתבים מחו"ל עם שאלות על גורל קרוביהם, הוכנה ע"י שארית־הפליטה רשימת הניצולים שנשלחה לארגון יוצאי קולומיה לאמריקה (ברשימה שחוברה ע"י יוסף ראֵרס היו כלולים 212 ניצולים). [63]

ביום סיום המלחמה, ב־8 במאי 1945, נערכה בבית הכנסת הנזכר אזכרה קורעת לבבות.

גילויי התנגדות ומרי

על אף מבול הדם, האימים והאבידות הנוראות שנשאה בהם ללא הרף האוכלוסיה היהודית, כשמסביבה מצור של התנכרות, איבה ואף שמחה לאיד מצד רוב שכניהם הנוצריים, היא ידעה להיאבק בגבורה ולגלות מאמצים נואשים לכל שביב של תקוה לקיים את החיים.

שעה שכוונתו ורצונו של האויב היה לכלוא אותם בגיטו הרמטית, כתנאי מוקדם ל"מטרתו הסופית", הצליחו היהודים לגלות רצון חיים בלתי־נכנע, לפתח יוזמה, מרץ והמצאה עם כורח ההסתגלות לחיי ההסגר והבדידות שהצליחו להבקיעם.

הרצון לחיות ויהי מה, היה כל כך חזק, שעל־אף הגוויעה ההמונית מרעב ומגיפות, על אף העינויים ומעשי הרצח ההמוניים מצד הגרמנים, לא ברחו היהודים מן החיים, לא קיפחו את חייהם (פרט ליוצאים מן הכלל) בידי עצמם. אי השלמה עם גזירת הכליה הטוטלית באה לידי ביטוי בכל שלבי השואה בצורות שונות, על אף הסיכון והסבל הנוראים שהיו כרוכים בכך.

השגת מזון

לפני הקמת הגיטו היו מזמן לזמן איכרים מתגנבים לבתי היהודים וקונים כלי־ביתם תמורת תפוחי־אדמה וקמח־תירס. כל יהודי רצה להיפטר משיירי הרהיטים (הרהיטים הנאים שבבתי היהודים נשדדו זה מכבר ע"י הנאצים), ומכרם בזיל הזול ללקוחות אריים תמורת תפוחי־אדמה או עצי הסקה.

בסביבת בניין היודנראט פרח המסחר בכל סוגי הסחורות, בעיקר החלפת חפצים במצרכי מזון. מדי יום הביאו הונגארים לשוק כמויות גדולות של קמח, סוכר, שימורים, שוקולד, אריגי משי, סבון, וכו' ומכרו אותם תמורת חפצי עור, צלמניות, שטיחים, אבני־חן וזהב.

בתנאי הגיטו היתה האוכלוסיה היהודית אנוסה למכור את שארית רכושה, שאריות רהיטים, בגדים וכו' כדי להשיג מצרכי מזון כלשהם, במחירים גבוהים ביותר. ההברחה לגיטו היתה האמצעי יחיד, שהיה בו כדי לשפר במעט את רמת התזונה מדיאטת הרעב, ומשום כך נלחמו השלטונות הגרמניים מלחמת דמים נגד הברחת המזון לגיטו וממנו.

על המבריחים היה להשתמש בטכניקה מתוחכמת של שיחוד והערמה, כדי שהסחורה המוברחת תוכל לעבור בשלום את הזקיפים ששמרו על שערי הגיטו, מוצאיו ומבואיו.

הוברחו בעיקר גרעיני תבואה בשקיות קטנות, בהן ריפדו האנשים את הגב, הבטן, שמו בתוך המכנסיים ואף בתחתונים; הלב החזיקו בכמויות זעירות (100—200 ג') בתוך בקבוקים שטוחים, אף הם מתחת לבגד. כל־אחד מן היוצאים את גבולות הגיטו יכול היה בקושי להביא כמות מזון המספיקה לשני אנשים.

בעלי חפצים, החליפו את בגדיהם תמורת מזון וללא כל יחס לשוויים האמיתי, כגון: סדין חדש תמורת 1½—2 ק"ג חיטה. בעד חליפה במצב טוב אפשר היה להשיג 20 ק"ג חיטה, ששוויים היה 3.60 זל', בו בזמן שמחיר חליפה במצב טוב נע בין 60—80 זל'. יש ובעד ק"ג תבואה או כיכר לחם שחור ודביק נדרש סכום של 50 זל' (פירוש הדבר, עליית המחירים פי 200!) [1].

כדי להשיג מחירים טובים יותר עבור חפציהם, נמצאו יהודים אמיצים שהסירו את הסרט הלבן מזרועם, התחמקו אל מחוץ לגיטו בנסותם להגיע לבתי האריים ולמכור להם את סחורתם. ברם, עיקר הסחר התנהל ליד שערי הגיטו, כשמצד אחד היהודי ומצד שני הנוצרי מנצלים משמר טוב או שוטר שהפנה גבו. כאשר נתפסו על־ידי שוטר אוקראיני הגון או שוטר יהודי טוב יכלו לשחדם במחצית השיעור מערך העיסקה כולה כשהם שמחים כי חייהם נוצלו. רבים ממסכני חייהם נתפסו. אנשי הגיסטאפו ירו בהם ללא היסוס או הסיתו נגדם את כלביהם שקרעו את „היהודי הרמאי" לגזרים (קנאקנדפל) [2].

1) ניידר, זכרונות, עמ' 6—8, 32; אונגר, שם, עמ' 122—123.

2) ויינהבר — האקר, שם, עמ' 11.

תפקיד מיוחד נועד לילדים, שלא נתחייבו בענידת הסרט ויכלו לעבור בחוצות העיר ולקנות מצרכי מזון. הם היו גם המנקים והמסדרים את החדרים, מכינים ארוחות להוריהם העובדים ומטפלים בילדים קטנים בהיעדר האם.

אגב, הפעילים והמצטיינים במסחר האי־ליגאלי, היו הילדים הזריזים והמזורזים, שכשרונות חדשים נתגלו בהם בימים ההם. בשעת סכנה — היו נעלמים כהרף עין, כאשר הבחינו מרחוק בגרמני המתקרב [3]).

עזרה הדדית

נוכח הגזירות ומבצעי ההשמדה הגרמניים, עמדו המוני העם בגיטו במבחן גורלי מר וקשה שלא היה דוגמתו בתולדות אנוש. יהודי הגיטו גילו מיטב הסגולות של עזרה הדדית, נכונות להקרבה למען הזולת ונשארו נאמנים למסורת היהודית של חסד ורחמים ומיטב הערכים שחונכו עליהם.

בוועדי העזרה לפליטי זבונשין (הוועד אירגן בתמיכת כל הציבור היהודי מטבח מיוחד בשביל הפליטים, בעיקר בשביל אלה שלא היו להם בני משפחה בעיר, דאג לדיור וכו'), ואח"כ לעזרה לפליטי הונגריה, היו מיוצגים כל התנועות פרט לקומוניסטים (חברים בוועד השני היו, בין השאר, אשכנזי (ויצו), ד. לאנדמן (פועלי ציון שמאל), הגר (רביזיוניסטים), מנדל שאודר ויוסף שטרן (ציונים כלליים).

„באיזו מסירות נפש טיפלו יהודי קולומיה, שהיו בעצמם נרדפים ונדכאים, מעונים ומזועזעים, בגולי הונגריה!" — כתב פליט מערב גאליציה (אל. אונגר). מיד נוסד וועד לשיכון הפליטים ואיכסונם. היהודים הצטופפו בדירותיהם, מסרו חדרים למשפחות הפליטים, התחלקו איתם בבגדים, בפת לחם, התחייבו לשלם מס חודשי להוצאותיהם. בתי התפילה, לרבות ביה"כ הגדול, נתפנו למען הגולים, הכניסו בהם מיטות וארונות והרבה מן הפליטים הסתדרו בהם עד שמלאכי החבלה הציתו את בית־אלוקים באש...

היהודים הגולים ויהודי המקום נעשו אחים לצרה, נשאו בעול כל הגזירות הקשות, עבדו והתענו, רעבו והתפרנסו. בידי אחדים מהם עלה אחרי זמן מה לעבור את הגבול להונגריה [4]).

3) אונגר, שם, עמ' 55—56.
4) אונגר, שם עמ' 73—74, עדותו של שאודר, עמ' 6; י. זיידמן, „דריי תקופות", פנקס קאלאמיי", עמ' 172.
5) עדותו של שטרן, עמ' 8—9.
6) עדויותיהם של בארטפלד, שם, עמ' 5, רוטנר, שטרן, שניצר, זכרונות עמ' 104—105, לימינו של שרלה עמד זיסיה ברטלר, אף הוא איש דתי ולמדן.
7) עדותו של צ. שניצר
8) עדותה של מאריה קאופמן.
9) עדותו של רוטנר, שם.

מקרב יהודים צ'כיים יצאו עובדי משרד העבודה (היהודי) עם סלומונוביץ' בראש. גם בינם ובין יהודי המקום לא היו כל הבדלים וניגודים. איחד אותם הסבל המשותף [5]).

עיקר תפקידה של העזרה הסוציאלית עם שרלה בראש (במחלקה הועסקו כ־50 איש) היה לדאוג לקיומו של „מטבח הרעב", אשר חילק ארוחות צהריים, בעיקר לעניים ולאסירים — ללא תשלום (את המצרכים סיפקה מחלקת האספקה של היודנראט).

בקבוצת „האלרבאך", ארגנו הפועלים היהודיים מיטבח, בזמן שמספר המועסקים היהודיים עלה ל־600 איש [6]).

למרבה הצער, אין בידינו שום חומר בנוגע לפעולתו של ועד העזרה העצמית שנוהל ע"י עסקני ציבור, עם ד"ר מרק קנופף בראש, אשר נהנה מאימונה הרב של האוכלוסיה.

בית־היתומים שהוקם ע"י היודנראט, השתדל לספק גם את צרכי המוסד בארוחות, ברפואות ובעצי הסקה (מנהלו הראשון היה אליעזר אונגר, פליט ממערב גאליציה שעם עוזריו נמנו בין היתר הפליט מוארשא משה גראף, נכד ה„חתם סופר") והיה צר מלהכיל את כל הילדים שנתייתמו והובאו יום יום למוסד. מחוסר מקום ומיטות הושכבו 3—4 ילדים במיטה אחת.[7])

במרוצת הזמן התנדבו בניהול בית יתומים מאריה קאופמן. לשעבר מנהלת התחנה לייעוץ לאמה ולילד של החברה לשמירת הבריאות „טאז" וכן סטודנטית לרפואה לילה קריס ומחנכת לשעבר של בית היתומים היהודי לולה קסטן.

העבודה שנעשתה בבית היתומים זכתה לאהדה בקרב הציבור, שכן עד מהרה התנדבו כמה מורים ובתוכם מורה לעברית אשר לימדו את הילדים. כן אורגנה מקהלת ילדים ונערכו כמה הצגות בעלות תוכן לאומי. מספר ילדים למדו נגרות, מסגרות וכו'.[8])

הנהלת המוסד ידעה בדרך כלל קודם על מועד ה„אקציות" ועלה בידה תקופת מה לשמור על הילדים. בעליה של הבית סודר מחבוא, שהציל כמה פעמים את חייהם של הילדים. ילדים יותר מבוגרים היו בעת סכנה ופורענות קופצים דרך הגדר ומוצאים מסתור בצד ה„אריה". אך קרה וה„אקציה" באה במפתיע ו־20 ילדים שלא הספיקו להסתתר נרצחו ביריות במגרש הקטן שבין הרובעים הראשון והשלישי.

מתוך מעשים אינדיווידואליים של הגשת עזרה יש לציין את פועלה של אישה צעירה מבית יוריס, שלקחה תחת חסותה שני יתומים של גולי הונגריה. כן הזמינה אורחים קבועים לארוחת צהריים, וטיפלה באירגון עזרה וסעד לאסירים [9]).

כן יש להזכיר את מעשיהו של סלומון גוטמן, לשעבר בעל בית מלאכה לצורפות ומכשירים אופטיים, אשר

בתור מועסק ב„מרכז החילופין" (Umschlagstelle) קיבל אישור מטעם „משטרת החסות" („שופו") להע־ביר לגיטו יום יום 2 ק"ג מיצרכי מזון. גוטמן ניצל את הזכות הזאת יותר מפעם אחת כדי לעזור לרעבים.[10] (נמצא בארץ, תושב בת־ים).

ערבות הדדית

לא עלה בידי הגרמנים להחליש את הרגשת האחדות בין היהודים, לסכסך בינם לבין עצמם, לפורום לקבו־צות עוינות המכלות אחת את רעותה. הם גם לא הצליחו להכניס תוהו ובוהו מוסרי ואנדרלמוסיה של מלחמת אחים ביניהם. קבוצת המנוולים בגיטו היתה זעומה ומגמתם השטנית של הגרמנים, להראות עד כמה ירודה היא המוסריות בקרב יהודי הגיטו, כדי „להצדיק" את אכזריותם כלפי היהודים בעיני האוכלוסיה המקומית נחלה כשלון. המון העם בגיטו, רובו ככולו, גילה אומץ לב ורגש של כבוד עצמי ראוי לשבח.

לד"ר וולף האוזמן, רופא ילדים, היתה האפשרות להסתתר אצל ידידים נוצרים, כאשר נתבקש בסוף נובמבר 1941 להתייצב בגיסטאפו, אבל הוא זכר את המקרה עם היהודים שגרם לאקציה ברח' מוקרא והתיי־צב. גם אשתו של ד"ר האוזמן, מג"ר חיה האוזמן (שניהם — בעלי בית מרקחת) נהגה כמוהו.

במגרש הסלקציה ב„אקציה" של 7 בספטמבר 1942 היו לא מעט מקרים שזוגות או הורים העדיפו מרצונם לעבור לצד הרע — ובלבד שלא להפרד, איש מרעהו, כאשר אחד מהם סווג ל„צד הטוב" (לחיים).

באקציית אוקטובר 1942 הלך ליאון רובין אחרי אשתו, למרות שהגרמנים הועידו אותו לאלה שהושארו לחיים.

בזמן הצתת הגיטו ב„אקציית" נובמבר 1942 העדיפו הרבה יהודים להישרף חיים מאשר ליפול לידי המ־רצחים.[11]).

הערמה על גזירות

המרי הפאסיבי של תושבי הגיטו בא לידי ביטוי ביחסם לגזירות הקשות של הגרמנים והם ידעו לא פעם לסכל או להערים על מזימותיהם השפלות והשט־ניות של התליינים הגרמניים. במשך הזמן הסכימו לעקוף את הגזירות הדראקוניות ולחבל בהן, שכן כל יהודי שהיה חפץ חיים, נאלץ להפר את ה„חוקים" הנאציים שהופיעו חדשים לבקרים.

אמנם פקודת השלטונות שקראה ליהודים למסור כל מקלטי־הראדיו בוצעה כמעט במלואה, ברם במידה פחותה יותר של צייתנות בוצעה פקודה למסור את כל חפצי הערך. יהודים מסרו לגרמנים רק חלק מחפצי כסף, זהב, הילומים, תכשיטים ומטבע זר. את היתר הסתירו או מכרו, וכן מסרו לשמירה אצל „ידידים", פולנים ואוקראינים, למרות שידעו כי הם מתחייבים בנפשם. המכרים ה„אריים" היו מוכנים לגמול את ה„חסד" האחרון הזה ליהודים[12]).

נוכח השוד והגזל הבלתי פוסקים, השתדלו היהודים לא רק להסתיר חפצים, למכרם או להחליפם תמורת מזון, אלא גם לשרוף או לקרוע ובלבד לא לתיתם לצורר. מספר הנועזים הלך וגדל עם הזמן, אבל גם ההגבלות החריפו. נאסר על הפולנים לקבל חפצים מיהודים למכירה. בתשובה לגזירה זו נמסרו החפצים על שמות בדויים או שהפולנים נשלחו כדי למכרם.

כן חיבלו היהודים בגזירה של מסירת בגדי החורף והפרוות לשלטונות הגרמניים. רובה של האוכלוסיה העדיף להסתירם או למכרם ואף להשמידם ובלבד שלא למסור אותם לידי הגרמנים.

דוגמה אחרת לחבלה בהוראות הגרמניים וגזירותיהם הוא החיפוי על החולים שחלו במחלת הטיפוס, שהגרמ־נים נהגו להוציא אותם מיד להורג.[13]

השלטונות הולכו שולל בנוגע לגודלה של האוכלוסיה היהודית, מספר המועסקים והעובדים בה, שהרי היהודים היו מעוניינים להעלים מן הגרמנים את המספרים המ־דוייקים ולהקטינם ככל האפשר. משרד הרישום של היודנראט בעל צוות של 5 איש, ניהל את כרטסת האוכלוסייה היהודים, אך לעולם לא שיקפה הכרטסת את מספרם הנכון של היהודים, שכן היא התבססה על כרטיסי המזון בלבד, וזאת כדי לא לגלות לשלטון הכיבוש את המצב האמיתי. היהודים העדיפו לוותר על כרטיסי המזון כדי לא להסגיר את הישישים או הילדים. המספר הנכון היחידי שנמסר לגרמנים היה מספר הגוו־עים מרעב מדי יום ביום, שהגיע לכדי 50 איש[14]).

על אף המשטר האיום של הדיכוי הגרמני נשארו היהודים נאמנים לדתם.

בימים הראשונים עד שיצאה הגזירה על היהודים לגזוז את זקנם, אפשר היה לראות יהודים, שלחייהם חבושות מטפחות כאילו חשים הם בשיניהם.

בבתים פרטיים נערכו תפילות בציבור בחשאי על הסכנה שבדבר; יהודים חוייבו למסור נרות שעווה, שאם לא כן ייענשו, אך יהודים דתיים שמו נפשם בכפם והיו מדליקים נרות שבת.

בזמן גירוש יהודים כפריים לקולומיה בליל ראש השנה, לקח עמו יהודי זקן אחד ספר התורה העתיק

---

10) עדותו של גוטמן, שם.

11) עדותה של ד"ר אדית גלזברג; פדר. זכרונות עמ' 18, וכן עדויותיה של מ. קאופמן, ע' 11, ומרקמן.

12) עדותו של שאודר.

13) עדותה של מ. קאופמן.

שנכתב בידי סופר שנמנה על תלמידי הבעש"ט (הוא נשא את ספר התורה בזרועותיו בחינת תינוק, כדי שהגרמנים לא ירגישו בו[15]).

פעילות תרבותית בתנאי גיהינום

למרות תנאי הבלהות בגיטו לא פסקו בו לחלוטין פעולות חינוך ותרבות. בתנאי טירור משתולל, רעב, עוני וסבל נכתבו יצירות ספרותיות שאבדו לדאבון לבנו, ביחד עם היוצרים.

ידוע לנו, כי ד"ר בוניו פריש תירגם באותם הימים את „פאוסט" של גטה ואף קרא כמה קטעים מהחלק הראשון של יצירה זו במסיבת רעים. המשורר העברי הצעיר א. ד. וורבנר המשיך לכתוב שירים ובימים הטרופים ביותר דאג למחברת השירים שלו[16].

מנדל שאודר רשם בפנקס הרשימות שלו, שניהל בגיטו בקיצור נמרץ, מאורעות חשובים שהתרחשו מדי יום ביומו, יהודים שניספו. הוא רשם בדיוק נמרץ את מספר היריות ששמע ביום ה„אקציה" הפרועה של ה־12 באוקטובר ובדרך זו הגיע למספר הקרבנות שנורו באותו יום בבית המטבחיים.

ביודנראט עצמו ניהל איש קולומיה פרוכטר רשימות החללים. בצורה דומה ממש נהג איש זאבלוטוב נתנאל גולדנר, שרשם את שמותיהם של אנשי קהילתו שגוועו [illegible]

ידוע לנו, כי יהודי מהורודנקה בשם אשר שטרייט, איש „בונד" ידוע, בקי בספרות יידיש, ניהל יומן שבו רשם את קורותיו האישיים ומאורעות הדמים בעיצומו של הגיבונים הנאצי. כן היה שולח לעתים מזומנות מכתבים לחו"ל עם תיאורים מוסווים של מעשי רצח וזוועות שהתרחשו במקום (בגלוייתו מיום ה־5 במאי 1942 הוא כותב שאינו מסוגל למסור תמונל של הזוו־
עות, „שלא איוב ולא דאנטה .”haden es tnhaegroV
עות, „שלא איוב ולא דאנטה haden es Vorgeahnt".

איש קוטי, אייזיק הוזן, רשם יום יום את המאורעות המזעזעים שהתרחשו בקהילתו. (את פינקס הרשימות מסר לשמירה לפולני). ולבסוף צבי שניצר רשם את זכרונותיו על המאורעות והמוראים שעברו עליו בימי הרעה בקולומיה ובסביבה סמוך למאורעות הדמים (בחלקם הם שזורים דפים של יומן) והם משמשים מקור לא אכזב לתולדות השואה והמרי בחבל ארץ זו[17].

הודות ליהודי יקר, זינדל נוימן, שסירב לעבוד ביודנ־ראט אבל קיבל על עצמו את ניהול הדואר בגיטו, קויים הקשר בין יהודי קולומיה עם העולם החופשי, הגיעו מכתבים מחוץ־לארץ ואף מארץ־ישראל, כמובן אחרי בדיקת הצנזורה הגרמנית. מנהל הדואר הגיטואי ז. נוימן, שהיה בר סמכא ובקיא ביהדות, ידע לפרש למעוניינים א תהכתוב ולפענח מילים מוסוות עד שמכ־תבי הסתרים נעשו מובנים. ואין צורך לומר שידיעות אלו שהגיעו מא"י חיממו לבבות של יהודים והביאו נחמה ועידוד לפינות האפלות של חיי הגיטו. הודות לכך נחלשה במידה מסוימת הרגשת היתמות אצל המוני העם בגיטו, המדוכאים והמעונים והמנותקים מן העולם. ארץ־ישראל חיזקה את האמונה בקיום היהודי ובהמ־שכו. זינדל נוימן נורה בזמן שחש להצלת משפחתו לעיני אלפי אנשים ביום ה„אקציה" של האלרבך[18].

למרות שבימים ההם ראה את עצמו כל יהודי כעומד מול פני המוות, לא נשברה רוחם של היהודים. הדחף לחיות היה חזק מכל. אמנם היו בגיטו עסקנים פסימיס־טים שתמיד ניבאו רעות, אולם כנגדם היו עסקנים (והם היוו הרוב) שחיזקו ואימצו את רוח האנשים המ־דוכאים. בהתחלת הגירוש היה חיים רינגלבלום ראש האופטימיסטים שסביבו התאספו האנשים אשר [illegible] מילה מרגיעה ומנחמת. כמה שמח הוא למשל על מגילת האלטלאנטיק שתוכנה נודע ליהודים מפה לאוזן, כי הרי מקלטי ראדיו הוחרמו מזמן. הוא השריש בלב כל שומעיו אמונה כי „גם עמנו יהיה בין העמים שיהנו מהבטחות המגילה ההיסטורית הזו".

כן מצאו היהודים עידוד רב בידיעה שהופיעה בעיתון הגרמני „די למברגר צייטונג" ביום 2 בפברואר 1942 (את העיתון השיגו בחשאי, שכן אסור היה ליהודי לקנות עיתון גרמני) על המשלוח הראשון של חיילים אמריקאיים לאנגליה. היהודים האמינו שבודאי תוקם מיד חזית שניה באירופה והיטלר לא יפיק זממו להשמיד את כל היהודים[19].

דוגמה להערמה על מזימותיהם השפלות והשטניות של המרצחים וסיכולן, הוא כישלון ה„אקציה" שתוכ־ננה ע"י הגרמנים ביום אחד — בקוטי וברוז'נוב. היהו־דים במקומות האלה היו ערים לסכנה וברחו בעוד מועד לזאבלוטוב, שבה עברה כבר ה„אקציה". המרצחים שהגיעו ביום אחד ל„פעולה" במקומות שנזכרו לעיל, נאלצו לחזור כלעומת שבאו. ואולם יותר מאוחר, עלה בידיהם להגיע במפתיע לקוטי ולרצוח ברחובות העיירה כ־200 יהודים. לפי שרוב התושבים היהודיים התחבאו, הקיפו אנשי הגיסטאפו את בתיהם והציתום. האנשים נשרפו חיים או נחנקו מהעשן[20].

---

15) אונגר, שם, עמ' 46, 61—62; בארטפלד, שם, עמ' 5; הורביץ, שם, עמ' 7.

16) אונגר, שם, עמ' 38, 41, 64; פנקס קאלאמיי עמ' 286.

17) עדויותיהם של האברמן, עמ' 4, של שאודר, עמ' 17; ספר זאבלוטוב, עמ' 134; ספר קיטב.... צלומי התכתובת של א. שטרייט מצויים בארכיון ידישב.

18) הגר, שם, לדרפיינד, שם; שני בניו של נוימן, ד"ר דב ומאיר נוי חיים בישראל.

19) אונגר, שם, עמ' 53—54, 119.

20) שניצר, שם, עמ' 60—62.

בריחות מרכבות המוות

לפרשת ההתנגדות הפאסיבית שייכת גם הבריחה מקרונות־המוות, שנהרו למחנה ההשמדה בלז׳ץ, כשהם טעונים יהודים בצפיפות עד למחנק תחת שמירה חמורה. רבים נקבו חורים בקירות בקרונות וקפצו מתוכם תוך כדי דהירתה של הרכבת.

ישעיהו פדר שנלקח ב„אקציה" של ה־7 בספטמבר, קרע את חוטי התייל מעל לאשנב בקרון וקפץ החוצה; כן קפצו מן הקרונות, יעקב זינגר, גב׳ קירשנברג (היא איבדה עין מן הקפיצה) ועוד מספר נערים וביניהם בובי קרנר, בנו של נחמן.

כן קפצו מן הקרון 4 נערים בגיל 14—15, ביניהם של ד״ר פסלר, ד״ר טראובר, יוסף מאנדל ושל דוד האברמן. הם חזרו דרך סטאניסלאבוב בעגלה שהביאה מאת המפעל לחומרי גלם סמרטוטים מסטאניסלאבוב ללבוב. מסטאניסלאבוב הביא אותם בחזרה לגיטו איכר מקולומיה. ברם, שלושה מהם ניספו ב„אקציה" של ה־6 בנובמבר ומאנדל ניספה בחודש שלאחר מכן.

כן קפצו מן הקרון (ב־12 בספטמבר 1942) פפי שטאפל, תלמידת האוניברסיטה בצ׳רנוביץ (היא ניצלה על ניירות אריים בתורת פולניה שנסעה לעבודה בגרמ־ניה) ופולה שוואמנוי, שאף היא ניצלה כפולניה בגרמ־ניה.

מן הרכבת שיצאה מקולומיה ב־10 באוקטובר קפצה מרים גוטמן, אך היא נתפסה ביחד עם 16 בני קולומיה שנתפסו אף הם וצורפו לקרבנות ה„אקציה" בסטא־ניסלאבוב. מרים גוטמן קפצה שנית מן הקרון בבוקא־צ׳ובצה, אך בפחות הצלחה. היא נחבלה בראשה, בידיה וברגליה, אך הצליחה בסופו של דבר לחזור לקולומיה בתורת מקבצת נדבות [21]).

כמו כן, קפצו מאותה הרכבת מרדכי (מוליו) שפרבר — הפרטיזן וקבוצת אנשים (— ראה רשימה נפרדת).

לא ידועים לנו שמותיהם של אלה שנדרסו תחת הגל־גלים, נפצעו או נהרגו ביריות השומרים, או תוך כדי נפילתם על הקרקע. אולם חלק מהם הצליח להימלט. רובם נשדדו ע״י האוקראינים והוסגרו על ידיהם לגר־מנים. הקומץ הקטן שהצליח להימלט חיים חזר לגיטו בקולומיה.

במעשי גבורה גובלת הבריחה של גוטמן מהתופת עצמו, מן הבור בשפרובצה ביום ה־12 בדצמבר 1942 בלילה, ערום כביום היולדו. פעמיים הוא חצה את הנהר (פרוט) עד שהגיע פצוע וזב דם לגיטו הישן שכבר פונה מיהודים. למחרת, חזר לגיטו המצומצם ביחד עם פועלי האלרבך שעסקו באיסוף שארית הרכוש בגיטו הישן.

לא פחות נועזת היתה בריחתו של שמואל הורביץ ממש ברגע שלפני הוצאתו להורג בתוך קבוצה של אחרוני הנידונים בבית העלמין. כן נמלטו מבין אחרוני הנדונים להוצאה להורג: הרופא ד״ר ואסרמן, רופאי השיניים — האחים גוטפריד, זוג הספרים זיגמונט ושרה טאגר וגב׳ שנאפס.

בדרך נס ממש הצליח להתחמק מן הבור ליאון אבנר, איש קולומיה עם בתו בת ה־12, שברח עם קבוצה ובתוכה אחיו ובתו; כל הקבוצה נתפסה בהורודנקה ונורתה. בליל חורף, בכפור עז, עלה בידי אבנר, שהיה פצוע קשה בראש, לצאת מן הבור כשרגלו אחת קפואה ואחרי תלאות רבות ומחלת הטיפוס הגיע עם בתו לרומניה ומשם לארץ־ישראל. כן הצליח להתחמק מן הבור בקוסוב ולברוח הקצב אנשל טהן, אך הוא נתפס במרחק מה ע״י הגויים והוחזר למקום ההוצאה להורג.

נועזת ביותר היתה התחמקותה של שג׳ לדרפיינד עם בנה בן ה־7 משורות המובלים לתחנת הרכבת ביום ה„אקציה" של ה־11 באוקטובר 1942 והצלת בנה.

כן, ראוי לציין כי גם מנדל שאודר הצליח להימלט מידיו של ראש הגיסטאפו ליידריץ בעצמו כאשר הוא ניהל את ה„אקציה" בבתי־המלאכה לפני החיסול [22]).

בריחות מעבר לגבול

פרשה מיוחדת לעצמה הם הנסיונות הבלתי פוסקים של תושבי הגיטו להבריח הגבולות לרומניה ולהונגריה, אך הגרמנים שמרו כשבע עיניים על הגבולות ועשו מאמצים מיוחדים למנוע את חצייתם.

יום לפני המפקד הגורלי ב־7 בספטמבר ברחו המוני יהודים מקולומיה והסביבה מתוך חרדה מפני (עומד להתרחש, בכיוון הנהר צ׳רמוש, אשר שימש כקו הגבול שבין „הגנרל־גוורנמנט" ובין רומניה. בחיפוי חשכת הלילה חצו הרבה אנשים את הנהר ועברו לגדה השנייה בתקווה להגיע לצ׳רנוביץ. ברם, הם לא הצליחו להגיע למחוז חפצם. אוקראינים שבצד השני של הגבול, תפסו יהודים נמלטים והסגירם לידים משטרת הגבול הגרמנית שמסרה אותם לבית־הסוהר בקוטי, ומשם הם הובאו לביה״ס בקולומיה לידי התליינים של הגיסטאפו. חלק מהיהודים הנמלטים שנתפסו ונמסרו לשלטונות הגרמ־ניים בסניאטין נורו במקום.

אחר חיסול היודנראט המשטרה היהודית ביום ה־13 בדצמבר 1942, כאשר היהודים ראו בו אות אזהרה של החיסול הסופי המתקרב, אחז היאוש בשרידי הגיטו.

---

[21]) פדר, זכרונות, עמ׳ 21—23, 25—26; ראה גם אליהו בן שמואל למ. שוצמן וכן מכתבו של פדר מ־12 בינואר 1945, עדויותיהם של זינגר, האברמן, עמ׳ 12—14, 18, מרים גוטמן; ב. פיראטא, „פיר יידישע שיקסעס", „פארווערטס", 12.9.1947.

[22]) עדויותיהם של גוטמן והורביץ, שם, עמ׳ 22; עדותה של גב׳ לדרפיינד, שאודר עמ׳ 23; מכתבו של ליאון אבנר לאירגון יוצא קולומיה בניו־יורק, מתל־אביב, 11 באוקטובר 1944, ספר קוסוב, עמ׳ 98.

וכולם ראו מפלט יחידי בבריחה. אולם, כל הקבוצות ששמו את דרכם דרך קוטי לרומניה, היה להן סוף מר, כי בדרך כלל היו מבריחים נוצריים שודדים מהנמלטים את רכושם ומוסרים אותם במו ידיהם לידי הגיסטאפו.

כה למשל נפלה בפח קבוצה של 18 איש, וביניהם מנדל, טייכר, ציון ליבלאנד עם נשותיהם, וולצר עם אשתו וילד, כולם מעובדי מפעל חומרי הגלם. הנהג הבוגד הובילם ישר לידי הגיסטאפו. הם נורו בבית־עלמין, פרט ל־4 אנשים שקפצו מן האוטו.

כן נתפסה קבוצה שעמה נמנו אלטבאך ואשתו, קרייזל וגרוסבאך; הנהג הורידם ע״י וישניץ והם נתפסו ונמסרו לגיסטאפו בקולומיה.

גורל דומה נפל בחלקה של קבוצה מרוז׳אנוב (ישראל דרזנר עם אשתו ואחותו, כ״כ חתנו ד״ר ברגמן ואשתו); הם נשדדו ונרצחו.

מקרים אלה הטילו אמנם אימה על כל מי שרצה לחפש מקלט ברומניה, אבל הם לא סתמו את הגולל על הפרשה כולה. הקשרים הטובים ביותר בדבר הברחת גבול לרומניה היו דרך מבריח יהודי שהגיע מצ׳רנוביץ והצליח להציל מהגיטו 15 איש.

כן עלה בידי קבוצה גדולה יחסית של 13 איש עם האברמן בראש (עם הקבוצה נמנו: האברמן עם אשתו ובתו, גב׳ שפילפוגל וילד, הזוג אופנברג עם תינוק, מאיר ניימן וטולה רייטר), שיצאה את קולומיה ב־12 בדצמבר 1942 במכונית של פולני שעבד כנהג אצל הגיסטאפו, לעבור את הגבול בעזרת פולני פ. שווצר ולהגיע לצ׳רנוביץ. כן הגיע לצ׳רנוביץ בעזרתו של אותו הפולני, פישל הגר. כ״כ הצליח לקשור קשר עם מבריח הגבול בקוטי בארטפלד ולגנוב את הגבול. לפניו עשה זאת זאב (וולף) גרסטנהאבר, אשר נמלט לצ׳רנוביץ עוד ב־13 בנובמבר 1942.

כן הוכתרה בהצלחה הבריחה לרומניה של קבוצת ד״ר הוטשנקר, סגן יו״ר היודנראט ואשתו, עמה נמנו ד״ר קרייזל, שליסל, אשר ומשה שנייברגר, וכן קבוצה שנייה עם שיקלר, לאנדרמן ואשתו, ועוד כמה אנשים.

לבסוף, הצליחה לעבור את הגבול ולהגיע לצ׳רנוביץ קבוצה מרוז׳אנוב שבה השתתפו: ברל בירנברג ואשתו, פסיה לויפר, אידל שרל ואחיו, רק מנדל ביטר נהרג בדרך. קבוצה זו הובאה אמנם לבית־הסוהר בצ׳רנוביץ, אולם הודות להשתדלותם של מכיריהם שוחררו אחר חצי שנה והשיגו מסמכים מצ׳ילה שאיפשרו להם לגור בצ׳רנוביץ.

עוד קבוצה של 10 איש מקוסוב הצליחה לברוח לרומניה, בתוכה — בוזיה אילדמן — גליק ובעלה אייזיק. הקבוצה עברה בעזרת מבריח את הנהר צ׳רמוש[23]).

פחות אנשים ניסו את מזלם בבריחה להונגריה ורק מעטים עלה בידם להגיע למחוז חפצם.

עוד לפני „אקציית" אוקטובר, ברחו להונגריה משתף הפעולה הידוע לשימצה יעקובי ואשתו, אחריו יצאה לדרך קבוצה עם אחיו של יו״ר היודנראט הורוויץ ועם ה„מאכער" במשרד העבודה — שטיין; ברם קבוצה שלישית נתפסה.

לאחר שעלו על משאית, ניתך עליהם מטר יריות. כולם קפצו מן המשאית; ווינדוובר הצליח להימלט, אך לא ידוע מה עלה מגורלם של חבריו לבריחה.

ללא הצלחה נסתיים הנסיון של אהרן ווינדווהר עם קבוצה של 10—12 איש להגיע להרים.

יהודי מארמרוש— סיגש שלחו מבריח במטרה להציל את הרבי מקוסוב, וכאשר נודע לו כי הרבי „גורש" למחנה השמדה, הסכים להעביר 4 אנשים ובתוכם את שטרן ובנו של פריש, תמורת התשלום של 20 דולר זהב. כשהגיעו למארמורוש, עלה בידיהם להשיג מסמכים אישיים מזוייפים. לאחר חצי שנה הגיע יוסף שטרן לבודפשט, שם הצליח להשיג ניירות אריים של פולני, אך ממארס 1944 היה נאלץ להסתתר בבונקר אצל איכר הונגרי.

כן הצליחה הבריחה להונגריה של הזוג האקר, וגב׳ לדרפיינד, הזוג זיגמונט ושרה טגר, וכן של שמואל הורוביץ וגב׳ שנאפס.

ביום ה־20 באוקטובר ברחו לגבול ההונגרי דרך סטאניסלאבוב ודולינה ד״ר וולנשטיין ואשתו ביחד עם משפחת זילברהרץ. הנהג סאדווינסקי ברח עם כל הרכוש שלהם על־ידי דווינה, ברם בעזרת מורה דרך מיכאל בנש, הגיעו אחר תלאות רבות להושט. זילברהרץ לא הצליח להישאר בהונגריה, כנראה נפל קרבן של חיל־משמר הונגרי, אשר בעצמו ירה בנמלטים או היה מוסרם לידי הגרמנים. לעומת זאת עלה בידי ד״ר וולנשטיין להגיע לוועד הפולני בתור קצין פולני בשם ד״ר יזי׳ זיילינסקי והוא שירת אח״כ כרופא במחנה דושנוק.

ב־3 בדצמבר 1942 ברחו לכיוון הגבול ההונגרי הזוג קאופמן ופרופ׳ צין, בלוויית ההוצול ואסיל מאוסמולוצה. דרך רכס צ׳ארנוהורי הם הגיעו למיקוליצ׳ין. אחרי 5 ימים של תלאות הגיעו לגבול הונגרי לכפר, שבו היו לואסיל קרובים. אבל פה הם נתפסו ע״י שומר יער (הונגרי) מזויין והובאו לתחנת משמר הגבול. למחרת הובאו ברכבת לחקירה למפקדה של משטרת הגבול החשאית ההונגרית שלא היתה שונה בהרבה מהגיסטאפו הגרמני. תעודות אריות פרימיטיביות של הזוג קאופמן לא עוררו חשדות, לעומת זאת לא מצאה חן בעיני החוקרים התעודה הארית הווארשאית המצויינת

---

[23]) שניצר, זכרונות, עמ׳ 75, 86—87, 103, 141—143, וכן עדויותיהם של הגר, בארטפלד, עמ׳ 6, שאודר, עמ׳ 11, האברמן, עמ׳ 18—20, גרסטנהאבר, ספר קוסוב, שב, עמ׳ 338

„קנקארטה" של פרופ' צין. נערכה בדיקה גופנית וכתוצאה ממנה הוא הוכה באופן אכזרי ביותר עד שהוציא את נשמתו. הזוג קאופמן נלקח כפולנים לטא־טארוב ואח"כ לסטאניסלאבוב לבית־הסוהר; פה היו עדים ל„אקציה" אכזרית של יהודי המקום בחג המולד 1943. אחרי 3 חדשים הם נשלחו למחנה ריכוז מאידאנק.

מן הראוי לציין שעל נסיונות הברחת גבולות עם רומניה והונגריה נתפסו כל יום אנשים ונורו (ביניהם ד"ר מארמורוש).

במחצית יולי 1943 נתגלתה גופתו של ד"ר וואסרמן ביער מישין; ד"ר וואסרמן נמלט במאי 1943 ביחד עם ד"ר האבר מעבר לגבול, ויש לשער שמצאו תחילה מקלט אצל אוקראיני, אלא שאחר־כך נרצח.

בידי אותה כנופייה של „מורי־דרך" אוקראיניים נפלו לאחר שהפקידו בידיהם את חייהם ואת כספם, איזיו רוזנמן, ד"ר גרוס ואחרים.

בסיכום, ניתן לקבוע שהאוקראינים היו אחראיים למו־תם של כמחצית מהיהודים שניסו לחצות את הגבול [24].

הצלה במקומות-סתר

מרץ רב, המצאה וכושר אירגוני יעיל גילו היהודים בתיכנונם של בונקרים ומקומות מחבוא שונים, ששימשו כמקום הצלה ארעי, או קבוע בהכבידם על הגרמנים את מלאכת ההשמדה שלהם.

המקורות היהודיים מוסרים על תכונה כללית לבניית בונקרים, מקומות מחסה ומחבואים, שהקיפה את תושבי הגיטו ושאר הישובים היהודיים, בהגיע הידיעה על מבצע דמים המתקרב ובא. כל האפשרויות וכושר ההמצאה נוצלו לבניית מהבואים ובונקרים מבוצרים ומוסווים יפה ואכן הוקדשו מאמצים רבים לאספקת מים ומלאי של מזון למחבואים. לבונקרים הגדולים היו כמה מוצאות, כדי להבטיח אפשרות של בריחה למסתת־רים דרך מוצא חליף, במקרה שהגרמנים יגלו אחד המוצאים בבונקר ויכנסו לתוכו.

על אמנות הבנייה של הבונקרים נמסר בדו"ח של הגנרל קאצמן, המתאונן על הקשיים הרבים שהגרמנים נתקלו בעת שרצו להתחקות ולגלות את כל המחבואים השונים והמשונים, המנהרות והמערות (בעיקר מבנים תת־קרקעיים) שהיהודים הסתתרו בהם.

לדוגמה, יצויין הבונקר שהכין ד"ר וולנשטיין בבית יאניצקי (רח' וואלובה 55) מול בית־המטבחיים היהודי, אשר הציל מספר פעמים את משפחתו הוא ומשפחות אחרות [25].

גילויי התנגדות

מן הדין לציין במיוחד את עמידתם האמיצה של היהו־דים שהובלו למוות.

לא אחת הביעו המעונים את שאט־נפשם למרצחים, הטיחו כלפיהם קריאות בוז ללא פחד, והיו מקרים שהקרבנות התקיפו ברגעים האחרונים לחייהם את התליינים, התנפלו עליהם, סטרו על לחייהם וגם פצעו אותם, כדוגמת היהודי ששמו לא ידוע לנו, אשר הסתער עם גרזן על איש השופו־שטיינר. היה זה בזמן ששטיינר ערך חיפוש בביתו של איכר שנמסר עליו, כי הוא מסתיר 10 יהודים [26].

יהודים שעלה בידם למצוא מחבוא בצד הארי, שאפו להשיג נשק. הבונקר שישבו בו אצל הפולני אנדז'י שליוויאק 18 — חדשים — ארנולד והפרגרים (אבא ובן), וכן השוטרים ז. פרינץ, א. שפרבר וצ. ניידר קיבלו מבעל הבית אקדח ומספר כדורים, וכן מקלט־ראדיו חשאי.

למרצח גרהארד גדה נשארה על המצח צלקת ממכת־קרדום שקיבל מיהודי שעמד לירות בו; הכובע שעל ראשו של המרצח הציל אותו ממות בטוח [27].

איש קוסוב, זיידי פריליך, לא רצה להתפשט בעמדו ע"י הבור, וכשניגש אליו איש גיסטאפו ורצה להפשיטו בכוח, התנפל עליו פריליך, הוציא את רובהו מידיו והרימו כדי להנחית עליו מכה. בן־רגע התנפלו עליו אנשי גיסטאפו אחרים — קרעוהו לגזרים וזרקוהו אל הבור [28].

למגדל טו' אלתר'ס נוקרו העיניים בגלל התנגדותה האמיצה של אשתו, שהטיחה כלפי הרוצחים בזעם: „דמנו לא יתן דמי לכם. היטלר ינחל תבוסה [29].

בזמן אקציית „האלרבך" נתגלה שוטר יהודי שסטר בפני איש גיסטאפו בעת נסיון־נפל של בריחה [30].

גם לנסיונות אחרים של התנגדויות אינדיווידואליות היו תוצאות נוגות דומות והדבר הרתיע רבים מפני מעשי התנגדות פעילה.

הרבה סיבות ונסיבות אובייקטיביות חברו יחד לשים לאל את כל הנסיונות של מרי אקטיבי, בתקופה בה היה עוד מרוכז ברובע היהודי רוב בניינה ומניינה של האוכלוסייה היהודית. בידודה החמור של האוכלוסיה היהודית, שהיתה שרוייה, סגורה ומסוגרת, במצור מת־מיד, ותכסיסיהם השטניים של הגרמנים, בחיסולם ההד־רגתי של הגיטו, יצרו אשליות־שוא, החלישו את מתח

---

24) ניידר, רשימה מיום 19.7.1943; שניצר, זכרונות עמ' 111 וכן פדר, זכרונות עמ' 28, 33. ראה גם עדויותיהם של שטרן, הורביץ עמ' 22, ד"ר וולנשטיין, מ. קאופמן וא. ווינדהיהר, עמ' 2.

25) עדותו של ד"ר וולנשטיין, עמ' 9—10.

26) עדותו של עו"ד ד"ר מ. אשכנזי, ווריצלב; עדותו של פושע המלחמה שטיינר.

27) ניידר, שם; מכתבו של ויינדהוהר, דיסלדורף, 11 באפריל 1962.

28) ספר קוסיב, עמ' 318.

29) ספר זאבלוטוב.

30) האבר, זכרונות, שם.

הכוננות בפני הסכנה, הירבו מבוכה בין היהודים ומנעו התארגנויות להתנגדות ומרי. ומעל לכל — הרגשת האחריות כלפי הכלל, בחינת „כל ישראל ערבים זה לזה" שיתקה לחלוטין את יוזמתם של האלמנטים האק־טיביים באיבה.

כדוגמה לכך, משמשת תגובת הציבור היהודי, ובייחוד של הנוער, בסתיו 1941 על מבצעי הרצח ההמוני הרא־שוניים. בחשאי גילה איש לרעהו את היצר הבוער בו. „לעשות דבר מה, שלא יעלה הדבר לרוצח כה חלק". „אולם בשובם הביתה — כל אחד למשפחתו ובהביטם על הילדים או על הוריו הזקנים, שהם עלולים לשאת בעוון „הפושע" — כובש כל אחד את יצר הנקמה. שוב נבלע הכל בדאגה היומיומית ללחם.

הנה כי כן נשבע היהודי גוטליב לנקום ברוצח אשתו היינריך גאי. גוטליב תכנן להרגו בביתו. ברם, הדבר נודע לחברי היודנראט, אשר קראוהו וביקשוהו שלא יבצע את זממו, כי בנפש כל יהודי הדבר, וכל פעולה נגד הגרמנים תעלה בדמים מרובים [31]).

עם זאת, ניתן לקבוע כי „בידה שפחת מספרם של השרידים היהודיים, הלכה וגברה ההתנגדות [32]).

על מבצעי הבריחה של יהודים בעלי הון ומעקבם של סוכני גיסטאפו ע"מ להכשיל כל נסיונות כותב בדו"ח שלו הגנרל קאצמן.

יש להצטער על כך שהיחס העויין בדרך כלל של האוכלוסיה המקומית ליהודים, שם לאל כל אפשרות של דרך הצלה ופעולת אירגון קבוצתית להתנגדות אקטיבית.

על אף כל זאת הלכו וגברו הלכי הרוח של ההתנגדות הפאסיווית, כמו כן יש בידינו לציין שורה שלמה של מעשי גבורה נואשים של יחידים וקבוצות בשעת מבצעי ההשמדה.

נערה צעירה, יואסיה זינגר, התקיפה בשעת ה„אק־ציה" של ה־7 בספטמבר שוטר אוקראיני והומתה באכז־ריות בו במקום ע"י גרמני שהתערב במאבק הלא שווה שבין הנערה והשוטר (ראה גם רשימה נפרדת על המקרה).

באותו מקום הסתערו כמה עשרות יהודים בידיהם בלבד על המרצחים שניפצו את גולגולותיהם של ילדים. מטח היריות שם בו במקום קץ למתמרדים [33]). (ראה גם רשימה נפרדת).

מן הראוי לציין במקום הזה את מעללי הגבורה של מרדכי (מוליו) שפרבר, שפרץ מתוך קרון המוות והצ־טרף לאחר מכן לפרטיזנים (ראה רשימה נפרדת „מרדכי שפרבר — הלוחם הנועז").

הגרמנים הכריזו פרס למי שיגרום לתפיסתו. כעבור זמן הצליחו הגרמנים בעזרת בוגד לתפוס אותו ולנקום בו בצורה נוראה [34]).

הידיעות שהגיעו אלינו על הנסיונות לארגן התנגדות פעילה ומזויינת הן זעומות וקטועות. לא ידוע למשל מה עלה בגורלה של הקבוצה הפרטיזנית ששאף להקים יוסף בארטפלד בעזרתו של משה נייגר [35]). כל נסיון לאירגון קבוצת התנגדות דוכא ונחנק באיבו, מפני שבסביבה לא היתה קיימת כל תנועה פרטיזנית ראויה לשמה, כגון אלו שבוולין, רוסיה הלבנה, ואוקראינה המזרחית.

במחצית הראשונה של אוגוסט 1943, נשמעו בקולומיה ובסביבה חילופי אש ארטילריים כבדים. בזמן הזה הופיעו באזור היחידות של מפקד הפרטיזנים האגדתי קולפאק. ביום ה־5 באוגוסט 1943, הועבר לקולומיה מטה הכו־זויינים של הגרמנים O.K.W שלחמו נגד „הכנופיה הגדולה" — הפרטיזנים של קולפאק. הגרמנים פיזרו אז כרוזים, שקראו ל„כנופיות" המסתתרות ביערות להיכנע ולהסגיר את עצמם בידי הגרמנים, בטענת הרמייה, כי „המפקד קולפאק ופמלייתו כבר נתפסו". הגרמנים הבטיחו שלנכנעים לא יאונה כל רע, לעומת זאת יש להרוג במקום את הפרטיזנים היהודים [36]).

מכל מקום, דבר אחד ברור: הודות להתנגדותם הנמ־רצת והבלתי פוסקת של היהדות וקשיות עורף שלהם לא היתה אף פעם בימי הנאצים קולומיה „נקייה מיהו־דים" כפי שהכריזו הגרמנים בהתפא־רות־שוא במחצית דצמבר 1942 ולמעשה, לאחר חיסול הגיטו, ביום 2 בפברואר 1943.

יעידו על כך המאורעות שלאחר חיסולו הסופי של הגיטו. עוד ב־19 ביולי 1943 רשם עד יהודי בבונקר בצד הארי: „כל כמה ימים מגיעות אלינו שמועות על לכידת יהודים שהצליחו להימלט ביום חיסול הגיטו. עכשיו הם נתפסים בעיר, מתגלים בבתים עזובים, בתע־לות ביוב, בעליות־גג ובגגים ציבוריים, ביער. האוכלו־סייה המקומית עוזר תלגרמנים בחריצות בחיפושים אלה" [37]).

יעידו על כך גם מעשי הרצח של הגרמנים בבית העלמין — ממש בימים האחרונים לפני שיחרורה של העיר ע"י הצבא האדום (בין הנרצחים היו — בין היתר — אחיו של מנדל שאודר וגיסו) [38]).

---

[31]) אונגר, שם, עמ' 76, 83.

[32]) דו"ח של קאצמן.

[33]) בלנקה רוזנברג, זכרונות, שם.

[34]) מכתבו של אליהו בן שמואל אל מרק שוצמן מיום 15.6.1971.

[35]) עדותו של יעקב זינגר בבית־המשפט המחוזי בטראב־ניקי. יפו 20.6.1960.

[36]) ניידר, זכרונות, ע' 48. השווה דו"ח של מפקדת העליונה ארכיון יד־ושם.

[37]) ניידר, שם.

[38]) עדותו של מ' שאודר, עמ' 25.

בסיכומו של דבר, העובדות והמעשים שנסקרו בקצרה כאן על אופיים של גילויי המרי וההתנגדות הפעילה — והרי כל דבר שלא היה בחזקת השלמה עם גורל המוות שהועידו הנאצים ליהודים, ביטא את צורותיהן השונות של ההתנגדות והמרי — יש בהם כדי להטיל קרן אור על המארטירולוגיה, החורבן והשואה של יהדות קולומיה והסביבה.

פנים רבות היו ללחימה היהודית בימים ההם: מעשי החבלה על כל סוגיה, בריחה, השתתפות בפרטיזנקה, במחתרת, מעשי ההתנגדות של קבוצות ובודדים, ובעיקר — הלחימה היהודית המזויינת במסגרת הצבאות השונים, במערכה הכללית נגד הנאצים.

מן הראוי לציין כי חלק של פליטים יהודיים שנמלטו מציפורני הנאצים לבריה"מ ואשר נמנו עם חיילי הצבא האדום הוצאו עם פרוץ המלחמה ביום 22 ביוני 1941 מהחזית בגלל היותם „זפדניקים" (יוצאי מערב אוקראינה ומערב בילורוסיה), רבים הועברו לגדודי העבודה ואחרים שוחררו לגמרי. ואולם, היו גם שנשארו בצבא האדום ולחמו בחזיתות המלחמה (ביניהם — מוניו פייגר, מרדכי (מוניו) מגן, מנדל (ואחרים).

עם כינון הצבאות הלאומיים על אדמת בריה"מ, כגון הצבא הפולני של הגנרל אנדרס, הצבא הפולני העממי וכו' הוגבלה קבלת יהודים ליחידות אלה ורבים נאלצו לעתים קרובות לשנות שמותיהם לשמות אריים כדי שיוכלו ללחום. ביחוד הופיעו בשמות פולניים קצינים יהודים, כל זה נעשה בכוונה תחילה, כדי שבבואם לפולין, שבה עדיין קיננה האנטישמיות, לא יזדקרו היהודים לעיניים.

טיפוסית היא דרכו הצבאית של ד"ר גלברט, שביחד עם חבריו הרופאים המגוייסים יצא לסטאניסלבוב לקורפוס הסאניטרי ומשם לקאליש לבית־חולים מס' 45 ואח"כ הלאה דרך הוסיאטין, ויניצה, אומאן, זפורוז'ה, דזנבאס. מחמת עודף רופאים בצבא, נשלח ד"ר גלברט לעורף. לאחר שהגיע לטאשקנט, מונה כרופא גדוד. הוא קשר קשרים עם הנציגות הפולנית, (דלגאטורה) כי היה ברצונו להתגייס לצבא הפולני שהוקם בבריה"מ בפיקודו של הגנרל אנדרס. אחרי מאמצים נתקבל במפקדת הצבא הפולני ביאנג'־יול כרופא והצליח להגיע לפרסיה ומשם לאירק. ד"ר גלברט נתמנה כרופא הגדוד לבית־ספר לחיל־הנדסה. הוא גם שהה בארץ־ישראל והגיע בפברואר 1944 למצרים ומשם לאיטליה. לקח חלק בקרבות בחזית בולוניה במרס 1945, כרופא של הגדוד הארטילרי מסר 12 [39]).

מתוך מאות חיילים יהודיים — יוצאי קולומיה שלחמו בשדות הקרב (יצויין למשל חלקו במלחמה נגד הנאצים של יעקב צייכנר, שכבן 17 הצטרף לשורות הצבא האדום ולחם בגבורה ע"י סטאלינגראד וע"י ברלין, נפצע 4 פעמים וקיבל אותות הצטיינות ועיטורים על הישגי מלחמה) [40]), מהם נפלו בחזית המלחמה בין רוסיה וגרמניה — ידועים לנו שמותיהם של 12 בלבד, ואלה הם:

גדליהו באוכמן, נחמן ברטלר, הרמן גוטליב, הרש גוצ'יס, משהלה גלאזר, מאיר לייפר בנו של הרבי — בחור, מיכאל מאנדל, הרש מוזברג, ישראל פדר, סומר פייגנבוים, משה פיירמן ויענקלה קגלר [41]).

---

[39]) עדותו של ד"ר גלברט.

[40]) „זיי האבן העלדיש געקעמפט קעגן די נאציס..." „פארווערטס", 12 יוני 1946.

[41]) „פנקס קאלאמיי", ז' 442.

חורשה לזכר קדושי עירנו בהר הקדושים

אזכרה לקדושי עירנו ליד המצבה בבית־העלמין נחלת־יצחק

אליהו בן שמואל

מרדכי שפרבר - הגיבור הנועז

מרדכי (מוליו) שפרבר נולד בסאדזאווקה (כפר סמוך לעירנו) ובעודו ילד — עברו הוריו לגור לקולומיה. אביו, יוחנן, רכש מגרש אצל מוטיה ביבר ברחוב מוקרה (ליד בית החרושת של רייזל) והקים שם את ביתו.

מוליו סיים את בית הספר היסודי („פובשכנה") כתלמיד מצטיין, אך לא המשיך בלימודיו, מפאת מצבה הכלכלי של המשפחה שלא איפשר זאת ובגיל 16 החל לעבוד בתור מכונאי־רכב אצל בעל מוסך פולני, בשם לובצ׳ינסקי.

בשל חריצותו, שקדנותו ומסירותו לעבודה, נתחבב על בעל המוסך וכאשר הוקם הגיטו, נשאר מוליו לגור אצלו דרך קבע. חזותו ה„ארית" (שער בלונדי) סייעה בידו להימצא אצל המעביד הנוצרי, מבלי לעורר את תשומת לבה של הסביבה העוינת. אולם מוליו שפרבר לא הסתפק בדאגה לעצמו. בהיותו בעל לב רגיש, סיכן את עצמו מדי פעם והיה חודר לגיטו כדי להביא מזון לבני משפחתו.

כידוע, שרר בגיטו רעב תמידי ועזרתו היתה בבחינת הצלת נפשות לכל המשפחה ,עליה נמנו: אביו יוחנן, אמו רחל (מבית שוצמן), אחיו — מנדל, אחיותיו — גיזלה (חיה כיום בארה"ב) ודוניה, אחיו החורג — אהרן־יצחק ואחותו החורגת — לאה׳ציה (אחות בכירה, בשם יטטי, היגרה עוד קודם לכן לקנדה).

עם ה„אקציה" של חודש ספטמבר 1941, נרצחה אמו של מרדכי ואחותו הקטנה — דוניה — ביער שפרובצה. אחותו השנייה, גיזלה (גיזיה), הצליחה בעזרת ידידה נוצרית להשיג מסמכים אריים ופנתה לכיוון העיר לבוב, שם הובטח לה מקלט אצל מכרי הידידה. אולם בדרך לשם, בעיר סטניסלבוב, היה חיפוש ברכבת וגיזלה (גיזיה) אך בנס ניצלה מידי הגיסטאפו, הודות לתעודת הטבילה שהיתה ברשותה ומראה פניה הנוצריים. חרף זאת, לא עלה בידיה לחמוק לגמרי מרשתם של הצוררים והיא נשלחה ביחד עם הרבה צעירות וצעירים נוצריים לעבודת כפייה בגרמניה.

במשך כל תקופת שהותה במאורת הנאצים, עבדה אצל בעל בית פרטי והיתה אצלו עד לשחרורה ע"י האמריקאים.

בינתיים המשיך מוליו לחדור מדי פעם בפעם לתוככי הגיטו כדי להביא מעט אוכל לאותם בני המשפחה שעדיין נותרו בחיים. בדרך כלל, נהג להיכנס לתוך הגיטו במוצאי שבתות, כי בימי ראשון, הלוא הוא שבת הנוצרים, היו הגרמנים נמנעים מלבצע „אקציות". כך עשה גם במוצאי שבת של ה־10 באוקטובר 1942, כשחדר לגיטו ופנה למקום שבתם של קרוביו. אולם הפעם מעד.

לתדהמת הכל — באותו יום ראשון שייזכר לדראון, התנפלו קלגסי הגיסטאפו על הגיטו, באקציה חדשה — כבר בשעה 5 בבוקר וגם מרדכי (מוליו) שפרבר נקלע לתוך ציפורניהם הרצחניות.

באקציה זו נתפס גם אביו של מרדכי, יוחנן, דודיו — יונה שוצמן, קופל שוצמן; בת דודתו (רעיתי) קלרה, גיסתי — דורה שוצמן ורבים אחרים. כולם הובלו לתחנת הרכבת והועמסו לתוך קרונות־משא של בהמות. אף אני הייתי במשלוח הזה. הידיעה שמשלוחי האנשים נועדו להשמדה בתאי הגז של בלז׳ץ היתה בימים ההם כבר לנחלת הכלל, לכן השתדלנו — מרדכי שפרבר, אנוכי ועוד כמה אנשים מקרב משפחתנו לחדור לקרון עץ, שממנו ניתן יהיה אולי לארגן בריחה.

עם סגירת הקרון השתרר מחנק איום, כי נדחסו לתוכו יותר מ־200 איש ועם תזוזת הרכבת הלך וגבר המחנק הזה עד ללא נשוא. אף על פי כן, ברדת החשכה, פינינו מרחב מזערי כדי יכולת פעולה ואז הוציא מוליו מכיסו אולר מיוחד שהתקין לו בבית המלאכה של לובצ׳ינסקי. אולר זה היה מצוייד במסורית קטנה ומוליו החל לנסור בה פתח בתוך הקרון, דרכו התפלחו אח"כ כמה אנשים והוא בתוכם.

בין הקופצים מהרכבת היו: פרידה שטאל, בתה — הלה (שתיהן מתגוררות כיום בפתח־תקווה), בנה — חיים (גר כיום בארה"ב), שני בניו של ד"ר צייגר, שנתפסו ונרצחו אח"כ ע"י הגיסטאפו; דורה שוצמן, שברה רגל בעת הקפיצה מהקרון וגורלה לא נודע, רעייתי קלרה — נספתה לאחר מכן, ועוד מספר אנשים שאת שמותיהם איני זוכר עוד. השאר הוסעו ללבוב, שם הופשטו מבגדיהם והובלו לבלז׳ץ להשמדה.

עוד זמן מה הייתי במחיצתו של מוליו ומכאן נודעו לי מהלכיו הבאים: בראותו שמכל משפחתו לא נותר אף אחד וכי גורלו נחרץ לכלייה, היה מנוי וגמור עמו להילחם נגד הצוררים ולקחת בהם נקמה. ואם נגזר עליו למות — הרי מוטב ליפול בקרב! בדרכים עקלקלות נחלץ מטבעת המצור ומצא את דרכו אל הפרטיזנים. מכאן ואילך, הגיעו אלינו הדים על מלחמתו העזה באויב הנאצי ועלילות הגבורה שלו שנודעו למרחקים. בשל עוינות הסביבה, הוא הרחיק לכת עם קבוצתו

הפרטיזנית, דרך הרים ויערות עד שהגיע למחוזות שלזיה, שם היה פעיל מאוד במבצעים קרביים שונים. כעבור זמן, הועתק מרחב פעילותה של הקבוצה אל הרי הטטרים משופעי היערות. גם כאן יצא שמעם של מעשי הגבורה של מוליו למרחקים. העזתו לא ידעה גבולות. מלבד השתתפותו במבצעים נועזים, היה מת־נפל על נקודות מאויישות של המשטרה, הז'נדרמריה, ס"ס וגיסטאפו ועושה בהן שמות. הוא נקם בהם ללא רחם ומכל נאצי שהרג, נהג להתיז את ראשו ומביאו למחנה הפרטיזנים.

מובן, שהנאצים חרדו מפניו ועשו מאמצים עליונים כדי לתפסו. לימים הכריזו פרס גבוה על ראשו למי שיגרום לתפיסתו. תחילה הם העלו חרס בידיהם, אך כעבור זמן בגד מישהו במוליו והגרמנים הצליחו לצוד אותו.

הם התנקמו בו בצורה נוראה. תחילה ניקרו את עיניו ואחר כך עינו אותו בשיטות סדיסטיות עד שנפח את נשמתו.

מלחמתו ללא חת של בן עירנו הגבור נגד הצורר הנאצי ונפילתו בקרב — כמוהם כלפיד אש בחשכת הליל של ימי הכליון וההשמדה של קהילתנו ובניה. נזכור אותו באהבה ויראת כבוד.

בלאנקה רוזנברג

בידיים ריקות מול מלאך המוות

„שמאל — ימין, שמאל — ימין" — מרעימה הפקודה. הצד השמאלי של המיגרש הולך ומתמלא וכבר ניצבים שם אלפי איש. הנה בא תורה של קבוצת מחוסרי הע־בודה. בהינף יד אחת נשלחים אלפיים נפש אל הצד השמאלי. עתה שוב אין זה סוד לאיש, שאלה הנשלחים ימינה נגזר עליהם לחיות, ואילו אלה הנשלחים שמאלה — נשלחים אל המוות. חלל המיגרש מתמלא צעקות וקולות בכי. אמהות הופרדו מילדיהן, הנשים מבעליהן, אבות מבניהם. בקשות, תחנונים ובכי — נענים במה־לומות אלות גומי על הראש, הידיים והרגליים. אחת האימהות מתפרצת מהצד הימני ורצה אל ילדה שנשלח שמאלה, תוך שהיא ממררת בבכי קורע לב...

איש „ס.ס." ניגש אל הקבוצה שבצד שמאל, חוטף את הילד הקטן הבוכה ברגלו, מניפו באוויר כבשוט ומש־ליכו בכוח אל מול החומה. מוחו של הילד מתנפץ ותוכנו ניתז לכל עבר, כשגופו של הילד הקטן צונח ארצה. המחזה מעורר צחוק רם אצל הגרמנים ועוזריהם האוקראינים הנפשעים.

הנה מסתודדים הצוררים על משהו ומיד מופיעה הב־עה של חיוך על פני ליידריץ המחווה בראשו לאות הסכמה. הם פותחים בהכנות למחזה תעתועים חדש. מעכבים את הסלקציה. האוקראינים מסמנים בגיר עיגו־לים קטנים על הקיר. הגרמנים מתיישבים על שרפרפים שהוכנו קודם לכן, כמו צופים במחזה העומד להתרחש. חוטפים מידי האמהות שבצד שמאל הילדים הקטנים ביותר ומתחילים במעין „שעשוע", שטרם נודע בתול־דות המין האנושי. הם מטילים גופות של תינוקות יהו־דיים אל החומה שממול, או שזורקים אותם למטרה. מי שמצליח לקלוע למטרה — דהיינו לנפץ את גולגולתו של התינוק בתוך העיגול המסומן בגיר, זוכה לדברי שבח מפי ראש הגיסטאפו בכבודו ובעצמו. ובעוד שזעקות אימה של הילדים היהודיים ממלאות את חלל האוויר, מסתערים ביאוש וזעם כמה עשרות יהודים בידיהם בלבד על הרוצחים, אולם מטח היריות מפסיק את ההתפרצות הנועזות ומחריש את קולות הבכי של הילדים והבוגרים. המיגרש זרוע עתה גופות מתים — של אלה שנקטלו ביריות ושל גופות הילדים הקטנים הגוססים.

יואסיה האמיצה

אני מסתירה את פני בכפות ידי ומקללת את האלהים שבשמיים. אני עוצמת עיני לבל אראה, כי אינני רוצה לראות יותר. והנה זעקה פתאומית קורעת לב פולחת את האוויר ומאלצת אותי להביט בכיוון שממנו היא נשמעת. היתה זו יואסיה זינגר, נערה צעירה הנאבקת בכל כוחותיה באיש המיליציה האוקראינית ונלחמת עד טיפת דמה האחרונה על נפשה: היא נושכת, מכה באגרופיה על פניו והיא צועקת ישר אל פני חית הפרא בשארית כוחותיה: „רוצח, עבד נרצע של הגרמנים, אתה תתפגר בעצמך באלף מיתות!". האוקראיני גורר אותה בידה על הארץ, והיא מתגוננת ומצליחה להש־תחרר מידיו, כשהיא זבה דם מפצעיה הפתוחים. אחד הגרמנים מביט רגע קט במאבק הבלתי שווה הזה, מת־קרב, סוחב את יואסיה אל מרכז המיגרש ומתחיל להנ־חית עליה מהלומות בצינור הגומי. האזניים מתפוצצות לשמע האנחות וצליפות פרגול הגומי. יואסיה גוססת. השוטר האוקראיני שופך עליה מים צוננים ואיש ה„ס.ס." ממשיך להכותה מכות רצח. לבסוף, חדל גופה לפרפר. יואסיה אינה עוד בחיים. עוד כמה מכות על גופה המת ומגף גרמני הודף במכה אחת את גוש הבשר — את גופה המת של הנערה הצעירה האמיצה.

א. ש. רינה

הרב לאו עקר את המצבות

קולו של הרב רעד. גוון פניו האפיר. מעיניו זלגו דמעות. הוא דיבר רטט: „קברים קדושים, נפטרים קדושים, עצמות קדושות, אנא סילחו לנו על העוון האיום, על שאנו מחללים את כבודכם. נגזרה עלינו גזירה לחלל את קדושת קבריכם. אנו מוכרחים לקיים את הגזירה בכדי שבניכם ונכדיכם יישארו בחיים. אנא, נפטרים קדושים, סילחו לנו, הרבו תפילה ותחנונים לפני כיסא הכבוד, התפללו נא אל שומר ישראל בעד עם ישראל שכה הרבה גזירות רעות, תלאות ויסורים ניתכו עליו. אנא, סילחו לנו... אנא...״

אלפי היהודים אשר עמדו מושפלי־ראש ושחוחי־גוו, בין המצבות הרבות שכיסו את כל שטח בית־העלמין, שמעו כל מלה שיצאה מפי הרב. הם ליוו את דבריו באנחות וביבבה חרישית. והנה הם רואים כיצד מרים הרב מרא־דאתרא את ידיו החיוורות־צחורות כלפי מעלה, קולו נחנק מבכי והוא אומר: „סהדנו במרומים, אנוסים אנו״... הרב גועה בבכי מר ועמו יחד בוכה העדה כולה. בידיים רועדות נוגע הרב במצבה שלפניו. הוא מרטיב את האבן בדמעות. לרגע הוא נרתע אחורה ואוסף ידיו כאילו נגע בברזל מלובן. ושוב נשלחות הידיים הרועדות קדימה לעבר המצבה. עיני הרב עצומות, פניו מכווצות, קומתו שחה, הוא מחבק את המצבה כאב־רחום החובק את בנו יחידו, גועה בבכי ומתחיל עוקר את המצבה ממקומה...

אל הרב מצטרפים ראש־הקהילה ונכבדיה. גם הם עוקרים מצבות תוך התייפחות בבכי... אחריהם מתחילים בעקירת המצבות כל יתר בני־העיר שיצאו אל בית־העלמין...

זה היה בין כסא לעשור של שנת תש״ב. המפקדה הנאצית של העיר קולומיה (בגליציה המזרחית), זממה גזירה איומה: על יהודי העיר לעקור את כל המצבות של בית־העלמין ולרצף בהן את הכבישים בשביל כלי־הרכב של הצבא הגרמני. למחרת ראש־השנה תש״ב, הופיעו קצינים נאציים של הגסטאפו בלשכתו של ראש מועצת היהודים בקולומיה. הם פקדו לשלוח למחרת בבוקר כמה מאות יהודים אשר יועסקו בעקירת המצבות מן הקברים והעברתם לכבישים. זקן־היהודים מיהר להודיע על הגזירה לרב־העיר, רבי ישראל יוסף לאו. בו ביום נערכה בבית־הרב ישיבה בהשתתפות כל נכבדי העיר. רבים טענו כי אין להיענות לגזירה הזאת של הגסטאפו ויש לבכר מיתה על־קידוש־השם מאשר לבצע גזירה איומה זו של חילול כבוד מתי העיר. רב העיר היה בדעה אחרת. בקול שבור ורצוץ הסביר את חומרת העניין של חילול כבוד המת, אך יחד עם זאת פסק כי לפי דעת התורה אין דבר זה בגדר של „ייהרג ובל יעבור״. הרב אף הדגיש ואמר: „אם נגזר עלינו לעשות מעשה נורא זה, אל נטיל אותו על יהודים פשוטים. אני בראש יחד אתכם נצא אל בית־העלמין ואנו ניקח על עצמנו את העוון הזה. הנאספים קיבלו את פסק־דינו של הרב והתפזרו בדומיה.

למחרת היתה העיר כולה שרויה בתענית־ציבור. הרב הירבה בתפילה ובאמירת „סליחות״ ולאחר מכן יצא יחד עם נכבדי העיר וזקניה אל בית־העלמין. כאשר נודע בעיר כי הרב הולך לבית־העלמין, החלה נהירה גדולה לשם מכל פינות העיר. הרב התבונן בפני עדתו שניצבו מולו כפופי־ראש ועטופי־דממה. כמה דקות עמד שקוע בהרהורים ושפתיו נראו כרוחשות תפילה. והנה החלו פורצים מפיו דבריו אל — המצבות הקדושות...

מעשה זה הציל את חייהם של רבים מיהודי קולומיה למשך שנה אחת. בתום השנה, ביום כ״ז באלול תש״ב, נשלחו שארית יהודי קולומיה והרב ישראל יוסף לאו בראשם, למחנה ההשמדה בלז׳ץ.

*

ד"ר מקס וולנשטיין

בית-החולים בגיטו

בית החולים הקטן שלנו התמקם בבנין הדו־קומתי של בית היתומים ע"ש הבארון הירש. מלבד המנהל, ד"ר י. צייגר, עבדו במוסד עוד 6 רופאים, ואלה הם: ד"ר גרוס, ד"ר רוזנברג, ד"ר צוקרמן, ד"ר נאכוואל־גר, עוד רופא, אחד ששמו נשמט מזכרוני ואנכי; צוות האחיות בראשותה של הגב' כ"ץ, רעית הרופא, כלל רק אחיות אחדות. החלק העיקרי של שכר עבודתנו היתה כיכר לחם של 2 ק"ג שהיודנראט היה מחלק לנו מדי שבוע במשך זמן מה.

בכל בית החולים היו רק 25 מיטות שעמדו בקומה השניה.

לא היתה הספקת מים דרך צינורות, לא מיתקני חיטוי, לא סבון, ואף לא תחבושות וסידורים סטריליים כלשהם.

את הכביסה עבור החולים היינו מקבלים ממחסני היודנראט, כירושת המשפחות ששולחו ב„אקציות", או כתרומות אנשים נדיבי לב. את חלוקי הרופאים היינו מביאים בעצמנו מהבית — לשימושנו העצמי.

החזקת בית־מרקחת היתה אסורה בגיטו והתרופות ניקנו מחוץ לגיטו. עסקה בכך גיסתו של הד"ר צייגר, הגב' צ'לובן־קופרמן.

ניהלנו גם מירפאה פרימיטיבית למחלות פנימיות, לכירורגיה קטנה, למחלות נשים ולידות וכן למחלות עור.

לא גבינו כל תשלום בעד האישפוז, ואילו המבקרים במירפאה שילמו, אך חסרי האמצעים היו פטורים מתשלום על סמך אישור מהיודנראט.

מגיפת הטיפוס

טיפוס המעיים היתה תופעה שכיחה בגיטו, מאז הקמתו. לסדר מחלקה מיוחדת למחלות מידבקות לא יכולנו, מחוסר התנאים לכך. רק באחד מחדרי החולים שכבו חולים עם חום, וכן החזקנו בו את החשודים במחלת הטיפוס. מטעם זה גם לא הקפדנו על גילוח השיער של החולים — פעולה הפותחת בדרך־כלל כל טיפול בחולי הטיפוס.

היות שלא היתה בבית החולים מעבדה מסודרת, עשיתי בעצמי את הבדיקות המעבדתיות הפשוטות.

מובן, שבתנאים הקיימים לא היה טעם לדבר על אישפוז חובה של חולי הטיפוס. יתר על כן, לאישפוז נזדקקו רק אלה מהחולים, שלא היתה להם כבר קורת גג ולא משפחה.

עקב מגיפת הטיפוס מתו מקרב הרופאים: הד"ר ראפ וכפי הנראה גם הד"ר יונראב.

אפילו אומדן משוער על התמותה ממגיפת הטיפוס קשה לקבוע, שכן על אלה שמתו בביתם לא נודעה אף סיבת מותם. השלטונות הגרמניים לא היו מעונ־יינים בנתונים סטאטיסטיים מהותיים, כי אם בנתונים כמותיים בלבד, המפחיתים ממספר תושבי הגיטו וחוס־כים לנאצים את כמות הגאז הדרושה להם להשמדת היהודים.

נלחמנו בטיפוס על ידי זריקות חיסון במיבצע חובה שבוצע בחודש יולי 1942. הדבר הוטבע בחותמת על תעודת הזהות ("Meldkarte fur Juden") וזה היה בעצם אמצעי המניעה היחידי.

מיתת־רעב

ואולם הגורם הקטלני ביותר שגרם לשיעור התמותה הגבוה בגיטו, כ־50 נפש מדי יום, היה הרעב. מספרם של הדועכים מרעב, הנפוחים והנופלים כזבובים ברחוב — היה מדהים.

הקלת־מה הביא המיטבח של היודנראט, מנת המרק שלו, אשר לצערנו היה דל בקאלוריות, ואילו מנת הלחם הזעומה, שלא היתה אלא מנת רעב, גרמה לכך שמי שלא יכול היה להשיג מעט מזון מחוץ לגיטו, הלך ונפח מרעב. המצב הזה עוד הלך והחמיר והוא נמשך עד ליום צאתי מהגיטו.

איבוד־לדעת

הרוקחים ובני משפחותיהם, וכן אלה שהיו להם הקשרים המתאימים והכסף לכך, החזיקו סמי מוות, בהם השתמשו בעיקר בשעת ה„אקציה". הם היו בול־עים 20 טבליות „לומינאל" בבת אחת, בתכולה של 0,3.. את מספר המתאבדים בדרך זו — אי אפשר לקבוע.

*

JUDE

Nr. 1796

Name: Dr. Hollenstein
Прізвище
Nazwisko

Vorname: Maks
Ім'я
Imię

geboren am: 23.8.1911
уроджений (а) дня
urodzony (a) dnia

In: Kolomea
в
w

Wohnung: Ort Kolomea
Мешкання: місцевість
Mieszkanie: miejscowość

Strasse: Wyspianski 5a
Вулиця
Ulica

Berufsstellung: Arzt
Становище в званню Лікар
Stanowisko w zawodzie Lekarz

ist Mitglied der GESUNDHEITSKAMMER
є членом Палати Здоровя
jest członkiem Izby Zdrowia

Krakau, den 1.4. 194

der Leiter
i. V.

(Dr Kroll)
SA Sanitätsoberführer

eigenhändige Unterschrift
власноручний підпис
własnoręczny podpis

GESUNDHEITSKAMMER im Generalgouvernement f. d. bes. poln. Gebiete

נשים יהודיות מנקות רחובות ליד המגיסטראט

אזכרה בשנת 1964 בתל־אביב, בהשתתפות הרב ידידיה פרנקל, שעשה למען
הבאת אפרם של קדושי עירנו והטמנתו בבית־העלמין בנחלת־יצחק (ת"א).

אזכרה לקדושי עירנו והסביבה בשנת 1962

צבי שניצר

הדים מגיא צלמוות

הושענא־רבא, — „האקציה הראשונה"

בשבת, ערב יום הושענא רבה, החל הגסטאפו לאסוף יהודים מכל רחבי העיר, לפי רשימה מוכנה מראש. בין האסורים היו אנשי האינטליגנציה, יהודים עשירים ואנשים מכובדים. ובסך הכל כ־50 איש.

למחרת, היינו, ביום הושענא־רבא, ישבו האנשים עדיין נפחדים אחרי מאורעות יום האתמול, שכן לא ידעו תורו של מי יגיע היום, ולכן מיהרו להתפלל לפנות בוקר.

איש לא יצא באותו יום למלאכתו הרגילה ואת העבודות הדחופות עשו „בעלי הרשיונות" בלבד. היו אלה חנוונים שרכשו בכסף רשיונות להחזקת חנות ולכן היו פטורים מעבודה במשך כל ימי השבוע ורק ביום א׳ עסקו בעבודות הדחופות, כשחנויותיהם היו נעולות.

גם היהודים החרדים — החסידים, אשר נהגו להתפלל בבתי הכנסת הקטנים, הקלויזן של חסידי ויז'ניץ, אוטיניה ובויאן — לא האריכו באותו היום בתפילתם. לפתע נשמע רעש בעיר. אנשי גסטאפו בלווית כלבים גדולים, שוטרים אוקראיניים, „שופו" ועוזרים אחרים, החלו לחטוף אנשים מבתים, הקיפו את בתי הכנסת של החסידים ואספו את כל היהודים של הרחובות הסמוכים על המיגרש ליד „פוקוציה". בשאר חלקי העיר וברחובות הרחוקים יותר, כגון ברכוב סלובאצקי, שוטטו מכוניות משא, שעליהן העמיסו את היהודים שנחטפו מבתיהם והסיעום לתחנת המשטרה. גם הגברים מכיכר „פוקוציה" הועברו בשתי משאיות גדולות למשטרה, בספגם בדרך מכות רצח. מי שניסה לברוח, נורה למוות.

עד שעות אחרי הצהריים נאספו בתחנת המשטרה כ־3500 איש.

שריפת בית הכנסת הגדול

לפנות ערב פסקו החטיפות, אך רוצחי הגסטאפו הסתובבו עדיין ברחובות היהודים של העיר והאנשים פחדו לשכב לישון, פן תתרחש שוב הפורענות.

סמוך לחצות, התאספה קבוצה גדולה של רוצחי הגסטאפו לפני בית הכנסת הגדול. היה זה בית הכנסת היפה ביותר בכל מזרח גאליציה ושמו יצא לתהילה בשל ציוריו מעשי אמן.

לפתע נשמעו מטחי יריות ורעמי צחוק לגלגני פרצו מגרונות הרוצחים בעודם משליכים לתוך בית הכנסת פצצות־תבערה ומעלים באש את המקום הקדוש. במהרה עמד בית הכנסת בלהבות ולשונות האש מלחכות ואוכלות כל חלקה טובה.

הם הקיפו את בית הכנסת הבוער באנשי משטרה ומכבי אש, בכדי למנוע כל נסיון לכבות את הדליקה או להציל משהו מהאש.

כך נפל בית הכנסת הגדול, עטרת תפארת עירנו — טרף למאכלת האש — מעשי ידי זדים שחיללו את המקדש־מעט והחריבוהו.

ביום ב׳ בבוקר החלו המונים לנהור כדי לחזות בבית הכנסת השרוף, שכן האוקראינים הפיצו שמועה שהיהודים החזיקו בתוכו תחנת ראדיו חשאית ודרכה היו מעבירים ידיעות לאויב.

המורים הביאו את כיתותיהם מכל בתי הספר והציעו בפני תלמידיהם על ארון הקודש כעל המקום בו היתה טמונה כביכול תחנת הראדיו שמתקניו היו מחוברים אל המרתף... כזאת היתה גירסת העלילה שהופצה בקרב האוכלוסיה ואשר בגללה כאילו נשרף בית הכנסת.

לכיוון לא נודע

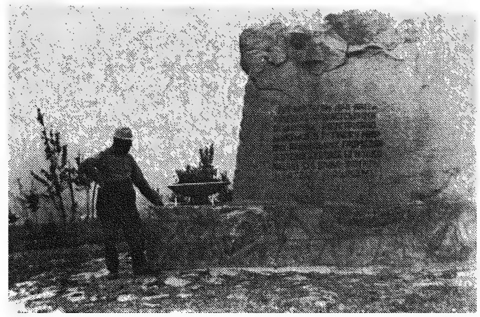
בינתיים נשארו 3000 היהודים במקום ריכוזם עומדים ביום א׳ אחרי הצהריים ועד לפנות בוקר ביום ב׳ — בחוץ, בגשם ובצינה.

ביום ב׳ לפנות בוקר הם נדחסו לתוך תאי כלא בצפיפות נוראה. בתא שנועד ל־12—10 איש, דחסו לתוכו 700 איש. החלונות הקטנים נשארו פתוחים ודרכם חדרו הגשם והרוח.

עד ליל יום ג׳ לא ניתן לכלואים דבר לאכול, אפילו לא מי שתיה, ועוד נערך אצלם חיפוש וכל מה שהיה להם —— נשדד מהם.

ביום ג׳ לפני הצהריים, הופיעו אנשי גסטאפו בכלא ושאלו מי מרגיש את עצמו מסוגל לעבודה גופנית. כיוון שחשבו שמסתמן סיכוי להשתחרר, מיהרו כולם להתנדב לעבודה. ברם הסוף היה מר וטראגי.

מקרב המועמדים נבחרה קבוצת צעירים, אשר הורעמסו על משאיות והוסעו דרך רחוב סובייסקי לדיאטקוביצה ומשם לכיוון בלתי ידוע, אשר ממנו לא שבו עוד לעולם... רק אחרי התערבות מצד ה„יודנראט" נשלח ביום השלישי אוכל כלשהו לאותם האסירים

גל־עד לקרבנות השואה בקוסוב. הוקם ע"י שארית הפליטה בעיירה. אולם, למרבה הצער, לא הוזכרה המלה „יהודים" על הכתובת של המצבה — לפי פקודת השלטונות.

שנותרו במקום. יום אחד, בא איש הגסטאפו, פרוסט, שניצח על ה„אקציה" של הושענא רבא, אל הכלא ושאל אם ישנם בעלי מלאכה בין האסירים. לשאלתו, הציעו את עצמם 150 איש — חייטים, סנדלרים, נגרים, מסגרים ובעלי מלאכה אחרים, שהועברו לאחר מכן לתאים נפרדים.

בתוך בית הכלא גווע חלק מהאנשים מרעב וממחלות, בעוד שהנותרים הועמסו בקבוצות על משאיות והוסעו דרך רחוב סובייסקי לכיוון בלתי ידוע, משם איש לא חזרו עוד.

כך הלכה ונמשכה הוצאת היהודים שבועיים תמימים למן הושענא רבא ואילך.

ביום שבת, בדיוק שבועיים אחרי הושענא רבא, הוסע המשלוח האחרון שכלל גם את אשת יושב ראש היודנראט — מוטק הורוביץ.

בעלי המלאכה שהושבו בתאים הנפרדים, שוחררו לאחר מכן בקבוצות של 30 איש, ביחד עם עוד 200 אנשים. יוצא איפוא, שמספרם של אלה ששולחו „לכיוון לא נודע" היה 2800.

השמדת יהודי קוסוב

העיירה קוסוב שוכנת למרגלות הרי הקארפאטים. לפני המלחמה התפתחה העיירה עד שהפכה לעיר תוססת ושוקקת חיים. כאן היה המרכז לייצור שטיחי־קיר (הקילימים) ומרבדים. כל אנשי הסביבה עסקו בייצור הקילימים והיו אף שהתעשרו עליהם. ולא זו בלבד, אלא ששיגשוגה של מלאכה זו הביאה לכאן אנשים מכל רחבי פולין. בעלי תעשיה מביליץ פתחו כאן מחסני צמר, וסוכני מכירה מכל רחבי המדינה פקדו את העיר כדי למצוא בה כר נרחב לעסקים פורחים.

סביבת העיר היתה עשירה בעדרי הבקר ובתעשיית מוצרי חלב, מוצרי עץ ותוצרים אחרים. תושבי ההרים שבסביבה היו תלויים לחלוטין בשוק התבואות של קוסוב, וע"י כך הפכה העיר בשנים האחרונות להיות למרכז מסחרי ותעשייתי כאחד, והיהודים שנמשכו אליה מצאו כאן פרנסה בשפע.

עם כניסת הגרמנים לקוסוב היו בה כ־7000 יהודים.

כבשאר הערים, כן גם בקוסוב הונהגו כל חוקי האפליה נגד היהודים, אלא שכאן משלו בכיפה האוקראינים העוינים את היהודים, בעוד שהשלטון הגרמני היה מיוצג על ידי הג'אנדארמים בלבד.

האוקראינים החלו לגבות מהיהודים כל מיני „קונטריבוציות" ולאנשים כמו לד"ר סטפוראַק, וויניצקי ואחרים היתה עתה ההזדמנות הטובה להתנקם בהם. היהודים נאלצו לבנות מכספם הם חוילה אחת) בשביל המושל הצבאי המחוזי, פולקמן, ידידה האישי של הגברת ד"ר סטפוראַק, וחוילה אחרת למען הגסטאפו של קולומיה, למען יוכלו אנשיה לבוא לכאן למנוחת סוף שבוע.

בקוסוב למדו להכיר היטב את אנשי הגסטאפו שהיו באים לפקח על עבודת הבניה, לבקר במשרד היודנראט ולקבל חומרים, חפצים שונים, כגון קילימים, שטיחים וכל אשר דרשו. יתר על כן, היהודים חיפשו מתחת לאדמה ונתנו להם כל מה שחפצו במפורש או ברמז בהאמינם שבכך יפדו את עצמם מידיהם הרצחניות. מלבד זה, היו היהודים יוצאים באורח סדיר מדי יום ביומו לעבודה תחת פיקוחו של מנהל העבודה, רפקוב, שהיה ידוע כ„גסטאפו מס' 2" אשר נהג להפליא את מכותיו ללא רחם. אולם, מה שהדאיג את היהודים יותר מכל, היתה הידיעה כי הגברת ד"ר סטפוראַק, שהיתה ממוצא וינאי ולכן מיודדת ביותר עם הגרמנים, משתדלת מאד כי היהודים יגורשו מקוסוב. יחסה אל היהודים היה סאדיסטי ממש, וזאת מתוך טינא על הרוסים שגייסו את בעלה לצבא והיא נותרה איפוא בודדת.

כך עברו על היהודים „הימים הטובים" (החגים), כשכל יום מביא עמו פורענות חדשה ודאגות ללא ספור.

יום אחד שלאחר חול המועד סוכות הגיעה לקוסוב מכונית עם אנשי הגסטאפו ובראשם הרוצח צמא־הדמים — גאַיאַ. התושבים חשבו שאלה באו כרגיל לדרוש חפצים שונים ומשם ימשיכו בדרכם לקוטי. אולם המציאות היתה הרבה יותר עגומה.

כולם לבניין המשטרה

העיר קוסוב אינה בנויה כשאר ערי הסביבה, במתכונת של כיכר השוק וסביבה מספר רחובות וסימטאות. קוסוב שוכנת בתוך הרי הקארפאטים, לאורכו של הרחוב הנמשך מבית ההחלמה של טארנובסקי, בדרך המובילה לקוטי ועד לגשר הורודה שליד הנחל סאַלינה, המתפתל בין ההרים עד לז'אביה.

מצידו הימני של הרחוב מתנשא ההר הפיסטיני החשוף, החולש על העיר כולה, וכאשר מביטים עליו מלמטה נדמה שהנה הוא עלול בכל רגע לקרוס תח־תיו ולהציף את הרחוב כולו בחימר הצהוב.

בדיוק באמצע ההר החשוף, ממש ממול לכיכר השוק, מתחת למגדל השעון העירוני נראית חורשה קטנה של עצי אורן, המונה בסך־הכל כ־20—30 עצים. בחזית שלפני החורשה ניצב צלב גבוה הנראה בעיר כולה.

למרגלות ההר עומדים הבתים אשר בצד הימני של הרחוב, ואילו הבתים בצידו השמאלי — ניצבים לאורך הנחל ריבניצה. הנה כי כן, שוכנת קוסוב דחוסה בצפיפות בין הנחל לבין ההר, בתוך רצועה צרה, כשהעיר כולה הינה רחוב אחד וארוך — אחד ויחיד.

והנה, ביום מר ונמהר הציבה הגסטאפו בעזרת משמר הגבול, הז׳נדרמריה והמשטרה האוקראינית, משמרות בשני קצות הרחוב וחסמו את כל מבואות העיר ומוצאותיה. הדבר נעשה במהירות כזו, שאיש אפילו לא הבחין בכך והעיר נותקה איפוא מכל עבר.

בדיוק בשעה 9 לפני הצהריים החלו הגרמנים לעבור על הבתים של היהודים, כשהאוקראינים משמשים להם מורי דרך, ולוקחים עמם את דייריהם. זה התחיל בגשר הורודה, אשר בקצהו האחד של העיר ונמשך עד לקצה השני, באומרם שהם לוקחים את הנאספים לעבודה במחנה. היהודים לא ידעו את האמת ולכן לבשו את מיטב בגדיהם ונטלו את כל כספם, שכן חשבו שהכסף יהיה דרוש להם בימי עבודתם במחנה לקניית מיצרכי מזון.

היו מקרים שבבית נמצא הבעל בלבד ואילו האשה היתה מחוץ לביתה. הגרמנים לקחו עמם את הבעל, אך כאשר האשה שבה הביתה ונודע לה כי בעלה נלקח, מיהרה לבקש כי יקחו גם אותה, בכדי שלא להיפרד מבעלה. הגרמנים „עשו לה את הטובה" ולקחו גם אותה. במקרה אחר בא הבעל בעקבות האשה, או האם בעקבות ילדיה. לגרמנים היתה איפוא מלאכה קלה באיסוף היהודים, שכן איש מהם לא הסתתר.

את כולם ריכזו במשטרה ששכנה בבניין בית ה־משפט.

ביום ד׳ לפנות ערב שקדם לאיסוף אנשים, תבעה הגסטאפו מהיודנראט, שיספק לה 200 מעילים „פר־סיים", אך הוא לא הביא הכמות הדרושה. הנה כן, בראות אנשי היודנראט ביום ד׳ כיצד אוספים את היהודים למשטרה, חשבו שזהו עונש על אי־הספקת כמות המעילים כנדרש, והחלו להתרוצץ בכל העיר, עמלו קשה, עד אשר עלה בידיהם לאסוף את המעילים החסרים. כאשר הביאום אל הגסטאפו וביקשו לשחרר את היהודים, נאמר להם שגם עליהם להישאר במש־טרה...

בדרך זו נאסרו גם חברי היודנראט של קוסוב, שעה שפעלו למען הצלת היהודים הנאסרים, ביניהם היו: שלוסברג, קרסל, פריילין, מאיר דרזנר ואחרים, וכן יושב־ראש היודנראט חיים הרש שטיינר והמזכיר פינדר. לשניים האחרונים קרה לפי שעה נס, כאשר לבנין המשטרה נכנס מפקד הז׳אנדרמריה של קוסוב בשם פטרו, ובראותו את שטיינר, שהיה מספק למפקד ולו את כל צרכיו, הבטיח להוציאו. אשר לפינדר, הרי נדרש להשיג עבור הגסטאפו מצלמה, והודות לכך הורשו השניים לצאת מהמשטרה בחברת מפקד הז׳אנ־דרמריה.

רצח המוני

כאשר בניין המשטרה היה כבר מלא יהודים, הר־פיעו משאיות והיהודים הועמסו עליהן, תחת משמר כבד.

המכוניות יצאו בדרך לפיסטין ונעצרו ליד החורשה עם הצלב הגבוה.

בחור נוצרי ממכרי, שהסתתר במקום, טיפס על עץ גבוה וראה את המחזה המחריד. והרי סיפורו של עד הראיה:

„סמוך לחורשה שבמרכז צלע ההר חפרו הגרמנים במשך הלילה שקדם לרצח בורות גדולים בעומק של 20 מטרים ולידם הכינו ערימת סיד בלתי כבוי. לכל אחד מהבורות הוליכו מדרגות חפורות בקרקע.

כאשר היהודים הורדו מהמשאיות נערך אצלם חי־פוש ונלקח מהם כל אשר היה להם. אחר הופשטו עירומים וסודרו בשורה. מאחוריהם ניצבו אנשי הגס־טאפו עם מכונות יריה ונשק אחר. היה מונח קרש ארוך והיהודים נצטוו לעלות עליו. כאשר עמדו על פי הבור נפתחה עליהם אש והם נפלו ישר לתוך הבור עם הפנים ארצה".

כאשר הגיע תורה של קבוצת יהודים גדולה ובתוכה הרופא הצעיר ד"ר גרטנר, רצו הגרמנים לשחררו, אך הוא דרש שיחד עמו ישוחררו גם יתר הרופאים ועוד מספר אישים מכובדים. הגרמנים סירבו למלא את בקשתו והוא פנה אל המון היהודים ונאם בפניהם. אינני יודע את תוכן דבריו, אבל כפי שנמסר — אמר, כי בתולדות העם היהודי כבר קרה פעמים רבות שיהודים הלכו למות על קידוש השם, ולכן חובה על כולם להביא בגאווה את הקרבן שההיסטוריה תר־בעת מהם. בזכות זו לא ישקוט דמם החף מפשע עד אשר ינקום ברוצחים הנוראים. הוא השביע את כל

היהודים אשר יישארו בחיים, כי ינקמו את דמם של הקרבנות החפים מפשע.

ככלות דבריו אלה, פנה אל הרוצחים ושאלם כיצד מסוגלים צאצאיהם של שילר וגיתה להשמיד בדרך כה איומה אנשים חפים מפשע, אשר הביאו לעולם תועלת בלבד. הוא גם ניבא לנאצים כי העתיד ינקום את נקמת קרבנותיהם. ואז הפשיט את כותנתו וכדור מרצחים פילח את לבו הצעיר.

ד"ר גרטנר מת כגיבור והיה הקרבן הראשון באותו טבח הדמים. אחריו נפלו לבור שאר ההרוגים.

התרחשו מחזות טראגיים שעה שהרוצחים חטפו מידי האמהות את ילדיהן הקטנים והשליכום חיים לבור, בכדי לחסוך בכדורים. על הילדים החיים פיזרו סיד חי ואחריהם הרגו את אמותיהם, וגופותיהן המתות חנקו את ילדיהן החיים וכיסו אותם בדמן החם. אלה מהילדים שעיניהם טרם נשרפו מהסיד, נחנקו תחת גוויות הוריהם ושל יתר גוויות שונחו בשכבות זו על זו.

הרצח ההמוני השתולל במשך כל אותו יום החמישי ובערב ערכו האוקראינים נשף לכבוד הרוצחים, בו שתו לשכרה, רקדו והודו לגרמנים על השמדת היהודים. בתום הרצח המחריד כוסו הבורות בסיד ועפר.

ציד ניצולים

בליל יום חמישי הצליחו אי אלה יהודים לחצות את הנחל ועלו על הדרך לסאלינה — אל היערות.

למחרת, ביום ששי, נמשכה ה„אקציה", אלא הפעם עסקו בכך בעיקר האוקראינים, שחיפשו אחר יהודים מסתתרים. הם פרצו בכוח לתוך הבתים, גררו אנשים מהמרתפים, עליות הגג ומשאר המחבואים. כאשר יהודים הסתתרו אצל שכניהם הנוצרים, חיפשו אחריהם ואף הפיצו שמועה שירצחו גם את השכנים הנוצרים ביחד עם היהודים המוסתרים. הנוצרים גירשו איפוא מבתיהם את היהודים ורובם נפלו קרבן למרצחים. רק חלק קטן מהם הצליח להימלט ליערות.

בבית החרושת ללבנים של פריליך הסתתרו מספר יהודים בתוך תנור הקלייה, אך האוקראינים גילו אותם והוציאום אל יער פיסטינה. שם ישבו אנשי הגסטאפו. כל אותו היום הם ירו ושתו משקאות יקרים שהאוקראינים סיפקו להם — לשם עידוד.

כאשר הביאו האוקראינים ביום ששי לפנות ערב את קבוצת היהודים האחרונה, שוב לא היה לרוצחים כל חשק לירות בהם וציוו על האוקראינים לשחררם.

במשך שני הימים — חמישי וששי — נרצחו ביריות כ־3000 יהודים.

בערב הצליחה אשה בשם פוירה שטיינר שהיתה בין הקרבנות האחרונים, לגרור את עצמה פצועה מהבור ולהתגנב אל בית העלמין. הרופאים הגישו לה עזרה והיא סיפרה את הכל.

✶

הבא לקוסוב, ירים את ראשו ויראה מיד את החורשה הקטנה ובה קברות האחים, בהם טמונה השואה של 3000 יהודי קוסוב, שנרצחו בידי הגסטאפו בעזרת האוקראינים.

היהודים שהסתתרו ביער שכבו שם עד ליום א' אחרי הצהריים ורעבו ללחם. הם ליקקו את העלים הרטובים בכדי לרוות את הצמא או הצליחו לקנות דבר מה מאיכר, אך פחדו ממנו — פן יסגירם.

לשוב העירה לא העז איש מהם.

בשבת בבוקר יצאו אנשי הגיסטאפו בחזרה לקולומיה. העיר נשארה ריקה (מיהודים). כגמול על עזרתם הותר לאוקראינים לשדוד את בתי היהודים כאוות נפשם. גם ביום א' באו האיכרים מהכפרים ואף הם שדדו משך כל אותו יום ואיש לא עצר בעדם.

רק ביום ב' החלו האנשים להתאסף ונוכחו לדעת מי חסר ומי נותר אחר הטבח האיום. לא היתה אף משפחה אחת שלא ניספה בה מישהו, ומשפחות רבות נכחדו בשלמותן.

ברחוב אפשר היה לפגוש ילד יהודי קטן המחפש את אמו, בעוד שאמו היתה כבר מוטלת בבור הקר, אך הילד הקטן הוסיף לקרוא בשם אמו כי תבוא...

הד"ר ברטלר הצליח להגיע לבית העלמין ובמשך יומיים שכב מתחת למצבה ושמע את הכל. אשתו וילדו מצאו מחבוא אצל אחת המורות, אך כאשר המורה פחדה להחזיקם עוד, יצאה אל היער ושם שכבה בתוך בור ביחד עם יהודים אחרים.

קודר במיוחד היה מראהו של בית הכנסת הגדול, אשר חורבותיו פלטו עשן במשך ימים. מתחת לעיי המפולת היו מוטלות גוויות חרוכות של יהודים.

וכך הועלה בית הכנסת באש:

ביום ששי לפנות ערב, כאשר שבו רוצחי הגסטאפו מההר הפיסטיני, שם טבחו המוני היהודים, מצאו עוד בעיר מתי־מעט יהודים שנחטפו. הם הריצו אותם לבית הכנסת והציתו את הבנין מכל צדדיו — בפצצות תבערה, כשהגרמנים שומרים מסביב לבל ינסה איש מהיהודים להציל את נפשו.

מנשה פלאך יהודי ירא שמים ששמע על הרצח ועל שריפת בית הכנסת, על ספרי התורה, רץ מביתו לעבר בית הכנסת הבוער. בהגיעו למקום הקדוש, נהרג באכזריות ע"י הרוצחים.

הרשעל פייער, יהודי ירא שמים לבש טלית ותפילין, ובקריאת „שמע ישראל!" הובל אל בור קבר האחים.

כאשר הגיעו הידיעות על גורל יהודי קוסוב אל יהודי הערים הסמוכות, לא רצה איש להאמין שאכן בני אדם

מסוגלים למעשי אכזריות שכאלה, שלא היה כדוגמתם בתולדות האדם.

רק בודדים שהצליחו להסתתר מהעיר קוסוב ומכל יתר הערים והעיירות, הובלו אחר כך לגיטו קולומיה.

השמדת יהודי אטיניה

עם הכיבוש הנאצי, עברו כל בתי החרושת, המח־סנים, וכן המנסרה וטחנת הקמח באטיניה, לידיהם של הלאומנים האוקראיניים. כמנהל מפעל הטחינה הגדול והמנסרה שהיו שייכים פעם ליהודי רובינשטיין נתמנה בוהאק, מי שעבד מקודם כקופאי במפעל.

הצעד הראשון של ההנהלה החדשה היה סילוקם של כל העובדים היהודיים ממקום עבודתם, מבלי לשלם להם את משכורתם האחרונה. אפילו מיצרכי המזון החיוניים שנותרו בטחנת הקמח, חולקו בין הפועלים האוקראיניים בלבד. כיוון שהמלחמה פרצה במפתיע, נשארו היהודים ללא אמצעי מחיה.

עד מהרה הוקמה גם המיליציה האוקראינית. פרט אופייני הראוי לציון הוא, כי אנשי אמונם של הרוסים והמקובלים עליהם ביותר, כגון מזכיר העיר, מייאֶלניק, ואיש אמונו של ה„ב.ק.וו.ד." בידניאק, הפכו עתה ל־מנהיגי הלאומנים.

בעיר החלו לשוטט הפורעים ואלה היו גוזזים את זקניהם של היהודים הנקרים בדרכם או מכים אותם. היהודים הסתגרו בבתיהם ואף נפש יהודית לא נראתה ברחוב.

ביום חמישי בלילה, ב־3 ליולי 1941. תקפו הפורעים את בתי היהודים. בכלונסאות היו מנפצים את השמ־שות בבתי היהודים ומשליכים פנימה אבנים גדולות, שהיו נופלות על המיטות, פוגעות בראשי הישנים, מנפצים ראשים או פוצעים את הגוף. שני אנשים מתו מהפצעים שסבלו מהאבנים. מצב זה הפך את הלילה לסיוט קשה מנשוא. שכנים רבים היו מתאספים באחת הדירות, בעיקר בדירות שבקומות העליונות, שכן שם האמינו היהודים שהם בטוחים יותר. כך היה עובר עליהם ליל הנדודים בצוותא.

יום הששי, ליל שבת ויום השבת עצמו, עברו בשקט. יום השבת היה יום נהדר ממש. השמש זרחה בזוהר כה עליז עד אשר הצליחה לבדר את רוחנו הנכאה. נשמנו קצת לרווחה. במרבית הבתים ערכו „מנינים" (מתוך פחד להתכנס בבתי המידרש), לבשו את בגדי השבת וכך עבר היום באווירה של שבת.

במוצאי שבת, אור ל־6 ליולי 1941, התכנסו שוב השכנים בדירתו של ד"ר ברגמן, אך הפעם במספר רב יותר מתמיד, עד כי לא נותר עוד מקום. בכל זאת הם הוסיפו לבוא ועמדו צפופים, רק הילדים ישבו על הרצפה. האנשים נהרו לדירה הזאת, מפני שהיתה צמודה לבית המרקחת וד"ר ברגמן עצמו ששירת מזה 15 שנה באטיניה כרופא, היה אהוב על האוכ־לוסיה המקומית, ולכן, הניחו שאיש לא יפגע בבית המרקחת ובדירתו.

היה זה אחד מלילות יוני החמימים, כאשר ד"ר ברג־מן יצא עם גיסו אל הגן שמאחורי הבית. הם עמדו שעה ארוכה מתחת לעץ והתפעלו מזיוו של היקום הלילי הקסום, שאפו אוויר צח מלוא הריאות לאחר הישיבה הממושכת בחדר הדחוס.

ירח שפך את נוגהו על פני המרחבים. כשטיח רבגווני השתקפו לאורו שדות הקמה הירוקים. מסביב שררה דומיה, אך לא בכל היא ביטאה שקט של רוגע ומנוחה. לא נשמע אמנם כל רחש, אולם השקט היה רווי תוגה ובתי היהודים נראו כמתעטפים בעלטת פחד מפני צילם הם.

השעון העירוני צילצל את שעת חצות — והם היו ממשיכים לעמוד כך, אלמלא הד צעדיהם של בני אדם עוברים על פני המידרכה שעוררו את תשומם לבם. הדבר הדאיג אותם. בדרך כלל הלילות היו שקטים ואף נפש חיה לא נראתה בחוץ. אפילו סיירי המיליציה לא התהלכו בלילות, כי אם עמדו על משמרתם לפני בנין המשטרה. ד"ר ברגמן התקרב לגדר הגבוהה עד לפינת הרחוב וראה קבוצות קבוצות, של 5 אנשים — צועדות לאי שם. לאחר שספר ומנה עשרים קבוצות כאלה, חזר עם גיסו אל החדר כדי להרגיע את האנשים ואחרי כן שבו אל מקומות התצפית.

בדיוק בשעה 1 אחרי חצות הורעדה דממת הלילה על ידי קולות מחרידים. הרס וחורבן! קולות של שבירת דלתות ותריסים. מיד אחריהם נשמעו רעמי יריות ובכי קורע לב של ילדים, נשים וגברים. היה ברור, כי המתרחש כאן אינו אלא פוגרום ביהודים וכי הקבוצות בנות חמישה, חמישה, שראו זה עתה — הם הפורעים העושים את מלאכתם האכזרית בצורה מאור־גנת.

דממת המוות ריחפה בחללו של החדר. נשמעה רק נשימתם החרישית של האנשים, שישבו וחיכו לראות מה יביא הגורל.

בשעה 4 לפנות בוקר הופסקה הדממה על ידי נקי־שה בחלון חדרו של ד"ר ברגמן. השכנים נבהלו. אך מיד נשמע קול המדבר אידיש. היה זה אחד השכנים, הספר צימרמן, שנכנס לדירה ברוח נכאה וסיפר על האסון שקרה בעיר: יהודים רבים נרצחו ונפצעו. גם אחיו נפל קרבן לפורעים. הוא ניסה להזמין אל אחיו את הד"ר ניסנברג, אך זה פחד לגשת לשם, ולכן הוא מבקש מד"ר ברגמן כי יגיש עזרה. אשתו וילדו של הרופא פרצו בבכי, לא רוצים שאביהם ייצא מהבית. ברם, הוא עמד על חובתו המצפונית והחליט בכל זאת לגשת למקום. גיסו הצטרף אליו.

לבושים מעילים לבנים וסרטי הצלב האדום על השרוולים, יצאו בליוויית הספר.

89 אנשים נרצחו באכזריות

עם שובם מגיא ההריגה סיפרו:

כאשר הגיעו למקום, מצאו בחצר שלפני בית המידרש מוטלת אשה לבושה בכותונת לילה בלבד, שערה פרוע ומתוך חזה עוד נוטף הדם על אבני החצר. היא היתה מזכירת המרפאה, העלמה לויטמן. בבואם לדירתה, מצאו על המיטות את גוויותיהם של אביה ואמה ובתוך החצר — גוויית בתה הבכירה, שכן שתי הבנות ניסו להימלט. הצעירה רצה לעבר בית המידרש, אך כדור הרוצחים השיגה והרגה.

מקרוב הגיעו לאזניהם יללות מהרידות. בהיכנסם לביתו של הספר צימרמן, נתגלתה לנגד עיניהם תמונה מבעיתה. שמונה נפשות ממשפחת צימרמן היו מוטלות מתות לאחר שנרצחו באכזריות. אשה צעירה עודנה שותתת דם חם ולצידה גופה המת של ילדה הפעוט שכבו בתוך שלולית דם. בעליית הגג, משם בקעו הזעקות, הורידו אדם, שעיניו הבוהות הביטו אליהם בפחד נורא. הוא מיילל ככלב שוטה. הוא שכב בחדר הכניסה ובשמעו מה שעוללו לבני משפחתו, טיפס לעליית הגג ועלה עמל לקורות. בשוכבו שם לילה תמים, נטרפה עליו דעתו.

הפורעים רצחו ביריות את הבת של משפחת סופר בחצר, ואילצו את ההורים לשאת את גוויית בתם אל בית העלמין, שם רצחו גם אותם.

יתר בני המשפחה נרצחו בגרזנים, כפי שחוטבים עצים. במניין הקרבנות הגיעו ל־89 אנשים. אספו מספר אנשים, גם הביאו עגלה עם סוס והתחילו להעביר את הגוויות לבית העלמין לקבורה.

בדרך זו נפלו אור ליום א׳ 6.7.41 — 89 הקרבנות היהודים הראשונים מידי הרוצחים האוקראינים הנפשעים.

ביום א׳ בבוקר החלו לזרום המוני איכרים העירה, כאשר תאוות הרצח ניכרת על פניהם, והיהודים חששו להמשך ליל הזוועות. ד״ר שפינדל פנה יחד עם ד״ר ברגמן מיד אל הנציג המקומי של האוקראינים, מיקיטאי — בנו של כומר, בבקשה שיגן על חייהם של היהודים חסרי המגן, אך הוא השיב כי הועד האוקראיני המקומי — בהנהגת ה,,או.או.וו.״, גזר־דין מוות על אותם היהודים וגזר הדין הוצא לפועל לפי רשימה מוכנה מראש, ואין ביכולתו לעשות דבר בנידון. כאשר השליחים הצביעו בפניו על המון האיכרים המוסיפים לזרום העירה וביקשו ממנו, כממכר טוב, כי ישתלט על המצב, הצהיר כי לרשותו עומדים רק אנשי מיליציה אחדים וכי גם אלה חסרי אונים מול המון כה גדול.

גם רצחת גם ירשת

בראות האיכרים את הבתים הריקים והחנויות הפרוצות, שדייריהם היהודיים נרצחו, החלו לסחוב ולשדוד, כמינהגם בהזדמנויות כאלה. הוציאו מן הבתים את כל אשר מצאו, אפילו את הרהיטים. כאשר יצא אחד עם שקים מלאים שלל, באו מיד האחרים בעקבותיו והמשיכו ידם בביזה.

לאחר שבתי היהודים כבר נשדדו עד תום פרצו את המחסנים שנשארו מימי השלטון הסובייטי וכל אשר נמצא בהם נשדד. השוד ההמוני הזה נמשך כל אותו יום א׳ עד רדת הלילה, ורק הודות להיטותם אחר השלל, ,,שכחו״ את היהודים והיום עבר, איפוא, ללא קרבנות נוספים.

בשוב האיכרים לכפריהם ביום א׳ בערב סיפרו לכל על טבח שנערך ביהודים בעיר. הידיעה על הפוגרום עשתה לה כנפיים ולמחרת היום, ביום ב׳ בבוקר, ב־6 ליולי 1941, חזרו ונישנו הפוגרומים ביהודים בכל כפרי הסביבה, אלא שהפעם היה הטבח איום עוד יותר, הואיל והאיכרים לא רצחו בנשק חם אלא רק בגרזנים, במוטות ברזל ובמקלות.

פרעות בכפרים

בכפר חלביטשין שבדרך לקולומיה התגוררו 10 משפחות יהודיות שמנו בסך־הכל 32 נפשות והיו ידועים בסביבה כבעלי משקים למופת. בלילה, אור ליום ב׳ נרצחו כולם. הטבח היה כה מוחלט שאף איש לא הצליח להימלט. בשאר הכפרים בין אוטיניה לקולומיה התגוררו 2 או 3 יהודים בכל כפר וכמעט כולם נרצחו. אלה שלא נרצחו, גורשו בלילה על ידי האיכרים האוקראיניים, כשכותונתם לבשרם בלבד. הם הגיעו בריצה העירה והשאירו את כל רכושם הפקר. מספר צעירים יהודיים התגייסו ביחד עם ד״ר ברגמן שכיהן כרופא עירוני (לא היו רופאים אוקראיניים) ויצאו לטפל בגוויות. בדי עמל אספו אותן בארונות לפי 4—5 מתים בארון אחד והביאו אותן לקבר ישראל.

היה זה בלילה, אור ליום ד׳ ה־8 ליולי 1941. בבית העלמין חיכו להם כ־50 צעירים שעבדו לילה תמים בחפירת קברי האחים. הם חפרו שני קברי־ענק, שכן הפרידו רק בין הגברים לנשים, בכדי לכבד בדרך זו לפחות את זכרם של 138 ההרוגים הי״ד. אחרי אמירת „קדיש״ צעדו כולם ברוח נכאה איש־איש לביתו, בעצב עמוק ובחרדה בלב לימים יבואו.

גם בשאר הכפרים נערכו פרעות ביהודים. כך, למשל, בכפר יאבלוניצה שליד קוסוב, השוכן בהרים, במקום שהנהר צ׳ארמוש מפריד בין מזרח־גליציה לבין רומניה, התגוררו כ־60 משפחות יהודיות. הם עבדו רובם ככולם במפעל העצים שעסק בכריחת עצי היער

ובהובלתם על פני הנהר צ׳רמוש. ההוצולים המקומיים, העולים בפראותם אף על האיכרים המקומיים, התנפלו על בתי היהודים, הוציאום בקבוצות וקשרו אותם בתיל דוקרני, אחרי כן הטילום חיים מהצוק הגבוה לתוך הנהר. הגלים השוצפים של נהר הצ׳רמוש נשאו את הגוויות עד לעיירה קוטי, שם הן הובאו לקבר ישראל.

מי מאלה שנזדמן להם לנסוע לקוסוב דרך ההרים, אינו זוכר את היהודי הלמדן, משה מאַנטשאַל, בעל הדרת הפנים, ששכן בכפר ריצ׳קי. ומי אינו יודע על המעשים הטובים של האיש ששמו יצא לתהילה בין היהודים ואף בין ההוצולים? הוא לא עסק בכל פרק־מטיה עם ההוצולים, אלא ישב יומם ולילה ולמד תורה. מדי ערב היה ניצב לפני החלון שמא יזדמן עובר אורח, בכדי להזמינו לביתו, להאכילו ולהשקותו, מבלי לקבל כל תשלום. בסביבה כולה כינוהו בשם „הקדוש״. חרף זאת, לא נרתעו הפורעים ההוצוליים לגרור את גופתו המתה ברחובות הכפר.

דבר דומה קרה גם בכפרים: יאוורוב, הריניוב ריטשקה ובכל שאר הכפרים.

ההונגרים בלמו

בכפר רודניקי שליד זאבלוטוב לא חסו האיכרים אף על חייו של הרופא היהודי, ד״ר וולף, פליט מ־קראקוב, אשר הסובייטים אילצוהו להתישב במקום הזה כדי להציל את תושבי הכפר מהמחלות שפשטו בו. יומם ולילה היה אותו הרופא עושה דרכו אל כפרי הסביבה אף למרחקים, והביא עמו מזור לאיכרים. שני כדורים של המרצחים שפגעו בחזהו שמו קץ לחייו הצעירים.

באוטיניה היה בוודאי מוסיף הדם היהודי להישפך, אלמלא המקרה שביום המחרת החלו האוקראינים לאסור את הפולנים. בלילה יצא אחד הפולנים לדילאטין, לבקש עזרה מאת המטה הצבאי של הצבא ההונגארי, שהתמקם כאן. ההונגרים נענו לקריאה — ומיד הגיעו לדילאטין יחידות צבא הונגארי רכובים על אופנים, אשר פירקו את הנשק מעל המיליציה האוקראינית והושיבו במקום ז׳אַנדארמים הונגאריים. עם כניסת הצבא ההונגארי נשתתקה בדרך כלל ההש־תוללות הפורעים.

יעקב הגר

עבודות כפייה

...את משרד העבודה („אַרבייטסאַמט״) ניהל בתחילה קופל גוגיג, עסקן ציוני־סוציאליסטי. תפקידו היה לארגן קבוצות פועלים לעבודות קשות כגון — הצרת מסילת הברזל בבית היציקה של ביסקופסקי, שם עסקו גם בייצור תחמושת, לקוסאצ׳וב, לקורו־לובקה, בדואר, וכדומה. לעבודות האלה היו שולחים את הנוער. משך זמן מה עבדתי גם אנוכי בדואר כסבל, ולאחר מכן — במסילת הברזל. היתה זו עבודה קשה מאד לאלה שלא הוכשרו לכך. מי שעבו־דתו לא הניחה את דעת מנהלי העבודה, ספג מכות רצח. בשעת העבודה היינו צריכים לקפוץ לבושים לתוך האגם, להסתדר במעגל ולשיר „ישמחו, ישמחו״. אחרי הצגה טראגי־קומית כזו היו אנשי הוואהרמאכט מחלקים לנו לחם, ואפילו שוקולאדה.

כל מי שהכיר את גוגיג אישית, נענה לקריאתו ויצא לעבודה. אולם העבודה הזו התישה את הכוחות והאנשים החלו לחלות, כך שמספר המתיצבים לע־בודה הלך ופחת. בשל כך נשלל התפקיד „המכובד״ הזה מגוגיג, ונותר רק „משרד העבודה״ הגרמני ובראשו מיכאל, שמינה את סלומונוביץ ופראָסר כ־מנהלי משרד העבודה היהודי.

עתה היה התחום הזה מאורגן ומסודר. לכל עובד ניתן כרטיס עבודה והיה לו מקום עבודה קבוע. מי שלא יצא לעבודה, היה צפוי לעונש מאסר מידי היודנראט, ואפילו מידי הגסטאפו.

ז. ניימן לא רצה לעבוד ביודנראט

לפי המלצת גוגיג עבדתי זמן מה בדואר. כמו כן עזרנו בעבודות בנין, חטיבת עצים, ועוד. אחדים הועסקו גם במיון דברי דואר. בבניין הדואר היתה תיבה נפרדת ליהודים וכל הדואר היה מגיע דרכה ליודנראט. כאן הוקם סניף דואר מיוחד עם זינדל ניימן בראש, אחד היהודים היקרים ביותר שבגיטו, שנורה למוות ברחוב לעיני אלפי אנשים (בניו, ד״ר דב ומאיר נוי חיים בישראל). זינדל ניימן לא רצה לעבוד ביודנראט, אך הסכים לקבל את ניהול הדואר. הודות לכך, נתאפשר ליהודים לקיים קשר עם העולם. לקולומיה היה מגיע דואר אף מחוץ־לארץ, ואפילו מארץ־ישראל, — כמובן אחרי בדיקתו על ידי הצנ־זורה הגרמנית. אולם ניימן, כבר־סמכא הבקיא ביה־דות, כה היטיב לפענח את המלים המוסוות עד שמכתבי הסתר היו מובנים.

יהודה אריה בארשפלד

נאמנים לדתם עד יומם האחרון

...מקץ 10 ימים למן פרוץ המלחמה חזרנו הביתה. נודע לי אז, כי הרב יוסל לאו הסתתר ימים מספר אצל אבי, ולאחר מכן שהה משך שבועיים אצל דודי, מנשה ברגמן, ולבסוף, בהיותו סבור ששוב לא נש־קפת לו כל סכנה, שב לביתו בשדרות „וולנוֹשצ׳״. לימים, פגשתיו בגיטו וראיתי שהאדם הנהדר הזה לא נבדל שם במאומה מכל שאר היהודים. הרב — בעל הדרת הפנים, ללא זקן, לבש בגדים פשוטים וחבש מצנפת. הואיל ובאותם הימים נודע ערך מיוחד לכל „נייר״ שחשיבותו כשל כרטיס עבודה, הועסק הרב על ידי ה„חברה קדישא״.

עם שובי מרוסיה מצאתי בבית אבי את הרב ההונ־גארי פייגנבאום (אחיו של הפרופסור פייגנבאום מ־ירושלים), שנמנה עם היהודים שגורשו מסוֹבוֹראַנץ שבמורדות הקארפאטים. אלה גורשו בעקבות הצבא ההונגארי, אשר כבש למען היטלר את דרום־מערב אוקראינה. רבים מאלה טובעו בדניאַסטר.

הרב פייגנבאום היה ראש משפחה גדולה, — היה בעל לאשה ואב ל־9 ילדים, מהם 7 טובעו בדניאַסטר. הוא הגיע לקולומיה והתגורר ביחד עם אשתו ו־2 ילדיו הנותרים אצל אבי — עד להקמת הגיטו. רק אז העתיק את מגוריו אל הרב הירושלמי. הוא נאלץ לגזוז את זקנו ופיאותיו, בכדי לא להיות קרבן להת־עללויותיהם של ההיטלריסטים.

לאחר זמן, הצליח לעבור להונגריה ומשם שלח שליח שיעביר אליו את אשתו וילדיו, אך, לצערנו, הם ניספו באחת ה„אקציות״.

בשנת 1940 נפטר בקולומיה במוות טבעי „המגיד״ יצחק הלוי וובר. לזה לא זכה הרב מסולה („דער סאלער רב״), שחי שנים רבות בקולומיה עם בנו הרשל, כשם שלא זכה לכך הרבי מקומארנו, — אלה ניספו בדרך טראגית — מרעב. בגיטו ניספו גם בנותיו ונכדותיו של הרבי מויז׳ניץ, יוכבד וראצה, להן שלח אביהן אשרות כניסה לארצות־הברית. התער־דות נדדו זמן רב בדרכים עקלקלות, אך לא הגיעו ליעדן, היינו, אל הבנות שבגיטו שמצאו בו את מותן.

בימי השלטון הגרמני ניספו גם: השוחט אפרים אלתר, ישראל באֶר מסטרי, מאיר־זוסיה ברטלר, דודי שרל, הידועים באדיקותם ולמדנותם ועוסקים בצרכי ציבור ואחרים, שאת שמותיהם איני זוכר עוד אחרי שנים כה רבות.

הקהילה שלנו היתה חסרת אונים, הן באפשרויותיה לשלוח את האנשים היקרים והמכובדים האלה לחוץ־לארץ והן בהושטת סיוע במידה כזו שיוכלו להחזיק מעמד.

על אף המשטר האיום של הדיכוי הגרמני, נשארו היהודים נאמנים לדתם עד ליומם האחרון. בבתים פרטיים נערכו בימי שבת תפילות בציבור, בחשאי. ברם, התפילות האחרונות, שנערכו בהשתתפות רב, התקיימו בימי ראש השנה ב־1941, שעה שהגרמנים נכנסו באורח רשמי לקולומיה והראו את כוחם כלפי היהודים.

חג ראש השנה שלאחר מכן, עבר עלי כבר בנסיבות אחרות, שכן ב־7 לספטמבר 1942 עזבתי את עיר מולדתי, בה השארתי מאחורי את שנות נעורי ואת החוויות הטראגיות של המלחמה, בה ניספו כל קרובי משפחתי ביחד עם שאר בני העיר הקדושים והטהורים הי״ד.

מנדל שאודר

ניצול יחידי מהאקציה הראשונה

בתאריך 11.10.1941, ביום ראשון בשבוע, הופיעה בבית המלאכה שלי העלמה בוכוויץ בליווית מי שהיה ראש העיר האוקראיני, ועתה סגן ראש העיר, הפקה, כדי להזמין שני כובעים מעור דישון אפור — אחד בשביל עצמו והשני עבור ראש העיר הגרמני, מגל.

כאשר הלכתי למחרת היום למסור את הכובעים, פגשתי את מיטק הורוביץ, אשר ציווה עלי לא לקחת תשלום עבור ההזמנה. הוא הצטרף אלי בדרכי אל לשכת ראש העיר וניצל את ההזדמנות לצורך שחד־לנות כלשהי.

משיצאנו בחזרה אל הרחוב, ראיתי שמובילים יהו־דים רבים. פניתי בחיפזון אל בית המלאכה שלי, שם המתינה לי ארוסתי ומיד הסתתרנו במקום. מבעד לסדק בדלת ראיתי שיהודי אחד מנסה לברוח, אך כלב משטרה שוסע בו. זו היתה ה„אקציה" הראשונה של הגסטאפו בקולומיה.

באותו יום נכלאו 3000 גברים בבית הכלא, שהו־עמסו לאחר מכן על משאיות והועברו לשיפרובייץ. איכרים, שבאו אל בית המלאכה שלי, סיפרו לי לאחר מכן שכולם נרצחו.

קיבלתי דין־וחשבון מקורי משכני, איזאק הילזנראט, שהיה אחד מקרבנות האקציה הזאת. הוא חזר בלילה לביתו לאחר שנורה בראשו, אך הכדור לא פגע במוחו. הוא היה היחידי שלא מת בעקבות היריה, ואף הצליח לשוב לביתו בחסות הלילה.

מרכז החליפין

...הקמת הגיטו ניתקה את האוכלוסיה הארית של העיר והסביבה משירותיהם של בעלי המלאכה (היהו־דים) אולם סגן ראש העיר, הפקה, שהיה מורה לנגינה, השתדל אצל השלטונות הגרמניים, כי יוקם מרכז מלאכה ברחוב ואלובה שבתוך הגיטו, בו ירוכזו כל מקצועות המלאכה, ויורשה לתושבים הארים לבוא לשם לפי רשיונות מעבר. ביוזמתו הוקמה אמנם נקו־דת החליפין, אך היא היתה לרועץ לגרמנים, הואיל ומספר המבקרים במרכז הזה היה רב ביותר והתנועה הערה הפריעה לתכניותיהם.

אחרי השתדלות נוספת מצד הפקה, שזכתה גם לתמיכה מצד היודנראט, הוקם מרכז החליפין בצד הארי, במקום שגבל עם הגיטו, דבר שאיפשר לנו לקיים קשר חופשי עם איכרי הסביבה לשם השגת מיצרכי המזון למען הגיטו. 60% עד 70% מהספקת מיצרכי המזון הבלתי חוקית עברה דרך מרכז הח־ליפין הזה.

במקביל לכך, עזר גם המגע עם האוכלוסיה הארית, הגם למעטים מאד בלבד, להינצל ולהישאר בחיים. מתוך 80.000 יהודי הגיטו, לא הגיע מספר הניצולים בעזרת הארים אפילו לכדי מאה...

למרכז החליפין היתה הנהלה משלו, ובראשה עמדו: משה שנייברגר (שען ממקצועו) כיושב־ראש, אפרים שאַצברג (פרוון) וברנקלאו (רצן). במרכז־ המלאכה סודר מטבח וחלק גדול מהמזון חולק בין הילדים הנצרכים.

בכדי לשחרר יהודים רבים ככל האפשר מעבודת כפיה, דרשנו להרחיב את מרכז המלאכה ולהרבות אנשים במחלקה שלי, היא מחלקת הכובענות, בה עבדתי יחד עם אשתי. נתקבלו גם אנגלר ואשתו, פישל שר ואשתו, וכן בני הזוג גרטנהבר.

ינואר 1943 — „אקציה" במרכז החליפין

ימים ספורים לפני חיסול הגיטו נערכה „אקציה" בלתי צפויה במרכז החליפין. אשתי נמצאה אותה שעה בבונקר, שסידרנו בתוך המרתף, ואני עם אנגלר היינו במקום עבודתנו, כאשר הופיע ליידריץ עם פמליתו וערך „סלקציה" לפני הבנין. משהעמיד אותי בצד „הרע", ניגשתי אליו ואמרתי לו שאני הנני כובען מוסמך ובעל דיפלומה.

„אינני זקוק לך יותר" — השיב ליידריץ בהנחיתו מהלומה על ראשי, במקלו החלול ושלחני בחזרה למקומי. בכל זאת, הצלחתי לחמוק מידיו ומאחורי גבו פניתי בחזרה אל הבנין ושם השתטחתי על הרצפה. הייתי זב דב ומאז אותו הזעזוע ועד היום אני סובל מרעידת ידיים מתמדת.

אחת התופרות שעמדה בפתח הבית, קראה לי באצ־בעה ודאגה למצוא לי מקום בין החיים. כך עלה בידי להימלט מידיו של ליידריץ.

עתה הגיעה השעה לדאוג למקום מחבוא בצד הארי.

בצד הארי: (הגברת שאודר):

ניהלנו משא־ומתן עם אשה ארית, שהסתירה בביתה 9 אנשים ממרכז החליפין. בבואנו לביתה הקט, מצאנו שם את שלוש האחיות ציגלר, התופרת פישל ובתה, את וינדואהר עם אחותו, ואת גרייף עם בתו. היינו ביחד 11 איש, מהם קיבלה האשה הארית כסף רב. שלושה ימים לפני חיסול הגיטו הופיעה האשה הארית שלנו כשהיא שיכורה, או שהעמידה פני שיכורה, ואמרה שהשכנים חושדים בה שהיא מסתירה יהודים בביתה. היא חילקה מהלומות בידיה על ימין ועל שמאל ותבעה מאתנו כי נעזוב את ביתה. את הכסף שסחטה מאתנו לא החזירה כמובן.

הלכנו איפוא ביחד עם וינדואַהר אל מכריו הארים שהתגוררו בדירת יהודים ברחוב פילסודסקי מס' 10, במרכז העיר. בתוך אורוות העץ סודר מחבוא ברוחב של 90 ס"מ. בין שני קירות קרשים, כשקיר אחד מפריד בינינו לבין שטח האורוות. בתוך השטח הצר הזה של המחבוא הותקנו שני דרגשים, האחד מעל לשני ואשנב קטנטן, ברוחב של 10 ס"מ, שסיפק לנו את האור. במחבוא הזה היינו מוסתרים למעלה מ־8 חדשים...

חנה וויינהבר־הקר

האקציה בקרב האינטליגנציה

בשעות הבוקר המוקדמות של ה־24.1.1942 ראינו ברחוב קבוצות קטנות של אנשי האינטליגנציה היהודית כשהם מלווים אנשי גסטאפו. בשעה 10 לפני הצהרים כבר ידענו, כי אוספים את הרופאים, המורים ועורכי־הדין — לפי רשימה מוכנה מראש, שהכילה את השמות המלאים והכתובות המדוייקות, דבר אשר מנע כל אפשרות להסתתר. אם האיש שברשימה לא נמצא בביתו, לקחו את הראשון שנזדמן להם מקרב בני משפחתו, או סתם מישהו אחר מאותו הבית.

ואולם, לא רק אנשי אינטליגנציה אספו באותו היום. קרבנות המצוד היו גם אלה שנאסרו מקודם כבני ערובה, בקשר למסירת הפרוות, ששוחררו לאחר מכן, וכן יהודים עשירים ובעלי השפעה.

התנהגות אנשי הגסטאפו היתה „בלתי רגילה". הפעם הם נהגו ב„אלגנטיות" ממש, — איפשרו לאנשים הנאסרים להתלבש ואף המתינו עד אשר יקחו עמם את ארוחת הבוקר. לבני משפחותיהם של הנאסרים הירשו אפילו להביא לבית הכלא שמיכות חמות ומזון לנאסרים.

ה„אקציה" הזאת ארכה שבוע ימים והואיל ואיש לא ידע אם הוא נחשב בעיני הגרמנים כ„אינטליגנט" או כעשיר, הרי שהעיר כולה היתה שרויה בינתיים בפחד מוות — הגם שאיש לא האמין שגם על סוג זה של אנשים נגזר דין ההשמדה.

מקץ שבוע ימים, הוסעו האסירים לכיוון בלתי נודע. הם לא הוסעו בדרך הרגילה — אל היער, ולכן החלו הבריות להאמין שבוודאי מביאים אותם למחנה ריכוז בגרמניה גופה. ברם, נתברר כי הם הוסעו בדרך עקיפין לשפרובצה ושם הוצאו להורג. חלק מאנשי האינטליגנציה, שהגרמנים היו עדיין זקוקים לשירותיהם, נשאר בעיר.

עירומים לבלז'ץ

עם פחד מוות בלבם התאספו ב־7 לספטמבר 1942 כבר בשעה 5 לפנות בוקר אלפי גברים, נשים וילדים בכיכרות השונים. כולם לבשו את מיטב בגדיהם, מתוך תקוה שבהופעתם הנאה ייראו כבריאים ויחשבו כמסוגלים לעבודה. היו אלה רובם ככולם אנשים צעירים, שכן הקשישים לא העיזו לעזוב את הגיטו.

בנקודת הריכוז, בכיכר קופרניקה, ממול לגן העירוני, שם היה צריך להיערך המיפקד, נמצאו בשעה 6 בבוקר 8000 איש.

בשעה 8 בבוקר הופיע במיגרש הריכוז ראש הגסטאפו, ליידריץ, ועמו כל אנשי הגסטאפו, ה־„ס.ס." ומשטרת העזר האוקראינית. השער אל המיגרש ננעל ועתה ידענו כולנו שהננו אבודים.

החל „המיפקד": לפני כל קבוצת עובדים של מפעל תעשייתי הופיע איש גסטאפו שהקריא מתוך רשימה את שמותיהם של מספר בעלי מקצוע ואלה שנקבו בשמותיהם יצאו מהשורה, כדי לעבור אל „הצד הטוב", באשר נבחרו להישאר בחיים. מספרם הגיע לכדי 1600 איש. כל היתר — נשארו „בצד הרע" — ודינם נגזר לכלייה.

קולות הבכי של הילדים הקטנים ותחנוניהם למים — אין לשאתם. גם המבוגרים סובלים, אך סבלם מחוויר לעומת סבלם של הילדים ויאושן של האמהות.

1600 האנשים שנותרו בחיים, נלקחו מהמיגרש והובאו לבנין שבשדרות „וולנושצ'י", ואלה שנידונו למוות נאלצו לסבול עינויים עד שעה 5 אחרי הצהרים, כאשר הובאו לתחנה תחת מישמר כבד של מאות חיילים חמושים והועמסו על רכבת משא שיצאה לבלז'יץ.

רחובות העיר היו זרועים גוויות. אף נסיון בריחה אחד לא הצליח.

כמאה עד 140 איש נדחסו לתוך קרון אחד ולא היה בו מקום לעמוד אפילו. הואיל והאשנבים הקטנים נחתמו, היה המחנק ללא נשוא וכמעט כל הילדים וגם הקשישים התעלפו. החל מאבק קשה במר המוות, כולם חשבו רק על טיפת מים. על רבים מהם נטרפה דעתם. הקשישים נחנקים ואילו הילדים מתעוררים מעלפונם וממלמלים את הקריאה „מים" או „תה" בשפתיהם החיוורות; גופיהם מתחילים לרעוד ולאט־לאט שוקעים המה בחוסר אונים ונשארים מוטלים ללא סימן חיים. האמהות חונקות את ילדיהן, כי זוהי „העזרה" היחידה שבידיהן להעניק לילדיהן הקטנים... באחד מקירות הקרון ישנו קרש שבור ומבעד לפתח הצר מגיע מעט אוויר. איש הורג את חברו, בכדי להגיע אל קרבת הפתח הזה. הגוויות מוטלות ליד החיים ואין יודעים מי שוכב כאן חסר אונים בלבד ומי כבר מת. בקרון שוררת אפלת לילה. מנסים להדליק גפרור, אך האוויר כה דחוס שהשלהבת נכבית מיד עם הידלקה.

כך נמשכת הדרך עד למברג, שם בוחרים את הגברים החזקים יותר הנשלחים אל מחנה העבודה ברחוב יאנובסקה; כל השאר מופשטים מבגדיהם לחלוטין ועירומים כביום היוולדם — גברים ונשים יחד — נשלחים מכאן הישר לבלז'יץ — אל תאי הגאזים.

„אקציה — האלרבאַך"

ביום ד' בשבוע, ב־4 לנובמבר 1942, נצטוו כל הפועלים היהודיים להתיצב למחרת, בשעה 7 בבוקר, לפני שער הגיטו ולצאת לעבודה תחת פיקוחו האישי של האלרבאך .אמרו שהגיעה ועדת ביקורת מלמברג וזו רוצה לראות את עובדי האלרבאך בעבודתם. יתר על כן, אותה ועדת ביקורת תבעה כי העבודה בתוך הגיטו תסתיים עד ל־1 בינואר 1943.

איזו בשורה משמחת היתה לנו! „ובכן, הם רוצים, ואף מוכרחים, להניח לנו לחיות עוד חודשיים תמימים" — כך חשבו אנשינו. „אבל זה נשמע יפה מדי, מכדי שזו תהיה האמת" — השיבו האחרים. ומסטאניסלאבוב הסתננה הידיעה כי גם קבוצת פועלים זו חוסלה שם. שוב השתררה חרדה מעיקה. עתה מתנבאים לקציר דמים שייערך בגיטו על אלה שעדיין נותרו בו. נציגי היודנראט מייעצים בכ"ז לצאת ללא היסוס לעבודה בחוץ, שכן הסכנה נשקפת בתוך הגיטו בלבד. למקום הריכוז יוצאים איפוא לא רק הפועלים, כי אם גם אלה שמעולם לא עבדו שם.

באותו יום הופיע במיגרש האלרבאך בכבודו ובעצמו. מלבדו נמצא במקום איש גסטאפו זר שבא מלמברג, ומאחורי שער הגיטו חונה מכונית ועליה מכונת יריה. הכל נראה הפעם שונה מתמיד. מספר הזקיפים מועט למדי ועדיין ישנה האפשרות להיעלם מתוך השורות — אך איש אינו מנסה לעשות זאת. המוות אורב בכל מקום וקשה לקבוע היכן יקדים לבוא — מחוץ לגיטו או בתוכו. הכל מצייתים לאות מהאלרבאך ופלוגת העבודה עוזבת את הגיטו.

והנה, רק הספיק הטור לצעוד פסיעות אחדות, הקיפוהו מכל עבר אנשי גסטאפו, „ס.ס." והמיליציה האוקראינית, שהוחזקו בקרבת מקום במצב של כוננות, ואלה מלווים את הפועלים אל הכיכר הידועה לשימצה, הלוא היא הכיכר שברחוב קופרניקה. עתה יודעים כבר הפועלים מה עומד לפניהם, אבל כולם מיואשים עד כדי כך, שאיש אינו מעלה על דעתו לנסות להימלט. כל אחד יודע כבר שהוא אבוד, וגם מי שיצליח פה להימלט, עתיד ליפול לידי הרוצחים בעוד ימים ספורים או בעוד מספר שבועות. ולכן — למה לטרוח, כאשר המוות ממילא לא יפסח על איש, במוקדם או במאוחר?!

הפעם לא משהים את האנשים זמן רב במקום הריכוז. בשעה 10 לפנה"צ מכניסים אותם לבית הסוהר ובחצר מפשיטים אותם מבגדיהם ושודדים מהם באכזריות כל חפצי הערך. החיפושים נמשכים עד רדת הערב, כאשר בחוץ משתוללת רוח סערה והגשם מצליף. אך כולם חייבים לשכב על הארץ ולהסתכל כיצד תולים יהודי אחד, „המזיק במיוחד", מפני שהעיז לסטור על לחיו של איש הגסטאפו בשעת נסיון בריחה. גווית התלוי נשארת תלויה על המגדל עד למחרת — כאות אזהרה לכל מי שינסה להציל את נפשו.

כמה מהחיילים עושים מעשה אכזרי, שפראותו מסמר שערות: מתוך גופה החי של אשה הרה (בחודש השמיני) הם מוציאים את הוולד חתיכות־חתיכות, בסכינים...

בתוך הגיטו עצמו מתרחשים בינתיים מחזות מזוויעות. עורכים חיפושים בדירות וגוררים החוצה את הדיירים. בשעות הצהרים הם מעלים את הגיטו באש וכל מי שמנסה להימלט ממחבואו העולה בלהבות, נורה למוות בו במקום. החולים שבבית החולים היהודי נרצחים בתוך מיטותיהם.

לילה קודר עובר על הכלואים בחצר בית הסוהר. הכפור מקפיא את העצמות, הגשם השוטף והסערה משלימים את תמונת הזוועה. הילדים מיללים, אך בידי האמהות אין במה לעזור להם.

רק למחרת, ב־6 לנובמבר, מובלים האנשים בדרכם האחרונה. באמצע הדרך לשפרובצה הם הופשטו עירומים לגמרי וכך הובלו לטבח. במשך הלילה חיכה כל אחד לתורו וההוצאה להורג ארכה במשך כל יום המחרת.

היתה תשובה אילמת

בשעת המיפקד עמדתי אני בכיכר הריכוז ביחד עם בתי הבכירה, ראשיה, בתוך קבוצת העובדים של „שירות הבניה". מפקח השירות ניגש אלי ביחד עם מזכירו, הם ניחמוני והרגיעוני והבטיחו לי שאת כולנו יחזירו עוד מעט לעבודתנו הרגילה. הם נפרדו ממני ומיד לאחר מכן הופיע ליידריץ (ראש הגסטאפו) ובמקלו הוא חילק את אנשי הקבוצה. חלק קטן ביותר — לחיים, השאר — למוות. הייתי בין המעטים שקבע אותם לחיים, ואילו בתי נמצאה בתוך הקבוצה הגדולה.

פניתי אל המפקח שלי בבקשה שיואיל להתערב למען הצלת בתי, והוא אמנם עשה זאת, אך זכה מראש הגסטאפו לתשובה: „הנח לזה!" — וטרחתו לעזור לי היתה לשוא. כאשר שמעתי את התשובה השלילית, עשיתי מאמץ לעבור אל „הצד הגרוע", בכדי לעשות את הדרך האחרונה ביחד עם בתי. ליידריץ הבחין בתנועתי והוא רדף אחרי ובבעיטות דחפני חזרה אל „הצד הטוב". הקבוצה של אלה שניתן להם לחיות, זכתה לשמירה מעולה. בשעה 2 הובלנו לבנין שליד הגן העירוני. משם הביאונו למקום כלשהו שבין הרחובות לגיונוב וקופרניקה, שם החתימו את כרטיסי העבודה שלנו ואז הרשו לנו ללכת הביתה.

כאשר למחרת היום יצאנו לרחובות הגיטו, ראינו רק פנים קודרים ומפי כל שמענו את השאלה האחת והיחידה: „מה נשמע אצלך?", ו„כמה מכם נותרו בחיים?" התשובה היתה אילמת; השיבונו בהינף אצבע אחת.

החתול הצילנו ממוות

מספר הבתים, אותם היקצו אנשי הגסטאפו לקבוצה האחרונה של תושבי הגיטו, היה מועט. לא היתה כל אפשרות למצוא שם פינה לכל אחד ואחד. פרסר, דוברם היחיד של היהודים שעוד נותר בחיים, פנה אל מיפקדת הגסטאפו ולשמחת היהודים הופיעו עוד באותו ערב: הרטל, אברהולץ ופרוסט (כולם קציני הגסטאפו). הם ראו את מצוקתנו הגדולה והיקצו לנו עוד בנין גדול, בנוסף על הבתים שהוקצו לנו מלכתחילה. הנה כי כן שוב קיבלנו איפוא רמז, שסכנת המוות הנשקפת לנו נדחתה לזמן מה. ברם, גם מי שנבחר לחיות ידע שאל לו להשלות את עצמו, וחיפש בקדחתנות אפשרות להי־מוק דרך שער הגיטו.

כפי שהתברר, באו קציני הגסטאפו אלינו לא בכדי להקל על היהודים את מצוקת הדיור, כי אם לסמן בדיוק את הבתים בהם שוכנים היהודים, בכדי שיוכלו עוד באותו לילה לחסל אותם — לפי תכנית וללא טרחה יתירה.

בתוך הבית היה לנו בונקר. התיעצנו איפוא אם כדאי לנו — אחרי יום נורא כזה — לשכב לישון, או להישאר ערים ולראות מה יביא לנו הלילה. העייפות עשתה את שלה ונרדמנו. אך לא לשעה ארוכה. בשעה 3.30 אחרי חצות התעוררנו לקול נקישות חזקות בדלת. אשה אחת, שידעה על קיום הבונקר אצלנו, ברחה אלינו לאחר שנודע לה כי הגיטו מוקף רוצחי הגסטאפו. רק הספיקה האשה להיכנס לביתנו, מיד זינקנו כולנו אל המחבוא. רק שני חייטים, שהאמינו שהם חיוניים לגרמנים, — רק אלה נשארו יושבים במקומם. מיד התפרצו לביתנו אנשי הגסטאפו והם אספו את כל מי שמצאו — גם את שני החייטים — בעלי הבטחון העצמי. משך שלושה ימים ושלושה לילות השתוללו הרוצחים בגיטו. הם חיפשו בכל פינה, בדקו כל רצפה. בלילה יצאנו מה־בונקר הזמני והבלתי מתאים ועברנו אל הבונקר העיקרי שהוכן לשהיה ממושכת וגם היה מצוייד בהת־אם. רק הספקנו להיכנס לתוכו והנה כשל ונפל אחד האנשים ועמו בנו הקטון בן ה־3. הילד הנבהל פרץ בבכי ואביו ניסה להרגיעו, שכן קולו עלול היה לגלות את מחבואנו. ברם, הילד לא הבין את משמעות הסכנה והאנשים מרוב חרדה היו מוכנים להרוג את הילד מיד, בכדי להציל את השאר. אך הילד הוסיף לצעוק ללא הרף.

בכיו של הילד הסגיר אותנו לאנשי הגסטאפו שהיו בקרבת מקום ועד מהרה שמענו את קריאותיהם: „יהו־דים — החוצה!". פתאום נשמעו יללות חתול וזה שה־ציל את חיינו. הרוצחים חשבו שכנראה הוטעו על ידי יללת החתול והם הסתלקו.

אנדזיה לדרפיינד

על סף המוות

ביום שקדם ל„אקציה" ציוו הקצינים הגרמניים ובני משפחותיהם על כל בעלי המלאכה היהודיים העובדים ב„אומשלאגשטללה" („מרכז החילופין") למסור מיד לידי המזמינים את החפצים שהוזמנו אצלם — גם אם טרם השלימו את העבודה. נשות הגרמנים לקחו בחזרה את האריגים מהתופרות (היהודיות), הגברים לקחו את חליפותיהם וכו'. קמה בהלה גדולה, שכן כולם ראו בכך אות המבשר את בוא ה„אקציה".

עם עלות השחר פרצו הרוצחים לדירות היהודים בצווחות אימים: „יהודים — החוצה!", ותוך כדי כך הבטיחו כי אלה שבידיהם כרטיסי עבודה יוחזרו מיד לבתיהם. גם אני עם בני הקטן נפלנו בידיהם וצורפנו אל שורות החטופים. כמה מאות מאיתנו הובאנו דרך רחוב קופרניקה אל תחנת הרכבת. מלבד אנשי הגס־טאפו וכלביהם, „שמרו" עלינו גם אוקראינים ופולנים. בידי אחת הנשים היה כיכר לחם ושלושה צעירים התנפלו עליה בכדי לשדוד ממנה את הלחם. האשה ניסתה להתגונן, אנשי הגסטאפו הורידו את רוביהם למצב של יריה ובתוך השורות קמה מהומה. הסרתי חיש מהר את הסרט מעל זרועי והצלחתי לחמוק מה־שורה ביחד עם בני. חיש מהר מצאתי את עצמי בחלק הארי של העיר, לא הרחק מדירת מכרי הפולנים שהיו חייבים לי הרבה. ברם, הם לא הניחו לי להיכנס לדירתם, אך התירו לי להסתתר באחד מבתי השימוש שבחצר, שם ישבנו עד רדת הערב ללא מזון וללא מים ומדי פעם ניסה מישהו לפתוח את הדלת מן החוץ. בערב הופיע בעל הבית והודיעני כי הגיטו כולו חוסל (הוא שיקר לי). לא יכולתי להוסיף להסתתר בבית השימוש ולא היה לי לאן ללכת.

כאשת רופא, היה עמי רעל ובמצבי הנוכחי נראה לי כצעד הנבון ביותר להשתמש בסם הממית. משך כל הזמן צעק בני בן ה־7: „אנא, אנו אבודים!". הו־

צאתי את מנת ה„לומינאל" ודיברתי על לב בני כי יבלע אותה, שכן זה ירגיע אותו ויעזור לו להירדם ולהחליף כוח. הפולני הביא לי כוס תה והילד לגם ובלע 18 כדורי „לומינאל". כעבור דקות ספורות הוא שכב כבר במצב של חוסר הכרה, מכוסה זיעה על ברכי (לא היה מקום בבית השימוש כדי להשכיבו). כאשר החזקתי כך את בני הגוסס, נטלתי בעצמי את מנת הרעל, שהיה מורכב ממורפיום, קוקאין ואטרופין. בלעתי כמות עצומה, בכדי לסיים מהר ככל האפשר, אך לא ידעתי שהסוגים השונים של הרעל מבטלים האחד את השפעת משנהו. קיבלתי סחרחורת וכעבור דקות תקפתני בחילה. על אף מאמצי הגדולים לא עלה בידי לעכל את הרעל בתוכי. הקאתי, אך כיוון שלא היה עמי כל רעל נוסף, ...נשארתי בהיים.

הילד שכב כל אותו הזמן מחוסר הכרה וכך חלפו השעות! החלטתי לסחוב את ילדי אל קירבת הגיטו, שם קיוויתי למצוא אולי כמה מהרופאים היהודיים שהתגוררו מחוץ לגיטו. משהגעתי למקום, נתברר לי, כי הגיטו לא חוסל עדיין וידידי הרופאים ההלו מיד בפעולה להצלת בני. כעבור 4 ימים התעורר בני ממצב של חוסר הכרה ושוב החל המאבק רווי הסבל והתלאות על כל שעת היים.

שריפת הגיטו לצלילי אקורדיון

לאחר שקבוצת „האלרבאך" הוחזרה עד לשער הגיטו שברחוב קופרניקה על ידי אנשי הגסטאפו, פרצו אנשי הגסטאפו ביחד עם אנשי המיליציה האוקראינית לתוך הגיטו והשליכו פצצות תבערה לתוך הבתים. רק את הבתים שעמדו בגבול הגיטו והצד הארי — בבתים האלה לא פגעו.

ביחד עם עוד 8 או 9 איש ישבנו בתוך צריף של מחסן עצים (נדמה לי שזה היה בחצרו של „פוקוציה"), אותו הפכנו לבונקר ומשם ראינו מבעד לחרכים את בתי הגיטו העולים באש. אל אזנינו הגיעו צלילים מוזרים של „קונצרט": חלק מהרוצחים „ליוו" את מלאכת חיסול הגיטו בנגינת אקורדיון ואחרים נגרפו לזמרה וריקודים. בין הרוצחים סובבה עגלה עם בקבוקי משקה והם שתו „כיד המלך".

מדי פעם נקטע „הקונצרט" במטח יריות, שנשלח אל אותם היהודים שניסו להימלט מהבתים הבוערים. זינדל נוימן, מי שכיהן אז כמנהל הדואר בגיטו, עזב את משרדו בכדי לנסות להציל את בני משפחתו, אך בדרך נפל מכדור מרצחים. אשתו ראתה אותו מתוך הבונקר כשהוא נפגע וצונח ארצה ומפיה התפרצה הצעקה: „אוי לי, זינדל!" בינתיים, הלכו הלהבות והתפשטו — והגיטו כולו בער כצרורות גפרורים.

כאשר העשן הגיע גם אלינו וחדר לתוך צריפנו, הר־עמדנו בפני שתי ברירות: להישאר בתוך הצריף ולהיחנק כאן (רק בנס לא עלה הצריף הקטן באש) או לצאת לרחוב וליהרג מכדורי המרצחים. נראה לנו שעדיף למות מכדור מאשר להיחנק ובדמדומי הערב חמקנו מתוך הצריף ועברנו לתוך בית „פוקוציה" שעמד בגבול הגיטו.

הגיטו בער במשך כל אותו הלילה ולמחרת בבוקר היו הרחובות זרועים גוויות מפוחמות ושברי בתים. בלילה הזה ניספו 5000 יהודים מבני קולומיה.

ישעיהו ושושנה פדר

בין מלתעות הגורל

לאחר הסלקציה נותרו כ־1,300 אנשים „בצד החיים" וכ־8,700 „בצד המוות". אשתי, וכן אחי — אייזיק ושמעיה'קה, גיסתי — אשת אחי מאיר וילדתה החמודה — עליזה, הועברו ל„צד החיים", אותם העבירו לבניין בית הספר ברח' קופרניקה ואני נשארתי עם הקבוצה הגדולה, שדינה נחרץ לכליה. לאחר שהוציאו את קבוצת המיעוט מהמגרש, „התלבשו" עלינו והודיעו כי מי שיש לו זהב, כסף, תכשיטים, מטבע זר וכדומה — ימסור להם. אחד, אחד, היה עלינו לעבור לפני שולחן ולתת להם את דברי הערך ואם לא די בכך, הרי ציוו עוד עלינו להתפשט מחלקי לבוש עליונים ולזרוק אותם על ערימה סמוכה.

הזמן קרב לדימדומים ורוח קרירה החלה נושבת במגרש, כאשר אנו רועדים מקור ומשליכים כל מיני דברים וחפצים לתוך החול, כי למי נחוץ דבר ברגע שהולכים למות?...

את אשתי ראיתי ממרחק־מה יוצאת עם הקבוצה שנשלחה ל„צד החיים" ונופפתי לה בידי לשלום, שהיתה למעשה פרידה לעולמים. למען האמת, ריחמתי עליה באותם הרגעים יותר מאשר על עצמי, כיוון שהיא נותרה גלמודה — לבדה בחיים. כל משפחתה, אחותה — פרומה, עם בעלה מנדל ברנהויט וילדיהם נשלחו יחד עמי — לאבדון.

את אמי — פרל ע"ה (מבית הגר) וחמותי — הניה

ע"ה (מבית שיסל). הסתרנו אי שם בגיטו והן אמנם ניצלו אז בדרך נס). בראות אשתי ניפנוף ידי לשלום, כיסתה מרוב ייאוש את פניה בידיה ואנוכי את נפשי לא ידעתי מרוב צער וכאב.

תחילה פקדו עלינו לשבת על הקרקע, ואחר סידרונו בשורות — עשרה איש בשורה, ובליווי „שוץ־פוליציי" וגסטאפו מכל הצדדים הובילו אותנו לכיוון בית הנתי־בות. המתח הלך וגבר בין שורותינו מרגע לרגע ואנשים שהיו מצויידים ברעל, איבדו את עצמם לדעת (אגב, היתה זו תופעה שכיחה בתוך הגיטו). תוך כדי צעידה ברחובות, שמתי לב כי באחת החצרות המגו־דרות שליד הבתים, היתה כניסה פתוחה ובלי להרהר הרבה התפלחתי לתוך החצר כדי לנסות את מזלי בבריחה. אולם לרוע מזלי, יצא מתוך הבית אחד הדיירים שנראה כאוקראיני ודרש ממני לעזוב את המקום מיד, אחרת ילך להלשין עלי. באותה מהירות שחדרתי פנימה, יצאתי גם מתוך החצר והשתלבתי מחדש בתוך הסך של הצועדים, בסמוך לקרובי מש־פחתי.

בהגיענו לתחנת הרכבת, נוכחנו לדעת שבמקום עומדים כבר קרונות ריקים כדי „לקבל" אותנו. לפני שהכניסו אותנו לקרונות, ספרונו ומנו מחדש, ותוך כדי כך גם הפליאו את מכותיהם בליוויית צווחות, קללות וגערות. לאחר שדחסו את כולם — גברים נשים וטף — פנימה, סגרו את דלתות הקרונות והגיפום בקרשים. אחד הקלגסים הלך ובדק את כל האשנבים ווידא אם הם מרושתים בתיל דוקרני וכאשר היינו כבר בתוך הקרונות, שמענו צעקות ויריות לסי־רוגין, כנראה בגלל מקרים שאנשים ניסו לברוח מהמקום.

אל תעזבני!

מצאתי את עצמי ישוב, מכונס בתוך תוכי, באחת הפינות של הקרון ומרוב עייפות ומתח התחלתי לנמנם קמעה, כאשר מחשבותי נעים ונדים אי שם בערפילי העולם של דמיון ומציאות. למרות הכל, תחושת הס־כנה היא כה חדה, שדעתי מפוכחת לחלוטין, אף כי הייאוש הוא גם מוחלט. מילא, חשבתי בלבי, כלו כל הקיצין ואין מנוס — מוכרחים למות. מה אכזריים הם רודפינו, רוצחים אותנו רק מפני שנולדנו יהו־דים...

אי שם, מהרהר אני, נודע לאמי היקרה שבנה הבכור הולך למות וכמה יסורים הדבר בודאי מסב לה; ואשתי המסכנה — אף היא שרוייה בצער אין אונים, גלמודה ועזובה לנפשה, מבכה את מר גורלנו; אי שם יושבים אחי היקרים וחורקים שן בכאב מר, כאשר עיניהם דומעות על החורבן הנורא המתרחש על ראשינו.

החושך רד על פני היקום ואנו מצויים דווקא בימי הסליחות, ימי הרחמים, אך בלבם של הצוררים אין כל זיק של חמלה והם רוצחים אותנו ללא רחמים. לפתע פולחת את האויר צעקה מפי אשה, מאי שם בפינה השנייה של הקרון, אשר משביעה את בעלה שלא יעזבנה. „משה, אנא אל תיטוש אותי"! מתחננת היא לפניו, אך תחינותיה הן לשווא. כי מנוי וגמור

Arbeitsamt: Stanislau
Nebenstelle: Kolomea
Meldekarte für Juden
Nr. 2350
Der Jude Feder Ezajasz
Die Jüdin
geboren am: 4.2 1904
in Kolomea ledig, verh. gesch., verw.
Wohnort: Kolomea
Str. Nr.:
Berufsgruppe u. Art: Tischler
Ist auf Grund der Zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements vom 12. Dezember 1939 erfasst und steht dem Arbeitsamt zum Arbeitseinsatz zur Verfügung. Ein Auffangen auf der Strasse ist nicht statthaft.
(Stempel d. Arbeitsamts)
(Unterschrift)
Kontrollmeldung am
jeder Woche, soweit kein Arbeitsverhältnis besteht.

תעודה של עובד כפייה

עמו לעשות את הצעד הנועז. מתוך סקרנות קמתי ממקומי ושרכתי את פעמי לכיוון הפינה שממנה בקעו הקולות, ואז ראיתי כיצד משה זה מסיט את חוטי התיל מהאשנב ומפנה לו פתח כדי לצאת דרכו החו־צה. שוכני הקרון מפצירים באשה: „מה אכפת לך אם הוא ינצל?" וכן, „מדוע שתמנעי בעדו להציל את

נפשו?" אך היא בשלה — אינה רוצה למות בלעדי בעלה...

ברם, חרף ההתנצחות ביניהם, עשה משה את הצעד הנועז וקפץ החוצה. האשה הזדעקה ברוב ייאושה — „משה!" אבל בעלה היה כבר מעבר לזה של הקרון והרכבת ממשיכה בדרכה.

בהתבונני למעשהו של האיש, גמלה בלבי המחשבה לחקותו ובלי דין ודברים החלטתי מיד לפעול. בקשתי את האנשים הסובבים אותי להרימני קמעה והשלכתי תחילה את רגלי החוצה. ביושבי זמן מה על האשנב, הפכתי את עצמי עם הגב כלפי חוץ ומשכתי את החלק העליון של הגוף, עד כי נמצאתי כולי נצמד לקיר החיצוני של הקרון. השתחררתי בזהירות מחוטי התיל הדוקרני כדי שלא אשאר נתפס עליו ובתנופה עזה קפצתי על הקרקע בכיוון נסיעתה של הרכבת.

לא השתהיתי במקום מפני שבקרון האחרון היו גרמנים אשר ירו עלינו בלי הרף כדי להפחידנו ואף הפילו הרבה קרבנות. לכן, הסתלקתי במהירות מהמקום שקפצתי עד שהתרחקתי כברת דרך מהמסילה.

יכנס בך השד

שוכב אני בשדה הפתוח כאשר מסביבי שוררת החשכה ומקשיב לקול הנשימות הקצובות של הרכבת המתרחקת, הנשמעות לי כאנקת אלפי היהודים המובלים לטבח. קמתי על רגלי והתחלתי לצעוד לאן שישאוני עיני. הגעתי לאיזה פלג מים ורוויתי את צמאוני שהתעורר ביתר שאת ליד מקוה המים. המשכתי ללכת ונקלעתי לתוך שדה תירס. מובן מאליו שטעמתי מגרעיניו הברוכים וסעדתי את גופי שזה ימים רבים ידע אך מחסור ומצוקה. בהזדמנות זו גם נחתי קצת, אך באורח טבעי חששתי להשתהות יתר על המידה והמשכתי כל עוד כוחי עמי — לצעוד קדימה לכיוון הבלתי נודע. בלי משים, עליתי על דרך העפר המובילה לקולומיה ובעוד אני צועד ככה בחשכה, צץ כמו מתוך האדמה אוקראיני וקורא לי „סטוי" (עמוד!). בהיעצרי שאלני: „לאן אתה הולך?" וכאשר עניתיו — „לקולומיה, אדוני". המשיך לשאול: „ומאין באת?".

הבנתי שעלי להשיב — מקוסאטשעוו, אך לנוכח תשובתי זו הוא מביט לי ישר לתוך עיני ואומר: „אהא, אתה בוודאי ברחת מהרכבת"... ומבלי לחכות לתגובתי, הוא כבר מובילני למשטרה. התחננתי לפניו כמו אצל רוצח שרוצה את ראשך, דיברתי על לבו, השתדלתי לעורר את מצפונו, אך הכל לשווא. הוא אינו שועה לתחנוני ולא מרפה ממני.

אנחנו שנינו — לבד בכל השטח... אני מודד אותו חרישית בדימיוני, אבל הוא יותר חזק ממני. אני מורעב, מותש, מזה ימים רבים ואילו הוא — דם וחלב. בריא כשור, כל חלקיק מחשבה על התמודדות איתו על חיים ומוות — מייאש מראש. בלית ברירה, כיוונתי את דעתי למוצא אחר. ביקשתיו שירשה לי לעשות את צרכי, והוא הסכים, אך היתרה שלא ארחיק לכת. לא התרחקתי איפוא ממנו, אלא שני צעדים וכמו שאני יושב־ככה, שפוף, החלטתי לנסות את מזלי ויהא מה, כי בין כה וכה אין לי מה להפסיד. אם נגזר עלי למות, הרי שאין הבדל אם זה יהיה כעת או אחר שעות, או ימים מספר. האפלה מסביב היתה מוחלטת ולמרות שהייתי כה קרוב אליו, לא

BEKANNTMACHUNG!

Zur Ermittlung und Erfassung des durch Aussiedlung von Juden angefallenen beweglichen Vermögens aus jüdischem Besitz wird hiermit für den Distrikt Galizien angeordnet:

§ 1.

Das durch die Aussiedlung von Juden seit dem 1. 7. 42 angefallene bewegliche Vermögen aus jüdischem Besitz ist bei nachstehend angegebenen Dienststellen anzumelden:

für die STADT LEMBERG beim SS- und Polizeiführer im Distriktsgebäude, Zimmer 54,

für alle übrigen Stadt- und Landgemeinden bei der zuständigen Aussendienststelle des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD über die nächst zuständige Polizeidienststelle.

Anmeldepflichtig sind alle Personen, Dienststellen und Firmen, die nach dem 30. 6. 42 bewegliches Vermögen aus jüdischem Besitz entgeltlich oder unentgeltlich erworben oder in Besitz oder Benutzung genommen haben. Die Anmeldung hat durch Übersendung oder unmittelbare Abgabe eines vom Anmeldepflichtigen eigenhändig unterschriebenen Verzeichnisses der anzumeldenden Vermögensgegenstände zu erfolgen. In dem Verzeichnis ist gleichzeitig anzugeben:

a) wo sich die einzelnen Vermögensgegenstände befinden,
b) auf welchem Rechtsgrund der Erwerb oder Besitz an diesen Gegenständen beruht (z. B. Kauf, Schenkung, Verwahrung, Leihe, Miete oder ohne besonderen Rechtsgrund bestehender Besitz),
d) ferner sind, soweit bekannt, auch der frühere Eigentümer oder frühere Besitzer bzw. die sonstigen Personen oder Stellen anzugeben, von denen der Besitz hergeleitet wird oder tatsächlich herrührt.

ראינו איש את רעהו — ואזי ניצלתי את הנסיבות והתחלתי לרוץ מהמקום בכל כוחי. אני גומע מרחקים במהירות מסחררת והוא בעקבותי. אני רץ כל עוד כוחי בי והוא רודף אחרי בלי להרפות. אם היתה זו הרגשת שווא או דבר שבמציאות, אך הרגשתי את קרבתה של החיה הרודפת אחרי במשך כל זמן ריצתי, וחששתי שהנה, הנה, הולך כוחי ותש, עוד מעט אפול קרבן לפניו ועוד יתנקם בי ויעולל לי כהנה וכהנה. פתאום אני שומע זעקה ממרחק ניכר מאחורי: „חיי טעבע שלאק טראפיט!" שהוא כעין קללה, „יכנס בך השד", ואז הבנתי שהוא וויתר על המשך הרדיפה ונירפה ממני. אף על פי כן, המשיך הפחד לרדוף אותי ואני רצתי עוד כברת דרך עד שהגעתי לשדה שעורה, אשר העניק לי מסתור מעין אויבת וכאן החלטתי להיעצר. העמקתי לחדור לשדה הקמה ונפלתי על האדמה הלחה תשוש ועייף.

חזרת לרכבת

לאחר שנחתי קמעא, קמתי על רגלי כדי להתבונן מה נמצא מסביבי וראיתי שחלקת השדה שהנני נמצא בה הינה האחרונה בכל המרחב שטרם קצרו בה, ללמדך שאין לי כל סיכוי להמשיך את שהייתי כאן זמן ממושך, כאשר עם שחר עלולים לבוא הקוצרים ולגלותני.

מקומי בשדה היה סמלי למצב הכללי, כעין אי בים עוין בו אורב המוות על כל צעד ושעל. לשעה קלה אני נהנה מחופש מלא ויכול להתבונן באין מפריע לעבר מרחבי הטבע, לנשום אוויר צח ולחלום חלומות נועזים. השינוי הקוטבי נותן אותותיו במהלך מחשבתי, את מקומו של הייאוש שהיה מנת חלקי אך לפני זמן קצר, תופס הרצון להיאבק על נפשי, ללחום על החיים, להיאחז בהם בציפורני, להחזיק בהם בשיניים! לעשות כל מאמץ אפשרי ובלתי אפשרי ולא להניחם קרבן על מזבח הרשעות האכזרית שגזרה עליהם כרת. על כן, החלטתי להישאר כאן עד שיפציע השחר ולהמשיך ללכת כאשר דרכי גלוייה לפני.

בינתיים התקדרו השמים וגשם קל החל להרטיב כל חלקה טובה. נרטבתי כמובן עד לשד עצמותי, אך זה לא אכפת לי. בימים כתיקנם נזהר אדם מפגעי טבע, אולם במצב כשלי, כאשר פגעי אנשים מאיימים בסכנת נפשות, אינך שם לב לפעוטות כאלה. עם שחר, התחלתי לצאת מהשדה והגעתי לכפר מסוים שלא יכולתי לזהותו. פגשתי אשה כפרית אשר הראתה לי את הדרך למחוז חפצי והמשכתי ללכת על פי הדרכתה. לפתע התנפלו עלי מאחור כמה אוקראינים כמו עדת זאבים טורפים והובילו אותי עד לתחנת משמר ליד מסילת הרכבת. כאן נמצאו עוד כמה בחורים מקולומיה, ביניהם בובי קרנר, בנו של נחמן קרנר. לא השתהינו פה זמן רב והם הובילו אותנו לתחנת משמר אחרת, כאשר בדרך לאורך מסילת הברזל היו מוטלות הרבה גוויות של יהודים שניסו להימלט מהרכבת ונפגעו באופן קטלני בעת הקפיצה או שנורו ע״י הקלגסים הנאציים שנסעו בקרון האחרון. ביקשנו את האוקראינים שליוונו, שישחררו אותנו, אך בתמורה ספגנו מכות איומות, לכן חדלנו כבר מלהתחנן והמשכנו לצעוד בדומיה.

לאחר שהחזיקו אותנו שעות מספר בתחנת המשמר, הביאונו לקולומיה וכאן מסרו אותנו למשטרת הרכבות שהתמקמה מול בית הנתיבות. שוב החלו להכות בנו מכות רצח והשליכונו לתוך תא חשוך עד כי איש לא ראה את רעהו. בסך הכל היינו שנים עשרה איש, שנמלטו מהרכבת, כלואים ונדונים שוב לכלייה באשר רצינו להציל את חיינו.

לאחר שהייה קצרה יחסית בתוך התא החשוך, הובילונו למטה הגסטאפו ומשם — לבית הסוהר ברמלרובקה. הוכנסנו לתוך החצר וראינו כיצד מביאים ללא הרף משלוחים של יהודים, לא רק מקולומיה עצמה, אלא גם מעיירות הסביבה — פצ׳ניז׳ין, יבלונוב, פיסטין, קאָסוב, קוטי, זאבלוטוב, ועוד. בסך הכל הובאו ונדחסו לתוך החצר של בית הסוהר כ־10.000 אנשים, גברים, נשים וטף, כולם מבוהלים ונחרדים אימת מוות, אף כי איש לא שיער שהדבר הוא קרוב...

היה זה ביום חמישי בשבוע, 10 לספטמבר 1942, כאשר הגרמנים נכנסו לחצר וציוו על כל אלה שלא יכולים לרוץ, שיודיעו על כך. אחר הוציאו את כל הקבוצה, שהיתה מורכבת ברובה מאנשים חולים — אל מחוץ למגרש, העמיסו אותם על עגלות גדולות שחיכו במקום והסיעום למקום לא נודע.

במחיצתי הייתי היחידי שכבר עבר עליו הניסיון של התהליך הזה והפצרתי באנשים שינסו לברוח כי זוהי הדרך היחידה להצלה. הסברתי להם ואמרתי: כאשר נצא מכאן ויובילו אותנו שמאלה, משמע שאנו הולכים ליער שפרוביץ ודיננו נחרץ, אך אם יצעידונו ימינה, פירוש הדבר שמובילים אותנו לתחנת הרכבת. בינתיים נצטווינו ע״י הז׳נדרמים לשים את כל חפצינו על ערימה אחת ואחר הוציאו אותנו מהמקום והובילונו דרך רחוב טרנובסקיגו, דרך יגילונסקה — ואז ידעתי שהולכים לכיוון בית הנתיבות. בדרך הוסיפו עוד יהודים מאוברטין, ביניהם חבר שלי משכבר הימים, שלמה פראָוויזור.

בעת „המצעד" שלנו היו כל הדלתות והחלונות של הבתים סגורים ואף איש לא נמצא ברחוב — כל זאת על פי פקודה מפורשת של הצוררים, כדי למנוע כל אפשרות של בריחה או סיוע מהצד. בהגיענו לתחנה, כבר עמדו קרונות מוכנים לקלוט אותנו והפעם דחסו אותנו — לא 1600 איש לקרון, אלא כמה שאפשר בכלל. בתוך הקרון שררה צפיפות איומה, עמדתי רק על רגל אחת כי לא היה לי היכן להוריד את הרגל השנייה. המחנק והחום היו ללא נשוא, מהתקרה טיפטפו אגלי הבל ואחדים אף נחנקו למוות.

עם חשכה זזה הרכבת ואני התחלתי מיד לתכנן את בריחתי. אט, אט, פילסתי לי דרך לאשנב, ביקשתי את האנשים שירימוני, הסטתי את חוטי התיל והטלתי את עצמי החוצה. הקפיצה היתה מוצלחת ומיד המשכתי ללכת למחוז חפצי. ברם, גם הפעם נקלעתי לידיהם של 2 אוקראינים, שהחלו לרדוף אחרי. הם השיגוני ורצו למסור אותי לידי המשטרה. התחננתי על נפשי והצלחתי להשפיע על אחד מהם. נתתי להם כל מה שהיה לי ולבסוף נרפו ממני. התאוששתי קמעה והמשכתי ללכת לכיוון קוסאצ׳וב, מתוך המחשבה להגיע לבית הקברות ומשם עם עגלה שמובילים בה מתים להסתנן חזרה לתוך הגיטו. לפתע אני מבחין בשוטר שהולך כאילו לקראתי, אך הוא לא ראה אותי

ולכן הצלחתי לחמוק ממנו. כאשר המשכתי בדרכי וחציתי את הכביש, שמעתי פתאום שמישהו נוקש בחלון דירה מבפנים וקורא לי. הסבתי את פני ואני רואה אשה אשר רומזת לי לגשת. הססתי מתוך חשש שמא זו מלכודת, אך בראות החרדה על פני אמרה האשה: „אל תפחד, בוא הנה ושים לב אם מישהו לא הבחין בך". נרגעתי קצת ונכנסתי לדירתה. הייתי מדוכא ומבולבל, כך שלא בירכתי אפילו בהיכנסי לדירה, נפלתי להיסטריה והתייפחתי בבכי כמו ילד קטן. האשה ניסתה להרגיעני באומרה, „נראה שיש לך מזל ונגזר מהשמים שתחיה". היא הביאה לי קצת תפוחי אדמה עם מלפפון חמוץ וספל חלב חם. לאחר זמן הלכה העירה להודיע לאחי שמעיה'קה שעבד אז־תה עת אצל אוטו מאיר בבית קנפר, אך חזרה ריקם, מפני שנרתעה בדקה האחרונה מלהיכנס פנימה לשאול על יהודי...

השהייה בדירה היתה כרוכה בסכנות, לכן הובילה אותי האשה אל מאחורי הבית, שם היתה חלקת אדמה זרוע גבעולי תריס גבוהים, בהם מצאתי מסתור מפני חיות טורפות מהלכות על שתיים...

האשה הביאה לי גם סיר מרק חם ולביבות וכאשר ביקשתיה שתרשה לי ללון בתוך הגן — הסכימה ללא היסוס.

הגיטו בלהבות

לנתי איפוא בתוך הגן ולמחרת — היה זה ביום הראשון של ראש השנה — הביאה לי האשה שוב איזה מאכל ותוך כך סיפרה לי — לתדהמתי — שאינה יכולה להחזיקני בתוך דירתה, מפני שגר אצלה דרך־קבע גרמני אחד... ולקראת הצהרים ישוב הביתה. אני הבטתי עליה כמו על איזה מלאך טוב מהשמים, אך בן רגע סיכמתי לי את המצב שהקרקע בוערת מתחת לרגלי ויש להתרחק מהמקום בכל ההקדם. האשה סיפקה לי גם „אות קלון", כפי שנצטוו היהודים לענוד על השרוול ואף הובילה אותי לקבוצת יהודים שעבדו בסביבה, כדי שאוכל להצטרף אליהם ועימם אמנם חזרתי „הביתה", היינו, לתוך הגיטו.

בהגיעי לגיטו, היתה כבר שעת ערב ואסור היה להסתובב ברחוב, בכל זאת ידעתי את כתובתו של בן־דודי, אייזיק קסטן, והסתכנתי לעבור אליו. הוא התגורר אז ביחד עם גיסתו, טכנאית השיניים — שטרנברג ועם הגב' גיזלה הרמן. הם שמחו מאוד לבואי ובישרו לי שאשתי נמצאת גם בגיטו. למשך הלילה נשארתי בדירתם ולמחרת פניתי למקום מגורי אשתי. מכאן ואילך התגוררנו מספר משפחות בתוך הדירה ברח' זילונה ובלילה עסקנו כולנו בחפירת מרתף מתחת לדירה כדי להכשיר לנו מחבוא לעת צרה. מאשתי נודע לי על קורות הקבוצה הקטנה של כ־1,300 אנשים שנלקחה מהמגרש ברח' קופרניקה. הם הובאו לתוך הגיטו ולכולם הטביעו חותמת בתוך התעודות שלהם ומי שלא הוטבעה לו חותמת כזאת — לא היתה לו כל זכות להתקיים. הואיל ובתעודה שלי לא הוטבעה חותמת, נהייתי לתושב בלתי חוקי וכמוני — כמוהם תושבים אחרים „שהסתננו" בצורות שונות לתוך לתוך הגיטו באופן „בלתי חוקי".

בינתיים פשטו שמועות שפה ושם נתפסו יהודים ע"י הגסטאפו ונורו למוות, ביניהם ד"ר מרמורוש, שהובילו אותו לבית הקברות ושם רצחוהו. אחדים נתפסו בעת שניסו לחצות את הגבול לרומניה ואף הם נורו למוות. נוסף לכ לאלה, התפשטה בגיטו מגיפה של טיפוס, אשר הפילה חללים לרוב. לימים, הביאו לתוך הגיטו שלנו את שרידי היהודים מזבלוטוב ועיירות אחרות בסביבתנו, ביניהם היתה גם אחותי — רחל, רעיתו של לייב בלוך מזבלוטוב. ולפתע — התקדרו השמים ועננים שחורים החלו לרחף מעלינו. הגיעו שמועות שחופרים שוב בורות ביער שפרוביץ ואמנם מה שיגורנו — בא. בבוקרו של יום ראשון, ה־11.9.42, החלה „אקציה" חדשה. שכבתי בעליית הגג, כאשר אשתי הבהילה אותי בבשורת האיום המחרידה. אותו יום ריכזו הרוצחים כ־4,000 יהודים, גברים, נשים וטף ושילחום ברכבת להשמדה במחנה הריכוז בלז'יץ. במשך כל היום כמעט הסתתרנו בתוך הבונקר והם לא גילו אותנו, אולם מאוחר יותר החלו לשרוף את כל הבתים בגיטו והיתה סכנה שנישרף חיים. הנה, הגיעה האש לפתחנו ולשונותיה מלחכות כבר את הגג שמעלינו. עשן סמיך מילא את הבונקר שאנו נמצאים בו והחלטתנו נחושה לצאת מכאן מיד, כי מוטב להיהרג ביריה מאשר להישרף חיים. הוצאתי מהמחבוא את מעט דברי הערך שהיו לי וחילקתי לכולם באופן שווה, כי לא נדע מה מצפה לנו בחוץ ומוטב שכל אחד — יהיה לגופו דבר־מה לשעה שחורה. לקחתי את חמתי על גבי ויצאתי ראשון תחת עלטת הלילה החוצה — אל הבלתי הנודע. אחרי — יצאה אשתי, שני אחי — אייזיק ושמעיה'קה, אמי ואחותי היחידה— רחל.

ובחוץ משתוללת האש ואוכלת כל חלקה טובה. הלהבות פורצות מבעד הפתחים והחום הלוהט צורב את עינינו. נוסף לכל, יורד גשם ורוח קרה נושבת ומאיצה את תנופת הבעירה כפל כפלים. בשאתי את חמותי על גבי, מעדתי ונפלתי לתוך הבוץ, אך אסור להשתהות אף לא רגע ואני מתרומם חיש מהר ורץ אל הבתים שמעבר לרחוב, מבלי שאתן את דעתי על כך ואדע מה אני עושה. בעקבותי באו בני ביתי ולאט, לאט, התמקמנו בעליית הגג של בית אחד ברחוב לג־יונוב. בעוד אנו מתבוננים בחשכה נראו צלליות מתקרבות לכיוון שלנו. חששנו שמא גרמנים המה, אך

הסתבר בדיעבד שהם יהודים. במקום הזה ישבנו כל הלילה ובבוקר הוברר כי „האקציה" נסתיימה.

טבעת החנק מתהדקת

היהודים שנכלאו קודם בתוך החצר של בית הסוהר ברמלרובקה הוצאו ליער שפרוביץ ונרצחו שם. בסך הכל נותרו עוד בגיטו של קולומיה כ־1,500 אנשים ואנחנו בתוכם. נותרנו חסרי כל וללא קורת גג. אשתו של חיים טייטלבאום (הוא לא היה כבר בין החיים) ואביה ביקשו את אמי וילדיה לגור עמם, ואילו אנוכי, רעיתי וחמותי התגוררנו אצל משפחת שיבר. (הם נותרו כבר ללא ילדיהם). נשארנו גלמודים ואורח חיינו היה בשפל המדרגה. בוקר אחד הצלחתי לצאת מתחומי הגיטו ופניתי לכתובתה של מכרה — מורתה לשעבר של אשתי, הגב' סאנויצה, אשר נתנה לי ככר לחם, אותה הבאתי הביתה בתוספת מעט תפוד"ים, בשר ופירות שהשגתי בקשיים עצומים.

לימים, הובהלנו שוב ע"י ידיעה מחרידה: ה„יודנראט" נצטווה לספק כמה מאות אנשים למולך הנאצי ואנשי המיליציה היהודית עם שפיגל, לאָני פישר ואחרים — בראש, חוטפים כל מי שמראהו חלש בעיניהם. מדי יום חוטפים מספר אנשים, מהם מצליחים אחדים להיחלץ תמורת כופר נפש. אברהמ'צי שיבר מובל על ידיהם כאשר כולו זב דם לאחר היאבקות קשה עמהם. אמי וחמתי ע"ה הוצאו בכוח ע"י אנשי המיליציה היהודית מתוך המרתף, מבלי שנדע בכלל על כך והובלו לבית הכלא ברמלרובקה. בסך הכל הם אספו בדרך זו כ־600—500 איש, לרוב אנשים מבוגרים, קשישים, חולים וכו'.

טבעת החנק הלכה והתהדקה מיום ליום, מספר האנשים הצטמצם עוד יותר ונותרה למעשה קבוצה קטנה בתחומי הרחוב ואלובה, אשר יודעים כבר אל נכון שמצפה להם רק המוות והשאלה מצטמצמת רק ל„מתי". האנשים ישנים בבגדים, שרויים במתח כבד ללא נשוא, אחדים אינם מחזיקים מעמד, ראש היודנראט ואחותו — מאבדים את עצמם לדעת. אנחנו מתקשרים עם מכר אוקראיני שיש לו קשרים עם מישהו שיעבירנו את הגבול להונגריה, בין כה וכה אין לנו מה להפסיד, אולם העניין נכשל ברגע האחרון ממש ואינו יוצא לפועל. יותר מאוחר, הצלחתי לקשר בין מבריח גבולות לבין אחותי רחל ואחי — אייזיק ושמעיה'קה, שיעבירם מעבר לגבול, אך בינתיים פגשתי אכר מכפר מולדתו של חותני והוא מוכן לקחת את אשתי ולהסתירה אצלו, אבל היא ממאנת ללכת לבדה. הילכך, סברנו כי לאחר שאחינו יחצו את הגבול, נלך בעקבותיהם.

ביום 1.2.43 יצאתי בליוויית אחותי מהגיטו ולמחרת התכוננו לחצות את הגבול, אך השכם בבוקר נשמעה לפתע יריה בודדת ואשתי הסבה את תשומת לבי לכך, שהדבר עלול להיות כאות לפורענות חדשה. ואמנם היא לא טעתה. מסתבר, שזהו סימן מוסכם להסתערות על השרידים שנותרו כדי לרצחם נפש. המקום הוקף אוקראינים, אלה המשרתים הנפשעים של הנאצים, ואנו חשים כי הסכנה רובצת כבר לפתחנו. לא נותרה כל ברירה, אלא לנסות לברוח או להיבלע בתוך האדמה. אנחנו רוצים לקפוץ מעבר לגדר של הגיטו, אך רואים שאין כל אפשרות, לכן רצנו חזרה לתוך הבית וחודרים לתוך מסתור דחוק מתחת למרפסת. אנוכי נכנס האחרון ורוצה לכסות את הלוח, אלא שהוא לא מתאים מפני שהיה רטוב וקפוא. תוך כך בא בריצה לומציה פטרובר ולוחש כי הוא הולך לאטום את הבונקר הקודם ויחזור מיד אלינו. לצערנו הרב, הוא לא חזר עוד מפני שנתפס בדרך ע"י הצוררים.

✶

בתוך המקלט שלנו אנו שומעים כיצד אנשי הגסטאפו ועוזריהם הטמאים הולכים בליוויית כלבים מבית לבית ומוציאים מפה ומשם את המסתתרים. הם מרכזים את האנשים במקום מסויים, וכל זה נעשה תוך כדי צווחות, יריות וקולות בכי מרים הזועקים עד לב השמים. מהבית הסמוך, בו התגורר פעם אייזיק קסטן, צילה הרמן וטכנאית השיניים — שטרנברג, נשמעים צריחות הקלגסים מזה וקולות מבקשי רחמים — מזה. הגב' שטרנברג מתחננת על נפשה, אך ללא הועיל. הגרמנים מפנים את כולם ומסביב משתררת דומיה מוחלטת. בדרך כלל, בסיום ה„אקציות" יוצאים האנשים מהבונקרים, אך הפעם לא רואים ולא שומעים כל רחש. הכל דומם באלם, הנמשך במשך כל היום. רק עם ערב נשמעו קולות מעלינו, מאנשים שיוצאים ונכנסים לתוך הבתים. מי אלה? אולי גנבים שבאו לסחוב דברים מתוך הדירות, כי הכל פרוץ והפקר. בלילה שומעים גם יריות, נראה שהציד אחר מסתתרים נמשך והם מוצאים עוד יהודים במיסתורים שונים ורוצחים אותם במקום. בגלל היריות התכופות אנחנו חוששים עדיין לצאת לאוויר העולם וממשיכים לשכב בתוך המיסתור הצפוף שלנו, ללא מזון ובלי מים. למחרת, באים עם עגלות וסוסים. כדי להוציא רהיטים ודברים אחרים מתוך בתי היהודים שהתרוקנו מדייריהם, כדכתיב: „גם רצחת גם ירשת".

לאחר שהוציאו את הדברים, נשתררה דומיה מסביב המופרת רק מדי פעם לפעם ביריות בודדות. במשך יומיים המשכנו עוד להסתתר מתחת למרפסת וכאשר הרגשנו שהמצב נרגע קצת, החלטנו להסתלק מהמקום הזה המועד לפורענות. בחצי הלילה יצאנו מהמחבוא והתחלנו לנוע בזהירות בינות הבתים, עד שיצאנו מתחומי הגיטו והגענו לרח' לגיונוב. משם פנו אחי — אייזיק ושמעיה'קה לרח' קאמינקר, בו התגוררנו פעם

והסתתרנו שם בעליית הגג, בעוד שאנוכי ניגשתי ביחד עם אשתי ליווינצנטובקה, לכתובתה של מורתה לשעבר. הגענו בשלום ואשתי ניגשה להקיש בחלון. לאחר החלפת מלים אחדות הכניסונו פנימה, אך חיש מהר הסתבר שלא נוכל הרבה זמן לשהות כאן, מפני שהמורה פחדה מפני גיסה. אשר על כן, נאלצנו לתת את הדעת על מקלט אחר. עם רדת החשכה והיה זה בליל ששי, חבשתי כובע פרווה ששאלתי מבעלת הבית ופניתי לכתובתו של מכר נוצרי אוקיאיק־פרירודסקי, שהיה פרופסור בגימנסיה. הוא עצמו לא היה בבואי לדירתם ואשתו נבהלה ממראה פני ובכלל, מכל חזותי והופעתי. מרוב תדהמה הצטלבה תוך מילמול „טוב שנשארת בחיים". הרבה לא היה צורך להסביר את מצבנו, הכל היה מחוור ומובן. בסיכום, נדברנו שאבוא למחרת בשעה 6 בערב ביחד עם אשתי לרחוב מיצקביצ'ה, ליד הגימנסיה הממלכתית. מדירת הפרופסור הלכתי לרחוב קאמינקר לראות את אחי, אשר שמחו מאוד איתי ונשארתי כבר ללון אצלם. השכם בבוקר נפרדתי מהם והלכתי חזרה אל המורה, שם חיכתה לי אשתי מלאת דאגה.

נוסעים לברזוב

סיפרתי לאשתי ולבני הבית על הפגישה העתידה ליד הגימנסיה והתחלנו להיערך לקראתה. המורה הלבישה את אשתי כבת־כפר ולאחר שנפרדנו ממנה בלבביות הפטירה: „הלא יש לנו אל אחד" ואיחלה לנו דרך צלחה.

בהגיענו למקום המפגש, חיכו לנו כבר אנשי הקשר של הפרופסור ולפי הדרכתם התחלנו להתקדם. בדרך קפצתי לרח' קאמינקר כדי למסור לאחי על מטרתנו. אנו עוברים את רחוב סלובאצקי, מגיעים לרח' טארגוביצה, עוברים את הגשר על הפרוט ונכנסים לכפר וורביז', בו נשארנו ללון אצל מכרי אשתי. ביום ראשון בבוקר ביקשנו את בעל הדירה שיביא מעט אוכל חם לאחי ברח' קאמינקר ולאחר יומיים הוא הביא אותם אלינו. לימים, הגיע למקום שהייתנו אכר מברזוב שהיה מודע לחותני והציע לנו שנעבור אליו — תחילה אני ואשתי ואחר כך גם אחי. מובן שהסכמנו ויצאנו לדרך, כאשר אשתי יושבת לצידו של בעל העגלה, מחופשת כבת־כפר ואנוכי התישבתי בתוך העגלה.

בינינו נדברנו — וזאת כדי לנסוך יותר בטחון בלב העגלון — כי אם יעצרונו בדרך, נטען שהוא אינו מכיר אותנו כלל, אלא שעלינו על עגלתו כ„טרמפיסטים". כמו להכעיס, בהיר הלילה והירח המלא כולו בעוכרנו, כי משטרה אוקראינית סובבת במקום אנה ואנה וחיינו נתונים בכף הקלע. לאט, לאט, הננו מצליחים בכל זאת „לעבור אותם", הנה חצינו בשלום את העיירה יבלונוב, הסמוכה כבר למחוז חפצנו — ועוד מעט נגיע לשם. אולם, ברגע האחרון ממש צצו כמו מתוך האדמה שני שוטרים והולכים כאילו לקראתנו, הגם שצעדם הוא איטי מאוד. העגלון לא המריץ את נסיעתו כדי לא לעורר כל חשד אצלם והתנהגותו זו הצדיקה את עצמה. הם עברו על ידינו ללא אומר ודברים. לבסוף, הגענו לביתו של האכר ביאבלונוב ולאחר שהייה קצרה בדירתו, העביר אותנו לאורווה הצמודה לדירתו, שם התמקמנו בינות חבילות הקש שנאגרו במקום. לימים, העביר אותנו האכר לתוך בונקר שהותקן במיוחד עבורנו. בינתיים התחלנו להתכתב עם האחים שלנו שנשארו עוד בוורביז', והפצרנו באכר שילך להביא אותם אלינו כדי שנהיה כולנו יחד וכן כדי להעניק לאחי מקלט יותר בטוח. לרוע מזלם ומזלנו לא נסתייע הדבר בידי האכר במשך תקופה ארוכה ואף הסתיים באופן טרגי. בעל הבית הנוצרי חשש להחזיק את הבחורים באורווה והעביר אותם לבניין סמוך בלתי מושלם, אולם תוך כדי ההעברה, הבחין בהם איזה אכר מלשין ומסר עליהם לגרמנים. בעקבות ההלשנה באו אנשי הגסטאפו, הוציאו את הבחורים ורצחו אותם.

טוב שרק חיה על 4

ובינתיים המשיך האכר שלנו לחפש איזה מבריח־גבול שיעבירנו לאונגריה. לפתע, הוא נכנס בלילה מבוהל כולו, ממלמל שחלם איזה חלום רע ומריץ אותנו בחופזה אל היער. הדרך היא קשה. רבת מכשולים ומתפתלת בעלייה מתמדת. אשתי מתקשה לעלות, אך האכר מפציר בתוקף להמשיך כי אין ברירה. הוא חש שמאיימת עלינו סכנה קרובה ולכן החליט להסתיר אותנו למשך כל היום, כלומר עד רדת החשכה, בתוך היער. לאחר שהכניס אותנו ליער — הסתלק מהמקום. ההתרחשות הזאת היכתה בנו כהלם, זו הפעם הראשונה שאנו נמצאים בנסיבות כאלה, חשופים על פני הקרקע, אך מוסתרים מעין רואים. בלי משים התחדדו אזנינו לשמע כל רחש ביער. פתאום שומעים מרחוק צעדים על פני עלים וענפי עץ מיובשים. אשתי סבורה שאלה הם צעדי שומר היער, דבר המעורר בנו חרדה גדולה. קול הצעדים מתקרב ואנו רואים כלב במרחק לא רב מאיתנו. עתה חשבנו, שבעקבות הכלב יבוא האדם — ואנחנו אבודים... הכלב התקרב אלינו עוד יותר ונעצר. הסתבר, שזה לא כלב, אלא זאב והוא מתבונן בנו שעה ארוכה. מוזר, אך האמת ניתנת להיאמר, שלא זו בלבד שלא נבהלנו מהזאב, אלא כאשר הוחוור לנו שזה רק זאב — נשמנו לרווחה והרדינו לאל שזו היתה רק חיה על ארבע ולא על שתיים...

✶

עוד המשכנו לשבת בתוך היער עד חצות, כאשר הגיע האכר ולקח אותנו. לא העזנו אפילו לשאול — לאן — כי גם בעינינו אנו היינו כה חסרי חשיבות.

שכל סקרנות מצדנו היתה נראית כחוצפה. על פי סימני היכר שונים בדרך הבחנו שהאכר מוביל אותנו חזרה לכיוון ביתו ואמנם הסתבר שלא טעינו. הוא סיפר לנו שהיה בדעתו להעבירנו לאיש אחר שידאג לנו, אך אשתו התנגדה לכך, פן נאבד בדרך ובהגיענו אליו הביתה, התמקמנו שוב בבונקר הקטנצ'יק שבתוך האורווה. למרות שהיה שם צפוף מאוד, הרגשנו את עצמנו מאושרים בהשוואה למצבנו הקודם בתוך היער. ברם, נראה שהמקום לא היה בטוח, כי לאחר ימים מספר החליט האכר להעבירנו שוב אל היער, אך הפעם דאג לנו מראש. האכר עצמו עם אחיו הריציו וגיסו, יצאו קודם לכן ועבדו שם כל הלילה, חפרו מיסתור בתוך האדמה ולאחר שהכשירוהו כדבעי, הבי־או אותנו למקום. היה זה במרחק ניכר מביתו, אי שם ביערות ברזוב, והדרך לכאן היתה קשה ומיגעת. עברנו הרים וגאיות, עד שהגענו למקום שסימן ההיכר שלו היה עץ שהתהפך ומתחתיו פתח צר אל הבונקר. זחלנו לתוכו על גחוננו וכאשר נכנסנו פנימה מצאנו שם עוד משפחה יהודית מוסתרת. היתה זו משפחת טילינגר מיבלונוב, דוד עם אשתו וילדתו בת ה־10.

נמצאנו איפוא 5 נפשות בתוך הבונקר והצפיפות היתה גדולה משום ממדיו הצרים של המקלט, אך הא־ווירה היתה משופרת, מפני שנמצאנו והיינו יחד עם עוד משפחה יהודית.

האכר נהג להביא לנו אוכל — פעם בשבוע, הן בגלל קשיי הדרך והן מטעמי בטיחות. מדי פעם בפעם היה מביא גם עיתונים בשפה הפולנית, בגרמנית ובו־אוקראינית. בשיחתנו המשותפת ניסינו לעודדו באומ־רנו שמסתמן כבר הקץ לשלטונם של הנאצים, אך לאמיתו של דבר היינו מאוד מדוכאים, כי לא הבחנו בשום תזוזה או תופעה מעודדת. נהפוך הוא, ראינו רק סימנים של חוסר סיכוי לשינוי מהותי. האכר היה גם נוסע לעתים לקולומיה ושומע על המתרחש בעיר. כן שמע כל מיני מקרים שגילו יהודים פה ושם והרגו אותם במקום. כאשר סיפר לנו את הפרטים האלה, היינו מזועזעים ומיואשים. לעתים מזומנות היה האכר חוזר לפנינו על השאלה הנוקבת — מה יקרה אם יגלו אותנו?

עקבות בשלג

על כך השיבונו לו שאין לו מה לחרוד, כי אם יגלו אותנו נלך למות בשלוה, מבלי למסור עליו שמץ של דבר. „אתם מבינים, אמר כמתנצל, מילא אנוכי — נכון הנני ללכת ביחד איתכם ולעלות על המוקד, אולם אשתי וילדי — מה חטאו הם שכה נעולל להם?!"

אולם אנחנו נשבענו שלא נוציא הגה מפינו והרגענו אותו. במרוצת הימים התעודדנו משני מאורעות שהת־רחשו באותה עת, עליהם נודע לנו תוך כדי קריאת העיתונים שקיבלנו: ראשית — מותו של העריץ האי־טלקי־פאשיסטי, בניטו מוסוליני, ושנית — נצחונותיו והתקדמותו המרשימה של הצבא הסובייטי, שהביא לשחרורה של קיוב. שני אלה הפיחו בנו מעט רוח חיים במצבנו הלחוץ והחדירו את התקוה כי אם המזל יאיר לנו פנים — „נעבור אותם".

כעבור זמן, נודע לאכר שלנו, כי היער שאנו נמצ־אים בו נועד לכריתה ולכן העביר אותנו ליער אחר. תחילה היינו במקלט ארעי ואחר סידרו עבורנו בונקר של ממש. בינתיים חלף עבר הסתיו ובא החורף. כל היער התכסה מעטה שלג לבן וקשה היה להגיע אלינו. משום כך פסקה גם האספקה של מזון ודברים אחרים, ואנחנו רעבנו במשך ימים אחדים. לבסוף הגיע אלינו האכר עם קרובו והביאו לנו את המצרכים החיוניים. לאחר שהייה קצרה במחיצתנו, חזר לביתו. ברם, לא ארכו הרגעים מאז שהלך מאיתנו, והנה הוא חוזר על עקבותיו כשעל פניו הבעה של חרדה איומה. הוא מספר שהבחין בשלג עקבות של בן אדם שצעד אחריו עד לכאן והוא מאוד מודאג על כך... יתר על כן, לא זו בלבד שעקבו אחריו עד לכאן, אלא שנעמדו פה אפילו להקשיב לקולות הנשמעים מתוך הבונקר... הוא התרוצץ בתוך היער — אנה ואנה — שמא יתפוס מישהו המעורב בפרשה, אך כל מאמציו הם לשווא. ואילו אנחנו — ממש פרחה נשמתנו. לאחר סברות כאלה שעקבו אחריו, יש רק מסקנה אחת, שעוד מעט יבואו הגרמנים לקחת אותנו...

שחרור קולומיה

חשבנו על העתקת המיסתור למקום אחר ביער, אולם השלג הרך העוטה מסביב הוא בעוכרינו. לאן שלא נפנה יראו את עקבותינו וכל המאמץ יהיה לשווא. בלית ברירה, אנו נשארים במקום והאכר משתדל להר־גיע אותנו, שלא נדאג. הוא יחזור —אמר הביתה, להי־כין עבורנו מקלט יותר בטוח ועם רדת החשכה יבוא לכאן לקחת אותנו. האכר הלך ואנחנו נשארנו שרויים בדאגה ודיכאון כאחת. הימים הם ימי תקוה וצפייה לגאולה הממשמשת ובאה; הגרמנים נסוגים מכל החז־יתות והרוסים רודפים אחריהם, משחררים מדי יום איזו עיר או כפר. יש שמועות שחצו כבר את הגבול הישן בין פולין לרוסיה — ואם נחזיק מעמד, יש לנו סיכוי לזכות בחופש. דא עקא, שאנו נתונים עכשיו לסכנה מוחשית, ומי יודע אם נצליח להיחלץ ממנה.

אכן, עם ערב בא האכר ולקח אותנו אליו הביתה, שממנו עברנו ישר למקלט הקודם אשר הותקן בתוך האורווה. אמנם, השהייה בבונקר המצומצם קשתה עלינו, ביער היה לפחות אוויר צח וכאן שורר מחנק, אבל מבחינת המזון היה יותר טוב כי האספקה היתה יותר נוחה מאשר ביער.

בינתיים הלכה החזית וקרבה אלינו עד כי אפשר היה לשמוע היטב את הדי ההתפוצצויות של הארטי־לריה. מישהו בא לבעל הבית שלנו וסיפר שהגימנסיה הממלכתית בקולומיה עומדת בלהבות. אין זאת כי הגרמנים שורפים בנייני מוסדות לפני שהם נסוגים. יום אחד קרא לי האכר שלנו לצאת מהבונקר ולראות דרך הסדק בקיר האורווה כיצד הגרמנים נסוגים. לבי עלה על גדותיו מרוב התרגשות — אשרינו שזכינו! פעמי הגאולה הם ממש על סף ביתנו! השחרור מתדפק על דלתותינו, עוד מעט נהיה חופשיים! ואמנם ביום 28.3.44 — זה היום קיווינו לו — שוחררה העיר קר־לומיה מעול הכיבוש הנאצי ע״י הצבא הסובייטי, אשר המשיך להתקדם ושחרר גם את העיירות הסמוכות — קאסוב, קוטי, פצ׳ניז׳ין ויבלונוב. הרוסים הגיעו כמו כן לבירת בוקובינה, העיר צ׳רנוביץ וכבשו אותה. רק אנחנו נשארנו תקועים במרחק של 5 קילומטרים מ־יבלונוב. העיירה עצמה היתה כבר בידי הרוסים, אך השטח שלנו היה עדיין כבוש בידי הגרמנים ואנו נתו־נים עדיין בכף הקלע. רוצים לפרוץ בשמחה, אך האכר מזהיר אותנו — בל נצא מד׳ אמותנו, מפני שהתארגנה כנופייה לאומנית בשם „בנדרובצי״ והם לוחמים נגד כולם! נגד גרמנים, נגד רוסים, נגד פולנים ונגד יהו־דים...

אכזבה מרה

יום יום אנו מצפים לכניסתם של הרוסים ולשחרורנו מציפורני החיה הנאצית והלא הם כה קרובים אלינו, ממש נתונים למישוש אצבעות, אולם תקוותנו היא לשווא. במקום הרוסים באו האונגרים, אלה בני־הברית הצייתנים של הרייך הנאצי... היתה זו אכזבה מרה בשבילנו ועליה נוספה עוד דאגה מיוחדת במינה. בגלל שיקולים איסטרטגיים נראה היה שכל השטח עומד ליהפך לשדה קרב ושלטונות הכיבוש החלו לפנות את האוכלוסיה האזרחית. מהכפר הסמוך פינו כבר את כל האנשים ועוד מעט יגיע גם תורנו. מה יהיה איתנו במקרה כזה?

לפתע קרה נס! ביום בהיר אחד, היה זה בתחילת אוגוסט 1944 — כאשר הבחנו שהאונגרים מתקפלים ומתחילים להסתלק מהמקום. מיד אחרי כן ראינו כיצד יוצאים מתוך היער הסיירים הראשונים של הצבא הרוסי.

נשמנו לרווחה. סוף סוף הגיע החופש! הגיע השח־רור! ההתרגשות עולה מעלה, מעלה, אך מיד היא דועכת ודמעה לחה מתגנבת לזווית עינינו. הבטנו סביבנו והרהרנו — למי הגיע החופש? למי, למה? — מי נשאר?!

השמחה מהולה בעצב. האכזבה מרה כלענה.

*

מאריה פרדריקה קראסבסקי־קאופמן,

ילדים בגיטו קולומיה

בימי ה„אקציה" הראשונה ב־1941 נתקלתי תוך כדי הליכה עם ידידתי, לילי קריס (בתו של בנקאי מקולומיה, שהיתה אז סטודנטית לרפואה), בקבוצת ילדים ליד בית החולים היהודי, ביניהם — לולה קסטן, בעצמה חניכת בית היתומים היהודי ולימים מחנכת באותו המוסד, ובחברתה — 4 ילדים. הגדול מהם, מיכאש, היה בן 9, זיגמוש — בן 8, ילד קטן כבן לי שאת שמו לא ידעתי ועוד ילד קטן, חניך בית היתומים היהודי שמוצאו לא נודע לאיש, אך הוא גימול וגדל בבית היתומים.

היה זה יום סגריר, ימים מספר אחרי ראשית הפשרת השלגים והבוץ כיסה את הסביבה כולה. והנה, ליד הקיר ניצבת אותה קבוצת מיסכנים, רעבים, קופאים מקור, לבושים בלויי סחבות, ששוב לא נותר לה הכוח אף לבכות. עצרנו בדרכנו לשוחח עם העלמה קסטן ומפיה נודע לנו כי 4 הילדים גורשו ביחד עמה מבית היתומים הממלכתי, אשר הוקם על ידי השלטון הסובייטי מתוך איחודם של שני בתי היתומים: היהודי והעירוני.

לולה קסטן טיפלה בשרידים אלה של חניכיה כשהיא מתחלקת עמם בכל פרוסת הלחם שהשיגה, שכן היא עצמה היתה חסרת בית וללא משפחה. כך נקשר גור־רלי בגורלם של הילדים הזרים לי, שכן אז לא היו לי ילדים משלי. אני ולילי לא יכולנו לעבור באדישות על פני הילדים האומללים האלה. לאחר ה„אקציה" הראשונה, שכרנו בכספנו הפרטי חדר קטנטן באחד הבתים העזובים ושם סיפקנו את צרכיהם של 5 היל־דים האלה כמידת יכולתנו.

אולם ה„אקציות" על היהודים הלכו ותכפו בזו אחר זו, ועמן הלך וגדל גם מספרם של היתומים, אשר הוריהם הובלו למוות. שוב לא היה בכוחנו לקיים את היתומים האלה באמצעינו הפרטיים.

לבסוף, עם בוא האביב 1942, באו ימי הגיטו הסגור ואני עם בעלי ועם הורי התגוררנו ברובע ה־3 פנינו אל היודנראט, אל היו"ר הורוביץ, והצגנו בפניו את המצב הטראגי. בתגובה, קיבלנו תקציב ובית קטן, נפרד, ברובע ה־1, בו שיכנו את 20 היתומות שלנו.

קיבלנו לעבודה אשה מבין פליטי הונגאריה, בשם גיטה, אשר עסקה בנקיון ובישול, והתגוררה בבית היתומים ביחד עם בתה הקטנה. העלמה קסטן, אני ולילי היינו מבלות במוסד מדי יום ביומו, למן 7 בבוקר ועד הערב. לילדים היה כאן טוב יחסית. הם היו רחוצים, נקיים, מסורקים, ולילדות היו סרטים צבעוניים בשערן. אנחנו לימדנו אותם וחינכנו. את מיכאש הפנינו לעבודה אצל מסגר ואת זיגמוש — ללמוד מלאכת הנגרות. שאר הילדים נשארו בבית, שכן היו עדיין קטנים.

המצב הזה נמשך כחודשיים, ואז הכרתי את הרופא ד"ר קסטן, אותו הבאתי אל בית היתומים שלנו. הוא קיבל על עצמו את הפיקוח הרפואי על הילדים האלה ועשה זאת במסירות ושלא על מנת לקבל פרס. אך בזה לא נגמר תפקידו בבית היתומים. הוא היה יושב שעות ארוכות עם הילדים, לימד אותם קרוא וכתוב, תולדות עם ישראל והיה מחדיר בהם את התודעה הלאומית והאהבה לעמם.

*

מתרחשת „אקציה" חדשה וילדים נוספים באים למוסד, עד כי מספרם מגיע כבר ל־65—60 והבית הקטן אינו יכול להכיל את כולם. מהיודנראט קיבלנו מזון והלבשה, אבל עכשיו היינו צריכים לבקש גם בית חדש. קיבלנו בית דו־קומתי ברובע ה־2 ולשם העברנו את הילדים.

בית היתומים

ניגשנו לסידור בית היתומים במלוא ההתלהבות. כאילו היינו בטוחים שיחזיק מעמד עד סוף המלחמה. ולא די בכך — עד מהרה נזקקנו לבית נוסף, שכן מספר הילדים הגיע בינתיים ל־180.

בקומת המרתף של הבית הראשון היה גם חדר־אוכל ליד המיטבח, חדר קטן לעלמה קסטן, לסוכנת הבית ולבתה, וכן חדר שינה לתינוקות עד גיל שנה, הזקוקים להשגחה מירבית. במרפסת המזוגגת היה חדר הרופאים, המעבדה ובית המרקחת הקטן. עלי להוסיף כאן כי גם הצוות הרפואי גדל עם הצטרפותו של הד"ר פרידריק גרוס, שעבד אז כרופא־מנתח בבית החולים לגרמנים.

בעליית הגג הקטנה של הבית סידרנו מיקלט, שהיה חשוב מכל באותם הימים, ובו נסתייענו אמנם פעמים מספר להצלת הילדים ממוות.

בבית השני סידרנו חדרי שינה לילדים גדולים יותר, חדר נפרד לילדים ונפרד לילדות. רק ילדים קטנים ישנו בחדר מעורב.

בקומת הקרקע של אותו הבית היתה כיתת בית ספר וגם מועדון.

בחדר השינה של הפעוטות עמדו 10 מיטות קטנות בשתי שורות, זו מול זו, ולצידן ארונות לילה קטנים ובינותם פרוש מרבד אדום לאורך כל החדר.

בקומה השניה של הבית השני היה חדר המיועד לחולים ולילדים שאינם מסוגלים ללכת בכוחות עצמם.

השגת תרופות

השגת תרופות בגיטו היתה קשה כקריעת ים־סוף. אלא שכאן באו לעזרתנו ד״ר גרוס וד״ר מרמארוש, אשר גנבו תרופות מבית־החולים הגרמני; הרוקח ליברמן, שסיפק לנו תרופות בחשאי, והגב׳ מרמארוש שהשיגה אותן גם בעצמה.

חינוך היתומים

כפי הנראה, זכתה עבודתנו להערכה בקרב הציבור, שכן עד מהרה התנדבו מספר מורים ללמד את הילדים, אורגנה מקהילת ילדים, נערכו הצגות בעלות תוכן לאומי־יהודי, הוקראו באוזני הילדים שירים באידיש, מיצירות שלום אש ואחרים.

בין המתנדבים היה אפילו מורה לעברית, אשר החל בלימוד השפה העברית, קריאה וכתיב. הוא גם נהג לספר לילדים הרבה מעשיות משל פרץ. לצערי, אינני זוכרת עוד את שמו.

גם אחרים התנדבו לעזרה, מהם כאלה שהיו זקוקים לכרטיס עבודה והם קיוו להשיגו בדרך זו, בעוד שאחרים עוסקים בכך מרצונם הטוב, שלא על מנת לקבל פרס.

המטרה שעמדה לפנינו, היתה להציל את היצורים האומללים ביותר, להעניק להם השגחה וטיפול, לחנך ולגדל ילדים בריאים ובעלי מרץ, ואפילו להקנות להם מקצוע. מיכאש המשיך ללמוד מקצוע אצל המסגר וזיגמוש — אצל הנגר, וכמוהם עשו גם ילדים אחרים. האמנו שלמרות הכל, נצליח להציל לפחות חלק מהילדים האלה, אשר מצאו מחסה בין כתלי בית היתומים ואלמלא הזוועות שמחוץ למוסד, כי אז יכלו הם להרגיש את עצמם כבביתם.

ה„אקציות" על ילדים

בדרך כלל היינו יודעים מבעוד מועד על סכנה מתקרבת, כלומר על „אקציה" העומדת להיערך. במקרים כאלה היו הילדים הגדולים יותר קופצים מעל לגדר ומסתתרים בצד הארי, ואילו הילדים הקטנים היינו מסתירים במקלט שבעליית הגג.

אך קרה פעם וה„אקציה" באה עלינו במפתיע, וכ־20 ילדים לא הספיקו להסתתר. הם נלקחו מבית היתומים ונרצחו ביריות במגרש הקטן שבין הרובע ה־1 לבין ה־3. גוויותיהם הועמסו על פלאטפורמה מיוחדת והובלו לבית העלמין.

האקציה האחרונה

ביום שלפני האקציה של חודש אוקטובר 1942, קיבלתי הודעה מהגסטאפו שעלינו להביא את כל הילדים למקום מסויים. אשר לתינוקות ולילדים החולים — היה עלי להכין עליהם רשימה שמית ולהשאירם בבית היתומים. לפנות ערב, עת ישבתי בביתי, הופיע פתאום איש מ„שירות הסדר" (המשטרה) היהודי, אדם במלוא מובן המילה, אשר בא להזהיר אותי: „את צריכה להיזהר, אמר, הסתירי את מי שרק אפשר, מפני שזוהי אקציה סופית והיא תהיה נוראה".

חזרתי מיד לבית היתומים. להסתיר 180 ילדים — אין זה דבר של מה בכך, אבל היה הכרח דחוף לשנות את רשימת הילדים. ציווינו על הילדים הגדולים לברוח ולהסתתר בכוחות עצמם, כאשר לא ידענו שמלבד הגיטו, העיר כולה כבר מוקפת משמרות גרמניים.

רשמתי ברשימה 20 ילדים חולים שנאלצו להישאר, וכן 20 תינוקות עד גיל שנה וחצי, שלא ידעו להלך עדיין.

חלק מהילדים מצאו מחבוא במקלט, חלק אחר, למעלה מ־20, הסתיר היודנראט בבית החולים היהודי שבגיטו.

למחרת בבוקר, החלה האקציה הנוראה מכל האקציות האיומות. יצאנו מבית היתומים: העלמה קסטן, לילה קריס, סוכנת הבית ההונגריה עם בתה, אנכי וכ־40 ילדים. הילדים צעדו בטור צפוף ובראשם העלמה קסטן, אליה הצטרף בדרך גם הד״ר קסטן, אשר לאחר מכן נורה למוות במיגרש.

לולה קסטן ראויה בעיני כי אכנה אותה בשם „קורצ'אק של קולומיה". בהובילה את הילדים, היא הוסיפה לטפל בהם אף בדרך, קשרה להם הצעיפים, תיקנה כובעיהם.

*

בשובנו מהמיגרש עם בעלי ועם הד״ר גרוס, שמנו את פעמינו אל בית היתומים, כשבדרכנו היה עלינו לדרוך ממש על גוויות בהן היו הרחובות מכוסים. לבסוף הגענו לבית היתומים. רצתי מיד למעלה, — בכדי לקדם בברכה את הילדים הקטנים, אך לנגד עיני נתגלה מחזה מחריד: ב־20 המיטות הקטנות שכבו הילדים עם פיות פעורים ומעוותים ומכל פה נטף קילוח דם, שגלש למטה על המרבד האדום, והפך לנחל קטן שזורם עד למרפסת של חדר הרופאים.

תמונה דומה נתגלתה לפנינו בחדר החולים בבנין השני, אלא בהבדל, שכאן שכבו הילדים בתנוחות שונות, סימן שהתפתלו בעוויות לפני שנפחו נשמותיהם.

בזאת תם תפקידי בבית היתומים, כי לא היה עוד במי לטפל...

לזכר הנספים בשואה

בלב מלא צער הננו מנציחים את זכרם של קדושי עירנו הי"ד.

אבנר פייבוש בנימין
אבנר סימה
אבנר אהרון וואַלף
אבנר יענטע
אבנר בעריש
אבנר פייגע
אבנר ריבא
אבנר הילדה
אבנר הירש
אבנר סאלקא
אבנר חנה
אבנר מנדל
אבנר צביה
אבנר זיידע
אבנר שרה
אבנר לייב
אבנר בלימע
אדלער לעאָן (אריה)
אדלער קלארא (חיה)
אדלער אוסקר
אדלער זיגמונד (זאב)
אדלער מאניה (מרים)
אדלערשטיין־אגרא יוסף
אַבערלענדער ישראל
אַבערלענדער פעסיע־אלגא
אַבערלענדער העניך
אַבערלענדער מינצי
(לבית טאגר)
אַבערלענדער זיסי
(לבית טאגר)
אורהעבער יוסף
אורהעבער בערטא (גרעבלער)
אַרינגער יצחק־אייזיק
אַרינגער טובה
ארינגער מאיר
ארינגער ברטא וילדיה
ארינגער מאיר
ארינגער מלכה
איגער לייב
אייזנקראפט משה
אייזנקראפט צבי

אייזנקראפט עלא
אייזנקראפט מוסיה
(בערנהאוט)
אייזנער מאָטל
אייזנער אסתר ומשפחה
אייזנער דוד
אייזנער שפרה
אייפערמאן גיטל
אייפערמאן שרה
אייפערמאן ברכה
אייפערמאן נפתלי
אייפערמאן שלמה
אייפערמאן יהודה
אייפערמאן ברוך
אייפערמאן בלאנקא
אייפערמאן מוניש
אייפערמאן זאב־וואָלף
אייפערמאן יוסף
אייפערמאן לייב
אייפערמאן ביילצי (ביטער)
אייפערמאן סאַניא
אייפערמאן משה
אייפערמאן מיכאל
אייפערמאן אטי
אייפערמאן שמואל
אייפערמאן פרומא
אייפערמאן טשארקא
אייפערמאן פרידא
אייפערמאן מאיר
אייפערמאן־פעטראווער
חיים לייב
אייפערמאן־פעטראווער לאה
אייפערמאן־פעטראווער בראַניא
אייפערמאן־פעטראווער בלהה
אייפערמאן־פעטראווער שרה
אנזלבערג לאורה (סאלפעטער)
אנזלבערג אהרון
אנזלבערג לאה
אנזלבערג דורה
אנזלבערג אידה
אקסלראד מנדל

ארצט הרמן
ארצט פני
אשכנזי יונה
אשכנזי חיה (ביטר)
אשכנזי אברהם
אשכנזי משה

ב

באוכמאן פרידה
באוכמאן ריבה
באוכמאן יצחק
באכמאן שרה
בוימל דוד
בוימל מרים
בוימל משה
בוימל דבורה וילדה
בוכהיים דוד
בוכהיים קלארא
בוכהאלטער פייבל
בוכהאלטער רחל
בוכהאלטער פרימה
בוכהאלטער גיטל
בוכהאלטער פערל
בוכהאלטער באַבציע
בוכהאלטער משה
האחים בוכהאלטער
כל המשפחה נספתה
בוכהאלטער דאָרא (לאקס)
בוכוואלד עמנואל
בוכוואלד שרה־בתיה
(ליקבאַרניק)
בוכנער פרידה
בוכנער יוסף
בוכנער נתן
בוכנער סטעלא
בוכנער פאַלדא
בונגאָלד הירש
בונגאָלד דוד
בונגאָלד מאיר
בונגאָלד שעלקא
ד"ר ביטער וואַלף

בונגאַלד רעגינא
באַרטן איטא־לאה
באַרטן בערטא
באַרטן מינא
באַרטן מאקס
באַרטן סאלא (גרעבלער)
באַרטן מוניע
באַרטן סאלעק
באַרטן חיים
באַרטן לעאָן
באַרטן גינא (צייגער)
באַרטן אפרים, מג"ר
באַרטן העניך־לאזאר
באַרטן בערטא
(מבית גרינבערג)
באַרטן מאלציא
באַרטן עטל (שפינדל) ומשפ'
באַרטן עלקא
באַרטן יעטי (גרומער) ומשפ'
באַרטן פערל (ומשפחה)
ביבער מענדל
ביבער פרומא (קופרמן)
וילדיהם
ד"ר ביגער יוליוס
ד"ר ביבער הענריק
ד"ר ביבער י. מ.
ביטמאן זלמן
ביטמאן בערל
ביטמאן לייב
ביטער גדליהו
ביטער מרים
ביטער יוסף
ביטער דבורה
ביטער משולם
ביטער יהושע (בן גדליהו)
ביטער צבי־הירש
ביטער סוניה (הענער)
ביטער חנה
ביטער יהושע (בן־צבי)
ביטער גדליהו (בן־צבי)
ביטער יעקב
ביטער גיזה (פרמינגר)
ביטער נתן
ביטער גדליהו (בן־יעקב)
ביטער סאלקא

ביטער משה
ביטער פרומה (העכט)
ביטער העלא
ביידאַף יצחק נפתלי—הלוי
ביידאַף בלהה
ביידאַף אריה־הלוי
ביידאַף רוזה
ביידאַף ד"ר נתן הלוי
בייזר מאיר ומשפחתו
בינדער שעלקא
בירנבוים משה
בירנבוים רבקה
בירנבוים חנה
בירנבוים יצחק אייזיק
בירנבוים יצחק
בירנבוים מלכה
בירנבוים טויבע
בירנבוים נחמן
בירנבוים חסיה
בעכער שיינציע(וויינטראוב)
באל שמשון
באל גילא
באל שלמה
בלאַך צפורה
בלאַך לייב (מזבלוטוב)
בלאַך רחל (פדר)
בלעטערפיינד (וואלנשטיין) פסח
בלעטערפיינד מרים
בלעטערפיינד יעטי
בלעטערפיינד חיים
בלעטערפיינד אפרים
בלעטערפיינד חיה (קויש)
בלעטערפיינד נאַרבערט
בלעטערפיינד שאול
בליץ סאבינא
בליצער צבי
בליצער פייגע
בליצער יהושוע
בליצער יוסף
בליצער פייבוש
בלעכער גרשון ומשפחתו
בלעכער חיים
בלעכער חנה (ראַט)
בלעכער דוד
בלעכער סאני

בלעכער שבע
בלעכער העלא
בלעכער ישראל
באנק מרדכי
באנק לאה
באנק יוסף
באנק גולדה
באנק אברהם
באנק פלה
באנק מנדל
בראווער מלכה
בראווער משה
בראווער זעליג (בן זאב), אשתו
וארבעת ילדיהם
ברונוואסער שמואל
ברונוואסער חיה (דאלפן)
ברונוואסער בערטא
ברונוואסער רעגינא
ברונוואסער בראָניא
ברונוואסער הערמאן
ברונוואסער גוסטא
ברונוואסער פישל
ברונוואסער סאלי
ברונוואסער מאקס
ברענער נעסי
ברענער יענטי
ברענער מונדזיאַ
ברוך שרה (באַנגאַלד)
ברוך שלמה
ברעטלער טוביה־גדליהו
ברעטלער לאצי
ברעטלער יצחק
ברעטלער יהודית
ברעטלער חנה מלכה
ברעטלער בצלאל
ברעטעלר נפתלי
ברעטלער יהודה
ברעטלער עטקא (ראמלער)
ברעטלער נעלא
ברעטלער מאיר זוסיא
ברעטלער יענטא
ברעטלער עזריאל
ברעטלער יצחק זאב
ברעטלער אדעלא (שיף)
ברעטלער שמשון

ברעטלער שלמה
ברעטלער צילא
ברעטלער אברהם
ברעטלער אפרים
ברעטלער נחמן
ברעטלער רחל
ברעטלער דאנציא
ברעטלער דורה
ברעטלער בעני
ברעטלער רישין
ברעטלער לילי
ברעטלער רייזי
ברעטלער באבצי
ברעטלער שייקע
ברעטלער דינה
ברעכער אברהם
ברעכער רבקה (בוימל)
ברעכער מנדל
ברעכער בלהה
ברעכער טאַניא
ברעכער מוניאַ
ברעכער אברהם
באראן־קארפ (ומשפחתו)
בראנדעס פרידא
בראנדעס זלאטה
בראנדעס בן־ציון
בראנדעס שרה
ד"ר בעכער דוד
בערנהויט יוסף
בערנהויט אסתר
בערנהויט מנדל
בערנהויט שושנה (רוז'קה)
בערנהויט־צייכנער
ישראל מאיר
בערנהויט צילה
בערנהויט־צייכנער חיים
בערנהויט אלתר
בערנהויט זיידה
בערנהויט מנדל
בערנהויט פרומה
בערנהויט מינקא
בערנהויט פאני
בערנהויט שאוליק
בערנהויט יוסף
ד"ר ב. בערנהויט

בערנשטיין משה
בערנשטיין ראַזא
בערנשטיין חנה
בערנשטיין שמחה
בערנשטיין עטל

ג

גוגיק דוד ומשפ'
גוגיק קאַפל ומשפ'
גוגיק חיים ומשפ'
גוטמאן עטל (סאלפעטער)
ד"ר גאַטפריד אַסקאר
גאַלד יולא (גרין)
גאַלדמאן לייב
גאַלדמאן הילדא
גאַלדמאן חייצי
גאַלדפעלד משה
גאַלדפעלד יענטע־שרה
גאַלדפעלד זאלמאן (זומעק)
גאַלדשטיין איזיו
גאַלדשטיין יעקב
גאַלדשטיין צילה (הירש)
גאַלדשטיין יעקל
גאַלדשטיין עטל
גאַלדשטיין משה
גאַלדשטיין פישל
גאַלדשטיין יעטי
גראַספעלד מאַריס
גראַספעלד מאלווינא
(פייערשטיין)
גרין חיים־יהושע
גרין פייגע
גרייף (משפחה)
גארטנלאוב עזור
מארטנלאוב בלהה
גארטנלאוב משה־שאול
גארטנלאוב חנה
גארטנלאוב מוטל
גארטנלאוב שלמה
ד"ר געלבארט מאיר
געלבארט אננא
געלבארט עמיליא (מונד)
גלאזער יהודה
גלאזער ליבקא (האַניג)
גלאזער יעקב

גלאזער יצחק
גלאזער חנה
גלאזער פרץ
גלאזער משה
גלאזער אריה
גלאזער עלקא
גלאזער רחל
גראנער מאיר
גראנער עסקא
גרעבלער שרה
גרעבלער בערטא (אורהעבער)
גרעבלער ראַזא (קנדל)
גרעבלער יחיאל־מיכאל
גרעבלער ראַזא
גרעבלער מינא
גרעבלער גבריאל
גרעבלער שיינדל (קנאל)
והילדים
גרעבלער רותי
גרעדינגער אליהו
גרעדינגער שיינדל
(בת לאנטנער)
גרעדינגער קלארא
(בת א. לאנטנער)
גרעדינגער מוני
(בן א. לאנטנער)
גראַמער יצחק
גראַמער אסתר
גראַמער שיינדל
גראַמער דינה
גראַמער שעלא
גראַמער בראַניא
גראַמער דוד
גראַמער דבורה
גראַמער משה
גרונווערג מנחם־מנדל
ד"ר גראַסס
גראַסבאך משה
גראַסבאך מרים
גראַסבאך הערש
גראַסבאך יעקב
גראַסבאך מיכאל
גראַסבאך גיטל
גערטנער משה
גערטנער רחל

גערסטנער זאב
גרין מאיר
גרין רייזל
גרין קלמן
גרין חיים יהושע
גרין פייגע
גרינבערג דוד
גרינבערג העניא
גרינבערג קיילא
גרינבערג יצחק
גרינבערג חנה
גרינבערג אהרון
גערסטנהאבער פרומא (ראָזנקראַנץ)
גערסטנהאבער שמעון
גערסטנהאבער רחל
גערסטנהאבער בלהה (ביילציע)
גערסטענהאבער בראָניא

ד.

דוד שמואל
דוד חניה
דוד שלמה
דוד חיה
דאָיטש מאָזעס (משה)
דאָיטש רבקה
דאָיטש נאָרבערט
דאָיטש מאקס
דאָיטש עמנואל
דאָיטש (הערשקאָוויטש) זאָפיא
דאָיטש (הערשקאָוויטש) שארלאָטא
דאָיטש (הערשקאָוויטש) עדוואַרד
דאָיטש (הערשקאָוויטש) רעגינא
דאָרן זישע־נטע
דאָרן פרידא
דאָרן משה
דאָרן נטע
דאָרפמאן יהושע
דאָרפמאן פרידא
דאָרפמאן ראָזא
דאָרפמאן פערל

דינער פייגע
דינער זעלדע
דינער אליעזר (לייזער)
דינער מאָטל
דינער שלמה
דיקער באבצי
דיקער אברהם
דלפון נתנאל
דלפון מינא
דלפון שרה
דלפון לאה
דלפון חיה (קלארא)
דלפון בתיה
דלפון חיה
דלפון בערטא
דלפון רבקה
דרימער יהושע
דרימער חנה
דרימער דבורה
דרעזנער ישראל
דרעזנער עטל (מבית אָרבאך) מראזשנאוו
דרעזנער יונה ומשפ.
דרעזנער שרה (אשת ד"ר בערגמאן)
דרעזנער הענצי
דרעסנער אהרן
דרעסנער הדסה
דרעסנער רייזל (בת גבריאל)
דרעסנער גבריאל
דרעסנער אשר (בן מיכאל)
דרעסנער רייזל (בת משה)
דרעסנער פייגע
דרעסנער מיכאל (בן אשר)
דרעסנער משה (בן מיכאל)
דרעסנער מלכה
דרעסנער בוזיא
דרעסנער מיכאל (בן משה)
דרעסנער הירש (בן מיכאל)
דרעסנער לאה
דרעסנער מיכאל (בן הירש)
דרעסנער ציפורה
דרעסנער ברל (בן מיכאל))
דרעסנער שרה
דרעסנער מיכאל (בן בערל)

ה.

העבעל שמואל
העבעל באבל
העבעל שיינדיל
האביכט הערמאן
האביכט אדעלא (פייערשטיין)
האביכט דאָניא
האבערמאן צבי בן־דוד
האבער מרדכי
האבר רחל
האבער לייב
האבער ישראל
האבער הירש
האבער מיכאל
האמער מיכאל
האמער הערצל
האמער אבא
האמער פרידא
ד"ר האמער דוד
האמער בנימין ומשפ'
העגער זוסיא
העגער שושנה
העגער הדסה
העגער פישל ומשפ'
האקער יצחק
האקער גיטל
האקער עטיל
האקער שבתאי
האקער טויבע
האקער הירש
האקער רוזיא
האקער מאלי, וילד
האקער משה
האקער שיינדל
האקער איציע
האקער אליעזר
האקער רחל (האָרנשטיין)
האקער לאָטי
האקער פייגע
האקער בעטי
האקער העלא
האקער דוד
האקער פייגע
האקער מונדזיע
העגער שמואל

העגער שיינדל
העגער ישראל־לייב
העגער באבעלע
העגער קלמן־דב (בר' מיכאל)
העגער יענטע־חיה
העגער יוסף־אייזיק
העגער קיילע (גליקשטערן)
העגער מאיר
העגער עטקא
העגער ניסן
העגער פייגע (אָסטערזעצער)
העגער יהודית
העגער איצי (יצחק)
העגער שרה
העגער מאיר
העגער הלה (ובתם הקטנה.
(מבית יאגעד)
האָדיש אלכסנדר (בן פיליפ)
האָדיש דוד
האָדיש הינדע־רייזל
האָדיש מינא
האָדיש עמליא
האָדיש עטקא
האָדיש פאניא
הוטשנעקער סאָניא
הוטשנעקער צפורה
הוטשנעקער יצחק
ד"ר הויזמאן וואָלף
מגר' הויזמאן חיה
הויזמאן מאנצי (טענענצאפף)
הויזקנעכט דב
הויזקנעכט שרה
הויזקנעכט נחמן
הויזקנעכט קיילע
הויזקנעכט שמואל
הויזקנעכט בלומה (העגער)
הויזקנעכט וואָלף
הויזקנעכט (—) (לאנגער)
האלדר בלומע (רמלר)
הוללעס אנטאָניא
הוללעס פאולינא
הונדערט אריה
הונדערט עטל
הונדערט צבי
הונדערט קלארא

הונדערט טאָנציא
הונדערט שלמה
הונדערט איזיאָ
האָניג הערמאן־צבי
האָניג חיה
האָניג חנה
האָניג פנחס (בורשטין)
האָפמאן בבה
האָפמאן שרה
האָפמאן גיציע
האָפמאן נוסיא
האָפמאן ניסן
האָפמאן יצחק
האָפמן אביגדור
האָפמאן חנה
האָפער פנחס (העכט)
האָראָביץ דוד
האָראָביץ לאה
האָראָוויץ פרידא (שטערן)
האָראָביץ ברינה
האָראָביץ פייגע
האָראָביץ אלתר
האָראָביץ נחום
האָראָביץ דבורה וילדיהם
האָראָביץ מרדכי
האָראָביץ ביאנקא
האָראָביץ שמרל
האָראָביץ מאלי
האָראָביץ ראָזא
האָראָביץ ברוך (בוניאָ)
האָראָביץ אסתר
האָראָביץ מאיר
האָראָביץ משה
האָראָביץ סלי
האָראָביץ סילביא
האָראָביץ נושקא
האָראָביץ רבקה (אשת שמואל)
האָראָביץ פעפי (בת שמואל)
האָראָביץ יצחק (בן שמואל)
האָראָביץ מאני (עם משפחה)
האָראָביץ רייזל
האָראָביץ מנדל
האָראָביץ אורציה
האָראָביץ סאָסיע
האָרנרייך פריבע (ציגלבאום)

האזלקאָרן הערצל
האזלקאָרן שרה
הילוענראט עזריאל
(פעלזענשטיין)
הילוענראט רבקה לאה
הילוענראט ישראל
הילוענראט רבקה
הילוענראט בנימין
הילוענראט בערטא (כתבן)
הילוענראט שרה
הילוענראט אסתר
הילוענראט מאיר זונדל
הילוענראט לאה
הילוענראט דוד
הילוענראט גוסטא
הילוענראט סלה
הילוענראט סנדר ומשפחתו
הילוענראט אביגדור־בנימין
הילוענראט הניה
הילוענראט זעליג (בן ישראל)
הילוענראט יוליא
הילוענראט הערמאן
הילוענראט עלקא (זאמלער)
הילוענראט זעליג
(בן הערמאן)
הילוענראט יעקב
הילוענראט יהודית
הילוענראט אהרן
הילוענראט ברכה
הילוענראט שרה
הילוענראטביילע
הילוענראט דוד
הילוענראט סנדר
הילוענראט לייב
הילוענראט משה
הילוענראט העניע
הילוענראט שמואל ומשפחתו
הילוענראט יוסף ומשפחתו
הילוענראט טאניא
הילוענראט בעריש ומשפ'
היבלער יעטי (אשת משה)
היבלער רפאל (בן משה)
היבלער רפאל
היבלער מינדל
היבלער דוד

היבלער רחל
היבלער דבורה
היינעמאן פרידא (שנייבערגער)
היימאן חיים
היימאן רחל (גרונוועורג)
וילדיהם
הירשם ברוך
הירשם ראזא (אייזנער)
הירשם פרידה
הירשם קלמן (פישל)
הירשם יעטי
הירשם מוניע
הירשם פיליפ
הירשם אטקה
הירשם מקסימיליאן
היראשעבסקי אבא
היראשעבסקי רחל (מאוזנער)
היראשעבסקי זיינבל
הירש לייב
הירש ציפורה (הלר)
הירש קלארא
הירש משה יצחק
הירש חיים
הירש בראניא
הירש רבקה
הירש משה מנדל
הירש יוסף
הירש יצחק הלוי
הירש לאה
הירש שמעון
הירש צילה (עטינגער)
הירש מנחם דב (בן שמעון)
הירש פרידא
הירש שלמה־הלוי
הירש בלה (פאיער)
הירש מאלא
הירש מנחם דב (בן שלמה)
הירש הרש הארי
הירש שמואל הלוי
הירש פעפי (פערלא) (דרימער)
העכט שלמה
העכט ריסיא (ביטער)
העכט שמואל
העכט סופיה (רייניש)
העכט בעסקא (רינגלבלום)

העכט מילכא
העכט משה ומשפחתו
העכט קופל ומשפ׳
העכט פנחס (מיאבלנוב)
(בן מיכאל לייב)
העכט בערטא
העכט חנה (בת מיכאל לייב)
העכט חנוך (בן פנחס)
העכט העני (שיסל)
העכט פנחס (בן חנוך)
העכט פערל
העכט מיכאל
העכט בראנדל
העכט יעקב (בן יעקב)
העכט שיינדיל (קאמיל)
העכט שרה׳לה
העכט פערלע (פוגל)
העכט רחל׳ה
העכט פנחס (יוסל)
העכט טאנציא (לאוטמאן)
האלבערג לייב
האלבערג מרים
האלעם אורי
האלעם שרה (טאגער)
האלפערין טולי
האלפערין לאה (האקער)
האלפערין פרעדזיא
האלפערין מאריאן
ד״ר העלער יצחק
העלער אליעזר
העלער עטל
העלער רחל
העלער משה
העלער שלמה בן אליעזר
העלער ציפורה (הירש)
העלער זעליג
העלער יוטא (וויינער)
העלער טובה
העלער יענטע
העלער שלמה (מאיר)
העלער יוסף בן נחום־מאיר
העלער חנה (בת יוסף)
העלער שלמה (בן יוסף)
העלער ליבא
העלער חנה

העלער בעריש
העלער טובה
העלער שלמה
העלער פרידא
העלער סאלא
העלער צבי
העלער רחל
העלער מיכאל
העלער ביילע ושלושת ילדיה
העלער מנדל
העלער שרה וילד
העלער מאיר
העניג שרגא פייבל
העניג חיה
העניג בתיה
העניגסבערג דוד
העניגסבערג שפרינצא
העניגסבערג הערצעל
העניגסבערג נחמיה
העניגסבערג פייבל
העניגסבערג שמערל
העניגסבערג חיים
העניגסבערג קיילע
ד״ר העסעל אבנר
העסעל אסתר
העסעל ברוך בערנארד
משפ׳ הארטמאן
הארטמאן חוה (בתם)
הארטמאן (בנם)
הערנעס אלתר
הערנעס חנה
הערנעס ייטא
הערנעס פערל
הערנעס אברהם
הערנעס דבורה
הערנעס רחל
הערץ צבי
הערץ רחל
הערץ מיכאל
הערץ ביילע ושלושה ילדים
הערץ מענדל
הערץ שרה וילד
הערץ מאיר ומשפ׳
הארצען ומשפחתו
הערשאביץ חיים

הערשאביץ קלארא (מוארשה)

ו.

וואלער פעפי
(לבית קופפערמאן)
וואלער עלא)
וואלער ביילע) אחיות
וואלער אידא)
וואגנער שמואל ומשפחתו
ווייזער יעקב
וועבער גיטל (הורן)
וועבער ישראל
וועבער חנה
וועבער וואַלף
וויזעל ברוך
וויזעל רחל (הקר)
וויזעלבערג יצחק
וויזעלבערג ראצא
וויזעלבערג שרה
וויזעלבערג פאני
וויזעלבערג יעקב (שלום)
וויזעלבערג בראָניה
וויזעלבערג מאקס
וויזעלבערג יהודה (שלום)
וויזעלבערג לובא
וויזעלבערג גוטא
וויזעלבערג מאיקא
וויזשניצער יעקב
וויזשניצער קלארא
וויזשניצר ראַזא (ציגלער)
וויזשניצער פרומא
וויזשניצער רחל
וויטמאן יעקב
וויטמאן יוסף
וויטמאן שייני
וויטמאן בן־ציון
ווייזער נחמן
ווייזער מלכה
ווייץ אהרן
ווייץ לאה
ווייץ חנה
ווייץ מוניע
וילף ישעיהו
וילף יענטא
וילף טאובע

וילף ראַזע
וילף בערטא (פאוסט)
וילף יאנינא
משפ׳ ויינבערג
וויינגארטן אסתר
וויינגארטן משה ומשפחתו
וויינגארטן דב
וויינגארטן שרה
וויינגארטן מונדזיע
ווינדווער סאָפיא
ווינדווער אויגן
ווינדווער אלעקס
ווינווער דבורה
ווינדווער ישראל
ווינדווער יחזקאל
ווינדווער אפרים
וויינהעבער יעקב
וויינהעבער אלי יעל
וויינהעבער משולם
וויינהעבער משה
ויינטראוב ברכה
וועכטער בנימין
וועכטער אסתר
וועכטער רבקה
וועכטער אברהם
וועכטער יוסף
וועכטער גיטל
וועכטער מענדל
וועכטער ברל־מאיר
וועכטער שרה
וועכטער חיה הוגע
ווילנער הירש
ווילנער בלאנקא (פרענקל)
ווילנער מאטילדא
ווילנער משה ואשתו
ווילנער גיטאלי
ווילנער נפתלי ומשפחתו
וויינער אליעזר
וויינער שרה
וויינער אינגולף (בן אליעזר)
וויינער רותי
וויינער יוסף
וויינער אני
וויינער שרה
וויינער אינגולף בן יוסף

וויינער רותי בת יוסף
וויינער שלמה
וויינער ציפא
וויינער סימאלי
וויינער שלמה
וויינער אסתר (קויש)
וויינער יצחק
וויינער בלהה (ביילע)
וויינער לייב
וויינער בלהה (ביילע)
וויינער לאה
וויינער ראַזא
ווייסגלאס עלא־יולה
ווייסגלאס דאנוסיא
ווייסמאן שמשון
ווייסמאן עטל ומשפחתם
וועכטער משה
וועכטער בלומא
וועכטער צירל
וועכטער לייב
וואלדמאן פרידא
וואַלער מאיר
וועלצער בן־ציון
וועלצער פאנקא
ואלערשטיין שייקע
ואלערשטיין משה
וועלצער ישראל
וועלצער סאסי (אשת זינגער
והילדים)
וועלצער מאניא
וועלצער אדעלא
וועלצער פנחס
וועלצער לאורה
וועלצער דריזא
וועלצער אנדזיא
וואַקס הערש
וואקס דבורה (וויינער)
וואקס חיה
וואקס חיים
וואקס יוסף
וואקס ליזה (גרונווערג)

ז.

זאגער יוסף
זאגער אסתר (גרין)

זאגער ישראל
זאגער דב
זאמערפרוינד משה
זאמערפרוינד מוצי
זאמערפרוינד יהושע
זאמערפרוינד יעטי
זאמערפרוינד ראזי
זארגער שמעון
זארגער רחל
זארגער סאלי
זיידמאן קלארא (שפינדל)
זיידמאן אלכסנדר
זיידמאן מינה (אטינגר)
זיידמאן חיה
זיידמאן משה
זיידמאן מרדכי
ד״ר זינגער
זיידמאן רגינה (הללר)
זינגער איציק (בן בנימין)
זינגער יהודית
זינגער עטל
זינגער פעפי
זינגער ליזער (אליעזר)
זינגער רחל
זינגער חנה
זינגער עלקא
זינגער פעסיע
זינגער שלמה
זיסקינד איסער (ומשפחתו)
זיסקינד דוד (נפל בקרב)

ט.

טאוב מאיר
טאוב חוה (ארנשטיין)
טאוב מנדל
טאוב חנה
טאוב חיים
טאוב שיינדל
טאוב ראָזא (צעל)
טאגער רחל בת זלמן ושרה
טאגער חנה בת זלמן ושרה
טאגער אהרן ישעיהו
טאָקער פנחס
טאָקער רחל
טאָקער רעגינא
טאָקער אברהם
טאָקער טאני
טאָקער חנה
טאָקער אליעזר (לייזער)
טורמאן חיה שפרה
טורמאן ליבשה
טורמאן מרדכי
טורמאן גאָלדא
טורמאן עטקא
טורמאן טאָניא
טורמאן אסיא
טייטעלבוים אהרן
טייטעלבוים חיה
טייטעלבוים חיים
טייטעלבוים סאלקא (פרייער)
טייטעלבוים גוסטא (מאוזנער)
טייטעלבוים פעפי
טייטעלבוים גיניא
טייג חיה
טייכער משה
טייכער יעטי
טייכער יעקב
טייכער מאנצי (שעכטער) וילד
טייכער בעטי (שיינפעלד) וילדה
טייכער פישל
טייכער יהושע לייב ומשפחתו
טייכער ברוך ומשפחתו
ד״ר טייכער זיגמונד
טינדל מוניא
טינדל רבקה (קופערמאן) וילדתם
טינדל לייב
טינדל סאסיה
טינדל פעפי
טינדל שרה
טינדל נתן ומשפחתו
טינדל שמעון ומשפחתו
טור משה ומשפחתו
טישלער חסקל
טישלער איזאק
טישלער יעקב
טישלער הערצל
טישלער עבשע
טישלער גרשון
טישלער שמואל
טאנענבוים מיא (סוי)
טאנענצאפף מנחם
טאנענצאפף יהודית
טאנענצאפף רחל (מעלצער)
טאנענצאפף מאניא (הויזמאן)
טאנענצאפף יוסף (בן מנחם)
טאנענצאפף ניסן
טאנענצאפף פייבל נתן
טאנענצאפף יוסף (בן־יהודה)
טאנענצאפף שומקי
טאנענצאפף יצחק
טאנענצאפף אפרים
טענענהויז יהודה
טענענהויז בערטא
ד״ר טעפער
טעפער אפרים ומשפחתו
טעפער משה
טעפער יוטה ומשפחתה
טעפער קאפל
טעפער חיה
טעפער שלמה
טעפער רבקה
טעפער חנה
טעפער יוסף
טעפער אליהו
טראטנער וואָלף
טראטנער יוסף
ד״ר טרכטנבערג

יורמאן פערל
יעבץ חיים וכל בני משפחתו

כ.

כהן רבקה
כהן לוצא
כהן אלתר
כהן סימא
ד״ר כהנא אסתר
כהנא בוכהאלטער הנוך
כהנא בוכהאלטער העניא
כתבן אפרים פישל
כתבן אסתר
כתבן מרדכי ומשפחתו
כתבן מרים

כתבן שלום
כתבן עטיע ומשפחתה
כתבן אברהם ומשפחתו
כתבן מאיר ומשפ׳
כתבן שלמה
כתבן הענזעל ומשפחתה
כתבן מוניע ומשפחה
כתבן מאיר
כתבן סאסיא (לאנדמאן)

ל.

לאבעס אסנא (כתבן)
לאוטמאן טאַנציא (הערכט)
לאוטמאן יונקו
לאוטמאן בוניא
ד״ר לוין ומשפ׳
לויפמן יעקב ומשפ׳
ד״ר לעדערפיינד גרשון
לעדערפיינד יוסף
לעדערפיינד טויבה (פאלקער)
לעדערפיינד רוזיא
לעדערפיינד סילדזיא
לעדערפיינד רבקה (גרייף)
לעדערפיינד שמשון (בנה)
משפ׳ לויבער שלמה
לוקס פרץ
לוקס גערטל
לייבאַוויטש שלום יוסף
לייבאַוויטש ריקלא
לייבאַוויטש חנה
לייבאַוויטש חיים
לייבאַוויטש שרה
לייבאַוויטש משה
(בן שלום יוסף)
לייבאַוויטש אליעזר
לייבאַוויטש גיטל
לייבאַוויטש רבקה
לייבאַוויטש נחום דב
לייבאַוויטש רחל
לייבאַוויטש רבקה
לייבאַוויטש אסתר
לייבאַוויטש בלומה
לייבאַוויטש העניא
לייבאַוויטש משה (נחום דב
ליבליך הערמאן ומשפחתו

ד״ר עו״ד ליבסטער קאפל
ליבסטער לאה (נוסבאום)
ליבסטער אסתר
ליבסטער דוד
ליבער חיים
ליבער גיטל
ליטאוער אלתר
ליטאוער מינה
ליטאוער ליאון
ליטאוער בערנארד
ליטאוער שלמה
ליטאוער גיטל (גאנגבאר)
ליכטן דוד
ליכטן יהודית
ליכטן יצחק
ליכטן מאיר מרדכי
ליכטן מיכאל
ליכטן רבקה
ליכטן בראניה
ליכטענשטיין משה־מרדכי
לינדאור יצחק אברהם
לינדאור בלימא (בעכער)
לינדאור בתיה
לינדאור שרה׳קע
לינדאור חיים ישראל
לינדאוער אליהו
ליפשעס יוסף
ליפשעס גיטל
ליקוואַרניק גאָלדע (אשת דוד)
ליקוואַרניק מאיר־יואל
ליקוואַרניק טעמי
ליקוואַרניק אריה
ליקוואַרניק ראָזא
ליקוואַרניק הערצל
ליקוואַרניק יוסף־משה
לאנגענאור אפרים
לאנגענאור צפורה
לאנגענאור חיים
לאנגענאור רבקה
לאנגענאור אליעזר
לאנגענאור עטל
לאנגענאור יוסף
לאנגענאור צבי
לאנגענאור אייזיק
לאנגענאור רייזל

לאנגענאור יעטי
לאנגער הירש
ד״ר לאַנדע
לאנדאו (ראמלער) והמשפחה
לאנדאו מנחם
לאנדאו דבורה־דורה וילדיהם
לאנדמאן הירש
לאנדמאן בלומא
לאנדמאן סאלא
לאנדמאן מרים
לאנדמאן נפתלי
לאנדמאן חנה
לאנדמאן טעמציע (ראמלער)
לאנדמאן רחל (לייפער)
לאנדמאן בלהה (בעלא)
לאנדמאן יוסף
לאנדמאן פאניא (אקסעלראד)
לאנדמאן מנדל
לאנטנער בערל
לאנטנער לאה
לאנטנער וואלף
לאנטנער רעגינא
לאנטנער אברהם
לאנטנער פראניא (רוטשטיין)
לאנטנער ליאון
לאנטשינער ברל
לאנטשינער זעלדע (הרמן)
ד״ר לאנטשינער הירש
לאקס חיים אייזיק
לאקס רעגינא (שום)
לאקס וואָלף
לאקס הירש
לאקס בערל
לאקס שמואל
לאקס משולם
לאקס יעטי (וואהל)
לאקס חיימ׳קע
לאקס יוסף
לאקס בערטא
לאקס לעאָן
לאקס יהודית
לאקס אברהם
ד״ר לאקס מארק
לאריש חיים לייב
לאריש ייטא (הורוביץ)

לאריש ישראל
לאריש משה
לאריש אבא
לאריש אסתר רחל
לערער מנדל
לערער יהושע
לערער הינדא
לערער מנחם מנדל
לערער פייגע
לערער וואלף
לערער שרה
לערער חנה
לערער שמעון
לערער אפרים
לערער מינציא
לערער סימא
לערער שלמה
לערער ריסיא
לערער דוד
לערער שמעון
לערער מלכה (שאודער)

מ.

מאוזנער שמעון
מאוזנער פערל
מאוזנער שלמה
מאוזנער לייב
מאוזנער יעטא
מאוזנער שלמה
מאוזנער אסתר־לאה
מאוזנער אורי
מאוזנער גיטל (טייטעלבוים)
מאוזנער בילה
מאוזנער אליעזר
מאוזנער יהושע
מאוזנער פרידה (ברטלר)
מאוזנער פייגה
מאוזנער פרימציה
מאוזנער יעקב
מאוזנער מלכה (ליבמן)
מאוטנער ראַזא
מאוטנער אהרן
מונד קאראַל
מונד עמיליא (געלבארט)
מונטשיק פנחס

מונטשיק לאה
מונטשיק אייזיק
מונטשיק יצחק
מונטשיק מרדכי
מונטשיק גדליהו
מונטשיק בערטא
מונטשיק ליאון
מונטשיק מנדל
מונטשיק פרידא
מונטשיק פנחס (בן גדליהו)
מונטשיק פנחס (לייב)
מאַריץ ברוניא (ליכטן)
מאַריץ בוזי
מאַריץ יעקב
מאַריץ טובה
מאַריץ מיכאל
מאַריץ דיקל
מאַריץ שמעיהו
מיימאן דבורה (פערלמוטער)
מיימאן מרים
מיימאן לאניא
מיימאן זוסיא
מיימאן ישראל
מיימאן משולם
מיימאן שמעון
מעלצער רחל (טאנענצאפף)
מאלערמאן לאה (פינגולד)
מאנגער מיכאל (מקאַסמאטש)
מאנגער פרומה
מאנגער מלכה
מאנגער סימה (שמוכער)
מאנגער יהושע
מנשה'ס צבי
מנשה'ס חנה
ד"ר מארמאַראָש אלפרעד
מארק יוסף ומשפ'
מארקשייד הניה
מארקשייד דוד ברוך
מארקשייד צבי
מארקשייד מאיר

נ.

נאכוואלגער צילא
נאגלער אהרן
נאגלער רעגינא

נאגלער ישראל
נאגלער ברכה
נאגלער חיים
נאגלער קלרה
נאגלער נתן
נאגלער פייגע
נאגלער יעקב ומשפ'
נאגלער אהרן
ד"ר נאַיבערגער מרדכי
שו"ב נוימאן אברהם
נוימאן צביה
נוימאן משה
נוימאן אליעזר
נוימאן פרידא
נוימאן יענטע
נוימאן חנה
נוימאן שמואל
נוימאן יעטי
נוסבוים מרדכי
נוסבוים גיטל
נאכבאר ישראל ו־3 ילדים
נאכבאר טויבע
ניידעה נונעק
ניר עטקא (וויינטראוב)
נעמעט לייב
נעמעט גאַלדא
נעמעט אסתר
נעמעט לאה
נעמעט שיינדל
נעמעט משה (מאזעס)

ס.

סאַלער רב
(הרב רייס מסול וב"ב)
סאלפעטער שמאי
סאלפעטער חיה (ראַטפעלד)
סאלפעטער לאַניא (שטיינער)
סאלפעטער ישראל־יעקב
סאלפעטער יצחק
סאלפעטער הודס
סאלפעטער הערצעל
סאלפעטער שמואל
סאלפעטער איטה
סאלפעטער חיה (קריס)
סאלפעטער עטל (גוטמאן)

סאלפעטער אסתר (פראַוויזאַר)
סאלפעטער אברהם ומשפחה
סאלפעטער מניא ומשפ׳
סאמלער אהרן
סאמלער שרה
סאמלער שלמה
סאמלער קאלמאן
סאמלער חיים
סאמלער עלקא
סאנדעל מנחם
סאנדעל בלומא
סאנדעל מיטא
סאנדעל נפתלי
ד״ר סיראַטא יעקב
סענדער יוסף
ספאסער מ.
ספאסער שרה
ספאסער יצחק
ספאסער עובדיהו
ספאסער משה
סערוואסער קלארא
סערוואסער יוסף
סערוואסער יעסקא

ע.

עבענשטיין בנימין
עבענשטיין שרה
עבענשטיין שלמה
עבענשטיין פנחס
עבענשטיין אברהם
עטינגער צבי זאב
עטינגער יוסף
עטינגער גיזי
עטינגער גרשון
עטינגער פעפי
עטינגער פרידא
עטינגער הערטא
עטינגער שמואל
עטינגער חנה
עטינגער מנדל
עלנבערג והמשפחה
עלסטער יענקל
עמזיג יוסף והמשפחה
עקערלינג יעקב
עקערלינג זאַסיע (רייכער)
עקערלינג יהודה־זונדל
ערנסט פרידא (הילזענראט)

פ.

ד״ר פאקטאַר יצחק
פרידלער הירש לייב ומשפ׳
פאַפער חיים
פעדער אליעזר מרדכי
פעדער פערל (העגער)
פעדער אייזיק יצחק
פעדער שמעיה׳קע
פעדער צבי נטע
פעדער קיילע
פעדער יוסף
פעדער ייטה
פעדער פרידא
פעדער חווה
פעדער אליעזר
פעדער רחל
פעדער חייצי
פעדער לאה (אקסעלראד)
פעדער עליזה ובתה
פאגעל דוד
פאגעל צפורה (באנק)
פאגעל חיים
פאגעל גוסטה ו־3 ילדים
פאגעל משה
פאגעל יוסף (יוסלה)
פאהארילעס טאובע והמשפחה
פאיער פייבל
פאיער פרידה (רנר)
פאיער ליאון
פאיער אדעלא ו־2 ילדים
ד״ר פאקטאַר יצחק
ד״ר פונקענשטיין בראַניסלאוו
פוקס אפרים
פוקס מרים
פוקס דבורה
פוקס משה ומשפ׳
פאַרטאל ליאון
פארטאל העלא
פארטאל יעקב
פארטאל מיכאל
פעטראַווער משה
פעטראַווער הרמאן
פעטראַווער פעפי
פעטראווער בנימין
פעטראווער מנחם
פיבער זיידע
פיבער יוכבד
פיבער רחל
פיבער משה
פיבער שרה
פייגענבוים מנדל
פייגענבוים צילא
פייגענבוים לאה
פייגענבוים אסתר
פייגער חיה נחה
פייגער משה
פייגער צפורה
פייגער חנה
פיידען פישל (אשתו רעסל בערגמאן)
פיידען בתיה
פיידען זעליג ומשפחתו
פיידען יודל ומשפחתו
פייערשטיין יהודה ברוך ומשפחה
פייערשטיין נעטי
פייערשטיין גבריאל
פייערשטיין צעלו
פייערשטיין הערמאן
פייערשטיין פרידא (גרונוועג)
פייערשטיין פנחס
פייערשטיין שמשון
פייערשטיין פרידא (גלאזער)
פייערשטיין גרשון
פייערשטיין חיים
פייערשטיין מאיר
פייערשטיין גניא (לאקס)
פייערשטיין סילוויא
פייערשטיין רבקה
פייערשטיין ישעיהו
פייערשטיין משה
פייערשטיין אַלגא
פייערשטיין פנחס
פיליצער פרידא (לינדאור)
פינגערל נפתלי
פינגערל שרה (שטערן)
פינגערל סימא

פינגערל בלומא
פינגערל נתנאל
פינגערל יצחק
פינדער חיים
פינדער שרה
פינדער צירל
פירזעצער אייזיק
פירזעצער פעפי (ראט)
פירזעצער לוסיא
פירזעצער ברײנע
פירזעצער לאה
פירזעצער פסיה
פירטל חנה
פירטל שלמה
פירטל וואלף
פירטל מלכה
פיש אלי
פיש דבורה (הירש)
פיש פעפי
ד"ר פאלבער וילהלם
מקסימיליאן
פאלבר אדעלא (הילזענראט)
פעלדמאן אליעזר
פעלדמאן יוסף (יוסל)
פעלזנשטיין דוד
פעלזנשטיין מלכה
פעלזנשטיין חיים
פעלזנשטיין אברהם־הירש
פעלזנשטיין יצחק
פעלצעל הינדע (בעכער)
פעלצעל העלענא (הילזענראט)
פעלצעל טאני (גרינבערג)
פעלצעל מאקס (בעעכר)
פלעצקער יצחק ומשפ'
פלעצקער שלמה ומשפ'
פאלעק פנחס (זיידע)
פאלעק רבקה
פאליק מאיר (אריה)
פאליק שמואל (אריה)
פאליק משה־חיים ומשפחתו
פאליק נחמן ומשפחתו
פעלער זאב
פעלער פרומה
פעלער יהושע
פאסטערנאק אברהם

פאסטערנאק רחל
(ראזענקראנץ)
פסח — משפ' מפצ'יניז'ין
ד"ר פרוכטער זדזיסלאַוו
פריד יעקב
פריד מרים ו־2 ילדים
פרידמאן וילהעלם
ד"ר פריש אדאָלף
פרידמאן פאולינא
פרידמאן יוסעפינא
פרייליך הרמן
פרייליך בתיה
פרייליך רענאטא
פרייליך בן־ציון
פרייליך הילדא ו־3 בנות
פערלמוטער חיים
פערלמוטער חיה
פערלמוטער צבי
פערלמוטער הערש־שיינדל
פערלמוטער מיימון דבורה
פישער זיידע
פישער האָדל
פישער ראָזא
פישער רוזיא
פראָוויזאָר יוסף
פראוויזאר דבורה
פראוויזאר חנה
פראוויזאר שרה
פראָוויזאָר יעטי
פראוויזאר שלמה
פראוויזאר שושנה
פראנק חיים
פראנק מאנציע (פעדער)
פראנק אייזיק
פרעשל פערלמוטער שיינדל

צ.

צאהלער בערנארד
צאהלער עטקא
צאהלער מאָנייעק
צימער אברהם ומשפ'
צבעכער (גיציא)
צבעכער יוליא (נינא)
צבעכער קלארא
צבעכער פאני

צבעכער שרה
צאהלער רבקה
צימער ישראל ומשפ'
צאהלער מתילדא
צאהלער אדאָלף
צאהלער ליפא
צאהלער סאָשע (לעדערפיינד)
צאהלער רחל
צאהלער אפרים
צאהלער דוד
צאהלער בלהה ומשפחתה
ד"ר צוקערמאן יצחק
צענער מתתיהו
צענער אריה
צווידער נחמן
צווידער מינה (צנקל)
צווידער מיכאל
צווידערער העניא
צווידערער נתן
צווידערער צילא
צווידערער קלארא
צווידערער גיניא
צווידערער פרידקא
צווידערער רוזשקא
ציגללאוב גרשון
ציגללאובביילע
ציגלער אורציע
ציגלער הערמאן
ציגלער ראָזא (וויזשניצר)
ציגלער ישראל
צייגער הערמאן
צייגער פרידא (ראט)
צייגער הילדא
צייגער רעלא
צייגער פאולא
ד"ר צייגער יוליוש
צעל מאטל
צעל רחל
צעל פייגה
צעל ראָזע (טובה)
צעל ישראל
צעל הניה
צעל צילה
צאנג יהודה לייב
צאנג לאה

צאנקל נחום
צאנקל ריבא
צאנקל בערטא
צאנקל מיכאל
צאנקל יוסל
צאנקל פינא
צאנקל שלמה
צאנקל מאקס
צענער העניא (לינדאור)

ק.

קאגאן יוסף
קאגאן פערל
קאגאן יצחק
קאגאן נחמה והבן
קאַרן ניסן ומשפ׳
ד״ר קאַהן ליאון
קאַהן מינקא (פייערשטיין)
קאַהן דזערזי
קבאַרטלער אברהם (קברדל)
קבאַרטלער פעסיא (צעלער)
קבאַרטלער לייב
קבאַרטלער לאה
ד״ר קוזמינה
קוגלמאס לייב ומשפחתו
קויש שמעון
קאַמעט חיה זלאטא
קאַמעט מרים
קאַמעט יוסף
קאַמעט סימא
קאַמעט שרה (מבית גראסבאך)
קאַמעט סאבינא (בת חיים)
קאַמעט מאיר איצי
קאַמעט חיים
קאַמעט דבורה (באנק)
קופערמאן שמואל
קופערמאן פייבל ומשפחתו
קופערמאן דוד
קיזלער יוסף
קיזלער שיינדל
קיזלער העלא
קיזלער מילא
קייש יעקב
קייש חאנציע
קייש שאול

קייש עטל
קיממעל בערטא (גרוסבאך)
קלארמאן יעטי (כתבן)
ד״ר קליין מנדיל
קליין שלמה
קליין רייזל
קליין מלך
הרב קליינבערג הערשל
קליינבערג יונתן
קליינבערג יענטע
קליינבעג רוזה
קליר אפרים
קליר מרים
קליר דארה
קליר ישראל
קליר זעליג
קניסבאכער פעפי (ראט)
קניסבאכער לאה
קאנטאַר זלמן,
קאנטאַר מלכה, בת ר׳ חיים
קעלנער משה
קעלנער בעלציע (לאקס)
קעלנער ישעיהו (שייקו)
קעלנער אנטשעל
קעלנער לייב
קעלנער גיסל
קלארמאן אפרים
קלארמאן מלכה
קלארמאן שושנה (ראזאליא)
קלארמאן אברהם
קלארמאן יעקב־צבי
קנאל יעקב
קנאַל גאַלדא (אבנער)
קנאַל שיינציע
קנאַל באבציע
קנאַפף עמנואל
קנאַפף אַרתור
ד״ר קנאַפף מארק
קנאַפף פרימקה
קנאַפף דארה
קנאַפף בתיה
קנאַפף שמעון
קאנטאַר זלמן
קאנטאַר אלתר
קאנטאַר חנה (הגר)

קאנטאַר הירש־בער
קאנטאַר פייגע
קאנטאַר ראַזא
קאנטאַר משה
קאנטאַר בראַניא
קאנטאַר שמאי
קאנטאַר רבקה
קאנטאַר ישראל
קאנטאַר שרה
ד״ר קאנטאַר שמעון
קאנטאַר לייב
קאנטאַר פרידא
קעניג יוסף לייב
קעניג מוני
קעניג שמואל
קעניג מינא (נפטרה בגיטו)
קעניג משה
קעניג פריווע
קייס אליעזר ומשפחה
קייס אסתר ומשפחותיהם
ד״ר קייס יעקב ומשפחה
קייס ישראל
קערנער נחמן
קעסטן לאה
קעסטן ישראל
קעסטן אייזיק
קרומהאַלץ טאסעק
קרומהאַלץ (בליץ) בינקה
קרויטהאמער מארקוס
קרויטהאמער קלארא
קרויטהאמער עווא
קרויטהאמער פאַלא
קרויטהאמער מאקס
קרויטהאמער מאניא (שליסער)
קרויטהאמער אליעזר
קרויטהאמער קלמן
קרויטהאמער שפרה
קרויטהאמער מנדל
קרייזבערגער משה־אליעזר (בן זאב)
קרייזבערגער ראַזא (גלאזער)
קרייזבערגער וואַלף
קרייזבערגער בלומא
קרייזבערגער גיניא
קרייזבערגער סאלקא

קריניץ אהרן
קריניץ מלכה (שיקלער)
קריניץ דוד
קריניץ בראַניא
קריניץ מאקס
קריניץ יוסף
קריניץ סופי
קריניץ געניא
קריס רחל
קריס חיה (סאלפעטער)
קריס רעגינא
קרעמער מענדל
קרעמער איצי
קרעמער שרה (בערנהויט)
קרעמער יוסף (יוסעלע)
קראנץ יעקב
קראנץ פרידא
קראנץ זיסל
קראנץ זרח
קראנץ הירש
קשוק יוליא

ר.

ראבינאָוויטש יעקב
ראבינאָוויטש עלקא (גלאזער)
ראבינאָוויטש רחל
ראבינאָוויטש אהרן
ראבינאָוויטש מענדל
ראבינאָוויטש טובה
רודער קאפל ומשפחתו
ראָזלער אברהם
ראָזלער טויבע (שאודער)
ראָזן דבורה בת איצי העכט
(מיאבלנוב)
ראָזן היינוך ומשפחה
ראָזן יונה ומשפחה
ראָזן שמעון ומשפחה
ראָזן פיניע ומשפ׳
ראָזן־באר בעטקא ומשפחה
ראָזן יהושע
ראָזן חנוך
ראָזן אייבער
ראָזן חיה
ראָזנבערג מאכלא
ראָזענבערג יידל

ראָזנהעק פנחס
ראָזנהעק חנה (זאָמערפרויינד)
ראָזנהעק יחזקאל
ראָזנפעלד דוד ומשפחה
ראָזנפעלד זאָניע
ראָזנפעלד קלארא
ראָזנפעלד צילא
ראָזנפעלד אָסקאר
ראָזנפעלד שמעון
ראָזנקראנץ אברהם
ראָזנקראנץ גיטל
ראָזנער מנדל
ראָזנער צילא
ראָזנער רבקה
ראָט רחל
ראָט מאטל
ראט לאה
ראָט חנה
ראט יהודה
ראט ברינע
ראט יצחק
ראט אהרן
ראט מלכה
ראטמאן בנימין ומשפ׳
ראָטנבערג ליאון
ראָטנבערג פאלדא (פיה)
(בוכנער)
ד״ר ראָטנשטרייך חדוה
(פרידא)
ד״ר ראָטנשטרייך לוי
ראָטנשטרייך אלתר
ראָטנשטרייך דוד
ראוך דוד
ראוך חנה
ראוך יוסף
ראוך מלכה
ראוך אברהם
ראוך ברוך
ראוך זעלדא
ראוך ערנא
ראט שמשון
ראָט בערטא
ראָט העלא
ראָט יעקב
ראָט ליאון

ראָט פאני (צאַנג)
ראָט ישראל
ראָט גאָלדא
ראָט נאָרבערט
ראָט רעגינא
ראָט אברהם
ראָט רחל
ראָט מונצי
ראָט עדעל (בערנהויט)
ראָט יוסף (יוסלע)
ראָט הירש ומשפחה
ראָטשפרעכער דב
ראָטשפרעכער עטי־רחל
ראָטשפרעכער שבתאי מנחם
רייטער דוד
רייטער חיה
רייטער צילה (ציגלער)
ומשפחתה
רייטער אליעזר
רייטער אסתר־פייגע
רייטער משה
רייטער שרה
רייכער יהודה זינדל
רייכער יעטי
רייכער יוסף
רייכער זאסיא
ריימער רייזל
ריינער שמעון לייב
ריינער פרידא
ריינער חינקא
הרב רייס ומשפ׳,
חותנו, שמחה ומשפ׳
ריינער זלאטא
רייף מאיר
רייף עטי
רייף חיים
רייף לייב
רייף שמעון
רייף סימא
ריישער שמעון ומשפ׳
ריישער מרדכי ומשפ׳
ריישער יהודה ומשחה
ריישער חנוך ומשפ׳
ריישער משה ומשפחה
ריישער רבקה

ריישער אדעלא
ריכטער שמעון
ריכטער מאכלא
ריכטער וואַלף
ריכטער מרים
ריכטער פאנקא
ריכטער נעכא
ריכטער אדעלא
ריכטער מריום (צבי)
ריכטער אסתר
ריכטער לייב בן הירש
ריכטער הערש־בער
ריכטער חוה
ריכטער ברכה
ריכטער פרומה
ריכטער שמואל
ריכטער שלום
ריכטער שרה בת פישל העגער
ריכטער מנשה
רינגעלבלום יצחק (איצי)
רינגעלבלום ברכה
רינגעלבום צבי (הירש)
רינגעלבלום בעטקא (העכט)
וילדה
רינגעלבלום שלמה
ד״ר רינגעלבלום עמנואל
רינגעלבלום ברכה
רינגעלבלום חנה (אנדזיא)
רינגעלבלום דאַרא
ראמלער אברהם אליהו
ומשפחח
ראמלער גיניא
ראמלער לאה
ראמלער ציפא
ראמלער אדוארד ומשפחתו
ראמלער צילא
ראמלער רוזיא
ראמלער יוסף
ראמלער שמעיה
ראמלער שרה
ראמלער יעקב
ראמלער מלכה
ד״ר ראמלער ישראל
ראמלער מינצי
ראמלער לוצא

ראמלער זלאטקא
רעמער רחל
רעכטער משה
רעכטער רחל
רעכטער מיכאל
רעכטער יעקב
רעכטער זלאטע
רעכטער בתיה
(בת פישל עטינגער)
רענער וועלוויל
רענער חייצי
רענער אירקא (מילא)
רענער פעפקא
רענער ווילהעלם
רענער קלארא (אייזנער)
רענער יעקב
רענער בתיה (בלום)
ד״ר רעש בערנארד
רעש שושנה

ש.

שאובער אשר
שאובער פערל
שאובער יעקב
שאובער שרה
שאובער ישעיהו
שאובער חנה (דערפלער)
שאובער עטל
שאודער מאיר
שאודער מרים
שאודער חיים
שאודער לאה
שאודער רחל
שאודער משה
שאודער לייביש
שאודער סאלי
שאודער ניסן
שאודער מלכה (לערער)
שאודער טויבע (ראַזלער)
שאומאן זיידע
שאומאן רייזל
שאומאן רבקה
שאומאן יודל
שארף זרח

ד״ר שאַרף יוליאַן
שארף אסתר (מבית טוי)
שארף סוסי (אשת קופערמאן)
שארף פופע (אשת שיינער)
ומשפחתה
שארף סימע (אשת לאנדענור
ומשפחתה)
שארף יענטע (ומשפחתה)
שארף שמואל ומשפחתו
(ממונטריאל)
שארף משה ומשפחתו
(ממונטריאל)
שארף בלומא (מבית מיכלער)
שארף רינה (אשת ווייסלער)
ומשפחתה
שארף בראנצי (אשת ישראל
שארף ומשפ׳)
שארף פאנצי (אשת רובינגער
ומשפח׳)
שוימער בראניה
שאיערמאן יצחק מנחם מנדל
שאיערמאן חנה
שאיערמאן אליעזר מרדכי
שאיערמאן לאה
שאיערמאן מאיר
שאיערמאן גיטל
שאיערמאן פנחס
שאיערמאן סאלקא
שוסטער פפי
שוסטער אנטשל
שאפירא יוסף משה
(מזאבלטוב)
שאפירא חוה
שאפירא נתן (אשתו ובתו)
שאפירא אברהם ומשפ׳
(מקוטי)
שובער אברהם ומשפ׳
שוצמאן קאַפל
שוצמאן שיינדל
שוצמאן מרים (מאניוסיא)
שוצמאן יונה
שוצמאן חוה
שוצמאן דאניא
שוצמאן לעאָנאָרא־לאטקא
(שווערדט)

שוצמאן דאָרא
שוצמאן יוסף
שוצמאן מינא
שוצמאן אורי (אירע)
שוצמאן רייזל
שוצמאן מרים בת חיים
שוואגער מאיר־אבא (ומשפ׳)
שוואגער שמואל ומשפ׳
שאַר אייזיק
שאַר מיכאל
שאַר ברכה
שטאַרך שמואל ו־4 ילדים
שטאַרך רוזה
שטאַרך דוד
שטאַרך גניה
שטאַרך סימא
שטאַרך מתתיהו
שטאַרך יעקב בנימין
שטאַרך פרידה
שטאַרך ברוך
שטאַרך חנה־אידל
שטאַרך מרדכי
שטיגליץ מאיר
שטיגליץ טשארקא
שטיגליץ יענטעלע
שטיין חיים ומשפ׳
שטאל שלמה בן אבא
שטאל בערטא (האבערמאן)
שטאל אבא בן שלמה
ובערטא
שטאל שרה בת שלמה
ובערטא
ומרים מסניאטין
שטיינפעלד בראניא (טעפער)
שטיינפעלד דאניא
שטיינפעלד יצחק
שטיינקאהל טובע
שטיינקאהל פנחס
שטיינקאהל פעפי
שטיינקאהל רחל
שטיינקאהל ביאנקא
שטיינקאהל אליהו (אליאס)
שטיינקאהל פרידא בת הירש
שטיינקאהל מעדארד
שטיינקאהל הערמאן

שטיינקאהל דוניא
שטיינקאהל פרידא בת מאיר
שטיינקאהל סאלא
שטיינקאהל שמאי
שטיינער מאיר
שטיינער גרשון
שטאל הירש
שטאל קלארא (מבית שוצמן)
שטאל גערטא
שטאמפלער פייבל
שטאמפלער רבקה
שטאמפלער שמואל
שטאמפלער וואלף
שטאמפלער פעפקא
שטאמפלער טובה
שטאמפלער ליבא
שטאמפלער משה
שטאמפלער מאיר
שטאמפלער באסי
שטענגל אברהם חיים
שטענגל אהרן
שטענגל מלכה
שטענדיק פרידא (בונגולד)
שטענדיק יצחק
שטענדיק בנימין
שטענדיק יוסף
שטענדיק העניא
שטענדיק לייב
שטענדיק שמואל
שטענדיק פישל
שטענדיק חנה
שטענדיק יצחק בן אנטשל
שטענדיק שמואל
שטרייפלער הודיע
שטרייפלער משה
שטרייפלער פרומא
שטערן פרידא (הורוביץ)
שטערןביילע
שטערן יוכבד
שטערן פרידא
שטערן יהושע־יצחק
שטערן טשארנע (ביטער)
שטערן צבי
שטערן יעטי
שטערן פאול

שטערנבערג משה
שטערנבערג בעני
שטערנבערג ראָזא (הילזנראט)
שטערנבערג פאני בת משה
שטערנבערג לייזר
שטערנבערג פאני בת ראקוש
שיבער אברהם ומשפ׳
שייער שמואל
שייער ציריל
שייער מינא (גרין)
שפערבער יוחנן
שפערבער רחל
שפערבער מרדכי (מאלע)
שפערבער מענדל
שפערבער דאניא
שפערבער לאה (לייצי)
שפערבער הענך
שיינער געניא
שיינער אהרן
שיינער ראובן
שיינער יצחק (איציק)
שיינער מאלציע (שארף)
ומשפחתה
שיינער ישראל ומשפחתו
שיינער זיסל (אשת אברהם
לאנדערערס ומשפחתה)
שיינפעלד מנדל־לייב
(בן יוסף ופרל)
שיינפעלד לאה (בת אברהם
ומלכה)
שיינפעלד פנינה (בת מנדל־
לייב)
שיינפעלד הדסה (בת מנדל־
לייב)
שיינפעלד יחזקאל
(בן מרדכי ושבע)
שיינפעלד חנה
שיינפעלד לאה
שיינפעלד מיכאל
שיסל וואלף עם משפ׳
שיסל חיה
שיסל יעקב
שיסל איציק
שיסל ביילע
שיסל איציק

שיסל ליבצי
שיסל מינא (בת וואלף)
שעכטער איצי
שעכטער שרה
שעכטער הערש
שעכטער בנימין
שכטער אליעזר
שעכטער ליזא (ביכלער)
שעכטער זיידע
שעכטער טשארנא
שעכטער שלמה
שעכטער מאנצי (בארטען)
שליססעל אהרן
שליסער זינדל
שליסער בלומה
שליסער יצחק
שליסער רחל
שליסער ראובן
שליסער חסיה
שליסער אידיס (יהודית)
שמוכער יחיאל מיכאל
שמוכער ראזא (גרעבלער)
שמוכער גבריאל
שמוכער שיינדל וילדיה
שמוכער מינה וילדה
שמוכער יוסף
שמוכער טשארנא
שמוכער איגנאצי
שמוכער מאקסימיליאן
שמוכער ישראל
שמוכער סימא (מאנגער)
שמידט יהודה
שמידט בראניא
שמידט מרים
שמידט אסתר
שמידט יהושע
שמידט אסתר
שמידט חנה
שמידט שמחה
שמידט הניה
שמידט שירה
שמידט אנטשל
שמערלער משה
שמערלער לאה (האקער)
שמערלער שרה

שמערץ משה
שמערץ מלכה
שמערץ אברהם
שמערץ פייגי (שנייבערג)
שמערץ בעזי
שנאבל יעטי
שנאבל רויזה
שנאבל משולם
שנאבל לייב
שנאבל אסתר
שנאבל חיים
שנאבל שמאי
שנאפס יהושע
שנאפס בעלא
שנאפס משה
שנאפס שרה
שנאפס שיינע־פעסיע (פעדער)
שנאפס יוסף
ד"ר שנייבאלג יעקב
שנייבאלג ש. מיצקה
שנייבאלג סימאן (שמעון)
שנייבאלג אסתר
שנייבאלג דוד (דבעסטער)
שנייבערגער פערל (פעפי)
שנייבערגער פאניא
שנייבערגער סימא
שנייבערגער הענציא
שנייבערגער בלומא
שנעק משה ומשפ'
שנעק וועלוויל
שניצער וואלף (מראזשאנאוו)
שניצער שרה (מבית שערצר)
שניצער בערטא (אשת ד"ר בערגמאן)
שניצער יאנאס
שניצער העניע (מבית קלעפנער)
שניצער אדעלא (אשת שערצער אברהם)
שניצער רודי (אשת ד"ר מעלמאן) ובתם
ד"ר שניצער אורי
שניצער קלארא
שנייבערג בלומא
שנייבערג פרץ

שנייבערג ישראל
זשענירער יהודה
זשענירער לייב
זשענירער זאב
זשענירער פרידא (פרענקל)
זשענירער בלהה (בעלא)
שנאפ נחמן
שנאפ שרה
שנאפ הינדא
שענפעלד בעטי (טייכער)
שרלאפס יהושע
שרלאפס בלהה
שרלאפס משה
שרלאפס שרה
שרלאפס שיינע
שרלאפס פעסיע
שרלאפס יוסף
שפיגל דאניא (דלפון)
שפינדל לאה־עטל
שפינדל שלמה
שפינדל פיליפ
שעפס מנדל ו־3 ילדים
שעפס מאטל
שעפס יוסף
שעפס ברכה ושני ילדים
ד"ר שאפער גרשון
שניצער אלטער (מאיר)
שניצער יהודית (מבית קאמיל)
שניצער לייב
שניצער סימא (מבית שארף)
שניצער משה
שניצער צבי
שניצער דבורה (אשת ד"ר קאמיל) ובתם
שניצער פעסיע (מבית לאופר)
שניצער יאנאס (אשתו מינא מבית פרוילידך) ובתם
שקאלניק פייגע
שרענצלער גיטל
שארף אברהם
שערצער צירל
שערצער יוסף שלמה
שערצער אדעלא (שניצער) ומשפחה

שערצער מאיר אליעזר
ומשפחה
שערצער יצחק ומשפחה
שערצער שמעון

שערצער לייב ורעיתו
שערצער משה ומשפחה
שערצער חיה־בלהה (ביילע)
שערצער אדעלא ומשפחה

שערצער קלארא (קוינה)
שארף זרח ואשתו אסתר ומשפ׳
שארף משה ומשפחתו
שערל מרדכי ואשתו חוה

י. טייטלבאום

ארגון יוצאי קולומיה

בשנת 1944 בהיוודע על התגברות כוחות הברית על הכובש הנאצי והתקדמות הצבא הסובייטי לעבר קולומיה, התכנסו ב־16.3.44 מספר בני־עיר בחיפה ובתל־אביב לדון בהכנת האמצעים ובחינת הדרכים להחשת עזרה וסעד לבני־עירנו לאחר שחרורה של העיר מעולו של הכובש הנאצי.

„שארית הפליטה" של בני עירנו לאחר המלחמה

אולם, בטרם נדמו הדי היריות, עוד לפני ששוחררה העיר, הגיעו לארץ הידיעות הנוראות על השואה האיומה שפקדה את בית ישראל. הוברר, שבין מאות הקהילות היהודיות שנכחדו, הושמדה ונחרבה גם קהילתנו קולומיה על רבבות תושביה, אנשים, נשים, זקנים וטף.

אזכרה ראשונה לקדושי קהלת קולומיה

ב־12.12.44 התכנסו בראשונה בני־העיר בהמוניהם ל„אזכרה" שנערכה בבית „פבזנר" בחיפה.

בדממת מות הקשיבו הנאספים לתאור המחריד והמזעזע (מפי הגב' חנה וינהבר־הקר, ה'ה זלמן טגר ומשה שנייבאלג, מהבודדים שהצליחו להימלט מהגיהנום הנאצי והגיעו הרוסים בגוף ובנפש לחופי הארץ) על גורל יקירי המשפחות שעונו ונרצחו ללא רחם מנער ועד זקן בין חומות בית הסוהר והגיטו, ביער שפארובצה ובתאי הגזים של טרבלינקה ובלז'ייץ ע"י הרוצחים הגרמניים ורבים מבין השכנים שעזרו לא מעט ברצַח, במלשינות, בשוד וביזה ושמחו לאידה של הקהילה היהודית שנמחקה כלא היתה.

הכנס החליט לעזור במיטב היכולת לשרידים המגיעים לארץ, לעודדם ולהקל עליהם את חבלי הקליטה.

לעמוד בקשר עם הניצולים באשר הם ולסייע להם

אזכרה בהשתתפות ד"ר שלמה ביקל. נואם — פייערשטיין.

אזכרה בשנת 1970 בהשתתפות ל. ווייץ. נואם פייערשטיין.

אזכרה בתל־אביב זמן קצר לאחר המלחמה

בעלייתם ארצה, לעזור במזון ולבוש לאלה אשר הצ־ליחו להימלט לרוסיה.

להנציח בצורה ראויה ונאה את זכר הקהילה על רב־בות קדושיה.

הועד שנבחר עשה כמיטב יכולתו לממש החלטות הנ"ל, אולם קשה היה באותם הימים להתרכז מבחינה נפשית — לנוכח קרבתה של תקופת השואה ולהת־חיל לחשוב על הנצחת הקהילה.

בחירת ועדה להוצאת ספר־זכרון

ב„כנס" יוצאי קולומיה שהתקיים ב־29.10.1950 בתל־אביב, בהשתתפותו של ד"ר שלמה ביקל ז"ל

מארה"ב, הוחלט להוציא ספר־זכרון לזכר קדושי קולומיה והסביבה בשפת יידיש ועברית.

נבחרה ועדת־ספר, וכן מערכת, שמחצית חבריה מארה"ב ומחציתם מישראל. בישראל נבחרו לוועדה זו יעקב שוירמן ז"ל, כותב הטורים הללו ויעקב מנדל מרקשייד ז"ל, כמרכז הועדה.

מתפקידה של הוועדה היה לאסוף חומר על חיי הקהילה, קורותיה, ההווי שלה ועל תקופת השואה. כמ"כ היה עליה לדאוג לאמצעים כספיים להוצאות שוטפות ולהכנת הספר.

אסוף החומר

בהרגשת חובה קדושה נרתמתי בעול מצוות ההנצחה שנמשכה שנים רבות.

לא קל היה לדובב אנשים שיעלו על הנייר את קורותיה של הקהילה וביחוד את אלה אשר על בשרם חזו את זוועות הימים החשוכים של חורבנה.

וייאמר כאן בגלוי לב, הקשישים מבין בני־העיר כגון: משה ראט, מאיר הייניש, ד"ר אייזיק סאכער, איסר זיידמן, מנוחתם עדן, ויבל"א — ד"ר א. י. ברור נענו לקריאה והקדישו פרקים נהדרים על חיי העבר

יוצאי עירנו בעיר קאטאוויץ לאחר המלחמה

ועדת הספר בארה"ב

ועדת הספר בארה"ב היתה בראשית התארגנותה, אליה הצטרפו הסופרים הדגולים מבני־עירנו נפתלי גרוס ז"ל וד"ר ש. ביקל ז"ל, א. זיסקינד, אייזיק פיירשטיין, הייסלר ולייב ווייץ־מייזלר, שנבחר כמרכז הוועדה.

הבעייה הכספית לא העיקה עליהם כמו הדאגה לחומר מתאים לספר, כי בארה"ב דלו המקורות שמפיהם אפשר היה להשיג פרטים על חיי העבר של העיר, מוסדותיה וארגוניה השונים וכן על תקופת השואה. לכן פנה ל. ווייץ תחילה לדוד לנדמן (ידידו מכבר) ואחר לכותב הטורים הללו וביקש לאסוף חומר כדי לסייע בידם להוציא ספר זכרון ביידיש.

של הקהילה, בעוד שהצעירים שבתוכנו, אף כי בעלי השכלה אקדמאית המה, קשה היה להניעם לכתוב על התקופה שלהם, התוססת ורבת המעש, היינו, התקופה שבין שתי המלחמות. לכן יצאה תקופה זו מקופחת ואינה משתקפת במדה מספקת ב„פנקס קאלאמיי". הוא הדין לגבי החוגים והמפלגות הדתיות כגון „המזרחי", „אגודת ישראל", „בנות יעקב" וכו', שהשפעתם על המונים מבני העיר היתה ניכרת.

מובן, שעוד יותר קשה היה לדובב את ניצולי השואה מטעמים מובנים.

ובנידון זה ראוי לציין לשבח את חלקה של הגב' רחל אוירבך, מנהלת סניף „יד ושם" בתל־אביב, שעזרה לנו „גביית עדויות" מפי ניצולים. היא גם

שגרה לעזרתנו את הגב' ד"ר אולגה בארניץ ז"ל, מהעובדות המוכשרות ב„יד ושם" (מניצולי מחנה יאנוב), אשר ראיינה רבים מניצולי קולומיה, רשמה מפיהם פרטים חשובים על מאורעות הימים ההם, אשר לימים שמשו גם כ„כתב אשמה" נגד פושעים נאציים שהועמדו למשפט בדיסלדורף, דארמשטאט, ועוד.

בעזרתה ניהלנו חליפת מכתבים ענפה עם מוסדות משפטיים ואישים חשובים בארץ ומחוצה לה, כגון: נשיא אוסטריה, ממשלת בון ועוד, בהקשר לרדיפה אזורי פושעים נאציים ודרישה להעמידם למשפט.

הגב' ד"ר א. ב. אף התיימרה לערוך לבדה את ספר קולומיה ולהביאו לדפוס, אלא שמחלה ממארת שמה קץ לכל תכניותיה הרבות ובין מאות נעדרי העיר שנפטרו בארץ, נעלה את זכרה של הגב' ד"ר אולגה ברניץ ז"ל, שבמשך כמה שנים שקעה בסיוט אימי הזוועות שהתרחשו על יהודי קולומיה.

חוברת „שופוא"

בשנת 1957 העמיד מר טוביה פרידמן, מנהל ארכיון הדוקומנטציה בחיפה, לרשות הארגון שלנו חומר רב, מארכיונו הפרטי, על אנשי „שופוא", שפעלו בשנים 1941—44 בקולומיה והסביבה. בסיועו ובעזרת חוברת מיוחדת שיצאה לאור בגרמנית בשנת 1957, ואשר הכילה עדויות אישיות על מעללי הפושעים הנאציים שפעלו בסביבות שלנו. חוברת זו הינחתה לאחר מכן את השופטים במשפט שנערך בשנים 1968—69 ב־דארמשטאט.

הספר העברי

לימים, הוחלט להנציח את זכרה של קהילת קולו־מיה גם בעברית.

אולם מכאן ועד להוצאת הספר העברי ארוכה היא הדרך. הרבה נדודי לילות, טלטולי דרך בין חיפה לתל־אביב וירושלים, חליפת מכתבים ענפה עם עשרות אנשים ומוסדות בארץ, ישיבות, פגישות עם אישים ומוסדות וכן עם בני עיר רבים, בדאגה לתקציב, בא־שר המצוי בקופה אף פעם לא תאם את הרצוי וההכ־רחי. רבות היו האכזבות והמכשולים ולא פעם חשבנו לנטוש את הרעיון של הוצאת הספר, אלא שחסנו על החומר הרב שנצטבר.

רק הרגשת החובה המוסרית, הרצון העז להביא להנצחת הקהילה ועידודם של חברי ועדת הספר, חישלו וחזקו את רוחנו להתגבר על כל המכשולים — והמפעל קם והיה.

אזכרות

בינתיים ישנן גם פעולות שוטפות אחרות של האר־גון, הדאגה ל„אזכרה" הנערכת מדי שנה בשנה. הרי עצם התכנסות בני־העיר לערב התייחדות יש בה מ־העלאת זכרם של כל אלה שאינם עוד. אזכרות כאלה מתקיימות כידוע, מדי שנה — בתלאביב ובחיפה.

באחת ה„אזכרות" בשנת 14.2.1965 השתתף אתנו אורח נכבד בן עירנו, מר משה גלאזר, המשמש כיו"ר „ארגון יוצאי גאליציה" בארגנטינה, ואתו מזכיר הארגון מר נחום לינדמן. בקבלת פנים לכבודם, הבטיח מר מ. גלאזר לסייע לנו בהוצאת הספר.

הבטחה דומה קבלנו גם מבני עירנו לייב ווייץ ואיי־זיק פיירשטיין, העומדים בראש ה„קולטור צענטער" של בני עירנו בארה"ב.

מצויידים בשתי ההבטחות אשר קויימו כלשונן, המשכנו בגיוס אמצעים בין בני־העיר אשר מקצתם נענו ואף הרימו תרומותיהם.

עבודת נמלים מייגעת במשך כעשרים שנה הגיעה לקיצה עם הופעת הספר.

לוח זכרון במרתף השואה

בין פעולות הארגון יש לציין את מפעל ההנצחה במרתף השואה. באוגוסט 1962 הוסר הלוט מעל לוח הזכרון לקדושי קולומיה והסביבה, ב„מרתף השואה" שעל הר ציון בירושלים. פעולה זו נתאפשרה הודות למאמציהם ומסירותם הרבה של ישעיהו פדר ויעקב הבר.

ביום 10.3.1966 הובא אפר הקדושים ממחנה ההש־מדה „בלז'יץ" (לשם הובלו והושמדו בתאי הגזים רוב בני עירנו) לקבורה בבית הקברות בנחלת יצחק ע"י קבר „טרבלינקה" כשעם רב מבני־העיר משתתף בהלוויה. ביום 12.9.1966 הוסר הלוט מעל המצבה לזכר קדושי קהילת קולומיה והמקומות הסמוכים לה, אליה נוהרים מדי שנה ביום השואה ובח' אלול רבים מבני העיר להתייחד עם זכר יקירי המשפחה.

חברי הוועדה שטיפלו ביחד עם הרב פרנקל בהב־את אפרם של הקדושים היו: בלומנטל אליהו, הגר יעקב, זינגר יעקב, לאו שמואל איצי, מרקשייד יעקב מנדל ז"ל, מאוזנר מרדכי, קרייזברגר דוד ז"ל, ושאו־דר מנדל.

יער הקדושים

ביזמת ועד הארגון ובעזרתה של משפחת ד"ר א. הירש מתל־אביב, ניטעה חורשה בת 1500 עצים ב־„יער הקדושים" שבהרי ירושלים לזכר קדושי קהילת קולומיה.

עיר שלמה אחרי המלחמה

כמשפחה אחת לפני המלחמה

קולומיה בשנת 1970

היא באה אלינו זה מקרוב — משם, מעבר לימים והרים, „מעבר להרי חושך", והשיחה עמה היא כמו עם קולות תת־קרקעיים...

שמה אידה קניג, נולדה בקולומיה וגדלה בה, אידה מרח' לגיונוב („קלבניה גאס"), בית מס' 332, הבית האחרון ברחוב הזה, לפני שמגיעים לבית העלמין ב„וינצנטובקה".

אולי מקרה הוא בלבד, ואולי יד הגורל בדבר, שבית מגורה היה סמוך למקום שבו נגמר הכל, ואחריו — החידלון. גם סיפורה דומה לעולם שהיה ואיננו, חיים שנעלמו ונאלמו לעולמים.

אולם, בל נקדים מאוחר למוקדם.

אידה הלכה לבית הספר „קרולובה ידביגה" (כנהוג בימים ההם — בית ספר נפרד לבנות) וכאשר פרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה נסה ביחד עם עשרות, אולי מאות בני נוער ונעה מזרחה, בברחה מפני העימות עם הקלגסים הגרמניים. היא נקלעה לרוסיה ועברה שם שבעה מדורי גיהינום. במשך כל השנים המרות של המלחמה ציפתה בכליון עיניים לאותו יום שתוכל לשוב לביתה ולעיר מולדתה — קולומיה. אולם הגורל התאכזר לה. הנה, הגיע יום הנצחון; החיה הנאצית הודברה, העולם נשם לרווחה ומיליוני בני אדם, שהמלחמה טלטלה אותם הרחק מבתיהם ומשפחותיהם, החלו לשוב לגבולם. גם היא — עזה תשוקתה לחזור למקור מחצבתה, אלא שהדרך חסומה בפניה וסורגי הברזל של מחנה ההסגר — ובפי הרוסים „מחנה לתיקון האדם" חוצצים בינה לבין העולם החופשי. רק בשנת 1947 שוחררה מכלאה ומיד לאחר זאת הגיעה לקולומיה.

בבית יושב זר

עם בואה נקלעה כבר בראשית צעדיה לתוך אווירה זרה ומוזרה, אך היא לא שמה לב לכל הסובב אותה, מפני שכל מעייניה נתונים רק למטרה אחת ולכיוון אחד: הביתה!

אמנם, רבות הספיקה לשמוע — ממקור הקריאה והשמיעה ומפי עדים חיים, על כל מה שעולל הצורר הנאצי, וקלושה התקוה למצוא זיק של חיים בגיא צלמוות, אך כל עת שאדם חי, מבעבעת בלבו התקוה, מתגנב איזה שמץ של „אולי" ו„שמא"?!...

והיא מחישה את צעדיה אל הרחוב לגיונוב, או כפי שנקרא בפי יהודי העיר „קלובאניע גאס", כאשר הלב פועם בחזקה ומגביר את קצבו ככל שהמרחק בינה לבין הבית הולך ומתקצר. עוד מאה מטרים, עוד דקות ספורות של הליכה בצעד מהיר — ורגליה ניצבות על סף הדירה, אך כאן באה האכזבה האיומה.

בין הציפיות הכמוסות לבין המציאות — רובצת תהום!

מכל המשפחה הענפה לא נשאר שריד ופליט ובבית יושב זר...

בעת הכיבוש הגרמני קויימה שמירה מתמדת על הגשרון הסמוך לבית הקברות, אותה מילא בנאמנות מתחסדת אוקראיני מקומי, אשר קיבל הבטחה מהגרמנים שיגמלו לו ביד נדיבה בעד שרותו המסור. והמחיר — יבחר לו איזה בית מבין בתי היהודים הנטושים, שבעליהם הובלו למיתה, והם יאשרו לו זאת ללא שהיות. ועל כן, בחר השומר את הבית של משפחת קניג, היאה והנאה — ויתיישב לגור בו.

אידה לא ידעה ממה להתחיל. הדירה מלאה ילדים, הבעל, האשה... איזו הרגשה של צער, מבוכה ותסכול השתררו עליה ועצרו בעדה מלנקוט יוזמה. כה עמדה שעה ארוכה כהלומה. לבסוף, התגברה על היסוסיה, ותאמר: כאן ביתי!

אולם הבעלי־בתים החדשים לא נתפעלו כלל מדבריה הבוטים. נהפוך הוא, היה מנוי וגמור עמם „להוכיח" לה — מי כאן בעל הבית, ולא נתנו לה אפילו להיכנס פנימה.

ברוב יאושה סבבה על עקבותה והחלה להתרוצץ ולכתת את רגליה ממשרד למשרד כדי לדרוש את צדקתה. בין היתר, הגיעה לראש העיריה, ה„חבר" הברישצ'וק, מי שהיה עוד לפני המלחמה, היינו בתקופת הסוביטים, בין האישים המרכזיים של השלטון הסוביטי בעיר, לאחר „שנבחר" כציר ל„סוביט העליון". הוא שמע את טענותיה, אך לא עזר מאומה.

הקבר של האמה עזר

במקומות אחרים רצו כביכול לעזור, אך דרשו ממנה הוכחה שהיא נולדה אמנם בקולומיה והתגוררה בה עד המלחמה.

לנוכח השינויים המופלגים שהתחוללו בעיר, לא היתה זו אולי דרישה שלא במקומה, כי האוכלוסיה שונתה בהרכבה באופן מכריע. השלטונות ממילא הוחלפו, אפילו הרחוב שהתגוררה בו החליף את שמו מ„לגיונוב" ל„ז'ובטנווה" („אוקטוברית" — באוקראינית)...

ואשר לה — דווקא לא היו ברשותה כל מסמכים שתוכל באמצעותם להוכיח שקולומיה היא עיר מולדתה ומקום מגוריה עד המלחמה. ככל שנשבעה להם

והשתדלה לטעון ולשכנע שדבריה אמת הם — כן מיאנו להאמין לה וכל מאמציה עלו בתוהו.

כאן נזכרה לפתע ב„הוכחה" מיוחדת במינה. אידה נתיתמה בגיל צעיר, באשר אמה נפטרה שנים מספר לפני פרוץ המלחמה. עובדה זו נתנה מקום להאמין, שקברה מצוי עדיין בבית הקברות ואז תוכל בעזרת הכתובת על המצבה להוכיח את השתייכותה לעיר קולומיה.

„בואו, אמרה לנציגי השלטון המקומי, בואו עמי ואראה לכם את המצבה של אמי"...

בשמע זאת, זע משהו במוחותיהם המאובנים של הביורוקראטים העירוניים — והם החלו להתיחס ביתר אמון לדבריה. אכן, רשמו אותה ברשימה, אך בזאת לא סגי, היה עליה עוד לכתת את רגליה מהכא להתם, עד שהואילו להקציב לה חדר אחד, וחלק מהמטבח, לשימוש משותף בתוך דירתה היא!...

ברם, הבעלי־בתים החדשים, אותם מצאה בדירתה, לא השלימו עם „הגזירה" והציקו לאידה במשך כל חודשי מגוריה בדירה זו, עד שדחפו אותה החוצה...

כיוון שלא יכלה עוד לסבול את הלחץ וההתנכלות מצד השכנים, החליטה לעזוב.

מכאן ואילך, היתה נעה ונדה ומחליפה את מקומות מגוריה פרקים לבקרים. תקופת־מה התגוררה ברח' „קרשבסקי" (כעת שינו שמה ל„צ'קלובה"), אחר עב־רה לרח' קוסצילנה — שתחילה שינו את שמה ל„סט־לינה", אולם מאז הדה־סטליניזציה שינו את שמה ל„כרושצ'ובה"; לבסוף — כאשר סר חינו של ניקיטה, הפכו שוב פעם את שמה ל„תיאטרלנה". הפעם הזאת היה כבר רקע „ענייני" לשם הזה, מפני שבקירבת המקום מצוי האולם שהיה פעם קולנוע „גביזדה", אשר הפך בינתיים להיות תיאטרון קבוע על שמה של הסו־פרת האוקראינית — „לסיה אוקראינקה".

נדודיה של אידה קניג עוד נמשכו תקופה ארוכה, עד שמצאה אדם שממנו יכלה לצפות לעזרה — ואמנם העניין נסתייע בצורה כלשהי.

היה זה יהודי, איש קולומיה בשם שיירמן, לפני המלחמה התגורר ברחוב קוסצירשקו, בבניין שהיה סמוך לביתה של משפחת הורוביץ. שיירמן זה, שהוא בן דודו של מורה הדת הידוע י.ל. יוריס, כיהן בעיריה כממונה על המחלקה המינהלית, המטפלת בין היתר בעניין הקצבת דירות לאוכלוסיה. לאחר מאמצים מרובים והשתדלויות, עלה בידו להחרים חדר אחד אצל רוסי בודד, שהתגורר ב־4 חדרים ולמסור אותו לאידה. במקום הזה מצאה סוף סוף את משענתה ואז החלה לעבוד — עבודה סדירה בבית החרושת שהיה שייך לפני המלחמה למשפחת הורוביץ ועתה מייצרים בו לבנים בשביל הצבא. אגב, המכונות הן אותן המכונות שיצרו קודם לכן וילונות — ולא חל בהן כל שינוי.

קולומיה — מוקד צבאי

בין השינויים המרובים שחלו בעיר, עליהם ידובר עוד להלן, מתבלטת העובדה שהמקום נהפך למוקד צבאי רב אנפין, בו מרוכזות יחידות צבא למכביר, ביניהן בריגדות של טנקים, ארטילריה ואפילו חיל אלקטרוני, שתפקידו כרוך בהפעלת כלי נשק אלק־טרוניים — והם מכונים בפי כל „רקטצ'יקי", ללמדך שעוסקים ב„רקיטות". לדבריה של בת־שיחנו, מסתבר, כי ערב הפלישה הסוביטית להונגריה ב־1956, שימשה קולומיה כבסיס עקרי להיערכות כוחות הפלישה. גם חיל האויר, שנמנה על אותן היחידות, חנה בבסיס התעופה בקורניץ' (שהורחב לעילא ולעילא) ומכאן יצא למשימתו — דיכוי המרד ההונגרי. מפה לשם, ניתן היה לשמוע באותם הימים ברחובות העיר ובפינות שונות, את התרעומת מצד הנשים הסוביטיות, שבעליהן היו מעורבים בביצוע הפלישה, בנוסח „לשם מה צרי־כים כל זאת", וסלידתן מהפעולה בגלל פחד המלחמה וקרבנותיה — היתה גלויה למדי.

בהקשר זה של הפיכת קולומיה למרכז צבאי־מל־חמתי, יש לזקוף כנראה גם את העובדה, שבית החרו־שת של ביסקופסקי (ליד תחנת הרכבת) הפך להיות לבית חרושת לייצור טנקים.*)

האוכלוסיה גדלה כפלים

שתי עובדות נוספות, שיש להן משמעות מרחיקת לכת בחייה וצביונה הכללי של קולומיה — הן בתחום הכלכלי והבריאותי.

בסביבות קולומיה גילו הסוביטים מרבצי אורניום ובנו מפעלים גדולים להפקת חומר הגלם היקר הזה לתעשייה המלחמתית.

כמו כן, מצאו שהאקלים של הרי הקרפטים הסמו־כים, רצוי מאוד לריפוי מחלות הקשורות בדרכי הנשימה ולכן נבנתה רשת של סנטוריומים ובתי הב־ראה גדולים (לפי קנה מידה רוסי). כל אלה — הביאו לידי עלייה תלולה במספר האוכלוסין, ששיעורה הוכפל בהשוואה לתקופה הטרום מלחמתית. כיום מונה קולומיה למעלה מ־90 אלף תושבים.

משנת 1969 — בתקופת שהייתה האחרונה של הגב' קניג בעיר, ניכרו בה עוד אי אלה שינויים בולטים בתחום זה או אחר: את הכנסיה הקטולית ברחוב קוסצילנה, פינת לגיונוב — הפכו לבית מסחר לצע־צועי ילדים וכל מיני סדקית. את השם המפורש שהיה

---

*) מעניין, שגם בתקופת אוסטריה היתה קולומיה מרכז צבאי חשוב וחלקם הניכר של היהודים התבסס אפילו מבחינה כלכלית על העובדה הזאת. (ראה מאמרו של ד"ר א. י. ברור בספר זה „קולומיה — בירת פוקוטיה").

חרות למעלה על קיר הכנסיה, שפנה לצד רח' קוסצילנה, ואשר אודותיו סיפרו אגדות, מחקו ללא שיור.

את בית הספר המסחרי, ליד הגן העירוני („שקולה האנדלובה") הפכו למפעל המייצר בדים. את בית החרושת של ק. ב. הגר (למברשות) איחדו עם ביח"ר של הלר לטליתות — ומייצרים בו בדים.

במקום הבניין של קופת החיסכון („קסה אושצ'נדנוסצ'י") קיים היום במבנה הזה המועדון של „הצבא האדום". בשנת 1950 הוצת הבית הזה ע"י המחתרת האוקראינית של ה„בנדרובצים", אך הוא שוקם מחדש.

עקב גידולה של האוכלוסיה, הקימו הרוסים ברח' ווילסונה, בדרך לכפר הגרמני מריה הילף, „בית חרושת ללחם" עם תפוקה רבתי של אפיית לחם. מכאן מספקים גם לחם לעובדים במכרות האורניום בדלאטין הסמוכה.

ימי השוק מתקיימים רק פעם אחת בשבוע, בימי ראשון, במגרש ה„היי־פלץ", ואילו במקום המגרש שליד הקנל, בו התרכזו תמיד מאות העגלות של הכפריים, הוקם פארק (גן ציבורי).

את מקום בית הקברות העתיק, ברח' טרנובסקה (כיום נקרא הרחוב הזה „רדיאנסקה") הפכו גם לפארק. המצבות הוצאו עוד קודם לכן ע"י הנאצים שהשתמשו בהם לריצוף דרכים.

גם בבית הקברות החדש ב„ווינצנטובקה" חלו שינויים, הגם שביסודו נשאר. בחלקת הנשים נתרסקו המצבות מפאת שורשי העצים שצמחו ונתרחבו, עד אשר גרמו לפיצוץ הקברים.

בעת הקרבות על שחרורה של קולומיה מעול הנאצים נפלו שני בחורים מבני העיר שלחמו בשורות הצבא הרוסי ולפי אישור השלטונות נקברו בבית הקברות האמור. לצערנו — לא נשמרו בזכרונה של הגב' קניג שמותיהם של הנופלים.

בשנת 1965 או ב־1964 רצו הרוסים למשוך קו מסילת ברזל דרך בית הקברות היהודי לתחנת הרכבת. הדבר נודע ליהודים המעטים ששרדו בעיר, אשר דיווחו על כך לקרוביהם בקנדה ואלה התערבו באמצעות אנשי הממשל הקנדי — והמזימה סוכלה.

פוטר בגלל האנדרטה

על תקרית מעניינת מספרת בת שיחנו — שהתרחשה בשנת 1953. בזמן המלחמה עקרו הגרמנים בעזרת אוקראינים טמאים מצבות מבתי הקברות היהודיים, כפי שכבר הוזכר לעיל — לצרכים שונים. בין היתר, בחרו את המצבות הוורודות והועידו להן לשמש יסוד להקמת מזרקה ברח' פילסודסקיגו (כיום „לנינה") ליד בניין הדואר, במקום שהיה לפני המלחמה בית מסחר בשם „קרבי".

מפאת המכות שהפליאו בהם והנסיגה שבאה בעקבות אלה, לא הספיקו הגרמנים להשלים את המלאכה הבזויה והמקום נשאר כמו ללא ייעוד ומטרה. באו הסוביטים ותכננו להקים על „היסוד הוורוד" אנדרטה לסטלין. נאספו חברי העיריה וישבו על המדוכה. בדרך כלל נתגלתה תמימות דעים בין המסובים באשר לתכנית המוצעת, רק איש אחד לא היה שלם עם העניין. היה זה החבר היהודי שיירמן (שהוזכר עוד קודם ברשימתנו) והעיז להעלות ספק בדרך מקורית. באופן עקרוני, פתח ואמר „הנני מסכים שצריכים לעשות זאת ויהיה זה לכבוד לנו להקים אנדרטה ל„מנהיג הדגול", אך השאלה היא אם לא ראוי סטלין שיקימו לו אנדרטה על יסוד יותר נאה, מאשר על מצבות יהודיות שנעקרו מבית הקברות?!"...

בין חברי העיר השתררה מבוכה והם לא יכלו עוד להגיע לשום החלטה בנדון זה. במרוצת הימים בוטלה התכנית. אבל שיירמן פוטר מתפקידו, עזב את העיר ועקבותיו לא נודעו.

יהודים בקולומיה

אכן, מי שיעבור כיום ברחובות העיר קולומיה יבחין בשינויים המופלגים שחלו באופייה של העיר, בצביונה ובנופה. אולם יותר מכל, חל שינוי בנוף האנושי שלה. השפה הדומיננטית הנשמעת ברחוב, כמעט השפה הבלעדית, היא — אוקראינית. רוסית — שומעים מעט מאוד ופולנים אין עוד בכלל בקולומיה. אשר לאוכלוסיה היהודית, הרי העובדות הטרגיות הן ידועות, אין עוד זכר לאותה קהילה מפוארת. מיהדות קולומיה לא נשארו במקום, אלא שרידים בודדים. לעומת זה, גרים כיום בקולומיה — כשמונים משפחות יהודיות שהגיעו לכאן ממקומות שונים בברית המועצות, רובם במסגרת העברת אוכלוסין על פי קריטריונים כלכליים.

על אוכלוסיה יהודית זו נמנים שלושה עורכי דין, מספר רופאים — והשאר עובדים בכל תחומי החיים. בולטים ביניהם — יוצאי קישינוב.

מאנשי קולומיה עצמה נמצאים בעיר רק ארבעה יהודים (מה טרגי הדבר, שכדי לספור אותם מספיקות אצבעות יד אחת!...), ואלה הם: פישל קראוטהמר (יש לו אח בבאר־שבע), גרייף, המשמש בתפקיד של מנהל בית ספר תיכון בעיר, יהודי אחד בשם שטורך, מאותה משפחה שהיתה שותפה לעסקי העץ של משפחת ביטר, וכן יעקב טאו, שהינו מנהל התיאטרון העירוני.

הסוף המר

עד לשנת 1958, כפי שמתארת הגב' קניג, היה מניין קבוע באחד הבתים של היהודים ברח' שצ'לצקה, אך בסופו שהתפרק ובצורה המכאיבה. והמעשה שהיה כך

היה: מתוך באי המניין נוצרו שני ריכוזים „אטניים" יהודים מסביבות ברודי ובלז, מזה, והיהודים מסביבת קולומיה (קוסוב, קוטי, יבלונוב, ועוד) — מזה. לשתי הקבוצות היו בעלי תפילה בציבור. כיוון שלא הגיעו לכלל הסכמה, צמחה מחלוקת שהלכה והחריפה מיום כפורים זה עד יום כפורים... וגו', עד שברבות הימים פוזר המניין ע"י השלטונות — וגם על השריד הזה של חיים יהודיים בא הקץ, בא סוף מר ומכאיב.

מ. ש.

אזכרה לקדושי עירנו בחיפה

לזכר נעדרים

בראש מורכן הננו מעלים כאן את זכרם של יוצאי קולומיה שנפטרו בארץ.

א

אבנר לייב אריה
אבצוג יוסף
אדלשטין מאיר
אונגר אליעזר
אייזנר זיינוועל
אטינגר אברהם (בר׳ צבי־זאב)
אטינגר מאנס (בר׳ פישל)
ד״ר אלנברג שמריהו
אקסלרד טוני
ארזי מרים (בת־ישראלצי)

ב

ביטר וולף
בירנבוים מתתיהו (בן חיל־מאיר)
בכר הירש
בלומנטל סימה
בסר יוסף
ברגמן אברהם
ברגמן יצחק מנחם (בן אהרן יהודה)
ברור שרה
ד״ר ברור יצחק (בן ר׳ מיכאל הכהן)
ברור סגולה
ברור איתן
ברטלר יעקב
ברטלר יעקב משה (בן־לייב)
ברנהוט פנחס אשר
ד״ר ברניץ אולגה

ג

גולדשטיין דבורה (בת קופל טפר)
גולדשמיד חנה (מבית דוד דוד)
גורן (גרונוורג) שמואל (בר׳ מנל)
גלר מרדכי
גפני (ווינער) משולם
גרומר משה (מארגנטינה)
גרונוורג אנשל
גרונוורג יוסף (בן מאיר מרדכי)
גרונוורג צבי (הרמן)
גרין הרמן (בן מאיר)
גרין שלום (בן חיי סיהושע)
גרין אדלה (בת שלום)
גרין רחל (בת שלום)

ד

דובסטר חיל (בן פישל)
דליגדיש אסתר (ב תהירש) קופרמן
דורן זיסיע (בר׳ ישראל צבי)
דורן פריידה (בת ר׳ דוד)
דורן משה (בר׳ זיסיע)

ה

האָניג משה
הורוביץ אברהם זינדל
הורוביץ יוסף (בן לייב)
הילזנרט יפה (בת זליג)
הורוביץ הניה (אלמנת אברהם־זונדל הורוביץ)
הלין שמעון
הלר אברהם (בר׳ אליעזר)
הניגסברג מנדל
היידיש מאיר
הייניש גרישה (בן מאיר)

ו

ויזלברג יעקב
וינדוור א. (בגרמניה)
וינפלד (אשכנזי) קלרה
וינקלר שמואל
וינקלר (מור) מאיר (בן שמואל, חייל)
וינר גרשון (בן שמואל)
ויסגלס דוד
ועדי ישראל (ראט)

ז

זיידמן איסר (בר׳ יהודה בר)
זיידמן שבתאי (בר׳ יהודה בר)
זיידמן (צירקמן) מילכה (בת ר׳ יהודה בר)
זליגמן יוסף (דומב)
זמלר שמואל (בן אליעזר)

ט

טורמן ליאון
טייג (גרוסמן) מרדכי
טפר דבורה (בת קופל)

ל

ליפר רבקה (לנגויר)
לנדמן פייבוש (בר׳ יוסף־זיידע)

לסקר פולדי
לקס (שליין) רבקה (בת ר' אנשל)
לקס צבי (בר' מרדכי מאיר)
לקס שרה (בר' צבי)
לקס שלום (בר' צבי)
לקס (שפינדל) קלרה (בת ר' משה)
לקס פרל

מ

מאיר שלום
מהלר יוסף
מרקשייד יעקב מנדל (בר' צבי)

נ

ד"ר נהור מ. א. (קלרמן)
נויגוט יוסף
נכוולגר
נמט פישל (בן לייב)

ס

ד"ר סכר אייזיק (בר' מאיר)
ד"ר סכר
סק וולוול (זאב)
סק אורציע
סרוסר הנריק
סרוסר שמואל (בר' יוסף)
ד"ר סרוסר

פ

פדר חיים נח (בר' אליעזר מרדכי)
פדר מאיר (בר' יצחק)
פורצלן מרים (בת ר' הרצל)
פטרובר אריה לייב (בר' צבי)
פיקהולץ אליעזר
פלזנשטיין משה (בן עזריאל)
פלק חנוך
פרידלר יוסף
פריש אברהם
פרמינגר מלך (בן נטע)
פרמינגר (האם)
פרמינגר נחום (בר' ירוחם)
פרמינגר פייגה (בת ר' וולף)
פרן אייזיק

צ

ציזנר דוד (בר' טוביה)
צנר פאני (מבית ברטלר)

ק

קאופמן מרים (קריניץ)
קוגלר שמעון (בר' מנחם)
קוגלר מנחם (בר' ברוך)
קוגלר שפרינצה (בת ר' בנימין)
קימל ברטה
קנטור משה
קנטור אפרים
קנטור ברנרד
קנטור יצחק
קניג משה
קסטן צבי (בר' חיים)
קסלר נתן
קרייזבערגער דוד (בר' משה)
קריניץ שמעון (בן אהרן)
קרפ

ר

רוזן משה
רוזנשטראוס
רוטנשטרייך פישל (בר' יהושע)
רוטנשטרייך (אייפרמן) מרים (בת ר' ישראל)
רט משה
הרה"ג רט משולם
רטנר יוסף
רמלר לייבצי (אריה)
רמלר יהודה הירש (בר' אליהו)
רמלר מינה
ד"ר רמלר (ירחמיאל) זאב (בר' ישראל)

ש

ד"ר שאודר זיניו (בן שלמה)
ד"ר שאובר מרק
שאודר פאול
שובר סלי (מבית ציגר)
שטורך יצחק (בן יעקב יהודה)
שטורך גיטל (בת ר' ברוך)
שטרנברג דב
שילוני בן נחום
שיינהורן גולדה (גוסטה — לבית הילזנראט)
שיירמן יעקב (בר' יצחק מנחם)
שייר יעקב (בר' שמואל)
שכטר חנוך (הניך)
שכטר שושנה (בת לייב אייפרמן)
שכטר שושנה (רוסו)
שליין (בן נחום)
שמידט אליעזר
שמידט נחמה
שניצר שרה
שנירר נפתלי (בן יהודה)
שנירר קלרה (בת יהודה)
שפוטהיים מרים (לריש)

ד"ר ד. לזר

ד"ר שלמה ביקל

נולד בקולומיה וגדל במשפחה מסורתית.

סבא שלו, ר' משולם גפנר, שעלה לעת זיקנה לארץ־ישראל, הובא לקבורה בהר־הזיתים בירושלים, ואילו אביו, מניצולי השואה, — שזכה לעלות אחרי המל־חמה וחי כמה שנים במדינת ישראל, הובא למנוחות בבית־העלמין של פתח־תקוה. מוצאה של המשפחה מן העיר קולומיה, זו העיר אשר הקים לה ביקל אנדרטה ספרותית מפוארת „עיר ויהודיה" — הספר הטוב ביו־תר שנכתב אי־פעם על קהילות ישראל בגולה שנחרבו. ספר מלא פיוט, אהבה, הומור לירי מעודן, עם תיאורי דמויות וטיפוסים, וחיים יהודיים תוססים — עולם שמלפני המבול.

שלמה ביקל גדל בתוך עולם זה, בסביבה של תל־מידי־חכמים וחסידים, משכילים וקנאים, אולם הוא עצמו סימל כבר את הדור החדש — וחינוכו היה מחולק בין הגמנסיה האוסטרית וה„חדר" המסורתי. לאחר שנים הגדיר הסופר את דרכו זו בין תרבות אירופה לבין „התודעה היהודית" — אם להשתמש במונח של זמננו — בצורה ברורה למדי: „תמיד הרגשתי רחבות שבנשמה (במקור האידי, נוסח ביקל: „נשמהדיקע רחבות") בתחום היהדות וצר היה לי בעולם הרחב... מימי נעורי היתה לי ההרגשה, שאם המדובר באוניברסאליות, הרי האוניברסאליות שלי מוצאת את ביטוייה באידיש ובעברית ולא בשפות החדשות והעתיקות שהיה עלי ללמוד אותן"... כלומר, כפי שהוא מסביר להלן לקרוא דף גמרא, ובמרוצת הזמן — פרץ וביאליק, ואחד־העם והרצל, ולא אוביד־יוס הרומי, לא גיתה ואפילו לא — מיצקייביץ' הפולני.

עם ביאליק, אגב, עשה הד"ר ביקל הכרה אישית בנסיבות דראמטיות במקצת. היה זה בימי מלחמת העולם הראשונה וביקל שירת בצבא האוסטרי כקצין. לאחר שהשתתף בקרבות־הדמים בחזית איזונצר שב־צפון־איטליה, נשלח הקצין היהודי לאוקראינה הכבו־שה אז בידי צבא גרמניה ובת־בריתה, אוסטריה. היו אלה ימי תוהו־ובוהו, האוסטרים הורידו את פטליורה מן השלטון והעלו במקומו את ה„אטאמאן" סקורו־פאדסקי, — ובאותם הימים נקלע ביקל לאודיסה וה־לך לערוך ביקור אצל ביאליק. למראה הקצין של צבא הכיבוש הזר נבהל לראשונה המשורר, אך הת־אושש מיד כאשר החל אותו קצין זר לדבר אליו עב־רית, — עד שהפליט בנעימת הומור: „באתם להכות אותנו — תבוא עליכם הברכה"...

עם תום המלחמה עבר הד"ר ביקל לצ'רנוביץ, בירת בוקובינה שהפכה לחלק מרומניה ופתח שם משרד של עורך־דין. עם זאת, התחילה פעולתו הספרותית — באידיש, לא בעברית — וגם לזה יש לו הסבר: נער היה בקולומיה, כאשר שלח סיפור עברי למערכת „המצפה" שהופיע בקראקוב, והואיל ולא זכה בתשובה מצד העורך (כעת בא לו הירהור שני, לאחר שנים רבות: שמא בכל זאת נתקבלה תשובה, אלא שאביו גנז את המכתב כדי לא לצער את בנו שתלה את כל תקוותיו בתשובה זו וחיכה לה בחרדה שבלב...) — „פנה עורף" לעברית ועבר ליידיש. ביקל היה פעיל בעתונות היהודית ברומניה, בפובליציסטיקה ובבקורת, אולם כאשר גבר ועלה הגל העכור והמשורר־הצורר אוקטאוויאן גוגא הגיע לשלטון, עזב ביקל את ארץ השנאה והיגר לארצות הברית, ממש ערב השואה, חדשים מספר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

בניו־יורק נהיה אחד מעמודי־התווך של העתון „טאָג־מאָרגענזשורנאל", שם נהג לפרסם בקביעות את מאמריו הפובליציסטיים ומסותיו הספרותיות. הוא נחשב לאחד מטובי המבקרים בספרות אידיש וכרך מסותיו „סופרים בני דורי" („שרייבער פון מיין דור") — מצטיין בכל סגולות עטו המבורך: יש בו עמקות פילוסופית, פרספקטיבה רחבה, טעם אסתיטי וכושר ניתוח, — עם אותה סינתיזה יחידה במינה של תר־בות אירופה — הטוב והיפה שבה — עם רוח ישראל, חכמת ישראל, והעיקר — אהבת ישראל גדולה ולו־הטת.

על דרכו בביקורת ספרותית כותב ג. קרסל:

הבקורת הספרותית של ביקל כל כולה התפעמות עם הקריאה ורצון למסור התרשמות חווייתית זו

לזולת. מכאן גם העירוב של זכרונות אישיים, תיאור רקעו של היוצר בשילוב קטעים אופייניים, השוואה מתמדת בין כל רובדי היצירה של אותו סופר ולא באחרונה — בדיקת היצירה לפי אמיתה הפנימית. לפנינו ניצבת איפוא דמות ספרותית וגם אישית, שהיצירה נאה לה והולמת אותה, וכן מומחשת לקורא חטיבה אורגאנית אחת. הנאמר כאן, למשל, על בעל־שלמה ביקל הגיע לארצות הברית, כאשר מאחוריו מטען נכבד של הגות ויצירה רוחנית, אך אמריקה הרחיבה את יריעת כתיבתו, שלכליה הכניס את הפובליציסטיקה, וכך נעשה מראשי המדברים בספרות יידיש מעבר לאוקיינוס. הוא מן היחידים שעקבו גם אחר הנעשה בספרותנו העברית על כל סוגיה, וגם בתחום זה היתה עינו פקוחה — ואוהדת.

מחשבות כמבקר הנוהג לגלוש לציוריות פלאסטית־פיוטית, ניתן לומר גם על ביקל עצמו.

רבי מיכאל בראוור ז״ל

רבי מיכאל בראוור — תרכ״ג—תש״ט (1862—1949) נולד בקאלוש, קהילה מפורסמת ברבניה (רבי אריה ליב הכהן, בעל „קצות החושן״ ורבי יעקב לורברבוים, מחבר ספר „חוות־דעת״, סידור תפילה ועוד, הידוע בשם הרב מליסא).

רבי מיכאל גדל על ברכי התורה והחסידות. אביו, רבי משה הכהן, היה קם במשך ארבעים שנה לעריכת חצות, לתורה ולתפילה שעות אחדות. במשפחה היה ניצוץ מהתלהבות לתפילה, מורשת הסב מסטרליסק, מורו של הצדיק רבי אורי ה„שרף״. רבי משה לקח את בנו כמה פעמים אל רבי יצחק אייזיק מז׳ידיצ׳וב, ולזכרו של צדיק זה נשאר רבי מיכאל נאמן כל ימי חייו. לעת זקנתו כתב את תולדותיו, וכן סיפורים עליו בשם „באר יצחק״ (באחרונה בתשכ״ג בארה״ב) שנפוץ בחוגי חסידים ונוח לקריאה גם למשכילים הודות לסגנונו הצח. אבי סביו, רבי דוב ורבי יצחק שהיו חסידיו של רבי צבי, מייסד השושלת הז׳ידיצ׳ובית שמע הרבה על צדיק זה ולמלאת מאה שנה לפטירתו כתב עליו בירושלים ספר בשם „צבי לצדיק״ (תרצ״א) שנפוץ בין החסידים.

מלבד לימודי קודש רכש לו רבי מיכאל גם ידיעה נכבדה בגרמנית — בדיבור ובכתב. השכלה שאב מהשבועון „המגיד״. בתרמ״ב (1881) נשא את מרת לאה ציימר מסטרי, משכילה יראת שמים שהגתה כל ימיה בספרי חרדים בגרמנית. תורה עם דרך ארץ היתה שיטת הזוג כל ימי חייהם וברוח זו חינכו את שלושת בניהם ושתי בנותיהם. בסטרי היה רבי מיכאל תלמידו של רב העיר רבי אריה ליבוש הורוביץ בעל השו״ת „קרן בשמים״.

ב־1893 החל לעבוד כפקיד בבית בישול השכר של משפחת ברטלר בדיאטקוביץ ואחרי שנות שרות אחדות היה למנהל העסק.

לפני מלחמת העולם הראשונה היה כותב מאמרים לשבועון „המצפה״ שהופיע בקראקוב, ואילו אחרי המלחמה — נרתם לעבודה ציבורית, נבחר למועצת הקבלה והתמסר במיוחד להנהלת „מושב זקנים״ מיסודו של הגביר יעקב ברטלר ולסניף „המזרחי״.

בשנת 1925 עלה ארצה ועסק זמן קצר בשותפות עם חתנו במסחר ואח״כ היה כל זמנו קודש לתורה, לתפילה ולמחקר. מבין מחקריו חשובה ביותר המסה „אבן השתייה או אבן הטועים״, שבו הוא מוכיח שהסלע שבמסגד הסלע אינו אבן השתייה. כ־24 שנה ישב בבתי בנותיו בירושלים ובבית בן זקוניו יצחק בחיפה. נפטר בט׳ בטבת תש״ט בירושלים ונקבר בחצר בית החולים „שערי צדק״. במותו הניח אחריו שני בנים ובת ד״רים לפילוסופיה, מורים בבתי ספר תיכוניים ובת רופאה. אלמנתו נפטרה שש שנים אחריו. תנצב״ה.

ד״ר יצחק ברור — תרנ״ח—תשכ״א (1897—1961), בן זקוניו של רבי מיכאל — נולד בדיאטקוביץ, ביקר בבית־ספר עממי ובגימנסיה בקולומיה ולמד הרבה אצל מלמדים. בבחינת הבגרות עמד בגימנסיה פולנית ברינה, שיסד וניהל סקובנייביץ, מנהל הגימנסיה מקולומיה. ב־1915 נתקבל לבית־המדרש לרבנים ולאוניברסיטה בוינה ועסק כאחיו וכאחותו הבכירה בהיסטוריה ובגיאוגראפיה. ב־1919 קיבל תואר ד״ר לפילוסופיה על יסוד מחקר בהשקפות הגיאוגראפיות בספרות התלמודית ויצא להורות בבית ספר תיכון יהודי בקילצה בפולניה.

בראשית שנת הלימודים תרפ״א (1920) החל להורות בבית הספר הריאלי בחיפה ועל משמרתו זו עמד עד מותו בי״ב באדר תשכ״א (1961). במסגרת עיסוקו בהוראה, חיבר והדפיס ספרי־לימוד בהיסטוריה העתיקה וספרי עזר ללימוד ידיעת ארץ־ישראל וגיאוגראפיה של מדינות אחרות.

בשנותיו האחרונות נתמנה למפקח על הוראת ידיעת ארץ־ישראל וגיאוגראפיה. כל ימיו היו קודש להוראה ולחינוך בכתלי בית־הספר ומחוצה לו. היה

ממייסדי „אוהל־שם״ והחוג ללימודי התנ״ך. כ״כ ערך שיעורים צבוריים וגיאוגראפיים ברמה אקדמאית. עבד גם זמן רב למען הקרן הקימת בחיפה. אשתו סגולה מבית נוסבאום, מעולי גרמניה, ילדה שני בנים ושתי בנות. הבכור איתן, עלם נאה ויקר הרוח היה בין אסירי ביריה. בצאתו אחרי שנה וחצי מבית הסוהר חזר להגנה ונפל במשמר הירדן בעת מילוי תפקידו. לפניו נפטרה הבת הבכירה. אבדן שני ילדיו הראשונים דיכא את רוחו. הוא שב לעבודותיו, אבל נוחם לא ידע. התקפת לב ניתקה פתיל חייו בעודו רענן ברוחו ומלא מרץ בתפקידיו בהוראה. תנצב״ה.

א. י. בר

מילכה זיידמאן (צירקין)

העולה הראשונה מקולומיה

מילכה נולדה בשנת 1899 למשפחה אדוקה מרובת ילדים, ובבית שרר הווי דתי חמור בכל הלכות החיים. ההורים עסקו בתעשייה ומסחר והיו אמידים. אביה של מילכה היה ידוע כאדם נוח לבריות, ותמך במוס־דות שונים לנזקקים.

המשטר הדתי החמור העיק על מילכה עוד מילדו־תה, אך במיוחד כשלא ניתן לה להמשיך בלימודיה אחרי בית־הספר היסודי הממלכתי. היא המשיכה בלימודיה על דעת עצמה, וכאשר התארגן הנוער הציוני בקולומיה בקן של השומר־הצעיר היתה לאחת החברות הפעילות בקן.

עם התבגרותה עברה לסטניסלבוב, לקבוצת ההכ־שרה של השוה״צ, ומכאן עלתה ארצה בראשית הע־ליה השלישית, בשנת 1920, בהיותה הראשונה לעליה מקולומיה. עליתה עשתה רושם רב בעיר והיתה לשיחה בפי כל.

בדרך לארץ התארחה מילכה אצל קרוביה בוינה. הם רצו לעכבה והציעו לה להמשיך בלימודים על חשבונם, אך היא סירבה, ועלתה.

ראשית עבודתה בארץ היתה בקבוצת השוה״צ בכביש חיפה—ג׳דה. משם נשלחה לניהול מטבח־הפועלים בכביש שנסלל על הכרמל בהנהלת סולל־בונה. בעבודת־המטבח התבלטה במסירותה ובדאגתה לפועלים שעבדו בכביש ונטעו עצי אויקליפטוס בגבו־לות האדמות השייכות ליהודים. לנטיעה זו היה ערך מכריע לקביעת זכותנו על הקרקע. החברים מקבוצת „רושמיה״ שעבדו בכביש הכירו את מילכה, אשר התבלטה והיתה מעורה במיוחד בחיי החברה, הזמינו אותה להצטרף אל קבוצתם והיא קיבלה זאת ברצון.

בקבוצת „רושמיה״ עבדה מילכה בעבודות הכי קשות — בסיקול, בנטיעת עצים ובשדה.

חברי קבוצת רושמיה התלכדו בהיותם בצבא, בגדוד העברי הראשון. אך למרות היותם מלוכדים מבחינה חברתית, שונות היו דעותיהם על צורת התישבותם. באותם הימים, בשנות 1921—1922, התקיימו בציבור

הפועלים בירורים אינטנסיביים על צורות ההתייש־בות בארץ. גם בין חברי קבוצת „רושמיה״ התחלקו הדעות בין אלה שדגלו ברעיון הקבוצה־הקטנה, לבין הנוטים לקבוצה הגדולה או הבוחרים במושב־העוב־דים. מילכה התלבטה מאוד ביחס לצורות השונות של ההתיישבות, וביחס לאישים שונים של החברה הקי־בוצית.

הקבוצה התפזרה לאחר זמן מה. אחד החברים הפעי־לים בקבוצה, מהקרובים לה ביותר, הלך להגשים את רעיון הקבוצה הגדולה בעין־חרוד, ומילכה הלכה לקבוצת כנרת, שם התמסרה בכל הלהט שלה לעבודה בגן־הירק. היא עבדה גם בעבודות אחרות ונדמה שמצ־אה הרבה סיפוק במקום.

אולם, באותה תקופה עבר משבר גם בקבוצת־כנרת על רקע הבירורים והויכוחים על צורת ההתיישבות: מה עדיף, קבוצה קטנה או קבוצה גדולה? רוב חברי הקבוצה לא נטו לגידול ניכר, והחליטו להמשיך בדרך של התרחבות אטית, לפי אפשרויות החברה והמשק. חלק מן החברים אשר דגלו ברעיון הקבוצה הגדולה, עזבו את כנרת ועברו לעין־חרוד.

תוך התלבטות רבה עברה מילכה לקיבוץ השוה"צ בית־אלפא, אשר קשרי תנועה מנעוריה קשרו אותה אל חבריה. משם עברה לגדוד־העבודה בתל־יוסף והתמידה כמה שנים, עד שהועברה לריכוז המטבח של פלוגת גדוד־העבודה בירושלים.

העבודה הקשה והתנאים הכלכליים הגרועים הכריעו את בריאותה של מילכה והיא חלתה קשה. הרופאים יעצו לה לנסוע לוינה לריפוי.

לאחר המלחמה חזרה לארץ ועבדה זמן ממושך בבן־שמן, במוסד הילדים. משם עברה לירושלים והקימה עם אחת מחברותיה גן־ילדים, שהיה לימים אחד הגנים הטובים בירושלים. מילכה השקיעה בו הרבה כוחות, אך שוב תקפה אותה המחלה. היא הפסיקה את עבודתה והתקשרה לתקופה מסויימת לעבודה משרדית קלה בארכיון של קרן־היסוד. בעבודתה המשרדית ובחיי העיר לא מצאה כל סיפוק, תמיד חשבה שתחזור למשק חקלאי, לקיבוץ. היא קיימה קשר עם חברותיה וחבריה במשקים השונים, ובמיוחד במשק עין־חרוד, בו הרבתה לבקר בחגים.

בהמשך חייה בירושלים התערתה בחיי משפחה, ובהיולד הבן היתה לה תקופה מאושרת.

בשנת 1943 עברה מילכה לעין־חרוד וכאן פסקו נדודיה, אך לא חדלו ההתלבטויות והסבל בשטחים שונים של החיים.

עם התקפת הלב הראשונה, 10 חדשים לפני מותה, גזרו עליה הרופאים לא לעבוד. היא היתה מדוכאה מאוד, ולא יכלה להשלים עם הגזירה. היא ניסתה להתחיל לעבוד כמה שעות ביום, אבל כעבור זמן מה הוכרעה ע"י התקפה נוספת, ומאז כבר לא יכלה להתאושש יותר. אך הוטב לה מעט, קיוותה שתוכל להמשיך בעבודה.

יום הששי האחרון שלה, היה הטוב והמאושר שבימים האלה, הרגישה בטוב והתחילה להתעסק במלאכות שונות בבית.

באחד מלילות שבת בשנת 1960, בחוזרה מחדר־האוכל הותקפה קשה, ובלילה, בבית־החולים בעפולה, הוציאה את נשמתה ומצאה מנוחתה לעולמים.

מילכה ז"ל היתה אצילת־נפש, שוחרת טוב, דמות מופת לנוער הציוני בקולומיה ומטובי מגשימיה של התנועה החלוצית בארץ.

אורי קיסרי

„שחור־סחר" - אדם נדיר

ערב אחד, לאחר שקיעה, יצאתי מביתי כשמעלי רקיע שובת, מעונן אך בעול, ללא מטר. ולפתע, תוך דקות מספר, נתקדרו השמים וברקים ורעמים קשרו סערה. מבול ניתך ארצה, בדיוק ברגע בו עברתי על פני ספרייתו של ד"ר סחר. כך מצאתי אצלו מקלט. ישבתי. הוא לא ישב. הוא ניצב בתוך ספריו. והוא דיבר. זכורה לי דרך שיחתו. האם היה זה הביטוי הוינאי אשר בלבשו כסות עברית היה כה מיוחד? ההיו אלה משקפיו שהקטינו עוד יותר את עיניו ושיוו לו דמות שלא מעולם זה?

שוב נתעוררה בי הסקרנות, זו הטובה, החפצה לראות את המצוי מאחורי האופק, אופק הנשמה, הנפש. הוא דיבר על ספריו. נטל אחד מהם, הגישו לי, כאילו ביקש כי אעלהו אל נחירי.

אמרתי לו: „הספרים הם כל חייך..."

„כמעט" השיב. „מבעד להם אני מחפש את האדם, את מיטב האדם. האדם שברחוב, שבמעש, אדם הוא, האדם שבספר — הרי זה המשובח שבאדם".

„האדם הכותב ספר", שאלתי, „או האדם הקורא בספר"?

„האדם האוהב את הספר", אמר. הגשם הוסיף לרדת.

„דומה הדבר", אמרתי ללא רסן, שהספרים הם לך מעין אידיאה פיקס". אך הוא לא נפגע.

„אידיאה כן", אמר, „פיקס — לא. האידיאה, כשהיא אמת, אין לה צורך בהדגשות לוואי". הוא צדק. ולפתע חזר ודיבר על ירושלים.

„ההרבית לסייר בעולם? ההכרת ערים רבות? האהבת ערים רבות? מאז עליתי לירושלים — לא ירדתי. אין ירידות אחרי העליה לירושלים".

שתקנו. האם נתרשם כי לא שוכנעתי? חזר ואמר: „דבקתי בה. ידעתי כל שעל שלה. בחורף ובקיץ, בגשם ובחמה. בשום מקום אחר בעולם לא היטבתי לישון שנתי כבירושלים, בשום מקום אחר בעולם לא הי־טבתי לחשוב — כשם שאני חושב בירושלים".

הגשם פסק. חזרתי אל עצמי ויצאתי לרחוב. למחרת, בשעות הצהרים, חייך אלי שעה שעברתי על פניו וברכתיו לשלום. „אל תחכה לגשם", אמר בחיוך, „כדי לבקר אצלי"...

שמונים שנה ושנה אחת — עכשיו אני למד — התהלך איש צדיק, עניו ונוח לבריות זה על פני הא־דמה. קראתי את דברי הספדו של חברו וראיתי עצמי קורא בספר קורותיו של אדם נדיר ובלתי מציאותי. היה לו דינר בידיו והוא לא פרט אותו. הוא חי כל חייו במתח גבוה של מסירות ודבקות באידיאל שלו ונכונות לשרת את האדם בצלם אלהים.

שום תמורות, שום תהפוכות, מבית ומחוץ, לא הש־פיעו עליו. אפילו לאחר הקמת המדינה כשהחלו הכל מדברים על ההרפייה שאין מנוס מפניה, שהיא הכר־חית בעקבות המתח הממושך שקדם לה — סירב לקבל על עצמו השקפת הרפייה זו. כי הוא החל את חייו כחולם וחי את חייו כמאמין.

(מתוך מאמר ב„הארץ" מיום 2.4.65)

יצחק זאכער־סחר

מאז ימי הרצל (1897) עד כ"ה באדר ש"ז (27.2.65) עבד את עמו בגופו ונפשו, ללא שארית לעצמו. לכ־בודו, לפרנסתו ולנוחיותו. במותו ערירי — ללא פרו־טה להנחילה לקרן הקימת, אותה אהב מכל — ציוה את גופו המדולדל ממחלה לשימושי הוראה וחקר.

אייזיק בן מאיר סאכר, נולד בדצמבר 1883 בקולומיה. אחרי שעלה ארצה והתיישב בירושלים בסוף 1922, היה שמו יצחק שחור־סחר. על שם זה, בתוספת תואר ד"ר שרכש לו באוניברסיטה בוינה, פרסמו האוניברסיטה העברית והנהלת „הדסה" הודעת־אבל על פטירתו ומסי־רת גופתו לטובת הכלל.

בקיץ 1901 הכרתיו אישית, אבל החמש או שש שנים לפני כן הגיע שמו לאזני, ולא לתהילה. בפרבר מעורב של יהודים ונוצרים ישבו הוריו ואייזיק הת־חבר ל„שקצים" והשתתף עמהם בתגרות עם נערים יהודיים. נערי החדר היו אומרים: בנו של מאירצ'ה סאכר גרוע מה„שקצים". הוא ידע לעקור מוט מגדר ענפים ולחבוט בו על ימין ועל שמאל. והנה זרח אור־הרצל גם על בית מאיר סאכר, סוחר בהמות ליצוא וה„שקץ" בן י"ג הפך לציוני נלהב. מסירות נפש בעד כבוד ישראל היתה בעצם מסורת בבית פשוט זה. האב היה מראשי הלוחמים בעד מועמד היהודים לפרלמנט בוינה, ד"ר יוסף שמואל בלוך, אשר קידש שם שמים במשפטו עם הפרופיסור רוהלינג, שהעליל עלילות רשע על ישראל. אסכולה טובה של מסירות נפש בעד יהודים היתה איפוא לאייזיק ולחצי תריסר אחיו ולשתים־שלוש אחיותיו. כאשר גדל איי־זיק ושמו נודע לתהילה בעיר, התקנאו „גבירים" בחינוך הטוב שנתן הקצב, הגבר האלים, לילדיו. מלה גסה, צל־צלו של ניבול פה לא שמעתי מימי מפי אייזיק.

ב־1901 נתקבלתי כתלמיד בגמנסיה אחרי בחינות אכסטרניות ובימי החופש של שנה זו התקרבתי לכמה חברים מכתות גבוהות משלי — ובתוכם אייזיק סאכר. בלכתנו לרחוץ בנהר הרבינו לשוחח בבעיות עמנו ועלה במוחי רעיון, שנתאחד לחוג־חברים לשם הש־תלמות בכלל ובידיעת היהדות בפרט. הבעתי להם את רעיוני זה, והם כאילו נאחזו בו.

חוג ביתר

באחד הימים באו שנים מחברי החדשים האלה והז־מינוני לטיול ולשיחה. אחרי הקדמות ורמזים סיפרו, שחוג מסוגו שאני מציע, קיים כבר זה שנתיים, מאז 1899. הוא סוד שבסודות, כי אם ייוודע להנהלת הגימ־נסיה, יגרשנו מכל הגימנסיות שבגליציה. והעיקר: החברים החליטו לספחני לחוגם ששמו „ביתר", ואם אסכים ישביעוני באספת חברים הקרובה. היו לי בחיים כמה הפתעות נעימות, יתכן שזו הנעימה ביותר. מעונו של החוג היה בחדר קטן ונמוך בעליית גגו של הסב הסנדלר של אייזיק בפרבר „די נייע וועלט" (העולם החדש). יהודי פשוט במיטב מובנה של המלה היה הסב הישיש, שפסק כבר מלעסוק במלאכתו. הוש־בעתי על יד נרות דולקים, שאעבוד באמונה לעמי ול„ביתר" ואקיים את סודו.

דברי השבועה על נאמנות לעם בכל לב ונפש — דומני שאיש מהחברים לא קיימם פשוטם כמשמעם כאייזיק. אחרי שכבו את הנרות פתח אייזיק בפני ארון גדול, והתגאה בשבע מאות הספרים שבו עם הקטלוג המסודר. בין הספרים היו אחדים ש„שאל" ממני לפני ימים מספר וחותמת „ביתר" כבר הוטבעה עליהם. היו בספריה כמה ספרים יקרים, כגון כל כרכי גרץ הגדול, ספרי קרפלס ועוד. חברים „סחבום" מספ־ריות הוריהם, חוששני שבהסתתו של אייזיק, המשוגע לספרנות גם אז וגם עד יום מותו. השגעון לדבר אחד זה שרף את חייו.

השנים בוינה

באחד הימים ב־1903 נעלם אייזיק מבלי להודיע דבר בביתו או לנו. הוא נסע לוינה כדי ללכת משם לארץ־ישראל. אביו הדביקו בוינה, דיבר על לבו שישוב ויסיים את לימודי הגימנסיה ואחר כך יעלה לארץ. התעקש הבן ולא רצה לשמוע. לסוף הסכימו לשאול את פי ד"ר הרצל עצמו. ואולם הרצל חולה היה ולא יכלו לראותו. חזר אייזיק לעירו, אבד שנת לימוד וב־1905 עמד בבחינת בגרות. באנו שנינו לוינה, אני התמסרתי ללימודים, הוא לעבודה ציונית, ובכלל זה קריאה בשבועון הרשמי „די וולט" מראשיתו ועד סופו.

בפרוץ מלחה"ע הראשונה גייסוהו לצבא והכניסוהו לקורס של קצינים. הוא נפל בשבי הרוסים וראה את שתי המהפכות. מדבריו המעטים היה לי רושם שהס־תבך בהשתתפות במאורעות, ובגבור הבולשביקים סכנת מוות ריחפה מעל לראשו. כשנתיים אחרי תום הקרבות שב לוינה, נירפא מכל נטייה למארכסיסם. הוא חזר לציונות ללא תערובת של רעיון אחר.

בסוף 1922 הופיע בירושלים, אחרי שלמד ספרנות כשנה בוינה. נתקבל לפקיד בספריה הלאומית שבראשה עמד אז ד"ר ש. ה. ברגמן, אך בגלל חילוקי דעות פוטר ממשרתו.

נמצאו אנשים טובים, שהתרשמו מהאישיות האי־דיאליסטית של שחור־סחר ונתנו לו ספרים, והוא לקח מכל הבא ביד, העיקר מספרים לקטלוג, להוכיח את צדקת שיטתו. לא אוכל לאמור ממה התפרנס (היו לו לפעמים שעורי־הוראה פרטיים), אך מצא כסף לשכור דירה במרכז העיר החדשה ופתח את „ספרית הרצל". בינתיים המציא ארון־פאטנט מיוחד מתאים לשיטת החיסכון שלו, ונמצא נגר שהכין ארונות ספרים אלה. נתרבו הספרים והארונות והכונניות והמדפים ולא נשאר מקום למיטה לספרן. ובכן סידר לו משכב על ארונות ובסולם עלה לישון. היו ימים שרעב ללחם ממש ושבועות עברו עליו ללא תבשיל, פרט לתה. בכל זאת ידע לשמור על נקיון בגדיו. במו ידיו כבסם.

עברו שנים, וכבר יכול היה להראות ספריה בת 20 אלף כרכים עם קטלוג בכרטיסיון למופת. ואף מאמ־רים בקבצים מדעיים ופובליציסטיים נרשמו לחוד, והמבקש יכול היה למצאם. ובכל זאת לא בא הניצ־חון, לו ציפה כל ימי חייו, והוא לא התיאש.

מלבד עבודתו ב„נגלה" היה לו חלק בהעברת נשק ובהסתרת נשק בעד המחתרת הרביזיוניסטית. לא הרבה לדבר על כך גם בימי מדינת ישראל. פחד לא ידע. בימי המהומות באב תרפ"ט (1928) לא היי־תי בארץ. אשתי וילדי היו בשכונה חיצונית מול כפר ערבי, שממנו ירו על ביתי. היחידים שבאו לראות שלום אשתי וילדי בעצם ימי הסכנה היו אבי המנוח ואייזיק סחר ע"ה.

בעירוב ימיו, ביקשתיו פעמים אין ספור שימסור את ספרייתו לאיזה קיבוץ או מושב ויבלה שם את שארית חייו, והוא בשלו: את ירושלים לא יעזוב. אשתו הישישה קדמתו במוות אחרי שטיפל בה במח־לה חדשים אחדים. יום־יום היה בא להשתטח על קברה, ופעם מצאוהו ישן על הקבר. רק כאשר חלה גם הוא, חדל מביקורי קבר יום־יום.

התכתבות עם הקיסרית

קרוב לחנוכה בשנה זו בא בשארית כוחותיו לבק־רני בביתי. שמע שזה למעלה משנה אינני יוצא מה־בית. ארוכות שוחחנו, והנה סיפר לי, שהוא בקשרי־מכתבים עם אלמנתו של קיסר אוסטריה האחרון. לפני שנים אחדות ביקרה הקיסרית לשעבר בירושלים. נזכר אייזיק, שאביו היה מעין בן־בית אצלה בשבתה עם בעלה, יורש העצר בעתיד, בקולומיה על יד חיל המצב שבה. אביו, מאיר סאכר היה מספק לה בשר, ודרך אגב התידד עם ילדיה ומביא להם צעצועים. הקיסרית לא ענתה לאייזיק במו ידיה, אבל מזכירתה של הקיסרית כתבה לו מכתבים ארוכים על מצב המשפחה הקיסרית, שמושבה בעיירה בבאווריה. הוא הראה לנו את המכתבים בכתב־יד נאה, כנהוג בימי פראנץ יוסף. לויתיו עד שער גני. נתנשק, אמר בה־פרדנו. היתה זו נשיקת פרידה לעולמים.

א. י. ברור

משה ראט

משה ראט נולד בהורודנקה בשנת 1887 וגדל בקו־לומיה, בה עברו שנות התבגרותו. מנעוריו היו חייו מלאי פעילות בלתי פוסקת בשדה־החינוך.

לאחר שלמד בבית־מדרש ובישיבות ומאוחר יותר בפקולטה לפילוסופיה בוינה, התמסר להוראה ולפעי־לות ציונית. בן 15 ייסד אגודת־נוער ציונית בקולו־מיה, ניהל קורסים לעברית ולדברי ימי־ישראל ונמשך אחרי מפעלי־הוראה למבוגרים; יזם וניהל בתי־ספר עבריים בקראקוב ובוינה וחינך אלפי תלמידים. בן 30 נתמנה דוצנט ללשון ולספרות העברית בפדגוגיון העברי בוינה וכיהן בו 8 שנים. ממייסדי „עבריה", צאצא של רבנים, שפעל גם למען מתן השכלה וחינוך כלליים, ייסד תלמוד־תורה, היה מורה דתי של קהילת וינה וראש הסתדרות המורים, ראש ועדת־החינוך שלה ונציגה ברשות החינוך העירונית. הוא חיבר ספר לימוד עברית בשם „שפת עמנו," שהופץ ב־6 שפות ובמהדורות אחדות, וכך נקשר שמו במפעל החייאת הלשון העברית.

ב־1935 נתמנה משה ראט מנהל הספריה הגדולה של קהילת־וינה, היה ציר בכל הועידות הציוניות באוסטריה ובקונגרסים ציוניים. כשעלה לארץ ב־1939 המשיך להפיץ את הלשון והתרבות והרביץ דעת בין המבוגרים. תחילה כמנהל סניף המחלקה לתרבות של

הועד הלאומי ואח"כ מנהל המחלקה להשתלמות במש־רד החינוך; ייסד את האוניברסיטאות העממיות בירו־שלים ובתל־אביב ואת המוסד בתל־אביב ניהל עד ימיו האחרונים. שנים אחדות הורה בו דקדוק עברי. גם בערוב יומו היה פוקד את המוסד ערב־ערב, בגשם ובקיץ, ודאג לכל דבר בו. אלפי תלמידיו, חניכי־המוסד וציבור גדול של מורים, מרצים ופעילי־תרבות, יזכרוהו לטובה.

יחזקאל קרן

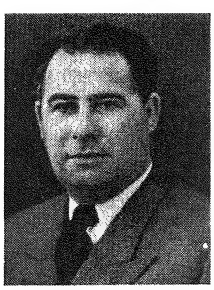
משה פלזנשטיין

התכונה שהבליטה את משה פלזנשטיין, היתה בראש וראשונה פשטותו, עממיותו, טוב־לבו והאמונה העמו־קה, השקטה, הלהט העצור לאידיאלים שנשא בלבו לאורך כל דרך־חייו ועד נשימתו האחרונה עלי אדמות.

את עממיותו וטוב־לבו הוא הביא אתו כירושת הו־ריו. בן למשפחה אמידה, ספוגה תרבות דתית־לאומית, כרוב משפחות יהודיות בקולומיה שבגליציה החסידית והמשכילה כאחת, הנלהבת והעממית גם יחד.

בשנת 1907 נולד משה — וראשית דרכו החינוכית היתה: „חדר" מסורתי, תלמוד־תורה וישיבה. וכאשר כל אלה לא הספיקו עוד, נשלח ל„בית מתיבתא" המפורסמת של ווארשה, בירת פולין ובירת היהדות הפולנית הגדולה. בווארשה זו נדבקה נשמתו של משה לאהבת ראש בית"ר ותורתו.

בשנת 1928 חוזר משה פלזנשטיין אל בית הוריו גדוש ומלא תורה וחכמה שלמד ב„בית־המתיבתא", אך גם מטען גדול של התלהבות וכושר ארגוני הוא

מביא עמו לקולומיה ומייסד בעירו את קן בית"ר. בקן זה הוא עובר את כל ההיראכיה הבית"רית עד הגיעו לדרגת קצין גליל בית"ר בלבוב, בירת גא־ליציה המזרחית.

מכל תפקידיו בבית"ר אבה ביותר את ההכשרה, לה התמסר בכל מאודו, באשר היתה בימים ההם הדרך היחידה לעליה למולדת. מאות בית"ריות ובי־

ת"רים עברו בפיקודו את ההכשרה ובתוכם הבית"ריה ברטה, אותה נשא לאשה והביאה למולדת בשנת 1935.

שניהם לא חיפשו חיים שקטים „כי שקט הוא רפש" לא היה בשבילם שיר בלבד. הוא היה תוכן חייהם המשותף. בימים ההם התרכז אי השקט המבורך בעיקר ביצירתו החדשה של זאב ז'בוטינסקי — הסתדרות העובדים הלאומית, שעמדה במרכז החיים הסוערים של תנועתו. שניהם נרתמו, מיד עם בואם ארצה, לעבודה ארגונית במועצת עובדי תל־אביב.

בשנת 1942, כשהתעשיה ברמת־גן גדלה והתפתחה, נקרא משה לתפקיד מזכיר הסתדרות העובדים הלאו־מיים ברמת־גן. שם הוא קנה ידע רב ונסיון בשטח העבודה, וכשאחד מסעיפי תורת ז'בוטינסקי ניצח והתגשם — לשכות עבודה ממלכתיות — הביא משה בשמחה את הידע שלו והיה ממניחי היסוד שלהן. מאוחר יותר נקרא שוב לתפקיד חדש — מזכיר תנו־עת החרות ושוב התמסר בכל לבו ונפשו לתפקידו החדש.

והכל בשקט, בהתלהבות עצורה, בפשטות מלבבת. לא נדחק ל„כותל המזרח", בחיוך שובה־לב השתתף בשמחתם של אחרים. כי משפחת ז'בוטינסקי — מש־פחתו הוא היתה.

בשנת תשכ"ה (1965) נפטר באופן פתאומי, השאיר אלמנה וילדים.

י. ג.

משה קניג ז"ל

משפחת קניג — עובדי־אדמה המה, מזה כמה דו־רות. באחד מפרוורי קולומיה חכר אביו לפני שנים רבות את אחוזתו של ד"ר קלצקי, ראש העיר וציר הפרלמנט הוינאי לשעבר, והבן המשיך במסורת החק־לאית. עם שחר היה יוצא עם הפועלים לשדה, מת־הלך בתלם אחרי המחרשה, זורע וקוצר.

ביתו עמד על פרשת־דרכים ושימש בית „הכנסת־אורחים" לרבים מעוברי האורח. מאביו ירש משה את תכונת „צדקה בסתר" ועם בוא החורף דאג לעצים להסקה ולתפוחי־אדמה לרבים מנצרכי העיר.

איש ישר וצנוע בהליכותיו, ציוני שתורם לכל הקרנות, חולם לעלות לארץ ולהקים בה משק חקלאי.
במלחמת העולם הראשונה התגייס לצבא האוסטרי ונלחם באומץ כחייל אוסטרי בחזית פיאווה שבאי־טליה.

בשנת 1936 הגיעו לקולומיה כ־100 משפחות אכ־רים מבולגריה, שהוזמנו על־ידי הממשלה הפולנית, לגדל בשיטות השקאה ירקות בלתי ידועות לאכרי הסביבה. משה התקשר עם אחדים מהם, כדי ללמוד את השיטות החדשות.

בשנת 1939, בהיכנס הצבא האדום לקולומיה, הפכו את אחוזתו ל„קולחוז". ואולם, על אף תהפוכות הזמן, הוא לא נטש את העבודה, ונשאר במקום כאחד מהעובדים בקולחוז.

עם פרוץ המלחמה בין הסוביטים לנאצים, נלקח לעבודה ע"י הסוביטים שנסוגו והגיע לאחר תלאות מרובות לאוזבקיסטן.

עם שחרור פולין ע"י הסוביטים, חזר לעיר מולד־תו, וכאן נודעו לו כל מוראות השואה. ממשפחתו לא נשארה נפש חיה. מפי שכניו הגויים נודעו לו פרטי השמדתם ע"י הנאצים.

ידידיו בארגנטינה ביקשוהו לבוא לשם, אך הוא סירב. מקומי — כתב להם — הוא עתה ארץ ישראל.
בשנת 1950 עלה דרך פולין וגרמניה לארץ, ובבואו לשער העליה, הודיע על רצונו לעסוק בחקלאות. הוא קיבל חלקת אדמה על יד עכו, ומיד פנה לסדור גנת־ירק ולבניית ביתו החדש. לא מועטים היו לבטיו בארץ וקשיי הקליטה לא נמנעו ממנו, אך על הכל התגבר. בני עירו זכרו לו חסד נעוריו, לא איכזבוהו, ובצר לו — עמדו לימינו. גינת־הירק פרנסה אותו בכבוד.

והנה, כאשר הגיע סוף סוף למנוחה ונחלה, כאיש השמח בחלקו — אירע אסון. בנסעו בעגלתו הקטנה מגינתו אל דוכן־הירקות שבעכו נדרס למוות.

אוטו־משא נהוג על ידי נהג רשלני עלה על העגלה וניתק את פתיל חייו. הנהג הדורסן נמלט.

רבים מבני עירו ומאלה שהכירוהו ישאו בלבם בהוקרה את זכרו.

לוי גרבלר

ד"ר יצחק בראוור

יצחק בראוור נולד בי"א בתשרי תרנ"ח בדיאט־קוביצה (בערב יום הכפורים). באביו, ר' מיכאל הכהן, מוזגו חסידות והשכלה באופן מקורי, וברוח זו חינך את יצחק בנו. בצד השכלה יהודית מסורתית, קיבל גם חינוך גימנסיאלי. בימי מלחמת העולם הראשונה למד באוניברסיטה שבוינה גיאוגרפיה והיסטוריה וגם ביקר בבית המדרש לרבנים, מיסודו של פרופ' שוורץ.

לארץ ישראל עלה בשנת 1920 ונתקבל מיד כמורה בבית הספר הריאלי בחיפה. במשך הזמן נעשה אחד המומחים למקצועו. ספריו בדברי־ימי המזרח הקדום ובגיאוגרפיה של ארץ־ישראל, קובצי המפות והתר־שימים — נעשו נכס חשוב להוראת המקצועות האלה והם בני ערך של קיימא.

בשנים האחרונות מונה כמפקח על לימוד הגיאו־גרפיה בבתי ספר תיכוניים, וכדרכו התמסר לתפקידו וטרח ויגע למעלה מכוחותיו. למורים ותיקים היה מייעץ בצורה חברית ולמורים צעירים היה מדריך אבהי, נכון לעזור בכל עת.

אוהב תורה ומבקש חכמה היה כל ימיו, ומה שבי־קש לעצמו — רצה להעניק גם לאחרים. משום כך, הקדיש הרבה מזמנו וממרצו להפיץ תורה ברבים. הוא יסד את „אהל שם" בחיפה, שהיה שנים למרכז רוחני בהדר הכרמל. כמו כן יזם את הקמתו של המוסד „תנ"ך לעם". עשר שנים בטרם קמה החברה לחקר המקרא בישראל, ניהל אותו בהצלחה, ונשא את כל הנטל לקיומו של המוסד — נשאו יחידי, ושלא על מנת לקבל פרס, על אף שמצבו הכלכלי לא היה דוקא מזהיר. מעולם לא נרתע מפני פעולה שהאמין בער־כה, ובהומור, במרץ ובמסירות גבר על קשיים שעמדו בדרכו.

על יצחק בראוור תכפו צרות רבות ובעל יסורים היה. בתו הבכירה מתה עליו באיבה; בנו איתן, נאסר עם אנשי הגרעין בביריה שעל יד צפת והיה כלוא חודשים רבים. במלחמת העצמאות שיכל את איתן כבן העשרים, אי שם בגבול סוריה ומאסון זה לא החלים. אמנם איש אמונה רמה ועמוקה היה ונשא את יגונו מתוך הכנעה לרצון עליון. אך את כאבו נשא בעומקי לבו עד שנשבר, ועליו אומר הכתוב: „לב נשבר ונדכה אלוהים לא תבזה" (תהלים נ"א, יט).

י. ר.

יעקב מנדל מרקשייד

יעקב מנדל מרקשיד נולד בשנת 1891 למשפחה חסידית קנאית באוברטין. בהיותו עדיין ילד רך עב־רה משפחתו לגור לסטאניסלבוב. יעקב מנדלי, ככל ילד כשר של הזמנים ההם, נשלח בגיל שלוש לחדר, בגיל חמש למד מקרא ובגיל 10־9 — משנה.

עיוות דין משווע מצידו של הרבי (אליו היה קשור אביו של מרקשייד) שבעטיו קופחה פרנסתה של אחות אביו, אלמנה מטופלת בילדים — זיעזע את עולמו הרוחני, התמים והשלם של ר' צבי ומשפחתו. הוא ניתק את קשריו עם הרבי ובא הקץ לאווירה הח־סידית הנלבבת ששררה בביתו. הסבל שבא על האל־מנה העניה, דודתו של יעקב מנדל ועל ילדיה הרכים בעקבות עיוות הדין, שנעשה ע"י אישיות דתית כריז־מתית, השפיע השפעה עמוקה על יעקב מנדל הצעיר והרגיש, וקבעה לא במעט את דרכו בעתיד. הוא הוליד הרהורים אחרי סדרי העולם, שבו מקפחים החזקים והעשירים את החלשים ואת העניים, וערער לא רק אמונתו ברבי וברביים, אלא גם את מסדי אמונתו הדתית בכלל. ניצניו הראשונים של המרד, שעתיד היה יעקב מנדל למרוד בחברת הניצול של ימיו,

הופיעו כבר בגיל 12. בניגוד לרצונו של אביו, עוזב יעקב מנדל את החדר ומתחיל לעבוד כזבן בחנות בדים גדולה בסטניסלאבוב.

רעיון התחיה הלאומית של העם היהודי בארץ יש־ראל קסם מאד ליעקב מנדל הצעיר, אבל גם החזון על

חברה אנושית בלי מנצלים ומנוצלים משך את לבו. למגינת לבו של יעקב מנדל, נציגיהם של שני הרע־יונות שהיו קרובים לו, לחמו איש ברעהו — מלחמת חרמה! יעקב מנדל השתהה, התבונן, ספג לתוכו שב־רי רעיונות, אבל לא הזדהה עם אף אחד מהצדדים שנאבקו על נשמת הרחוב היהודי. והנה הגיע אליו קולם הרענן של „פועלי ציון" שקרא לגאולת העם היהודי ממצוקתו הלאומית והסוציאלית גם יחד ע"י בניית חברה יהודית סוציאליסטית בארץ ישראל. קול זה של „פועלי ציון" כאילו נוצר לתת תשובה לכל ספיקותיו ולמלא את כל מאווייו של יעקב מנדל הצ־עיר. הוא הלך אחריו שבי ושמר לו אמונים במשך כל ימי חייו. יעקב מנדל מצטרף לתנועת הנוער של „פועלי ציון" ועד מהרה הופך לאחד הפעילים הבול־טים בסניף המקומי של הנוער הפועל־ציוני בסטניס־לאבוב. שכלו החריף, כושרו האירגוני הרב, יכולתו להתבטא ולשכנע את הזולת ויחסו הלבבי לזולת, הקנו לו השפעה רבה בקרב הנוער העובד בסטניס־לאבוב והפנו אליו את תשומת לבם של מנהיגי הסניף המקומי של „פועלי ציון".

בתקופה זו הוא מייסד את סקצית הנוער של איגוד הזבנים ומביא אותה על אפס וחמתם של ה־זש.פ.ס.־ניקים הצעירים (סוציאליסטים יהודיים, אנטי־ציונים מובהקים) תחת ההשפעה המכרעת של „פועלי ציון".

בגיל 16 נבחר יעקב מנדל למזכיר הסניף המקומי של הנוער הפועלי־ציוני. פעילותו האינטנסיבית בקרב הנוער היהודי העובד בסטניסלאבוב, ואף מעבר לתחו־מו, נמשכת עד לשנת 1911, בה הוא מהגר לגרמניה במטרה לשפר את מצבו הכלכלי. בגרמניה הוא פעיל בסניף המקומי של הסוציאל־דימוקרטיה בברסלאו ולאחר מכן — בשטשצין. במשך פעילותו הפוליטית בגרמניה משתדל י.מ. מרקשייד להסביר בחוגי הסוצ־יאל־דימוקרציה את מצבו המיוחד של הפרולטריון היהודי ולהשיג הבנה לרעיונות של „פועלי ציון". מלחמת העולם הראשונה מוצאת את יעקב מנדל בווינה. מלחמה זו היא בשבילו בבחינת אכזבה רא־שונה וקשה בחייו הפוליטיים; סיסמאותיה של הסוצ־יאל־דימוקרטיה על אחוות עמים והבטחותיה למנוע מלחמה ע"י שביתה כללית — שיעקב מנדל האמין בהן אמונה תמימה ולוהטת — נכשלו במבחן החיים.

בשנת 1918, אחרי התפוררות הממלכה ההאבסבור־גית, חוזר יעקב מנדל לגליציה ומשתקע בקולומיה. בגליציה המזרחית קמה הריפובליקה האוקראינית ושמה הרשמי: הריפובליקה הלאומית של אוקראינה המערבית) וזו מעניקה ליהודים אוטונומיה רחבה. במסגרת אוטונומיה זו נוסדה בקולומיה „המועצה הלאומית היהודית", שעל חבריה נמנה גם י. מ. מרק־שייד כנציג „פועלי ציון". הוא היה יחד עם דרימר, ישראל הילזנרט, לנגנמס, דוד לנדמן, מילר ויצחק שלמה שמריס, מן המנהיגים והדוברים של „פועלי ציון" בקולומיה שהיתה אז מפלגה המונית, בעלת השפעה רבה ברחוב היהודי.

זמן מה אחרי תום תקופה סוערת זו, בשנת 1920, חל פילוג במפלגת „פועלי ציון" לשניים: לפלג ימני ושמאלי. י. מ. מרקשייד מצטרף ל„פועלי ציון שמאל", אך הפילוג ותוצאותיו הינם למרקשייד מקור לאכזבה נוספת. מילר ולנגנמס השמאליים עוזבים את קולו־מיה. כל המנהיגים הנותרים של המפלגה, מלבד י. הילזנרט, ורוב חברי המפלגה מצטרפים ל„פועלי ציון ימין".

אשר על כן, מוצא מרקשייד את עצמו אחרי תקופה של פעילות ציבורית רבת היקף, מבודד ללא מפלגה, ללא חוג חברים בעלי השקפות דומות לשלו, וכמעט מחוץ לתחום של החיים הציבוריים בקולומיה. אבל לא איש כי. מ. מרקשייד יאמר נואש. הוא יורד לרחובות „העולם החדש", „מוקרי" ו„שולגאס", בהם התגוררו פועלי קולומיה וענייה, הנתונים עד אז להשפעתם החזקה של ה„בונד" ו„האדומים" (כינוי לקומוניס־טים). הוא מוצא דרך לנוער הפועלי של רחובות אלו, קושר איתו קשרים ומושכו אחריו, תוך מאבק קשה עם ה„בונד" והאדומים. בשנתיים שעברו מאז הפילוג ועד לבחירות הראשונות לסיים (פארלמנט) הפולני, שחלו בשנת 1922, מצליח י. מ. מרקשייד ליצור יש מאין. הוא מקים תנועת נוער בורוכוביסטית (כלומר של „פועלי ציון שמאל") תוססת ושוקקת חיים.

בתקופת הבחירות לסיים מרוכז סביב י.מ. מרקשייד מטה פעילים צעירים, הנושאים ברמה את דבר „פועלי ציון שמאל" לרחוב היהודי. הבולטים שביניהם היו משה אלנברג, ברל גרומר, דוד לנדמן, אברהם וגניה פרנס, שמואל ווינקלר, ברל ויונה קרויטהמר, יצחק שפירא ומרדכי שלייען. אחרי הבחירות, מייסד מרק־שייד וחבורתו צרכניה קואופרטיבית, שעליה לספק לפועלים מצרכים זולים ובעלי איכות טובה. הצרכניה, שהונה החוזר היה מצומצם, נאלצה לתת לרוב לקו־חותיה סחורה בהקפה. חלק גדול מהלקוחות, ביחוד מחוסרי העבודה שביניהם, לא היו מסוגלים לפרוע את חובותיהם לצרכניה. בסיסה הכלכלי שלא היה איתן מלכתחילה, התרופף עוד יותר ובסופו של דבר נאלצה לסגור את שעריה.

באותה תקופה בערך מארגנת חבורתו של מרק־שייד את הספריה ע"ש י. ל. פרץ, שהפכה עד מהרה למרכז תרבותי פופולרי בעיר. במקביל לכך, שוקדת חבורתו של מרקשייד על האינדוקטריניזציה הפולי־טית של הקורסנטים ברוח של הבורוכוביזם ובמשך הזמן מהווים בוגרי הקורסים תגבורת כמותית ואי־

כותית חשובה לנוער הבורוכובי ולמפלגת „פועלי ציון שמאל" בקולומיה.

פועלו האישי הבלעדי של י. מ. מרקשייד באותה תקופה היא יסודו של גן ילדים ע"ש בורוכוב בקולומיה. במפעל זה שהכניס אור ושמחת ילדות לכעשרים פעוטים, רובם מבתים עניים מרודים, התגאה מרקשייד מאד. אבל למקור גאוותו זה של י. מ. מרקשייד נועדו חיים קצרים. אחרי שנתיים של האבקות עם קשיים תקציביים ועם גרעונות הולכים וגדלים, נאלץ גן הילדים להתחסל.

כדי להקל את הבנת הדברים על הקורא הישראלי הצעיר שאינו בקי במרקם הפוליטי המסובך של יהדות הגולה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, יש להוסיף שמפלגת פועלי ציון שמאל ראתה את עצמה כמפלגה מהפכנית קומוניסטית וציונית כאחת. ברם דא עקא, שלגבי דידם של הקומוניסטים היהודיים והלא יהודיים מפלגת „פ. צ. שמאל" לא היתה אלא זרוע של הבורגנות ושל הריאקציה היהודית ברחוב הפרוליטרי, שתפקידה של זרוע זו היה ר"ל לצוד את הפועלים היהודיים ע"י מלל מהפכני ברשת של הציונות. מאידך ראתה הבולשת הפוליטית במפלגת „פ.צ. שמאל" מפלגה קומוניסטית לפי מהותה, מסוכנת למשטר שציוניותה אינה אלא הסוואה חיצונית בלבד. כיוון שכך, דאגה הבולשת — ככל האפשר — לקצץ בכנפי „פ. צ. שמאל". מעצרים תכופים של י. מ. מרקשייד ושל הפעילים שבחבורתו, היו לאנשי הבולשת אחד האמצעים הבדוקים והיעילים לכך. עצירתו של י. מ. מרקשייד זמן מה לפני האחד במאי והחזקתו במעצר פעם ימים אחדים ופעם שבועות רבים אחרי יום זה, הפכה למסורת הן אצל הבולשת הפוליטית והן אצל מרקשייד למסורת.

בשנות השלושים עובר י. מ. מרקשייד ללבוב. בשל מחלת מפרקים ממושכת ואחר כך בשל חילוקי דעות אידיאולוגיים ובשל סכסוכים אישיים בינו לבין הנהלת המפלגה בלבוב, מתרחק י. מ. מרקשייד מפעילותו הפוליטית.

בסוף שנות השלושים חוזר י. מ. מרקשייד לקולומיה, בה עוברים עליו ימי פרוץ מלחמת העולם השניה.

י. מ. מרקשייד נמנה על חלק זה מאוכלוסית קולומיה, המקבלת בהתלהבות את הפלישה הסוביטית לפולין בספטמבר 1939. הוא בטוח שהנה מתגשם לנגד עיניו חלום חייו. הסוציאליזם — כך חושב מרקשייד — קורם עור וגידים ונהיה למציאות. אך טבעי הוא שי. מ. מרקשייד מרגיש את עצמו חייב להשתתף באופן פעיל בהנחת היסודות לחברה הסוציאליסטית בעירו. חובתו זו הוא ממלא במסירות נפש ממש. הוא חבר במספר רב של מועצות ושל וועדים פועליים, שחלק מהם הוא מקים אישית. הוא יושב בישיבות, נואם באסיפות ומקבל קהל במשך 24 שעות ביממה. בתמימותו כי רבה, נדמה לו שהוא מניח יסוד לחברת החופש והצדק.

תוך פעילות קדחתנית של י. מ. מרקשייד ושל עשרות תמימים כמוהו, עוברים השבועות הראשונים של הכיבוש הסוביטי. אולם בראות עיוותי המשטר הסוביטי ולנוכח גילויי שחיתות והדיקטטורה המדכאת, של הביורוקרטיה הסוביטית, פג שכרון ההתלהבות של י. מ. מרקשייד ובמקומו בא הפכחון המר המניע אותו להתרחק מכל פעילות ציבורית. מאותו זמן ועד סוף ימי חייו יהיה י. מ. מרקשייד מלא צער וחרטה על שבמשך כ־20 שנה פעל למען הפצת המיטוס הכוזב על גאולת האדם ע"י המשטר הסוביטי. מכאן ואילך כל תקוותיו וכל מאוויו של י. מ. מרקשייד מופנים לעבר החזון על חברה יהודית סוציאליסטית בארץ ישראל.

בראשית הפלישה הגרמנית לגליציה המזרחית בורח י. מ. מרקשייד לרוסיה הסוביטית. תחילה הוא שם את פעמיו בכיוון ארמניה הסוביטית בתקוה שיצליח לחצות את הגבול הסוביטי־פרסי על מנת להגיע ארצה. אבל בבקו עוצרת המשטרה את מרקשייד והוא נאלץ לנדוד לטשקנט.

ביולי 1944 חוזר י. מ. מרקשייד לקולומיה, בה הוא יושב עד לאחר תום המלחמה. המלחמה והשואה עלו לי. מ. מרקשייד במחיר דמים יקר. הוא שכל בהם את רעיתו הניה ושלושה בנים. בשנת 1946 עובר מרקשייד לפולין, ומצטרף כאן מיד למפלגתו „פ.צ. שמאל". כאחד הפעילים המרכזיים של המפלגה הוא עושה רבות למען שיקומה של שארית הפליטה והכנתה לעלייה ארצה. על פי החלטת מרכז המפלגה עוזב מרקשייד בסוף 1947 את פולין על מנת לתגבר את האקטיב המפלגתי בקרב שארית הפליטה במערב. הוא מתעכב זמן מה באוסטריה ואחרי כן הוא מגיע לגרמניה. הן באוסטריה והן בגרמניה הוא נמנה עם הפעילים המרכזיים של מפ"ם ושל הנהגת שארית הפליטה. כאן הוא מתמסר כל כולו לאירגון החיים הציבוריים של שארית הפליטה ולמאבק נגד הנטיות להגירה לארצות השפע, שפשטו בקצות המחנה ובעד עליתה המירבית של שארית הפליטה ארצה.

בסוף 1949 מגיע מרקשייד ארצה — ולאושרו אין גבול. אבל כנראה שזה היה גורלו של יעקב מנדל שאחרי כל עלייתו לאגרא רמה של הגשמת מאוויו, מטלטלת אותו המציאות לבירא עמיקתא של אכזבה ודכאון. וכך גם כאן עובר עליו בראשית צעדיו בארץ משבר קשה, כשאינו מצליח להסתדר מבחינה כלכלית. לעת זקנתו נאלץ יעקב מנדל למצוא פרנסתו במסחר (מכירת דברי מזכרת מתכתיים לחנויות),

שהיה שנוא עליו וכרוך במאמץ גופני שמעל לכוחו־תיו. הוא אמנם נטש סופית את פעילותו המפלגתית־פוליטית, אבל לעת מצוא לא משך את ידו מפעילות ציבורית בלתי פוליטית באירגון יוצאי קולומיה. י. מ. מרקשייד נמנה עם הוגי הרעיון להקים מצבת זכרון לקדושי קולומיה והסביבה בבית העלמין בנחלת יצחק בתל־אביב, והשקיע הרבה מרוחו. מכוחו ומזמנו בהגשמת רעיון זה.

עד שעת פטירתו היה רוחו ער ולבו רענן. הוא אהב אהבה עזה ובלתי מסויגת את מדינת ישראל, ועקב בדריכות ובגאווה אחרי צמיחתה והתקדמותה. באהבה למדינת ישראל ובגאווה עליה, באהבה לנכדיו, לבתו ולבנו, בגאווה עליהם ובאהבתם שלהם אותו, מצא יעקב מנדל מרגוע ומזור מכל תלאות חייו, מכל כש־לונותיו ומכל אכזבותיו.

ד״ר אפרים שטרן

ד״ר אליהו מרוז־רוזנבאום

ד״ר אליהו מרוז־רוזנבאום נולד בשנת 1897 בזב־לוטוב ומשחר נעוריו נגרף לפעילות ציבורית. בעודו סטודנט בגימנסיה, הצטרף לתנועת „צעירי ציון״ והפך להיות במהרה לאחד מחבריה הפעילים ביותר במקום מגוריו.

בגמר לימודיו בגימנסיה, הוא נכנס לאוניברסיטה ומסיים את השכלתו האוניברסיטאית בשנת 1921, בתואר דוקטור לפילוסופיה היסטוריה. במקביל לכך, לומד ד״ר מרוז בסמינריון לרבנים בווינה תחת הנ־הלתו של ד״ר שוורץ.

לימים, הוא מפתח את פעילותו הציבורית־פוליטית ונמנה על מייסדיה הראשונים של תנועת הנוער "השומר הצעיר״ בוינה. במסגרת פעילותו זו, הוא עורך גם את הבטאון של התנועה — „השומר״ בשפה הפר־לנית, ומשתתף בעריכת העתון „מוריה״.

להלן ציוני דרך ותקופה בפעילותו הענפה בתחומי התרבות וחברה:

1922—1923 — מנהל הגימנסיה היהודית בביאלי־סטוק;

1923—1924 — מנהל הגימנסיה בפלוצק;

1924—1927 — מנהל הגימנסיה העברית „יבנה״ בלודז׳;

1927—1928 — מפקח על כל בתי הספר „תרבות״ בפולין;

1928—1929 — פעיל מרכזי למען רשת „תרבות״ בברלין.

בשנת 1929 עולה ד״ר מרוז ארצה ומתיישב בחיפה, שם הוא מתחיל להורות בבית ספר תיכון.

משנת 1940—1952 הוא אחראי לענייני החינוך בתל אביב ומכהן כמנהל מחלקת החינוך של עירית תל־אביב. תוך כדי מילוי תפקידו זה, הוא מתגלה כמארגן מוכשר ומעולה, הנאבק למען החינוך הממלכתי וזוכה במאמציו אלה להצלחה מלאה. בין היתר, הוא מייסד ומטפח את הגימנסיה העירונית בתל־אביב, הנקראת היום: „בית ספר תיכון א׳ ע״ש ד״ר אליהו מרוז — רוזנבאום״.

בראשון ליולי 1952 הוא נתקף באופן פתאומי בהתקף לב ונפטר בטרם עת, כאשר עוד כוחו עמו לעשות רבות למען הכלל, כפי שפעל במשך כל חייו.

ת.נ.צ.ב.ה.

ד״ר הנריק קרמר

הזכרונות הקשורים לאישיותו ודמותו של ד״ר הנריק קרמר כאובים המה, משום שאין הם קשורים באישיותו בלבד, אלא בכל חוג האינטליגנציה היהודית שהיה קיים בין שתי מלחמות העולם, ואשר הושמדה באופן כה טראגי ע״י הנאצים ימ״ש. וד״ר קרמר יכול לשמש נציג נאמן של חוג זה.

אביו של הנריק, יוסף קרמר, היה ידוע כאדם משכיל שהצטיין בידיעת חוק ומשפט והיה בקי בספרות העב־רית והגרמנית. אמו — ליבה, מבית רוזנשטוק, היתה מוכרת כידענית גדולה בספרות, ומסוגלת לצטט מח־זות שלמים מיצירותיהם של גיתה, שילר ולסינג.

כבן שגדל בבית משכיל, נמשך ד״ר קרמר למדע ולספרות כאחת. הוא ניחן בזכרון מופלא ובאינטליגנ־ציה מרובה, אשר התבלטו כבר בעת לימודיו באוניבר־סיטה, בה נודע כאחד הסטודנטים המוכשרים ומוריו ניבאו לו עתיד מזהיר.

בעיני רוחי, רואה אני את האישיות הנפלאה הזאת, את האדם בעל הרצון העז והמרץ התוסס, שהדהים את

שומעיו בידיעותיו הרחבות ובשכלו החריף. הוא עומד לפני במלוא קומתו, כפי שראיתיו לא אחת בעת הו־פעותיו בבית המשפט, ובהופעות פומביות אחרות.

מי שהיתה לו הזכות לשהות במחיצתו של ד"ר קרמר יודע שאפשר היה לשמעו במשך שעות מרובות ולשתות בצמא את שטף רעיונותיו המקוריים, הערו־תיו ומסקנותיו.

דבריו היו שזורים גווני אירוניה דקה מהולה במעט סרקאזם. כשניסו אחרים להביע דעתם בנוכחותו של ד"ר קרמר, נשמעו דבריהם חיוורים ובנאליים.

היה זה אדם שדמה למעין הר־געש של אינטליגנ־ציה. בילוי במחיצתו של ד"ר קרמר גרם להנאה אינ־טלקטואלית ומי שטעם ממנה לא יכול היה לשכחה במהרה.

פעם נזדמנתי יחד עמו למסיבה שאורגנה לציון 30 שנות עבודתו של נשיא בית המשפט המחוזי, השופט סהנק. במקום הושמעו נאומים שונים והנשיא, סהנק, הקשיב להם ללא רצון, במיוחד הרגיזוהו דברי הח־נופה.

בשם המשפטנים היהודיים נאם אז ד"ר קרמר וכל נאומו היה מורכב ממשפט אחד בלבד: „אנחנו המש־פטנים היהודיים מכבדים ומעריכים את כב' נשיא ביהמ"ש על היותו שופט לויאלי, סובלני וישר, ועם זאת — איש התרבות האירופאית".

הנוכחים במסיבה הופתעו מקוצר הברכה וחששו מתגובתו „הנזעמת" של הנשיא. אולם, סהנק הבין את משמעותן העמוקה של המלים והשיב מיד על דברי ד"ר קרמר: „נאומו של ד"ר קרמר היה הקצר ביותר אך הנעים ביותר".

דמותו הבלתי רגילה של ד"ר קרמר, השפיעה על כל אלה שבאו עימו במגע ורובם הפכו לתומכיו הנל־הבים. אך גם אלה שהתנגדו לדעותיו, באם היו ישרים ובעלי אומץ, הודו שגם אם אינם מסכימים לו, הריהם מכבדים את דעתו, ידיעותיו, השכלתו ושכלו החריף.

ד"ר קרמר היה גם איש מדע ועם סיום לימודיו המשפטיים בוינה, ערך ופרסם מחקר על המשפט העברי העתיק בשם: „המשפט הפלילי בעבר". היתה זו עבודה מקורית, שהוכיחה עד כמה סובלני והומני היה המשפט הפלילי העברי וזאת בניגוד לנוהלים הדרקוניים של המשפט היווני והרומי. במחקר זה הוכיח ד"ר קרמר שרוח הצדק והרחמים העולה מספרי הנביאים, היא שהשפיעה על המשפט העברי הקדום בפרט ועל המשפט הפלילי בכלל.

מחקרו זכה להדים רבים בחוגי המשפטנים, והוכר גם ע"י גורמים מוסמכים.

ד"ר קרמר היה פעיל גם בחיים הציבוריים של העיר קולומיה. הוא נמנה על מייסדי הגימנסיה היהו־דית „שפירובקה", היה חבר הנהלת מועדון הספורט „דרור", אחד המייסדים והמרצים הטובים ביותר של „הטוינביהלה" וחבר מועצת העיר במספר קדנציות. בכל מקום בו הופיע ד"ר קרמר, בבית המשפט, או בעבודתו הציבורית, הביא כבוד והערכה לציבור היהודי.

מטבעו היה ידידותי, לבבי ונכון לעזור לחבריו. היה אב ובעל למופת, על כך יכולות להעיד אשתו, פרידה מבית מרמורוש, ובתו אדית, המתגוררות בתל־אביב.

יהי זכרו ברוך.

ד"ר מרק שאובר

שלום לקס ז"ל

רצה הגורל וביום שחרורה של ירושלים העתיקה ירושלים עירו, נשמת אפו, עליה הגן מפני הפורעים הערביים ובה החל לרקום את מסכת חייו המשפחתיים, בשחר יום זה נפח את נשמתו ולא זכה עוד לראותה.

לא היו כמעט שבת ומועד שלא יכוון את צעדיו לעבר עיר חלומותיו, וביחוד כשהגיע אורח, קרוב, או ידיד לחסות בצל קורתו, היתה זאת זכותו הגדולה לגלות לו סבר פנים נאות להראות לו את העיר ולהדריכו בסמטאותיה המפותלות, באשר התמצא בהן וכל השבי־לים היו נהירים לו.

משחר ימיו התמסר שלום לפעולות ציבוריות שו־נות. מאז גמר חניכות מלאכת הדפוס בקולומיה עמד בראש סניף הסתדרות „החלוץ" בעירו, היה פעיל בועדת קרן הקימת לישראל, חבר במפלגת „התאח־דות" ובתור שכזה לא זו בלבד שעשה למען ארץ ישראל, אלא קיים את מצות ההגשמה בגופו ונפשו.

שלום עזב את בית הוריו שבקולומיה למחרת חג הפורים שנת תרפ"ד, בעודו צעיר לימים. מכאן ואילך, נדד יחד עם קבוצת חברים מהחלוץ, ולא מעט סבל ותלאות עברו עליו בחציית גבול פולניה—רומניה. עם הפשרת השלגים וגאות הנהרות, בעברו נהר ה„צ׳רמוש" מעד, נפל וכמעט טבע, ניצל והמשיך עד למקום הקרוב מעבר לגבול.

בהגיעו לצ׳רנוביץ, נאסר ע"י ה„סגורנצה", אך כעבור שעות מספר שוחרר ע"י הסתדרות החלוץ במקום, וכל חדשי שהותו ברומניה, בערים: צ׳רנוביץ, גלץ, קונסטנצה, עבד בעבודות קשות ומפרכות — סבלות, בנין ועוד. אך כדרכו, קיבל הכל ברצון ובאהבה.

בעלותו ארצה בשנת 1924 פנה לגדרה, לקבוצת „החורש" ומיד התחיל לעבוד בקטיף ובאריזת הטבק. כעבור מספר שבועות עבר לרחובות לחבורת „הדרום", שנמנה על מייסדיה, גם כאן עשה בפעילות צבורית במוסדות שונים של החבורה וגם בסניפים שקמו לאחר מכן בגדרה, ונס-ציונה.

בשנת 1925 נסע ירושלימה, והתחיל לעבוד במקצועו בדפוס „הראל" שהוציא לאור את היומון „דאר-היום" ואח"כ „פלסטיין פוסט" הוא „ג׳רוזלם פוסט" דהאידנא שבו עבד עד לפרישתו לגמלאות, חדשים מעטים לפני מותו.

בירושלים זו קלט את הוריו שעלו ארצה בשנת 1929 ודאג לכל מחסורם.

רק לאחר מכן הקים את ביתו ומשפחתו הברוכה, אשר למסירותו אליהם לא היה אח ורע. כן היתה נאמנותו למפלגה, להסתדרות ולהגנה ללא גבול וללא סייג.

שלום היה אהוב מאד על כל רעיו וידידיו הרבים, בשל מידותיו התרומיות ונועם הליכותיו.

היה מראשוני הפעילים בארגון יוצאי קולומיה והסביבה וגם חבר „ועדת הספר" ולא זכה לראות את הוצאתו לאור.

יהי שלום לעפרו!

מ. ל.

ד"ר אברהם שמואל יורים

נולד בשנת 1890 בקולומיה לאביו — אשר (יהודי תלמיד חכם ובר-אוריין) ואמו — מרים קופרמן.

תחילה למד בבית הספר העממי היהודי של הברון הירש, ואחר בגימנסיה הפולנית. כאן החל בגיל צעיר את פעילותו הציבורית והשתתף ביסוד חוג של אוהדים ל„פועלי ציון".

בגמר לימודיו בגימנסיה, פנה ללימודים אוניברסיטאיים בווינה, בה למד פילוסופיה ומשפטים הוסמך לד"ר משפטים.

מנעוריו גילה א. ש. יוריס כשרונות בלתי רגילים ובגיל 15 חיבר שירים בפולנית, גרמנית ויידיש, שמקצתם נתפרסמו בכתבי-עת שונים.

בשנות לימודיו בווינה, היה פעיל במועדון „חרות" של חברי „פועלי ציון", עליו נמנו באותה עת אישים נודעים כמו — בר ברוכוב, שלמה קפלנסקי, ואחרים, והיה מפרסם מאמרים בעיתון המפלגה „יידישער ארבעטער" בעריכת יעקב זרובבל וברל לוקר.

לאחר מלחמת העולם הראשונה היה פעיל ב„פועלי ציון" בפולין, כמרצה על נושאים ספרותיים ומילא כמה וכמה שליחויות מטעם הקרנות הלאומיות לארצות אמריקה הדרומית. באחת השליחויות, בשנת 1924 הכיר את רעיתו לחיים, לידיה שוסטר, ונשא אותה לאשה.

בשנת 1924 עלה ארצה והחל לעסוק בעבודה תרבותית ועיתונאית. הוא כתב על ענייני דיומא וביקורת

ספרותית בעיתונים „הארץ", „דבר", „הפועל הצעיר" ו„קונטרס". כמו כן, כתב לעיתונים יהודיים בחוץ לארץ — „היינט" (בווארשה), „פריינט" (בלודז׳), „טאָג" (בניו-יורק) ואחרים. גם מהארץ נשלח בשליחויות לאומיות לארצות אמריקה הדרומית וקשר שם קשרים חשובים עם מדינאים, אנשי ציבור ועסקני תרבות ואמנות, כדי לרכוש את אהדתם לארץ ישראל ולמפעל הציוני.

הוציא גם כמה ספרים (בארגנטינה, ריגא וברזיל). חיבר כתב-יד לשלושה ספרים שנאבד בתקופת השואה.

נפטר בארץ בשנת 1971. השאיר אחריו אשה ובת.

מאיר הניש

מזקני הסופרים והעיתונאים העברים, נולד בזאבלו־טוב ולימים עבר לקולומיה — ובתקופה יותר מאוחרת לסטניסלאבוב.

מנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית ומדמויותיו הבולטים של „בית ישראל". החל בפועלו העיתונאי והפובליציסטי בגיל צעיר. השתתף ב„וועלט" של הרצל בשני מאמרים, שזכו לשבח גדול מהרצל עצמו. השתתף במשך 60 שנה במאמרים במרבית העתונים העבריים, ובייחוד ב„העולם", „הפועל הצעיר" וב„דבר". לפי הזמנתו של ברל כצנלסון היה סופר „דבר" בווינה. עם השתלטות הפאשיזם בווינה ב־1934 היה חותם בפסיב־דונים.

מאז עלייתו לארץ המשיך להשתתף בעתונות הארץ־ישראלית, בייחוד בדברי זכרונות, שקצתם נאספו לספרו „מבית ומחוץ". בייחוד היו קרובים ללבו ענייני ספ־רות ותרבות עברית, שהיה הראשון שהסב תשומת־לב לביכורי יצירתו של ש. י. עגנון (באידיש).

נפטר בגיל 86 בתל־אביב, בשנת 1971.

לוי גרבלר (שמוכר)

נולד בקולומיה, גדל והתחנך בה. מצעירותו היה מעו־רה בין הבריות, ופעיל במפלגת „התאחדות צעירי ציון", ומטעמה עשה רבות במערכות הבחירות לעיריה, לועד הקהילה ולסיים הפולני.

אביו של המנוח, יחיאל מיכל גרבלר, היה איש שומר מצוות, אשר העניק גם לבנו חינוך מסורתי. היה מקפיד בשמירת מצוות, נזהר בקלה כחמורה, ואפילו בהיותו חייל לוחם בצבא האוסטרי בחזית האיטלקית, לא החסיר אף יום שלא יתפלל.

עלייתו והשתרשותו של גרבלר בארץ היתה מלווה תלאות רבות. במשך חודשים רבים שט על פני הים באניית המעפילים „וועלאס" שנתפסה ע"י הבריטים בלב־ים, לא הרחק מחופי הארץ. מאוכזב ומלא צער, הוחזר ביחד עם שאר המעפילים למחנה „ היציאה" היא זלשצ'יקי שבגליציה, שם זכה לקבל סרטיפיקט ועלה בדרך חוקית בשנת 1937 ארצה. סמוך לבואו, הצטרף לעובדי מפעלי „נשר" בחיפה וכאן בנה את ביתו.

משחר נעוריו התמסר לעתונות. במלחמת העולם ה־ראשונה שימש בצבא כחובש, כאיש מודיעין וכתורגמן ע"י המטה של הצבא האוסטרי בשבי האיטלקי.

במלחמת העולם השניה בהיותו בחזקת מחוסר עבודה או עובד עבודה חלקית, היה נוהג לעקוב אחרי העתונות וגלי הרדיו בשפות שונות, ומדי ערב היו מתכנסים עמו באחת המסעדות — חוג אזרחי ועובדי „נשר", כדי לשמוע את סקירתו היומית על הנעשה בחזיתות בשטח הפוליטי והצבאי. בסקירתו היה מפיק רוח של תקוה וביטחון בניצחון בנות הברית ואמנם נבואתו נתקיימה, אלא שלעם ישראל עלה הנצחון ב־6 מיליון יהודים, ביניהם רבים מבני משפחתו הקרובים. יחד עם כולנו כאב את כאב השואה האיומה ועם פרישתו לגימלאות התרכז ושקע בכתיבת זכרונות על קולומיה והיא בין פעילי הועדה להוצאת ספר „זכרון" לקדושי הקהילה.

רבים מדבריו נתפרסמו ב„פנקס קאלאמייר" שהופיע בארה"ב ביידיש בשנת 1958, בעריכתו של ד"ר שלמה ביקל (שאף הוא היה יליד קולומיה) הרבה מזכרונותיו מתפרסמים בספר העברי שיצא לאור בקרוב. עז היה חפצו של גרבלר ז"ל שהספר ישקף הרבה מעברה של העיר ויהודיה כאילו הרגיש העומד להתרחש. באחרונה היה מזרז אותנו בעבודתנו שיזכה עוד בחייו לראות בהופעת הספר, אולם לדאבון כולנו — הוא לא זכה. מחלה קשה שמה קץ לכל שאיפותיו. הוא נפטר בחיפה בשנת 1971.

יעקב שוירמן

יעקב בא ממשפחה ידועה בעירנו, ממנה נותר כשריד יחיד אחר השואה.

את נעוריו בילה בקולומיה והיה אחד מפעילי התנועה הציונית־סוציאליסטית בתקופת השחר שלה. אחרי מלחמת העולם הראשונה עבר לוינה וגם שם היה פעיל בתנועת פועלי ציון, בארגון יוצאי גליציה ובועד הקהילה.

בשנות השלושים עלה ארצה והיה מהראשונים שהצ־טרפו ל„ארגון יוצאי קולומיה", בו עשה כמיטב יכולתו בסיוע לקליטת עולים — בני עירנו. עם העלאת היוזמה להוצאת ספר זכרון להנצחת קהילתנו, פעל רבות לאיסוף החומר ל־2 הספרים. היה נעים הליכות ובעל מידות תרומיות, ישר לב ואציל נפש. נפטר בשנת 1968. י. ש.

ד"ר משה אליהו נהיר

נולד בקולומיה בשנת תרנ"ו. היה מצאצאי ר' ליבר חריף. בשנת תרע"ט גמר את בית המדרש לרבנים בוינה ובשנת תר"צקיבל את התואר ד"ר לפילוסופיה במקצועות מתמטיקה ופיזיקה באוניברסטת וינה. בשנת תרצ"ח עלה ארצה ומאז עסק כל הזמן בהוראה.

היה בין מייסדי בית הספר המקצועי „שבח" ולימד בו 19 שנים, עד שיצא לגימלאות.

ד"ר נהיר היה פעיל בתחומי הספרות והתרבות ופרסם דרך־קבע מאמרים ב„דבר", „הצפה", „הד החי־נוך", ועוד.

חיבר גם ספרים „מיכניקה של המוצקים", ו„שרטוט הנדסי". כמו כן, היה מפרסם מאמרי ביקורת על ספרי חינוך ומדע.

מטעם מרכז המורים נבחר למרכז הארצי של החינוך

התיכון בארכיון של הסתדרות המורים.
נפטר בשנת 1966 בתל־אביב.

יצחק מנחם ברגמן ז"ל

נולד בשנת 1888 בקוטי למשפחת חסידי ויזניץ. בילדותו היה נוסע לימים נוראים לחצר הרבי עם אביו ואחיו הבכור, ומתקופה זו נשארו לו רשמים עזים.

בזמן מלחמת העולם הראשונה הגיע לוינה, שם המשיך במסחר שעבר במסורת משפחתו — טקסטיל. בשנת 1921 התישב בקולומיה ויסד שם ביחד עם גיסו, נחום פרמינגר ז"ל, בית מסחר סיטוני לטקסטיל שהיה אחד מהגדולים בעיר. בערך בשנת 1930 יסדו הנ"ל ביחד עם משולם פרנקל, יעקב ביטר ואלכסנדר הורוביץ בנק מסחרי שסייע רבות לביסוסם המשקי של סוחרי העיר.

השאיפה להתישב בארץ התגברה אצלו בשנת 1933 עם עלית היטלר לשלטון בגרמניה. באותה שנה השיא את בתו הבכירה והזוג הצעיר עלה ארצה.

בשנת 1935 ביקר בארץ ואף החל להשקיע בה מהונו. מאחר וגם בנו עלה ארצה בשנת 1938, החליט להחיש את עלייתו והל בחסול עסקיו בקלומיה. נקבע אף תאריך העליה — אוקטובר 1939.

פרוץ המלחמה מנע ממנו להגשים את תכניתו באורח מסודר ומאורגן. אך לא ביטל את תכניותיו וביום כניסת הרוסים לפולין עזב ביחד עם משפחתו ומשפחת גיסו את פולין — דרך הגשר על הצ'רמוש — לרומניה, ולאחר חמשה חדשים הגיעו ביום 26.2.40 ארצה. כאן התישב בחיפה ופנה לתעשיה, אך האיט את קצב פעי־לותו הכלכלית אליה היה רגיל.

התמסר למשפחתו ובשיחותיו הארוכות והתכופות עם נכדיו היה מתאר את החיים היהודיים בעיירות פולין שהיו ואינם.

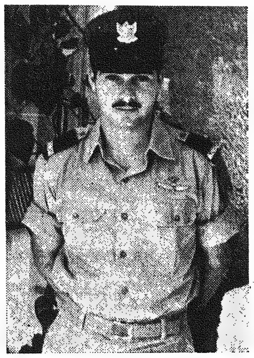
נפטר בגיל 77 בשנת 1965 בחיפה.

ת.נ.צ.ב.ה.

ל. ב.

לזכר הנופלים

מתתיהו בירנבאום

סג"מ מתתיהו (מתי) בירנבאום, בנם של בתיה ומאיר בירנבאום, יוצאי עירנו, נפל במלחמת ששת הימים. בהיותו טייס קרבי, גוייס בפרוץ המלחמה ותוך מילוי תפקידו נפגע בעת טיסתו מעל כוח האויב באל־עריש ולא שב עוד מן המערכה.

בתום הקרבות, יצאו הוריו של מתי ז"ל לאל־עריש, לראות את המקום שבו נפל בנם עם המטוס שנפגע. בהגיעם למקום, ראו את שברי המטוס, הכסא השבור עם הרצועות הגזורות. הם מצאו את הזכוכיות ממשקפי השמש של מתי... ולפתע התגלה להם בתוך החולות פתק מקופל ומעוך עם כתב־היד של מתי. המלים הכתובות בו לא היו ברורים להם, אך המפקד שליווה אותם, בראותו את הפתק הסתכל בו והזדעזע. „כל הכבוד!" אמר, זהו פתק סודי ביותר והיה חשוב מאד שלא יפול לידי האויב.

מכאן הסתבר, כי בנפלו עם המטוס היה מתי עדיין בהכרה ועל אף מצבו הנואש, דאג בשארית כוחותיו להחביא את הפתק שלא יגיע עמו יחד לידי המצרים.
יהא זכרו ברוך.

מאיר מור

נולד ב־8.4.1940 בתל־אביב להוריו שמואל (יוצא קולומיה, עלה ארצה כחלוץ ונמנה על ראשוני הפועלים באתא) ודובה וינקלר. בעודו ילד קטן, עברה המשפחה לגור בחיפה ומאיר התחיל ללמוד שם בבית הספר היסודי.

מגיל 10 הצטרף לתנועת „השומר הצעיר" והשתתף באופן פעיל בחיי התנועה. לימים, השתתף בסמנרים וחוגים בגבעת חוביבה והיה למדריך נוער.

אחרי גמר הלימודים בבית הספר התיכון הלך עם גרעין לנה"ל מוצנח, ובתום שירותו הצבאי הצטרף לקיבוץ נחשון והיה חבר בו במשך 8 שנים.

בגיל 22 התחתן מאיר וב־6.11.62 נולד בן — ליאור. לימים עבר לירושלים והחל לעבוד במשרד החינוך, תוך שהוא מקדיש את עתותיו גם לפעילות ציבורית. בין היתר, נמנה על חברי ועדת חגיגות יום העצמאות ה־20 של המדינה, ובמשך חודשים ריכז את פעולות מועדון ה„צוותא" בירושלים.

בפרוץ מלחמת ששת הימים גוייס לחזית ירושלים וכאן נפל על משמרתו, ליד מוסיאון רוקפלר.

כתב עליו שר הבריאות, וויקטור שם־טוב: „ואם דרושה היתה עדות שמלחמת יוני 1967 לא היתה מלחמת כיבושים טריטוריאליים, אלא מלחמת התגוננות, המשכה של מלחמת השחרור, שמטרתה שלום וביטחון לישראל, היה ליבו של מאיר גם הוא עדות לכך"...

אריה לנדוועהר

משה דבסטר
נולד ב־25.2.21, נפל ב־28.12.48

היה פעיל בלח"י וכינויו המחתרתי היה „עוזי". כפי שהכרנוהו עוד מקולומיה, היה צנוע, מרוכז וחבר טוב, מוכר כפעיל בתנועה הרויזיוניסטית.

עם עלותו ארצה, מצא את דרכו לתנועת המחתרת והשתתף בכמה וכמה פעולות נועזות.

ב־17.6.1946 יצא ביחד עם קבוצת לוחמי מחתרת לפעולת חבלה רבת־היקף באחד מריכוזי כוחו של הצבא הבריטי בארץ — בתי המלאכה וריכוזי הקטרים של הרכבת בעמק זבולון, המוקפים שדה־תעופה צבאי, מחסני צבא ובתי הזיקוק, שבהם חנו כוחות צבא בריטיים והלגיון הערבי.

תפקידם של הלוחמים היה לחבל במתקנים ולהשמידם. המשימה אמנם בוצעה בחלקה, אך אחד עשר לוחמים שילמו בחייהם וארעה לנדוועהר ביניהם.

פרטים מלאים על הפעולה בה השתתף ונפל בן עירנו אפשר למצוא בחוברת „לא חזרנו לבסיס" (כתבי לח"י), בספרו של יעקב בנאי **„חיילים אלמונים"**, וכן במאמרו של יוסי גמזו „אין דבר העומד בפני אשר רצון" שפורסם במוסף „מעריב" ביום 18.6.71.

איתן מאיר ברור

בנם של ד"ר יצחק הכהן וסגולה, נולד בכ"ג בכסלו תרפ"ח בחיפה, נתחנך על ברכי אבי־אביו ברוח המסורת הדתית־החסידית, אהבת העם והארץ והשאיפה לצדק חברתי. חינוכו, וכן הענוה והשאיפה לאמת, ציינו את אפיו ודרך חייו בילדותו ובבחרותו.

אחרי סיימו את לימודיו בבית־הספר הריאלי, התגייס לפלמ"ח, ושירת בכפר־הרא"ה ואחר־כך בבירייה. שם נאסר ונתנסה בעינויי הבולשת הבריטית, בשביתת רעב ובשביתת שבת במשך 50 יום, בהתנפלויות האסירים הערבים על היהודים, בצינוק וביסורים אחרים. שוחרר ביוני 1947.

משהחלו המהומות, חילק את ימיו ולילותיו ללימודים ולהגנה בעיר התחתית. אחרי כחודש התגייס לשירות מלא באחד הגדודים של חטיבת „כרמלי" ויצא לפעולות־קרב בעמק ובגליל. לדברי חבריו ומפקדו, הצטיין באומץ ובגבורה והוצע לאות הצטיינות. בקרבו האחרון בעמדה קדמית ליד ירדה, בדרך למשמר־הירדן, עמד נגד הסורים שהתקרבו עד כדי מטרים אחדים והטיל עליהם בחזרה שני רימוני־יד לפני התפוצצותם. בעמלו לתקן את מכונת־הירייה שנתקלקלה נפגע בפגז ונפל ביום ט' בתמוז תש"ח (16.7.1948). לפי המשוער, הובא לקבר ישראל בראש־פינה בין חללי הצבא, כאלמוני.

חיפה, 5.12.1971

סגן גזית ז"ל

סגן ד"ר יעקב גזית (פלונשטיין) נולד בתל־אביב. בהיותו צעיר עברה המשפחה לגור ברמת־גן. הוא סיים את בית־הספר „יבנה" והשלים את לימודי התיכון בבית־ספר „צייטלין" בתל־אביב. קיבל חינוך דתי לאומי. אביו משה פלונשטיין ז"ל היה מזכיר הסתדרות העובדים הלאומית ברמת־גן.

רפואה למד באוניברסיטה העברית בירושלים, בעתודה האקדמית. את הלימודים סיים לפני שלוש שנים ומאז שירת כרופא צבאי והשתתף בפעולות רבות.

נפל ביום רביעי, י"ז בשבט תשל"ב, בצפון סיני.

סוף דבר

לא כתבנו הקדמה מפני יראת גודל המשימה שלפנינו. לא נכחד, כי הרגשנו את עצמנו כאותו שליח ציבור — העני ממעש, נפחד ונפעם, נרגש ונרעש — אל מול המשימה הנוראה, הקדושה — להנציח את זכרה של עיר יהודית שלמה! ולא סתם עיר, אלא עיר שלנו, בה נולדנו, גדלנו וחיינו; נשמנו, שמחנו, נאבקנו. ולא סתם יהודים, אלא בשר מבשרנו דם מדמנו.

בן עירנו הדגול, הסופר המחונן שלמה ביקל ז"ל, הקים אנדרטה ספרותית לזכרם של יהודי קולומיה וקרא לה „א שטאָט מיט יידן", אולם תוך כדי התעמקות ותהייה חוזרת ונוספת, אפשר להרחיק לכת ולומר שזו היתה לא רק „א שטאָט מיט יידן", אלא **„א וועלט מיט יידן!"** כי היה זה עולם ומלואו בכל תחומי החיים.

והנה נעמדנו בפני הנסיון המדהים — להעתיק עולם שלם זה לתוך שורות מדודות וקצובות! היתכן?!

למה הדבר דומה, לאותה נמלה קטנה, תולעת יעקב הנאלצת להעמיס על גבה סלע ענק, לשאתו כברת דרך ולהביאו ליעדו.

יעד זה, הינו הזכרון לדורות הבאים והמקור שממנו נמשך המשא — היא החובה הקדושה, ורק שני אלה שנסכו בנו את האומץ להעיז, להתמודד עם הציווי ולעשות במלאכה עד כי אפשר כבר לברך על המוגמר.

עם זאת, ברור ונהיר לנו, כי כל מה שעשינו וכל מה שפעלנו, אינו אלא טיפה בים, רק „שמות" שנותרו מעולם עשיר, ססגוני ותוסס שנחרב ונכחד לעולמים, רק גרגירי אפר מתוך שריפה ענקית שלוקטו והועלו על הכתב בדם לבנו.

עמלנו כדי למסור לקורא תמצית סדורה, תוך אבחנה למוקדם ומאוחר, סוגיה ונושאה, אולם גם בכך היינו רחוקים מלמצות אפילו מה שניתן היה, מפני המגבלות של זמן ומקום.

דברי הימים

תשומת לב מרובה הוקדשה לפרקים המגוללים את קורות ימיה של קולומיה מבחינת חיי היהודים, הן בסקירה המקיפה של תולדות יהודי העיר שנכתבה ע"י ההיסטוריון ד"ר נ. גלבר והן בחיבורו של ד"ר י. קרמיש על תקופת השואה.

אמנם גם בפרקים אלה היינו מוגבלים למדי, אך יריעתם דיה בה כדי להקנות מושג וידיעה על דברי ימיה של עירנו, מאז שהחל להתרקם בה יישוב יהודי ועל קורותיהם של בני עירנו בימיה הקודרים של השואה.

כמו כן, הוסבה תשומת לב מיוחדת לתקופה שבין שתי מלחמות העולם, באשר רוב מניינו ורוב בניינו של הדור שלנו ימצא את הפרק הזה כבבואה של חייו ובנדון דידן שופר האיזון בין שני ספרי הזכרון, הראשון „פנקס קאָלאָמיי" שיצא לאור ביידיש, וזה שלפנינו.

חברה וציבור

נסינו לשקף במידת מה את החיים החברתיים של יהודי עירנו — וכאן נתגלו מיגבלות רציניות, באשר דלינו ממקורותינו, ומה שנאמר, ומה שסופר, בדין שיושפע הרבה מן המקריות ומזוית הראייה של המספר.

אף על פי כן, השתדלנו למצות ולנקוט באמות המידה המירביות של אוביקטיביות תוך קביעת איזון סביר בין החומר המצוי לבין המציאות שהיתה, ולא להשאיר חלילה את מצב הדברים לשרירות לבו העיוור של הגורל המקרי. לא פסחנו על שום תופעה חברתית ציבורית, במידה שנמסר עליה מידע כלשהו, לא המעטנו ולא הפרזנו לגבי שום גורם. פעלנו לפי מיטב שיפוטנו ומצפוננו.

דיוקנה של העיר

בהיותנו דבקים בעקרון של חופש היצירה וחרות המחשבה לא נסינו להטביע על פני עירנו חותם כלשהו של קוי אופי דומיננטיים לכאן ולכאן. הנה משום כך ימצא הקורא הערכות שונות בנושא זה, לעתים אפילו סותרות. ראיית קולומיה כעיר של חסידים — מזה, ותפישתה כעיר של חילוניים — מזה. אין ספק שהיה בה משני הגוונים גם יחד, אך ראייתו של הכותב מושפעת בוודאי מהווייתו.

לעומת זה עלה בידינו להעלות אי אלה קוים מהפולקלור העממי וההוויי היום יומי, אם כי בשיעורים צנועים.

תרבות וספרות

לצערנו הרב, יצאנו מקופחים מאוד בתחום הזה, שכן מי שהכיר ולו במקצת את חייה הרוחניים והתרבותיים של עירנו, זוכר מה גדול היה אוצרה, ומה רבים היו מעינות היצירה שלה השופעת; סופרים ומשוררים קיננו בה כבוד, מהם שהגיעו לכותל המזרח של הספרות היהודית. להיזכר בכך ולהשוות את חלקנו, אי אפשר שלא לראות בצער את דלותנו בפרק זה. היו כמה סיבות לדבר. טבעי שתרומה מקורית ממין זה יכולה לבוא רק מיחידי סגולה, שלא עלה כנראה סיפק בידיהם להקדיש את חלקם ותרומתם הייחודית למפעל שלנו.

אשר למיצוי מקורות גנוזים, הרי שגורמי הזמן ומגבלות היריעה היו בעוכרינו.

הדור שלנו — האחרון לשיעבוד והראשון לגאולה הולך... ומתמעט. מכאן, שהמאבק עם הזמן נהיה לגורם ראשון במעלה בכל השיקולים שלנו. והראייה, כמה חברים שהקדישו ממיטב מאמציהם למען הספר שלנו, לא זכו לדאבוננו הרב לראותו שלם וגמור, באשר נפטרו בעודה המלאכה בעיצומה...

זכר הנספים בשואה

הטרגיות של השואה נתמצתה גם בכך שאין יד וזכר לנספים, בבחינת איש לא ידע את קבורתו של אחיו, הוריו, בניו, וכו'. בנסיבות אלה מהווים ספרי הזכרון שיצאו לאור לאחר השואה כמין מצבה, בה חרותים שמותיהם של הקדושים שנרצחו בידי הצורר הנאצי.

אף אנו ייחדנו מקום למטרה קדושה זו וכדי למלאה כראוי, פנתה ועדת הספר לכל בני העיר באשר הם שם, שיודיעו את שמותיהם של יקיריהם שנספו. לצערנו הרב, מסתכמת הרשימה בחלק קטן מיהודי העיר — וזאת מסיבות מובנות, שלרבים לא נותר כל זכר ושריד...

תמונות

מתוך החשבת העניין של הזכרת אירועים, נופים ודמויות „עין בעין" לא חסכה ועדת הספר וחברי המערכת כל מאמץ כדי לרכז תמונות מהעבר ושילובן בתוך פרקי הספר המתאימים. בהקשר זה ראוייה לציון מיוחד תרומתו של בן עירנו שלמה (סלו) דויטש שהקציב מאוספו המקורי חלק ניכר מהתמונות שהוכנסו לספר.

לא נעלמו מעינינו גם החיסורים בנדון זה, שלא בכל מקום ניתן היה לאתר ולזהות את שמות האנשים, אחדים צויינו אחרים לא, מפני שלא עמד לרשותנו הזמן הדרוש למצות כאן כל אפשרות, ולעתים היה מסתיים מאמץ כזה בלי תוצאות.

הכרת תודה

הכנת הספר והוצאתו לאור אינה פרי יצירת אנשי מצווה מלומדה, אלא סך הכל תרומה קולקטיבית של ציבור שלם, שנתן מזמנו, יכולתו וממונו. כל אחד לפי אפשרויותיו או לפי הבנתו — אחדים יותר, אחדים פחות ובהזדמנות זו ברצוננו להזכיר את הגברות חנה לדרפיינד וחנה וינהבר (הקר) שתרמו את הנייר לספר, כמו את „מפעלי נייר חדרה" שגילו מידה של נדיבות ועזרת ידידנו ראובן פלר מהעיר השכנה סניאטין — יבואו כולם על ההערכה.

תם ולא נשלם

בני עירנו היקרים,

אין אנו מתיימרים לחשוב אפילו שעשינו את המלאכה שלמה ואיננו מעלים על הדעת שתיתכן בכלל שלמות במפעל כעין זה, כי הינו כולו בבחינת „תם ולא נשלם".

יותר מזה, אנחנו מודעים למגרעות ולחסרונות שאפשר למצוא ולהיתקל בהם פה ושם, אך מה שעשינו, הוא המירב שיכולנו להגיע אליו בתנאים הנתונים. גם הקפדנו ובדקנו הכל בשבע עיניים, בל יסתננו דברים שאינם כשורה, שלא יהיו פגמים ושגיאות ואם בכל זאת תמצאו כאלה, הרינו מבקשים את סליחתכם מראש.

יהא ספר זה כגל-עד על קברות לא נודעו, תעודה לזכרון-עולם של יקירינו הקדושים והטהורים שניספו בשואה, ומקור למחשבה ולקחים לדורות הבאים.

שלכם העורך
מ. ש.

*

תוכן העניינים

שער: דמויות, אישים, טיפוסים

שער: הווי ופולקלור

שער: תרבות וחינוך

בתי־ספר

שער: שואה וחורבן

לזכר הנספים בשואה

לזכר נעדרים (רשימת בני העיר שנפטרו אחרי המלחמה, לפי א״ב׳)

לזכר הנופלים